

HASAN
ÂLİ
YÜCEL

KLASİKLER
DİZİSİ

CCL
VICTOR HUGO

SEFİLLER -II

VICTOR HUGO

SEFİLLER
-II-

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLCAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

II.
BASIM

Genel Yayın: 2500

Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, insan varlığının en müşahhas şekilde ifadesi olan sanat eserlerinin benimsenmesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır. Bunun içindir ki bir milletin, diğer milletler edebiyatını kendi dilinde, daha doğrusu kendi idrakinde tekrar etmesi; zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artırması, canlandırması ve yeniden yaratmasıdır. İşte tercüme faaliyetini, biz, bu bakımından ehemmiyetli ve medeniyet dâvamız için müessir bellemekteyiz. Zekâsının her cephesini bu türlü eserlerin her türlüne tevcih edebilmiş milletlerde düşüncenin en silinmez vasıtası olan yazı ve onun mimarisi demek olan edebiyat, bütün kütlenin ruhuna kadar işliyen ve sinen bir tesire sahiptir. Bu tesirdeki fert ve cemiyet ittisali, zamanda ve mekânda bütün hudutları delip aşacak bir sağlamlık ve yaygınlığı gösterir. Hangi milletin kütüphanesi bu yönden zenginse o millet, medeniyet âleminde daha yüksek bir idrak seviyesinde demektir. Bu itibarla tercüme hareketini sistemli ve dikkatli bir surette idare etmek, Türk irfanının en önemli bir cephesini kuvvetlendirmek, onun genişlemesine, ilerlemesine hizmet etmektir. Bu yolda bilgi ve emeklerini esirgemeyen Türk münevverlerine şükranla duyguluyum. Onların himmetleri ile beş sene içinde, hiç değilse, devlet eli ile yüz cıltlik, hususi teşebbüslerin gayreti ve gene devletin yardımı ile, onun dört beş misli fazla olmak üzere zengin bir tercüme kütüphanemiz olacaktır. Bilhassa Türk dilinin, bu emeklerden elde edeceği büyük faydayı düşünüp de şimdiden tercüme faaliyetine yakın ilgi ve sevgi duymamak, hiçbir Türk okuru için mümkün olamayacaktır.

23 Haziran 1941
Maarif Vekili
Hasan Ali Yücel

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

VICTOR HUGO
SEFİLLER

ÖZGÜN ADI
LES MISÉRABLES

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN
VOLKAN YALÇINTOKLU

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2012
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
HANDE KOÇAK

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
NEBİYE ÇAVUŞ

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASIM, HAZİRAN 2015, İSTANBUL
II. BASIM, EKİM 2016, İSTANBUL

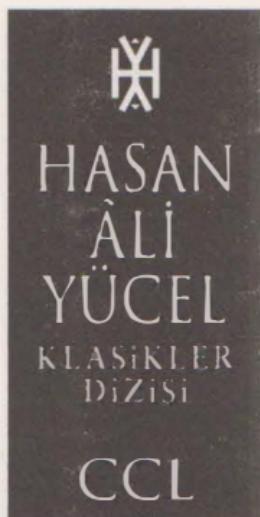
ISBN 978-605-332-474-4 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL
(0212) 612 58 60
SERTİFİKA NO: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayinevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

VICTOR HUGO

SEFİLLER
II

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN:
VOLKAN YALÇINTOKLU

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

MARIUS

II

Sekizinci Kitap *Kötü Yoksul*

I

Şapkalı Bir Kız Arayan Marius Kasketli Bir Adamlı Karşılaşıyor

Yaz geçti, sonra da sonbahar ve kış geldi. Ne M. Leblanc ne de genç kız Luxembourg Bahçesi'ne bir daha hiç uğramamıştı. Marius'ün tek düşüncesi o hoş ve hayran olunası yüzü tekrar görmekti. Her yerde onu arıyor, hiçbir şey bulamıyordu. Marius artık o coşkulu hayalperest, o kararlı, ateşli, katı genç, kaderin o yürekli kıskırtıcısı değildi; geleceğe dair peş peşe planlar yapan beyni, taslaklar, projeler, düşünceler, istekler üreten zihni işlevsizleşmişti; şimdi kayıp bir köpektен farkı yoktu. Karamsar bir hüznün içinde kaybolup gitmiş, her şey bitmişti. İşi ona bezginlik veriyor, gezintileri onu yoruyor, yalnızlıktan içi daralıyordu. Bir zamanlar şekiller, aydınlıklar, sesler, tavsiyeler, perspektifler, ufuklar, bilgilerle dolu olan doğa şimdi önünde bomboş uzanıyor, her şeyin yok olup gittiğini düşünüyordu.

Elinden başka bir şey gelmediğinden sürekli düşünüyor, ama düşüncelerinden keyif alamıyordu. Ona hiç durmadan alçak sesle önerdikleri her şeye karamsar bir ifadeyle: "Neye yarar ki?" diye karşılık veriyordu.

Kendi kendine sürekli sitem ediyordu. "Neden onu takip ettim ki? Onu sadece görmekle yetindiğimde ne kadar mutluydum! Bana bakıyordu; bu olağanüstü bir şey değil miydi? Beni sever gibi görünüyordu. Bu kadarı yetmez miydi? Ne yapmak istedim ki? Bundan ötesi yoktu. Aptallık ettim. Benim hatam" vs., vs. Kişiîliği itibarıyla bunlardan hiç söz etmediği Courfeyrac da kişiîliği itibarıyla her şeyi sezinliyor, şaşırarak olsa da âşık olduğundan dolayı onu kutluyordu; ancak Marius'ün derin bir melankoliye gömüldüğünü gördüğünde sonunda ona:

— Çok sıradan bir ahmak olduğunu anlamaya başlıyorum, hadi, Chaumière balosuna gidelim, demişti.

Marius, bir keresinde güzel eylül güneşinin verdiği güvenle ve onu belki de orada bulabileceği umuduyla –ne büyük bir düş!– Courfeyrac, Bossuet ve Grantaire ile birlikte Sceaux balosuna gitmişti. Pek tabii ki, aradığı kişiyi orada bulamadı. “Aslında ortadan kaybolan tüm kızlar buraya gelir,” diye homurdanıyordu Grantaire alçak sesle. Arka-daşlarını orada bırakan Marius bezmiş, öfkelenmiş, gözlerine karanlığın hüznü çökmüş bir halde yaya olarak tek başına geri dönerken içinde neşeye şarkı söyleyen gençlerin bulunduğu arabaların gürültüsü ve tozuyla afallayıp cesareti kaybetmiş, beynini serinletmek için yoldaki ceviz ağaçlarının yakıcı kokusunu içine çekmeye başlamıştı.

Neye uğradığını şaşırın Marius içini kaplayan keder ve endişeyle tuzağa düşmüş bir kurt gibi gidip gelerek, kayıp aşkıńı her yerde arayarak, aşktan bitap düşerek gitgide daha yalnız bir yaşama sürüklendi.

Bir seferinde üzerinde ilginç bir etki yaratan biriyle karşılaşımıştı. Invalides Bulvarı'nın paralel sokaklardan birinde yanından işçi gibi giyinmiş, başına arasından bembeyaz saç tutamlarının sarktığı uzun siperlikli bir kasket takmış bir adam geçmişti. Bu beyaz saçların güzelliğinden etkilenen Marius kederli düşüncelere dalmış gibi ağır adımlarla yürü-

yen bu adamı incelemiş, garip gelse de M. Leblanc'ı görür gibi olmuştu. Saçları aynı, kasketinin görülmesine izin verdiği kadarıyla yüzü aynı, yürüyüşü de biraz daha hüzünlü olsa da ayniydi. Ama neden bu işçi kıyafetlerini giymişti? Bu ne anlama geliyordu? Oldukça şaşran Marius kendini toparlandığında hemen bu adamın peşinden gitti; peşinde olduğu izi bulup bulmadığını kim söyleyebilirdi? Her halükârda adamı daha yakından görüp bulmacayı çözmek gerekiyordu. Ama bunu akıl etmekte çok geç kaldı, adam gözden kaybolmuş, küçük bir yan sokağa girip izini kaybettirmiştir. Zihnini birkaç gün meşgul eden bu karşılaşma bir süre sonra silinip gitti. Kendi kendine:

— Bir benzerlik olmalı, diyordu.

II

Buluş

Marius Gorbeau viranesinde oturmaya devam etse de, komşularına hiç dikkat etmiyordu.

Aslında, o dönemde bu viranede kendisinden ve bir kereste kiralarını ödese de babaları, anneleri ya da kızlarıyla hiç konuşmadığı Jondrettelerden başka kimse kalmıyordu. Diğer kiracılar taşınmış, ölmüş ya da kiralarını ödeyemediklerinden evden atılmışlardı.

O kiş, bir öğleden sonra güneş biraz yüzünü göstermişti, ama o gün altı haftalık bir soğugün habercisi olan ve hain güneşin Mathieu Laensberg'e klasikleşen şu iki müsrayı esinlediği, evvel zamandan kalma Chandelier Yortusu'nun kutlandığı 2 Şubat'tı:

Güneş parlayıp aydınlatşa da,
Ayi döner mağarasına.

Marius de hava kararırken kendi mağarasından çıkıyordu. Akşam yemeği saat gelmişti ve ne yazık ki yemek yemek için dışarı çıkmak gerekiyordu! Ey ideal tutkuların zaafları!

Kapının eşiğini aştığı sırada yerleri süpüren Madam Bougon şu unutulmaz monoloğu dile getiriyordu:

— Ucuz olan ne kaldı ki? Her şey ateş pahası. Ucuz olan tek şey dünyanın kahri; dünyanın kahrını çekmek bedava!

Saint-Jacques Caddesi'ne giden Marius başını öne eğmiş, düşüncelere dalmış bir halde bulvara ağır adımlarla yürüyordu. Aniden alacakaranlıkta birinin koluna çarptığını hissetti; arkasını döndüğünde yırtık pırtık giysiler içinde biri ince uzun, diğeri daha toplu iki genç kız gördü. Soluk soluğa kalmış, ürkmüş bir halde kaçarcasına hızla gidiyorlardı; karşı karşıya geldiklerinde kendisini fark etmedikleri için koluna çarpmışlardı. Marius alacakaranlıkta solgun yüzlerini, dağılmış saçlarını, yana devrilmiş ürkütücü başlıklarını, yırtılmış eteklerini ve çiplak ayaklarını seçebiliyordu. Koşarken aralarında konuşuyorlardı. Uzun boylu olan alçak sesle:

— Aynasızlar geldi. Az kalsın köşede kışırılıyordum.

Diğeri karşılık verdi:

— Onları görünce hemen tüydüm! Hemen tüydüm!

Marius bu iç karatıcı argo sözlerden jandarmaların ya da belediye zabıtalarının bu iki çocuğu kışırıldılarını ve çocukların kaçıp kurtulduklarını anladı.

Bulvarın ağaçlarının arasına dalıp artlarında alacakaranlıkta birkaç saniye belli belirsiz seçilen bir beyazlık bıraktıktan sonra gözden kayboldular.

Marius bir an için durmuştu.

Yoluna devam etmek üzereyken yerde, ayaklarının dibinde duran gri renkli küçük bir paketi fark etti. Eğilip eline aldığımda bunun içinde kâğıtlar bulunan bir zarf olduğunu anladı.

— Bak sen, dedi, bu bahtsız kızlar bunu düşürmüşler!

Geri dönüp seslense de, onları bulamadı; epeyce uzaklaşmış olduklarını düşünüp paketi cebine koydu ve yemeğe gitti.

Yolda, Mouffetard Caddesi'nde üç iskemlenin üzerine yerleştirilmiş, bir mumla aydınlatılmış, üzerine siyah bir bez örtülümuş bir çocuk tabutu gördü. Aklına alacakaranlıkta gördüğü iki kız geldi.

— Zavallı anneler! diye düşündü. Çocuklarının olduğunu görmekten daha üzünlü olanı onların sefil bir yaşam sürdürmelerine tanık olmaktadır.

Ardından hüznünü dağıtan bu karaltıların silinip gitme- siyle yeniden her zamanki düşüncelerine döndü. Hayalinde açık havada, Luxembourg Bahçesi'nin güzel ağaçlarının altındaki aydınlıkta geçen aşk ve mutluluk dolu altı ayı yeniden canlandırmaya başladı.

— Hayatım nasıl da karanlığa gömüldü! diyordu içinden. Genç kızlarla hep karşılaşırım. Ancak eskiden melekti hepsi, şimdikiler ise birer gulyabani.

III

Quadrifons¹

Akşam yatmak için giysilerini çıkardığında eli ceketinin cebindeki pakete iliştı. Onu tamamıyla unutmuştu. Açımanın yararlı olacağını ve paket kızlara aitse içinde adreslerinin olabileceğini ya da her halükârda onu kaybeden kişiye geri vermek için gerekli bilgileri bulabileceğini düşündü.

Zarfı açtı.

¹ Lat. Dört yüzlü.

Not: Tüm mektuplarda yazım hataları vardır, bunlar eserin aslında da mevcuttur. (ç.n.)

Zarf ve içindeki dört mektup damgalanmamıştı.
Üzerinde adresler yazılıydı. Dört mektuptan da iğrenç bir
tütün kokusu yayılıyordu.

İlk mektup şu adrese yazılmıştı:

Sayın Grucheray markizine, Yüksek Meclis'in karşısındaki meydan, no:...

Marius muhtemelen aradığı bilgileri muhtemelen bulacağını, zaten mektup kapalı olmadığından okumasında bir sakınca olmadığını düşündü.

Şöyle kaleme alınmıştı:

Sayın Markiz

Merhametin ve acımanın erdemini toplunu birbirine kenetleyen en önemli unsurdur. Merhamet dolu bakışlarınızı dindarlık duygunuzun eşliğinde, dürüstlüğüün ve kendini meşrutiyetin kutzal davasına adamın kurbanı olmuş ve bu davayı kanıyla, tün servetiyle savunmuş, bu yüzden bugün büyük bir sefalet içinde yaşayan bu bahtsız İspanyol'a yöneltin. Bu bahtsız saygıdeğer kişiliğinizin, size yaranan insanlığınızın ve sayın Markiz'in bu kadar talihsiz bir ulusa yönelik ilginin, eğitimli ve onuru zedelenmiş bir askerin oldukça zorlu geçen yaşantısının güvence altına alacak bir yardım yapacağından kuşku duymuyor. Duaları boş gitmeyecek, lütufkârlığı soylu anısının sonsuza dek kalıcılaşmasını sağlayacak.

Onurunu taşıdığım en derin saygılarımla

Madam,

Ülkesi için Fransa'ya sığınan ve yolculuğuna devan etmesi için maddi kaynakları bulunmayan kralcı İspanyol sübari yüzbaşıSİ DON ALVARES.

İmzanın altında hiçbir adres yoktu. Marius adresi bulmak umuduyla *Sayın Montvernet Kontesine, Cassette Sokagi, No: 9*, adresine gönderilmiş ikinci mektubu okumaya başladı:

Sayın Kontes,

En küçükü henüz sekiz aylık olan altı çocuğun zavallı anneleriyim. Son doğumumdan beri hastayım, kocam beş ay önce evi terk ettiğinden dolayı hiçbir geçim kaynağım olumadan korkunç bir sefalet içinde yaşıyorum.

Sayın kontese, yardımlarını esirgemeyeceği umutyla derin saygılarımı sunuyorum, BALIZARD ANA.

Marius diğerleri gibi bir lütuf dilekçesi olan üçüncü mektuba geçti:

Mösyö Pabourgeot, seçmen, tuhafİYE toptancısı, Fers Caddesi'nin köşesindeki Saint-Denis Sokağı.

Bu mektubu yazmaya, sizden bana senpatinizin yüceliğini göstermenizi ve Théatre-Français'ye bir dram gönderen bir edebiyatçıyla ilgilenmenizi rica etmek amacıyla çüret ettim. Yazdığım tarihi bir oyun ve olay imparatorluk döneminde, Auvergne'de geçiyor: Stili sanırım doğal, özlü ve övgüyü hak edebilir. Dört yerde şarkı olarak söylenecek dört kıta var. Komedinin, ciddiyetin, beklenmedik olayların karakterlerin çeşitliliğiyle iç içe geçtiği oyun gizemli bir şekilde gelişen ve dokunaklı düğüm noktalarıyla ilerleyip en çarpıcı sahnelerle çözümlenen bir endrikanın her anına hafifçe yayıldığı bir romantizmin izlerini taşıyor.

Temel hedefim yüzyılımızın insanını giderek harekete geçiren arzusu, her rüzgâr estiğinde yönünü değiştiren o geçici ve garip rüzgargülüünü, yani modayı tatnır etmek.

Nitelikli bir eser olmasına rağmen, ayrıcalıklı yazarların kıskançlıklarının ve bencilliklerinin benim tiyatrodan dışlanmama neden olacağından endişeleniyorum, çünkü yeni yazarlara yaşatılan hayal kırıklıklarını biliyorum.

Mösyö Pabourgeot, edebiyatçıların önünü açıcı desteklerinizle ün salmanız beni size kış mevsimini eksiksiz ve odunsuz geçirmemize neden olan yoksul yaştımızı anlatmak üzere kızımı göndermek için yüreklendiriyor. Oyunuma ve yapacağım her şeye ilgi göstermeniz için size ricada bulunmam, himayeniz altına girmenin onurunun bende nedense bir tutkyua dönüştüğünü ve oyunlarımı sizin adınıza yazma arzumu kanıtlamak içindir. Beni mütevazı bir bağışla onurlandırınaya tenezül ederseniz, size minnet borcumu ödemek için hemen manzum

bir pies yazacağım. Elverdiğince mükemmel olmasına çalışacağım bu pies size dramın başlangıcına eklenmeden ve oyun sahneye konulmadan gönderilecek.

Mösyö ve Madam Pabourgeot'ya,
En derin saygılarımla.
GENFLOT, Edebiyatçı.

Not: En azından iki frank. Kendim gelemeyeip kızımı gönderdiğim için beni bağışlayın, ama kıyafetlerim, ne yazık ki dışarı çıkışnama izin vermiyor...

Marius nihayet dördüncü mektubu açtı. Üzerinde *Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'nin iyiliksever mösyösüne*, yazıyordu.

İyiliksever insan,

Kızıma eşlik etmeye tenezül ederseniz, seffil bir felakete tanık olacaksınız ve size diplomalarımı göstereceğim.

Bu belgelerin karşısında cömert ruhunuzda iyilikseverliğin duyarlı duyguları harekete geçecek, çünkü gerçek filozoflar her zaman yoğun duygular yaşırlar.

Merhametli insan, yoksuluğun biraz olsun giderilmesi için sanki yoksulluğumuzu dinmesini bekleyene kadar acı çekmek ve açıktan ölmek özgürlüğümüz yokmuş gibi bunu açıkça ilan etmek için en acımasız koşullarda çileli bir yaşam sürdürmek gerektiğini takdir edersiniz. Kader bazlarına çok insafsız davranışırken, kimilerini himaye edip refah içinde yaşamalarını sağlıyor.

Buraya gelmeye ya da bağısta bulunmaya tenezül ederseniz, size mütevazı ve itaatkâr hizmetkâriniz olarak içimde onurla taşıdığım en derin saygılarımı sunma fırsatını bulacağım.

P. FABANTOU, Drama Sanatçısı.

Marius bu dört mektubu okuduktan sonra, ilk baştakinden daha fazla ipucu elde edemediğini anladı.

Öncelikle mektup yazanların hiçbirini adresini belirtmediyordu.

Üstelik Don Alvares, Balizard Ana, şair Genflot ve drama sanatçısı Fabantou tarafından gönderilmiş gibi görünse de, dört mektubun da garip bir şekilde aynı el tarafından yazıldığı anlaşılıyordu.

Bu durumdan, bunları gönderenin aynı kişi olduğundan başka ne sonuç çıkarılabilirdi ki?

Ayrıca hepsinde sararmış ve kaba kâğıtlar kullanılmıştı, dört mektuptan aynı tütün kokusu yayılıyordu ve yazı üslubunun farklımasına gayret edilse de, büyük bir iç huzuruya aynı imla hataları yapılmıştı ve edebiyatçı Genflot'nun İspanyol yüzbaşından aşağı kalır yanı yoktu.

Bu küçük gizemi aydınlatmaya çalışmanın bir anlamı yoktu. Yolda bulunmuş olmasaydı, bunun bir aldatmaca olduğu sanılabilirdi. Marius tesadüfen de olsa bir şakayı kaldırılamayacak ve sokaktaki kaldırım taşının kendisiyle oynamak istermiş gibi göründüğü oyuna katılamayacak kadar üzünlüydü. Kendisiyle alay eden dört mektubun arasında körebe oynadığını hissediyordu.

Zaten bu mektupların Marius'ın bulvarda karşılaştığı genç kızlara ait olduğunu gösteren hiçbir ibare yoktu. Bular olsa olsa hiçbir değeri bulunmayan kâğıt parçalarıydı.

Marius hepsini yeniden zarfa koyup bir köşeye attıktan sonra yattı.

Sabah yediye doğru kahvaltı edip işe koyulmaya hazırlandığı sırada kapısına hafifçe vuruldu.

Hiçbir şeyi olmadığından, kapısını çok nadiren, yetiştirmesi gereken acele bir işi olduğunda kilitliyordu. Zaten evde olmadığında bile anahtarını kapısının üzerinde bırakıyordu. Madam Bougon "Sizi soyacaklar," dediğinde Marius "Neyimi çalacaklar ki?" diye yanlıyor. Yine de, bir gün, Madam Bougon'un yüzünü zafer kazanmış bir ifadenin kaplamasına neden olacak şekilde bir çift eski çizmesi çalınmıştı.

Kapıya ilki gibi ikinci kez hafifçe vuruldu.

— Girin, dedi Marius.

Kapı açıldı.

— Madam Bougon ne istiyorsunuz? diye ekledi gözlerini masanın üzerindeki kitaplardan ve el yazmalarından ayırmayan Marius.

Madam Bougon'a ait olmayan bir ses karşılık verdi:

— Pardon mösyö...

Bu kısık, boğuk, içkiyle çatlaklaşmış yaşlı bir erkek sesiydi.

Aniden geri dönen Marius karşısında genç bir kız buldu.

IV

Sefalet İçinde Bir Gül

Gencecik bir kız aralanan kapının önünde ayakta duruyordu. Tavan arasının gün ışığını alan ve kapının tam karşısında bulunan penceresi bu yüzü soluk bir ışıkla aydınlatıyordu. Solgun, çelimsiz, kemikleri görünen bir yaratıktı; titreyen ve buz kesmiş bir çıplaklığın üzerinde bir gömlek ve etekten başka bir şey yoktu. Kuşak ve toka niyetine birer sicim takmıştı. Gömleğinden fırlayan sıvri omuzları, beyaza çalan sarımtırak solgunluğu, toprak rengi köprücük kemikleri, kırmızı elleri, aralanmış ve hafifçe yamulmuş ağızı, seyrelmiş dişleri, cüretkâr ve alçakça bakan donuk gözleri, çocuk düşürmüş bir genç kızın beden hatları ve felegin çemberinden geçmiş yaşlı bir kadının bakışlarıyla Elli yaşı on beş yaşa karşılığı bir görünümeye sahip bu kız görenleri ağlatmazsa ürpertecek o siska ve iğrenç yaratıklardan biriydi.

Ayağa kalkan Marius düşlerdeki karaltıların çizgilerine benzeyen bu yaratığı şaşkınlıkla inceliyordu.

Daha da içler acısı olan, bu kızın dünyaya çirkin olarak gelmemiş olmasiydı. Hatta çocukluğunda güzel olduğu bile söylenebilirdi. Yaşın zarafeti sefih ve yoksul bir yaşamın des-

teğileyle erken gelen tıksınç yaşlılığı karşı mücadele ediyordu. On altı yaşındaki bu yüzde güzelliğin kalıntısı, tıpkı bir kış şafağının iç karartıcı bulutlarının arkasında sönen güneş gibi ölüp gidiyordu.

Marius kendisine yabancı gelmeyen bu yüzü bir yerlerden hatırlıyor gibiydi.

— Matmazel ne istiyorsunuz? diye sordu.

Genç kız sarhoş bir kürek mahkûmununkini andıran sesiyle karşılık verdi:

— Mösyo Marius size bir mektup getirdim.

Marius'e ismiyle hitap ettiğine göre konuşmak istediği kişinin kendisi olduğuna hiç şüphe yoktu; ama bu kız da kimdi? Adını nereden biliyordu?

Söylesmesine fırsat bırakmadan kararlı bir şekilde içeri girip yürekleri sizlatan bir güven duygusuyla odaya ve bozulmuş yatağa baktı. Ayakları çiplaktı. Eteğindeki geniş deliklerden uzun bacakları ve sisika dizleri görülebiliyordu. Titriyordu.

Gerçekten de elinde Marius'e uzattığı bir mektup vardı.

Marius zarfı açarken üzerindeki hamurdan geniş ve kalın mührün hâlâ ıslak olduğunu fark etti. Mektup uzak bir yerden gelmemişi. Okudu:

Sevgili komşum, delikanlı!

Altı ay önce kiramı ödeyerek bana yaptığınız iyiliği öğrendim. Size şükran borçluyum. Büyük kızım sise dört kişilik ailemizin iki gündür bir parça ekmekten yoksun kaldığını ve karımın hasta olduğunu anlatacak. Düşüncelerimde yanlışıyorsam, cömerd yureğinizi yunuşatacak olan bu halimizin sizde beni küçük bir iyilikle rahatlatmaya tenezül etmek arzusunu uyandıracağını umuyorum.

İyiliksever insanlara borçlu olduğumuz en derin saygılarımla,

JONDRETTE.

Not: Sevgili Mösyo Marius, kızım emirlerinizi bekleyecektir.

Marius'ün dün akşamdan beri kafasını kurcalayan anlaşılmaz maceranın ortasına düşen bu mektup, mahzendeki bir mum gibiydi. Her şey aniden aydınlanmıştı.

Bu mektup da diğer dördü gibi aynı kişiden geliyordu. Yazı, üslup, imla, kâğıt, tütün kokusu aynıydı. Beş mektup, beş öykü, beş isim, beş imza ve tek bir imzacı vardı. İspanyol Yüzbaşı Don Alvares'in, bahtsız Balizard Ana'nın, edebiyatçı Genflot'nun, yaşlı drama sanatçısı Fabantou'nun adları Jondrette'ti, tabii Jondrette'in adı Jondrette'se.

Bu evde uzun zamanдан beri otursa da, Marius'ün aşağılık komşularını nadiren, hatta hayal meyal gördüğünü daha önce de belirtmişti. Aklı başka yerde, bakışları da aklının olduğu yerdeydi. Jondrettelerle merdivende kordonda birçok kez karşılaşmış olmaliydi; ama onlar onun için birer silüetten ibaretti. Onlara dün akşam bulvarda çarşılığı kızların Jondretteler olduğunu anlamayacak kadar az dikkat etmişti, evet kuşkusuz onlardı ve bir yerlerde rastladığını belli belirsiz hatırladığını sandığı kişi odasına girerek kendisinde tiksinti ve acıma duyguları uyandıran bu kızdı.

Şimdi her şeyi açıkça görebiliyordu. Geçim sıkıntısı çeken komşusu Jondrette'in iyiliksever insanların acıma duygularını sövmeyi meslek edindiğini, adreslerini bulduğunu, zengin ve merhametli olduklarını öğrendiği kişilere takma adlarla mektuplar yazdığını ve bu mektupları kızları aracılığıyla ve onları tehlikeye atarak gönderdiğini anlıyordu; kızlarını tehlikeye atmayı göze almış olan bu baba kaderle kumar oynuyor ve kızlarını öne sürüyordu. Dün akşam korku içinde, soluk soluğa kaçmalarına, duyduğu argo sözlere bakılırsa bu bahtsız kızların başka karanlık işler çevirmeleri de muhtemeldi ve tüm bunlardan toplumun şu anki koşullarıyla ne çocuğa, ne kıza, ne kadına benzeyen, sefaletin ürünü olan kirli ve masum canavarları andıran iki sefil varlık yaratığı sonucuna varılabilirdi.

İsimleri, yaşları, cinsiyetleri olmayan, artık ne iyiliğin ne de kötülüğün kendilerine erişebileceği bu zavallı yaratıklar çocukluktan çıktıktarı andan itibaren bu dünyada özgürlüğe, erdeme, sorumluluğa sahip olamamışlardı. Dün açıp bugün solan ruhları bir tekerliğin kendilerini ezmeyi beklerken sokağın çamurlarının hırpaladığı dallarından kopmuş çiçeklere benziyorlardı. Bu arada, Marius'ün şaşkınlık ve kederli bakışlarla izlediği genç kız çıplaklığına aldırımadan odada bir hayaletin gözüpekliğiyle gidip geliyor, ara sıra yırtık ve yıpranmış gömleği beline kadar düşüyordu. Sandalyeleri yerinden oynatıyor, konsolun üzerindeki eşyaları karıştırıyor, Marius'ün elbiselerine dokunuyor, köşe bucağı araştırıyordu.

— Bak sen, aynanız da varmış! dedi.

Ve sanki odada yalnızmış gibi girtlaktan gelen boğuk sesinin iğrençleştirdiği vodvil repliklerini, delişmen nakaratları mirıldanmaya başladı. Bu cüretkârlığın altında tasvir edilemez bir sıkıntı, endişe ve aşağılanılmışlık yatıyordu. Küstahlık utanç verici bir şeydir.

Hiçbir şey onun odada âdeten gün ışığından korkan ya da kanadı kırılmış bir kuş gibi uçmaya çalıştığını ya da bir çocuk gibi hoplayıp zıpladığını görmek kadar üzgün verici olamazdı. Başka yaşam ve eğitim koşullarında yetişse, neşeli ve tavırları özgür bu genç kız göze hoş ve çekici görünebilirdi. Hayvanlar âleminde güvercin olmak üzere doğmuş bir yaratık asla akkuyruklu kartala dönüşmez. Bu durum sadece insanlar için geçerlidir.

Düşüncelere dalan Marius onun istediğini yapmasına izin veriyordu.

Kız masaya yaklaştı.

— Ah! dedi, kitaplar varmış!

Donuk bakışlarına bir parıltı yansıdı. Bir şeylerle övünmenin mutluluğunu ifade eden ve kimsenin duyarsız kalmayacağı bir ses tonuyla devam etti:

— Ben okumayı biliyorum.

Masanın üzerinde açık duran kitabı eline alıp oldukça akıcı bir şekilde okudu:

“General Baudin tugayının beş taburuyla Waterloo Ova’sının ortasındaki Hougomont Şatosu’nu ele geçirme emrini aldı...”

Okumayı yarıda kesti:

— Ah! Waterloo! Bunu biliyorum. Eski bir savaş. Babam oradaydı. Babam orduda görev yaptı. Bizim evde herkes Bonapartçıdır! Waterloo’da İngilizlere karşı savaşıldı.

Kitabı bırakıp bir kalem aldı ve haykırdı:

— Ve yazmayı da biliyorum!

Kalemi mürekkep hokkasına batırırken Marius’e döndü:

— Görmek ister misiniz? Bakın, görmenz için bir kelime yazacağım.

Ve cevap vermesine fırsat bırakmadan, masanın ortasındaki beyaz bir kâğıt parçasına: *Aynasızlar burada*, yazdı.

Sonra kalemi atıp:

— İmla hatası yok, bakabilirsınız, dedi. Kız kardeşim ve ben okula gittik. Her zaman şu anki gibi değişdik. Aslında biz...

Burada durup sönükle gözbebeklerini Marius’e sabitledi ve tüm hayâsızlıklarla bastırılmış tüm endişeleri yansitan bir ses tonuyla:

— Aman, boş ver! dedi.

Ve neşeli bir ezginin eşliğinde şu sözleri mırıldandı:

Açım baba

Yemek yok

Üşüyorum anne

Kazak yok.

Titre,

Lolotte!

Ağla,

Jacquot!

Şarkısını bitirir bitirmez haykırdı:

— Arada bir gösterilere gidiyor musunuz Mösyö Marius? Erkek kardeşimin sanatçı dostları var, bana bazen bilet verir. Ama balkondaki bankları hiç sevmem. İnsan orada kendini rahatsız hissediyor. Bazen çok kalabalık oluyor; üstelik pis kokanlar da var.

Sonra Marius'ü dikkatle süzüp garip bir ifadeyle:

— Mösyö Marius, çok yakışıklı bir delikanlı olduğunuz farkında misiniz? dedi.

Kızı gülümsetip Marius'ü kızartan bir düşünce aynı anda akıllarına geldi.

Marius'e yaklaşıp elini omzuna koydu:

— Siz bana dikkat etmiyorsunuz ama ben sizi tanıyorum Mösyö Marius. Size merdivende rastlıyorum, ayrıca Austerlitz tarafından gezinirken sizi pek çok kez Mabeuf Baba denen adamın evine girerken gördüm. Dağınık saçlar size çok yakışıyor.

Sesi yumuşak çıkmaya çalışsa da ancak boğuk bir şekilde duyuluyordu. Sözlerinin bir kısmı tipki tuşları eksik bir piyanonun çıkardığı sesler gibi gırtlağından dudaklarına gelene kadar kayboluyordu.

Marius hafifçe gerilemişti.

— Matmazel, dedi soğuk bir ciddiyetle, bende bir zarf var, sanırım size ait. Müsaadenizle geri vereyim.

Ve içinde dört mektubun bulunduğu zarfı uzattı.

Kız ellerini çırparak:

— Bunu her yerde aradık! diye haykırdı.

Sonra kavradığı zarfı açarken:

— Lanet olsun! Kız kardeşimle birlikte nasıl da aradık bu zarfı! Demek siz buldunuz! Bulvara değil mi? Bulvara olmalı. Görüyorsunuz, koşarken düşürdü. Yumurcak kız kardeşim aptallık etti. Geri dönüp baktığımızda onu bulamadık. Gereksiz olduğundan, tamamıyla gereksiz olduğundan, kesinlikle gereksiz olduğundan, dayak yememek için evde mektupları adreslerine götürdüğümüzü ve bize “Para

nanay!” dediklerini söylediğim. İşte zavallı mektuplar! Ama onların benim olduğunu nasıl anladınız? Ah, evet, yazışan! Demek dün akşam çarptığımız kişi siziniz? Ama göz gözü görmüyordu ki! Kız kardeşime, “Bu bir mösyö mü?” diye sordum. Kız kardeşim bana, “Sanırım bir mösyö,” dedi.

Bu arada “Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi’nin iyilik-sever mösyösüne” gönderilen mektubu açmıştı.

— Şu işe bak! dedi, bu ayine giden o ihtiyar için yazılmış. Aslında tam saati. Mektubu ona götüreceğim. Belki de yemek yememiz için bir şeyler verir.

Sonra yeniden gülmeye başlayıp:

— Bugün yemek yersek ne olacak biliyor musunuz? dedi. Önceki günün öğle yemeğini önceki günün akşam yemeğini, dünün öğle yemeğini, dünün akşam yemeğini hepsini birden bu sabah yemiş olacağız. Demek öyle! Lanet olasıcalar! Memnun değilseniz, geberin köpekler!

Bu sözler Marius’e bahtsız kızın kendisine ne amaçla geldiğini hatırlattı.

Yeleğinin cebini karıştırdı ama hiçbir şey bulamadı.

Genç kız Marius’ün orada olduğunu fark etmemişçesine konuşmaya devam ediyordu.

— Akşamları çoğunlukla dışarı çıkar geri dönmem. Geçen kiş, buraya taşınmadan önce köprülerin kemerleri altında yaşıyorduk. Donmamak için birbirimize sokuluyorduk. Kız kardeşim ağlıyordu. Su, ne kadar da hüzünlü! Kendimi boğulmak için suya atmayı düşündüğümde, “Hayır, su çok soğuk,” diyordum. İstediğim yere tek başına gider, hendeklerde uyurum. Biliyor musunuz, geceleri bulvara yürüdüğümde, ağaçları çatal ağızları, evleri Notre-Dame’ın kocaman, simsiyah kuleleri gibi görürem, beyaz duvarların nehir olduğunu sanıp kendi kendime “Şu işe bak, orada su var!” derim. Yıldızlar kandiller gibidir, âdeten tüterler ve sonra rüzgâr onları söndürür, sanki atlar kulağıma üflüyormuş gibi şaşırıp kalırım; gece olsa da, laternaların ve iplik fab-

rikalarının makinelerinin seslerini duyarım, ne bileyim bir sürü sesler işitirim. Bana taş attıklarını sanıp nedenini bilmenden kaçarım, her şey dönüyor, her şey dönüyor. İnsan yemek yemediği zaman çok gülünç duruma düşüyor.

Ve afallamış bir halde Marius'e baktı.

Ceplerinin derinliklerini titizlikle araştıran Marius sonunda beş frank seksen santimi bir araya getirmeyi başarmıştı. O an dünyadaki tek hazinesi buydu. "İşte bu akşamki yemek param, yarın bașımızın çaresine bakarız," diye düşündü. Seksen santimi ayırip beş frankı genç kiza verdi.

Kız parayı kaptı.

— Güzel! dedi, güneş doğuyor!

Ve güneşin beynindeki argo sözcüklerden oluşan çığları harekete geçiren bir gücü varmışçasına devam etti:

— Beş frank! Tiko para! İspirto ararken şampanya bulduk! Siz iyi bir veletsiniz. Size kalbimi açıyorum. Kankalar sağ olsun! İki gün paso şarap, paso yahni! Küfeli olana kadar piizlenicez! Güzel tufa!

Gömleğini omuzlarından çekti, Marius'ü saygıyla selamlayıp samimi bir el hareketiyle vedalaştıktan sonra kapıya yöneldi:

— İyi günler mösyö. Neyse, benim moruğa uğrayayım.

Geçerken, konsolun üzerinde tozun içinde küflenmiş kuru bir ekmek kabuğunu fark etti, üzerine atılıp ısırırken homurdandı:

— Güzelmiş! Çok sert! Dişleri kırar!

Ardından dışarı çıktı.

V

Kaderin Diliz Deliği

Beş yıldan beri yoksulluk, yoksunluk, hatta büyük bir geçim sıkıntısı içinde yaşayan Marius gerçek sefaleti hiç ta-

nımmamış olduğunu fark etti. Gerçek sefaletin az önce karşısına dikilen o küçük larva olduğunu görmüştü. Gerçekten de, sadece bir erkeğin sefaletini görenler hiçbir şey görmemiş sayılırlar, kadının sefaletini görmek gereklidir; sadece kadının sefaletini görenler hiçbir şey görmemiş sayılırlar, çocuğun sefaletini görmek gereklidir.

Bir erkek dibe vurduğunda aynı zamanda her şeyini kaybetmiş demektir. O zaman etrafındaki savunmasız insanların vay haline! İş, ücret, ekmek, ateş, cesaret, iyi niyet, hepsi aynı anda ortadan kaybolur. Dışarıda hava kararırken, içerde ahlakin ışığı söner; erkek bu karanlıklarda kadının ve çocuğun zaaflarıyla karşılaşıp onları en rezil alçaklıklara doğru sürüklüyor.

O zaman tüm iğrençlikler olasıdır. Umutsuzluk her biri günahlara ve suçlara açılan kırılgan çitlerle çevrilidir.

Sağlık, gençlik, onur, henüz taptaze olan bedenin kutsal ve ilkel hassasiyetleri, yürek, bekâret, ruhun üstderisi olan utangaçlık çare ararken yüzkarasıyla karşılaşıp onunla uzlaşan o el yordamı tarafından alçakça yönlendirilirler. Babalar, anneler, çocuklar, erkek ve kız kardeşler, erkekler, kadınlar, kızlar, cinsiyetlerin, akrabalıkların, yaşıtlıkların, kalleşliklerin, masumiyetlerin puslu izdihamında özdeş bileşenlerden oluşan bir mineral gibi bir araya gelirler. Karanlık bir yazığının viranesinde diz çöküp sırt sırtı verir, birbirlerine içler acısı bir şekilde bakarlar. Ey bahtsızlar! Yüzleri ne kadar solgundur! Ne kadar üşürler! Âdeten güneşe bizden daha uzak bir gezegende yaşıyorlardır.

Marius'e karanlıklardan gelen bir elçi gibi görünen bu genç kız ona gecenin tüm iğrenç yanlarını göstermişti.

Marius o güne kadar onlarla ilgilenmesine engel olan tutkularla dolu düşsel meşguliyetlerinden dolayı kendine sitem etti. Kiralarını ödemek herkesin keyfekeder bir şekilde yapabileceği bir yardımdı, ama Marius bundan daha fazlasını yapmalıyordu. Nasıl olurdu! Karanlıkta, insanlığın geri kala-

nından uzakta el yordamıyla yaşayan ve aralarında sadece bir duvarın bulunduğu bu terk edilmiş insanların yanından geçiyordu, o bir şekilde onların insan türüne erişebildikleri zincirin son halkasıydı, hemen yanı başında yaşadıklarını ya da daha doğrusu inleyerek can çekişiklerini duyuyor ve buna aldırmıyordu! Her gün, her saniye duvarın ötesinde yürüdüklerini, gelip gittiklerini, konuşuklarını iştiyor, kulak kabartmıyor ve iniltilerin eşlik ettiği bu sözlere hiç alındırmıyordu! Zaten düşüncesi başka yerde, düşlerde, erişilmeyecek ışıltılarda, hayalî aşklarda, çılgınlıklardaydı ve bu arada, din kardeşleri, sınıf kardeşleri hemen yanı başında gereksiz yere can çekişiyorlardı! Hatta onların felaketine neden oluyor, sıkıntılarını ağırlaştırıyordu. Çünkü bu kadar hayalperest olmayan daha dikkatli, sıradan, merhametli bir komşuları olsa yoksullukları ve istirapları kolayca fark edilecek ve belki de uzun süre önce destek bulup bu sıkılık durumlarından kurtulacaklardı! Kuşkusuz ahlaksızlaşmış, yozlaşmış, alçalmış, hatta iğrenç görünüyorlardı, ama yoksullğun pençesine düşüp inandıkları değerleri yitirmeyen insanlara çok nadir rastlanırdı; zaten bir noktadan sonra bahtsızlar ve alçaklar o aynı uğursuz *sefiller* sözcüğünde iç içe geçip birbirlerine karışıyorlardı; kabahat kimdeydi? Üstelik, içine yuvarlanılan sefalet uçurumu ne kadar derinse, gösterilecek merhametin de o ölçüde derin olması gerekmez miydi?

Kendisiyle bu şekilde hesaplaşırken –çünkü Marius’unda tüm vicdanlı insanlar gibi kendini terbiye ettiği ve kendisini hak ettiğinden daha fazla azarladığı anlar vardı– odasını Jondrettelerinkinden ayıran duvarı inceliyor, acıma dolu bakışının bu bölmeyi aşıp o bahtsızları ısıtacağını hayal ediyordu. Latalar ve kırışlerle desteklenmiş ince bir alçı tabakasından yapılmış duvar seslerin net bir şekilde iştilmesine izin veriyordu. Bunu fark etmemek için Marius gibi bir hayalperest olmak gerekiirdi. Bu duvar da Jondrettelerinki gibi kâğıtlı kaplanmamıştı ve sadece kaba sıvası görünüyor-

du. Marius âdetâ bilincine varmadan bu duvarı inceliyordu; bâzen düşler tipki düşünce gibi inceleyip titiz gözlemler yapar. Aniden ayağa kalktı, yukarıda, tavanın kenarında, üç latanın arasındaki üçgen bir deliği fark etmişti. Orası alçıyla kapatılmamıştı ve konsolun üzerine çıktığında bu aralıktan Jondrette'lerin odası görülebilirdi. Merhamet meraklıdır ve meraklı olmalıdır. Bir tür dikizleme deliği işlevi gören bu aralıktan yardımına koşulacak bahtsızın hali çaktırmadan izlenebilirdi. "Biraz bu insanların neler yaptıklarına, ne halde olduklarına bakalım," diye düşündü Marius.

Konsolun üzerine çıkıp gözbebeklerini deliğe yaklaştıracak içeri baktı.

VI

Odasındaki Vahşi Adam

Şehirlerin de tipki ormanlar gibi en kötü ve en tehlikeli sakinlerinin saklandığı inleri vardır. Ancak, şehirlerde bu şekilde saklanan acımasız, iğrenç ve küçük, yani çirkindir; ormanlarda saklanan ise yırtıcı, vahşi ve büyük, yani güzeldir. Barınaklar arasında seçim yapmamız gerekse, hayvanların kiler insanlarinkilere göre daha çok tercih edilir. Mağaralar viran evlerden daha değerlidir.

Marius'ün gördüğü viran bir evdi.

Marius yoksul bir yaşam sürüyor, odası da sefil görünüyordu, ama yoksullüğünün soylu olması gibi tavan arasındaki odası da tertemizdi. O sırada bakışlarını yönelttiği mezbeleliğin iğrenç, pis, kasvetli, kokuşmuş, mide bulandırıcı bir hali vardı. Eşya niyetine hasır bir iskemle, ayağı kırık bir masa, birkaç kırık tabak ve iki köşede tasvir edilemez ölçüde berbat görünen iki yatak vardı; sadece üzeri örümcek ağlarıyla kaplı, dört bölmeli bir çatı penceresinden gelen

ışık ancak bir hayaletin yüzünü bir insan yüzünden ayırmaya yetiyordu. Yara izleri ve oyuklarla kaplı bir cüssamının yüzünü andıran duvarların sıvaları dökülmüşti ve her yanlarından ağır bir nem sızan bu duvarlara kömürle açık saçık resimler çizilmişti.

Marius'ün odasının zemininde kırık dökük tuğlalar vardı; bu odada ise ne döşeme taşı, ne tahta bir kaplama mevcuttu; bu viran odada ayakların altında kararmış eski sıva zeminin üzerinde yürünyordu. Tozun âdet taşlaşmış bir halde üzerini kapladığı ve temiz kalan tek alanın süpürge nin üstü olduğu eğri bügrü zeminde eski ayakkabılar, yırtık pırtık giysiler sağda solda yiğinlar oluşturuyorlardı. Odanın bir de şöminesi vardı, bu yüzden yılda kırk frank kira ödeniyordu. Bu şöminenin içinde bir mangal, bir tencere, kırık tahtalar, civilere asılmış paçavralar, bir kuş kafesi, kül, hatta biraz ateş vardı. İki kütük orada hüznle tütyorlardı.

Büyüklüğü ürkütücüüğünü daha da artıran bu oda da girintiler, çıkışlıklar, açılar, karanlık köşeler, çatı altları, pencere ve kapı boşlukları vardı. Bu yüzden bakışların erişmeyeceği dehset verici köşelerde yumruk kadar örümceklerin, ayak büyülüğünde tespihböceklerinin ve belki de bilinmeyen canavarsı insanların büzüşüp saklandıkları tahmin edilebilirdi.

Kokuşmuş yataklardan biri kapının, diğerı pencerenin yanındaydı. Her ikisinin de ayakucu Marius'ün tam karşısındaki şömineye bitişikti. Marius'ün baktığı deliğin yanındaki köşede, duvara siyah ahşaptan çerçeveyle kaplanmış ve altına kalın harflerle DÜŞ yazılmış renkli bir gravür asılmıştı. Gravürde uyuyan bir kadın, dizinde uyuyan bir çocuk, bulutların arasında gagasında bir taç bulunan bir kartal, kadının tacı uyumaya devam eden çocuğun başının üzerinden uzaklaştmak istemesi, daha geride başını bir aylanın çevrelediği Napoléon'un bir sütuna yaslanmış hali resmedilmişti ve sütunun altın sarısı başlığında şu yazılar okunuyordu:

MARINGO
AUSTERLITS
IENA
WAGRAMME
ELOT

Bu çerçevenin altında yere konulmuş boyu eninden uzun tahta bir pano hafif bir eğimle duvara yaslanıyor, ters çevrilmiş bir tabloya, diğer yanının üzerine muhtemelen bir şeyler çizilmiş bir çerçeveye, duvardan indirilmiş ve tekrar asılmayı bekleyen bir aynaya benzıyordu.

Marius'ün üzerinde bir kalem, mürekkep hokkası ve kâğıt gördüğü masanın yanına altmış yaşlarında, kısa boylu, zayıf, dolgun ve yabani yüzünde kurnaz, acımasız ve endişeli bir ifade bulunan bir adam oturmuştu.

Lavater bu yüzü dikkatle inceleydi, bir akbabayla bir savcının orada bir arada bulunduklarını, yırtıcı kuş ve hukukçunun birbirlerini çırkinleştirip tamamladıklarını fark ederdi, hukukçu yırtıcı kuşu iğrençlestiriyor, yırtıcı kuş hukukçuyu korkunçlaştırıyordu.

Uzun sakalları kırlaşmış olan bu adam göğsündeki kılıların, kollarındaki kirçillaşmış gür tüylerin görülmemesine izin veren bir kadın gömleği giymişti. Bu gömleğin altında çamurlu bir pantolon ve ayak parmaklarının dışarı fırladığı çizmeler vardı.

Ağzındaki pipoyu tüttürüyordu. Bu viran odada ekmek kalmasa da tütün hep bulunuyordu.

Muhtemelen Marius'ün okuduğuna benzer mektuplar dan birini yazıyordu.

Masanın bir köşesinde eski kızılımtırak bir cildin bir bölümü duruyor, kütüphanelerdeki kitaplarda olduğu gibi formasının on iki sayfadan oluşmasından bir roman olduğu anlaşıliyordu. Kapağına büyük harflerle şu başlık yazılmıştı: TANRI, KRAL, ONUR VE KADINLAR, DUCRAY-DUMINIL, 1814.

Adam yazı yazarken yüksek sesle konuştuğundan Marius söylediklerini duyuyordu:

— Şu Père-Lachaise Mezarlığı'na bakın! Öldükten sonra bile eşitlik yok! Soylular, zenginler yukarıda, akasya ağaçlarıyla kaplı, döşeme taşlı yollarda. Oraya arabayla gidebilirler. Ya alt tabakadan yoksul, bahtsız insanlar! Onları aşağıya, çamurun dizlere kadar yükseldiği nemli çukurlara yerleştiriyorlar. Bunu bir an önce çürüyüp gitsinler diye yapıyorlar! Onları görmeye gitmek için toprağın içine gömülümek gerek.

Burada susup yumruğunu masaya vurdu ve dişlerini giçirdatarak ekledi:

— Ah! Bu dünyayı çığ çığ yiyeceğim!

Kırk ya da yüz yaşlarında bir kadın şöminenin yanında diz çökmüştü.

O da bir gömlek, eski kumaş parçalarıyla yamalanmış örme bir etek giymişti. Abadan bir önlük eteğin yarısını gizliyordu. Çömelmiş ve öne doğru eğilmiş olmasına rağmen bu kadının çok uzun boylu olduğu anlaşılıyordu. Kocasının yanında dev gibi kalıyordu. Kızıla çalan hafifçe kırlaşmış sarı saçlarını ara sıra kocaman parlak ellerinin yassı parmaklarıyla karıştırıyordu.

Hemen yanında, aynı kalınlıkta olduğuna göre muhtemelen masadaki romanın diğer yarısı olan bir kitap açık duruyordu.

Marius yataklardan birinin üzerinde uzun boylu, solgun bir kızın ayaklarını sarkıtmış ve neredeyse çırlıçıplak bir halde oturduğunu hayal meyal görebiliyordu. Görünüşüne bakılırsa ne duyuyor, ne görüyor, ne de yaşıyor gibiydi.

Kuşkusuz odasına gelen kızın küçük kardeşiyydi.

On bir on iki yaşında gösterse de, dikkatle incelendiğinde yaşıının on dört olduğu söylenebilirdi. Dün akşam bulvarda: *Hemen tüydüm! Hemen tüydüm!* diyen çocuktur.

Uzun süre olduğu gibi kalan, sonra aniden ve hızla serpiler o çelimsiz çocuklardan biriydi. Yoksulluğun yarattığı bu

hüzünlü insanı bitkilerin çocuklukları, ergenlik dönemleri olmaz. On beş yaşında on ikisinde, on altı yaşında yirmisinde gösterirler. Bugünün küçük kızı yarının kadınıdır. Yaşamın üzerinden âdetâ bir an önce bitmesi için hızlı adımlarla koşarlar.

O anda bu yaratık bir çocuk gibi görünüyordu.

Ne bir dokuma tezgâhının, ne bir çırkığın, ne bir iş aletinin bulunduğu bu odada emeğin varlığından eser yoktu. Bir köşede ne işe yaradığı belli olmayan demir parçaları vardı. Umutsuzluğun ardından gelen bu kasvetli tembelliği can çekişmesi izler.

Marius içinde insan ruhunun kımıldadığının ve yaşamın çırılığının hissedilmesinden dolayı bir mezarın içinden daha da ürkütücü görünen bu odayı bir süre inceledi.

Toplumsal yapının en alt katında yoksulların süründüğü viran odalar, nemli bodrumlar, derin zindanlar tam anlamıyla mezarın yerini tutmazlar, bunlar ölümün bekleme odalarıdır; ama tipki muhteşem zenginliklerini köşklerinin girişinde sergileyen o zenginler gibi, hemen yakında olan ölüm en büyük yoksullukları bu bekleme odasına yerleştirir.

Adam susmuştu, kadın konuşmuyordu, genç kız soluk alır verirmiş gibi görünmüyordu. Kalemin kâğıt üzerindeki gelgitleri duyuluyordu.

Adam yazmaya ara vermeden homurdandı:

— Alçaklar! Alçaklar! Hepsi alçak bunların!

Hz. Süleyman'ın ünlü sözünün değiştirilmiş bu halini duyunca karısı içini çekti.

— Dostum, sakin ol, dedi. Canını sıkma sevgilim. Erkeğim o insanlara yazmakla çok iyi ediyorsun.

Yoksullğun ortasında, bedenler tipki hava buz gibiken olduğu gibi birbirlerine sokulsalar da, yürekler birbirlerinden uzaklaşırlar. Bu adama içindeki tüm sevgiyle bağlılığı her halinden belli olan bu kadının aşkı, muhtemelen tüm ailinin üzerine çöken o korkunç sefaletin gündelik tartışma-

ları arasında sönüp gitmişti. Artık yüreğinde kocasına karşı sevgisinin külleri vardı. Yine de, gönülalıcı sözler sıkılıkla rastlandığı gibi varlıklarını hâlâ sürdürüyordu. Ona ağızıyla *sevgilim, dostum, erkeğim* vs. dese de yüreği susuyordu.

Adam yeniden yazmaya başlamıştı.

VII

Strateji ve Taktik

Yüreği daralan Marius rasathanesinden aşağı inmek üzereyken, bir gürültünün dikkatini çekmesiyle olduğu yerde kaldı.

Odanın kapısının aniden açılmasıyla büyük kız eşikte belirdi. Ayağına geçirdiği kaba erkek ayakkabısındaki çamurlar kırmızı ayak bileklerine kadar sıçramıştı ve üzerinde Marius'ün bir saat önce görmediği lime lime olmuş bir harmanı vardı, kız muhtemelen kendini daha fazla acındırmak için girerken onu kapıda bırakmış çıkışken almıştı. İçeri girip kapıyı kapattıktan sonra nefes nefese kaldığı için bir süre soluklanmak üzere bekledi, ardından zafer kazanmış bir ifadeyle sevinç içinde bağırdı:

— Geliyor!

Babası gözlerini, annesi başını ona doğru çevirdiler, kız kardeşi hiç kımıldamadı.

— Kim? diye sordu baba.

— Mösyö.

— İyiliksever olan mı?

— Evet.

— Saint-Jacques Kilisesi’ndeki?

— Evet.

— O yaşlı adam mı?

— Evet.

— Buraya mı gelecek?
— Peşinden geliyor.
— Emin misin?
— Eminim.
— Gerçekten buraya mı geliyor?
— Arabayla geliyor.
— Arabayla. Rothschild gibi!

Baba ayağa kalktı.

— Nasıl bu kadar emin olabiliyorsun? Arabayla geliyorsa ondan önce nasıl geldin? En azından adresi doğru verdin mi? Koridorun sonunda sağdaki kapı olduğunu söyledin mi? Adresi şaşırmamasın! Demek onu kilisede gördün? Mektubumu okudu mu? Sana ne dedi?

— Vidi, vidi, vidi! dedi kız, ihtiyar ne kadar da acelecisin! İşte anlatıyorum: Kiliseye girdiğimde her zamanki yerinde oturuyordu, onu bir reveransla selamlayıp mektubu verdim, okuduktan sonra bana “Çocuğum, nerede oturuyorsunuz?” diye sordu. Ben de “Mösyö, sizi götürüyim,” dedim. Adam, “Hayır, bana adresinizi verin, kızım alışverişe çıkacak, bir araba tutup, siz eve varana kadar orada olacağım,” dedi. Ona adresi verdiğimde bir an şaşırıp duraksadıktan sonra, “Olsun. Geleceğim,” dedi. Ayın bittiğinde, onun kızıyla kiliseden çıkışın bir arabaya bindiklerini gördüm. Ve ona koridorun sonundaki kapı olduğunu söylediğim.

— Geleceğini nereden biliyorsun?
— Arabanın Petit-Banquier Sokağı’na girdiğini gördüm. Sonra koşmaya başladım.

— Aynı araba olduğunu nereden biliyorsun?
Çünkü numarasını almıştım!
— Kaç numarayıdı?
— 440.
— Güzel, zeki bir kızsın.

Kız babasına cüretkâr bir ifadeyle bakarken ayakkabılarını gösterdi.

— Zeki bir kız olabilirim, ama artık bu ayakkabıları giymek istemiyorum, öncelikle sağlığım, ardından temiz görünmem açısından. Tabanından sular fışkıran ve yol boyunca şlap, şlap diye ses çikaran ayakkabılar kadar can sıkıcı bir şey olamaz. Çıplak ayakla yürümeyi tercih ederim.

— Haklısin, diye karşılık verdi baba kızının sert tepkiyle tezat oluşturan bir uysallıkla, ama o zaman kiliselere girmene izin vermezler, yoksulların ayakkabı giymesi gerек. Ulu Tanrı'nın karşısına çıplak ayakla gidilmez, diye ekledi sitem edercesine. Sonra tekrar zihnini meşgul eden konuya döndü.

— Buraya geldiğinden emin misin?

— Hemen arkamdaydı.

Adam doğruldu. Yüzü garip bir şekilde aydınlanmıştı.

— Karıcığım! diye bağırdı, duydun. İyiliksever geliyor.

Ateşi söndür.

Afallayan kadın yerinden kımıldamadı.

Baba bir ip cambazının çevikliğiyle şöminenin üzerindeki ağızı kırık testiyi kavrayıp kütüklerin üzerine su döktü.

Sonra büyük kızına seslendi:

— Sen! İskemlenin hasırlarını kopar!

Kız hiçbir şey anlamıyordu.

Ayağı, kavrayıp bir topuk darbesiyle hasırlarını parçaladığı iskemlenin içine girdi.

Bacağını geri çekerken, kızına sordu:

— Hava soğuk mu?

— Çok soğuk. Kar yağıyor.

Baba pencerenin yanında duran yatağın üzerindeki küçük kızına dönüp gürleyen bir sesle:

— Çabuk! Tembel, yataktan aşağı in! Demek hiçbir işe yaramayacaksın! Camı kır.

Küçük kız titreyerek yataktan aşağı indi.

— Camı kır! diye tekrarladı babası.

— Beni duyuyor musun? Sana camı kırmayı söylüyorum!

Çocuk ürkek bir itaatle ayağının ucunda doğrulup cama bir yumruk attı. Kırılan cam büyük bir gürültüyle yere düştü.

— Güzel, dedi baba.

Ciddi ve aceleci bir hali vardı. Bakışlarını hızla odanın her köşesinde gezdi.

Âdetâ bir general gibi, savaş başlamadan önce son hazırlıklarını yapıyordu.

Henüz ağını açmamış olan anne ayağa kalkıp ağır ve boğuk bir ses tonuyla ve ağızından donmuş gibi çıkan söllerle sordu:

— Sevgilim ne yapmaya çalışıyorsun?

— Yatağa gir, dedi adam.

Ses tonu herhangi bir itirazı kabul etmiyordu.

Anne itaat edip kendini yataklardan birinin üzerine bıraktı.

Bu arada bir köşeden hıçkırık sesleri geliyordu.

— Bu da nesi? diye bağırdı baba.

Küçük kız büzüştüğü köşeden çıkmadan kanlar içindeki elini gösterdi. Camı kırarken yaralanmış, annesinin yatağıının yanına gitmişti ve orada sessizce ağlıyordu.

Bu sefer ayağa dikilip bağırmâsı sırası annedeydi.

— Yaptığın saçmalığı görüyor musun? Camı kırarken elini kesmiş!

— Daha iyi! dedi adam, bunu tahmin etmiştim.

— Nasıl? Daha mı iyi? diye sordu kadın.

— Sus, dedi baba, basın özgürlüğünü yasaklıyorum.

Ardından kadının gömleğinden yırttığı kumaş parçasını küçük kızın kanayan bileğine sardı.

Bakışlarını büyük bir memnuniyetle yırtık gömleğe çevirdi.

— Gömlek de çok güzel görünüyor, dedi. Her şey hazır.

Buzlu bir rüzgâr camdan odaya giriyyordu. Dışarıdaki sis içeri sızıyor, görünmeyen parmaklarla belli belirsiz didiklenmiş pamuk gibi odaya yayılıyordu. Kırık camdan kar yağ-

düğü görülmüyordu. Chandeleur güneşinin vaat ettiği soğuk gerçekten de başlamıştı.

Baba eksik kalan bir şey olup olmadığını anlamak için etrafına baktıktan sonra eline eski bir kürek alıp küllerin ıslak kütükleri tamamıyla gizleyecek şekilde etrafa yaydı.

Ardından doğrulup sırtını şömineye yasladı:

— Şimdi iyiliksever mösyöyü ağırlayabiliriz.

VIII

Viran Odadaki Işık

Babasına yaklaşan büyük kız elini babasının elinin üzerine koyup:

— Bak ne kadar üşüyorum, dedi.

— O da bir şey mi! diye karşılık verdi baba, ben senden daha fazla üşüyorum.

Anne büyük bir öfkeyle haykırdı:

— Zaten her zaman her şeyin en fazlası sende! Kötülügün bile.

— Kes sesini, dedi adam.

Anne bu amansız bakış karşısında sustu.

Odaya bir an için bir sessizlik çöktü. Büyük kız hiç alırmadan harmanısındaki çamurları silkeliyor, kız kardeşi hiç kırmaya devam ediyordu; başını iki elinin arasına alıp kızını öpüçüklere boğan anne ona alçak sesle:

— Bir tanem, hemen geçecek, yalvarırım ağlama, babanı kızdıracaksın, diyordu.

— Hayır! diye haykırdı baba, tam tersine! Ağla, hem de hiçkira hiçkira! Büylesi daha iyi olacak.

Sonra büyük kızına dönüp:

— Şu işe bak! Adam gelmiyor! dedi, gelmeyecekse ateşimi söndürmem, iskemlemi kırmam, gömleğimi yırtmam, camımı kırmam boşça gitti demektir.

— Ve de küçük kızımın yaralanması! diye mırıldandı anne.

— Farkında misiniz, diye devam etti baba, bu lanet ola-sı oda zehir gibi soğuk? Ya bu adam gelmezse? Ah! Tabii ki, işleri bu, beni bekleyecekler diyecek! Ah! Onlardan öyle nefret ediyorum ki, bu zenginleri, tüm zenginleri sevinçle, neşeyle, coşkuyla ve büyük bir memnuniyetle boğacağım! Bu sözde merhametli insanlar kendilerini hayırseverlige adamış gibi görünüp ayinlere giderler, rahipler taslarlar, kendilerini bizden üstün sanıp bizi aşağılamak için giysiler getirirler! Beş para etmez eski püskü elbiseler ve ekmek! Alçaklar sürüsü, benim istedigim bu değil! Ben para istiyorum! Ah! Paraya gelince asla vermezler! Çünkü o parayı içkiye vereceğimizi, bizim ayyaş ve aylak olduğumuzu düşünürler! Ya onlar! Onlar kimdir ve zamanında kimdiler? Hırsızlar! Hırsızlık yapmadan zengin olamazlardı! Ah! Toplumu sofra örtüsünün içine koyup dört köşesinden havaya fırlatmalı! Her şey yok olup gidecek, olsun, en azından kimsenin hiçbir şeyi olmayacak, bu da bir kazanımdır! Ama senin o hödük iyiliksever mösyön nerede kaldı? Gelecek mi acaba? Hayvan herif belki de adresi unuttu! Bahse girerim ki o yaşlı ahmak...

O sırada hafifçe vurulan kapıyı hemen açan adam en derin saygılarını belirten sözler ve hayranlık dolu bir gülümsemeyle gelenleri karşıladı.

— Girin mösyö! Saygın iyiliksever mösyö, lütfen içeri girmeye tenezzül edin, siz de buyurun güzel küçük hanım.

Orta yaşını geçmiş bir adam ve genç bir kız odanın eşiğinde belirdiler.

İnsanların kelime doğarcığı, hâlâ aynı yerde duran Marius'ün o an hissettiğini anlatmaya yetmezdi.

Bu oydu.

Âşık olmuş biri tek harften oluşan bu O sözcüğünün barındırdığı ışılıtlı anlamları bilir.

Bu kız gerçekten de oydu. Marius gözlerine aniden yılan o parıltılı bugünün arasından güçlükle görebiliyordu. Bu, ortadan kaybolan o hoş yaratık, kendisini altı ay boyunca aydınlatan o yıldızdı, bu gözbebekleri, bu alın, bu ağız, bu güzel yüz yok olup giderken dünyasını kararttırdı. Gözden kaybolan hayal yeniden beliriyordu.

Bu karanlıkta, bu viran odada, bu pespaye izbelikte, bu çöplükte yeniden beliriyordu!

Kendinden geçen Marius tir tir titriyordu. Nasıl olurdu! Bu oydu! Yüreğinin çarpıntıları bakişlarını bulanıklaştıracak gözyaşlarına boğulacağini hissediyordu. Nasıl olurdu! Onu onca zaman aradıktan sonra nihayet yeniden görüyordu! Kaybettiği ruhunu yeniden bulduğunu duyumsuyordu.

Biraz solgun görünse de her zamanki gibiydi; zarif başında mor kadifeden bir şapka vardı; bedeni siyah satenden bir pelerinin altında gizleniyordu. Uzun elbiselerinin altında küçük ayaklarını saran ipek süslü bir yarım bot seçiliyordu.

Yanında her zamanki gibi M. Leblanc vardı.

Odanın içine doğru birkaç adım atmış ve masanın üzerine büyükçe bir paket bırakmıştı.

Kapının arkasına çekilen büyük kız bu kadife şapkayı, bu ipek pelerini, bu çekici ve mutlu yüzü kasvetli bakişlarla izliyordu.

IX

Jondrette Ağlamak Üzere

Viran oda dışarıdan gelenlerin üzerinde bir mahzene girdikleri izlenimini bırakacak ölçüde karanlıktı. Buraya ilk kez gelen bu iki kişi hafif bir duraksamayla ilerliyor, etraflarındaki şekilleri belli belirsiz seçebiliyorlardı, odanın gözleri bu alacakaranlığa alışmış sakinleri ise onların her hareketini en ince ayrıntılarına kadar gözlemleyebiliyordu.

İyi niyetli ve üzünlü bakışlarla baba Jondrette'e yaklaşan M. Leblanc:

— Mösyö bu pakette yeni giysiler, yünden çoraplar ve battaniyeler var, dedi.

— İyiliksever meleğimiz bizi ihya ediyor, dedi yerlere kadar eğilen Jondrette. Ardından, iki ziyaretçi odanın içler acısı halini incelerken büyük kızının kulağına doğru eğilerek alçak sesle ekledi:

— Bak söylememiş miydim? Eski püskü giysiler! Para yok. Hepsi aynı! Bu arada, bu yaşlı öküze yazdığım mektuptaki imza kime aitti?

— Fabantou, diye karşılık verdi kız.

— Drama oyuncusu, güzel!

Jondrette bu soruyu tam zamanında sormuştu, çünkü o sırada ona doğru dönen M. Leblanc ona ismini öğrenmek istermişcesine:

— Çok zor durumda olduğunuzu görüyorum mösyö... demişti.

— Fabantou.

— Mösyö Fabantou, evet, şimdi hatırlıyorum.

— Zamanında çok başarılı olmuş drama sanatçısı mösyö.

O anda Jondrette "iyiliksever"i etkilemenin zamanının geldiğini anlamıştı. Hem panayırlardaki ip cambazlarının böbürlenmesini hem de caddelerdeki dilencilerin alçakgönüllülüğünü barındıran bir ses tonuyla haykırdı: "Talma'nın öğrencisiyim! Mösyö! Talma'nın öğrencisiyim! Talih bir zamanlar yüzüme gülmüştü. Ne yazık! Şimdi sıra talihsizliklerde. İyiliksever mösyö, halimize baksaniza, ekmek yok, ateş yok. Zavallı kızlarım soğuktan donuyorlar! Tek iskemlemin hasırları söküldü! Camım kırık! Hava berbat! Karım hasta yatıyor!"

— Zavallı kadın! dedi M. Leblanc.

— Küçük kızım yaralandı!

Yabancıların gelmesiyle acısını unutan küçük kız "matmazel"i izlemeye başlamış, ağlamayı kesmişti.

— Ağlayıp zırlasana! dedi Jondrette alçak sesle.

Aynı anda bir sihirbazın ustalığıyla yaralı elini çimdikledi.

Küçük kız avaz avaz bağırmaya başladı. Marius'ün halinde “Ursule’ü” olarak adlandırdığı hayran olunası genç kız hemen küçük kızın yanına yaklaştı:

— Zavallı çocuk, dedi.

— Gördüğünüz gibi güzel küçük hanım, diye devam etti Jondrette, bileği kanlar içinde! Günde altı santim kazanmak için bir iş kazası geçirdi. Belki de kolunu kesmek zorunda kalacaklar.

— Gerçekten mi? dedi endişelenen yaşlı mösyö.

Bu sözleri ciddiye alan küçük kız yeniden hıckırıklara boguldu.

— Ne yazık ki evet iyiliksever mösyö!

Jondrette birkaç saniyeden beri “iyiliksever”i garip bakışlarla süzüyor, konuşurken âdetâ anılarını canlandırmak için onu dikkatle gözlemliyordu. Aniden, ziyaretçilerin küçük kızın yaralı eliyle ilgilenmelerini fırsat bilip yatağında yorgun ve alık bir ifadeyle yatan karısının yanına gidip ona alçak sesle ve heyecanla:

— Şu adama iyi baksana! dedi.

Ardından M. Leblanc'a dönerek yakınmalarına devam etti:

— Görüyorsunuz mösyö! Tek giysim karımın gömleği! Üstelik yırtık pırtık! Hem de kış ortasında! Elbisem olmadığı için dışarı çıkamıyorum. Üzerime giyecek bir şeyim olsaydı, beni yakından tanıyan ve çok seven Matmazel Mars'ı görmeye gidecektim. Hâlâ Tours-des-Dames Caddesi’nde oturuyor, değil mi? Biliyor musunuz mösyö? Taşrada onunla aynı sahneyi paylaşmış, birlikte başarılı oyunlar sergilemiştim. Célimene halimi bilse yardıma gelirdi mösyö! Elmire, Bélisaire'e sadaka verecekti! Ama hayır, elde avuçta hiçbir şey yok! Evde hiç para yok! Karım hasta, para yok! Kızım ağır bir şekilde yaralandı, para yok! Karım nefes darlığı ç-

kiyor. Yaşından dolayı sinir sistemi de zayıfladı. Ona ve kızıma tedavi gerek! Ama doktora, eczacıya ne ödeyeceğim? Hiç param yok! Bir meteliğin önünde diz çökecek haldeyim! İşte sanatçılar bu hale düştü! Soluk alırken erdemli ve iyiliği içinizde çekeni sevimli küçük hanımım, eli açık hamim, zavalı kızının merhamet yaydığını kiliseye her gün dua etmek için gittiğini ve sizi orada gördüğünü biliyor musunuz? Çünkü kızlarının dindar olarak yetişmelerini istiyorum mösyö. Tiyatro eğitimi almalarına izin vermedim. Ah! Küçük maskaralar! Hele öyle bir niyetleri olduğunu göreyim! Bu konuda çok ciddiyim! Onlara onur, ahlak, erdem üzerine öğütler veriyorum! Kendilerine sorun! Her şeyin ahlak kurallarına uygun olması gerek! Bir babaları var. Aileleri olmayan ve sonunda geneleve düşen o bahtsız kızlardan değiller. Önce Matmazel Hiç Kimse, sonra Madam Herkesin olunuyor. Asla! Fabantou ailesinde böyle bir şey söz konusu olamaz! Onları erdemli bir şekilde yetiştirek, onurlu, kibar, ulu Tanrı'ya inanan müminler olmalarını istiyorum! Evet mösyö, saygıdeğer mösyö, yarın neler olacak biliyor musunuz? Yarın 4 Şubat, uğursuz bir gün, ev sahibimin bana verdiği süre doluyor, bu akşam kiramı ödemeyeceğim, yarın büyük kızım, ben, hasta karım, eli yaralı çocuğum, dördümüz de buradan kovulup, bir barınaktan yoksun bir halde, yağmurun, karın ortasında sokağa atılacağız. İşte böyle mösyö. Bir yıllık borcum var! Yani altmış frank.

Jondrette yalan söylüyordu. Yıllık kirası kırk franktı ve altı ay önce Marius altı aylık kirاسını ödediği için bir yıllık borcu olamazdı.

M. Leblanc cebinden çıkarttığı beş frankı masanın üzerine bıraktı.

Bu arada Jondrette kızının kulağına:

— Alçak! Beş frankla ne yapmamı bekliyor? İskemlemin ve kırık camımın parasını bile karşılamıyor! Boşuna masrafa girdim! diyecek zamanı bulmuştu.

Bu arada, M. Leblanc mavi redingotunun üzerindeki kahverengi kalın redingotunu çıkarıp iskemlenin üzerine bırakmıştı.

— Mösyö Fabantou, dedi, üzerimde sadece beş frank var ama kızımı eve bırakıp bu akşam geri geleceğim, borcunuzu bu akşam ödemeniz gerekiyor, öyle değil mi?..

Yüzü garip bir ifadeyle aydınlanan Jondrette hemen cevap verdi:

— Evet saygıdeğer mösyö. Saat sekizde ev sahibimin evinde olmalıyım.

— Saat altıda gelip size altmış frank getireceğim.

— İyiliksever hamim! diye bağırdı kendinden geçen Jondrette.

Ve alçak sesle ekledi:

— Kadın, şu adama dikkatle bak! dedi.

Yeniden güzel genç kızın koluna giren M. Leblanc kapıya doğru yöneltip:

— Dostlarım, akşam görüşürüz! dedi.

— Altıda mı? diye sordu Jondrette.

— Tam altıda.

O sırada, iskemlenin üzerindeki redingot büyük kızın gözüne ilişti:

— Mösyö redingotunuzu unuttunuz.

Omzunu ürkütücü bir şekilde silkeleyen Jondrette kızına öfke dolu bakışlar yöneltti.

Geri dönen M. Leblanc gülümseyerek:

— Unutmadım, size bıraktım, dedi.

— Ey cömert hamim, yüce iyiliksever, gözlerimi yaşartınız! Size arabaniza kadar eşlik etmeye izin verin.

— Dışarı çıkacaksanız redingotu giyin. Dışarısı gerçekten çok soğuk, diye karşılık verdi M. Leblanc.

Söylediklerini bir kez daha tekrarlatmayan Jondrette kahverengi redingotu hemen sırtına geçirdi. Ve Jondrette önde, iki ziyaretçi arkada dışarı çıktılar.

X

Belediyenin Araba Tarifesi: Saati İki Frank

Bu sahnenin bir anını bile kaçırmayan Marius aslında hiçbir şey görmemişti. Gözlerini genç kızdan ayırmamış, yüreği kızın odaya ilk adım attığı andan itibaren âdetâ sarmalanmıştı. Kız odadayken maddi algıları erteleyen ve tüm ruhu bir noktaya yoğunlaştıran o esrime anlarını yaşamıştı. Bu kızı değil, üzerinde saten bir pelerin ve kadife şapka bulunan o ışığı hayranlıkla izlemiştir. Odaya Sirius yıldızı girse gözlerini daha fazla kamaştıramazdı.

Genç kız paketin içinden çıkardığı giysileri ve battaniyeleri açıp, hasta anneye iyi yüreklikle, yaralı kızı şefkatle sorular sorarken, o tüm hareketlerini dikkatle inceliyor, söylemeklerini duymaya çalışıyordu. Gözlerini, alğını, güzelliğini, endamını, yürüyüşünü tanışa da, sesini duymamıştı. Bir keresinde, Luxembourg Bahçesi'nde birkaç sözünü duyar gibi olmuş, ama net olarak algılayamamıştı. Onu duymak, ruhuna bu müziğin birkaç ezgisini taşımak için ömrünün on yılını verebilirdi. Ama her şey Jondrette'in borazanı andıran sesiyle acıklı yakarışlarının gürültüsünde kaybolup gidiyor, bu durum Marius'ün hayranlık dolu bakışlarına öfkeyi karıştırıyordu. Kızın büyük bir aşkla bakıyor, bu iğrenç insanların çöplüğü andıran odasında gördüğü ilahi yaratığın o olduğuna inanamıyordu. Kurbağaların arasında bir sinekkuşunu görür gibi oluyordu.

Kız odadan çıktığında aklındaki tek düşünce ardından gitmek, nerede oturduğunu öğrenmeden peşini bırakmak, onu böylesine mucizevi bir şekilde yeniden bulduktan sonra tekrar kaybetmemekti! Konsoldan aşağı atlayıp şapkasını aldı. Kapının kilidine elini uzatıp dışarı çıkmak üzereyken aklına gelen bir düşünce onu durdurdu. Koridor uzun, merdivenler dik, Jondrette gevezeydi, hiç kuşkusuz he-

nüz arabaya binmemiş olan M. Leblanc koridorda, merdivende ya da kapının ışığında geri dönüp onu fark edebilirdi. Marius'ü bu evde görünce şüphesiz paniğe kapılacak, ondan yeniden uzaklaşmanın bir yolunu bulacak ve her şey bir kez daha bitmiş olacaktı. Ne yapmalıydı? Biraz beklese miydi? Ama o beklerken araba gidebilirdi. Marius ne yapacağını şaşırıyordu. Nihayet riski göze alıp odasından çıktı.

Koridorda kimse yoktu. Merdivene koştu. Merdivende kimse yoktu. Aceleye aşağı inip bir arabanın Petit-Banquier Sokağı'ndan Paris'in merkezinde doğru gittiğini görecek zamanı bulabildi.

Marius o yöne doğru koşmaya başladı. Bulvarın köşesine geldiğinde, Mouttefard Caddesi'nden hızla aşağı inen arabayı gördü; araba şimdiden çok uzaktaydı, ona yetişmenin bir yolu yok muydu? Arkasından koşmak mı? Mümkün değildi; zaten babası arkadan hızla koşan birini fark ettiğinde onu tanıyacaktı. O sırada beklenmedik ve mükemmel bir tesadüf eseri Marius bulvarda boş giden bir arabayı fark etti. Yapılacak tek şey bu arabaya binip onları izlemekti. Bu daha güvenli, daha etkili ve risksiz bir yöntemdi.

Arabacıya durmasını işaret edip bağırdı:

— Bir saatliğine!

Marius'ün kravatı yoktu, üzerinde birkaç düğmesi eksik eski iş elbisesi vardı, gömleği göğüs hizasında yırtılmıştı.

Duran arabacı ona bir göz attıktan sonra işaret parmağını başparmağına sürterek sol elini uzattı.

— Ne oldu? dedi Marius.

— Para peşin.

Marius üzerinde sadece seksen santim olduğunu hatırladı.

— Ne kadar? diye sordu.

— İki frank.

— Dönüşte öderim.

Arabacının tek yanıtı La Palisse'in bir ezgisini ıslıkla çalarak atını kamçılamak oldu.

Marius afallamış bir halde uzaklaşan arabaya baktı. Bir frank yirmi santimi olmadığından neşesini, mutluluğunu, aşkıni kaybediyor, yeniden karanlığın ortasına düşüyordu! Görmeye başlamış, sonra yeniden kör olmuştu. Derin bir kederle düşündü ve söylemek gerekir ki, bu sabah o sefil kıza beş frank verdiği için büyük bir pişmanlık duydu. Beş frankı olsa yeniden doğacak, karanlıklardan, belirsizliklerden, yalıtılmışlıktan, iç sıkıntısından, yalnızlıktan kurtulacak, kaderinin siyah ipligine gözlerinin önünde salınan ve bir kez daha kopup giden o güzel altın renkli ipliği bağlayacaktı! Umutları kırılmış bir halde eve döndü.

M. Leblanc'ın akşam geri geleceğini düşünüp bu kez daha tedbirli davranışarak onu izleyebilirdi; ama daldığı hayallerin ortasında söylenenleri duymuş muydu?

Merdivenin önüne geldiğinde bulvarın karşı tarafında, Barrière des Gobelins Caddesi'nin tenha duvarının kenarında üzerine "iyiliksever"in redingotunu giymiş olan Jondrette'in *kapılarım serserileri* olarak anılan ve gözleri, yüzleri kuşku uyandıran, tavırlarından art niyetli oldukları anlaşılan ve genellikle gündüzleri uyuduğu için geceleri çalıyan o adamlardan biriyle konuştuğunu gördü.

Tipinin ortasında hiç kimildamadan Marius'ün güçlükle fark edebileceği şekilde konuşan bu iki adam, bir belediye zabıtاسının dikkatle gözlemleyeceği bir grup oluşturuyorlardı.

Yine de, zihni kederli düşüncelerle meşgul olan Marius, Jondrette'in konuştuğu bu serserinin Courfeyrac'ın bir kez kendisine gösterdiği ve mahallede adı gecelerin tehlikeli haydudu olarak geçen Bahar Havası ve Bigrenaille lakkaplı Panchaud'ya benzediğini fark eder gibi oldu. Önceki sayfalarda karşılaştığımız Bahar Havası ve Bigrenaille lakkaplı bu Panchaud'nun adı birkaç yıl sonra birçok cinayet davasında geçecek ve ünlü, korkunç bir katil olarak anılacaktı. O dönemde ise adı yeni yeni duyulmaya başlamış bir alçaktı. Günümüzde ise eşkiyalar ve katiller arasında adı saygıyla anılıyor. Ve La Force Hapishanesi'nin Fosse-aux-Lions

Avlusu'nda² akşamları hava kararırken bir araya gelen mahkûmlar alçak sesle ondan söz ediyorlar. Hatta bu hapishanede, 1843'de, otuz mahkûmun güpegündüz ve beklenmedik bir şekilde kaçtıkları devriye yolunun hemen altındaki kanalizasyonun duvarında, bir kaçış denemesinde kendi elliyle cüretkârca yazdığı PANCHAUD ismi okunabilirdi. 1832'de, polis onu gözetim altında tutsa da, henüz seri cinayetlerine tam olarak başlamamıştı.

XI

Sefaletin Kedere Yardım Önerisi

Evin merdivenlerini ağır adımlarla çikan Marius, odasına girmek üzereyken koridorda arkasından gelen Jondrette'in büyük kızını fark etti. Görür görmez tiksinti duyduğu bu kızı beş frankını vermişti, artık geri istemek için çok geçti, araba iyice uzaklaşmıştı. Zaten parayı istese de geri vermeyecekti. Ona az önce gelenlerin nerede oturduklarını sorması da bir işe yaramazdı, Fabantou adına imzalanmış mektubun gönderildiği adres *Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'nin iyiliksever mösyoşüne* olduğuna göre oturdukları evi bilmesi mümkün değildi.

Marius odasına girip kapısını itti.

Kapının kapanmadığını fark edip geri döndüğünde bir elin kapıyı tuttuğunu gördü.

— Bu da nesi, kim var orada? dedi.

Bu Jondrette'in büyük kızıydı.

— Siz misiniz? dedi Marius sert bir ifadeyle, yine mi siz?

Ne istiyorsunuz?

Düşünceli görünen kız yüzüne bakmıyordu. Sabahki güveni kaybolmuş, içeri girmemişti ve Marius'ün yarı açık kapıdan gördüğü koridorun karanlığında duruyordu.

² La Force Hapishanesi'nde en tehlikeli mahkûmlara ayrılan bölüm. (ç.n.)

— Ah! Şu işe bakın, cevap vermeyecek misiniz? Ne istiyorsunuz?

Bir aydınlığın belli belirsiz parlattığı üzünlü gözlerini kaldırıp:

— Mösyö Marius, üzgün görünüyorsunuz. Neyiniz var? dedi.

— Benim mi? dedi Marius.

— Evet sizin.

— Hiçbir şeyim yok.

— Var!

— Yok.

— Size var diyorum!

— Beni rahat bırakın!

Marius kapıyı itse de, kız karşı koymaya devam etti.

— Bakın, dedi, haksızlık ediyorsunuz. Zengin olmasanız bile, bu sabah bana iyi davranışınız. Yine aynısını yapın. Bana yemek parası verdiniz, şimdi bana neyiniz olduğunu söyleyin. Kederiniz her halinizden belli oluyor. Açı çekmenizi istemem. Ne yapmam gerekiyor? Bir işe yararsam söyleyin, benden yararlanabilirsiniz. Niyetim sırlarınızı öğrenmek değil, bana bir şey açıklamanıza gerek yok, ama babama yardım ettiğime göre, size de yardım edebilirim. Mektup götürmek, evlere gitmek, kapı kapı adres sormak, birilerini takip etmek benim işim. Bana derdinizi söylerseniz gidip araştırırım; bazen bireylerine bir şeyler anlatan birini dinlemek her şeyi öğrenmeye yeter ve işler yoluna girer. Benden yararlanın.

Marius'ün aklına bir şey geldi. Denize düşen tutunabildiği bir yılanı sarılmaz mıydı?

Kız yaklaşıp:

— Dinle... dedi.

Kız gözlerindeki neşe parıltısıyla sözlerini yarıda kesti:

— İşte böyle, benimle senli benli konuşuyorsunuz! Bu çok daha hoş.

— Tamam, şu yaşlı mösyö ile kızını buraya getirdin.

- Evet.
- Adreslerini biliyor musun?
- Hayır.
- Bana adreslerini bul.

Jondrette'in kızının üzünlükken neşeli bir ifadeye bürünen gözleri yeniden karamsarlaştı.

- İstediğiniz bu mu? diye sordu.

- Evet.

- Onları tanıyor musunuz?

- Hayır.

— Yani, dedi heyecanla, onu tanıtmuyorsunuz ama onu tanımak istiyorsunuz.

Onları'nın *onu*'ya dönüşmesinde tasvir edilemeyecek ölçüde anlamlı bir üzünlük vardı.

- Bunu yapabilir misin? diye sordu Marius.

- Güzel matmazelin adresini öğreneceksiniz.

Bu "güzel matmazel" sözlerinde Marius'ü tedirgin eden bir vurgu vardı. Ekledi:

- Babasının ya da kızın adresi, hangisi olursa olsun!

Kız bakışlarını ona sabitledi.

- Karşılığında bana ne vereceksiniz?

- Ne istersem!

- Ne istersem?

- Evet.

- Adresi öğreneceksiniz.

Başını öne eğdi, ardından ani bir hareketle kapıyı çekip kapattı.

Marius yalnız kalmıştı.

Kendini bir iskemlenin üzerine bırakıp, bir türlü kavrayamadığı düşüncelerin uçurumuna yuvarlanmış bir halde başına ve iki dirseğini yatağına yaslardı. Sabahtan beri olup bitenler, meleğin görünüp yeniden kayboluşu, bu yaratığın söyledikleri, ucsuz bucaksız umutsuzluğun içinde bir ırmak ışığı, işte zihnini belli belirsiz dolduranlar bunlardı.

Aniden daldığı düşlerden sıyrıldı.

Jondrette'in yüksek ve tok bir sesle söylediğine ve garip bir şekilde ilgisini çeken sözlerini duymuştur:

— Sana emin olduğumu, onu tanıdığını söyleyorum!

Jondrette kimden söz ediyordu? Kimi tanımıştı? M. Leblanc'ı mı? "Ursule'ünün" babasını mı? Jondrette onu tanıyor muydu? Hayatını onlar olmaksızın karanlığa dönüşürecek tüm bu bilgileri böyle beklenmedik ve ani bir şekilde mi öğrenecekti? Nihayet sevdiği genç kızın ve babasının kim olduklarını mı öğrenecekti? Üzerlerini kaplayan kalın sis perdesi aralanıp her şey aydınlanacak mıydı? Ah! Tanrım!

Konsolun üstüne sıçrayıp duvardaki deliğe gözünü dayadı.

Jondrette'in odasını yeniden görüyordu.

XII

M. Leblanc'ın Verdiği Beş Frankın Harcanması

Paketi karıştıran kadının ve kızların yün çoraplar ve gömlekler giymeleri dışında ailenin görüntüsünde hiçbir değişiklik yoktu. İki yeni battaniye yatakların üzerine serilmişti.

Soluk soluğa kaldığına bakılırsa, Jondrette eve yeni dönmüştü. Şöminenin yanına oturmuş olan kızlardan büyük olanı küçük kardeşinin eline pansuman yapıyordu. Karısı şaşkın bir yüz ifadesiyle şöminenin yanındaki yatağın üzereine yiğilmişti. Odayı hızlı adımlarla boylu boyunca arşınlayan Jondrette'in gözleri parlıyordu.

Kocasını ürkek, afallamış bakışlarla izleyen kadın sonunda cesaretini toplayıp?

— Gerçekten mi? Emin misin? diye sordu.

— Eminim! Sekiz yıl geçti! Ama onu tanıdım! Ah! Onu hemen tanıdım! Nasıl olur! Demek sen fark etmedin?

— Hayır.

— Ama sana ona dikkatlice bakmanı söylemiştim! Boyu, yüzü aynı, biraz yaşılmış, bazıları nasıl oluyor da yaşılmıyorlar anlamıyorum, sesinin tonu da aynıydı. Biraz daha sık giyinmiş, hepsi bu! Ah! Lanet olası gizemli ihtar, şimdi elime düştün! Durup kızlarına döndü:

— Hadi siz çıkışip dolaşın! Onu tanıyamaman çok garip.

Kızlar söyleneni yerine getirmek için ayağa kalktıklarında, anne kekeledi:

— Yaralı eliyle dışarı mı çıkacak?

— Hava iyi gelir, dedi Jondrette, hadi gidin.

Bu adamın söylediğlerine karşı çıksamadığı anlaşılıyordu. İki kız kapıya yöneldiler.

Dışarı çıkışacakları sıradı baba büyük kızın kolunu tutup garip bir vurguya:

— Saat tam beşte burada olacaksınız. Size ihtiyacım var, dedi.

Marius'ün meraklı daha da arttı.

Karısıyla baş başa kalan Jondrette odayı sessizce iki üç kez turladı. Ardından birkaç dakika boyunca giydiği kadın gömleğini pantolonunun kemeri içine sokmaya çalıştı.

Aniden karısına dönüp kollarını kavuşturduktan sonra haykırdı:

— Sana bir şey söylememi ister misin? Küçük hanım...

— Ne olmuş küçük hanıma?

Sevdiği kızdan söz edildiğine hiç şüphesi olmayan Marius giderek artan bir endişeyle dinliyordu. Tüm yaşamı kulaklarındaydı.

Öne doğru eğilip karısına alçak sesle bir şeyler söyleyen Jondrette yeniden doğrulup yüksek sesle:

— Bu kız o işte! dedi.

— O mu?

— O!

Annenin bu *o mu* deyişini hiçbir ifade tasvir edemezdi. Bu korkunç ses tonunda şaşkınlık, öfke, nefret, kin iç içe geçmiş

ti. Uyuşuk bir halde yatağa uzanmış olan bu iri yarı kadın kendini toplaması ve o tiksinti verici yüz ifadesinin korkunçlaşması için kocasının kulağına söylediği birkaç söz yetmişti.

— Mümkün değil! diye haykırdı, çıplak ayakla gezen kızlarının üzerine giyerek elbiseleri yokken! Nasıl olur? Saten bir pelerin, kadife şapka, kenarları ipekli yarın botlar! Sadece giysileri iki yüz frank eder! Sanki soylu bir genç kız! Hayır yanılıyorsun! Öteki çok çirkindi, bu kız hiç de fena sayılmaz! Hatta güzel bile denebilir! O olamaz!

— Sana o olduğunu söylüyorum. Göreceksin.

Bu kesin yanıt karşısında, kırmızı geniş yüzünü kaldırınan kadın, öfkeli bakışlarını tavana yöneltti. Bu haliyle Marius'e kocasından daha ürkütücü göründü. Bu, dişi bir kaplan gibi bakan bir domuzdu.

— Demek kızlarına acıyan gözlerle bakan o güzel küçük hanım o dilenci parçasından başkası değil! Ah! Pabuç darbeleriyle karnını parçalamak isterdim!

Yataktan aşağı inip, bir süre saçı başı dağılmış, burun delikleri şişmiş, ağızı yarı açılmış, sıktığı yumruklarını beline koymuş bir halde ayakta durdu. Ardından kendini yeniden yatağa bıraktı. Adam karısına dikkat etmeden gidip geliyordu.

Kısa bir sessizliğin ardından karısına yaklaşıp önünde durdu, kollarını kavuşturup az önceki gibi:

— Sana bir şey söylememi ister misin? dedi.

— Nedir?

Alçak sesle yanıtladı:

— Artık zenginim.

Kadın onu, "Yoksa bir deliyle mi konuşuyorum?" anlamına gelen bakışlarla süzdü.

Jondrette devam etti:

— Lanet olsun! Uzun zamandan beri odunun varsa açlıktan öl, ekmeğin varsa soğuktan öl cemaatinin mensubuyum! Sefaletten çok çektim! Benim ve diğerlerinin sefaletinden! Hiç şakam yok, yaşadıklarım hiç komik değil,

ulu Tanrım artık kelime oyunlarına, kötü şakalara yer yok! Açığımı yemek, susuzluğumu içmek istiyorum! Tıknmak, uyumak, keyif çatmak istiyorum! Gebermeden önce milyoner olmak istiyorum!

Odayı turladıktan sonra ekledi:

— Diğerleri gibi.

— Ne demek istiyorsun? diye sordu karısı.

Başını sallayıp gözünü kırptıktan sonra sokakta gösteri yapmaya hazırlanan bir soytarı gibi sesini yükseltti:

— Ne demek mi istiyorum? Dinle!

— Şişş! dedi karısı, duyulmaması gereken şeylerden söz edecekse bu kadar yüksek sesle konuşma!

— Boş ver! Kim duyacak ki? Komşu mu? Az önce dışarı çıktıığını gördüm. Zaten o koca ahmağın söylenenleri duyacak hali mi var? Hem sana dışarı çıktıığını söylüyorum.

Jondrette içgüdüsel olarak sesini alçaltsa da, bu çabası Marius'ün söylediklerini duymasına engel olamadı. Uygun bir tesadüf Marius'ün bu konuşmanın tek bir sözünü bile kaçırmasmasını sağlamıştı, bulvarı kaplayan kar araba gürültülerini azaltıyordu.

İşte Marius'ün duydukları:

— İyi dinle. Karun elimize düştü! İki olmuş bitmiş sayı. Her şey planlandı. Gerekli kişilerle konuştum. O alçak altmış frankı getirmek için saat altıda burada olacak. Altmış frankı, ev sahibimi, 4 Şubat'ı nasıl uydurduğumu görmedin mi? Kiram o kadar bile değil! Çok ahmak! Saat altıda gelecek! Komşu o saatte akşam yemeğine gidiyor. Burgon ana şehirde bulaşık yıkıyor. Evde kimse olmayacak. Komşu on birden önce asla dönmez. Kızlar nöbet tutacaklar. Sen de bize yardım edeceksin. Borcunu ödeyecek.

— Ya ödemezse? diye sordu kadın.

Garip bir el hareketi yapan Jondrette:

— Ona ödeteceğiz.

Ve bir kahkaha attı.

Marius onun güldüğünü ilk defa görüyordu. Bu soğuk ve sinsi gülüste insanın içini ürperten bir şeyler vardı.

Şöminenin yanındaki dolabı açan Jondrette çekardığı eski kasketi koluya sildikten sonra başına geçirdi.

— Şimdi çıkyorum. Görmem gereken kişiler var. Yardımsever insanlar. İşlerin nasıl yolunda gideceğini göreceksin. Mümkün olduğunda erken doneceğim, ona iyi bir oyun oynayacağım, sen evde kal.

Ve yumruklarını pantolonunun cebine sokup bir süre düşündükten sonra haykırdı:

— Biliyor musun, beni tanımadam çok iyi oldu! Tanımış olsayıdı, geri gelmez, elimizden kaçardı! Sakalım durumu kurtardı! Zarif romantik keçisakalım!

Ve gülmeye başladı.

Pencerenin kenarına gitti. Yağmaya devam eden kar gri gökyüzünde çizikler açıyordu.

— Hava ne berbat! dedi.

Ardından redingotunun düğmelerini iliklerken:

— Çok bol, ama olsun, diye ekledi, yaşı soytarı buna bana bırakmakla çok iyi etti! Yoksa dışarı çıkmazdım ve bütün planlar bozulurdu! Her şey nasıl da tesadüflere bağlı!

Ve kasketini gözlerinin üstüne indirip dışarı çıktı.

Dışarıda birkaç adım attıktan sonra kapının yeniden açılmasıyla o acımasız ve kurnaz yüzü yeniden belirdi.

— Az kalsın unutuyordum, dedi. Kömür mangalı alacaksan.

Ve iyilikseverin kendisine verdiği beş frankı karısının önlüğünün cebine soktu.

— Kömür mangalı mı?

— Evet.

— Kaç şıqli olsun?

— İki kalın şış yeter.

— Otuz metelik eder. Kalanıyla akşam yemeği için bir şeyler alırıım.

- Hayır.
- Neden?
- Kalan parayı harcama.
- Neden?
- Çünkü almam gereken başka şeyler var.
- Ne gibi?
- Birkaç alet.
- Ne kadar tutar?
- Yakında hırdavatçı var mı?
- Mouffetard Caddesi’nde.
- Ah! Evet yolun köşesinde, şimdi hatırladım.
- Ama sana ne kadar para gerekecek söylesesene?
- Elli metelik üç frank kadar.
- Akşam yemeğine bir şey kalmayacak.
- Bugün yemek yemeye vaktimiz olmayacak. Onun yine daha iyi bir şey yapacağız.
- Tamam sevgilim.

Bunun üzerine Jondrette yeniden çıktı ve bu kez Marius adımlarının koridorda uzaklaştığını ve merdiveni hızla indiğini duydu.

O sırada, Saint-Médard Kilisesi'nin çanı saat biri çalışıyordu.

XIII

**Solus Cum Solo, In Loco Remoto,
Non Cogitabuntur Orare Pater Noster³**

Marius ne kadar dalgın olsa da, söylediğimiz gibi kararlı ve katı bir kişiliğe sahipti. Tek başına derin düşlere dalına alışkanlığı onda şefkat ve merhamet duygularını geliştirirken

³ Issız bir yerde yalnız kaldığında, Pater Noster duasını okumayı düşünmüyordu. (ç.n.)

belki de sınırlenme yetisini azaltmış ama öfkelenme yetisine hiç ilişmemişi; bir Brahman rahibi gibi iyi niyetli, bir yargıç kadar acımasızdı; kurbağaya merhamet gösterse de, yılanın başını ezerdi. Şu an bakışları bir yılan deligine, canavarların yuvasına yönelmişti.

— Bu sefilleri çığneyip geçmeli, dedi.

Dağılacağını umduğu belirsizlik bulutları oldukları gibi kalmış, tam tersine daha da yoğunlaşmıştı; Luxembourg Bahçesi'ndeki güzel kız ve M. Leblanc olarak andığı adam hakkında Jondrette'in onları tanımı dışında hiçbir şey bilmiyordu. Duyduğu iç karartıcı sözlerin arasından bir tek şeyi, belirsiz ama korkunç bir tuzak hazırladığını, kızın muhtemelen, babanın hiç kuşkusuz büyük bir tehlike altında olduğunu, onları kurtarmak, Jondrettelerin iğrenç oyunlarını bozmak ve bu örümceklerin ağını koparmak gerektiğini net bir şekilde görebiliyordu.

Bir süre kadını izledi. Bir köşeden eski bir sac mangal çıkarmıştı ve demir parçalarını karıştırıyordu.

En ufak bir gürültü çıkarmamaya büyük özen göstererek konsolun üstünden yavaşça indi.

Giriştiği işin endişesi ve Jondrettelerin içine salındıkları korkuya rağmen sevdiği kiza yardım edebileceği düşüncesiyle sevinç duyduğunu hissediyordu.

Ama nasıl yapmalıydı? Onları nerede bulabilirdi? Adreslerini bilmiyordu. Bir an gözlerinin önünde belirdikten sonra, yeniden Paris'in uçsuz bucaksız derinliklerine gömülmüşlerdi. Saat altıda, M. Leblanc'ı kapıda bekleyip onu kuran tuzaktan haberdar edebilir miydi? Ama Jondrette ve adamları onu fark edecek, mekân ıssız ve sayıları kalabalık olduğundan onu etkisiz hale getirecek ya da oradan uzaklaşırıacaklardı, böylece Marius'un kurtarmak istediği adamın işi bitecekti. Saat biri çalmıştı, hazırlanan tuzak altıdaydı. Marius'ün önünde beş saat vardı.

Yapacağı tek bir şey vardı.

Yeni takımını giyip boynuna fularını bağladıktan sonra şapkasını alıp âdetâ çiplak ayaklarla yosunun üzerinde yürürmüş gibi hiç gürültü çıkarmadan dışarı çıktı.

Zaten Jondrette'in karısı demir parçalarını karıştırmaya devam ediyordu.

Evden çıktığında Petit-Banquier Sokagi'na girdi.

Bu sokağın ortasına, boş bir araziye açılan ve bazı noktalarda üzerinden aşılabilecek bir duvarın kenarına geldiğinde dalgın bir halde yavaşça yürüyor, kar ayak seslerinin gürültüsünü azaltıyordu; aniden hemen yakınında birilerinin konuştuşunu duydu. Başını çevirdi, yol ıssızdı, kimse yoktu, hava aydınlintı, yine de sesleri net bir şekilde duyabiliyordu.

Yanındaki duvarın üzerinden aşağı bakmayı düşündü.

Gerçekten de, sırtlarını duvara dayayıp karın üzerine oturmuş iki adam alçak sesle konuşuyorlardı.

Tanımadığı bu iki adamdan biri gömlek giymişti ve sakalliydı, üzerinde yırtık pırtık giysiler olan diğeri ise uzun saçlıydı. Sakallının başında püsküllü bir bere, diğerinin çiplak başındaki saçların üzerinde kar vardı. Başını öne doğru uzatan Marius onları duyabiliyordu.

Diğerini dirseğiyle dürten uzun saçlı:

— Patron-Minette bu işin içindeyse bu iş garantidir, diyordu.

— Öyle mi düşünüyorsun? diye sordu sakallı.

— Her birimiz elli franklıklardan oluşan beş yüzük bir deste alacağız, ama işler yolunda gitmezse beş, altı ya da en fazla on yıl hapis yatacağız.

Diğeri püsküllü beresinin altında titrерken hafif bir tediumdюle:

— Bu iş ciddi, böyle riskleri olacak, dedi.

— Sana bu iş çantada keklik diyorum, diye karşılık verdi uzun saçlı olani. Chose Baba'nın karavanı koşulmuş halde bekleyecek.

Ardından dün akşam Gaité Tiyatrosu'nda izledikleri melodramdan konuşmaya başladılar.

Marius yoluna devam etti.

Bu duvarın arkasında karın üzerinde diz çökmüş bir halde garip bir şekilde gizlenen bu adamların bu kasvetli sözlerinin Jondrette'in iğrenç planlarıyla ilintili olabileceğini düşünüyordu. İş dedikleri bu olmaliydi.

Saint-Marceau kenar mahallesine yönelip önüne çıkan ilk dükkan'a polis karakolunun nerede olduğunu sordduğunda ona Pontoise Caddesi 14 numarayı tarif ettiler.

Marius karakola yöneldi.

Bir fırının önünden geçerken akşam yemeğini yiymeyeceği tahmin ettiği için on santime ekmeğin aldı.

Yolda Tanrı'ya şükretti. Sabah beş frankını Jondrette'in kızına vermese M. Leblanc'in arabasını takip edecek ve do-layısıyla hiçbir şeyden haberdar olmadığı için Jondrettelerin tuzağına engel olamayacak, M. Leblanc ve hiç kuşkusuz kızı bir felakete karşı karşıya kalacaklardı.

XIV

Bir Polisten Bir Avukata İki Yumruk

Pontoise Caddesi 14 numaraya geldiğinde birinci kata çıkıp komiseri sordu.

— Sayın komiser burada değil, dedi hizmetli delikanlı; ama onun yerine bakan bir müfettiş var. Onunla konuşmak ister misiniz? Acil bir durum mu?

— Evet, dedi Marius.

Hizmetli çocuk onu komiserin odasına götürdü. Sobaya yaslanmış ve üst üste üç yakası olan redingotunun eteklerini iki eliyle düzeltten uzun boylu bir adam bir parmaklığın arsında ayakta duruyordu. Dört köşeli bir yüzü, ince ve katı

ifadeli bir ağızı, kırlaşmış ürkütücü kalın favorileri, ceplerini boşaltmanıza neden olacak türden bakışları vardı. Bu bakış sadece nüfuz etmiyor, delip geçiyordu.

Korkunçluk ve acımasızlık anlamında bu adamın Jondrette'ten aşağı kalır yanı yoktu; bazen bir buldog kurtla karşılaşmak kadar tehlikeli olabilirdi.

— Ne istiyorsunuz? diye sordu Marius'e mösyö diye hitap etmeden.

— Sayın komiser?

— Kendisi yok. Ben onun yerine bakıyorum.

— Çok gizli bir konu.

— Anlatın.

— Ve çok acil.

— O zaman çabuk anlatın.

Bu dingin ve kaba adam hem ürkütücü hem iç rahatlatıcıydı. Korku ve güven duygularını birlikte uyandırıyordu. Marius ona olan bitenleri anlattı: Şahsen tanımadığı bir adam bu akşam tuzağa düşürülecekti; eşkiyaların toplanacağı odanın yanında oturduğundan, kendisi, Avukat Marius Pontmercy hazırlanan komployu duymuştu; tuzağı hazırlayan bu alçağın adı Jondrette'ti; muhtemelen aralarında Bahar Havası, Bigrenaille lakaplı Panchaud'nun da bulunduğu şehir kapısı serserileri denilen tayfadan suç ortakları olacaktı; Jondrette'in kızları gözcülük yapacaklardı; ismini bilmedikleri için tehdit altındaki adama haber vermek olanaksızdı — ve nihayet tüm bunlar akşam altında, Hôpital Bulvari'nun en ıssız noktasında bulunan 50-52 numaralı evde gerçekleşecekti.

Bu numarayı duyan müfettiş başını kaldırıp soğuk bir ifadeyle:

— Demek koridorun dibindeki oda? dedi.

— Tam da orası, dedi Marius. O evi biliyor musunuz?

Bir an sessiz kalan müfettiş çizmesinin topuğunu sobanın mandalında ısıtırken yanıtladı:

— Elbette.

Ve Marius'ten çok kravatıyla konuşurmuş gibi ekledi:

— Bu işin içine Patron-Minette karışmış olmalı.

Bu isim Marius'ün dikkatini çekti.

— Patron-Minette. Gerçekten de bu ismi duydum.

Ve müfettiş Petit-Banquier Sokağı'nın duvarının arkasında karın üzerinde oturan sakallı ve uzun saçlı adam arasındaki konuşmaları anlattı.

— Uzun saçlı Brujon olmalı ve sakallı da İki Milyar denilen Demi-Liard, diye homurdandı müfettiş.

Gözkapaklarını yeniden önüne eğip düşünmeye başladı.

— Chose Baba'ya gelince, onu hatırlar gibiyim. Şuna bak redingotumu yaktım. Bu lanet sobaları hep ağzına kadar doldururlar. 50-52 numara. Gorbeau'nun eski evi.

Ardından Marius'e baktı:

— Bu sakallı ve uzun saçlı adamlardan başka kimseyi görmediniz mi?

— Bir de Panchaud'yu.

— Ufak tefek lanet olası bir züppeyi gördünüz mü?

— Hayır.

— Peki Jardin des Plantes'daki file benzeyen irikiyim bir adamı?

— Hayır.

— Peki yaşlı bir soytariya benzeyen bir iblisi?

— Hayır.

— Dördüncüye gelince, onu kimse görmez, suç ortakları, yardımcıları, ayakçıları bile. Onu görmemeniz hiç de şaşırtıcı değil.

— Hayır. Ama bütün bu saylıklarınız da kimler? diye sordu Marius.

— Zaten, şimdi sıra onlarda değil, diye yanıtladı müfettiş.

Yeniden sustu, bir süre sonra:

— 50-52 numara. O evi biliyorum. Sanatçılardan fark etmeden içerisinde saklanmak mümkün değil, o zaman vodvili iptal ederek işin içinden sıyrırlar. Çok mütevazidırlar! İzle-

yiciler onları rahatsız eder. Hayır, böyle olmamalı. Onlara şarkı söyletmek, onları dans ettirmek istiyorum.

Bu monoloğun ardından Marius'e dönüp gözlerini sabitleyerek sordu:

— Korkar mısınız?

— Neden?

— Bu adamlardan?

— Sizden korktuğumdan daha fazla değil! diye karşılık verdi sertçe, bu hafiyenin kendisine hâlâ mösyö demediğini fark eden Marius.

Bakışlarını Marius'e daha da sabitleyen müfettiş görkemli bir vurguya devam etti:

— Yürekli ve onurlu bir adam gibi konuşuyorsunuz. Cesaret suçtan, onur otoriteden korkmaz.

Marius araya girdi:

— Peki ne yapmayı düşünüyorsunuz?

— Bu evin kiracılarının akşam döndüklerinde kapıyı açmak için bir anahtarları vardır. Sizde var mı?

— Evet.

— Üzerinizde mi?

— Evet.

— Bana verin.

Marius yeleğinden çıkardığı anahtarı müfettişe verip ekledi:

— Bana kalırsa, yanınıza yeterince takviye almanız gereklir.

Müfettiş Marius'e Voltaire'in kendisine bir uyak öneren taşralı bir akademisyene baktığı gibi baktı. İri ellerini bir hamlede redingotunun geniş ceplerine daldırıp yumruk olarak anılan iki çelik tabanca çıkardı ve onları Marius'e uzatırken sakin bir ses tonuyla:

— Bunları alıpevinize gidin, dedi. Odanızda saklanın, dışarı çıktıığınızı sansınlar. Silahlarda ikişer mermi var. Onları bana bahsettiğiniz delikten gözleyeceksiniz. Adamlar

geldiklerinde onlara bir süre zaman tanıyın. Müdahale etme zamanı geldiğinde bir el ateş edeceksiniz. Çok erken davranışmayın. Gerisi benim işim. Havaya, tavana, nereye olursa olsun bir el ateş edin. Ama erken davranışmamaya dikkat edin. İcraatın başlamasına kadar bekleyin; siz avukatsınız, ne demek istedığımı anlarsınız.

Marius tabancaları ceketinin yan ceplerine koydu.

— Bu şekilde belli oluyorlar, dedi müfettiş. Onları yeleğinizin ceplerine koyun.

Marius iki silahı yeleğinin ceplerine sakladı.

— Şimdi, diye devam etti müfettiş, bir dakika bile kaybedecek zamanımız yok. Saat kaç? İki buçuk. Yedide miydi?

— Altıda.

— Ancak yetecek kadar zamanım var, dedi müfettiş. Size söylediklerimi unutmayın. Tak. Bir el ateş edin.

— Merak etmeyin.

Marius dışarı çıkmak için elini kapının tokınağına uzattığı sırada müfettiş bağırdı:

— Bu arada, bana ihtiyacınız olursa, Müfettiş Javert'i sorarsınız.

XV

Jondrette Alışveriş Yapıyor

Birkaç saniye sonra, saat üçe doğru Courfeyrac yanındaki Bossuet ile birlikte tesadüfen Mouffetard Caddesi'nden geçiyordu. Karla kaplı gökyüzünden dolayı göz gözü görmüyordu. Bossuet, Courfeyrac'a:

— Bu kar tanelerine bakılırsa, gökyüzünde beyaz kelebeklerden oluşan büyük bir bulut var, diyordu.

Bossuet aniden şehir kapısına doğru giden caddede garip bir ifadeyle yürüyen Marius'ü fark etti.

— Şuraya bak Marius! dedi Bossuet.
— Ben de gördüm, dedi Courfeyrac. Onunla konuşmalyalım.
— Neden?
— Meşgul görünüyor.
— Neyle?
— Yüz ifadesini görmüyorum musun?
— Ne var ki?
— Birini takip ediyor.
— Doğru.
— Gözlerine baksana, diye ekledi Courfeyrac.
— Hangi lanet olasıcıyı takip ediyor?
— Başlığı çiçeklerle süslü işveli bir aşufteyi! Âşık olmuş.
— Ama, dedi Bossuet, caddede ne işveli, ne aşufte bir kız, ne de çiçeklerle süslü bir başlık var. Hiç kadın yok.

Courfeyrac Marius'a doğru bakıp haykırdı:

— Bir adamı takip ediyor!

Gerçekten de, sadece sırtı görülse de kırlaşmış sakalı fark edilen kasketli bir adam Marius'ün yirmi adım önünde yürüyordu.

Bu adam kendisine çok bol gelen yepyeni bir redingot ve çamurdan siyahlaşmış, yırtık pırtık ürkütücü bir pantolon giymişti.

Bossuet kahkaha attı.

— Bu adam da kimin nesi?

— Bu adam mı? Bir şair. Şairler tavşan derisi tüccarlarının pantolonlarının üstüne Yüksek Meclis üyelerinin redingotlarını giymeyi çok severler.

— Bakalım Marius nereye gidiyor? dedi Bossuet, bu adamın nereye gittiğine bakalım, hey, onları izleyelim mi?

— Bossuet! diye haykırdı Courfeyrac, L'aigle de Meaux! Olağanüstü bir ahmaksınız. Takip eden bir adamı takip etmek olacak iş mi?

Yollarını değiştirdiler.

Gerçekten de, Jondrette'in Mouffetard Caddesi'nden geçtiğini gören Marius onun peşine düşmüştü.

Jondrette kendisini gözleyen bir bakışın varlığından hiç şüphe etmeden öňünden yürüyordu.

Mouffetard Caddesi'nden çıktıığında, Marius onun Gracieuse Sokağı'nın en berbat dükkânlarından birine girdiğini gördü. Orada bir çeyrek saat kaldıktañ sonra Mouffetard Caddesi'ne geri döndü. O dönemde Pierre-Lombard Sokağı'nın köşesinde bulunan bir hirdavatçının önünde durdu ve birkaç dakika sonra Marius onun koltuğunun altına sakladığı siyah tahta saplı bir bahçıvan makasıyla dükkândan çıktıığını gördü. Petit-Gentilly Caddesi'nden sola dönüp hızla Petit-Banquier Sokağı'na girdi. Hava kararlıyordu, kısa süreliğine duran kar yeniden yağmaya başlamıştı. Her zamanki gibi ıssız olan Petit-Banquier Sokağı'nın bir köşesine gizlenen Marius, Jondrette'i takip etmedi. İyi de yapmıştı, çünkü Marius'ün sakallı ve uzun saçlı adamların konuşuklarını duyduğu alçak duvarın kenarına gelen Jondrette geri dönüp kimsenin peşinden gelip gelmediği kontrol ettikten sonra duvarın üzerinden atlayıp gözden kayboldu.

Bu duvarın öte yanındaki boş arazi adı kötüye çıkışmış ve iflas etse de hangarlarında hâlâ birkaç eski araba bulunan eski bir araba kiracısının arka avlusuna doğru uzanıyordu.

Marius, Jondrette'in yokluğundan yararlanıp eve dönenin akıllıca bir iş olacağını düşündü; zaten zaman ilerliyordu; her akşam şehrə bulaşık yıkamaya giden Madam Burgon evin kapısını kapatırdı. Anahtarını polis müfettişine vermiş olan Marius'ün acele etmesi gerekiyordu.

Akşam olmuş, hava neredeyse kararmıştı; ufukta ve uçsuz bucaksız enginliklerde güneşin aydınlatığı tek şey Salpêtrière'in alçak kubbesinin arkasından yükselen kızıl renkli aydı.

Marius hızlı adımlarla 50-52 numaralı eve vardığında kapı hâlâ açıktı. Merdiveni parmak uçlarına basarak çıkış

odasına giden koridorun duvarı boyunca ilerledi. Hatırlanacağı gibi bu koridorun iki yanı şu anda hepsi kiralık ve boş olan odalarla çevriliydi. Madam Burgon genellikle kapıları açık bırakıyordu. Marius bu kapılardan birinin önünden geçerken boş odada hiç kimildamadan duran ve çatı penceresinden sızan hafif bir ışığın belli belirsiz aydınlatığı dört erkek başını görür gibi oldu. Görülmek istemediği için kim olduğunu görmeye çalışmayan Marius hiç gürültü çıkarmadan ve fark edilmeden odasına ulaşmayı başardı. Biraz sonra Madam Burgon'un dışarı çıarken alt kapıyı kapadığını duydı.

XVI

1832 İngiliz Modasına Uygun Bir Ezgiyle Söylenen Şarkıyla Yeniden Karşılaşılıyor

Marius yatağına oturdu. Saat beş buçuk olmaliydi. Olup biteceklerde sadece yarım saat kalmıştı. Kalbinin, karanlıkta bir saatin tik takları gibi attığını duyuyordu. Şu an karanlıkta yol alan o çifte harekâti düşündü, suç bir yandan, adalet diğer yandan ilerliyordu. Korkmasa da, yaşanacak olayları düşündüğünde içi ürperiyordu. Aniden şaşırtıcı bir serüvenin baskınına uğrayan herkes gibi o günün tamamı ona bir rüya gibi görünüyor, bir kâbusun pençesinde olmadığını anlamak için yeleginin cebindeki iki çelik tabancanın soğukluğunu hissetme ihtiyacı duyuyordu.

Kar durmuştu; giderek daha da aydınlanan ay bulutlarının arasından çıkıyor ve yerdeki karın beyaz yansımاسına karışan solgun ışığı odaya alacakaranlık yayıyordu.

Jondrette'in odasında ışık yanıyordu. Marius duvardaki deliğin kana benzeyen kırmızı bir aydınlikla parıldadığını görüyordu.

Bu ışığın bir mumdan yayılması mümkün değildi. Zaten, Jondrettelerde hiçbir hareketlilik yoktu, kimse kımıldamıyor, kimse konuşmuyor, tek bir soluk bile duyulmuyordu, yan odaya buz gibi ve derin bir sessizlik hâkimdi ve bu ışık olmasa insan kendini bir mezarın kenarında hissedebilirdi.

Marius yavaşça çıkıştığı çizmelerini yatağın altına itti.

Birkaç dakika sonra, Marius alt kapının menteşeleri üzerinde hareket ettiğini, hızlı adımların merdiveni hızla çıkış koridoru geçtiğini ve odanın kapısının büyük bir gürültüyle açıldığını duydu.

Aniden sesler yükseldi. Tüm aile odadaydı. Sadece ev sahibinin yokluğunda tipki başlarında anneleri olmayan kurt yavruları gibi susuyorlardı.

— Benim, dedi.

— İyi akşamlar babacık, diye bağırstı kızlar.

— Neler oldu? diye sordu anne.

— Her şey yolunda, diye karşılık verdi Jondrette, ama ayaklarım fena üzüdü. Güzel giyinmişsin. Güven telkin etmen gerekiyor.

— Çıkmaya hazırlım.

— Sana söylediğim hiçbir şeyi unutmayacaksın! Dediklerimin hepsini yapacak mısın?

— Merak etme.

— Bir de... dedi Jondrette ama sözlerini bitirmedи.

Marius onun masanın üzerine ağır bir şeyi, muhtemelen satın aldığı makası koyduğunu duydu.

— Ah şu işe bakın, dedi Jondrette, burada yemek mi yendi?

— Evet, dedi anne, üç patates ve tuzvardı. Onları ateşe pişirdim.

— Tamam, dedi Jondrette, sizi yarın akşam yemeğine götürüreceğim. Mönüde ördek ve garnitürler olacak. Krallar gibi yemek yiyeceksiniz!

Sonra sesini alçaltarak ekledi:

— Fare kapanı açıldı. Kediler bekliyor.

Sesini biraz daha alçalttı:

— Şunu ateşe koy.

Marius bir maşayla ya da demir bir aletle itelenen kömürlerin çitirtisını duydu.

— Gürültü yapmamaları için kapının menteşelerini yağladın mı?

— Evet.

— Saat kaç?

— Altıya geliyor. Biraz önce Saint-Médard'ın çanları beş buchuğu çaldı.

— Lanet olsun! dedi Jondrette, kızların nöbet tutması gerekiyor. Gelin buraya, beni dinleyin.

Bir fisıldışma oldu.

Jondrette'in sesi daha da yükseldi:

— Burgon gitti mi?

— Evet, dedi anne.

— Komşunun evde olmadığından emin misin?

Gündüz geri dönmedi, hem bildiğin gibi şimdi yemek saati.

— Emin misin?

— Eminim.

— Olsun, diye karşılık verdi Jondrette, gidip bir bakmanın zararı yok. Kızım mumu al da bir bak.

Kendini ellerinin ve dizlerinin üzerine bırakın Marius sessizce yatağıın altına süründü.

Orada iyice büzüştüğü sırada kapının yarıklarındaki ışığı fark etti.

— Baba, çıkmış.

Marius büyük kızın sesini tanıdı.

— İçeri girdin mi?

— Hayır, ama anahtar kapının üzerinde durduğuna göre çıkmış olmalı.

— Sen yine de içeri gir, diye bağırdı babası.

Kapı açıldığında, Marius büyük kızın elindeki mumla içeri girdiğini gördü. Sabahkinden farksızdı, sadece bu aydınlıkta daha ürkütücü görünüyordu.

Doğrudan yatağa doğru yürüdüğünde Marius tasvir edilemez bir endişe yaşadı, ama yatağın yanında duvara çivelenmiş bir ayna vardı ve kız ona doğru ilerliyordu. Ayaklarının ucunda doğrulup aynada kendine baktı. Yan odadan demir sesleri geliyordu.

Elinin içiyle saçlarını düzeltip gülümsedi ve mezardan gelen boğuk sesiyle mırıldanmaya başladı:

Aşkımız bir hafta sürdürdü tam
Nasıl mutlu anlar yaşadık o zaman!
İki aşık bir hafta birbirine tapınan!
Aşkımız sonsuza dek sürmeliydi!
Aşkımız sonsuza dek sürmeliydi!

Bu arada Marius titriyor, kızın soluk alışverişini duyacılarından korkuyordu.

Pencereye yönelen kız dışarı bakıp yarı deli bir ifadeyle kendi kendine yüksek sesle söylendi:

— Paris beyaz gömlek giydiğinde ne kadar çirkinleşiyor!

Aynaya geri dönüp kendine önden ve profilden bakarken birkaç mimik yaptı.

— Hey! diye bağırıldı babası, ne yapıyorsun orada?

— Yatağın ve masanın altına bakıyorum, diye yanıtladı saçlarını düzeltmeye devam ederken, burada kimse yok.

— Ahmak! diye gürledi babası. Hemen buraya gel! Kaybedecek zamanımız yok.

— Geliyorum! Geliyorum! Bu evde hiçbir şeye ayıracak zaman yok!

Mırıldandı:

Beni terk ediyorsunuz giderken şan kazanmaya
Hüzünlü yüreğim takip edecek sizi her adınızda

Aynaya son bir bakış yöneltikten sonra kapıyı kapayıp dışarı çıktı.

Marius az sonra kızların koridorda yürüyen çiplak ayaklarının sesini ve Jondrette'in haykırışını duydu:

— Çok dikkatli olun! Biriniz şehir kapısı tarafında, biriniz Petit-Banquier Sokağı tarafında durun. Gözünüzü evin kapısından bir an için bile ayırmayın ve bir şey gördüğünüzde hemen buraya gelin! Koşa koşa! Yanınızda anahtar var.

Büyük kız homurdandı:

— Karda çiplak ayakla nöbet tutmak!

— Yarın bokböceği rengindeki ipeklerle süslü çizmeleriniz olacak!

Merdiveni inmelerinden birkaç saniye sonra alt kapının kapanmasıyla dışarı çıktılar.

Evde Marius, Jondrettelerden ve muhtemelen Marius'ün boş odanın kapısından hayal meyal gördüğü o gizemli yaratıklardan başka kimse yoktu.

XVII

Marius'ün Verdiği Beş Frankın Harcanışı

Marius rasathanesindeki yerini almasının zamanının geldiğine karar verdi. Yaşının verdiği çeviklikle bir hamlede konsolun üzerine çıkip gözünü deliğe yasladı.

Baktı.

Jondrettelerin odasının garip bir görünümü vardı ve Marius fark ettiği tuhaf aydınlığın nedenini anlamıştı. Aslında odayı aydınlatan kararmış bir şamdanın üzerinde yanmış mum değildi. Odanın tamamı yanmış kömürle dolu şömineye yerleştirilmiş büyük sac bir mangaldan yayılan ışıkla aydınlanıyordu. Jondrette'in karısı mangalı gündüzden hazırlamıştı. Harlı kömür ateşinin üzerindeki mangal

kıpkızıldı, dans eden mavi bir alev Jondrette'in Pierre-Lombard Sokağı'ndan satın aldığı makasın korların içinde kızıllaştığının seçilmesine yardımcı oluyordu. Kapının kenarındaki köşede belli bir amaç için kullanılacağı anlaşılan bir demir ve bir de ip yiğini görülmüyordu. Tüm bunlar, nasıl bir tuzak hazırladığını bilmeyen birinin zihninde çok kasvetli ve çok sıradan bir düşünce uyandırabilirdi. Bu şekilde aydınlanan oda cehennemin ağızından çok bir demirhaneye benzese de, Jondrette bu ışıkta bir demirciden çok iblisi andırıyordu.

Kor, masanın üzerindeki mumun mangala yakın tarafından erimesine neden olacak kadar sıcaktı. Haydut Cartouche'a dönüşmüş Diyojen'e layık eski bakır bir fener şöminenin üzerinde duruyordu.

Şöminenin içindeki neredeyse sönmüş kütüklerin yanında duran mangalın dumanı borudan dışarı çıktıığı için koku yaymıyordu.

Pencerenin dört bölmesinden içeri girerek alev rengi odaya beyazlığını katan ay, şu önemli anda bile düslere dalmış olan Marius'ün şair ruhunda, yeryüzünün biçimsiz hayallerine karışmış bir gökyüzü izlenimini bırakıyordu.

Kırık camdan içeri giren esintiler kömürün kokusunun dağılmasına yardımcı oluyordu.

Gorbeau viranesi hakkında söylediklerimiz hatırlanırsa, Jondrette'in ininin bir şiddet olayının sahnelenmesi ve bir suçun gizlenmesi için biçilmiş kaftan olduğu söylenebilirdi. Burası Paris'in en issız bulvarının en yalıtılmış evinin en arka odasıydı ve henüz ne olduğu bilinmiyorsa pusu kurmanın ne olduğu bu odada keşfedilebilirdi.

Evin genişliği ve bir yiğin boş oda bu mezbeleği bulvardan ayıryordu ve odadaki tek pencere duvarlar ve çitlerle çevrili boş bir araziye bakıyordu.

Hasırı sökülmüş iskemlesine oturan Jondrette piposunu tüttürüyor, karısı alçak sesle ona bir şeyler söylüyordu.

Marius'ün yerinde Courfeyrac, yani gülmek için her fırsatın yararlanan adamlardan biri olsaydı Jondrette'in karısının görüntüsü karşısında kahkahalara boğulurdu. Başında X.Charles'ın taç giyme törenindeki çavuşların tüylü şapkalarına benzeyen siyah bir şapka vardı, yün eteğinin üzerine İskoç kumaşından bir şal bağlamış, ayağına sabah kızının bir daha giymeyeceğini söylediğい erkek ayakkabılarını geçirmiştir. İşte Jondrette'in *Güzel! Giyinmişsin! Güven telkin etmen gerekiyor!* demesine neden olan kıyafetler bunlardı.

Jondrette'e gelince, M. Leblanc'ın kendisine verdiği üzere bol gelen yeni redingotu çıkarınamıştı ve redingotla pantolonunun kontrastı Courfeyrac'ın ideal şair portresini sergilemeye devam ediyordu.

Aniden Jondrette sesini yükseltti:

— Şimdi aklıma geldi! Bu havada arabayla gelecek. Fenerini yakıp aşağıya in. Alt kapının arkasında bekleyeceksin. Arabanın durduğunu duyduğunda, kapıyı açıp merdivende ve koridorda yolunu aydınlatacaksın ve odaya girdiğinde hemen aşağı inip arabacıyı göndereceksin.

— Ya para? diye sordu kadın.

Cebini karıştıran Jondrette beş frankı ona verdi.

— Bunu nereden buldun?

— Bu sabah komşu verdi, dedi Jondrette saygın bir ifadeyle.

Ve ekledi:

— Buraya iki iskemle lazım.

— Neden?

— Oturmak için.

Jondrette'in karısının sakin bir şekilde verdiği şu yanıt karşısında Marius'ün içi titredi:

— Tamam! Komşunkileri alırım.

Ve kapıyı hızla açıp koridora çıktı.

Marius'ün konsoldan inip yatağın altına gizlenecek zamanı yoktu.

— Mumu al, diye bağırdı Jondrette.

— Gerek yok, işimi zorlaştıır, iki iskemle getireceğim, zaten ay ışığı var.

Marius Jondrette'in karısının ağır elinin karanlıkta anaharı yokladığını duyuyordu. Kapının açılmasıyla afallamış bir halde olduğu yerde donakaldı.

Jondrette'in karısı içeri girdi.

Aralarından ay ışığının sızdığını çatı penceresinin kanatlarının biri Marius'ün sırtını yasladığı duvarı hiç görünmeyeceği şekilde gölgeliyordu.

Gözlerini yukarı kaldırın Jondrette'in karısı, Marius'ün iki iskemlesini aldıktan sonra kapıyı gürültüyle kapayarak dışarı çıktı.

— İşte iskemleleri getirdim.

— Feneri alıp hemen aşağı in, dedi kocası.

Kadın aceleye aşağı indiğinde odada tek başına kalan Jondrette iskemleleri masanın iki yanına yerleştirdikten sonra korun içindeki makası ters çevirdi ve şöminenin önüne mangalı gizleyen bir paravan koyup ip yiğinlarının durduğu köşeye gitti. Marius o zaman biçimsiz bir ip yiğini sandığı şeyin tahta basamaklı, iki ucu kancalı bir merdiven olduğunu anladı.

Sabah Jondrette'in odasında bulunmayan bu merdiven ve kapının arkasındaki demir yiğinlarının arasındaki birkaç demir alet hiç kuşkusuz öğleden sonra, Marius dışarıdayken getirilmişti.

— Bunlar kesercinin aletleri, diye düşündü Marius.

Marius bu konuda biraz daha bilgili olsaydı, keserci aleti sandığı şeylerin kilitleri zorlamaya ya da kapıları açmaya ve demir parçalarını kesip koparmaya yarayan aletler olduğunu anlayacaktı. Hırsızlar bu iki uğursuz aletler silsilesinin ilkini *yumurcak*, diğerini *tırpan* olarak adlandıiyorlardı.

Şömine ve yanında iki iskemle duran masa Marius'ün tam karşısındaydı. Mangal gizlendiği için odayı sadece

mum ışığı aydınlatıyor, masanın ya da şöminenin üzerindeki en küçük eşya bile büyük bir gölge oluşturuyordu. Ağzı kırık bir testi duvarın yarısını karanlığa gömüyor. Tasvir edilemeyecek ölçüde iğrenç ve tehditkâr bir dinginliğin hâkim olduğu bu odada korkunç bir şeylerin gerçekleşeceği hissediliyordu.

Zihni piposunun söndüğünü fark etmeyecek kadar meşgul olan Jondrette yeniden iskemlesine oturdu. Mumun ışığı yüzünün vahşi ve keskin çıkışlarını belirginleştiriyordu. Kasvetli bir iç monoloğun son tavsiyelerine karşılık veriyormuş gibi kaşlarını çatıyor, sağ elini sert hamlelerle oynatıyordu. Kendi kendine verdiği bu muğlak cevapların birinde masanın çekmecesini hızla çekip içinde saklı duran uzun bıçağın keskinliğini tırnağıyla kontrol etti. Ardından bıçağı içine bıraktığı çekmeceyi itti.

Marius de sağ cebindeki silahı çıkarıp emniyetini açtı.

Emniyeti açtığı sırada net duyulan tok bir ses çıktı.

İçi titreyen Jondrette iskemlesinde hafifçe doğruldu.

— Kim var orada? diye bağırdı.

Marius soluğunu tuttu. Bir süre etrafını dinleyen Jondrette gülmeye başladı:

— Ne ahmağım! Çitler gıcırdıyor.

Marius tabancayı elinde tuttu.

XVIII

Marius'ün İki İskemlesi Karşı Karşıya

Aniden bir çanın uzaktan duyulan melankolik vuruşu camları titretti. Saint-Médard Kilisesi'nin çanı saat altıyı vuruyordu.

Jondrette her çan sesine başını sallayarak eşlik etti. Altınçi çalarken parmaklarıyla mumu söndürdü.

Ardından odada dolaşıp koridoru dinlemeye başladı, bir tur daha atıp yeniden koridoru dinledi.

— Yeter ki gelsin! diye homurdandı; sonra yeniden iskemlesine oturdu.

İskemleye yeniden oturduğu sırada kapı açıldı.

Elinde tuttuğu hırsız fenerinin deliklerinden birinden sızan ışıkla koridorda beliren karısının yüzünde şirin görünmeye çalışan iğrenç bir ifade vardı.

— Girin mösyö, dedi.

— Hoş geldiniz iyiliksever mösyö, diye ekledi hızla ayağa kalkan Jondrette.

İçeri giren M. Leblanc'ın yüzünde saygı uyandıracak bir dinginlik vardı.

Masanın üzerine dört altın bıraktı.

— Mösyö Fabantou, dedi, işte kiranız ve temel ihtiyaçlarınız için gerekli olan para. Diğer gereksinimlerinizi konuşuz.

— Tanrı sizden razı olsun, cömert velimetim! diyen Jondrette hızla karısına yaklaştı.

— Arabayı gönder!

Kocası M. Leblanc'ı övgülerle selamlayıp iskemleye oturmasını söyleken kadın sıvıştı. Birazdan geri dönüp kocasının kulağına alçak sesle:

— Tamam yolladım, dedi.

Sabahtan beri aralıksız yagan karın kalınlığı arabanın gelişinin olduğu gibi gidişinin de duyulmasına izin vermemiştir.

Bu arada M. Leblanc iskemleye oturdu.

Jondrette de tam karşısındaki iskemleye ilisti.

Şimdi, okuyucunun gelecek olaylar hakkında bir fikir sahibi olabilmesi için zihninde canlandırması gerekenleri sıralayalım. Buz gibi bir gece, Salpêtrière'in karla kaplanmış, ay ışığında devasa kefenler gibi görünen tek tük binaları, sağda solda kasvetli bulvarları kızıllaştıran sokak lambaları, uzun karaağac dizileri, bir çeyrek fersah ötesinden bile kim-

senin geçmediği Gorbeau viranesinin derin sessizliği, gece ve dehşet, Jondrette'in ıssız karanlıkların ortasındaki evin en arkasındaki geniş odası ve bu odada masanın bir yanına sakince oturmuş M. Leblanc ve hemen karşısında güleç ve ürkütücü yüzüyle Jondrette, bir köşede dişi kurt Jondrette ve duvarın arkasında görünmeden ayakta duran, tek bir sözü, tek bir hareketi bile kaçırmadan elindeki tabancasıyla pusuda bekleyen Marius.

İçi hafifçe ürperse de hiçbir endişe duymayan Marius tabancasının kabzasını sıktıkça içinin rahatladığını hissediyor, kendi kendine, "Zamanı gelince bu sefil herifin işini bitireceğim," diyordu.

Polisin yakınlarda bir yerlerde pusuda beklediğini ve kararlaştırıldığı gibi silah sesini duyunca olaya müdahale edeceğini düşünüyordu.

Zaten Jondrette ve M. Leblanc'ın çetin geçeceği belli olan bu karşılaşmalarının bilmesi gereken her şeyin üzerindeki sis perdesini aralayacağını umuyordu.

XIX

Zihnin Karanlık Deninliklere Dalması

M. Leblanc yerine oturur oturmaz gözlerini boş duran yataklara çevirdi.

— Eli yaralanan zavallı küçük kız nasıl?

— Çok kötü, diye karşılık verdi Jondrette üzünlü ve minnettar bir gülümsemeyle, çok kötü saygıdeğer mösyö. Ablası onu pansuman için Bourbe Caddesi'ne götürdü. Birazdan geri donecekler.

— Madam Fabantou daha iyi görünüyor, diye devam etti, kapının önünde çıkıştı tutarmış gibi ayakta duran ve kendisini tehdit dolu bakışlarla süzen kadının garip kılığına bakarken.

— Aslında ölmek üzere, dedi Jondrette. Ama ne yapabiliriz mösyo? Bu kadın çok cefakârdır! Kadın değil âdetâ bir sığır.

Bu iltifattan etkilenen karısı gururu okşanmış bir büyükbaş hayvan gibi kırtarak haykırdı:

— Bana karşı hep iyi davrandın Mösyo Jondrette!

— Jondrette mi? dedi M. Leblanc, isminizin Fabantou olduğunu sanıyordu.

— Lakabım Jondrette! diye yanıtladı hemen kocası. Sanatçıların takma adları olur!

Ve karısına M. Leblanc'a fark ettirmeden tehditkâr bir bakış yöneltten Jondrette yapmacık ve gönül alıcı bir ses tonuyla devam etti:

— Ah! Bu zavallı sevgilim ve ben her zaman iyi bir çift olduk! Bu da olmasa geriye ne kalır? Saygideğer mösyo, çok perişan bir durumdayız! Kolumuz var, yüreğimiz var, iş yok! Hükümet bu işleri nasıl düzenliyor bilmiyorum, ama şerifim üzerine yemin ederim ki, Jakoben değilim mösyo, demokrat değilim, kimsenin kötülüğünü istemem, ama bakan olsaydım, sizi temin ederim ki işleri farklı bir şekilde yoluna koyardım. Bakın, örneğin kızlarımı mukavvacılık mesleğini öğretmek istedim. Bana “Ne, o da bir meslek mi?” diyeceksiniz. Evet! Bir meslek! Basit bir meslek! Ekmek parası için! Saygideğer hamim, ne sefil hallere düştük! Ne yazık! Refah içinde yaşadığımız dönemden geriye tek bir tablo kaldı, bennim için çok değerli olsa da satınam gerek, çünkü geçinmek için para lazım! Dediğim gibi, geçinmek için para lazım!

Jondrette yüzündeki bilge ve düşünceli ifadeyi hiç etkilemeyen karmaşık sözler ederken, gözlerini odada gezdiren Marius bir köşede daha önce görmediği bir adamı fark etti. Kapının menteşelerinin gıcırdamasının duyulmayacağı ölçüde sessizce içeri girmiş olan bu adamın üzerinde eski, yıpranmış, lekeli, yırtık, her kıvrımında birer delik görülen mor bir yün yelek, pamuklu kadife bir pantolon, ayaklarını-

da ise tahta bir pabuç vardı, gömleği yoktu, boynu, dövmeli kolları çiplaktı ve yüzü kömür karasına bulanmıştı. Sessizce en yakındaki yatağın üzerine oturup kollarını kavuşturmuştu ve Jondrette'in karısının arkasında durduğu için kolayca fark edilmiyordu.

Bakışları mıknatıs gibi çeken o içgüdü sayesinde M. Leblanc da Marius'le neredeyse aynı anda gözlerini o tarafa çevirdi. Şaşkınlığını belli eden bakışı Jondrette'in gözünden kaçmadı.

— Ah! Anlıyorum! diye haykırdı düğmelerini keyifle ilikleyen Jondrette, redingotunuza bakıyorsunuz, değil mi? İnanın üzerime tam oturdu, bana çok yakıştı!

— O adam da kim? diye sordu M. Leblanc.

— O mu? Bizim komşu. Size ona aldırmayın.

Komşunun görüntüsü garipti. Yine de, Saint-Marceau kenar mahallesinde kimyevi maddeler üreten birçok imalathane olduğundan işçilerin çoğunun yüzü bu şekilde karaydı. Zaten M. Leblanc'ın tüm benliğinde içtenliğini ve yüreklikliğini belli eden bir güven vardı.

— Pardon Mösyö Fabantou, ne diyordunuz?

— Çok değerli velinimetim, dedi dirseklerini masaya yaslayıp M. Leblanc'ı boa yılanıkları andıran sabit ve müşfik bakışlarla izleyen Jondrette, size satınam gereken bir tablom olduğunu söylüyordum.

Kapının hafifçe kapanmasıyla ikinci bir adam içeri girip yatağın üstüne oturdu. Onun da diğer gibi kolları çiplaktı ve yüzünde mürekkep ya da kurum karası vardı.

Odaya âdetâ yılan gibi süzülerek girse de, bu adam da M. Leblanc'ın gözünden kaçmamıştı.

— Ona alırmayın, dedi Jondrette. Bizim evin çocukları. Size elimde değerli bir tablo olduğunu söylüyordum... İşte bakın mösyö.

Ayağa kalkıp daha önce sözünü ettigimiz duvara dayaklı panoya doğru yürüdü ve tersini çevirip yeniden duvara

yasladı. Gerçekten de, mumun belli belirsiz aydınlatığı bir tabloya benzıyordu. Jondrette tabloyla kendisi arasında durduğu için Marius hiçbir şey göremiyor, sadece hayal meyal kabaca karalanmış bir şeyleri, panayır çadırı bezinin üzerine sırtan çığ renklerle boyanmış bir adam resmini seçebiliyordu.

— Bu da nesi? diye sordu M. Leblanc.

Jondrette haykırdı:

— Bir üstadın çok değerli bir tablosu saygıdeğer hamim! Onu iki kızım kadar seviyorum, bana eski günlerimi hatırlatıyor! Ama size söylediğim gibi bu perişan halimden dolayı onu satmak zorundayım.

Tabloyu inceleyen M. Leblanc kâh bir tesadüf eseri, kâh da içini kaplamaya başlayan hafif bir endişenin etkisiyle bakışlarını odanın dibine yöneltti. Şimdi orada üçü yatağın üzerinde oturan, biri kapının önünde ayakta duran, kolları çıplak, yüzleri karaya bürünmüş bir halde hiç kimildamadan bekleyen dört adam vardı. Yatağın üzerindekilerden biri sırtını duvara yaslamış, gözlerini kapatmıştı ve âdetâ uyur gibiydi. Bu yaşlıca adamin karalara bulanmış yüzünün üzerrindeki beyaz saçları dehset vericiydi. Diğer ikisi genç görünüyordu; biri sakallı diğerî uzun saçlıydı. Hiçbirinin ayakkabısı yoktu, çorabı olmayanlar da yalnızdı.

Jondrette M. Leblanc'nın gözlerini bu adamlara diktiğini fark etti.

— Onlar yakında oturan dostlarımız, dedi. Ocakçı olduklarından kömürün içinde çalışıyorlar, yüzleri bu yüzden siyah. Siz onlara aldırmayın iyiliksever hamim, ama tablo mu satın alın. Yoksulluguuma merhamet edin. Size pahaliya satmayacağım. Sizce ne kadar eder?

— Ama, dedi bakışlarını Jondrette'e sabitleyip temkinli bir ifadeyle, bu bir meyhane tabelası, ancak üç frank eder.

Jondrette yumuşak bir sesle karşılık verdi:

— Cüzdanınız yanınızda mı? Üç bin frankla yetineceğim.

Ayağa kalkan M. Leblanc sırtını duvara yaslayıp bacaklarıyla odayı hızla taradı. Solunda, pencere tarafında Jondrette, yanında, kapının yanında dört adam vardı. Dört adam hiç kimildamadan onu görmüyormış gibi duruyorlardı; yakınan bir edayla yeniden konuşmaya başlayan Jondrette boş boş bakıyor ve sesine M. Leblanc'ın karşısında hâlâ sefaletten çıldırmış bir adam olduğunu sanacak ölçüde dokunaklı bir ifade katıyordu:

— Değerli velinimetim, tablomu satın almazsanız kendimi nehre atmaktan başka hiç çarem kalmayacak. Kızlarımı hediyelik eşyalar için mukavva kutular hazırlamayı öğretmek istediğimi düşünüyorum da, ama mümkün mü? Camların yere düşmemesi için altında tahta bir bölme bulunan bir masa, özel bir fırın, yapışkanın tahta, kâğıt ya da kumaş kullanırken farklı kıvamlarda olması için üç gözlü bir kap, kartonu kesmek için bir falçata, bir kalıp, çelikleri civilemek için bir çekiç, fırçalar, daha ne bileyim envaiçeşit malzeme gerek! Ve tüm bunlar günde on dört saat çalışıp seksen santim kazanmak için! Ve her kutu işçilerin elinden on üç kere geçiyor! Ya kâğıdı nemlendirmek! Üstelik hiç leke bırakmadan! Ya yapışkanın sıcaklığını ayarlamak! Lanet olsun! Size söylüyorum! Günde seksen santim için! Bu şekilde nasıl yaşanır?

Jondrette konuşurken kendisini gözlemleyen M. Leblanc'a bakıyordu. M. Leblanc'ın gözleri Jondrette'te, Jondrette'in gözleri kapıdaydı. Soluk soluğa kalmış olan Marius'ün bacakları ikisinin arasında gidip geliyordu. M. Leblanc kendine "Ahmağın biri mi bu?" diye sorarmış gibi görünüyordu. Jondrette her türden riyakârlığı deneyerek yalvaran tavırlarla iki üç kez daha tekrar etti: "Kendimi nehre atmaktan başka çarem yok! Geçen gün Austerlitz Köprüsü'nde nehre doğru üç basamak aşağı indim!"

Aniden sönmüş gözbebekleri iğrenç bir parıltıyla aydınlandı. Bu ufkak tefek adam dikilip ürkütücü bir ifadeyle M.

Leblanc'a doğru bir adım attı ve gök gürültüsünü andıran bir sesle haykırdı:

— Bütün bunlar umurumda değil! Beni tanınız mı?

XX

Tuzak

Odanın kapısının aniden açılmasıyla yüzlerine siyah kâğıt maske takmış mavi gömlekli üç adam içeri girdi. Sıksa olan ilk adamın elinde kalın bir demir çubuk vardı, iriyarı olan ikincisi sığırları öldürmeye yarayan bir topuzun sapını ortasından tutuyordu. İlkinden daha toplu, ikincisinden daha zayıf görünen geniş omuzlu üçüncüsünün avucunda bir hapsishane kapısından çalınmış kocaman bir anahtar vardı.

Jondrette sanki bu adamların gelmelerini beklemiş gibi görünüyordu. Elinde demir çubuk olan sıksa adamlar aralarında hızlı bir konuşma geçti.

- Her şey hazır mı?
- Evet.
- Montparnasse nerede?
- Yakışıklı delikanlı kızınla konuşmak için durdu.
- Hangisiyle?
- Büyük kızınla.
- Aşağıda bir araba var mı?
- Evet.
- Atlar koşuldu mu?
- Koşuldu.
- Atlar sağlam mı?
- Muhteşem.
- Beklemesini söylediğim yerde bekliyor mu?
- Evet.
- Güzel, dedi Jondrette.

Yüzünün rengi solan M. Leblanc etrafındaki her şeyi ne reye düştüğünü anlayan biri gibi dikkatle inceliyor ve etrafını çevreleyenlerin üzerinde teker teker gezdirdiği başı boynunun üzerinde dikkatli ve şaşkın bir ifadeyle hareket ediyordu, yine de hiç de korkmuşa benzer bir hali yoktu. Gayriihtiyari olarak önündeki masayı bir siper haline getiren ve az önce kendi halinde yaşı bir adam gibi görünen bu adam bir anda âdetâ bir herküle dönüşmüş ve güçlü yumruğunu ürkütücü ve şaşırtıcı bir hamleyle iskemlesinin arkalığına dayamıştı.

Böyle tehlikeli bir durum karşısında soğukkanlı ve yürekli bir tavır sergileyen bu yaşı adam iyi oldukları kadar yeri geldiğinde kolayca yürekli oldukları da belli eden kişilerden biriydi. Sevdiğimiz insanınbabası bize asla yabancı değildir. Marius hiç tanımadığı bu adamlı gurur duydu.

Jondrette'in *ocakçı* oldukları söylediğî üç adamdan biri demir yiğinları arasından büyük bir budama makası, diğerî bir levye, üçüncüüsü ise bir çekiç alıp hiçbir şey söylemeden kapının önüne dizildiler. Yaşı olan hâlâ yatağın üzerindeydi ve sadece gözlerini açmıştı. Jondrette'in karısı da onun yanına oturmuştu.

Birkaç saniye sonra ateş etmesi gerekeceğini düşünen Marius sağ elini tetiği çekmeye hazır bir halde koridor taraflarındaki tavana doğru yöneltti.

Elinde demir çubuk tutan adamlı konuşmasını bitiren Jondrette yeniden M. Leblanc'a dönüp bastırmaya çalıştığı iğrenç bir gülümsemenin eşliğinde sorusunu tekrarladı:

— Demek beni tanımiyorsunuz?

Yüzüne bakan M. Leblanc karşılık verdi:

— Hayır.

Bunun üzerine masanın yanına gelen Jondrette muma doğru eğilip kollarını kavuştururken vahşi ve kemikli çenesini M. Leblanc'ın dingin yüzüne yaklaştırdı, ısırmaya hazırlanan yırtıcı bir hayvan gibi M. Leblanc'ın kendisini geriye doğru itemeyeceği bir mesafeye kadar yaklaşıp bağırdı:

— Adım Fabantou değil, Jondrette de değil, ismim Thénardier! Montfermeil'deki hancıyun! Anladınız mı? Thénardier! Şimdi beni tanıdınız mı?

Alnına hafif bir öfkenin algılanamaz kızılılığı yayılan M. Leblanc titremeyen ve yükselmeyen sesi ve her zamanki soğukkanlılığıyla cevap verdi:

— Yine hatırlamadın.

Marius bu son yanıtını duymadı. Onu bu karanlığın ortasında görenler o afallamış, yıldırım çarpmışa dönmüş haline tanık olabilirlerdi. Jondrette'in *İsmim Thénardier* dediği anda tüm bedeni titremiş, yüreğini delen bir kılıçın soğukluğunu hissederek duvara yaslanmıştı. Ardından ateş etmeye hazırlanan sağ kolu hafifçe aşağı inmiş, Jondrette'in, "Anladınız mı, adım Thénardier?" diye adını tekrarladığı sırada parmakları silahı az kalsın yere düşürecek ölçüde çözülmüşti. Kimliğini açıklayan Jondrette M. Leblanc'da hiçbir etki uyandırmamış, ama Marius'ü altüst etmişti. M. Leblanc'ın umursamamış gibi göründüğü bu Thénardier ismini Marius hemen hatırlamıştı. Anımsanacağı gibi babasının vasiyetinde yer aldığı için yüreğinin üzerinde taşıdığı bu ismi, babasının şu tavsiyesini hafızasına kazımıştı: "Thénardier adlı bir çavuş hayatımı kurtardı. Oğlum bu adamla karşılaşrsa ona elinden gelen iyiliği yapsın." Yüreğinde bir ukte haline gelen bu isim zihninde babasının hayaline karışmıştı. Nasıl olurdu! Uzun zamandır boşuna bir çabayla aradığı o Thénardier, Montfermeilli o hancı bu adam mıydı? Nihayet onu bulmuştu, ama hangi koşullar altında? Babasının hayatını kurtaran kişi bir eşkiyaydı! Marius'ün kendini adamak için yanıp tutuştuğu bu adam canavarın biriydi! Albay Pontmercy'yi kurtaran adam Marius'ün şu anda nereye varacağını bilmemiği ama bir cinayete benzeyen bir planın hazırlayıcısıydı! Ulu Tanrı, hem de öldüreceği kişi kimdi! Bu ne bahtsızlık, kaderin ne acı bir oyunuuydu! Babası mezarinin dibinden ona Thénardier'ye elinden gelen yardımını yapmasını söylüyordu,

Marius dört yıldan beri babasının bu talimatını yerine getirmekten başka bir şey düşünmemiştir ve bir haydudu suç işleyeceği sırada adalete teslim etmek üzereyken kader ona “İşte Thénardier!” diye bağıryordu. Waterloo'nun kutsal savaş alanında, mermi ve gülle yağmurları arasında babasını kurtaran adama nihayet borcunu ödeyecekti, hem de onu giyotine göndererek! Kendi kendine bir gün Thénardier ile karşılaşırsa onun ayaklarına kapanacağına söz vermişti ve şimdi onu bulduğu anda kendi elleriyle cellada teslim ediyordu! Babası ona, “Thénardier'ye yardım et!” diye sesleniyor, o ise bu ilahi ve hayran olunası sese Thénardier'in başını ezerek karşılık veriyordu! Mezardaki babasına onu canı pahasına kurtaran adamın Saint-Jacques Meydanı'nda, hem de kendisi sayesinde infaz edilişini izletmek, babasının kendi eliyle yazdığı vasiyeti uzun süre göğsünde taşıdıktan sonra şimdi onun son arzusunun tam tersini yapmak ne büyük bir yıkımı! Ama diğer yandan, tanık olduğu bu tuzağa müdahale etmemek, kurbanı mahkûm edip katili aklamak mümkün müydü? Böyle sefil bir herife minnet duyulabilir miydi? Marius'ün dört yıllık düşünceleri bu beklenmedik darbe karşısında allak bullak olmuştu. Titriyordu. Her şey vereceği karara bağlıydı. Gözlerinin önünde hareket eden insanların kaderlerini onlar farkında olmadan elinde tutuyordu. Silahı ateşlerse M. Leblanc kurtulacak, Thénardier'in işi bitecekti, ateşlemezse M. Leblanc mahvolacak ve kimbilir belki de Thénardier yakalanmadan işin içinden sıyrılacaktı. Birine yardım edip diğerinin mahvina sebep olmak! Her hâlükârda vicdan azabı çekerdi. Ne yapmalı, nasıl bir karar almaliydi? En değerli hatırlalara, kendi kendine aldığı onca kesin karara, en kutsal görevre, babasının vasiyetine ihanet etmek ya da bir suçun işlenmesine seyirci kalmak! Bir yandan “Ursule’ünün” kendisine babası için yalvardığını, diğer yandan albayın kendisine Thénardier'ye yardım etmesi için seslendigini duyar gibi oluyor, çıldıracağını sanıyor,

dizlerinin çözüldüğünü hissediyordu. Gözlerinin önündeki olaylar hızla geliştiği için iyice düşünüp taşınacak zamanı yoktu. Denetimi altında tuttuğunu sandığı bu kasırga şimdi onu sürüklüyordu. Bir an bayılacakmış gibi oldu.

Bu arada, artık adını Thénardier olarak anacağımız adam kendinden geçmiş ve muhteşem bir zafer kazanmış bir edayla masanın yanında gidip geliyordu.

Avucunun içine aldığı mumu az kalsın fitili kopacak ve parafini duvara sıçrayacak kadar sert bir şekilde şöminenin üzerine koydu.

Ardından ürkütücü bir ifadeyle M. Leblanc'a dönüp tükürükler saçarak:

— Dağlama, haşlama, bugulama! Kanat ızgara! diye bağırdı.

Öfkeyle yeniden yürümeye başlarken haykırdı:

— Ah! Sizi nihayet ele geçirdim sayın iyiliksever mösyö! Üstü başı dökülen milyoner mösyö! Bebekler hediye eden mösyö! Budala moruk! Ah! Beni tanıtmıyzorsunuz, öyle mi? demek sekiz yıl önce 1823'ün Noel gecesi Montfermeil'deki hanıma gelip Fantine'in kızı Çayırkuşunu benden alan siz değildiniz! Üzerine sarı bir redingot giyip bu sabahki gibi elinde eski püskü giysilerle dolu bir paket getiren siz değildiniz! Kadın söyleşene! Yoksa evlere yünlü çoraplarla dolu paketler götürmek gibi bir takıntısı mı var? İyiliksever moruk canın cehenneme! Milyoner mösyö yoksa tuhafiyeci misiniz? Yoksullara dükkânınızdaki eski giysileri veriyorsunuz, ermiş adam! İp cambazı! Ah! Demek beni tanıtmıyzorsunuz? Ama ben sizi tanıyorum! Sizi bu kapıdan içeri burnunu sokar sokmaz tanıdım. Ah! Nihayet insanların evlerine, hanlarına hırpanı giysiler ve eline bir frank sadaka tutuşturulacak bir yoksul kılığında gitmenin, onları yaniltmanın, cömertlik taslamanın, ekmeklerini ellerinden almanın, ormanda tehdit etmenin ve onları mahvettikten sonra bol bir redingot ve iki berbat hastane battaniyesiyle bütün

bunları telafi edeceğini sanmanın hiç de kolay olmadığını göreceksiniz, yaşılı dilenci, çocuk hırsızı!

Bir an durup kendi kendine konuşmuş gibi göründü. Öfkesi âdetâ Rhône Nehri gibi taşımıştı, alçak sesle söylediklerini yüksek sesle tamamlarken yumruğunu masaya vurup haykırdı:

— Hem de bu ahmak haliyle!

Ve M. Leblanc'a hakaret etmeyi sürdürdü:

— Öyle ya! O zaman benimle alay etmişiniz! Başına gelen tüm felaketlerin sebebi sizsiniz! Kuşkusuz zengin bir aileye mensup olan ve bana o zamanlar çok para kazandıran, ömrüm boyunca da geçimimi sağlayacak bir kızı bin beş yüz franka aldınız! O kız debdebeli içki âlemlerinin yapıldığı ve benim tüm mal varlığını kaybettigim o iğrenç meyhane'deki zararımı karşılayacaktı! Ah! Hanımda içilen tüm şarapların onlara zehir zikkim olmasını isterdim! Neyse, önemi yok! Söylesenize, Çayırkuşu'nu alıp gittiğinizde halimi çok güllünç bulmuş olmalısınız! Ormanda elinizde sopanız vardı! Güçlü olan siziniz. Ama şimdi tüm kozlar benim elimde! İşiniz bitti ihtiyar! Ah! Ama gülüyorum. Gerçekten, gülüyorum! Nasıl da tuzağa düştü! Ona Fabantou adında bir aktör olduğumu, Matmazel Mars'la, Matmazel Muche'le aynı sahneyi paylaştığımı, ev sahibimin kirayı yarın yani 4 Şubat'ta ödememi istediğimi söyledi, vademin dolduğu günün 4 Şubat değil 8 Ocak olduğunu görmemi bile! Budala alçak! Bir de bana şu dört lanet altını getirmiş! İt herif! Yüreği yüz franklık bir yardım yapacak kadar yücelememiş! Benim yaltaklanmalarıma nasıl da kandı! Çok eğleniyor, içimden "Seni ahmak! Artık elimdesin. Bu sabah ayaklarını yaladım, akşam yüregini kemireceğim!" diyordum.

Nefes nefese kalan Thénardier sustu. Daracık göğüs demirci körüğu gibi inip kalkıyordu. Gözünde korktuğu kişiyi nihayet alt edebilen, yaltaklandığına hakaretler yağıdırabilen zayıf, acımasız, alçak bir yaratığın o iğrenç mutluluğunun

parıltısı vardı. Ayağını Golyat'ın başına basacak bir cücenin, kendini savunamayacak kadar ağır yaralanmış ama hâlâ acı çekenek kadar canlı bir boğayı yemeğe hazırlanan çakalın keyfini yaşıyordu.

M. Leblanc onun sözünü kesmedi, ama ara verdiğinde ona:

— Ne demek istedığınızı anlamıyorum, dedi. Yanlıyorsunuz. Ben milyoner değil çok yoksul bir adamım. Sizi tanımıyorum. Beni bir başkasıyla karıştırıyorsunuz.

— Ah! diye hırıldadı Thénardier, güzel bir palavra! Demek şaka yapmayı seviyorsunuz! İhtiyar dostum, ne dedığınızı bilmiyorsunuz! Ah! Beni hatırlamıyorsunuz! Kim olduğumu bilmiyorsunuz!

— Pardon mösyö, diye karşılık verdi M. Leblanc bu koşullar altında garip bir şekilde kendini ne kadar güçlü hissettiğini belli eden kibar bir üslupla, sizin bir eşkiya olduğunu biliyorum.

İğrenç yaratıkların da alıngan olduklarını, canavar ruhlu kişilerin de çabuk gücendiğini herkes bilir. Eşkiya sözünü duyan karısı yataktan aşağı atlarken, Thénardier önündeki iskemleyi âdet parçalayacakmış gibi kavradı. Karısına: "Sen olduğun yerde kal!" diye bağırdıktan sonra M. Leblanc'a dönüp:

— Eşkiya! Evet, siz zengin mösyölerin bizim gibileri böyle adlandırdığınızı biliyorum! Evet bu doğru, iflas ettim, gizleniyorum, ekmek almak için beş param yok, ben bir eşkiyayım! Üç gündür yemek yemedim, ben bir eşkiyayım! Ah! Sizler ayaklarınızı Sakoski'nin ayakkabılarıyla ısıtıyor, muflonlu redingotlar giyiyor, başpiskoposlar gibi kapıcısı olan evlerin bahçe katlarında oturuyorsunuz, yermantalarını, ocak ayında demeti kırk frank olan kuşkonmazları tıkınıyorsunuz ve havanın soğuk olup olmadığını öğrenmek istediginizde gazetenizde mühendis Chevalier'nin termometresinin kaçını gösterdiğini okuyorsunuz; bizler! Bizler kendi

kendimizin termometresiyiz! Havanın kaç derece olduğuna bakmak için rihtımdaki Horloge Kulesi'ne gitmemize gerek yok, damarlarımzdaki kanın donup buzun yüreğimize işlediğini hissediyoruz ve "Tanrı yok!" diyoruz. Ve siz bize ceksiya demek için inlerimize, evet bizim inlerimize gelirsunuz! Ama zavallı ufaklıklar sizi yiyp bitireceğiz! Milyoner mösyö! Şunu iyi bilin: Zamanında benim de kurulu bir düzenim, vergisini ödediğim bir mesleğimvardı; seçmendim, burjuvaydım! Belki de siz de bu özelliklerden hiçbirisi yok!

O sırada kapının yanındaki adamlara doğru yürüyen Thénardier titreyerek ekledi:

— Benimle bir ayakkabı tamircisiymişim gibi konuşmayı curet ettiğini düşünüyorum da!

Ardından öfkeden köpürerek M. Leblanc'a seslendi:

— Ve şunu da bilin iyiliksever mösyö! Ben ne idüğü belirsiz bir adam değilim! Ben ismi bilinmeyen ve çocukları çalmak için evlere giren bir adam değilim! Ben nişanla ödüllen dirilmesi gereken eski bir Fransız askeriym! Waterloo'da savastım! Savaş alanında Pontmercy kontu adında bir generali kurtardım! David'in Brüksel'de yaptığı bu tablodaki resim kimin, biliyor musunuz? Benim. David bu unutulmaz ani ölümsüzleştirmek istediler. Mermi yağmurları arasında General Pontmercy'yi sırtında taşıyorum! O general benim için hiçbir şey yapmadı; diğerlerinden farkı yoktu! Onu hayatı tehditiye atarak kurtardım, cebim bununla ilgili belgelerle dolu! Ben Waterloo'da savaşmış bir askerim, lanet olasıca! Size tüm bunları anlatma yüceliğini gösterdikten sonra artık bu konuyu kapatalım, bana para lazım, çok para lazım, çok çok para lazım, yoksa Tanrı adına işinizi bitiririm!

Endişelerine hâkim olmaya başlayan Marius dinliyordu. Artık hiçbir şüphesi kalmamıştı. Bu adam vasiyyette adı geçen Thénardier'ydı. Babasına yönetilen ve kendisinin de tam o sırada böyle çaresiz kalmış bir halde hakkını vermek üzere olduğu nankörlük suçlaması karşısında içi titremiş, kafası iyice

karişmişti. Zaten Thénardier'nin vurgularında, mimiklerinde, her sözünde alevler saçan bakışlarında, tüm kötülüğünü ortaya koyan bu sitemlerinde, övüngenliği ile alçaklığının, kibri ile aşağılık tavırlarının, öfkesiyle ahmaklığının iç içe geçişlerinde, gerçek sizlannmalarının ve sahte duygularının karmaşalarında, şiddetin hazzının tadını çikaran sefil bir adamın utanmazlığında, çirkin bir ruhun küstahlığının tüm çıplaklııyla ortaya çıkışında, kinlere karışmış istırapların coşkunluğunda kötü kadar iğrenç ve gerçek kadar dokunaklı bir şeyler vardı.

M. Leblanc'a satmaya çalıştığı üstat David'in sözde tablosu, okuyucunun da tahmin edeceğ gibi Montfermeil'deki meyhanelinden geriye kalan tek döküntü olan ve kendi elle-riyle çizdiği tabelaydı.

Thénardier'nin bulunduğu yeri değiştirmesi üzerine, şimdı Marius fonunda dumanların yer aldığı bir savaş alanında bir adamın bir diğerini taşımاسını resmeden o karalama levhayı görebiliyordu. Bu iki kişi kurtarıcı Çavuş Thénardier ve kurtarılan Albay Pontmercy'ydı. Marius babasını âdetâ yeniden canlandıran bu tablo karşısında kendinden geçmişti; artık orada duran Montfermeil'deki meyhanenin levhası değil, bir mezarin aralanışını, bir hayaletin yükselmesini temsil eden bir yeniden dirilişti. Yüreğinin şakaklarında attığını hissededen Marius Waterloo'nun top seslerini duyuyor, babasının bu lanet olası tabloya belli belirsiz çizilmiş kanlar içindeki resminden ürküyor, bu şekilsiz siluetin sabit bakışlarını kendisine yönelttiğini duyumsuyordu.

Soluklanan Thénardier kanlı bakışlarını M. Leblanc'a çevirip alçak sesle:

— Seni sarhoş etmeden önce söyleyeceğin bir şey var mı? diye sordu.

M. Leblanc susuyordu. Sessizliğin ortasında koridordan gelen boğuk bir sesin şu iç karartıcı şakası duyuldu.

— Odun yarmak gerekiyorsa buradayım!

Bu elinde topuz bulunan adamın neşeli sesiydi.

Aynı anda kapıda, toprak renginde, killi, iri bir yüzün kancayı andıran dişlerini göstererek sırttığı fark edildi.

Bu elinde demir çubuk bulunan adamın yüzüydü.

— Maskeni neden çıkardın? diye bağırdı Thénardier öfkeyle.

— Gülmek için.

M. Leblanc birkaç saniyeden beri, çıkışın tutulmasının, silahsız bir adamın karşısında karısını da dâhil ettiği silahlı dokuz adamın olmasının verdiği güvenle odada öfkeden gözü dönmuş bir halde gidip gelen Thénardier'nin tüm hareketlerini dikkatle izler gibiydi.

Tam zamanı olduğunu düşünen M. Leblanc iskemleyi ayağıyla, masayı eliyle ittikten sonra, Thénardier'nin arkasına dönmesine fırsat bile bırakmayan olağanüstü çevik bir hamleyle pencereye sıçradı. Pencereyi açıp, başını dışarı çıkarması bir saniye sürdü. Bedenin yarısını dışarı attığı sırada "uç ocakçının" altı güçlü bileği onu sertçe kavrayıp yeniden odanın içine fırlattılar. Thénardier'nin karısı da saçlarına yapışarak onlara yardım etmişti.

Gürültüyü duyan diğer eşkiyalar koridordan odaya koştular. Sarhoş olmuş gibi görünen ihtiyar yataktan inip elindeki çekiçle sendeleyerek yanlarına geldi.

Marius kararmış yüzü mum ışığıyla aydınlanmış olan "ocakçılardan" birinin Bahar Havası lakaplı Panchaud olduğunu ve her iki ucunda iki kurşun kanca bulunan demir bir çubuğu M. Leblanc'ın başının üzerinde havaya kaldırdığını fark etti.

Bu sahneye katlanamayan Marius "Baba, beni bağışla!" diye düşündü. Ve parmağı silahının tetigine gitti. Tabanca ateş almak üzereyken Thénardier'nin sesi duyuldu:

— Ona kötü davranışmayın!

Kurbanın bu umutsuz girişimi Thénardier'yi öfkelendireceği yerde sakinleştirmiştir. İçinde biri acımasız diğeri kurnaz olmak üzere iki adam vardı.

O ana kadar, hiç kimildamadan kaderine boyun eğmiş bir halde duran avının karşısında zaferin coşkusunu yaşarken benliğine acımasız adam hâkim olmuştu, ama kurbanın çababayıp mücadele etmek istediğini gördüğünde kurnaz adam ortaya çıkıp ağırlığını hissetti.

— Ona kötü davranışmayın! diye tekrarladığı sözleri kendisi farkına varmadan ateşlenmeye hazır olan tabancayı durdurmuş, bu yeni gelişme karşısında harekete geçmekte acelesi olmadığını, biraz daha bekleyebileceğini düşünen Marius'ün elini kolunu bağlamıştı. Kendisini Ursule'ün babasını ölüme terk etmek ya da albayın kurtarıcısını ihbar etmek gibi berbat bir ikilemden kurtaracak bir ihtimalin ortaya çıkmayacağını kim bilebilirdi ki?

Herküllere özgü bir dövüş başlamıştı. İhtiyarı göğsüne indirdiği bir yumrukla odanın ortasına doğru savuran M. Leblanc diğer iki saldırganı iki elinin tersiyle yere devirmiş, dizlerini ikisinin üzerine dayamıştı; iki sefil granitten bir değirmen taşını andıran bu ağırlığın altında inliyorlardı; ama diğer dördü bu gözüpek ihtiyarı iki kolundan ve enseinden kavramış ve onu yerdeki iki “ocakçının” üzerinde, dizlerinin üstüne çökertmişlerdi. Böylece, birilerinin altında diğerlerinin üzerinde kalan, alttakileri ezip üsttekilerin ağırlığıyla zorlanan, boşuna bir çabayla kendisine yönelik hamleleri savuşturmayla çalışan M. Leblanc bu ürkütücü haydut topluluğun ortasında, av köpeklerinin ve buldogların arasında kalmış bir yabandomuzu gibi gözden kayboluyordu.

Nihayet onu pencerenin yanındaki yatağın üzerine yıkıp zapt etmeyi başardılar. Thénardier'nin karısı onu yeniden saçlarından kavramıştı.

— Sen, dedi Thénardier, bu işe karışma. Şalını yırtacaksın.

Karısı tipki erkek kurdun söylediğini yapan dişi kurt gibi homurdanarak itaat etti.

— Üzerini arayın, diye ekledi Thénardier.

Direnmekten vazgeçmiş gibi görünen M. Leblanc'ın ceplerini aradıktan sonra üzerinde içinde altı frank bulunan bir deri kese ve bir mendilden başka bir şey bulamadılar.

Thénardier mendili cebine atıp:

— Nasıl? Cüzdanı yok mu? diye sordu.

— Ne cüzdan, ne saat, diye yanıtladı “ocakçılardan” biri.

— Sonunda pes etti, diye mırıldandı elinde büyük bir anahtar tutan maskeli adam karnından konuşurmuşçasına, yaman bir ihtiyarlığını.

Kapının köşesine giden Thénardier aldığı ipleri adamlara atıp:

— Onu yatağın kenarına bağlayın, dedi ve M. Leblanc'ın yumruğuyla yere serilip odanın ortasında hiç kimildamadan yatan ihtiyarı fark edip ekledi:

— Boulatruelle öldü mü?

— Hayır, diye karşılık verdi Bigrenaille, sarhoştu, sızdı.

— Onu bir köşeye taşıyın, dedi Thénardier.

“Ocakçılardan” ikisi sarhoşu ayaklarıyla demir yiğinlarına doğru itelediler.

— Babet, neden bu kadar adam getirdin? diye sordu Thénardier alçak sesle elinde demir çubuk olan adama, gereksizdi.

— Ne yapabilirdim? Hepsi gelmek istedim. Mevsim kötü, işler kesat.

M. Leblanc'ın üzerine yiğildiği yatak hastanelerdeki lere benzer şekilde kabaca yontulmuş dört dikmeden destek alıyordu. M. Leblanc'ın direnmemesi üzerine, haydutlar onu ayağa kaldırıp yatağın pencerenin uzağında, şöminenin yakınında yer alan ayağına bağladılar.

Son düğüm atıldığından, iskemlesini alan Thénardier M. Leblanc'ın karşısına oturdu. Thénardier'nin az önceki haliinden eser kalmamış, birkaç saniye içinde yüzündeki şiddet yüklü ifade yerini dingin ve kurnazca bir yumuşaklığa bırakmıştı. Resmi bir devlet görevlisinin kibar gülümsemesi-

nin ardından az önce köpükler saçan iğrenç ağızı tanımakta güçlük çeken Marius bu fantastik ve endişe verici dönüşümü dikkatle izliyor ve bir kaplanın avukata dönüştüğünü gören adamın yaşadıklarını hissediyordu.

— Mösyo... dedi Thénardier.

Ve elleriyle hâlâ M. Leblanc'ı tutan haydutlara işaret ederek:

— Biraz uzaklaşın, dedi, mösyoyle konuşacağım.

Adamların hepsi kapının önünde toplandılar.

— Mösyo, pencereye sıçramakla hata ettiniz. Bacağınızı kırabilirdiniz. Şimdi, izin verirseniz sakin sakin konuşacağız. Öncelikle bir gözlemimi belirtmek isterim, dövüş sırasında hiç ses çıkarmadınız.

Thénardier haklıydı, şaşkınlığından dolayı Marius'ün gözünden kaçsa da bu ayrıntı gerecti. Pencere kenarında altı haydutla dövüşüğü sırada bile M. Leblanc'ın ağızından ancak alçak sesle söylenen birkaç söz çıkmış, garip bir şekilde sessizliğini hiç bozmamıştı. Thénardier devam etti:

— Ulu Tanrım! En azından hırsız var! diye bağıräbiliardiniz ve ben de bunu anlayışla karşılardım. Yeri geldiğinde “Katiller!” diye de bağırlabilir, bu sözlerden de hiç alınmadım. İnsan kendinde yeterince güven uyandırmayan kimselerle karşı karşıya kaldığında biraz olsun gürültü çıkarır. Bunda hiçbir sakınca yoktu. Ağzınızı bile tıkamadık. Size bunun nedenini açıklayacağım. Bu odanın ağızı var dili yoktur. Tek özelliği bu olsa da böyledir. Mahzene benzer. Burada bomba patlasa, en yakındaki devriye birliği bir sarhoşun horladığını sanır. Bu odada top sesi bum, gök gürültüsü puf diye yankılanır. Bu yüzden oldukça kullanışlıdır. Ama neticede hiç bağırmadınız, sizi bu konuda takdir ediyorum ve şimdi size vardığım sonucu söyleyeceğim: Değerli mösyo, insan bağırınca kim gelir? Polis. Polisten sonra devreye kim girer? Adalet. Evet, bağırmadığınıza göre sizin de polisin ve adaletin bu işe karış-

masından bizim kadar endişelendiğiniz anlaşılıyor. Uzun zamandan beri tahmin ettiğim gibi siz de bir şeylerden kaçar gibisiniz. Bizim de derdimiz aynı. Bu yüzden kolayca anlaşabiliriz.

Thénardier bu şekilde konuşurken, bakışlarını sabitlediği M. Leblanc'ın zihnine gözlerinden fırlayan sivri okları saplamak istermiş gibi görünüyordu. Zaten ilmlı ve sinsi bir küstahlığın izlerini taşıyan konuşma tarzı ihtiyatlıydı ve söz-cükleri âdeten seçerek kullanıyordu ve az önce bir haydudun tavırlarını sergileyen bu sefil şimdi "rahip olmak için din eğitti almiş" bir adam gibi görünüyordu.

M. Leblanc'ın sessizliğini hayatı tehlike altındayken bile bozmayacak kadar tedbirli bir şekilde koruması, böyle koşullar altında doğal olarak verilmesi gereken ilk tepkiyi göstermeyerek bir çığlık bile atmaması, Thénardier'nin bu ayrıntıyı ortaya koymasından beri Marius'ün canını sıkıyor, afallamasına neden oluyordu.

Thénardier'nin bu derin gözlemi Marius'ün gözünde, Courfeyrac'ın Mösyö Leblanc lakabını taktığı bu ağırbaşlı ve garip kişiliğin altında gizlendiği gizemli enginlikleri daha da karanlıklaştıryordu. Yine de, Marius, kim olursa olsun, iplerle bağlanmış, etrafi cellatlarla çevrelenmiş, altında âdeten her an daha da derinlere açılan bir çukura yarı yarıya batmış bir haldeyken, Thénardier'nin öfkесine ve yapmacık sükünetine karşı aynı soğukkanlılığı sergileyen bu adamın böyle bir anda bile yüzündeki o muhteşem melankolik ifadeyi muhafaza etmesini hayranlıkla izliyordu.

Hiç kuşkusuz bu adam, içinde kendine hâkim olamamanının ne demek olduğunu bilmeyen ve korkunun asla erişemeceği bir ruh taşıyordu. Umutsuz durumların şaşkınlığını denetlemeyi bilen adamlardan biri olan M. Leblanc'da fırtına ne kadar şiddetli, felaket ne kadar kaçınılmaz olursa olsun suyun içinde can çekiserek boğulurken gözlerini dehşetle açan kazazedenin halinden eser yoktu.

Yapmacık bir tavır takınmadan ayağa kalkıp şöminenin yanına giden Thénardier paravani, tutsağın kızgın ateşin içindeki mangalın üzerinde duran ve beyazlaşacak ölçüde korlaşmış, sağda solda kızıl yıldızları andıran çizgilerle kaplanmış makası kolaylıkla görebileceği şekilde kaldırıp yatağın kenarına bıraktı. Ardından yeniden M. Leblanc'ın yanına oturdu.

— Devam edeyim, dedi. Anlaşabiliz. Bu sorunu dostça halledelim. Az önce öfkelenip, aklımı kaybetmiş gibi aşırıya kaçmakla hata ettim. Örneğin, milyoner olduğunuz için paraya, çok paraya, çok büyük miktarda paraya ihtiyacım olduğunu söyledi. Bu hiç de makûl değildi. Tanrım, zengin olsanız da sizin de herkes gibi sorumluluklarınız var, sizi zor durumda bırakmak istemem, ne de olsa insanın ilgini kemiğini sömürecek bir adam değilim. Konumlarınızın üstünlüklerinden yararlanıp kendilerini gülünç duruma düşüren o kişilerden değilim. Bakın ben kendi payıma bir fedakârlık yapıp sizden sadece iki yüz bin frank isteyeceğim.

M. Leblanc'ın tek kelime etmemesi üzerine Thénardier ekledi:

— Gördüğünüz gibi aşırıya kaçmıyorum. Servetinizin büyüklüğünü bilmiyorum, ama parayı önemsemediğinizin ve sizin gibi iyiliksever bir adının bahtsız bir aile babasına iki yüz bin frank verebileceğinin farkındayım. Kuşkusuz siz de akı bașında bir adamsınız, bu beylerin de itiraf edecekleri gibi bugün bunca emek harcamamın, bu akşam için böylesine mükemmel bir plan hazırlamamın nedeninin Desnoyers'in yerinde on beş franka kırmızı şarap içip dana eti yemek olmadığını tahmin edersiniz. Bu çabalarımın karşılığı iki yüz bin frank eder. Bu önemsiz meblağ cebinizden çıktıığında sorun çözülmüş olacak, bir fiskeden korkmanıza dahi gerek kalmayacak. Bana, "Ama üzerimde iki yüz bin frank yok" diyebilirsiniz. Ah! Ben haddimi bilirim. Sizi buna zorlayamam. Sizden sadece size söyleyeceklerimi yazma iyiliğinde bulunmanızı isteyeceğim.

Burada Thénardier sözlerine ara verdi, ardından kelimelerin üzerine basarak ve mangala doğru gülümseyerek ekledi:

— Yazı yazmayı bilmediğinizi söylerseniz bunu kabul etmeyeceğimi bildirmek isterim.

Bu gülümsemeyi ünlü bir engizisyoncu bile kıskanabilirdi.

Masayı M. Leblanc'ın yanına iten Thénardier'nin bir mürekkep hokkası, bir kalem ve bir kâğıt çıkarttığı çekmecenin aralığından uzun bir bıçağın parlıldığı görülmüyordu.

Kâğıdı M. Leblanc'ın önüne koydu.

— Yazın, dedi.

Tutsak sonunda konuştu.

— Ellerim bağılıken yazı yazmamı nasıl istersiniz?

— Doğru, pardon! dedi Thénardier, haklısınız.

Ve Bigrenaille'a dönüp:

— Mösyönün sağ kolunu çözün, dedi.

Bahar Havası, Bigrenaille lakaplı Panchaud, Thénardier'nin talimatını yerine getirdi. Tutsağın sağ eli serbest kalınca Thénardier hokkaya batırıldığı kalemi ona uzattı.

— Mösyö, bizim denetimimiz altında olduğunuzu, hiçbir insani gücün sizi buradan kurtaramayacağını ve hiç de hoş olmayan aşırılıklara kaçmak zorunda kalmanın bizi çok üzeceğini unutmayın. Ne isminizi ne adresinizi biliyorum, ama size yazacağınız notu götürmekle görevli kişi geri dönene kadar bağlı kalacağınızı hatırlatınmak isterim. Şimdi yazar misiniz?

— Neyi? diye sordu tutsak.

— Söylüyorum.

M. Leblanc kalemi aldı.

— Thénardier yazması gerekenleri söylemeye başladı:

— “Kızım...”

Tutsak titreyerek Thénardier'ye baktı.

— “Sevgili kızım...” deyin.

M. Leblanc'ın yazması üzerine Thénardier devam etti:

— “Hemen buraya gel...”

Durdu.

— Onunla senli benli konuşuyorsunuz, değil mi?
— Kiminle? diye sordu M. Leblanc.
— Kiminle olacak? dedi Thénardier, küçük Çayırkuşu'yla.
M. Leblanc hiçbir heyecan belirtisi göstermeden cevap verdi:

— Kimden söz ettiğinizi anlamadım.
— Siz yazmaya devam edin, dedi Thénardier.
— “Hemen buraya gel. Sana ihtiyacım var. Sana bu mektubu verecek kişi seni buraya getirecek. Seni bekliyorum. Endişelenenecek bir şey yok.”

M. Leblanc söylenenleri yazdığında Thénardier ekledi:

— Ah! *Endişelenenecek bir şey yok* kısmını silin; kafası karışır, şüphelenebilir.

Mösyö Leblanc o dört sözcüğün üstünü karaladı.

— Şimdi, dedi Thénardier, imzalayın. İsminiz nedir?

Kalemi masaya koyan tatsak sordu:

— Bu mektup kime gönderiliyor?

— Bunu iyi biliyorsunuz, diye karşılık verdi Thénardier, küçük kızı. Size söylemiştim.

Thénardier'nin kızın ismini anmaktan kaçındığı belliydi. Ona "çayırkuşu" ya da "küçük kız" diyor, ama ismini telaffuz etmiyordu. Bu, sırrını suç ortaklarından saklayan kurnaz bir adamın tedbiriydi. İsmi söylemek "ishi" onlara devretmek ve onlara bilmeleri gerekenden fazlasını söylemek anlamına gelecekti.

— İmzalayın. İsminiz nedir?

— Urbain Fabre, dedi tatsak.

Thénardier bir kedinin çevikliğiyle elini cebine sokup M. Leblanc'ın mendilini çıkardı ve muma yaklaştırdı.

— U.F. Evet bu. Urbain Fabre. Tamam, U.F. olarak imzalayın.

Tatsak imzaladı.

— Kâğıdı katlamak için iki el gerektiğinden, bana verin, ben katlarım.

— Şimdi, adresi yazın. *Matmazel Fabre* evdedir. Her gün Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'ne ayine gittiğiniz için buradan uzakta oturmadığınızı biliyorum, ama caddenin ismini bilmiyorum. Durumunuzun ciddiyetinin farkında olduğunuzu görüyorum. İşminiz konusunda yalan söylemediğinize göre, adresi de doğru söyleyeceksiniz. Kendiniz yazın. Bir an düşüncelere dalan tutsak kalemi alıp yazdı:

— Matmazel Fabre, Mösöö Urbain Fabre'in evi, Saint-Dominique-d'Enfer Sokağı, No: 17.

Thénardier mektubu heyecanla titreyen elleriyle kavradı.

— Kadın! diye bağırdı.

Thénardier'nin karısı yanına koştu.

— İşte mektup. Ne yapacağını biliyorsun. Aşağıdaki faytona binip hemen git ve hemen geri dön.

Elinde topuz olan adama seslenerek:

— Sen, madem maskeni kaldırdın, karıma eşlik et. Faytonun arkasına bineceksin. Karavanın nerede olduğunu biliyor musun?

— Evet.

Ve topuzunu bir kenara bırakıp kadının arkasından gitti.

Dışarı çıktıklarında, Thénardier kafasını yarı açık kapıdan uzatıp bağırdı:

— Mektubu sakın kaybetme! Üzerinde iki yüz bin frank taşıdığını düşün.

Karısı boğuk sesiyle karşılık verdi:

— İçin rahat olsun. Onu yuttum bile.

Bir dakika geçmeden şaklayan kamçıların sesleri uzaklaşmaya başladı.

— Güzel! diye mırıldandı Thénardier. Dörtnalala gidiyorlar. Bizim hanım üç çeyrek saat sonra geri döner.

İskemlesini şöminenin yanına çekip kollarını kavuşturanak oturdu ve çamurlu çizmelerini mangala doğru uzattı.

— Ayaklarım üşüyor, dedi.

Odada Thénardier ve tutsağın dışında beş haydut kalmıştı. Yüzlerini kaplayan maskeleri ya da kurumla kendilerine

bakanların korku fantzilerine göre kömürcüleri, zencileri, iblisleri andıran bu adamların uyuşuk ve kasvetli bir halleri vardı ve sakince, hiçbir öfkeye, acıma duygusuna kapılmanın âdeten canları sıkılmış gibi işledikleri suçları bir iş gibi gördükleri hissediliyordu. Hayvanlar gibi yiğildikleri bir köşede hiç konuşmadan bekliyorlardı. Thénardier ayaklarını ısıtıyordu. Tutsak yeniden eski sessizliğine gömülmüşti. Az önce odayı kaplayan vahşi gürültünün yerini iç karartıcı bir sükünet almıştı.

Ucunda yuvarlak bir parafin kitlesinin birikiği mum geniş odayı ıloş bir şekilde aydınlatıyordu, korun rengi donuklaşmıştı ve canavarları andıran bu kafalar duvarlarda ve tavanda biçimсiz gölgeler oluşturuyorlardı.

Uyuyan sarhoş ihtiyarın sakince soluk alışverişinden başka hiçbir şey duyulmuyordu.

Marius her şeyin giderek artıldığı bir endişeyle bekliyordu. Muamma iyice büyümüştü. Thénardier'nin Çayırkuşu diye bahsettiği o küçük kız kimdi? Yoksa "Ursule'ü müydü"? Tutsak Çayırkuşu ismi karşısında hiç heyecanlanmamış ve gayet doğal bir şekilde, "Kimden söz ettiğinizi anlamadım," demişti. Diğer yandan, U. ve F'nin Urbaine Fabre'in ilk iki harfi olduğu, dolayısıyla Ursule'ün adının Ursule olmadığı ortaya çıkmıştı. Marius'ün net olarak kavrayabildiği tek şey buydu. Dehşet verici bir büyulenme onu olan bitenleri yukarıdan gözlemlediği yere çivilemişti. Orada hiçbir şey düşünmeyecek, hiçbir hareket yapamayacak bir halde, yakından izlediği bu iğrenç gelişmelerle tükenmiş gibi kımıldamadan duruyordu. Düşüncelerini toparlayamadan, ne karar vereceğini bilemeden nasıl olursa olsun bir olayın gelişmesini bekliyordu.

— Her halükârda, diye düşünüyordu, Çayırkuşu oysa onu görebileceğim, çünkü Thénardier'nin karısı onu buraya getirecek. O zaman son sözü söyleyip onu kurtarmak için gerekirse canını vereceğim! Beni hiçbir şey durduramayacak.

Yaklaşık yarım saat böyle geçti. Thénardier karanlık düşüncelere dalmış gibi görünüyor, tutsak hiç kimildamıyordu. Yine de Marius birkaç saniyeden beri tutsağın bulunduğu yerden aralıklarla gelen hafif ve boğuk bir ses duyuyordu.

Thénardier aniden tutsağa seslendi:

— Mösyö Fabre, size söyleyeceklerimi dinleyin.

Bir şeyleri aydınlatacakmış gibi görünen bu birkaç söz karşısında Marius kulak kesildi. Thénardier devam etti:

— Karım geri donecek, sabırsızlanmayın. Çayırkuşunun gerçekten de sizin kızınız olduğunu düşünüyorum ve onu korumanızı gayet doğal buluyorum. Yazdığınız mektup sayesinde karım ona ulaşacak. Matmazelin kendisine eşlik etmesini kolaylaştmak için karıma, sizin de gördüğünüz gibi uygun bir şekilde giyinmesini söylediğim. İkisi birlikte faytona binecekler, arkadaşım da arkada olacak. Şehir kapılarından birinin arkasında iki sağlam at koşulmuş bir karavan var. Matmazel oraya götürülecek. Faytondan inip arkadaşımla birlikte karavana binecek ve karım buraya gelip “Her şey yolunda,” diyecek. Matmazel gelince kimse ona kötülük yapmayacak; karavan onu sakince bekleyeceği bir yere götürecek ve bana o degersiz iki yüz bin frankı verdiğinizde onu size teslim edeceğiz. Beni yakalatmaya kalkışırsanız, arkadaşım Çayırkuşu’nun işini bitirecek.

Tutsak tek bir söz bile etmedi. Kısa bir sessizliğin ardından Thénardier devam etti:

— Gördüğünüz gibi çok basit. Siz istemedikçe kimse hiçbir zarar görmeyecek. Size bunları her şeyi bilmeniz için anlatıyorum. Karım geri dönüp bana, “Çayırkuşu yolda” dediğinde sizi serbest bırakacağız ve özgürce evinize gidip yatacaksınız. Gördüğünüz gibi hiçbir kötü niyetimiz yok.

Marius’ün aklından ürkütücü düşünceler geçiyordu. Nasıl olurdu! Kaçırdıkları genç kızı geri getirmeyecekler miydi? Bu canavarlardan biri onu bilinmeyen bir yere mi götürürekti? Nereye?.. Ya oysa! O olduğu kesindi. Marius

yüreğinin atışlarının durduğunu hissediyordu. Ne yapmalıydı? Tabancayı ateşleyip tüm bu sefilleri adalete teslim mi etmeliydi? Ama topuzlu adam kızla birlikte bilinmeyen bir yerde olacaktı ve Marius, Thénardier'nin o tehditkâr sözlerini hatırlıyordu: *Beni yakalatmaya kalkışırsanız, arkadaşim Çayırkuşu'nun işini bitirecek.*

Artık sadece albayın vasiyetinden değil, kendi aşkından, sevdiği kızın karşıya olduğu tehlikeden de kendisi sorumluydu.

Bir saat aşkıń bir zamandan beri süren bu korkunç karmaşa her an yeni bir şekilde bürünyordu. Kendini toplayıp en yürek sızlatıcı tahminleri peş peşe gözden geçiren Marius bir umut ışığı arasa da bulamamıştı. Düşüncelerinin uğultusu odadaki mezardaki sessizliğiyle tezat oluşturuyordu.

Sessizliğin ortasında alt kapının açılıp kapandığı duyuldu.
Tutsak bağlarının ortasında hafifçe kımıldadı.

— İşte hanım geldi! dedi Thénardier.

Gerçekten de, sözünü bitirmek üzereyken soluk soluğa kalmış, yüzü kızarmış karısı alev saçan gözleriyle odaya girdiğinde iki iri eliyle dizlerini döverken haykirmaya başladı:

— Yanlış adres!

Kendisine eşlik eden haydut arkasında belirip topuzunu yeniden eline aldı.

— Yanlış adres mi? diye tekrarladı Thénardier.

Karısı devam etti:

— Saint-Dominique Sokağı 17 numarada kimse yok!
Mösyö Urbain Fabre'in kim olduğunu kimse bilmiyor!

Soluk soluğa kalmış bir halde durup yeniden devam etti:

— Mösyö Thénardier! Bu moruk seni aldattı! Çok iyim-sersin! Ben olsam işe önce çenesini dört parçaya ayırmakla başlardım! Direnmekte ısrar ederse onu canlı canlı ateşe atardım! O zaman konuşup kızının, parayı sakladığı yerin nerede olduğunu söylerdi! İşte ben olsam işleri böyle hallederdim! Erkeklerin kadınlarından daha ahmak olduklarını

söyleyenler çok haklılar! 17 numarada kimse yok! Orası büyük bir araba kapısı! Mösyö Fabre diye biri yok! Saint-Dominique Sokağı'na koştur, arabacıya bahşış ver ve sonuç ortada! Kapıcı ve çok güzel bir kadın olan karısıyla konuşum, böyle birini tanımıyorlar!

Marius derin bir soluk aldı. O, Ursule ya da Çayırkuşu, ismini bilmediği kız kurtulmuştu.

Karısı öfkeyle bağırıp çağırırken, masanın üzerine oturan Thénardier aşağı sarkıldığı sağ bacağını sallayıp mangalı vahşi bakışlarla incelerken bir süre hiç konuşmadı.

Nihayet tutsağa ağır ve garip bir vahşet içeren bir ifadeyle sordu:

— Yanlış adres? Ne yapmayı umuyordun?

— Zaman kazanmayı! diye bağırdı tutsak gök gürültüsünü andıran bir sesle.

Ve aynı zamanda kesilmiş olan iplerini fırlatıp attı. Tutsak yatağa sadece tek bacağıyla bağlıydı.

Yedi haydudun ne olup bittiğini anlayıp üzerlerine atılmalarına fırsat vermeden şömineye doğru eğilip elini mangala uzattı, ardından yeniden doğruldu ve şimdi telaşla odanın bir köşesine çekilen Thénardierler ve haydutlar uğursuz bir ışılıtı yayan kızıllaşmış makası neredeyse serbest kalmış bir halde ve korkunç bir ifadeyle başının üzerine kaldırmasını izliyorlardı.

Gorbeau viranesindeki tuzaktan sonra yapılan adli soruşturmada, polisin eve baskın yaptığı sırada ilginç bir şekilde işlenmiş kalın bir meteliğin bulunduğu kayıtlara geçmişti; bu kalın metelik kürek mahkûmunun sabrının karanlıklarda ve karanlıklar için ürettiği ve kaçmaya yarayan aletlerden başka bir şey olmayan harika yapıtlarından biriydi. Argonun şiirdeki yeri neyse, kuyumculukta da muhteşem bir sanatın bu iğrenç ve narin ürünleri odur. Edebiyatın Villonları olduğu gibi kürek mahkûmiyetinin Benvenuto Cellini'leri vardır. Özgürlüğün hasretini çeken bahtsız bazen hiç alet kullan-

madan tahta saplı bir çakıyla, eski bir bıçakla bir meteliği iki maden şeride bölmeyi, paranın üzerindeki damgaya zarar vermeden bu iki şeridin içini oymayı ve meteliğin kenarında iki şeridi yeniden birleştirecek bir vida ayağı oluşturmayı başarır. Bu metelik istendiğinde açılıp kapanan bir kutu işlevini görür. Bu kutunun içine pranga halkalarını, demir çubukları kesebilecek bir saat zembereği yerleştirilir. Bu bahtsız forsanın elinde sadece bir meteliği olduğu sanılsa da, aslında elinde özgürlüğü tutuyordur. İşte iki parça halindeki bu tür bir kalın metelik ve bu meteliğin içine gizlenebilecek mavi çelikten küçük bir testere polisin evde yaptığı araştırmalar sırasında pencerenin kenarında bulunmuştu. Muhtemelen haydutlar üzerini ararlarken, tatsak bu meteliği elinde saklamayı başarmış ve sağ eli serbest kaldığında meteliği açıp içindeki testereyi ipleri kesmek için kullanmıştı, bu durum Marius'ün duyduğu hafif gürültüye ve tatsağın belli belirsiz hareketlerine açıklık getiriyordu.

Fark edilmek endişesiyle sol bacağının bağlarını kesmemiştir.

Haydutlar ilk şaşkınlıklarını atlatmışlardı.

— Sakın ol, dedi Bigrenaille Thénardier'ye. Bir bacağı hâlâ bağlı olduğu için bir yere gidemez. Bundan eminim, çünkü ayağına o ipi ben bağladım.

Bu arada tatsak sesini yükseltti:

— Hepiniz alçaksınız, ama hayatım bu kadar savunulma zahmetine degmez. Beni konuşturacağınızı, bana yazmak istemediğim şeyleri yazdıracağınızı, söylemek istemediğim şeyleri söyleteceğinizi sanmanıza gelince...

Sol kolunun yenini sıyırip ekledi:

— Bakın simdi.

Ve kolunu uzatıp çıplak etinin üzerine sağ eliyle tahta sapını tuttuğu kızgın makası koydu.

Yanan etin çizirtisinin duyulmasıyla birlikte odaya işken-cephanelere özgü bir koku yayıldı. Dehşete kapılara kendini

kaybeden Marius olduğu yerde sendelerken, haydutların da içleri ürperdi, bu garip ihtiyarın yüzü hafifçe büzüldü ve kızıl demiri tüten yaraya bastırırken acının görkemli bir dinginlikle silinip gittiği kin gütmeyen bakışlarını soğukkanlı ve yüce bir ifadeyle Thénardier'ye yöneltiyordu.

Soylu ve yüce şahsiyetlerde fiziki acıya maruz kalan etin ve duyuların isyanı ruhu ortaya çıkarıp yüze yansıtır, bu durum tipki başıbozuk askerlerin ayaklanmalarında komutanı kendini göstermeye zorlamalarına benzer.

— Sefiller, sizden korkmuyorum, siz de benden korkmayın, dedi.

Ve makası yaranın üzerinden kaldırarak açık duran pencereye doğru fırlattı, karanlıkta dönerek gözden kaybolan bu ürkütücü alet biraz uzakta karın içinde sönüp gitti.

— Şimdi bana istedığınızı yapın, dedi silahsız kalan tutsak.

— Onu yakalayın, diye bağırdı Thénardier.

Haydutlardan ikisi elleriyle omuzlarını kavrarken sesi karnından çıkan maskeli adam en ufak bir hareketinde bir anahtar darbesiyle beyğini parçalamaya hazır bir şekilde karşısına dikildi.

O sırada, Marius duvarın altında ama konuşanların kim olduğunu göremeyeceği kadar yakınında alçak sesle söylenen şu sözleri duydu.

— Yapılacak tek şey var.

— Onu gebertmek!

— Evet.

Bu konuşma karı koca arasında geçiyordu.

Ağır adımlarla masaya doğru yürüyen Thénardier çekmeceyi açıp bıçağı aldı.

Marius tabancasının kabzasını sıkıyordu. Kafası iyice karışmıştı! Bir saatteki vicdanından gelen ve biri babasının vasiyetini yerine getirmesini, diğeriyse tutsağın yardımına koşmasını öğütleyen iki sesi dinliyordu. Hiç durmadan

birbirleriyle mücadele eden bu iki ses onu canından bezdirmişti. O ana dek yerine getirmesi gereken iki görevini uzlaştıracak bir olanağın ortaya çıkışını beklemiş ama hiçbir sonuç alamamıştı. Yine de, tehlike onu sıkıştırıyor, cinayetin işlenmesi çok yakın görünüyor, Thénardier tutsağın birkaç adım ötesinde elindeki bıçakla düşünüyordu.

İyice afallayan Marius umutsuzluğun son gayrihıtiyari çabasıyla gözlerini etrafında gezdiriyordu.

Aniden titredi.

Dolunayın parlak bir ışık huzmesi ayağının dibindeki masanın üzerini aydınlatıyor, âdetâ ona bir kâğıdı göstermek istiyordu. Bu kâğıdın üzerinde o sabah Thénardier'nin büyük kızının büyük harflerle yazmış olduğu şu yazıyı okudu: AYNASIZLAR BURADA.

Marius'ün zihni bir düşünceyle aydınlandı; kendisine işkence eden o lanet olası ikilemi, yani katili koruma kurbanı kurtarma sorununu çözecek yolu bulmuştu. Konsolun üzerinde diz çöküp elini uzatarak kavradığı kâğıdı duvardan yavaşça kopardığı bir alçı parçasının üzerine sardı ve delikten odanın içine doğru fırlattı. Tam zamanıyordu. Son kaygılarını ve tedirginliklerini yenmiş olan Thénardier tutsağa doğru ilerliyordu.

— Bir şey düştü! diye bağırdı karısı.

— Ne? dedi kocası.

Kadın öne doğru eğilip kâğıtla kaplı alçı parçasını aldı ve kocasına uzattı.

— Bu nereden geldi? diye sordu Thénardier.

— Nereden gelmiş! diye karşılık verdi karısı, nereden gelmesini bekliyordun ki? Elbette pencereden.

— Ben de gördüm, dedi Bigrenaille.

Thénardier aceleye açtığı kâğıdı muma yaklaştırdı.

— Lanet olsun! Bu Eponine'in yazısı.

Karısına yaklaşmasını işaret edip kâğıdın üzerindeki yazıyı gösterdi, ardından alçak sesle ekledi:

— Çabuk ol! Merdiveni getir! Peyniri fare kapanında bırakıp sıvíşalım!

— Adamın boynunu kesmeden mi? diye sordu karısı.

— Zamanımız yok.

— Nereden çıkacağız?

— Pencereden. Ponine kâğıdı pencereden attığına göre ev o yandan kuşatılmamış olmalı.

Karnından konuşan maskeli adam anahtarı yere bırakıp iki kolunu havaya kaldırdıktan sonra hiçbir şey söylemeden ellerini iki üç kere açıp kapadı. Bu haydutlar için uyarı işaretini anlamına geliyordu. Haydutların tutsağı bırakmalarıyla göz açıp kapayıncaya kadar pencereden dışarı bırakılan merdiven iki demir kancasıyla pencerenin kenarına tutturuldu.

Etrafında olup bitenlerle hiç ilgilenmeyen tutsak düslere dalmış ya da dua eder gibi idi.

Merdiven sabitlendiğinde Thénardier bağırdı:

— Hanım gel çabuk!

Ve pencereye doğru hamle yaptı. Ama bacağını dışarı atmak üzereyken Bigrenaille yakasına yapıştı.

— Dur bakalım ihtiyar soytarı! Önce biz!

— Önce biz! diye haykırdı diğer haydutlar.

— Siz çocuksunuz, dedi Thénardier, zaman kaybediyoruz. Aynasızlar ensemizde.

— Tamam o zaman, dedi haydutlardan biri, kimin ilk önce çıkacağı üzerine kura çekelim.

Thénardier haykırdı:

— Deli misiniz siz! Aklınızı mı kaçırınız? Ahmaklar sürüsü! Zaman kaybediyoruz diyorum! Parmaklarınızı is-latalım! Kısa çöp çekelim! İsimlerimizi yazalım! Onları bir külahlın içine koyalım!..

— Şapkama koymak ister misiniz? diye bağırdı bir ses kapının eşiğinden.

Hepsi o tarafa döndüklerinde Javert'i fark ettiler.

Elinde tuttuğu şapkasını gülümseyerek onlara doğru uzatıyordu.

XXI

İş Önce Tutsağı Yakalamakla Başlamak Gerekirdi

Hava kararırken dört bir yana adamlarını yerleştiren Javert bulvarın karşı yanında, Gorbeau viranesinin hemen karşısındaki Barrière des Gobelins Caddesi'nin ağaçlarının arkasında pusuya yatmış ve işe önce "ceplerine" evin etrafını gözetlemekle görevli iki genç kızı doldurmayı düşünenek başlamıştı. Ama sadece Azelma'yı enseleyebilmişti. Eponine'e gelince ortadan kaybolan genç kızı yakalayamamış, ardından kararlaştırılan işaret gelene kadar beklemeye koyulmuştu. Arabanın gidip gelişleri onu heyecanlandırmış, nihayet içeri giren haydutların pek çoğunu tanıdıktan sonra sabırsızlığının artmasıyla, *orada içi akbabalarla dolu bir yuva olduğunu düşünerek* tabancanın ateşlenmesini beklemeden yukarı çıkmaya karar vermişti.

Hatırlanacağı gibi üzerinde Marius'ün anahtarı vardı.
Tam zamanıyordu.

Ürken haydutlar kaçacakları sıradı sağa sola attıkları silahlarının başına üşüştüler. Bir an sonra ürperti uyandıran yedi haydut ellerindeki balyozlar, anahtarlar, demir çubuklar, çekiçler, makaslar ve penselerle savunma pozisyonuna geçmişlerdi. Théardier'nin elinde bıçak vardı ve karısı pencerenin köşesinde duran ve kızlarının iskemle olarak kullandıkları devasa kaldırım taşını almıştı.

Şapkasını başına geçirilen Javert koltuğunuñ altındaki bastonu, kınındaki kılıcıyla kollarını kavuşturarak iki adım öne doğru ilerledi.

— Artık yeter! dedi. Pencereden değil kapıdan çıkacaksınız. Orası daha emniyetli. Siz yedi kişiniz, bizse on beş. Sokak kabadayıları gibi birbirimize saldırımayalım. Kibar olalım.

Gömleğinin altına sakladığı tabancayı çıkarıp Thénardier'ye uzatan Bigrenaille kulağına:

— Bu adam Javert. Ona ateş edecek cesaretim yok. Bunu sen yapabilir misin? dedi.

— Elbette! diye yanıtladı Thénardier.

— Tamam o zaman, ateş et.

Thénardier aldığı tabancayı Javert'e doğrulttu.

Üç adım ötesinde duran Javert bakışlarını ona sabitleyerek:

— Ateş etme, ıskalayacaksın, demekle yetindi.

Tetiği çeken Thénardier ıskaladı.

— Sana söylemiştim! dedi Javert.

Bigrenaille balyozunu Javert'in ayağının dibine attı.

— Sen şeytanların imparatorusun! Teslim oluyorum.

— Ya siz? diye sordu Javert diğerlerine.

— Biz de.

Javert sükünetle karşılık verdi:

— Güzel, söylediğim de buydu zaten, biz nazik insanız.

— Tek bir şey istiyorum, dedi Bigrenaille, hapiste olduğum müddetçe beni tütünsüz bırakmasınlar.

— Kabul edildi, dedi Javert.

Ve arkasına dönüp seslendi:

— Şimdi girebilirsiniz!

Javert'in çağrısı üzerine ellerinde kılıçlar bulunan bir manga belediye zabıtasyyla, coplar ve kalın sopalarla donanmış polisler içeri girip haydutları sıkıca bağladı.

— Hepsine parmak kelepçesi geçirin! diye bağırdı Javert.

— Hele bir yaklaşmayı deneyin! diye bağırdı biri. Bu ses bir erkeğe ait değildi, ama hiç kimse onun bir kadına ait olduğunu da söyleyemezdi.

Bu kükreme pencerenin bir köşesine mevzilenmiş olan Thénardier'nin karısından geliyordu.

Zabıta ve polisler gerilediler.

Şalını üzerinden atmıştı, şapkası ise hâlâ başındaydı, şalın altında gözden kaybolmuş, diz çökmiş bir halde gizlenen kocasını bedeniyle kapatıyordu. Elindeki kaldırım taşını bir kayayı fırlatacak bir dev gibi başının üzerinde tutuyordu.

— Kendinize dikkat edin! diye bağırdı. Herkesin koridor'a doğru kaçışmasıyla odanın ortası boşaldı.

Thénardier'nin karısı hiç direnmeden teslim olan haydutlara bakıp genzinden gelen boğuk bir sesle mırıldandı:

— Ödleklер!

Javert gülümseyerek Thénardier'nin karısının gözbebekleriyle denetimi altına aldığı boş alana doğru ilerledi.

— Yaklaşma! Defol git! diye bağırdı kadın, yoksa seni yerle bir ederim!

— Ne yaman bir humbaracı! dedi Javert; ana senin erkek gibi sakalın var, ama benim de kadın gibi pençelerim var.

Ve ilerlemeye devam etti.

Çılgına dönmuş haliyle korkunç görünen Thénardier bacaklarını aralayıp sırtını geriye doğru verdi ve kaldırım taşını kendinden geçercesine Javert'in kafasına fırlattı. Javert'in eğilmesi üzerine, üzerinden geçen taş dipteki duvara çarpıp kalın bir alçı bloğunu yere düşürdüktен sonra ne mutlu ki boş olan odanın duvarlarından seke seke Javert'in ayağının dibine düştü.

Bir anda Thénardier çiftinin yanına gelen Javert iri ellerinden biriyle kadının, diğeriley kocasının omuzlarını kavradı.

— Parmak kelepçeleri! diye bağırdı.

Polislerin toplu halde içeri girmelerinden birkaç saniye sonra Javert'in emri yerine getirilmişti.

Perişan bir halde kendinin ve kocasının kelepçelenmiş ellerine bakan Thénardier'nin karısı yere yiğiliп haykırarak ağlamaya başladı:

— Kızlarım!

— Onlar da elimizde! dedi Javert.

Bu arada polisler kapının ardında uyuyan sarhoşu sarslıklarında, adam geveleyerek uyandı:

— İş halloldu mu Jondrette?

— Evet, diye karşılık verdi Javert.

Elleri bağlı bir şekilde ayakta duran altı hayduttan üçünün yüzü kurumla, üçünüki de maskeyle kaplıydı ve hâlâ hayaletlere benziyorlardı.

— Maskelerinizi çıkarmayın, dedi Javert.

Ve onları Postdam geçit törenindeki II. Friedrich'in bakışlarıyla gözden geçirirken üç "ocakçıya":

— Merhaba Bigrenaille. Merhaba Brujon. Merhaba Deux-milliards, dedi.

Ardından maskeli üçlüye dönüp elinde balyoz olana:

— Merhaba Gueulemer.

Elinde demir çubuk olana:

— Merhaba Babet.

Ve karnından konuşana:

— Selam Clausesous, dedi.

O sırada, polisler içeri girdiğinden beri ağını hiç açmadan ve başını öne eğmiş halde duran tutsağı fark etti.

— Mösyöyü çözün! Ve kimse dışarı çıkmazın!

Bunları söylediktten sonra, zafer kazanmış bir edayla üzerinde mumun ve yazı takımının durduğu masanın önüne oturup cebinden mühürlü bir kâğıt çıkardı ve tutanağı yazmaya başladı.

Her zamanki klişelerden oluşan ilk satırları yazdıktan sonra gözlerini kaldırdı:

— Bu beylerin bağladıkları mösyöyü getirin.

Polisler etraflarına baktılar.

— Evet, dedi Javert, nerede?

Tutsak, M. Leblanc, M. Urbain Fabre, Ursule'ün ya da Çayırukuşu'nun babası ortadan kaybolmuştu.

Polisler kapıyı tutsalar da, pencerenin önü boş kalmıştı. Javert tutanağı yazarken, ayağı çözülür çözülmez karmaşadan, kalabalıktan, karanlıktan yararlanıp kendisine dikkat edilmediği bir anda pencereden atlamıştı.

Bir polis pencereye koşup dışarı baktı.

İp merdiven hâlâ sallanıyordu.

— Lanet olsun! dedi Javert dişlerinin arasından, en büyük balığı kaçırındı!

XXII

Birinci Kitaptaki, Bağıran Yumurcak

Hôpital Bulvari'ndaki evde meydana gelen bu olayların ertesi günü Austerlitz Köprüsü tarafından gelen bir çocuk sağdaki ara sokaktan Fontainebleau Kapısı'na doğru gidiyordu. Hava kararmıştı. Üzerinde eski püskü elbiseler olan, Şubat ayında ince bir kumaş pantolon giymiş bu solgun yüzlü sıksı çocuk avazı çıktıığınca şarkı söylüyordu.

Çocuk, Petit-Banquier Sokağı'nın köşesinde, çöp yığınlarının içini karıştıran iki büklüm olmuş yaşlı bir kadına çarptıktan sonra geri çekilerek haykırdı:

— Şu işe bak! Ben bunu iri, iri bir köpek sanmıştım!

Iri sözcüğünü ikinci kez ancak büyük harflerin yeterince ifade edebileceği alaycı bir ses tonuyla söyledi: İri, İRİ bir köpek!

Yaşlı kadın öfkeyle doğruldu.

— Lanet olası velet! diye homurdandı. Eğilmiş olmasaydım tekmemi nerene yerlestireceğimi iyi bilirdim!

Hemen uzaklaşan çocuk kıs kıs güldü.

— Demek ki yanılmamışım, dedi.

Öfkeden soluk soluğa kalan yaşlı kadın iyice doğrulduğunda fenerin kızıl ışığı kırışıklıklar ve kemik çıkıştılarıyla kaplı solgun yüzünü aydınlandı. Bedeni karanlıkta kaybolduğu için sadece yüzü görülmüyordu. Yaşamın son evresinin maskesi âdeten gecenin ışığında belirmişti. Çocuk onu dik katle inceledi.

— Madam, dedi, bu benim güzellik anlayışımı uymuyor. Yoluna devam ederken şarkı söylemeye başladı:

Coupedesabot kralı
Gidiyordu ava,
Kargaları avlamaya...

Bu üç misradan sonra ara verdi. 50-52 numaralı evin önüne geldiğinde, kapalı duran kapıya çocuk ayaklarına giydiği yetişkin ayakkabılarının marifeti sayesinde kahramanca yankılanan tekmeler atmaya başlamıştı.

Bu arada, Petit-Banquier Sokağı'nın köşesinde rastladığı yaşlı kadın elini kolunu sallayarak, çığlıklar atarak arkasından koşuyordu.

— Bu da nesi? Bu da nesi? Ulu Tanrı! Kapıyı kırıyorlar!
Evi yıkacaklar!

Tekmeler devam ediyordu.

Yaşlı kadın nefes nefese kalmıştı.

— Artık binalara böyle mi davranışları?

Aniden durdu. Yumurçağı tanımişti.

— Bak sen! Yine o iblis!

— Şu işe bak, bizim ihtiyarlığı, dedi çocuk. Bourgon-muche selam, benim ihtiyarları görmeye geldim.

İhtiyar yaşlılığın ve çirkinliğin doğaçlama olarak eşlik etiği ama ne yazık ki karanlıkta seçilemeyen bir kinle yüzünü buruşturarak karşılık verdi:

— Hınzır çocuk, evde kimse yok.

— Hadi canım! Babam nerede?

— Force Hapishanesi'nde.

— Bak sen! Ya annem?

— Saint-Lazare Hapishanesi'nde.

— Tamam! Ya ablalarım?

— Madelonnettes Islahevi'nde.

Kulağının arkasını kaşıyan çocuk ihtiyar Burgon'a bakiplik:

— Vay canına! dedi.

Sonra topuklarının üzerinde döndü ve bir saniye sonra kapının önündeki yaşlı kadın kış rüzgarıyla titreşen kara-

ağaçlarının arasına dalarken onun tok ve çocuksu sesiyle şu şarkıyı söylediğini duydu:

Coupedesabot kralı
Gidiyordu ava,
Kargaları avlamaya
Cambaz ayaklılarının altından geçenler
Yarım frank ödüyorlardı ona.

PLUMET SOKAĞI'NIN AŞK ŞİİRİ

ve

SAINT-DENIS SOKAĞI'NIN DESTANI

Birinci Kitap *Birkaç Sayfa Tarih*

I

İyi Biçilmiş

Temmuz Devrimi'nin hemen ardından gelen iki yıllık dönem, 1831 ve 1832 yılları tarihin en özgün ve en çarpıcı dönemlerinden biridir. Bu iki yıl, kendilerinden önce ve sonra gelen yılların ortasında birer dağ gibi yükselsler. Devrimin yüceliğini yansıtırlar. Büyük yıkımların izlerini taşırlar. Toplumun değişik katmanlarındaki kitleler, uygarlığın temel taşıları, örtüsen çıkarların bir arada tuttuğu güçlü çıkar grubu, eski Fransız toplumunun asırlık simaları bu iki yıl boyunca sistemlerin, tutkuların, teorilerin fırtına bulutları arasında bir görünüp bir kayboldular. Bu bir görünüp bir ortadan kaybolmalar direniş ve eylem olarak adlandırıldı. Ara sıra insan ruhunun ışığının, gerçeğin parıldadığı fark edildi.

Bu olağanüstü dönem oldukça sınırlı bir zaman dilimine sıkışmıştı ve bizden ana hatlarını kavramamızı zorlaştıracak kadar uzaklaşmaya başlamıştır.

Yine de deneyeceğiz.

Restorasyon yorgunluğu, mırıldanmaları, uykuyu, uğultuyu, yani büyük bir ulusun belli bir evreye ulaştığının iş-

retlerini taşıyan, tanımlaması zor bir ara dönem olmuştu. Bu dönemler benzersizdir ve kendilerinden yararlanmak isteyen politikacıları yanlıtlar. İlk başlarda ulus huzur ister, tek bir şeye ihtiyaç duyar: barışa; tek arzusu küçük kalmaktır. Bu da sükûnet istediği anlamına gelir. Büyük olaylar, büyük teşadüfler, büyük serüvenler, Tanrı'ya şükürler olsun ki bundan yeterince görüldü ve bunlar artık usanç veriyor. Prusias Sezar'a ve Napoléon da Yvetot kralına¹ tercih ediliyor-du. "Ne şirin, küçük bir kralmış bu!" Güneş doğarken yola çıkmış, ilkine Mirabeau'nun, ikincisine Robespierre'in, üçüncüsüne Napoléon'un damga vurduğu üçlü bir bayrak yarışıyla geçen uzun ve zorlu bir günün sonunda bitkin düşülmüşti. Herkes bir yatak istiyordu.

Bezmiş fedakârlıklar, yaşılmış kahramanlıklar, doyuma ulaşmış tutkular, doldurulmuş keseler çabaliyor, talep ediyor, yakarıyorlardı, ne için? Bir sığınak için. Sonunda buldu- lar. Huzura, sükûnete, boş zamana kavuşup mutlu oldular. Yine de, aynı dönemde bazı gerçekler ortaya çıkar, kendi-lerini tanıtip, kendilerine uygun bir yer aramaya başlarlar. Bu gerçekler devrim ve savaşların mahsulüdür, öyledirler, vardırlar, toplumda yer edinmek haklarıdır ve toplumda yer edinirler, çoğunlukla da ilkelerin barınağını hazırlayan leva-zum astsubayı işlevini gördüler.

Siyaset felsefecilerinin karşı karşıya kaldığı manzara işte budur.

Yorgun insanlar dinlenmek istiyor, gerçeklerse güvence talep ediyordu. Gerçekler için güvence neyse insanlar için dinlenme de oydu.

İngiltere'nin koruyucu lordun ardından Stuart Hane-danı'ndan, Fransa'nın da imparatorluktan sonra Bourbonlardan istediği buydu.

¹ Yvetot bölgesinin hükümlanıkları pek de önemsenmeyen kralları. Pierre-Jean de Béranger 1813'te Roi d'Yvetot adlı bir şarkında Yvetot kralının tembelliliklerini, umursamazlıklarını dile getirmiştir. (ç.n.)

Bu güvenceler dönemlerin bir gereksinimidir. Bu güvenceleri mutlaka vermek gerekir. Onları prensler “ihsan et seler de”, aslında bu güvenceleri veren koşulların gücüdür. Bu, Stuartların 1662’de umursamadıkları, Bourbonların da 1814’tे akıllarından bile geçirmedikleri derin ve bilinmesi yararlı bir gerecti.

Napoléon'un düşüşyle Fransa'ya geri dönen seçilmiş aile, bunu bahşedenin kendisi olduğuna ve bahsettiğini geri alabileceğine; Bourbon Hanedanı yönetme hakkına sahipken, Fransa'nın hiçbir şeye sahip olmadığına; XVIII. Louis'nin yasayla bahsettiği siyasi hakların kutsal hakkın dallarından biri olduğuna, bu dalın Bourbon Hanedanı tarafından koparılarak, cömert bir hareketle kralın o da kendine geri katmayı dileyeceği güne dek kullanılmak üzere halka bahsetmiş olduğuna inanma gafletinde bulundu. Oysa ki Bourbon Hanedanı bu lütfun kendisinde yol açtığı memnuniyetsizlige bakıp, bu lütfun kaynağının kendisi olmadığını anlamalıydı.

XIX. yüzyılda hırçın davrandı. Ulustaki her gelişime aşık suratla yaklaştı. Sıradan bir ifadeyle, yani halkın gerçek dilile söylesek somurttu. Halk da bunu fark etti.

Bourbon Hanedanı güçlü olduğuna inandı, çünkü imparatorluk, öňünden bir tiyatro dekoru gibi silinip gitmişti. Kendisinin de aynı şekilde silinip gittiğinin farkına varamadı. Kendisinin de Napoléon'u fırlatıp atanların avcunda olduğunu anlamadı.

Geçmiş temsil ettiği için kökleri olduğunu sandı. Yanılıyordu; geçmişin sadece bir bölümünü oluşturuyordu, ama Fransa geçmişin tamamıyordu. Fransız toplumunun kökleri Bourbonlarda değil, ulustaydı. Bu gizemli ve sağlam kökler, bir ailenin haklarını değil bir halkın tarihini meydana getiriyordu. Taht hariç her şeye kök salmıştı.

Bourbon Hanedanı Fransa tarihinin ünlü ve kanlı bir düğüm noktası olsa da, Fransa'nın yazgısının ana unsuru

ve politikasının zorunlu temeli değildi. Bourbonlardan vazgeçilebilirdi; onlardan yirmi iki yıl boyunca vazgeçilmişti; arada bir kopukluk vardı; ama onlar bunu umursamıyorlardı. Zaten 9 Thermidor'da XVII. Louis'nin, Marengo Muharebesi'nde XVIII. Louis'nin hüküm sürdüğünü düşünenler bunu nasıl umursayabilirlerdi? Prensler tarihin hiçbir döneminde gerçekler, bu gerçeklerin sınırladığı ve yasa-laştırdığı kutsal yetkinin paylaşımı karşısında hiç bu kadar körleşmemiştir. Kralların hakkı denen bu küçük ölçekli kibir, daha güçlü olanın hakkını hiç bu kadar yadsımadı.

1814'te "bahşettikleri" güvenceleri, kendi deyişleriyle verdikleri tavizleri geri almaya yeltenmek bu ailenin temel hatasıydı. Ne hazin! Taviz dedikleri bizim kazanımlarımız; gasp dedikleri bizim haklarımızdı.

Zamanı gelmiş gibi göründüğünde, Restorasyon döneminde, Bonaparte'a karşı zafer kazandığını ve ülkeye iyice kök saldığını varsayıp, yani kendisini güçlü ve nüfuzlu hissettiğinde aniden kararını verdi ve masaya yumrugerunu vurdı. Bir sabah Fransa'nın karşısına dikiliip sesini yükselterek kolektif ve bireysel haklara, ulusun egemenliğine ve yurttaş özgürlüğüne karşı çıktığını bildirdi. Başka bir deyişle ulus ulus, yurttaşı yurttaş yapan değerleri inkâr etti.

Temmuz Kararnameleri olarak bilinen o ünlü maddeleinin kökeninde bu yatar.

Restorasyon çöktü.

Gerçek anlamda çöktü. Yine de, ilerlemenin her türüne tamamıyla karşı olmadığını, bazı büyük girişimlerin yanında yer aldığı belirtelim.

Restorasyon döneminde ulus, Cumhuriyet döneminde olmadığı gibi sükûnet içinde tartışmaya, İmparatorluk döneminde olmadığı gibi huzur içinde yücelmeye alışmıştı. Özgür ve güçlü Fransa Avrupa'nın diğer halklarına cesaret veren bir örneğe dönüşmüştü. Robespierre yönetiminde devrinin, Bonaparte döneminde topun sözü geçmiş, XVIII. Louis

ve X. Charles dönemlerinde ise söz sırası zekâya gelmişti. Rüzgâr dindi, meşale yeniden yandı. Dingin tepelerde zihinlerin arı ışıkları titreşti; ortaya muhteşem, yararlı ve çekici bir manzara çıktı. On beş yıl boyunca, barışçı bir ortamda, meydanlarda düşünürler için eski, devlet adamı için yeni ilkelerin geliştirildiği görüldü: yasa karşısında eşitlik, düşünce, ifade, basın özgürlüğü, herkesin yeteneğine göre dilediği işte çalışabilmesi. Bu durum 1830'a kadar böyle sürdü. Bourbonlar yazgının elinde kırılan bir medeniyet aygıtıydı.

Bourbonların düşüşü, kendileri açısından değilse de, halk açısından oldukça görkemliydi. Tahtı ağırbaşılılıkla, ama yetkisiz terk ettiler; tahttan inip karanlığa karışmaları tarihte kasvetli bir heyecan yaratacak kadar bile görkemli degildi, ne I. Charles'ın hayaletlerinkini andıran dinginliğine, ne de Napoléon'un kartal çığlığına benzıyordu. Çekip gittiler, hepsi bu. Tacı bıraktılar ve halesini de muhafaza edemediler. Değerliydiler, ama yüce değillerdi. Bir ölçüde, talihsizliklerinin görkeminden yoksunlardı. X. Charles Cherbourg yolculuğu sırasında, başköşeye oturabilmek için yuvarlak bir masayı testereyle dikdörtgen haline getirtirken, yıkılan monarşiden çok debdebeli kraliyet törenleri için endişeleniyordu. Bu çöküş hanedanı seven sadık insanları ve ailennin soyuna saygı gösteren ağırbaşlı insanları üzdü. Halk hayran olunası bir tavır sergilemişti. Bir sabah silahlı güçlerle, âdetâ bir kraliyet ayaklanmasıyla karşı karşıya kaldığında kendini öfkelenmeyecek kadar güçlü hissetti. Kendini savundu, kendine hâkim oldu, her şeyi ait olduğu yere gönderdi, hükümeti yasala-
ra tabi kıldı, Bourbonları da sürgüne gönderdi ve ne yazık ki orada durdu! Yaşılı Kral X. Charles'ı bir zamanlar XIV. Louis'ye siper olan sayvanın altından çıkarıp, onu yavaşça yere bıraktı. Kraliyet ailesinin her mensubuna sadece hüzün ve temkinle yaklaştı.

Tek bir kişi, birkaç kişi değil, Fransa, tüm Fransa, müzaffer ve zafer sarhoşu Fransa dünyanın gözü önünde Guil-

laume de Vair'in şu ciddi sözlerini tekrarlayıp, hayatı geçirir gibiydi: "Uluların övgülerine mazhar olmaya alışık kişilerin, daldan dala sıçrayan bir kuş gibi kötü talihten muhteşem bir kadere doğru sıçramaları, zora düşmüş prenslerine karşı kendilerini cüretkâr göstermeleri pek kolaydır; ama krallarının başta da kara talihi olanların talihi benim için daima saygıdeğer olacaktır."

Bourbonlara saygı duyulsa da, kimse tahtı bırakmalarına üzülmeli. Söylediğimiz gibi, bahtsızlıklar kendilerinden daha yüce olduğundan ufukta kayboluverdiler.

Temmuz Devrimi, gerçekleşmesinin hemen ardından tüm dünyada yandaşlar ve düşmanlar kazandı. Kimileri ona sevinç ve coşkuyla yaklaşırkent, kimileri ondan yüz çevirdi, herkes kendi tabiatına uygun davrandı. Avrupa kralları, bu şafağın baykuşları, ilk başta şaşkınlık ve incinmiş bir halde gözlerini kapattılar ve gözlerini sadece tehditler yağdırmak için yeniden açtılar. Aşlaşılabılır bir korku, bağışlanabilir bir öfke. Bu garip devrim neredeyse hafif bir şok etkisi yaratmış, ama yenilmiş krallığa, devrimi düşman ilan etme ve onun kanını dökme onurunu bile yaşatmamıştı. Daima özgürlüğün kendi kendine kara çalmasından medet uman despotik krallıkların gözünde Temmuz Devrimi korunküş görünüp yumuşak davranışınakla hata etmişti. Kaldı ki onun aleyhine dolap da çevrilmedi. En hoşnutsuzlar, en öfkeliiler, karşısında en çok titreyenler onu selamlıyorlardı; bencilliklerimize ve kinlerimize rağmen, insandan daha yüce bir varlığın desteklediği hissedilen olaylardan gizemli bir saygı yayılır.

Temmuz Devrimi, gerçeği yere seren hakkın zaferidir. Bu görkemli bir şeydir.

Gerçeği yere seren hak. 1830 Devrimi'nin parıltısı ve aynı zamanda hoşgörüsü bundan kaynaklanır. Zafer kazanan hakkın şiddete başvurmaya hiç ihtiyacı yoktur.

Hak adil ve doğru olandır.

Hakkın özünde sonsuza dek saf ve güzel olarak kalmak vardır. Ne kadar zorunluymuş gibi görünse de çağdaşları tarafından tamamen benimsense de, gerçek, varlığını gerçek gibi sürdürmüyor, hakka çok az yer veriyor ya da onu hiç önemsemiyorsa zamanla kaçınılmaz olarak inandırıcılığını kaybedecek ve belki de bir canavara dönüşecektir. Gerçekin ne ölçüde çirkinleşebileceğini bir bakişa saptamak için yüzyıllar öncesine dönüp Machiavelli'ye bakmak gereklidir. Machiavelli şeytani bir dâhi, bir iblis değildir, alçak ve sefil bir yazar da değildir, o gerçeğin kendisidir. Ve bu sadece İtalya'nın, Avrupa'nın değil, XVI. yüzyılın gerçeğidir. XIX. yüzyılın ahlaki düşüncesiyle bakıldığında iğrenç görünür ve öyledir.

Hakla gerçek arasındaki bu çekişme toplumların başlangıcından bu yana sürmektedir. Düelloyu sona erdirmek, arı düşunceyle beşerî gerçekliği bütünlüğetirmek, gerçeğin hakka, hakkın gerçeğe barışçıl bir şekilde nüfuz etmesini sağlamak; bilge insanlara düşen işte budur.

II

Kötü Dilalmiş

Ama bilgelerin işi ayrı, açıkgözlerinki ayrıdır.

1830 Devrimi hızla durdurulmuştu.

Bir devrim karaya vurur vurmaz açıkgözler kalıntıları parçalamaya başlarlar.

Yüzyılımızın açıkgözleri kendilerini devlet adamı nitelimesiyle ödüllendirerek, devlet adamı ifadesinin kısmen argo bir ifadeye dönüşmesine yol açtılar. Gerçekten de, açıkgözlüğün olduğu yerde mutlaka alçaklık da vardır, bunu unutmak gereklidir. Açıkgöz demek, vasat demektir. Aynı şekilde devlet adamı da kimi zaman hain anlamına gelir.

Açık gözlere inanacak olursak, Temmuz Devrimi gibi devrimler kesilmiş atardamarlardır; onlara hızla dikiş atılması gereklidir. Hak, ısrarla talep edilirse, sarsıntı yaratır. Bu yüzden hak kazanılmışsa devleti sağlamlaştırmak lazımdır. Özgürlük güvence altına alındığında, iktidarı düşünmek gereklidir.

Bu aşamada bilgeler açık gözlerden henüz ayrılmalar da, onlardan şüphe duymaya başlarlar. İktidar, tamam kabul. Ama öncelikle iktidar nedir? İkincisi, iktidarın kaynağı nedir?

Mırıldtı halindeki bu itirazı duymamış gibi görünen açık gözler manevralarına devam ederler.

Yararlı uydurmacalara zorunluluk maskesini geçirmekte hünerli olan politikacılara göre devrimden sonra bir halkın, üstelik monarşiyile yönetilen bir kıtaya mensup bir halkın ilk gereksinimi kendine bir hanedan bulmaktadır. Böylece, halkın devrimden sonra huzuru, yani yaralarını sarıp, evlerini tamir edecekleri zamanı bulacağını söylerler. Hanedanlık yapı iskelesinin üstünü örter, hasta arabasını gizler.

Ancak bir hanedan bulmak her zaman kolay değildir.

Gerekirse karşılaşılan ilk dâhi ya da talihi yaver gittiği için hızla yükselen bir komutan kral olabilir. İlk durum için Napoléon'u, ikincisi içinse Iturbide'i örnek gösterebilirsiniz.

Ama karşılaşılan ilk aile bir hanedan olmaya yeterli değildir. Bu ailenin zorunlu olarak köklü olması gereklidir, yüzyılların kırıskılığı birdenbire ortaya çıkmaz.

“Devlet adamlarının” bakış açısından –her şeyi hesaba katarak elbette– bir devrimden sonra, devrimin yaratacağı bir kralın nitelikleri nelerdir? Devrimci olabilir ve devrimci olması yararlıdır, yani bu devrime katılmış, devrim için çabalamış, saygınılığını yitirmiş ya da ün salmış, balta ya da kılıç sallamış olabilir.

Bir hanedanın nitelikleri nedir? Ulusal olmalıdır, yani belli bir mesafeden, eylemleriyle değil, kabul görmüş fikirle-

riyle devrimci. Geçmiş barındırmalı ve tarihî olmalı, geleceği barındırmalı ve sempatik olmalıdır.

Tüm bunlar ilk devrimlerin neden Cromwell ve Napoléon gibi tek bir adamlı yetindiklerini ve ikinci devrimlerin, Brunswick Hanedanı ya da Orléans Hanedanı örneklerinde olduğu gibi neden bir aile arayışında olduğunu açıklamaktadır.

Kraliyet aileleri her dalı yere doğru eğilen ve kendisi bir incir ağacına dönüşen Hint incir ağaçlarına benzer. Halka kadar eğilmesi koşuluyla her dal bir hanedana dönüşebilir.

İşte açık gözlerin teorileri budur.

Dolayısıyla onlar için asıl marifet de şudur: bir başarıya ondan yararlanacak olanları da titretmek için biraz felaket tonu katmak, atılan her adımı biraz korkuya tatlandırmak, geçiş eğrisini ilerlemeyi yaşatacak kadar kabartmak, bu büyük olayı yavanlaştırmak, coşkunun şiddetini ifşa etmek ve azaltınmak, köşeleri ve çıkıntıları törpülemek, zaferi pamuklara, hakkı kürklere sarmak, halkı sıcak giysiler giydirip yatağa yatırmak, aşırı sağlıklı olmasına rağmen perhize sokmak, Herkül'e nekahet dönemindeki hasta muamelesi yapmak, olayı tedbirlerle sulandırmak, ideale susamış zihinlere ilaçla inceltilmiş nektar sunmak, başarının fazlasına karşı tedbirler almak, devrimi abajurla süslemek.

1830, 1688'de İngiltere'de başvurulan bu teoriyi hayatı geçirdi.

1830 yarı� bırakılmış bir devrimdir. İllerlemenin yarısı gerçekleşti, hak ise kısmen alındı. Oysa tipki güneşin mumu tanımaması gibi, mantık da aşağı yukarı diye bir şey bilmez.

Devrimleri yarı yolda durdurmuş kimdir? Burjuvazi.

Neden?

Çünkü burjuvazi doyuma ulaşmış çıkmıştır. Dün açtı, bugün bollugun içindedir, yarın da doygunluğa ulaşacaktır.

Napoléon'dan sonra 1814'te olanlar, 1830'da X. Charles'ın ardından tekrarlandı.

Burjuvaziden, haksız yere bir sınıf yaratılmak istendi. Burjuvazi halkın tatmin olmuş bir kesimidir sadece. Burjuva artık oturmaya zamanı olan kişidir. İskemle, sınıf değildir.

Ama iskemleye bir an önce oturabilmek için insanlığın yürüyüşü bile durdurulabilir. Bu, burjuvazinin sıkılıkla düşüğü bir yanılığıdır.

Hata yapıldı diye sınıf olunmaz. Bencillik toplumsal düzenin bölmelerinden biri değildir.

Zaten bencilliğe, 1830 sarsıntısından sonra ulusun burjuvazi olarak adlandırılan bu tabakasının öykündüğü duruma karşı da adil davranışmak gereklidir; bu, kayıtsızlık ve tembellikle karıştırılan ve biraz da utanç barındıran durağanlık hali değildi, düslere dalınan geçici bir duraksama anlamına gelen bir uykı hali değildi; bir molaydı.

Mola iki ilginç ve neredeyse zıt anlamı içeren bir sözcüktür: İlerleyen bir kafile, yani hareket; duraklama, yani dinlenme.

Mola güç toplama, uyanık ve silah elde bir dinlenme hali, nöbetçileriyle tetikte bekleyen bir gerçekliktir. Mola hem dünkü savaşı, hem yarınkı savaşı kapsar.

1830 ve 1848 arası bir moladır.

Burada savaş olarak andığımız şey, ilerleme olarak da adlandırılabilir.

Bu yüzden burjuvaziye de, devlet adamları gibi "mola" sözcüğünü anlatacak biri gerekti. "Her şeye rağmen, çünkü" dedirtecek; devrim anlamına gelen ve istikrar anlamına gelen, geçmişle geleceğin bariz hesaplaşması sayesinde bugünü güçlendirecek karma bir kişiliğe sahip birine ihtiyaç vardı.

Bu adam "cepteydi" ve adı Louis-Philippe d'Orléans'dı.

221'ler Louis-Phillipe'i kral yaptı. Taç giydirmeye törenini Lafayette üstlendi. Bu dönemi *cumhuriyetlerin en mükemmel* olarak adlandırdı. Tören Reims Katedrali yerine Paris Belediye Konağı'nda gerçekleşti.

Bu yarı krallığın, tam krallığın yerini alması "1830'un eseri"ydi.

Açık gözler işlerini bitirdiklerinde, buldukları çözümün derin yanılıgısı da ortaya çıktı. Tüm bunlar mutlak hakkın rızası olmadan yapılmıştı. Mutlak hak “İtiraz ediyorum!” diye haykırdı, sonra da, söylemesi korkunç ama, karanlıklara geri döndü.

III

Louis-Philippe

Devrimlerin kolları korkunç, elleri ise uğurludur; sert vururlar, ama hedeflerini iyi seçerler. 1830 Devrimi gibi yarımkalmış, yozlaşmış, hedeflerinden uzaklaşmış ve ufak çapta bir devrime dönüştürülmüş bile olsalar, yere çakılmalarını önlemeye yetecek ilahi ışığa daima sahiptirler. Gözden kaybolmaları asla bir el çekme değildir.

Yine de çok fazla böbürlenmeyelim; devrimlerin de yanlışlığa düştükleri, büyük hatalar yaptıkları görülmüştür.

1830'a geri dönelim. 1830 yolundan sapmakla iyi etmiştir. Yarıda kalan devrimin ardından, “düzen” adı verilen kurumsallaşmada kral, krallığa tercih edilir bir konumdaydı. Louis-Philippe türüne az rastlanan bir insandı.

Tarihin mutlaka hafifletici sebepler sunacağı bir babanın oğluydu; ama babası kınanırken, kendisi saygı görüyordu; özel meziyetleri, çok sayıda da genel meziyeti vardı; sağlığına, servetine, şahsına, işlerine özen gösterir, bir dakikanın bile değerini biliş, ama bazen bir yılın değerini önemsemezdi; kanaatkâr, dingin, soğukkanlı, sabırlı, iyi bir insan ve iyi kraldı; karısıyla yatardı ve sarayında ailenin büyük kolunun eski gayrimeşru ilişkilerini telafi etmek amacıyla evlilik yatağını burjuvalara göstermekle görevli uşakları vardı; tüm Avrupa dillerini bilirdi ve –daha da ender olarak– tüm çıkarların dilini bilir, onları da konuşurdu; “orta sınıfı” ustalıkla temsil

ederdi, ama onu her zaman üstünlüğüyle geride bırakırdı; muhteşem zekâsıyla geldiği soyun değerini bilirdi ve soyu söz konusu olduğunda kendini Bourbon değil, özellikle Orléans Hanedanı'nın mensubu olarak tanıtmaktan yanaydı; soyunun ilk prensi olarak yüce altes unvanına rağmen, majesterleri olduğu gün gerçek bir burjuvaya dönüşmüştü; topluluk önünde teferruatlı, yakın çevresiyle kısa ve özlü konuşurdu; cimri olduğu söylense de bu kanıtlanmamıştı; aslında fantezi ya da görev uğruna kolayca comunitàleşen tutumlu insanlardan biriydi; kültürlüydü, ama edebiyata pek meraklı değildi; soyluydu ama şövalye değildi; sıradan, sakin, hoş sohbet, güçlü bir adam olarak ailesi ve hanedanı tarafından sevilirdi; yozlaşmamış bir devlet adamıydı, sıcakkanlı değildi, ama doğrudan çıkarı söz konusu olduğunda herkese çok içten davranırırdı; görevleriyle çok yakından ilgilenir, kimseye minnet ya da kin duymaz, üstünlüklerini vasatlıklar üzerinde acımasızca kullanırdı; tahtının altında gizemli bir şekilde homurdanan uzlaşmaları parlamentodaki çoğunluğuyla haksız kıladı; açıkyürekliydi, hatta bazen açıkyürekliği tedbirsizlige varsa da, tedbirsizliğinde de olağanüstü bir beceri gizliydi; çareleri, yüzleri, maskeleri boldu; Fransa'yı Avrupa'yla, Avrupa'yı da Fransa'yla korkutur, ülkesini tartışılmaz bir şekilde sever ama ailesini tercih ederdi; otoriteden çok güç, saygınlıktan çok otoriteye önem verirdi, bu özelliğinin her şeyi başarıya dönüştürürken kurnazlığı benimsemek ve alçaklığını tam anlamıyla reddetmemek gibi olumsuz, ama politikayı şiddetli sarsıntılarından, devleti çatlaklardan ve halkın felaketlerden korumak gibi yararlı bir yanı vardı; dakik, düzenli, dikkatli, keskin görüşlü, yorulmak bilmez bir adamdı; bazen kendi söylediğleriyle çelişir, kendini yalanlardı; Ancône'da Avusturya'ya karşı yüreklik göstermiş, İspanya'da İngiltere'ye ayak diremiş, Anvers'i topa tutmuş, Pritchard'a tazminat ödemişti; Marseillaise'i inançla söylerdi; hayatında bezginlige, umutsuzluğa, güzelin ve idealin beğeni-

sine, pervasız cömertliklere, ütopyaya, hayale, öfkeye, kibre, korkuya yer yoktu; yürekli olduğunu her açıdan kanıtlamış, Valmy'de general, Jemmapes'da asker olmuştu, sekiz kez kral katillerinin hedefi haline gelmişti, yine de hep gülümserdi; bir humbaracı kadar cesur, bir düşünür kadar gözüpekti; sadece Avrupa'da çıkacak bir karmaşadan endişelenir ve büyük siyasi maceraları uygun bulmazdı; kendi hayatını riske atmaktan çekinmezdi, ama hanedanlığını gözü gibi korurdu; krallığından çok zekâsıyla hükmetmek için iradesini etkileme gücünde yoğunlaştırırırdı; insanların kişiliklerine dikkat etmesse de, yargılama için görmeye ihtiyacı olduğundan simaları bilirdi; iyi bir hatipti, hızlı algılayan, işlek zekâlıydı, olağanüstü bir hafızası vardı; Sezar, İskender ve Napoléon'la tek ortak noktası olan güçlü hafızasına sık sık başvururdu; olayları, ayrıntıları, tarihleri, isimleri asla unutmaz; eğilimlerin, tutkuların, çevresindeki farklı kişiliklerin, içsel özlemlerin, ruhların gizli ve belirsiz başkaldırılarının, kısacası bilinçlerin görünmeyen akışlarının hiç farkına varmazdı; üst katmanlar tarafından kabul görse de, Fransa'nın alt tabakalarıyla uyum içinde olduğu pek söylenemezdi; zekâsıyla her işin içinden sıyrılr, hüküm sürmekten çok yönetirdi; başbakan da kendisiydi; düşüncelerin enginliğinin karşısına engel olarak gerçeklerin sıradanlığını çıkarmakta ustaydı; uygurlık, düzen ve teşekkülün özgün yaratıcı gücünü, bürokrasi ve dolambaçlı yollarla iç içe geçirirdi; bir hanedanın kurucusu ve temsilcisiydi; biraz Charlemagne'a, biraz da avukatlara benzerdi; netice itibarıyla bu ulvi ve kendine özgü prens Fransa'nın endişesine ve Avrupa'nın kıskançlığına rağmen iktidarı elinde tutmayı başarmıştı ve şan şöhrete biraz meraklı olsa, yükselge de yararlılık kadar önem verse yaşadığı yüzyılın en seçkin insanları arasında yer alabilir, tarihe en önemli hükümdarlarдан biri olarak geçebilirdi.

Louis-Philippe gençliğinde yakışıklıydı, yaşlandığında da çekiciliğini kaybetmemiştir; ulus tarafından her zaman benim-

senmese de, kalabalıklar onu hep hoş karşıladı. Etkileyici bir havası olsa da gösterişten kaçınırdı; kral olsa da taç takılmazdı ve yaşı olmasına rağmen saçları ağarmamıştı. Tavırlarıyla eski rejimi, alışkanlıklarıyla yeni rejimi yansitan ve 1830 yılına yakışan bir soylu-burjuva karışımıydı; Louis-Philippe hükümdan bir geçişi; muhafaza ettiği eski aksanını ve ımlasını modern düşüncelerin hizmetine sunuyor, Polonya ve Macaristan'ı sevse de *Lehler* diye yazıyor, *Erdelliler* diye telaffuz ediyordu. X. Charles gibi muhafiz birliği üniforması giyer, Napoléon gibi *Legion d'honneur* nişanı takardı.

Kiliseye nadiren gider, hiç ava çıkmaz, operaya hiç uğramazdı. Bu uğraşları burjuvazinin sıradanlıklarını olarak gördüğünden din adamları, av köpeği uşakları, opera sanatçıları umurunda değildi. Maiyeti yoktu. Dışarıya koltuğunun altında bir şemsiyeyle çıktı ve bu şemsiye uzun zaman takmadığı tacın halesi görevini gördü. Biraz duvarcı, biraz bahçivan, biraz da doktor; atından düşüp bayılan bir arabacıyı hacamat ederdi; Louis-Philippe tipki hançerini yanından ayırmayan III. Henri gibi her yere neşteriyle giderdi. Tedavi etmek için kan döken bir kralı ilk kez gören kralcılar, bu gülünç kralla alay ediyordu.

Tarihin Louis-Phillipe hakkında bir yakınması var ki onu hesaptan düşmemiz gereklidir; krallığı suçlayanlar, sultanlığı suçlayanlar ve kralı suçlayanlar, üç haneli bir sayının birbirinden farklı üç ayrı rakamı. Askiya alınan demokratik haklar, ikincil hedefe dönüßen ilerleme, şiddetle bastırılan sokak protestoları, ayaklanmaların askeri mahkemedede yargılanması, Transnonain Caddesi katliamı, savaş konseyleri, gerçek ülkenin meşruti devlet tarafından soğurulması, devletin gelirlerinin üç yüz bin imtiyaz sahibiyle paylaşılması kraliyetin suçlarıdır; reddedilen Belçika'nın Cezayir'i, İngiltere'nin Hindistan'da yaptığı gibi uygarlıktan çok barbarlıkla işgal etmesi, Abdulkadir'e duyulan güvensizlik, Blaye ve Deutz'ün satın alınması, Pritchard'ın intikamının

alınması sultanatın suçlarıdır; ulusal bir politika yerine ailevi bir politika izlenmesi de kralın suçudur.

Görüldüğü gibi, bu hesap yapıldığında kralın yükü hafiflemektedir.

Onun en büyük hatası Fransa adına mütevazı davranıştı.

Bu hatanın kaynağı neydi?

Söylediyim.

Louis-Philippe babalık yanı ağır basan bir kraldı; hanedanlığa dönüşmesi istenen ve üzerine titrenen bir ailenin her şeyden korkması ve rahatsız edilmek istermemesi, sivil geleğinde 14 Temmuz, askeri geleneğinde Austerlitz olan bir halkı tedirgin eden aşırı tepkileri doğuran buydu.

Zaten öncelikli addedilen kamu görevleri bir yana bırakılırsa, Louis-Philippe'in ailesi Louis-Philippe'in derin sevgisine layıktı. Aile efradı hayranlık uyandırıcıydı. Erdemler, yeteneklerle kol kola girmiştir. Louis-Philippe'in kızlarından Marie d'Orléans tipki atası şair Charles d'Orléans gibi ailesinin ismini sanatçılara arasında taşımıştı. Ruhunu Jeanne d'Arc adını verdiği bir mermere katmışlığı. Louis-Philippe'in iki oğlu Metternich'ten şu övgü dolu sözleri duymuşlardır: *Bunlar eşine benzerine hiçbir yerde rastlanmayacak iki genç prens.*

Hiçbir şeyi gizlemeden, ama hiçbir şeyi de abartmadan, işte gerçek Louis-Philippe.

Eşitliğin prensi olmak, Restorasyon'un ve devrimin karşıtlıklarını içinde taşımak; devrimcinin, hükümdar olduğunda güven veren bir devrimcinin endişelerini taşımak; işte Louis-Philippe'in 1830'daki hali buydu; bir insanla bir dönemin bu denli bütünleştiği, iç içe geçtiği, birlikte cisimleştiği asla görülmemiştir. Louis-Philippe 1830'un insan kılığına bürünenmiş halidir. Üstelik tahta geçmesini sağlayacak büyük bir avantaja da sahipti: Sürgün. Sürgünde sefil, göcebe bir hayat sürmüştü. Fransa'nın en büyük derebeyilik topraklarına sahip olan bu prens İsviçre'de aç kalmamak

ince yaşlı bir atı satmış, Reichenau'da kız kardeşi Adélaide dikiş dikerken matematik öğretmenliği yapmıştı. Bir kralın yaşamına karışan bu anılar burjuvaziyi coşturuyordu. XI. Louis tarafından yaptırılan ve XV. Louis döneminde kullanılan Mont-Saint-Michel Hapishanesi'nin son hücresinin demir parmaklıklarını kendi elleriyle sökmüştü. Dumouriez yoldaşı, Lafayette dostuydu; Jakobenler kulübünün üyesiydi; Mirabeau omzuna vurmuş, Danton da ona "Delikanlı!" diye seslenmişti. 93'te, yirmi yaşındayken Chartres dükü olarak Konvansiyon'un karanlık bir locasında yerinde bir nitelemeyle *zavallı tiran* diye anılan XVI. Louis'nin davasını izlemişti. Devrimin körleşmiş öngörüsü, düşüncenin acımasızca ezdiği insanı neredeyse görmezden gelerek krallığı kralda ve kralı krallıkla yok ederken, mahkeme heyetinin engin fırtınası ve halkın öfkesi mahkumu sorgularken, Capet² ne yanıt vereceğini bilemezken, kraliyetin şaşkıń başı bu karanlık esintinin altında korkuya titrerkene, mahküm edilen gibi mahkûm edenlerin de görelî masum olduğu bu felaketin ortasında etrafına bakmış, bu baş döndürücü gelişmeleri izlemiş, yüzyılların Konvansiyon Mahkemesi'nin huzuruna çıktığını görmüş, her şeyin sorumlusu sayılan o bahtsız XVI. Louis'nin arkasında, karanlıkta o müthiş suçlunun, monarşının belirdiğini fark etmiş ve yüreğinde halkın neredeyse Tanrı'nın adaleti kadar tarafsız olan o büyük adaletinin saygı dolu korkusu kalmıştı.

Devrim onda olağanüstü bir iz bırakmıştı. Anısı o azametli yılların, dakikası dakikasına, canlı damgası gibiydi. Bir gün sözünden şüphe etmemizin imkânsız olduğu bir tanığın önünde Kurucu Meclis'in alfabetik listesinde A harfinin altında yer alan üyelerin ismini ezbere saymıştı.

Louis-Philippe açık görüşlü bir kraldı. Onun iktidarı döneminde basın, yargı, düşünce ve ifade özgürlüğü vardı. Ey-

² Kral XVI. Louis 1792'de tahttan indirildikten sonra Yurttaş Capet olarak anılmıştır. (ç.n.)

lül Yasaları aydınlığın hüküm sürmesine izin veriyordu. İşığın ayrıcalıklar üzerindeki kemirici etkisini bilse de, tahtını aydınlıktan mahrum etmemiştir. Tarih bu saygın tutumunu dikkate alacaktır.

Sahneden çekilen tüm tarihi şahsiyetler gibi günümüzde Louis-Philippe de insan vicdanı tarafından yargılanıyor. Davası ise henüz ilk evresinde.

Tarihin saygın ve özgür ifadesiyle konuşacağı saat henüz gelmedi; bu kral hakkında nihai kararın verileceği an henüz gelmedi; ünlü ve saygın tarihçi Louis Blanc onun hakkında verdiği ilk hükmü yakın zamanda yumuşattı; Louis-Philippe 221'ler ve 1830 olarak anılan bir yarı parlamento ve bir yarı devrimin seçtiği kişiydi ve her hâlükârda, yukarıda da belirttiğimiz gibi, onu burada merkezinde felsefenin bulunduğu geniş bir bakış açısıyla yargılamamız, mutlak demokrasi ilkesi adına bazı tedbirler almakla mümkün olabilir ancak; mutlakin gözüyle bakıldığından, bu iki hak dışında her şey, yani başta bireysel, sonra da toplumsal haklar dışındaki her şey gasptır; ama neticede, bu tedbirleri aldıktan sonra, bugün dahi onun hakkında söyleyebileceğimiz şey, Louis-Philippe'in kendisinin, insanlığın iyiliği açısından bakıldığından varolmayı sürdürecegi, eski tarih jargonuyla ifade edersek, tahta çıkmış en iyi krallardan biri olduğunu.

Elimizde onun aleyhine ne var? O taht. Kral Louis-Philippe'i çıkarınca, geriye insan kalır. Bu insan iyi bir insandır, hatta bazen hayranlık uyandıracak kadar iyidir. Neredeyse her akşam, kıtanın politikalarıyla ilgili çatışmalar için kaygılanmaktan yorulmuş, uykusuzluktan gözleri şişmiş bir halde odasına çekildiğinde ne yapardı? Eline bir dosya alıp geceyi bir ceza davasını gözden geçirmekle geçirir, Avrupa'ya kafa tutmanın zor bir iş olduğunu, ama bir insanı celladın elinden almanın çok daha zor bir iş olduğunu düşünürdü. Adalet bakınıyla inatlaşır; *yasanın gevezeleri* dediği başsavcılara giyotine giden yolu adım adım tartışırı. Bazen yiğinla dosya ma-

sasını kaplardı; o hepsini tek tek incelerdi; mahkûm edilmiş o zavallı başları kaderlerine terk etmek ona istirap verirdi. Bir gün, yukarıda sözünü ettigimiz güvenilir tanığın önünde şunları söylemişti: *Bu gece yedi tanesini kurtardım.* İktidarının ilk yıllarda, ölüm cezası neredeyse ortadan kalkmış ve giyotin sehpasının işlevsiz kalması krala şiddetle karşı çıkmışına yol açmıştı. Ailenin büyük kolu Grève Meydanı'ni ortadan kaldırınca, Saint-Jacques Kapısı adıyla burjuva bir Grève Meydanı yaratıldı; "işlek zekâlar" yarı meşru bir giyotine ihtiyaç duymuştu; böylece burjuvazinin muhafazakâr kesimini temsil eden Casimir Perier, burjuvazinin liberal kanadından yana olan Louis-Philippe karşısında bir zafer daha kazanmıştı. Louis-Philippe, Beccaria'nın³ kitabından notlar çıkarmıştı. Fieschi suikastından sonra, "Yaralanmamış olmam ne talihsizlik! Halbuki onu bağışlayabilirdim," diye haykırmıştı. Bir başka sefer, kendisine direnen bakanlarına göndermede bulunarak döneminin önemli politik simalarından birinin mahkûmiyeti hakkında şunları yazmıştı: *Bağışlandı, geriye onu kazanmak kalıyor.* Louis-Philippe, IX. Louis kadar uysal, IV. Henri kadar iyi niyetliydi.

Şimdi, bize göre tarihte –iyiliğin en nadir bulunan erdemlerden biri olduğu yerde– iyi olan, yüce olandan önce gelir.

Louis-Philippe bazıları tarafından sertçe, bazıları tarafından da acımasızca eleştirilmiştir; bu kralı tanıyan ve bugün kendisi de bir hayalete dönüşmüş bir adamın çırıp tarih karşısında onun lehine tanıklık etmesi çok doğaldır; bu tanıklık, içeriği ne olursa olsun, şüphesiz ve her şeyden evvel, herhangi bir çıkar gütmez; bir ölüünün yazdığı mezar yazılı içten olur; bir gölge, bir başka gölgeyi teselli edebilir; aynı karanlığın paylaşılması övme hakkını doğurur ve sürgündeki iki mezar için "Biri diğerine dalkavukluk etti," denmesinde endişelenenecek bir şey yoktur.

³ Cesare Beccaria (1738-1794): İtalyan hukukçu. *Suçlar ve Cezalar Hakkında* adlı eserinde ölüm cezasının kaldırılmasını savunur. (ç.n.)

IV

Temeldeki Çatıtlaklar

Anlattığımız dramın Louis-Philippe iktidarının ilk yıllarını saran trajik bulutların yoğunluğuna nüfuz edeceği anda ikircikli davranışmaya gerek yoktu ve bu kitabın bu kral hakkında bilgi vermesi zorunluydu.

Louis-Philippe krallık yetkesini şiddete başvurmadan, doğrudan bir eylemde bulunmadan, devrimin gerçek amacından epeyce sapmış devrimci yönelim vasıtasiyla elde etmişti, ama bu değişimde Orléans dükü hiçbir şahsi girişimde bulunmamıştı. Prens olarak doğmuştu ve kral olmak üzere seçildiğine inanıyordu. Bu görevi kendi kendine üstlenmiş değildi; onu zorla almamıştı, bu ona önerilmiş, bizce hatalı davranışarak öneriyi kabul etmişti; ama yine de önerinin hukuka uygun olduğuna ve onu kabul etmenin de görevini yerine getirmek olduğuna inanmıştı. Bu kabullenmiş iyi niyetinin göstergesiydi.

Bu yüzden biz de gönül rahatlığıyla diyebiliriz ki Louis-Philippe'in iyi niyetli olması ve demokrasinin de saldırırken iyi niyetli davranışması sayesinde, toplumsal çatışmaların yayılan dehşetin büyülüüğünden ne kral ne de demokrasi sorumlu tutulabilirdi. İlkelerin çarşımı elementlerin çarşısına benzer. Okyanus suyu, kasırga havayı, kral krallığı, demokrasi halkın savunur; göreceli olan, yani monarşi, mutlak olana, yani cumhuriyete direnir; toplum bu çatışmada kan kaybeder, ama bugün çektiği acı gelecekte kurtuluşu olacaktır ve her halükârdır çatışanları suçlamaya gerek yoktur; taraflardan biri kuşkusuz yanılmaktadır; Rodos Heykeli gibi bir ayağını bir kıydaki cumhuriyete, diğer ayağını diğer kıydaki krallığa basma şansı olmayan hak ise bölünmez bir bütündür; ama yanlışlar içtenlikle yanılmaktadır; bir Vendéeli nasıl haydut değilse, kör de suçlu değildir.

Bu yüzden bu korkunç mücadeleleri eşyanın doğasının hesabına yazalım. Bu kasırgaların doğası ne olursa olsun, ona beşeri sorumsuzluk karışmıştır.

Açıklamamızı tamamlayalım.

1830 hükümeti daha ilk gününde zorlu koşullarla karşılaştı. Daha dün doğmuştu ama bugün mücadele etmek zorundaydı.

Koltuğuna güç bela oturmuştu ki henüz tam olarak yerleşmemiş ve dayanıklı olmayan Temmuz düzeneğinin dört bir yana çekiştirildiğini hissetmişti.

Hemen ertesi gün direniş başladı; belki de bir gün önceinde başlamıştı.

Aylar geçikçe düşmanlıklar büyüdü ve örtülü olan artık apaçıktı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Fransa dışında krallar tarafından pek benimsenmeyen Temmuz Devrimi Fransa'da da farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştı.

Tanrı insanlara belirgin arzularını, gizemli bir dille yazılmış anlaşılması zor bir metinle, olaylarla iletir. İnsanlar alelacele bu metni çevirirler; bu çeviriler yanlışlarla, eksikliklerle, anlam hatalarıyla doludur. İlahi dili pek az akıl anlar. En derin kavrayışa sahip olanlar, en sakin ve en derin kişiler metni ağır ağır deşifre ederler ve asıl metne ulaştıklarında da iş işten geçmiştir; ortada yirmi farklı tercüme vardır. Her çeviriden bir siyasi akım, her anlam hatasından bir fraksiyon doğar ve her siyasi akım gerçek metnin sadece kendi elinde olduğuna inanırken, her fraksiyon da aydınlığın kaynağı olduğunu düşünür.

Çoğunlukla iktidarın kendisi de bir fraksiyondur.

Devrimlerde akıntıya karşı yüzenler vardır, bunlar eski siyasi akımlardır.

Tanrı'nın lütfıyla verasete tutunan eski siyasi akımlara göre, başkaldırma hakkından doğan devrimlere başkaldırmak bir haktır. Yanlış. Çünkü devrimlerde başkaldıran halk

değil kraldır. Devrim başkaldırının tam tersidir. Her devrim doğal gelişimi içinde kendi meşruiyetini barındırır, bazen sahte devrimciler onu lekeleseler, kan içinde bıraksal da o varlığını korur. Devrimler tesadüften değil zorunluluktan doğar. Devrim yapaylığın gerçeklige geri dönüşüdür. Gerekli olduğu için yapılmıştır.

Bourbon Hanedanı yanlısı meşruiyetçi akımlar 1830 Devrimi'ne yanlış muhakemeden fişkiran tüm güçleriyle saldırıyorlardı. Yanılgılar muhteşem mermilerdir. Devrime savunmasız olduğu, mantığının yetersiz kaldığı en hassas noktalarından yükleniyorlar, bu devrimin krallığını hedef alıyorlardı. Meşruiyetçi akımlar "Devrim, neden bu kral?" diye bağıriyorlardı. Bozguncular iyi nişan alan körlерdir.

Aynı çığlığı cumhuriyetçiler de atıyordu, ama onlar attığında bu çığlık daha mantıklı görünüyordu. Meşruiyetçilerin körlüğü demokratların keskin görüşlülüğüne tekabül ediyordu. 1830, halkı iflasın eşiğine getirmiştii. Öfkelenen demokrasi bunu onun yüzüne vuruyordu.

Temmuz yönetimi geçmişin saldırıları ve geleceğin saldırıları arasında çırpmıyordu. Bir yanda monarşinin yüzülarıyla, diğer yanda sonsuz hakla mücadele anını temsil ediyordu.

Ayrıca tüm bunlar bir yana, bir devrim olmaktan çıkıp monarşije dönüştüğünden, 1830 kendini Avrupa'ya kabul ettirmek zorundaydı. Barışı korumak işleri daha da karmaşıklaştıryordu. Düşüncelere rağmen toplumsal uyumu yakalamak, savaştan daha maliyetlidir. Sürekli bastırılsa da sürekli homurdanan bu çatışmadan uygarlığın kendisine de şüpheli görünen o yıkıcı çözüm, yani silahlı barış doğdu. Avrupa hükümetlerinin boyunduruğu altında da olsa, Temmuz krallığı şaha kalkıyordu. Metternich ona seve seve gem vurabilirdi. Fransa'daki ilerleme bunu çabuklaştırmıştı, Avrupa'nın ağır aksak monarşilerini itiyor, sürüklendirken sürüklüyor.

Bu arada, ülke içinde yoksulluk, işçi sınıfı, ücret, eğitim, ceza yasası, fuhuş, kadının yazgısı, zenginlik, sefalet, üretim, tüketim, bölüşüm, ticaret, kredi, sermayenin ve emeğin hakları, tüm bu sorunlar toplumun sırtında giderek büyüyordu, korkunç bir yük.

Siyasi partiler dışında, ortaya bir başka hareket çıkmıştı. Felsefi mayalanma demokratik mayalanmaya karşılık veriyordu. Seçkinler de alt katmanlardan farklı bir şekilde olsa da kafalarının karıştığını hissediyorlardı.

Düşünürler fikirler üretirken, altlarındaki zemin, yani devrimci akımların etkisi altındaki halk, sara krizini andıran çılgınca sarsıntılarla titreşiyordu. Kimileri tek başına, kimileri topluluklar halinde hareket eden bu düşünürler toplumsal sorunlarla barışçıl bir şekilde ama derinlemesine ilgileniyor, bir volkanın derinlerinde sükünetle dehlizler açan ve hafif sarsıntılarından, hayal meyal seçilen kızgın ateşlerden pek rahatsız olmayan kayısız madenciler gibi çalışıyordu.

Bu sükünet bu çalkantılı dönemde hoş bir görünüm arz ediyordu.

Haklar konusunu siyasi partilere bırakın bu adamlar mutluluk sorunuyla ilgileniyorlardı.

İnsanın refahı, işte toplumdan bunu istiyorlardı. Maddi konuları, tarımın, ticaretin, sanayinin sorunlarını dinin saygınlığı kadar yükseltiliyorlardı. Biraz Tanrı'nın, ama en çok insanın yarattığı uygarlıkta menfaatler, politikanın jeologları olan ekonomistlerin sabırla incelediği bir dinamikler yasası uyarınca, sağlam bir kaya oluşturacak biçimde kaynaşır, bireşir ve karışırlar.

Farklı isimlerle örgütlenen ama genel politik çizgileriyile sosyalist olan bu gruplar, içinden insanların mutluluğunu sağlayacak berrak suların fışkıracağı bu sağlam kayayı parçalamaya çalışiyorlardı.

Uğraşları ölüm cezasından savaşa uzanıyor, her sorunu kapsıyordu. Fransız Devrimi tarafından güvence altına alı-

nan insan haklarının yanı sıra kadın ve çocuk haklarını da savunuyorlardı.

Farklı nedenlerden dolayı, sosyalistlerin gündeme getirdiği sorunları burada teorik bir bakış açısıyla derinlemesine incelemeden, belirtmekle yetinmemiz kimseyi şaşırtmamalı.

Sosyalistlerin öne çıkardığı tüm sorunlar, kozmogoni, boş inançlar ve mistisizm hariç, iki temel başlıkta toplanabilir.

İlk başlık:

Zenginliği üretmek.

İkinci başlık:

Zenginliği bölüşmek.

İlk sorun emek sorununu içerir.

İkinci sorun ücret sorununu içerir.

İlk sorunda söz konusu olan güçlerin kullanımıdır.

İkincideyse söz konusu olan zenginliklerin dağılımıdır.

Güçlerin doğru kullanımından kamu gücü doğar.

Zenginliklerin doğru dağılmasından bireysel mutluluk doğar.

Doğru dağılım eşit değil, adil dağılım anlamına gelir. İlk eşitlik, hakkaniyettir.

Çevremizdeki kamu gücü, benliğimizdeki bireysel mutluluk, bu iki başlığın birleşmesinden toplumsal refah doğar.

İngiltere bu sorumlardan ilkini çözdü. Muhteşem bir zenginlik yarattı, onu kötü böülüştürdü. Sadece bir kesimi tatmin eden bu çözüm kaçınılmaz olarak canavarca bir bolluğa ve canavarca bir yoksulluğa yol açtı. Tüm zenginlikler birkaç kişiye, tüm yoksunluklar diğerlerine, yani halka; ayrıcalıkları, tekelleri, feudaliteyi doğuran da aynı emek gücüdür. Kamu gücünü yoksulluğun üstüne oturtan, devletin büyülüğünün bireyin sıkıntılarında köklendiren bir sistem hatalı ve tehlikeli bir iş yapıyor demektir. Maddiyatın tüm unsurlarını birleştiren ve hiçbir ahlaki unsurun yer almadığı bir büyülüktür kötü düzenlenmiştir.

Komünizm ve toprak yasası ikinci problemi çözdüklerini sanıyorlar. Yanlıyorlar. Onların bölüşümden anladığı

şey üretimi öldürüyor. Eşit bölüşüm rekabeti, dolayısıyla da emeği yok eder. Bu, bölüştürdüğü şeyi öldüren bir kasabın gerçekleştirdiği paylaşımı benzer. Zenginliği yok etmek, onu paylaştırmak değildir.

İyi bir çözüm için iki sorun birlikte, bir bütün halinde çözümlenmelidir. İki sorundan sadece ilkini çözerseniz Venedik, İngiltere olursunuz. Venedik gibi yapay ya da İngiltere gibi maddi bir güce kavuşur, vicdansız zenginlere dönüşürsünüz. Venedik gibi bir şiddet eylemine kurban gidersiniz ya da İngiltere'nin başına geleceği gibi iflas edersiniz. Ve dünya sizin mahvolup gitmenizi umursamaz, çünkü dünya bencil-likle ilintili olan, insan türü için erdemli ya da bir düşünceyi temsil etmeyen şeylerin mahvolup gitmesine alırdınız.

Anlaşılacağı gibi, Venedik ve İngiltere derken halklardan değil toplumsal yapılardan, uluslardan değil bu uluslara hükmeden oligarşilerden söz ediyoruz. Uluslara her zaman saygı ve sempati duyuyoruz. Venedik halk olarak yeniden doğacak; İngiltere'de aristokrasi ölse de, ulus sonsuza dek var olacak. Bunu söylediğten sonra devam edelim.

İki sorunu çözün, zengini teşvik edip yoksulu koruyun, sefaleti ortadan kaldırın, zayıfın güçlü tarafından adaletsizce sömürülmeye son verin, başarmaya çalışanın başarıını haksız yere kıskanmasını dizginleyin, emeğin ücretini matematiksel olarak ve kardeşçe hesaplayın, çocuklara ücretsız ve zorunlu eğitim sağlayın ve erkekliğin temelini bilime dayandırın, hem kasları hem zihni geliştirin, hem güçlü bir ülkeniz hem de mutlu bir aileniz olsun, mülkiyeti yok edeceğinize, onu hiç de sanıldığı kadar zor olmayacak şekilde, istisnasız her yurttaşın mülk sahibi olmasına izin verecek biçimde evrenselleştirip halka mal edin, nihayet zenginliği üretmeyi ve onu nasıl bölüştüreceğinizi bilin, böylece maddi ve manevi yükseligi bir bütün olarak elde edecek ve Fransa olarak anılmayı hak edecksiniz.

İşte bazı sekter gruplar dışında sosyalizmin söylediği, gerçekliğin içinde aradığı, zihinlerde taslağını çizdiği şey bunlardı.

Hayranlık veren çabalar! Ulvi girişimler!

Bu doktrinler, bu teoriler, bu direnişler, devlet adamının beklenmedik bir şekilde filozoflarla hesaplaşması zorunluluğu, hayal meyal seçilebilen karmaşık gerçeklikler, eski rejimle uyum içinde olan, devrimci idealle pek fazla çatışmayan yeni bir siyaset anlayışının yaratılması, Polignac'ı savunmak için Lafayette'ten yararlanmanın koşulları, başkaldırının altında belli belirsiz görülen ilerlemenin önsezisi, meclisler ve sokaklar, sokağın çevresinde dengelenmesi gereken rekabetler, onun devrime olan inancı, belki de nihai bir üstünlük hakkının istemsizce kabullenilmesinden kaynaklanan olası bir boyun eğиш, soyunun geleneklerine bağlı kalma isteği, ailesine sevgisi, halkına duyduğu içten saygı ve kendi onuru; işte Louis-Philippe'in zihnini meşgul eden ve ne kadar güçlü ve yürekli olursa olsun bazen onu kral olmanın güçlüğü altında ezen sorunlar bunlardı.

Ayaklarının altındaki zeminin hareket ettiğini hissediyordu, ancak Fransa her zamankinden daha fazla Fransa olduğundan bu hareketlilik dağılarak toz haline dönüşme anlamına gelmiyordu.

Ufka karaltılar çökmüştü. Giderek yakınlaşan, öfkelerden ve sistemlerden kaynaklanan garip bir gölge yavaş yavaş insanların, nesnelerin, düşüncelerin üzerine yayılıyordu. Aceleyle üstü örtülüp havasız bırakılan her şey hareket ediyor, mayalandıyordu. Bazen safsataların gerçekliklere karıştığı bu hava onurlu insanın vicdanının soluğunu tutacağı ölçüde boğucuydu. Zihinler toplumsal kaygıyla tipki fırtına yaklaştığında titreşen yapraklar gibi titreşiyorlardı. Havadaki elektrik bazı anlarda ortaya çıkan tanınmamış birinin ortaklığını aydınlatacağı ölçüde yüksekti. Ardından her yanı yeniden alacakaranlığın loşluğu kaplıyordu. Ara sıra, enginliklerden yayılan boğuk gümbürtüler bulutlarda biriken elektriğin ne kadar yoğun olduğu hakkında fikir veriyordu.

Temmuz Devrimi'nin üzerinden yirmi ay geçtikten sonra, 1832 yılı yakın tehditlerin belirmesiyle başlamıştı. Halkın sıkıntısı, aç işçiler, karanlıkta kaybolup giden son Condé prensi, Paris'in Bourbonları kovması gibi Nassauları kovan Brüksel, bir Fransız prensine sunulan ama bir İngiliz prensine verilen Belçika, Nicolas'nın Rus kini, arkamızda güneyin iki iblisi, İspanya'da Ferdinand, Portekiz'de Miguel, İtalya'da titreyen zemin, Bologna'ya el uzatan Metternich, Ancône'da Avusturya'ya gözdağı veren Fransa, kuzeyde Polonya'yı tabutuna geri çivileyen çekicin iç karartıcı gürültüsü, öfkeli bakışlarla Fransa'yı izleyen tüm Avrupa, eğileniitmeye, yere düşenin üzerine çullanmaya hazır bekleyen şüpheli müttefik İngiltere, yasaya dört kelleyi vermemek için Beccaria'nın arkasına sığınan meclis, kralın arabasından silinen zambak resimleri, Notre-Dame'dan sökülen haç, gücünü kaybeden Lafayette, iflasın eşiğindeki Laffitte, yoksulluk içinde ölen Benjamin Constant, iktidar yorgunluğundan ölen Casimir Perier, krallığın biri düşüncenin, diğer emeğin başkenti olan iki kentindeki siyasi ve toplumsal hastalıklar, Paris'te iş savaş, Lyon'da sınıf savaşı; aynı kızgın ateşle aydınlanan iki şehir; halkın alanında bir kraterin kızılılığı; bağınazlaşan güney, çalkalanan batı, Vendée'deki Berry düşesi, komplolar, entrikalar, ayaklanması ve kolera düşüncelerin kasvetli miriltisine olayların boğuk uğultusunu katıyordu.

V

Tarihi Doğuran ve Tarihin Habersiz Olduğu Olaylar

Nisan sonuna doğru durum ciddileşmiş, mayalanmalar ürünlerini vermeye başlamıştı. 1830'dan beri hemen bastırılsa da sık sık tekrarlandığı için içten içe yanmayı sürdürdügüne işaret eden küçük, bölgesel ayaklanması çıkmıştı.

Korkunç bir şey planlanıyordu. Olası bir devrimin henüz yeterince seçilemeyen taslağının loş aydınlığı belli belirsiz seçilebiliyordu. Fransa Paris'e, Paris de Saint-Antoine kenar mahallesine bakıyordu.

Yavaş yavaş kaynayan Saint-Faubourg Mahallesi taşıma ya başlamıştı.

Charonne Caddesi'nin meyhaneleri, bu iki sıfat meyhanelere uygun düşmese de, ağırbaşlı ve firtinalıydı.

Hükümet politikaları oralarda rahatlıkla tartışılıyordu, açıkça *uğrunda mücadele edilecek ya da sessiz kalınacak bir şeyin varlığından* söz ediliyordu. Bu meyhanelerin, işçilerle ilk ayaklanma sesi üzerine sokaklara fırlayacaklarına ve "düşmanın sayısına aldırmadan çarpışacaklarına" dair yeminlerin ettirildiği arka salonları vardı. Yemin edildikten sonra, meyhanenin köşesinde oturan bir adam yankılanan gür bir sesle "Ne yapman gerektiğini anladın! Bunun üzere yemin ettin!" diyordu. Bazen birinci kattaki kapalı bir odaya çıkıyor, orada mason ritüellerine benzeyen sahneler yaşanıyordu. Aralarına yeni katılana ailesinden önce devrimi düşüneceğine dair yemin ettiriliyordu. Usul böyledi.

Basık tavanlı salonlarda "bozguncu" broşürler okunuyordu. O dönemin gizli bir raporunda "Hükümete verip ve riştiriyorlardı," diye yazıyordu.

Şu sözler duyuluyordu: "Şeflerin isimlerini bilmiyorum. Bizler ayaklanma zamanını iki saat önce öğreneceğiz." Bir işçi "Üç yüz kişiyiz, herkes yarı frank versin, mermi ve barut imal etmek için yüz elli frank toplamış oluruz," diyordu. Bir başkası "Altı aya gerek yok, iki aya da gerek yok. On beş güne kalmadan yönetim kadar donanımlı olacağız. Yirmi beş bin adamlı onlara meydan okuyabiliriz," diyordu. Yine bir başkası "Geceleri uyumuyorum, çünkü fişek hazırlıyorum," diyordu. Ara sıra *burjuva görüñümlü ve sık giysili* adamlar geliyor, yapmacık ve emreden bir tavırla *ele başlarım* elliğini siktiktan sonra gidiyorlardı. Asla on dakikadan fazla kal-

mıyorlardı. Alçak sesle anlamlı sözler ediliyordu: "Koşullar olgunlaştı, komplonun son aşamasındayız." Katılımcılar- dan birinin ifadesiyle *oradaki herkes bu sözleri vizüldiyordu*. Coşku, günün birinde bir işçinin meyhanenin ortasında "Si- lahimiz yok!" diye haykıracağı ölçüde kabarmış, arkadaş- larından biri farkında olmadan İtalyan ordusunu kasteden Bonaparte'ın sözlerini tekrarlayarak şöyle karşılık vermişti: "Karşındaki askerlerin var ya!" Bir başka raporun belirttiğine göre "çok gizli" konuları orada konuşmuyorlardı. Bunca şeyi söyledikten sonra neyi gizlediklerini anlamak mümkün değil.

Bazı toplantılar periyodiki, ama katılımcı sayısı sekiz ya da onu aşmıyor, zaten bu tür toplantılarla hep aynı kişiler katılıyordu.

Bazı toplantılara ise isteyen giriyor ve salon ayakta durmalarını gerektirecek kadar doluyordu. Bazıları oraya coşkuları ve tutkuları yüzünden geliyorlardı, bazılarıysa *işe giderken yollarının üzerinde olduğu için uğradıklarını söyleyiyorlardı*. Tıpkı devrim sırasında olduğu gibi, bu meyhanelerde yeni katılanları sarılıp öpen yurtsever kadınlar vardı.

Bazı anlamlı olaylar da gelişiyordu.

Meyhaneye giren bir adam içkisini içtiğinden sonra çıkar- ken "Meyhaneci, hesabı devrim ödeyecek," diyordu.

Charonne Caddesi'nin karşısındaki bir meyhanede yasa dışı faaliyet yürütecek devrimciler seçiliyor, oylama kaskette toplanan kâğıtlarla yapıliyordu.

İşçiler bir eskrim hocasının Cotte Sokağı'ndaki evinde toplanıyorlardı. Orada, duvarda tahtadan kılıçlar, flöreler, deşnekler, bastonlardan oluşan bir silah takımı vardı. Bir gün flörelerin ucundaki tipalar çıkarıldı. Bir işçi "Yir- mi beş kişiyiz, ama bana makine gözüyle baktıkları için beni hesaba katmıyorlar," diyordu. Bu makine daha sonra Quénisset oldu.

Önceden tasarlanmış bazı şeyler zamanla herkes tarafından bilinir hale geliyordu. Kapısının önünü süpüren bir ka-

din yanındaki kadına "Uzun süreden beri fişek imal etmekle uğraşılıyor," diyordu. Sokaklarda bölgenin ulusal muhafizlerine hitaben yazılmış afişler okunuyordu. Bu afişlerin birinin altında şu imza vardı: *Şarap Tüccarı Burtot*.

Bir gün Lenoir Çarşısı'ndaki bir likörcünün kapısının önündeki taşın üstüne çıkan keçi sakalları ince favorileriy-le birleşmiş bir adam İtalyan aksanıyla gizli bir yönetiminkaleminden çıkmışa benzeyen ilginç bir yazıyı yüksek sesle okuyordu, çevresini saran insanlar onu alkışlıyordu. Kalabalığı en fazla etkileyen sözler bir rapora kaydedilmişti: "(...) Düşüncelerimizi yaymamızı engelliyorlar, afişlerimiz yırtıldı, onları asanlar hapse atıldı..." "Pamuk üreticilerinin başına gelen felaket tarafsız birçok kimseyi saflarımıza kattı." "Halkların geleceği bizim karanlık saflarımızda filizleniyor." "İşte üzerinde kesin bir karara varmamız gereken kavramlar: etki ya da karşı etki, devrim ya da karşı devrim. Çünkü çağımızda artık durağanlığa yer yok. Halktan yana ya da halka karşı, başka seçenek yok." "(...) Bizi uygun bulmadığınızda alaşağı edin, ama o güne kadar yanımızda yürüyün." Tüm bunlar güpegündüz herkesin önünde söyleniyordu.

Daha da cüretkâr olan bazı eylemler bu cüretkârlıklarından dolayı halka şüpheli görünüyordu. 4 Nisan 1832 günü, Sainte-Marguerite Sokağı'nın köşesinde taşın üzerine çıkan bir adam şöyle haykırıyordu: "Ben Babeufçuyum!" Ama halk Babeuf'ün arkasında Gisquet'in⁴ gizlenliğini hissediyordu.

Bu adam uzun bir söylevin arasına şu sözleri serpiştirdi-yordu:

— Kahrolsun mülkiyet! Sol muhalefet alçak ve korkak. Kendini haklı çıkarmak istediği zaman devrimi öğütlüyor. Yere serilmemek için demokrat, mücadele etmemek için kralçı görünüyor. Cumhuriyetçiler deri değiştiren hayvanlara benzer. Emekçi yurttaşlar, cumhuriyetçilerden uzak durun.

⁴ Henri Gisquet (1792-1866): Dönemin Paris Emniyet Müdürü. (ç.n.)

— Kes sesini muhbir yurttaş! diye bağırıldı bir işçi.
Bunun üzerine söylev sona erdi.
Garip olaylar yaşanıyordu.

Bir işçi hava kararırken nehrin kenarında kendisine “Yurttaş nereye gidiyorsun?” diye soran “şık giyimli bir adamla” karşılaşıyordu. İşçi ona “Mösyö, sizi tanıma onuruna erişemedim,” diye karşılık verdiğinde adam “Ben seni iyi tanıyorum. Ama endişelenme, ben Yürütme Komitesi’ndenim. Güvenilir olmadığından şüpheleniyorlar. Ağızından bir şeyler kaçırırsan, gözümüzün üzerinde olduğunu unutma.” Ardından işçinin elini sıkıp, “Yakında tekrar görüşeceğiz,” deyip uzaklaşıyordu.

Her yerde kulağı olan polis sadece meyhanelerde değil, sokaklarda da şöyle sohbetlere tanık oluyordu:

— Bir an önce örgüte gir, diyordu bir dokuma işçisi bir doğramaciya.

— Neden?

— Çünkü yakında ortalık karışacak.

Yırtık pirtik giysili iki adam arasında bir ayaklanmanın habercisi olan şu diyalog geçiyordu:

— Bizi kim yönetiyor?

— Mösyö Philippe.

— Hayır burjuvazi.

Ayaklanma sözcüğünü kötü anlamda kullandığımızı düşünenler yanılacaklar. Ayaklananlar yoksullardı.

Bir başka seferinde, yoldan geçen iki adamdan birinin diğerine şöyle dediği duyuluyordu: “Mükemmel bir saldırı planımız var.”

Trône Kapısı’ndaki bir hendekte çömelmiş dört adam arasında geçen gizli konuşmadan ancak şu sözler işitilebiliyordu: “Onun Paris’te kalmaması için her şey yapılacak.”

O kimdi? Tehditkâr karanlık.

Mahallede söylendiği gibi “kalburüstü şefler” ortada görünmüyordu. Toplantılarını Sainte-Eustache kavşağı ya-

kınlarındaki bir meyhanede yaptıkları sanılıyordu. Merkez Komite'yle Saint-Antoine Mahallesi arasındaki bağlantıyi Mondétour Sokağı'ndaki Terzi Dayanışma Cemiyeti'nin başkanı olan Aug. adlı bir adamın kurduğu söyleniyordu. Bununla birlikte şefler üzerinde daimi bir gölge vardı. Yine de şeflerin üzerinden şüphenin gölgesi eksik olmuyordu ve hiçbir şey daha sonraları Yüksek Mahkeme önüne çıkarılan bir suçlunun verdiği şu yanittaki garip gururu incitemezdi:

— Şefiniz kimdi?

— Onu tanımiyordum, şefliğini de tanımiyordum.

Havada uçuşanlar sözlerden, boş laflardan, söylentilerden ibaret değildi. Başka ipuçları da ortaya çıkıyordu.

Reuilly Caddesi'nde inşa edilen bir evin çitlerini çakan bir doğramacı bu arazide, yırtılmış ama bazı satırları hâlâ okunaklı olan şu kâğıdı bulmuştu: "Merkez komitenin başka gruplara üye olanlar için mahallelerde önlemler alması gereklir..."

Ve altında not olarak sunlar yazıyordu:

"Poissonnière Caddesi 5 numaradaki silahçının avlusunda beş altı bin tüfek olduğunu öğrendik. Varoş komitesinin hiç silahı yok."

Doğramacıyı daha da heyecanlandıran ve arkadaşlarına göstermesine neden olan birkaç adım ötede bulduğu aynı şekilde yırtılmış ve daha anlamlı bir kâğıtti. Bu önemli belge-lerin tarihsel değerini göz önünde bulundurarak bir örneğini sunmak istiyoruz:

M	Y	V	K	<i>Bu listeyi ezberleyin. Sonra yırtacaksınız. Talimatlarınızı ilettiğiniz adamlar da aynısını yapacaklar. Kardeşçe selamlar.</i>
				<i>u og a' se</i>

Bu kâğıdı bulanlar bu dört büyük harfin merkez komite, yürütme komitesi, varoş komitesi, keşif kolu anlamına geldiğini ve u og a1 fe harflerinin 15 Nisan 1832 tarihini işaret ettiğini çok geç öğreneceklerdi. Her büyük harfin altına oldukça belirgin niteliklerin eklendiği isimler yazılmıştı: "Q. Bannerel. 8 tüfek, 83 fişek. Güvenilir kişi. C. Boubiere. 1 tabanca, 40 fişek. D. Rollet. 1 flöre, 1 tabanca, yarı kilo barut. E. Teissier. 1 kılıç, 1 fişeklik. Dakiktir. Terreur. 8 tüfek. Yürekli dir vs."

Nihayet bu doğramacı aynı arazide üzerinde kurşun kalemlle yazılmış, ama kolayca okunan bir listenin yer aldığı üçüncü bir kâğıt buldu.

Birlik. Blanchard: Arbre-sec.6.

Barra. Soize. Salle-au-Comte.

Kosciuslo. Kasap Aubry

J.J.R.

Caius Gracchus.

Gözden geçirme hakkı. Dufond. Four.

Girondinlerin çöküşü. Derbac. Maubuée.

Washington. Pinson. 1 tabanca. 86 fişek.

Marseillaise.

Halkın egemenliği. Michel. Quincampoix. Kılıç.

Hoche.

Marceau. Platon. Arbre-sec.

Varşova. Tilly, *Populaire*'in tellalı.

Elinde bu listeyi tutan doğramacı yazılanların ne ifade ettiğini anlamıştı. Bu listenin İnsan Hakları Cemiyeti'nin 4. Bölge komitesinin alt birimlerinin şeflerinin adlarını ve adreslerini içerdığı anlaşılıyordu. Bugün karanlığa gömülüştür tarih olmuş bu olaylardan söz edebiliriz. Ayrıca İnsan Hakları Cemiyeti'nin kuruluşunun, bu kâğıdın bulunmasından sonra gerçekleştiğini eklemeliyiz. Bu kâğıtta yazılanlar belki de örgütlenmenin bir taslağıydı.

Yine de, sözlerden, tartışmalardan, yazılı belgelerden sonra maddi kanıtlar da ortaya çıkmaya başlıyordu.

Popincourt Sokağı'ndaki bir eskicide, bir konsolun çekmecesinde hepsi uzunlamasına dörde katlanmış yedi kâğıt parçası ele geçirilmişti; bu kâğıtlar aynı gri kâğıtların katlanmasıyla oluşturulmuş yirmi altı küçük fişekliği sarıyordu ve bir kartın üzerinde şunlar yazılıydı:

Güherçile 300 gram.

Kükürt 50 gram.

Kömür 60 gram.

Su 50 ml.

Tutanağa, çekmeceden yoğun bir barut kokusunun yayıldığı yazılmıştı.

Bir duvarcı işten eve dönerken Austerlitz Köprüsü'nün yakınındaki bir bankta küçük bir paket unutmuştu. Karakola götürülen bu paketin içinden *Lahutièvre* imzalı iki bildiri, "İşçiler, birleşin!" başlıklı bir şarkının sözlerinin yazılı olduğu bir kâğıt ve fişek dolu teneke kutu çıkmıştı.

Arkadaşıyla içki içen bir işçi dostluğunu göstermek için arkadaşa sarıldığında belindeki tabancayı hissettiriyordu.

Père-Lachaise ile Trône Kapısı arasındaki bulvarın en issız noktasındaki bir hendekte oyun oynayan çocukların yongaların ve meyve kabuklarının altında mermi kovanları bulunan bir çanta, fişek yapımında kullanılan bir demirci delgisi, barut dolu bir çanak ve dibinde erimiş kurşun izleri bulunan dökme demirden bir tencere bulmuşlardı.

Polisler, bir sabah saat beşte, daha sonra Barricade-Merry Komitesi'nin sekreteri olan ve 1834 Nisan'ındaki ayaklanmada öldürülen Pardon'un evine yaptıkları baskında, onu yatağının kenarında ayakta fişek hazırlarken yakaladılar.

İşçilerin dağılma saatinde, Picpus Kapısı ile Charenton Kapısı arasındaki devriye yolunda, kapısının önünde Siyam oyunu⁵ oynanan bir meyhanenin yanında iki adamın karşı-

⁵ Bir dokuz kuka oyunu. (e.n.)

laştıkları görülmüştü. Adamlardan biri gömleğinin altından çıkardığı tabancayı ötekine vermiş, o sırada terleyen göğsünün barutu nemlendirdiğini fark edince, tabancayı açıp falyadaki barutun üzerine biraz daha barut eklemiştir.

Daha sonra nisan ayaklanmasında Beaubourg Cadde- si'nde öldürülen Gallais adlı bir adam, evinde yedi yüz kartuş ve tüfek çakmağı bulunmasıyla övünüyordu.

Bir gün hükümet kenar mahalleye silah ve iki yüz bin fişek dağıtıldığı haberini aldı. Bir sonraki hafta otuz bin fişek daha dağıtıldı. İşin ilginç yanı polisin hiçbirini ele geçirememesiydi. Ele geçirilen bir pusulada “Dört saatte seksen bin yurttaşın silahlarıyla birlikte bir araya gelecekleri gün uzak değil,” yazılıydı.

Tüm bu mayalanma açıktan açığa, neredeyse sakince gerçekleşiyordu. Ayaklanmanın eli kulağındaydı ve eli kulağındaki ayaklanma firtinasını hükümetin karşısında sükünetle hazırlıyordu. Hâlâ yeraltında olsa da, belli belirsiz seçilebilen bu karmaşada her türden gariplik vardı. Burjuvalar işçilere “Karınız nasıl?” dermişcesine sakin bir tavırla “Ayaklanma hazırlıkları nasıl gidiyor?” diye soruyorlardı.

Moreau Sokağı'ndaki bir mobilyacı “Ne zaman harekete geçiyorsunuz?” diye soruyordu.

Yandaki dükkâncı karşılık veriyordu:

— Haberim var, yakında saldıracaksınız. Geçen ay on beş bin kişiydiniz, şimdi sizin yirmi beş bine ulaştı.

Tüfeğini isyancılara veriyor ve komşusu da yedi franka satmak istediği tabancasını onlara hediye ediyordu.

Devrimci dalga yayılıyordu. Paris'in ya da Fransa'nın hiçbir köşesi ondan kaçamazdı. Atardamar her yerde atıyordu. Gizli örgütler tipki iltihaplanma sonucu ortaya çıkan ve insanın iç organlarını saran lifler gibi, ülkeyi bir ağ gibi sar身为 başlıyordu. Hem yasal hem de gizli olan Halkın Dostları Örgütü'nden, günlük bildirilerinden birine “Pluviosa Ayı,

Cumhuriyetin 40. yılı” yazan ve Ağır Ceza Mahkemesi’nin fesih hükümlerine rağmen alt birimlerine şu türden anlamlı isimler vermekte tereddüt etmeyen İnsan Hakları Cemiyeti doğmuştu:

Mızraklar
 Alarm Çanı
 Alarm Topu
 Frigya Başlığı
 21 Ocak
 Dilenciler
 Aylaklar
 Hep İleri
 Robespierre
 Hemzemin
 Başaracağız

İnsan Hakları Cemiyeti’nden *Eylem Cemiyeti* doğmuştu. Bunlar sabırsız davranışın önden koşanlardı. Diğer dernekler büyük örgütlerin çatısı altında toplanmaya çalışıyordu. Bu şubelerin mensupları, oraya buraya çekiliştirilmekten yakınıyorlardı. Bunun sonucunda, *Gauloise Cemiyeti*, *Belediyeler Organizasyon Komitesi*, öte yandan *basın özgürlüğü*, *bireyin özgürlüğü*, *halkın eğitimi* için ve *dolaylı vergilere* karşı dernekler ortaya çıkmıştı. Ardından *Eşitlikçi İşçiler* eşitlikçiler, komünistler, reformistler olarak üç fraksiyona bölündü. Askeri olarak örgütlenen *Bastilles Ordusu*’nda bir onbaşı dört kişiye, bir çavuş on kişiye, bir astegmen yirmi kişiye, bir teğmen kırk kişiye kumanda ediyordu; birbirini tanıyan kişilerin sayısı beşi geçmiyordu. İhtiyatın yüreklikle birleştiği ve Venedik dehasının izlerini taşıyan bir örgütlenmeydi. Baştaki merkez komitenin biri *Eylem Cemiyeti*, diğerı *Bastilles Ordusu* olmak üzere iki kolu vardı. *Sadakat Şövalyeleri* adlı meşruiyetçi bir dernek cumhuriyetçi oluşumlar arasında mekik dokusa da, hiçbir tarafından kabul edilmiyordu.

Paris'teki cemiyetler büyük şehirlerdeki işçilerle de ilişki içindeydi. Lyon, Nantes, Lille ve Marsilya'da İnsan Hakları, Charbonniere ve Özgür İnsan isimli örgütler, Aix'de ise daha önce sözünü ettiğimiz Cougourde adlı devrimci bir cemiyet vardı.

Paris'te Saint-Marceau Mahallesi, Saint-Antoine Mahallesi kadar hareketliydi ve üniversitelerin de kenar mahallelerden aşağı kalır yanları yoktu. Öğrenciler Saint-Hyacinthe Sokağı'ndaki bir kafede ve Mathurins-Saint-Jacques Sokağı'ndaki Sept Billiards Meyhanesi'nde topluyorlardı. Angersli dayanışmacılar ve Aix'deki Cougourde ile birlikte hareket eden A B C Dostları bildiğimiz gibi Kafe Musain'de ve Mondétour Sokağı'ndaki Corinthe Meyhanesi'nde bir araya geliyorlardı. Bazı toplantılar gizliydi. Bazılarıysa herkese açıktı ve daha sonraki davalardaki bir sorgulama kesitinden bu gençlerin yüreklliliği anlaşılabilirdi:

- Toplantı nerede yapıldı?
- Paix Caddesi'nde.
- Kimin evinde?
- Dışarıda.
- Hangi birimler katıldı?
- Bir tanesi.
- Hangisi?
- Manuel birimi.
- Şefi kimdi?
- Ben.
- Siz hükümete karşı ayaklanma gibi ciddi bir konuda karar alamayacak kadar gençsiniz. Talimatlar nereden geliyordu?
- Merkez komiteden.

Daha sonraları Béford, Lunéville ve Epinal çatışmalarında görüleceği gibi ordu da halk gibi hazırlıklarını yapıyordu. Elli ikinci, otuz yedinci, sekizinci, beşinci ve yirminci piyade alaylarına güveniliyordu. Bourgogne'da ve güney şehirlerin-

de sembolik olarak özgürlük ağaçları dikiliyor, bir direğin üzerine kırmızı başlık takılıyordu.

İşte durum böyleydi.

Daha önce de belirttiğimiz gibi diğer halk katmanlarının öncülüğünü yapan Saint-Antoine kenar mahallesi bu durumun ciddiyetini ve hassasiyetini artırıyordu. Çıban başı oradaydı.

Kalabalık bir karınca yuvasını, çalışkan, cesur ve öfkeli bir arı kovanını andıran bu kenar mahalle bir ayaklanması bekleyişi ve arzusuyla titreşiyordu. Tüm bu hareketlilik mahalle sakinlerinin işlerine güçlerine baktılmasına engel değildi. Buradaki canlılığı ve kasveti hiçbir şey tasvir edemezdi. Bu mahallenin tavan aralarında yürek sizlatan acılar gizlenmişti; ayrıca nadir rastlanan keskin zekâlılar da buranın sakinleri arasında yer alıyordu. Hüzün ve zekâının aşırı uçlarının birbiriyle teması geçmesi özellikle tehlikeliydi.

Saint-Antoine kenar mahallesindeki çalkalanmanın başka nedenleri de vardı; çünkü bu mahalle büyük siyasi sarsıntılarla doğrudan ilintili olan ticari krizlerin, iflasların, grevlerin ve işsizliğin etkisini daha derinden hissediyordu. Devrim sırasında yoksulluk hem neden, hem de sonuçu. İndirdiği darbe sonunda kendine geri dönüyordu. Gizli bir potansiyeli barındıran, her zaman silaha sarılmaya ve ayaklanmaya hazır olan bu erdemli, öfkeli, duyarlı halk âdeten bir kıvılcımı bekler gibiydi. Ufukta ne vakit olayların rüzgârıyla sürüklenen kıvılcımlar uçuşmaya başlasa, insan Saint-Antoine kenar mahallesini, istirap ve düşüncenle dolu o barut fışısını Paris kapılarına yerlestiren o uğursuz tesa-düfü düşünmeden edemezdi.

Yukarıda okuduğunuz taslakta birçok kez dile getirildiği gibi *Antoine Mahallesi*'nin meyhaneleri tarihi bir üne sahiptir. Çatışma dönemlerinde, insanların şaraptan ziyade tartışmalarla sarhoş olduğu yerlerdir. Kâhinlere özgü bir akıl ve geleceğin ilhamı burada dolaşır, göğüsleri kabartır, ruhları

yüceltir. Saint-Antoine Mahallesi'nin meyhaneleri Aventine Tepesi'nde, kâhin tanrıçanın mağarasının üstüne inşa edilmiş, kutsal derin esintilerle iletişim halinde olan meyhanele-re benzer, o meyhanelerde masalar sacayağını andırır ve şair Ennius'un *kâhinin şarabı* olarak andığı içkiler içilir.

Saint-Antoine kenar mahallesi insan deposudur. Devrimci sarsıntı halkın egemenliğinin sızdiği çatlaklar yaratır. Bu egemenlik de her şey gibi yanlışlıkla, ama hedefinden sapsa da, yüceliğini her zaman korur. Âdet aksı bir Tepegöz gibidir, *Ingens*.⁶

93'te, havada uçuşan fikirlerin doğruluğuna ya da yanlışlığına, o günün bağınazlık günü mü yoksa coşku günü mü olduğuna bağlı olarak Saint-Antoine Mahallesi'nden vahşi lejyonlar ya da kahraman birlikler çıkıyordu.

Vahşi. Bu sözcük üzerinde anlaşalım. Devrimin kaotik günlerinde yırtık pırtık giysileri, havaya kaldırırdıkları topuzları, mızraklarıyla öfkeden kudurmuş bir halde gürleyerek eski Paris'e akın eden bu adamlar ne istiyorlardı? Baskıların, zorbalıkların sona ermesini, insanlar için iş, çocukların için eğitim, kadınlar için sosyal haklar, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, herkese düşünce özgürlüğü, dünyanın cennet bahçesine dönüşmesini; o iyi ve tatlı, kutsal şeyi, İllerleme'yi istiyorlardı; ama bunu ürkütücü bir biçimde, yarı çıplak bir halde, ellerde topuz, ağızlarında bir gürlemeyle dile getiriyorlardı. Vahşilerdi, evet; ama onlar uygarlığın vahşileriydi.

Öfkeyle haklarını talep ediyor, korku saçarak ve çevrelerinde titreterek de olsa toplumu cennete sürüklemek istiyorlardı. Barbarlara benzıyorlardı, ama kurtarıcıydılar.

Vahşi olduklarını kabul ettiğimiz, ama iyilik uğruna vahşi ve ürkütücü olan bu adamların karşısında şeritli, sırmalı, süslemeli giysileri, ipek çorapları, beyaz tüylü şapkaları, sarı eldivenleri, cilali ayakkabıları, güleç yüzleriyle

⁶ Tek gözlü dev. Bu sözcük aynı zamanda "kudretli", "devasa" vs. anlamlara gelir. (ç.n.)

dirseklerini mermer şöminenin yanındaki kadife masaya yaslamış, sükûnetle geçmişin, Ortaçağ'ın, kraliyetin kutsal hakkının, softalığın, cehaletin, köleliğin, ölüm cezasının devamını savunan, alçak sesle ve nezaketle savaşı, kılıcı, ateşte yakılma cezasını, darağacını göklere çikaran adamlar vardı. Bize gelince, uygarlığın barbarları ile barbarlığın uygarları arasında bir tercih yapmamız istenseydi, barbarların yanında yer alırdık.

Ama Tanrı'ya şükür ki başka bir seçim yapmak mümkün. Çakılmaya lüzum yok, ne öne doğru, ne de geriye. Ne despotizme, ne de teröre. Biz az eğilimli bir ilerlemeden yanayız.

Tanrı bunun için gereğini yapıyor. Yokuşların eğimini azaltma Tanrı'nın politikasıdır.

VI

Enjolras ve Yaverleri

Yaklaşık o tarihlerde, olası bir ayaklanması sezinleyen Enjolras gizemli bir nüfus sayımı yaptı.

Gizli bir toplantı için Kafe Musain'de toplanmışlardı.

Enjolras sözlerine bilmeceyi andıran ama anlamlı birkaç metafor katarak:

— Konumuzu ve kime güvenebileceğimizi belirlememiz lazım. Savaşçı gerekiyorsa yaratmalı, kimle yola çıkacağımız bilinmeli. Bunun kimseye zararı olmaz. Yoldan geçenlerin boynuz darbesine hedef olma olasılığı, yolda oküz varken daha yüksektir. Bu yüzden sürüyü sayalım. Kaç kişiyiz? Bu işi yarına erteleyemeyiz. Devrimciler her zaman ellerini çabuk tutmalıdır; ilerlemenin kaybedecek zamanı yoktur. Beklenmedik olaylara karşı hazırlıklı olalım. Gafil avlanmaya lim. Attığımız tüm dikişlerin sağlam olup olmadığını kontrol etmemiz gerek. Bu işi bugün halletmeliyiz. Courfeyrac sen

politekniklilere gideceksin. Bugün çarşamba, tatil günleri. Feuilly siz de Glacière'dekilerle görüşeceksiniz, öyle değil mi? Combeterre Picpus'a gitme sözü vermişti. Orası karınca yuvası gibi kaymıyor. Bahorel, Estrapade'a gidecek. Prouvaire, masonlar gevşemeye başladılar, bize Grenelle-Saint-Honoré Caddesi'ndeki locada neler olup bittiği hakkında bilgi vereceksin. Joly, Dupuytren'in klinigine gidip tıp öğrencilerinin nabızlarını yoklayacak. Bossuet Adliye Sarayı'nda bir tur atıp stajyerlerle konuşacak. Ben de Cougourde'u üstleniyorum.

— İşte her şey düzenlendi, dedi Courfeyrac.

— Hayır.

— Dahası da mı var?

— Hem de çok önemli.

— Nedir?

— Maine Kapısı, diye yanıtladı Enjolras.

Bir an düşüncelere dalan Enjolras devam etti:

— Maine Kapısı'nda mermerciler, ressamlar, heykelciler var. Coşkulu bir grup ama bir süredir mesafeliler. Ne yaptıklarını bilmiyorum. Akılları başka şeyleerde. Paslanıp gidiyorlar. Zamanlarını domino oynayarak geçiriyorlar. Acilen gidip onlarla biraz sert bir üslupla konuşmak gereklidir. Öğlen on ikiyle bir arasında Richefeu'de toplanıyorlar. Küllerinin üzerine üflemek lazımdır. Bu iş için bizim dalgın Marius'ü düşünmüştüm, iyi bir çocuk, ama artık yanımıza hiç uğramıyor. Bana Maine Kapısı'na gidecek biri gereklidir. Ama elimde kimse kalmadı.

— Ya ben, dedi Grantaire, işte buradayım.

— Sen?

— Ben.

— Sen cumhuriyetçileri bilinçlendireceksin! Sen soğumuş yürekleri idealler adına yeniden ısıtacaksın!

— Neden olmasın?

— Bir işe yarayacağını mı düşünüyorsun?

— Ama bunu yapmayı istiyorum.

- Sen hiçbir şeye inanmazsun.
 - Sana inanırıım.
 - Grantaire, benim için bir şey yapmak ister misin?
 - Ne olursa. Çizmelerini bile cilalarım.
 - Tamam o zaman, bizim işimize karışma. Sen absent ficına gömül.
 - Nankörlük ediyorsun Enjolras.
 - Maine Kapısı'na gideceksin, öyle mi? Beceremezsin ki!
 - Grès Sokağı'ndan aşağı inip Saint-Michel Meydanı'ndan geçmeyi, oradan Monsieur-le-Prince Sokağı'na sapıp Vaugirard Caddesi'ne girmeyi, Carmes Manastırı'ni geçip Assas Caddesi'ne dalmayı, oradan Cherche-Midi Sokağı'na ulaşmayı, Savaş Meclisi'ni arkama alıp Vieilles-Tuileries Caddesi'ni arşınlamayı, bulvarı aştıktan sonra Maine şose-sini izleyip kapıyı geçmeyi ve Richefeu'ye girmeyibecerebilirim. Ayakkabılarım bunubecerebilir.
 - Richefeu'de toplanan arkadaşları tanıyor musun?
 - Pek değil. Sadece senli benli konuşuyoruz.
 - Onlara ne söyleyeceksin?
 - Elbette Robespierre'den, Danton'dan, ilkelerden söz edeceğim.
 - Sen!
 - Ben. Ama bana haksızlık ediliyor. Bu işte üstüme yoktur. Prudhomme'u okudum, *Toplum Sözleşmesi*'ni biliyorum, ikinci yılın anayasası ezberimde. "Bir yurttaşın özgürlüğü diğerinin özgürlüğünün başladığı yerde biter." Sen beni ahmak mı sandın? Çekmecemde Devrim'den kalma bir kâğıt para var. İnsan hakları, halkın egemenliği, elbette! Hatta biraz Hébertist sayılırım. Ağzım laf yapar, saat tutar, altı saat boyunca muhteşem sözler ederim.
 - Ciddi ol, dedi Enjolras.
 - Çok iddialıyorum.
- Birkaç saniye düşünen Enjolras kararını verdiğini belli eden bir işaret yaptı.

— Grantaire, dedi ciddi bir ifadeyle, bu önerini kabul ediyorum. Maine Kapısı'na gideceksin.

Grantaire, Kafe Musain'in hemen yanındaki mobilyalı bir evde oturuyordu. Dışarı çıkip beş dakika sonra geri döndü. Evine Robespierre tarzı bir yelek giymek için gitmişti.

— Kızıl yurttaş, dedi içeri girip bakışlarını Enjolras'a sabitleyerek.

Sonra hızlı bir el hareketiyle yeleğinin kızıl renkli yakalarını göğsüne bastırdı.

Ve Enjolras'a yaklaşıp kulağına:

— İçin rahat olsun, dedi.

Şapkasını kararlı bir ifadeyle başına geçirip çıktı.

Bir çeyrek saat sonra, Kafe Musain'in arka salonu boşalmış, tüm A B C Dostları görev yerlerine dağılmıştı. En son çıkan Cougourde'la görüşecek olan Enjolras'tı.

Paris'teki Cougourde d'Aix yandaşları o zamanlar Issy arazisinde, Paris'in bu bölgesinde çok sayıda bulunan eski taş ocaklarından birinde topluyorlardı.

Buluşma yerine giden Enjolras kafasında gelişmeleri değerlendirdiyordu. Durumun ciddiyeti ortadaydı. Toplumsal bir hastalığın ön belirtileri, yani olaylar ağır ilerlediğinde, en ufak bir sorun önlerini kesiyor, engel oluyordu. Çöküşler ve yeniden doğuşlar bu olgudan doğar. Enjolras geleceğin çehresinde görkemli bir ayaklanmanın belirdiğini görür gibi oluyordu. Kim bilir? Belki de zamanı yaklaşıyordu. Hakkına geri kavuşmuş bir halk, ne güzel bir görüntü! Devrimci dalga Fransa'ya yeniden hâkim oluyor ve dünyaya şöyle diyor: Devamı yarın! Enjolras mutluydu. Ocak ısınıyordu. O anda arkadaşları Paris'in dört bir yanına dağılmışlardı. Combeferre'in derin bilgisini aktardığı etkileyici hatipliğini, Feuilly'nin kozmopolit heyecanını, Courfeyrac'ın fesahatını, Bahorel'in gülüşünü, Jean Prouvaire'in melankolisini, Joly'nin bilimselciliğini, Bossuet'nin acı alaylarını, neredeyse

her yerde aynı anda harekete geçen bir elektrik akımı gibi canlandıryordu zihninde. Hepsi görevinin başındaydı. Alınacak netice hiç kuşkusuz gösterilecek çabalara bağlıydı. Bunun üzerine Grantaire'i düşündü.

— Bak sen, dedi içinden, Maine Kapısı yolumun üzerinde. Richefeu'yu şöyle bir yoklasam mı? Bakalım Grantaire neler yapıyor?

Enjolras, Richefeu'nün kafesine geldiğinde Vaugirard Kulesi'nin çanı saat biri çalışıyordu. Kapıyı itip içeri girdikten sonra kollarını kavuşturdu. Elinden bıraktığı kapı omzuna çarpıp kapanırken masa ve insan dolu, dumanaltı salona baktı.

Bu pusun ortasında bir başka sesle sürekli kesilen bir ses yankılıyordu. Bu rakibiyle atışan Grantaire'in sesiydi.

Grantaire üzerine talaş yiğilmiş, üzerinde domino taşları bulunan, Sainte-Anne mermerinden bir masada biriyle karşı karşıya oturmuş, mermere yumruğunu vuruyordu ve Enjolras şunları işitti:

- Çift altı.
- Dört.
- Domuz! Elimde yok.
- İşin bitti. İki.
- Altı.
- Üç.
- Bir.
- Ben başlıyorum.
- Dört sayı.
- Alacağının en fazlası.
- Sıra sende.
- Büyük bir hata yaptım.
- İyi sayılırsın.
- On beş sayı.
- Yedi daha.
- Yirmi iki eder. (*Düşüncelere dalar*) Yirmi iki!

— Çift altıyı beklemiyordun. Onu başta koysaydım oyunun gidişatı değişirdi.

— İki.

— Bir.

— Bir! Tamam, beş.

— Elimde yok.

— Demin sen koymuştun, değil mi?

— Evet.

— Ayaz.

— Bu ne şans! Ah! Şansın yardım ediyor! (*Uzun uzun düşündükten sonra*) İki.

— Bir.

— Ne beş, ne bir. İşin zor.

— Domino.

— Lanet olsun!

İkinci Kitap *Eponine*

I

Çayırkuşu'nun Tarlası

Marius, Javert'in ani baskınının tuzağı nasıl sonuçlandığına tanık olmuş, ama Javert üç at arabasına bindirdiği suçlularla uzaklaşır uzaklaşmaz, bulunduğu yerden dışarı çıkmıştı. Saat daha akşamın dokuzuydu. Marius Courfeyrac'a gitti. Courfeyrac artık Quartier Latin'in gedikli sakinlerinden biri değildi, "siyasi nedenlerden" Verrerie Sokağı'na taşınmıştı; bu mahalle o dönemde ayaklanma hazırlıklarının kol gezdiği mahallelerden biriydi. Marius, Courfeyrac'a "Sende kalmaya geldim," dedi. Courfeyrac karyolasının üzerindeki iki döşekten birini yere serip "İşte yerin hazır," diye karşılık verdi.

Ertesi sabah yedide, odasına geri dönen Marius kirاسını ve Madam Buogon borcunu ödedikten sonra kitaplarını, yatağını, masasını, konsolunu ve iki iskemlesini bir el arabasına yükleyip yeni adresini söylemeden gitti. Javert akşamki olaylar hakkında Marius'ü sorgulamaya geldiğinde karşısındı "Taşındı!" demekle yetinen Madam Bougon'u buldu.

Madam Bougon Marius'ün akşam yakalanan hırsızların suç ortağı olduğunu düşünüyordu. Mahallenin kapıcı kadınlarına "Bunu kim tahmin edebilirdi? Kız gibi bir delikanlıydı!" diye bağıryordu.

Marius'ün bu ani taşınma kararının iki gerekçesi vardı. Öncelikle en itici ve en acımasız olaya, toplumsal bir çirkinlige, kötü yürekli zenginden çok daha ürkütücü olan kötü yürekli fakire çok yakından tanık olduğu bu evden artık korkuyordu. İkinci gerekçe ise, peşini bırakmayacak bir davaya karışmak ve Thenardier aleyhine tanıklık etmek istemiyor olmasiydı.

Javert ismini aklında tutamadığı genç adamın korktuğunu, kaçip gittiğini ya da belki de baskın sırasında evde olmadığını düşündü. Onu bulmak için çaba sarf etse de, sonuç elde edemedi.

Bir ay, sonra bir ay daha geçti. Marius hâlâ Courfeyrac'ta kalıyordu. Mahkeme koridorlarını arşınlayıp duran stajyer bir avukattan Thénardier'nin hapiste olduğunu öğrenmişti. Her pazartesi Force Hapishanesi yönetimine Thénardier adına beş frank ödüyordu.

Hiç parası olmayan Marius beş frankları Courfeyrac'tan ödünç alıyordu. Hayatında ilk kez birinden borç istiyordu. Düzenli olarak ödünç alınan ve yatırılan bu beş franklar Courfeyrac ve Thénardier için bir muammaydı. Courfeyrac "Bu parayı kime veriyor?" diye sorarken, Thénardier ise "Bu para kimden geliyor?" diye düşünüyordu.

Marius zaten yıkılmış bir haldeydi. Her şey yeniden bir bilmeceye dönüşmüştü. Önünü görmüyordu, hayatı bir kez daha el yordamıyla dolaştığı o gizeme gömülümüştü. O karanlıkta, sevdiği kızı, babası olduğunu sandığı ihtiyarı, bu dünyada ilgilendiği ve tek umudu olan o iki varlığı bir an için çok yakından görmüş ve onları bulduğunu sandığı anda bir esinti tüm bu gölgeleri sürükleyip götürmüştü. Bu ürkütücü şoktan tek bir kesinlik ve gerçeklik kivilcimi saçılma-

mişti. En ufak bir tahmin bile yürütülemiyordu. Bildiğini sandığı ismi bile bilmiyordu. Kuşkusuz adı Ursule değildi. Ve Çayırkuşu bir lakkaptı. Ya ihtiyara ne demeliydi? Gerçekten polisten mi kaçıyordu? Marius'ün aklına Invalides yakınlarında rastladığı beyaz saçlı işçi geldi. Şimdi bu işçiyle M. Leblanc'ın aynı kişi olduğunu düşünüyordu. Demek kılık değiştiriyordu? Bu adamda hem kahramanca, hem de şüphe uyandıran bir şeyler vardı. Neden yardım istemek için bağırmamıştı? Neden kaçmıştı? Genç kızın babası mıydı? Nihayet Thénardier'nin tanadığını sandığı adam mıydı? Thénardier yanlışlık olamaz mıydı? Bu soruların hiçbirine yanıt bulamıyordu. Yine de, tüm bunlar Luxembourg Bahçesi'ndeki genç kızın melekzi zarafetine gölge düşürmüyordu. İçler acısı bir üzünen yaşayan Marius'ün yüreğinde tutku, gözlerinde ise gece vardı. İtilmiş, çekilmiş ve kımıldamamıştı. Aşk dışında her şey yok olup gitmişti. Aşkı bile sezilerini, ani parıltılarını kaybetmişti. Genellikle içimizi yakan bu ateş biraz da olsa önmüzu aydınlatacak yararlı bir ışık saçar. Marius tutkunun o sessiz öğütlerini dinlemiyor, içinden asla "Keşke oraya gitseydim!", "Şu yolu deneseydim!" demiyordu. Artık adını Ursule olarak anamayacağı kız kuşkusuz bir yerlerdeydi, ama hiçbir şey Marius'e onu nerede arayacağı konusunda bilgi vermiyordu. Tüm yaşamı şöyle özetlenebilirdi: Nüfuz edilemeyen bir sis bulutundaki mutlak belirsizlik. Onu yeniden görmek, onu; hep bunu istiyordu, ama hiç umudu yoktu.

Üstüne üstlük yoksulluk yeniden yakasına yapışmıştı. Hemen yanı başında, hemen arkasında onun dondurucu soluğunu hissediyordu. Tüm bu ıstıraplı günlerde ve uzun zamandan bu yana çalışmaya ara vermişti; bu, tehlikeli, terk edilmesi kolay, yeniden kazanılması zor bir alışkanlıktır.

Dozunda alınan sakinleştirici gibi, belli bir miktarda hayal kurmak da faydalıdır. Zihnin ve emeğin bazen şiddetli olan ağrularını dindirir ve saf düşüncelerin sert çıkışlarını

törpüleyen, sağda solda eksiklikleri ve aralıkları dolduran, dağınıklıkları birbirlerine bağlayan hafif ve serin bir bugunun ortaya çıkmasına neden olur. Ama fazla hayal insanı sular altında bırakır, boğar. Düşüncelerinin yerini tamamıyla hayaller almış zihin emekçisinin vay haline! İşin içinden kolayca sıyrılacağını sanır ve her seferinde hep aynı şeyi söyler. Yanılıgı!

Düşünce zihnin, hayal hazzın ürünüdür. Düşüncenin yerine hayali koymak yemeğe zehir katmaya benzer.

Hatırlanacağı gibi, Marius bu aşamaya gelmişti. Tutku ortaya çıkmış ve onu amaçsız, dipsiz bir kuruntuya sürüklemişti. İnsan evinden sadece hayaller kurmak için çıkar. Tembel bir yaratıcılık. Uğultulu ve durağan bir uçurum. Ve işsizlik uzadıkça ihtiyaçlar artar. Bu bir yasadır. Hayaller kuran kişi doğal olarak cömert ve yumuşaktır; gevşeyen zihin hayatı sıkı sıkı sarılamaz. Bu yaşam tarzında, kötüüğe iyilik karışmıştır, çünkü gevşeklik kötü olsa da, cömertlik iyidir. Ama çalışmayan yoksul, cömert ve yüce gönüllü kişinin işi bitiktir. Kaynaklar tükenir, gereksinimler artar.

En dürüst ve en güçlüler kadar en onursuz ve zayıf insanların da yuvarlandığı, intihar ya da cinayet gibi iki çukurla sonlanan ölümcül yokuş.

İnsan sadece hayaller kurmak için çıktıığı evinden günün birinde kendini suya atmak için çıkar.

Aşırı hayal kuranların sonu Escousselara ve Lebraslara benzer.⁷

Marius gözlerini, göremediği kızı sabitlemiş bir halde bu yokuşu ağır adımlarla iniyordu. Burada yazdıklarımız garip görünse de gerçekdir. Yokluğu hissedilen bir varlığın anısı yüreğin karanlıklarında aydınlanır; gözden kayboldukça daha fazla ışıldar; umutsuz ve karanlık ruh ufukta içsel gecenin yıldızı olan bu ışığı görür. Marius'ün tüm dü-

⁷ Victor Escousse (1813-1832) ve Auguste Lebras (1811-1832): Birlikte intihar eden iki Fransız yazar. (ç.n.)

şünceleri o kızda yoğunlaşıyordu. Ondan başka bir şey düşünmüyor, eski takım elbiselerinin artık giyilemeyecek hale geldiğini, yeni takım elbiselerinin eskidiğini, gömleklerinin, çizmelerinin, şapkasının, yani hayatının yıprandığını belli belirsiz fark ediyor, kendi kendine: “Ölmeden önce onu bir kez görebilseydim!” diyordu.

Geriye tek bir hoş düşünce kalmıştı, o da onu sevmiş, bakışlarıyla bunu belli etmişti, ismini bilmese de ruhunu tanıyordu ve belki de ne kadar gizemli olursa olsun bulunduğu yerde Marius’ü sevmeye devam ediyordu. Onu nasıl düşünüyorsa, o da kendisini düşünüyor olamaz mıydı? Bazen, seven her yüreğin yaşadığı o tarifi imkânsız anlarda, sadece kederle dolu zihninde sevincin belli belirsiz titreştiğini hissediyor, kendi kendine “Bu düşünceler ondan bana ulaşıyor!” dedikten sonra ekliyordu: “Belki benim düşüncelerim de ona ulaşıyor.”

Bu yanılısama bir an sonra başını olumsuz bir anlamda sallamasına neden olsa da, bazen ruhuna umuda benzeyen ışıltıların yayılmasını başarıyordu. Ara sıra, özellikle de akşamın hayalperestleri hüzünlendirdiği o saatlerde beyğini dolduran aşıkın en saf, en çiksız, en ideal hayallerini kağıda döküyor, bunu “ona yazmak” olarak adlandırıyordu.

Akıllılığının bozulduğu düşünülmesin. Tam tersine. Çalışma ve belirli bir hedefe kararlı adımlarla yürüme yetisini kaybetse de, her zamankinden daha keskin görüşlü, daha sağduyuluuydu. Garip gelse de, Marius gözünün öünden geçen en önemsiz olayları ve kişileri bile dingin ve gerçek bir aydınlıkta görüyor, onurlu bir bezginlik ve saf bir kayıtsızlıkla her konuda doğru hükme varıyordu. Ümidi neredeyse tamamen kaybeden yargısı yukarıdan bakıyor, havada süzülüyordu.

Bu ruh hali içinde hiçbir şey gözünden kaçmıyor, hiçbir şey onu yaniltamıyor ve her an yaşamın, insanlığın ve kaderin derinliklerini keşfetdiyordu. Tanrı’nın en kaygılı anlarını-

da bile aşka ve bahtsızlığa layık bir ruhla donattığı kişi ne mutludur! Bu dünyadaki nesneleri ve insanların yüreklerini bu çifte aydınlıklı görmeyen kişi hiçbir şey görmemiştir ve hiçbir şey bilmiyordur.

Seven ve acı çeken ruh yüceliğin doruk noktasındadır.

Zaten peş peşe akıp giden günlerde hiçbir yeni gelişme yaşanmıyor, her an o kasvetli yaşam alanının daha da dardaldığını hissediyordu. Dipsiz uçurumun kenarını şimdiden seçebiliyordu.

— Nasıl olur! diye tekrarlıyordu, ölmeden önce onu göremeyecek miyim?

Saint-Jacques Caddesi'nden yukarı çıkılıp bir süre şehir kapısının kenarındaki eski bulvarın solundan yürünense, Santé Sokağı'na, sonra Glacière'e varılır ve Gobelins Çayı'na gelmeden biraz önce, Paris bulvarlarının uzun ve tek düzeye kemerinde Ruisdael'in oturup etrafını izlemeyi tercih edeceği tek yer olan bir tarlaya rastlanır.

Tasvir edemediğim bir zarafetin yayıldığı bu tarlanın yeşil çimenliğinde paçavraların rüzgârda kuruduğu iper gerilidir, etrafını inceleyen biri orada XIII. Louis döneminde yapılmış bir bostan çiftliğinin, çatı pencereleriyle kaplı tavan arasını, kırık dökük çitleri, kavak ağaçlarının arasından akan küçük çayı, kadınları, güllüşleri, sesleri fark eder, ufukta Panthéon, Sağır ve Dilsizler Okulu'nun mili; kara, bodur, garip, güllünç, muhteşem Val-de-Grâce ile Notre-Dame'in tepesinde yer alan dörtgen; kasvetli kuleler belirir.

Görülmeye değer olduğundan buraya kimse gelmez. Sadece her çeyrek saatte bir yolcu ya da yük arabası geçer.

Marius'ün tek başına yaptığı gezintilerden biri onu çayın kenarındaki bu tarlaya getirdi. O gün bu bulvarda seyrek karşılaşılan bir şey, yürüyen biri vardı. Belli belirsiz, mekânın vahşi büyüsüne kapılan Marius adama:

— Burası neresi? diye sordu.

— Çayırkuşu'nun tarlası, diye yanıtladı adam, Ulbach, Ivryli çoban kızını burada öldürdü.

Ama Marius *Çayırkuşu* kelimesinden sonrasınu duymamıştı. İnsan hayallere daldığında, bazen bir kelimeyle donakalır. Tek bir düşüncede yoğunlaşan zihin başka hiçbir şeyi algılayamaz. *Çayırkuşu* adı Marius'ün melankolisinin derinliklerinde Ursule'ün yerini almıştı.

— Bak sen, dedi, gizemli iç monologlara eşlik eden bilinçsiz bir şaşkınlıkla, burası onun tarlası. Bu sayede nerede oturduğunu öğreneceğim.

Sağma ama karşı konulamaz bir akıl yürütmemeydi.
Her gün *Çayırkuşu*'nun tarlasına gitti.

II

Hapishanelerin Kuluçkasında Döllenip Gelişen Suçlar

Javert'in Gorbeau viranesindeki zaferi kusursuz gibi görünse de, aslında öyle değildi.

Öncelikle, Javert'in en önemli kaygısı tutsağı tatsak edememesiydi. Kaçan mağdur katilden daha tehlikelidir ve haydutlar için değerli bir ganimet olan bu kişinin adalet için de aynı anlamı taşımazı muhtemeldir.

İkincisi, Montparnasse Javert'in elinden kaçmıştı.

Bu "züppe şeytanı" yakalamak için başka bir fırsat kollaması gerekiyordu. Gerçekten de Montparnasse, bulvardaki ağaçların altında nöbet tutan Eponine'e rastlayınca, Schinderhannes ve babası yerine, Némorin ve kızı olmayı tercih ederek onu alıp gitti. İyi ki bunu yaptı. Şimdi özgürdü. Eponine'e gelince, Javert onu yeniden yakalatmıştı, vasat bir teselli. Eponine, Azelma'nın yanına Madelonnettes'e gönderildi.

Nihayet, Gorbeau viranesinden Force Hapishanesi'ne gidilirken en önemli tutuklulardan biri olan Clauses ortadan kaybolmuştu. Kimse bunun nasıl olduğunu bilmiyordu, polis de çavuşlar da "hiçbir şey anlayamamıştı",

âdetâ buhar olup uçmuştu, kelepçelerinin arasından kaymış, arabanın yarıklarından dışarı sızmış, kaçmıştı, hapishaneye varıldığındâ Claquesous'nun artık orada olmadığı dışında ne diyeceklerini bilmiyordu. Bu işte ya cinlerin ya da polisin parmağı vardı. Claquesous suda eriyen kar tanesi gibi karanlıklara mı karışmıştı? Polislerle gizli bir işbirliği mi yapmıştı? Bu adam düzenin ve karmaşanın çifte muamasını mı temsil ediyordu? İsyana ve baskiya aynı mesafede mi duruyordu? Bu sfenksin ön ayakları suçta, arka ayakları adalette miydi? Böyle ilişkileri kabullenmeyen Javert böyle bir uzlaşmaya da karşı çıktı; ama emrinde çalışan başka müfettişler de vardı ve astı olsalar da emniyetin sırlarına ondan daha vakıf olabilirlerdi, üstelik Claquesous iyi bir muhbîr olacak kadar alçaktı. Geceyle böyle hokkabazca yakın ilişkiler kurmak, haydutluk için mükemmel, polis için de hayranlık verici bir şeydir. İki ucu keskin böyle alçaklar vardır. Ne olursa olsun, Claquesous tüm aramalara rağmen bulunamadı. Javert bu işe şaşırmaktan çok öfkelenmişti.

Javert'in adını unuttuğu "korkmuş olması muhtemel o avukat bozuntusuna" gelince, Javert Marius'ü pek önemsemiyordu. Zaten bir avukatı yeniden bulmak mümkün değildi. Ama sadece bir avukat mıydı?

Sorgu yargıçı, biraz gevezelik edeceğini umarak Patron-Minette çetesinin üyelerinden birini hücreye atmamayı uygun bulmuştı. Bu adam Petit-Banquier Sokağı'nın uzun saçlı serserisi Brujon'du. Onu gardiyanların sürekli gözetimi altında olacak biçimde Charlemagne avlusuna yerleştirdiler. Brujon ismi Force Hapishanesi'nin anılarından biridir. Hapishane yönetiminin Saint-Bernard avlusu, mahkûmlarınsa Fosse-aux-Lions olarak adlandırdıkları Yeni Bina'nın iğrenç avlusunda, solda çatılara kadar yükselen, oyuklarla ve çatılarla kaplı o duvarın üzerinde, eski La Force dukalık konağının şapelinin yerini alan mahkûm yatakhanesine açılan eski, paslanmış bir kapının yanında, bundan on iki yıl ön-

cesine dek görülebilen, taşa çiviyle kabaca oyulmuş, armayı andıran bir şekil ve şu imza vardı:

Brujon, 1811

1811 Brujon'u 1832 Brujon'unun babasıydı.

Gorbeau viranesine yapılan baskında hayal meyal görebildiğimiz Brujon şaşkın ve şikayetçi bir hali olan oldukça kurnaz ve becerikli bir delikanlıydı. Soru yargıçının bu şaşkın halinden dolayı hücre yerine Charlemagne avlusunda daha yararlı olacağını düşünmüştü.

Hırsızlar adaletin eline düştüler diye işlerine ara vermezler. Bir suçtan hapsi boylamak bir başka suçun tasarlanması engellemez. Onlar bir tablosu sergi salonundayken atölyelerinde yeni bir tablo için çalışan sanatçılar gibidir.

Brujon hapishanede şaşkınlığa uğramış gibiydi. Bazen saatler boyunca Charlemagne avlusunda, kantincinin penceresinin yanında ayakta bekliyor, *sarımsak 65 santim*'le başlayıp, *sigara 5 santim*'le biten kantin fiyat listesini seyrediyordu. Ya da zamanını titreyerek, dişlerini takırdatarak, ateşi olduğunu söyleyerek, revirdeki yirmi sekiz yataktan birinin boş olup olmadığını öğrenmeye çalışarak geçiriyordu.

1832 yılı Şubat ayının ortalarına doğru, bu miskinin hapishane alışveriş görevlileri aracılığıyla, kendi adına değil, üç arkadaşı adına üç farklı sipariş verdiği öğrenildi. Bu siparişler başgardıyanın dikkatini çekecek kadar yüksek bir meblağa, elli meteliğe mal olmuştu.

Araştırma başlatıldı ve mahkûmların görüş odasındaki sipariş listelerinden elli meteliğin şu şekilde harcandığı saptandı: Üç siparişten biri, on meteliği Panthéon'a; diğer, on beş meteliği Val-de-Grâce'a, üçüncüsü, yani yirmi beş meteliği de Grenelle Kapısı'na gönderilmişti. Oysa Panthéon'da, Val-de-Grâce'da, Grenelle Kapısı'nda şehir kapılarının en tehlikeli serserileri olan Garabet lakanlı Kruideniers, eski kürek

mahkumu Glorieux ve Barre-Carosse ikamet ediyorlardı. Bu olay üzerine polis onları izleme altına aldı. Bu adamların, Babet ve Gueulemer gibi iki lideri hapse atılan Patron-Minette çetesinin mensupları olduğu varsayılyordu. Brujon'un ev adreslerine değil, sokakta bekleyen kişiler adına göndermiş olması yeni bir komplonun hazırlandığını düşündürmüştü. Başka deliller de olunca üç serseri yakalandı ve Brujon'un çevirdiği dolabın gün ışığına çıkarıldığına inanıldı.

Bu önlemler alındıktan bir hafta kadar sonra, bir gece Yeni Bina'nın alt katındaki yatakhaneyi kontrol eden bir nöbetçi markasını marka kutusuna attığı sırada –bu yöntem nöbetçilerin görevlerini düzenli bir şekilde yerine getirip getirmediklerini denetlemek için uygulanıyor, yatakhanelein kapısına çiçelenmiş marka kutularına her saat başı bir marka atılması gerekiyordu– gözetleme deliğinden yatağının üzerinde doğrulmuş olan Brujon'un duvar lambasının ışığında bir şeyler yazdığını görüp içeri girdi. Brujon bir ay hücre cezasına çarptırıldı, ama ne yazdığını öğrenilemedi. Polis de bu konuya ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadı.

Ama ertesi gün Charlemagne avlusundan Fosse-aux-Lions'a iki avluyu ayıran beş katlı binanın üzerinden bir “uçurtma” gönderildi.

Mahkûmlar, ustaca yoğrulmuş, İrlanda'ya, yani hapishanenin çatılarının üzerinden diğer avluya gönderilen ekmek parçasını uçurtma olarak adlandıryorlardı. İrlanda sözüğü de bir ülkeden diğerine, yani İngiltere'den İrlanda'ya göndermeye dayanıyordu. Diğer avluya düşen uçurtmayı yerden alan onu açar ve içinde mahkûmlardan birine gönderilmiş bir pusula bulurdu. Pusulayı bulan bir mahkûmsa adresine teslim ederdi, ama pusula bir gardiyanın ya da hapisanelerde koyun, kürek zindanlarında tilki olarak adlandırılan işbirlikçi mahkûmlardan birinin eline geçerse cezaevi yönetimine ve polise iletildi.

Pusula bu kez tecritteki bir mahkûma gönderilmişti, ama pusula yine de adresine ulaşmıştı. Yuvarlanmış kâğıtta iki

satırlık yazı vardı: "Babet. Plumet Sokağı'nda halledilecek bir iş var. Bir bahçenin üzerindeki parmaklık."

O gece Brujon'un yazdığı şey buydu.

Ziyaretçilerin üzeri sıkı bir şekilde aransa da, Babet bu pusulayı Force Hapishanesi'nden Salpêtriere'de yatan "iyi bir dostuna" iletmenin bir yolunu bulmuştu. Bu kız da pusulayı polis tarafından özenle aranan ama henüz yakalanmadış olan Magnon adındaki bir kadına verdi. Okuyucunun daha önce ismini duyduğu ve ileride Thénardierlerle ilişkili içinde olduğunu öğreneceği Magnon adlı bu kadın Eponine'i ziyarete gittiği Madelonnettes ile Salpêtrière arasındaki bağlantıyı sağlıyordu.

Tam da o günlerde aleyhlerinde yeterli delil bulunamadığı için Eponine ve Azelma serbest bırakılmıştı.

Eponine çıktığında, Madelonnettes'in kapısında bekleyen Magnon, olayı aydınlatması için Brujon'un Babet'ye yazdığı pusulayı ona verdi.

Plumet Sokağı'na giden Eponine bahçeyi ve parmaklıklarını tanıdıktan sonra evi gözledi, pusuda bekledi ve birkaç gün sonra Clocheperce Sokağı'nda oturan Magnon'a bir peksimet götürdü, Magnon'da bu peksimetin Babet'in Salpêtriere'deki metresine iletti. Peksimet, cezaevlerinin karanlık dilinde yapılacak bir şey yok anlamına geliyordu.

Bu olayın üzerinden bir hafta geçmeden, Brujon ve Babet devriye yolunda karşılaşmışlardır, biri soru yargıcına götürülürken, diğeri soru yargıcından getiriliyor. "Eee P Sokağı işi ne oldu?" diye sordu Brujon. "Peksimet," diye yanıt verdi Babet.

Böylece, Brujon'un Force Hapishanesi'nde tasarladığı suç baştan başarısızlığa uğramış oldu.

Yine de bu başarısızlığın Brujon'un planladıklarıyla hiç ilgisi olmayan sonuçları oldu. Bunları ileride göreceğiz.

Genellikle insan bir ipe düğüm attığını sanırken, başka bir ipi bağlar.

III

Mabeuf Baba'nın Gördüğü Hayal

Artık kimseyle görüşmeyen Marius bazen yolda Mabeuf Baba ile karşılaşıyordu.

Marius bir mahzenin basamakları denebilecek, mutlu insanların yukarıdan gelen ayak seslerinin işitildiği keder basamaklarını yavaşça inerken, M. Mabeuf de kendi payına aynı şeyi yapıyordu. *Cauterets Yüresi Florası* artık hiç satmıyordu. Austerlitz Mahallesi'ndeki küçük bahçesi yeterince güneş almadiğinden civit üzerine yaptığı deneyler başarısızlıkla sonuçlanmıştı. M. Mabeuf orada ancak nemi ve gölgeyi seven birkaç bitki yetiştirebilmişti. Yine de cesaretini kaybetmiyordu. *Jardin des Plantes*'da⁸ iyi güneş alan küçük bir toprak parçası civit deneylerinin masraflarını kendisinin karşılaması kaydıyla ona verilmişti. Bu çalışmalar için Flora'nın ciltlerinin bakır kaplamalarını rehin bırakmıştı. Öğle yemeğini iki yumurtayla geçiştirmeye başlamıştı ve bunlardan birini on beş aydan beri maaşını ödediği yaşı hizmetkârına ayıryordu. Ve bu öğle yemeği genellikle tek öğünüydü. Artık eski çocuksu gülümsemesini kaybetmişti, hırçınlaşmıştı ve misafir kabul etmiyordu. Marius onu ziyaret etmeyi aklından geçirmemekle iyi yapıyordu. Bazen, M. Mabeuf'ün *Jardin des Plantes*'a gittiği saatte, genç adamlı ihtiyar Hôpital Bulvari'nda karşılaşıyordu, konuşmadan, birbirlerine başlarıyla üzünlü bir selam vermekle yetiniyorlardı. Sefaletin bağları kopardığı bir an gelir, yürek sizlatan bir şeydir bu! Bir zamanlar iki dostken, şimdi iki yabancı olmuşlardı.

Kitapçı Royol'ün ölümünden sonra, M. Mabeuf kendisi için mutluluğu, hazzı ve umudu temsil eden kitaplari, bahçesi ve cividi dışında hiçbir şeyle ilgilenmez olmuştu. Bunlar yaşamasına yetiyordu. Kendi kendine:

⁸ Fransa'nın en büyük botanik bahçesi. (c.n.)

— Mavi topaklarımı elime alıncı zengin olacağım, bakır larımı reh nden alıp şarlatanlıklarla, davullarla, gazetelere vereceğim ilanlarla *Flora*'mı yeniden gündeme taşıyacağım, Pierre de Médine'in nerede bulacağınu iyi bildiğim tahta ciltli *Denizcilik Sanatı* kitabının 1559 baskısını satın alacağım.

Böylece, gün boyunca çivit tarhında çalışıyor, akşamları bahçesini sulamak ve kitaplarını okumak için evine dönüyordu. M. Mabeuf o tarihlerde neredeyse seksen yaşındaydı.

Bir akşam çok garip bir hayal gördü.

Evine hava daha aydınlikken dönmüştü. Sağlığı giderek bozulan Plutarkhos Ana hasta olduğundan yatıyordu. Kenarında bir parça et kalmış bir kemik ve mutfak masasının üzerinde bulduğu bir parça ekmekle karnını doyurmuş, bahçede bank işlevi gören ters dönmüş bir kenar taşının üzerine oturmuştu.

Bankın yanında, eski meyve bahçelerine özgü kırışlerden ve tahtadan yapılmış büyük bir dolap vardı, bu dolabın alt bölmesinde bir tavşan kafesi, üst bölmesinde de meyvelik bulunurdu. Kafeste tavşan kalmamıştı, ama meyvelikte kıştan kalma birkaç elma vardı.

M. Mabeuf gözlüklerini takmış, kendisini heyecanlandıran ve hatta zihnini -yaşından beklenmeyecek kadar meşgul eden iki kitabı sayfalarını karıştırıyordu. Doğal çekingenliği onu bazı batıl inançlara eğilimli kılıyordu. Kitaplardan ilki ünlü parlementer Delandre'in *İblislerin İhaneli*, diğeri Mutor de la Rubaudière'in *Vauvert'in İblisleri ve Bievre'in Çüce Cinleri Üzerine* idi. Bu son kitap, bahçesi bir zamanlar çüce cinlerin uğrak yeri olduğundan onu daha çok ilgilendiriyordu. Alacakaranlık göğü aydınlatmaya, yeri karartmaya başlamıştı. Okurken elinde tuttuğu kitabı üstünden aralarında en büyük teselli kaynaklarından biri olan muhteşem bir orman gülünün de bulunduğu bitkilerini inceliyordu; tek damla yağmur yağmayan, samyeli, rüzgâr ve güneşle geçen dört günün ardından saplar, tomurcuklar

eğilip bükülmeye, yapraklar dökülmeye başlamıştı, hepsinin sulanmaya ihtiyacı vardı; özellikle orman gülü çok hüzünlü görünüyordu. Mabeuf Baba bitkilerin ruhları olduğuna inananlardandı. Yaşlı adam tüm gün çivit tarhında çalışmıştı, yorgunluktan bitkin düşmüştü, yine de ayağa kalkıp kitaplarını bankın üzerine bıraktı ve iki büklüm olmuş halde sendeleyerek kuyuya kadar yürüdü, ama kovanın zincirini kavradığında gücü onu asılı durduğu cividen söküp almaya bile yetmedi. Bunun üzerine geri dönüp yıldızlarla dolu gökyüzüne endişeyle baktı.

Akşam saatlerinde, insanın dertlerini bilmem hangi kasvetli ve sonsuz bir sevinçle ezen bir sükünet vardır. Yağmur gündüz olduğu gibi gece de yağmayaçağá benziyordu.

— Her yanda yıldızlar! diye düşündü ihtiyar. Tek bir bulut bile yok! Bir damla su yok!

Ve göge kaldırdığı gözlerini bir an için yere çevirdi.

Başını tekrar kaldırip bir kez daha göge bakarken mirildandı:

— Bir çiy daması! Biraz merhamet!

Bir kez daha kuyunun zincirini yerinden oynatmayı denedi, ama başaramadı.

O sırada kendisine hitap eden bir ses duydu:

— Mabeuf Baba, bahçenizi sulamamı ister misiniz?

Aynı anda çitten geçen yırtıcı bir hayvanın gürültüsü duyuldu ve çalışmaları arasından çıkan uzun boylu, sıiska bir kız önünde dikilip cüretkâr bir ifadeyle ona baktı. Karşısındaki, bir insandan çok alacakaranlıkta beliren bir biçimde benziyordu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi kolayca ürken Mabeuf Baba daha tek bir söz bile etmeden, hareketleri karanlıkta garip, sert şekiller çizen bu yaratık zinciri yerinden almış, kovayı daldırıp çıkarmış, suyu süzgeçli kovaya aktarmıştı ve şimdi yaşlı adam bu çıplak ayaklı, yırtık pırtık giysili ha-

yaletin etrafına hayat dağıtarak koşturduğunu görüyordu. Süzgeçli kovadaki suyun yapraklar üzerindeki sesi Mabeuf Baba'nın ruhunu aydınlatıyor, orman gülünün artık mutlu olduğunu düşündürüyordu.

İlk kova boşalınca, kız kovayı ikinci, ardından üçüncü kez doldurdu, tüm bahçeyi suladı. Çiçek tarhlarının arasından simsiyah bir siluet gibi yürüdüğünü, delik deşik fularının uzun, kemikli kollarının üzerinde salındığını gören onu bir yarasa sanabilirdi.

Kız işini bitirdiğinde, Mabeuf Baba yaşlı gözlerle kızı yaklaştı ve elini onun alnına koydu.

— Tanrı sizi kutsayacak, dedi, çiçeklere baktığınıza göre bir melek olmalısınız.

— Hayır, ben şeytanım, dedi kız, ama umurumda değil.

Yaşlı adam kızın verdiği cevabı beklemeden ve duymadan haykırdı:

— Sizin için bir şey yapamayacak kadar yoksul ve bahtsız olmam ne acı!

— Yapabileceğiniz bir şey var.

— Nedir?

— Bana M. Marius'ün nerede oturduğunu söyleyebilirsiniz.

İhtiyar hiçbir şey anlamadı.

— Hangi Mösyö Marius?

Yaşlı adam donuk bakışlarını yukarı çevirdi, kaybettığı bir şeyi aramış gibi görünüyordu.

— Eskiden buraya gelen bir delikanlı.

Bu arada M. Mabeuf hafızasını taramıştı.

— Ah evet! diye haykırdı, ne demek istedığınızı anlıyorum. Biraz bekleyin! Mösyö Marius... Baron Marius Pont-mercy elbette! Oturduğu yer... Ama artık orada oturmuyor... Ah bilmiyorum ki...

Böyle konuşurken orman gülünün bir dalını bağlamak için öne doğru eğilip devam etti:

— Tamam, şimdi hatırladım. Sıklıkla bulvardan geçip Glacière'e doğru gider. Croulebarbe Sokağı. Çayırkuşu tarlası. Oraya gidin. Onunla karşılaşırınız.

M. Mabeuf doğrulduğunda etrafta kimse yoktu, kız ortadan kaybolmuştu.

Hiç kuşkusuz biraz korktu.

— Doğrusu bu ya, bahçem sulanmasaydı onun bir halet olduğuna inanacaktım.

Bir saat sonra yattığında bu düşünce aklına yeniden geldi ve düşüncenin tipki denizi geçmek için balığa dönüşen kuş gibi, uykuya geçmek için yavaş yavaş hayallere gömüldüğü o belirsizlik anında, kendi kendine:

— Gerçekten de, Rubaudière'in cin hikâyelerinde anlatıklarına çok benziyordu. Yoksa cin miydi? diyordu.

IV

Marius'ün Gördüğü Hayal

“Hayaletin” Mabeuf Baba'yı ziyaret etmesinden birkaç gün sonra, bir pazartesi sabahı, Marius, Thénardier'ye vermek üzere Courfeyrac'tan aldığı beş frankı cebine koymuş, hapishaneye gitmeden önce, döndüğünde daha iyi çalışacağını umarak “biraz gezinmeye” çıkmıştı. Zaten hep böyle oluyordu. Kalkar kalkmaz, biraz çeviri yapmak için bir kitap ve bir kâgidin başına oturuyordu; o dönemde elinde Almanya'da Savigny ile Gans arasında yaşanan ünlü tartışmalarla ilgili bir kitap vardı; bir Savigny'i, bir Gans'ı açıyor, dört satır okuyor, bir satır yazmayı deniyor, beceremiyor, kâğıtlı kendisi arasında bir yıldız görüyor ve iskemlesinden kalkarken şöyle diyordu:

— Dışarı çıkacağım. Biraz dolaşmak beni çalışmaya teşvik edecek.

Ve Çayırkuşu'nun tarlasına gidiyordu.

Orada her zamankinden çok yıldız görüyor, Savigny ile Gans'a hiç rastlamamıştı.

Eve dönüp yeniden işinin başına koyulmayı denediğinde bunu başaramıyor, zihnindeki düşünce kopukluklarından birini bile onaramayınca:

— Yarın dışarı çıkmayacağım. Çalışmamı engelliyor, diyordu. Ve ertesi gün yine dışarı çıktı.

Zamanını Courfeyrac'ın evinden çok Çayırkuşu'nun tarlasında geçiriyordu. Asıl adresi söyleydi: Santé Bulvarı, Croulebarbe Sokağı'ni geçince yedinci ağaç.

O sabah bu yedinci ağaç terk etmiş, Gobelins Çayı'nın korkuluğuna oturmuştu. Neşeli bir güneşin ışınları yeni açılmış ve pırıl pırıl yapraklar arasından sızıyordu.

“Onu” düşünüyordu. Ve onun, bir serzenişe dönüşen hayali Marius'ün zihnine yeniden üşüşüyordu. Ruhunu felç eden tembelliğin tüm benliğini kapladığını ve kederle güneşin görmesine engel olan önündeki karanlığın geçen her saniye biraz daha yoğunlaştığını düşünüyordu.

Bununla birlikte bir monoloğa bile dönüşemeyecek belli belirsiz düşüncelerin bu açıklı boşlukları arasında gücü iyiden iyiye tükeniyordu ve kendini hırpalamayı arzulayacak kuvveti bile bulamıyor, yine de dış dünyaya ait duyumlar Marius'ün melankoliyi âdet soluyan ruhuna sizinayı başarıyordu. Arkasında, aşağısında, çayın iki yakasında, Gobelinsli çamaşırçı kadınların çamaşırlarını dövdüklerini ve karaağaçların dallarında gevezelik eden kuşların öttüğünü duyuyordu. Bir yanda özgürlüğün, mutlu kayıtsızlığın, kanatlı aylaklılığın, diğer yanda emeğin gürültüsü vardı. Bu iki neşeli gürültü onun derin düslere dalmasını ve neredeyse düşünmesini sağlıyordu.

Aniden bu bezgin kendinden geçişin ortasında tanıdık bir ses duydu:

— Şuraya bak! İşte burada!

Gözlerini kaldırın Marius bir sabah evine gelen bu bahtsız çocuğu, Thénardierlerin büyük kızı Eponine'i tanıdı; artık ismini biliyordu. İşin tuhaf tarafı, kız yoksullaşmış ve güzelleşmişti, ondan beklenmeyecek iki şey. Biri aydınlığa, diğerİ sefalete doğru iki yönde gelişme kaydetmişti. Ayakları çiplaktı ve üstünde Marius'ün odasına kararlılıkla girdiği gün giydiği yırtık pırtık giysiler vardı; tek fark elbiselerinin iki ay daha yaşılanıp iğrençleşmiş, deliklerinin daha da genişlemiş olmasiydı. Sesi yine çatlaktı, alnı samyeliyle esmerleşmiş, kırışmıştı; bakışları yine özgür, şaşkın ve karamsardı. Sefalete islahevi koşullarının da eklenmesiyle yüzünün ifadesi de daha korkutucu, daha acınası bir hal almıştı.

Durumu Hamlet'in deliliği bulaşınca aklını yitiren Ophelia'nın durumundan farklıydı, saçlarında saman ve ot parçaları vardı evet, ama bunun sebebi ahırda yatmış olmasıydı.

Ve tüm bunlara rağmen güzeldi. Ey gençlik, siz ne muhteşem bir yıldızsınız!

Yine de, Marius'ün karşısında solgun yüzündeki hafif bir neşe ve dudaklarında belli belirsiz bir gülümsemeyle duruyordu.

Birkaç saniye sanki konuşamayacakmış gibi bekledi.

— Nihayet karşılastık! dedi sonunda. Mabeuf Baba haklıymış, bu bulvardan söz etmiş! Sizi ne kadar aradığımı bir bilseniz! Biliyor musunuz? Kodesteydim. On beş gün boyunca! Beni serbest bıraktılar! Aleyhinde delil yokmuş, cezai ehliyet yaşına gelmemişim. Daha iki ay yatmam gerekiyordu. Ah! Altı haftadır sizi her yerde arıyorum! Demek artık orada oturmuyorsunuz?

— Hayır.

— Ah! Anlıyorum. Serserilerin ortasında yaşamak hiç hoş değil. Bu yüzden taşındınız. Şuraya bak! Neden böyle eski bir şapka takınız? Sizin gibi bir gencin güzel giysileri olmalı. Mösyö Marius, nedenini bilemiyorum ama Mabeuf

Baba sizden Baron Marius diye söz etti. Baron olduğunuz doğru değil, öyle değil mi? Baronlar yaşlı olur, Luxembourg Bahçesi'ndeki şatonun önüne, en çok güneş alan yere giderler, yirmi santimlik *Quotidienne* okurlar. Bir keresinde böyle bir barona mektup götürmüştüm. Yüz yaşını geçmişti. Söylesenize, şimdi nerede oturuyorsunuz?

Marius yanıt vermedi.

— Ah! diye ekledi, gömleğinizde bir delik var. Onu dikmem gerek.

Yüzünü giderek karamsarlaşan bir ifade kapladı.

— Beni gördüğünüze sevinmediniz mi?

Marius susuyordu; kız da kısa sessizlikten sonra haykırdı:

— Aslında, istesem sizi sevindirebilirim!

— Nasıl? diye sordu Marius. Ne demek istiyorsunuz?

— Ah! Bana sen diye hitap ediyordunuz!

— Tamam o zaman, ne demek istiyorsun?

Kız dudağını ısırirken bir iç çatışmanın etkisiyle tereddüt edermiş gibi görünyordu. Sonunda kararını verdi.

— Olsun, umurumda değil. Üzgün bir haliniz var, mutlu olmanızı istiyorum. Bana sadece gülümseyeceğinize dair söz verin. Güldüğünüzü görmek ve “Ah! İşte bu çok güzel!” dedığınızı duymak istiyorum. Zavallı Mösyö Marius! Biliyorsunuz! Bana istediğim her şeyi vereceğinizi söylemiştiniz...

— Evet! Ama konuşsana artık!

Bakışlarını Marius’ün gözlerine sabitleyerek:

— Adresi biliyorum, dedi.

Marius’ün rengi attı. Kalbi duracak gibi oldu.

— Hangi adresi?

— Bana sorduğunuz adresi!

Biraz daha açıklama getirmek için devam etti:

— Adres... Hangi adres olduğunu iyi biliyorsunuz!

— Evet, diye geveledi Marius.

— Matmazelink!

Bunu söyledikten sonra derin bir iç çekti.

Marius oturduğu korkuluktan sıçrayıp telaşla kızın elini tuttu.

— Ah! Tamam o zaman! Beni oraya götür! Benden ne dilersen dile! Nerede oturuyor?

— Benimle gelin. Sokağı ve numarayı tam bilmiyorum; şehrin diğer yanında, ama evi hatırlıyorum, sizi oraya götürüreceğim.

Kız elini çekti ve bir gözlemcinin içini parçalayacak, ama mest olmuş ve kendini kaybetmiş haldeki Marius'ın umurunda olmayan bir tonda konuşmaya devam etti,

— Ah! Nasıl da sevindiniz!

Marius'ün yüzünü endişe kapladı. Sıkıca Eponine'in kolunu tuttu:

— Bana bir şey üzerine yemin et!

— Yemin etmek mi? O da ne demek? Şuraya bakın! Demek yemin etmemi istiyorsunuz?

Ve güldü.

— Baban! Bana söz ver Eponine! Bu adresi babana söylemeyeceğine dair yemin et!

Kız şaşkınlıkla ifadeyle ona döndü.

— Eponine! İsmimin Eponine olduğunu nereden biliyorsunuz?

— Sana söz ver diyorum!

Ama kız onu duymamış gibiydi.

— Çok kibarsınız! Bana Eponine dediniz!

Marius kızın iki kolunu kavradı.

— Tanrı aşkına bana yanıt ver! Söylediklerimi iyi dinle, bildiğin adresi babana söylemeyeceğine dair yemin et!

— Babam mı? Ah evet babam! İçiniz rahat olsun. O kodeste. Zaten babam umurumda değil!

— Ama bana söz vermiyorsun!

— Ama kollarımı bırakın! dedi kahkaha atarak, beni nasıl da sarsıyorsunuz! Tamam! Tamam! Size söz veriyorum! Yemin ediyorum! Umurumda mı sanki? Adresi babama söylemeyeceğim. Oldu mu? İstediginiz bu değil mi?

— Kimseye söylemeyeceksin.
— Tamam kimseye söylemeyeceğim.
— Şimdi beni oraya götür.
— Hemen mi?
— Hemen.
— Gelin! Ah! Nasıl da sevindi!
Birkaç adım sonra durdu.
— Mösyö Marius, çok yakın yürüyorsunuz. Bırakın ben önden gideyim, siz de kimseye belli etmeden beni izleyin. Sizin gibi bir delikanlığının benim gibi bir kadınla görülmemesi gereklidir.

Hiçbir dil bu çocuğun telaffuz ettiği bu sözcüğü, kadın sözcüğünü açıklamayı başaramaz.

On adım sonra tekrar durduğunda Marius yanına geldi. Kız yüzünü ona dönmeden:

— Bu arada, bana bir şey vaat etmiştiniz, hatırlıyor musunuz? diye sordu.

Cebini yoklayan Marius, Thénardier Baba'ya ayırdığı beş franktan başka bir şey bulamadı. Parayı Eponine'e uzattı.

Kızın parmaklarını açmasıyla para yere düştü, sonra öfkeyle Marius'e bakıp:

— Sizin paranızı istemiyorum, dedi.

Üçüncü Kitap *Plumet Sokağı'ndaki Ev*

I

Gizli Ev

Geçen yüzyılın ortalarına doğru, soyluların metreslerini teşhir ettikleri, burjuvaların ise gizledikleri o dönemde, Paris'te Yargıtay başsavcılarından biri metresi olduğunu gizlemek için Saint-Germain Mahallesi'nde, günümüzde Plumet olarak anılan ıssız Blomet Sokağı'nda, o zaman *Combat des Animaux* olarak adlandırılan alandan pek de uzak olmayan bir yerde “küçük bir ev” yaptırmıştı.

Bu iki katlı evin zemin katında iki salon, bir mutfak, üst katında iki yatak odası, bir kiler, çatının altında bir tavan arası vardı, evin önünde sokağa açılan ve kapısı geniş parmaklıklı bir bahçe uzanıyordu. Bahçe bir dönüm kadardı. Yoldan geçenlerin görebildiği bundan ibaretti, ama evin arkasındaki dar avluda gerekli hallerde bir çocuğu ya da sütanneyi gizlemeye yarayan ve bir mahzenin üzerindeki iki odadan oluşan basık tavanlı bir müştemilat vardı. Bu müştemilat arkada özel bir anahtarla açılan gizli bir kapıyla, iki yanı yüksek duvarlarla çevrili, uzun, dar, taş döşeli, dolambaçlı, olağanüstü bir ustalıkla gizlenmiş, her döneme-

cinde ve her köşesinde yer alan bahçe çitleri ve ağaçlıkların arasında kaybolmuş bir geçide açılıyordu; bu geçit yaklaşık çeyrek fersah ötede, neredeyse başka bir mahallede, Babylone Caddesi'nin ıssız bir köşesine açılan gizli bir kapıya kadar uzanıyordu.

Sayın başsavcısı bu kapıdan giriyordu, bu yüzden onu gözetleyenler, izleyenler, sayın başsavcının her gün gizemli şekilde bir yere gittiğini tespit etmiş olanlar bile Babylone Caddesi'ne gitmenin Blomet Sokağı'na gitmek olduğunu düşünemezdi. Kurnaz savcı, bu akıllıca arazi alımları sayesinde, kendi mülkünde, dolayısıyla kimsenin denetimine tabi olmadan bu yolları yaptırabilmişti. Daha sonra, geçidin iki yanındaki arazileri ve bahçeleri parsellere ayırarak satmıştı; yeni mülk sahipleri önlerinde ortak bir duvarın bulunduğuunu sanıyor, iki duvar arasında, çiçek tarhlarının ve meyve bahçelerinin ortasında kıvrılarak giden bu yol şeridinin farkına varmuyorlardı. Sadece kuşlar bu garipliğin farkındaydı. Geçen yüzyılın çalı bülbülleri ve baştankaraları sayın başsavcısı hakkında epeyce gevezelik etmiş olmaliydi.

Mimar Mansart tarzında taştan inşa edilmiş, kaplamaları ve mobilyaları Watteau'nun beğenilerine uygun düzenlenmiş, iç duvarları rokay motiflerle, dış duvarları eski tarzda süslenmiş, duvarlarının kenarına üç sıra çiçek dizilmiş bu ev, bir aşıkın ve bir savcının geçici hevesine yakışan bir saygınlığa, zarafete ve görkeme sahipti. Günümüzde artık yerinde olmayan bu ev ve bu geçit, on beş yıl öncesine kadar varlıklarını korudular. 93'te, evi yıktırmak için satın alan bir bakır tüccarı yeterli parayı bulamayınca iflas etti. Yıkmak için aldığı ev bakırcının sonu oldu. O zamandan beri kimseyin yerleşmediği bu ev insan varlığının yaşam vermediği tüm binalar gibi yavaş yavaş viraneye dönüşmeye başladı. Eski mobilyalarını muhafaza eden bu ev her zaman satılık ya da kiralıkçı ve bir yıl boyunca Plumet Sokağı'ndan geçen sekiz on kişi, bu duruma 1810'dan beri bahçenin parmaklı-

ğına asılmuş olan ve güçlükle okunan sarı bir levha sayesinde tanıklık ediyorlardı.

Restorasyon döneminin sonlarına doğru, o sokaktan geçen aynı kişiler levhanın ortadan kaybolduğunu, hatta birinci katın pencere kanatlarının açık olduğunu fark ettiler. Gerçekten de ev tutulmuştu. Pencerelerde evde bir kadının yaşadığıni belli eden “şirin perdeler” vardı.

1829 yılının Ekim ayında orta yaşıni geçmiş bir adam evi olduğu haliyle, yani arka müştemilat ve Babylone Caddesi'ne açılan geçitle birlikte kiralamış, iki gizli kapının anahtarlarını yenilemişti. Evde, söylediğimiz gibi savcının eski mobilyaları vardı, yeni kiracı bazı tamiratlar yaptırmış, eksikleri telafi etmiş, avluya taş dösetmiş, parkeleri yenilemiş, merdivenin eksik basamaklarını yaptııp, camlara pencere taktırılmış ve nihayet eve genç bir kız ve yaşlı bir hizmetçiyle taşınan biri gibi değil, âdetâ içeri gizlice süzülen biri gibi yerleşmişti. Komşuları olmadığı için dedikodu eden de çıkmamıştı.

Bu kendini belli etmek istemeyen kiracı Jean Valjean, o genç kız da Cosette'ti. Hizmetçi Jean Valjean'ın hastaneden ve yoksulluktan kurtardığı Toussaint adlı, yaşlı, taşralı ve kekeme bir kızdı, Jean Valjean'ın onu yanına almasında bu üç niteliği belirleyici olmuştu. Evi rantiye M. Fauchelevent adıyla tutmuştı. Önceki sayfalarda anlatılanlarda okur Jean Valjean'ı, hiç kuşkusuz Thénardier'den önce tanımiştir.

Jean Valjean Petit-Picpus Manastırı'ndan neden ayrılmıştı? Neler olup bitmişti?

Hiçbir şey.

Hatırlanacağı gibi Jean Valjean manastırda mutluydu, öylesine mutluydu ki vicdanı artık rahatsız olmaya başlamıştı. Cosette'i her gün görüyor, babalık duygusunun doğduğunu ve her geçen gün daha da yoğunlaştığını hissediyor, ruhunu bu çocuğa adıyor, kendi kendine hiçbir şeyin onu kendisinden ayıramayacağını ve bunun böyle sürüp gide-

ceğini, her geçen gün usulca o hedefe yönlendirildiği için kızın sonunda manastıra kapanacağını, manastırın artık her ikisinin de dünyası olacağını, kendisi yaşılanırken, kızın büyüyeceğini, kız orada yaşılanırken, kendisinin de orada öleceğini, nihayet göz kamaştırıcı bir umutla birbirlerinden ayrılmalarının mümkün olmadığını söylüyordu. Bunları düşünürken kafasında karmaşık düşüncelerin belirmeye başladığı bir an geldi. Kendini sorguladı. Kendi kendine bu mutluluğun sadece kendisine ait olup olmadığını, bir başkasının, bu çocuğun mutluluğuna el koymaının –üstelik bu yaşlı haliyle– hırsızlık anlamına gelip gelmediğini sordu. Bu çocuğun hayattan elini eteğini çekmeden önce onu tanımayaya hakkı olduğunu, kendisine hiç danışmadan onu tüm günahlardan uzak tutmak bahanesiyle tüm sevinçlerden uzaklaştırmanın, cehaletinden ve yalnızlığından yararlanıp onda yapay bir ilahi tutku oluşturmanın bir insanı varlığın doğasını bozmak ve Tanrı'ya yalan söylemek anlamına geleceğini düşünüyordu. Ve kim bilir, ya Cosette günün birinde tüm bunların farkına varıp rahibe olma kararından pişmanlık duyup ondan nefret ederse? Biraz daha bencilce olan ve pek fedakârça olmayan bu son düşünce dayanılır gibi değildi. Manastırdan ayrılmaya karar verdi.

Buna karar verdi ve üzülerek bunun gerekli olduğunu kabul etti. İtirazlarına gelince, itiraz edecek bir şey yoktu. Bu dört duvar arasında geçen beş yıl boyunca ortada görünmemesi kuşkusuz kaygı unsurlarını yok etmişti. İnsanlar arasına huzur içinde dönebilirdi. O yaşılmış, her şey değişmişti. Artık onu kim tanıyabilirdi? Üstelik, en kötü olasılıkla bile, tehlike sadece kendisi için geçerliydi ve kendisi kürek cezasına mahkûm oldu diye Cosette'i manastıra mahkûm etmeye hakkı yoktu. Zaten yerine getirilmesi gereken görev karşısında tehlikeden ne önemi vardı? Nihayetinde hiçbir şey onun tedbirli davranışına, gerekli önlemleri almasına engel değildi.

Cosette'in eğitime gelince, neredeyse tamamlanmıştı.

Kararını verdikten sonra fırsat kollamaya başladı. Ve çok geçmeden beklediği fırsat doğdu. Yaşlı Fauchelevent öldü.

Başrahibeyle görüşen Jean Valjean ona ağabeyinin ölümü üzerine kendisine artık çalışmasını gerektirmeyecek küçük bir miras kaldığını, manastırda görevinden ayrılp kızını da yanında götüreceğini, ama manastıra katılmadığına göre Cosette'in ücretsiz eğitim alınmasının adil olmadığını söyleyip, Cosette'in orada geçirdiği beş yılın karşılığında tarikata beş bin franklık mütevazı bir bağış yapmak için izin istedi.

İşte Jean Valjean Adoration Perpétuelle Manastırı'ndan böyle ayrıldı.

Manastırın çıkışında anahtarını hep üzerinde bulundurduğu küçük valizini kimseye emanet etmeden kendisi taşıdı. Tahnit edilmiş gibi bir koku yaydığı için bu valiz Cosette'in kafasını karıştırıyordu.

Bu valizi bir daha yanından ayırmayacağını hemen söyleyelim. Hep odasında sakladığı, taşınırken yanına aldığı tek şey buydu. Cosette "Onu kıskanıyorum," diyerek bu duruma gülüyordu ve bu valizi *vazgeçilemeyen* olarak adlandırıyordu.

Zaten Jean Valjean özgürlüğüne derin bir endişeyle kavuşmuştu.

Plumet Sokağı'ndaki evi keşfetmiş, oraya saklanmıştı. Adı bundan böyle Ultime Fauchelevent olacaktı.

Ayrıca hep aynı mahallede gözükmemek, en ufak bir şüphede ortadan kaybolmak ve Javert'in elinden mucizevi bir şekilde kurtulduğu o akşamki gibi sıkıntıya düşmemek için Paris'te iki daire daha kiralamıştı. Oldukça ucuz ve gösterişsiz bu iki dairenin –birbirlerinden mümkün olduğunca uzak olacak şekilde– biri Ouest Sokağı'nda, diğeri de l'Homme-Armé Sokağı'ndaydı.

Ara sıra bir ay ya da altı hafta kalmak üzere, Toussaint'i evde bırakıp Cosette'i yanına alarak kâh l'Homme-Armé Sokağı'na, kâh Ouest Sokağı'na gidiyordu. Oradaki işlerini

kapıçılara görürüyor ve kendini bir ayağı Paris'te olan taşralı bir rantiye olarak tanııyordu. Bu büyük erdem timsalının Paris'te polisten gizlenmek için kiraladığı üç evi vardı.

II

Jean Valjean Muhafiz Alayında

Zaten açık söylemek gerekirse, genellikle Plumet Sokağı'nda kalıyordu ve oradaki hayatını şöyle düzenlemiştir:

Hizmetçi kadınla Cosette köşkte kalıyordu; pencereler arasında resimler bulunan bir yatak odası, yıldızlı süslemeleri olan bir oturma odası, başsavcının geniş koltuklarının bulunduğu, halı kaplı bir salonu ve bahçesi vardı. Jean Valjean Cosette'in odasına üç renkli damasko kumaşından örtülerle çevrili tepelikli bir karyola ve Figuier-Saint Paul Sokağı'ndaki Gaucher Ana'dan aldığı eski, güzel bir İran halısı getirmiş ve bu muhteşem antikaların ciddiyetini dengelemek için onlara genç kızların neşeli ve zarif eşyalarını katmış; odaya etajer, kitaplık, yıldızlı kitaplar, yazı takımı, kurutma kağıdı, sedef kakmalı bir sehpa, yıldızlı gümüşten bir eşya kutusu, Japon porseleniyle kaplı bir tuvalet masası almıştı. Birinci katın pencerelerinde kırmızı fon üstüne, yatak örtüleriyle aynı üç rengi taşıyan damasko kumaşından perdeler asılıydı. Zemin katın pencerelerinde duvar halisinden yapılmış perdeler vardı. Cosette'in küçük evi kış boyunca yukarıdan aşağıya doğru ısıtılmıyordu. Avlunun dibindeki müstemilatta kalan Jean Valjean'ın ise açılır kapanır yatağı ve şiltesi, beyaz ahşap bir masası, iki hasır iskemlesi, bir çini sürahisi, bir rafın üzerinde duran birkaç eski kitabı, bir köşeye koyduğu sevgili valizi vardı; asla ateş yakmıyordu. Yemeklerini Cosette ile yiyor, onun için masaya esmer ekmek konuyordu. İlk taşındıklarında

Toussaint'e "Evin hanımı matmazeldir," demiş, şaşırın Toussaint'in "Peki ya siz mösyö?" diye sorması üzerine "Ben evin beyinden daha fazlasıyım, babayım," diye karşılık vermişti.

Manastırda ev ekonomisiyle ilgili eğitim almış olan Cosette evin oldukça mütevazı bütçesini düzenliyordu. Jean Valjean, her gün Cosette'i koluna takıp onu Luxembourg Bahçesi'nin en tenha ağaçlıklı yoluna götürüyordu, pazar ayını için daima Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'ne gitdiyorlardı, çünkü bu kilise epey uzaktaydı. Çok yoksul bir mahalle olduğu için Jean Valjean bolca sadaka dağıtıyor ve bahtsızlar kilisede onun etrafını sarıyorlardı, Thénardier'nin ona yazdığı mektuba *Saint-Jacques-du-Haut-Pas Kilisesi'nin İyiliksever Mösyösüne* hitabını koymasının nedeni de buydu. Cosette'i yoksulların ve hastaların ziyaretine götürüyordu. Plumet Sokağı'ndaki eve yabancı alınmıyordu. Toussaint alışverişi yapıyor, Jean Valjean bulvarın üzerinde, hemen yakındaki çeşmeden su getiriyordu. Odunu ve şarabı Babylone Kapısı'nın yanındaki çakıl kaplı bir çukurun içine koyuyorlardı, bir zamanlar başsavcı bu çukuru gizli mağarası olarak kullanmıştı; çünkü çılgınlıklar ve *petites-maisons*'lar⁹ döneminde mağarasız aşk olmazdı.

Babylone Caddesi'ne açılan eski kapının üzerinde mektupların ve gazetelerin bırakıldığı bir posta kutusu vardı; ancak Plumet Sokağı'ndaki evin sakinlerine mektup ya da gazete gönderilmediği için bir zamanlar bir hukukçunun sırtası ve metresleriyle iletişimde aracı vazifesi gören bu kutuya artık sadece vergi tahsilat bildirimleri ve muhafiz birliği talimatları bırakılıyordu. Çünkü 1831 nüfus sayımının sıkı denetiminden kaçamayan rantiye Fauchelevent muhafiz alayına alınmıştı. O dönemde belediyenin istihbarat çalışmaları nüfuz edilemez ve kutsal Petit-Picpus

⁹ 1557 yılında Saint-Germain-des-Prés yakınlarında kurulmuş, dört yüze yakın yoksulun yaşadığı barınağa verilen isim. (c.n.)

Manastırı'na kadar uzanmış ve Jean Valjean belediye başkanında saygın bir adam izlenimi yarattığı için muhafizlığa layık görülmüştü.

Jean Valjean yılda üç dört kez üniformasını sırtına geçiriyordu, seve seve nöbet tutuyordu; bu onun için insanlar arasına karışsa da yalıtılmışlığını muhafaza eden bir kılık değiştirmedi. Altmışına, askerlikten muafiyet yaşına yaklaşsa da, elliden fazla göstermiyordu; zaten başçavuşundan ayrılma ya, Lobau kontuyla¹⁰ arasını açmaya hiç niyeti yoktu; ismini, kimliğini, yașını, her şeyi gizliyordu ve söylediğimiz gibi iyi niyetli bir ulusal muhafizdi. Tek istediği vergilerini ödeyen sıradan bir yurttaş gibi görünümekti. Bu adamın idealı, içinde bir melek, dışarıdan bakıldığından ise bir kentsoylu olarak görünümekti.

Bu arada bir ayrıntıyı belirtelim: Jean Valjean, Cosette ile dışarı çıktıığında, eski bir subayı andıran giysiler giyiyordu. Akşamları yalnız çıktıığında genellikle bir işçi gömleği ve pantolonu giyiyor, başına yüzünü gizleyen bir kasket takıyordu. Bu bir tedbir miydi yoksa tevazu göstergesi miydi? Her ikisi de. Kaderinin bu muamma yanına alışmış olan Cosette babasının garipliklerini pek fark etmiyordu. Toussaint'e gelince, Jean Valjean'a saygı duyuyor, yaptığı her şeyi onaylıyordu. Bir gün kasaba gittiğinde, Jean Valjean'ın geçtiğini gören kasabın "Gülünç bir adam," demesi üzerine "Hayır o bir ermiş," diye karşılık vermişti.

Jean Valjean, Cosette ve Toussaint eve sadece Babylone Caddesi'ne açılan kapıdan girip çıkıştı. Bahçenin parmaklıklarından içeri bakılmadığı sürece, Plumet Sokağı'nda yaşadıklarını tahmin etmek güçtü. Bu parmaklıklı kapı her zaman kapalıydı. Jean Valjean dikkat çekmemek için bahçeyi kendi haline bırakmıştı.

Belki de bu konuda yanılıyordu.

¹⁰ George Mouton (1770-1838): Dönemin Ulusal Muhafiz Birliği Komutanı. (ç.n.)

III

Foliis Ac Frondibus¹¹

Yanın yüzülden fazla bir süre kendi haline bırakılmış bu bahçenin olağanüstü ve büyüleyici bir görüntüsü vardı. Kırk yıl önce buradan geçenler, bu sık ve serin yeşilliklerin arkasındaki sırrın farkına varmadan bahçeyi hayranlıkla izlerlerdi. O dönemde birçok hayalci patavatsız bakışlarını ve düşüncelerini alınlığında garip arabesk süslemeler bulunan, yeşilleşmiş ve yosun tutmuş iki sütuna tutunan, sallanan, asma kilitli, eski, eğri büğrü bu kapının parmaklıklarının arasına yöneltmişlerdi.

Bir köşede taştan bir bank, kararmış iki üç heykel, duvarın dibinde de zamanla civileri sökülmüş birkaç kafes çıktı, zaten ne yol ne çimenlik kalmış, her yanı ayrık otları kaplamıştı. Bahçivan gitmiş yerine doğa gelmişti. Yabani otların dört bir yanı sarması, böyle sefil bir toprak parçası hayranlık uyandıran bir maceraydı. Şebboyların şöleni görülmeye değerdi. Bu bahçedeki hiçbir şey eşyanın yaşamaya yönelik kutsal çabasına engel olamazdı, kutsi çoğalma burada kendi evindeydi. Ağaçlar, bögürtlenlere doğru eğilmiş, bögürtlenler ağaçlara doğru yükselmişti. Bitkiler tırmanmış, dallar eğrilmiş, yerde sürünen havada serpilene doğru dikilmiş, rüzgârda dalgalanan da yosun üstünde sürükleşnene doğru eğilmişti; gövdeler, dallar, yapraklar, lifler, ot yığınları, sarmaşıklar, dikenler iç içe geçmiş, kaynaşmış, bütünüleşmişlerdi; bitkiler bu bir dönümlük alanda, yaratıcının memnun bakışları altında, sıkı ve içten bir kucaklaşmayla insanı dostluğun sembolü olan kardeşlerinin gizemli ulviyetini kutlamışlardı. Burası artık bir bahçe değil, devasa bir çalışlığıtı, yani orman gibi içine nüfuz edilemeyen, kuş yuvası gibi titreşen, bir demet çiçek gibi kokular yayan, şehir gibi kalabalık, mezar gibi ıssız, insan kalabalığı gibi canlıydı.

¹¹ Yapraklar ve dallar arasında. (ç.n.)

Floréal'de¹² parmaklıklı kapısının ardında ve dört duvarının arasında özgürleşen bu devasa çalılık gizlice evrensel filizlenme evresine girer, yükselen güneşin altında tipki kozmik aşkin esintisini soluyan ve damarlarında nisanın özsuyunun akıp kaynaştığını hissedeni bir hayvan gibi titrer ve o muhteşem yeşil saçlarını rüzgârda dalgalandırarak nemli toprağa, yıpranmış heykellere, evin kırık dökük basamaklı sekisine ve ıssız sokak kaldırımına kadar, yıldızları andıran çiçeklerini, inci gibi çiyelerini, bereketi, güzelliği, yaşamı, sevinci, kokularını saçardı. Öğle vakti, binlerce beyaz kelebek oraya sığındığında, gölgede yaz mevsiminin o canlı kar tanelerinin uçuştuğunu görmek, ne ilahi bir manzaraydı! Orada, yeşilliğin neşeli karanlıklarında masum seslerden oluşan büyük bir koro ruhlarla usulca konuşur ve ötüşlerin söylemeye unuttuğunu vizitlediler tamamladı. Akşamları yaydığı bir düş bugusu bahçeyi sarmalar, pustan bir kefen, semavi ve dingin bir üzüm her yanı kaplaç, hanımelilerin ve gündüzsefalarının sarhoş edici kokusu keskin ve enfes bir zehir gibi yayılırdı; tırmaşık kuşlarının ve çobanalı atanların dalların arasında uyuklamaya başlamadan önceki son ötüşleri duyulur, ağaçların ve kuşların o kutsal iç içelikleri hissedilir, gündüz kanatlar yaprakları neşelendirirken, gece olduğunda yapraklar kanatları korurdu.

Kışın kararan, islanan, titreşen, dikelen çalılık evin az da olsa görünmesine neden olurdu. Dallardaki çiçeklerin, çiçeklerdeki çiyelerin yerine sarı yapraklardan oluşan soğuk ve kalın halının üzerinde sümüklü böceklerin bıraktığı gümüş rengi izler seçiliirdi; ama bu küçük bahçe ilkbahar, kış, yaz, sonbaharda, hangi mevsimde olursa olsun her koşulda, her görüntüsünde melankolinin, derin düşüncelerin, yalıtlılmışlığın, özgürlüğün, insansızlığın, Tanrı'nın varlığının izlerini yansıtırı ve paslanmış parmaklıklı kapının "Bu bahçe benim," der gibi bir hali vardı.

¹² Fransız Devrimi takviminde sekizinci ay. 20-21 Nisan ile 19-20 Mayıs arası. (ç.n.)

Paris kaldırımlarının etrafını çevrelemesi, Vaurennes Caddesi'nin klasik mimariye sahip görkemli konaklarının iki adım ötede olması, Invalides'in kubbesinin hemen yakınında yer alması, parlamento binasının biraz ileride bulunması, Bourgogne ve Saint-Dominique caddelerinin yolcu arabalarının az ötede debdebeyle gidip gelmeleri, sarı, kahverengi, beyaz kırmızı omnibuslerin yakındaki kavşaktan geçmeleri boşunaydı, Plumet Sokağı ıssızdı ve eski mülk sahiplerinin ölmesi, bir devrimin izleri, eski servetlerin yok olup gitmesi, boşanmış, unutulmuş, kırk yıldır terk edilmiş olması bu ayrıcalıklı mekâna eğrelti ve baldıranotlarının, aslankuyruklarının, civanperçemlerinin, geniş yaprakları soluk yeşil renkli, çirkin görünümülü bitkilerin, kertenkelelerin, bok böceklerinin, endişeli ve hızlı hareket eden böceklerin yerleşmesine, bu dört duvar arasında toprağın derinliklerinden çıkan tasvir edemediğim yabani ve vahşi bir görkemin belirmesine, insanın alçakça girişimlerini engelleyen ve bir yere hâkim olduğunda oraya sonsuz büyüğe olduğu gibi sonsuz küçüğe de tam anlamıyla hâkim olan doğanın, Paris'in berbat, küçük bir bahçesinde tipki bakır bir Yeni Dünya ormanında olduğu gibi tüm heybeti ve yabanilığıyle ortayamasına yetmişti.

Aslında hiçbir şey göründüğü kadar küçük değildir; doğanın derin gizemlerinin buyruğuna girmiş herkes bunu bilir. Felsefede mutlak gerçeğe varılamasa da, neden de sonuç gibi sınırlanılamazsa da, derin düşüncelere dalan biri ayrııştıran tüm güçlerin tek bir bütünde sonlanması karşısında büyük bir coşkuya kapılır. Her şey her şey için çalışır.

Cebir bulutlara uygulanabilir; yıldızların saçılıkları ışıklar gülüçün yararlıdır; hiçbir düşünür akdikenin yaydığı kokunun takımı yıldızları etkilemediğini söyleyemeye curet edemez. Bir molekülün ne kadar yol katettiğini kim hesaplayabilir? Bu dünyadaki varlıkların kum tanelerinin yeryüzüne düşmesiyle ortaya çıkmadıklarını iddia edebilir miyiz? Sonsuz büyük ve sonsuz küçüğün karşılıklı gelgitleri, nedenlerin varlığın

uçurumlarındaki yankısı ve yaratılışın çığları hakkında kim ne biliyor? Peynir kurdu önemlidir; küçük büyütür, büyük küçüktür; zorunluluk ilişkisi içinde her şey dengededir, zihin için ürkütücü bir düşünce. Varlıklar ve şeyleler arasında mucizevi ilişkiler vardır; bu tükenmez birlikte güneşten çiçek bitine kadar hiçbir şey hor görülemez; her şey bir başka şeye ihtiyaç duyar. İşık dünyevi kokuları gökyüzüne taşıırken ne yaptığı bilir; gece yıldızların özünü uykudaki çiçeklere dağıtır. Uçan tüm kuşların ayakları bir iple sonsuzluğa bağlıdır. Filizlenme bir meteorun parçalanmasına, yumurtayı kıran kırlangıcın gaga darbelerine karışır, bir yer solucanın doğumuya Sokrates'in gelişini birlikte yönetir. Teleskopun işlevini yitirdiği yerde devreye mikroskop girer. Hangisinin görüş alanı daha genişdir? Siz karar verin. Bir kük parçası bir çiçek topluluğudur; bir nebülöz yıldızlar kümesidir. Daha da umulmadık olan zekâının olaylarının maddenin olgulayıla iç içe bulunmasıdır. Elementler ve ilkeler maddi dünya ile manevi dünyayı aynı ışıkla aydınlatana dek birbirlerine karışır, bütünsüz, çoğalırlar. Olgular kendi içlerinde sürekli bir gizem taşırlar. Evrendeki büyük değiştokuşlarda, evrensel yaşam bilinmeyen niceliklerde gelip gider, her şeyi etrafa yayılanların görünmez gizemine sürüklər, tek bir düşü tek bir uykuyu gözden kaçırmasın, burada bir mikroorganizmayı serperken, şurada bir yıldızı ufalar, salınırlar, kıvrılır ve ışığı saçılan bir kuvvete, düşünceyi de bölünemez bir elemente dönüştürür, o geometrik nokta yani ben dışında her şeyi eritiş, her şeyi atom-ruha dönüştürür, her şeyi Tanrı'nın içinde geliştirir, en üstten en alta tüm edimleri baş döndürücü bir mekanizma içinde birbirlerine karıştırır, bir sineğin uçuşıyla dünyanın hareketini birbirine bağlar; kim bilir belki de yasa gereğince gökkubbedeki kuyruklu yıldızın evrimini bir su damlasındaki tek hücreli bir organizmanın hareketine bağımlı kılarsa? Zihinden bir makine. Devindirici gücü küçük bir sinek, son çarkı Zodyak olan devasa bir düzenek.

IV

Parmaklı Kapının Değişmesi

Eskiden âdetâ çapkinliğin gizemlerini saklamak için düzenlenenmiş bu bahçe artık erdemli gizemleri saklamak üzere kullanılıyordu. Ne çardağı, ne çimenliği, ne kameriyesi, ne mağarası vardı; her yandan bir örtü gibi sarkan dağınık, muhteşem bir loşluğa sahipti. Baf yeniden cennet bahçesine dönüşmüştü. Bir tövbekâr bu inziva mekânını esenlige kavuşturmuştu. Bu çiçekçi kız şimdi çiçeklerini ruhlara sunuyordu. Bir zamanlar itibarı sarsılmış bu zarif bahçe yeniden iffetli ve erdemli bir hal almıştı. Lamoignon'un izinden gittiğini sanan bir başsavcı ve Lenôtre'un izinden gittiğini sanan bir bahçivan çapkinlik adına onun şeklini bozmuş, her yanını kesip biçmiş, çirkinleştirmiştir, ardından doğa onu yeniden eLINE geçirip gölgelerle doldurmuş, onu aşk için düzenlemiştir.

Bu yalıtılmışlıkta hazır bekleyen bir yürek vardı. Aşkın kendini sadece şöyle bir göstermesi yeterdi; aşkın burada yeşillikler, otlar, yosunlar, iç çeken kuşlar, ölgün karanlıklar, çırpinan dallardan oluşmuş bir tapınağı ve incelik, inanç, içtenlik, umut, özlem ve hayalle dolu bir ruhu vardı.

Manastırdan neredeyse çocuk denilecek yaşıta çıkan Colette on dördünü biraz geçmiştî ve henüz "yeniyetme"ydi, daha önce de söylediğimiz gibi, gözlerini bir yana bırakırsak, güzelden çok çirkin gibi görünüyordu; yine de yüz hatalarında karşısındakini rahatsız edecek bir kabalık yoktu, sakar, sisika, çekingen ve aynı zamanda yürekliydi, kısacası büyümüş de küçülmüş gibiydi. Eğitimini tamamlamıştı, yani dini, hatta ve özellikle sofuluğu, ardından manastırda "tarih" denilen şeyi, coğrafayı, dilbilgisini, ortaçıları, Fransa krallarını, biraz müzik, biraz resim yapmayı vs. öğrenmişti, ama bunlar dışında hiçbir şey bilmiyordu, bu da hem cezbedici, hem de tehlikeli bir durumdu. Bir genç kızın ruhu

karanlıkta bırakılmamalıdır; aksi takdirde zamanla içinde aniden tipki karanlık bir odadaki gibi çok canlı, aldatıcı görüntüler ortaya çıkabilir. Gerçeklerin dolaysız keskin ışıklarından çok yansımalarıyla yavaşça ve ölçülü bir şekilde aydınlatılmalıdır. Yararlı ve zarif bir ağırbaşılılığı barındıran bir yarı aydınlichkeit, çocuksu korkuları dağıtip yanılıqları engeller. Bu yarı aydınlığın nasıl ve ne surette ortaya çıkacağını sadece bakirenin anılarının ve kadınlık deneyiminin bir araya geldiği hayran olunası sezgi, yani annelik içgüdüsü bilir. Bu içgüdünün yerini hiçbir şey tutamaz. Bir genç kızın ruhuna biçim verme söz konusu olduğunda tüm rahibeler bir araya gelseler, yine de bir anne etmezler.

Cosette'in annesi yoktu. Onun birçok annesi, anneleri olmuştu.

Jean Valjean'a gelince, içinde her türlü şefkat ve ihtimamı barındırıyordu; ama o da hiçbir şey bilmeyen yaşlı bir adamdı.

Oysa bir kadını hayatı hazırlamak gibi ciddi bir eğitim sürecinde, masumiyet denen o cehalete karşı savaşmak için çok birikimli ve deneyimli olmak gerekiydi!

Hiçbir şey genç bir kızın tutkulara eğilimli olmasının koşullarını hazırlamakta manastır kadar etkili olamaz. Manastır düşünceyi bilinmeyene doğru yönlendirir. İçine kapanan yürek kendi derinliklerini kazmaya başlar, duygularını boşaltamayınca kazdığı çukuru daha da derinleştirir. Hayaller, varsayımlar, tahminler, taslağı çizilen romanlar, arzu edilen maceralar, fantastik kurgular; tutkuların, parmaklıklı kapıların izin verdiği anda hemen içeri girdiği o kasvetli ve gizemli konaklarında, ruhun iç karanlığında şekillenen düşünceler bundan kaynaklanır. Manastır insan yüreğinde hâkimiyet kurabilmek için ömür boyu işlemesi gereken bir baskıcı aracıdır.

Manastırda ayrılan Cosette, Plumet Sokağı'ndaki evden daha hoş ve daha tehlikeli bir yer bulamazdı. Çünkü başla-

yan özgürlüğüne, süregiden bir yalnızlık eşlik ediyordu; kapalı bir bahçe, ama yabani, zengin, şehvetli ve kokular yayan bir doğa; manastırda kıyla aynı düşler, ama hayal meyal görülen delikanlılar; bir parmaklıklı kapı, ama sokağa açılan.

Yine de tekrar ediyoruz, genç kız buraya geldiğinde hâlâ bir çocuktur. Ona bu bakımsız bahçeyi hediye eden Jean Valjean "Burada istedığını yap," diyordu. Bahçe Cosette'i eğlendiriyor, tüm çalışmaları, tüm taşları elden geçiriyor, "hayvanları" arıyordu, düşler kuracağı gün gelene dek oyun oynadı; başının üzerindeki dalların arasından yıldızları seyretmek için seveceği gün gelene dek, bu bahçeyi ayağının altındaki otların arasındaki böcekler yüzünden sevdi.

Ayrıca babasını, yani Jean Valjean'ı tüm yüreğiyle, hoş ve sevimli bir dostu sever gibi, çocukluğun naif tutkusuya seviyordu. Hatırlanacağı gibi M. Madeleine çok kitap okurdu; Jean Valjean da bu alışkanlığı sürdürmüştür, düşünelerini yetkinlikle ifade edebilecek konuma gelmişti; onda kendiliğinden gelişen mütevazı ve gerçek bir zekânın gizli zenginliği, belagati vardı. İyiliğine renk katmaya yetecek kadar sert kalmayı da başarmıştı; düşüneleri katı, yüreği yumuşaktı. Luxembourg Bahçesi'nde baş başa kaldıklarında, ona okuduklarından ve çektiği acılardan yararlanarak her konuda uzun açıklamalar yapıyor, Cosette de onu dalgın gözlerle dinliyordu.

Bu sıradan adam Cosette'in zihni için nasıl yeterliyse, o vahşi bahçe de gözleri için yeterliydi. Kelebeklerin peşinden koştuktan sonra soluk soluğa kalmış bir halde onun yanına gelip "Ah! Ne çok koştum!" diyor, Jean Valjean da onu alnından öpüyordu.

Cosette hayranlık duyduğu bu iyi yürekli adamın yanından ayrılmıyor, onun yanında kendini huzurlu hissediyordu. Jean Valjean evde ve bahçede oturmadiği için genç kız çiçeklerle dolu bahçe yerine taş döşeli arka avluda, duvarları kapitone koltuklarının sırtlarını yasladıkları halilalarla kaplı bü-

yük salon yerine hasır iskemlelerin olduğu küçük müştemi-latta kendini daha mutlu hissediyordu. Jean Valjean bazen ona rahatsız edilmenin verdiği mutlulukla gülümseyerek:

— Evine gitsene artık! Beni biraz yalnız bırak! diyordu.

Cosette de onu kızdan babaya zarafetle yükselen o şirin, sevimli sözlerle paylıyordu.

— Baba, size gelince çok üzüyorum; buraya neden bir halı ve soba almıyorsunuz?

— Sevgili çocuğum, benden daha iyisine layık olan ve başını sokacak bir evi bulamayan onca insan var.

— O zaman neden benim evimde ateş ve gereken her şey var?

— Çünkü sen bir kadın ve çocuksun.

— Olur mu? Demek erkeklerin üşümeleri ve kötü koşullarda yaşamaları gerekiyor?

— Bazı erkeklerin.

— Tamam o zaman, buraya o kadar sık geleceğim ki ateş yakmak zorunda kalacaksınız.

Sonra devam ediyordu:

— Baba, neden bu tatsız tuzsuz ekmeği yiyeceğim?

— Sebebi yok kızım.

— Tamam, o zaman ben de sizin gibi o ekmekten yiyeceğim.

Bunun üzerine Jean Valjean, Cosette esmer ekmek yemesin diye beyaz ekmek yiordu.

Cosette çocukluğunu hayal meyal hatırlıyordu. Gece gündüz hiç tanımadığı annesi için dua ediyor, Thénardierler ona düşsel, iki iğrenç figür gibi geliyordu. "Bir gün, gece vakti" bir ormana su aramaya gittiğini hatırlıyordu. O yemin Paris'ten çok uzaklarda olduğunu sanıyordu. Dipsiz bir uçurumda yaşıyordu sanki ve Jean Valjean onu oradan çekip çıkarmıştı. Çocukluğu onda her yanında kırkayakların, örümceklerin, yılanların cirit attığı bir dönem izlenimini bırakmıştı. Akşamları uyumadan önce hayallere daldığında,

Jean Valjean'ın kızı olup olmadığı konusunda net bir fikre sahip olmadığı, ama yine de Jean Valjean'ın kızı olduğu için, annesinin ruhunun bu iyi yürekli adama geçtiğini ve onun aracılığıyla yanına geldiğini düşünüyordu.

Jean Valjean otururken yanağını onun beyaz saçlarına yaslıyor ve gözlerinden sessizce bir damla yaş akıtırkten içinden "Bu adam belki de annem!" diyordu.

Açıklaması ne kadar garip olsa da, manastırda yetişti rilmiş bir kızın derin cehaleti ve bekâret kavramı nedeniyle anneliğe bir anlam verememenin bilinçsizliğiyle sonunda mümkün olduğunda bir annesi olmadığına inanmaya başlamıştı. Annesinin adını bile bilmiyordu. Bunu her sordugunda, Jean Valjean susuyordu. Sorusunu tekrarladığında Jean Valjean ona bir gülümsemeyle karşılık veriyordu. Bir seferinde üstelemiştir, o zaman da gülümsemeyi bir damla gözyaşı izlemiştir.

Jean Valjean'ın bu sessizliği Fantine'i karanlıklara gömüyordu.

Temkinli olmaya mı çalışıyordu? Saygısından mı susuyordu? Yoksa bu ismi kendi hafızası dışında bir hafızanın tehlikeli düşüncelerine teslim etme endişesi miydi?

Cosette küçükken Jean Valjean ona hiç çekinmeden annesinden söz ediyordu, ama genç kız olduğunda artık bu mümkün değildi. Artık buna cesaret edemediğini hissediyordu. Cosette yüzünden miydi? Fantine yüzünden miydi? Bu karaltıyı Cosette'in zihnine sokmak ve ölüyü kaderlerine ortak etmek düşüncesi onda dindarca bir korku uyandırıyordu. Bu karaltı gözünde kutsallaştıkça ona daha da ürkütücü görünyordu. Fantine'i düşündüğünde suskulluğun verdiği bezginliği hissediyor, karanlıkta belli belirsiz dudakların üzerine götürülen bir parmak görüyordu. Yoksa Fantine'de var olan ve yaşamının son yıllarda onu terk eden utanç duyusu, Fantine'in ölümünden sonra bu ölümün huzurunu gözetmek için öfkeyle, ona mezardında bekçilik etmek için acımasızca

geri mi dönmüştü? Jean Valjean farkında olmadan bunun baskısı altında mı hissediyordu kendini? Ölümeye inanan bizzeler bu gizemli açıklamayı hafife alanlardan değiliz. Cosette için bile olsa, telaffuz edilmesi imkânsız o isim: Fantine.

Bir gün Cosette ona:

— Baba, bu gece rüyamda annemi gördüm. İki büyük kanadı vardı. Annem yaşarken ermişlik mertebesine ulaşmış olmalı, dedi.

— Büyük çileler çekerek, diye yanıtladı Jean Valjean.

Zaten Jean Valjean mutluydu.

Dışarı çıktıklarında Cosette, gururla, büyük bir mutlulukla, ruhunun doygunluğuyla koluna giriyordu. Tek muhatabı olduğu bu doyurucu ve istisnai sevgiyi gördükçe Jean Valjean'ın düşünceleri tatlı hayaller içinde âdetâ eriyordu. Meleksi bir sevincin taşkınlığıyla titreyen zavallı adam coşkuyla bunun ömür boyu süreceğini düşünüyor, kendi kendine böylesine parıltılı mutluluğu hak edecek kadar acı çekmediğini söylüyor ve ruhunun derinliklerinde sefil bir adam olarak bu masum varlık tarafından böyle sevilmesine izin verdiği için Tanrı'ya şükrediyordu.

V

Gül Tehlikeli Bir Silah Olduğunu Fark Ediyor

Bir gün tesadüfen aynasına bakan Cosette içinden “Şura-ya bak!” dedi. Kendini neredeyse güzel bulmuştı.

Bu düşünce kafasını garip bir şekilde karıştırdı. O ana kadar yüzünü, bedenini hiç aklına getirmemişti. Kendini aynada görüyordu, ama kendine bakmıyordu. Üstelik ona sıkılıkla çırkin olduğu söylemişti; sadece Jean Valjean tatlı bir ifadeyle “Yok canım!” diyordu. Ne olursa olsun, her zaman çırkin olduğuna inanan Cosette çocukluğun kolay boyun eğि-

şı içinde bu düşünceyle büyümüştü. İşte şimdi de aynası ona Jean Valjean gibi "Yok canım!" diyordu. Gece uyuyamadı.

— Güzel olsaydım, diye düşünüyordu, ne tuhaf olurdu! Ve manastırda güzellikleriyle dikkati çeken arkadaşlarını hatırladığında "Ne yani o matmazel gibi mi olacağım? diyordu.

Ertesi sabah aynada kendine baktı, ama bu kez tesadüfen olmadığından "Ne yani o matmazel gibi mi olacağım?" diyordu.

— Güzel olduğumu da nereden çıkardım? dedi, ben cirkinim. Aslında sadece uykusunu olmadığı için gözleri şişmiş, rengi solmuştu. Dün güzel olduğunu düşündüğünde çok sevinmemişi, ama şimdi güzel olmadığına üzülüyordu. Bir daha aynaya bakınadı ve on beş gün boyunca saçlarını aynaya arkasını dönerek taradı.

Akşam yemekten sonra, genellikle salonda halı dokuyor ya da manastırda öğrendiği bir el işiyle uğraşıyor, Jean Valjean da bir köşede kitap okuyordu. Bir keresinde gözlerini elindeki işten kaldırıldığından babasının endişe dolu bakışlarını görüp şaşırılmıştı.

Başka bir sefer fark etmeden yanından geçen birinin arkasından "Güzel kız! Ama berbat giyinmiş!" dediğini duyar gibi olmuş, "Aman sen de! Benden söz etmiyor, ben cirkinim ve giysilerim de sık," diye düşünmüştü. O sırada başında tüylü bir şapka, üzerinde de merinos yününden bir elbise vardı.

Nihayet bir gün bahçede, zavallı ihtiyar Toussaint'in "Mösyö farkında misiniz, matmazel nasıl da güzelleşiyor?" dediğini duydu. Toussaint'in sözleri babasının ne yanıt verdiğini işitmeyen Cosette'te şok etkisi yaratmıştı. Bahçeden kaçıp odasına çıktı, üç aydan beri bakmadığı aynasına koştu ve bir çığlık attı. Kendi görüntüsü gözlerini kamaştırmıştı.

Güzel ve çekiciydi; kendini Toussaint ve aynayla hemfigir olmaktan alıkoyamıyordu. Bedeni gelişmiş, teni beyazlaşmış, saçları parlmış, mavi göz bebekleri meçhul bir görkemin parıltısıyla aydınlanmıştı. Güzel olduğunu bilincine tipki güneşin doğuşu gibi bir anda, tam anlamıyla vardı;

başkaları bunu zaten fark etmişti, Toussaint söylemişti, yolda arkasından laf atan kişi de kuşkusuz onu kastediyordu. Tasvir edilemez bir büyülenmenin çılgınlıyla kendini kaybetmiş bir halde, bir kraliçe gibi bahçeye indiğinde kiş mevsimi olmasına rağmen kuşların civildadığını duyup, yıldızlı gökyüzünü, ağaçların arasından güneşin görüdü.

Jean Valjean ise kendi payına yüreğinin sıkıştığını hissediyordu.

Gerçekten de bir süredir Cosette'in hoş yüzündeki güzellikin her geçen gün daha ışılaklı hale geldiğini endişeyle izliyordu. Herkesi gülümseten bu seher onun için kasvetliydi.

Cosette farkına varmasından uzun süre önce güzelleşmişti. Ama yükselen bu beklenmedik ışığın yavaşça genç kızın tüm benliğini kaplaması Jean Valjean'ın karamsar gözlerini rahatsız etti. Mutlu yaşamında bir değişiklik olduğunu hissediyor, bu büyük mutluluğa zarar verme endişesiyle hiçbir müdahalede bulunmaya cesaret edemiyordu. Her türlü zorluğu yaşamış, kaderinin yaraları hâlâ kanayan, bir zamanlar kötü biriyken şimdi bir ermişe dönüşmüş, küreğin zincirini taşındıktan sonra şimdi sonsuz bir lekenin görünmez, ama ağır zincirini sürükleyen, kanun yakasını bırakmadığı için yeniden yakalanıp erdemini karanlığından, halkın önüne bir yüzkarasının aydınligına çıkarılmasının olası olduğunu her dakika hissedeni bu adam her şeyi kabulleniyor, her şeyi bağışlıyor, her şeyi kutsuyor, herkesin iyiliğini istiyor ve Tanrı'dan, insanlardan, yasalardan, toplumdan, doğadan, dünyadan tek bir şeyi, Cosette'in kendisini sevmesini, Cosette'in kendisini sevmeye devam etmesini, Tanrı'dan bu çocuğun yüreğini kendisinden ayırmamasını istiyordu! Cosette tarafından sevilmek, kendini dinç, dingin, huzurlu, tatmin olmuş, ödüllendirilmiş, taçlandırılmış hissetmesini sağlıyordu. Ona "Daha iyi bir hayat ister misin?" diye sorulmuş, o "Hayır," yanıtını vermişti. Tanrı ona "Cenneti ister misin?" diye sormuş, o "Orada mutlu olamam," demişti.

Bu konuya temas eden her şey, yüzeysel de olsa, onu yeni bir başlangıç gibi ürpertiyordu. Kadın güzelliğinin ne olduğunu dair hiçbir şey bilmiyordu; ama içgüdüleriyle korkunç bir şey olduğunu anlıyordu.

Hemen yanındaki çocuğun masum yüzünde her geçen gün olağanüstü bir şekilde serpilerin güzelliğe çirkinliğinin, yaşlılığının, sefaletinin, lanetliliğinin, bezginliğinin derinliklerinden korkuyla bakıyordu.

İçinden “Ne kadar güzel! Ya ben ne olacağım?” diyordu.

Zaten onun şefkatıyla bir annenin şefkatı arasındaki fark buradaydı. Onun endişeyle izlediği bu değişimi bir anne sevinçle karşıladı.

İlk belirtiler ortaya çıkmakta gecikmedi.

Kendi kendine “Kuşkusuz güzelim!” demesinin ertesi günü giysilerini gözden geçirdi. Yolda yanından geçen adamın, bir kadının en temel iki tohumundan birini, yani sık görünme meraklılığını yüreğine atan –bir kâhinin bir anda belirip kaybolan esintisine benzeyen– o sözlerini hatırladı: “Güzel, ama berbat giyinmiş.” İkinci tohum ise aşktır.

Güzelliğine olan inancıyla birlikte dışlığı filizlenmeye başladı. Merinos yününden elbiselerinden tiksindi, tüylü şapkasından utandı. Babası asla bir dediğini iki etmemiştir. Şık şapkalar, elbiseler, kısa mantolar, ayakkabılar, kumaşlar, uyumlu renkler bilimini, Parisli kadını büyüleyici, gizemli, tehlikeli yapan o bilimi derhâl tüm ayrıntılarıyla öğrendi. *Baş döndüren kadın* deyişi Parisli kadınlar için icat edilmiştir.

Küçük Cosette daha bir ay geçmeden, bu issız Babylone Caddesi’nde sadece Paris’in en güzel kadınlarından biri olmakla kalmayıp, şehrin “en sık” kadınları arasına da girmiştir. Ne diyeğini merak ettiği ve “ona nasıl giyinileceğini göstermek” istediği o adamlı karşılaşmayı umdu. Gerçekten de her bakımdan güzeldi ve bir Gérard şapkاسını, bir Herbaud şapkasından ayırmayı çok iyi öğrenmişti.

Jean Valjean bu yıkımları kaygıyla izliyordu. Onun sadece sürüneceğini, en iyi ihtimalle yürüyebileceğini düşünüyor-

du, oysa şimdi Cosette'in kanatlandığını görüyordu. Aslında Cosette'in elbiselerine şöyle bir göz atan bir kadın onun annesinin olmadığını anlayabilirdi. Cosette bazı küçük görgü kurallarına, kabul gören bazı özel ayrıntılara dikkat etmemiştir. Örneğin bir anne ona, genç bir kızın asla damasko kumaşından bir elbise giymemesi gerektiğini söyleyebilirdi.

Siyah damasko kumaşından elbisesi ve pelerini, beyaz ipekten şapkasıyla ilk kez dışarı çıktığında ışılıtlı, pembe yüzü, neşeli ve gururlu ifadesiyle Jean Valjean'ın koluna girdiğinde "Baba, beni bu halimle nasıl buluyorsunuz?" diye sordu. Jean Valjean âdetâ kışkanç bir adamın hüzünlü ses tonuyla:

— Büyüleyici! diye yanıtladı. Bu gezinti sırasında her zamanki gibi davrandı. Eve döndüklerinde Cosette'e:

— Artık o elbiseni ve şapkanı giymeyecek misin? diye sordu.

Cosette'in odasındaydılar. Genç kız yatılı okul giysilerinin asılı olduğu gardirobuna yöneldi.

— Bu kıyafetleri mi! Baba ne yapmamı bekliyorsunuz? Ah! Elbette hayır, bir daha bu iğrenç giysileri giymeyeceğim. Başında bu şapkayla Madam Çılgın Palyaço gibi görünyorum.

Derin derin iç çeken Jean Valjean, o günden sonra eskiden hep yanında kalmak için "Baba burada sizinle daha iyi vakit geçiriyorum," diyen Cosette'in artık dışarı çıkmak için sürekli izin istediğini fark edecekti. Gerçekten de kimseye gösterilmekçe güzel bir yüzün ve sık giysilerin ne anlamı vardı?

Ayrıca artık arka avluya da ilgisi azalan Cosette'in şimdi ön bahçeyi tercih ettiğini ve parmaklıkların önünde keyifle gezindiğini de fark etti. Yabani Jean Valjean bahçeye ayak basmıyor, köpek gibi arkaavluda bekliyordu.

Güzel olduğunu keşfeden Cosette bunu bilmemenin verdiği o muhteşem zarafetini kaybetti, çünkü safiyetle yücelen güzelliği tasvir etmek imkânsızdır ve hiçbir şey,

farkında olmadan elinde cennetin anahtarını taşıyan göz kamaştırıcı masumiyet kadar mükemmel değildir. Yine de, saf güzelliğinin yerini düşünceli ve ciddi olduğu için çekici görünen bir ifade aldı. Gençliğin, masumiyetin, güzelliğin tüm sevinçleriyle dolan benliğinden görkemli bir melankoli yayılıyordu.

İşte bu sırada, Marius aradan geçen altı aydan sonra onu yeniden Luxembourg Bahçesi'nde görmüştü.

VI

Savaş Başlıyor

Cosette de Marius gibi kendi gölgesinde, tutuşmaya hazır bekliyordu. Kader o gizemli ve kaçınılmaz sabrıyla, tutkunun fırtınalarıyla eriyip giden bu iki varlığı, aşkı elektrik yüklü iki bulut gibi taşıyan ve temas ettikleri anda şimşege dönüşecek bu iki ruhu yavaş yavaş yakınlaştırıyordu.

Bakışma aşk romanlarında öyle aşırı kullanılmıştır ki sonunda saygınlığını tamamen yitirmiştir. Artık iki kişinin birbirini bakışarak sevdiğini söylemeye güçlükle cesaret ediliyor. Yine de insanlar birbirlerini bu yolla, hem de sadece bu yolla severler. Geride kalan geride kalandır ve arkadan gelir. Hiçbir şey iki ruhun bu kıvılcımın yarattığı büyük sarsıntıya kapılmalarından daha gerçek olamaz.

Cosette'in farkında olmadan Marius'ü allak bullak eden bakışlar attığı o anda, Marius de kendi bakışlarının Cosette'i altüst ettiğinden emindi.

O da aynı kötülüğü ve aynı iyiliği yapmıştır.

Cosette uzun zamandan beri tipki tüm kızlar gibi başka bir yere bakarmış gibi yaparak onu inceliyordu. Marius Cosette'i hâlâ çırın bulurken, Cosette Marius'ü yakışıklı buluyordu. Ama delikanlı ona aldırit etmediği için, o da ona aldırmıyordu.

Yine de, kendi kendine güzel saçları, güzel gözleri, inci gibi dişleri, arkadaşlarıyla konuşurken duyduğu büyüleyici bir sesi olduğunu, beceriksizce yürüyüşünün kendine özgü bir zarafete sahip olduğunu, tüm benliğinden asaletin, tezahünun, gururun yayıldığını ve nihayet yoksul görünse de iyi niyetinden şüphesi olmadığını itiraf ediyordu.

Gözlerinin karşılaşışı ve nihayet aniden bakışlarının o ilk belirsiz ve ifade edilmesi mümkün olmayan şeyleri gevelediği anda Cosette ilk başta hiçbir şey anlamadı. Jean Valjean'ın altı hafta kalmayı alışkanlık edindiği Ouest Sokağı'ndaki eve dönerken düşünceliydi. Ertesi sabah uyandığında, kendisine uzun süre kayıtsız kalan ve buz gibi davranıştan ama şimdilerde kendisini dikkatle incelediğini gibi görünen, o tanımadığı delikanlığı düşündü ve bu ani ilgiyi kendi payına hiç de hoş bulmadı. Bu kendini beğenmiş yakışıklığı biraz öfkelenindi. İçinde bir mücadele arzusu belirdi. Bir anda nihayet öcünü alacağını düşündü ve bu düşünce ona hâlâ pek çocuksu olan bir sevinç verdi.

Güzelliğinin farkına vardığında elinde belli belirsiz bir silah olduğunu hafifçe sezinleyerek kendini iyi hissetmişti. Çocuklar nasıl bıçakla oynayıp kendilerini yaralarlarsa, kadınlar da güzellikleriyle oynayarak kendilerini yaralarlar.

Okuyucu Marius'ün tereddütlerini, yürek çarpıntılarını, endişelerini hatırlayacaktır. Oturduğu banktan kalkmıyor, ona yaklaşmıyordu. Bu duruma öfkelenen Cosette bir gün Jean Valjean'a:

— Baba, biraz şu tarafa doğru yürüyelim, demiş, Marius'ün kendilerine doğru gelmediğini görünce kendisi ona doğru gitmişti. Böyle durumlarda tüm kadınlar birbirine benzer. Ve işin garip yanı şudur: Gerçek aşkin bir delikanlıdaki ilk tezahürü çekingenlik, genç bir kızdaki ilk tezahürü ise cüretkârlıktır. Bu şaşırtıcı görünse de çok doğaldır. Bu, yakınılaşmaya çalışan ve birbirlerinin niteliklerine bürününen iki cinsiyetin geçeğidir.

O gün Cosette'in bakışı Marius'ü çılgına çevirmiş, Marius'ün bakışı da Cosette'in yüreğini titretmiş. Marius oradan kendine güvenle, Cosette ise endişeyle ayrılmıştı. O günden itibaren birbirlerini taparcasına sevdiler.

Cosette'in hissettiği ilk şey belirsiz ve derin bir üzündü. Ruhunun bir günde karardığını hissediyor, kendini tanıymıyordu. Genç kızların soğukluk ve neşeden oluşan ruhlarının beyazlığı kara benzer. Aşk denen güneşi gördüğünde erir.

Cosette aşıkın ne olduğunu bilmiyordu. Bu sözün dün yevi anlamda söylediğini hiç duymamıştı. Manastırı gelen müzik kitaplarında *aşk* sözcüğünün yerini *arp* ve *harp* sözcükleri almıştı. Bunlar *büyüklerin* muhayyilesinde "Ah arp ne hoştur!" ya da "Harpta merhamet yoktur!" gibi muammalara yol açsa da, Cosette manastırından "arp" sözcüğünün anlamıyla ilgilenmeyecek kadar küçük yaşta ayrılmıştı. Bu yüzden hissettiği şeye ad koyamıyordu. Ama insan ismini bilmediği bir hastalığa yakalanamaz mıydı?

Cosette bilinçsizce sevdiği kadar tutkuyla da seviyordu. Bunun iyi mi kötü mü, yararlı mı zararlı mı, zorunlu mu tehlikeli mi, ebedi mi geçici mi, mübah mı yasaklanmış mı olduğunu bilmiyor, sadece seviyordu. Ona "Uyurnuyor musunuz? Ama bu yasak! Yemek yemiyor musunuz? Ama bu çok kötü! Sıkıntıınız ve çarpıntıınız mı var? Ama işler kötüye gidiyor! Yeşil bir yolu sonunda siyahlar giymiş bir yaratık belirdiğinde kızarıyor musunuz? Ama bu çok iğrenç!" denseydi şaşakalıp ne olduğunu anlamayacak ve "Çaresiz kaldığım ve hakkında hiçbir şey bilmediğim bir konuda nasıl suçlu olabilirim?" diye yanıtlayacaktı.

Karşısına çıkan bu aşk aslında içinde bulunduğu ruh haline çok uygun düşüyordu. Mesafeli bir hayranlığı, sessizce hayallere dalmayı, bir yabancının tanrılaştırılmasını bir arada yaşıyordu. Bu bir ergenin bir ergeni fark edişi, romana dönüşen gece düşlerinin düş olarak kalması, nihayet arzulanın ama ete kemiğe bürünse de henüz ne ismi, ne hatası, ne

isteği, ne suçu olan hayaletin belirmesi, kısacası uzak ve ideal aşk, cisim kazanmış bir hayaldi. Bu başlangıç evresinde, daha somut ve daha yakın bir ilişki manastırın kalın pusuna yarı gömülülmüş haldeki Cosette'i ürkütecekti. Çocukların ve rahibelerin birbirlerine karışan korkularından hiçbirini henüz üzerinden atamamıştı. Beş yıl boyunca içine gömüldüğü manastırın ruhu yavaş yavaş buharlaşıyor ve çevresindeki her şeyi titretip sarsıyordu. Bu konumda ona bir sevgili, hatta bir aşık bile gerekmiyordu, sadece bir hayal yeterdi. Büyüülü, ışılıtlı, erişilmesi imkânsız bir şey gibi Marius'ü hayranlıkla sevmeye başladı.

Aşırı naiflik, aşırı işveyle at başı gittiği için Cosette ona tüm içtenliğiyle gülümsüyordu.

Her gün gezinti saatini sabırsızlıkla bekliyor, orada Marius'le karşılaşlığında tarifi mümkün olmayan bir mutluluk duyuyor ve Jean Valjean'a "Bu Luxembourg ne muhteşem bir bahçe!" derken tüm düşüncesini içtenlikle dile getirdiğine inanıyordu.

Marius ve Cosette birbirleri için geceydiler. Konuşmuyor, selamlıyor, tanışmıyor, sadece birbirlerini görüyorlardı ve típkı aralarında milyonlarca fersah mesafe olan yıldızlar gibi birbirlerine bakarak yaşıyorlardı.

İşte Cosette güzelliğinin bilinciyle ve aşkınnın cehaletiyle, güzel ve aşık bir kadın olarak yavaş yavaş böyle gelişti. Üstelik masumiyeti, onu şuh kılıyordu.

VII

Paylaşılan Hüzün

Her koşulda içgüdüler devreye girer. Yaşlı ve ebedi doğa ana Jean Valjean'ı Marius konusunda gizlice uyarıyordu. Jean Valjean düşüncesinin karaltısında titriyor, hiçbir şey

görmüyor, hiçbir şey bilmiyor, yine de içinde bulunduğu karanlığı âdetâ bir şeyler oluşturuyor, bir şeyler de yıkılmış gibi inatçı bir dikkatle inceliyordu. Ulu Tanrı'nın kesin yasası gereğince, kendisi de aynı doğa ana tarafından uyarılan Marius "babadan" gizlenmek için elinden geleni yapıyor, yine de Jean Valjean tarafından fark ediliyordu. Marius'ün tavırları hiç doğal değildi. Acemice tedbirler alıyor, beceriksizce girişimlerde bulunuyordu. Eskisi gibi fazla yaklaşmadan uzakta oturup düşlere dalıyordu; elinde bir kitap vardı ve okurmuş gibi yapıyordu; neden okurmuş gibi yapıyordu? Eskiden eski püskü giysileriyle gelirken, şimdi her gün yeni takım elbiselerini giyiyordu; saçlarını kıvırcıklaştırmadığını söylemek zordu; gözleri garipti, eldiven takıyordu; kısacası Jean Valjean bu delikanlıdan tüm yüreğiyle nefret ediyordu.

Cosette hiç açık vermiyor, neler yaşadığını tam olarak bilmese de, saklaması gereken bir şeyler olduğunu hissediyordu.

Cosette'in sık giyinme isteğiyle bu yabancıyı yeni takım elbiselerini giymeye heveslendiren duygular arasındaki paralellik Jean Valjean'ın canını sıkiyordu. Belki de tesadüftü, kuşkusuz öyleydi, ama tehditkâr bir tesadüftü.

Cosette'e bu yabancı hakkında hiçbir şey söylemiyordu. Yine de bir gün kendini tutamadı ve bahtsızlığını ölçmek isteyen birinin o-belli belirsiz umutsuzluğuyla aniden ona:

— Şu delikanlıının ne kadar da ukala bir hali var! dedi.

Cosette bir yıl önceki küçük, kayıtsız kız olsaydı "Yok canım, çekici bir çocuk," diyecekti. On yıl sonra, yüreğinde Marius'ün aşkıyla:

— Haklısınız! Hem ukala hem de görünüşü katlanılmaz! diye yanıtlayacaktı. Yaşamının ve duygularının o anında ise sadece olağanüstü bir sükünetle:

— Şu genç adam mı? diye karşılık verdi.

Sanki onu hayatında ilk kez görüyordu.

— Ne kadar ahmağım! diye düşündü Jean Valjean. Onu fark etmemiş bile. Ona genç adamı ben gösterdim.

Ey ihtiyarların saflığı! Çocukların kurnazlığı!

Bu da kederin ve endişenin bu ilk yıllarının, ilk aşıkın ilk engellere karşı verdiği çetin mücadelelerin bir yasasıdır, genç kız hiçbir tuzağa düşmezken, delikanlı her yemi yuttuyordu. Jean Valjean Marius'e, Marius'ün tutkusunun ve yaşının ulvi ahmaklığıyla tahmin bile edemeyeceği gizli bir savaş açmış, ona bir sürü tuzak hazırlamıştı; geliş gidiş saatlerini, oturdukları bankı değiştirmiş, mendilini unutmuş, Luxembourg Bahçesi'ne tek başına gelmişti; Marius tüm bu tuzaklara düştü ve Jean Valjean'ın yoluna serdiği tüm soru işaretlerine safça "Evet," diye cevap verdi. Bu arada Cosette belirgin kayıtsızlığını ve derin sükünetini muhafaza ediyordu. Jean Valjean nihayet şu sonuca vardi: "Bu sersem Cosette'in aşkıyla çılgına dönmiş, ama Cosette'in onun varlığından bile haberi yok."

Yine de, yüreği kederle titriyordu. Cosette'in sevmeye başlayacağı an yaklaşıyor olabilirdi. Her şey kayıtsızlıkla başlamaz mıydı?

Bir keresinde Cosette'in yaptığı bir hata onu ürküttü. Üç saat otuructan sonra banktan kalktığında genç kız ona:

— Hemen şimdi mi? dedi.

Jean Valjean garip bir davranışta bulunmamak ve her şeyden öte Cosette'in kafasında bir soru işaretini yaratmamak için Luxembourg Bahçesi'ndeki gezintilerine ara vermedi; ama iki aşık için güzel geçen o saatlerde, Cosette'in Marius'e gülümsemişti, gözleri bu gülümsemeden ve o ışılılı, hayran olunası yüzden başka hiçbir şey görmeyen Marius'ün kendinden geçtiği sırada Jean Valjean, Marius'e öfke saçan korunkç bakişlar yöneltiyordu. Sonunda, artık kimseye karşı kötü niyet beslemeyecek bir olgunluğa erişmiş olsa da, Marius orada olduğunda, bazen yeniden vahşileştiğini, acımasızlaştığını, ruhunun bir zamanlar öfkenin doldurduğu de-

rinliklerinin bu genç adama karşı yeniden hareketlendiğini hissediyordu. İçinde âdetâ yepeni kraterler oluşuyordu.

Nasıl! O yaratık hâlâ oradaydı! Ne yapmaya gelmişti? Dönüp duruyor, havayı kokluyor, inceliyor, bir şeyler denemeye çalışıyordu! Gelip “Hey! Neden olmasın?” diyor, Jean Valjean’ın hayatının, mutluluğunun etrafında dolanıyor, o mutluluğu alıp götürmek istiyordu!

Jean Valjean ekliliyordu:

— Evet tam da böyle! Burada ne arıyor? Macera! Ne istiyor? Geçici bir aşk! Ya ben! Nasıl olur? Önce insanların en sefili, insanların en bahtsızı olacağım, altmış yıl boyunca dizlerimin üzerinde sürüneceğim, karşılaşılabilecek tüm felaketleri yaşayacağım, gençliğime doymadan yaşılanacağım; ailesiz, akrabasız, dostsuz, kadınsız, çocuksuz bir hayat sürdürüceğim; her taşa, her duvar kenarına kanımı akitacağım, bana kötü ve hoysatça davranışlarında onlara iyilikle ve sükünetle karşılık vereceğim, her şeye rağmen onurlu bir insana dönüşeceğim; yaptığım kötülükten pişmanlık duyup bana yapılan kötülükleri bağışlayacağım ve hedefime ulaştıǵım, mükâfatımı alacağım, hakkımla kazandığım şeye tam sahip olacağım anda her şey mahvolacak ve bu koca budala Luxembourg'a hava almaya geldiği için Cosette'i, hayatı, sevincimi, ruhumu kaybedeceğim!

Bunun üzerine gözbebeklerini kasvetli ve ürkütücü bir aydınlichkeit kaplıyordu. Artık bakan, bir insana bakan bir insan, bir düşmana bakan bir düşman değildi. Hırsıza bakan bir bekçi köpeğiyydi.

Gerisi biliniyor. Marius ahmakça davranışmaya devam etti. Bir gün, Ouest Sokağı'nda Cosette'in peşinden gitti. Diğer gün kapıcıyla konuştu. Kapıcı da Jean Valjean'a: “Mösyö sizi soran o meraklı delikanlı da kimin nesi?” diye sordu. Ertesi gün Jean Valjean –Marius'ün nihayet fark ettiği– bakışlarını Marius'e yöneltti. Bir hafta sonra, oradan taşınan Jean Valjean kendi kendine bir daha Luxembourg

Bahçesi'ne ve Ouest Sokağı'na ayak basmayacağına dair yemin edip Plumet Sokağı'na döndü.

Bu durumdan yakınmayan Cosette hiçbir şey sormadı, bunun nedenini öğrenmeye hiç çalışmadi; yüz ifadesiyle kendini ele verebilecek yaşıydi. Hüzün en hoş hali olan böyle duygular konusunda Jean Valjean'ın hiçbir deneyimi yoktu; bu yüzden Cosette'in sessizliğinin ciddiyetine bir anlam veremedi. Sadece onun üzgün olduğunu fark etti ve kaygılandı. İki tarafta da deneyimsizlik hâkimdi.

Bir keresinde bir adım atıp Cosette'e:

— Luxembourg Bahçesi'ne gelir misin? diye sordu.

Cosette'in solgun yüzü ışılıyla aydınlandı.

— Evet, dedi.

Oraya gittiler. Aradan üç ay geçmişti ve Marius ortada yoktu.

Ertesi gün Jean Valjean, Cosette'e bir kez daha sordu:

— Luxembourg Bahçesi'ne gitmek ister misin?

Hüzünlü ve sakin bir ifadeyle cevap verdi:

— Hayır.

Jean Valjean bu hüzün karşısında incinmiş, bu sükünet karşısında üzülmüştü.

Bu genç kızın daha şimdiden nüfuz edemediği zihninden neler geçiyordu? Neler düşünüyordu? Cosette'in ruhunda nasıl dönüşümler yaşanıyordu? Jean Valjean bazı geceleya yatağında başını ellerinin arasına alıp bütün geceyi kendi kendine Cosette'in aklından neler geçtiği sorusunu ve onun aklına gelebilecek şeyleri düşünmekle geçiriyordu.

Ah! O anlarda bakışlarını manastıra, o iffetli tepeye, meleklerin mekânına, erdem'in o erişilmez buzdağına ne büyük bir kederle yöneltiyordu! Umutsuz bir büyülenmeyle zihinde o manastırın, tüm kokuların ve tüm ruhların doğrudan cennete yükseldiği, cahil çiçekler ve inzivaya çekilmiş rahibe-lerle dolu bahçesini nasıl da canlandırıyordu! Kendi isteğiyle ayrıldığı, çılgınca bir kararla dünyevi âleme sürüklendiği ve

artık sonsuza dek yüzüne kapanan o cennet bahçesini nasıl da hayranlıkla izliyordu! Cosette'i oradan çıkarmak adına yaptığı fedakârlıktan ne büyük bir pişmanlık duyuyordu, zavallı fedakâr kahraman, kendi fedakârlıklarının tuzağına düşmüştü, kendi kendini mahvetmişti. Kendi kendine "Ben ne yaptım?" diyordu.

Zaten bu halini Cosette'e hiç belli etmiyordu. Ona öfkelenmiyor, sert davranışımıyordu. Yüzü her zamanki gibi dingin ve şefkatliydi. Jean Valjean'ın davranışları her zamankinden daha sevecen, daha babacandı. Daha keyifsiz olduğunu sezdirecek bir şey varsa o da daha hoşgörülü davranışasıydı.

Cosette' e gelince, o da günden güne eriyordu. Nedenini bilmeden garip bir biçimde Marius'ün varlığına nasıl seviyorsa, yokluğuna da öyle üzülüyordu. Jean Valjean onu alışındık gezintilere çıkarmayı bıraktığında, yüreğinin derinliklerindeki kadını bir içgüdü ona Luxembourg Bahçesi'ni önemsemiğini belli etmemesi gerektiğini, kayıtsız kalırsa babasının onu yeniden oraya götüreceğini söylemişti. Ama günler, haftalar, aylar birbirini kovalamış, Jean Valjean Cosette' in suskun boyun eğisine suskulukla karşılık vermişti. Kız yaptığından pişmanlık duyduğunda artık çok geçti. Luxembourg'a yeniden geldiği gün Marius orada değildi. Demek Marius ortadan kaybolmuş, her şey bitmişti. Ne yapmalıydı? Onunla bir daha asla karşılaşamayacak mıydı? Hiçbir şeyin rahatlatamadığı yüreğinde her geçen gün artan bir sıkıntı hissediyordu. Artık mevsim yaz mı kış mı, hava güneşli mi yağmurlu mu, kuşlar ötüyor mu ötmüyor mu, bahçede açan çiçekler yıldızçıçekleri mi beyaz papatyalar mı, Luxembourg Tuileries'den daha güzel mi değil mi, çamaşırçı kadının getirdiği çamaşırlar yeterince kolalanmış mı, Toussaint alışverişe gitmiş mi gitmemiş mi, bunlarla ilgilenmiyordu ve yoğunlaştiği tek düşüncenin bezginliğiyle, donuk bakışlarını tipki geceleri bir hayaletin yittiği karanlık bir enginliğe bakar gibi bir noktaya sabitliyordu.

Zaten o da solgunluğu dışında, Jean Valjean'a hiçbir şey hissettirmiyordu. Jean Valjean'a sevimli bir yüz ifadesiyle bakmaya devam ediyordu.

Bu solgunluk Jean Valjean'ın zihnini meşgul ediyordu. Bazen ona:

- Neyin var? diye soruyor, o da:
- Hiçbir şeyim yok, diye cevap veriyordu.

Ve bir sessizlikten sonra, bu kez Cosette onun hüznünü fark edip soruyordu:

- Ya siz baba, neyiniz var?
- Benim mi? Hiçbir şeyim yok, yanıtını alıyordu.

Birbirlerini olağanüstü bir sevgiyle, dokunaklı bir aşkla seven ve bunca zamandır birbirleri için yaşayan bu iki varlık artık hiçbir şey söylemeden, hiçbir şeye öfkelenmeden, gülümseyerek birbirlerinin yanında, birbirleri yüzünden acı çekerek yaşıyorlardı.

VIII

Forsaların Zinciri

İçlerinde en mutsuz Jean Valjean'dı. Gençlik hüzünlerine rağmen kendine özgü bir aydınlığa sahiptir.

Bazı anlarda Jean Valjean öylesine acı çekiyordu ki neredeyse çocuklaşıyordu. Kederin özünde yetişkinin çocuksu yanını ortaya çıkarmak vardır. Cosette'in karşı konulmaz bir şekilde elinden kaçtığını hissediyor, mücadele etmek, onu görkemli, heyecanlı bir şeyle kendine çekmek, coşturmak istiyordu. Dediğimiz gibi hem çocukça hem de yaşlılara özgü bu düşünceler tüm çocuksuluklarına rağmen gösterişli giysilerin genç kızların hayallerini süslediği gibi doğru bir sonuca vardılar. Bir keresinde atının üzerinde sık üniformasıyla geçen General Coutard'ı görüp bu adamın ihtişamına imrendiğinde, bu gösterişli üniformayı giyebilmenin ne büyük

mutluluk olacağını, onu böyle görse Cosette'in gözlerinin kamaşacağını, onu koluna takıp Tuileries'nin parmaklıklarının önünden geçerken askerlerin kendisini selamlayacaklarını ve bunun Cosette'in delikanlıları ilgilenmesini engelleyeceğini düşünmüştü.

Bu üzünlü düşüncelere beklenmedik bir sarsıntı karıştı.

Plumet Sokağı'na yerleşiklerinden beri sürdürdükleri yalıtılmış yaşamlarında bir alışkanlık edinmişlerdi. Hayatının başında ve sonunda olanlara uygun düşecek bir eğlenme tarzını benimseyerek bazen sabahları güneşin doğuşunu seyretmeye gidiyorlardı.

Yalnızlığı sevenler için gün doğarken gezinmek gece gezinmek gibidir, bu gece gezintisine doğanın neşesi de eşlik eder. Issız yollarda kuşlar ötüşür. Cosette bir kuş gibi sevinçle erkenden kalkıyordu. Jean Valjean'ın bir gün önceden önerdiği bu sabah gezilerine bir komploymuş gibi hazırlanıyor, gün doğmadan yola çıkıyor, bu da Cosette için küçük mutluluklar anlamına geliyordu. Masum uçarıklar gençlerin hoşuna gider.

Jean Valjean'ın tercihi, bilindiği gibi tenha yerler, issız köşeler, unutulmuş mekânlardı. O zamanlar, Paris kapılarının yakınılarında âdetâ şehrle iç içe geçmiş bereketsiz tarlalar vardı; yazın cılız buğdayların hasadının ardından tarlalar derileri soyulmuş gibi görünürdü. Jean Valjean bu tarlalarda gezinmeyi tercih ediyor, Cosette sıkılmıyordu. Jean Valjean'ın yalnızlığı, Cosette'ince özgürlüğü bulduğu o yerlerde Cosette yeniden küçük bir kızı dönüşüp koşuyor, oynayabiliyor, çikardığı şapkasını Jean Valjean'ın dizlerine bırakıp çiçek topluyordu. Çiçeklere konmuş kelebekleri seyrediyor, ama onları yakalamıyordu; aşk hoşgörü ve şefkat getirir ve genç kız içini titreten o kırılgan idealin etkisiyle kelebeğin kanadına merhamet duyar. Gelincikten taç yapar, başına takardı, taç dallar arasından sızan güneş ışınlarıyla kızıllaşır, onun körpe pembe yüzünü kordan bir taçla süslerdi.

Hüzün yaşamlarına damgasını vurduktan sonra bile sabah gezintilerinden vazgeçmemişlerdi.

Böylece 1831 yılı sonbaharının bir ekim sabahında dingin havanın çekimine kapılıp dışarı çıktılar ve gün ağarırken Maine Kapısı'nın önüne geldiler. Seher vakti değil, şafağın söktüğü andı, büyüleyici ve amansız bir an. Soluk ve engin gökyüzünde sağda solda birkaç takımıldız görünüyordu, toprak siyah, gök beyazdı, otlar titreşiyor, her yana alacakaranlığın gizemi yayılıyordu. Yıldızlara karışmış gibi görünen bir çayırkuşu yükseklerde ötüyor ve küçüklüğün tutturduğu bu marş uçsuz bucaksız enginlikleri sakinleştiriyordu. Doğuda çelik renginde aydınlanan ufku üzerinde Val-de-Grâce'in karanlık silueti beliriyor, göz kamaştırıcı Çoban Yıldızı bu kubbenin arkasında kasvetli bir binadan kaçan bir ruh gibi yükseliyordu.

Her şey sessiz ve sakindi; şosede kimse yoktu, aşağıdaki kaldırımda işe giden birkaç işçi görünüp kayboluyordu.

Jean Valjean yan yolda bir şantiye kapısının önündeki tahtaların üzerine oturmuştu. Yüzünü yola, sırtını güneşe dönmüştü; doğmak üzere olan güneş unutmuştu; zihnin yoğunlaşlığı, bakışı dört duvar gibi hapseden o derin düşüncelerden birine dalmıştı. İnsanı tepeden tırnağa saran ve dibine inildiğinde yüzeye çıkışın uzun zaman aldığı düşüneler vardır. Jean Valjean bu düşüncelerden birinin derinliklerindeydi. Cosette'i, aralarına hiçbir şey girmezse yaşayacağı olası mutluluğu, hayatını dolduran, ruhunun soluk almasını sağlayan o ışığı düşünüyordu, bundan âdetâ keyif alıyordu. Yanında ayakta duran Cosette de pembeleşen bulutlara bakıyordu.

Aniden Cosette haykırdı:

— Baba şuradan birileri geliyor galiba. Jean Valjean gözlerini kaldırdı.

Cosette haklıydı.

Bilindiği gibi eski Maine Kapısı'na giden şose Sèvres Caddesi'ne uzanır ve orada içte kalan bulvari dik açıyla ke-

ser. Şose ve bulvarın kesiştiği bu noktadan, sabahın bu saatinde nereden geldiği kestirilemeyen bir gürültü geliyor ve belli belirsiz, yoğun bir karaltı seçiliyordu. Şekilsiz bir şey bulvardan gelip şoseye girmiştir.

Giderek büyüyen, ritmik hareket eden bu kütle sanki yer yer titreşiyor, girintiler çıkışlıklar oluşturuyordu, bir arabaya benziyor ama ne taşıdığı belli olmuyordu. Atların, tekerlek sesleri, çığlıklar, kamçı şaklamaları duyuluyordu. Çizgiler, karanlığa gömülmüş olsalar da yavaş yavaş netleşiyordu. Bu, gerçekten de bulvar yönünden Jean Valjean'ın kenarında durduğu kapıya doğru gelen bir arabayı; peşine aynı arabadan bir tane daha geçti, onu üçüncü, dördüncü araba izledi; nihayet peş peşe yedi araba belirdi, atlارın kafaları öndeki arabanın arkasına deıyordu. Arabaların üzerinde siluetler, alacakaranlıkta yalın kılıçları andıran kivilcimler görülmeye, hareket eden zincirlerinkine benzeyen bir şıkırtı duyuluyordu, kafile ilerledikçe sesler yükseliyordu ve bu görüntü düşlerin mağarasından çıkmışçasına korkunçtu.

Yaklaştıkça bir şeke şemale büründü ve ağaçların arkasında bir hayaletin solgunluğuyla belirginleşti; kütle beyaza laştı; yavaş yavaş doğan güneş hem canlı hem ölü gibi görünen bu yiğinin üzerine solgun bir ışık gönderiyordu, siluetlerin kafaları cesetlerin yüzlerine dönüştü. İşte olan şuydu:

Yolda tek sıra halinde ilerleyen yedi arabadan ilk altısı ilginç görünüyordu. Fıçıların kenarlıksız arabalarına benzıyordu, iki tekerlein üzerine yerleştirilmiş uzun merdivenler ön uçlarda birleşiyordu. Her fiçı arabasına, daha doğrusu her merdivenin ucuna dört at koşulmuştu. Bu merdivenlerin üzerinde garip insan salkımları vardı. Bu insanlar göğün hafif aydınlığında seçilemiyordu, ama insan oldukları tahmin edilebilirdi. Her arabanın iki yanında her bir yanda on iki adam olmak üzere, toplamda yirmi dört adam sırt sırtta vermiş, yüzlerini yola dönmiş, bacakları boşlukta sallanır halde ilerliyorlardı; sırtlardında şakırdayan bir zincir ve boyunlarında

parıldayan demir bir boyunduruk vardı. Hepsi boyunduruğa vurulmuştu ama zincirleri ortaktı; bu yirmi dört adam bu haleriyle arabadan inip ürkütücü bir bütün halinde yürümeye başlasalar, toprağın üzerinde omurgası zincirden yapılmış bir kırkayak görünümü sergileyebileceklerdi. Her arabanın önünde ve arkasında tüfekli iki adam bekliyordu, her birinin ayağının altında zincirin bir ucu vardı. Boyundurukları dört köşeliydi. Geniş korkulukları olan, körüsüz, dört tekerlekli ve altı atın koşulduğu yedinci arabada demir kazanların, tencerelerin, mangalların ve zincirlerin arasında sımsıkı bağlanmış halde boylu boyunca yatan ve hasta görünen adamlar vardı. Her yanı kafesle çevrili bu araba eskiden işkence amacıyla kullanılmış benzeyen kırık dökük kalburlarla doluydu. Yolun ortasından giden bu yedi arabanın her iki yanında iki sıra halinde muhafizler yürüyordu; başlarına Direktuvar'ın askerleri gibi üç kenarlı lekeli, delik deşik şapkalar takmış, üzerlerine iğrenç gazi uniformaları ve ölü gömückelere özgü yarısı gri yarısı mavi yırtık pırtık pantolonlarını giymiş, sarı kayışlı, kastaturalı, tüfekli, sopalı bu iğrenç kiralık katiller gürûhu dilençilerin sefilliğiyle celladın yetkesini benliklerinde bütünlüğe getirmiş gibiydi. Komutanları gibi görünen adamın elinde kamçı vardı. Alacakaranlıkla bulanıklaşan tüm bu ayrıntılar güneşin belirmeye başlamasıyla birlikte artık daha net görülebiliyordu. Konvoyun başında ve sonunda ellişerde kılıç bulunan jandarma süvarileri ağırbaşlı bir ifadeyle ilerliyorlardı.

Bu kortej öylesine uzundu ki ilk araba kapıya vardığında son araba bulvardan daha yeni çıkıyordu.

Paris'te sıkılıkla rastlandığı üzere, göz açıp kapayıncaya kadar şosenin iki yanında nereden geldiği bilinmeyen bir kalabalık oluşmuştu. Yan sokaklarda birbirlerine seslenenlerin çığlıklarını ve olup biteni görmek için koşturan bostancıların nalın sesleri duyuluyordu.

Fıçı arabalarına yiğilmiş adamlar sessizce sarsılıyordı. Sabah esintisiyle yüzleri morarmıştı. Hepsi çadır bezinden

pantolon giymiş, çiplak ayaklarına nalın geçirmişlerdi. Giysilerinin geri kalanı sefaletin her türden beğenisini sergiliyordu. Gülünç kılıkları iğrenç bir şekilde uyumsuzdu; rengârenk paçavralardan daha berbat bir şey olamazdı. Göçmuş fötr şapkalar, katranlanmış kasketler, iğrenç yün bereler ve iş gömleklerinin üzerindeki dirsekleri yırtık siyah hırkalar, birçoğunun başında da kadın şapkası vardı; diğerleri kafalarına sepet geçirmiştir; giysilerindeki yırtıklar arasından killi göğüsler, aşk tapınaklarının, alevlenmiş yüreklerin, Aşk Tanrısi Cupid'in dövmeleri, egzamalar, çibanlar görülmüyordu. İki üç tanesinin altında üzengi gibi asılı duran, ayaklarına destek olan ve arabanın kalasına bağlanmış bir ip vardı. İçlerinden biri elindeki siyah taş benzeri bir şeyi dışlıyordu, görünen o ki ısrarılığı şey ekmekti. Orada sadece kuru, sönmüş ya da kasvetli bir ışıkla aydınlanmış gözler vardı. Muhafiz takımı sövüp sayıyor, zincire bağlanmış mahkûmlar seslerini çıkarıyorlardı; ara sıra kürek kemiklerine ya da kafalara inen sopaların sesi duyuluyordu; içlerinden bazıları esniyordu; üzerlerindeki paçavraların görüntüsü korkunçtu; ayaklar sarkıyor, omuzlar sarsılıyor, kafalar birbirlerine çarpıyor, demirler çinliyor, gözbebekleri vahşi bir alevle parlıyordu; elleri ya yumruklu ya da ölü eli gibi açıktı; konvoyun peşindeki bir grup çocuk kahkahalar atıyordu.

Bu araba dizisi her halükârdı iç karartıcıydı. Yarın ya da bir saat sonra, peş peşe sahanak yağacağına, yırtık pırıltık giysileri bir kere ısladığında bu adamların bir daha kuru mayacaklarına, bir kez buz kestiklerinde bir daha ısınamayacaklarına, bez pantolonlarının yağmurla kemiklerine yapışacaklarına, nalınlarının suyla dolacağına, kamçı darbelерinin dişlerinin takırdamasına engel olamayacağına, zincir onları boyunlarından çekerken ayaklarını boşlukta sallamaya devam edeceklerine şüphe yoktu ve böyle bağlanmış, sonbaharın soğuk bulutları arasında tipki ağaçlar ve taşlar gibi hiç seslerini çıkarmadan bedenlerini yağmura, poyraza, her

türlü hava koşuluna teslim etmiş, insan benzeri bu yaratıkları görüp de ürpermemek imkânsızdı.

Sopa darbeleri yedinci arabada sımsıkı bağlanmış bir şekilde hiç kımıldamadan yatan ve oraya sefalet yüklü çuvalar gibi atılmış hastalardan da esirgenmiyordu.

Aniden güneş belirdi, doğudan tüm bu yabani kafaları alevlendiren devasa bir parıltı fişkırdı. Diller çözüldü; güllüler, küfürler ve şarkılar tufanı başladi. Yatay gelen güneş işinleri konvoyu, başları ve göğüsleri aydınlatacak, ayakları ve tekerlekleri karanlıkta bırakacak şekilde ikiye böldü. Yüzlerde düşünceler belirdi; düşen maskelerin ardından iblislerin, çırlıçiplak vahşi ruhların ortaya çıkmasıyla dehşet verici bir an yaşandı. Bu gürûh aydınlıkta olsa da kapkarankılık görünüyordu. İçlerinden bazıları ağızlarındaki kamışla kalabalığa, özellikle de kadınlara böcek fırlatıyorlardı; şafak gölgelerdeki karanlıkla bu içler acısı yüz hatlarını daha da netleştiriyordu; sefaletin etkisiyle bedenleri biçimlensizleşmişti ve güneşin aydınlığını bir şimşeğin parıltısına dönüştüren bu görüntü çok ürkütücüydü. En onde giden arabadaki mahkûmlar yabani bir neşeyle *Désaugiers*'nin o zamanlar ünlü olan şarkısı *Vestale*'yı tekdüze bir sesle bağırarak söylemeye başlamışlardı; ağaçlar tiksintiyle ürperiyorlardı; yan yollardaki burjuvalar hayaletlerin söylediği bu açık saçık şarkıları mutlu bir ahmaklıkla dinliyorlardı.

Bu kortejde tüm acılar birleşip kargaşa dönüştü; burada her tür hayvanın kafası, yaşlılar, yeniyetmeler, çıplak başlar, kır sakallar, sinsi canavarlıklar, hırçın boyun eğiler, vahşi sıritişler, çılgınca davranışlar, hayvansı burunlu kasketliler, şakaklarındaki saç örgüleriyle genç kızların kine benzer başlar, çocuksu olduğu için korkunç görünen yüzler, iskelete benzeyen ve tek eksiği ölüm olan sisika yüzler vardı. İlk arabanın üzerinde bir zenci görülmüyordu, kim bılır belki de kölelik zinciriyle kürek zincirini kıyaslıyordu. Yeryüzünün en aşağılık utancı bu yüzlere damgasını vurmuştu; al-

çalmanın bu derecesinin son dönüşümleri tüm benliklerine yayılmıştı ve sersemlik halini almış bir cehalet umutsuzluğa dönüşmüş bir zekâya denkti. Bakışlara cirkefin seçkinleri olarak görünen bu adamları birbirlerinden ayırt etmek mümkün değildi. Bu uygunsuz konvoyu düzenleyen belli ki onları sınıflandırmamıştı. Bağlanmış ve muhtemelen alfabetik bir sıraya dizilmiş bu yaratıklar arabaların üzerine rastgele yerleştirilmişlerdi. Yine de kümelenmiş iğrençliklerden hep bir sonuç çıkar; bahtsızlığın bir araya toplanması bir toplama ulaşır; her zincirden ortak bir ruh çıkmıştı ve her arabanın kendine özgü bir yüz ifadesi vardı. Biri şarkı söyleken, yanındaki gürlüyor, diğeri dileniyordu; birinin dışlerini gicirdattığı, diğerinin gelip geçenleri tehdit ettiği, bir başkasının Tanrı'ya küfrettiği, onun yanındakinin mezarın sessizliğine büründüğü görülmüyordu. Dante bunları görse cehennemin yedi halkasının harekete geçtiğini sanabilirdi.

Daha içler acısı olan bu lanetlilerin işkenceye Apokalips'in şimşekler çakan arabasıyla değil, idam arabasıyla taşınmalarıydı.

Sopasının ucu kancalı muhafzlardan biri ara sıra bu insan çöplüğünü karıştırıyor, kalabalığın içindeki yaşlı bir kadın parmağıyla onları işaret edip, beş yaşındaki bir çocuğa gösteriyor ve şöyle diyordu: "Haylaz, bak da aklını başına topla!"

Şarkıların ve küfürlerin iyice yükselmesi üzerine, muhafiz birliği komutanı kamçısını şaklattı ve bu işaretle yedi arabanın üzerine dolu gibi düşen sopaların gürültüsü yanıklandı, birçoğu böğürüp ağızlarından tükürük saçtı; bu manzara yaraya üşüşmüşt sineklere benzeyen yumurcakların neşesini artırdı.

Jean Valjean'ın bakuşları ürkütücü bir hal almıştı. Gözbeklerinin yerini gerçeklik bilincinden uzaklaşmış bazı bahsızlarda korkuların ve felaketlerin yansımاسının alevlendiği o donuk cam tabakası aldı. Bir görüntüye değil bir hayale bakıyordu. Ayağa kalkıp kaçmak, uzaklaşmak istese

de ayağını kımıldatmadı. Bazen gördüğümüz şeyler bizi ele geçirir ve kavrar. Çivilenmiş, taşlaşmış, afallamış bir halde olduğu yerde kaldı; tasvir edilemeyecek ölçüde karmaşık bir endişenin ortasında kendi kendine bu mezarlık işkencesinin ne anlama geldiğini ve peşinden gelen bu cehennem karmaşasının nereden çıktığını soruyordu. Hafızasında aradığı şeyi aniden bulanlara özgü bir hareketle elini alnına götürdü; Fontainebleau Caddesi'nde kralın arabasıyla karşılaşma olasılığından dolayı bu güzergâhin kullanıldığını ve otuz beş yıl önce kendisinin de bu kapıdan geçtiğini hatırladı.

Onun gibi dehşete kapılmış olan Cosette hiçbir şey anlamıyor, soluğu kesiliyor, gördüklerinin gerçek olabileceğine inanamıyordu, nihayet haykırdı:

- Baba! Bu arabaların içinde ne var?
- Forsalar.
- Nereye gidiyorlar?
- Kürek cezalarını çekmeye.

O sırada yüzlerce elin indirdiği sopa darbelerine, kılıç kabzalarının ve kamçıların da eşlik etmesiyle kürek mahkûmları iki büklüm oldular, işkenceden iğrenç bir itaat doğdu ve hepsi zincire vurulmuş kurtların bakışlarıyla sustular. Tüm bedeni titreyen Cosette:

- Baba, bunlar insan mı?
- Bazen, dedi sefil.

Gerçekten de gün doğmadan Bicêtre'den yola çıkan zincir o dönemde Fontainebleau Sarayı'nın restorasyon çalışmalarıyla ilgilenen kralla karşılaşmamak için Mans yolundan gitdiyordu. Bu dolambaçlı yol bu korkunç yolculuğun süresini üç dört gün uzatıyordu; ama yüce kralın bir işkence sahnesine tanık olmaması için bunda bir sakınca görülmüyordu.

Jean Valjean yıkılmış bir halde eve döndü. Şok etkisi yaratın bu tür rastlantıların hatırası insanı uzun süre sarsar.

Bu arada Jean Valjean, Cosette ile birlikte Babylone Caddesi'ne geri dönerken onun gördükleri hakkında başka

sorular sorup sormadığını fark etmemişi; belki de o bunallığının etkisiyle onun söylediklerini algılayamamıştı. Sadece akşam yatmak için yanından ayrıduğunda Cosette'in alçak sesle kendi kendine konuşur gibi "Tanrıım! O adamlardan birinin yakınından geçtiğini görmek yerine ölmeyi tercih ederim!" dediğini duydu.

Ne mutlu ki bu trajik olayın ertesi günü adını bilemediğim resmî bir bayram dolayısıyla Paris'te şenlikler, Champ de Mars'da gösteriler, Seine'de yarışlar, Champs-Elysées'de tiyatrolar, Étoile Meydanı'nda havai fişek gösterileri vardı. Alışkanlıklarını zorlayan Jean Valjean dün yaşadıklarını unutturmak ve Cosette'in hafızasındaki o iğrençlikleri tüm Paris'in güleç uğultusuyla silmek için Cosette'i gösterilere götürdü. Şenliğe renk katan geçit resmi yüzünden herkes üniformalarla geziyordu. Jean Valjean da kendini belli etmemek isteyen birinin belli belirsiz duygularıyla muhafiz üniformasını giydi. Zaten gezinti amacına ulaşmış gibi görünüyordu. Babasını hoşnut kılmak için elinden gelen her şeyi yapan, bu tür gösterilere yabancı olan Cosette yeniyetneliğin inceliği ve boyun eğisiyle ona eşlik etmeyi kabul etti; halk şenliği olarak adlandırılan bu neşeli şölen sırasında küçümseyici bir ifade takınıp asla surat asmadı. Jean Valjean bunun üzerine planının başarıya ulaştığını ve dün gördükleri o iğrenç manzaradan geriye hiçbir iz kalmadığını düşündü.

Birkaç gün sonra bir sabah, güneşli bir havada, Jean Valjean'ın kendine koyduğu kurallara bir kez daha uymaması ve keder içindeki Cosette'in odasına kapanma alışkanlığını bir kenara bırakması vesilesiyle ikisi de bahçe merdivenlerinde duruyordu; Jean Valjean üzünlü gözlerle sabahın genç kızları hayran olunası bir şekilde sarmalayan ilk saatlerinde, başı aydınlanan, iyi uyuduğu için yüzü pembe olan ve bir yıldızın üstündeki bir bulut gibi görünen Cosette'i gecelikli haliyle bir papatyanın yapraklarını koparken seyrediyordu. Cosette *seviyor, sevmiyor* diye bakılan

o papatya falını bilmiyordu; zaten ona bunu kim öğretecekti? Papatyanın yapraklarını masumca koparırken bunun bir yüreğin niyetini öğrenmek anlamına geldiğini bilmiyordu. Güleç Melankoli adında dördüncü bir güzellik tanrıçası olsaydı, bu unvan Cosette'e pek yakışırdı. Bu çocuğun saçtığı ışılıyla her şeyi unutan Jean Valjean büyülenmiş bir halde çiçeğin üzerinde gezinen parmakları seyrediyordu. Bir kızılgerdan kuşu yandaki çalılıkta ölüyor, beyaz bulutlar gökyüzünde özgürlüklerine yeni kavuşmuşçasına süzülüyordu. Özenle çiçeğin yapraklarını koparmayı sürdürden Cosette tatlı düşlere dalmış gibiydi; aniden başını omzunun üzerinde bir kuğu zarafeıyla çevirip Jean Valjean'a:

— Baba kürek cezası ne demek? diye sordu.

oooooooooooo

Dördüncü Kitap Dünyevi Âlemden Gelen Yardım Belki de Tanrı'dan Geliyordur

I

Dışı Yaralı, İçi Ferah

Hayatları giderek daha iç karartıcı bir hal alıyordu.

Geriye onlar için bir zamanlar mutluluk anlamına gelen aç olanlara ekmek, üzünenlere giysi götürmek gibi tek bir meşguliyet kalmıştı. Cosette'in sıklıkla Jean Valjean'a eşlik ettiği bu yoksul ziyaretlerinde biraz da olsa eskisi gibi yakınlaştıklarını hissediyorlardı ve bazen birçok soruna çözüm buldukları, birçok çocuğun sıcak giysilere kavuştuğu yoğun bir günün akşamında Cosette biraz da olsa neşeli görünüyordu. Jondrette'in evini işte bu dönemde ziyaret ettişlerdi.

Bu ziyaretin ertesi sabahında Jean Valjean her zamanki sakin haliyle evdeydi, sadece sol kolunda yanık benzeri, iltihap kapmış geniş bir yara vardı, bunun nedenini bir bahane bularak açıklamıştı. Bu yara yüzünden bir ay boyunca ateşler içinde yattı, evden çıkamadı. Doktora görünümek istemiyordu. Cosette ısrar ettiğinde "Benim için veteriner çağır," diyordu.

Cosette sabah akşam olağanüstü bir özen ve yararlı olmanın verdiği melekler bir mutlulukla onun yarasına pansuman yapıyor, Jean Valjean tüm neşesinin geri döndüğünü, korkularının ve endişelerinin kaybolduğunu hissediyor, Cosette'i hayranlıkla izlerken "Ah! Güzel yara! Ah! İyi yürekli kötülük!" diyordu.

Babasının hasta olduğunu gören Cosette evden ayrılip arka avludaki müstemilatta kalmaya başlamıştı. Neredeyse bütün gününü Jean Valjean'ın yanında geçiriyor, ona istediği kitaplari, genellikle de gezi kitaplarını okuyordu. Jean Valjean yeniden doğduğunu hissediyor, mutluluğu muhteşem aydınlıklarla yeniden canlıyor. Luxembourg Bahçesi, o meçhul aylak genç, Cosette'in soğukluğu, ruhunun tüm kara bulutları silinip gitmişti. Kendi kendine "Tüm bunları nasıl düşünmüştüm? Ben yaşlı bir çılgınım," diyordu.

Mutluluğu Thénardierlerin Jondrette'in viran odasında kurdukları alçakça ve beklenmedik tuzağı unutacak kadar yoğundu. Kaçmayı, izini kaybettirmeyi başarmıştı, gerisinin ne önemi vardı! O sefilleri ancak acımayla hatırlıyordu. "İşte şimdi hapse girdiler, bana zarar veremeyecek durumdalar, ama o ailenin sefaleti içler acısıydı!" diye düşünüyordu.

Maine Kapısı'ndaki o iğrenç rastlantıya gelince, Cosette artık bundan hiç söz etmiyordu.

Manastırda rahibe Sainte-Mechtilde'den müzik eğitimi alan Cosette'in sesi, ruhu olan bir çali bülbülünükine benziyordu ve bazen akşamları yaralının mütevazı odasında Jean Valjean'ı keyiflendiren hüzünlü şarkılar söylüyordu.

İlkbahar geldi, bahçe yılın bu mevsiminde muhteşem bir hal almıştı. Jean Valjean bir gün Cosette'e "Bahçeye hiç çıkmıyorsun, oraya gidip gezinmeni istiyorum," dediğinde Cosette'in yanıtı "Siz nasıl isterseniz baba," oldu.

Ve babasının isteğini yerine getirmek için bahçedeki gezintilerine yeniden başladı, ama daha önce de belirttiğimiz gibi muhtemelen parmaklıkların arasından görülmekten çekinen Jean Valjean bahçeye hiç çıktıığı için sıkılıkla yalnız dolaşıyordu.

Jean Valjean'ın yarası hayatlarının akışını değiştirmiştir.

Cosette babasının daha az acı çektiğini, iyileştiğini ve mutlu olduğunu görünce memnuniyet duydu, ama bu öylesine içtenlikle ve kendiliğinden olmuştu ki kendisi bile bu memnuniyetin pek farkında değildi. Üstelik aylardan martı ve kış bitiyordu, kış her zaman için hüzünlerimizin bir bölümünü beraberinde götürür; ardından yazın başlangıç noktası, tüm şafaklar gibi taze, tüm çocuklar gibi neşeli nisan geldi, yeni doğduğu için ara sıra yağmur olup ağlıyordu. Nisanda, doğada gökyüzünden, bulutlardan, ağaçlardan, çayırlardan geçerek insanın yüreğine yayılan büyüleyici ışılıtlar vardır.

Cosette kendine benzeyen nisan sevincinin nüfuz edebileceği kadar gencti. Ruhundaki karanlık o farkına bile varmadan silinip gitti. Tıpkı mahzenleri aydınlatan öğle güneş gibi ilkbahar da hüzünlü ruhları aydınlatır. Cosette hüzünlü hissetmiyordu artık. Aslında durum böyledi ama o bunun farkında değildi. Sabah, saat ona doğru, kahvaltıdan sonra babasını bahçede bir çeyrek saat dolaşmaya ikna edip güneşin altında yaralı koluna girerek gezindiğinde her an güldüğünün ve mutlu olduğunun farkında değildi.

Onun renginin ve keyfinin yerine geldiğini gören Jean Valjean sevinçle kendinden geçiyordu.

— Ah! Güzel yara! diye tekrarlıyordu alçak sesle.

Ve Thénardierlere minnettardı.

Yarası iyileştiğinde alacakaranlıktaki yalnız gezintilerine yeniden başladı.

Paris'in issız mekânlarında böyle tek başına gezinirken insanın başına bir şey gelmeyeceğini düşünmek yanılığıdır.

II

Plutarkhos Ana Hadiseyi Açıklamaktan Çekinmüyor

Bir akşam küçük Gavroche yine yemek yememişti; bir önceki akşam da yemek yemediğini hatırladı, durum katlanılmaz bir hal alıyordu. Akşam yemeği bulmaya karar verdi. Salpêtrière'in ötesindeki ıssız arazilere gitti; bereket oradaydı; kimseciklerin olmadığı yerde bir şeyler bulunabilirdi. Austerlitz köyüne benzettiği bir yere geldi.

Daha önceki gezintilerinden birinde, orada yaşlı bir adamlı yaşlı bir kadının oturduğu eski bir bahçe ve bu bahçedeki olgun bir elma ağacı olduğunu fark etmişti. Bu elma ağacının yanında kapağı iyi kapanmadığı için içinden elma aşırılabilecek bir meyve dolabı vardı. Bir elma akşam yemeği, hayat demekti. Âdem'i mahveden Gavroche'u kurtarabilirdi. Bahçe kaldırım döşenmemiş ıssız sokaktan, evlerin yapılacak günü bekleyen çalılıkların çevrelediği bir çitle ayrılıyordu.

Gavroche bahçeye yönelip ıssız sokağı buldu, elma ağacını gördü, çiti inceledi; bir hamlede aşılacak bir çitti. Hava kararıyordu, sokakta kedi bile yoktu, tam zamanıydı. Gavroche çiti aşmak üzereyken aniden durdu. Bahçede konuşan birileri vardı.

Gavroche aralıktan bahçeye baktığında çitin öte yanında, hemen iki adım ötesinde, tam da içeri girmeyi düşündüğü yerde, bank işlevi gören ters dönmuş bir taşın üzerinde yaşlı bir adamın oturduğunu ve adamın karşısında yaşlı bir kadının ayakta durduğunu gördü. Yaşlı kadın homurdanıyordu. Biraz patavatsız olan Gavroche dinledi:

- Mösyö Mabeuf! diyordu yaşlı kadın.
- Mabeuf! diye düşündü Gavroche, ne gülünç bir isim. Yaşlı adam kadına aldirış etmeyince yaşlı kadın tekrarladı:
- Mösyö Mabeuf!
- Yaşlı adam bakışlarını yerden kaldırmadan cevap verdi:

— Ne var Plutarkhos Ana?

— Plutarkhos Ana! diye düşündü Gavroche, bir başka gülünç isim.

Plutarkhos Ana üsteleyince yaşlı adam karşılık vermek zorunda kaldı.

— Ev sahibi sizden hiç memnun değil.

— Neden?

— Dokuz aylık kira borcu var.

— Üç ay sonra bir yıllık olacak.

— Sizi kapı dışarı edeceğini söylüyor.

— Etsin.

— Meyveci kadın borcunun ödenmesini istiyor. Yoksa tahta sandıkları vermeyecek. Bu kiş neyle ısınacaksınız? Yakkacak odunumuz olmayacak.

— Güneşle.

— Kasap borç yazmayı reddediyor, et vermek istemiyor.

— İyi olmuş. Et ağır geliyor, sindiremiyorum.

— Ne yiyeceksiniz?

— Ekmek.

— Fırıncı borcun bir kısmının kapatılmasını istiyor, para yoksa ekmek de yok, diyor.

— Çok iyi.

— Ama ne yiyeceksiniz?

— Elma ağacının elmaları var.

— Ama mösyö, böyle parasız yaşanmaz ki.

— Param yok.

Yaşlı kadın gittiğinde yalnız kalan ihtiyar düşünmeye başladı. Gavroche da kendi payına düşünüyordu. Hava neredeyse kararmıştı.

Gavroche'un düşüncelerinin ilk sonucu tırmanacağı çitin altına çömelmek oldu. Çalılığın altında dallar biraz aralanıyordu.

— Şuraya bak! diye haykırdı Gavroche içinden, bir yataklık! Ve oraya büzüştü. Sırtını neredeyse Mabeuf

Baba'nın bankına dayamıştı. Seksenliğin soluk alıp verdiğini duyuyordu.

Bunun üzerine akşam yemeği niyetine uyumaya çalısti.

Gavroche kedi uykusuna dalmış gibiydi, tek gözü açıktı, etrafı kolaçan ediyordu.

Gögün alacakaranlığının beyazlığı toprağa yansıyor, sokak iki karanlık çalı dizisinin ortasında gri bir hat gibi uzanıyordu.

Bu gri hat üzerinde aniden iki siluet belirdi. Biri önden gidiyor, diğeri biraz arkadan geliyordu.

— İşte iki yaratık, diye mirıldandı Gavroche.

Hafifçe öne doğru eğilmiş bir halde düşünceli bir ifadeyle yürüyen ilk siluet sıradan giyinmiş, akşam gezintisine çıkışmış yaşlı bir kentli gibi görünüyor, yaşıdan dolayı ağır adımlarla ilerliyordu.

İkincisi dimdik, sağlam yapılı ve biraz inceydi. Adımını önden giden adaminkine uydursa da, yürüyüşünün bu istemli yavaşlığında çevikliğin izleri belli oluyordu. Bu siluetin vahşi, endişe verici bir görüntüsü, o zamanlara göre sık denebilecek giysileri vardı; şapkası güzeldi; iyi kesim, belden daralan siyah redingotu muhtemelen kaliteli bir kumaştandı. Başı gürbüz bir zarafetle yükseliyor ve alacakaranlıkta şapkasının altında bir yeniyetmenin solgun yüzü beliriyordu. Ağızında bir gül vardı. Gavroche'un hemen tanıldığı bu ikinci siluet Montparnasse'dı.

Diğerine gelince, yaşlı olması dışında hakkında hiçbir şey bilmiyordu.

Gavroche hemen gözetlemeye başladı.

Adamlardan birinin diğeriley ilgili kötü bir niyeti olduğu ortadaydı. Gavroche her şeyi gayet net görebileceği bir konumdaydı. Yataklık şimdi sığınak haline gelmişti.

Montparnasse'in böyle bir saatte, böyle ıssız bir yerde ava çıkması ürkütücüydü. Gavroche'un yaşlı adam için merhametle dolan yüreği heyecanla çarpmaya başladı.

Ne yapmalıydı? Müdahale etmeli miydi? Bir gücsüz başka bir gücsünün yardımına mı koşacaktı? Bu Montparnasse'ı kahkahalarla güldürüdü. Gavroche on sekiz yaşındaki bu tehlikeli eşkiya için yaşı bir adam ve bir çocuğun iki küçük lokma olduğunu kendisine itiraf etti.

Gavroche bunları düşünürken saldırısı aniden alçakça gerçekleştı, bir kaplanın yabaneşeginin ya da bir örümceğin sineğin üzerine atılmasına benzıyordu. Ağzındaki gülü yere atan Montparnasse ihtiyarı bir anda kavrayınca Gavroche çığlığını zor bastırdı. Bir an sonra, adamlardan biri diğerinin altındaydı, göğsüne dayanan mermerden bir dizin altında inliyor, çırpınıyordu. Ancak durum Gavroche'un tahmin ettiği gibi değildi. Alttaki Montparnasse'tı, üstteki ise yaşı adamdı. Tüm bunlar Gavroche'un birkaç adım ötesinde olup bitiyordu.

İlk yumruğu yiyan ihtiyarın buna daha şiddetli bir yumrukla karşılık vermesi üzerine saldırılanın rolleri göz açıp kapayıncaya kadar değişmişti.

— İşte onurlu bir gazi! diye düşündü Gavroche.

Ve kendini el çırpmaktan alıkoyamadı. Ama cılız ellerin bu çırpınışı, birbirlerine girmiş, solukları birbirlerine karışmış iki dövüşçüye kadar ulaşamamıştı.

Bir sessizlik oldu. Montparnasse çırpınmayı bırakmıştı. Gavroche "Yoksa öldü mü?" diye düşündü.

Şimdiye kadar tek söz etmemiş, tek çığlık atmamış yaşı adam doğrulduğunda, Gavroche onun Montparnasse'a söylediğlerini duydı:

— Ayağa kalk.

Yaşı adam ayağa kalkan Montparnasse'ı kollarından tutuyordu. Montparnasse'in koyuna yem olmuş bir kurt gibi aşağılanmış ve öfkeli bir hali vardı.

Gavroche hem bakıyor hem dinliyor, kulaklarının algısını gözleriyle keskinleştirmeye çalışıyor, çok eğleniyordu.

İzleyicinin bilinçli endişesi mükafâtlandırıldı. Karanlığın trajik bir ton kattığı şu diyaloga kulak misafiri oldu. Yaşı adam soruyor, Montparnasse cevap veriyordu:

- Kaç yaşındasın?
- On dokuz.
- Güçlü ve sağlıklısın. Neden çalışmıyorsun?
- Canımı sıkıyor.
- İşin ne?
- Aylağım.
- Ciddi konuş. Senin için bir şey yapılabilir mi? Ne olmak istersin?
- Hırsız.

Bir sessizlik oldu. Hiç kımıldamadan derin düşüncelere dalmış gibi görünen yaşlı adam Montparnasse'ı bırakmadı.

Güçlü ve çevik olan genç eşkiya ara sıra tuzağa düşmüş bir hayvan gibi hamleler yapıyor, sıçriyor, çelme takmaya çalışıyor, kollarını bacaklarını kendinden geçercesine zorluyor, kaçmaya yelteniyordu. Bu çırpınışların farkında değilmiş gibi görünen ihtiyan onun iki kolunu mutlak bir gücün kayıtsız egemenliğiyle tek eliyle tutuyordu.

Bir süre daha düşünen yaşlı adam, bakışlarını Montparnasse'a sabitleyip sesini hafifçe yükseltti ve ona içinde bulundukları bu karanlıkta Gavroche'un tek bir hecesini bile kaçırmadığı muhteşem bir nutuk çekti:

— Çocuğum, tembellik ederek en zahmetli yolu seçiyorsun. Ah! Aylak olduğunu söylüyorsun! Çalışmaya hazır ol. Çok tehlikeli bir makine vardır, onu hiç gördün mü? Hadde makinesi denir ona. Çok sinsi ve acımasız olduğu için dikkat etmek gereklidir; giysini kolundan yakaladı mı tüm bedenini içine çeker. Bu makine aylaklıktır. Zamanın varken bir karar ver ve kendini kurtar! Aksi takdirde işin biter, kısa süre sonra çarkın dişlisine girersin. Bir kere kendini kaptırdın mı, artık hiçbir umut besleme. İş başına tembel! Dinlenmek yok artık. Emeğin amansız çelik eli seni kavrayacak. Hayatını kazanmak, bir meslek sahibi olmak, bir görevi yerine getirmek, sen bunları istemiyorsun! Diğerleri gibi olmak

canını sıkıyor! Tamam o zaman, sen onlardan farklı olacaksın. Çalışma yasadır, bu yasayı can sıkıntısı yüzünden reddeden çalışmayı işkence sayar. İşçi olmak istemiyorsun, köle olacaksın. Çalışma kişiyi bir yandan serbest bırakırken öbür yandan yakalar; dostu olmak istemiyorsan kölesi olacaksın. Ah! Demek insanların onurlu yorgunluklarını beğenmiyorsun, o zaman bir lanetli olarak terleyeceksin. Diğerlerinin şarkılar söylediğい yerde sen inleyeceksin. Uzaktan, aşağılardan çalışan insanları izleyeceksin, sana dinleniyorlarmış gibi görünecekler. Çiftçi, hasatçı, tayfa, demirci sana aydınlığın içinde cennetin en mutlu ruhları gibi görünecekler. Örs ne parıltılar yayar! Çift sürmek, demetleri bağlamak sevinçtir. Rüzgârda özgürce yol alan bir kayak ne mutludur! Sen ey tembel, kaz, sürünen, yuvarlanan, yürü! Yularını çek, işte cehennemin arabasına koşuldun! Ah! Hiçbir şey yapmamak, demek hedefin buydu. Tamam o zaman! Yorgunluktan bezmediğin tek bir hafta, tek bir gün, tek bir saat bile geçirmeyeceksin. Her şeyi endişeyle tutup kaldırıcaksın. Geçen her dakika kaslarını yırtacak. Başkalarına tüy gibi hafif gelen şey, sana kaya gibi ağır gelecek. En sıradan şey bile sana dik bir yokuş gibi görünecek. Gidip gelmek, soluk alıp vermek için de yoğun bir emek harcayacaksın. Ciğerinin ağırlığının ellî kilo olduğunu hissedeceksin. Burada yürümektense şurada yürümek çözülmeli gereken bir soruna dönüşecektir. Dışarı çıkmak isteyen kapısını iter, işte dışarıdadır. Ama sen, dışarı çıkmak istesen, duvarlarını delmen gerekir. Sokağa çıkmak için herkes ne yapıyor? Herkes merdiveninden aşağı iniyor; sen çarşafını yırtıp parçalarını birbirlerine bağlayarak ip yapacak, sonra bu ipi gece vakti, fırtınada, yağmurda, kasırgada pencerenin altındaki uçuruma sarkıtacaksın ve ip kısa gelirse aşağıya inmenin tek yolu düşmek olacak. Belli bir yükseklikten tesadüfen aşağıya, bir uçuruma düşmek, ama neyin üstüne? Meçhule. Ya yanmayı göze alıp bir bacadan yukarı tırmanacaksın ya da boğul-

mak pahasına bir lağımda sürüneceksin. Sana saklanılacak gediklerden, günde yirmi kere kaldırıp yirmi kere yerine yerlestireceğin taşlardan, samanların arasına saklayacağın sıvalardan söz etmiyorum bile. Önüne bir kilit çıkar; sıradan bir insanın cebinde anahtarcıya yaptırdığı anahtar vardır. Sen, kapının öbür yanına geçmek istersen, korkunç bir başyapıt üretmen gerekecek; iri bir meteliği alıp enlemesine iki eşit parçaya böleceksin; ama hangi aletlerle? Onları sen icat edeceksin. Sana kalmış. Ardından bu iki parçayı dış kısımlarına hiç zarar vermeden oyacak ve üst üste geldiklerinde gövde ve kapak oluşturacak şekilde bir vida yolu açacaksın. Alt ve üst parçayı vidaladığında kimse bir şey anlamayacak. Gözetmenler, çünkü sürekli gözetleneceksin, bunu bir metelik sanacaklar, ama sen onu bir kutu olarak kullanacaksın. Kutunun içine ne koyacaksın? Bir parça çelik. Üzerine dişler yapacağı ve testere olarak kullanacağı bir saat zembereği. Bir metelinin içine gizlenmiş toplu iğne kadar uzun bu testereyle kilit dilini, sürgünün demirini, asma kilidin kulpunu, pencerenin parmaklığını ve bacağındaki halkayı kesmek zorunda kalacaksın. Sanatın, becerinin, ustalığın, sabrın tüm mucizeleriyle bu harika başyapıtı bitirdiğinde, bunu kimin yaptığıni öğrenmek isterlerse ödüllün ne olacak? Hücre hapsi. İşte geleceğin. Tembellik, zevk, sefa, ne derin uçurumlar! Hiçbir şey yapmamaya karar vermenin ne kadar iğrenç olduğunu biliyor musun? Toplumsal üretim sırasında boş gezinmek! Hiçbir işe yaramamak, yani zararlı olmak! Bu, insanı doğrudan sefaletin derinliklerine götürür. Asalak hayatı sürdürmek isteyenlerin vay haline! Bir solucana dönüşeceksin. Ah! Demek çalışmak hoşuna gitmiyor? Ah! Demek tek düşüncen leziz yemekler yemek, nefis içkiler içmek, rahat yataklarda uyumak? Su içip, esmer ekmek yiyecek, geceleri soğukluğunu teninde hissedeceğini bir zincire bağlanmış halde bir tahtanın üzerinde uyuyacaksın! Bu zinciri koparıp kaçacaksın. Güzel. Çalılıklarda yü-

zükoyun sürünenüp hayvanlar gibi ot yiyeceksin ve yeniden yakalanacaksın. O zaman yıllarını karanlık bir zindanda, duvara bağlanmış bir halde, su testisini el yordamıyla arayarak, köpeklerin bile tenezzül etmeyeceği iğrenç bir ekmek parçasını kemirerek, solucanların senden önce tadına baktıkları baklaları yiyecek geçirreceksin. Bir mahzendeki tespih böceğine dönüseceksin. Ah! Sefil çocuk, kendine acı, daha yirmi yıl önce bugün belki hâlâ yaşayan annenin memesini emiyordun! Yalvarırım beni dinle. Kaliteli siyah kumaştan ceketler, cilali ayakkabılar giymek, saçlarını kıvırtmak, güzel kokan jöleler sùrmek, kızların hoşuna gitmek, yakışıklı görünmek istiyorsun. Saçların dipten kazınacak, üzerinde kırmızı bir kazak, ayaklarında nalınlar olacak. Parmağına yüzük istiyorsun, boynuna bir halka takılacak. Ve bir kadına bakarsan kafana sopa inecek. Oraya yirmi yaşında gençecik, pepsimbe, parlak gözlerle, inci gibi dişlerle ve upuzun saçlarını girip elli yaşında iki büklüm olmuş, yüzün kırışmış, dişlerin dökülmüş, saçların beyazlaşmış bir halde çıkacaksın! Ah! Zavallı çocuğum, yanlış yoldasın, aylaklık sana kötü öğütler veriyor; en ağır iş hırsızlığıdır. Bana inan, tembelliğin o ağır yükünü altınına girme. Alçaklaşmak hayırlı bir iş değildir. Onurlu olmak daha kolaydır. Şimdi git ve söylediğimizi düşün. Bu arada benden ne istiyordun? Kesemi mi? İşte burada.

Ve yaşlı adam Montparnasse'ı bırakırken kesesini onun eline koydu; Montparnasse keseyi çalmışçasına elinde tartıktan sonra, mekanik bir hareketle âdetâ kaydırıp redingtonun arka cebine attı.

Yaşlı adam arkasını dönüp sakince yoluna devam etti.

— Budala! diye mırıldandı Montparnasse.

Okuyucu bu yaşlı adamın kim olduğunu tahmin etmiştir.

Afallayan Montparnasse onun alacakaranlıkta gözden kaybolusunu izledi. Şaşkınlık dolu bu bakışlar ona ugursuz gelecekti.

İhtiyar uzaklaşıkça Gavroche yaklaşıyordu.

Mabeuf Baba'nın hâlâ bankın üzerinde uyuyup uyumadığına bir göz atan Gavroche çalılığın arasından çıkışmış, karanlıkta kımıldamadan duran Montparnasse'a doğru sürünmeye başlamıştı. Böylece Montparnasse tarafından fark edilmeden elini siyah ince kumaştan redingotun arka cebine daldırıp keseyi kavramış ve yeniden sürünerek karanlıkta bir yılan gibi ortalıktan kaybolmuştu. Tetikte olması için hiçbir neden bulunmayan ve hayatında ilk kez düşünen Montparnasse hiçbir şey fark etmedi. Mabeuf Baba'nın oturduğu çitin kenarına gelen Gavroche keseyi bahçeye atıp koşarak uzaklaştı.

Kesenin ayağının dibine düşmesinin yol açtığı sarsıntıyla uyanan Mabeuf Baba hiçbir şey anlamamıştı, eğilip keseyi aldı. Bu kesenin iki gözünden birinde biraz bozuk para, diğerinde altı Napoléon altını vardı.

Oldukça ürken M. Mabeuf keseyi hizmetkârına götürdü.

— Gökten düşmüş, dedi Plutarkhos Ana.

Beşinci Kitap Sonu Başına Benzemiyor

I

Kışla ve Yalnızlık Bir Arada

Cosette'in dört beş ay önceki derin ve şiddetli kederi kendisi farkına varmadan azalmaya başlamıştı. Doğa, ilkbahar, gençlik, baba sevgisi, kuşların ve çiçeklerin neşesi bu genç ve bakır ruha yavaş yavaş, günden güne, azar azar unutuşa benzer bir şeylerin sızmasını sağlamıştı. İçindeki ateş tamamen sönmüş müydü? Yoksa külleniyor muydu? Gerçek suchi artık içinde kederli ya da yakıcı bir his taşımiyordu.

Bir gün aklına birden Marius geldi:

— Şuraya bak! dedi, artık onu hiç düşünmüyorum.

Aynı hafta, ince belli, sık üniformalı, palabıyıklı, parlak şapkaklı, koltuğunun altında kılıcıyla çok yakışıklı bir mızraklı süvari subayının bahçe kapısının önünden geçtiğini gördü. Sarı saçları, mavi gözleriyle yuvarlak, ifadesiz yüzü, küstah ve sevimli ifadesiyle Marius'ün tam ziddiydi. Ağzında sigara vardı. Cosette bu subayın kuşkusuz Babylone Caddesi kişilerindaki alaya mensup olduğunu düşündü.

Ertesi gün onu yeniden gördüğünde saate baktı.

O andan itibaren belki de bir tesadüf eseri olarak ama neredeyse her gün onun kapının önünden geçtiğini gördü.

Okuyucuya yabancı olmadığı Théodule Gillenormand adlı yakışıklı subayın bu “bakımsız” bahçenin önünden her geçişinde, çirkin rokoko parmaklıklarının arkasında çok güzel bir kızın durduğunu fark eden arkadaşları ona:

— Vay canına! Orada sana göz kirpan küçük bir kız var, baksana, diyorlardı.

— Bana bakan her kiza bakacak vaktim mi var? diye karşılık veriyordu mızraklı süvari subayı.

Bunlar tam da Marius’ün işkence basamaklarını tırmandığı ve içinden:

— Onu ölmeden önce görebilseydim! dediği dönemde yaşıyordu. Dileği gerçekleşse ve o anda Cosette’in bir süvari subayına baktığını görseydi, tek bir söz bile edemeden kederinden ölecekti.

Marius kederin batağına saplanıp kalanlardandı; Cosette ise oraya dalıp çıkanlardandı.

Zaten Cosette kendi haline bırakılan kadınsı düşselliğin o tehlikeli evresinden, yalıtılmış genç kız yüreğinin tesadüflere göre ya mermer bir heykelin başına ya da bir meyhanenin direğine dolanan asma dallarına benzettiği o kırılgan dönemde geçiyordu. Hızla geçen bu nihai an zengin ya da fakir, her öksüz kız için çok kritiktir, çünkü zenginlik kötü, uygunszuz bir tercihi engelleyemez; gerçek uyumsuzluk ruhlardadır. İsmi, ailesi bilinmeyen, meteliksiz birçok genç yüce duyguya ve düşüncelerin tapınağını sırtlanan mermer sütunun başlığını temsil ederken, refah içindeki zengin ailelerin botları cilali, sözleri cakalı çocukların şiddetli, uygunsuz, içkiye bulanmış tutkularla içli dışlı olmuş ruhlarına, yani içlerinde kadınlara ayrılmış bölmeye bakıldığından, meşe odunundan yapılmış bir direkten başka bir şey olmadığı görülür, bir meyhane direği.

Cosette’in ruhunda ne vardı? Yatışmış ya da uykuya dalmış tutkular; çalkantılı bir aşk; belli bir derinliğe kadar

duru, parlak, karmaşık, daha da aşağıda ise karanlık duygular. Yakışıklı subayın hayali yüzeye yansıyordu. Derinlerde, çok derinlerde bir hareketlilik var mıydı? Belki de. Cosette bunu bilmiyordu.

İlginç bir olay yaşandı.

II

Cosette'in Korkuları

Nisanın on beşine doğru Jean Valjean bir yolculuğa çıktı. Bilindiği gibi, yılda birkaç kez yaptığı bu yolculuklar en fazla iki gün sürüyordu. Nereye gidiyordu? Bunu Cosette dâhil hiç kimse bilmiyordu. Sadece bir kez ona arabada eşlik etmiş, Jean Valjean köşesinde *Planchette Çıkmazi* yazan sokağın önünde inerken araba Cosette'i Babylone Caddesi'nde bırakmıştı. Jean Valjean bu kısa yolculuklara genellikle evde para azaldığı zaman çıkıyordu.

Jean Valjean giderken "Üç güne dönerim," demişti.

Akşam salonda yalnız olan Cosette oyalanmak için piyanosunun başına oturup belki de müzik dünyasının en muhteşem eseri olan *Euryanthe* operasındaki avcılar korosunun *Ormanda Yolunu Kaybeden Avcılar!* şarkısını söylemeye başladı. Şarkıyı bitirdiğinde bir süre düşüncelere daldı.

Aniden birinin bahçede yürüdüğünü duyar gibi oldu.

Babası olamazdı, yolculuğa çıkmıştı; Toussaint olamazdı, yatmıştı. Saat akşamın onuydu.

Salonun kapalı olan penceresinin kanadına gidip kulağını dayadı.

Yavaşça yürüyen bir erkeğin ayak seslerine benzıyordu.

Hızla birinci kattaki odasına çıkıp pencere kanadındaki vasistası açtı ve bahçeye baktı. Dolunay vardı. Gündüz gibiydi, her şey seçilebiliyordu.

Ortalıkta kimsecikler yoktu.

Pencereyi açtı. Bahçeye mutlak bir sükûnet hâkimdi ve sokağın görülebilen yanı her zamanki gibi ıssızdı.

Cosette yanıldığını düşündü. Ses duyduğunu sanmıştı. Hayal meyâl seçilen endişeli avcıların ayaklarının altında ezilen ölü dalların çitirtisi, Weber'in zihnin önünde ürkütücü derinlikler açan o kasvetli ve muhteşem bestesinin yarattığı bir yanılısamaydı bu.

Bu düşünceyi kafasından attı.

Zaten Cosette kişiliği itibarıyla çok ürkek bir kız değildi. Damarlarında çıplak ayakla yürüyen Bohemyalı maceracıların kanı dolaşıyordu. Hatırlanacağı gibi güvercinden çok çayırkuşuna benziyordu. Yabani ve cesur bir tabiatı vardı.

Ertesi gün, daha erken saatte, hava kararırken bahçede geziniyordu. Derin düşüncelere dalmışken, ara sıra karanlıkta kendisinden çok uzak olmayan ağaçların altında yürüyen birisinin çıkardığı dün akşamkine benzer bir ses duyar gibi oldu, ama hiçbir şey otların üzerinde yürüyen bir ayağın sesine, salınan iki dalın hissrtisi kadar benzemedi. Temkinli davranışmayı bıraktı. Etrafta zaten kimsecikler yoktu.

“Çalılıktan” çıkmıştı; evin basamaklarına ulaşabilmek için küçük bir çimenliği aşması gerekiyordu. Arkasında yükselen ay çalılıktan çıkan Cosette'in gölgesini bu çimennlige yansıttı.

Cosette dehşete kapılmış bir halde durdu.

Ay kendi gölgesinin yanına, çimenliğin üzerine kafasında yuvarlak bir şapka olan garip bir şekilde ürkütücü bir başka gölge daha düşürüyordu.

Bu, Cosette'in birkaç adım arkasında, çalılığın kenarında ayakta duran bir adamin gölgesine benzıyordu.

Bir dakika boyunca, hiçbir şey söylemeden, bağırmadan, yardım istemeden, kımıldamadan, başını bile çevirmeden olduğu yerde durdu.

Nihayet tüm cesaretini toplayıp kararlı bir şekilde geriye döndü.

Kimse yoktu.

Yere baktı, gölge kaybolmuştu. Çalılığa geri dönüp cersetle köşe bucak gölgenin sahibini aradı, parmaklığa kadar gitti ama kimseye rastlamadı.

Kanının donduğunu hissediyordu. Bu yine bir yanılsama mıydı? Nasıl olur! İki gün üst üste! İlk yanılsama anlaşılabilir ama ya ikincisi? Hayaletler şapka takmadıkları için gölgenin bir hayalet olması mümkün değildi.

Ertesi gün Jean Valjean geri döndüğünde, Cosette ona duyduğunu sandığı gürültüyü ve gördüğü görüntüyü anlattı. Babasının omuzlarını silkip "Sen çılgın küçük bir kızsın," diyerek içini rahatlatacağını bekliyordu.

Yüzünü endişeli bir ifade kaplayan Jean Valjean:

— Bu hiç de hafife alınacak bir şey değil, dedi.

Bir bahaneye bahçeye gittiğinde, Cosette onun parmaklıklarını büyük bir dikkatle incelediğini gördü.

Gece yeniden uyandı; bu kez emindi ve penceresinin altındaki merdivenin hemen yakınında birisinin yürüdüğünü net bir şekilde duyabiliyordu. Koşup vasıtası açtı. Gerçekten de, bahçede elinde kalın bir sopa olan bir adam vardı. Çığlık atacağı sırada ay adının yüzünü aydınlattı. Bu babasıydı.

— Demek çok endişeli! diyerek yeniden yatağına yattı.

Jean Valjean o geceyi ve takip eden iki geceyi bahçede geçirdi. Cosette onu pencere kanadının deliğinden görüyordu.

Ayın küçülüp daha geç saatte doğduğu üçüncü gece saat bire doğru, babasının kahkahasını ve kendini çağırın sesini duydı:

— Cosette!

Yatağından fırlayıp robdosambırını giydikten sonra pencereyi açtı.

Babası aşağıdaki çimenlikteydi.

— İçini rahatlatmak için uyandırdım, dedi, şuraya bak. İşte senin yuvarlak şapkali gölgen.

Ona ayın çimenliğin üzerine çizdiği ve gerçekten de yuvarlak şapkali bir adamın hayaletine benzeyen gölgeyi gösterdi. Bu, yandaki çatıdan yükselen şapkali, sacdan bir soba bacasının silüetiydi.

Gülmeye başlayan Cosette'in kafasındaki tüm iç karartıcı kurgular silindi ve ertesi sabah babasıyla kahvaltı ederken, soba bacalarının gölgeleriyle dolu uğursuz bahçeyle dalga geçiyordu.

Jean Valjean'in içi tamamen rahatlampısti; Cosette'e gelince, soba bacasının gördüğünü sandığı gölgeyle aynı yönde olup olmadığını ve o anda ayın gökte hangi noktada bulunduğu hiç umursamadı. Suçüstü yakalanımaktan korkan ve gölgesine bakıldığından olduğu yerde duran, kendisine bakıldığından geri çekilen bu soba bacasının garipliğini sorgulamadı. Cosette'in hiç endişesi kalmamıştı. Babasının keşfi onun için yeterliydi. Artık akşamları ya da geceleri bahçede birinin yürüdüğünü düşünmeyi bırakmıştı.

Yine de, birkaç gün sonra yeni bir olay yaşandı.

III

Toussaint'in Yorumlarının Katkısı

Bahçede, sokağa açılan parmaklıklı kapının yanında bir gürgen fidanlığının meraklıların bakışından gizlediği ama yoldan geçen birinin parmaklığın ve fidanlığın arasından kolunu uzatıp ulaşabileceğİ taştan bir bank vardı.

Aynı ayın bir başka akşamı, Jean Valjean dışarı çıkmış, Cosette güneş battıktan sonra bu banka oturmuştı. Rüzgâr ağaçların arasından eserek ortalığı serinletiyor, Cosette düşünüyordu; içini yavaş yavaş nedensiz bir hüzün, akşamın

tetiklediği ve belki de o saatte yarı açık duran mezarin gizeminden kaynaklanan karşı konulmaz bir hüzün kaplıyordu.

Bu belirsiz karanlığın içinde belki Fantine de vardı.

Ayağa kalkıp bahçeyi yavaşça turlamaya başlayan Cosette çiy kaplı ıslak otların üzerinde yavaşça yürüken, melankolik uyurgezerliğinin ortasında kendi kendine:

— Bu saatte bahçede yürüken nalin giymeli, yoksa insan nezle olur, diyordu.

Banka geri döndü.

Tekrar oturduğu anda, az önce orada durmadığından emin olduğu büyük bir taşı fark etti.

Cosette kendi kendine bunun ne anlama geldiğini sordarken taşı inceledi. Aniden bu taşın oraya kendi kendine gelmediğini, onu oraya birilerinin bırakmış olduğunu, bir kolun parmaklıkların arasından uzandığını düşündü ve korkuya kapıldı. Bu kez gerçekten korkmuştu, taşın orada durduğuna hiç şüphe yoktu; hiç dokunmadan, arkasına bile bakmaya cesaret edemeden kaçip eve sığındı ve pencere kancadını hemen kapatıp alt kapıyı sürgüledi.

— Babam geri döndü mü?

— Henüz dönmedi matmazel.

(Toussaint'in kekeme olduğunu bir kere söylemişik. İzin verin de bunu bir kez daha vurgulamayalım. Bir sakatlığı eğlence konusu haline getirmekten tiksiniyoruz.)

Düşüncelere dalmayı seven bir gece gezğini olan Jean Valjean eve geç saatlerde dönüyordu.

— Toussaint, diye devam etti Cosette, akşamları bahçeye bakan pencere kanatlarını demir çubuklarla destekleyerek sıkıca kapatmaya özen göstirmelisiniz.

— Ah! İçiniz rahat olsun matmazel.

Toussaint bu işi her akşam yapar, Cosette de bunu iyi bilirdi, ama şunu hatırlatmaktan kendini alamadı:

— Çünkü burası çok issız bir sokak!

— Bu konuda haklısınız. Burada insanı daha ah diyemeden öldürebilirler. Üstelik mösyö evde yatmıyor. Ama hiç

endişelenmeyin matmazel, pencereleri zindan kapıları gibi kapatıyorum. Yalnız kadınlar! Düşüncesi bile insanı ürpertmeye yetiyor! Gece odanıza giren adamların size “Sakın bağırm别!” dediklerini ve boynunu kesmeye kalkışıklarını düşünebiliyor musunuz? Ölmek önemli değil, herkes bir gün öleceğini iyi biliyor, ama o adamların size dokunması ne iğrenç. Üstelik bıçaklarını da yeterince bilememişlerdir! Ah Tanrım!

— Kesin sesinizi, dedi Cosette. Her girişi sıkıca kapayın.

Toussaint’ın uydurduğu melodramdan, belki de geçen haftaki görüntüyü ve sesleri hatırladığı için paniğe kapılan Cosette bahçe kapısının yeniden açılmasından ve içeriye birilerinin girmesinden korktuğu için ona “Gidip bankın üzerine bırakılan taşa bakın!” demeye bile cesaret edemedi. Tüm pencere ve kapıları özenle kapatmasını söylediğι Toussaint’e evi mahzenden tavan arasına kadar kontrol ettirdikten sonra odasına çekiliп kapısını sürgüledi, yatağının altına baktı, yattı ama iyi uyuyamadı. Tüm gece banktaki koca taşı mağaralarla dolu bir dağ gibi düşündü.

Gün doğarken uyanan Cosette korkusunun bir karabasan olduğunu düşünüp –doğan güneşin özelliği bizi gece duyduğumuz korkulara güldürmesidir ve bu gülüşün şiddeti gece duyulan korkunun büyülügüyle orantılıdır– kendi kendine “Neler düşünmüшüm?” diye sordu. “Bunun geçen hafta bahçeden geldiğini sandığım ayak seslerinden, soba bacasının gölgesinden farkı yok! Ödleğin teki mi oldum yoksa? Pencere kanatlarının aralıklarından girerek damasko kumasından perdeleri kızıllaştıran güneş onu her şeyi, hatta taşı bile unutacak kadar rahatlattı.

— Bahçede nasıl ki şapkalı biri yoktu, aynı şekilde bankın üzerinde de taş yoktu, yine hayal gördüm.

Giyinip bahçeye indi, banka doğru koştı ve birden soğuk soğuk terlediğini hissetti. Taş oradaydı.

Ama bu şaşkınlık bir an sürdü. Gecenin korkusu gündüzün meraklıdır.

— Hadi canım! dedi, bakalım neymiş.

Oldukça ağır olan taşı kaldırdı. Altında mektuba benzenen bir şey vardı.

Cosette bu beyaz zarfı eline aldı; önünde adres, arkasında mühür yoktu. Zarf açtı, ama içi boş değildi ve kâğıtlar görünüyordu.

Zarfı karıştıran Cosette artık korku ya da merak duymuyor, endişelenmeye başladığını hissediyordu.

Cosette zarftaki defteri çıkardı, her sayfası numaralandırmıştı ve Cosette yazının çok zarif olduğunu düşündü.

Bir isim aradı, yoktu; bir imza aradı, o da yoktu. Kime gönderilmişti? Bir el uzanıp, Cosette'in oturduğu bankın üzerine bıraktığına göre muhtemelen kendisine gönderilmişti. Kimden geliyordu? İçini karşı konulmaz bir büyü kapladı, gözlerini titreyen elindeki kâğıtlardan uzaklaştırmaya çalışarak göğe, sokağa, ışıkla yılanmış akasyalara, yan çatının üzerinde uçusan güvercinlere baktı, sonra bakişları aniden yazılı kâğıtlara yöneldi ve kendi kendine neler yazıldığını bilmesi gerektiğini söyledi.

İşte okudukları:

IV

Taşın Altındaki Yürek

Evrenin tek bir varlığa indirgenmesi, tek bir varlığın Tanrı'ya doğru yükselmesi, işte aşk budur.

*

Aşk meleklerin yıldızları selamlamasıdır.

*

Aşk acısı çeken ruh nasıl da kederlidir!

Dünyayı tek başına dolduran varlığın yokluğu ne büyük bir boşluktur! Ah! Sevilen varlığın Tanrı'ya dönüştüğü ne kadar doğru. Diyebiliriz ki Tanrı Babanız evreni ruh, ruhu aşk için yaratmamış olsaydı, Tanrı kendini kıskanabilirdi.

*

Ruhun düşler sarayına girmesi için, leylak kurdeleli beyaz ipek bir şapkanın altında hayal meyal seçilen bir gülümsemenin belirmesi yeter.

*

Her şeyin arkasında Tanrı vardır, her şey Tanrı'yı gizler. Nesneler siyahdır, yaratıkların rengi donuktur. Bir varlığı sevmek onu şeffaflaştırır.

*

Bazı düşünceler dualara benzer. Beden hangi konumda olursa olsun ruhun diz çöktüğü anlar vardır.

*

Ayrı düşen âşıklar, yokluğu kendi gerçeğine sahip binlerce hayalle avuturlar. Görüşmeleri engellenir, birbirlerine yazamazlar; haberleşmek için binlerce gizemli yöntem üretilirler. Birbirlerine kuşların ötüşlerini, çiçeklerin kokularını, çocukların gülüşlerini, güneşin ışınlarını, rüzgârin iç çekislerini, yıldızların parıltısını, tüm evreni gönderirler. Ama neden olmasın? Tanrı'nın tüm eserleri aşka hizmet etmek için yaratılmıştır. Aşk tüm doğayı iletileriyle dolduracak kadar güclüdür.

Ey İlkbahar! Sen ona yazdığım bir mektupsun.

*

Gelecek, zihinlerden çok yüreklerе aittir. Sevmek, işte sonsuzluğu dolduracak tek şey. Sonsuzluğa tükenmezlik gereklidir.

*

Aşk ruha benzer. Doğası, onunkiyle aynıdır. Onun gibi ilahi bir kılıcımızdır, onun gibi aşınmaz, bölünmez, yok edilemezdir. İçimizdeki hiçbir şeyin sınırlayamadığı ve söndüre-

mediği ölümsüz ve sonsuz bir ateşin yandığı yerdir. Kemiklerimizin iliklerine kadar yandığı hissedilir ve göğün derinliklerine kadar ışıldadığı görülür.

*

Ey aşk! Tapınmalar! Birbirini anlayan iki zihnin, birbirini seven iki yüreğin, birbiriyle bütünleşen iki bakışın hazzı! Mutluluklar bana geleceksiniz, öyle değil mi? Tenhalarda baş başa gezintiler! Kutsanmış ve ışılıtlı günler! Bazen meleklerin zamanlarını dünyaya inip insanların kaderlerini belirlemeye harcadıklarını hayal ederim.

*

Tanrı sevenlerin mutluluklarına ancak onlara sonsuz bir süre vererek katkıda bulunabilir. Aşkla geçen bir yaşamdan sonra, aşk dolu bir sonsuzluk, bu gerçekten de bir yükselmedir; ama bu dünyada aşkin ruha verdiği tasvir edilemez mutluluğun yoğunluğunu artırmak Tanrı için bile imkânsızdır. Tanrı göğün, aşk insanın mükemmelliğidir.

*

Bir yıldıza iki nedenle, aydınlık ve nüfuz edilemez olduğu için bakarsınız. Yanınızda çok daha yumuşak bir parıltı ve çok daha büyük bir gizem vardır: kadın.

*

Kim olursa olsun, herkesin yanında soluk almasını sağlayan varlıklar vardır. Onları kaybedersek havasız kalıp boğuluruz, ölüruz. Aşk yoksunluğundan ölmek ürkütür. Ruh soluksuz kalır.

*

Aşkin meleksi ve kutsal bir bütünlük içinde eriyip kaynaştığı iki varlık için yaşamın sırrı bulunmuştur; aynı kaderin iki yolcusundan, aynı zihnin iki kanadından başka bir şey değildirler. Sevin, kanatlanın!

*

Bir kadının önünüzdən ışıklar saçarak yürüdüğünü gördüğünüz gün işiniz biter, âşık olmuşsunuzdur. Yapacağınız

tek şey onu, onun da sizi düşünmekini sağlayacak kadar yorgun düşünmektir.

*

Aşkın başlattığını ancak Tanrı tamamlayabilir.

*

Bir eldivenin kaybolmasının kedere, bir mendilin bulunmasının sevince yol açtığı gerçek aşk, özveri ve umutları için sonsuzluğa ihtiyaç duyar. Hem sonsuz büyükten hem de sonsuz küçükten oluşur.

*

Taşsanız mıknatıs olun, bitkiyiniz küstümotu olun, insansanız âşık olun.

*

Aşka hiçbir şey yetmez. Mutlu olan cenneti ister, cennete sahip olan gökyüzünü ister.

Ey sevenler, her şey aşkın içindedir. Onu bulmayı öğrenin. Aşkta cennetteki gibi tefekkür vardır, ama onda cennete olmayan bir şey daha vardır, şehvet düşkünlüğü.

*

— Hâlâ Luxembourg Bahçesi'ne geliyor mu?

— Hayır mösyö.

— Ayin için bu kiliseye geliyor, öyle değil mi?

— Artık gelmiyor.

— Hâlâ o evde mi oturuyor?

— Taşındı.

— Nereye?

— Söyledmedi.

Ruhunun adresini bilmemek ne kasvetlidir!

*

Aşkta çocuksu davranışlar, diğer tutkularda ise bayağılıklar vardır. Onu bayağılaştıran tutkulara lanet olsun! Onu çocuksulaştıran çok yaşasın!

*

Bunun çok garip olduğunu biliyor musunuz? Karanlıklar dayım. Biri giderken göğü yanında götürdü.

Ah! Aynı mezarda el ele, yan yana yatınak ve ara sıra hafifçe birbirlerimizin parmaklarını okşamak, bana sonsuza kadar yeterdi.

*

Sevdığınız için acı çekiyorsunuz, daha fazla sevin. Aşk yüzünden ölmek, yaşamaktır.

*

Sevin. Hem yıldızlı hem kasvetli bir dönüşüm bu işkenceye karıştı. Can çekişmenin de bir coşkusu vardır.

*

Ey kuşların neşesi! Yuvaları var diye ötüşüyorlar.

*

Aşk cennet havasının göksel bir teneffüsüdür.

*

Derin yürekler, bilge zihinler, hayatı Tanrı'nın yarattığı gibi kabullenin; yaşam uzun bir deney, bilinmez kader için yapılan anlaşılmaz bir hazırlıktır. İnsanın bu gerçek kaderi, mezarın ilk basamağında başlar. İnsanın önünde bir şeyler o zaman belirir ve insan mutlak sonu seçebilmeye başlar. "Mutlak son", bu ifadeyi düşünün. Canlılar sonsuzluğu görür; mutlak son ise ancak ölüler görebilir. O zamana kadar sevin ve acı çekin, umut edip düşleyin, Sadece bedenleri, şekilleri, görüntüleri sevenlere ne yazık! Ölüm her şeyi yok edecek. Ruhları sevmeyi deneyin, onlara yeniden kavuşursunuz.

*

Yolda çok yoksul âşık bir gence rastladım. Şapkası yıpranmış, eski ceketinin dirsekleri yırtılmıştı; ayakkabılara su, ruhuna yıldızlar doluyordu.

*

Sevilmek ne ulvi bir şey! Ondan daha ulvi olan ise sevmek! Yürek tutkuyla yükselir. O saflikтан oluşur; sadece asıl ve yüce olandan destek alır. Buzulda ısrıgan otu nasıl yetiştmezse, onun içinde de uygunsuz düşüncelere yer yoktur.

Dünyanın karaltılarına, çılgınlıklarına, yalanlarına, kinlerine, kibirlerine, sefaletine tepeden bakan, sıradan tutkuların ve duyguların erişemeyeceği yüce ve dingin ruh, göğün maviliklerini mekân tutmuştur ve kaderin derinliklerindeki sarsıntıları, dağların zirveleri depremleri nasıl hissediyorsa öyle duyumsar.

*

Seven biri olmasaydı Güneş sönerdi.

V

Mektuptan Sonra Cosette

Cosette yazılanları okurken yavaş yavaş düslere daldı. Bakışlarını defterin son satırından kaldırıldığı sırada yakışıklı subayın her zamanki saatinde kendinden emin bir edayla parmaklıkların önünden geçtiğini gördü. Cosette onu iğrenç buldu.

Defteri hayranlıkla yeniden incelemeye koyuldu. Büyüleyici bir el yazısıyla kaleme alındığını düşündü; aynı elden çıkmıştı, ama farklı mürekkeplerle, mürekkebin kaleme dolduruluşuna göre kâh çok siyah, kâh daha soluk tonlarda yazılmıştı, belli ki tek günde yazılmamıştı. Demek ki bir düşünce düzensiz bir şekilde, bir hedef gözetmeden her iç çekişle genişleyip yayılmıştı. Cosette hayatında böyle bir şey okumamıştı. Karanlıktan çok aydınlığın ağırlığını hissetiren bu yazılar onda kapısı yarı açık bir tapınak izlenimi uyandırıyordu. Bu gizemli satırların her biri gözünde parıldıyor ve yüreğini garip bir ışıkla aydınlatıyordu. Aldığı eğitimde âdeten yanan odundan bahsedilip ateşten söz edilmesi gibi hep ruhtan söz edilmiş, aşka hiç yer verilmemişti. On beş sayfalık bu yazı aşk, keder, kader, yaşamı, sonsuzluğu, başlangıcı, sonu aniden ve sükûnetle gözlerinin önüne

sermişti. Sanki bir el açılmış, ona bir avuç ışık göndermişti. Bu satırlarda tutkulu, yaman, yüce gönüllü, onurlu bir kişiliği, kutsal bir iradeyi, derin bir kederi, büyük bir umudu, sıkışmış bir yüreği, serpilmiş bir coşkuyu hissediyordu. Bu yazılanlar neydi? Adressiz, isimsiz, tarihsiz, imzasız, ısrarlı ve çıkar gütmeyen, gerçeklerden oluşan bir muammayı andıran bir mektup, bir melek tarafından taşınmak ve bir bakire tarafından okunmak üzere yazılmış bir aşk mesajı, bir hayaletin bir gölgeye gönderdiği bir aşk mektubu, bu dünyanın dışında bir yerde buluşma teklifi. Ölume sığınmaya hazır görünen sakin ve bezgin bir içlik yokluğunu hissettiği kişiye kaderin sırrını, hayatın anahtarını, aşkı gönderiyordu. Bunu yananın bir ayağı mezarda, bir parmağı gökteydi. Bu kâğıdın üzerine birer birer dökülen bu satırlar âdetâ ruhun damlalarıydı.

Peki bu sayfaları kim göndermiş olabilirdi? Onları kim yazmıştı?

Cosette bir an bile tereddüt etmedi. Tek bir kişi olabilirdi.
Oydu!

Aydınlanan zihninde her şey yeniden belirmişti. Beklenmedik bir sevinç ve derin bir endişe hissediyordu. Bu oydu! O yazmıştı bunları! Bahçedeki oydu! Kolunu parmaklıklar arasından uzatan oydu! Kendisi onu unuturken, o adresini bulmuştu! Ama kendisi onu unutmuş muydu? Hayır, asla! Bir an için bile olsa buna inandığını düşünmek çılgınlık olurdu. Onu hep hayranlıkla sevmiştir. Ateşin üzeri bir süre külle kaplanmış ama onu hep görmüş, giderek yüreğinin daha derinliklerine inmiştii; şimdi yeniden alevleniyor ve tüm bedenini tutuşturuyordu. Bu defter bir ruhtan diğerine düşen bir kılvcımdı. Yangının yeniden başladığını duyumsuyor, her sözcüğün üzerinde duruyor, kendi kendine “Tüm bunları biliyordum! Hepsini gözlerinden okumuştum,” diyordu.

Yazılırı üçüncü kez okumayı bitirdiği sırada, parmaklıkların önüne yeniden gelen teğmen Théodule kaldırımda topuklarını birbirine vurdu. Başını o yöne çevirmek zorunda kalan Cosette onu çok sıradan, ahmak, budala, sevimsiz, kendini beğenmiş, küstah ve çok çirkin buldu. Subay ona gülümsemesi gerektiğini düşündü. Utanç ve öfkeyle arkasını dönen Cosette kafasına bir şeyler fırlatmak istedi.

Eve kaçıp onun yazdıklarını yeniden okumak, ezberlemek ve düşünmek için odasına kapandı. Tekrar tekrar okuduktan sonra defteri öptü ve korsesinin içine soktu.

Olan olmuş, Cosette meleksi aşıkın derinliklerine yeniden düşmüştü. Cennet bahçesinin uçurumu yeniden aralayıordu.

Bütün günü afallamış bir halde geçiren Cosette düşünceleri iç içe geçtiği için güclükle düşünebiliyor, hiçbir şey tahmin edemiyor, titreyerek belli belirsiz bir şeyler umuyordu. Hiçbir vaatte bulunmaya, hiçbir şeyi geri çevirmeye cesaret edemiyor, yüzü soluyor, bedeni titriyordu. Ara sıra hayal gördüğünü sanıp, kendi kendine "Bu gerçek mi?" diye sorduğunda, elbiselerinin altında taşıdığı sevgili defterini yokluyor, onu yüreğine bastırıyor, köşelerini teninde hissediyordu ve Jean Valjean onu bu haliyle görseydi, gözkapaklarından taşan o ışıltılı ve meçhul neşe karşısında titreyecekti.

— Ah! Evet! diye düşünüyordu. Bu o! Bunları bana o yazdı!

Ve meleklerin bir müdahalesinin, ilahi bir tesadüfün, kendisini ona yeniden kavuşturduğunu düşünüyordu.

Ey aşkın dönüşümleri! Ey düşler! O ilahi tesadüf, meleklerin o müdahalesi, Charlemagne avlusundaki bir hırsızın Fosse-aux-Lions avlusundaki bir başka hırsıza, Force Hapishanesi'nin çatılarının üzerinden gönderdiği ekmek parçasından başka bir şey değildi.

VI

**Yaşlılar Tam Zamanında Dışarı Çıkmak Üzere
Yaratılmışlardır**

Akşam Jean Valjean dışarı çıktığında, Cosette giyindi. Saçlarını kendisine en çok yakışan şekilde taradı, yaka dekoltesi fazladan bir makas atımıyla genişlediği için göğüs çizgisinin hafifçe belirdiği ve genç kızların “biraz uygunsuz” bulduğu elbiselerini giydi. Aslında kıyafeti hiç de uygunsuz değildi, hatta ona farklı bir güzellik katıyordu. Tüm bu hazırlıkları nedenini bilemeden yaptı.

Dışarı çıkmak istiyor muydu? Hayır.

Birini bekliyor muydu? Hayır.

Hava karardığında bahçeye indi. Toussaint arka avluya bakan mutfağıyla uğraşıyordu.

Bazları çok alçak olduğu için ara sıra elleriyle ittiği dalların altından yürümeye başladı.

Banka geldiğinde taş hâlâ orada duruyordu.

Oturup yumuşak, beyaz elini sanki okşamak ve teşekkür etmek istermişcesine bu taşın üzerine koydu.

Aniden, görmese de insana arkasında birinin dikildiği hissini veren o sezginin etkisine kapıldı.

Başını arkaya çevirip yukarı kaldırdı.

Bu oydu.

Başında şapkası yoktu. Çok solgun ve zayıflamış görünyordu. Siyah ceketi güçkle seçilebiliyor, alacakaranlık güzel yüzünü soldurup gözlerini karaltılarla kaplıyordu. Onda, hiçbir şeyle mukayese edilemeyecek bir uysallık örtüsü altında ölümü ve geceyi yansitan bir şeyler vardı. Yüzü solmakta olan güneşin aydınlığı ve sönmek üzere olan bir ruhun düşüncesiyle aydınlanmıştı.

Artık bir hayalet gibi görünmese de insana da benzemiyordu.

Şapkasını birkaç adım ötedeki çalılıkların arasına attı.

Bayılmak üzere olan Cosette çığlık atmadı. Bir şeyin kendini ona doğru çektiğini hissettiğinden yavaşça geriliyor, o ise hiç kimildamıyordu. Üzerini kaplayan tasvir edilemez bir hüzünden dolayı bakışlarının onu göremediğini hissediyordu.

Cosette gerilerken bir ağaça çarpıp sırtını yasladı. O ağaç olmasa düşerdi.

O sırada yaprakların hissürtülerinin üzerinden bir mirilti gibi yükselen ve daha önce bu denli net duymadığı o sesi işitti.

— Burada olduğum için beni bağışlayın. Yüreğim daraldı, bu şekilde yaşamaya devam edemezdım, o yüzden geldim. Oraya, şu bankın üzerine bıraktığımı okudunuz mu? Beni biraz olsun tanıyor musunuz? Benden korkmayın. Bana baktığınız günü hatırlıyor musunuz? Luxembourg Bahçesi'nde gladyatör heykelinin yanında. Ya önumden geçtiğiniz günleri? 16 Haziran ve 2 Temmuz'du. Neredeyse bir yıl olacak. Uzun zamandan beri sizi görmedim. İskemle kiralayan kadına sorduğumda sizi artık hiç görmediğini söyledi. Ouest Sokağı'ndaki yeni bir binanın üçüncü katında oturuyordunuz, gördüğünüz gibi bunu biliyorum. Sizi takip ettim. Başka ne yapabilirdim? Sonra ortadan kayboldunuz. Bir keresinde Odeon kemerlerinin altında gazete okurken sizi gördüğümü sandım. Arkanızdan koştum. Ama hayır. Şapkası sizinkine benzeyen başka birisiydi. Geceleri buraya geliyorum. Korkmayın, beni kimse fark etmiyor. Pencerelerinize daha yakından bakıyorum. Duyup korkmayasınız diye yavaşça yürüyorum. Geçen akşam arkanızda duruyordum, döndüğünüzde kaçtım. Bir keresinde şarkısı söylediğinizi duyup çok mutlu oldum. Pencere kanatlarının ardından şarkısı söylediğinizi dinlememin sizin için bir sakıncası var mı? Hiç sanmam. Yok, öyle değil mi? Benim meleğim olduğunuzu anlıyorsunuz, bırakın size biraz yaklaşayım; sanırım öleceğim. Bir bilseniz! Ben size tapiroym! Böyle konuştuğum için

beni bağışlayın, ne söylediğimi bilmiyorum, belki de canınızı sıkıyorum, canınızı sıkıyor muyum?

— Ah anneciğim! dedi Cosette.

Ve ölüyormuş gibi olduğu yere yiğildi.

Genç adam onu düşmeden yakalayıp kollarının arasına aldı ve ne yaptığından bilincinde olmadan sıkıca sardı. Sendeliyordu ama kızı destek oluyordu. Kafasını âdetâ duman basmıştı; kirpiklerinin arasından şimşekler çakıyor, düşünceleri uçup gidiyordu. Dini bir vecibeyi yerine getirirken bir yandan da günah işler gibi hissediyordu. Zaten bedeninin hatlarını göğsünde hissettiği bu büyüleyici kadına karşı duyduğu şey arzu değildi. Aşkla kendinden geçmişti.

Cosette elini alıp yüreğinin üzerine götürdü. Defterin orada olduğunu anlayan genç adam geveledi:

— Demek beni seviyorsunuz?

Cosette güclükle duyulabilen bir esintiyi andıran alçak sesle karşılık verdi:

— Kes sesini! Bunu biliyorsun!

Ve kızaran yüzünü bu muhteşem ve aşk sarhoşu delikanlıının göğsüne gizledi.

Kendilerini bankın üzerine bıraktılar. Hiçbir şey konuşmuyorlardı. Yıldızlar parıldamaya başlıyordu. Dudakları nasıl buluştu? Kuşlar nasıl ötüşür, kar nasıl erir, gül nasıl açar, mayıs nasıl da serpilir, tepelerin titreşen zirvelerindeki siyah ağaçların arkasında gün nasıl ağarmaya başlar?

Bir öpücük, hepsi buydu.

Titreyerek, karanlıkta parlayan gözlerle birbirlerine baktılar.

Gecenin serinliğini, taşın soğuğunu, toprağın nemini, ıslanmış otları hissetmeden, yürekleri düşüncelerle dolmuş bir halde birbirlerine bakıyorlardı. Farkına varmadan el ele tutuşmuşlardı.

Ona bahçeye nereden girdiğini sormayı akıldan bile geçirmiyordu. Onun burada olmasını çok doğal buluyordu!

Ara sıra Marius'ün dizi Cosette'in dizine deince ikisi de ürperiyordu.

Bazen bir şeyler geveleyen Cosette'in ruhu, tipki bir çiçeğin üzerindeki bir çiy daması gibi dudaklarında titriyordu.

Bir süre sonra konuşmaya başladılar. Yüreklerini dolduran sessizliği karşılıklı bir iç dökme izledi. Başlarının üzerrindeki gece dingin ve heybetliydi. Ruhlar kadar saf bu iki varlık birbirine düşlerini, sarhoşluklarını, coşkularını, hayallerini, hüzünlerini, birbirlerini uzaktan nasıl sevdiklerini, nasıl arzuladıklarını, görüşemediklerinde nasıl umutsuzluğa kapıldıklarını anlattı. Hiçbir şeyin artırılamayacağı ideal bir içtenlikle birbirlerine en gizli sırlarını açtılar. Birbirlerine hayallerinin saf inancıyla aşkın, gençliğin, çocukluktan arta kalanların akla getirdiği her şeyi anlattılar. Bu iki yürek âdetâ birbirine aktı, bir saatin sonunda genç adam genç kızın, genç kız da genç adamlın ruhuna sahip olmuştu. Birbirlerine nüfuz ettiler, birbirlerini büyülediler, birbirlerinin gözlerini kamaştırdılar.

Sonunda birbirlerine her şeyi söylediğlerinde, Cosette başını delikanının omzuna yaslayıp:

- İsminiz nedir? diye sordu.
- Marius, ya sizin?
- Cosette.

Altıncı Kitap *Küçük Gavroche*

I

Rüzgârin Eşek Şakası

Montfermeil'deki meyhane 1823'ten beri, yavaş yavaş iflasın uçurumuna değilse de, küçük borçların bataklığına sürükleneirken Thénardierlerin iki erkek çocukları daha olmuştu. Böylece çocuk sayısı beşे çıkmıştı: iki kız, üç erkek. Bu kadarı fazlaydı.

Thénardier'nin karısı, bu son iki çocuktan çocuklar daha çok küçükken kurtulmuş, bundan da benzersiz bir memnuniyet duymuştu.

“Kurtulmak” sözcüğü en uygun sözcük. Bu kadın insanlıktan nasibini almamıştı. Onun gibilerin sayısı hiç de az değildir. Mareşal La Mothe-Houdancourt'un karısı gibi, Thénardier de sadece kızlarının annesi idi. Anneliği orada bitiyordu. İnsan türüne duyduğu kin, erkek çocuklarından başlıyordu. Oğulları söz konusu olduğunda kötülüğü doruk noktasına ulaşıyor, yüreği kaya gibi sertleşiyordu. Daha önce görüldüğü gibi büyük oğlundan nefret ediyordu; diğerlerinden de iğreniyordu. Neden? Nedenlerin en korkuncu, yanıtların en tartışılmazı budur. Sebebi yoktu.

— Bir sürü çocuğu ihtiyacım yok, diyordu.

Thénardierlerin son iki çocuklarını başlarından nasıl savdılarını, hatta bundan nasıl yarar sağladıklarını açıklayalım.

Önceki sayfalarda sözünü ettiğimiz şu Magnon denen kadın iki çocuğu için, M. Gillenormand'dan para koparmayı başarmıştı. Célestins Rıhtımı'nda, kötü namını unututmak için elinden geleni yapma imkânını sağlayan o eski Petit-Musc Sokağı'nın köşesinde oturuyordu. Hatırlanacağı gibi, otuz beş yıl önce Seine Nehri kıyısındaki mahallelerde büyük bir kuşpalazı salgını başlamış, bilim bu felaketten günümüzde yerini çok faydalı bir şekilde tentürdiyon surmeye bırakınca boğaza şap üfleme yöntemini denemek için yararlanmıştı. Magnon bu salgın sırasında aynı günde, biri sabah diğeri akşam olmak üzere çok küçük yaşlardaki iki erkek çocuğunu kaybetmişti. Bu durum, onun için ağır bir darbeydi. Anneleri için çok değerli olan bu çocuklar ayda seksen frank gelir getiriyordular. Bu seksen frank M. Gillenormand adına, bürosu Roi-de-Sicile'de olan emekli mübaşir M. Barge tarafından ödeniyordu. Çocuklar ölmüşü, ödeme de kesilecekti. Magnon bir çözüm aradı. Dâhil olduğu bu kirli işler dünyasında, herkes her şeyi biliyor, sır tutar ve diğerlerine yardım eder. Magnon'a iki çocuk gerekiyordu ve Thénardier'nin aynı yaşlarda ve aynı cinsiyette iki çocuğu vardı. Magnon için iyi bir çözüm, Thénardiler için de iyi bir yatırımıydı. Küçük Thénardierlerin soyadı Magnon oldu. Célestins Rıhtımı'ndan ayrılan Magnon, Clocheperce Sokağı'na taşındı. Paris'te bireyin kimliği, başka sokağa taşınınca değişir.

Bu olaydan haberdar olmayan nüfus memurluğu herhangi bir belge istemedi ve değişiklik kolayca yapıldı. Sadece Thénardier, Magnon'dan her ay on frank istedi, Magnon'da bu sözünü yerine getirdi. M. Gillenormand her ay parayı ödemeye devam etti. Altı ayda bir çocukları görmeye gelirdi. Değişikliği hiç fark etmedi. Magnon ona:

— Mösyö size ne kadar da benziyorlar! diyordu.

Değişimlere kolayca ayak uyduran Thénardier bu fırsatın yararlanarak Jondrette adını almıştı. İki kızı ve Gavroche iki küçük erkek kardeşlerini hayal meyâl hatırlıyordu. Sefalet bir noktadan sonra hayaletlere özgü bir kayıtsızlığa ve insanların larvalar gibi görülmesine neden olur. En yakınlarınız bile size yaşamın, karanlığın toz bulutlarının arasında kolayca ortadan kaybolan belli belirsiz hatları gibi görünür.

İki çocuğunu asla geri almamak kaydıyla Magnon'a verdiği günün akşamı vicdan azabı duyan ya da duyarmış gibi yapan Thénardier kocasına:

— Ama bu yaptığımız çocukları terk etmek anlamına gelir! dedi. Bilge ve soğukkanlı Thénardier bu yarayı sözlerle dağladı: "Jean-Jacques Rousseau bundan daha beterini yaptı!" Annenin vicdan azabının yerini endişe aldı:

— Peki ya polis bizi sorguya çekerse? Mösyö Thénardier, söyleşene bu yaptığımız yasal bir iş mi? Thénardier yanıtladı:

— Her şey yasalara uydurulabilir. Kimse hiçbir şey fark etmez. Zaten kimse beş parası olmayan çocukların ilgilenmez.

Magnon âdetâ suçun zarafetini temsil ediyor, giysilerine ve makyajına özen gösteriyordu. Gösterişli ama sefil mobil yollarla döşenmiş evini Fransızlaşmış bilge bir İngiliz kadınla paylaşıyordu. İlkametini Paris'e almiş olan, Bibliothèque Nationale'in madalyaları ve Matmazel Mars'ın elmaslarıyla yakın ilişki içindeki, zengin dostları sayesinde itibar gören bu İngiliz kadın daha sonra hakkındaki adli soruşturmalarla ünlenecekti. Ona *Mamselle Miss* diye hitap ediyorlardı.

Magnon'a devredilen iki küçük, hallerinden şikayetçi değildi. Getirdikleri seksen frank sayesinde sırtından geçen herkes gibi onlara da iyi bakıyor, iyi giyiniyor, iyi besleniyor, gerçek anneleri yerine sahte annelerinin yanında "küçük mösyöler" gibi muamele görüyorlardı. Onların

yanında bir hanımfendi gibi davranışın Magnon argo sözcükler kullanmıyordu.

Böyle birkaç yıl geçti. Thénardier bu gidişattan memnundu. Bir gün kendisine aylık on frankı getiren Magnon'a:

— “Babalarının” onları eğitmesi lazım, dedi.

Kötü yazgılara rağmen o güne kadar korunmuş olan zavallı küçükler aniden hayatın içine atılıp güçlüklerine katlanmak zorunda kaldılar.

Jondrettelerin viran odasında yaşadığı gibi suçluların toplu halde yakalanması, davanın soruşturmalarda ve art arda gelen tutuklamalarla sürmesi toplumun derin katmanlarında yaşayan böyle iğrenç ve gizli topluluk için büyük bir felaket anlamına gelir, böyle bir aksilik bu karanlık dünyada her türden çöküntüyü de beraberinde getirir.

Magnon'un Plumet Sokağı'yla ilgili notu Eponine'e iletmesinden birkaç gün sonra Clocheperce Sokağı'na ani bir baskın düzenleyen polis Magnon'u, Matmazel Miss'i ve evde şüpheli olan herkesi gözaltına aldı. O sırada arka avluda oyun oynayan ve baskından haberdar olmayan iki küçük çocuk geri döndüklerinde kapının kapalı ve evin boş olduğunu fark ettiler. Evin karşısındaki bir ayakkabı tamircisi onları çağrırdı ve “annelerinin” onlara bıraktığı bir kâğıdı verdi. Kâğıdın üzerinde bir adres vardı: M. Barge, Gelir Tahsildarı, Roi-de-Sicile Sokağı No: 8. Tamirci onlara: “Artık burada oturmuyorsunuz. Bu adrese gidin. Hemen yakında. Soldan ilk sokak. Bu kâğıdı gösterip adresi sorun,” dedi.

Büyük çocuk, küçük kardeşinin elinden tuttu, kendilerine rehberlik edecek olan kâğıdı diğer eline aldı ve yola koyuldular. Hava soğuktu ve çocuğun uyuşan parmakları kâğıdı tutmakta güçlük çekiyordu. Clocheperce Sokağı'nın dönemecinde çocuk bir rüzgârin söküp aldığı kâğıdı hava karardığı için bir daha bulamadı.

Sokaklarda rastgele yürümeye başladılar.

II

Küçük Gavroche Büyük Napoléon'dan Yararlanıyor

Paris'te ilkbahar sıkılıkla insanı dondurmasa da üzüten o sert poyrazlarla geçer; en güzel günlere hüzün katan bu poyrazlar bir pencerenin ya da tam kapanmamış bir kapının aralığından sıcak bir odaya sızan soğuk hava akımına benzer. Kışın kasvetli kapısı tam kapanmadığı için rüzgâr esiyormuş gibi gelir insana. 1832 ilkbaharında, bu yüzyılda, Avrupa'nın ilk büyük salgınının patlak verdiği dönemde, bu poyrazlar her zamankinden daha sert ve dondurucu esiyordu. Kışın yarı açık bıraktığı kapıdan çok soğuk bir rüzgâr giriyyordu. Mezarın kapısıydı bu. Bu poyrazlarda koleranın soluğu hissediliyordu.

Meteorolojik açıdan, bu soğuk rüzgârin havada yüksek bir gerilim oluşmasına hiç de engel olmadığı söylenebilirdi. O dönemde, şimşeklere ve gök gürültülerine eşlik eden fırtınaların patlamasına çok sık rastlanıyordu.

Poyrazın ocak ayının geri döndüğünü düşündürecek ve burjuvaların paltolarını geri giymelerini sağlayacak kadar sert estiği bir akşam yırtık pırtık giysilerinin içinde neşeye titreyen küçük Gavroche, Orme-Saint-Gervais yakınlarındaki bir berber dükkânının önünde kendinden geçmiş bir halde bekliyordu. Kim bilir nereden bulduğu bir kadın şalını atkıya dönüştürmüşt, ağını burnunu onunla kapamıştı. Küçük Gavroche vitrinin önünde, içerisindeki dekolte bir gelinlik giydirilmiş, başına portakal çiçeğinden bir taç takılmış halde iki gaz lambasının arasında dönerken gelip geçenlere gülümseyen balmumundan bebeği hayranlıkla izliyor gibiydi; oysa bir kalıp sabun aşırıp aşiramayacağını anlamak için dükkânın içini gözlüyordu. Bu kalıbı kenar mahallelerdeki bir berbere yirmi santime satıyor, böylece akşam yemeğinin parasını çıkarıyordu. Oldukça yetenekli olduğu bu işi "ber-

beri tıraş etmek” olarak adlandırıyordu. Bebeği izleyip sabun kalibini gözlerken dişlerinin arasından mırıldanıyordu:

— Salı. Salı değil. Salı mıydı? Belki de salıydı. Evet salıydı.

Bu monoloğun ne anlama geldiğini kimse bilemedi.

Bu monolog –bir ihtimal– son kez yemek yediği günle ilgiliyse, üç gündür yemek yememiş olmalıydı, zira günlerden cumaydı.

Sobayla ısınan sıcak dükkânında bir müsteriyi tıraş eden berber ara sıra bakişlarını bu düşmana, buz tutmuş, iki elini cebine sokmuş gibi görünse de aklından hiç kuşkusuz şeytanlıklar geçen bu küstaha yöneltiyordu.

Gavroche bebeği, vitrini ve Windsor sabunlarını incelerken, kendisinden küçük, biri yedi diğerinin beş yaşlarında görünen farklı boylardaki temiz giyimli iki çocuk çekingen bir ifadeyle dükkânın kapı tokmağını çevirip içeri girdi ve yalvarmaktan çok inlemeye benzeyen bir mırıldıyla bir şey, belki de sadaka istemeye başladılar. Aynı anda konuşuyorlardı ve küçüğün hıçkırıklarla kesilen sesi, büyüğün soğuktan takırdayan dişleri yüzünden ne söyledikleri anlaşılılmıyordu. Usturasını elinden bırakmadan öfkeyle onlara doğru dönen berber büyüğü sol eliyle, küçüğü diziyle iteleyerek çocukların dışarı attı ve kapıyı kapatırken söyledi:

— Gelip boş yere dükkânımı soğutuyorlar!

İki çocuk ağlayarak yollarına devam ederken yeni bir bulutun getirdiği yağmur yeniden yağmaya başlamıştı.

Arkalarından koşan küçük Gavroche yanlarında durdu.

— Yumurcaklar neyiniz var?

— Nerede yatacağımız bilmiyoruz, dedi büyük çocuk.

— Bu yüzden mi? dedi Gavroche. Aman ne büyük bir dert. Bunun için ağlanır mı? Yoksa bunlar ahmak mı?

Ve biraz alaycı bir üstünlük duygusu, hüzünlü bir bilmeliğin ve koruyucu vurguya devam etti:

— Ufaklıklar benimle gelin.

— Peki mösyö, dedi büyük çocuk.

Ve iki çocuk onu izledi, bir başpiskoposun peşinden gi-
der gibiydiler. Yağmur durmuştu.

Gavroche onları Bastille yönündeki Saint-Antoine Caddesi'ne doğru götürdü.

Yürüken arkasını dönüp öfkeyle berberin dükkânına baktı.

— Bu usturacı mezgitin kalbi yok, diye homurdandı.
Tam bir İngiliz kırması.

Önde Gavroche, tek sıra halinde yürüdüklerini gören bir kız kahkaha attı. Bu gülüş grubu saygısızlık anlamına gel-
yordu.

— İyi akşamlar matmazel Omnibus, dedi Gavroche.

Aklına yine berber gelince ekledi:

— Benzettiğim hayvan konusunda yanıldım; o mezgit değil bir yılan. Berber efendi bir çilingire gidip senin kuyru-
ğuna takmak için çingirak yaptıracağım.

Berbere duyduğu öfke onu saldırganlaştırmıştı. Bir su bı-
rikintisinin üzerinden atlarken elinde süpürge olan ve Faust ile Brocken Dağı'nda karşılaşmaya layık sakallı bir kapıcı kadına çıktı.

— Madam, demek atınıza bineceksiniz.

Ardından yoldan geçen birinin cilali çizmelerine çamur sıçrattı.

— Lanet olası! diye bağırdı öfkelenen adam.

Gavroche burnunu şalının üzerine çıkarttı.

— Mösyo şikayetçi mi?

— Senden!

— Büro kapandı, şikayetleri alamıyoruz.

Bu arada yürümeye devam ederken, bir arabacı kapısının altında çok kısa bir elbise giymiş olduğu için dizleri görünen on üç on dört yaşlarında dilenci bir kızı fark etti. Elbisesi kızı küçük gelmişti. Çıplaklılığın uygunsuz kaçacağı bir yaşıta etek kısalımaya başlar.

— Zavallı kız, dedi Gavroche. Külotu bile yok. Al, az da olsa işine yarar.

Ve boynuna sardığı yün atkıyı çıkarıp kızın sıiska ve mor omuzlarına doğru attı, atkı yeniden şala dönüşmüştü.

Onu şaşkın bir ifadeyle izleyen küçük kız şalı sessizce aldı. Yoksullukta belli bir raddeye erişildi mi yoksul insan ne sefalet karşısında inler ne de iyiliğe teşekkür eder.

— Birrr! dedi Gavroche, paltosunun yarısını ayırdığı Saint-Martin'den daha çok titriyordu.

Bu “Birrr!” üzerine öfkeli bir sahanak boşandı. Bu lanet bulutlar erdemli davranışları cezalandırırlar.

— Ah şuraya bak! diye haykırdı Gavroche, bu ne anlama geliyor? Yine yağıyor! Ulu Tanrıım, bu böyle devam ederse yaşamaktan vazgeçeceğim.

Ve yoluna devam etti.

— Olsun, dedi şalının altına büzüsen dilenci kiza bir göz atarak, en azından güzel bir elbisesi olanlar da var.

Ve buluta bakarak bağırdı:

— Yakaladım seni!

İki çocuk adımlarını ona uyduruyordu.

Ekmeği altın gibi demir parmaklıkların arkasına sakladıkları için parmaklıklı kafesi olan fırnlardan birinin önünden geçenken Gavroche durdu.

— Hey yumurcaklar, yemek yediniz mi?

— Mösyö, diye yanıtladı büyük çocuk, bu sabahтан beri hiçbir şey yemedik.

— Demek anneniz, babanız yok? dedi Gavroche bilgiç bir ifadeyle.

— Bağışlayın mösyö annemiz ve babamız var, ama nerede olduklarını bilmiyoruz.

— Bilmemek çoğunlukla daha iyidir, dedi bir düşünür olan Gavroche.

— Bakın, diye devam etti çocuk, iki saatir yürüyoruz, kıyıda köşede yiyecek bir şeyler aradık, ama hiçbir şey bulamadık.

— Bilirim, dedi Gavroche. Köpekler her şeyi silip süpürüler.

Ve kısa bir sessizlikten sonra ekledi: "Ah! Atalarımızı kaybettik. Nerede olduklarını bilmiyoruz. Ama çocukların böyle de olmaz ki. Yaşını başını almış insanların kaybetmek çok aptalca. Yine de bir şeyler yemek lazım."

Onlara başka soru sormadı. Zaten evsiz barksız kalmaktan daha doğal ne olabilirdi?

Çocukluğun kayıtsızlığına hızla yeniden kavuşan büyük oğlan:

— Yine de çok garip, dedi. Annem Paskalya'dan önceki pazar günü bizi kutsal şimşir yaprağı almaya götürecekini söylemişti.

— Palavra, dedi Gavroche.

— Annem Matmazel Miss ile birlikte oturan bir hanımefendidir, diye ekledi büyük çocuk.

— Külahıma anlat.

Bu arada durmuştu ve birkaç dakikadan beri yurtık pırtık giysilerinin her yanını araştırıyordu.

Sonunda başını sadece memnuniyetini belirtmek isteyen ama zafer kazanmış bir ifadeyle yukarı kaldırdı.

— Veletler sakin olalım. İşte üçümüzün de yemek yeme sine yetecek para.

Ve cebinden yirmi santim çıkardı.

İki küçüğü şaşırmalarına fırsat vermeden önüne katıp firına girdi ve parasını tezgâhin üzerine koyup bağırıldı:

— Delikanlı! Yarım ekmek ver.

Dükkanın sahibi olan firinci bir ekmek ve bir bıçak aldı.

— Üç parçaya böl! dedi Gavroche ve saygın bir ifadeyle ekledi:

— Üç kişiyiz.

Ve firincının üçüne de şöyle bir göz attıktan sonra siyah bir ekmek çıkardığını görünce, parmağını sanki ucunda Büyük Friedrich'in bir tutam enfiyesi varmışçasına burnunun derinliklerine daldırıp firinciya öfkeyle seslendi:

— Kekseksa?

Bu sesleniş Rusça mı, yoksa Lehçe mi ya da Yoway ve Botocudo yerlilerinin yaban ortasında nehrin bir ucundan diğerine seslenirken attıkları vahşi çığlıklardan biri mi diye araştırma yapacak okuyucularımıza, bunun her gün kullandıkları şu sözlerden ibaret olduğunu belirtelim: “Qu'est ce que c'est que cela?”¹³ Ne söylemek istedığını kolayca anlayan firinci karşılık verdi:

— Ama bu da ikinci kalite çok iyi bir ekmek.

— Yani siyah ekmek demek istiyorsunuz, dedi Gavroche küçümseyen, sakin bir ifadeyle. Beyaz ekmek delikanlı! Mayalanmış undan! Ziyafet veriyorum.

Kendini gülümsemekten alamayan firinci beyaz ekmeği parçalara ayırmak onları Gavroche'u çileden çıkararak acıyan bakışlarla inceledi.

— Hey! Firinci çırاغı, bizi neden baştan aşağı süzüyorsun öyle?

Baştan aşağı süzülecek bir yanları yoktu, üçünü üst üste koysalar ancak bir kulaç ederlerdi.

Ekmeği kesen firinci parayı kasaya atarken Gavroche çocuklara:

— Hadi çöplenin, dedi.

Çocuklar ona şaşırılmış gözlerle baktıklarında Gavroche gülmeye başladı:

— Ah! Doğru ya, henüz bunu anlamayacak kadar küçükler.

Ve ekledi:

— Yiyin.

Ve ikisine de birer parça ekmek uzattı.

Sohbet etmeye daha layık bulduğu büyük çocuğu cesaretlendirmek, açlığını gidermek için tereddüt etmekten kurtarmak amacıyla en büyük parçayı ona verdi:

— Hadi şunu midene indir.

Kalan iki parçadan daha küçük olanı kendine ayırdı.

13 Bu da nesi? (ç.n.)

Gavroche da dâhil olmak üzere çok açık olmuş olan çocukların ekmeklerini dişlerlerken, artık parasını almış olan firinci dükkânında kalabalık ettikleri için onlara öfkeyle bakıyordu.

— Dışarı çıkalım, dedi Gavroche.

Yeniden Bastille’e doğru yürümeye başladılar.

Ara sıra vitrinleri aydınlık dükkânların önünden geçen küçük oğlanın boynuna bir iple asılmış olan kurşun satine bakmak için durduğunu gören Gavroche:

— Bu tam bir budala, diyordu.

Ardından dişlerinin arasından homurdanıyordu:

— Boş ver, benim kardeşlerim olsaydı, onlara daha iyi bakardım.

Ekmeklerini bitirip, sonunda Force Hapishanesi’nin alçak ve kasvetli parmaklıklı penceresinin belirdiği o iç karartıcı Ballets Sokağı’na vardıklarında birisi:

— Şuraya bak, sen misin Gavroche? dedi.

— Vay canına sen misin Montparnasse? dedi Gavroche.

Gavroche’da doğru yürüyen adam, mavi gözlüklerine rağmen Gavroche’un derhâl tanıdığı Montparnasse’tan başkası değildi.

— Mendebur! dedi Gavroche, keten tohumlu lapası reninde bir pelerin giymiş, doktorlar gibi mavi gözlük takmışsun. Moruk, tarzın fena değil!

— Şışşt, dedi Montparnasse, yüksek sesle konuşma.

Ve Gavroche’u hızla dükkânların ışığından uzak bir köşeye çekti.

El ele tutuşmuş iki küçük de onları izledi.

Bakışlardan uzak ve yağmur almayan bir araba kapısının siyah kemeri altına girdiklerinde Montparnasse:

— Nereye gittiğini biliyor musun? diye sordu.

— Darağacına, dedi Gavroche.

— Soytarı!

Ve Montparnasse devam etti:

— Babet ile görüşeceğim.

- Ah! demek kızın adı Babet.
- Montparnasse sesini alçalttı.
- Kız değil o.
- Ah Babet!
- Evet Babet.
- Onun kodeste olduğunu sanıyordu.
- Kaçıtı, dedi Montparnasse.

Ve yumurçağa çabucak, o sabah Conciergerie'ye nakledilen Babet'nin "sorgu yargıçlığı odasının koridorlarında" sağa doneceğine sola dönüp kaçtığını anlattı.

Gavroche bu kurnazca davranışa hayran kaldı.

— Ne büyük bir yetenek! dedi.

Babet'nin kaçışıyla ilgili birkaç ayrıntından daha söz eden Montparnasse:

— Ah! Dur daha bitmedi, diye ekledi.

Gavroche onu dinlerken, o elindeki bastonu kavramıştı, üst bölmesini çekince bir hançerin ucu belirdi.

— Ah! dedi Gavroche hançeri hızla iterken, bakıyorum burjuva kılığına girip yanına jandarmani almışın.

Montparnasse göz kırptı.

— Vay canına! Demek aynasızlarla karşılaşacaksın, öyle mi?

— Belli olmaz, diye karşılık verdi Montparnasse kayıtsız bir ifadeyle. Yanında iğne taşımak her zaman yararlıdır.

Gavroche üsteledi:

— Bu akşam ne yapacaksın?

Montparnasse yeniden ciddi bir tavır takınıp heceleri yutarak:

— Neler neler, dedi.

Ve aniden konuyu değiştirdi:

— Bu arada!

— Evet?

— Geçen gün başıma bir iş geldi. Düşünsene, bir burjuva bana vaaz verip kesesini hediye etti. Keseyi cebime koydum, ama bir dakika sonra cebimi yokladığında hiçbir şey yoktu.

— Vaaz dışında, dedi Gavroche.

— Peki ya sen, nereye gidiyorsun? diye sordu Montparnasse.

Gavroche himayesi altına aldığı iki çocuğu gösterdi.

— Şu çocukların yatıracağım.

— Nerede?

— Evinde.

— Evin nerede?

— Evinde.

— Demek evin var?

— Evet.

— Peki nerede oturuyorsun?

— Filin içinde.

Montparnasse kişiliği itibarıyla pek şaşıracak biri olmasa da kendini haykırmaktan alıkoyamadı:

— Filin içinde!

— Evet filin içinde. Keksaa?

Bu da kimsenin yazmadığı ama herkesin söylediği sözlerden biriydi. Köksaa'nın anlamı: *Que'est-ce que cela a?*¹⁴ Yumurçağın bu derin kayıtsızlığı Montparnasse'in aklını başına toplayıp sakinleşmesini sağladı.

— Gerçekten de! dedi, evet fil. Orada rahat misin?

— Hem de nasıl. Orası muhteşem bir sığınak. Köprü altı gibi rüzgâr esmez.

— İçeri nasıl giriyorsun?

— Giriyorum.

— Demek bir giriş deliği var?

— Elbette. Ama bundan kimseye söz etmemek lazım. Ön bacakların arasından. Aynasızlar orayı bilmiyorlar.

— Yani tırmanıyor musun? Evet, anlıyorum.

— Bir hamlede, krik, krak, kimse görmeden iş bitti.

Kısa bir sessizlikten sonra Gavroche ekledi:

— Bu ufkılıklar için merdiven bulacağım.

Montparnasse gülmeye başladı:

14 Bunda ne var ki? (ç.n.)

— Bu veletleri de nereden buldun?

Gavroche içtenlikle yanıtladı:

— Bunlar bana bir berberin hediye ettiği yumurcaklar.

Bu arada düşüncelere dalan Montparnasse:

— Beni hemen tanıdın, dedi.

Cebinden pamukla kaplı tüyden iki çubuk çıkarıp her birini bir burun deliğine soktu. Burnu değişmişti.

— Yüzün değişti, dedi Gavroche, şimdi eskisi kadar çirkin degilsin, bunları sürekli takmayı düşünüyor musun?

Montparnasse yakışıklı bir gençti, ama Gavroche da şakacıydı.

— Gülmek yok, dedi Montparnasse, beni nasıl buldun?

Aynı zamanda ses tonu da değişmiş, Montparnasse göz açıp kapayıncaya kadar tanınmaz hale gelmişti.

— Ah! Bize soytarı taklidi yapsana! diye haykırdı Gavroche.

O ana kadar parmaklarını burunlarına sokmakla meşgul oldukları için hiçbir şey duymadan bekleyen iki küçük bu sözler üzerine yaklaşıp Montparnasse'a neşe ve hayranlıkla baktılar.

Ne yazık ki Montparnasse endişeliydi.

Elini Gavroche'un omzuna koyup sözcüklerin üzerine basa basa:

— Söylediğimi dikkatle dinle, dedi, dik bir yamaçta, aracım gerecm, skecem ve dikecem yanında olsa, bir frank verip beni dikizleseydiniz, size bir gösteri yapabilirdim, ama bugün karnaval yok.

Bu ilginç sözlerden garip bir şekilde etkilenen yumurcak hızla arkasına dönüp parlayan gözleriyle etrafı inceledi ve birkaç adım ötede sırtını onlara dönmüş bir zabıtayı gördü. Gavroche ağızından kaçan "Ah tamam!" sözlerini hemen bastırdı ve Montparnasse'in elini sıkarken:

— Peki o zaman mösyö, ufkılıklarla filime gidiyoruz dedi. Bu gece bana ihtiyacınız olursa uğrarsınız. Asma kat-

ta oturuyorum. Mösyö Gavroche'u sorarsınız. Ve ayrıldılar, Montparnasse Grève, Gavroche ise Bastille'e doğru yola ko-yuldu. Gavroche'un çekiştirdiği ağabeyinin elini tutan beş yaşındaki küçük birkaç sefer arkasına bakıp "soytarının" gidişine baktı.

Montparnasse'ın Gavroche'a zabıtanın biraz ötede olduğunu bildiren anlamsız cümlesinde birkaç kez sihirli *dik* hecesi geçiyordu. Bir cümleye sanatkârane serpiştirilmiş bu *dik* heceleri *Dikkatli olalım, konuştuklarımızı duyabilirler* anlamına geliyordu. Ayrıca Molière'in yazdığı, Callot'nun çizdiği dönemin palyaçlarının ve soytarlarının argosunda Montparnasse'ın edebi bir zarafet içeren ve cümlesinde yer alan *aracım gerecim, skecim, dikeçim* sözleri de *köpegim, bıçağım* ve *karım* anlamına geliyordu ve Gavroche bu sözlere dikkat etmemiştir.

Yirmi yıl önce, Bastille Meydanı'nın güneydoğu köşesinde, kale hapishanesinin eski hendeğine kazılan kanalın yanında, Parislilerin hafızalarında silinip gitse de, "Enstitü Üyesi, Mısır Seferi Başkomutanı"nın düşüncesini yansittığı için az da olsa akillarda kalmayı hak eden ilginç bir abide vardı.

Küçük bir maketten ibaret de olsa ona anıt diyoruz. Çünkü peş peşe esen birkaç rüzgârin bizden her seferinde biraz daha uzaklaştırdığı bu olağanüstü maket, Napoléon düşüncesinin bu devasa kadavrası, tarihe mal olmuş ve geçici görünümyle tezat oluşturan bir kararlılığı temsil etmiştir. Tahta ve taştan inşa edilmiş, kırk ayak boyundaki bu filin sırtında eve benzeyen ve bir zamanlar herhangi bir banaçı tarafından yeşile, o tarihte ise yağmurun, kötü hava koşullarının ve zamanın etkisiyle siyaha boyanmış bir kule vardı. Meydanın bu issız ve ağaçsız köşesindeki bu anıt yıldızlı gecelerde geniş alnı, hortumu, kulesi, devasa sağısı, sütunlara benzeyen dört bacaıyla şaşırtıcı ve ürkütücü bir görünüm sergiliyordu. Ne ifade ettiği bilinmeyen bu kasvetli, gizemli, devasa anıt âdetâ halkın gücünü simgeliyor,

Bastille'in hayalinin yanında ayakta duran güçlü ve görünür bir hayaleti andırıyordu.

Çok az kişinin ziyaret ettiği, gelip geçenlerin bakmadığı bu anıt harabeye dönüşüyor, her mevsim dökülen sıvalar sağrısında iğrenç yaralar oluşturuyordu. Kibar taşralı ağızıyla "Belediye Meclisi Üyeleri" 1814'ten beri onu unutmuşlardı. Kösesinde, sarhoş arabacıların idrarının çürüttüğü tahta çitinin içinde hastalıklı, üzgün, bitkin görünüyordu, çatlaklar karnında yarıklar açmıştı, bir tahta parçası kuyruğundan dışarı fırlamıştı; ayaklarının arasında yüksek otlar bitmişti; büyük şehirlerin zeminini fark ettirmeden yükselen, ağır ve sürekli devinimin otuz yıllık etkisiyle çukurda kalmış, toprak âdetâ ayağının altında çökmüştü. İğrenç, gözden düşmüş, itici ve heybetliydi; burjuvaların gözünde çirkin, düşünlüler gözünde ise melankolikti. Onda süpürülecek bir çöplükten ve giyotine gönderilmek üzere olan bir soyludan bir şeyler vardı. Söyledigimiz gibi, görüntüsü gece değişiyordu. Gece, gölgeden oluşan her şeyin asıl mekânıdır. Alacakaranlık çöker çökmez dönüşüme uğruyor, karaltıların ürkütücü dinginliğinde sakin ve korkunç bir görünüm sergiliyordu. Geçmişe ait olduğundan geceye aitti ve bu karanlık onun büyülüğüne yakışıyordu.

Kaba, bodur, hantal, soğuk görünümlü ama kuşkusuz muhteşem ve vahşi bir ağırbaşılığın izlerini taşıyan bu görkemli anıt ortadan kayboldu ve tipki yerini burjuvaziye bırakın feodalite gibi, onun dokuz kuleli karanlık hisarının yerini de boruya süslenmiş bir tür dev sobanın barışçıl iktidarı aldı. Tencerenin güç sahibi olduğu bir devrin simgesinin soba olması doğaldır. Bu dönem geçecek, hatta geçiyor bile; insanlar bir kazanın içindeki gücün ancak zihinlerden doğabileceğini, başka bir deyişle dünyayı çekip sürükleyenin lokomotifler değil düşünceler olduğunu çoktan anlamaya başladılar. Düşüncelere lokomotif koşun, kabul, ama süvarının yerine atı koymaya kalkmayın.

Sözü yeniden Bastille Meydanı'na getirirsek, filin mimarının alçıyla büyük, soba borusunun mimarının ise bronzla küçük bir iş başardığını söyleyebiliriz. Cafcaflı bir isimle vaftiz edilen ve Temmuz Sütunu olarak adlandırılan bu soba borusu, başarısız bir devrimin tamamlanmamış anıtı 1832'de bile hâlâ –kendi payımıza üzüntüyle andığımız– ahşap bir iskeleyle kaplı ve filin iyice yalıtılmamasını sağlayan geniş tahta bir çitle çevriliydi.

İşte yumurçağın “iki velet”i getirdiği yer meydanın uzaktaki bir sokak lambasıyla hafifçe aydınlanan bu kösesiydi.

Burada bir ara verip, gerçekliğin tam da ortasında olduğumuzu ve yirmi yıl önce Bastille'deki bu filin içinde yatarken yakalanan bir çocuğun bir ceza mahkemesince serserilik ve kamu malına zarar verme suçuya yargıldığını hatırlatalım.

Anıtın yanına geldiklerinde Gavroche sonsuz büyüğün sonsuz küçük üzerindeki etkisini fark edip:

— Ufaklıklar! Korkmayın, dedi.

Tahta çitin aralıklarından içeri girip çocukların da geçmelerine yardım etti. Biraz ürken iki çocuk hiç konuşmadan kendilerine ekmek veren ve yatacak yer vadeden Gavroche'u, paçavralar içindeki yazgılарını takip ediyordu. Gündüzleri yan şantiyedeki işçilerin kullandığı bir merdiven çitin kenarına bırakılmıştı. Gavroche'un kendinden beklenmeyen bir güçle kaldırıp filin ön ayaklarından birine dayadığı bu merdivenin ucunda, filin karnında siyah bir delik seçiliyordu.

Merdiveni ve deliği konuklarına gösteren Gavroche:

— Çıkın ve içeri girin, dedi.

İki çocuk ürkerek birbirlerine baktılar.

— Ufaklıklar, demek korktunuz! diye haykıran Gavroche ardından ekledi:

— Şimdi göreceksiniz.

Merdiveni kullanmaya tenezzül etmeden filin sıvaları dökülmüş ayağına sarılıp bir anda deliğe ulaştı. Bir yarık-

tan içeri yılan gibi süzülüp, gözden kayboldu ve iki çocuk birkaç saniye sonra karaltılarla kaplı deliğin kenarında Gavroche'un beyazımtırak bir gölge gibi beliren solgun başını gördüler.

— Hadi yumurcaklar yukarı çıkin! Ne kadar konforlu olduğunu göreceksiniz diye bağırdı. Ardından büyük çocuğa:

— Önce sen çık, elimi uzatıyorum, dedi.

İki çocuk birbirini dürttü; yumurcak onlara hem korku, hem de güven veriyordu, üstelik yağmur çok şiddetlenmişti. Büyük çocuk riski göze alarak hamle yaptı. Ağabeyinin yukarı çıktığını gören ve bu devasa hayvanın ayaklarının arasında tek başına kaldığını fark eden küçük oğlan ağlamak istese de buna cesaret edemiyordu.

Büyük çocuk merdivenin basamaklarından sendeleyerek yukarı tırmanırken Gavroche onu öğrencilerine seslenen bir eskrim hocasının ya da katırlarına bağırın bir katırcının haykırışlarıyla cesaretlendiriyordu:

— Korkma!

— İşte böyle!

— Devam et!

— Ayağını oraya koy!

— Elini buraya!

— Bravo!

Ve yakınına geldiğinde, kolunu ani ve güçlü bir hamleyle kavrayıp kendine doğru çekti.

— İşte bu kadar! dedi.

Çocuk yarıktan içeri girmiştir.

— Şimdi mösyö, dedi, oturma zahmetine katlanıp beni bekleyin.

Ve yarıktan girdiği gibi çıkış bir ipek maymununun çevikliğiyle kendini filin bacağından aşağı bıraktı, otların üzerine ayaküstü düştükten sonra çocuğu kucağına alıp merdivene çıkardı ve o yukarı çıkarken büyüğe seslendi:

— Ben iteceğim, sen çekteceksin.

Ve itilen, çekilen, hırpalanan, sarsılan, ortada kalan çocuk birkaç saniye sonra ne olduğunu anlamadan delikten içeri girdi, onun arkasından içeri giren Gavroche merdiveni bir topuk darbesiyle çimelerin üzerine ittikten sonra ellerini çırپıp bağırdı:

— İşte geldik! Yaşasın General Lafayette!

Bu coşku patlamasının ardından ekledi:

— Ufaklıklar, işte evimdesiniz.

Gavroche gerçekten de kendi evindeydi.

Ey yararsızlığın beklenmedik yararı! Azametin merhameti! Devlerin iyiliği! Bir imparatorun düşüncesini barındıran bu şeksiz anıt bir yumurçağın sıaginağı haline gelmiş, yumurcak devasa fil tarafından kabul edilmişti. Şık giysili burjuvalar Bastille'deki filin önünden geçerken onu küçümseyen bakışlarla süzerek:

— Bu ne işe yarar ki? diyorlardı. Bu fil anasız,babasız, ekmeksiz, elbisesiz, barınaksız, küçük bir varlığı soğuktan, kırağıdan, doludan, yağmurdan, kış rüzgârından korumaya yarıyor, çamurun içinde yatıp hastalık kapmasını, karın içinde uyuyup ölmesini önlüyor. Bu fil toplumun dışladığı bir masumu bağına basıyor, kamunun suçunu hafifletiyor, tüm kapıların yüzüne kapandığı bir çocuk için sıginak işlevi görüyordu. Ayakta zor duran, içi, böcekler ve unutuluşla dolmuş, her yanı siğil, küf, yara, kurt kaplı, terk ve mahkûm edilmiş bu yaşı ve sefil mamut, dilenir gibi görünen, kavşağıın ortasında boş yere cömert bir bakışın vereceği sadakayı bekleyen bu anıt bir başka dilenciye, çıplak ayakla gezen, başının üzerinde çatısı olmayan, üşüyen parmaklarına solgunu üfleyen, önüne ne atılırsa onu yiyan, paçavralar içindeki zavallı küçük insana merhamet etmişti. İşte Bastille fili bu işlere yarıyordu. Napoléon'un insanlarca hor görülen bu düşüncesine Tanrı sahip çıkmıştı. Eskiden sadece ünlüydi, simdiyse yükselmişti. İmparatora somaki, tunç, demir, altın, mermer gerekmisti; Tanrı ise tahtalar, kırışler ve alçılarla

yetiniyordu. İmparatorun dâhiyane bir düşü vardı; silahlı, olağanüstü, hortumu havada, kulesi sırtında, neşeli ve hayatı veren sular fişkirtan bu devasa filde halkı canlandırmak istiyordu; Tanrı ona bir çocuğu barındırmak gibi daha yüce bir görev verdi.

Gavroche'un girdiği delik dışarıdan pek fark edilmiyordu, ancak kedilerin ve yumurcakların geçebileceği genişlikteydi.

— İşe kapıcıya evde olmadığımızı tembih etmekle başlayalım, dedi Gavroche.

Ve karanlıkta, evini iyi tanıyan birinin rahatlığıyla bir tahta alıp deliği kapattı. Çocuklar birazdan fosfor şişesine daldırılan kibritin fışirtısını duydular. O dönemde kimyasal bileşimli kibrit yoktu ve Fumade çakmağı ilerlemeyi temsil ediyordu.

Aniden parlayan bir ışıkla gözleri kamaştı; Gavroche bir ucunu mahzen faresi olarak adlandırılan sıviya daldırdığı kibriti yakmıştı. Mahzen faresi aydınlatmaktan çok tütyör, filin içine loş bir aydınlichkeit yayılmasını sağlıyordu.

Gavroche'un iki konuğu etrafı inceliyordu; Heidelberg'in devasa fiçisinin içine tıkitılmış birinin ya da daha doğrusu balinanın karnındaki Yunus'un hissettiğine benzer duygular yaşadılar. Dev bir iskelet vardı önlerinde ve onları sarmalıyordu. Yukarıda, uzun kahverengi bir kiriş vardı, aralıklarla iki yana uzanan ıskarmozlar omurga ve kaburga gibi, alçıdan sarkıtlar ise iç organlar gibi görünüyordu; bir uçtan diğerine uzanan örümcek ağları da tozlu bir diyaframı andırıyordu. Sağda, solda köşelerde canlı gibi, ani ve ürkek hareketlerle yer değiştirmiş gibi görünen iri siyahımtrak lekeler vardı.

Filin sırtından karnına düşen kalıntılar içbükeyliği ortadan kaldırdığı için düz bir zemin üzerinde yürünebiliyordu.

Küçük çocuk ağabeyinin yanına sokularak alçak sesle:

— Burası karanlık, dedi.

Bu sözler Gavroche'u çileden çıkardı. İki yumurçağın taşlaşmış halleri sarsılmalarını zorunlu kılıyordu.

— Bana ne martaval okuyorsunuz? diye haykırdı. Burada oyun mu oynuyoruz? Müşkülpesentlik mi ediyoruz? Söylesenize ahmaklar, Tuileries'de mi kalmak isterdiniz? Budalalar takımına mensup olmadığını belirteyim. Kendinizi Papa'nın soyundan gelme bızdıklar mı sanıyorsunuz yoksa?

Biraz sert çıkışmak korkuya iyi gelir. İnsanın içi rahatlar. İki çocuk Gavroche'a yaklaştı.

Çocukların kendine güvenle yaklaşmaları karşısında bir baba gibi duygulandı, Gavroche sert ifadesini yumusatıp hakaretin dozunu azaltmak için küçük oglana okşayıcı bir sesle:

— Küçük ahmak, asıl dışarısı karanlık, dedi. Dışarıda yağmur var, buraya yağmur yağmıyor; dışarısı soğuk, burada en ufak bir esinti bile yok; dışarısı kalabalık, burada kimse yok; dışarıda ay bile yok, benimse mumum var kuş beyinli!

İki çocuk içeriye daha az korkuya bakmaya başladı, ama Gavroche onların etraflarını daha fazla incelemelerine izin vermedi.

— Çabuk olun, dedi.

Ve onları seve seve odanın dibi olarak adlandıracagımız bölmeye doğru iteledi.

Yatağı oradaydı.

Hiçbir şeyi eksik olmayan yatağın bir şiltesi, bir battaniyesi ve bir cibinliği vardı.

Şilte hasıldandı, battaniye gri, kalın yünden geniş, neredeyse yepyeni ve oldukça sıcak tutan bir peştamaldi. İşte Gavroche'un yatak odası böyleydi.

İkisi önde biri arkada olmak üzere, yıkıntılarla ve harç döküntülerine, yani filin karnına iyice gömülüş üç sırik tependen, bir piramit oluşturacak şekilde iple birbirlerine bağlanmıştı. Bu piramidin üstüne pirinçten tel bir kafes geçirilmiş, ustalıkla yerleştirilmiş ve kafesin kenarları da üç sırığı da iyice kavrayacak biçimde demir tellerle sırlıklara bağlanmıştı. Bu kafesin alt şartları içeri hiçbir şeyin girmesine izin vermeyecek şekilde bir dizi kalın taşın altına sıkıştırılmıştı.

Kafes, kümeslere takılan bakır tellerden yapılmıştı. Gavroche'un yatağı kuş kafesine benzeyen bu tellerin altındaydı. Hepsi bir araya gelince bir eskimo çadırını andırıyordu.

Bu tel, cibinlik işlevi görüyordu.

Gavroche öndeği tel örgüyü tutan taşları hafifçe oynatınca parmaklıklar aralandı.

— Ufaklıklar emekleyin! dedi Gavroche.

Konuklarını kafesin içine özenle yerleştirdikten sonra kendisi de sürünenerek içeri girdi, taşları birbirine yaklaştırip girişi sıkıca kapattı.

Üçü de hasır yatağın üzerine uzanmışlardı.

Boyları ne kadar kısa olursa olsun kafesin içinde ayakta duramıyorlardı. Gavroche mahzen faresini hâlâ elinde tutuyordu.

— Hadi şimdi uyuyun! Ateşi söndüreceğim, dedi.

— Mösyö, dedi büyük oğlan kafesi göstererek, bu ne işe yarıyor?

— Bu fareler için, dedi ciddi bir ifadeyle. Hadi uyuyun!

Yine de, küçük yaştaki bu çocukların biraz bilgilendirmek için bir şeyler söylemesi gerektiğini düşündü:

— Bunlar Jardin des Plantes'dan geldiler. Yırtıcı hayvanlar için kullanılıyor. Orada bunlardan bir yığın var. Bir duvarın üzerine çıkıp bir pencereye tırmanmak ve bir kapının altından geçmek yeterli oluyor. Orada bunlardan istediğiniz kadar var.

Konuşurken battaniyenin ucuyla örttüüğü küçük oğlan mirıldanıyordu:

— Ah! Ne güzel! Sıcak!

Gavroche memnun bakışlarını battaniyeye yöneltti.

— Bu da Jardin des Plantes'dan, dedi. Bunu maymunlardan aldım.

Ve büyük oglana üzerine yattıkları kalın ve harikulade örülümsüz hasırı gösterirken ekledi:

— Bu hasır bir zürafaya aitti.

Bir süre ara verdikten sonra devam etti:

— Bunların hepsini o hayvanlardan aldım. Buna kızmadılar. Onlara “Bunları fil için alıyorum,” dedim.

Kısa bir sessizlikten sonra ekledi:

— Duvarın üzerine çıkip devlete aldırmazsınız, hepsi bu.

İki çocuk kendileri gibi aylak, gücsüz, terk edilmiş, ama garip bir şekilde hayranlık uyandıran, elinden her iş geldiği için kendilerine doğaüstü görünen ve yüz ifadesi yaşlı bir palyaçonun yüz buruşturmalarıyla en naif, en sevimli güllümsemenin bir karışımı olan bu yürekli ve yaratıcı varlığı korku ve şaşkınlık dolu gözlerle izliyorlardı.

— Mösyo, dedi büyük çocuk çekingen bir ifadeyle, polislerden korkmuyor musunuz?

Gavroche sadece:

— Ufaklık! Onlara polis denmez, aynasız denir, demekle yetindi.

Küçüğün gözleri açıktı ama hiçbir şey söylemiyordu. Ağabeyi ortada, o kenarda olduğu için Gavroche onu bir anne gibi battaniyeyle iyice örttü, eski paçavraları kabartıp ona yastık yaptı. Ardından büyük çocuğa döndü:

— Hey! Burası çok konforlu, öyle değil mi?

— Ah evet! diye karşılık verdi çocuk Gavroche'a kurtulmuş bir melek gibi bakarken.

Sırılsıklam olmuş zavallı küçükler ısınmaya başlamışlardı.

— Ah, şimdi aklıma geldi, dedi Gavroche, neden ağlıyordunuz?

Ve ağabeye kardeşini göstererek ekledi:

— Bunun gibi bir yumurçağa bir şey söyleyemem, ama senin yanında bir çocuğun danalar gibi ağlaması sersemlikten başka bir şey değil.

— Ama gidecek bir evimiz yoktu, dedi çocuk.

— Ahmak! Ona ev değil, tekke denir.

— Üstelik gece vakti yapayalnız kalmaktan korkmuştuk.

— Ona gece değil, cehennem karanlığı denir.

— Teşekkürler mösyö.

— Dinle, diye ekledi Gavroche, hiçbir şey için sizlanmaya degmez. Size gözüm gibi bakacağım. Nasıl eğleneceğimizi göreceksin. Yazın arkadaşım Navet'yle Glacière'e gideriz, Gare'da nehre gireriz, Austerlitz Köprüsü'nde çamaşırçı kadınları kudurtmak için çırılıçiplak koşarız. Bağırrı, sövüp sayarlar, ne kadar gülünç olduklarını bir bilsen! Champs-Elysées'ye iskelet adamı görmeye gideriz. Hâlâ yaşıyor, çok sıksı bir herif. Sizi tiyatroya, Frédérick-Lemaître'in oyunlarına götürürüm. Biletlerim var, aktörleri tanırım, hatta bir keresinde bir piyeste oynadım. Bir sürü yumurcak bir sahne perdesinin altında koşup denizin dalgalarını oluşturuyorduk. Sizi tiyatroma katarım. Vahşileri görmeye gideriz. Onlar gerçek vahşiler değil. Kırımlar oluşturan pembe, sıkı giysileri var ve dirseklerinde beyaz iple örülülmüş yamaları var. Sonra Opéra'ya gideriz. İçeri şakşakçılarla gireriz. Opéra'nın şakşakçıları işlerini iyi bilir. Yollarda onlarla gezmem. Düşünsene bir bilet için bir frank ödeyen ahmaklar var. Onlara sümsük diyorlar. Sonra giyotine vurulanları seyrederiz. Size celladı göstereceğim. Marais Sokağı'nda oturuyor. Mösyö Sanson. Kapıda bir posta kutusu var. Ah! Orada nasıl da eğleniriz!

O anda parmağına düşen bir damla balmumu Gavroche'u yaşamın gerçeklerine döndürdü.

— Vay canına! dedi. İşte fitil bitiyor. Dikkat! Aydınlanması için ayda çeyrek franktan fazla harcayamam. Yatağa yatınca uyumak gereklidir. Mösyö Paul de Kock'un¹⁵ kitaplarını okuyacak vaktimiz yok. Üstelik girişin yarıklarından sızan ışığı aynasızlar görebilir.

— Ayrıca, diye ekledi Gavroche'la konuşmaya ve yanıt vermeye cesaret edebilen büyük çocuk, hasırın üzerine ateş düşerse ev yanabilir.

— Ev yanar değil, tekke kundaklanır denir.

¹⁵ C. Paul de Kock (1793-1871): Özensiz üslubuya ve pornografik romanlarıyla tanınan, döneminin popüler yazarlarından biri. (e.n.)

Fırtınanın şiddeti artıyor, gök gürültüleri ve filin sırtına çarpan sağanağın sesi duyuluyordu.

— Hadi yağmur! dedi Gavroche. Evin bacaklarından sular boşandığını duymak beni eğlendiriyor. Kış çok ahmak, malını, emeğini ziyan ediyor, o yaşlı su taşıyıcısı bizi ıslatamayınca homurdanıyor!

Gavroche'un bir XIX. yüzyıl filozofu olarak gök gürültüsüne yaptığı ve tüm sonuçları kabullenmiş bu göndermenin ardından filin karnından içeri bir şeyin girdiği izlenimini uyandıracak ölçüde göz kamaştırıcı bir şimşek çaktı. Kısa süre sonra gök öfkeyle gürledi. Çığlıklar atan iki çocuk hızla ayağa fırladı, az kalsın kafes yırtılacaktı. Cüretkâr yüzünü onlara çeviren Gavroche gök gürültüsünden istifade edip kahkaha attı.

— Sakın olun çocuklar. Binayı yerinden oynatmayalım. Güzel bir gök gürültüsü, hepsi bu. Şimşeğin viziltisi değil. Bravo ulu Tanrı! Vay canına! Ambigu-Comique Tiyatrosu'ndaki kadar etkileyici.

Bunları söylediğten sonra kafesi düzeltti, iki çocuğu hafifçe yatağın başucuna iteleyip boylu boyunca uzanmaları için dizlerine bastırdı ve haykırdı:

— Yüce Tanrı mumunu yaktığına göre benimkini söndüreyim. Çocuklar, gençler uyumak gerek. Uyumamak kötüdür. Yoksa lağım pis kokar ya da soylular âleminde söylendiği gibi ağzınız kokar. Battaniyeye iyice sarının! Işığın söndürüyorum. Tamam mı?

— Evet, dedi büyük çocuk, iyiim. Başımın altında kuş tüyü var sanki.

— Baş denmez, kelle denir.

İki çocuk birbirlerine sarıldıklarında yatağı düzeltten Gavroche battaniyeyi kulaklarına kadar çekti, ardından üçüncü kez aynı ses tonuyla aynı şeyi tekrarladı:

— Hadi uyuyun!

Ve fitili söndürdü.

Işık söner sönmez üç çocuğun altına yattıkları kafes garipliği bir şekilde sarsılmaya başladı. Bakır telin üzerinde gıcırdayan pençeler, dişleri andıran ve metalik sesler yayan boğuk sürtünmeler duyuldu. Bu hengâmeye türlü türlü hafif çığlıklar eşlik ediyordu.

Başının üzerindeki gürültüyle korkudan kanı donan beş yaşındaki küçük, ağabeyini dirseğiyle dürttü ama çocuk Gavroche'un verdiği talimat üzerine şimdiden uyumuştu. Bunun üzerine büyük bir korkuya kapıldı ve soluğunu tutup alçak sesle Gavroche'a seslenmeye cesaret edebildi:

- Mösyö?
- Ne var? dedi gözkapakları ağırlaşan Gavroche.
- Bu ses nedir?
- Sıçanlar.

Ve başını yeniden yatağına bıraktı.

Gerçekten de sözünü ettiğimiz canlı siyah lekeler, yani binlerce sıçan filin iskeletinde kaynaşıyordu. Ateş sönene kadar bekledikten sonra, kendi şehirleri olan bu mağaranın yeniden karanlığa gömülmlesiyle ünlü masalcı Perrault'nun "körpe et" dediği kokuyu alıp Gavroche'un çadırına hücum etmiş, tepesine kadar tırmanmışlardı ve şimdi bu yeni tür tenteyi delmek istermiş gibi ilmekleri ısırıyorlardı.

Bu arada küçük uyumamıştı.

- Mösyö! diye tekrarladı.
- Ne var?
- Sıçan ne demek?
- Fare demek.

Bu açıklama çocuğun içini biraz olsun rahatlattı. Daha önce hiç korkmadığı beyaz fareler görmüştü. Yine de sesini biraz daha yükseltti:

- Mösyö?
- Ne var?
- Niye bir kedi almıyorsunuz?

— Bir tane almıştım, diye karşılık verdi Gavroche, ama onu yediler.

Bu ikinci açıklama ilkinin etkisini yok edince küçük yeniden titremeye başladı. Gavroche'la dördüncü kez diyaloğa girmeyi göze aldı.

— Mösyo!

— Ne var?

— Yenilen kimdi?

— Kedi.

— Kediyi kim yedi?

— Sıçanlar.

— Fareler mi?

— Evet sıçanlar.

Kedileri yiyan fareler yüzünden paniğe kapılan çocuk devam etti:

— Mösyo, bu fareler bizi de yerler mi?

— Elbette!

Cocuk iyice dehşete kapılmıştı. Ama Gavroche ekledi:

— Korkma! İçeri giremezler. Hem ben buradayım! Hadi elini bana uzat. Sus ve uyu!

Gavroche'un ağabeyinin üzerinden uzattığı elini kendine doğru çeken küçük çocuk güvende hissetti. Cesaret ve gücün gizemli bir tesiri vardır. Seslerden korkan fareler uzaklaşınca etrafi yeniden sessizlik kaplamıştı. Birkaç dakika sonra geri gelip gürültü çıkarmaları boşunaydı, uykuya dalmış üç yumurcak artık hiçbir şey duymuyordu.

Gecenin saatleri akıp gidiyordu. Karanlıklar uçsuz bucaksız Bastille Meydanı'ni kaplarken yağmura karışan bir kış rüzgârı kesik kesik esiyordu. Kapıların önlerini, yolları, çitleri, karanlık köşeleri, gece yarısı serserilerini kolaçan eden devriyelerin önünden sessizce geçtikleri devasa fil hiç kimildamadan duruyor, karaltırlara bakan açık gözleriyle yaptığı hayırlı işi düşünürmüştü gibi görünüyor, uyuyan zavallı üç çocuğu yağmurdan, ~~fırtınadan~~ ve insanlardan koruyordu.

Daha sonra anlatacaklarımıza anlaşılmazı için o dönemde Bastille Karakolu'nun meydanın öbür ucunda olduğunu ve nöbetçilerin filin etrafında olup bitenleri görüp duyamayanlarını hatırlatalım.

Günün ağamasını önceleyen o saatin sonlarına doğru, Saint-Antoine Caddesi'nden koşarak çıkan bir adam meydanı aşıp Temmuz Sütunu'nun çevresini dolaştıktan sonra çitlerin arasından süzülüp filin karnının altına kadar geldi. Herhangi bir ışık bu adamı aydınlatmayı, sırlısklam olmuş haline bakılarak geceyi yağmurun altında geçirdiği söylenebilirdi. Filin altına geldiğinde, hiçbir insanı dile ait olmayan ve ancak bir muhabbetkuşunun çıkarabileceği bir sesle garip bir çığlık attı. Çığlığı tekrarladı. Aşağıda yazılışını verdiğimiz çığlığın yazılışı –hakkında az çok fikir verecektir– söyleydi:

— Kirikikiyu!

İkinci çığlığın ardından berrak, neşeli ve genç bir ses filin karnından cevap verdi:

— Evet!

Neredeyse aynı anda deliği kapatmış tahtayı kaldırınan bir çocuk çevik bir atılışla filin bacağından adamın yanına indi. Bu Gavroche'tu. Adam ise Montparnasse'tı.

O *kirikikiyu* seslenişine gelince kuşkusuz çocuğun “Mös-yö Gavroche'u sorarsınız” sözlerini tercüme ediyordu.

Onun sesini duyduğunda sıçrayarak uyanan Gavroche, “yataklığından” sürünenerek, kafesi aralayıp çıkışmış, kafesi özenle geri kapatmış, sonra da tahtayı kaldırıp aşağı inmişti.

Çocuk ve adam gecenin karanlığında birbirlerini sessizce tanımladı.

— Sana ihtiyacımız var. Bize yardıma gel, demekle yetindi Montparnasse.

Yumurcak daha fazla açıklama istemedi.

— Tamam hazırlım, dedi.

Ve birlikte o saatte hale giden bostancıların arabalarının uzun konvoyunun arasından hızla, yılan gibi kıvrılarak Montparnasse'in geldiği Saint-Antoine Caddesi'ne yöneldiler.

Arabalarındaki salatalıkların ve sebzelerin arasında diz çökmüş bir halde hafifçe uyuklayan bostancılar yağan yağmur yüzünden kazaklarını gözlerine kadar çekmişlerdi, bu şarıt yolculara bakmuyorlardı bile.

III

Kaçışın Düğüm Noktaları

İşte aynı gece Force Hapishanesi'nde olup bitenler:

Babet, Brujon, Gueulemer ve Thénardier bir kaçış planı hazırlamışlardı, kaldı ki o sırada Thénardier tecrit hücresindeydi. Montparnasse'in Gavroche'a anlattıklarından bildiğimiz gibi Babet o sabah kaçmıştı. Montparnasse onlara dışarıdan yardım etmeliydi.

Bir ay boyunca ceza odasında kalan Brujon başta ipini örecek, ardından da plan yapacak zamanı bulmuştu. Eski den hapishane disiplininin mahkûmları tek başına kapattiği bu acımasız mekânlar dört taş duvardan, taş bir tavan ve taş döşeli bir zeminden, portatif bir yataktan, parmaklıklı bir çatı penceresinden, demir bir kapıdan oluşur ve *hücre* olarak adlandırılırdı; ama hücre kelimesinin çok ürkütücü olduğunu karar verildiğinden artık demir bir kapıdan, parmaklıklı bir çatı penceresinden, portatif bir yataktan, taş döşeli bir zeminden, taş bir tavandan, dört taş duvardan oluşan, öğle vakti biraz ışık alan bu bölmeye *ceza odası* diyorlar. Görüldüğü gibi artık hücre olmayan bu odaların sakincası, çalıştırılması gerekenlere düşünme fırsatı vermesiydi.

Bu yüzden Brujon düşünmüş ve ceza odasından bir iple çıkışmış, Charlemagne avlusuna için çok tehlikeli bulunduğuandan Yeni Bina'ya nakledilmişti. Yeni Bina'da ilk bulduğu şey Gueulemer, ikincisiyse bir civiydi; Gueulemer suç, civi özgürlük anlamına geliyordu.

Artık hakkında tam bir fikir vermemiz gereken Brujon ince yapılı ve âdetâ önceden kusursuzca tasarlanmış bitkin bir görünüme sahip, kibar, zeki ve hırsızdı, bakışları okşayıcı, gülümsemesi vahşıydi. Bakışları düşüncelerinin, gülümsemesi de mizacının bir yansımasyydı. Sanatı konusundaki ilk çalışmalarını çatılar üzerinde yapmıştı; damları soyan ve olukları “*siğır işkembesi*” yöntemiyle yerinden söken kurşun hırsızları mesleğinde önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştı.

Ortamı bir kaçış girişimi için elverişli kılan çatı tamircilerinin damın bir bölümünün arduvaz taşlarını değiştirmekle meşgul olmalarıydı. Saint-Bernard avlusu Charlemagne ve Saint-Louis avlularından tamamıyla yalıtılmış değildi. Orada yapı iskeleleri ve merdivenler, başka bir deyişle özgürlüğe doğru açılan köprüler ve basamaklar vardı.

Sıvaları dökülmüş ve her yanı çatlaklar içinde kalan Yeni Bina hapishanenin zayıf noktasıydı. Duvarları güherçile yüzünden kemirilmiş gibi göründüğünden ve moloz parçaları mahkûmların yataklarının üzerine düştüğünden yatakhane-nin duvarlarını tahtayla kaplamak gerekmisti. Bu yıpranmışlığına rağmen, hapishane dilinde “müebbetlikler” denen en tehlikeli mahkûmları oraya yerlestirmek bir hataydı.

Yeni Bina üst üste dört yatakhane den ve Bel-Air denilen bir tavan arasından oluşuyordu. Muhtemelen Force düklerinin eski mutfaklarından kalma geniş bir ocak bacası zemin kattan başlayıp dört katlı yatakhaneleri yassı bir sütun gibi ikiye bölerek çatıya yükseliyordu.

Gueulemer ve Brujon güvenlik amacıyla en alttaki yatakhaneye yerleştirilmişlerdi ve tesadüfen yataklarının başuçları bacanın hemen yanındaydı.

Thénardier ise en üst kattaki Bel-Air adlı tavan arasında kalyordu.

Culture-Sainte-Catherine Sokağı'ndaki itfaiyeciler kışlasını geçip hamamın arabacı kapısının önünde duranlar,

çiçekler ve tahta saksılardaki ağaççıklarla kaplı bir avlu görürler; bu avlunun dibinde Jean-Jacques'ın kır düşlerini yansıtan, yeşil pencere kanatlarıyla canlandırılmış, kubbe-li, yuvarlak, beyaz bir bina vardı. Yaklaşık on yıl öncesine kadar, bu kubbeli yuvarlak binanın üstünde sırtını dayadığı siyah, devasa, ürkütücü bir duvar yükseliyordu. Bu duvar Force Hapishanesi'nin devriye yolunun duvarıydı.

Yuvarlak evin arkasındaki bu duvar, Berquin'in ötesinde hayal meyal görünen Milton gibiydi.

Bu duvar ne kadar yüksek olursa olsun, az ötedeki ken-disinden daha siyah bir çatının altında kalıyordu. Bu, Yeni Bina'nın çatısıydı. Orada parmaklıklarla kaplı dört çatı penceresi görülmüyordu; bunlar Bel-Air'in pencereleriydi. Bir baca bu çatıya açılıyordu; bu yatakhanelerin ortasından geçen bacaydı.

Yeni Bina'nın tavan arasındaki Bel-Air üç yanı parmaklıklarla çevrelenmiş, üzerinde kocaman civilerin parladığı sacdan çifte kapıyla koruma altına alınmış, eğri tavanlı bir çatı katıyordu. Kuzey yönünden girildiğinde solda dört çatı penceresi, sağda bu pencerelerin karşısında geniş koridorlarla birbirinden ayrılmış, omuz boyuna kadar duvarla ve daha yukarısı demir parmaklıklarla inşa edilmiş dört geniş, dörtgen hücre beliriyordu.

Thénardier 3 Şubat akşamından beri, bu hücrelerin birindeydi. Desrues tarafından hazırlandığı söylenen ve içine uyku veren bir madde katıldığı için uyuşturucu satıcıları arasında ünlenen Desrues şarabını nasıl ve kimlerle işbirliği yaparak hücresine soktuğu ve orada sakladığı asla öğrenilemedi.

Birçok hapishanede hem gardiyansk hem de hırsızlara yataklık yapan, firarlara yardımcı olan, polise sadık kalma-yan ve bu hizmetleri karşılığında maaşlarının kat kat üstünde paralar kazanan görevliler vardır.

Küçük Gavroche'un iki küçük aylaklı evinde misafir ettiği gece, gündüz firar eden Babet'in Montparnasse ile

birlikte kendilerini beklediğini bilen Brujon ve Gueulemer yataklarında hafifçe doğrulup Brujon'un bulduğu çiviyle yataklarının hemen yanındaki bacayı oymaya başlamışlardı. Molozlar Brujon'un yatağına düştükleri için gürültü çıkmıyorlar, gök gürültülerine karışan sahanaklar kapıları menteşeleri sarsıyor, hapishanede işe yarayan korkunç bir uğultu çıkarıyorlardı. Uyanan diğer mahkûmlar uyur gibi yapıyor, Gueulemer ve Brujon'un işine karışmıyorlardı. Brujon becerikli, Gueulemer ise güclüydü. Yatakhaneden ışık alan parmaklıklı bölmedeki nöbetçiye tek bir gürültü bile ulaşmadan duvar delinmiş, bacaya tırmanılmış, bacanın üstünü örten demir kafes zorlanmış ve iki tehlikeli eşkıya çatının üzerine çıkmışlardı. Yağmurun ve rüzgârin şiddetlenmesi çatıyı kayganlaştıryordu.

— Bir firar için ne muhteşem bir cehennem karanlığı! dedi Brujon.

Altı ayak genişliğinde ve yirmi dört ayak derinliğindeki bir boşluk onları devriye yolunun duvarından ayıryordu. Bu uçurumun dibindeki karanlıkta bir nöbetçinin tüfeğinin parladığını görüyorlardı. Bacanın az önce büktükleri parmaklıklarına Brujon'un hücresinde ördüğü ipin bir ucunu bağlayıp diğer ucunu devriye yolunun duvarının üzerine attıktan sonra boşluğu bir hamlede aşip, duvarın üzerine atladılar ve ipten destek alarak birbirlerinin ardı sıra hamamın yanındaki küçük bir çatıya süzüldüler, ipi yanlarına alıp hamamın avlusuna indiler, yanından bir kordon sarkan kapıcı odasının vasıtmasını ittiler, bu kordonu çekerek arabacı kapısını açtıktan sonra kendilerini sokakta buldular.

Karanlığın ortasında yataklarında ellerinde çiviler ve akıllarında planlarla doğrulmalarının üzerinden üç çeyrek saat bile geçmemiştir.

Birkaç saniye sonra yakınlarda gezinen Babet ve Montparnasse'la buluşular.

Kendilerine doğru çekerken kopardıkları ipin bir parçası çatıdaki bacaya bağlı kalmıştı. Zaten ellerinin derilerinin yüzülmesi dışında hiçbir şekilde yaralanmamışlardı.

O gece durumdan nasıl haberdar edildiği anlaşılamayan Thénardier uyumuyordu.

Sabah bire doğru, gece karanlığında hücresinin hemen karşısındaki çatı penceresinin önünden, yağmurun ve fırtınanın ortasında iki gölgenin geçtiğini görmüş, içlerinden biri pencerenin önünde bir an durunca bu kişinin Brujon olduğunu anlamıştı.

Thénardier cinayete teşebbüs ve gece vakti silahlı tuzağ kurmak suçlarından dolayı sürekli gözetim altındaydı. İki saatte bir değişen bir nöbetçi dolu tüfeğiyle hücresinin önünde geziniyordu. Bel-Air bir duvar lambasıyla aydınlatıyordu. Mahkûmun ayaklarına yirmi beş kilo ağırlığında demir prangalar vurulmuştu. Her gün öğleden sonra dörtte, iki köpeğin eşlik ettiği bir gardiyan —o dönemde işler hâlâ böyle yürüyordu— hücresine giriyor, yatağının kenarına bir kilo siyah ekmek, bir testi su ve içinde birkaç acı baklanın yüzdüğü et suyuyla dolu bir kaseyi yatağının kenarına bırakıktan sonra ayağındaki demirleri kontrol ediyor, parmaklıklara vuruyordu. Bu gardiyan her gece köpekleriyle iki kez daha geliyordu.

Thénardier farelerin gelmemesi için duvardaki deliğini, içini oyduğu ekmekle tikama bahanesiyle demir bir kama elde etmişti. Thénardier sürekli gözetim altında tutulduğu için bu kamanın verilmesinde hiçbir sakınca görülmemişti. Yine de daha sonraları bir gardiyanın:

— Ona tahta bir kama vermek daha doğru olurdu, dediği hatırlardadır.

Saat ikiye doğru, kıdemli bir asker nöbeti bir acemiye bıraktı. Kısa süre sonra köpekli gardiyan odaya geldi ve “acemi piyadenin” çok genç ve taşralı olması dışında dikkatini çeken hiçbir şey olmamıştı. Saat dörtte nöbet değişimi için

gelindiğinde, acemi asker Thénardier'nin hücresinde boylu boyunca uzanmış, uyur halde bulundu. Thénardier ise ortalıkta yoktu; kırılmış zincirleri döşeme taşın üzerindeydi. Hücresinin tavanında bir delik ve onun üzerinde de çatıya açılan bir delik vardı. Yatağının bir tahtası sökülmüş ve hiçbir yerde bulunamadığına bakılırsa hiç kuşkusuz mahkûm onu yanında götürmüştü. Hücrede ayrıca askerin uyumasına neden olan ve yarısı boş bir şarap şişesi bulundu. Nöbetçinin süngüsü de ortadan kaybolmuştu.

Tüm bunlar anlaşıldığında Thénardier'nin artık hapse haneden epey uzaklarda olduğu düşünülmüştü. Oysa Yeni Bina'da olmasa da hâlâ ciddi bir tehdit altındaydı.

Thénardier Yeni Bina'nın çatısına ulaştığında, orada Brujon'un baca kapağının parmaklıklarına asılı kalmış ipini buldu, ama kopmuş olan bu ipin kısalığından dolayı Brujon ve Gueulemer gibi devriye yolunun duvarından kaçamazdı.

Ballets Sokağı'ndan Roi-de-Sicile Sokağı'na dönüldüğünde hemen sağda iğrenç görünümlü bir girintiyle karşılaşılır. Orada geçen yüzyıldan kalma virane bir evin komşu binalar arasında yükselen üç kat yüksekliğinde bir duvarı vardır. Bu yıkıntı ev hâlâ görülebilen kare şeklindeki iki büyük penceresinden tanınır; sağdaki beşik çatıya daha yakın olan pencere bir payandaya yaslanmış kurt yeniği bir kırışık kapalıdır. Eskiden bu penceler arasından Force'un devriye yolunun yüksek, kasvetli bir duvarı görülebiliyordu.

Ev yıkılınca sokakta oluşan boşluk yan yana beş kaldırımlı taşının desteklediği çürüklük tahtadan bir çitle yarısına kadar doldurulmuştu. Bu çitin içinde ayakta kalan yıkıntıya yaslanmış bir kulübe gizlidir. Çitin kapısı birkaç yıldan beri sadece bir mandalla kapalı durur.

İşte saat üçü biraz gece Thénardier bu viranenin çatısındaydı.

Oraya nasıl ulaşmıştı? Bunu ne kimse açıklayabildi ne de kimse anlayabildi. Şimşekler elbirliğiyle ona hem köş-

tek hem destek olmuşlardı. Bir çatıdan diğerine, bir çitten diğerine, bir bölmeden diğerine atlamak, Charlemagne ve Saint-Louis avlularının binalarını, devriye yolu duvarını aşmak ve Roi-de-Sicile Sokağı'ndaki viraneye varmak için çatı tamircilerinin yapı iskelelerinden, merdivenlerinden mi yararlanmıştı? Ama bu yapılar arasında bu güzergâhin kullanmasını imkânsız kılan boşluklar vardı. Yoksa yatağından kopardığı tahtayı Bel-Air'in çatısıyla devriye yolu duvarı arasında bir köprü gibi kullandıkten sonra hapishaneyi çevreleyen devriye yolu duvarını yüzükoyun sürünerek mi kat etmişti? Viraneye böyle mi ulaşmıştı? Ama Force'un devriye yolunun duvarı İtfaiyeciler Kışlası gibi bazı noktalarda alçalan ve hamamın hizasında olduğu gibi bazen yükselen eğri büğrü bir hat oluşturuyordu; Lamoignon Oteli hizasında Pavée Sokağı'ndaki kadar yüksek değildi, her yanı diktı; üstelik nöbetçiler kaçağın karanlık siluetini görmüş olmaliydiler; Thénardier'nin böyle kaçmasının akla uygun bir yanı yoktu. Dolayısıyla her iki firar yöntemi de imkânsızdı. Uçurumları hendeğe, demir parmaklıklar söğüt dalından çitlere, sakatı atlete, kötürumu kuşa, ahmaklığı içgüdüye, içgüdüyü zekâya ve zekâyı dehaya dönüştüren o ürkütücü özgürlük tutkusıyla aydınlanan Thénardier üçüncü bir firar taktiği mi uygulamıştı? Bunu kimse asla bilemedi.

Bir firarın muhteşem ayrıntıları her zaman açıklığa kuşamaz. Kaçan kişi özgürlüğün esiniyle doludur; firarın gizemli aydınlığında yıldızlar ve şimşekler vardır; özgürlüğe yönelmiş bir hamle yücelmeye doğru kanat çırmak kadar şaşırtıcıdır ve kaçan bir hırsız hakkında "Bu çatiya nasıl tırmandı?" diye sormak, Corneille'e "Nasıl oldu da öldü?" sözünü nasıl akıl ettiğini sormak gibidir.

Her ne olursa olsun, Thénardier ter içinde kalmış, sırlıksılam olmuş, giysileri yırtılmış, elleri sıyrılmış, dirsekleri kana bulanmış, dizleri yırtılmış bir halde viran duvarın çocukların mecazi diliyle *keskin* dedikleri bölümüne ulaşmış, oraya boy-

lu boyunca uzandığında gücü tükenmişti. Üç kat yüksekliğinde dik bir duvar onu sokak kaldırımdan ayıryordu.

Yanındaki ip çok kısaydı.

Orada yüzü solmuş, tükenmiş, umutsuzluğa kapılmış, hâlâ gece karanlığının gölgesine sığınmış bir halde beklerken kendi kendine yakında günün doğacagini söylüyor, bırazdan Saint-Paul Kilisesi'nin çanının saat dördü çalacağını, nöbet değişimi için gelindiğinde askeri delik çatının altında uyurken bulacaklarını dehşetle düşünürken, sokak lambalarının aydınlığında afallamış bir halde altındaki korkunç derinliğe, hem ölüm hem özgürlük anlamına geldiği için hem korktuğu hem arzuladığı o ıslak ve siyah kaldırıma bakıyordu.

Kendi kendine diğer iki firarının kaçmayı başarıp başarmadıklarını, sesini duyup yardımına gelip gelmeyeceklerini soruyor, etrafı dinliyordu. Oraya geldiğinden beri sokattan sadece bir devriye geçmişti. Montreuilli, Charonnelu, Vincennesli ve Bercyli pazarcıların neredeyse hepsi hale Saint-Antoine Caddesi'nden iniyordu.

Saat dördü çaldığında Thénardier titredi. Kısa süre sonra, hapishaneden firar edildiğinin anlaşılması izleyen o ürkütücü ve garip uğultu yayıldı. Açılıp kapanan kapıların gürültüsü, parmaklıklı kapıların menteşeleri üzerindeki gırtısı, muhafiz birliğinin uğultusu, kapıcıların boğuk seslenişleri, avludaki tüfek dipçiklerinin takırtısı ona bile ulaşıyordu. Yatakhanelerin parmaklıklı pencerelerinde ışıklar yanıp sönyor, bir meşale Yeni Bina'nın tavan arasını aydınlatıyordu. Yandaki kişadan yardıma çağrılan itfaiyecilerin yağmurun altında meşaleyle aydınlanan kaskları çatılarda gidip geliyordu. Tam o sırada Thénardier Bastille tarafından solgun bir ışığın ufku kasvetle ağarttığını görüyordu.

Sağanağın altında, on parmak genişliğinde bir duvarın üstüne uzanmıştı, sağında ve solunda iki uçurum olduğundan kımıldayamıyor, düşünceleri olası bir düşüşün paniği

ve kesin bir yakalanmanın korkusuyla çan tokmağı gibi gi-
dip geliyordu:

— Düşersem ölüürüm, kalırsam yakalanırun.

Bu kaygıların ortasında, aniden kapkaranlık yolda Pavée Sokağı'ndan duvarın dibi boyunca süzülüp gelen ve Thénardier'nin üzerinde asılı durduğu girintinin önünde duran birini gördü. Bu adamın yanına onun gibi temkinli hareket eden ikinci, ardından üçüncü ve dördüncü bir adam sokuldu. Bu dört adam bir araya geldiklerinde, içlerinden biri çitin kapısının mandalını kaldırdı, hepsi birden kulübenin önündeki, üzerinde tam da Thénardier'nin bulunduğu bahçeye girdi. Bu adamlar bu mekânı kuşkusuz gelip geçenlere ve Force'un biraz ötedeki nöbetçilerine görünmemek için seçmişlerdi. Ayrıca yağmurun nöbetçileri kulübelerinde beklemek zorunda bıraktığını eklemek gereklidir. Thénardier yüzlerini seçemediği bu adamların konuşmalarını mahvolmuş bir sefilin umutsuzluğuya dinledi.

Bu adamların argo konuştuklarını duyduğunda gözlerinin önünde bir umut ışığı belirdi.

İlki alçak ama net bir şekilde duyulabilen bir sesle:

— Uzayıp gidelim, burada ne halt ediyoruz? dedi.

— Yağmur şeytanın ateşini söndürecek kadar şiddetli. Üstelik aynasızlar dolanıyor. Orada etrafı dikizleyen bir nöbetçi var, diye ekledi ikincisi.

İlki şehir kapılarının, ikincisiyse Temple argosu bu sözleri duyan Thénardier umutlanmaya başladı. İlk sözlerden şehir kapılarının serserisi Brujon'u, ikinci sözlerden Temple'da diğer mesleklerinin yanı sıra eskicilik de yapmış olan Babet'yi tanıdı.

Babet büyük yüzyılın artık sadece Temple'da konuşulan eski argosuna son derece hâkimdi. Sesini değiştirerek konuşuyordu, öyle ki Thénardier *dikizleyen* sözcüğünü duymasa onu tanıyamazdı.

Bu arada üçüncü kişi araya girdi:

— Henüz acelemiz yok, biraz bekleyelim. Belki de bize ihtiyacı olan biri vardır.

Thénardier bu sözlerin Paris'in tüm argolarını bilse de hiçbirini konuşmayacak kadar kibar olan Montparnasse'ın ağzından çıktığını anladı.

Dördüncü adam susuyordu, ama geniş omuzları onu ele veriyordu. Thénardier hiç tereddüt etmedi. Bu Gueulemer'di.

Brujon alçak ama neredeyse buyurgan bir sesle devam etti:

— Söylediklerinin hepsi fasarya! Hancı kırışı kıramadı. Bu işleri bilmiyor! Gömleğini fora edip yırtmak, çarşaflarını zula edip urgan yapmak, kapılarda delik açmak, anahtarcılık yapmak, kayışını koparmak, araziye uymak için kurnaz olmak gereklidir! İhtiyar haybecinin teki, cuvalladı!

Babet, Poulailler ve Cartouche'un konuştukları ve Brujon'un kullandığı yeni, cüretkâr, renkli ve riskli argoya, André Chenier ve Racine'in dilleri kadar farklı olan o klasik, bilge argosuyla ekledi:

— Senin yaşlı hancı anında paçayı kaptırmıştır. Bu işler için biraz çakal olmak gerek. O daha çömez. Bir muhbîr hasta ahmak bir gardiyen bile onu tufaya getirir. Montparnasse, beni dinle, cezaevindeki yaygarayı duyuyor musun? Meşaleleri gördün. Piyastos oldu! Yirmi yıl ceza yatacak. Bilirsin, ben ödle, kolpacı değilim, ama yapacak bir şey yok, bellersek belamızı buluruz. Hadi ters yapma, gel hep beraber birkaç şşe şarapla güzelleşelim.

— Zor durumdaki dostları yarı yolda bırakmak doğru olmaz, diye homurdandı Montparnasse.

— Sana hancının paket olduğunu söylüyorum. Elden bir şey gelmez. Uzayıp gidelim. Her an enseme bir aynasızın elinin uzandığını hissediyorum!

Montparnasse karşı çıkışlarının artık tesir etmediğini hissediyordu; gerçekten de bu dört adam, mahkûmların birbirlerini asla yarı yolda bırakmamak konusundaki sadakatleri ve Thénardier'nin bir duvarın üzerinde belireceği umuduyla

her türlü riski göze alarak bütün gece Force'un etrafında dolanmışlardı. Gece gerçekten rahat geçmişti, tüm sokaklar sağınak yüzünden issızdı; dondurucu soğuk, ıslak giysiler, yırtılmış ayakkabılar, hapishaneden gelen endişe verici gürültü, akıp giden saatler, etrafta gezinen devriyeler, umutsuzluk, korku, tüm bunlar onları geri çekilmeye zorluyordu. Thénardier'nin damat adayı Montparnasse bile artık kendinde karşı çıkacak gücü bulamıyordu. Kısa süre sonra çekip gitmek isteyenlerdi. Duvarın üzerindeki Thénardier sallarından bir geminin belirdiğini, sonra da ufukta gözden kaybolduğunu gören *Méduse* kazazedeleri¹⁶ gibi hissediyordu.

Onlara seslenemiyordu, bir haykırış her şeyi mahvedebilirdi, aklına bir fikir geldi, son, parlak bir fikir. Brujon'un Yeni Bina'nın bacasında asılı kalan ipini çıkarmak için elini cebine götürdü ve ipi çitin kenarına attı.

İp aşağıdakilerin ayaklarının üzerine düştü.

— Bir sicim! dedi Babet.

— Benim organım! dedi Brujon.

— Hancı orada, dedi Montparnasse.

Gözlerini yukarı kaldırdıklarında Thénardier başını hafif uzattı.

— Çabuk! dedi Montparnasse, Brujon, ipin diğer ucu sende mi?

— Evet.

— İpin iki ucunu bağla, yukarı atacağız, o da ipi duvara sabitleyip aşağı inecek.

Sesini yükseltmeye cesaret eden Thénardier:

— Çok üzüldüm, dedi.

— Seni ısıtacağım.

— Yerimden kimildayamıyorum.

— Kendini aşağı bırakacaksın, seni tutacağım.

¹⁶ Théodore Géricault'un *Le Radeau de la Méduse* isimli tablosuna gönderme yapıyor. Resim sanatında Fransız romantizminin doruk noktası olarak kabul edilen bu resimde bir salda, ufukta gördükleri geminin uzaklaşmasıyla umudunu yitiren kazazeler resmedilmiştir. (c.n)

- Ellerim uyuştu.
- Sadece ipi duvara bağla.
- Yapamam.
- Birimizin yukarı çıkması gerekiyor, dedi Montparnasse.
- Üç kat yüksekliğinde! dedi Brujon.

Zamanında kulübede yakılan bir sobanın borusu duvar boyunca uzanıyor ve Thénardier'nin durduğu yerde sonlanıyordu. Bu dar, çatlak ve kırık dökük boru şu an yıkılmış olsa da izleri hâlâ belirgindir.

- Oradan çıkışlıbilir, dedi Montparnasse.
- O borudan mı? diye haykırdı Babet, oradan ancak küçük bir hergele çıkışlıbilir.
- Evet, ancak bir velet çıkışlıbilir, diye ekledi Brujon.
- Bu veledi nereden bulmalı? diye sordu Gueulemer.
- Bekleyin, aklımda biri var, dedi Montparnasse.

Çitin kapısını yavaşça açıp yoldan gelip geçen olmadığını inceledikten sonra temkinle kapıyı arkasından kapatıp Bastille istikametine koştu.

Thénardier'ye sekiz bin asır gibi gelen yedi sekiz dakika boyunca Babet, Brujon ve Gueulemer hiç konuşmadılar; niyet kapının yeniden açılmasıyla soluk soluğa kalmış olan Montparnasse yanında Gavroche ile belirdi. Yağmur yolları tamamen ıssızlaştmaya devam ediyordu.

Bahçeye giren küçük Gavroche sakin bir ifadeyle haydutların yüzlerine baktı. Saçlarından sular damlıyordu.

- Yumurcak, sen erkek misin? diye sordu Gueulemer.
- Sizin gibi veletler erkek sayılıyorsa, benim gibi bir velede de erkek denilebilir, diye karşılık verdi omuzlarını silken Gavroche.
- Veledin dili pabuç gibi! diye haykırdı Babet.
- Paris veledinin mayası bozuk değildir, diye ekledi Brujon.
- Benden ne istiyorsunuz? diye sordu Gavroche.

— Şu borudan yukarı tırmanmayı, diye yanıtladı Montparnasse.

— Şu sicimle birlikte, dedi Babet.

— Ve urgani oraya kancalayacaksın, dedi Brujon. Pencerenin pervazına, diye ekledi.

— Ya sonra? diye sordu Gavroche.

— Hepsi bu! dedi Gueulemer.

İpi, boruyu, duvarı, pencereleri inceledikten sonra duşaklarını: "Bu da iş mi?" dercesine aşağılayan bir ifadeyle büküdü.

— Yukarıda kurtaracağın bir adam var, dedi Montparnasse.

— İster misin? diye sordu Brujon.

— Zırvalama! diye karşılık verdi bu tuhaf soruya ve ayakkablarını çıkardı.

Gavroche'u tek koluya kavrayan Gueulemer onu kulübenin çatısına bıraktı ve çürümüş tahtalar çocuğun ağırlığı altında eğilip bükülürken eline Brujon'un az önce düğümlediği ipi tutuşturdu. Yumurcak çatının hemen yakınındaki geniş bir yarık sayesinde boruya kolayca tutundu. Yukarıya tırmandığı sırada, kurtuluşunun ve yaşamın kendisine yaklaşğını hissededen Thénardier başını duvardan aşağıya doğru uzattı; günün ilk ışıklarının ter içinde kalmış alnını, solgun elmacık kemiklerini, uzun ve vahşi burnunu, diken diken olmuş kır sakallarını aydınlatmasıyla Gavroche onu tanıdı:

— Şuraya bak! Babamış! dedi. Olsun! Benim için fark etmez.

Ve ipi dişlerinin arasına alarak kararlılıkla tırmanmaya başladı. Viranenin tepesine ulaştığında eski duvara ata binermiş gibi oturup ipi pencerenin üst tahtasına bağladı.

Kısa bir süre sonra Thénardier sokaktaydı.

Kaldırıma ayağı deşip, tehlikeden uzaklaştığını hissettiğinde, ne yorgunluğu, ne titremesi kaldı; yaşadığı korkunç anlar bir sis bulutu gibi dağılıp gitti, o vahşi ve acımasız

zekâsı kendine yol göstermek üzere ayaklanıp özgürleşti. İşte bu adamın ağızından çıkan ilk sözler şöyledi:

— Şimdi kimi yiyeceğiz?

Öldürmek, katletmek, soymak anımlarını hep birlikte içeren bu sözcüğün anlamını açıklamak gereksizdir. *Yemek* gerçek anlamıyla *yutmayı* ifade eder.

— Herkes iyice yaklaşın, dedi Brujon. Birkaç kelime daha edip ayrıyalım. Tenha Plumet Sokağı'ndaki bahçe paramaklıları çürümüş, sadece kadınların oturduğu issız bir evde halledilmesi gereken bir iş vardı.

— Elbette! Neden halledilmesin ki? diye sordu Thénardier.

— Kızın Eponine evi inceledi, diye karşılık verdi Babet.

— Ve Magnon'a bir peksimet iletti. Oradan iş çıkmaz.

— Kızım ahmak değildir, dedi Thénardier. Ama bir kez daha yoklamak gerek.

— Evet, evet, dedi Brujon, bir daha yoklamak gerek. Bu arada, bu konuþma sırasında hiç kimse çitin altındaki taşların üzerine oturan Gavroche'la ilgilenmiyordu; belki de babasının yanına geleceğini düşünerek bir süre bekledikten sonra ayakkablarını giyip:

— İş tamam mı? Beyler artık bana ihtiyacınız yok mu? İşte işiniz halledildi. Ben gidiyorum. Ufaklıkları uyandırmam lazım, dedi.

Ve uzaklaştı.

Beþ adam peþ peþe çitten atladi.

Gavroche'un Ballets Sokağı'nın dönemecinde gözden kaybolduğu sırada Babet, Thénardier'yi bir kenara çekti ve:

— O velede baktın mı? diye sordu.

— Hangi velede?

— Duvara tırmanıp sana ipi getiren velede.

— Pek de umurumda değildi.

— Bilmem ama, onun senin oğlun olduğunu sandım.

— Hadi canım! dedi Thénardier, olacak iş mi?

Yedinci Kitap *Argo*

I

Köken

*Pigritia*¹⁷ korkunç bir sözcüktür.

Bir dünyaya, *pespayeliğe* yani *hırsızlığa* ve bir cehenne-me, *kepazeliğe* yani *açılığa* can verir.

Demek oluyor ki tembellik annedir.

Hırsızlık adında bir oğlu, açlık adında bir kızı vardır.

Şu an nereye geldik? Argoya.

Argo nedir? Aynı anda hem ulus hem diyalekttir; her iki-sindeki yani hem ulus, hem de dildeki hırsızlıktır.

Bu ağırbaşlı ve kasvetli öykünün yazarı bundan otuz dört sene önce aynı amaçla kaleme aldığı bir kitaba¹⁸ argo konuşan bir hırsızı yerleştirdiğinde yaygara kopmuştu.

— Nasıl olur! Argo! Ama argo tiksinti vericidir! Çapul-cuların, kürek mahkûmlarının, toplumun iğrenç bulduğu her şeyin dilidir! vs., vs., vs.

Böyle itirazlara bir anlam verememiştik.

¹⁷ Latince tembellik, miskinlik. (ç.n.)

¹⁸ *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*. (y.n.)

Daha sonraları, biri insan ruhunun derin gözlemcisi, diğerı halkın yürekli dostu olan Balzac ve Eugène Sue gibi kalemi kuvvetli iki romancı da *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*'nın yazarı gibi hırsızları kendi doğal dilleriyle konuştuklarında aynı tepkileri aldılar:

— Yazarlar bu isyankâr baldırı çıplak dilini kullanarak ne yapmaya çalışıyorlar? Argo iğrençtir! Argo insanın içini ürpertir!

Elbette. Bunu inkâr eden mi var?

Sosyal bir yaranın, uçurumun, bir toplumun derinlikleri araştırıldığında, daha dibe inmek ne zamandan beri suç olarak kabul ediliyor? Bunun daima cesurca ya da en azından kabullenilmiş ve yerine getirilmiş bir görevin hak ettiği sempatiye layık, sıradan ve yararlı bir ödev olduğunu düşündük. Her şeyi araştırmamak, her şeyi incelememek, yarı yolda durmak, ama neden? Durmak sondaj makinesinin işidir, sondajcinın değil.

Kuşkusuz toplumsal düzenin toprağın yerini çamura bıraktığı derinliklerine dalıp o belirsiz karaltıları araştırmak, çirkefin içinde sel gibi akan o iğrenç sözcüklerin, her kelimesi bir balçık ve karanlık canavarının yakıksız hezeyanına benzeyen o irinli kelime dağarının peşinden gitmek, onu yakalamak ve çırpinır bir halde gün ışığına fırlatmak keyifli ve kolay bir görev değildir. Hiçbir şey düşünceninlığında argonun ürkütücü kaynaşmasını izlemek kadar iç karartıcı olamaz. Gerçekten de, argoya yüzleşmek korkunç bir gece yaratığını çirkef kuyusundan çıkartmaya benzer. Karşınızda titreyen, hareket eden, salınan, yeniden karanlığa gömülmeyi isteyen, tehditkâr gözlerle bakan, canlı ve dehşet verici bir çalışık vardır. Her sözcük bir pençeye, sönmüş ve kanlı bir göze benzer, her cümle bir yengeç kiskacı gibi hareket edermiş gibi görünür. Tüm bunlar düzensizlik içinde düzenlenmiş şeýlerin tiksinti verici yaşam alanında gerçekleşir.

Şimdi soruyoruz, tiksinti ne zamandan beri araştırılmayı düşliyor? Hastalık ne zamandan beri doktoru kovuyor? Yılanı, yarasayı, akrebi, çiyani, tarantulayı incelemeyi reddedip: "Ah! Ne kadar da iğrençler!" diyerek onları karanlıklara atan bir doğabilimci düşünülebilir mi? Argoyu görmezden gelen bir düşünür bir ülser ya da siğil vakasıyla ilgilenmeyen bir cerraha, dille ilgili bir konuyu incelemekte tereddüt eden bir dilbilimciye, insanlıkla ilgili bir olguyu araştırırken duraksayan bir filozofa benzer. Bilmeyenlere argonun bütünüyle edebi bir olgu ve toplumsal bir sonuç olduğunu söylememiz gereklidir. Argo tam olarak nedir? Argo sefaletin dilidir.

Tam burada bizi durdurup, olguyu etkisini azaltacak biçimde genelleştirmek isteyebilir; bize her meslein, hatta toplumsal hiyerarşinin tüm basamaklarının ve her türden zekânin kendine özgü argosu olduğunu söyleyebilirler. Bir satıcı "Sudan ucuz Montpellier şarabı, birinci sınıf Marsilya," der, borsacı "Taban fiyat, açığa satış," der, kumarbaz "Üç as, gel gel," der, Manş adalarındaki icra memuru "Feragat edenin gayrimenkullerinin miras payının haczi sırasında alacaklılar bu mülklerin gelirinden yararlanmayı talep edemez," der, vodvilci "Oyunu yuhaladılar," der, komedyen "Çuvalladım," der, filozof "Teslisin arapsaçı," der, avcı "Kopoy fırla," der, frenolog "Üreme içgüdüsü, dövüşkenlik, kafatasından kişilik çözümlemesi," der, piyade "Karabinam," der, süvari "Tayım," der, eskrim hocası "Atak, ripost, kuatr," der, matbaacı "Tahsis," der, herkes, matbaacı, eskrim hocası, süvari, piyade, frenolog, avcı, filozof, komedyen, vodvilci, icra memuru, kumarbaz, borsacı, tüccar argo konuşur. *Acemi çaylağım*, diyen resim hocası; *kâtibim*, diyen noter; *çrağım*, diyen berber; *cömezim*, diyen ayakkabı tamircisi argo konuşurlar. Gerektiğinde sağ ve sol sözcükleri de farklı deyişlerle ifade edilir; *iskele*, *sancak*, diyen tayfa; *sağ localar*, *sol localar*, diyen tiyatro ışıkçısı; *İncil tarafı*, *Havari mektupları tarafı*, diyen kilise vakfı kayyumu argo ko-

nuşurlar. Gülünç kırıtkan kadınların da, kibar kadınların da argoları vardır. Rambouillet Konağı Cour des Miracles'ın¹⁹ hemen yanındadır. Restorasyon döneminin soylu ve çok güzel bir hanımfendisinin yazdığı bir aşk mektubunun tanıklığına göre düşeslerin de argosu vardır: "Bu zırvalara inanırsanız, hafifmeşrepliği konusunda sürüsüyle bahane bulabilirsiniz." Diplomatik rakam ve harfler de argodur, Roma için 26, mektup için *grkzntgzyal* ve Modena dükü için *abfxustgrnogrkzu tu XI* diyen Papalık elçisi de argo konuşur. Havuç, turp, şalgam yerine *opoponach*, *perfroschium*, *reptitalmus*, *dracatholicum angelorum*, *postmegorum* diyen Ortaçağ doktorları da argo konuşuyorlardı. *Pancar posası*, *ham şerbet*, *küspe*, *lapa*, *yanık*, *dandik* diyen dürüst şeker üreticisi de argo konuşur. Bundan yirmi yıl önce bir edebiyat eleştirisini grubu *Shakespeare'in yarısı kelime oyunu ve tekerlemeden ibarettir*, derken argo konuşuyordu. M. de Montmorency'yi şiirden ve heykelden hiç anlamayıp denin bir anımla "burjuva" olarak nitelleyen şair ve sanatçı da argo konuşur. Çiçeklere *flora*, meyvelere *pomone*, denize *Neptün*, aşka *ateş*, güzelliğe *zarafet*, ata *ulak*, beyaz ya da üç renkli kokarda *Bellone'un gülü*, üç kenarlı şapkaya *Mars'm üçgeni* diyen klasik Akademi üyesi de argo konuşur. Cebrin, tıbbın, botanığın de argoları vardır. Denizciliğin Jean Bart'ın, Duquesne'İN, Suffren'İN ve Duperré'nin konuşukları o eksiksiz ve hayran olunası diline karışan, halatların ışıklarına, ses borularının gürültüsüne, borda bordaya kışımaların balta şakırtılarına, yalpalara, rüzgâra, boraya, top seslerine eşlik eden o parıltılı kahramanlık argosu hırsızların vahşi argolarının yanında çakalın yanındaki aslan gibi kalır.

Kuşkusuz. Ancak, ne söylenirse söylensin, argo sözcüğünü böyle tanımlamak herkesin kabul etmeyeceği bir

¹⁹ Paris'in kenar mahallesinde yer alan Mucizeler Sarayı. Burada yoğun bir şekilde yaşayan dilenciler gündüzleri kör, topal, saralı, yaralı taklidi yapıp akşamları geri döndüklerinde koltuk dequeklerini, sahte yaralarını bir kenara atıp iyileştikleri için bu adı almıştır. (ç.n.)

gençlemedi. Bize gelince, biz bu sözcüğü eski, sınırları belirli anlamıyla kabulleniyor, argoya argo diyoruz. Gerçek argonun, muhteşem argonun, bir krallık olan o evvel zamanlara uzanan argonun sefaletin çirkin, endişe verici, sinsi, hain, zehirli, acımasız, alçak, aşağılık dilinden başka bir şey olmadığını tekrarlıyoruz. Tüm alçalışların ve tüm bahtsızlıkların uç noktalarında ayaklanan ve mutlu olaylara, hüküm süren haklara karşı kâh kurnazlık, kâh şiddet içeren vahşi ve acımasız bir savaşa girmeye karar veren son bir sefalet evresi vardır. Bu sefalet toplumsal düzene kötüluğun iğneli sözleriyle ve suçun beklenmeyen darbeleyile saldırır. Bu savaşın ihtiyaçları için argo adı verilen bir mücadele dili oluşturur. İnsanların konuştuğu ve artık yok olmak üzere olan herhangi bir dilin bir parçasını da olsa, iyi ya da kötü uygarlığı oluşturan unsurlardan birini su yüzünde tutmak, unutuluşun ve uçurumun pençelerine bırakmamak, toplumsal araştırmanın verilerinin sınırlarını genişletmek, uygarlığa hizmet etmek anlamına gelir. Plautus bilerek ya da bilmeyerek iki Kartacalı askere Fenike dilini konuşturarak bu görevi yerine getirdi, Molière karakterlerine Levanten ve çeşitli taşra lehçelerini konuşturarak bu görevi yerine getirdi. Burada itirazlar yeniden canlanıyor: "Fenike dili, mükemmel! Levanten dili, güzel! Hatta taşra dilleri bile, kabul! Bunlar milletttere ve bölgelere ait diller; ama argo? Argoyu yaşatmak neye yarar? Argoyu 'suyun üstünde tutmak' neye yarar?"

Buna kısaca yanıt vereceğiz. Bir milletin ya da bir bölgenin konuştuğu dil saygıya layıksa, sefaletin konuştuğu dil incelenmeye ve özen gösterilmeye ondan daha layiktir.

Örneğin, dört yüz yıldan beri Fransa'da sadece tek bir sefaletin değil, insanın yaşayabileceği olası tüm sefaletlerin dili konuşulmuştur.

Ayrıca, toplumsal düzensizliklerin, aksaklıların incelenmesinin ve düzeltilmeleri için altlarının çizilmesinin

kişilerin tercihine kalmış bir mesele olmadığı konusunda ısrarlıyız. Uygarlığın yüzeyinde kalanları, taht mücadelelerini, prenslerin doğumlarını, kralların evliliklerini, savaşları, meclisleri, kamuya mal olmuş önemli şahsiyetleri, devrimleri inceleyen bir olay tarihçisinin, daha derinleri, çalışan, acı çeken, bekleyen halkı, canından bezmiş kadını, can çekişen çocuğu, insanların insanlara karşı girişikleri amansız savaşları, anlamsız vahşetleri, önyargıları, kanık-sanmış adaletsizlikleri, yasaların yeraltında geri tepmesini, ruhların gizemli evrimini, kalabalıkların fark edilemeyen çırpınışlarını, açıktan ölenleri, çapulcuları, baldırı çıplaklıları, öksüzleri, kimsesizleri, bahtsızları, alçakları, karanlıklarda gezinen tüm larvaları araştıran bir gelenek ve düşünce tarihçisinden daha saygın bir görev üstlendiğini düşünmüyoruz. Gelenek ve düşünce tarihçisinin hem katı, hem merhamet dolu yüreğiyle, tipki bir ağabey ve yargıç gibi, darbe alanların ve indirenlerin, ağlayanların ve lanetleyenlerin, açlık çekenlerin ve her şeyi silip süpürenlerin, kötülüğe maruz kalanların ve kötülüğü yapanların iç içe geçmiş bir halde süründükleri o nüfuz edilemez yeraltı katmanlarına inmesi gereklidir. Yüreklerin ve ruhların tarihçisi olan bu kişilerin üstlendikleri görevin olay tarihçisinden aşağı kalır bir yanı var mıdır? Alighieri'nin diyecekleri Machiavelli'ninkilerden daha mı az olmalıdır? Uygarlığın altı daha derin ve karanlık olduğu için üstünden daha mı önemsizdir? Altındaki mağaraları görmezden gelerek bir dağı tanımak mümkün müdür?

Bu arada, yukarıda söylediğimiz birkaç kelimedenden iki tarihçi grubu arasında kesin bir ayırım yaptığımız sonucunu çıkarılanlar için aklimızdan böyle bir şey geçmediğini de belirtelim. Halkların dıştan görünen, parıltılı tarihlerini yazanlar, aynı zamanda belli ölçüde onların derinlerdeki gizli yaşamlarından haberdar da değilse iyi tarihçi sayılamazlar ve aynı şey tersi için de geçerlidir. Gelenekler ve düşünce-

ler tarihi olaylara nüfuz eder, olay tarihçisi de geleneklere ve düşüncelere nüfuz eder. Bunlar etkileşim halinde olan, birbirini tamamlayan ve birbirinden doğan iki farklı inceleme sistemidir. Kaderin bir ulusun yüzeyine çizdiği tüm çizgiler, derinlerde daha kasvetli ama belirgin paralel çizgilere sahiptir ve dipteki tüm çarpınışlar yüzeyde ayaklanmalara neden olur. Gerçek tarih nasıl her işin içindedeyse, gerçek tarihçi de her şeyden haberdar olmalıdır.

İnsan tek merkezli bir daire değil, biri olay diğeri düşüneneden oluşan çift odağa sahip bir elipstir.

Argo bazı kötü davranışlarda bulunmak üzere olan dilin kılık değiştirdiği vestiyerden başka bir şey değildir. Orada üzerine maske-sözcükler ve paçavra-metaforlar geçirir.

Böylece korkunç bir hal alır.

Onu tanımakta zorlanırız. Karşımızdaki insanlığın büyük dili Fransızca mıdır? İşte sahneye çıkıp suça karşılık vermeye, kötülüğün repertuarını eksiksiz sergilemeye hazırlanıyor. Artık yürümüyor, sendeliyor, Cour des Miracles'da bir anda lobuta dönüşebilecek bir koltuk değneğine yaslanmış topallıyor, kendini serseri olarak tanıtıyor, onu giydirip makyajını yapan tüm hayaletlerin eşliğinde sürüngenler gibi sürünenüp doğruluyor. Kalpazan onu şüpheli yapmıştır, zehir ustası onu bakır pasına bulmuştur, kundaklı onu kurumla karartmış ve katil de onu allığıyla süslemiştir, her rolü üstlenmeye hazırındır artık.

Toplumda dürüst insanların yaşadığı bölmenin kapısından dışarıya kulak kabartanlar, dışarıdakiler arasında geçen diyaloglara şaşırırlar. Sorular ve yanıtlar; anlaşılmaz, insan sesine benzeyen ama sözden çok ulumayı andıran iğrenç bir mirilti duyulur. Çok başlı yılanlar konuşuyor sanırsınız.

İste bu, karanlıkların anlaşılmaz dilidir. Dişler gicirdar, fısıldamalar başlar; alacakaranlık bir muammayla tamamlanır. Felaket karanlıktır, suç daha da karanlıktır; bu iki ka-

ranlık bir araya gelip argoyu oluşturur. Ortamda, davranışlarda, seslerde belirsizlik vardır. Yağmurdan, geceden, açıktan, suçtan, yalandan, adaletsizlikten, çıplaklıktan, soluksuz kalmalardan ve kıstan oluşan, sefiller için gün ortası sayılan o devasa gri bulutun ortasında, canavarca gidip gelen, sığratan, sürünen, salyası akan ve hareket eden iğrenç, tüyler ürpertici bir dildir.

Cezalandırılanlara merhamet edelim. Ne yazık! Biz kimiz ki? Sizinle konuşan ben kimim ki? Beni dinleyen siz kimsiniz ki? Doğmadan önce kötü bir şeyle yapmadığımızdan emin miyiz? Dünya ve zindan arasındaki benzerlik göz ardı edilemez. İnsanın ilahi adaletin sabıkalısı olup olmadığını kim bileyebilir?

Hayata yakından bakın. Öyle yaratılmıştır ki her yanında cezalandırmanın varlığını hissederiz.

Mutlu musunuz? Tamam o zaman, her gün kederlisiniz demektir. Her günün ya büyük bir hüznü ya da küçük bir endişesi vardır. Dün sevdığınız birinin sağlığı için endişeleniyordunuz, bugünse kendi sağlığınız için; yarın para sıkıntısı, öbür gün bir iftiracının yergisi, ondan sonraki gün bir dostunuzun başına musallat olan bir felaket; sonra hava koşulları, ardından kırılan ve yok olan bir şeyle, sonrasında vicdanınızın ve omurganızın size sitem ettiği bir keyif, bir başka gün ise toplumsal çalkantılar gelir. Yürek acılarını saymıyoruz. Ve böyle sürüp gidecek. Bir bulut dağılırken diğeri yoğunlaşacak. Yüz günün birinde güneşli bir havada sevinci tadacaksınız. Ve mutluluğun tadını çıkarın azınlığın içindesiniz! Diğerlerine gelince, üzerlerinden gecenin karanlığı hiç eksik olmaz.

Düşünen zihinler şu sözleri az kullanırlar: mutlular ve mutsuzlar. Hiç kuşkusuz başka bir dünyanın bekleme odası olan bu dünyada mutlu insan yoktur.

İnsanlar aslında aydınlıktakiler ve karanlıktakiler olarak ikiye ayrılır.

Karanlıktakilerin sayısını azaltıp, aydınlıktakilerin sayısını çoğaltmak, işte hedef budur. Bu yüzden “Bilgi!”, “Bilim!” diye bağırıyoruz. Okumayı öğrenmek ışığı yaktır; tüm hecelemeler kıvılcımlardır.

Zaten aydınlık demek ki sevinç anlamına gelmez. Aydınlıkta da acı çekilir; ateşin fazlası yakar. Alev kanadın düşmanıdır. Uçmaya ara vermeden yanmak dâhinin mucizesidir.

Bilgilendiğinizde ve sevdığınızda daha fazla acı çekersiniz. Gün gözyaşlarıyla doğar. Aydınlıktakiler en azından karanlıktakiler için ağlarlar.

II

Kökler

Argo karanlıktakilerin dilidir.

Hem solup giden, hem ayaklanan ve bir muammayı andıran bu dilin varlığında, düşünce en karanlık derinliklerde çırpinır, toplumsal felsefe en dokunaklı düşüncelere dalar. Cezalandırma gözle görülür bir hal alır. Her hecenin kendine özgü bir anlamı vardır. Kaba dilin sözcükleri celladın kızgınlığı demiriyle eğrilenmiş, sertleşmiş gibidir. Bazılarının dumancı sanki hâlâ üzerindedir. Falanca cümle sizde, bir hırsızın bir anda çıplak kalan, damgalanmış kolundaki zambak işaretinin yarattığı etkiyi yaratır. Düşünce bu sabıkalıların sözcükleriyle dile getirilmeyi âdetâ reddeder. Metafor bazen öyle küstahtır ki boynuna halka geçirilmiş sanırsınız.

Zaten tüm bunlara rağmen ve tüm bunlar yüzünden, bu garip dilde hem paslanmış meteliğe, hem altın madalyaya yer veren edebiyatın o tarafsız sandığında, kendine ait bir bölme bulur. Kabul edilsin ya da edilmesin, argonun bir dil olarak kendine özgü bir sözdizimi ve şiiri vardır. Bazı söz-

cüklerin biçimsizliğinden haydut Mandrin'in ağzında çığnenmiş oldukları anlaşılır, bazı metonimilerin mükemmelliğinde Villon'un belagati hissedilir.

İşte eşsiz ve ünlü bir misra:

*Mais où sont les neiges d'antan?*²⁰

Bu argo bir deyiştir. *Antan –ante annum–* Thunes argosunda²¹ “geçen yıl” ya da daha geniş anlamıyla “eski den” anlamına geliyordu. Otuz beş yıl önce 1827’de büyük mahkûm konvoyunun Bicêtre’den ayrıldığı sırada, hücrelerden birinde bir Thunes kralı tarafından duvara çiviyle kazınmış şu yazı okunabiliyordu: *Les dabs d'antan trimaient siempre pour la pierre du Coësre*. Bu söz “Eski zaman kralları her zaman hükümdarlıklarını kutsatıyorlardı,” anlamına geliyordu. Bu kralın aklındaki kutsanma kürek mahkûmiyetiydi.

Ağır bir arabanın dörtnala hareket etmesini ifade eden *décarade* sözcüğü şanına yakışan bir biçimde Villon'a atfedilir. Etkisini vargücüyle hissettiren bu sözcük La Fontaine'in muhteşem bir anlam benzerliği taşıyan şu misrasında özetenir:

*Six forts chevaux tiraien un coche.*²²

Saf edebi bir bakış açısıyla incelenmesi argo kadar ilginç ve üretken bir dil pek az bulunur. Bu, dil içinde bir dil, habis bir ur, içeriği bozulmuş bir aşıyla üretilmiş bir bitki, köklerini eski Galya dilinin gövdesinden alan, dilin bir bölmesinden çıkan kasvetli yaprakları her yana yayılan asalak bir ağaç, bir yabanotudur. Bu, argonun ilk ve kabataslak görüntüsü olarak adlandırılabilir. Ama dili tipki toprağı araş-

20 Ama geçmişin karlarına ne oldu? (ç.n.)

21 Mucizeler Sarayı'ndaki dilenciler topluluğu. (ç.n.)

22 Altı güçlü at bir arabayı çekiyordu. (ç.n.)

tıran jeologlar gibi hakkını vererek inceleyenler için argo, gerçekten alüvyon gibi görünür. Ne kadar derin kazıldığına bağlı olarak, eski halk Fransızcasının altında, argo, taşra dili, İspanyolca, İtalyanca, Akdeniz limanlarının Levanten dili, İngilizce, Almanca, Fransız Roman dili, İtalyan Roman dili, asıl Roman dili, nihayet Bask ve Kelt dilleri ortaya çıkar. İlginç ve derinlikli bir oluşum. Tüm sefillerin birleşerek inşa ettiği bir yeraltı abidesi. Lanetlenmiş her ırk ona katkı sağlar, her acı bir taş, her yürek bir çakıl taşı ekler. Bu dünyadan göçüp giden ve sonsuzlukta kaybolan bir yığın lanetlenmiş, alçak ya da öfkeli ruh orada, dehşet verici bir sözcüğün siluetinde hâlâ görülebilir.

İspanyolca mı isteniyor? Eski gotik argoda bundan daha bol bir şey yok. İşte *bofeton*'dan türemiş *boffete*, yani "soufflet" [sille, tokat]; kökü *vantana*'ya dayanan *vantane*, yani "fenêtre" (daha sonra vanterne) [pencere]; *gato*'dan türemiş *gat*, yani "chat" [kedi]; *aceyte*'den türemiş *acute*, yani "huile" [zeytinyağı]. İtalyanca mı isteniyor? İşte kökü *spada* olan *spade*, "épée" [kılıç]; *caravella*'dan türemiş *carvel*, "bateau" [gemi]. İngilizce mi isteniyor? İşte *bishop*'tan türemiş *bichot*, yani "évêque" [piskopos]; *rascal*, kökü *rascalion*'dan gelen "raille" [muhbir, alçak]; *pilcher*'dan türemiş *pilche*, yani "étui" [kılif]. Almanca mı isteniyor? İşte *kellner*'den *caleur* [yumurcak]; *herzog*'dan (dük) *hers* [eфendi]. Latince mi isteniyor? İşte *frangir* [kırmak], *frangere*'den; *affurer* [çalmak], *fur*'den; *cadène* [zincir] *catena*'dan; kıtanın her dilinde gizemli bir güç ve yetkeyle beliren *magnus* sözcüğü İskoç dilinde klanın lideri anlamına gelen *mac* şeklinde kullanılır; Mac-Farlane, Mac-Callummore, Büyük Farlane, Büyük Callumore,²³ argo bu sözcüğü *meck*'e ve daha sonra *meg*'e, yani Tanrı'ya dönüştürür.

Baskça mı isteniyor? İşte *gaiztoa*'dan türemiş *gahisto*, yani "diabol" [şeytan]; *gabon*'dan türemiş *sorgabon*, yani

²³ Mac'in Keltçede "oğul" anlamına geldiğini de ekleyelim. (y.n.)

“bonsoir” [iyi akşamlar]. Keltçe mi isteniyor? İşte fişkiran su anlamına gelen *blavet*'ten türemiş *blavin* [mendil]; taşlarla kaplı anlamına gelen *meinec*'den türemiş *ménesse* [kötü anlamda kadın]; çeşme anlamına gelen *baranton*'dan türemiş *barant* [dere]; demirci anlamına gelen *goff*'dan türemiş *goffeur* [anahtarçı]; beyaz-siyah anlamına gelen *guenn-du*'den türemiş *guédouze* [ölüm]. Nihayet tarihten örnekler mi isteniyor? Argo Fransız para birimi *écu*'ye Malta gemilerinde kullanılan bozuk paranın anısına *maltèse* der.

Argo belirttiğimiz dilbilimsel kökleri dışında daha doğal ve âdetâ insanın zihninden yayılan başka köklere de sahiptir.

Öncellikle sözcüklerin doğrudan yaratılışı. Dillerin sırrı buradadır. Nasıl ve neden ortaya çıktıgı bilinmeyen sözcüklerle figürleri tasvir etmek. Bu insanlığın her dilinin temel ilkesi, granit taşıdır. Argoda bu biçimde, neden, nasıl bilinmeden aniden ortaya çıkan, köksüz, yalıtık, vahşi, bazen iğrenç ve garip bir ifade gücüne sahip olan çok sayıda sözcük vardır. *Cellat* [le bourreau] için *le taule*; orman [la forêt] için *le sabri*; korku, kaçış [la peur, la fuite] için *taf*; uşak [le laquais] için *le larbin*; general, vali, bakan [le général, le préfet, le ministre] için *pharos*; şeytan [le diable] için *le rabouin*. Hiçbir şey her şeyi hem saklayan hem ifşa eden bu sözcüklerden daha ilginç olamaz. Bazıları, örneğin *rabouin* hem gülünç hem de ürkütücü olduklarından bir tepegözün yüz buruşturması etkisi yaratırlar.

İkinci olarak, metafor. Her şeyi söylemek ve her şeyi gizlemek isteyen bir dilin temel özelliği bolca imgeye sahip olmasıdır. Metafor dalavere çevirmeye hazırlanan hırsızın, kaçmayı planlayan mahkûmun sığındığı bilmecedir. Hiçbir dil argo kadar metafor içermemek: *hindistan cevizinin vidasını sökmek* [boynunu kırmak]; *tikinmak* [yemek yemek]; *kelepçeye gelmek* [yakalanmak]; *sıçan* [ekmek hırsızı]; *mızrak yağıyor* [yağmur yağıyor]; bu sonuncusu tarihin izlerini taşırı, yağmurun uzun dikey çizgilerini mızraklı süvarilerin

kalın ve eğik mızraklarına benzetir ve *il pleut des halles bardes* [mızrak yağıyor] deyişini yaratır. Bazen argo aşama kaydettikçe sözcükler, vahşi ve ilkel anımlarını kaybedip mecazi ifadelere dönüşür. Şeytan *rabouin* olmaktan çıkip *boulanger*'ye [fırıncı] dönüşür. Daha nüktedan ama daha yavan; Corneille'in yanında Racine, Eshilos'un yanında Euripides gibi bir şey. İki farklı dönemde kullanılan ve hem vahşi, hem mecazi anımlar içeren bazı argo cümleler hayalî görüntülere benzerler. *Les sorgueurs vont sollicer des gails à la lune* [Gececiler ayda beygir yürütecekler], *les rôdeurs vont voler des chevaux la nuit* [Hırsızlar gece at çalacaklar] olarak tercüme edilebilir. Bu cümleler zihnин öňünden haleter gibi geçerler. İnsan ne gördüğünü bilemez.

Üçüncüsü tedbirli olmak. Argo üzerinde yaşadığı dili keyfince kullanır, içinden rastgele sözcükler çıkarır ve sıkılıkla, ihtiyaç halinde onu kısaltır ve kabaca değiştirir. Bazen böyle dönüştürülmüş gündelik kelimelerle saf argo sözcüklerin karışımından, doğaçlama üretim ve metaforun bir araya getirilmesiyle oluşan ilginç deyimler ortaya çıkar: *Le cab jaspine, je maronne que la roulotte de Pantin trime dans le sabri* [İt uluyor, Pantin postası otlaga giriyor], yani *le chien aboie, je soupçonne que la diligence de Paris passe dans le bois* [Köpek havlıyor, sanırım Paris arabası ormana girdi]. *Le dab est sinve, la dabuge est merloussière, la fée est bative* [, yani *le bourgeois est bête, la bourgeoise est rusée, la fille est jolie*] [Burjuvanın erkeği ahmak, kadını kurnaz, kızı güzeldir]. Argo sıkılıkla, kulak misafiri olanların kafasını karıştırmak için hiç ayrılmaksızın sözcüklere *aille, orgue, iergue* ya da *uche* gibi iğrenç kuyruklar ekler. *Vouziergue trouvaille bonorgue ce gigotmuche?* Yani *Trouvez-vous ce gigot bon?* [Bu but lezzetli mi?] Cartouche bu soruyu, teklif edilen rüşvetin, kaçması için yeterli olup olmayacağına anlamak için bir gardiyana sorulmuştur. “-mar” eki son zamanlarda kullanılmaya başlandı.

Yozlaşmanın dili olan argo çabuk yozlaşır. Ayrıca her zaman gizlenmeye çalıştığından, fark edilir edilmez kılık değiştirir. Bitkilerin tersine, argoda güneş ışığı dokunduğu her şeyi öldürür. Bu yüzden argo kasvetli ve hızlı bir çalışma temposıyla hiç durmadan değişip dönüşür. On yılda on asırdı kat edilmeyen yolu alır. *Le larton* [ekmek] *le lartif'e*; *le gail* [at] *le gaye'e*; *la fertanche* [saman] *la fertille'e*; *le momignard* [yumurcak] *le momacque'a*; *les fiques* [paçavralar] *les frusques'e*; *la chique* [kilise] *l'égrugoir'a*; *le colabre* [boyun] *le colas'a* dönüşür. *Le diable* [şeytan] önce *gahisto*, ardından *le rabouin*, sonra da *le boulanger*, yani firinci olur; "rahip" önce *le ratichon'ken* ardından *le sanglier'ye*, yani "yabandomuzu"na dönüşür; "hançer" önce *le vingt-deux* [yirmi iki], sonra *le surin*, ardından *le lingre* olur; "polisler" sırasıyla *des railles*, *des roussins*, *des rousses*, *des marchands de lacets*, *des coqueurs*, *des cognes* olarak adlandırılmışlardır; Cellat önce *le taule* sonra *Charlot*, ardından *l'atigeur* olur. *Se battre* [dövüşmek], XVII. yüzyılda *se donner du tabac* [kendini tübüne vermek], XIX. yüzyılda ise *se chiquer la gueule* [tübüн çiğnemek] olur. Bu iki yüzyıl arasında en az yirmi farklı sözcük kullanılmıştır. Lacenaire, Cartouche'un konuşmasını duysa İbranice sanabilirdi. Bu dildeki tüm kelimeler, kendilerini kullananlar gibi sürekli bir kaçış halindedir.

Yine de, ara sıra bu hızlı devinim nedeniyle eski argo yeniden kullanılmaya başlar. Buna dayanak teşkil eden mekânlar vardır. Temple XVII. yüzyıl argosunu kullanmaya devam ederken, hapishaneye dönüşen Bicêtre'de Thunes argosu konuşuluyordu. Bu dili kullanan yaşlı mahkûmlar kelimenin sonuna *anche* ekini getiriyorlardı. *Boyanches-tu?*, yani *Bois-tu?* [İçer misin?]; *il croyanche*, yani *il croit* [Sanıyor]. Ama sürekli değişim argonun yasası olmaya devam etti.

Filozof bir an için, kesintisiz buharlaşan bu dili incelese, kederli ve yararlı düşüncelerle karşılaşır. Hiçbir araştırma bunun kadar verimli olamaz. Argoda ders çıkarılamayacak

tek bir metafor yoktur. Bu adamlar arasında “dövmek” sözcüğü “yapar gibi görünmek” anlamındadır, bir hastalığı dövmek hasta gibi görünmek anlamına gelir; güçlerini kurnazlıktan alırlar.

Onlar için insanın düşüncesi karanlığın düşüncesinden farklı değildir. Geceye *la sorgue*, insana *l'orgue* derler. Toplumu kendilerini yok eden ölümcül bir güç olarak algılamaya alışmışlardır ve özgürlüklerinden sağılıklarından söz eder gibi bahsederler. Tutuklanan biri *hastadır*; mahkûm edilen biri *ölüdür*. Bir mahkûm için kendisini bir kefen gibi sarımalayan dört duvardan daha korkunç bir şey varsa o da dondurucu bir tecrittir, zindana *le castus* derler. O kasvetli mekândan bakınca dışarıdaki yaşam hep güleç görünür. Mahkûmun ayağında demirler vardır; belki de ayaklarıyla yürüdüğüne düşündüğünü sanıyorsunuz? Hayır, o ayaklarıyla dans ettiğini düşünür; bu yüzden demirlerini koparmayı başardığında ilk düşüncesi artık dans edebileceğidir ve eğeye *le bastringue*, yani “dans edilen meyhane” der. Bir isim yaşadığı ortama benzer. Suçlunun iki başı vardır: Biri tüm yaşamı boyunca davranışlarını belirler, onu yönlendirir; digeriye öleceği gün omuzlarının üzerinde taşıdığıbastır. Onu suça teşvik eden başına *la sorbonne*, yani “zekâkübü”, bu suçun cezasını çeken diğerine ise *la tronche*, yani “kütük” der. Üzerinde sadece yırtık pırtık giysiler, yüreğinde ise sadece günahlar kalan bir adam hem maddi hem de manevi alçalışi kapsayan *dilenci* sıfatını kazandığında suça hazırlıdır; iki yanı kederle ve kötüülkle bilenmiş bir bıçağa benzer; bu yüzden argo ona artık *dilenci* değil *bitik* der. Kürek mahkûmiyeti nedir? Lanetlenmişliğin kor atesi, cehennem. Forsanın adı *saman yiğinidir*. Nihayet bu çapulcular hapishaneye ne ad verirler? *Kolej*. Tüm ceza hukuku bu sözükten doğmuş olabilir.

Kürek şarklarının çoğunun, argonun özel kelime dağarcığında *lirlonfa* denen nakaratlarının kökenini öğrenmek ister misiniz? O zaman iyi dinleyin:

Paris Châtelet'de geniş, uzun bir mahzen vardı. Seine'in seviyesinin sekiz ayak altındaki bu mahzende pencere ya da hava deliği yoktu ve tek girişi kapıyordu; sadece insanların girebildiği bu kapıdan içeri hava sızmadı. Kubbe biçiminde taştan bir tavanı ve on parmak derinliğinde çamurla kaplı bir zemini olan bu mahzene eskiden taş döşenmiş, ama taşlar su sızıntısı nedeniyle çürüyüp çatlamıştı. Zeminin sekiz ayak üzerindeki uzun, kalın bir kırış bu yer altı mahzenini boydan boyan kaplıyordu ve bu kırışten aralıklarla üç ayak uzunluğunda, uçlarında halkalar olan zincirler sarkıyordu. Kürek mahkûmiyeti cezası almış olanlar Toulon'a gidene kadar bu mahzende tutuluyorlardı. Her birini karanlıkta titreşerek kendilerini beklerken sarkmış kollara benzeyen zincirlere, açılmış ellere benzeyen halkalara asıyor, öylece kendi hallerine bırakıyorlardı. Zincir kısa olduğundan yere uzanamıyor, bu karanlık mahzende, o kırışın altında, dizlerine kadar çamura batmış bir halde âdetâ asılı duruyorlardı. Ekmäge ya da testiye uzanmak için olağanüstü çabalar harciyor, dışkıları paçalarından sızikıyor, yorgunluktan tükendiklerinde dizleri ve kalçaları bükülüyör, dinlenmek için elliyeyle zincire asılıyor, ayakta uykuya daldıkları için her an halkanın boğazlarını sıkmasıyla uyanıyor, bazıları ise uyanmıyordu. Yemek yemek için çamurun içine atılan ekmeği topuklarından dizlerine, oradan da elliye çekiyorlardı. Ne kadar zaman bu halde kalıyorlardı? Bir ay, iki ay, bazen altı ay boyunca; bir tanesi bu mahzende bir yıl bekletilmişti. Burası kürek mahkûmiyetinin bekleme odasıydı. Birisi kralın ormanındaki tavşanı çaldığı için buraya atılmıştı. Cehennemi andıran bu mezarlıkta ne yapıyorlardı? Bir mezarlıktaki gibi can çekisiyor, cehennemdeki gibi şarkı söyleyiyorlardı. Çünkü umudun kalmadığı yerde şarkı varlığını sürdürür. Malta'nın sularında, forsaların çektiği bir kadırga yaklaştığında, kürek seslerinden önce şarkilar duyulurdu. Châtelet'nin mahzeninde kalmış zavallı kaçak

avcı Survincent “Beni ayakta tutan kafiyelerdi,” diyordu. Şiirin yararsızlığı. Kafije neye yarar? Argonun neredeyse tüm şarkıları bu mahzende doğmuşlardır. Montgomery kadırgasının o melankolik “Timaloumisaine, timoulamison” nakaratı Paris’ın Grand-Châtelet zindanından gelir. Şarkıların çoğu iç karartıcı, bazıları neşeli, bir tanesi de sevgi doludur:

İşte burası
Küçük Cupid'in tiyatrosu.

Ne yaparsanız yapın, insan yüreğindeki o sonsuz kalıntıyı, aşkı yok edemezsiniz.

Bu karanlık eylemler dünyasında sırlar saklanır. Sır bu sefiller için birliğin temel dayanağıdır. Sır açıklamak bu vahşi topluluğun her üyesinden bir parça koparmaktır. “Sırı açıklama”ya argonun o kararlı dilinde *en güzel parçayı kapatma* denir. Muhibir âdetâ herkesten bir parça koparıp onunla beslenmektedir.

“Tokat yemek” nasıl denir? *Voir trente-six chandelles* [otuz altı kandil saymak]. Burada argo araya girer, *chandelle* kandil, *camoufle* mum olur. Böylece günlük dilde *soufflet*'nin, yani tokatın eşanlamlısı olan *camouflet* kullanılır. Argo, o nereye varacağı bilinmeyen güzergâhın, metaforun yardımıyla mahzenden Akademi'ye kadar yükselir ve *J'allume ma camoufle* [Mumumu yakıyorum], diyen Poulailler, Voltarie'e *Langleviel La Beaumelle mérite cent camoufles* [Yüz tokadı hak ediyor], dedirtir.

Argo araştırıldığında her adımda bir keşifle karşılaşılır. Bu garip dilin derinlemesine bir araştırması insanı, düzenli toplumla lanetli toplumun kesişme noktasına götürür.

Hırsızın da gücsüzü, uçup gideni vardır; siz, ben, herhangi biri herkes *le panter* [budalanın teki] olabilir (*le pan*, “herkes” demektir.)

Argo küreğe mahkûm olmuş sözdür.

İnsanın düşünen parçasının bu denli alçalması, kaderin karanlık tiranlığı tarafından sıkıca bağlanıp sürüklelenmesi, uçurumlara pamuk ipliğiyle tutunması insanın içini sızlatıyor.

Ey sefillerin zavallı düşüncesi!

Ne yazık! Bu karanlıklarda insan ruhunun yardımına kimse gelmeyecek mi? Onun kaderi zekâyı, kurtarıcıyı, başı kartala benzeyen kanatlı atın o muhteşem süvarisini, iki kanadının arasında gökten inen şafak renkli savaşçıyı, geleceğin ışıklar saçan şövalyesini sonsuza dek beklemek midir? Durmadan boşuna bir çabayla idealin o ışıklı mızrağına mı seslenecektir? Uçurumun derinliğinde Kötülük'ün tüyler ürperterek yaklaşlığını duymak ve çamurlu suların altında o zorbanın başının, köpük çığneyen o ağızın, pençelerin, kabarmaların, halkaların o kıvrılan dalgalanmalarının giderek kendisine doğru geldiklerini görür gibi olmaya mahkûm mu edilmişdir? Orada kollarını bükerken, titreyerek, karanlıklarda çırlıçıplak bekleyen bembezaz tenli Andromeda gibi umutsuz, işiksiz kalmış bir halde canavarın yaklaşğını sezinleyerek beklemek zorunda mıdır?

III

Ağlayan Argo ve Gülen Argo

Görüldüğü gibi, dört yüzyıl önceki argo da bugünün argosu gibi her sözcüğe kâh yakınmacı bir tavır, kâh tehditkâr bir hava veren o kasvetli sembolik zihnин etkisindedir. Bu dilde, oynadıkları iskambil oyunlarının bazı ayrıntılarını bize miras bırakan Cour des Miracles dilencilerinin eski, vahşi kederleri hissedilir. Örneğin “sinek sekizlisi” olağanüstü bir kişileştirmeyle sekiz devasa yonca yaprağıyla

kaplı ulu bir ağacı temsil ediyordu. Bu ağacın dibinde, bir avcayı şişe geçirip yanarak ateşte çeviren üç tavşan ve arka-da başka bir ateşin üzerinde tüten tencerede bir köpeğin başı görüldürdü. Hiçbir şey, bir oyun kâğıdının üzerindeki gibi kaçakçıların odun yığınında yakıldığı, kalpazanların kazanda pişirildiği bu resimli misillemeler kadar iğrenç ola-maz. Argo krallığında düşüncenin, hatta şarkının, alayın, tehdidin büründüğü farklı şekillerin hepsi gücsüzlüğü ve bitmişliği temsil ediyordu. Bazı melodileri akillarda olan tüm şarkılar mütevazı ve içler acısıydı. Hırsız *zavallı hırsız* olarak anılır, tavşan hep gizlenir, fare hep sıvışır, kuş da hep kaçardı. Pek az yakınır, içini çekmekle yetinirdi; sizlan-malarının bir tanesi günümüze kadar gelmiştir: "İnsanların babası Tanrı'nın çocuklarına ve torunlarına nasıl işkence edebildiğini ve onların çığlıklarını acı çekmeden nasıl dinle-diğini anlayamıyorum." Sefil, düşünmeye vakit ayırdığında kendini yasa karşısında aciz, toplum karşısında gücsüz gösterir; yüzükoyun yatıp yalvarır; yüzünü merhamete dö-nen; hatalı olduğunu bildiği hissedilir.

Geçen yüzyılın sonuna doğru bir değişim yaşandı. Ha-pishane şarkıları, hırsızların tekerlemeleri âdetâ küstah ve neşeli bir hal aldı. Ağlamaklı *maluré* yerini *larifla*'ya bıraktı. XVIII. yüzyılın tüm kürek mahkumu şarkılarına şeytani ve gizemli bir neşe hâkimdir. Fosforlu bir ışıkla aydınlanan ve ormana fifre çalan lanetli bir ruh tarafından fırlatılmış gibi görünen, kulak tırmalayan ve tamamen anlamsız bir naka-ratın tekrarlandığı duyulur:

Mirlababi surlababo
Mirliton ribonribette
Surlababi mirlababo
Mirliton ribonribo

Bu nakarat bir mahzende ya da ormanın bir köşesinde birini boğazlarken söyleniyordu.

Ciddi bir belirti. Bu kasvetli alt tabakaların melankolisi XVIII. yüzyılda yok oluyor. Tanrı'yla ve patronla alay ediyorlar. XV. Louis'nin durumundan yararlanıp Fransa kralına "Pantin markisi"²⁴ diyorlar. Bu sefillerden artık vicdan azabı çekmeyenlermiş gibi hafif bir aydınlık yayılır. Bu içler acısı karanlık kabileleri artık sadece davranışlarının umutsuz cüretini değil düşüncelerinin kuşku uyandıran cüretini de gösterirler. Suçluluk duygularını unutup filozoflardan ve düşünürlerden kendilerinin de bilemediği bir destek aldıklarını hissetmeleri buna işaret eder. Hırsızlık ve yağmanın, çırkinliğinden büyük bir bölümünü doktrinlere ve bilimsel safsatalara bulaştırarak kurtulması, onların içine sızmaya başlamış olması buna işaret eder. Nihayet bu duruma müdahale edilmeme yakında olağanüstü bir toplumsal patlamanın yaşanağına işaret eder.

Biraz duralım. Burada kimi suçluyoruz? XVIII. yüzyılı mı? Kesinlikle hayır. Diderot'un başını çektiği Ansiklopediciler, Turgot'un başını çektiği fizyokratlar, Voltaire'in başını çektiği filozoflar, Rousseau'un başını çektiği ütopiyacılar dört kutsal topluluk oluştururlar. İnsanlık aydınlanmaya hızla ilerlemiş olmasını onlara borçludur. Onlar ilerlemeye giden dört ana yönü temsil ederler; Diderot güzele, Turgot yararlı olana, Voltaire doğru olana, Rousseau adil olana doğru yürü. Ama filozofların yanlarında ve altlarında bu verimli üretimi bakır ormanlardaki baldıranotu gibi zehirleyen bitkiler, sofistler vardı. Cellat Adalet Sarayı'nın ana merdiveninde yüzyılın özgürleştirici kitaplarını yakarken, bugün adını hatırlamadığımız yazarlar kralın verdiği imtiyazla sefillerin hararetle okuduğu sapıkın kitaplar yayımlıyorlardı. Gizli Kütüphane'de bir prensin arka çıktığı bu tür yayınlardan birkaçının bulunması çok garipti. Bu derin ama fark edilmeyen gelişmeler pek su yüzüne çıkmıyordu. Bazen bir olayın karanlığı onu tehlikeli kılar. Ka-

²⁴ Pantin: Paris'in kuzeydoğusundaki banliyö komünlerinden biri. (e.n.)

ranlıktır çünkü yeraltında gerçekleşir. Tüm yazarlar arasında, kitleler için en tehlikeli dehlizi kazan belki de Restif de La Bretonne'dur.²⁵

Tüm Avrupa'ya özgü olan bu çalışma özellikle Almanya'da yozlaşmaya neden olmuştur. Almanya'da belli bir dönem Schiller'in ünlü *Haydutlar* adlı eserinde özetlediği gibi hırsızlık ve yağma, özel mülkiyete ve emeğe karşı çıkıyor, görünüşte doğru ama gerçekte yanlış, yaniltıcı düşünceleri benimsiyor, bu fikirlerin içinde kayboluyor, soyut bir isim alıyor ve teorileşiyor, o haliley bu karışımı hazırlayan kimyacılar ve onu benimseyenler farkına varmadan acı çeken, dürüst ve emekçi kitlelere yayılıyordu. Bu tür bir olgunun gelişmesi daima ciddi bir sorundur. Sefalet öfkeyi doğurur ve refah içindeki sınıflar uyuklayıp körlesirken, yani gözlerini kapatırken, yoksul sınıfların kini bir köşede düşler kuran kederli ve kötü niyetli bir zihnin meşalesini ateşleyip toplumu incelemeye başlar. Kini incelemek ne korkunçtur!

Çağların bahtsızlığı dilerse eskiden *ayaklanması* denen ve politik çatışmaların yanında çocuk oyuncası kaldığı o şiddetli sarsıntılar ezilenin ezene karşı mücadele olmaktan çıkış sefaletin refaha isyanı haline gelir. Ve o vakit her şey yerle bir olur.

Ayaklanması halkın depremleridir.

İşte XVIII. yüzyılın sonlarına doğru belki de Avrupa'daki bu yakın tehlikenin önünü kesen dürüstluğun büyük girişi, Fransız Devrimi'dir.

Kılıça sarılmış idealden başka bir şey olmayan Fransız Devrimi ayağa kalkıp tek ve ani bir hareketle kötülüğün kapısını kapattı ve iyiliğin kapısını açtı.

Sorunu çözdü, gerçeği ortaya koydu, pis havayı temizledi, yüzyılı iyileştirdi, halkın taçlandırdı.

²⁵ Nicolas Edme Restif de la Bretonne (1734-1806): Rousseau hayranlığıyla tanınan, ahlaki bozulmaları konu eden çok sayıda kitap yazmış Fransız roman yazarı. (e.n.)

İnsanlığa ikinci bir ruh, yani hukuku vererek onu ikinci kez yarattığı söylenebilir.

Onun mirasından yararlanan XIX. yüzyılda, az önce sözünü ettiğimiz toplumsal felaketlerin yaşanması imkânsızdır. Bunu reddeden kördür! Bundan kuşku duyan ahmaktır! Devrim ayaklanması aşısıdır.

Devrim sayesinde toplumsal koşullar değişti. Artık kanımızda monarşinin ve feudalitenin mikropları dolaşmıyor. Toplumsal yapımız Ortaçağ'dakine benzemiyor. Artık iç karışıklıkların ayaklanması dönüştüğü, ayakların altında boğuk bir gürültünün, karanlık bir yürüyüşün duyulduğu, köstebek dehlizlerinin bir anda uygarlığın yüzeyinde ortaya çıktığı, zeminin yarıldığı, mahzenlerin yukarıya açıldığı ve topraktan canavarları andıran başların fırladığı dönemde değiliz.

Devrimin ahlaki bir anlamı vardır. Gelişen hak duygusu görev duygusunu geliştirir. Herkesin yasası –Robespierre'in hayranlık uyandıran tanımına göre– şudur: Kişinin özgürlüğü, bir başkasının özgürlüğünün başladığı yerde biter. 89'dan beri, tüm toplum yüceltilmiş bireyde cisimleşir; hakka sahip olup da aydınlığa sahip olmayan yoksul yoktur; açlıktan ölen kişi Fransa'nın onurunu hisseder; yurttaşın saygınlığı deri altındaki zırhtır; özgür olan vicdanlıdır; oy veren hükmü sürer. Yozlaşmanın ortadan kalkması, açgözlülüklerin yok olması, başların kötücül eğilimler karşısında kahramanca öne eğilmesi bundan kaynaklanır. Devrimci sağaltım öyle etkilidir ki bir kurtuluş gününde, 14 Temmuz'da, 10 Ağustos'ta ayaktakımıma yer yoktur. Aydınlatılmış ve yüceltilmiş kitlelerin ilk sloganı "Hırsızlara ölüm!"dür. İllerleme onurlu bir insandır; ideal ve mutlak yanlış yapmaz. 1848'de Tuileries'nin zenginliklerini taşıyan yük arabalarına kim eşlik etti? Saint-Antoine kenar mahallesinin baldırı çıplaklıları. Paçavra hazineyi korudu. Erdem yırtık pırtık giysili insanların işittiğini saçmasını sağ-

lar. Orada, yük arabalarında güçlükle kapatılmış, hatta bazıları yarı açık sandıkların içinde, göz kamaştırıcı yüzlerce mücevherin arasında naibin, üzerinde kızıl yakut bulunan elmastan eski Fransa tacı vardı ve değeri otuz milyon franktı. O tacı yalnızak korudular.

Bu yüzden artık ayaklanması yok. Komplocular adına üzgünüm. O eski korku son vuruşunu da yaptı ve artık politikaya alet edilemez. Kızıl hayaletin büyük zembereği kırıldı. Bunu artık herkes biliyor. Korkuluk artık korkutmuyor. Kuşlar ona yakınlık gösteriyor, yırtıcı martılar üzerine konuşuyor, burjuvalar yüzüne güliyor.

IV

İki Görev: Gözetmek ve Ümit Etmek

Durum böyle olsa da, toplumsal tehditler tamamen ortadan kayboldu mu? Kuşkusuz hayır. Artık ayaklanması yok. Bu açıdan toplumun içi rahat edebilir; kan beyne sıçramayacak, ama soluk alıp verirken dikkat etmeli. Beyin kanaması tehlikesi kalmadı artık, ama verem hemen burada. Toplumsal veremin adı sefalettir.

İnsanı yıldırım çarpması gibi yavaş yavaş kemirilmek de öldürür.

Tekrar etmekten yılmayalım: Her şeyden önce yoksul ve kederli kitleleri düşünmek, onları yataştırmak, havalandırmak, aydınlatmak, sevmek, ufuklarını genişletmek, onlara her tür eğitim olanağını sağlamak, emeği sevdirmek, onları tembelliğe özendirmemek, evrensel hedef kavramını yükseltecek bireyin yükünü hafifletmek, zenginliği sınırlamadan fakirliği sınırlamak, kamusal ve toplumsal çalışma alanları yaratmak, Briarée gibi yoksullara ve düşkünlere uzatacak yüz ele sahip olmak, kolektif gücü herkese atölyeler, her yeteneğe göre okullar, her ilgi alanına göre laboratuvarlar açmak gibi

büyük bir görev için kullanmak, ücretleri artırmak, sıkıntıları dindirmek, hesapları dengelemek, yani harcanan emekle kazancı ve arz-talep oranını belirlemek, toplumsal yapıda yoksullara ve cahillere daha fazla refah, daha fazla aydınlık ayırmak; işte kardeşliğin, duyarlı ruhların unutmaması gereken temel zorunlulukları; işte politikanın, bencil yüreklerin unutmaması gereken temel zorunlulukları.

Ve tüm bunların henüz başlangıç olduğunu söyleyelim. Asıl sorun şu: Emek bir hak olmadığı sürece bir yasa da olamaz.

Daha ileri gitmeyecek. Burası yeri değil.

Doğanın adı kaderse, toplumun adı öngörü olmalıdır. Düşünsel ve ahlaki gelişme de maddi refah düzeyinin artması kadar önemlidir. Bilgi başlangıçtır, düşünmek ilk zorunluktur, gerçek tipki buğday gibi gıdadır. Bilginin ve bilgeligin yokluğunda zihin söner. Beslenemeyen mideler gibi, beslenemeyen zihinlere de acıyalım. Açlıktan can çekişen bir bedenden daha da içler acısı bir şey varsa, o da aydınlık açlığından ölen bir ruhtur.

İlerleme tüm gücüyle bu sorunu çözmeye çalışıyor. Bir gün herkes şaşracak. İnsanlık yukarılara tırmandıkça, derinlerdeki tabakalar da doğal olarak sefaletten kurtulacak. Sefaletin silinmesi, basit bir seviye artışıyla gerçekleşecek.

Bu kutsanmış çözümden şüphe eden yanılmaktadır.

Geçmişin, içinde bulunduğuuz şu zaman üzerindeki tesiri gerçekten de çok güçlü. Kendini toparlıyor. Bir cesedin yeniden canlanması şaşırtıcıdır. İşte yürüyerek muzaffer bir edayla geliyor; bu ölü bir fatihtir. Ordusu, yani batıl inançlarla; kılıcı, yani zorbalıkla; bayrağı, yani cehaletle geliyor; kısa zamanda on savaştan galip çıktı. İlerliyor, tehdit ediyor, gülüyör, kapımıza dayanıyor. Bize gelince umutsuzluğa kapılmışız. Hannibal'ın ordugâhını kurduğu araziyi satışa çıkarıyoruz.

İnandığımız sürece bizi ne korkutabilir ki?

Düşünceler de nehirler gibi geriye doğru akmaz.

Ama geleceği istemeyenler bunu bir düşünsünler. İlerlemeye hayır diyerek geleceği değil kendilerini mahkûm ediyorlar. Tehlikeli bir hastalığa yakalanıp kendilerine geçmiş aşılıyorlar. Yarını reddetmenin tek yolu ölmektir.

Oysa biz bedenin mümkün olduğunca geç olmasını, ruhun sonsuza dek yaşamasını istiyoruz.

Evet, bilmecə sözünü söyleyecek, sfenks konuşacak, sorun çözülecek. Evet, XVIII. yüzyılda taslağı çizilen toplum XIX. yüzyılda tamamlanacak. Bundan kuşku duyan budaladır! Evrensel refahın gelecekte filizlenmesi kutsal, kaçınılmaz bir olgudur.

Devasa, birleşik itkiler insani olgulara yön verir ve onları makul olana, yani dengeye, yani hakkaniyete sürükler. Yer yüzünün ve gökyüzünün ortak gücü insanlıktan doğar ve onu yönetir; bu güç mucizeler yaratır; onun için olağanüstü sonuçlar elde etmek, olağanüstü olaylar yaşamaktan daha zor değildir. İnsandan gelen bilimin ve bir başkasından gelen olayların yardımıyla, sıradan insana çözülmesi imkânsız gelen sorunların yarattığı çelişkilerden giderek daha az korkar. Düşüncelerin yakınlaşması kadar olayların yakınlaşmasından da çözümler üretir ve günün birinde Doğu'yla Batı'yı bir mezarın dibinde, imamlarla Bonaparte'ı büyük piramidin içinde bir araya getirecek olan ilerlemenin bu gizemli gücünden her şey beklenebilir.

Bu arada, düşüncelerin ilerlemesinde molaya, duraklamaya, dinlenmeye yer yoktur. Toplumsal felsefe özü itibarıyla bilime ve barışa dayanır. Onun hedefi ve ulaşması gereken sonuç, çelişkileri inceleyerek öfkeyi yataştırmaktır. Araştırır, tarar, parçalarına ayırarak inceler, sonra parçaları yeniden birleştirir. Yaşamın her alanından nefreti çıkarma, onu indirgeme yöntemini kullanır.

İnsanlara doğru esen rüzgârla toplumların çöktüğüne çok kez tanık olunmuştur; tarih batıp giden halklar ve im-

paratorluklarla doludur; gelenekler, yasalar, dinler günün birinde o bilinmeyen kasırga tarafından sürüklendiği yok olurlar. Hint, Keldani, Pers, Asur, Mısır uygarlıklarını peş peşe yok olmuş gibiler. Neden? Bunu bilmiyoruz. Bu felaketlerin sebepleri nedir? Bunları bilmiyoruz. Bu toplumlar mevcudiyetlerini sürdürürler miydi? Kendi hataları yüzünden mi yok oldular? Kendilerini yok eden ölümcül bir günaha mı sürüklenebilmişlerdi? Irkların, milletlerin bu korkunç ölümlerinde intihar eğiliminin payı neydi? Yanıtsız sorular. Mahkûm edilmiş bu toplumları karanlıklar örtüyor. Battıklarına göre su alıyorlardı; diyecek başka sözümüz yok ve geçmiş denilen bu denize, yüzyılların, o devasa dalgaların ortasında, karanlıkların tüm ağızlarından yayılan o ürkütücü esintiyle batan devasa Babil, Ninova, Tarsus, Thebai, Roma gemilerine korkuya bakıyoruz. Ama oradaki karanlık burada aydınlığa dönüşür. Eski uygarlıkların hastalıklarını bilmiyoruz, ama kendi uygarlığımızın aksayan yanlarının farkındayız. Onun her yanını aydınlatma hakkımız var; güzelliklerini hayranlıkla izliyor, çırkinliklerini tüm çıplaklılarıyla ortaya koyuyoruz. Ağrıyan yanını keşfedip kaynağını saptadığımızda, incelemenin sonucu ilacı bulmamızı sağlıyor. Yirmi yüzyılın ürünü olan uygarlığımız, yirminci yüzyılın hem canavarı hem mucizesidir; işte bu yüzden onu kurtarmak zahmetine değer. Kurtulacaktır da. Ona destek olmak önemlidir, onu aydınlatmak daha da önemlidir. Çağdaş toplumsal felsefenin tüm çalışmaları bu hedefe yoğunlaşmalıdır. Günümüz düşünürünün en önemli görevi uygarlığın kalbini dinlemektir.

Bu muayenenin cesaret verici olduğunu tekrarlıyoruz ve kederli bir dramın ağırbaşlı perde arasına geçmeden önce bu son sayfayı bu cesaretlendirmenin üzerinde durarak bitirmek istiyoruz. Toplumların geçiciliğinin altında insanlığın ölümsüzlüğü hissediliyor. Şurada burada krater denen yaraların, kükürtü andıran tuzlu balgamların olması, irini andı-

ran lavlar püskürten bir volkanın patlamasıyla dünya yok olmaz. İnsana özgü hastalıklar insanlığı öldürmez.

Yine de toplumun hastanelerini dolaşan biri bazen başını olumsuz anlamda iki yana sallar. En güçlülerin, en şefkatlilerin, en mantıklıların bile gücsüz olduğu anlar vardır.

O günler gelecek mi? Onca korkunç karanlığın belirdiği günümüzde, bu soruyu sormak gerekli gibi görünüyor. Bencillerin ve sefillerin karamsar yüz yüze gelişleri. Bencillerde önyargılar, üst düzey bir eğitimin karanlıklar, sarhoşlukla artan iştah, sersemleten refahın göz kamaştırması, bazlarında yoksulluk çekenlerden nefret etmeye varan bir yoksulluk korkusu, dizginlenemez bir doyum arayışı, ruhu karartacak kadar şişkin bir bencillik; sefillerin açgözlülüüğü, kıskançlığı, başkalarının refahına duydukları kin, insan denen hayvanının tatmine yönelik derin dürtüleri; karanlık yürekler, keder, ihtiyaç, kader, lanetli cehalet.

Başımızı göge kaldırmayı sürdürmeli miyiz? Orada gördüğümüz o ışıklı nokta, sönecek cinsten midir? İdeal'i derinliklerde kaybolmuş, küçük, yalıtılmış, algılanamaz, parlak ama etrafı küme küme canavarları andıran o karanlık tehditlerle sarılmış bir halde görmek dehşet verici; yine de İdeal, bulutların ağızındaki bir yıldızdan daha çok tehlikede değildir.

Sekizinci Kitap *Büyülenmeler ve Kederler*

I

Apaydıllık

Okuyucu Epopine'in, Magnon'un kendisini gönderdiği Plumet Sokağı'ndaki parmaklıklı kapının ardında yaşayan kızı tanıyor, önce o sokaktan haydutları uzaklaştırdığını, sonra da Marius'ü oraya götürdüğünü ve Marius'ün, kapının önünde geçirdiği günler süren bir kendinden geçmişen sonra demiri mıknatısa, âşıği da sevdiğinin evinin taşlarına çeken o gücün etkisiyle, tipki Juliette'in bahçesine giren Romeo gibi içeri girdiğini anlamıştır. Duvara tırmanmak zorunda kalan Romeo'dan daha şanslı olan Marius, eski kapının paslanmış yuvalarında bir yaşının dişleri gibi sallanan çubuklardan birini zorlamakla yetinmiş ve ince yapılı olduğundan aralarından kolayca geçmişti. Sokak hep tenha olduğundan ve bahçeye sadece geceleri girdiği için Marius'ü kimse fark etmemiştir.

Bir öpücüğün iki ruhu birleştirdiği o kutsal andan sonra Marius her gece oraya geldi. Hayatının bu döneminde duyarsız ve çapkın bir adama âşık olsayıdı Cosette'in işi bitmişti; çünkü kendini tüm benliğiyle teslim eden varlıklar vardır ve Cosette de onlardan biriydi. Kadınların soylu dav-

ranişlarından biri boyun eğmektir. Aşka mutlak konumuna yükseldiği o yerde saflığın o semavi körleşmesi eşlik eder. Ey yüce ruhlar, kendinizi ne büyük bir tehlikeye atıyorsunuz! Sıklıkla siz yüreğinizi verirsiniz, bizse bedeninizi alırız. Kalbiniz size kalır ve karanlıkta ona titreyerek bakarsınız. Aşkın orta yolu yoktur; ya mahvolur, ya kurtulur. İnsanlığın tüm yazgısı bu ikilemde gizlidir. Hiçbir yazgı, bu kayboluş-kurtuluş ikilemini aşk kadar acımasızca ortaya koyamaz. Aşk ölüm değilse, hayattır. Hem beşik hem tabuttur. İnsan yüreğinde "evet" ya da "hayır" diyen aynı duygudur. Tanrı'nın yarattığı varlıklar arasında insan yüreği kadar ışık ama ne yazık ki aynı zamanda karanlık saçan başka bir şey yoktur.

Tanrı Cosette'in aşkının insanı kurtaran türde bir aşk olmasını istedi.

Iffeti ve masumiyeti kendilerinde toplamış, gökyüzünün tüm mutluluklarıyla dolup taşmış, insandan çok meleğe benzeyen, saf, onurlu, kendinden geçmiş, parıldayan ve karanlığın ortasında birbirlerine ışık saçan iki varlık 1832 yılının Mayıs ayı boyunca her gece, bu zavallı vahşi bahçenin içinde, her geçen gün daha da gürleşip daha güzel kokular yayan o çalılıkların altındaydı. Cosette, Marius'ü başında bir taçla görür gibi oluyor ve Marius, Cosette'in başında bir hâle olduğunu hayal ediyordu. Birbirlerine dokunuyor, sarılıyor, bakişıyor, el ele tutuşuyor, ama aralarındaki mesafeyi aşamıyorlardı. Aslında sorun bu mesafeye özen göstermeleri değil, ne yapacaklarını bilememeleriydi. Marius, Cosette'in saflığını bir sınır olarak kabul ediyor, Cosette de Marius'ün dürüstlüğünden destek aldığıni hissediyordu. İlk öpücükle son öpücükle olmuş, Marius o zamandan beri, Cosette'in eline, atkısına ya da saçının bir buklesine dudaklarını hafifçe değdirmekten öteye geçmemiştir. Cosette onun için bir kadın değil bir kokuydu. Onu soluyordu. Genç kız hiçbir şeyi reddetmiyor, o da hiçbir şey talep etmiyordu. Cosette mutlu, Marius memnundu. İki ruhun karşılıklı göz kamaştırması

olarak nitelendirilebilecek o büyülü atmosferi yaşıyorlardı. Bu iki bekâretin ideal aşktaki ilk kucaklaşması, Jungfrau Dağı'nda iki kuğunun karşılaşmasıydı.

Aşkın bu anında, şehvetin esrimenin mutlak gücü altında suskun kaldığı bu anda, saf ve meleksi Marius Cosette'in elbiselerini ayak bileği hizasında hafifçe kaldırırmaktansa bir sokak kızının evine gitmeyi tercih ederdi. Ama bir keresinde, ay ışığında, Cosette yerden bir şey almak için öne doğru eğildiğinde korsesi açıldı ve göğüs çatalı göründü. Marius gözlerini çevirdi.

Bu iki genç arasında neler yaşanıyordu? Hiçbir şey. Sadece birbirlerine hayranlık duyuyorlardı.

Gece orada bir araya geldiklerinde, bu bahçe canlı ve kutsal bir mekâna dönüşüyordu. Etraflarındaki çiçekler açıp kokularını onlara gönderiyor, onlar da ruhlarını açıp çiçeklere doğru uzatıyorlardı. Şehvetli ve güçlü çalılıklar bu iki masumun etrafında özsuyu ve sarhoşlukla dolup taşarken, birbirlerine söyledikleri aşk sözleri ağaçları titretiyordu.

Birbirlerine neler söylüyorlardı? Soluk alışverişlerinden başka hiçbir şey. Ama bu soluklar doğayı altüst etmeye, coşturtmaya yetiyordu. Yaprakların altında rüzgârin yarattığı bir bulut gibi sürüklensek ve dağılıp gitmek için yaratılmış bu sözlerle bir kitapta karşılaşsak, onların sihirli gücünü anlamakta zorlanırız. İki âşığın mırıldalarını ruhtan çıkan ve onlara bir lir gibi eşlik eden melodiden mahrum bırakırsınız, geriye sadece karanlık kalır ve *Nasıl! Hepsı bu muydu?* dersiniz. Elbette çocukluklar, gereksiz tekrarlar, yersiz gülüşmeler, saçmalıklar, dünyadaki en ulvi ve en anlamlı şeyler! Söylenmeyi ve dinlenmeyi en çok hak eden şeyler!

Bu saçmalıkları, bu çocuklukları hiç yapmamış biri hem ahmak hem kötüdür.

— Biliyor musun?.. diyordu Cosette, Marius'e.

(Bu ilahi safliğin ortasında nasıl olduğunu anlamadan senli benli konuşmaya başlamışlardı.)

— Biliyor musun? Benim adım Euphrasie.

— Euphrasie mi? Ama hayır, senin adım Cosette.

— Ah! Cosette bana küçükken verilen çok çirkin bir isim. Asıl adım Euphrasie. Euphrasie ismini beğenmiyor musun?

— Hayır, ama Cosette de çirkin değil.

— Onu Euphrasie'den daha çok mu seviyorsun?

— Ama... Evet.

— O zaman ben de onu seviyorum. Doğru, güzel bir isim. Tamam bana Cosette de.

Ve bu sözlere eklediği gülümsemesi bu diyalogu cennet ormanlarına layık bir aşk masalına dönüştürüyordu.

Bir keresinde bakışlarını Marius'e sabitleyip haykırmıştı:

— Mösyö yakınlısınız, güzelsiniz, zekisiniz, ahmak sayılmazsınız, benden daha bilgilisiniz, ama size şu sözlerle meydan okuyorum: Seni seviyorum!

Ve göklerde süzülen Marius bir yıldızın şarkısını dinlediğiini düşünüyordu.

Ya da öksürüğünde hafifçe sırtına vurup:

— Mösyö öksürmeyin. Benim bahçemde iznim olmadan öksürülmesini sevmem. Öksürmek ve beni endişelendirmek size hiç yakışmıyor. Sağlıklı olmanız istiyorum, çünkü sen hastalanırsan ben çok bahtsız olacağım. Ne yapmamı bekliyorsun? demişti.

Bu tam anlamıyla ilahi bir uyarıydı.

Bir keresinde Marius, Cosette'e:

— Düşünsene, bir ara isminin Ursule olduğunu sanmıştım, dedi.

Bu sözler karşısında ikisi de gece boyunca güldüler.

Bir başka sohbet sırasında Marius haykırdı:

— Ah! Bir gün Luxembourg Bahçesi'nde az kalsın bir sakatın bacagini kıracaktım!

Ama sözlerini yarıda kesip daha ileri gitmedi. Cosette'e jätiyerinden söz etmek gerekecekti ve bu mümkün değildi.

Bilinmezliğini koruyan bir konuya, tene gelince durdu, muazzam ve masum aşk bir tür kutsal korkuya bu konudan kaçar.

Marius yaşamını Cosette ile böyle sürdüreceğini düşündüryordu; her akşam Plumet Sokağı'na gelmek, başsavcının yaşlı ve kibar parmaklığını yerinden oynatmak, o bankın üzerinde onunla dirsek dirseğe oturmak, ağaçların arasında parıldayarak başlayan geceye bakmak, pantolonunun dizininin kıvrımını Cosette'in geniş elbisesiyle yan yana getirmek, başparmağıyla tırnağını okşamak, onunla senli benli konuşmak, aynı çiçeği art arda koklamak, tüm bunlar sonsuza dek sürebildi. Üzerlerinden bulutlar geçiyordu. Rüzgâr her estiğinde gökteki bulutlardan çok insanların havyallerini sürüklüyor.

Bu iftelli ve âdetâ ürkek aşkin küçük oyunlardan nasiplenmediği sanılmıyor. "Kompliman yapmak" okşayışlarının başlangıcı ve cüretkârlığın kısmen kendini denemesidir. Kompliman gizli bir öpücüğe benzer. Şehvet kendini gizleyerek bu öpücüğe kendi tadını katar. Yürek daha iyi sevmek için şehvet karşısında geri çekilir. Marius'ün düşlerle bezenmiş iltifatları âdetâ göge yükseliyordu. Bunlar meleklerin yanında uçusan kuşların duyması gereken sözlerdi. Yine de Marius'ün gerçekçiliği bu sözlere yaşamın, insanlığın izlerini katıyordu. Yatak odası sohbetlerinin başlangıcı olan, ağaçlar arasındaki bu sözler lirik bir tarzda dile getiriliyordu; şiirler, soneler, kibarca abartılmış tatlı sözler; semavi, keskin bir koku yayan hayranlığın zarif buketleri, yürekten yüreğe yayılan şakımlar birbirlerine karışıyordu.

— Ah! diye mırıldanıyordu Marius, ne kadar güzelsin! Sana bakmaya cesaret edemiyorum. Seni hayranlıkla izlemem bu yüzden. Sen bir zaraft abidesisin. Bana ne oldu bilemiyorum. Ayakkabının ucunun elbisenin altından görünmesi beni altüst ediyor. Düşüncelerini açtığında ne büyülü bir ışılı yayılıyor! İnsanı afallatacak ölçüde mantıklı ko-

nuşuyorsun. Bazen senin bir hayal olduğunu düşünüyorum. Konuş seni dinliyorum, sana hayranlık duyuyorum. Ah! Cosette! Bu ne garip ve çekici bir duygù! Gerçekten delirmış gibiyim. Size tapiroym matmazel. Ayaklarını mikroskopla, ruhunu teleskopla inceliyorum.

Ve Cosette yanıtlıyordu:

— Bu sabahdan beri seni daha çok seviyorum.

Her zaman uyum içindeki sorular ve cevaplar bu diyalogun içinde doğaçlama akıp gidiyordu.

Cosette'in tüm benliğini saflik, temiz yüreklik, beyazlık, içtenlik, ışık kaplıyordu. Cosette'in ışık saçtığı söylenebilirdi. Görenlerde nisan ve gündoğumu etkisi yaratıyordu. Gözlerinde çiy vardı. Cosette şafak ışıklarının bir kadın suretinde yoğunlaşmış haliydi.

Marius ona tapiroym, dolayısıyla ona hayran olması da çok doğaldı. Ama manastırda yeni çıkış bu küçük yatalı okul öğrencisinin etkileyici bir ifadeyle konuştuğu ve yeri geldiğinde lafı gedigine koymayı, hoş sözler söylememeyi bildiği bir gerecti. Konuşurken civildiyordu. Hiçbir konuda yanılmıyor, her şeyi tüm açılılığıyla görüyordu. Kadın, yüreğinin o sevecen ve yanılmaz içgüdüsüyle duyar ve konuşur. Hiç kimse olayları ve olguları bir kadın kadar zarif ve derinlemesine anlatamaz. Zarafet ve derinlik, işte kadın budur; işte cennet budur.

Bu mutluluk selinin ortasında ikisinin de gözleri aniden yaşalarla doluyordu. Ezilen bir hanımböceği, yuvadan düşen bir kuş tüyü, kırılmış bir akdiken dalı yüreklerini sizlatıyor ve bunlar hafifçe melankolikleşen bir coşkuyla ağlamalarına yetiyordu. Aşkın en ciddi belirtisi bazen katlanılmayacak bir hal alan duyarlılıktır.

Aşkın gelgit oyunları anlamına gelen bu duygù karmaşasının dışında keyifle, büyüleyici bir özgürlük ve bazen de iki erkek çocuğun içtenliğiyle gülüyordular. Yine de, iffetle sarhoş olmuş yürekler farkına varmasa da, hiçbir zaman

unutulmaması gereken doğa, katı kuralları ve soylu hedefleriyle oradadır ve ruhlar ne kadar masum olursa olsun, en içten baş başalıklarda bile âşık bir çifti dost bir çiften ayıran o hayran olunası ve gizemli fark hissedilir.

Birbirlerine tayıyorlardı.

Sürekli ve değişmez olanın varlığı kalıcıdır. Sevilir, gülümserir, gülünür, hafifçe dudak büükür, parmaklar kavuşur, senli benli konuşulur ve hiçbiri sonsuzluğa engel değildir.

Âşiklar kuşlarla, güllerle birlikte akşamda, alacakaranlıkta, görünmez olanda saklanırlar; karanlıkta birbirlerini yüreklerinden geçen yansıtan gözleriyle büyüler, fisildaşırlar, bu sırada gezegenlerin muazzam salınımları da sonsuz evreni doldurur.

II

Eksiksız Mutluluğun Şaşkınlığı

Mutluluktan ürkmüş bir halde varlıklarını belli belirsiz sürdürüyorlardı. Öyle ki tam da o ay Paris'i kırıp geçiren koleranın farkına bile varmamışlardı. Birbirlerine ellerinden geldiği kadar açılsalar da, bu paylaşım birbirlerinin ismini öğrenmekten öteye geçememişti. Marius, Cosette'e Marius Pontmercy adında öksüz bir avukat olduğunu, hayatını kitapçılar için çeviriler yaparak kazandığını, babasının kahraman bir albay olduğunu, zengin dedesiyle arasının açıldığını söylemişti. Ayrıca laf arasında baron olduğundan söz etmişti, ama bu sıfat Cosette üzerinde hiçbir etki yaratmamıştı. Marius baron? Kız bu sözün ne anlamına geldiğini bilmiyordu. Marius Marius'tü. Cosette de ona Petit-Picpus Manastırı'nda yetiştirdiğini, annesinin olduğunu, M. Fauchelevant adlı babasının çok iyi yürekli olduğunu, fakirlere çok yardım ettiğini, kendini her şeyden yoksun bıraksa da onlardan hiçbir şey esirgemediğini anlatmıştı.

Cosette'le görüşmeye başladığından beri içinde yaşadığı senfonide, geçmiş, hatta çok yakın geçmiş bile Marius'e uzak ve karmaşık görünüyordu. Bu yüzden Cosette'in anlattıklarını yeterli buldu. O gece viran evde yaşananlar, Thénardierler, babasının kolunu yakması, garip tavırları ve tuhaf bir şekilde ortadan kaybolması, bunlar aklına bile gelmiyordu.

Bir süreliğine tüm bunları unutan Marius, akşam olduğunda sabah ne yaptığıni, ne yediğini, kiminle konuştuğunu bile hatırlamıyordu; kulaklarında başka hiçbir şey düşünmesine izin vermeyen şarkılar çınliyordu; sadece Cosette'in yanında olduğu anlarda yaşadığıni hissediyordu. Ayakları yerden kesildiği için, yeryüzünü unutması doğaldı. İki de manevi şehvetin tanımlanamaz yükünü bitkinlikle taşıyordu. İşte âşık denen uyurgezerler böyle yaşırlar.

Ne yazık! Tüm bunları yaşamamış olan var mıdır? Neden günün birinde bu cennetten çıkışır ve yaşam neden eskisi gibi devam eder?

Sevmek âdetâ düşünmenin yerini alır. Aşk geri kalan her şeyin tamamen unutulmasıdır. Tutkuda mantığa yer yoktur. Semavi işleyişte nasıl mükemmel bir geometrik şekil yoksa, insan zihninde de mantık zincirine uygun bir düşünce yoktur. Cosette ve Marius için dünyada Marius ve Cosette'ten başka kimse yoktu. Etraflarındaki evren bir deliğin içinde kaybolmuştu. Yaşamlarının altın çağını yaşıyorlardı. Önlerinde, arkalarında hiçbir şey yoktu. Marius hayal meyal Cosette'in bir babası olduğunu hatırlıyordu. Ama gözünü kamaştıran aydınlichkeit her şeyi silmişti. Peki ama bu âşiklar neler konuşuyorlardı? Görüldüğü gibi çiçeklerden, kırlangıçlardan, batan güneşten, doğan aydan, önemli olan her şeyden. Âşikların her şeyi hiçbir şeydir. Baba, gerçekler, o viran ev, o haydutlar, o macera kimin umurundadır ki? Üstelik o kâbusun gerçekliğinden emin miydi? İki âşık birbirlerine hayranlık duyuyordu, hepsi bu. Başka hiçbir şeyin anlamı yoktu. Cehennemin arkamızda kaybolmasının doğal sonu-

cu cennetin önmüzde belirmesidir. İblisler göründü mü? Acaba iblis diye bir şey var mıydı? Titrendi mi? Açı çekildi mi? Hiçbiri bilinmez. Üzerlerinde pembe bir bulut vardır.

İşte bu iki varlık çok yükseklerde, doğanın tuhaftıklarının ortasındaydı; göğün ne ayakucunda, ne başucunda; insanla melek arasında, çırkef kuyusunun üzerinde, göğün altında, bulutların üzerindeydi; maddi varlıklarını neredeyse unutmuş, tepeden tırağa ruha ve esrimeye dönüşmüştür; yerde yüryemeyecek kadar yüksekte, ama maviliklerde kaybolmayıacak kadar insanlıkla dolu; çökelmeyi bekleyen tanecikler gibi çözeltinin içinde asılı duran; kaderin hudutlarını çoktan aşmış; dün, bugün, yarın dizilişini unutmuş; hayran, mest olmuş, uçuşan, süzülen ve bazen sonsuza doğru uçup gidecek kadar hafif, tüm sonsuzluğa tırmanmaya neredeyse hazır bir haldeydiler.

Bu beşikte gözleri açık uyuyorlardı. Ey idealin altında ezilen gerçeğin görkemli uyuşukluğu!

Marius Cosette'i ne kadar güzel bulursa bulsun, bazen onun yanında gözlerini kapatıyordu. Kapalı gözler ruhu görmemin en mükemmel yoludur.

Birbirlerine bu işin nereye varacağını sormuyorlardı. Çoktan hedefe ulaştıklarını düşünüyorlardı. Aşkın bir yerle ulaşması, işte insanın garip isteklerinden biri.

III

Karanlığın Başlangıcı

Jean Valjean hiçbir şeyin farkında değildi.

Marius kadar dalgın olmayan Cosette'in neşesi Jean Valjean'ı mutlu etmeye yetiyordu. Cosette'in düşünceleri, o tatlı uğraşları, ruhunu dolduran Marius hayali, bunların hiçbirini onun güzel, iffetli ve güleç yüzündeki mukayese edilemez

saflığa gölge düşürmüyordu. Meleğe zambak nasıl yakışırsa, Cosette de tipki öyle, genç kızlara aşkın yakıştığı bir yaştaydı. Bu yüzden Jean Valjean huzurluydu. Zaten iki âşık anlaştı-ğında her şey yolunda gider; tüm âşiklar aşklarını tehlikeye atması olası üçüncü kişiyi birbirinin aynı, ufak tefek tedbirlerle görüş alanının dışında tutarlar. Bu yüzden Cosette Jean Valjean'a asla itiraz etmiyordu. Gezinmek mi istiyor? Elbet- te babacığım. Evde kalmak mı istiyor? Tabii ki babacığım. Akşam Cosette'in yanına mı gelmek istiyor? Çok sevinirim babacığım. Her gece saat onda odasına çekildiği için asla o saatten önce gelmeyen Marius, Cosette'in pencereli kapıyı açmasını bekliyordu. Marius'ün gündüz ortalarda görünme-diğini söylemeye gerek bile yok. Jean Valjean Marius'ü aklı-na bile getirmiyordu. Sadece bir sabah Cosette'e:

— Baksana sırtında beyaz bir leke var! demişti.

Bir önceki akşam kendine hâkim olamayan Marius onu duvara sıkıştırmıştı.

İşi bittiğinde erkenden yatan ihtiyar Toussaint'in de Jean Valjean gibi hiçbir şeyden haberi yoktu.

Marius eve asla ayak basmıyordu. Sokaktan görülmeme-k ve duyulmamak için Cosette ile birlikte bahçe merdivenin kenarındaki bir girintinin içine oturuyor ve sıkılıkla sohbet etmek yerine dakikada yirmi kere ellerini birleştirerek ağaçların dallarını seyrediyorlardı. Böyle anlarda, hayalleri iç içe geçtiği için otuz adım ötelerine yıldırım düşse farkına varmazlardı.

Berrak saflıklar. Hepsi âdetâ birbirinin aynı bembeyaz saatler. Bu tür aşklar zambak yaprakları ve güvercin tüyle-rinden oluşan bir demete benzer.

Sokakla aralarında bahçe vardı. Marius içeri her giriş çı- kişında hiçbir şeyin fark edilmemesi için parmaklığının demir çubuğu özenle geri yerleştiriyordu.

Oradan genellikle gece yarısına doğru ayrılıyor ve Courfeyrac'a gidiyordu. Courfeyrac Bahorel'e:

— Buna inanır mısın? Marius artık saat birde geri dönüyor, diyordu.

Bahorel de ona:

— Ne bekliyordun ki? Rahip okulu öğrencileri her zaman bir dolap çevirirler, diye karşılık veriyordu.

Ara sıra ciddi bir ifadeyle kollarını kavuşturan Courfeyrac, Marius'e:

— Delikanlı kendinize zarar veriyorsunuz, diyordu.

İşlek zekâlı bir genç olan Courfeyrac, Marius'ün yüzüne yansıyan gizli cennetin ışığını hayra yormuyordu; karmaşık tutkulara alışık değildi, bazen sabrı tükeniyor ve Marius'e gerçeklere dönmeyi öğütlüyor.

Bir sabah ona uyarıda bulundu:

— Sevgili dostum, bana Ay'da, düşler krallığında, yanlışlıkların başkentindeymiş gibi görünüyorsun. Hadi uslu çocuk ol, kızın adı nedir?

Ama hiçbir şey Marius'ü *konuşturamıyordu*. O muhtesem *Cosette* isminin kutsal üç hecesinden birini söylemek yerine tırnaklarının sökülmemesini tercih ederdi. Gerçek aşk şafak gibi aydınlık, mezar gibi sessizdir. Courfeyrac'ın Marius'te gördüğü en önemli değişiklik anlamlı bir suskuluktu.

Bu tatlı Mayıs boyunca Marius ve Cosette tasvir edilemez mutluluklar yaşadılar.

Sadece birbirlerine yeniden sen demenin keyfini yaşamak için birbirlerine siz diye hitap ederek tartıştılar.

Kendilerini hiç ilgilendirmeyen insanlar hakkında en ince ayrıntılarına kadar uzun uzun konuşular; bu da aşk adı verilen o muhteşem operada librettonun neredeyse hiçbir anlam taşımadığını kanıtlar.

Marius, Cosette'i giyim kuşam hakkında konuşurken dinledi.

Cosette Marius'ü politikadan konuşurken dinledi.

Diz dize oturup Babylone Caddesi'nden geçen arabaların seslerini dinlediler.

Uzayda aynı gezegeni, yerde otların üzerinde aynı ateş böceği izlediler.

Sohbet etmekten daha çok hoşlarına gittiği için sustular.

Vs. vs.

Bu arada işlerin karışması yakındı.

Marius bir akşam Invalides Bulvarı'ndan her zamanki gibi başına önüne eğmiş bir halde randevusuna gidiyordu; Plumet Sokağı'nın köşesini ödeceği sırada, birinin yakından kendisine seslendiğini duydu:

— İyi akşamlar Mösyo Marius.

Başını kaldırdığında Eponine'i gördü.

Bu karşılaşma Marius'te garip bir etki yarattı. Kendisini Plumet Sokağı'na getirdiği günden beri bu kızı hiç düşünmemiş, onu hiç görmemiş ve tamamıyla unutmuştu. Ona şu anki mutluluğundan dolayı minnet borçluydu, yine de onunla karşılaşmak canını sıkılmıştı.

Mutlu ve saf bir tutkunun insanı mükemmeliyete götürdügüne inanmak yanılığıdır; o bizi sadece, daha önce de belirttiğimiz gibi her şeyi unutmaya sürükler. Bu koşullar altında insan kötü davranışmayı unuttuğu gibi iyi davranışmayı da unutur. Minnet, görev, önemli ve can sıkıcı anılar yok olup giderler. Başka bir zaman olsa Marius Eponine'e daha farklı davranışındı. Zihni Cosette'in hayaliyle dolu olduğundan, karşısındaki Eponine'in adının Eponine Thénardier olduğunu ve birkaç ay öncesine kadar uğrunda her şeyi feda edeceği bu ismin babasının vasiyetinde yazdığını tam olarak algılayamadı. Marius'ü olduğu gibi gösteriyoruz. Aşkın ihtiyamı karşısında ruhunda babasının anısı bile yavaşça kayboluyordu.

Tedirgin bir ifadeyle:

— Ah! Siz misiniz Eponine? dedi.

— Bana neden siz diye hitap ediyorsunuz? Canınızı sıkacak bir şey mi yaptım?

— Hayır.

Kuşkusuz bu kızı kızgın değildi. Ancak Cosette'e sen diye hitap ederken, Eponine'e siz demek zorundaydı.

Suskunluğunu koruduğunu gören kız haykırdı:

— Konuşsanız...

Sonra durdu. Bir zamanlar çok kayısız ve cüretkâr olan bu yaratık söyleyecek söz bulamamış gibi görünüyordu.

— Demek öyle? diye ekledi.

Sonra yeniden susup gözlerini önüne eğdi.

Aniden:

— İyi akşamlar Mösyö Marius, deyip uzaklaştı.

IV

Cab İngilizcede Yürür, Argoda Ürür

Ertesi gün 3 Haziran'dı, 3 Haziran 1832, Paris ufkundaki yüklü fırtına bulutlarını andıran önemli olayların yaşanması sebebiyle tarihini belirtmek zorunda kaldığımız bir gün. Marius hava kararırken yüreğindeki büyüleyici düşüncelere dalmış bir halde her zamanki yoldan giderken, bulvardaki ağaçların arasında kendisine doğru gelen Eponine'i fark etti. İki akşam üst üste, bu kadarı da fazlaydı. Hemen yolunu değiştirdi bulvardan ayrıldı ve Monsieur Sokağı'ndan Plumet Sokağı'na girdi.

Bunun üzerine Eponine hiç yapmadığı bir şey yaptı ve onu takip etti. Şimdiye kadar bulvardan geçerken onu izlemekle yetinmiş, onun yoluna bile çıkmamıştı. Sadece dün akşam onunla konuşmaya çalışmıştı.

Böylece hiç fark ettirmeden onu izleyen Eponine, parmaklığının çubuğu yerinden oynatıp bahçeye girdiğini gördü.

— Bak sen! Eve giriyor! dedi.

Parmaklığa yaklaşıp çubukları tek tek yokladıktan sonra Marius'ün yerinden oynattığı çubuğu kolayca buldu.

— Bu kadarı da fazla! diye mırıldandı iç karartıcı bir ses tonuyla.

Parmaklığın kenarına demir çubuğu korurmuşçasına oturdu. Burası tam da parmaklığın yan duvarla birleştiği yerdi. Orada Eponine'in hiç kimse tarafından fark edilemeyeceği karanlık bir köşe vardı.

Düşüncelere dalmış bir halde, hiç kimildamadan, âdetâ soluk bile almadan bir saat aşkin bir süre orada oturdu.

Saat ona doğru Plumet Sokağı'ndan gelip geçen iki üç kişiden biri, yaşlı bir burjuva, bu ıssız ve adı kötüye çıkışmış yerden aceleyle uzaklaşıyordu. Bahçe kapısının önünden geçerken, parmaklıkların duvarla kesiştiği köşeden boğuk ve tehdit edici bir ses duydu:

— Her akşam buraya geliyorsa hiç şaşırmam!

Gözlerini çevresinde gezdiren yaşlı adam kimseyi görmedi; o karanlık köşeye bakmaya cesaret edemeyip büyük bir korkuya kapıldı ve adımlarını sıklaştırdı.

Bu adam acele etmekte haklıydı; çünkü birkaç saniye sonra duvarın dibi boyunca birbirleriyle aralıklı mesafelerle yürüyen ve sarhoş bir devriye birliğine benzeyen altı adam Plumet Sokağı'na girmiştir.

Bahçe kapısının önüne gelen ilki diğerlerini bekledi, birazdan hepsi bir araya gelmişti.

Bu adamlar alçak sesle konuşmaya başladılar.

— İşte mekân burası, dedi içlerinden biri.

— Bahçede *cab*²⁶ var mı? diye sordu diğeri.

— Bilmem. Her ihtimale karşı kemirmesi için bir kemik parçası getirdim.

— Camı indirecek sakızın var mı?

— Evet.

— Parmaklılar eski, dedi içlerinden biri karnından konuşurmuşçasına.

²⁶ İngilizcede "binek arabası", Fransızca argoda "köpek". (ç.n.)

— Daha iyi, dedi bir başkası. Testerenin dişleriyle gıcırdamayacak ve kesmesi kolay olacak.

Henüz hiç konuşmamış olan altıncı adam bir saat önce Eponine'in yaptığı gibi çubukları tek tek yoklayıp her birini özenle sarstı. Sonunda Marius'ün yerinden oynattığı çubuğu önune geldi. Bu çubuğu yoklayacağı anda karanlıktan çıkan bir el kolunu tuttu, adam göğsünün ortasından geriye doğru itildiğini hissederken çatlak bir sesin yavaşça kendisine bağırdığını duydu:

— Köpek var.

Aynı anda karşısında ayakta duran solgun yüzlü bir kız gördü.

Beklenmedik olayların yarattığı türden bir sarsıntı geçiren adamın tüyleri diken diken oldu; böyle adamların paniğe kapılmış vahşi hayvanlar gibi ürkmüş ve ürkütücü hallerini görmek kadar tiksinti verici bir şey olamaz. Geri çekilirken geveledi:

— Bu sürtük de kim?

— Kızınız.

Gerçekten de Thénardier ile konuşan Eponine'di.

Eponine'in ortaya çıkması üzerine diğer beşi, yani Clquesous, Gueulemer, Babet, Montparnasse ve Brujon hiç ses çıkarmadan, acele etmeden, gece insanlarına özgü kasvetli bir yavaşlıkla o tarafa yaklaştılar.

Ellerinde ne olduğu anlaşılıranean aletler vardı. Gueulemer serserilerin kargaburun dedikleri eğri bir pense taşıyordu.

— Vay canına burada ne yapıyorsun? Bizden ne istiyorsun? Delirdin mi? diye haykırdı Thénardier alçak sesle ne kadar haykırılırsa. İşimizi neden engelliyorsun?

Gülmeye başlayan Eponine babasının boynuna sarıldı.

— Buradayım, çünkü buradayım babacığım. Taşların üstüne oturmak yasak mı? Asıl sizin burada olmamanız gereklidir. Peksimet gönderildiği halde burada ne işiniz var? Magnon'a buradan iş çıkmayacağını söylemiştim. Ama sevgili babacı-

ğım beni kucaklaşanıza! Sizi görmeyeli ne kadar çok oldu!
Demek kodesten çıktınız?

Eponine'in kollarından kurtulmaya çalışan Thénardier homurdandı:

— Tamam bana sarıldın. Evet dışarıdayım. İçeride değilim. Şimdi çek git buradan.

Ama babasını bırakmayan Eponine gönül alıcı sözlerine devam ediyordu.

— Babacığım bunu nasıl başardınız? Oradan çıktığınızda göre çok zeki olmalısınız. Bana anlatın! Ya annem? Annem nerede? Bana annemden bahsedin.

— Bilmem herhalde iyidir, beni rahat bırak, sana çek git diyorum.

— Hiçbir yere gitmek istemiyorum, dedi Eponine şımarık bir çocuğun cilvesiyle, sizi dört aydır görmememe rağmen, daha sarılmama izin vermeden beni başınızdan savıyorsunuz.

Ve yeniden babasının boynuna sarıldı.

— Ah! Ama bu kadarı da saçmalık! dedi Babet.

— Acele edelim! dedi Gueulemer, aynasızlar gelebilir.

Karnından konuşan haydut hecelerin üzerine basa basa şu tekerlemeyi söyledi:

Değil bayram değil seyran

Neden öpsün seni baban.

Eponine beş hayduda doğru döndü.

— Bak sen Mösyö Brujon. Merhaba Mösyö Babet. Merhaba Mösyö Clausesous. Beni tanınız mı Mösyö Gueulemer? Montparnasse nasılsın?

— Tamam tanıma faslı bitti. Merhaba, nasılsın, bu kadarı yeter! Şimdi bizi rahat bırak, dedi Thénardier.

— Tavukların değil tilkilerin zamanı, dedi Montparnasse.

— Gördüğün gibi bu mekânda işiniz gücümüz var, diye ekledi Babet.

Eponine Montparnasse'ın elini tuttu.

— Dikkat et! dedi, elini keseceksin, ceketimin içinde bir çok var.

— Sevgili Montparnasse'ım, diye yanıtladı Eponine çok yumuşak bir ses tonuyla, insanlara güvenmek gerek. Ben babamın kızıyım. Mösyö Babet, Mösyö Gueulemer, bu işi araştırmakla ben görevlendirildim.

Eponine'in argo konuşmaması dikkat çekiciydi. Marius'ü tanıldığından beri bu ürkütücü dili kullanmak onun için imkânsız hale gelmişti.

İskelete benzeyen siska, kemikli eliyle Gueulemer'in iri, kaba parmaklarını sıktı ve devam etti:

— Benim ahmak olmadığını bilirsiniz. Benim söylediğim her zaman doğru çıkar. Size kaç kere yardım ettim. Bu iş için bilgi topladım, kendinizi gereksiz yere tehlikeye atacaksınız. Sizi termin ederim ki bu evden hiçbir şey çıkmaz.

— Yalnız kadınlar oturuyormuş, dedi Gueulemer.

— Hayır. Onlar taşındı.

— Ama şamdanlar taşınmamış! dedi Babet.

Ve Eponine'e ağaçların üzerinden, tavan arasında dolanın bir ışığı gösterdi. Bu çamaşırları asmak için kalkan Toussaint'dı.

Eponine son bir çabayla:

— Tamam, oturanlar var ama çok yoksul insanlar, bu kulübeden tek frank çıkmaz, dedi

— Lanet olası! diye bağırdı Thénardier. Evin altını üstünde getirdiğimizde, sana içinde frank mı, santim mi olduğunu söyleyeceğiz.

Ve kızı iteledi.

— Sevgili dostum Montparnasse, dedi Eponine, size yalvarırım, siz aklı başında bir gençsiniz, içeri girmeyin!

— Dikkat et elini keseceksin, diye tekrarladı Montparnasse.

Thénardier kararlı bir ses tonuyla araya girdi:

— Defol cadı, bırak işimizi görelim!

Montparnasse'ın elini bırakan Eponine:

— Demek eve girmek istiyorsunuz? diye sordu.

— Biraz! dedi karnından konuşan haydut sırtarak.

Bunun üzerine sırtını parmaklıklara yaslayan Eponine, karanlıkta yüzleri şeytanları andıran, tepeden tırnağa silahlı altı hayduda alçak ve sert bir sesle meydan okudu:

— Tamam o zaman, girmenizi ben istemiyorum.

Hepsi şaşkınlıktan donakaldılar. Bu arada karnından konuşanın sırtması son bulmuştu. Kız devam etti:

— Arkadaşlar! İyi dinleyin. Girmeniz mümkün değil. Şimdi konuşma sırası bende. Öncelikle bu bahçeye girer, bu parmaklıklara dokunursanız bağırlırmım, kapıları yumruklayım, herkesi ayağa kaldırırmım, altınızı birden aynasızlara yakalatırım.

— Bunu yapar, dedi Thénardier alçak sesle Brujon'a ve karnından konuşana.

Eponine başını sallayıp ekledi:

— Üstelik en başta babamı yakalatırmı!

Thénardier yaklaştı.

— İhtiyar fazla yaklaşma!

Gerilerken homurdanan Thénardier "Ama bunun nesi var?" deyip ekledi:

— Köpek!

Eponine korkunç bir kahkaha attı:

— İsteseniz de giremeyeceksiniz. Ben köpek kız değil kurt kızım. Altı kişi olmanız umurumda değil. Siz erkeksiniz. Tamam, ama ben de kadınım. Beni hiç korkutmuyorsunuz. Size canım istemediği için bu eve giremeyeceğinizi söylüyorum. Yaklaşırsanız havlarım. Size söyledim köpek benim, sizden hiç çekinmiyorum. Hadi yolunuza gidin, canımı sıkıyorsunuz! Nereye giderseniz gidin, ama buraya gelmenizi yasaklıyorum! Sizde bıçak, bende eski terlikler var, hiç aldırmıyorum, hadi gelsenize.

Ve ürkütücü görüntüsüyle haydutlara doğru bir adım atıp gülmeye başladı:

— Sizden hiç korkmuyorum! Bu yaz aç kalacağım, bu kış soğuktan donacağım. Bu ahmak erkekler bir kızı korkutacaklarını sanarak ne gülünç duruma düşüyorlar! Neden korkayım ki? Ah elbette! Sesinizi yükselttiğinizde yatağın altına saklanan cadaloz metresleriniz var da ondan! Ben hiçbir şeyden korkmam!

Bakışlarını Thénardier'ye sabitleyip:

— Sizden bile! dedi.

Sonra bir hayaletinkine benzeyen kanlı gözbebeklerini haydutların üzerinde gezdirdi:

— Beni yarın Plumet Sokağı'nda babamın hançeriyle öldürülmüş bir halde bulmaları ya da bir yıl sonra cesedi mi Saint-Cloud Rıhtımı'ndaki ağlardan ya da Cygnes Adası'ndaki çürümüş otlar, boğulmuş köpekler arasından toplamaları umurumda değil!

Kuru bir öksürük yüzünden sözlerine ara vermek zorunda kaldı; soluğu sıiska ve güçsüz göğsünden bir hırıltı gibi çıktıyordu.

Devam etti:

— Sadece bağırinam yeter, herkes buraya toplanır. Siz altı kişisiniz, bense bütün dünyayım.

Thénardier'nin ona doğru bir hamle yapması üzerine:

— Yaklaşmayın! diye bağırdı.

Thénardier durup yumuşak bir ses tonıyla:

— Tamam yaklaşmayacağım, dedi, ama bu kadar yüksek sesle konuşma. Kızım bizim işimizi engellemek mi istiyorsun? Ama hayatımızı kazanmamız lazım. Demek artık babanı hiç sevmiyorsun?

— Canımı sıkıyorsunuz, dedi Eponine.

— Yine de yaşamamız, yemek yememiz gerek...

— Geberin.

Bunu söylediğten sonra parmaklığın kenarındaki taşa oturup şarkı söylemeye başladı:

Kolumn tombul
Bacağım alımlı
Ve zaman geçiyor.

Dirseklerini dizlerine, çenesini eline yaslamıştı ve ayağını umursamaz bir ifadeyle sallıyordu. Yırtık elbiselerinden sisika köprücük kemikleri görünüyordu. Yandaki sokak lambası yüzünü ve tavırlarını aydınlatıyordu. Hiçbir şey bu yüzün ifadesi kadar kararlı ve şaşırtıcı olamazdı.

Altı hırsız bir kız karşısında duraksamanın verdiği şaşkınlık ve endişeyle sokak lambasının gölgesinde toplanıp aşağılanmanın ve öfkenin izlerini taşıyan omuz silkmelerle tartışmaya başladılar.

Kız onları sakin ve vahşi bakışlarla izliyordu.

— Bu kızın bir gerekçesi olmalı, dedi Babet. İçeride sevgilisi mi var? Yine de bu işten vazgeçecek yazık olacak. İki kadın, arka avluda da bir ihtiyacı, perdeler hiç de fena değil. İhtiyar Yahudi olmalı. Buradan güzel iş çıkar.

— Tamam o zaman, siz içeri girin, işinizi görün, diye haykırdı Montparnasse. Ben kızın yanında kalırım, kımildarsa...

Sokak lambasının ışığında ceketinin koltuğunun altında parıldayan bıçağının ucunu gösterdi.

Hiçbir şey söylemeyen Thénardier alınacak her karara uyacakmış gibi görünyordu.

İçlerinde sözü en çok geçen ve bilindiği gibi “bu işi ortaya atan” Brujon ise henüz konuşmamıştı. Düşünceli görünüyordu. Hiçbir şey karşısında geri adım atmadığı ve sırıf gösteriş olsun diye bir polis karakolunu soyduğu biliniyordu. Ayrıca arkadaşları arasında etkisini artıran şiirler yazıyor, besteler yapıyordu.

— Sen ne diyorsun Brujon? diye sordu Babet.

Bir süre daha sessiz kalan Brujon başını farklı anımlara gelecek şekilde birkaç kere salladıktan sonra nihayet sesini yükseltti:

— Bu sabah dövüşen iki herife rastladım; bu akşam rezzillik çıkarılan bir kadınla karşılaştım. Bunlar hayra alamet değil. Hadi gidelim buradan.

Ve uzaklaştılar.

Giderken Montparnasse mırıldandı:

— Umurumda değil, isteseydiniz, ona bıçağımın ucunu dokundururdum.

Babet karşılık verdi:

— Ben kadınlara el kaldırırmam.

Yolun köşesinde durup alçak sesle muammayı andıran şu sözleri ettiler:

— Bu akşam nereye gideceğiz?

— Pantin'e.

— Thénardier, parmaklıklı kapının anahtarları üzerinde mi?

— Elbette.

Gözlerini onlardan ayırmayan Eponine geldikleri yoldan geri döndüklerini gördü. Duvarların ve evlerin kenarından sürünererek bulvara kadar peşlerinden gitti. Orada birbirlerinden ayrılan altı adamın karanlıkta erir gibi gözden kaybolduklarını gördü.

V

Gece Gelişen Olaylar

Haydutlar gidince Plumet Sokağı her zamanki gece sükünetine kavuştu.

Bu sokakta olup bitenler bir ormanı hiç de şaşırtmadı. Ulu ağaçlı ormanlar, fundalıklar, iç içe geçmiş dallar, yüksek otlar kasvetli bir yaşam sürdürürler; vahşi kaynaşma oralar-

da, görünmez olanın aniden görünür olduğuna tanık olur; insanın aşağıdakiler oralarda, sislerin arasında insanın ötesindekileri fark ederler ve biz yaşayanların bilmediği şeyler gece boyunca orada yüz yüze gelir. Vahşi ve tüyleri diken diken olmuş doğa, doğaüstü olduğunu hissettiği bazı şeylerin yaklaşmasından korkar. Karanlığın tanışık güçleri arasında gizemli bir denge vardır. Dişler ve pençeler kavranamaz olan- dan ürkerler. Kan içici canavarlık, av peşindeki açgözlü iştah, tek çıkış noktaları ve hedefleri mide olan, tırnaklarla ve çene kemikleriyle donanmış içgüdüler, bir kefenin altında gezinen, titreşen belli belirsiz bir elbiselerin altında doğrulan ve bir cesedin korkunç yaşamını sürdürdüyormuş gibi görünen o soğuk, hayali çizgileri endişeyle izleyip korkarlar. Maddeden ibaret bu kaba görüntüler, meçhul bir varlıkta yoğunlaşmış o devasa karanlıkla karşı karşıya gelmekten gayrihıtiyari korkar. Geçidi tıkayan karanlık bir şekil vahşi hayvanın olduğu yerde kalmasına neden olur. Mezardan çıkan mağaradan çıkanın ödünü patlatır; yırtıcı korkunç olandan ürker; kurtlar karşılaraına çıkan bir gulyabaniden kaçarlar.

VI

Marius Cosette'e Adresini Verecek Kadar Gerçekliğe Dönüyor

İnsan görünümlü o dişi köpek parmaklıklarını korurken ve altı haydut bir kız karşısında geri çekilirken, Marius Cosette'in yanındaydı.

Gök hiç bu kadar yıldızlı ve büyüleyici, ağaçlar hiç bu kadar titrek, otların kokusu hiç bu kadar etkileyici olmamıştı; dallardaki kuşlar hiç bu kadar hoş bir uykuya dalmamışlardı; evrensel dinginliğin tüm armonileri aşkın içsel müziğiyle hiç böylesine muhteşem bir uyum içinde olmamıştı; Marius

hiçbir zaman kendinden bu kadar geçmemiş, bu kadar mutlu ve aşk sarhoşu olmamıştı. Ama Cosette'in hüzünlü olduğunu fark etti. Cosette ağlamıştı ve gözleri kızarmıştı.

Olağanüstü düşün üzerindeki ilk buluttu bu.

Marius'ün ilk sözleri:

— Neyin var?

— Hiç, dedi Cosette.

Bahçe merdivenin yanındaki banka oturdu, Marius de titreyerek yanına ilişti, Cosette devam etti:

— Babam bu sabah hazırlanmamı, işi nedeniyle buradan gidebileceğimizi söyledi.

Marius tepeden tırnağa titredi.

Yaşamın sonuna gelindiğinde ölmek, gitmek anlamına gelir; yaşamın başlangıcında gitmek ise ölmek demektir.

Marius altı haftadan beri, Cosette'e her geçen gün yavaş yavaş, ağır ağır, kademe kademe sahip oluyordu. Manevi ve derin bir sahiplenmeydi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk aşkta bedenden önce ruha önem verilir; daha sonra tam tersi olur; bazen de ruhun hiç önemi yoktur; Faublaslar ve Prudehommelar bu duruma "Zaten yok ki," diyerek destek verirler; ama ne mutlu ki bu acı alay küfürden başka bir şey değildir. Ruhlar birbirine nasıl sahip olursa, Marius de Cosette'e öyle sahip oluyordu, onu tüm ruhuyla sarmayıp büyük bir inancın kıskançlığıyla kavrıyordu. Gülümsemesine, soluğuuna, kokusuna, mavi gözbebeklerinin derin ışlısına, dokunduğu teninin yumuşaklığına, boynundaki bene, tüm düşüncelerine sahip oluyordu. Asla birbirlerini düşlemeden uyumayacakları konusunda anlaşmış, sözlerini tutmuşlardı. Bu yüzden Cosette'in tüm düşlerine de sahipti. Genç kızın ensesindeki saç tutamına hiç durmadan bakıp soluğuyla dokunurken bu saçların tamamının kendisine ait olduğunu düşünüyordu. Cosette'in giydiği taktığı her şeyi, kurdelesini, eldivenlerini, elbiselerinin kolunu, potinlerini sahibi olduğu kutsal eşyalar gibi hayranlıkla izliyordu. Saçlarına

taktığı sedef tokanın sahibi olduğunu düşünüyor ve içinde uyanan şehvetin boğuk ve belirsiz gevelemeleriyle kendi kendine onun elbiselerinin her şeridinin, çoraplarının her ilmiğinin, korselerinin her kıvrumının sahibi olduğunu söylüyordu. Cosette'in yanında kendini mümkünün, eşyasının, sahibesinin, kölesinin yanındaymış gibi hissediyordu. Ruhları birbirine öyle karışmıştı ki, birbirlerinden geri almak isteseler, hangisinin kendilerine ait olduğunu anlayamayacaklardı.

- Bu benim.
- Hayır o benim.
- İnan ki yanlışorsun. Bu benimki.
- Hayır o benimki.
- Senin sandığın aslında benimki.

Marius Cosette'in, Cosette de Marius'ün bir parçası haline gelmişti. Marius Cosette'in içinde yaşadığıni hissediyordu. Cosette'e sahip olmak onun için nefes almaktan farksızdı. İşte bu inancın, bu sarhoşluğun, bu saf, görülmemiş sahiplenmenin, bu mutlak egemenliğin ortasına aniden: "Buradan gidebiliriz," sözleri düşmüş ve gerçeğin kalın sesi ona haykırmıştı: "Cosette senin değil!"

Marius uyandı. Bu gidebiliriz cümlesi onu altı haftadan beri dışında yaşadığı hayatı geri döndürdü.

Söyledeyecek söz bulamadı. Cosette sadece elinin buz gibi olduğunu hissetti ve :

- Neyin var? diye sordu.

Marius Cosette'in güclükle duyabileceği kadar alçak bir sesle:

- Ne dediğini anlamadım, diye karşılık verdi.
- Bu sabah babam eşyalarımı toplamamı, hazır olmamı, kendi giysilerini koymam için bir bavul vereceğini, yolculuğa çıkmak zorunda olduğumuzu, bana büyük, kendisine de küçük bir valiz gerektiğini, hazırlıkların bir hafta içinde tamamlanacağını ve belki de İngiltere'ye gideceğimizi söyledi.
- Ama bu insafsızlık! diye haykırdı Marius.

O anda Marius'e görç hiçbir zulüm, hiçbir şiddet, en korkunç tıranların hiçbir işkencesi, Busiris'in, Tiberius'un ya da VIII. Henry'nin cezaları, hiçbir şundan daha acımasız olamazdı: M. Fauchevent işleri olduğu için kızını İngiltere'ye götürüyordu.

Alçak sesle sordu:

- Ne zaman gideceksin?
- Ne zaman olduğunu söylemedi.
- Ne zaman doneceksin?
- Ne zaman doneceğimizi söylemedi.

— Cosette gidecek misiniz? diye sordu ayağa kalkan Marius sert bir ifadeyle.

Cosette endişe dolu bakışlarını ona çevirip kafası karışmış bir halde sordu:

- Nereye?
- İngiltere'ye gidecek misiniz?
- Neden bana siz diyorsun?
- Size gidip gitmeyeceğinizi soruyorum.
- Ne yapmamı bekliyorsun ki? dedi Cosette ellerini kavuşturarak.

- Demek gideceksiniz, öyle mi?
- Babam gidiyorsa ne yapabilirim?
- Demek gidiyorsunuz, öyle mi?

Cosette Marius'ün elini tutup hiç yanıt vermeden siki.

— Tamam, dedi Marius. Ben de başka bir yere gideceğim.

Bu sözleri anlamaktan ziyade hissededen Cosette'in yüzü karanlıkta bile belli olacak kadar bembeyaz kesildi.

— Ne demek istiyorsun? diye geveledi.

Marius ona baktıktan sonra, bakışlarını yavaşça gökyüzüne doğru çevirerek cevap verdi:

— Hiçbir şey.

Bakışlarını indirdiğinde Cosette'in kendine gülümsemiğini gördü. Sevilen kadının gülümsemesi gece karanlığında bir aydınlichkeit etkisi yaratır.

— Ne kadar da aptalız! Marius aklıma bir şey geldi.

— Nedir?

— Nereye gidersek gidelim! Sana nereye gittiğimizi söyleyeceğim! Sen de bizim gittiğimiz yere geleceksin!

Marius artık tamamıyla kendini toplamış, gerçeklige dönmüştü. Cosette'e haykırdı:

— Sizinle geleceğim! Delirdin mi sen! Bunun için para gerek ve ben de hiç para yok! İngiltere'ye gitmek, öyle mi? Tanımadığın arkadaşlarından birine, Courfeyrac'a iki yüz franktan fazla borcum var! Şapkam üç frank bile etmez, ceketimin düğmeleri yok, gömleğim yırtık pırtık, dirseklerim delik deşik, ayakkabılarım su alıyor; altı haftadan beri bunları aklıma getirmedim ve sana hiç söz etmedim! Cosette ben bir sefilim. Beni yalnız geceleri görüp bana aşkınu veriyorsun; beni gündüzleri görsen ancak sadaka verirdin! İngiltere'ye gitmek! Pasaportun parasını bile karşılayamam!

Hemen oradaki ağaçca doğru atıldı, iki elini başının üstünde birleştirdi, alnını ağacın gövdesine yasladı, derisinin çizilmesine, şakaklarını zonklatan gerilime aldırmadan, hiç kımıldamadan bir umutsuzluk abidesi gibi öylece bekledi.

Orada öylece durdu. Bu uçurumlarda sonsuza dek kalınabilir. Nihayet geri döndüğünde, arkasında boğuk, hafif ve üzünlü bir ses duydı.

Cosette hicktirarak ağlıyordu.

Marius'ün düşüncelere daldığından beri, iki saatir ağlıyordu.

Yanına gelip, önünde eğilmeye hazırlmış gibi diz çöken Marius elbiselerinin altındaki ayağını ucunu tutup öptü.

Cosette hiç sesini çıkarmadı. Kadının tipki anlaşılmaz ve boyun egen bir tanrıça gibi aşıkın kurallarını kabul ettiği anlar vardır.

— Ağlama.

— Ama benim gideceğim yere belki de gelemeyeceksin!

— Beni seviyor musun?

Cosette cennetten çıkmışa benzeyen ve gözyaşlarının ortasında daha da büyülü hale gelen sözlerle karşılık verdi:

— Sana tayıyorum!

Marius tasvir edilemeyecek kadar okşayıcı bir ses tonıyla ekledi:

— Ağlama. Beni de mi ağlatınmak istiyorsun?

— Peki ya sen, beni seviyor musun?

Marius elini ellerinin arasına aldı:

— Cosette, hayatında kimseye şeref sözü vermedim, çünkü şeref sözü vermek beni korkutur. Babamın yanımda olduğunu hissederim. İşte şimdi sana en kutsal şeref sözümü veriyorum, gidersen öleceğim.

Bu sözlerin telaffuz edilişinde Cosette'in titremesine neden olacak kadar görkemli ve dingin bir melankoli vardı.

— Şimdi beni dinle, yarın beni bekleme.

— Neden?

— Öteki akşam geleceğim.

— Ah! Neden?

— Göreceksin.

— Seni görmeden bir gün geçirmek! Ama bu mümkün değil.

— Yaşam boyu birlikte olabilmek için bir günü feda edelim.

Ve Marius kendi kendine konuşmuş gibi alçak sesle devam etti:

— Alışkanlıklarını asla değiştirmeyen ve sadece akşamları misafir kabul eden bir adam.

— Kimden söz ediyorsun?

— Ben mi? Kimseden.

— Bir umudun var mı?

— Öbür güne kadar bekle.

— Bunu istiyor musun?

— Evet.

Cosette Marius'ün ellerini ellerinin arasına alarak boynuna yetişmek için ayakucunda doğruldu ve gözlerinde bir umut ışığı aramaya çalıştı.

Marius devam etti:

— Şimdi aklıma geldi, adresimi bilmen gerek, aksilik çıkabilir, Courfeyrac adlı arkadaşımda kalıyorum, Verrerie Sokağı, 16 numara.

Cebinden bir çakı çıkarıp adresi duvarın sıvasına kazdı: 16, *Verrerie Sokağı*.

Bu arada Cosette yeniden gözlerinin içine bakmaya başlamıştı.

— Bana ne düşündüğünü söyle. Marius aklından bir şeyle geçiyor. Bana söyle. Ah! Rahat bir gece geçirmem için ne düşündüğünü söyle!

— Aklımdan geçen şu: Tanrı bizi ayırmak istemiyor. Öbür geceye kadar bekle.

— O zamana kadar ne yapacağım? dedi Cosette. Sen dışardasın, gezinebilirsin! Erkeklerne ne mutlu! Bense tek başıma kalacağım! Ah! Ne kadar üzüleceğim! Söylesene yarın akşam ne yapacaksın?

— Bir şey deneyeceğim.

— O zaman Tanrı'ya dua edeceğim ve başarman için seni düşüneceğim. Madem istemiyorsun, sana artık bir şey sormuyorum. Sen benim sahibiinsn. Yarın akşamı sevdiğin ve bir akşam penceremin kenarından dinlediğin *Euryanthe*'yi çalmakla geçireceğim. Ama öbür akşam erken geleceksin. Seni saat tam dokuzda bekleyeceğim. Tanrım! Günlerin bu kadar uzun olması ne hazin! Anladın değil mi, saat dokuzu çaldığında bahçede olacağım.

— Ben de.

Bunun üzerine hiç konuşmadan, ikisi de aynı düşüncenin etkisiyle kendilerinden geçmiş, iki âşığın sürekli iletişim içinde tutan o elektrik akımlarıyla sürüklendi, bu hüzünlü anlarında bile şehvetten sarhoş olmuş bir halde birbirlerine sarıldılar; coşku ve gözyaşlarıyla dolup taşan gözleri yıldızları hayranlıkla seyrederken farkında olmadan dudaklarını birleştirdiler.

Marius dışarı çıktığında sokakta kimse yoktu. Eponine tam o sırada bulvara doğru hırsızların peşinden gidiyordu.

Başını ağaca yasladığı sırada, Marius'ün aklına kendisinin bile saçma ve gerçekleşmesi imkânsız bulduğu bir fikir gelmişti, yine de kararını kesindi.

VII

Yaşlı Yüreklerle Genç Yürekler Karşı Karşıya

O dönemde doksan kusur yaşında olan Gillenormand Baba hâlâ Filles-du-Calvaire Sokağı, 6 numarada, kendi evinde kızı Matmazel Gillenormand ile yaşıyordu. Hatırlanacağı gibi, ölümü, geçkin yaşına rağmen boyun eğmeden dimdik bekleyen, kederlerin altında iki büklüm olmayan o garip ihtarılardandı.

Yine de bir süredir kızı “Babam giderek çöküyor,” diyor. Hizmetçilere tokat atıyor, Basque kapayı açmakta geç kalınca bastonunu sahanlığa eski şiddetıyla vurmuyordu. Temmuz Devrimi onu ancak altı ay kadar öfkelendirmiş, *Moniteur* gazetesindeki şu eşleşmeyi sükünetle karşılamıştı: “M. Humblot-Conté, Fransa Yüksek Meclis Üyesi.” Aslında ihtar bezginlik içindeydi. Eğilmedi, boyun eğmedi; bu onun fiziksel tabiatından ziyade ahlaki tabiatından ileri geliyordu, yine de içten içe bir şeylerin göçüp gittiğini hissediyordu. Dört yıl Marius'ü bekledi, tam yerinde bir ifadeyle hiç geri adım atmadan; büyük bir inançla beklese de artık umutsuzluğa kapıldığı bazı anlarda kendi kendine “Marius beni biraz daha bekletirse...” demeye başlıyordu. Onun için katlanılmaz olan ölüm değil, Marius'ü bir daha görememe düşüncesi idi. Şimdiye dek aklına bile getirmediği bu düşünce artık zihinde belirmeye başlıyor, kanını donduruyordu. Doğal ve gerçek duygularda her za-

man olduğu gibi, özlem dedenin çekip giden nankör torunu na sevgisini daha da artırmıştı. Güneş en çok havanın eksisi on dereceye düştüğü aralık ayı gecelerinde aklımıza gelir. M. Gillenormand her şeyden öte dede olarak torunuyla arasını düzeltmek için adım atamazdı ya da atamayacağına inanıyordu: "Geberirim daha iyi," diyordu. Hata yaptığıni düşünmüyordu, ama Marius'ü sadece derin bir hüzün ve karanlığa yol alan yaşlı bir adamın suskun umutsuzluğuyla düşünüyordu.

Dişlerinin dökülmeye başlaması kederini daha da artırıyordu. M. Gillenormand öfke ve utanç duyduğu için kendine bile itiraf edemese de, bir kadını bile Marius'ü sevdiği kadar sevmemişti.

Odasında yatağının başucuna, ölen kızı Madam Pontmercy'nin on sekiz yaşında çizilmiş bir portresini astırmıştı, sabahları uyandığında görmek istediği ilk şey oymuş gibiydi. Bir gün hiç durmadan baktığı bu portreyi incelerken:

— Annesine benzıyor, dedi.

— Kız kardeşim mi? diye sordu Matmazel Gillenormand. Öyle tabii.

İhtiyar ekledi:

— Babasına da.

Bir keresinde, dizlerini birleştirip gözlerini hafifçe kapatıp çökmüş bir halde oturduğunu gören kızı ona:

— Baba ona hâlâ kızgın misiniz? demeye cesaret etmiş, daha ileri gitmeyi göze alamamıştı.

— Kime?

— O zavallı Marius'e?

İhtiyar yaşlı başını kaldırıp sisika ve kırışmış yumruğunu masanın üzerine koymuş ve her yanı titreten öfkeli bir sesle haykırmıştı:

— Demek zavallı Marius dediniz! O mösyö hokkabazın, sefil bir dilencinin, yüreksiz, ruhsuz, nankör bir kendini beğenmişin, rezil herifin tekidir!

Ve kızı gözündeki bir damla yaşı görmesin diye arkasını dönmüştü.

Üç gün sonra, dört saat süren suskunluğunu aniden bozup kızına:

— Matmazel Gillenormand'a bana ondan bir daha söz etmemesini rica etmek onuruna eriştim, dedi.

Matmazel Gillenormand denemekten vazgeçti ve şu derin teşhisi koydu:

— Yaptığı o budalalıktan sonra kız kardeşimi hiç sevmemi. Marius'ten nefret ettiği gün gibi aşıkâr.

“Yaptığı o budalalıktan sonra” *albayla evlendikten sonra* anlamına geliyordu.

Matmazel Gillenormand, tahmin edilebileceği gibi gözdesi olan mızraklı süvariyi, Marius'ün yerine geçirme girişimlerinde başarısız olmuş, M. Gillenormand bu değiştokuşu kabul etmemiştir. Yürekteki deliği hiçbir tipa tıkayamaz. Mirasın kokusunu alan Théodule de kendi payına onun hoşuna gitmek için çabalamayı bir angarya olarak görüyordu. İhtiyar, mızraklı süvarının canını sıkıyor, mızraklı süvari de ihtiyarın sinirlerine dokunuyordu. Teğmen Théodule neşeli olsa da geveze, havai ama sıradan, ehlikeyif ama içtenliksiz bir dosttu; metresleri olduğu doğrudyu ve onlardan çok sık söz ediyor, ama haklarında hep kötü sözler sarf ediyordu. Tüm yetenekleri kusurluydu. M. Gillenormand onun Babylone Caddesi'ndeki kişmanın çevresinde yaptığı çapkinlikleri dinlemekten bezmişti. Üstelik Teğmen Gillenormand bazen yakasına üç renkli kokart taktığı üniformasıyla geliyor, bu görünümü onu daha katlanılmaz kıliyordu. Gillenormand Baba sonunda kızına:

— Théodule'den sıkıldım. Barış zamanında savaşçı gibi giyinenleri pek sevmem. İstersen kendin misafir et. Sanırım kılıcını kullananları kılıç taşıyanlardan daha çok seviyorum. Kılıçların savaştaki şıklığısı kınların kaldırımdaki gürültüsünden daha hoş. Üstelik yalancı cengâver gibi şisinmek

ve kızlar gibi daracık giyinmek, zırhın altına korse takmak. Gerçek bir erkek çalım satmaya ve yapmacılığa eşit mesafe durur. Théodule'ünü kendine sakla, dedi.

Kızının:

— Ne olursa olsun o sizin yeğeninizin oğlu, demesi boşuyaydı. M. Gillenormand sapına kadar büyükbabaydı, kimse nin büyük amcası değildi.

Aslında bu durum, zeki bir adam olan M. Gillenormand'ın iki kuzeni mukayese etmesine, bunun sonucunda da Marius'ın evden gitmesine daha çok pişman olmasına yol açmıştı.

Bir akşam —Gillenormand Baba'nın şömineyi iyice yakmasına engel teşkil etmeyen 4 Haziran akşamında— baba kızını dikiş dikmesi için yan odaya göndermişti. Duvarları pastoral resimlerle süslü odasında tek başına oturmuş, ayaklarını şöminenin kenarına uzatmış, dokuz kanatlı Hint işi paravanın arkasında, dirseklerini iki mumlu yeşil abajurun bulunduğu masaya dayamış, işlemeli koltuğuna gömülmüştü; elinde bir kitap vardı, ama okumuyordu. Kendi zevkine göre, Direktuvar döneminin genç züppe modasına uygun giyinmişti ve Garat'nın eski bir portresini andırıyordu. Bu kılıkla sokağa çıkışa hiç kuşkusuz peşine takılanlar olacaktı, ama kızı ona her zaman giysilerini gizlemeye yarayan geniş bir piskopos pelerini giydirirdi. Evinde sadece yatağa girerken ve yataktan kalkarken robdoşambr giyer, *bunun insanı yaşlı gösterdiğini*, söylerdi.

Gillenormand Baba Marius'ü sevgiyle ve kederle düşünüyordu, ama genelde keder daha ağır basıyordu. Hırçın şefkatı her zaman olduğu gibi kızışıyor ve bir öfke seline dönüşüyor du. Aklını başına toplayıp, yüregini parçalayanı kabullenenecek noktaya gelmişti. Kendini artık Marius'ün geri dönmesi için hiçbir neden olmadığını, dönseydi şimdiye kadar zaten dönmiş olacağına, artık bu düşünceden vazgeçmek gerekiğine ikna ediyor, bu yanılısamanın sona erdiğini düşünüyor,

“o mösyöyü” görmeden öleceğini kabulleniyordu. Ama tüm benliği bu düşünceye ayak diriyordu, eski babalık duygusu buna razı olamıyordu. Her zamanki hüzünlü nakaratla:

— Nasıl! Demek gelmeyecek! diyordu. Saçsız başı göğsüne düşmüş; boş bakan, üzün ve öfke dolu gözlerini şöminekli küllere dikmişti.

Derin düşlerinin ortasında yaşı hizmetkârı Basque içeri girdi ve sordu:

— Mösyö, Mösyö Marius’ü kabul etmek ister mi?

Koltuğunda doğrulan ihtiyar galvanik akımla sarsılmış bir kadavra gibi solgundu. Kalbi sıkıştı.

— Mösyö Marius mü? diye geveledi.

— Bilmiyorum onu görmedim, dedi efendisinin bu görüntüsü karşısında şaşırıp ürken Basque. Nicolette bana Mösyö Marius adında genç bir adamın geldiğini söyledi.

Gillenormand Baba alçak sesle kekeledi:

— İçeri alın.

Ve sallanan başı, kapıya dikitiği gözleriyle hiç kimildamadan bekledi. Kapı yeniden açıldığında genç bir adam belirdi. Bu Marius’tü.

İçeri davet edilmesini beklercesine kapının önünde durdu. Abajurun ışığından eski püskü giysileri fark edilmese de, ciddi, dingin ama tuhaf bir biçimde hüzünlü yüzü seçilebiliyordu.

Şaşkınlıktan ve sevinçten serseme dönen Gillenormand Baba bir süre karşısında bir hayalet varmışçasına aydınltıtan başka hiçbir şey göremedi. Bayılmak üzereydi, Marius’ü ancak bir göz kamaşmasının arasından seçebiliyordu. Ta kendisiydi, Marius’ün ta kendisi.

Nihayet! Dört yıl sonra! Onun durumunu âdeten tek bir bakışla kavradı. Yakışıklı, asil ve çekici görünüyordu, büyümüş, serpilmiş, tavırları olgunlaşmıştı. Kollarını açmak, ona seslenmek, üzerine atılmak istedî, yüreği büyülenmenin etkisiyle eridi, kalbinden sevgi dolu sözler taşıyordu; nihayet du-

daklarında yoğunlaşan ve aslında kişiliğiyle tezat oluşturan bu şefkati aniden kaba sözlerle dışa vurdu.

- Burada ne işiniz var?
- Marius güclükle karşılık verdi:
- Mösyö...

Marius'ün kollarına atılmasını bekleyen M. Gillenormand ne onun ne de kendi tavırlarından hoşnut kalmıştı. Kendisinin kaba, Marius'ün ise soğuk olduğunu hissetti. Ne kadar müşfik ve üzgün hissetse de, dışarıdan bakıldığından sertti, buna engel olamamak yaşı adam için katlanılmaz ve sinir bozucu bir endişenin kaynağıydı. Huzunu geri geldi. Marius'ün sözünü boğuk bir sesle yanında kesti:

- O zaman buraya neden geldiniz?

Bu “o zaman” *bana sarılmaya gelmediyseniz* anlamını taşıyordu. Marius dedesinin mermeri andıran solgun yüzüne baktı.

- Mösyö...

İhtiyar yeniden sertleşti:

- Benden özür dilemeye, hatalarınızı kabul ettiğinizi söylemeye mi geldiniz?

Marius'ü hizaya getirdiğini ve “çocuğun” pes edeceğini sanıyordu. Marius ürperdi; kendisine sorulan babasını reddedip reddetmediğiydi; başına önüne eğip karşılık verdi:

- Hayır mösyö.

— Peki o zaman benden ne istiyorsunuz? diye haykırdı ihtiyar, içler acısı bir keder ve korkunç bir öfkeyle.

Ellerini birlestiren Marius bir adım atıp alçak ve titrek bir sesle:

- Mösyö bana merhamet edin, dedi.

Daha önce söylese dedesini yumuşatacak olan bu sözler M. Gillenormand'ı çileden çıkardı. Ayağa kalktı, dudakları bembeязdı ve yüzü titriyordu, iki eliyle bastonundan destek alsa da, uzun boyuyla başını öne eğmiş olan Marius'e tepeden bakıyordu.

— Demek size merhamet etmemi istiyorsunuz mösyö! Bir yeniyetme doksanlık bir ihtiyardan merhamet diliyor! Sizin daha yeni girdiğiniz hayattan ben çıkışıyorum; siz tiyatroya, balolara, kafelere, bilardo oynamaya gidiyorsunuz, zekisiniz, kadınların ilgisini çekiyorsunuz, yakışıklı bir gençsiniz, ben yazın ortasında şöminemin yanından ayrılamıyorum; siz dünyadaki tüm zenginliklerle donanmışsınız, bense yaşlılığın tüm yoksulluklarıyla, hastalıklarıyla, yalnızlığıyla uğraşıyorum! Otuz iki dişiniz, sağlam bir mideniz, pırıl pırıl gözleriniz var; gücünüz, iştahınız, sağlığınız, neşeniz yerinde; simsiyah saçlarınız gür, benimse ak saçlarım bile döküldü; dişlerim döküldü, bacaklarım tutmuyor, hafızam zayıflıyor, Charlot, Chaume ve Sainte-Claude sokaklarının isimlerini karıştırıyorum; işte bu haldeyim; sizin önünüzde aydınlichkeit gelecek var, bense karanlığa doğru ilerledikçe tek bir ışık huzmesi bile göremiyorum; söylemeye gerek yok âşiksınız, benim dünyada tek bir sevenim yok ve benden merhamet diliyorsunuz! Bak sen, Molière bunu unutmuş belli ki. Avukat beyler Adliye Sarayı'nda da böyle şakalar yapıyorsanız, size içtenlikle iltifat edeceğim. Çok gülünçsunuz.

Ve doksanlık ihtiyar öfkeli ve ciddi bir ses tonuyla devam etti:

— Söyleyin benden ne istiyorsunuz?

— Mösyö, dedi Marius, varlığımın sizi rahatsız ettiğini biliyorum, ama sizden sadece bir şey istemek için geldim, sonra hemen gideceğim.

— Siz bir ahmaksınız! Size buradan gitmenizi kim söyledi ki?

Yüreğinin derinliklerinden yayılan bu yumuşak sözler: *Ama hadi özür dileşene! Sarılsana bana!* anlamına geliyordu. M. Gillenormand, Marius'ün birkaç saniye sonra gideceğini, onu kötü karşıladığı, sert sözleriyle bezdirdiğini hissediyor, içinden bunları söyleken kederi artıyor ve kederi aniden öfkeye dönüştüğünden sertleşiyordu. Marius'ün

bunu anlamasını bekliyordu ama Marius bunu anlamadı; bunun üzerine yaşlı adam hiddetle devam etti:

— Nasıl olur! Bana, dedenize saygısızlık ettiniz, nereye gittiğinizi bile söylemeden evi terk ettiniz, teyzenizi üzdünüz, tabii ki serseri hayatı yaşamak, volta atmak, caka satmak, eğlenmek, geç saatte eve dönmek daha çok hoşunuza gitti, bana hiç haber göndermediniz, ödememi bile istemeden borca girdiniz, kavga edip taşkınlıklar yaptınız ve dört yıl sonra evime geliyorsunuz ve bana söyleyecek başka bir şey bulamıyorsunuz!

Bu sert tavırlarla torununun içinde şefkat duyguları uyandırmak yerine onu suskulüğe itiyordu.

M. Gillenormand buyurgan tarzının kendine özgü bir ifadesi olarak kollarını kavuşturdu ve Marius'e çıkıştı:

— Bu konuşmayı bitirelim. Benden bir şey istemeye geldiğinizi söylemiştiniz. Nedir? Konuşun.

— Mösyo, dedi Marius uçuruma yuvarlanacağını hisseden birinin bakışlarıyla, sizden evlenmemeye izin vermenizi istiyorum.

M. Gillenormand'ın zili çalması üzerine Basque kapayı araladı.

— Kızımı çağırın.

Birazdan, kapı yeniden açıldı ve Matmazel Gillenormand içeri girmeden bekledi. Marius sessizce ayakta duruyordu, bir suçlu gibi kollarını iki yanına sarkıtmıştı; M. Gillenormand odayı turluyordu. Kızına dönüp:

— Bir şey yok. Mösyo Marius geldi. Ona merhaba deyin. Mösyo evlenmek istiyor. İşte hepsi bu. Şimdi gidin.

Boğuk sesle söylenen bu kısa sözler ihtiyarın yüreğinin garip bir öfkeyle dolduğunu gösteriyordu. Teyzesi ürkmüş bir halde Marius'e baktı, onu güçlükle tanıdı; babası gürleyince tek söz bile etmeden kasırganın önünde kaybolan bir saman çöpü gibi hızla kayboldu.

Bu arada Gillenormand Baba şöminenin kenarına yaslanmıştı.

— Demek evleneceksiniz! Yirmi bir yaşında! Her şeyi ayarlamışsını! Geriye formaliteden bir izin almak kaldı. Oturun mösyö. Sizi görme şerefine erişemediğim günden beriinizde bir devrim gerçekleştirmiştiniz. Jakobenler ağır basmış. Halinizden memnun olmalısınız. Baron olunca cumhuriyetçilikten vazgeçtiniz sanırım? Kimliğinizle bütünlüşmiş bunlar. Cumhuriyetçilik baronluğa renk katar. Temmuz nişanı aldınız mı? Louvre'un bir bölümünü ele geçirdiniz mi mösyö? Hemen yakında, Nonaindières Sokağı'nın tam karşısında Saint-Antoine Caddesi var, orada bir evin üçüncü katının duvarında, üzerinde 28 Temmuz 1830 yazan bir top güllesi var. Gidin görün. Çok fiyakalı duruyor. Ah! Dostlarınız harikalar yaratıyor! Bu arada, Berry Dükü Anıtı'nın yerine çeşme yapmayı düşünmüyorlar mı? Demek evlenmek istiyorsunuz? Kiminle? Kim olduğunu sorma patavatsızlığında bulunabilir miyim?

Durdu ve Marius'e cevap verme fırsatı vermeden öfkeyle ekledi:

— Demek bir işiniz var? Maddi durumunuz iyi, öyle mi? Avukatlık mesleğinden ne kadar kazanıyorsunuz?

— Hiçbir şey, dedi Marius sert ve vahşi bir kararlılıkla.

— Hiçbir şey mi? Geçinmek için benim gönderdiğim paradan başka hiçbir şeyiniz yok mu?

Marius karşılık vermeyince M. Gillenormand devam etti:

— Tamam anlıyorum, demek kız zengin?

— Benim kadar.

— Nasıl! Parası yok mu?

— Yok.

— Miras bekłentisi?

— Sanmıyorum.

— Beş parasız! Babası ne iş yapıyor?

— Bilmıyorum.

— Kızın ismi ne?

— Matmazel Fauchelevant.

- Fauche ne?
- Fauchelevant.
- Peh! dedi ihtiyar.
- Mösyö! diye haykırdı Marius.

M. Gillenormand kendi kendine konuşur gibi sözünü yarıda kesti:

— İşte bu, yaş yirmi bir, iş güç yok, yılda ancak bin iki yüz frank gelir, Barones Pontmercy manavdan kırk santime maydanoz alacak.

— Mösyö, dedi Marius kaybolup giden son umudun şashkınlığıyla, size yalvarırım! Tanrı aşkına mösyö, ayaklarınızı kapanırım, lütfen evlenmemeye izin verin!

Ihtiyar hem öksürüp hem karşılık vermeye hazırlanırken keskin ve iğrenç bir kahkaha attı.

— Ha-ha-ha! İçinizden “Tabii ki gidip şu ihtiyar budalayı, ahmak moruğu bulayım! Ne yazık ki yirmi beş yaşında değilim!”²⁷ O yaşta olsaydım ona noter kanalıyla nasıl da saygın bir uyarıda bulunacaktım! Ona hiç ihtiyacım kalmazdı!” diye geçirdiniz. “Olsun, o yaşı serseme: ‘Beni görünce çok mutlu oldun, mösyö bilmem kimin kızı matmazel bilmem ne ile evlenmek istiyorum, benim ayakkabım yok, onun elbisesi yok, olsun, mesleğimi, geleceğimi, gençliğimi, hayatımı çöpe atmak, boynuma dolanmış bir kadınla sefalete dalış yapmak istiyorum, ben böyle düşünüyorum, senin de kabul etmen gerekl’” derim, o fosil de kabul eder,” diyeceğinizi düşündünüz. Hadi evlat, dileğini yap, boynuna bir taş bağlayıp kendini suya at, Pousselevant’ınla, Coupelevant’ınla evlen... Asla kabul etmem mösyö, asla!

- Baba!..
- Asla!

Bu “asla” sözcüğünün telaffuzu karşısında Marius tüm umudunu kaybetti. Başını öne eğip ağır adımlarla, giden

²⁷ Fransa'da 1933'e kadar erkeklerin 25 yaşını doldurmadan evlenebilmeleri için ebeveynlerinin izni gerekiyordu. (ç.n.)

birinden çok ölmek üzere olan biri gibi sendeleyerek kapıya doğru ilerledi. Gözlerini ondan ayırmayan M. Gillenormand Marius'ün kapıyı açıp dışarı çıkacağı anda coşkulu ve şımarık ihtiyar canlılığıyla dört adım attı, yakasından yakkadığı Marius'ü kararlı bir şekilde odaya çekip bir koltuğun üzerine fırlattı.

— Bana her şeyi anlat!

Tavrını değiştirmesini sağlayan, Marius'ün ağızından kaçan *baba* sözcüğüydı.

Marius şaşkınlıkla ona baktı. M. Gillenormand'ın yüzünde sert ve tasvir edilemez bir babacanlığın ifadesi vardı. Ata yerini büyüğbabaya bırakmıştı.

— Hadi konuş, bana aşklarını anlat, içini dök, bana her şeyi söyle! Vay canına! Bu gençler ne ahmak!

— Baba, diye tekrarladı Marius...

İhtiyarın tüm yüzü muhteşem bir parıltıyla aydınlandı.

— İşte böyle! Bana baba diye hitap et, ne olacağını göreceksin!

Şimdi bu kabalıkta öyle yumuşak, öyle uysal, öyle içten, öyle babacan bir tarz vardı ki, cesaretini yitirmişken bir anda umuda kapılan Marius afallamış, kendinden geçmişti. Masanın kenarına oturduğu için mumların ışığı M. Gillenormand'ın şaşkınlıkla incelediği giysilerinin pespayelliğini ortaya koyuyordu.

— Tamam baba, dedi Marius...

— Ah! Şuraya bak, diye araya girdi M. Gillenormand, demek gerçekten hiç paran yok? Bir hırsız gibi giyinmişsin.

Bir çekmeceden çıkardığı keseyi masanın üzerine koydu:

— Al yüz louis, kendine bir şapka al.

— Baba, diye devam etti, babacığım bir bilseniz! Onu ne kadar sevdigimi tahmin edemezsiniz, onu ilk kez Luxembourg Bahçesi'nde gördüm; ilk başlarda hiç ilgimi çekmiyordu, sonra nasıl olduğunu anlayamadan ona âşık oldum. Ah! Bu beni nasıl da bahtsız kıldı! Ama artık onu her gün evinde

görüyorum, babası bilmiyor, düşünsenize buradan gidecekler, akşamları bahçede buluşuyoruz, babası onu İngiltere'ye götürmek istiyor, bunun üzerine bende içimden "Gidip dedemi göreyim ve ona her şeyi anlatayım," dedim. Önce delirecektim, ölecektim, hasta düşecektim, kendimi nehre atacaktım. Onunla mutlaka evlenmem lazım yoksa delireceğim. İşte tüm gerçek bu, söylemeyi unuttuğum bir şey kalmadı, sanmıyorum. Plumet Sokağı'nda bahçe parmaklığı olan bir evde oturuyor. Invalides tarafında.

Gözleri parlayan Gillenormand Baba Marius'ün yanına oturmuştu. Onun sesini duymanın tadını çıkarırken, bir yan dan da çektiği enfiyenin keyfine varıyordu. Plumet Sokağı sözleri üzerine, enfiye kutusunu dizlerinin üzerine düşürdü.

— Plumet Sokağı! Plumet Sokağı mı dedin? Şuraya bak! Kışla yok mu orada? Elbette. Kuzenin Théodule bana ondan söz etti. Mızraklı süvari subayı. Küçük bir kız, sevgili dostum, küçük bir kız! Tabii ki Plumet Sokağı. Eskiden adı Blomet Sokağı'ydı. Şimdi hatırlıyorum. Plumet Sokağı'ndaki parmaklığın ardından o küçük kızdan söz edildiğini duydum. Bir bahçede, hoppa bir Paméla. Zevkliyimşsin. Akça pakça bir kızmış. Aramızda kalsın, sanırım o ahmak süvari ona kur yapıyor. Aralarında ne var bilmiyorum. Ama olsun. Zaten ona inanmak doğru değil. Kendini övüp duruyor. Marius! Senin gibi bir delikanının âşık olması beni çok mutlu etti. Tam âşık olacak yaştasın. Jakoben olmaktadırsa âşık olmanın tercih ederim. Mösyö Robespierre olmaktadırsa bir kadının, yirmi kadının jüponıyla kendinden geçmeni tercih ederim. Kendi payıma baldırı çıplaklar arasında sadece kadınları sevdim. Ne yaparsın, güzel kızlar güzeldir! Küçük kız a gelince seni babasının haberi olmadan içeri alıyor. Doğrusu da budur. Benim de böyle maceralarım oldu. Ne yapılması gerektiğini biliyor musun? Bu işler bu kadar ciddiye alınmaz, insan kendini uçuruma sürüklemez; beş parası yokken evlenmeye karar verip belediye başkanının karşısına

çıkmez. Ahmaklık etmeden kurnazca, sağduyuyla hareket edilir. Sevişin ölümlüler, ama evlenmeyin. Aslında iyi yürekli ve eski bir çekmecesinde her zaman birkaç deste parası olan dedeye: "İşte böyle dede," denir, o da: "Çok basit," diye cevap verir. Gençliğin eğlenmeyi bilmesi, ihtiyarlığın da boyun eğmesi gereklidir. Ben de genç oldum, sen de yaşlanacaksın. Hadi evlat, bu söylediklerimi sen de torununa anlatabilirsin. İşte sana iki yüz frank. Hayta keyfine bak! En iyisi budur! Aşk böyle unutulur. Evlenmeye ne gerek var, ama yine de ilişkini sürdür. Beni anlıyor musun?

Taş kesilen ve tek bir söz söylemek için ağını açacak hali dahi kalmayan Marius başını hayır anlamında salladı.

Gülmekten gözleri yaşaran ihtiyar, yaşı gözünü kırptıktan sonra, Marius'ün dizine bir şaplak indirdi; gizemli ve parıldayan bakişlarla Marius'ün gözlerinin içine baktı, şefkatli bir ifadeyle omuz silkerek:

— Ahmak! Onu metresin yapsana.

Marius'ün rengi soldu. Dedesinin şimdiye kadar söylemeklerinden hiçbir şey anlamamıştı. Tekrar tekrar söylediği Blomet Sokağı, Paméla, kışla, mızraklı süvari subayı gibi sözler Marius'ün önünden bir gölge oyunu gibi gelip geçti. Bir zambak kadar saf ve temiz olan Cosette ile hiçbir ilgisi olmadığını düşünmüştü. Ama bu zırvalama Marius'ün nihayet idrak ettiği ve Cosette'e yönelik ağır bir hakaret içeren sözlerle bitmişti. "Onu metresin yapsana," sözü ağırbaşlı delikanının yüreğine hançer gibi saplanmıştı.

Ayağa kalkıp yerdeki şapkاسını aldı ve sert, kendinden emin adımlarla kapıya yürüdü. Orada dönüp dedesini saygıyla selamladı, başını kaldırdı ve şöyle dedi:

— Beş yıl önce babama hakaret etmiştiniz; şimdiki karıma hakaret ediyorsunuz. Sizden hiçbir şey istemiyorum mösyö. Elveda.

Şaşkına dönen Gillenormand Baba ağını açtı, kollarını uzattı, ayağa kalkmaya çalıştı ve tek söz bile edemededen ka-

pının kapandığını, Marius’ün gözden kaybolduğunu fark etti. Birkaç saniye boyunca başına yıldırım düşmüş, bir yumruk boğazını sıkıormuş gibi konuşmadan, kımıldamadan, soluk bile almadan öylece kalakaldı. Nihayet koltuğundan fırlayıp doksanlık bir adamın hızıyla pencereye koşup bağırmaya başladı:

— Yetişin! Yetişin!

Önce kızı geldi, ardından da hizmetçiler odaya girdi. İçler acısı hırıltıyla devam etti:

— Arkasından koşun! Onu yakalayın! Ben ona ne yaptım? Delirmiş bu! Çekip gitti! Ah! Tanrım! Ah! Tanrım! Bu kez asla geri dönmeyecek!

Sokağa bakan pencereyi titreyen yaşlı elliyle açıp beline kadar dışarı sarkmış, şöyle bağıriyordu:

— Marius! Marius! Marius! Marius!

Basque ve Nicolette düşmesin diye onu kollarından tutmuştu.

Tam o sırada Saint-Louis Sokağı’nın köşesini dönen Marius artık onu duyamazdı.

Ellerini endişeyle iki üç kere şakaklarına götüren doksanlık ihtiyar nabızı durmuş, sesi kesilmiş, gözünün feri sönmüş bir halde sendeleyerek geriledi ve bir koltuğa yiğildi. Başı ve dudakları şaşkın bir ifadeyle titrerken, gözlerinin önündeki her şey silinip gitti, yüreğinde geceye benzeyen derin ve kasvetli bir gölgeden başka bir şey yoktu.

Dokuzuncu Kitap *Nereye Gidiyorlar?*

I

Jean Valjean

Aynı gün öğleden sonra dört buchuğa doğru, Jean Valjean, Champ de Mars'ın en ıssız yamaçlarından birinde tek başına oturmuştu. Artık kâh temkinli olmak için, kâh kendi başına kalma isteğiyle, kâh da –insanın içine yavaş yavaş nüfuz eden– alışkanlıklarındaki bir değişikliğin sonucu olarak Cosette'le nadiren dışarı çıkıyordu. Üzerinde işçi gömleği, çadır bezinden gri pantolonu ve başında yüzünü gizleyen uzun siperlikli kasketi vardı. Cosette hakkında bir süredir zihnini kurcalayan ve ürküten bulutlar dağılmış, kendini mutlu ve dingin hissetmeye başlamıştı. Ama son bir iki haftada bu kez kendini farklı türden endişelere sürükleyen olaylar yaşamıştı. Bir gün bulvarda gezinirken Thénardier'ye rastlamıştı; Thénardier, kılık değiştirdiği için onu tanıyamamıştı, ama Thénardier'yi oturduğu mahallede birkaç kez daha görmek Jean Valjean'ın önemli bir karar almasına yetmişti. Thénardier o civardaydı; bu da tehlikede oldukları anlamına geliyordu. Ayrıca Paris'te hareketli günler yaşanmış-

yordu; siyasi çalkantılar her an tetikte ve oldukça tedirgin olan polisten gizlenen biri açısından sakıncalar doğuruyordu ve Pépin ya da Morey'in izini süren polisin Jean Valjean gibi bir kaçağı yakalama ihtimali yüksekti. Jean Valjean Paris'i hatta Fransa'yı terk edip İngiltere'ye geçmeye karar vermişti. Cosette'i de bu durumdan, Fransa'dan ayrılmayı istediği tarihten sekiz gün önce haberdar etti. Champ de Mars'ta tümseğe oturmuş, Thénardier'yi, polisi, yolculuğu ve pasaport almanın zorluklarını düşünmeye başlamıştı.

Her açıdan kaygılıydı.

Nihayet o gün yaşanan ve bir türlü açıklayamadığı bir olay endişelerini iyice artırmıştı. O günün sabahında en erken o kalkmıştı, Cosette daha penceresini açmadan o bahçede gezinmeye başlamıştı, aniden duvara muhtemelen bir çiviyle kazılmış şu yazıyı fark etmişti:

16, Verrerie Sokağı.

Siyah duvardaki kertiklerin bembeяз olmasından, yerdeki ısrınan otlarının üzerinde alçı tozlarının bulunmasından bu yazının yeni, hatta muhtemelen o gece yazıldığı anlaşılıyordu. Bu neyin nesiydi? Bir adres miydi? Birilerine bırakılmış bir işaret mi? Kendisi için bir uyarı mı? Her halükârda birileri bahçeye girmiştir. Evi daha önce de alarma geçiren ilginç olayları hatırladı. Zihni bu konuya yoğunlaştı. Ürküteceği endişesiyle Cosette'e duvardaki yazıldan söz etmedi. Güneşin yansittığı bir gölgeden tümseğin tepesinde, tam arkasında birisinin durduğunu anladı. O yöne döndüğünde dörde katlanmış bir kâğıt dizlerine düştü, sanki bir el kağıdı Jean Valjean'ın başının üzerinden atmıştı. Kâğıdı aldı, katını açtı, kurşun kalemlle büyük harflerle yazılmış şu sözleri okudu:

EVDEN TAŞININ.

Hızla ayağa kalktı, yamaçta kimse yoktu; etrafına bakındı; gri bir gömlek, kül rengi kadife bir pantolon giymiş, bir çocuktan büyük, bir yetişkinden küçük görünen birinin korkuluğu aşip Champ de Mars hendeğine girdiğini gördü.

Jean Valjean oldukça düşünceli bir halde derhâl eve döndü.

II

Marius

Marius küçük bir umutla gittiği M. Gillenormand'ın evinden korkunç bir umutsuzlukla ve üzgün olarak ayrılmıştı.

Zaten, insan ruhu hakkında biraz fikir sahibi olanlar mızraklı süvari, subay, ahmak, kuzen Théodule sözlerinin zihninde hiçbir şüphe uyandırmadığını anlayacaklardır. Dramatik şairler görünüşe bakıp dedenin torununa aniden yaptığı bu açıklamaların bazı karışıklıklara yol açacağını umabilirler. Ama dramın öne çıktığı anlarda gerçeklik geriler. Marius kötülük konusunda hiçbir şeye inanmayacak yaşıydi; yaş ilerledikçe insan her şeye inanmaya başlar. Şüpheler kırışıklıklardan başka bir şey değildir. Gençliğin ilk dönemlerinde şüpheyeye yer yoktur. Othello'yu altüst eden, Candide'i hiç etkilemez. Cosette'i suçlamak! Kolayca işleyebileceği tonla suç vardı, ama o suçu işleyemezdi.

Sokakları arşınlamaya başladı, acı çekenlerin dermanı. Hatırlayabileceği hiçbir şeyi düşünmedi. Saat ikide Courfeyrac'ın evine dönüp giysileriyle yatağına uzandı. Düşüncelerin beyنinde gidip geldiği o bunaltıcı uykuya daldığında güneş çoktan doğmuştu. Uyandığında başına şapkalarını geçirmiş olan Courfeyrac, Enjolras, Feuilly ve Combeferre'in aceleyle dışarıya çıkmak için hazırlandıklarını gördü.

— General Lamarque'ın cenaze törenine geliyor musun? diye sordu Courfeyrac.

Courfeyrac'ın Çince konuştuğunu sandı.

Onların ardından Marius de dışarı çıktı. Javert'in 3 Şubat günü kendisine emanet ettiği tabancaları cebine koydu. İkişi de doluydu. Onları hangi karanlık düşüncenin etkisiyle yanına aldığı tahmin etmek güçtü.

Bütün gün nereye gittiğini bilmeden dolaştı; ara sıra yağmur yağdı, ama o bunun farkında bile değildi; akşam yemeği için bir fırından bir baget aldı, cebine koydu ve unuttu. Bir ara farkında olmadan kendini Seine'in sularına bıraktı. Beynin kazan gibi kaynadığı anlar vardır. Marius'ın beyni de o haldeydi. Dün akşam attığı adımdan bu yana hiç umudu kalmamıştı, artık hiçbir şeyden korkmuyordu. Büyük bir sabırsızlıkla akşamı bekliyordu, tek net düşüncesi akşam dokuzda Cosette'i göreceğiydi. Bu son mutluluk artık tüm geleceğiydi, ondan sonrası karanlıklara gömülmüştü. En işsiz bulvarlarda yürüken ara sıra Paris'in merkezinden gelen garip gürültüler duyduğunda, bir an için düşlerinden sıyrılıyor ve kendi kendine: "Çatışma mı var?" diye soruyordu.

Hava kararırken saat tam dokuzda Cosette'e söz verdiği gibi Plumet Sokağı'ndaydı. Parmaklıklara yaklaştığında her şeyi unuttu. Kırk sekiz saatir görmediği Cosette'i yeniden görecekti; zihindeki tüm düşüncelerin silinmesiyle içini derin bir sevinç kapladı. Yüzyıllar gibi gelen böyle dakikaların tüm yüreği doldurmak gibi görkemli ve hayran olunası bir işlevi vardır.

Demir çubuğu yerinden çıkan Marius hızla bahçeye daldı. Cosette her zaman beklediği yerde değildi. Ağaçlıklar geçip basamakların yanındaki girintiye giderken içinden:

— Beni orada bekliyor, dedi. Cosette orada da yoktu. Gözlerini yukarı kaldırıldığından evin pencere kanatlarının kapalı olduğunu gördü. Bahçede tur attı, kimse yoktu. Yeniden evin önüne gelip, aşktan kendini kaybetmiş, keder ve endişeyle korkmuş, öfkelenmiş bir halde geç saatte evine dönen biri gibi pencerenin kanatlarına vurdu. Pencerenin açılması

ve kasvetli yüzüyle beliren babanın “Ne istiyorsunuz?” deme olasılığına aldırmadan vurmaya devam etti. Aklından geçenlerin yanında böyle bir karşılaşma hiçbir şey değildi. Pencereye vururken sesini yükseltip buyurgan bir ifadeyle “Cosette! Cosette!” diye bağırdı. Kimse cevap vermedi. Bahçede, evde kimse yoktu. Marius umutsuz bakışlarını mezar gibi karanlık, sessiz ve boş olan bu iç karartıcı eve sabitledi. Cosette’ın yanında mutlu saatler geçirdiği taş banka baktı. Ardından uysal ve kararlı yüreğiyle sahanlıkta oturdu, düşüncelerinin derinliklerinde aşkıni kutsadı ve kendi kendine Cosette gitmeye göre yapacağı tek şeyin ölmek olduğunu söyledi.

Aniden sokak tarafından, sanki ağaçların arasından gelen bir ses duydu:

— Mösyö Marius!

Doğruldu:

— Kim o?

— Mösyö Marius orada misiniz?

— Evet.

— Mösyö Marius dostlarınız sizi Chanvrearie Sokağı’ndaki barikatta bekliyorlar.

Kendisine hiç de yabancı gelmeyen bu çatlak ve boğuk ses Eponine’inkine benzıyordu. Parmaklıklara koşan Marius demir çubuğu yerinden çıkarıp başını dışarı uzattığında, genç bir adama benzeyen birinin koşarak karanlıklara daldığını gördü.

III

M. Mabeuf

Jean Valjean’ın kesesi M. Mabeuf’ün işine yaramamıştı. M. Mabeuf saygın ve çocuksu ağırlaşılılığıyla yıldızların hediyesini kabul etmemiş, bir yıldızın altın paraya dönüşece-

ğine inanmamıştı. Gavroche'dan gelenin gökten düşüğünü sanmıştı. Keseyi kayıp bir eşya gibi sahibi gelip alana kadar emanet etmek için polis karakoluna götürmüştür, sahibi çıkmayınca da kese ortadan kaybolmuş, böylece M. Mabeuf'e faydası olamamıştı.

M. Mabeuf yoksullaşmaya devam ediyordu. Austerlitz Mahallesi'ndeki bahçesinde yaptığı çivit deneyleri gibi Jardin des Plantes'da yaptığı deneyler de başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bir yıl önce, yardımcısının ücretini ödeyemiyordu; şimdiyse görüldüğü gibi evinin kirasını ödeyemez hale gelmişti. Yediemin, aradan geçen on üç ayın ardından Flora'nın bakırlarını satmış, kazancılar da onlardan tence-re yapmıştır. Bakırları satılıncı, Flora'sının eksik bölümlerini bile tamamlayamadığı için elinde kalan metinleri almış santime bir sahafa satmış, yaşamının eserinden geriye hiçbir şey kalmamıştı. Kitabının parasını yemeye başladı. Bu zayıf kaynağın tükendiğini fark ettiğinde bahçesiyle ilgilenmeyi de bıraktı. Ondan daha önce, uzun zaman önce, iki yumurta-dan ve ara sıra yediği bir parça siğır etinden de vazgeçmiştir. Ekmekle patates yiyordu. Son mobilyalarını, ardından yatak takımını, elbiselerini, battaniyelerini, kuru ot koleksiyonlarını, baskı kalibini, çift olan neyi varsa tekini sattı; ama elinde hâlâ aralarında *Les Quadrins historiques de la Bible*'nın 1560 baskısının, Pierre de Besse'in *La Concordance des Bibles*'ının, Jean de la Haye'nin Navarre kralicesine atfettiği *Les Marguerites de la Marguerite*'ının, Villiers Hotman'ın *De la Charge et dignité de l'ambassadeur*'ünün, 1644 baskısı bir *Florilegium rabbinicum*'unun, Tibullus'un *Venetiis, in oedibus Manutianis* altbaşlığıyla çıkan 1567 baskısı, Laertios Diogenes içinde 411 numaralı el yazmasının XIII. yüzyılda Vatikan'da bir araya getirilmiş ünlü versiyonlarının ve Venedik'te Henri Estienne tarafından derlenen 393 ve 394 numaralı el yazmalarının ve XII. yüzyılda sadece Napoli Kütüphanesi'nde bulunan Dor lehçesiyle yazılmış tüm me-

tinlerin bulunduğu 1644 Lyon baskısının da yer aldığı nadir ve çok değerli kitapları vardı. Odasında asla ateş yakmayan M. Mabeuf mum harcamamak için güneş batarken yatıyordu. Artık komşusu da kalmamış gibi idi, dışarı çıktıığında herkes yanından uzaklaşıyordu, o da bunun farkındaydı. Bir çocuğun sefaleti bir anneyi, bir delikanlığın sefaleti genç bir kızı ilgilendirir, bir ihtiyarın sefaletiyse kimseyi ilgilendirmez. Bu tüm dertlerin en soğuğudur. Yine de Mabeuf Baba çocuksu dinginliğini tamamıyla kaybetmemiştir. Kitapları görünce gözleri parlıyor, Laertios Diogenes'in yegâne nüshasını incelediğinde gülümşüyordu. Gerekli olanlar dışında sakladığı tek mobilyası camlı dolabydı.

Bir gün Plutarkhos Ana ona:

— Yemek yapacak bir şey yok, dedi.

Yemek dediği bir ekmek, dört beş patatesten ibaretti.

— Borç yazdırırsak?

— Bildiğiniz gibi kabul etmiyor.

Camlı dolabı açan M. Mabeuf típkı çocukların hanımasını öldüreceğini seçen bir baba gibi uzun süre tek tek bütün kitaplarına baktı, ardından aceleyle bir tanesini çekip koltuğunun altına sokarak dışarı çıktı. İki saat sonra döndüğünde koltuğunun altında hiçbir şey yoktu, masanın üzerine bir buçuk frank bırakıp:

— Şimdi yemeği hazırlayabilirsiniz, dedi.

Plutarkhos Ana o anda yaşlı adamın temiz yüzüne bir daha hiç kaybolmayan kasvetli bir gölgenin düştüğünü fark etti.

Ertesi gün, daha ertesi gün, ondan sonraki her gün her şeye yeniden başlamak gerekiyor, koltuğunun altında bir kitapla dışarı çıkan M. Mabeuf birkaç frankla geri dönüyordu. Sahaflar zor durumda olduğunu bildiklerinden, bir zamanlar kendilerinden yirmi franka almış olduğu bir kitala şimdi bir frank veriyorlardı. Kitapları yavaş yavaş eksiliyor, ara sıra belki de kitaplarının kendisinden daha uzun

ömürlerini diler gibi içinden: "Zaten seksen yaşına geldim," diyordu. Kederi giderek artıyordu. Yine de bir keresinde çok sevindi. Malaquais Rıhtımı'nda Robert Estienne'in bastığı bir kitabı 2 franka satıp, Grès Sokağı'nda Aldo Manuzio'nun bir kitabını iki buçuk franka satın almıştı. Plutarkhos Ana'ya parlayan gözleriyle: "Yarım frank borçlandım," dedi. O akşam yemek yemedi.

Bahçecilik Derneği'nin üyesiydi. Yoksulluğu herkes tarafından bilindiğinden dernek başkanı bir gün onu ziyaret edip kendisine yardım etmesi için Tarım ve Ticaret Bakanı'yla konuşacağına söz verdi ve konuştu.

— Ama nasıl olur? diye haykırdı bakan. Onu tanırıım! Yaşı bir bilgedir! Botanikcidir! Kendi halinde bir adamdır! Onun için bir şeyler yapmak gerek! Bakan ertesi gün M. Mabeuf'ü akşam yemeği için davet etti. Mektubu sevinçten titreyerek Plutarkhos Ana'ya gösterirken:

— Kurtulduk! dedi.

Ertesi gün bakana gittiğinde, kırış kırış kravatının, eski ekose ceketinin, yumurtayla cilaladığı ayakkabılarının kapıcıları şaşırlığını fark etti. Kimse, hatta bakan dahi onunla konuşmadı. Akşam ona doğru, hâlâ haber beklerken, bakanın dekolte bir elbise giydiği için yanına yaklaşmaya cesaret edemediği karısının:

— Bu yaşlı mösyo de kim? diye sorduğunu duydu. Gece yarısı sağanak yağmurun altında yürüyerek eve döndü. Giderken arabanın parasını ödemek için bir Elzévir satmıştı.

Her akşam yatmadan önce, Diogenes Laertios'tan birkaç sayfa okuinayı alışkanlık edinmişti. Metnin ayrıntılarından keyif alacak kadar Yunanca biliyordu. Artık başka bir şyeden zevk almıyordu. Birkaç hafta sonra, Plutarkhos Ana aniden hastalandı. Eczaneden ilaç alamamak fırından ekmek alamamaktan daha acıdır. Bir akşam, doktor oldukça pahalı bir reçete yazdı. Üstelik hastalığı giderek ciddileşiyordu ve bir yardımcı gerekliydi. M. Mabeuf boş kitaplığını

açıtı. Elinde sadece Diogenes Laertios kalmıştı. Yegâne nüshayı koltuğunun altına koyup dışarı çıktı, o gün 4 Haziran 1832'ydi; Saint-Jacques Kapısı'na, Royol'ün devrettiği kitapçıya gitti ve yüz frankla geri döndü. Gece beş franklık banknotlardan oluşan para destesini yaşılı hizmetkârin masasına bıraktı, tek laf etmeden odasına çekildi.

Ertesi gün, şafak vakti bahçedeki ters dönmüş taşın üzereine oturdu. Çitin üzerinden başını öne eğmiş, boş bakan gözlerini kurumuş çiçek tarhına dikmiş bir halde tüm sabah hiç kimildamadan durduğu görülebiliyordu. Ara sıra yağmur yağıyordu; ama o farkında değildi. Öğleden sonra Paris'in merkezinden korkunç gürültüler gelmeye başladı. Tüfek seslerine ve kalabalıkların uğultusuna benziyordu.

Kafasını kaldırın Mabeuf Baba yoldan geçen bir bahçivana sordu:

— Neler oluyor?

Küreğini sırtına atmış olan bahçivan son derece sakin bir ses tonuyla karşılık verdi.

— Ayaklanma başladı.

— Ayaklanma mı?

— Evet. Çatışıyorlar.

— Ama neden?

— Öyle gerekiyor!

— Ne tarafta?

— Arsenal tarafında.

İçeri giren Mabeuf Baba şapkasını aldı, gayriihtiyari koltuğunun altına sokuşturacak bir kitap aradı, ama bulamadı; içinden “Ah! Doğru ya!” dedi ve şaşkınlık ifadeyle çıkıştı.

EEEEEEEEE
EEEEEEEEE

*Onuncu Kitap
5 Haziran 1832*

I

Soruna Yüzeysel Bir Bakış

Başkaldırı neden kaynaklanır? Hiçbir şeyden ve her şeyden. Yavaş yavaş yayılan bir elektrik akımı, sıçrayan bir kivilcim, başıboş gezinen bir güç, geçip giden bir esinti. Bu esinti konuşan başlara, düşleyen beyinlere, acı çeken ruhlara, yanıp tutuşan tutkulara, inleyen sefaletlere rastlar ve onları önüne katıp götürür.

Nereye?

Rastgele her yere. Devlet'in, yasaların, diğerlerinin refahı ve küstahlıklarının karşısına.

Kıskırtılmış kanılar, hırçınlaştırılmış coşkular, harekte geçirilmiş hoşnutsuzluklar, bilenmiş öfkeler, bastırılmış savaşma içgüdüsü, galeyana gelmiş genç cesaretler, cömert gözükaraklılar; merak, değişim arzusu, beklenmedik olana duyulan açlık, yeni bir gösterinin afişine sevinçle bakıldığından, sevilen bir oyunun başlayacağını bildiren zil sesi duyulduğunda hissedilen duygular, anlaşılmaz kinler, hınçlar, hayal kırıklıkları, kaderin yüze gülmeyeceğine duyulan inançlar, felaletler, kuruntular, dik bayırlarla çevrili ihtiraslar, bir yıkımın

çıkış yolu olduğunu düşünenler, nihayet en alta ayaktakımı, alev alan o çirkef kuyusu, işte başkaldırının unsurları.

En yücesinden en alçağına kadar her şeyin dışında gezinen ve fırsat kollayan varlıklar, serseriler, çingeneler, kavşak aylakları, geceleri göğün soğuk bulutları dışında çatısı olmayan evler çölünde uyuyanlar, her gün ekmeklerini çalışmadan tesadüfen kazananlar, sefaletin ve hiçliğin bilinmeyenleri, baldırı çıplaklar başkaldırıya dâhil olurlar.

Yüreğinde devletin, yaşamın ya da kaderin oyununa gizlice isyan edenler, başkaldırmaya hazırız ve o görünür görünmez titremeye başlayıp bir anaforun kendilerini havaya kaldırıldığını hissederler.

Başkaldırı toplumsal atmosferin belli iklim koşullarında aniden ortaya çıkan ve girdaplarla yükselen, koşan, gürleyen, ezip geçen, yıkan, kurumları kökünden söken, beraberinde güçlüleri ve zayıfları, zekileri ve ahmakları, ağacın gövdesini ve saman çöpünü sürükleyen bir hortumdur.

Sürüklediklerinin ve çarptıklarının vay haline! Bu ikisini birbirine çarparak paramparça eder.

Kavradıklarına olağanüstü bir güç aktarır. Önüne ilk çikanı olayların gücüyle doldurur, onları mermi haline getirir. Çakıl taşını gülleye, hamalı generale dönüştürür.

Sinsi politikanın bazı kâhinlerine inanılırsa, başkaldırının belli sınırlar içinde kalması iktidarın istediği bir şeydir. Başkaldırının deviremediği hükümetleri güçlendirmesi, orduyu harekete geçirmesi, burjuvazinin tek vücut olmasını sağlaması, polisin kaslarını çalıştırması, toplumsal yapının gücünü sağlamlaştırması âdetâ bir kuraldır.

Başkaldırı otuz yıl önce farklı bakış açılarıyla değerlendirilmiştir.

Her şey için kendisini “sağduyu” ilan eden bir teori vardır: Philinte ile Alceste karşı karşıyadır; doğruyla yanlış arasında arabuluculuk; yorum, uyarı, kınama ve özrün karışımı olduğu için kendini bilgelik sanan ve sıkılıkla ukalalıktan

başka bir şey olmayan biraz kibirli bir uzlaşı. İlimliler adı verilen siyasi akım bundan doğar. Soğuk ve sıcak suyun karıştırılmasıyla elde edilen ılık suya benzer. Sahte bir derinliğe sahip olan bu yüzeysel akım olayları nedenlerine inmeden inceler, halk hareketlerini yarı yamalak bilgisiyle azarlar. Bu ekole bakılırsa: "1830'a karışan ayaklanmalar bu büyük olayın safliğini bozdular. Temmuz Devrimi ardından masnawi bir gökyüzü bırakın muhteşem bir halk rüzgâriydi. Ayaklanmalar göğün yeniden bulutlanması neden oldu. Önce herkesin bir bütün olarak hareket ettiği bu devrimi çatışmalarla yozlaştırdı. Ayaklanmalar her gelişme gibi kesintilerle ilerleyen Temmuz Devrimi'ndeki gizli çatıtları ortaya çıkardı. Hakkında 'Ah! Kırılıp gitti!' denilecek hale getirildi. Temmuz Devrimi'nden sonra sadece özgürlük ortamı vardı, ayaklanmalardan sonra karmaşanın felaketi belirdi."

"Her ayaklanma dükkânlarının kapanmasına, sermayerin erimesine, borsanın düşmesine, ticaretin askiya alınmasına, işlerin durmasına, iflasların artmasına, paranın değer kaybetmesine, özel mülkiyetin endişelenmesine, kamu itibarının sarsılmasına, sanayinin çökmesine, ücretlerin düşmesine, her yana korkunun yayılmasına, şehirlerde çatışmalara neden olur. Böylece ekonomi uçuruma sürüklenebilir. Ayaklanmanın ilk gününün Fransa'ya yirmi milyona, ikinci gününün kırk, üçüncü gününün altmış milyona mal olduğu hesaplandı. Üç günlük ayaklanmanın maliyeti yüz yirmi milyon, yani sadece mali sonuçtan yola çıksak bile bir felakete, kaybedilmiş bir savaşa, altmış gemilik bir donanmanın batmasına tekabül ediyor."

"Tarihsel açıdan bakıldığından, kuşkusuz sokak çatışmaları, savaş meydanlarındaki çatışmalar kadar saygın ve dokunaklıdır; birinde şehirlerin, birinde ormanların ruhu vardır, birinin Jeanne'i, birinin Jean Chouan'ı vardır. Ayaklanmalar Paris'in, cömertlik, özveri, taşkın neşe, yüreklliliğin zekâsının bir parçası olduğunu kanıtlayan öğrencileri, sarsılı-

maz milli muhafiz birliği, esnafın açık ordugâhları, yumurcakların kaleleri, gelip geçenlerin ölümü aşağılamaları gibi tüm tuhaftıklarını kızıl bir ışıkla ama görkemle aydınlatırlar. Siyasi akımlar ve alaylar çarpıştılar. Her ne olursa olsun, aynı ırktan çatışmacılar arasında sadece yaş farkı vardı; hepsi yirmi yaşında düşünceleri, kırk yaşında aileleri için ölen dirençli insanlardı. İç savaşlarda her zaman içi burkulan ordu ihtiyatla cürete karşı koydu. Halkın yüreklikliğini ortaya koyan ayaklanmalar burjuvazinin cesaretini de eğittiler.”

“Hepsi güzel. Ama tüm bunlar kan dökülmesine değer mi? Dökülen kanla kararan geleceğe, tehlikeye atılan ilerlemeyi, yaşanan endişeleri, umutsuzluğa kapılan dürüst liberralleri, yabancı monarşilerin kendi kendini yaralayan devrim karşısındaki memnuniyetlerini, 1830'un mağluplarının zafer kazanmış bir edayla ‘Biz söylemişik!’ demelerini ekleyin. Buna Fransa'nın belki büyüğünü, ama hiç kuşkusuz küçüldüğünü, –her şeyi söylememiz gerektiği için söyleyoruz– çıldıran özgürlük karşısında vahşileşen düzenin zaferebine gölge düşüren katliamları ekleyin. Varacağınız sonuç başkaldırının zararlı olduğunu.”

İşte yarı yamalak bir halk katmanı olan burjuvazinin seve seve yetindiği yarı yamalak bilgelik böyle konuşuyor.

Bize gelince, bu çok geniş anlamlı ve dolayısıyla çok yerleşik isyan sözcüğünü reddediyoruz. Bir halk hareketini diğerinden ayrı tutuyoruz. Kendi kendimize bir isyanın maliyetinin bir savaşınca kadar olup olmadığını sormuyoruz. Öncelikle neden savaş? Burada savaş sorunu ortaya çıkıyor. İsyancılık, savaş onun kadar yıkıcı değil midir? Ayrıca bütün isyanlar felaket midir? Ya 14 Temmuz'un maliyeti yüz yirmi milyon olsaydı, ne diyecektiniz? V. Philippe'in İspanya kralı olması Fransa'ya iki milyara mal oldu. Aynı paraya mal olsa bile 14 Temmuz'u tercih ederdik. Zaten sonuçtan ve sözlerden ibaret olan rakamları umursamıyoruz. Bir isyanı bütünlüğüyle ele alarak inceliyoruz. Yukarıda aktarılan

tüm karşı çıkışlarda sadece sonuçtan söz ediliyor, biz önce nedenini araştırıyor, oradan sonuca varıyoruz.

II

Soruna Derinlemesine Bakış

Bir yanda isyan var, diğer yanda da devrimci ayaklanması var; ilki haksız, ikincisi haklı iki öfke türü. Adalet üzerine kurulmuş olan demokratik devletlerde halkın bir kesimi başkalarının malına, emeğine zorla el koyduğunda tüm toplum ayağa kalkar ve hak iddiası bazen silahlara sarılmaya kadar gider. Ortak egemenliğin yarattığı tüm sorumlarda bütününe parçaya karşı verdiği savaşa devrim, parçanın bütüne saldırmasına ise isyan denir; Tuileries'ye yapılan bir saldırının haklı ya da haksız olması kralı ya da Konvansiyon'u kapsayıp kapsamadığına bağlıdır. Kitlelere çevrilen top 10 Ağustos'ta haksız, 14 Vendémiaire'de haklıdır. Görüntüler benzer olsa da, altlarında yatan nedenler farklıdır; İsviçreli paralı askerler yanlışı, Bonaparte gerceği savunur. Sokak, genel oy hakkının özgürlüğü ve egemenliğine zarar vermez. Aynı şey uygurlık için de geçerlidir; kitlelerin dün öngörülu olan içgüdüsü, yarın karmaşık bir hal alabilir. Aynı öfke Terray'a yöneldiğinde meşru, Turgot'a yöneldiğinde ise anlamsızdır. Makinelerin paramparça edilmesi, antrepoların yağmalanması, rayların sökülmesi, tersanelerin yıkılması, kalabalıkların yanlış yönelimleri, halkın adaletinin ilerlemeyi yadsıması, Ramus'nün öğrenciler tarafından katledilmesi, Rousseau'nun İsviçre'den taşa tutularak kovulması, tüm bunlar isyandır. İsrail'in Musa'ya, Atina'nın Phokion'a, Roma'nın Scipion'a karşı koyması isyandır; Paris'in Bastille'e karşı koyması ise devrimci ayaklanmadır Askerlerin İskender'e, tayfaların

Kristof Kolomb'a karşı çıkmaları isyan, hem de alçakça bir isyandır; neden? Çünkü İskender'in kılıcıyla Asya'ya yaptığıni Kristof Kolomb pusulasıyla Amerika'ya yapmış; Kolomb da İskender gibi yeni bir dünya keşfetmiştir. Uygarlığa yeni topraklar bağışlama dolayısıyla aydınlığı yayanın karşısında duran her tür direniş suçu durumuna düşer. Halk bazen kendi kendine ihanet eder. Kalabalıklar halka ihanet eder. Örneğin, tuz kaçakçılarının kalkıp da, o uzun, kanlı, meşru devrimci ayaklanmanın nihai bir dönemeçte, kurtuluş gününde, halkın zafer kazanacağı anda kralla anlaşması ve ayaklanmayı sıradan bir isyana dönüştürmesi kadar garip bir şey olabilir mi? Cehaletin kasvetli başyapıtları! Kraliyetin darağacından kurtulan tuz kaçakçısı boynunda ip parçası, yakasında beyaz kokart taşıyor. "Tuz vergisine ölüm!" den "Yaşasın kral!" doğuyor. Saint-Barthelemy katliamcuları, Eylül canileri, Avignon kasapları, Coligny'nin, Madam de Lamballe'in, Brune'ün katilleri, kralcı Verdetsler, eski rejimi destekleyen Cadenettesler, Brassard şövalyeleri, Jehu'nun yandaşları, işte isyanlar. Vendée büyük bir Katolik ayaklanmasıdır. Hakkın harekete geçmiş ve kolayca tanınan gürültüsü her zaman altüst olmuş kitlelerin uğultusundan çıkmaz; çılgın öfkeler, çatlatık çanlar vardır; tüm alarm çanları tunç sesi çıkarmaz. Tutkuların ve cehaletlerin salınımları ilerlemenin sarsıntılarından farklıdır. Ayağa kalkın, ama büyümek için. Bana hangi taraftan olduğunuzu gösterin. Devrimci ayaklanması sadece ileriye yönelir. Diğer tüm isyanlar zararlıdır; geriye doğru atılan her sert adım isyandır; gerilemek insanlığa yapılan bir haksızlıktır. Gerçegin öfkesinin dışa vurumu olan devrimci ayaklanmanın yerinden söküğu kaldırım taşları, halkın kırılcısını saçarlar. O kaldırım taşları isyana ise sadece çamurlarını bırakırlar. Danton'un XVI. Louis'ye karşı çıkması devrimci bir ayaklanma, Hebert'in Danton'a karşı çıkması ise sadece isyandır.

Bu yüzden verili koşullarda devrimci ayaklanma Lafayette'in dediği gibi görevlerin en kutsalı olabilirken, isyan en iğrenç saldırıyla dönüşebilir.

İşte yoğunluklarında bile fark vardır; devrimci ayaklanma sıkılıkla bir volkana benzerken, isyan saman alevinden ibarettir.

İsyan söylediğimiz gibi bazen iktidarın içindedir. Polignac bir isyancıdır, oysa Camille Desmoulins bir yöneticidir.

Devrimci ayaklanma kimi durumda hayatı geri dönüştür.

Her şeyin genel oy hakkıyla çözülmesi yeni bir olgudur ve bundan önceki dört bin yıllık tarih, hakların gasbedilme- siyle, halkın acısıyla doludur, tarihin her dönemi berabe- rinde karşı çıkışlarını getirir. Roma imparatorları zamanında isyan yoktur belki, ama Juvenalis vardır.

*Facit indignatio*²⁸ Gracchusların yerini alır.

Sezarlar döneminde Asvan'a sürgün edilen, ama *Annales*'i yazan bir adam yaşamıştır.²⁹

İdeal Dünya için gerçek dünyaya karşı çıkan hayallerden hareketle uzun taşlamalar yazan ve Ninova'ya, Babil'e, Sodom'a dönüşmüş Roma'ya, kıyamet gününün alevler arasında aksini gösteren Patmos'un muhteşem sürgününden söz etmiyoruz.

Kayasının üstündeki Yuhanna, kaidesinin üstündeki sfenkse benzer; onu anlamak mümkün değildir; o bir Yahudi, bir İbrani'dir; ama *Annales*'in yazarı bir Latin, daha doğrusu bir Romalıdır.

Neronların iktidarı karanlıktır, bu nedenle resimlerde siyah boyanmalıdır. Yalnız kazı kalemi kullanırsa görüntü soluk kalır; kalemin oyuklarına derinlere nüfuz eden yoğun bir nesir akıtmak gereklidir.

Düşünürlerin ortaya çıkmasında despotların katkısı büyütür. Zincirlenmiş söz korkunçtur. Halk bir efendi tara-

²⁸ Lat. *Facit indignation versum*, "Öfke şaire ilham verir." (Juvenalis) (ç.n.)

²⁹ G. Cornelius Tacitus (MS 56-117): Romalı tarihçi. (ç.n.)

fından susturulduğunda yazarın kaleminin uyarıcı etkisi iki üç katına çıkar. Bu sessizlikten düşünceye sızan ve tunç gibi katılan gizemli bir verimlilik doğar. Tarihteki baskılar tarihçinin özlü sözler kullanmasını sağlar. Herhangi ünlü bir nesrin granit gibi sağlam olması tiranın üst üste birikmesine neden olduğu düşünce birikiminin yoğunluğunu yansıtır.

Tiranlık yazarın çerçeveyi daraltmasına ve dolayısıyla da yazdığını özlü sözlerle güçlendirmesini sağlar. Verres'le baş etmekte zorlanan Cicero çağının Caligula'ya karşı etkisini kaybeder. Daha uzun cümleler yerine daha vurucu sözler kullanılır. Tacitus şiddetli darbeler indirerek düşünür.

Adalet ve gerçeklige yoğunlaşmış soylu bir ruhun dürüstlüğü şimşekler saçar.

Bu arada Tacitus'un Sezar'la aynı dönemde yaşamadığını belirtelim. Tiberiuslar Sezar'a mahsustur. Sezar ve Tacitus iki önemli şahsiyettir, yüzyılların sahnesine kimin girip kimin çıkacağını belirleyen biri âdeten bu ikisinin karşılaşmasını engellemiştir. Sezar yücedir, Tacitus yücedir; Tanrı bu iki yüceliğin çarpışmamasına özen göstermiştir. Adaletin koruyucusu, Sezar'a darbe indirmekle darbesini fazla şiddetli kılarak, adaletten ödün verebilirdi. Tanrı bunu istemez. Büyük Afrika ve İspanya savaşları, Kilikya korsanlarının yok edilmesi; uygarlığın Galya'ya, İngiltere'ye, Almanya'ya yerleşmesi, tüm bu zaferler Rubicon'un üzerini kaplar. Burada ilahi adaletin inceliği görülebilir, zira o, muhteşem tarihçiyi ünlü yağmacının üstüne salma konusunda tereddüt eder ve dehaya hafifletici nedenler sunar.

Kuşkusuz despotluk despotluktur, isterse dehanın despotluğu olsun hiç fark etmez. Ünlü tiranların iktidarlarında yozlaşma vardır, ama alçak tiranların yönetiminde daha da iğrenç bir ahlaki veba salgını vardır. Bu iktidarlarla hiçbir şey utancın üzerini örtemez ve örnek şahsiyetler, Juvenalis gibi Tacitus da, insanlığın huzurunda bu benzersiz alçaklığa daha yararlı dersler verirler.

Vitellius dönemindeki Roma Sulla dönemine göre daha kötü kokar. Claudius ve Domitianus'un iktidarlarında tıran çırkinliğiyle örtüsen alçakça bir yozlaşma vardır. Kölelerin perişanlığı despot iktidarın dolaysız bir dışavurumudur; tıranın zorbalığının yansığı bu kokuşmuş bilinçlerden âdetâ mikrop yayılır, iktidarın güçleri iğrençtir, bilinçler yozlaşmış, ruhlar kirlenmiştir; Caracalla, Commodus, Elagabalus dönemleri de böyledir, oysa Sezar döneminde Roma senatosundan kartal yuvalarına özgü bir dışkı kokuşu yayılır.

Tacitus ve Juvenalis'in görünüşteki gecikmeleri bundan kaynaklanır; onlar öğretici gerçekliğin ayan beyan görüleceği dönemde yaşamışlardır.

Ama Juvenalis ve Tacitus, ikisi de Eski Ahit döneminde yaşayan İşaya ve Ortaçağ'da yaşayan Dante gibi insandı; bâzen haklı bâzen haksız olan isyan ve devrimci ayaklanması kalabalıkların eseridir.

En geniş anlamda isyan genellikle maddi koşullardan doğar; devrimci ayaklanması ise daima ahlaki bir olgudur. Isyan Masaniello'dur, devrimci ayaklanması Spartaküs'tür. Devrimci ayaklanması zihinle, isyan ise mideyle ilintilidir; mide öfkelenir, yine de her zaman haksız değildir. Örneğin, açlığın yol açtığı Buzançais isyanının gerçek, dokunaklı ve haklı bir çıkış noktası vardır. Yine de isyan sayılır. Neden? Özü itibarıyla haklı olsa da, biçimsel açıdan haksız olduğu için. Haklı olsa da vahşi, güçlü olsa da acımasız davranışarak darbesini rastgele indirmiştir; her şeyi ezen kör bir fil gibi yürümüş, ardından yaşı, kadın, çocuk cesetleri bırakmıştır; nedenini bilmenden savunmasızların ve masumların kanını döktü. Halkı beslemek iyi bir hedefdir ama halkı katletmek kötü bir yöntemdir.

En meşru olanları, hatta 10 Ağustos, hatta 14 Temmuz da dâhil olmak üzere tüm silahlı direnişlerin başında aynı karmaşa vardır. Hak özgürleşene dek sîrf uğultu ve köpük

vardı. İrmak nasıl sel olursa, devrimci ayaklanması da başında sadece isyandır. Bu ırmak da şu okyanusa dökülür: Devrim. Yine de ahlaki ufka hakim adalet, bilgelik, akıl, hak gibi yüksek dağlardan gelen, idealin en saf karından elde edilen devrimci ayaklanması kayalara çarpa çarpa indikten, gökyüzünün aksini yansittıktan ve zaferle giden o muhteşem yolda yüzlerce kola ayrılarak genişledikten sonra, bataklığa gömülüen Ren Nehri gibi sıradan bir burjuvazi çukurunda yitip gider.

Tüm bunlar geçmişte kaldı, gelecek farklı olacak. Genel oy hakkının prensipte isyanı ortadan kaldırması ve devrimci ayaklanması oy hakkı vererek silahını elinden alması büyük bir avantajdır. Sokak savaşları gibi sınır savaşlarının da yok olması, işte kaçınılmaz gelişme budur. Bugün ne olursa olsun, yarın barış olacaktır.

Zaten devrimci ayaklanması, isyanmış, ilki diğerinden nasıl ayrılır, bir burjuva bu farkı gerçek anlamda bilmez. Ona göre hepsi kayıtsız şartsız başkaldırmadır, isyandır; bir köpeğin sahibine başkaldırmasıdır, zincire vurularak ya da kulübeye kapatılarak cezalandırılması gereken bir köpeğin, kafasının birden büyüyeceği ve bir aslanla karşı karşıya geleceği güne dek sahibini ısırmaya çalışması, ona havlamasıdır.

O gün geldiğinde burjuvazi “Yaşasın halk!” diye bağırtır.

Bu açıklamayı yaptıktan sonra 1832 Haziran hareketinin tarih için ne anlama geldiğini soralım. Bir isyan mı, yoksa devrimci ayaklanması mıydı?

1832 Haziran’ında gerçekleşen devrimci bir ayaklanmasıdır.

Bu korkunç olayı anlatırken isyan görüntüsü ve altında yatan devrimci ayaklanması arasındaki ayrimı gözterek yüzyedeki olayları nitelemek için bazen isyan sözcüğünü kullanabiliriz.

Bu 1832 hareketinin hızla patlak vermesi ve hazır sözünden öyle bir yükselik vardır ki onu sadece bir isyan ola-

rak değerlendirenler bile onu saygı göstermiştir. Onlar için bu hareket, 1830'un bir kalıntısıydı. Coşkulu ruhların bir günde sakinleşmeyeceğini söyleller. Bir devrim tepe noktasında yarında kesilmez. Ovaya doğru alçalan bir dağ gibi durulmadan önce onun da zorunlu bazı dalgalanmalar yaşaması gereklidir. Jura'sız Alpler, Asturias'sız Pireneler olmaz.

Parislilerin hafızasına *Ayaklanmalar Çağı* olarak kazınan bu dokunaklı çağdaş tarih krizinin bu yüzyılın firtınalı anları arasında özel bir yeri vardır. Öyküye başlamadan önce son birkaç söz daha.

Anlatılacak olaylar, tarihin bazen zaman ve mekân yetersizliğinden dolayı ihmali ettiği o dramatik ve canlı gerçekliğe aittirler. Yine de hayatın, yürek çarpıntılarının, insanı titreyişin bu gerçekliğe dâhil olduğu konusunda ısrar ediyoruz. Küçük ayrıntılar –sanırız daha önce de söyledigmiz gibi– büyük olayların dalları gibidir ve tarihin derinliklerinde kaybolurlar. *Ayaklanmalar Çağı* olarak anılan dönem böyle ayrıntılarla doludur. Adli soruşturmalar tarih dışı nedenlerle her şeyi tamamen açığlığa kavuşturamamış, derinlemesine incelememiştir. Bu yüzden bilinen ve yayımlanmış hususlar arasında pek fazla degeñilmeden geçilmiş ve kâh zamanın kâh yaşayan kişilerin ölümünün unutturduğu bazı olayları aydınlığa kavuşturacağız. Bu olağanüstü sahnelerde rol alan aktörlerin çoğu ortadan kaybolmuş, ertesi gün suskulüğe gömülmüşlerdir; ama anlatacaklarımıza gözümüzle gördüğümüzü söyleyebiliriz. Tarih sadece anlatır, ihbar etmez; o nedenle biz de bazı isimleri değiştirip gerçekleri tasvir edeceğiz. Yazdığımız kitabın sınırları dâhilinde 5 ve 6 Haziran günleri yaşananların sadece kuşkusuz en az bilinen bir bölümünü aktarabileceğiz; ama bunu yaparken, okurun, aralayacağımız kasvetli örtünün arasından bu ürkütücü halk hareketinin gerçek yüzünü görmesini sağlayacağız.

III

Bir Cenaze Töreni: Yeniden Doğuş Fırsatı

1832 ilkbaharında, kolera üç ay boyunca zihinleri dondurup çalkantıların üzerine kasvetli bir uyuşukluk sermiş olsa da Paris uzun süreden beri isyana hazırıldı. Söylediğimiz gibi, büyük şehir topa benzer; doldurulduğunda patlaması için bir kivilcım yeter. 1832 Haziran'ında bu kivilcım General Lamarque'in ölümü oldu.

Ünlü bir eylem adamı olan Lamarque İmparatorluk ve Restorasyon dönemlerinde önce savaş alanında, ardından mecliste kahramanlıklara imza atmıştı. Yiğitti, bir o kadar da iyi bir hatipti; sözleri kılıç etkisi yapıyordu. Selefi Foy gibi komutanlık görevini başarıyla yerine getirdikten sonra özgürlük mücadeleisinin hakkını vermişti. Meclisteki yeri sol ve aşırı sol arasındaydı. Geleceğin olasılıklarını kabul ettiği için halk tarafından, imparatora iyi hizmet ettiği için kitleler tarafından seviliyordu. Kont Gérard ve Drouet ile birlikte Napoléon'un *in petto*³⁰ mareşallerinden biriydi. Şahsına hakaret olarak gördüğü 1815 antlaşmaları yüreğindeki isyan duygusunu uyandırmıştı. Wellington'a duyduğu büyük nefret kalabalıkların hoşuna gidiyordu; on yedi yıl boyunca gelişmelere fazla odaklanmamış, Waterloo'nun kederini görkemle muhafaza etmişti. Son saatinde can çekişirken, Yüz Gün subaylarının hediye ettilerleri kılıcı göğsüne bastırmıştı. Napoléon'un son sözü *ordu*, Lamarque'in son sözü *vatan* olmuştu.

Beklenen ölümü halk tarafından bir kayıp, yönetim açısından bir isyan vesilesi olarak görüülüyordu. Bu ölüm bir yası da beraberinde getirdi. Keder veren her şey gibi yas da bir isyana dönüşebilir. Öyle de oldu.

Lamarque'in cenazesinin kaldırılacağı 5 Haziran sabahı ve bir önceki gün kortejin geçeceği Saint-Antoine kenar-

³⁰ Şahsen atadığı. (ç.n.)

mahallesinin ürkütücü bir görünümü vardı. Sokakların o karmaşık ağı uğultularla kaplıydı. Herkes elinden geldiğince silahlanıyordu. Marangozlar “kapı kırmak için” yanlarına kargaburunları almışlardı. İçlerinden biri bir terlikçi çengelinin kancalarını koparıp demir çubuğu bileyerek kendisine bir hançer yapmıştı. Bir diğeri “saldırının” hararetinden üç gecedir giysileriyle yatıyordu. Yolda rastladığı bir arkadaşı Lombier adlı bir doğramaciya:

- Nereye gidiyorsun? diye sormuştı.
- Silahım yok.
- O zaman ne yapacaksın?
- Atölyeme pergeli mi almaya gidiyorum.
- Neden?
- Bilmem.

Jacqueline adlı bir aylak yoldan geçen bazı işçilere:

— Gelsene! diyor, onlara bir bardak şarap ismarlayıp soruyordu:

- İşin var mı?
- Hayır.

— Filspierre’e git, Montreuil ve Charonne kapıları arasında, orada iş bulacaksın. Filspierre’de barut fişegi ve silahlar bulunuyordu. Bazı önderler *asker topluyor*, yani herkesi bir araya getirmek için kapı kapı geziyorlardı. Trône Kapısı’nın yanındaki Barthélemy ve Petit-Chapeau’daki Capel meyhanelerinde içki içерken birbirlerine yaklaşanların arasında şöyle konuşmalar geçiyordu:

- Tabancan nerede? Gömleğimin altında, ya seninki?
- Ceketimin altında.

Roland atölyesinin önündeki Traversière Sokağı’nda ve Bernier’nin atölyesinin önündeki Maison-Brûlée’nin avlusunda buluşanlar, fısıldaşıyorlardı. İçlerinde en ateşli olanı “her gün tartışma çıkardığı için” patronlar tarafından kovalan ve bu yüzden bir atölyede bir haftadan fazla çalışamayan Mavot’ydu. Mavot ertesi gün Ménilmontant Caddesi bari-

katında öldürülüdü. Aynı şekilde çatışmada ölecek olan yardımıcısı Pretot'ya "Amacın ne?" diye sorulduğunda, "Devrimci ayaklanması," diye yanıt veriyordu. Bercy Sokağı'nın köşesinde toplanan işçiler Saint-Morceau Mahallesi'nin Devrimci Komite Temsilcisi Lemarin'i beklerken parolaları neredeyse aleni telaffuz ediyorlardı.

Ara sıra güneşli, ara sıra yağmurlu geçen 5 Haziran günü General Lamarque'in naaşı, alınan tedbirler gereği daha da büyük bir askeri kortej eşliğinde Paris caddelerinde yol almayı başladı. Yas kumaşlarıyla kaplı davullar, ters çevrilmiş tüfekler, kılıçlı on bin ulusal muhafiz, ulusal muhafizlerin topçu baryaları korteje eşlik ediyordu. Cenaze arabasını gençler çekiyor, defne dalları taşıyan gazi subaylar da onları izliyor-du. Onların arkasında Halkın Dostları Örgütü'nün üyeleri, hukuk ve tip fakültesi öğrencileri, her ülkenin sığınmacılarından oluşan coşkulu ve garip bir kalabalık yürüyordu. İnsanlar İspanya, İtalya, Almanya, Polonya bayrakları ve üç renkli Fransız bayrağı sallıyor, çocuklar yeşil dalları havaya kaldırıyor, o sırada grevde olan taş yontucuları, doğramacılar ve kırmızı başlıklarından tanınan matbaa işçileri ikili üçlü gruplar halinde yürüken çigliklar atıyor, neredeyse hepsi sopalarını, bazları da kılıçlarını indirip kaldırıyorlardı.

Bazen bir güruh gibi, bazen de tertiple ilerlese de bu dağınik grup tek bir ruh gibi hareket ediyordu. Gruplar şeflerini seçiyor, iki yanında birer tabanca taşıdığı açıkça görülen bir adam öňünden geçen kafilerleri teftiş edermiş gibi görünüyor-du. Bulvara açılan sokaklarda, ağaçların dallarında, balkonlarda, pencerelerde erkek, kadın, çocuk başları kaynaşıyor, gözler endişeyle parlıyordu. Silahlı bir kalabalık geçiyor, ürkümüş bir kalabalık onları izliyordu.

Hükümet de eli kılıçının kabzasında gelişmeleri izliyor-du. Hemen yakındaki XV. Louis Meydanı'nda öndeki borazancılarıyla, fişek çantaları ve dolu tüfekleriyle at sırtında ilerleyen dört jandarma süvari bölüğü görülebilirdi; Quar-

tier Latin ve Jardin des Plantes'da belediye zabitları caddeler boyunca sıralanmıştı; Halle-aux-Vins'de bir dragon süvari bölüğü vardı; 12. hafif süvari alayının yarısı Grève'de, yarısı Bastille'de, 6. dragon süvari bölüğü Célestins'de, topçu birlikleri Louvre'un avlusunda konuşlanmıştı. Geri kalan askeri birlikler kişlalarda hazır bekliyordu, ayrıca Paris yakınılarında da gerekiğinde müdahale etmek için bekleyen çok sayıda alay vardı. Endişeye kapılan hükümet tehditkâr kalabalığa karşı yirmi dört bin askerini şehir merkezinde, otuz bin askerini de banliyöde bekletiyordu.

Kortejden farklı gürültüler yayılıyordu. Meşruiyetçilrin entrikalarından, kitlelerin imparator olarak seçtiği ama Tanrı'nın şu an can çekişmesine karar verdiği Reichstadt dükkünden³¹ söz ediliyordu. Kimsenin tanımadığı bir adam iki yandaş ustabaşının belirlenen saatte silah fabrikasının kapılarını halka açacağını bildiriyordu. Katılımcılardan çogunun yüzünde bezginlikle karışık bir coşkunun izleri okunuyordu. Şiddetli ama asil duygulara kapılmış bu kalabalığın içinde sağda solda gerçek düzenbazlar görülüyor ve şu sözler duyuluyordu: "Yağmalayalım!" Bataklıkların derinliklerini hareketlendiren ve çamur katmanlarının yüzeye çıkışını sağlayan bazı çalkantılar vardır. Bu durum deneyimli polislere hiç de yabancı değildi.

Ölünün evinden yola çıkan kortej coşkulu bir ağırlıkla bulvarları geçip Bastille'e ulaştı. Ara sıra yağan yağmur kalabalığı hiç etkilemiyordu. Bu sırada birçok olay yaşandı. Tabut Vendôme sütununun etrafında dolaştırıldı; balkonunda şapkasyyla beliren Fitz-James dükü taşlandı, bir bayraktan sökülen Galya horozu amblemi çamurlarda sürüklendi. Saint-Martin kapısında bir belediye çavuşu kılıçla yaralandı, 12. hafif süvari alayının bir subayı yüksek sesle: "Ben cumhuriyetçiyim," diye bağırdı, boykota giden politeknik öğren-

³¹ Napoléon Bonaparte'ın oğlu, o günlerde Schönbrunn Sarayı'nda tüberkülozun son evrelerini yaşıyordu. (ç.n.)

cileri korteje katılıp: "Yaşasın politeknik! Yaşasın cumhuriyet!" sloganları attı. Bastille'de, Saint-Antoine'dan gelen ve ucu buçağı görünmeyen ürkütücü bir kalabalığın korteje katılımıyla kalabalıkta korkunç bir kaynaşma oluştu.

Bir adamın diğerine şunları söyledişi duyuluyordu:

— Şu kızıl sakallıyı görüyorsun, silahların ateşleneceği anı o bildirecek.

Bu aynı kızıl sakallı adamın daha sonraları Quénisset ayaklanmasında da aynı görevi yerine getirdiği söylenmektedir.

Bastille'i geçip kanalı izleyerek küçük köprüyü aşan cenaze arabası Austerlitz Köprüsü'nün önündeki alanda durdu. O sırada biri bu kalabalık kuş bakışı izlese, meydandaki başı ve Bourdon Rihtımı üzerinde kalınlaşarak Bastille Meydanı'ni kaplayan, bulvar boyunca Saint-Martin Kapısı'na kadar uzanan kuyruğuyla bir kuyruklu yıldıza benzetirdi. Cenaze arabasının etrafında bir halka oluşturulunca geniş kitleler sessizliğe gömüldü. Lafayette veda konuşmasını yaptı. Bu tüm şapkaların çıkarıldığı, tüm yüreklerin hızla çarptığı dokunaklı ve yüce bir andı. Aniden siyahlar giymiş atlı bir adam kızıl bir bayrakla ya da bazlarının dediğine göre bir mızrağın üzerine asılmış kırmızı bir başlıkla grubun ortasında belirdi. Lafayette başını çevirdi. Exelmans kortejden ayrıldı. Bu kızıl bayrak yarattığı fırtınanın içinde gözden kayboldu. Çalkantıları andıran uğultular bu kalabalığı Bourdon Bulvarı'ndan Austerlitz Köprüsü'ne kadar hareketlendirdi. İki haykiriş duyuldu:

— Lamarque Panthéon'a! Lafayette Belediye Konağı'na! Kalabalıktan kopan alkışla birlikte gençler cenaze arabasını Austerlitz Köprüsü'ne, arabasındaki Lafayette'i Morland Rihtımı'na çekmeye başladılar. Lafayette'i çevreleyen ve alkışlayan kalabalığın arasında 1776 savaşına katılan ve Trenton'da Washington'un, Brandywine'da Lafayette'in komutası altında savaştıktan sonra yaklaşık yüz on dört yaşında ölen Ludwig Snyder isimli bir Alman da vardı.

Bu arada sol kıyıda hareketlenen belediye süvari bölüğü köprü yolunu kesiyor, sağ kıyıda Célestins'den çıkan dragon süvarileri Morland Rıhtımı boyunca yaylıyorlardı. Lafayette'i götüren halk rıhtımın köşesinde aniden onları fark ettiğinde "Dragonlar!" diye bağırdı. Tabancaları eyerlik kuburunda, kılıçları kınlarında, tüfekleri tüfekliklerinde duran dragon süvarileri kasvetli görünümleriyle ağır ağır, sessizce ilerliyorlardı.

Küçük köprüye iki yüz adım kala dardular. Lafayette'ı taşıyan araba önlerine geldiğinde yolu açtılar, ardından yeniden birleştiler. O anda dragon süvarileri ve kalabalık karşı karşıyaydı. Kadınlar korkuya kaçışıyordu.

O uğursuz anda neler olup bitti? Bunu kimse söylemezdi. İki bulutun iç içe geçtiği karanlık anlardan biriydi. Birileri Arsenal tarafından bir hücum borusunun duyulduğunu, birileri de bir çوغun bir dragon süvarisini hançerlediğini söylüyordu. Aslında aniden üç silah patlamış, biri Cholet süvari bölüğü komutanını öldürmüştür, ikincisi Contrescarpe Sokağı'nda penceresini kapatan yaşı bir kadına isabet etmiş, üçüncü bir subayın apoletini sıyırmıştır; bir kadın "Çok erken başladılar!" diye bağırdı ve aniden Morland Rıhtımı'nın karşı yönünden gelen dragon süvarileri göründü, kışlalarından dörtnala, yalın kılıç gelerek Bassompierre Sokağı ve Bourdon Bulvarı boyunca herkesi öllerine katarak ilerliyorlardı. Son sözün söylendiği, fırtınanın patladığı o anda mermiler yağıyor, tüfekler ateş saçıyor, birçoğu nehir kenarına inip Seine'in günümüzde doldurulmuş olan küçük koluna yöneldiler, şantiyeleriyle geniş bir kaleyi andıran Louviers Adası savaşçılarla doldu, kazıklar söküldü, tabancalar ateşlendi, barikat kurma hazırlıkları başladı, geri püskürtülen gençler cenaze arabasıyla Austerlitz Köprüsü'ünü koşar adım geçip belediye muhafizlarına saldırdılar, jandarmalar koştururken, dragonlar kılıçlarını çektiler, halk dört bir yana dağılırken Paris'in her yanından

savaş çığlıklarını duyuldu: "Silah başına!" Koşanlar, düşenler, kaçanlar, direnenler oldu. Rüzgâr ateşi nasıl sürüklерse, öfke de isyanı öyle coşturur.

IV

Eskiden Çatışmalar

Hiçbir şey bir isyanın ilk kırılcımı kadar olağanüstü olamaz. Her şey her yerde aynı anda infilak eder. Öngörülmüş müdür? Evet. Hazırlanmış mıdır? Hayır. Neden kaynaklanır? Kaldırımlardan. Nereden düşer? Bulutlardan. Devrimci ayaklanma mücadeleye benzer. Öne çıkan ilk kalabalığı kavrayıp dilediği yere sürüklər. Başlangıçta olağanüstü bir neşe-ye karışan korku dolu bir ortam oluşur. Önce uğultular duyulur, dükkânlar kapanır, işportacıların tezgâhları ortadan kaybolur; ardından insanlar tek tük silah seslerinin altında kaçışmaya başlarlar; dipçık darbeleri arabacı kapılarını döver; evlerin avlularında gülüşen hizmetçi kadınların "Çingar çıkacak!" dediği duyulur.

İşte daha çeyrek saat geçmeden Paris'in yirmi farklı noktasından görüntüler: Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie Sokağı'nda uzun saçlı ve sakallı yirmi kadar genç bir meyhaneye giriyor ve kısa süre sonra önlerinde biri kılıç, biri tüfek, biri mızrak taşıyan üç adamlı, üzerine yas tülü asılmış üç renkli bayrakla dışarı çıkyorlardı.

Nonaindières Sokağı'nda göbekli, sık giyimli, tok sesli, kel kafalı, geniş alaklı, siyah sakallı, gür büyikli bir burjuva gelip geçenlere herkesin önünde fişek dağıtıyordu.

Saint-Pierre-Montmartre Sokağı'nda, çıplak kollu adamlar üzerinde beyaz harflerle "Ya Cumhuriyet Ya Ölüm" yazan siyah bir bayrağı sallıyorlardı. Jeûneurs, Cadran, Montorgueil, Mandar sokaklarında, flamalarına yıldızlı

harflerle hangi mahallenin komitesi oldukları yazılmış gruplar beliriyordu. Bu bayraklardan birindeki kırmızı ve mavi şeritler arasındaki beyazlık zar zor seçiliyordu.

Saint-Martin Bulvarı'nda bir silah fabrikası, ilki Beaubourg, ikincisi Michel-le-Comte, üçüncüsü Temple Sokağı'nda olmak üzere üç silah dükkanı yağmalanıyordu. Birkaç dakika içinde kalabalıktan uzanan binlerce el neredeyse hepsi çift mermili olan iki yüz otuz tüfeki, altmış dört kılıcı, seksen üç tabancayı kavramıştı. Herkesi silahlandırmak için kimisine tüfek, kimisine süngü veriyordu.

Grève Rihtimi'nin karşısında, alaybozan tüfekleriyle donanmış gençler ateş etmek için kadınların evlerine giriyorlardı. Kapıları vuruyor, içeri giriyor, fişek hazırlıyorlardı. Kadınlardan biri "Fişeğin ne olduğunu bilmiyordum, kocam söyledi," diye anlatıyordu.

Vieilles-Haudriettes Sokağı'ndaki bir antikacı dükkanına dalanlar, yatağanları ve Türk silahlarını alıyorlardı.

Tüfek mermisiyle ölen bir duvar işçisinin cesedi Perle Sokağı'nda yatıyordu.

Ayrıca sağ kıyıda, sol kıyıda, rihtımlarda, Quartier-Latin'de, Les Halles Mahallesi'nde soluk soluğa kalmış işçiler, öğrenciler, mahalle komite sekreterleri bildiriler okuyor, "Silah başına!" diye haykırıyor, sokak fenerlerini kırıyor, arabaların koşum takımlarını çözüyor, kaldırım taşlarını söküyor, evlerin kapılarını kırıyor, ağaçları kökünden kaldırıyor, mahzenleri araştırıyor, fiçıları sürüklüyor, barikat yapmak için taşları, tahtaları, mobilyaları üst üste yiğiyorlardı.

Burjuvaları kendilerine yardım etmeleri için zorluyorlardı. Kadınların evlerine giriliyor, evde olmayan kocalarının kılıçları ve tüfekleri isteniyor, kapının üzerine beyaz boyayla "Silahlar teslim alınmıştır," yazılıyordu. Bazıları alınan tüfek ve kılıçların belgesini kendi adlarıyla imzalıyor ve "Yarın onları belediyeden alın," diyorlardı. Sokaklarda tek gezenen nöbetçilerin ve kuşlalarına giden ulusal muhafizlerin silahla-

rına el konuluyor, subayların apoletleri sökülmüyordu. Cimetière-Saint-Nicolas Sokağı'nda, sopalar ve kılıçlarla donanmış bir grup tarafından kovalanan bir ulusal muhafiz subayı güçlükle sığındığı bir evden akşam kılık değiştirerek çıktıyordu.

Saint-Jacques Mahallesi'ndeki yurtlarından çıkan öğrenciler Saint-Hyacinthe Sokağı'ndan Kafe Progrès'ye çıktıylar ya da Mathurins Sokağı'ndan Kafe Sept Billiards'a iniyorlardı. Orada, kapıların önündeki taşlarda ayakta duran gençler silah dağıtıyordu. Barikat yapmak için Transnonain Caddesi'ndeki şantiye yağmalanıyordu. Tek bir noktada, sadece Sainte-Avoye ve Simon-le-Franc sokaklarının köşesinde direnen mahalleliler barikatı kendi elleriyle yıktılar. Başkaldırınlar sadece bir noktada henüz yapımına yeni başladıkları barikatta ulusal muhafiz birliğine ateş açtıktan sonra Corderie Sokağı'ndan geri çekiliyorlardı. Muhafiz birliği barikatta kırmızı bir bayrak, bir paket fişek ve üç yüz tabanca mermisi buldu. Yırtıkları bayrağın parçalarını sün-gülerin ucuna taktılar.

Burada ağır ağır ve peş peşe anlattıklarımız tipki tek bir gök gürültüsüne neden olan bir şimşek yağmuru gibi şehrin her noktasında aynı anda gerçekleşiyordu.

Bir saat geçmeden sadece Les Halles Mahallesi'nde yirmi yedi barikat kuruldu. Hepsinin merkezinde Jeanne'in ve yüz altı yoldaşının kaleşi olan ünlü 50 numaralı ev vardı. Bu ev bir yanındaki Saint-Merry barikatı ve diğer yanındaki Maubée Sokağı barikatıyla birlikte karşısındaki Arcis, Saint-Martin ve Aubry-le-Boucher sokaklarını kontrol ediyordu. Gönye biçimindeki iki barikattan biri Morgueil Sokağı'ndan Grande-Truanderie Sokağı'na, diğeri Geoffroy-Langevin Sokağı'ndan Saint-Avoye Sokağı'na kıvrılıyordu. Paris'in diğer yirmi mahallesindeki sayısız barikatın yanı sıra Marais'de, Sainte-Geneviève'de, menteşelerinden sökülmüş bir araba kapısının görüldüğü Ménilmont Sokağı'nda, Hôtel-Dieu'deki küçük köprünün yanında, Em-

niyet Müdürlüğü'nün üç yüz adım ötesinde koşum takımları sökülmüş ve devrilmiş bir at arabasıyla kurulmuş barikatlar dikkati çekiyordu.

Ménétriers Sokağı'ndaki barikatta sık giyimli bir adam işçilere para dağıtıyordu. Grenetat Sokağı'nda beliren bir atlı barikatın komutanını andıran birine, paraya benzeyen bir deste bıraktıktan sonra:

— İşte masraflar, şarap vs. için, dedi.

Sarışın, fular takmamış bir delikanlı bir barikattan diğerine parolaları iletiyordu. Başında mavi bir polis başlığı olan bir diğer elindeki kılıçla nöbetçileri yerleştiriyordu. Barikatların iç kısmında kalan meyhaneler ve kapıcı kulübeleri karakollara dönüştürülmüştü. Zaten ayaklanma mükemmel bir askeri taktikle sürdürülüyordu. Dar, düzensiz, kıvrımlı, köşeler ve dönemeçlerle dolu sokaklar seçilmişti; özellikle Les Halles yakınındaki sokaklar bir ormandan daha karmaşık bir ağ oluşturuyorlardı. Halkın Dostları Örgütü söylelendiğine göre, Sainte-Avoye Mahallesi'ndeki ayaklanmanın önderliğini ele geçirmiştir. Ponceau Sokağı'nda öldürülen bir adamin üzerinden Paris şehir planı çıkmıştı.

Aslında ayaklanmanın önderliğini ele geçiren ortamdaki garip taşkınlıktı. Başkaldırı aniden bir eliyle barikatlar kurarken diğer eliyle garnizonun tüm karakollarını denetimi altına almıştı. Daha üç saat geçmeden, isyancılar tipki ateşlenen bir barut şeridi gibi sağ kıyıda Arsenal'i, Place-Royale'deki belediye binasını, Marais'nin tamamını, Popincourt silah fabrikasını, Galiote'u, Château-d'Eau'yu, Les Halles yakınındaki tüm caddeleri; sol kıyıda ise Vétérans Kışlası'nı, Sainte-Pelagie'yi, Maubert Meydanı'nı, Deux-Moulins Baruthanesi'nı, tüm kapıları ele geçirmişler, akşam üzeri beşte Bastille'in, Lingerie'nin, Blancs-Manteaux'nun hâkim olmuşlardır; öncü birlikleri Victoires Meydanı'na ulaşıyor, bankayı, Petits-Pères Kışlası'nı, merkez postaneyi çember altına alıyorlardı. Paris'in ücste biri isyancıların elindeydi.

Mücadele tüm noktalarda şiddetle sürüyor, silahlara, evlere el koymaların, silah dükkânlarının yağmalanmasının sonucu olarak taşlarla başlayan çatışma tüfek mermileriyle sürüyordu.

Akşam altıya doğru, Saumon Pasajı savaş alanına döndü. İsyancılar bir ucunda, kolluk kuvvetleri diğer ucundaydı. Bir parmaklıktan diğerine ateş ediliyordu. Volkanı daha yakından görmeye giden bir gözlemci, bir hayalperest, bu kitabın yazarı pasajda iki ateş altında kaldı. Kendini mermilerden korumak için dükkânları ayıran yarım sütunların kabartılarına sığındı ve yaklaşık yarım saat boyunca bu dayanıksız siperin gölgesinde bekledi.

Bu arada, toplanma borusunun çalmasıyla ulusal muhafizler aceleye giyinip silahlarına sarıldılar, jandarmalar belediyelerden, alaylar kışlalardan çıktı. Ancre Geçidi'nin hemen karşısında bir davulcu hançerlendi. Cygne Sokağı'nda otuza yakın gencin saldırısına uğrayan bir diğerinin davulu kırıldı, kılıcı alındı. Bir üçüncüsü Grenier-Saint-Lazare Sokağı'nda öldürüldü. Michel-le-Comte Sokağı'nda üç subay peş peşe öldürüldüler. Lombards Sokağı'nda yaralanan birçok belediye muhafizi geri çekiliyorlardı.

Bir ulusal muhafiz birliği Cour-Batave'in önünde üzerinde *Cumhuriyetçi Devrim*, No: 127 yazan kırmızı bir bayrak buldu. Bu gerçekten de bir devrim miydi?

Başkaldıranlar Paris'in merkezini içinden çıkılmaz, dolambaçlı, dev bir kaleye çevirmişlerdi.

Şehrin odağı orasıydı, haliyle sorunun odağı da orasıydı. Onun dışında her şey küçük çatışmalardan ibaretti. Orada henüz hiçbir çatışma olmamasına bakılarak, sorunun orada çözümleneceği söylenebilirdi.

Bazı alaylarda askerlerin kararsız olması yaşanan krizin ürkütücü karanlığını artırıyordu. Temmuz 1830'da tarafsız kalan 53. alayın halk tarafından coşkulu alkışlarla karşılaşdığını hatırlıyorlardı. Ayaklanmanın bastırılması görevini

kendilerini savaşta kanitlamış iki yürekli komutan Mareşal Lobau ve General Bugeaud üstlenmişti. Ulusal muhafiz birliklerinin çevrelediği ve başlarında bir polis komiserinin bulunduğu taburlar devriye geziyor, isyancıların yaklaşığı sokakları kontrol ediyorlardı. İsyancılar da kendi paylarına kavşakların köşesine nöbetçiler yerleştiriyor, büyük bir yüreklikle barikatların dışına devriye gönderiyorlardı. Taraf- lar birbirini gözetliyordu. Hükümet elindeki orduya rağmen duraksarken hava kararmaya ve Saint-Merry Kilisesi'nin alarm çanları calmaya başlamıştı. Austerlitz'de savaşmış, dönemin Savaş Bakanı Mareşal Soult gelişmeleri endişeyle izliyordu. Düzenli manevralara alışık ve elliinde savaşların pusulası taktikten başka bir şey olmayan bu yaşlı tayfalar halkın öfkesi denen bu devasa dalgalar karşısında ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Devrimlerin rüzgârı çok serttir.

Banliyöerdeki ulusal muhafizler aceleye, bir o yana bir yana koşturuyorlardı. 12. hafif süvari alayı taburlarından biri koşarak Saint-Denis'den, 14. alay da Courbevoie'dan geliyordu, Askeri okul bataoryaları Carrousel'de konuşlan- mislardı; toplar Vincennes'den aşağı indiriliyordu.

Tuileries sessizdi. Louis-Philippe tam bir sükûnet içindi.

V

Paris'in Özgünlüğü

Söylediğimiz gibi, Paris iki yıldan beri birçok devrimci ayaklanması sahne olmuştu. İsyancın çıktıığı mahalleleri hariç tutarsak, hiçbir şey bir ayaklanması ortasındaki Paris kadar eşsiz bir sükûnet içinde olamaz. Her şeye çok çabuk alışan Paris için olan bitenler sıradan bir ayaklanmasıdan başka bir şey değildir ve işi başından aşkin olduğundan böyle

önemsiz şeyler onu rahatsız etmez. Böyle gösteriler ancak olağanüstü şehirlerde sergilendir. Aynı anda hem bir iç savaş, hem de garip bir sukunet yaşanmasına ancak böyle devasa yerleşim merkezlerinde rastlanır. İsyancılar başlayıp, davulların, alarm çanlarının, toplanma borularının sesleri duyulduğunda dükkançılar genelde:

— Saint-Martin’de bir şamata çıktı galiba, demekle yetinirler.

Ya da:

— Saint-Antoine kenar mahallesinde.

Sıklıkla hiç umursamadan eklerler:

— Oralarda bir yerde.

Daha sonra, tüfek atışları ve mangaların yayılım ateşinin kulakları yırtan uğursuz gürültüsü duyulduğunda bir dükkan sahibi:

— İşler karışıyor! Vay canına, demek öylesine bir dalaşma değilmiş, der.

Bir süre sonra, isyancılar yaklaşınca hemen dükkanını kapatıp sırtına üniformasını geçirir, yani mallarını güvence altına alıp kendini riske atar.

Bir kavşakta, bir pasajda, bir çıkmaz sokakta tüfekler patlar; kaybedilen barikatlar geri alınır; kan akar, mermiler evlerin cephelerini döver, yataklardaki insanları öldürür, yollar ceset dolar. Birkaç sokak ötedeki kafelerde bilardo toplarının sesleri duyulur.

Tiyatrolar kapılarını açarlar ve vodviller oynanır; çatışma sokaklarından iki adım ötedeki izleyiciler sohbet edip gülüşürler. Arabalar dolaşır, bazen çarpışmaların sürdüğü mahallelerde akşam yemeğine giderler. 1831’de, bir düğün alayının geçisi sırasında tüfekler susmuştu.

12 Mayıs 1839 tarihli ayaklanma sırasında, sakat bir ihtiyar Saint-Martin Caddesi’nde üzerinde üç renkli beze sarılmış dolu sürüahileri taşıyan el arabasıyla askeri birliklerin mevkilerinden barikatlara, barikatlardan mevzilere gidip ge-

liyor, hangi taraftan olduklarına bakmaksızın hem hükümete hem anarşîye meyan kökü şerbeti dağıtıyordu.

Bundan daha garip bir şey olamaz ve bu Paris ayaklanması övgündür, başka hiçbir başkentte böyle bir şeyle karşılaşamazsınız. Bunun için Paris'in büyülüğu ve neşesi gibi iki unsur gerekir. Bunun için Voltaire'in ve Napoléon'un şehri olmak gerekir.

Yine de 5 Haziran 1832'de bu büyük şehir belki de kendinden daha büyük bir şeyin varlığını hissetmiş, korkuya kapılmıştı. Her yerde, en uzak ve en "ilgisiz" mahallelerde bile gündüz vakti kapıların, pencerelerin ve pencere kanatlarının kapandığı görüldü. Yürekli silaha sarılırken, ölekler saklandı. Yollardan kaygısızca ve işi başından aşıkın bir halde geçenler ortadan kayboldu. Birçok sokak sabahın dördü gibi boştu. Endişe verici söylentiler, karamsar haberler yayılıyordu: Bankayı ele geçirmişler; sadece Saint-Merry Manastırı'nın kilisesinde mevzilenmiş altı yüz kişi varmış; güvenlik güçlerinin safları karmakarışıkmiş; Mareşal Clauzel kendisiyle görüşmeye gelen Armand Carrel'e "Önce bir alay kurun," demiş; Lafayette hasta olsa da onlara "Sizinleyim. Bana bir iskemle vereceğiniz her yere gelirim," demiş; dikkatli olmak gerekmış, gece Paris'in ıssız mahallelerindeki evler yağmalanacakmış (burada ortaya polisin hayalgücü, Ann Radcliffe'in yönetim üzerindeki etkisi çıktıyordu); Aubry-le-Boucher Sokağı'na bir batarya getirilmiş; Lobau ve Bugeaud gece yarısı ya da en geç gün doğarken, ilki Bastille'den, ikincisi Saint-Martin Kapısı'ndan, üçüncü sü Grève'den, dördüncüsü Les Halles Mahallesi'nden harekete geçecek dört alayla isyancıların merkezine saldırırları konusunda anlaşmışlar; askeri birlikler Paris'i boşaltıp Champ-de-Mars'a çekilebilmiş; ne olacağı belli değilmiş, ama bu kez işler ciddiymiş. Mareşal Soult'un tereddütleri üzerine yorumlar yapıliyordu:

— Neden hemen saldırmadı?

— Kuşkusuz derin düşüncelere dalmış olmalı. Yaşlı aslan bu karanlıkta tanımadığı bir canavarın kokusunu almış gibi görünüyordu.

Akşam olduğunda, tiyatrolar kapılarını açmadı; devriyeler öfkeyle kol geziyor, yoldan geçenlerin üstlerini arıyor, şüphelileri gözaltına alıyorlardı. Saat dokuzda sekiz yüzden fazla kişi tutuklanmış, Emniyet Müdürlüğü, Conciergerie, Force tıka basa dolmuştu. Özellikle, Conciergerie'de, Lyonlu Grange, Paris Caddesi adı verilen uzun yeraltı geçidindeki samanların üzerinde yatan tutuklulara yiğitçe söylevler veriyordu. Bu adamların hisirdattığı saman yığınları bir sağanağın sesine benziyordu. Başka yerlerde tutuklular açık havada, üst üste yatıyorlardı. Her yere endişe hâkimdi, Paris'in alışık olmadığı bir ürperti yayılıyordu.

Evlerde barikatlar kuruluyor; kaygılı kadınların, annelein ağzından sadece şu sözcükler dökülüyordu: "Ah! Tanrıım! Hâlâ eve dönmedi!" Uzaklardan tek tek geçen arabaların sesleri duyuluyordu. Kapı eşiklerinde uğultuları, çığlıklar, haykırışları, boğuk ve ayırt edilemeyen gürültüleri dinliyor, "Bu süvari birliği, bunlar dörtnala giden mühimmat arabaları," diyorlardı. Boru, davul, tüfek sesleri ve özellikle Saint-Merry'in içler acısı alarm çanları işitiliyor, ilk top sesi bekleniyordu. Caddelerin köşelerinde aniden beliren adamlar "Evinize dönün!" diye bağırıp, ortadan kayboluyordu. Ve herkes aceleye evinin kapısını sürgülüyordu, kendi kendine: "Bunun sonu nereye varacak?" diye soruyordu. Gece çoktukçe, Paris ayaklanmanın olağanüstü ateşiyle giderek daha iç karartıcı bir renge bürünyordu.

EEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEE

On Birinci Kitap Atom Kasırgayla Bir Araya Geliyor

I

Gavroche'un Şiirinin Kökeni Hakkında Bazı Açıklamalar

*

Bir Akademi Üyesinin Bu Şiir Üzerindeki Etkisi

Halk ve dragon süvarilerinin Arsenal önünde karşı karşıya gelmesiyle patlak veren isyan, cenaze arabasını izleyen kalabalıkta ve bulvarlar boyunca önden arkaya doğru korkunç bir hareketlenme başlattı; cenaze alayıının başında da ürkütücü bir geri çekilme başlamıştı. Kitlelerin dalgalandırmasıyla saflar bozuldu, bazıları saldırısı çığlıklarını atarak öne doğru hamle yaparken bazıları korkudan rengi benzi atmış bir halde geri çekiliyordu. Bulvarları dolduran insan seli bir anda ikiye bölündüp sağa sola doğru, kapakları açılmış bir havuzdan boşalan suyun taşkınlığıyla çevredeki iki yüz sokaka dağıldı. O sırada elinde Belleville tepelerinden kopardığı çiçekli bir dal sarışıklımıla Ménilmontant Caddesi'nden aşağı inen yırtık pırtık giysili bir çocuk gözünü bir eskici dükkânının vitrinindeki antika toplu tabancaya dikmişti. Elindeki çiçekli dalı yere atıp bağırdı:

— Ana, aletinizi ödünç alıyorum.

Ve tabancayı alıp kaçtı.

İki dakika sonra, Amelot Sokağı'ndan Basse Sokağı'na doğru kaçan ürkmüş bir burjuva grubu tabancasını sallarak şarkı söyleyen çocukla karşılaştı.

Gece görülmez hiçbir şey
Gündüz aydınlanır her şey
Gördü mü okuyamadığı bir yazı
Burjuva afallar
Öğrenin erdemli olmayı
Sivri şapkalılar!

Bu çocuk savaşa giden küçük Gavroche'ttı.

Yolda tabancanın horozunun olmadığını fark etti.

Yürüyüşünün ritmini düzenleyen ve yeri geldiğinde keşifle söyledişi diğer şarkilar kime aitti? Bunu bilmiyoruz. Kim bilir? Belki de kendi uydurmuştu. Zaten tüm popüler şarkiları bilen Gavroche onlara kendi civiltisini katıyordu. Hem cin gibiymişti, hem de hayatı; doğanın sesleriyle Paris'in seslerini harmanlayıp potpuri yapıyor, kuşların ve atölyelerin repertuarlarını birleştiriyordu. Kendi kabilesine yakın bir kabileden olan ressam çömezlerini tanıyordu. Bilindiği kadarıyla bir matbaada üç ay çıraklık yapmıştı. Bir gün Akademi Üyesi Mösyö Baour-Lormian'a³² hizmet etmişti. Gavroche edebiyatsever bir afacandı.

Gavroche o korkunç yağmurlu gecede, filinde o iki yumurçağa tüm konukseverliğini sunarken, kendi öz kardeşlerinin yardımına yetiştiğinin farkında değildi. Akşam kardeşleri, sabaha karşı babalarıydı; işte o gece böyle geçmişti. Gün doğarken Ballets Sokağı'ndan ayrılip aceleyle file geri dönmüş, iki yumurçağı büyük bir ustalıkla aşağı indirmiş, bir yerlerden bulduğu kahvaltısını onlarla paylaşmış, ardından

³² Pierre Baour-Lormian (1770-1854) Fransız Akademisi üyesi şair ve yazar (ç.n.)

dan onları kendisini de yetiştiren sokak anaya emanet ederek gitmişti. Yanlarından ayrılrken o akşam için aynı yerde randevu vermiş ve onlara şu veda nutkunu çekmişti:

— Kırıcı kırıyorum, başka bir deyişle uzayıp gidiyorum ya da saray diliyle sıvışıyorum. Yumurcaklar, annenizi babanızı bulamazsanız akşam buraya gelin. Size yemek verip burada yatıracığım.

İki çocuk geri dönmemişti; ya belediye zabiyası tarafından bir misafirhaneye yerleştirilmiş, ya soytarilar tarafından kaçırılmış ya da Çin bilmecesini andıran Paris sokaklarında yollarını kaybetmişlerdi. Toplumsal düzenin dibi böyle kaçıp izlerle doludur. Gavroche onları bir daha görmedi. O geceinin üstünden epey zaman geçtikten sonra bile birçok kez kafasını kaşırken kendi kendine “Benim iki yumurcak hangi cehenneme gitti acaba?” diye sormuştur.

Bu arada elinde tabanca, Pont-aux-Choux Sokağı'na ulaşmıştı. Bu sokakta tek bir dükkanın açık olduğunu fark etti, işin tuhafı bu dükkanın bir pastane olmasıydı. Meçhule dalınadan önce son kez elmalı turta yemek için ilahi bir fırsatı bu. Gavroche durdu, ceplerini, yeleğini yokladı, ama tek metelik bulamadı ve bağırmaya başladı: “İmdat! Yetişin!”

O kutsal pastayı yiyelemek çok acidır.

Yine de yoluna devam etti.

İki dakika sonra, Saint-Louis Sokağı'ndaydı. Parc-Royal Sokağı'nı geçerken elmalı turtanın acısını çıkarmak için kendini gün ortasında tiyatro afişlerini yırtmanın keyfine kaptırdı.

Biraz ötede, mülk sahibi gibi görünen sık giyimli bir grup gördü, omuzlarını silkip şu felsefi safrayı havaya tüketirdi:

— Bu rantiyeler çam yarması gibi oluyorlar! Tıka basa yiyorlar. En leziz yemekleri midelerine indiriyorlar. Onlara paralarını nereye harcadıklarını sorun. Ne yanıt vereceklerini bilmezler. Paralarını yiyorlar, hepsi bu! Midelerinin aldığı kadar.

II

Gavroche Yürüyor

Yol ortasında elinde horozsuz bir tabanca sallamak, Gavroche'a kendini her adımda daha güçlü hissettiren bir tür toplumsal görevdi. *Marseillaise*'den parçalar söyleken arada şöyle bağıryordu:

— Her şey yolunda. Sol ayağım çok ağrıyor, romatizmlarım azdı ama halimden memnunum yurttaşlar. Burjuvalar rahat durun, yoksa yüzünüze ahlaksız şarkilar aksırırm. Hafiye nedir? Köpektir. Yok canım! Köpeklerle saygısızlık etmeyelim. Tabancamda olmasını istedigim horozlara benzerler. Bulvardan geliyorum dostlarım, yavaş yavaş pişiyor, yemeğin tadına bakmanın tam zamanı. İnsanlar ileri! Lanetli kan tarlalara sel gibi aksın! Hayatımı vatanıma adıyorum, sevgilimi bir daha görmeyeceğim, her şey bitti, evet bitti gitti! Ama ınnurumda değil, yaşasın neşe! Çarpışalım, düşmanı boğazlayalım! Despotluktan bezdim.

O sırada mızraklı bir ulusal muhafizin atının devrilmesi üzerine, tabancasını yere koyan Gavroche önce adamı kaldırıp sonra da atını kaldırmasına yardım etti. Ardından tabancasını alıp yoluna devam etti.

Thorigny Sokağı'na sessizlik ve sükûnet hâkimdi. Marais'ye özgü bu uyuşukluk hali yakınlardan gelen korunkç uğultularla tezat oluşturuyordu. Dört dedikodu kadın bir kapının eşiğinde durmuş sohbet ediyordu. İskoçya'nın üç büyüğü, Paris'in dört dedikodu kadınını vardır ve Macbeth'e Armuyr fundalığında söylenen "Kral olacaksın," sözleri Baudoyer kavşağında aynı iç karartıcı ifadeyle Bonaparte'a da söylenmiş olabilir.

Thorigny Sokağı'nın dedikodu kadınları kendi işlerine dalmışlardı. Üçü kapıcıydı, paçavracı olanın sırtında küfesi, elinde kancası vardı.

Her biri yaşlılığın dört köşesi olan düşkünlüğün, tükenmişliğin, yıkımın ve kederin izlerini taşıyorlardı.

Paçavracı mütevazı bir kadındı. Sokak dünyasında paçavracı selam verir, kapıcı himaye eder. Paçavracının kaderi kapıcının keyfine göre çöp yiğinına süpürdüklerinin niteliğine bağlıdır. Süpürge de iyilik yapabilir.

İyilik bilen bir kadın olan paçavracı üç kapıcıya gülümseyordu, hem de ne gülümseme! Sohbetleri şöyle gelişiyordu:

— Ah! Kediniz yine yaramazlık mı yaptı?

— Tanrım, bildığınız gibi kediler köpeklerin doğal düşmanıdır. Köpekler şikayet ederler.

— İnsanlar da.

— Yine de, kedilerin pireleri insana geçmez.

— Sorun bu değil, köpekler tehlikelidir. Bir keresinde ortalıkta o kadar köpek vardı ki gazeteye yazmak zorunda kaldılar. Tuileries'de iri koyunların Roma kralının arabasını çektikleri dönemdi. Roma kralını hatırlıyor musunuz?

— Ben, Bordeaux dukunu daha çok severdim.

— Ben XVII. Louis'yi tanıtmıştım. Onu daha çok severim.

— Etin fiyatı artıyor Madam Patagone!

— Ah! Bana bundan söz etmeyin, kasaplar insanı korkutuyor. Korkunç, bir felaket. Sadece kemik veriyorlar.

Burada paçavracı kadın araya girdi:

— Madamlar işler yolunda gitmiyor. Çöp yiğinları küçülmeye başladı. İnsanlar aldıkları hiçbir şeyi atmıyor, hep sini yiyorlar.

— Sizden daha yoksul olanlar da var Madam Vargoulême.

— Bu doğru, diye karşılık verdi paçavracı kadın saygılı bir ifadeyle, benim en azından bir işim var.

Bir sessizliğin ardından paçavracı kadın insanın özünde olan iç dökme ihtiyacına boyun eğdi:

— Sabah eve döndüğümde küfeyi ayıklarım, içindekileri ayırirım. Odamda yiğinlar oluşur. Kumaşları bir sepete, eşlekleri bir kovaya, çamaşırları dolabına, yünlüleri konsolu-

ma, eski kâğıtları pencerenin kenarına, yenecek şeyleri çanağıma, cam parçalarını şömineye, eski ayakkabıları kapının arkasına ve kemikleri yatağımın altına koyarım.

Arkalarında duran Gavroche onları dinliyordu.

— Kocakarılar, dedi, siyaset hakkında neler söyleyeceksiniz?

Bir sövgü yağmuruna dörtlü bir yuhalama eşlik etti.

— İşte alçak bir serseri!

— O çolak elindeki de ne? Tabanca mı?

— Şu dilenci kılıklı velede de bakın!

— Hükümeti devirmeden içi rahat etmez.

Gavroche tüm bu sözlere kücümser bir ifadeyle nanık yaparak karşılık verdi.

— Defol git sefil! diye bağırdı paçavracı kadın.

Madam Patagon iki elini endişeyle birbirine vurdu:

— Başımıza bir felaket gelecek. Yanda oturan sakallı haytanın her sabah koluna pembe başlıklı genç bir kızı taklığını gördüm. Bugün koluna bir tüfek takmıştı. Madam Bacheux geçen hafta... seyde... seyde... Hani danasıyla ünlü olan yer neresiydi? Tamam Pontoise'da devrim olduğunu söyledi. Bir de şu haylazın elindeki tabancaya baksanız! Toplar Célestins'e yiğilmuş olmalı. Yaşanan onca felaketten sonra ortalık biraz sakinleşmeye başlamışken insanları rahatsız etmekten başka bir şey bilmeyen bu arsızlara hükümetin nasıl davranışını bekliyorsunuz? Ulu Tanrım, o zavallı kraliçeyi giyotine götürün arabanın üzerinde görümüştüm! Üstelik tüm bunlar tütün fiyatlarını artıracak. Bu yaptıkları alçaklı! Haydut, kafanın giyotinle kesilmesini görmeye geleceğim.

— Burnundan soluyorsun kocakarı, sümüklerini sil, dedi Gavroche.

Ve yoluna devam etti.

Pavée Sokağı'na geldiğinde paçavracı kadını düşünüp kendi kendine:

— Devrimcilere söverek haksızlık ediyorsun süprüntü ana. Bu tabanca senin çıkarını da gözetiyor. Küfende daha iyi yiyecekler taşımama yardım ediyor, dedi.

Aniden arkasında bir gürültü duydu. Peşinden gelen kapıcı Patagon uzaktan ona yumruğunu sallayarak bağıriyordu:

— Sen piçin tekisin!

— Bu hiç umurumda değil, dedi Gavroche.

Az sonra Lamoignon Konağı'nın önünden geçen haykırdı:

— Hadi çarpışmaya!

Ve bir an kederlendi. Sitem edercesine tabancasına bakıp:

— Ben gidiyorum, ama sen gelmiyorsun, dedi.

Bir horoz başka bir horozun yerini tutabilir. Gavroche yanından geçen sisika bir horozun haline acıdı.

— Zavallicik, demek seni iyi beslemiyorlar, teleklerin dökülmüş, dedi.

Ardından Orme-Saint-Gervais'ye doğru yöneldi.

III

Bir Berberin Haklı Öfkesi

Gavroche'un filin babacan bağrında konuk ettiği iki küçüğü kovan saygıdeğer berber o sırada dükkânında İmparatorluk döneminde Legion d'honneur madalyası almış eski bir subayı tıraş ediyordu. Sohbet sırasında, berber emekli askere doğal olarak ayaklanmadan, General Lamarque'tan ve imparatordan söz etmişti. Berberle askerin bu konuşmasını Prudhomme olsa süsleyerek şu başlıkla dile getirirdi: *Usturayla Kılıçın Sohbeti*.

— Mösyö, diyordu berber, imparator ata nasıl binerdi?

— Kötü. Düşmesini bilmezdi. Bu yüzden asla attan düşmüyordu.

— Atları güzel miydi? Güzel atları olsa gerek, öyle değil mi?

— Bana madalya taktığı gün atını inceledim. Bembeyaz hızlı bir kısraktı. Kulakları ayrık, sırtı eğimli, siyah bir yıldızla süslenmiş başı zarif, boynu çok uzun, eklemleri sağlam, kaburgaları çıkık, omuzları eğik, sağlığı güclüydü. Boyu iki metreye yakındı.

— Güzel atmış.

— Majestelerinin atı öyle olmalı.

Bu sözlerden sonra biraz susmanın uygun olacağını düşünen berber bir süre sonra:

— İmparator sadece bir kez yaralandı, öyle değil mi mösyö? diye sordu.

Eski asker olaylara bizzat tanık olmanın verdiği sükünet ve güvenle yanıtladı:

— Topuğundan. Ratisbonne'da. O günde kadar sık ve temiz giyindiğini hiç görmemiştim.

— Ya siz mösyö, çok yaralandınız mı?

— Ben mi? Ah! O kadar da önemli değil. Marengo'da enseme iki kılıç darbesi yedim, Austerlitz'de sağ kolumna, Iéna'da sol kalçama birer kurşun girdi; Friedland'da sün-gü yedim, Moskova'da yedi sekiz mızrak darbesi aldım, Lutzen'de bir top atışı sırasında bir parmağım ezildi... Ah! Ve Waterloo'da baldırıma bir mermi yedim. Hepsi bu.

— Savaş alanında ölmek ne güzel! diye haykırdı berber coşkuyla. Hasta yatağında, ilaçlarla, şırıngalarla, lapa yiye-rek yavaş yavaş ölmektense bir gülleinin karnıma girmesini tercih ederim!

— Müşkülpesent değilsiniz, dedi asker.

Sözlerini henüz bitirdiğinde dükkânda korkunç bir gürlütü duyuldu. Vitrinin camları yıldız biçiminde çatlamaya başlamıştı.

Berberin rengi soldu.

— Tanrım! İşte bir tanesi geldi!

— Neyin?

— Top güllesinin.

— İşte buymuş, dedi yerde yuvarlanan çakıl taşını alan asker.

Kırılan cama doğru koşan berber hızla Saint-Jean Pazarı'na doğru kaçan Gavroche'u gördü. Berberin önungden geçen Gavroche iki yumurcağa yaptıklarını düşünerek ona merhaba demek istemiş ve camına bir taş fırlatmıştı.

— Görüyorsunuz! diye inledi solan yüzü morlaşan berber, bunu kötülük olsun diye yaptı. Ben o yumurcağa ne yaptım ki?

IV

İhtiyara Şaşırın Çocuk

Gavroche bu arada karakolu denetim altına alınmış Saint-Jean Pazarı'nda Enjolras, Courfeyrac, Combeferre ve Feuilly'nin başı çektileri grubu katılmıştı. Neredeyse hepsi silahlıydı. Bahorel ve Jean Prouvaire'in de katılımasıyla grubun sayısı artmaya başlamıştı. Enjolras'ın çifte namlulu bir av tüfeği, Combeferre'in üzerinde alay numarası yanan bir ulusal muhafiz tüfeği ve belinde düğmeleri açık redingotundan görünen iki tabancası, Jean Prouvaire'in eski bir filintası, Bahorel'in bir karabinası, Courfeyrac'ın kılıfindan çıkarılmış bir baston kılıcı vardı, kılıcını çekmiş olan Feuilly'ileri doğru yürüken bağıriyordu: "Yaşasın Polonya!"

Fularsız, şapkasız, soluk soluğa kalmış, yağmurdan islanmış bir halde gözlerinde şimşekler çakarak Morland Rıhtımı'ndan geliyorlardı. Gavroche sessizce yanlarına geldi:

— Nereye gidiyoruz?

— Bizimle gel, dedi Courfeyrac.

Feuilly'nin arkasında Bahorel yürüyor, daha doğrusu ayaklanma denizinde bir balık gibi sıçriyordu. Üzerinde kızıl

bir yelek, ağızında da her şeye söylem söylemekle yoldan geçen biri yeleğinden ürkerek bağırdı:

— İşte kızollar!

— Kızıl, kızollar! diye karşılık verdi Bahorel. Burjuvaların gülünç korkusu. Bana gelince, gelincikleri gördüğümde titremiyorum, kırmızı başlıklı kız bende korku uyandırmıyor. Burjuvalar beni dinleyin, kırmızı korkusunu boynuzlu hayvanlara bırakalım.

Gözünü bir duvarın köşesinde asılı duran ve üzerinde Paris Başpiskoposu'nun Büyük Perhiz'le ilgili olarak "cemaatine" yumurta yeme izni verdiği yazan dünyanın en barışçı kâğıdına diktı.

Bahorel haykırdı:

— Cemaat, cerahat demenin kibar yolu.

Ve kâğıdı duvardan söktü. Bu davranıştan çok etkilenen Gavroche o andan itibaren Bahorel'i incelemeye başladı.

— Bahorel, dedi Enjolras, iyi yapmadın. O buyruğu yerinde bırakman gerekiyordu, bunlarla uğraşacak vaktimiz yok, öfkeni boş harciyorsun. Kendine hâkim ol. Safların dışında ne ruhla ne de tüfekle ateş edilir.

— Herkesin kendi tarzı var, diye karşılık verdi Bahorel. Piskoposun yazısı canımı sıkıyor, yumurtayı kimsenin iznine tabi olmadan yemek istiyorum. Kişilik itibarıyla soğuk bir yapım var, oysa ben eğleniyorum. Zaten öfkemi harcamıyorum, ısınmaya başlıyorum ve bu kâğıdı yırtmamın nedeni, Hercle! İştahımı açmak.

Bu *Hercle* sözcüğü Gavroche'u çok etkiledi. Anlamını öğrenmek için her şeyi denemeye hazırız ve kâğıdı yırtan bu gence saygı duyuyordu.

— Hercle ne demek? diye sordu.

— Latincede bir köpeğin kutsal ismi, dedi Bahorel. O sırada Bahorel bir camda geçişlerini izleyen ve muhtemelen A B C Dostları üyesi olan solgun yüzlü, siyah sakallı bir adamı gördü:

— Çabuk fişekleri getir! *Para bellum.*³³

— Bel homme!³⁴ Doğru, dedi Gavroche, Latinçeyi sökmeye başlamıştı.

Bazlarının elinde sopalar ve süngüler, bazlarının belinde Combeferre gibi tabancalar olan öğrencilerden, sanatçılardan, Cougourde d'Aix üyelerinden, işçilerden, liman çalışanlarından oluşan gürültülü bir grup onlara eşlik ediyordu. Çok yaşlı görünen bir adam da bu grupta birlikte yürüyordu. Silahı yoktu ve düşünceli görünse de geride kalmamak için hızlı yürüyordu. Gavroche onu fark etti:

— Kekseksa? diye sordu Courfeyrac'a.

— İhtiyarın teki.

Bu ihtiyar M. Mabeuf'tü.

V

İhtiyar

Olan biteni anlatalım.

Dragon süvarileri saldırıyla geçtiklerinde Enjolras ve arkadaşları Bourdon Bulvari'ndaki erzak ambarlarının yanındaydılar. Enjolras, Courfeyrac ve Combeferre Bassompierre Sokağı'na girip "Barikatlara!" diye haykaranlar arasındaydilar. Lesdiguières Sokağı'nda bir ihtiyara rastlamışlardı. Bu yaşlı adamın sarhoş gibi zikzaklar çizerek yürümesi dikkatlerini çekmişti. Ayrıca sabah boyunca yağmur yağmıştı ve o sırada da şiddetle yağmaya devam ediyordu, buna rağmen şapkası elindeydi. Courfeyrac, Marius'le birçok kez kapısına kadar gittiği Mabeuf Baba'yı tanımiştı. Yaşlı kilise mütevelli heyeti üyesi kitapçının sakin, hatta çekingin bir adam olduğunu bildiğinden, onu bu karmaşanın ortasında, süvarilerin

33 Savaşa hazır ol. (ç.n.)

34 Yakışıklı adam anlamına gelen "bel homme"un okunuşıyla "bellum"un okunuşu yakındır. (ç.n.)

iki adım ötesinde, ateş altında, yağmurda şapkasını çıkarmış bir halde görünce şaşırılmış, yanına gitmiş ve yirmi beş yaşındaki isyancıyla seksenlik ihtiyar arasında şöyle bir diyalog geçmişti:

- Mösyö Mabeuf evinize dönün.
- Neden?
- Ortalık kızışacak.
- Ne güzel.
- Mösyö Mabeuf kılıçlar çekilecek, tüfekler ateşlenecek.
- Ne güzel.
- Toplar patlayacak.
- Ne güzel. Siz nereye gidiyorsunuz?
- Hükümeti yere sermeye.
- Ne güzel.

Ve onların peşinden gitmeye başlamış, o andan itibaren tek bir söz etmemiş, adımlarını sağlam basmaya başlamıştı; işçiler koluna girmeyi önerseler de o bunu reddetmişti. Grubun neredeyse en ön safında yürüyordu, hareketlerine bakan onu yürüyen, yüzüne bakan ise onu uyuyan birine benzetirdi.

— Gözü dönmüş bir ihtiyar! diye mırıldanıyordu öğrenciler. Grupta onun —eski bir Konvansiyon üyesi— yaşlı bir kral katili olduğu söylentileri dolaşıyordu. Kafile Verrerie Sokağı'na girmiştir. Önde yürüyen Gavroche avaz avaz söylediği şarkısıyla grubun borazancısı gibi görünüyordu:

İşte doğuyor ay yukarıda
Ne zaman gideceğiz ormana?
Diye soruyordu Charlot, Charlotte'a

Hey yumurcak
Al sana bir şaplak
Tek bir Tanrıım, tek bir kralım, tek bir meteligidim, tek bir çizmem var

Sabahın köründe
Âlem yapıyordu iki serçe
Çekerek içlerine çiyi ve kekiği

Hey Passy

Seni gülünç serseri

Tek bir Tanrıım, tek bir kralım, tek bir meteliğim, tek bir çizmem var.

Ya o iki zavallı yavru kurt

Korkutük sarhoş olmuşlardı sanki

Farkında değildiler kendilerine nahoş bakan aslanın

Hey hafiye

Çekiyor musun enfiye?

Tek bir Tanrıım, tek bir kralım, tek bir meteliğim, tek bir çizmem var.

Biri sövüp sayıyor biri yeminler ediyordu

Ne zaman gideceğiz ormana?

Diye soruyordu Charlot, Charlotte'a.

Hey Pantin

Tin, tin, tin.

Tek bir Tanrıım, tek bir kralım, tek bir meteliğim, tek bir çizmem var.

Saint-Merry'ye yöneldiler.

VI

Acemi Askerler

Grup her an daha da büyüyordu. Billettes Sokağı'na doğru giderken, Courfeyrac, Enjolras ve Combeferre sert ve cüretkâr yüz ifadesini fark ettikleri, ama tanımadıkları uzun boylu, kır saçlı bir adam aralarına katıldığını gördüler. Şarkı söylemekle, ıslık çalmakla, mırıldanmakla ve dükkânların kepenklerine horozsuz tabancasıyla vurmakla meşgul olan Gavroche bu adama dikkat etmemiştir. Verrerie Sokağı'nda Courfeyrac'ın kapısının önünden geçtiler.

— İyi oldu, dedi Courfeyrac, kesemi unutmuşum, şapkamı da kaybettim. Gruptan ayrılip basamakları dörder

dörder çıkmaya başladı. Eski bir şapkasını, kesesini ve kırkı çamaşırların altına gizlenmiş geniş, valiz büyüklüğünde kare sandığı aldı. Koşarak aşağı inerken kapıcı kadın ona seslendi.

- Sayın Mösyö Courfeyrac!
- Kapıcı, adınız nedir? diye karşılık verdi Courfeyrac. Kapıcı kadın afalladı.
- Ama ismimi biliyorsunuz, ben kapıcıyıım, ismim Veuvain Ana.
- Tamam o zaman, bana sayın Mösyö Courfeyrac derseniz, ben de size sayın Veuvain Ana diye hitap edeceğim. Şimdi söyleyin ne var? Ne oldu?
- Biri sizinle konuşmak istiyor.
- Kimmiş?
- Bilmiyorum.
- Nerede?
- Odamda.
- Cehenneme kadar yolu var!
- Ama bir saatten beri dönmenizi bekliyor!
- O sırada işçiye benzeyen, sıiska, solgun, kısa boylu, çilli, yırtık bir gömlek, kenarları yamalı kadife bir pantolon giymiş ve erkekten çok yeniyetme bir erkek çocuğu kılığına girmiş bir kızı andıran biri kapıcı odasından çıkışıp bir kadıninkine hiç benzemeyen bir sesle Courfeyrac'a:
 - Mösyö Marius'ü görebilir miyim? diye sordu.
 - Evde yok.
 - Bu akşam donecek mi?
 - Hiç bilmiyorum. Bana gelince, ben dönmeyeceğim. Bakışlarını ona sabitleyen genç adam:
 - Ama neden? diye sordu.
 - Öyle işte.
 - Peki nereye gidiyorsunuz?
 - Seni ne ilgilendirir?
 - Sandığınızı taşımama izin verir misiniz?

- Barikatlara gidiyorum.
- Sizinle gelmemi ister misiniz?
- İstersen gel! Sokaklar herkesin.

Ve dostlarına katılmak için koşarak uzaklaştı. Yanlarına geldiğinde sandığı taşımıştı için içlerinden birine verdi. Delikanlıının gerçekten de kendilerini izlediğini ancak on beş dakika sonra fark etti.

Bir grup tam olarak istediği yere gidemez. Onu bir rüzgâr esintisinin sürüklediğini söylemişlik. Saint-Merry'yi geride bıraktıktan sonra, nasıl olduğunu anlamadan kendilerini Saint-Denis Sokağı'nda buldular.

On İkinci Kitap *Corinthe*

I

Kuruluşundan Başlayarak Corinthe'in Tarihi

Bugün Les Halles tarafından Rambuteau Caddesi'ne girip sağ kolda, Mondétour Sokağı'nın tam karşısında, kapısının üzerinde "NAPOLEON'UN TÜM BEDENİ SORGUN AĞACINDAN YAPILMIŞTIR." yazan ve Büyük Napoléon biçiminde bir sepetin asılı olduğu sepetçiyi görenler, bu mekânın yaklaşık otuz yıl önce ne dehşet verici sahnelerle tanık olduğunu bilmezler.

Eski şehir planlarında adı Chanverrie olarak geçen Chanvrerie Sokağı ve ünlü Corinthe Meyhanesi işte buradaydı.

Bu noktada kurulan ve Saint-Merry barikatının kurulmasıyla gölgede kalan barikat hakkında söylediğimiz hatırlanacaktır. İşte günümüzde karanlıkta kaybolan Chanvre-rie Sokağı'ndaki bu ünlü barikatı biraz aydınlatacağız.

Okuyucudan, öykünün daha kolay anlaşılması için daha önce Waterloo için kullandığımız basit yönteme başvurma iznini istiyoruz. O dönemde, Saint-Eustache dönemecinde, Paris'te Les Halles'in kuzeydoğusunda, Rambuteau

Caddesi'nin girişinde yer alan ev bloklarını kafanızda daha net bir şekilde canlandırmamanız için, tepesi Saint-Denis Sokağı'na, tabanı Les Halles'a uzanan ve iki dikey bacağın- dan biri Grande-Truanderie Sokağı, diğer Chanvrerie Sokağı, çaprazlama bacağı da Petite-Truanderie Sokağı olan bir N harfi çizmeniz yeterli olacaktır. Eski Mondétour Sokağı bu üç bacağı oldukça eğimli açılarla kesiyordu. Bir yandan Les Halles ve Saint-Denis Sokağı, diğer yandan Cygne ve Prêcheurs sokakları arasında kalan iki kilometrekarelük alandaki bu dört caddenin yarattığı labirent farklı büyülüklerde garip bir şekilde inşa edilmiş, tesadüfen eğri büğrü bir şekilde kondurulmuş ve âdetâ şantiyelerdeki taş bloklar gibi birbirlerinden dar yarıklarla ayrılmış yedi ev adacığı oluşturmaya yetiyordu.

Dar yarıklar dedik; karanlık, daracık, kıvrımlı, sağ ve sol yanları sekiz katlı viranelerle çevrili bu sokakları tasvir etmenin daha iyi bir yolu olmadığını düşünüyoruz. Chanvrerie ve Petite-Truanderie sokaklarındaki bu viraneler öyle yıpranmışlardı ki ancak bir evin cephesinden diğerine uzanan kalaslardan destek alarak ayakta durabiliyorlardı. Sokaklar dar ve su birikintileri genişti. O sokaklarda mahzene benzeyen dükkânların, demirle çevrili iri kenar taşlarının, çöp yığınlarının, yuvarlak devasa parmaklıklarla kaplı giriş kapılarının yanından geçen biri dizlerine kadar ıslanındı. Rambuteau Caddesi tüm bunları yok etti.

Mondétour³⁵ ismi bu karmaşayı kusursuzca tasvir eder. Biraz ileride Mondétour Sokağı'na açılan Pirouette³⁶ Sokağı bu görünüşe daha derin bir anlam kazandırır.

Saint-Denis Sokağı'ndan Chanvrerie Sokağı'na giren biri önündeki yolun uzun bir huni gibi daraldığını görürdü. İnsan bu çok kısa sokağın sonunda, Les Halles yönünde yolun kapandığını fark eder, sağda ve solda geçebileceği iki

³⁵ "Mon détour" Fransızcadâ "dönemecim", "dolambacım" anlamında. (ç.n.)

³⁶ Firdöndü. (ç.n.)

karanlık aralığı göremezse kendini çıkmaz bir sokakta sanır. Burası bir ucu Prêcheurs Sokağı, diğer ucu Cygne ve Petite-Truanderie Sokağı'yla birleşen Mondétour Sokağı'ydı. Çıkmaz sokağı andıran bu yolun sonunda sokağın üzerinde bir burun gibi beliren, diğerlerinden daha alçak bir ev vardı.

İşte ünlü meyhane üç yıl yıldan beri neşeyle bu iki katlı binaya yerleşmişti. Bu meyhane yaşlı Théophile'in şu iki misrayı yazdığı yerde etrafa sevinç gürültüleri yayıyordu:

Orada kendini asan zavallı bir âşığın
Korkunç iskeleti sallanır.

Mekân iyi işlediğinden meyhanecilik babadan oğula geçerdi.

Mathurin Régnier zamanında *Pot-aux-Roses* olarak anılan bu meyhanenin simgesi, dönemin bulmaca modasına uygun olarak pembeye boyanmış bir direkti.³⁷ Geçen yüz yılda günümüzün sekter akımları tarafından hor görülen ve Regnier'nin de içtiği masada defalarca körkütük sarhoş olan saygıdeğer Natoire bu mekâna olan minnet borcunu ödemek için pembe direğin üzerine bir salkım Corinthe üzümü çizmişti. Bundan çok hoşlanan meyhaneci sembolünü değiştirmeye karar verip üzüm salkımının altına yıldızlı harflerle “au Raisin de Corinthe” yazdırmıştı. Corinthe ismi buradan geliyordu. Hiçbir şey sarhoşların kelimeleri yutmaları kadar doğal olamaz. Kelime yutma cumlenin zikzagıdır. Corinthe yavaş yavaş Pot-aux-Roses'un tahtını ele geçirirken, hanedanının son meyhanecisi Hucheloup Baba geleneği bilmediği için direğin maviye boyatmıştı.

Alt katta tezgâhin olduğu bir salon, üst katta bilardo masasının bulunduğu bir salon, tavanı delen spiral şeklinde taha bir merdiven, isli duvarlar, gün ortasında yanar mumlar, işte meyhane böyleydi. Alt kattaki üstü kapaklı bir merdiven

³⁷ “Pot-aux-Roses”un okunuşu, “poteau rose”, yani “pembe direk”le aynı olduğu için. (ç.n.)

mahzene iniyordu. Üst katta Houcheloupların odası vardı. Oraya üst kattaki gizli bir kapıya açılan sabit merdivenle değil, seyyar bir merdivenle çıkışlıyordu. Çatının altındaki oda da hizmetçi kadınlar kalıyordu. Mutfak alt kattaki tezgâhlı salonun yanındaydı.

Hucheloup Baba kimyager olarak doğmuştu sanki, iyi bir aşçıydı, bu yüzden meyhanelerde sadece içilmiyor, yemek de yeniliyordu. Hucheloup sadece kendi mekânında sunulan ve kendinin *carpes au gras*³⁸ olarak adlandırdığı muhteşem bir sazan dolması icat etmişti. Bu yemek bir mumun ya da XVI. Louis döneminden kalma bir gaz lambasının ışığında, örtü yerine masalara çivilenmiş müşambaların üzerinde yeniyordu. Bu dolma için uzaklardan gelenler de vardı. Bir sabah yoldan geçenleri “spesyalitesinden” haberdar etmeye karar veren Houcheloup fırçasını siyah boyalı kutusuna daldırıp kendine özgü mutfağını kendine özgü imlaıyla tanıtmak için duvara şu ilginç ibareyi yazdı:

CARPES HO GRAS

Kış sağanakların ilk sözcüğün sonundaki S harfini ve üçüncü kelimenin başındaki G harfini silmeleri gibi garip bir fanteziye kapılmaları sonucunda geriye şu yazı kalmıştı.

CARPE HO RAS³⁹

Böylece zamanın ve yağmurun yardımıyla mütevazı bir gastronomik ibare derin anamlar içeren bir öğüde dönüşmüştü.

İşte Fransızcayı pek iyi bilmeyen Hucheloup Baba'nın Latince öğrenmesi, mutfağından felsefe üretmesi ve sadece

³⁸ Yağlı sazan. (ç.n.)

³⁹ Horatius'un "carpe diem"ine (Yaşadığın anın değerini bil) gönderme yapılıyor, "Horatius" Fransızca'da "Horas" olarak okunur. (ç.n.)

yemeğini tanıtmak isterken kazara Horatius seviyesine yükseltmesi böyle olmuştu. Ve daha da ilginci bu sözlerle “Meyhaneme buyurun,” demek istemiş olmasydı.

Bugün bunlardan geriye hiçbir şey kalmadı. Daha 1847’de, karnında geniş bir yarık açılan Mondétour labirentinden geriye muhtemelen hiçbir iz kalmamıştır. Chanvrerie Sokağı ve Corinthe, Rambuteau’nun kaldırım taşları altında yok oldular.

Corinthe önceden de söylediğimiz gibi Courfeyrac ve dostlarının buluşma değil, toplantı mekâniydi. Orayı Grantaire keşfetmiş, *Carpe Horas* yüzünden içeri girmiş ve *Carpes au Gras*’nın lezzetinden dolayı oranın gediklisi olmuştu. Orada yeniliyor, içiliyor, bağırlıyor; az, eksik ödeniyor, hiç hesap ödenmiyor; yine de herkes her zaman iyi ağırlanıyordu. Hucheloup Baba temiz yürekli bir adamdı.

Söylediğimiz gibi iyi yürekli bir adam olan Hucheloup bıyıklarıyla eğlenceli bir meyhaneçi görüntüsü veriyordu. Her zaman asık yüzüyle müşterilerini âdeten ürkütmek istiyor, meyhanebine girenlere homurdanıyor, onlara servis yapacağına onlarla kavga çıkarmak istermiş gibi görünüyor. Yine de sözümüzün arkasındayız, orada herkes her zaman iyi ağırlanıyordu. Meyhanesinin ününü artıran bu gariplikleri yüzünden gençler birbirlerine “Hadi gel Hucheloup Baba’nın homurdanmasını izleyelim,” diyorlardı. Eskiden eskrim hocasıydı. Gür sesiyle tatlı bir şeytan gibi aniden kahkahalar atardı. Hüzünlü görünse de komik bir adamdı; tabancalara benzeyen enfiye kutuları gibi sizi korkutmaktan çok keyif alırdı. Gürlemesi aksırık gibiydi.

Karısı Hucheloup Ana sakallı ve çok çirkin bir yaratıktı.

1830’a doğru Hucheloup Baba’nın ölmesiyle sazan dolmasının sırrı da ortadan kayboldu. Epey sarsılan dul karısı meyhaneyi işletmeye devam etti. Ama tadı bozulan yemekler ığrençleşmiş, her zaman kötü olan şarabı sirkeye dönmüştü. Yine de Bossuet’nin söylediğinin kadarıyla Courfeyrac ve arkadaşları acıma duygusuyla oraya gitmeye devam ettiler.

Tıknefes bir kadın olan dul Hucheloup taşra anılarıyla can sıksa da, telaffuzuyla öykülerinin yavanlığını telafi ediyor, böylece köyü ve gençliğiyle ilgili anılarına çeşni katmış oluyordu. Bir zamanlar en büyük mutluluğunun akdikenlere konan kızılgerdanların ötüşünü dinlemek olduğunu söylüyordu.

“Restoranın” bulunduğu üst kattaki uzun ve geniş salonda tabureler, iskemleler, bankalar, masalar ve topal bir bilardo masası vardı. Oraya salonun köşesinde bir geminin ambar ağzına benzeyen kare şeklinde bir delikle sonlanan dönen bir merdivenle çıkışlıyordu.

Dar bir pencere ve her zaman yanmış bir gaz lambasıyla aydınlanan bu salonun viran bir hali vardı. Tüm mobilyalar dört ayaklı olsalar da üç ayaklı gibi görünüyorlardı. Kireçle boyanmış beyaz duvarların tek süsü Hucheloup Ana'nın onuruna bir kömür parçasıyla yazılmış şu dörtlüktü:

Karga burnuna tünemiş sigiliyle
On adımda bir şaşkınlık, iki adımda bir korku yayardı herkese
Titrersiniz her an sümkürmesin diye yüzünüzé
Ürperirsiniz düşmesin diye koca burnu bir gün ağzının içine.

Duvar yazısında anlatılana çok benzeyen Hucheloup Ana sabahın akşamı kadar bu dörtlüğün önünden büyük bir sukunetle geçip gidiyordu. Matelote⁴⁰ ve Gibelotte⁴¹ olarak anılan ve başka isimleri olup olmadığı bilinmeyen iki hizmetkâr Hucheloup Ana'ya masalara berbat şarap testileri ve karnı açılanlar için tatsız tuzsuz yemeklerin konulduğu çanakları yerleştirerek yardım ediyorlardı. Hucheloup Baba'nın eski gözdesi olan Matelote iri yarı, yusuvarlak, kızıl saçlı, çığırktan, tüm mitolojik canavarlardan daha çirkin bir kadındı; yine de hizmetkârin her konuda efendisinden geride durması uygun düşüğünden Hucheloup Ana ka-

⁴⁰ Balık yahnisi. (ç.n.)

⁴¹ Bildircin yahnisi. (ç.n.)

dar çirkin değildi. Uzun, ince, ufak gözlü, düşük gözkapaklı, teni lenf sıvısı gibi beyaz olan Gibelotte ise kronik bezginkenlikten muzdaripmiş gibi her zaman yorgun ve bitkindi, sabahları ilk o kalkar, akşamları en son o yatar, yorgunluğun uyuşuk gülümsemesiyle herkese, hatta diğer hizmetkâra bile hizmet ederdi.

Salon-restorana girmeden önce kapıda Courfeyrac'ın tebeşirle yazdığı şu uyarı okunuyordu:

Sıkıysa ziyafet ver, cesaretin varsa yemek ye.

II

Hazırlık Eğlenceleri

Laigle de Meaux –bilindiği gibi– diğer arkadaşlarından çok Joly'de kalıyordu. Bir kuşun dalı yuva edinmesi gibi, o da oraya tünemişti. İki dost birlikte yaşıyor, birlikte yemek yiyor, birlikte uyuyorlardı. Her şeyleri, hatta Musichettaları⁴² bile neredeyse ortaktı. Keşşler böyle ikililere kendi arasında *bini*⁴³ derler. 5 Haziran sabahı kahvaltı etmek için Corinthe'e gittiler, biraz üzütmüş olan Joly nezlesini Laigle ile paylaşmaya başlıyordu. Laigle'in giysisi yıpranmıştı, ama Joly sık giyinmişti.

Saat dokuz gibi Corinthe'in kapısından içeri girdiler.

Yukarıya çıktılar.

Matelote ve Gibelotte onları karşıladılar.

— İstiridye, peynir ve jambon, dedi Laigle.

Ve masaya oturdular.

Meyhanede onlardan başka kimse yoktu.

Joly ve Laigle'i iyi tanıyan Gibelotte masaya bir şişe şarap koydu.

42 Joly ve Laigle'in ortak metresi. (e.n.)

43 Çift. (ç.n.)

İlk istiridyelerini yerlerken merdivenin başında beliren bir baş:

— Geçiyordum. Muhteşem bir Brie peyniri kokusu geliyordu. Ben de içeri girdim, dedi.

Bu Grantaire'di.

Bir tabure çekip masaya oturdu.

Grantaire'i gören Gibelotte masaya iki şişe daha şarap getirdi.

Üç şişe olmuştu.

— Bu iki şiseyi de içecek misin? diye sordu Laigle.

— Herkes çok kurnaz, bir sen safsın, diye karşılık verdi Grantaire. İki şise şarabın kimseye bir zararı olmaz.

Digerleri yemekle, Grantaire ise şarapla başlamıştı. Yarım şiseyi hızla bitirdi.

— Demek midende delik var? diye sordu Laigle.

— Senin de dirseğinde, dedi Grantaire.

Ve kadehini boşalttıktan sonra ekledi:

— Vay canına, cenaze ağıtlarının kartalı, gömleğin eskimiş.

— Ben de öyle umuyorum. Gömleğim ve ben güzel bir uyum içindeyiz. Tüm kırıkkılıklarımı, tüm şekilsizliklerimi benimsediği için canımı hiç sıkıyor, her hareketimden hoşnut kalıyor; onu sadece beni sıcak tuttuğu için hissediyorum. Eski giysiler eski dostlara benzer.

— Bu doğru, diye haykırdı sohbete katılan Joly, eski bir giysi eski bir dosttur.

— Hele ki nezleli biri söylüyor, dedi Grantaire.

— Grantaire bulvardan mı geliyorsun? diye sordu Laigle.

— Hayır.

— Joly ile birlikte kortejin başını gördük.

— Muhteşem bir görüntüydü, dedi Joly.

— Bu sokak ne kadar da sakin! diye haykırdı Laigle.

Paris'in altüst olduğunu kim söyleyebilir? Buranın eskiden manastırlarla dolu olduğu nasıl da belli! Tarihçi Sauval ve du

Breul listesini çıkarmışlar ve Başrahip Lebeuf. Her taraf keşiş kaynıyordu, ayakkabilisi, yalınayak gezeni, saçları kırpılmıştı, siyahı, beyaz giyeni, Fransisken'i, Kapüsen'i, Karmelita'sı, küçük Augustin'i, büyük Augustin'i, yaşlı Augustin'i... Her taraf keşiş doluydu.

— Keşişlerden söz etmeyelim, diye araya girdi Grantaire, bende kaşıntı yapıyor.

Ardından haykırdı:

— Tüh! Bozuk bir istiridye yuttum. İşte yine evhamlanmaya başladım. İstiridyeler bozuk, hizmetkârlar çırkin. İnsanlıktan nefret ediyorum. Az önce Richelieu Caddesi'nde büyük bir kütüphanenin önünden geçtim. Kütüphane dedikleri o istiridye kabukları yiğinını düşündükçe midem bulanıyor. Onca kâğıt! Onca mürekkep! Onca karalama! Demek bunların hepsini yazmışlar! İnsanın tüysüz bir iki ayaklı olduğunu hangi ahmak söylemişti? Ardından Floréal⁴⁴ olarak adlandırılmayı hak eden tanıdığım bir kızı rastladım, ilkbahar kadar güzeldi, dün yüzü çiçek bozuğuyla benek benek olmuş bir bankacı kendisini arzulamaya tenezzül ettiği için mutlu, büyülenmiş, kendinden geçmiş bir halde yürüyordu! Ne yazık! Kadınlar zarif delikanlılar kadar para babalarının da peşinde koşuyor; dişi kediler kuşu da fareyi de avlıyorlar. Bu hoppa daha iki ay önce çatı katında oturan kendi halinde bir kızdı, korselerinin bağcık deliklerine küçük bakır halkalar takıyor, dikiş dikiyordu, buna ne deriniz? Kanepesini yatak olarak kullanıyor, çiçek saksının yanında halinden memnun görünüyordu. Şimdi bankacı karısı oldu. Bu dönüşüm dün gece gerçekleşti. Bu zavalliya sabah rastladığında sevinç içindeydi. İşin iğrenç yanı, bu şillliğin dünkü kadar güzel olmasıydı. Yüzünden o para babasıyla birlikte olduğu anlaşılmıyordu. Güllerin kadınlardan eksik ya da üstün yanı, güllerin üzerinde dolaşan tırtılların izinin belli olması. Ah! Dünyada ahlak kalmadı, buna kanıt

⁴⁴ Fransız Devrimi takviminin sekizinci ayı (20 Nisan-19 Mayıs). (ç.n.)

olarak aşkın sembolü mersinçiçegini, savaşın sembolü defne ağacını, barışın simgesi o budala zeytin dalını, az kalsın çekirdeğiyle Âdem'i boğacak olan o elma ağacını ve etekliklerin atası o incir yaprağını gösterebilirim. Hakka gelince, hakkın ne anlama geldiğini öğrenmek ister misiniz? Galyalılar Clusium'a göz diktiler, Clusium'a destek çıkan Roma da onlara Clusium'un kendilerine karşı ne suç işlediğini sordu. Brennus cevap verdi: "Alba'nın, Fidena'nın, Equestiranların, Volsqueslerin, Sabinslerin size karşı işledikleri suçları. Onlar sizin komşularınızdı. Clusium da bizim komşumuz. Komşuluk konusunda sizinle hemfikiriz. Siz Alba'yı çaldınız, biz Clusium'u alıyoruz." Roma: "Clusium'u almayacaksınız," dedi. Brennus Roma'yı aldı. Ardından "Mağluplara yazar olsun!" diye haykırdı. İşte hak budur. Ah! Bu dünyada ne çok yırtıcı hayvan, ne çok kartal var! Tüyülerim ürperiyor.

Kadehini doldurması için Joly'ye uzattı, ardından şarabını kafaya dikip sanki bir kadeh şarabı devirdiğini kimse, hatta kendisi bile görmemiş gibi sözlerine devam etti:

— Roma'yı alan Brennus bir kartaldır; sürtüge sahip olan bankacı da bir kartaldır. Aralarında ahlaki açıdan hiçbir fark yok. Bu yüzden hiçbir şeye inanmıyorum. Tek gerçek içmektir. Düşünceniz ne olursa olsun, siska tavuğa Uri kantonu, şişman tavuğa Glaris kantonu gibi davranışın, umurumda değil, içelim. Bana bulvardan, kortejden, kalabalıktan söz ettiniz. Demek bir devrim daha olacak? Yüce Tanrı'nın olanaklarının bu kadar kısıtlı olması beni şaşırtıyor. Olayların yivlerini sürekli yağlamak gereklidir. Yoksa takılıp kalıyor, çalışmıyor. Hemen bir devrim oluyor. Ulu Tanrı'nın elleri her zaman için o lanet makine yağıyla kapkara. Onun yerinde olsam, daha basit bir yöntem izler makinemi hep çalıştmazdım, olayları ipliği koparmadan ilmik ilmik örerdim, yedek malzemeye, olağanüstü bir programa ihtiyaç duymazdım. Sizin ilerleme dediğiniz şey iki motorla, insanlar ve olaylarla yürüyor. Olaylar gibi insanlar da fazlasına ihtiyaç duyarlar;

insanlar arasında dahiler ve olaylar arasında devrimler olmalıdır. Büyük aksilikler doğaldır; eşyanın doğası gereğidir ve kuyruklu yıldızların görüntüsüne bakıldığından insan gökyüzünün de temsil için aktörlere ihtiyacı olduğunu sanabilir. Hiç beklenmedik bir anda, Tanrı gökkubbenin duvarına bir meteor asar. Ardından devasa bir kuyruğu sürükleyen birkaç garip yıldız ortaya çıkar. Ve bu da Sezar'ı öldürür. Brutus ona bir bıçak darbesi ve Tanrı ona bir yıldız darbesi indirir. Trak, işte kuzey kıızılılığı, işte bir devrim, işte yüce bir adam; koca rakamlarla yazılmış 93, başrolde Napoléon, 1811 kuyruklu yıldızı afişin en üstünde. Ah! Beklenmedik tutuşmalarla yıldızlanan güzel, mavi afiş! Bum! Bum! Olağanüstü bir gösteri. Aliklar gözlerinizi kaldırın. Yıldız da, dram da her şey dizginsizce ilerliyor. Ulu Tanrım, bu kadarı çok, ama yetерli değil. İstisnai durumlarda başvurulan bu çareler heybetli görünse de, beş para etmezler. Dostlarım, kader son çözüm yollarını deniyor. Bir devrim neyi kanıtlar? Tanrı'nın eli sıkışık. Geçmişle gelecek arasında bir süreklilik ilişkisi olduğu ve ikisini bir araya getiremediği için bir darbe yapıyor. Aslında, bu durum Yehova'nın refah durumu konusundaki tahminlerimi doğruluyor ve hem yukarıda hem aşağıda bunca felaketi, yiyecek bir dari tanesi bulamayan kuştan, yüz bin franklık geliri olmayan bana kadar hem gökyüzünde, hem yeryüzünde bunca alçaklığa, pintiliğe, hasıslığa, rezilliğe, insanlığın, hatta asılan Condé prensinin de kanıtladığı gibi kralların yozlaşmış, uğursuz kaderlerini, başucu noktasındaki yırtıktan esen rüzgârlardan başka bir şey olmayan kişi, sabahın ilk kıızılığında tepelerin zirvesinde beliren bunca rezaleti, çiy taneleri denilen o sahte incileri, parlaklığı aldatıcı olan kırağıyı, düğmeleri sökülmüş insanlığı, yamalanmış olayları ve Güneş'teki onca lekeyi, Ay'daki onca çukuru, her yanda onca yoksulluğu gördükçe, Tanrı'nın elinin bol olduğundan şüphe ediyorum. Sorun yokmuş gibi göründüğü doğru, ama bir sorun olduğunu hissediyorum. Kasası

boşalmış bir tüccarın balo düzenlemesi gibi devrim yapıyor. Tanrıların görünüşüne bakıp karara varmamalı. Göğün yıldızları arasından yoksul, düzeni bozulmuş bir evreni görür gibi oluyorum. Bu yüzden huzursuzum. Bakın, bugün 5 Haziran, hava hâlâ karanlık; sabahтан beri günün doğmasını bekliyorum, doğmuyor ve bahse girerim doğmayacak. Az maaşa çalışan memurun düzensizliğine benzıyor. Evet, her şey karmakarışık olmuş, hiçbir şey hiçbir şeye uymuyor, bu eski dünyanın suyu çıkmış, ben muhalefetin saflarındayım. Her şey tersine gidiyor, evren dalga geçiyor. Çocuk isteyenlerin çocuğu olmuyor, çocuk istemeyenlerin çocuğu oluyor. Sonuç olarak kafanın taşı atıyor. Ayrıca bu kel kafalı Laigle de Meaux'yu görmek canımı sıkiyor, bu dazlakla aynı yaşta olduğumu düşünmek kendimi aşağılanmış hissetmeye neden oluyor. Zaten eleştiriyyorum, hakaret etmiyorum. Evren neyse o. Burada hiçbir kötü niyetim olmadan âdet yerini bulsun diye konuşuyorum. Yüce Tanrı en derin saygılarımı kabul edin. Ah! Olympos'un tüm ermişleri, cennetin tüm tanrıları, ben Parisli olmak, yani iki raket arasındaki tenis topu gibi aylaklar takımıyla isyancılar gürühu arasında gidip gelmek için yaratılmamalıydım! Ben tüm gün, bakır bir erkeğin düşleri kadar şehvetli, oryantal dans eden dilberleri seyreden bir Türk ya da Beaucelu bir köylü ya da etrafı zarif hanımfendilerle çevrilmiş Venedikli bir soylu ya da bir piyadenin yarısını Alman federasyonuna bahşeden ve çoraplarını çitin, yani hudutun üzerinde kurutan bir Alman prensi olmak isterdim! Ben bu insanlar gibi yaşamak için doğdum! Evet Türk dedim ve sözümün arkasındayım. Türk sözcüğünü neden hep kötü anlamda kullandıklarını anlamıyorum; Muhammed'in iyilikleri de vardır; hurili sarayları ve odaklı cennetleri icat ettiği için ona saygı duyuyorum! Cennette hem zengine hem fakire yer ayıran tek din olan İslamiyet'e hakaret etmeyeelim! Şimdi içelim, ısrar ediyorum. Dünya büyük bir saçmalık. Ve tüm bu ahmaklar yaz orta-

sında, haziran ayında, kollarına bir kız takip tarlalarda kesişmiş otların kokusunu içlerine çekteceklerine, dövüsecekler, birbirlerini katledecekler! Gerçekten de, bu kadar budalalık olmaz. Biraz önce bir eskicide gördüğüm kırılmış bir fener aklıma artık insanlığı aydınlatma zamanının geldiği düşüncesini getirdi. Evet işte yine kederlendim! Bir istiridye ile bir devrimi tersten yutmak yine içimi sızlattı. Ah! Korkunç eski dünya! İnsanlar orada çalışıp çabalıyor, işsiz kalıyor, fuhuş yapıyor, birbirini öldürüyor, her şeye alışıyorlar!

Ve Grantaire bu konuşma nöbetinin ardından hak ettiği bir öksürük nöbetine tutuldu.

— Devrim demişken, diye araya girdi Joly, Marius âşık olmuş belli ki.

— Kime âşık olmuş biliyor musunuz? diye sordu Laigle?

— Nayır.

— Hayır mı?

— Nayır! diyorum.

— Marius'ün aşkları! diye haykırdı Grantaire. Görür gibi oluyorum. Marius bir sistir ve kendine uygun bir buhar bulmuştur. Marius şair takımından. Şair demek çılgın demektir. *Tymbroeus Apollon*. Çılgın şiir tanrısı. Marius ve Marie ya da Maria ya da Mariette, garip iki âşık olmalılar. İlişkilerinin nasıl yürüdüğünü tahmin edebiliyorum. Öpücüğün unutulduğu kendinden geçişler. Yeryüzünde iffetli, sonsuzlukta şehvetlidirler. Ruhlarının duyuları vardır. Yıl dizlarda yatarlar.

İkinci şipesini açan Grantaire ikinci söylevine başlamak üzereymiş gibi görünürken merdivenin ağzından içeri biri girdi. Yaşından ufak görünen bu kısa boylu, sarı saçlı, sivri yüzlü, parlak gözlü, uzun saçlı çocuk yağmurdan ıslanmıştı, üzerindeki yırtık pırtık giysilere rağmen halinden memnun görünüyordu.

Çocuk hiçbirini tanımasa da, hiç tereddüt etmeden doğrudan Laigle de Meaux'ya hitap etti:

— Mösyö Bossuet siz misiniz?

— Bu benim lakabım, diye yanıtladı Laigle. Benden ne istiyorsun?

— Bulvardaki uzun boylu, sarışın bir adam bana “Hucheloup Ana’yı tanıyor musun?” diye sordu. Ben de “Evet, Chanvrerie Sokağı’ndaki yaşlı dul dedim.” Bana “Oraya gitip mösyö Bossuet’yi bulacaksın ve ona benim adıma A-B-C diyeceksin,” dedi. Bu aranızdaki bir şaka, öyle değil mi? Bana yarım frank verdi.

— Joly bana yarım frank borç ver, dedi Laigle, ardından Grantaire dönüp aynı şeyi söyledi.

Laigle yarım frankı çocuğa verdi.

— Teşekkürler mösyö, dedi küçük çocuk.

— İsmi ne? diye sordu Laigle.

— Navet, Gavroche’un arkadaşıyım.

— Bizimle kal, dedi Laigle.

— Bizimle yemek ye, dedi Grantaire.

— Kalamam, kortejdeyim, “Kahrolsun Polignac!” diye bağırın benim.

Ayağını olabildiğince geriye doğru uzatarak mümkün olan en saygıdeğer selamlamayı yapıp gitti.

Çocuk gidince Grantaire yeniden başladı:

— Saf bir yumurcak. Yumurcakların birçok türü var.

Noter yumurcak ayak işlerini görür, aşçı yumurcağa yamak denir, fırıncı yumurcağa çırak denir, uşak yumurcağa çömez denir, denizci yumurcağa miço denir, asker yumurcağa ace-mi denir, ressam yumurcağa çaylak denir, tüccar yumurcağa cingöz denir, saraylı yumurcağa prens denir, yumurcak krala veliaht denir, yumurcak tanrıya yavrucak denir.

Burada düşüncelere dalan Laigle alçak sesle:

— A-B-C Lamarque’ın cenaze töreni anlamına geliyor, dedi.

— Uzun boylu sarışın, diye ekledi Grantaire, sana haberi Enjolras göndermiş.

— Gidecek miyiz? diye sordu Bossuet.

— Yağmur yağıyor, dedi Joly. Suda değil sıcakta kalmam lazım. Nezle olmak istemiyorum.

— Ben burada kalıyorum, dedi Grantaire. Yemeği cenaze arabasına tercih ederim.

— Sonuç olarak burada kalıyoruz, dedi Laigle. Tamam içelim o zaman. Zaten cenaze törenini kaçırırmamız ayaklanmaya katılmayacağımız anlamına gelmez.

— Ah! Ayaklanma, ben de orada olacağım, diye haykırdı Joly.

Laigle ellerini ovuşturdu:

— İşte eksik yanlarıyla halkı tedirgin eden 1830 Devrimi'nin kusurlarını gideriyoruz.

— Sizin devriminiz beni pek de ilgilendirmiyor, dedi Grantaire. Ben bu hükümetten tihsinmiyorum. Taht geri kafalı burjuvalarla ılımlılaştırıldı. Kralın asası şemsiyeye dönüştü. Aslında Louis-Philippe'in bu havada asasının bir ucunu halka karşı yöneltip, diğer ucunu gökyüzüne karşı şemsiye olarak kullanacağını düşünüyorum.

Salon karanlıktı, iri bulutlar aydınlığın içeri sızmasını engelliyordu. Meyhanede ve sokakta kimse yoktu, herkes "olayları izlemeye" gitmişti.

— Öğle vakti mi yoksa gece yarısı mı, göz gözü görmüyor, Gibelotte ışık getir! diye bağırdı Bossuet.

Grantaire kederle içkisini içiyordu.

— Enjolras beni küçümüyor, diye mırıldandı. Enjolras Joly hasta, Grantaire sarhoştur diye düşünüp Navet'yi Bossuet için yolladı. Beni çağırırsayıdı peşinden giderdim. Kendi bilir! Onun cenaze törenine gitmeyeceğim.

Bu kararı alan Bossuet, Joly ve Grantaire meyhaneden dışarı çıkmadılar. Saat ikiye doğru dirseklerini dayadıkları masanın üzeri şişelerle dolmuştu. Biri yemyeşil olmuş bakır bir şamdanda, diğeri kırık bir şisenin ağzında, iki mum yanıyordu. Grantaire, Joly ve Bossuet'yi şaraba doğru çekerken, Bossuet ve Joly de Grantaire'i neşeye sürüklemişlerdi.

Grantaire öğleden beri, düşlerin vasat yaratıcısı şarabın sınırlını aşmıştı. Sıkı içiciler söz konusu olduğunda şarap olağan bir itibardan yanadır. Sarhoşluk söz konusu olduğunda bir kara, bir de ak büyü vardır: Şarap ak büyüden ibarettir. Grantaire düşlerin macerasever içkicisiydi. Karanlık sarhoşluğun kapısı önünde açılır açılmaz, onu kapatacağına, daha da açıyordu. Şişeleri bırakıp eline kocaman bir bira bardağı almıştı. Bu bardak uçurumdu. Yanında afyon ya da haşhaş yoktu ve beynini alacakaranlıkla doldurmak istediginden, çözümü korkunç uyuşukluklara yol açan cin, siyah bira ve absent karışımında bulmuştı. Bira, cin ve absentten oluşan bu üçlü bugü ruha bir kurşun gibi çöker. Semavi kelebek bu üç karanlıkta boğulur ve belli belirsiz bir yarasa kanadında birikmiş zarsı bir bugünün içinde üç sessiz cadı vücut bulur: Karabasan, Gece ve Ölüm, hep birlikte uykudaki Psike'nin üzerinde uçuşurlar.

Grantaire henüz bu iç karartıcı aşamadan uzak ve çok neşeliydi, Bossuet ve Joly de ona eşlik ediyor, kadeh tokus turuyorlardı. Grantaire sözlerinin ve düşüncelerinin eksantrik vurgusuna el kol hareketlerini ekliyor, sol yumruğunu ağırbaşlı bir tavırla dizine yaslıyor, kolu gönye gibi duruyordu. Açılmış boyun bağıyla, bir taburenin üzerine ata biner gibi oturmuştu, dolu bardağını sağ elinde tutarken iri yarı hizmetkâr Matelote'a şu anlamlı sözleri ediyordu:

— Sarayın kapıları açılsın! Herkes akademi üyesi olsun ve Madam Hucheloup'yu kucaklama hakkına sahip olsun! Hadi içelim.

Ve Hucheloup Ana'ya dönerek ekliyordu:

— Antika ve miadı dolmuş kadın, yaklaş da seni seyredeyim!

Ve Joly haykırıyordu:

— Batelote ve Gibelotte, arşık Grantaire'e iki vermeyin. Silgin gibi para harıyor. Bu zabahtan beri neredeyse üç frankı yedi bitirdi.

Ve Grantaire araya giriıyordu:

— Yıldızları benim iznim olmadan masanın üzerine mum niyetine kim koydu?

Bossuet körkütük sarhoş olmuştu ama sükûnetini koruyordu.

Açık pencerenin kenarına yaslandığı için yağan yağmur sırtını ıslatıyor, iki arkadaşını izliyordu.

Aniden arkasından gelen uğultuyu, hızlı ayak seslerini, "Silah başına!" haykırışlarını duydu. Geriye döndüğünde Saint-Denis Sokağı'nda, Chanvrerie Sokağı'nın ucunda kârabinasıyla Enjolras'ı, tabancasıyla Gavroche'u, kılıçlarıyla Feuilly ve Courfeyrac'ı, tüfekleriyle Jean Prouvaire, Combeferre ve Bahorel'i ve arkadan gelen öfkeli kalabalığı gördü.

Chanvrerie Sokağı'nın uzunluğu bir tüfek menzili kardardı. İki elini ağızının etrafında bir boru gibi birleştiren Bossuet bağırdı:

— Hey! Courfeyrac! Courfeyrac!

Bossuet'yi fark eden Courfeyrac Chanvrerie Sokağı'nda birkaç adım attıktan sonra haykırdı: "Ne istiyorsun?"

— Nereye gidiyorsunuz?

— Barikat kurmaya, diye karşılık verdi Courfeyrac.

— Tamam o zaman burası uygun! Burada kurun!

— Hakkin var Aigle, dedi Courfeyrac.

Ve Courfeyrac'ın tek işaretıyla kitle Chanvrerie Sokağı'na yöneldi.

III

Grantaire'in Üzerine Gece Çökmeye Başlıyor

Seçilen yer gerçekten de elverişliydi, girişi genişti, sonu dardı, çıkmaz sokağı andırıyordu, köşedeki Corinthe Meyhanesi de geçisi zorlaştıryordu, Mondétour Sokağı'nın sa-

ğını ve solunu kapatmak kolaydı, o yüzden olası tek saldırısı Saint-Denis Sokağı'ndan, yani karşı cephe'den ve açıklandıktan gelebilirdi. Sarhoş Bossuet'nin gözleri açlık çeken Hannibal'inkiler kadar keskinleşmişti.

Kitle oraya yiğilince tüm sokak dehşete kapıldı. Gelip gelenler, tezgâhçılar ortadan kaybolmuş, göz açıp kapayıncaya kadar sağdaki, soldaki dükkânlar, kapılar, pencereler, panjurlar, çatı pencereleri, her boyuttta pencere kanatları, zemin kattan çatıya kadar tüm açıklıklar kapanmıştı. Ürken yaşı bir kadın çamaşırlarını astığı iki çubuklu penceresinin önüne merinilerin etkisini hafifletmek için bir şilte koymuştu. Kitle önüne yiğildiği için sadece meyhane açık kalmıştı. Hucheloup Ana "Ah Tanrım! Ah Tanrım!" diye iç çekiyordu.

Bossuet Courfeyrac'ın yanına inmişti.

Joly pencereden bağıryordu:

— Courfeyrac şemsiyenin yanına almalıydın. Nezle olaçaksın.

Bu arada, birkaç dakika içinde meyhanenin parmaklıklı camından yirmi demir çubuk koparılmış, sokağın yirimi metrelik bölümünde kaldırım taşları sökülmüştü; Gavroche ve Bahorel gelirken Anceau adındaki bir kireç tüccarının yük arabasını almışlardı, bu arabanın içindeki kireç dolu üç fiçı üst üste dizili kaldırım taşlarının altına yerleştirilmişti. Merdivenin kapağını açıp mahzene inen Enjolras, dul Hucheloup'nun tüm boş fiçılarını almış, diğer fiçıların yanına destek olarak yerleştirmiştir. Feuilly yelpazelerin ince çubuklarını canlı renklerle boyayıp süslemeye alışık olan parmaklarıyla fiçıları ve devrilen arabayı iki devasa taş yığınıyla sağlamlaştırmıştı. Birçok şey gibi birdenbire ortaya çıkan bu taşların nereden geldiği bilinmiyordu. Komşu bir evin cephesinden sökülen kırışır fiçıların üzerine yatırılmıştı. Bossuet ve Courfeyrac geri döndüklerinde, sokağın yarısı bir insan boyundan daha yüksek bir surla kapanmıştı. Yıkarak inşa etme konusunda hiçbir şey halkın eli kadar becerikli değildir.

Matelote ve Gibelotte emekçilerin arasına karışmışlardı. Gibelotte gidip gelip moloz taşıyordu. Bezginliğiyle barikatın kurulmasına yardım ediyordu. Uykulu bir halde şarap servisi yapar gibi kaldırım taşı servişi yapıyordu.

Sokağın önünden iki beyaz at koşulmuş bir omnibüs geçti.

Bossuet kaldırım taşlarının üzerinden atlادı, koştı ve arabayı durdurdu; yolcuları aşağıya indirdi, "hanımlara" elini uzattı, sürücüyü gönderdikten sonra atları yularından tuttu, çekerek arabayı getirdi.

— Omnibusler Corinthe'in önünden geçmiyorlar, dedi.
Non licet omnibus adire Corinthum.

Birazdan, koşum takımları çıkarılmış atlar Mondétour Sokağı'nda rastgele geziniyordu; yan yatırılmış omnibüs sokağın girişini tamamen kapatmıştı.

Neye uğradığını şaşırın Hucheloup Ana üst kata sığınmıştı.

Gözleri boş boş bakarken alçak sesle sizlaniyordu. Korukdan çığlıklarını bastırıyor, "Dünyanın sonu geldi," diye mırıldanıyordu.

Hucheloup Ana'nın iri, kırmızı, kırışık boynuna öpücüük konduran Joly, Grantaire'e:

— Sevgili dostum, bir kadının boynunu hep son derece zarif bir şey olarak görmüşümdür, diyordu.

Ama Grantaire dithyrambosun doruklarına çıkmıştı. Birinci kata çıkan Matelote'u belinden kavramıştı ve pencerenin önünde kahkahalar atıyordu.

— Matelote çok çirkin! diye bağıriyordu, Matelote düşsel bir çirkinliktir! O bir hayaldir. İşte nasıl doğduğunun sırrı: Katedrallere oluk yapan gotik bir Pygmalion bir gün oluklardan birine, hem de en çirkinine âşık olmuş, Aşk'a ona hayat vermesi için yalvarmış ve bu aşktan Matelote doğmuş. Yurttaşlar ona bir bakın! Saçları Tiziano'nun metresi gibi kurşun kromat renginde ve iyi bir kız. Sizi temin

ederim ki iyi çarpışacak. Her iyi kızın içinde bir kahraman vardır. Hucheloup Ana'ya gelince yürekli bir ihtiyardır. Büyüklarına baksanız! Onlar kocasından miras kaldı. Hafif süvari askeri! O da çarpışacak. Bu ikisi bütün mahalleye korku salacak. Yoldaşlar, margarik asitle formik asit arasında on beş aracı asit olduğu nasıl doğruysa, hükümeti devireceğimiz de o kadar doğru; zaten hiçbir şey umurumda değil. Mösöller matematiği kavrayamadığım için babam benden hep nefret etti. Aşk ve özgürlük dışında bir şeyden anlamam. Ben uysal çocuk Grantaire'im! Hiçbir zaman param olmadığı için paraya alışmadım. Bu yüzden hiç parasız kalmadım; ama zengin olsaydım etrafta hiç fakir kalmazdı! O zaman gördünüz! Ah! İyi yüreklerin keseleri dolu olsaydı, her şey yoluna girecekti! İsa'nın elinde Rothschild'ın servetinin olduğunu hayal ediyorum da... ne iyilikler yapardı! Matelote bana sarılın! Hem şehvetli hem çekingensiniz! Yanaklarınız bir kız kardeşin öpücüğünü beklerken, dudaklarınız bir sevgilinin öpücüğünü arzuluyor.

— Kes sesini şarap fiçisi! dedi Courfeyrac.

Grantaire karşılık verdi:

— Ben Toulouse belediye başkanıyım ve Toulouse edebiyat akademisi üyesiyim!

Barikatın üstünde elindeki tüfekle ayakta duran Enjolras güzel ve ciddi yüzünü yukarı kaldırıldı. Bilindiği gibi Spartalı ruhuna sahip olan Enjolras ilkelere aşırı bağlıydı. Leonidas'la Termopylae'de ölebilir, Cromwell'le Drogheda'yı yakabilirdi.

— Grantaire, diye bağırdı, git şarabını başka yerde iç. Burası coşkunun alanı, ayyaşlığın değil. Barikatın şanını lekeleme!

Bu öfkeli sözler Grantaire üzerinde garip bir etki yarattı. Yüzüne bir bardak soğuk su çarpmıştı sanki. Birdenbire ayılır gibi oldu. Pencerenin yanındaki masaya oturup dirseklerini yasladiktan sonra büyük bir sükünetle baktığı Enjolras'a seslendi:

— Bırak burada uyuyayım.

— Git başka yerde uyu.

Ama sevgi dolu bulanık gözlerini ondan ayırmayan Grantaire karşılık verdi:

— Bırak ölene kadar burada uyuyayım.

Enjolras onu küçümseyen bakışlarla inceledi:

— Grantaire sen inanmaktan, düşünmekten, arzulamaktan, yaşamaktan ve ölmekten hiçbir şey anlamazsun.

Grantaire ciddi bir ses tonuyla yanıtladı:

— Göreceksin.

Anlaşılmaz birkaç söz daha geveledikten sonra ağırlaşan başı masanın üzerine düştü; Enjolras'ın onu fırlattığı sarhoşluğun ikinci evresinde bu çok doğaldı, birazdan uyumuştu.

IV

Hucheloup Ana'yı Teselli Etme Girişimi

Bahorel barikatın üstünde kendinden geçmiş bir halde haykırıyordu:

— İşte sokağın kolları, yakası açıldı! Ne kadar sık görünyor!

Courfeyrac meyhaneyi parça parça yıkarken bir yandan da dul meyhaneci kadını teselli etmeye çalışıyordu.

— Hucheloup Ana, geçen gün Gibelotte pencerenizden halı silkeledi diye hakkınızda zabıt tutuldugunda, para cezası kesildiğinde yakınınmıyor muydunuz?

— Evet mösyö Courfeyrac. Ah! Tanrım, bu masamı dam mı o korkunç yiğinin üzerine koyacaksınız? Halı silkeleme dışında, hükümet çatıdan sokağa düşen bir saksi yüzünden de bana yüz frank para cezası kesti. Bu iğrenç bir davranış değil mi?

— Tamam işte Hucheloup Ana, intikamını alıyoruz.

Hucheloup Ana bu telafinin kendisine ne çıkar sağlayacağını anlamamış gibi görünüyordu. Kocasından tokat yiyip babasının yanına giden ve intikam hırsıyla:

— Baba, kocamdan bu küstahlığın özünü almalısın, diyen Arap kızı kadar tatmin olmuştu. Kızın babası “Hangi yanağına tokat attı?” diye sormuştur.

— Sol yanağıma.

Baba sağ yanağına bir tokat atıp, şöyle demişti:

— İşte şimdi halinden memnun olmalısın. Git kocana, babanın “O benim kızımı tokatladı, ben de onun karısını tokatladım,” dediğini söyle.

Yağmur durmuştu, gruba yeni katılanlar vardı. İşçiler gömleklerinin altında bir varil barut, içinde kezzap şişeleri olan bir sepet, iki üç karnaval meşalesi ve “kralın şenliğinden kalma” bir küfe dolusu fener getirmişlerdi. Şenlik 1 Mayıs’taydı, yani üzerinden çok geçmemiştir. Bu malzemeleri Saint-Antoine Mahallesi’nde bakkallık yapan Pépin’in gönderdiği söyleniyordu. Chanvrerie Sokağı’nın tek lambasını, Saint-Denis Sokağı’nın, yakınlardaki Mondétour, Cygne, Prêcheurs, Grande-Truanderie ve Petite-Truanderie sokaklarının fenerlerini kırdılar.

Yönetim tamamen Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac’ın elindeydi. Şimdi aynı anda iki barikat daha kuruluyordu, ikisi de Corinthe Meyhanesi’ne yaslanmıştı, gönyeyi andırıyorlardı; büyük barikat Chanvrerie Sokağı’nı, küçüğü Mondétour Sokağı’nın Cygne Sokağı tarafını kapatıyordu. Çok dar olan bu ikinci barikat fiçılar ve kaldırım taşlarıyla örülmüşü. Orada yaklaşık elli işçi vardı, otuzu silahlıydı; zira yolda gelirken, bir silah dükkânından toptan silah ödünç almışlardı.

Hiçbir şey bu grup kadar ilginç, alacalı bulacalı olamazdı. Birinin kısa bir ceketi, bir süvari kılıcı ve iki toplu tabancası vardı; bir diğeri gömlek giymiş, yuvarlak bir şapka takmıştı ve omzunda bir barut kesesi asılıydı; göğsüne dokuz kat gri mukavva sarılmış üçüncü bir kişinin elinde bir saracın çelik

burgusu vardı. İçlerinden biri "Sonuncusuna kadar yok edelim ve süngümüzün ucunda ölelim!" diye bağıriyordu. Bu adamın elinde süngü yoktu. Bir diğeri redingotunun üzerinde bir ulusal muhafiz kayış takımını ve kılıfının üzerinde *kamu düzeni* yazan bir fişekliği sergiliyordu. Üzerlerinde alay numarası yazan çok sayıda tüfek, az sayıda şapka, çok sayıda çıplak kol, birkaç mızrak vardı, fular takan yoktu. Bunlara her yaştan, farklı yüzlerden insanı, solgun yüzlü gençleri, tenleri esmerleşmiş liman işçilerini ekleyin. Hepsi aceleyle çalışıyor, birbirlerine yardım ediyor, olasılıklardan, sabah üçe doğru bir destek alayının geleceğinden, Paris'in ayağa kalkacagından söz ediyorlardı. Birbirlerinin ismini bilmeyen kardeşlere benziyorlardı. Büyük tehlikelerin, birbirini hiç tanımayan insanların kardeşliğine ışık tutmak gibi güzel bir yanı vardır.

Mutfakta ateş yakılındı ve o ateşte bir mermi kalibinin içinde gügümler, kaşıklar, çatallar, meyhanede gümüş ve kelay adına ne varsa eritiyordu. Bir yandan da içki içiliyordu. Fişek kapsülleri ve iri saçmalar masada şarap bardaklarıyla yan yana duruyordu. Bilardo salonunda Hucheloup Ana, Matelote ve Gibelotte –her biri korkudan farklı etkilenmişti, biri afallamış, biri soluk soluğa kalmış, biri de canlanılmıştı– sargı bezi hazırlamak için toz bezi yırtıyorlardı; sakallı, büyülü, yapılı çamaşırçı kadınlar gibi bezleri ayıklayan ve kadınları korkudan titreten üç isyancı da onlara yardım ediyordu.

Courfeyrac, Combeferre ve Enjolras'ın Billettes Sokağı'nın köşesinde gruba katıldığını gördükleri uzun boylu adam küçük barikatta büyük bir gayretle çalışıyordu. Gavroche büyük barikattaydı. Courfeyrac'ın evinde bekleyen ve ona Marius'ü soran delikanlıya gelince, omnibus devrilirken ortadan kaybolmuştu.

Barikatın üzerinde âdetâ ışıklar saçarak uçuşan Gavroche kendini isyancıları canlandırmakla görevlendirmiştir. Gidiyor, geliyor, çıkıyor, iniyor, yeniden çıkıyor, yerinde durmuyor, kıvılcımlar saçıyor. Sanki herkesi cesaretlendirmek için ora-

daydı. Arı gibi iğnesi mi vardı? Evet kuşkusuz yoksuldu. Kanatları mı vardı? Evet kuşkusuz neşeliydi. Gavroche girdap gibiydi. Her yerde görünüyor, sesi her yerde duyuluyor, âdetâ havayı doldurarak aynı anda herkesi teşvik ediyordu. Devasa barikat onu sağrısında hissediyor, o oradayken kimse çalışmaya ara veremiyordu. Aylakların canını sıkıyor, tembelleri uyarıyor, yorulanları canlandırıyor, düşüncelere dalanların sabrını taşırıyor, kimilerini neşelendirirken, kimilerini soluk soluğa bırakıp kızdırıyor, herkesi harekete geçiriyor, bir öğrenciyi iğnelerken bir işçiyi ısıriyordu. Duruyor, yeniden harekete geçiyor, tüm uğultuların ve çabaların üzerinde uçuşuyor, bir o yana bir bu yana sıçriyor, mirıldanıyor ve devasa devrimin at arabasındaki sinek gibi herkese vizildiyordu.

Küçük kolları sürekli hareket ediyor, küçük ciğeri sürekli uğulduyordu.

— Hadi! Kaldırım taşı getirin! Fıçıları getirin! İvir zıvır getirin! Nerede var? Ve deliği tıkamak için bir küfe alçı gerek. Barikatınız çok küçük. Daha da yükseltmek gerek. Her şeyi ekleyin, her şeyi bir araya getirin, her şeyi birbirine yaslayın. Evi parçalayın. Bir barikat Gibou Ana'nın çayına benzer. İşte camlı bir kapı.

Bu son sözler üzerine emekçiler bağırmaya başladı:

— Camlı bir kapı! Camlı kapıyı ne yapmamızı istiyorsun ufaklık?

— Herküller! diye karşılık verdi Gavroche, camlı kapı bir barikatta çok işe yarar. Saldırıyı engellemese de, barikatın ele geçirilmesini zorlaştıracaktır. Demek üzerinde şişe kırıkları olan bir duvarın üzerinden hiç elma aşırmadınız? Camlı kapı barikatın üzerine çıkmak isteyen ulusal muhafizin ayak nasırlarını keser. Elbette! Cam haindir. Ah şuraya bakın dostlar! Anlaşılan hayal gücünüz hiç gelişmemiştir.

Zaten tabancasının horozu yok diye öfkeliydi. Herkesin yanına gidip “Tüfek istiyorum. Bana neden tüfek verilmeyyor?” diyordu.

- Tüfek mi? dedi Combeferre.
 - Elbette! diye karşılık verdi Gavroche, neden olmasın?
- 1830'da X. Charles'la çatıştığımızda tüfeğim vardı!
- Enjolras omuzlarını silkti.
- Büyüklerin hepsine yetecek kadar silah olduğunda, çocuklara verilmeye başlanacak.

Kibirli bir ifadeyle ona doğru dönen Gavroche karşılık verdi:

- Benden önce ölürsen seninkini alırım.
- Bacaksız! dedi Enjolras.
- Toy delikanlı! dedi Gavroche.

Yolunu şaşırın sık bir delikanının sokağıın sonundan geri döndüğünü gören Gavroche bağırdı:

— Delikanlı bize katılır! Demek bu yaşlı ülke için hiçbir şey yapılmıyor?

Delikanlı kaçtı.

V

Hazırlıklar

O dönemin gazeteleri *ele geçirilemez bir kale* olarak niteledikleri Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatın boyunun birinci kat yükseliğinde olduğunu söyleyken yanılıyorlardı. Aslında boyu altı yedi ayağı geçmeyen barikat isyancıların gerekiğinde arkasına saklanacakları, hâkimiyeti elinde bulunduracakları, hatta içерiden kardırim taşlarıyla dört basamaklı bir merdivenle zirvesine tırmanacakları şekilde hazırlanmıştı. Barikatın Anceau'nun arabasıyla devrilmiş omnibüsün tekerleklerine yerleştirilmiş kalaslar ve tahtalarla birbirine bağlanan, kardırim taşı yığınları ve fıcıldan oluşan ön cephesi karşından dimdik ve karmakarışık görünüyordu.

Gerektiğinde giriş çıkış yapılabilmesi için, evlerin duvarlarıyla barikatın meyhanelden en uzak ucu arasında bir insanın geçebileceğii genişlikte bir aralık bırakılmıştı. Omnibusun havaya dikilmiş ve iplerle desteklenmiş okunun ucunda asılı kızıl bayrak barikatın üzerinde dalgalandıyordu. Meyhanenin arkasına gizlenmiş olan küçük Mondétour barikatı fark edilmiyor, iki barikat birlikte gerçek bir tabya oluşturuyordu. Gerektiğinde dışarıyla iletişim kurmak isteyen, tehlikeli ve aşılması zor Prêcheurs Sokağı yönünden saldırısı beklemeyen Enjolras ve Courfeyrac Mondétour Sokağı'nın Prêcheurs Sokağı aracılığıyla Les Halles'e açılan diğer girişini kapatmamışlardı.

Stratejik yaklaşımıyla, Folard'ın sıçan yolu olarak adlandırılacağı bu açık bırakılmış giriş ve meyhanenin çıkıntılı köşesini dikkate alırsak barikatın içi, her yanı çevrili düzensiz bir dörtgen oluşturuyordu. Büyük barikatla sokağın dibindeki evler arasında yirmi adım vardı ve bu haliyle barikatın, sırtını boş olmayan ama zemin kattan çatıya kadar tüm pencereleri kapalı bu yüksek evlere dayadığı söylenebilirdi.

Tüm bu çalışmalar bir saatten daha az bir sürede hiçbir aksilik çıkmadan ve tüylü bir başlık ya da bir süngü belirmeden tamamlanmıştı. Ayaklanmanın bu anında bile Saint-Denis Sokağı'na giren birkaç burjuva Chanvrerie Sokağı'na bir göz atıp barikatı görünce adımlarını sıklaştırlırdı.

İki barikatın yapımı tamamlandı, bayrak asıldı, meyhanelden bir masa getirildi; masanın üstüne çıkan Courfeyrac Enjolras'ın getirdiği köşeli sandığı açtı. Sandık fişek doluydu. Fişekler ortaya çıkışınca, en cesurlarının bile korkudan içi titredi ve kısa bir sessizlik oldu.

Courfeyrac gülümseyerek fişekleri dağıttı.

Herkes otuz fişek aldı. Çoğu, araç gerecin eritilmesiyle elde edilen mermilere barut dolduruldu. Bir varil yedek barut da ihtiyaç olması halinde kullanılmak üzere kapının yanındaki masada duruyordu.

Seferberlik çağrısı Paris'in her yerinde yankılanıyor, susmak bilmiyordu, artık kimsenin dikkatini çekmeyen tekduze bir gürültüye dönüşmüştü. Bu uğultu iç karartıcı dalgalarla kâh uzaklaşıyor, kâh yaklaşıyordu.

Hiç acele etmeden, topluca, görkemli bir ağırbaşılılıkla tüfekler ve karabinaları doldurdular. Enjolras biri Chanvre-rie Sokağı'na, ikincisi Prêcheurs Sokağı'na, üçüncüsü Petite-Truanderie Sokağı'nın köşesine olmak üzere üç nöbetçi yerleştirdi. Barikatlar hazırlanıp, mevziler belirlenip, tüfekler doldurulup nöbetçiler yerleştirildikten sonra, artık hiç kimseyin geçmediği, kimsenin hareket etmediği bu mezardan kadar sessiz evlerin, çökmeye başlayan alacakaranlığın büyuyen karaltılarının, trajik ve ürkütücü bir şeyle ilerlediği hissini yaratan bu karanlığın ve sessizliğin ortasında yalıtılmış, silahlanmış, kararlı bir halde sükûnetle beklemeye başladılar.

VI

Bekleyiş

Beklerken neler yaptılar?

Tarihe geçtiği için bunu aktarmamız gereklidir.

Erkekler fişek, kadınlar sargı bezi hazırlarken; mermi kabı dökmek için kalay ve kurşun eritilen geniş bir tencere kızgın ocakta kaynarken; nöbetçiler ellerindeki silahlarıyla barikatı gözlerken, kafası başka bir şeyle meşgul olmayan Enjolras nöbetçileri denetlerken; Combeferre, Courfeyrac, Jean Prouvaire, Feuilly, Bossuet, Joly, Bahorel ve birkaç kişi daha, dingin okul günlerinde bir araya gelmiş ve kurukulları barikatın birkaç adım ötesindeki, tabyaya dönüştürülmüş meyhanenin bir köşesinde, dolu ve barutu yemlenmiş karabinalarını iskemlelerine dayamış bu güzel genç insanlar ölüm saatinin yaklaşığı bu saatte aşk şiirleri okumaya başlamışlardı. Hangi misraları? Sunları:

İkimiz de gençken
Hatırlıyor musunuz olup bitenleri
Yüreğimizde zarafet ve aşktan başka bir tutkunun olmadığı
O tatlı günleri

İkimizin yaşıının toplamı
Bulmazken kırkı
O küçük ve mütevazı evinizde
Kışın yaşardık ilkbaharı.

Güzel günler! Manuel gururlu ve vakurdu
Paris ilahi şölenlerde ağırlanırdı
Foy kılıcıyla yıldırımlar saçardı
Ve korsenizin iğnesi elime batardı.

Her şeyi karşıladınız hoşgörüyle, ben beceriksiz avukat
Sizi Prado'ya akşam yemeğine götürdüğümde
Öyle güzeldiniz ki güller
Boyunlarını büktü sanırdım

Duyardım onların “Ne kadar güzel!”
“Ne hoş kokuyor!” “Saçları dalga dalga!” dediğini
Hissederlerdi pelerininizin altında uçmaya çalışan bir kanadın
Şirin başlığınızın altında açmaya hazır bir goncanın beklediğini.

Narin koluna girip seninle gezindiğimde
Görür gibi olurdu birileri
Mutlu birlikteliğimizde
Güzel nisanla yakışıklı mayısın evlendiğini.

Aşkı, yasak meyveyi tadarak
Yaşardık gizlice, kendi halimizde
Tek bir söz çıkmazdı ağızımdan
Yüreğinde karşılığı olmayan.

Aşk şiirlerinin mekâni Sorbonne'da
Tapardım sana akşamdan sabaha
Ancak âşık ruhum uyarlayabilirdi
Sevgililer ülkesinin haritasını âşiklar diyarına.

Ey Maubert Meydanı! Ey Dauphine Meydanı!
Yoksul hanemizde bahar havası estiğinde
Zarif bacağına çorabını geçirdiğinde
Görürdüm bir yıldızı tavan aramızın penceresinde.

Platon'u çok okudum, bir şey kalmadı aklımda
Oysa sen verdiğin bir çiçekle
Gösterdin semavi güzelliği bana
Malebracnhe'dan, Lamennais'den daha harika.

Ben sana itaat ederdim, sen de bana boyun eğerdin
Ah o yıldızlı çatı katı! Seni sarmak!
Sırtında o gömlekle, gözlerini köhne aynadaki yüzüne dikmişken
Şafakla birlikte gidip geldiğini izlemek!

Ve kim unutabilirdi
Aşkın sevimli bir argoda gevelediği
Kurdeleleri, çiçekleri, hareli kumaşları, tülleri
Gökkubbeyi seyrettiğimiz o seher vaktini.

Bahçemiz lale saksısı gibi yidi
Eski bir etek penceremizi örterdi
Kilden kaseyi verirdim sana
Benzeterek tipki bir Japon fincanına

Ya bizi güldüren felaketlere ne demeli
Unuttun mu yanın manşonunu, kaybolan pelerinini
İlahi Shakespeare'in, bir akşam yemeğinin parasını çıkarmak için
Sattığınız değerli portresini.

Dilenciydim ben, sense hayırsever
Kaçamak öperdim körpe, dolgun tenini
Masaya ne gerek var, Dante'nin bir kitabı yeter
Neşeyle yemek için bir avuç kestaneyi.

Yoksul ama neşeli odama geldiğin zaman
Alev alev yanın dudağına ilk öpüğü kondurduğum an
Giderken sen yanakların kızarmış, saçların darmadağın halde
Ben de sararmış, Tanrı'nın varlığına inanmıştım.

Hatırlıyor musun o mutlu anları
Şimdi kederli bir anı olan o aşk dolu zamanları
Karanlıklara gömülen yüreğimizdeki iç çekişler
Gökyüzünün enginliklerine uçup kayboldu.

Zaman, mekân, anımsanan bu gençlik hatırları, gökte parıldamaya başlayan birkaç yıldız, bu ıssız sokakların kasvetli uykusu, girişilen bu korkunç maceranın sonunun yaklaşması alacakaranlıkta, söylediğimiz gibi ince ruhlu bir şair olan Jean Prouvaire'in ağızından alçak sesle dökülen bu misralara dokunaklı bir tını katıyordu.

Bu arada, küçük barikatta bir fener, büyük barikatta ise bir meşale yanıyordu, Büyük Perhiz'in arifesindeki şenliklerde Courtille'e maskelileri taşıyan arabalarda öne takılan, o balmumundan meşalelerden biriydi bu. Bu meşaleler söylediğimiz gibi Saint-Antoine Mahallesi'nden geliyordu.

Rüzgârdan korumak için üç yanı kaldırım taşıyla çevrili meşale tüm ışığını bayrağın üzerine yansıtacak şekilde yerleştirilmişti. Karanlığa gömülen sokak ve barikatta neredeyse, devasa ve soluk bir lambayla aydınlatılan kırmızı bayraktan başka bir şey görünmüyordu.

Bu ışık bayrağın kırmızı rengine ürkütücü bir kızıllık katıyordu.

VII

Billettes Sokağı’nda Gruba Katılan Adam

Gece iyice çökmüştü, ama hiç hareket yoktu. Belli belirsiz uğultular, ara sıra da uzaklardan tek tük tüfek sesleri geliyordu. Uzayıp giden bu mola hükümetin zaman kazanması, güç toplaması anlamına geliyordu. Bu elli adam altmış bin askeri bekliyordu.

Enjolras'ının içini, olağanüstü olaylardan önce güçlü ruhları saran bir sabırsızlık kaplamıştı. Masalara dökülmüş baruta karşı dikkatli davranışarak, basık tavanlı salonda tezgâhtaki iki mumun loş ışığında fişek hazırlayan Gavroche'un yanına gitti. Tezgâhtaki mumlardan dışarıya hiç ışık sızmıyordu. Ayrıca isyancılar tedbirli davranışarak üst katlarda ışık yakmamaya özen gösteriyordu.

Gavroche o sırada fişeklerle değil, başka bir şeyle meşguldü.

Billettes Sokağı'nda grubu katılan adam basık tavanlı salona girdi ve salonun en karanlık yerindeki masalardan birine oturdu. Onun payına bacaklarının arasına koyduğu uzun namlulu bir tüfek düşmüştü. O ana kadar yüzlerce "eglenceli" işe mesgul olan Gavroche bu adamı görmemişti.

İçeri girince, Gavroche da onu gayrihıtiyari izlemeye başladı; tüfeğine hayran kalmıştı, adam oturur oturmaz yumurcak ayağa fırladı. Bu adamı inceleyenler bu adamın barikatta ve isyancılar arasında her şeyi büyük bir dikkatle gözlemlediğini fark etmişlerdi ama salona girdiğinden beri düşüncelere dalmış bir haldeydi ve olup bitenlerin farkında dejilmiş gibi görünüyordu. Yumurcak düşünceli adama yaklaştı ve uyanırmaktan korktuğu birinin yanındaymış gibi parmak ucunda adamın etrafında dönüp durmaya başladı. Aynı zamanda, çocuksu yüzünde hem küstah hem ciddi, hem neşeli hem kederli, hem uçarı hem derin anımlar barındıran ifadeler beliriyordu: "Ah! Şuraya bak!", Mümkün değil! Hayal görüyorum!", "Rüyadayım!", "Bu olabilir mi?", "Hayır olamaz!", "Tabii ya!", "Yok hayır!" vs. gibi düşünceler dışarı bir ihtiyarın yüz buruşturuları gibi yansıyordu. Topuklarının üzerinde salınan Gavroche iki yumruğunu ceplerinde sıkıyor, boynunu bir kuş gibi oynatıyor, alt dudağını tüm bilgeliğiyle olabildiğince aşağı sarkıtiyordu. Şaşkın, kararsız, kendinden emin, afallamış bir haldeydi. Yüzünde köle pazarındaki şışko kadınların arasında bir Venüs keşfetmiş bir harem ağasının

ve beş para etmez tabloların arasında Raphael'in bir yapısını bulmuş bir meraklıının ifadesi vardı. Tüm varlığıyla faaliyete geçmişti, içgüdüleri koku alıyor, zekâsı parçaları birleştiriyordu. Gavroche'un ciddi bir olayla karşı karşıya olduğu açıktı.

Zihni bu düşüncelerin en derin yerindeyken Enjolras yanına geldi.

— Sen küçüksün, kimse seni fark etmez, dedi Enjolras. Barikattan çıkip evler boyunca gezin, sokakları kolaçan et ve geri dönüp beni neler olup bittiğinden haberdar et.

Gavroche kalçalarının üzerinde dikildi:

— Demek küçükler de bir işe yarıyormuş! Ne güzel! Gidiyorum! Bu arada küçüklere güvenin, büyüklere dikkat edin...

Ve Gavroche başını öne eğip sesini alçaltarak Billettes Sokağı'nda grubu katılan adamı işaret etti:

— Şu uzun boylu adamı görüyor musunuz?

— Ne oldu?

— O bir muhbır.

— Emin misin?

— On beş gün önce Pont Royal'de gezinirken beni kulaklarımдан tutup havaya kaldırdı.

Yumurçağın yanından hızla ayrılan Enjolras şarap iskelesinde çalışan bir işçiye alçak sesle bir şeyler mırıldandı. Salondan çıkan işçi kısa süre sonra üç arkadaşıyla birlikte geri döndü. Geniş omuzlu dört hamal dikkati çekecek hiçbir harekette bulunmadan, Billettes Sokağı'ndaki adamın dirseklerini dayadığı masanın arkasına, onun üzerine atılmaya hazır bir şekilde sıralandı.

Enjolras adama yaklaşıp sordu:

— Kimsiniz?

Bu anı soru karşısında adam yerinden hafifçe sıçradı. Bakışlarını Enjolras'ın saf gözbebeklerine yöneltip düşüncesini okurmuş gibi göründü. Dünyanın en iğrenç, en kararlı güllümsemesiyle sıritip kibirli bir ciddiyetle cevap verdi:

- Anlıyorum... Tamam evet!
- Muhbir misiniz?
- Ben hükümet yetkilisiyim.
- İsminiz?
- Javert.

Enjolras'ın dört adama işaret etmesiyle birlikte Javert daha arkasını dönmeye fırsat bulamadan yakalanıp yere yatırıldı, üzeri arandı.

Üzerinde iki camın arasına yapıştırılmış ve bir kenarındaki Fransa armalarının yanına “Gözetim ve Dikkat”, diğer kenarına da altında dönemin Emniyet Müdürü M. Gisquet'nin imzasıyla “Javert, Polis Müfettişi, 52 yaşında” yazılmış yuvarlak bir kart bulundu.

Ayrıca yanında saat ve içinde birkaç altın bulunan para kesesi vardı. Saati ve keseyi kendisine geri verdiler. Yelek cebinin dibindeki saatin arkası yoklandığında bir zarfın içinden kâğıt çıktı. Kâğıdı açan Enjolras aynı Emniyet Müdürü'nün elinden çıktığı anlaşılan şu satırları okudu:

“Müfettiş Javert siyasi görevini tamamlar tamamlayamaz özel bir gözetim ekibiyle Seine'in sağ kıyısında, Iéna Köprüsü'nün yanında hırsızların kol gezip gezmediğini araştıracak.”

Araştırmmanın tamamlanması üzerine, Javert'i ayağa kaldırıp, önce kollarını arkadan iple sarıp düğümlediler, sonra da onu sırtı, basık salonun ortasında duran ve bir zamanlar meyhaneye ismini vermiş o ünlü direğe gelecek şekilde bağladılar.

Bu sahnenin her anını izleyen ve başıyla sessizce onaylayan Gavroche Javert'e yaklaşır:

- Fare kediyi yakaldı, dedi.

Tüm bunlar meyhanenin etrafındakilerin neler olup bittiğini fark edemeyecekleri kadar hızla gerçekleşmiş, Javert hiç bağırmamıştı. Javert'in direğe bağlandığını gören Courfeyrac, Bossuet, Joly, Combeferre ve iki barikata dağılmış işçiler içeri koştular.

İplerle hiç hareket edemeyecek şekilde direğe bağlanmış olan Javert başını asla yalan söylemeyen bir adamın yürekli dinginliğiyle kaldırdı.

— Bir muhbır, dedi Enjolras.

Ve Javert'e dönüp ekledi:

— Barikat ele geçmeden on dakika önce kurşuna dizileceksiniz.

Javert buyurgan bir ses tonuyla karşılık verdi:

— Neden hemen infaz etmiyorsunuz?

— Barut harcamiş oluruz.

— O zaman bıçak kullanın.

— Muhbir, dedi yakışıklı Enjolras, biz katil değil yargıcız. Ardından Gavroche'a seslendi.

— Sen işinin başına dön! Sana söylediğimi yap.

— Gidiyorum, diye bağırdı Gavroche.

Ve dışarı çıkacağı sırade durup:

— Bu arada bana onun tüfeğini vereceksiniz! Müzisyeni size bırakıyorum, ama klarnetini isterim.

Askeri selam veren yumurcak büyük barikatın kenarındaki aralığı sevinçle geçti.

VIII

Cabuc Denen Arma Adı Belki de Cabuc Olmayan Biri Hakkındaki Soru İşaretleri

Gavroche gider gitmez yaşanan vahşi ve destansı, dehşet içeren bir olayı anlatmadan geçseydik, tasvir etmeye başladığımız trajik öykü eksik kalacak ve okuyucu çabaların kargaşalara karşılığı toplumsal gebeliğin ve devrimci doğuşun önemli anlarının gerçek yüzünü göremeyecekti. Topluluklar bilindiği üzere çığ gibi yuvarlanırken bir yığın yaygaracı

adımı da beraberlerinde sürüklerler. Bu insanlar birbirlerine nereden geldiklerini sormazlar. Enjolras, Combeferre ve Courfeyrac'ın başını çektiği grupta omuzları aşınmış bir hamal ceketi giymiş, elini kolunu sallayarak konuşan, bağırip çağırın ve vahşi bir sarhoşa benzeyen bir adam vardı. Adı ya da lakabı Le Cabuc olan ve onu tanıldığını iddia edenler tarafından bile tam anlamıyla tanınmayan bu adam çok sarhoştu ya da öyle görünmeye çalışıyordu. Meyhanenin dışından içeri çağırıldığı birkaç kişiyle birlikte bir masada oturmuştu ve kendisine kafa tutanlara içki içerirken bir yandan da barikatın dibinde beş katıyla sokağa tepeden bakan ve Saint-Denis Sokağı'nın tam karşısında bulunan bir evi gözetler gibiydi. Aniden haykırdı:

— Yoldaşlar farkında misiniz? Şu evden ateş etmek gereklidir. Pencerelerde mevzilenirsek sokağa giren herkesi cehenneme göndeririz!

- Ama kapı kapalı, dedi içenlerden biri.
- Vururuz!
- Açımaçlar.
- Kırarız!

Le Cabuc kapıya koşup kalın tokmağını vurdu. Kapı açılmayıncı ikinci kez tokmağı vurdu. Kimse cevap vermedi. Üçüncü vuruşa yine aynı sessizlik eşlik etti.

- Kimse yok mu? diye bağırdı Le Cabuc.
- Hiçbir şey hareket etmedi.

Bunun üzerine tüfeği kavrayıp kabzasıyla kapıya vurmağa başladı. Meşeden yapılmış bu eski, kemerli, alçak, dar, sağlam ve içерiden bir tabaka sac ve demirle kaplanmış kapı haphane kapılarına benzıyordu. Kabza darbeleri evi titretse de, kapıyı sarsamıyordu.

Yine de evin içinde ışık yandığına bakılırsa içeridekiler paniğe kapılmışlardı. Üçüncü katın küçük penceresinde bir mum ve kır saçlı ihtiyar kapıcının saf ve ürkmüş yüzü belirdi.

- Kapıya vuran adam durdu.

- Baylar ne istiyorsunuz? diye sordu kapıcı.
- Kapıyı aç! dedi Le Cabuc.
- Baylar bu mümkün değil.
- Sen aç!
- İmkânsız baylar!

Le Cabuc tüfeğiyle kapıcıya nişan aldı, ama aşağısı karkeranlık olduğu için kapıcı onu göremedi.

- Kapıyı açacak mısın? Evet mi hayır mı?
- Hayır baylar!
- Hayır mı dedin?
- Hayır, dedim, benim iyi...

Kapıcı sözlerini tamamlayamadı. Tüfek ateşlenmiş, kapıcının çenesinin altından giren mermi şah damarını yırtıp ensesinden çıkmıştı. Hiç sesini çıkaramadan olduğu yere yiğilan ihtiyarın elindeki mum düşüp sönmüştü ve pencerenin kenarında kımıldamadan duran bir baştan ve çatıya doğru yükselen beyazımtırak bir dumandan başka bir şey görünmüyordu.

— İşte bu, dedi tüfeğinin kabzasını yere indiren Le Cabuc.

Daha sözlerini yeni bitirmişi ki, omzunda kartal pençesini andıran bir el hissetti ve kendine hitap eden şu sesi duydu:

— Diz çök.

Arkasını dönen katil elinde tabancasıyla karşısında duran Enjolras'ın beyaz ve soğuk yüzünü gördü.

Silah sesini duyup gelmiş, sol eliyle Cabuc'ün yakasını, gömleğini, tüfek kayışını kavramıştı.

— Diz çök, diye tekrarladı.

Ve yirmi yaşındaki çelimsiz genç adam kendinden emin bir hamleyle hamal kılıklı o tıknaz, iri yarı adamı çamurun üzerinde diz çöktürdü. Cabuc direnmeye çalışsa da, kendini insanüstü bir elin kavradığını anlamıştı.

Kadınsı yüzü solan, saçları rüzgârda dağılan Enjolras şu haliyle âdet Adalet Tanrıçası Themis'ti. Şişik burun delikleri, öne eğik bakışları amansız Grek yüzüne Antik Yunan'da adalete tekabül eden o öfke ve dürüstlük ifadesini veriyordu.

Koşup yanlarına gelen isyancılar gördükleri olay karşısında tek bir söz bile edemeyeceklerini hissederek biraz uzakta bir halka oluşturmuşlardı.

Yenilgiyi kabul eden ve çırpinmaktan vazgeçen Cabuc'ün tüm bedeni titriyordu. Enjolras yakasını bırakıp saatini çıkardı.

— Kendini topla, dedi. Dua et ya da düşün. Bir dakikan var.

— Merhamet! diye mırıldandı katil, ardından başına öne bırakıp anlaşılmaz yeminler gevelemeye başladı.

Enjolras bir dakika boyunca gözlerini ayırmadığı saatini cebine koydu. İnleyerek dizlerinin dibine bütülmüş olan Le Cabuc'ü saçlarından kavrayıp tabancasının namlusunu kulağına dayadı. En şiddetli çatışmalara sükûnetle katılmış birçok yürekli adam başını çevirdi.

Silah sesiyle birlikte katil yüzükoyun yere yığıldı ve doğrulan Enjolras inançlı ve amansız bakışlarını etrafında gezirdi.

Ardından cesedi ayağıyla itip:

— Bunu dışarı atın, dedi.

Üç kişi biten yaşamının gayriihtiyari son çırpinışlarıyla titreyen sefilin bedenini küçük barikatın üzerinden Mondétour Sokağı'na attı.

Enjolras bir süre düşüncelere daldi. Olağanüstü dinginliğini yavaş yavaş kim bilir hangi karanlık düşünceler kaplamıştı. Aniden sesini yükseltti, herkes sustu:

— Yurttaşlar, dedi, bu adam dehset verici bir şey yaptı, ben de korkunç bir şey yaptım. Öldürdüğüm için onu öldürdüm. Başkaldırının disiplini adına bunu yapmak zorundaydım. Burada işlenen bir cinayet başka bir yerdekinden daha büyük bir suçtur; devrimin gözleri bizim üzerimizde, bizler cumhuriyetin rahipleri, kutsal görevin kurbanlarıyız ve mücadeleimize leke sürülmemesine izin veremeyiz. Bu yüzden bu adamı yargılayıp ölümme mahkûm ettim. Bana gelince, bu iğ-

renç işi yapmak zorundaydım, ama kendimi de yargıladım ve birazdan kendimi neye mahkûm ettiğimi göreceksiniz.

Dinleyenler ürperdiler.

— Seninle birlikteyiz, diye bağırdı Combeferre.

— Tamam, dedi Enjolras. Birkaç söz daha. Bu adamı infaz ederken, zorunluluğa itaat ettim; ama zorunluluk eski dünyaya ait bir canavardır, zorunluluğun adı Kader'dir. Oysa ilerlemenin yasası canavarların melekler karşısında yok olup gitmesini ve Kader'in Kardeşlik karşısında silinmesini gerektirir. Aşk sözcüğünü telaffuz etmek için kötü bir zaman. Umurumda değil, telaffuz ediyorum, onu göklere çıkarıyorum. Aşk sen geleceksin. Ölüm senden faydalansam da senden nefret ediyorum. Yurttaşlar! Gelecekte karanlıklar, yıldırımlar, vahşi cehalet, kanlı göze göz dişe diş yasası olmayacak. Şeytan da Mikâil de yok olacak. Gelecekte kimse kimseyi öldürmeyecek, dünya ışıldayacak, insan türü sevecek. Yurttaşlar her şeyin uyum, aydınlik, sevinç, yaşama dönüştüğü o gün gelecek ve o gün gelsin diye bizler öleceğiz.

Enjolras sustu. Bakır dudakları kapandı ve kan döktüğü noktada bir süre mermer gibi hiç kımıldamadan durdu. Sabit bakan gözleri etrafındakilerin alçak sesle konuşmasına neden oluyordu.

Barikatın köşesinde birbirine yaslanmış, el sıkışan Jean Prouvaire ve Combeferre hem cellat hem rahip, hem kristal gibi aydınlık hem kaya gibi sert olan bu yürekli delikanlıyı şefkatle karışık bir hayranlık duygusuyla izliyorlardı.

Hemen söyleyelim, ayaklanmanın bastırılmasından sonra morga taşınan cesetlerin üzerleri arandığında Le Cabuc'ün cebinden polis kimliği çıktı. Bu kitabın yazarı 1832'de bu konuya ilgili olarak hazırlanan emniyet raporunu 1848'de incelemiştir.

Buna polis teşkilatında kabul gören ve garip ama belli temellere dayanan, Cabuc'ün aslında Clausesous olduğu

yönündeki düşünceyi de ekleyelim. Gerçekten de Cabuc öldükten sonra Clausesous'yu bir daha gören olmamış, Clausesous arkasında hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmuş, görünmezler arasındaki yerini almıştı. Hayatı karanlıklarla geçmiş, sonu gece olmuştu.

Tüm grup hemen ortaya çıkan ve hemen sonlanan bu trajik sürecin etkisi altındayken, Courfeyrac öğleden sonra Marius'ü soran genç adamın barikata geri döndüğünü fark etti.

Yürekli ve kayısız görünümlü bu genç gece vakti isyançılara katılmıştı.

EEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEE

On Üçüncü Kitap Marius Karanlıklara Dalıyor

I

Plumet Sokağı'ndan Saint-Denis Mahallesi'ne

Alacakaranlığın ortasında kendisini Chanvreie Sokağı'ndaki barikata çağırın o ses Marius'te kaderin sesi izlenimini yaratmıştı. Ölmek istiyordu, işte fırsat çıktı; mezarın kapısını çalmıştı, karanlıktaki bir el de ona anahtarı uzatmıştı. Umutsuzluğun önündeki karanlıklarda açılan o iç karartıcı aralıklar insana nasıl da çekici gelir. Marius arasından defalarca kez geçtiği parmaklıklardan geçerek bahçeden çıktı ve "Hadi gidelim!" dedi.

Kederden deliye dönmüştü, zihninde sabit ve kuvvetli tek bir düşünce yoktu, gençliğin ve aşkın sarhoşluğuyla geçen iki ayın ardından artık kaderden hiçbir şey dileyemezdi, umutsuz düşüncelerin bezginliğiyle tek arzusu hayatına bir an önce son vermekti.

Hızla yürümeye başladı. Silahlıydı, Javert'in verdiği tabancalar yanındaydı.

Görür gibi olduğu genç adam sokaklarda kaybolmuştu.

Plumet Sokağı'ndan çıkan Marius Esplanade'ı, Invalides Köprüsü'ünü, Champs-Elysées'yi, XV. Louis Meydanı'ni ge-

çip Rivoli Caddesi'ne ulaştı. Dükkanlar açıktı, kemerlerin altında gaz lambaları yanıyor, kadınlar alışveriş yapıyor, Kafe Laiter'de dondurmalar, Pâtisserie-Anglaise'de pastalar yeniyordu. Sadece birkaç posta arabasının Princes ve Meurice otellerinin önünden geçerek dörtnala uzaklaştığını gördü.

Marius, Delorme Geçidi'nden Saint-Honoré Caddesi'ne girdi. Orada dükkanlar kapalıydı, esnaflar yarı açık kapılarının önünde sohbet ediyordu, sokaktan gelip geçenler vardı, sokak lambaları yanmış, birinci katlardan başlayarak tüm pencereler her zamanki gibi aydınlatılmıştı. Palais-Royal Meydanı'nda süvariler vardı.

Saint-Honoré Caddesi boyunca ilerleyen Marius Palais-Royal'den uzaklaşıkça aydınlik pencerelerin sayısının azaldığını, tüm dükkanların kapalı olduğunu, kapı eşiklerinde kimsenin kalmadığını, yol karanlıklaşıkça kalabalığın yoğunlaştığını fark etti. Yoldan gelip geçenler bir kalabalık oluşturmuştu. Bu kalabalıkta konuşan kimse yok gibiydi, ama yine de bu topluluktan derin ve boğuk bir mırıldtı yayılıyordu.

Arbre-Sec Çeşmesi tarafında "topluluklar", gelip geçenler arasında bir akarsuyun ortasındaki taşlar gibi duran kasvetli ve hareketsiz gruplar vardı.

Prouvaires Sokağı'nın girişindeki kalabalık hareket etmiyordu. Bu haliyle dirençli, yoğun, sağlam, âdet aşılmaz bir blok oluşturuyor, insanların alçak sesle konuştuğu duyuluyordu. Bu grupta ne siyah ceket ne de yuvarlak şapka vardı. Sadece işçi tulumları, işçi gömlekleri, kasketler, toprak rengi hırçın yüzler görülmüyordu. Bu kalabalık gecenin sisinde belli belirsiz dalgalandıyordu. Hiçbiri yürümese de, çamurdaki ayak sesleri duyuluyordu. Bu kalabalığın ilerisinde Roule Sokağı'nda, Prouvaires Sokağı'nda ve Saint-Honoré Caddesi'nin uzantısında mum yanın tek bir pencere bile görünmüyordu. Sadece caddelerin sonuna uzanan tek tük ve aralıklı sokak fenerleri görülmüyordu. O dönemde fe-

nerler iplerde asılı duran iri, kırmızı yıldızlara benzerdi ve sokağa düşen gölgeleri de büyük bir örümceğinin andırıyordu. Bu sokaklar ıssız değildi. Çatılmış tüfekler, kımıldayan süngüler ve ordugâh kuran birlikler seçiliyordu. Hiçbir meraklı bu sınırı aşamıyordu. Orada hareketlilik ve kalabalık bitiyor, ordu başlıyordu.

Marius hiç umudu kalmamış bir insanın iradesiyle hareket ediyordu. Çağrıldığı için gitmesi gerekiyordu. Kalabalığı ve birliklerin açık ordugâhını aştı, devriyelerden gizlenip nöbetçileri atlattı. Bir dönemeçten Béthisy Sokağı'na girip Les Halles'e yöneldi. Bourdonnais Sokağı'nın köşesine geldiğinde artık sokak fenerleri yanmıyordu.

Kalabalığın toplandığı bölgeyi aştıktan sonra, askeri birliklerin sınırını geçmişti; insanı ürperten bir atmosfer vardı. Ne bir geçen, ne bir asker, ne bir ışık, etrafta hiç kimse yoktu. Yalnızlık, sessizlik, gece; onun nasıl bir ürperti hissettiğini tahmin edemiyorum. Bir sokağa girmek bir mahzene girmek demekti.

İllerlemeye devam etti.

Birkaç adım attı. Yanından biri koşarak geçti. Bir erkek miydi? Bir kadın mıydı? Birkaç kişi miydi? Bunu söylemezdi. Geçip gitmiş, ortadan kaybolmuştu.

Dolambaçlı yollardan geçerek Poterie Sokağı olduğunu düşündüğü sokağa geldi; bu sokağın ortasında bir engel çarptı. Elleriyle yokladığında bunun devrilmiş bir araba olduğunu anladı; ayakları su birikintilerini, çukurları, kırılmış, dağılmış kaldırım taşlarını hissetti. Burada hazırlığı yapılmış, ama terk edilmiş bir barikat vardı. Kaldırım taşlarının üzerinden barikatın öbür yanına geçti. Kenar taşlarının yakınından gidiyor, evlerin duvarlarını yoklayarak yönünü buluyordu. Barikatın biraz ötesinde beyaz bir şey görür gibi oldu. Yaklaştığında bu beyazlık ete kemiğe büründü. Bunlar Bossuet'nin öğleden sonra koşum takımlarını çözdüğü beyaz atlardı; bütün gün rastgele yollarda dolaştıktan sonra,

insanların davranışları konusunda, insanların kaderin gidişatından anladığından fazlasını anlamayan hayvanlara özgü o bezgin sabırla orada durmuşlardı.

Atları geride bırakan Marius Contrat-Social Sokağı'na benzeyen bir yola girdiğinde, nereden geldiği bilinmeyen ve karanlıkta rastgele ilerleyen bir tüfek mermisi başının üzerrinden vizildayarak geçti ve bir berber dükkânında asılı duran bakır tıraş tasına saplandı. Contrat-Social Sokağı'nda, hal sütunlarının köşesinde bu delik taşı görmek 1846'da bile hâlâ mümkünüydü.

Bu tüfek mermisi yaşamın hâlâ devam ettiğini anlamasını sağlamıştı. O andan sonra başka bir şeyle karşılaşmadı.

İzlediği güzergâh siyah basamaklı bir merdivene benzıyordu.

Marius yine de yoluna devam etti.

II

Baykuş Bakışı Paris

O anda biri Paris'in üzerinde yarasanın ya da baykuşun kanatlarıyla süzülseydi iç karartıcı bir manzarayla karşılaşırıdı.

Şehir içinde şehir denebilecek, Saint-Denis ve Saint-Martin caddelerini kesen, binlerce dar sokağın kesiştiği ve isyancıların tabyalarını ve cephaneliklerini kurduğu eski Les Halles Mahallesi öyle bir bakışa Paris'in göbeğine kazılmış, dehşet verici ve devasa bir delik gibi görünürdü.

Orada bakışlar bir uçurumun dibine gömülüyor, kırık sokak lambaları, kapalı pencereler yüzünden tüm ışlıtlar, tüm uğultular, tüm hareketler, tüm yaşam yok oluyordu. Ayaklanmanın görünmez polisi, yani gece her yerde nöbet tutuyor ve düzeni sağlıyordu. Küçük bir grubu bu büyük ka-

ranlık içinde görünmez kılmak, bu karanlığın olasılıklarıyla her savaşçıyı bir grup gibi göstermek ayaklanmanın zorunlu taktigidir. Hava kararırken bir mumun yandığı her cam bir mermiye hedef olmuştu. Işıklar söndürülmüş, kimi zaman evin sakini öldürülümüştü. Bu yüzden hiçbir şey kimildamıştı. Evlerde korku, yas ve şaşkınlıktan, sokaklarda ise ilahi bir dehşetten başka bir şey yoktu. Uzayıp giden sıra sıra pencereler ve evler, bacaların ve çatıların çıkışları, çamurlu ve ıslak kaldırımda işıldayan belli belirsiz yansımalar bile fark edilmiyordu. Bu karaltı yiğinına yukarıdan bakan biri sağda solda, aralıklarla kırık ve garip çizgiler yansitan zor seçilir aydınlıklarını, tuhaf yapıların suretlerini, yıkıntıların içinde gidip gelen solgun işığa benzer bir şeylerin güçlükle görübilirdi; bunlar barikatlardı. Geri kalani kasvetli, lanetli ve üzerinde Saint-Jacques Kulesi'nin, Saint-Merry Kilisesi'nin ve insanın devleştirdiği, gecenin hayalete dönüştürdüğü birkaç büyük binanın hareketsiz ve iç karartıcı siluetlerinin yükseldiği karanlık bir göldü.

Havadaki bir gözlemci, bu issız ve kaygı verici labirentin etrafında, Paris'in hareketliliğinin sürdüğü ve sokak fenerlerinin hâlâ yandığı mahallelerde kılıç ve süngülerin metalik ışıklarını, sayıları her dakika artan sessiz taburların kaynaşmalarını seçebilir, topçu bataryalarının boğuk ilerleyişini duyabilirdi. Ayaklanmanın ertafını saran korkunç çember giderek daralıyordu.

Bir canavarın mağarasını andıran, kuşatılmış mahallede her şey uykudaymış, hiçbir şey kimildamış gibi görünüyor ve söylediğimiz gibi, ulaşılabilen bu sokakların hiçbirinde karanlıktan başka bir şeye yer yoktu.

İçine sizması tehlikeli, içinde kalması ürkütücü, içeri girenlerin bekleyenler karşısında titrediği, bekleyenlerin gelecek olanlar karşısında ürperdiği meçhul ve korkunç şoklarla dolu amansız bir karanlık. Her sokağın köşesine gizlenmiş savaşçılar; gecenin koyu karanlığına saklanmış mezarlık

pusuları. Her şey buraya kadardı. Artık burada tüfeklerin ateşinden başka bir aydınlichkeit umudu, ölümün hızla ve ani den belirmesi dışında rastlantı yoktu. Nerede? Nasıl? Ne zaman? Bunu bilemiyoruz, ama bu kesin ve kaçınılmazdı. Hükümet ve ayaklanması, ulusal muhafizler ve halk kitleleri, burjuvazi ve isyan birbirlerine orada, çarışma için seçilmiş o alanda el yordamıyla yaklaşacaklardı. Her iki taraf da aynı şeye mahkûmdu. Oradan ölü ya da galip olarak çıkmaktan başka olasılık yoktu. Durum en ürkekleri bile kararlı hale getirecek kadar ciddi, karanlık en yüreklerini ürkütecek kadar yoğundu.

Zaten taraflar aynı derecede öfkeli, azimli ve kararlıydı. Kimisine göre ilerlemek ölüm demekti ve kimse geri çekilmeyi düşünmüyordu; bir başkasına göre orada kalmak ölmek demekti ve kimse kaçmayı düşünmüyordu.

Yarın her şeyin bitmesi, bir tarafın zafer kazanması, başkaldırının devrimle ya da bozgunla sonlanması gerekiyordu. Bunu diğer partiler gibi hükümet de anlıyordu; sıradan burjuva bile bunu hissediyordu. Endişeli bir düşüncenin her şeyin çözümleneceği bu mahallenin nüfuz edilemez karanlığına karışması bundandı; içinden bir felaketin doğacağı bu sessizliğin etrafında kaygının artması bundandı. Tek bir ses duyuluyordu, Saint-Merry Kilisesi'nin bir hirilti gibi yürekleri parçalayarak yayılan alarm çanının sesi. Hiçbir şey karaltıların ortasında umutsuz, kendini kaybetmiş bir halde çalan bu çanın yaygarası kadar kan dondurucu olamazdı.

Sıklıkla olduğu gibi, doğa insanların yapacaklarıyla uyum içindeymiş gibi görünüyordu. Hiçbir şey bu bütünlüğün uğursuz armonisini bozamazdı. Yıldızlar kaybolmuştu; ağır bulutlar melankolik kıvrımlarıyla tüm ufku kaplıyordu. Bu ölü sokakların üzerinde devasa bir mezarın üzerini örten devasa bir kefen gibi duran siyah bir gökyüzü vardı.

Onca devrimci ayaklanması sahne olmuş bu mekânda tamamıyla siyasi bir savaş hazırlığı sürerken; gençlik, giz-

li örgütler, siyasi akımlar ilkeler adına, orta sınıf ise kendi çıkarları adına karşısındakini boğazlayıp yere sermek için yaklaşırken, herkes telaşla bu krizin nihayete ermesini beklerken, uzaklarda ve bu uğursuz mahallenin dışındaki yerlerde mutlu ve zengin Paris'in altında kaybolmuş eski, sefil Paris'in erişilemez oyuklarında halkın iç karartıcı sesinin boğuk boğuk homurdandığı duyuluyordu: hayvan kükremesi ve Tanrı'nın sözünden oluşmuş, zayıfları ürküten, bilgeleri uyarın, yerden yükselen bir aslan sesi, gökten gelen bir yıldırım sesi gibi dehşet verici ve kutsal bir ses.

III

Son Karar

Marius Les Halles'e gelmişti.

Burası yakındaki sokaklardan daha sakin, daha karanlık, daha ıssızdı. Mezarlığın dondurucu huzuru sanki topaktan çıkıp gökyüzüne yayılmıştı.

Yine de bu fonun üzerine Chanvrerie Sokağı'ni Saint-Eustache tarafında kesen evlerin yüksek çatılarından gelen bir kızıllık düşüyordu. Bu kızıllık Corinthe Meyhanesi'nde yanan meşalenin yansımasıydı. Marius'ün yöneldiği bu kızıllık onu Marché-aux-Poires'a getirmiştir ve oradan Prêcheurs Sokağı'nın karanlık ağzını görebiliyordu. Sokağa girdiğinde yolun diğer ucunda bekleyen nöbetçi kendisini fark etmedi. Aradığı yeri bulduğunu hissederek parmak ucunda yürümeye başladı. Birazdan dar Mondétour Sokağı'nın köşesine, hatırlanacağı gibi Enjolras'ın barikatla dışarısı arasında tek geçiş noktası olarak bıraktığı dönemece geldi. Son eve varınca, sola doğru kafasını uzatıp Mondétour Sokağı'na baktı.

Dar sokağın köşesinin ve Chanvrerie Sokağı'nın Marius'ün kendisini de yutan geniş gölge örtüsünün biraz ötesinde kal-

dırımda yanın solgun ışığı farketti, meyhanenin bir bölümünü ve onun arkasındaki biçimsiz bir duvarda göz kırpan feneri ve silahları dizlerinde çömelmiş adamları gördü. Tüm bunlar yirmi metre ötesindeydi. Burası barikatın içiydi. Sokagın sağ tarafındaki evler meyhanenin geri kalanını, büyük barikatı ve bayrağı görmesini engelliyordu.

Marius birkaç adım atsa yanlarına ulaşacaktı.

O zaman, bahtsız genç adam bir kenar taşına oturup kollarını kavuşturdu ve babasını düşünmeye başladı.

Onurlu bir asker olan, Cumhuriyet döneminde Fransa sınırlarını koruyan, İmparatorluk döneminde Asya sınırlarına kadar uzanan, Cenova'yı, İskenderiye'yi, Milano'yu, Torino'yu, Madrid'i, Viyana'yı, Dresden'i, Berlin'i, Moskova'yı görmüş, Avrupa'nın zafer kazanılmış tüm savaş alanlarında Marius'ün damarlarında dolaşan kanı döken, askeri disiplin ve kumanda altında saçları zamanından önce ağarmış, belindeki kemeri, göğsüne düşmüş apoleti, barutla kararmış kokardı, miğferinin altında kırışan alniyla çadırlarda, açık ordugâhlarda, karargâhlarda yirmi yıl geçirdikten sonra, yanağındaki yara ve güleç, dingin, çocuk gibi saf yüzyyle geri dönen, Fransa için her şeyi yapmış ve Fransa'ya asla karşı gelmemiş o kahraman Albay Pontmercy'yi düşündü.

Kendi kendine sıranın kendisine geldiğini, harekete geçme saatinin çaldığını, babasından sonra kendisinin de aynı yüreklik ve gözüpeklikle mermilere doğru koşacağını, göğsünü süngülere siper edeceğini, kanını dökeceğini, düşmanı, ölümü arayacağını, savaş alanına ineceğini ve o savaş alanının bu sokak olduğunu, katılacağı savaşın bir iç savaş olduğunu söyledi.

İç savaşın önünde bir uçurum gibi açıldığını ve oraya düşeceğini anladı.

Bunun üzerine titredi.

Babasının kılıçını düşündü, dedesi onu bir eskiciye satmıştı, Marius de buna çok üzülmüştü. Kendi kendine o yürekli ve onurlu kılıçın kendisinden kaçip öfkeyle karanlıkla-
ra karışmakla iyi yaptığını söyledi. Böyle kaçmasının nedeni zeki ve öngörülü olması, ayaklanmayı, balıkçıların, kaldırımların, arkadan vuranların savaşını, mahzenlerin deliklerinden tüfeklerin ateşlenmesini önceden sezmesiydi. Marengo ve Friedland'dan sonra Chanvrerie Sokağı'na gitmeyi, ba-
babıyla yaptıklarını oğluyla yapmak istemiyordu! Babasının başucundan almaya çüret edip bir kavşakta Fransızlar ara-
sındaki bir gece savaşına getireceği o kılıçın hiç kuşkusuz bir meleğin kılıcı gibi alev alacağını, elini yakacağını dü-
şündü. Kılıç yanında olmadığı ve ortadan kaybolduğu için mutluydu. Dedesinin, babasının şanının gerçek koruyucusu olduğunu, kılıçın bir eskiciye üç franka satılmasının, demir-
hanede bir köşeye atılmasının bugün vatanın bağırdı-
kan dökmesinden daha iyi olduğunu düşündü.

Ve kederle ağlamaya başladı.

Bu dehşet vericiydi. Ama ne yapabilirdi? Cosette'siz yaşı-
ması mümkün değildi. O gittiğine göre ölmesi gerekiyordu.
Ona, eğer giderse öleceğine dair şeref sözü vermemiş miydi?
Kız bunu bilmesine rağmen çekip gitmişti; demek Marius'ün
ölmesini istiyordu. Üstelik böyle hiç haber vermeden, tek söz
etmeden, adresini bildiği halde bir mektup yollamadan git-
tiğine göre artık onu sevmiyor olmalıydı! Artık yaşamadan
ne anlamı vardı? Arna nasıl olurdu? Buraya kadar gelip geri
dönmek! Tehlikeye yaklaşınca kaçip gitmek! Barikatı gör-
dükten sonra sıvışmak! Titreyerek "Tamam göreceğimi gör-
düm, bu bir iç savaş, ben gidiyorum," demek ve tüymek!
Belki de ihtiyaçları olduğu için onu bekleyen bir avuç arka-
daşını yarı yolda bırakmak! Aşka, dostluğa, sözüne ihanet
etmek! Ödlekliğini yurtseverlik kisvesi altına gizlemek! Ama
bu imkânsızdı ve babasının ruhu o karanlıkta onun geri çе-
kildiğini görse, kılıçının kabzasını sırtına indirip ona "Yürü-
sene korkak!" diye bağırırdı.

Gelip giden düşüncelerin pençesine düşmüş bir halde başını öne eğdi.

Aniden başını kaldırdı. Zihninde görkemli bir kararın ışıltısı belirmişti. Mezara yaklaşınca insanın bakış açısı genişler; ölüme yakın olmak gerçeği görmek demektir. Girişmek üzere olduğu eylem ona iç karatıcı değil muhteşem gibi göründü. Sokak savaşı tasvir edilemez bir iç çatışmayla aniden gözlerinin önünde belirginleşmişti. Düşüncelerinin tüm yaygaracı soru işaretleri topluca geri geldi ama kafasını karıştırmayı başaramadı. Hiçbirini yanıtsız bırakmamıştı.

Önce babasının neden öfkeleneceğini inceleyelim. Ayaklanmanın kutsal bir görev saygılılığını erişmesini sağlayacak koşullar olamaz mıydı? Bu çatışma Albay Pontmercy'nin oğlunun itibarını mı zedeleyecekti? Bu artık Montmirail ya da Champaubert değildi, başka bir şeydi. Söz konusu olan kutsal bir toprak parçası değil, kutsal bir düşünceydi. Vatan yakınıyordu, olsun, ama insanlık alkişliyordu. Ayrıca vatanın bu durumdan yakındığı gerçek miydi? Fransa kan ağlıyordu ama özgürlük gülümşüyordu ve Fransa özgürlüğün gülümsemesini görünce yaralarını unutuyordu. Üstelik gelişmeler daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirilirse, iç savaşla tam olarak ne kastediliyordu?

İç savaş ne anlama geliyordu? Yabancı bir ülkeyle savaş diye bir şey var mıydı? İnsanların tüm savaşları kardeşler arasında gerçekleşmiyor muydu? Savaş sadece amacına göre tanımlanabilirdi. İç savaş ya da yabancı ülkeyle savaş diye bir şey yoktu; sadece haksız ve haklı savaş vardı. İnsanlığın o büyük uzlaşmayı sağlayacağı güne kadar, en azından acele eden geleceğin geç kalmış geçmişe karşı savaşması zorunlu olabilirdi. Bu savaşı neyle suçlayabilirdik ki? Savaş utanca, kılıç hançere ancak adaleti, ilerlemeyi, aklı, uygarlığı, gerceği yok ettiği zaman dönüşebilirdi. Bu durumda, iç savaş ya da yabancı bir ülkeyle savaş haksızlaşmış olur ve suç olarak adlandırılırırdı. Adaletsiz oldukça, savaşın bir türünün

diğerini hor görmeye hakkı var mıydı? Washington'ın kılıcı Camille Desmoulins'ın mızrağını hangi hakla suçlayabilirdi? Yabancı ülkeye karşı Leonidas, tirana karşı Timoleon, hangisi daha yüceydi? Biri ülkesini, biri özgürlüğü savunuyordu. Ülke içindeki her silaha sarılış –amacı göz ardı edilerek– suçlanabilir miydi? O zaman Brutus'ü, Marcel'i, Arnould de Blankheim'i, Coligny'yi tarihe alçaklar olarak kaydedin. Meydan savaşları? Sokak savaşları? Neden olmasın? Bunlar Ambiorix'in, Artevelde'nin, Marnix'in, Pélage'in savaşlarıydı. Ama Ambiorix Roma'ya, Artevelde Fransa'ya, Marnix İspanya'ya, Pélage Mağribilere karşı, yani hepsi yabancılara karşı savaştırları. Peki ya monarşi, baskı, kutsal kraliyet hakkı yabancı değil miydi? Despotluk, tipki coğrafi sınırları ihlal eden işgal gibi ahlaki değerleri zedelemiyor muydu? Tiranı ya da İngiliz'i kovmak kendi yaşam alanını savunmaktı. Protestonun yetersiz kaldığı anlar vardı; felsefeden sonra eyleme geçmek gerekiydi; kaba kuvvet düşüncenin tasarladığını tamamladı; *zincire vurulmuş Prometheus'un başlattığını Aristogiton bitirirdi; Ansiklopedi ruhları aydınlatırken, 10 Ağustos ruhları elektriklendirirdi. Eshilos'tan sonra Thrasybulus, Diderot'dan sonra Danton gelirdi. Kitlelerde önder kabul etme eğilimi vardı. Kitlelere eylemsizlik hâkimdi. Bir kalabalık kolaylıkla itaat ederdi. Onları harekete geçirmek, silkelemek, özgürlüklerine kavuşturmaları için hırpalamak, gözlerini gerçeğin dehşet verici ışığıyla kamaştırmak lazımdı. Kendileri de kendi kurtuluşları için bu şimşeğin ışığından etkilenmeliydi; bu ışılıtı onları uyandırırdı. Alarm çanları ve savaşlar bu yüzden gerekliydi. Büyük savaşçıların ayağa kalkıp cesaretleriyle ulusları aydınlatmaları; kutsal kraliyet hakkının, zorbanın şanının, gücün, bağnazlığın, sorumsuz yönetimin ve mutlak monarşilerin gölgesinde kalan kederli insanlığı, alacakaranlığın görkeminde beliren gecenin o kasvetli zaferlerini ahmakça izleyen o kitleleri sarsması gerekiydi. Kahrolsun tiran! Ama nasıl? Kimden söz*

ediyorsunuz? Louis-Philippe'e tiran mı diyorsunuz? Hayır, XVI. Louis'den daha fazla tiran değildi. Tarih her ikisini de iyi krallar olarak adlandırmaya alıştı; ama ilkeler bölünemezdi, doğrunun mantığı düz bir hat izler, gerçeğin özü hoşgörüyü kabul etmezdi; bu yüzden taviz yoktu; insanlığı hedef alan her yürüyüş bastırılmalıydı; XVI. Louis'de krallığın kutsal hakkı vardı, Louis Philippe'te Bourbon ruhu vardı; her ikisi de belli ölçülerde hakkın gasbını temsil ediyorlardı ve evrensel zorbalığı yok etmek için onlarla mücadele etmek gerekiyordu; Fransa'nın her şeyde olduğu gibi bu işte de başı çekmesi gerekiyordu. Fransa'nın efendisi devrilirse, her yerde aynısı olurdu. Sonuç olarak toplumsal gerçekliği yeniden oluşturmak, özgürlüğe tahtını geri vermek, halka halk olduğunu benimsetmek, insanlığın egemenliğini sağlamak, Fransa'nın başına özgürlük tacını takmak, mantığı ve hakkaniyeti kendi bütünlükleri içinde yeniden düzenlemek, herkese birey haklarını vererek en ufak çatışma tohumunu dahi sağ bırakmamak, krallığın evrensel uzlaşmanın önüne çıkarıldığı engelleri yıkmak, insanlığı hak ettiği düzeye çıkartmak, bundan daha haklı bir neden, dolayısıyla bundan daha yüce bir savaş olabilir miydi? Buavaşlar barışın temelini oluşturuyordu. Önyargılardan, ayrıcalıklardan, batıl inançlardan, yalanlardan, suistimallerden, şiddetten, eşitsizliklerden, karantıklardan olmuş devasa bir kale tüm dünyada kin dolu kuleleriyle hâlâ ayakta duruyordu. Onu yıkmak, canavarı andıran o kütleyi devirmek gerekiyordı. Austerlitz'de kazanmak büyük bir ihti, ama Bastille'i almak olağanüstüydü.

Herkes her an her yerde olan ruhunun bütünlüğünün ne denli kusursuz olduğunu farkındadır. Ruh en aşırı düşüncelerin şiddetli gelgitlerinde bile soğukkanlılıkla mantık yürütme yeteneğine sahipti; kederli tutkunun ve derin umutsuzluğun –en karamsar monologları can çekirişken bile– sıkılıkla olayları değerlendirdiğine, olasılıkları tartışmasına tanık oluruz. Mantık zihinsel karmaşaya müdahale eder ve kıyas

teli düşüncenin kasvetli kasırgasında dahi kopmadan salınmaya devam eder. İşte Marius böyle bir ruh hali içindeydi.

Bunalmış bir halde ama kararlılıkla bunları düşünürken, girişeceği iş konusunda hâlâ tereddüt ediyor, ürpermiş bakışlarını barikatta gezdiriyordu. İsyancıların alçak sesle, hiç kımıldamadan sohbet ettiklerine bakılırsa, bu sessizlik bekleyişin son evresindeydi. Marius bir üçüncü katın penceresinde aşağıdakileri garip bir dikkatle seyredermiş gibi görünen bir izleyici ya da tanık olduğunu fark etti. Bu kişi Cabuc'ün öldürdüğü kapıcıydı. Aşağıdan bakınca meşalenin kaldırımlara gömülmüş yansımاسından bu baş belli belirsiz seçilebiliyordu. Hiçbir şey bu loş aydınlıkta diken diken olmuş saçları, açık ve sabit bakan gözleri, aralanmış ağızıyla, meraklı bir ifadeyle sokağa doğru eğilmiş bu solgun, hareketsiz, şaşkın baştan daha garip olamazdı. Kafadan sızan kanın izi, kafanın durduğu pencereden birinci kata kadar kırmızımtırak çizgiler halinde uzanmış, orada durmuştu.

On Dördüncü Kitap *Umutsuzluğun Yücelikleri*

I

Bayrak: Birinci Perde

Henüz hiç hareketlenme yoktu. Saint-Merry Kilisesi'nin çanı saat onu çaldığında Enjolras ve Combeferre ellerindeki karabinalarla büyük barikatın kenarındaki aralığa oturma-yaya gitmişlerdi. Alçak sesle konuşuyor, en boğuk ve en uzak ayak sesini yakalamak için etrafı dinliyorlardı.

Aniden bu lanetli sükûnetin ortasında berrak, genç ve neşeli bir ses duyuldu, ses Saint-Denis Sokağı'ndan geliyor gibiydi, eski halk şarkısı *Au clair de la lune*'ün ezgisiyle söyleniği ve bir horoz ötüşünü andıran bir vurguya bitirdiği şu parçayı söylüyordu:

Dostum Bugeaud
Ağlıyorum salya sümük
Gönder bana jandarmaları
İki çift sözüm var onlara
Başında sorğuçlu şapka
Takmış beline mavi palaska
Kenar mahalle işte karşında
Hadi bakalım hırlasana!

Enjolras ve Combeferre el sıkıştılar.

— Bu Gavroche, dedi Enjolras.

— Bize haber getiriyor.

Paldur küldür bir koşusma issız sokağın sakinliğini bozdu; bir cambazdan daha çevik birinin omnibüsün üzerine çıktıgı görüldü; Gavroche nefese kalmış bir halde barikatın içine sıçrayıp:

— Tüfeğini verin! Geliyorlar, dedi.

Telaşlı bir hareketlenme tüm barikata yayıldı, tüfekleri arayan ellerin çıkardığı sesler duyuldu.

— Karabinamı ister misin? diye sordu Enjolras yumurcağa.

— Büyük tüfeği istiyorum, diye karşılık verdi Gavroche.

Ve Javert'in tüfeğini aldı.

Biri sokağın ucunda, diğeri Petite-Truanderie Sokağı'nda bekleyen iki nöbetçi de geri çekilmiş, neredeyse Gavroche'la aynı anda barikata dönmüşlerdi. Prêcheurs Sokağı'ndaki nöbetçi görev yerinde kalmıştı, demek ki köprüler ve Les Halles yönünden kimse gelmiyordu.

Bayrağı aydınlatan ışığın yansımıasıyla birkaç kaldırım taşı güclükle seçilebilen Chanvrerie Sokağı isyancılara, dumanın ortasında belli belirsiz açılan geniş bir hol gibi görünyordu.

Herkes mevzilenmişti.

Aralarında Enjolras, Combeferre, Courfeyrac, Bossuet, Joly, Bahorel ve Gavroche'un da yer aldığı kırk üç isyancı karabinalarının ve tüfeklerinin namlularını barikatın tepebine dayamış bir halde sessiz, dikkatli ve ateşe hazır bekliyorlardı. Feuilly'nin komutasındaki altı isyancı tüfekleriyle Corinthe'in iki katındaki pencerelerde mevzilenmişti.

Birkaç saniye sonra Saint-Leu tarafından ağır ağır ve uygun adım ilerleyen, kalabalık bir gruba ait olduğu anlaşılan ayak sesleri duyuldu. Önce zayıfken, giderek netleşen bu gürültü hiç ara vermeden, sakin ve ürkütücü bir süreklilikle ya-

vaşça yaklaşıyordu. Bundan başka hiçbir şey duyulmuyordu. Her yana Commandeur heykelinin⁴⁵ sessizliği ve gürültüsü hâkimdi, ama bu taştan adımlarda hem bir kalabalığı hem de bir hayaleti düşündüren garip bir görkem vardı. Alay âdetâ bir heykele dönüşmüştü ve heykelin yürüdüğü duyuluyordu. Yaklaştı, yaklaştı ve durdu. Sokağın ucunda çok sayıda insanın soluk alıp verdiği duyuluyor gibiydi. Yine de hiçbir şey görünmüyordu, sadece bu koyu karanlığın en derin noktasında iğne kadar ince, güçlükle algılanan ve uykuya dalmadan önce, kapanmış gözkapaklarının altında, uykunun ilk sis bulutlarının ortasında beliren fosforlu ağlar gibi parlayan metalik teller seçilebiliyordu. Bunlar uzaktan yansyan meşalenin ışığıyla belli belirsiz aydınlanan süngüler ve tüfek namlularıydı.

İki taraf da âdetâ birbirini bekliyordu, yine sessizlik oldu. Aniden bu karaltının içinden, kimse görünmediği için dile gelen karanlığın kendisiymiş gibi hissettiren ve böyle olduğu için de kulağa daha da iç karartıcı gelen bir ses yükseldi:

— Kimdir o?

Aynı anda doldurulan tüfeklerin şkırtısı duyuldu.

Enjolras kibirli ve heyecanlı bir sesle karşılık verdi:

— Fransız Devrimi!

— Ateş! dedi ses.

Bir şimşek sokağın tüm cephelerini, aniden açılıp kapanan bir fırın gibi kızıla boyadı.

Barikat korkunç bir mermi yağmuruna maruz kalmıştı. Kızıl bayrak düştü. Ateş direği, yani omnibüsün okunun ucunu kıracak kadar yoğun ve şiddetliydi. Evlerin cephelarından seken mermiler barikatın içine düşüp çok sayıda isyancıyı yaraladı.

Bu ilk yayılım ateşinin etkisiyle herkesin içini buz kesti. Saldırı en yüreklileri bile tereddüde düşürecek ölçüde sertti. Karşılıarında en azından bir alay olduğu kesindi.

⁴⁵ Molière'in "Dom Juan" oyununda ilahi otoriteyi temsil eden doğaüstü karakterlerden biri. Hugo, uğursuz bir giçin yaklaşlığını ima ediyor. (e.n.)

— Yoldaşlar, diye bağırdı Courfeyrac, barutumuzu harcamayalım. Karşılık vermek için sokağa girmelerini bekleyelim.

— Ve her şeyden önce bayrağı kaldırıralım! diye ekledi Enjolras.

Tam ayağının dibine düşen bayrağı yerden aldı.

Karşıda tüfek harbilerinin sesi duyuldu, askerler silahlarını yeniden dolduruyorlardı.

— Burada bayrağı barikata yeniden dikicek yürekli biri var mı? diye sordu Enjolras.

Kimse cevap vermedi. Tüfeklerin yeniden doldurulduğu o anda barikatın üzerine çıkmak ölmek anlamına geliyordu. En yüreklileri bile böyle bir işe girişmekte tereddüt etti. Enjolras'ın bile içi ürpermişti. Tekrarladı:

— Kimse yok mu?

II

Bayrak: İkinci Perde

Corinthe'e gelindiğinden, barikatın inşasına başlandığından beri kimse Mabeuf Baba'ya dikkat etmemiştir. Gruptan ayrılmayan M. Mabeuf meyhanenin giriş katındaki tezgâhin arkasına oturup, orada âdetâ kendi içinde kaybolup gitmiştir. Ne bakınır, ne de düşünür gibi bir hali vardı. Courfeyrac ve diğerleri iki üç kere yanına gidip onu tehlikeden haberدار etseler, evine gitmesini söylese de onların ne dediğini anlamamış gibiydi. Kendisiyle konuşulmadığı zamanlar ağzı birilerine yanıt vermiş gibi kırıldıyor, kendisine hitap edildiğinde dudakları yeniden kapanıyor, gözlerinden hiçbir yaşam belirtisi okunmuyordu. Barikatın saldırıyla uğramasından birkaç saat önce iki yumruğunu dizlerinin üzerine koyup başını bir uçuruma bakıyormuş gibi öne eğmiş, öylece duru-

yordu. Hiçbir şey onu bu ruh halinden çıkaramıyor, aklı barikattan başka yerdeymiş gibi görünüyordu. Herkes barikat-taki yerini aldığında basık tavanlı salonda, direğe bağlanmış Javert'den, başında yalın kılıç nöbet bekleyen bir isyancıdan ve ondan başka kimse kalmamıştı. Saldırı anında şiddetli bir sarsıntıyla kendine gelmiş, aniden ayağa kalkıp Enjolras'ın:

— Kimse yok mu? sorusunu tekrarladığı sırada salondan çıkıp meyhanenin kapısında belirmiştir.

Görüntüsü her iki cephede de büyük bir şok yaratmıştır. Bir çığlık yükseldi:

— Bu seçmen! Konvansiyon üyesi! Halk temsilcisi!
Muhtemelen söylenenleri anlamıyordu.

Enjolras'a yöneldiğinde isyancılar ilahi bir korkuya ona yol açtılar. Taş kesilmiş bir halde gerileyen Enjolras'ın elinden bayrağı alan bu seksenlik ihtiyar kimse onu durdurma-yaya ya da yardımcı olmaya cesaret edemeden titreyen başı, sağlam basan ayaklarıyla barikatın kaldırım taşlarından yapılmış basamaklarını yavaşça çıkmaya başladı. Görüntüsü çevresindeki herkese "Muhteşem bir adam!" dedirtecek kadar görkemli ve kasvetliydi. Basamakları çıkıştı ırkücü-cüydü; beyaz saçları, tükenmiş yüzü, geniş, kırışık alnı, çukurlaşmış gözleri, şaşkın ve açık ağızı, kızıl bayrağı kaldırın yaşı kolu karanlıkta beliriyor, meşalenin kanlı aydınlığında büyüyor ve bu âdet 93'ün hayaletinin elinde Terör bayrağıyla mezardan çıktığını görmek gibiydi.

Son basamağa çıktığında, bu titrek ve korkunç hayalet enkaz yiğininin üzerinde kendisine çevrilmiş iki yüz görünmez tüfeğin önünde belirdiğinde, ölümün karşısına ondan daha güçlüğümüş gibi dikildiğinde, tüm barikat karanlıklar-da doğaüstü ve devasa bir siluet görür gibi oldu.

Sadece mucizelerin etrafında ortaya çıkan o sessizliklerden biri yaşandı.

İhtiyar bu sessizliğin ortasında kızıl bayrağı sallayarak haykırdı:

— Yaşasın devrim! Yaşasın cumhuriyet! Kardeşlik! Eşitlik! Ve ölüm!

Barikattan duayı bitirmek için acele eden bir rahibin mırıldısına benzeyen alçak sesli ve hızlı bir fısıltı yayıldı. Karşı tarafta muhtemelen bir albay yasal uyarı yapmaya hazırlanıyordu.

Ardından az önce “Kimdir o?” diye bağırın aynı gürleyen ses haykırdı:

— Geri çekilin!

Yüzü solan M. Mabeuf yabani bakışları, şaşkınlığın iç karartıcı alevleriyle aydınlanan gözbebekleriyle bayrağı başının üzerine kaldırıp tekrarladı:

— Yaşasın cumhuriyet!

— Ateş! dedi ses.

İkinci bir yaylım ateşi barikatı sarsti.

Dizleri bükülen ihtiyar yeniden doğruldu, elindeki bayrağı düşürüp kollarını kavuşturduktan sonra bir sütun gibi boylu boyunca, sırt üstü kaldırımlının üzerine düştü.

Her yanından kanlar sızyordu. Yaşılı, solgun ve kederli başı gökyüzüne bakıyor gibiydi.

İsyancılar, insana kendini savunmayı bile unutturan o yoğun duygulardan birinin etkisiyle, saygı dolu bir korkuya cesede yaklaştılar.

— Bu kral katilleri ne yaman adamlar! dedi Enjolras.

Courfeyrac Enjolras'ın kulağına eğildi:

— Bu sözleri kendine sakla, coşkunun sönmesini istemiyorum. Zaten bu adam kral katili değildi. Onu tanıdım. Adı Mabeuf Baba'ydı. Bugün neyivardı bilmiyorum. Ama yürekli bir ahmaktı. Başına baksana.

— Ahmak bir yüz ve Brutus'ün yüreği, dedi Enjolras.

Ardından sesini yükseltti:

— Yurtaşlar! Bu yaşlıların gençlere verdiği bir örnek. Biz tereddüt ediyorduk, o geldi! Biz geri çekiliyorduk, o ilerledi! İşte yaşlılıktan titreyenlerin, korkudan titreyenlere verdiği

ders budur! Bu ihtiyan ülkesine büyük saygı gösterdi. Uzun bir yaşamın ardından muhteşem bir şekilde öldü! Şimdi cesedini koruma altına alalım, hepimiz bu ihtiyarı babası gibi savunsun ve aramızdaki varlığı barikatı ele geçirilemez kilsin!

Bu sözleri kederli ve kasvetli bir destek imriktısı izledi.

Eğilip ihtiyanın başını kaldırın Enjolras vahşi bir yüz ifadesiyle alnını öptü, ardından cesedin kollarını âdetâ ona bir zarar vermekten endişe eder gibi nazikçe açtı, giysilerini çıkardı ve kanlar içindeki deliklerini göstererek haykırdı:

— İşte bizim bayrağımız artık bu.

III

Gavroche Enjolras'ın Karabinasını Alsa Daha İyi Olurdu

Mabeuf Baba'nın üstüne dul Hucheloup'un uzun, siyah şalını örttüler. Altı isyancı, tüfeklerinden bir sedye yapıp cesedi üzerine koyduktan sonra şapkalarını çıkardı ve sedyeyi basık tavanlı salondaki büyük masanın üzerine koydu. Kendilerini ciddi ve kutsal görevde kaptırmış bu adamlar içinde bulundukları tehlikeli durumu hiç düşünmüyordular.

Ceset her zamanki soğukkanlığını koruyan Javert'in önünden geçerken Enjolras muhbire:

— Birazdan sıra sana gelecek! dedi.

Bu arada mevziden ayrılmayan ve karşı cepheyi gözetleyen küçük Gavroche barikata doğru sessiz adımlarla birinin yaklaştığını sandı ve haykırdı:

— Dikkat edin!

Courfeyrac, Enjolras, Jean Prouvaire, Combeferre, Joly, Bahorel, Bossuet uğultuya meyhanelden çıktıklarında henüz iş işten geçmemiştir. Barikatın üzerinde dalgalandan süngülerin yoğun parıltıları fark ediliyordu. Uzun boylu muhafizler

kimi omnibüsü aşarak, kimi küçük aralıktan geçerek içeri sızıyor, geri çekilen ama kaçmayan yumurçağı kovalıyorlardı.

Durum kritikti. Bir taşkında, nehrin bent hizasına yükseldiği, suyun yarıklardan içeri süzülmeye başladığı o ilk dakika yaşanıyordu. Bir saniye daha geç kalsalardı, barikat ele geçirilmiş olurdu.

İçeri giren bir muhafizi karabinasıyla vuran Bahorel ikinci muhafizin süngüsüyle öldü. Yere serilen Courfeyrac yardım istiyordu! Dev gibi iri kiyim bir muhafiz süngüsüyle Gavroche'a doğru ilerliyordu. Küçük kollarıyla Javert'in kocaman tüfeğini kavrayan Gavroche deve nişan aldı ve kararlı bir şekilde ateş etti. Ama tüfek ateş almadı. Javert tüfeğini doldurmamıştı. Kahkaha atan muhafiz süngüsünü havaya kaldırdı.

Süngü Gavroche'un üzerine inmeden önce, tüfek askerin elinden yere düştü, alnının ortasından vurulup yere serilmişti. İkinci mermi Courfeyrac'a saldırın diğer muhafizin göğsüne girdi.

Marius barikata girmiştir.

IV

Barut Varılı

Hâlâ Mondétour Sokağı'nın köşesinde gizlenen Marius çatışmanın ilk aşamasına kararsız ve titreyerek katılmış, yine de uçurumun çağrısı denen o gizemli ve baskın baş dönmesine uzun süre katlanamamıştı. Tehlikeden yanıtında olmasının, M. Mabeuf'ün o iç karartıcı ölümünün, öldürülen Bahorel'in, yardım isteyen Courfeyrac'ın, tehdit altındaki yumurçağın yardımına koşması ya da intikamlarını alması gereken dostlarının görüntüsü karşısında tüm tereddütleri kaybolmuş ve elindeki iki tabancayla çatışma-

nın ortasına dalmıştı. İlk mermisiyle Gavroche'u, ikincisiyle Courfeyrac'ı kurtarmıştı.

Silah seslerini, vurulan muhafizların çığlıklarını duyan saldırıcılar siperde tırmanmışlardı; siperin üstünden ellerinde silahlarla doğrulmuş inzibatlar ve banliyöden gelen ulusal muhafizlerin bedenlerinin yarısı görülebiliyordu. Simdiden barikatın üçte ikisinden fazlasını kaplıyorlardı, yine de duraksıyor, bir tuzağa düşme korkusuyla içeri atlamıyorlardı. Karanlık barikata bir aslan iniymiş gibi bakıyorlardı. Meşallenin ışığı sadece süngüleri, tüylü şapkaları, endişeli ve öfkeli yüzlerin üst kısımlarını aydınlatıyordu.

Mermileri biten tabancalarını atan Marius basık tavanlı salonun kapısının kenarındaki barut varilini fark etmişti. O yana doğru bakarken başını hafifçe çevirdiği sırada bir el Marius'e nişan alan tüfeğin namlusunu tıkadı. Bu kadife pantolonlu genç bir işçinin eliydi. Mermi eli, yere düştüğüne göre belki işçiyi de delip geçmişti ama Marius'e isabet etmedi. Dumanın içinde tüm bunlar tam olarak görülememiş, ancak hayal meyâl seçilebilmişti. Yine de basık tavanlı salona giren Marius kendine doğrultulan tüfeği, namluyu tıkayan eli belli belirsiz görmüş, merminin sesini duymuştı. Ancak bu tür görüntülerin titreşerek silinip gittikleri böyle anlarda hiçbir şey karşısında duraksanmaz. İnsan her şeyin bulutlarla kaplandığı bir karanlığa doğru daha da çekildiğini hisseder.

Afallayan ama paniğe kapılmayan isyancılar yeniden toplanmışlardı. Enjolras "Durun! Gelişigüzel ateş etmeyin!" diye bağıryordu. Gerçekten de bu ilk karmaşada birbirlerini vurabilirlerdi. Coğu saldırıcıları yukarıdan görebilmek için ilk katın pencelerine çıkmıştı. En yürekli Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire ve Combeferre ile birlikte sırtlarını dipteki evlere dayayıp barikatın tepesindeki askerler ve muhafizlerla yüz yüze kalmışlardı.

Tüm bunlar hiç acele edilmeden, çatışmaları önceleyen o garip ve tehditkâr ciddiyetle yapılmıştı. İki taraf da karşı ta-

rafın sesini duyabildiği bir mesafeden nişan alıyordu. Kızılırmakın sıçramaya hazır olduğu bu anda boynunda çelik zırh olan geniş apoletli bir subay kılıcını kaldırıp:

— Teslim olun! diye bağırdı.

— Ateş! diye karşılık verdi Enjolras. İki taraf da silahlarını aynı anda ateşleyince her şey duman altında gözden kayboldu.

Genizleri yakan bu boğucu dumanın içinde ölmek üzere olanların ve yaralananların zayıf ve boğuk iniltileri duyuyordu.

Dumanın dağılmasıyla iki tarafın savaşçılarının da, sayıları azalsa da yerlerini korudukları ve sessizce tüfeklerini doldurdukları görüldü.

Aniden gürleyen bir ses haykırdı:

— Geri çekilin, yoksa barikatı havaya uçuracağım!

Herkes başını sesin geldiği yana çevirdi.

Basık tavanlı salona giren Marius barut varilini almış, ardından ortalığı saran dumandan yararlanarak barikat boyunca etrafi kaldırım taşlarıyla çevrili meşaleye doğru süzülmüşti. Meşaleyi alıp onun yerine dibi delinmiş barut varilini koymak, varilin altına kaldırım taşlarını yerleştirmek bu işleri korkunç bir itaat duygusuyla yapan Marius'ün sadece bir eğilip kalkma kadar zamanını almıştı ve şimdi barikatın diğer ucuna kümelenen ulusal muhafizler, askerler, subaylar yüzü inanılmaz bir kararlılıkla aydınlanan ve elindeki meşalenin alevini delinmiş barut variline doğru yaklaşırken “Geri çekilin, yoksa barikatı havaya uçuracağım!” diye haykıran Marius'e şaşkınlıkla bakıyorlardı.

Seksenlikten sonra barikatın üzerine çıkan Marius genç devrimin yüzünü gösteriyordu.

— Barikatı havaya uçurmak! dedi bir çavuş, kendinle beraber!

— Kendimle beraber! diye yanıtladı Marius.

Ve meşaleyi barut variline yaklaştırdı.

Barikatın üstü bir anda boşaldı, üstünde kimse kalmamıştı. Ölülerini ve yaralılarını orada bırakan saldırınlar can havliyle, düzensiz bir şekilde sokağın diğer ucuna çekiliп karanlıkta kayboldular.

Barikat kurtulmuştu.

V

Jean Prouvaire'in Son Mısrası

Herkes Marius'ün etrafında toplandı. Courfeyrac boyuna sarıldı.

— İşte geldin!

— Ne mutluluk! dedi Combeferre.

— Tam zamanında yetiştin! dedi Bossuet.

— Sen gelmeseydin ölmüşüm! dedi Courfeyrac.

— Siz gelmeseydiniz süngülenmiştim! diye ekledi Gavroche.

— Komuta kimde? diye sordu Marius.

— Sende, dedi Enjolras.

Marius'ün bütün gün fırın gibi yanan beyinde şimdi bir kasırga esiyor, içindeki bu kasırga kendini kaybetmiş bir halde onu da ardından sürüklüyor. Hayatla arasında hâlâ uzun bir mesafe olduğunu hissediyordu. Aniden bu korkunç uçurumda sonlanan o neşe ve aşk dolu iki ışılılı aydan sonra Cosette'i kaybetmiş, isyancıların şefi olmuş, M. Mabeuf bu barikatta cumhuriyet için kendini feda etmişti; her şey ona korkunç bir kâbus gibi görünüyor, etrafını çevreleyen her şeyin gerçek olduğunu anlamak için yoğun bir zihinsel çaba harcaması gerekiyordu. Marius henüz imkânsız olanın hemen yakında durduğunu, her zaman beklenmeyeni öngörmek gerektiğini bilemeyecek kadar tecrübesizdi. Kendi dramına tipki anlam veremediği bir oyuna eşlik eder gibi eşlik ediyordu.

Düşüncelerinin gömülüdüğü siste, barikata saldırıldığı sırrada başını bile kımıldatmayan ve etrafındaki başkaldırıya bir kurbanın boyun eğisi ve bir yargıcıın heybetiyle bakan, direğe bağlanmış Javert'i hiç fark etmemiştir.

Bu arada saldırganlar yeniden harekete geçmemiştir, sokağın diğer ucunda yürüdükleri ve kaynaştıkları duyuluyordu, ama henüz tehlikeye atılmamış olsalar da talimatlar verildiği, bu ele geçirilemeyen sokağa hücum etmek için takviye kuvvet bekledikleri anlaşılıyordu. İsyancılar yeni nobetçiler yerleştirmişlerdi ve içlerinden bazıları tıp fakültesi öğrencisi olduğundan aynı zamanda yaralılara pansuman da yapıyordu.

Sargı bezlerine ve fişeklere ayırdıkları masa ve Mabeuf Baba'nın yattığı masa dışında tüm masaları dışarı çıkarıp barikata eklemiş, Hucheloup Ana'nın ve iki hizmetkarın şiltelerinin üzerine yaralıları yatırmışlardı. Corinthe'in üç zavallı sakini gelince kimse nerede olduğunu bilmiyordu. Yine de sonunda onları mahzene saklanmış bir halde buldular.

Hüzünlü bir olay kurtarılan barikatın sevincini yasa dönuştürdü.

İçtima yapıldı. İsyancılardan biri eksikti. Kim? En değerlerinden, en yüreklerinden biri: Jean Prouvaire. Yaralılar arasında yoktu. Ölüler arasında yoktu. Hiç kuşkusuz esir düşmüştü.

— Onların elinde dostumuz, bizim elimizde de onların bir adamı var. Bu muhbîrin ölmesini istiyor musun? diye soru Combeferre Enjolras'a.

— Evet, dedi Enjolras, ama Jean Prouvaire kurtulacaksa hiç önemi yok.

Bu konuşma basık tavanlı salonda, Javert'in bağlandığı direğin yanında yapılıyordu.

— Tamam o zaman, dedi Combeferre, bastonlu kılıcının üzerine bir mendil bağlayıp onlarla değişim tokusu konuşmaya gideceğim.

— Dinle, dedi elini Combeferre'in omzuna koyan Enjolras.

Sokağın öbür ucunda silahlar anlamlı bir şekilde dolduruluyordu.

Bir erkeğin bağırsı duyuldu:

— Yaşasın Fransa! Yaşasın gelecek!

Prouvaire'in sesini tanıdıklarını.

Arkasından bir yaylım ateş sesi duyuldu.

Etrafa yeniden sesszilik çöktü.

— Onu öldürdüler, diye haykırdı Combeferre.

Javert'e bakan Enjolras ona:

— Dostların seni kurşuna dizdi, dedi.

VI

Yaşamın Can Çekişmesinden Sonra Ölümün Can Çekişmesi

Böyle çatışmaların garipliği barikatlara neredeyse her zaman cepheden saldırılmasından ve genellikle kâh tuzaklardan, kâh da dolambaçlı yollara girmekten çekinen saldırganların barikatı dört bir yandan kuşatmamalarından ileri gelir. Bu yüzden isyancıların tüm dikkati kuşkusuz her zaman tehdit altında bulunan ve çatışmanın kaçınılmaz olarak başlayacağı noktada, büyük barikatta yoğunlaşmıştı. Yine de Marius küçük barikatı incelemeye gitti. Orada kimse yoktu ve sadece kaldırım taşlarının altında titreşen fenerin ışığıyla aydınlanıyordu. Zaten Mondétour Sokağı ve Petite-Truanderie ve Cygne sokaklarının yan yollarına derin bir sessizlik hâkimdi.

Marius barikatı inceledikten sonra geri dönerken karanlıkta isminin zayıf bir sesle telaffuz edildiğini duydı.

— Mösyö Marius!

Titredi, iki saat önce Plumet Sokağı'ndaki parmaklığın arasından gelen sesin aynısıydı.

Sadece bu ses artık bir soluga benzıyordu.

Etrafına baktı, ama kimseyi göremedi.

Marius yanıldığını ve bunun, zihninin etrafında çarışan olağanüstü gerçekliklere eklediği bir yanılısama olduğu düşündü. Barikatın girintisinden çıkmak için bir adım attı.

— Mösyö Marius! diye tekrarladı ses.

Bu sefer kuşku duyamazdı, sesi net bir şekilde işitmişti; etrafına baktığında hiçbir şey göremedi.

— Ayaklarınızın dibine bakın! dedi ses.

Öne doğru eğilen Marius karanlıkta kendisine doğru sürenen bir cisim gördü. Kendisine seslenen buydu.

Fenerin ışığı bir gömleğin, kalın kadifeden yırtık bir pantolonun, çıplak ayakların ve kan birikintisine benzeyen bir şeyin görülmüşünü sağlıyordu. Marius kendine doğru dikilen bir baş gördü.

— Beni tanımadınız mı?

— Hayır.

— Eponine.

Marius hızla yere eğildi. Bu gerçekten de o bahtsız kızdı. Erkek gibi giyinmişti.

— Buraya nasıl geldiniz? Orada ne yapıyorsunuz?

— Ölüyorum.

Bunalmış insanları canlandıran sözcükler ve olaylar vardır. Marius sıçrayarak haykırdı:

— Yaralanmışsınız! Bekleyin sizi salona taşıyacağım! Size pansuman yapacaklar! Yaranız ciddi mi? Canınızı yakmamak için sizi nerenizden tutmam gereklidir? Yaranız nerede? Yardım edin! Tanrım! Ama burada ne işiniz var?

Ve onu kaldırmak için kolunu boynuna dolamaya çalışırken eline çarptı.

Kız zayıf bir çığlık attı.

— Canınızı mı yaktım? diye sordu Marius.

— Biraz.

— Ama sadece elinize dokundum.

Elini yukarı kaldırıldığından Marius bu elin ortasında siyah bir delik gördü.

— Elinize ne oldu?

— Delindi.

— Delindi mi?

— Evet.

— Neyle?

— Bir mermiyle.

— Nasıl oldu?

— Size nişan alan bir tüfek gördünüz mü?

— Evet, bir el namlusunu tıkadı.

— O el benimdi.

Marius'ün içi ürperdi.

— Bu ne çılgınlık! Zavallı çocuk! Ama olsun, yaranız bu kadarsa hiç önemi yok, sizi bir yatağa taşıyayım. Size pansuman yapacaklar, delinmiş bir el yüzünden ölümez.

— Mermi elimden girdi, ama sırtımdan çıktı. Beni oraya götürmenin bir anlamı yok. Size bana nasıl pansuman yapacağınızı söyleyeceğim, bir cerrahından daha iyi gelecek. Yanıma, şu taşın üzerine oturun.

Marius'ün itaat etmesi üzerine başını dizlerinin üzerine koyup:

— Ah! Ne güzel! Ne kadar rahat! İşte artık acı çekmiyorum, dedi

Bir an sessiz kaldıktan sonra başına güçlükle çevirip Marius'e baktı:

— Biliyor musunuz Mösyö Marius? O bahçeye girmeniz canımı sıkıyordu, ne aptalım, evi size ben göstermiştim, üstelik kendi kendime sizin gibi bir delikanlının...

Sözlerine ara verdi ve zihnindeki kederli düşüncelerini geçip içler acısı bir gülümsemeyle ekledi:

— Beni çırkin buluyordunuz, öyle değil mi?

Devam etti:

— Görüyorsunuz, işiniz bitti! Bu barikattan kimse sağ çıkmaz artık. Bakın, buraya gelmenize ben neden oldum! Öleceksiniz, bunu iyi biliyorum. Yine de size nişan aldıklarını görünce elimi namluya dayadım. Ne gülünç! Ama bunun nedeni sizden önce ölmek istememi. Mermiyi yediğimde kendimi buraya sürükledim, beni kimse fark etmedi. Sizi bekliyor, içimden “Yoksa gelmeyecek mi?” diyordum. Ah! Ne kadar acı çektiğimi bir bilseniz, gömleğimi ısıriyordum! Şimdi iyiyim. Odanıza girip aynada kendime baktığım günü, bulварда yanınızdan geçtiğim günü hatırlıyor musunuz? Kuşlar nasıl da ötüşüyorlardı! Uzun zaman olmadı. Bana bes frank vermiştiniz, ben de size “Sizin paranızı istemiyorum,” demiştim. En azından yerden paranızı aldınız mı? Zengin değilsiniz. Size parayı yerden almanız söylemeyi akıl edemedim. Hava güneşliydi, kimse üzümüyordu. Hatırlıyor musunuz Mösyö Marius? Ah! Çok mutluyum! Herkes ölecek.

Şaşkın, ciddi, kederli bir hali vardı. Yırtık gömleğinden göğüsleri görünüyordu. Konuşurken delik elini ara sıra, tipası bir şişeden fişkiran şarap gibi sızan kanın yayıldığı göğündeki bir başka deliğe götürüyordu.

Marius bu bahtsız yaratığı derin bir kederle izliyordu.

— Ah! dedi aniden, yine başlıyor. Boğuluyorum!

O anda küçük Gavroche'un genç horoza benzeyen sesi barikatta yankıldı. Tüfeğini doldurmak için bir masanın üzerine çıkan çocuk o zamanlar çok popüler olan bir şarkıyı söylüyordu:

Lafayette'i gören jandarma
Başlar hemen bağırınaya:
Kaçalım! Kaçalım! Kaçalım!

Doğrulan Eponine şarkıyı dinledi, ardından mırıldandı:

— Bu o.

Ve Marius'e döndü:

— Kardeşim orada. Beni görmemesi gerek. Yoksa beni azarlar.

— Kardeşiniz mi? diye sordu yüreğinde babasının kendisini Thénardierlere karşı elinden gelen iyiliği yapmakla görevlendirdiğini büyük bir kederle anınsayan Marius, kardeşiniz kim?

— Şu ufkılık.

— Şarkı söyleyen mi?

— Evet.

Marius ayağa kalkmak için bir hamle yaptı.

— Ah! Gitmeyin! Fazla vaktim yok!

Kız yerinden doğrulmuştu, ama alçak sesi hıçkırıklarla kesiliyor, hırıltılar konuşmasını arada kesiyordu. Yüzünü Marius'ün yüzüne iyice yaklaştırdı ve garip bir ifadeyle ekledi:

— Dinleyin, size şaka yapacak halim yok. Cebimde size yazılmış bir mektup var. Dün aldım. Postayla göndermemi söylediiler. Onu sakladım. Size ulaşmasını istemiyordum. Ama birazdan görüşüğümüzde belki de bana kızacaksınız. Birazdan görüşeceğiz, değil mi? Mektubunuza alın.

Marius'ün elini titreyen parçalanmış eliyle kavrasa da acı çeker gibi görünüyordu. Marius'ün elini gömleğinin cebine götürdü. Marius gerçekten de orada bir kağıt olduğunu hissetti.

— Alın.

Marius mektubu aldı.

Kız memnuniyetini belirten bir işaret yaptı.

— Şimdi bu zahmetimin karşılığında bana söz verin...

Ve sustu.

— Ne için? diye sordu Marius.

— Bana söz verin!

— Söz veriyorum.

— Bana öldüğümde alnınu öpeceğinize dair söz verin.

Onu hissedeceğim.

Başını yeniden Marius'un dizlerinin üzerine bıraktığında gözleri kapandı. Marius bu zavallı ruhun uçup gittiğini san-

di. Eponine hiç kimildamadan yatıyordu; Marius'ün kızın sonsuz uykusuna daldığını düşündüğü sırada, ölümün kasvetli derinliğinin belirdiği gözlerini yavaşça açıp yumuşaklığını öbür dünyadan gelirmiş gibi görünen bir vurguya:

— Baksanıza Mösyo Marius, dedi, sanırım size biraz aşık olmuştum.

Yeniden gülümsemeye çalışırken son nefesini verdi.

VII

Mesafe Hesaplama Ustası Gavroche

Sözünü tutan Marius buz gibi bir ter damlasının inci gibi parladığı bu solgun alnı öptü. Bu Cosette'e sadakatsizlik değildi, sadece zavallı bir ruha hoş ve düşünceli bir "Elveda!" demekti.

Eponine'in verdiği mektubu titreyerek almış, hemen bir şeyler olduğunu hissetmişti. Onu okumak için sabırsızlanıyordu. İnsan yüreği böyledir, bahtsız kız gözlerini kapar kapamaz Marius mektubu açmayı düşünmeye başlamıştı. Kızın başını yavaşça yere bırakarak ayağa kalktı. İçinden bir ses bu mektubu bu cesedin yanında okuyamayacağını söylüyordu.

Basık tavanlı salondaki bir muma yaklaştı. Katlanmış ve kadınların zarif özeniyle mühürlenmiş küçük bir mektuptu. Adres bir kadının eliyle yazılmıştı:

M. Courfeyrac'ın eliyle Mösyo Marius Pontmercy'ye,
Verrerie Sokağı, No:16.

Mührü açıp okudu.

Sevgilim,

Babam ne yazık ki hemen yola çıkmamızı istiyor! Bu akşam l'Homme-Armé Sokağı 7 numarada kalacağız. Bir hafta içinde de İngiltere'ye gideceğiz.

COSETTE. 4 Haziran.

Aşkları o denli masumdu ki Marius Cosette'in el yazısını bile tanımiyordu.

Neler olup bittiğini birkaç sözcükle anlatalım. Her şeyi Eponine düzenlemiştir. 3 Haziran akşamından sonra aklında iki düşünce vardı: Babasının ve arkadaşlarının Plumet Sokağı'ndaki evle ilgili planlarını boşça çıkarmak; Marius'ü Cosette'ten ayırmak. Önune ilk çıkan ve kadın gibi giyinmeyi eğlenceli bulan bir gençle kıyafetlerini değiştirmiştir. Champ de Mars'da Jean Valjean'a "Evden taşının," diye anlamlı bir uyarı veren oydu. Bunun üzerine eve dönen Jean Valjean Cosette'e "Bu akşam Toussaint ile birlikte L'Homme-Armé Sokağı'ndaki eve gidiyoruz. Haftaya Londra'da olacağız," demiştir. Bu beklenmedik darbeyle altüst olan Cosette Marius'e aceleyle o iki satırlık mektubu yazmıştır. Ama mektubu postaya nasıl verecekti? Tek başına dışarı çıkmamıştı ve Toussaint böyle bir şokun sarsıntısıyla mektubu M. Fauchelevant'a gösterecekti. Cosette bu endişeleri yaşarken, parmaklıkların arasından erkek elbiseleriyle hiç durmadan bahçenin etrafında dolanan Eponine'i fark etmiş, yanına çağırıldığı "genç işçiye" mektubu ve beş frankı verip onu hemen üzerindeki adrese götürmesini söylemiştir. Mektubu cebine koyan Eponine 5 Haziran günü mektubu vermek için olmasa da, kıskanç ve aşık tüm yüreklerin anlayacağı gibi "görmek" için Courfeyrac'ın evine gitmiş, yine sadece görmek için Marius'ü ya da en azından Courfeyrac'ı beklemiştir. Courfeyrac ona barikatlara gidiyoruz dediğinde, aklına bir fikir gelmişti. Nasıl olsa her zaman karşısına çıkacak ölümün başına bu şekilde atılmak ve beraberinde Marius'ü da sürüklemek. Courfeyrac'ı izleyip barikatın kurulacağı yeri öğrenmiş ve mektubu ilemediği için hiçbir şeyden haberi olmayan Marius'ün her akşamki gibi hava kararırken Plumet Sokağı'na gideceğini düşünerek orada Marius'ü gözlemiş, ona arkadaşlarının kendisini barikatta beklediklerini söylemiştir. Marius'ün Cosette'i bulamayınca kapılacağı umutsuz-

luğa güvenmiş ve yanılmamıştı. Ardından o da Chanvreie Sokağı'na dönmüştü. Orada neler yaptığıni gördük. Sevdiklerini de kendileriyle birlikte ölüme sürükleyenlerin ve "Ona kimse sahip olamayacak!" diyen kıskanç yüreklerin kederli neşesiyle ölmüştü.

Marius Cosette'in mektubunu öpüçüklere boğdu. Demek kendisini seviyordu! Bir an için aklına ölmemesi gerekiği geldi. Ardından "Gidiyor, babası onu İngiltere'ye götürüyor ve dedem bu evliliğe izin vermiyor. Değişen hiçbir şey yok," diye düşündü. Marius gibi hayalperestlerin yaşadığı böyle ani çöküntülerden umutsuz kararlar çıkar. Yaşamın yorgunluğu katlanılmaz bir hal alınca ölüme daha hızlı gidilir. Bu yüzden yerine getirmesi gereken iki görevi olduğunu düşündü: Cosette'i ölümünden haberdar edip ona son bir veda mektubu göndermek ve Eponine'in kardeşi, Thénardier'nin oğlu olan bu zavallı çocuğu yaklaşan felaketten kurtarmak.

Yanında Cosette'e olan aşkıyla ilgili onca düşüncesini yazdığı not defterinin bulunduğu cüzdanı vardı. Bir sayfa koparıp kurşun kalemlle şu satırları yazdı:

Evlenmemiz imkânsız. Dederden izin istedim, reddetti; hiç param yok, senin de öyle. Sana koşup geldiğimde seni bulamadım, sana verdığım sözü biliyorsun, sözümü tutuyorum. Ölüyorum. Seni seviyorum. Bu yazıyı okuduğunda ruhum yanında olacak ve sana gülümseyeceğ.

Yanında mektubu mühürleyecek bir şey olmadığı için kâğıdı dörde katlayıp üzerine şu adresi yazdı:

"Matmazel Cosette Fauchelevant'a,

M. Fauchelevant'ın evi, L'Homme-Armé Sokağı, No: 7."

Kâğıdı katlayıp bir süre düşündükten sonra cüzdanını yeniden açtı ve defterin ilk sayfasına aynı kalemlle şu satırları yazdı:

"Adım Marius Pontmercy. Cesedimi, Filles-du-Calvaire Sokağı, No: 6, Marais adresinde ikâmet eden dedem M. Gillenormand'a götürün."

Cüzdanı cebine koyup Gavroche'u çağırdı. Marius'ün sesini duyan yunurcak yüzündeki neşeli ve sadık ifadeyle yanına koştu.

— Benim için bir şey yapmak ister misin?

— Her şeyi. Tanrıların Tanrı'sı! Siz olmasaydınız mihlansılmışım.

— Bu mektubu görüyor musun?

— Evet.

— Bunu al, hemen barikattan çıkış (endişelenen Gavroche kulağını kaşımıya başladı) ve yarın sabah l'Homme-Armé Sokağı, No: 7'deki Matmazel Cosette'e ver.

Kahraman çocuk yanıtladı:

— Tamam ama! Bu arada barikat düşecek ve ben burada olmayacağımdır.

— Barikata ancak gün doğarken saldıracaklar ve öğleden önce ele geçiremeyecekler.

Gerçekten de saldırganların verdiği mola uzuyordu. Bu, geceavaşlarında sıkılıkla rastlanan ve çok şiddetli bir saldırıyla devam eden aralardan biriydi.

— Tamam o zaman, dedi Gavroche, mektubunuzu yarın sabah götürsem?

— Çok geç olacak. Muhtemelen barikat kuşatma altına alınacak ve bütün yollar tutulacak, sen de dışarı çıkamayacaksın. Hemen git.

Verecek yanıt bulamayan Gavroche kararsız bir halde, üzüntüyle kulağını kaçırdı.

— Tamam, dedi.

Ve Mondétour Sokağı'ndan koşarak uzaklaştı.

Gavroche'un aklına bir fikir gelmiş ama bunu karşı çığlığı korkusuyla Marius'e söylememiştir.

— Saat gece yarısı, l'Homme-Armé Sokağı uzak değil, bu mektubu hemen götürüp tam zamanında geri döneceğim, diye düşünüyordu.

On Beşinci Kitap *L'Homme-Armé Sokağı*

I

Kurutma Kağıdının Gevezeliği

Ruhun çırpinmalarının yanında bir şehrin çalkantıları nedir ki? İnsan toplumdan daha derindir. Jean Valjean o anda bile korkunç bir ayaklanmanın pençesindeydi. Önünde yine uçurumlar açılmıştı. O da Paris gibi ürkütücü ve belirsiz bir devrimin karşısında titriyordu. Bunun için birkaç saat yetmişti. Kaderinin ve vicdanının üzerini kara bulutlar kaplamıştı. Paris hakkında olduğu gibi onun hakkında da şu söylenebilirdi: Ortada iki güç var. Ak büyü ve kara büyü uçurumun köprüsünde göğüs göğüse gelecekler. Hangisi diğerini aşağı itecek? Hangisi üstün gelecek?

Jean Valjean 4 Haziran günü Cosette ve Toussaint ile birlikte l'Homme-Armé Sokağı'ndaki eve yerleşmişti. Orada onu bir sürpriz bekliyordu.

Cosette Plumet Sokağı'ndaki evden ayrılmadan önce itiraz etmeyi denemişti. Birlikte yaşamaya başladıklarından beri Cosette'in düşüncesi ilk kez Jean Valjean'ın düşünsiyle ters düşmüş, birbirleriyle çatışmasalar da çelişmişlerdi. Bir tarafta itiraz, diğer tarafta ise katılık vardı. Tanımadığı birinin Jean Valjean'a verdiği *evden taşının* öğüdü onun ka-

rarından asla taviz vermeyeceği kadar paniğe kapılmasına neden olmuştu. İzinin bulunduğuunu, peşinde olduklarını sanıyordu. Cosette boyun eğmek zorunda kalmıştı.

İkisi de l'Homme-Armé Sokağı'ndaki eve kendi şahsi düşüncelerine dalmış bir halde, hiç konuşmadan gelmişlerdi; Jean Valjean Cosette'in kederini fark edemeyecek kadar endişeli, Cosette de Jean Valjean'ın endişesini fark edemeyecek kadar kederliydi.

Jean Valjean daha önceki taşınmalarda hiç yapmadığı bir şeyi yapmış, Toussaint'i de yanında getirmiştir. Belki de Plumet Sokağı'na geri dönemeyeceğini düşündüğü için onu orada bırakmak istememiş ama ona sırrını da açmamıştı. Hizmetçinin ev sahibine ihaneti merakla başlar. Oysa kaderin Jean Valjean'ın hizmetçiliğine layık gördüğü Toussaint hiç meraklı değildi. Barneville köylüsü aksanıyla gevelerken "Aynı'nın aynısıyım; yapacağımı şeylerim; geridekinden bana ne," (Ben böyleyim; işimi yaparım; gerisi benim işim değil) derdi.

Plumet Sokağı'ndan âdet kaçarak ayrıldıkları sırada Jean Valjean yanına Cosette'in *vazgeçilmez* adını taktığı tahnit edilmiş gibi kokan küçük valizden başka bir şey almamıştı. Dolu valizler hamalları gerektirirdi, hamallar da tanıklık yapabilirlerdi. Babylone Caddesi'ndeki kapıya çağrılan bir arabaya binip gitmişlerdi.

Toussaint yanına birkaç parça çamaşır, giysi ve tuvalet malzemesi alma iznini güclükle koparabilmişti. Cosette ise yazı takımını, defterini ve kurutma kağıdını götürmüştü.

Jean Valjean bu ortadan kayboluşun gizemini ve karanlığını artırmak için Plumet Sokağı'ndan hava kararırken ayrılmayı düşünmüştü, bu sayede Cosette, Marius'e mektup yazacak zamanı bulmuştu. L'Homme-Armé Sokağı'ndaki eve varıldığından gece bastırmıştı, herkes sessizce odasına çekilmişti.

L'Homme-Armé Sokağı'ndaki bir arka avluda yer alan ev iki katlıydı ve iki yatak odasından, mutfağa Toussaint'in yatağının bulunduğu yüksek sekiyle bağlanan bir yemek sa-

lonundan oluşuyordu. İki yatak odasını ayıran yemek salonu aynı zamanda sofa işlevini görünüyordu. Daire gerekli alet edevatla donatılmıştı.

İnsan doğası böyledir, nasıl çılgınca paniğe kapılırsa, öyle de sakinleşir. Jean Valjean L'Homme-Armé Sokağı'na geldiğinde endişesi azaldı ve yavaş yavaş kaybolup gitti. Ruhu kendiliğinden etkileyen huzur dolu mekânlar vardır. Loş bir sokak, kendi halinde komşular. Jean Valjean Paris'in, iki direğin arasına enlemesine yerleştirilen bir kalasla arabaların geçişine kapanmış, şehrin uğultusuna karşı sağır ve dilsiz kalmış, gün ortasında alacakaranlığa bürünmüş, yaşıtlar gibi suskun ve yüz yıllık yüksek evlerinin arasına heyecanın sizamayacağı bu eski sokağının huzurunun kendisine bulaştığını hissetti. Durağan bir unutuluşun hâkim olduğu bu sokakta Jean Valjean rahat bir soluk aldı. Onu orada kim bulabilirdi?

İlk işi *vazgeçilmez*'i yanı başına koymak oldu.

Rahat uyudu. Gece yol göstericidir, ayrıca gece sakinleştirir. Ertesi sabah hafif bir neşeye uyandı. Mobilyası eski, yuvarlak bir masadan, üzerinde eğri bir aynanın bulunduğu alçak bir büfeden, küflenmiş bir koltuktan ve üzerleri Toussaint'in paketleriyle dolu birkaç iskemleden ibaret olan iğrenç görüñümlü salonu çok sevimli buldu. İskemlelerdeki paketlerin birindeki delikten Jean Valjean'ın ulusal muhafiz üniforması görünüyordu.

Cosette'e gelince, Toussaint'e odasına et suyu getirmesini söylemiş, gün boyunca ortalıkta görünmemiştir. Saat beşte doğru, bu küçük taşınma işleriyle çok yoğun olduğundan evin içinde gidip gelen Toussaint'in masaya getirdiği söğüş tavuğu babasına saygısızlık etmemek için yemeye razi olmuştu.

Ardından birkaç gündür süren migren ağrısını bahane ederek Jean Valjean'a iyi akşamlar dileyişip odasına çekilmişti. Bir tavuk kanadını iştahla yiyan Jean Valjean, masaya

dirseklerini dayamış bir halde içinin giderek daha da rahatladığını hissediyordu.

Bu hafif yemek sırasında, Toussaint'in kendisine belli belirsiz gevelediği "Mösyö Paris'te çatışma var," sözlerini algılar gibi olmuş, ama zihnindeki düşüncelerin yoğunluğundan hiç önemsememiş, doğrusunu söylemek gerekirse duymamıştı.

Ayağa kalkıp daha da sakinleşmiş bir halde salonu pencereden kapıya, kapıdan pencereye arşınlamaya başladı.

Sükûnête kavuştukça aklına zihnini her zaman meşgul eden Cosette geldi. Migren ağrısından, hafif sinir krizlerinden, genç kızların bulut gibi hızla gelip geçen somurtmalarından, bir iki gün ortalıkta görünmemelerinden endişeleniyordu, tam tersine geleceği, her zamanki dinginliğiyle geleceği düşünüyor, ne de olsa yeniden akişine başlayan mutlu yaşamın önünde hiçbir engel görmüyordu. Bazı anlarda her şey imkânsız görünürken, bazı anlarda da her şey kolay görünür; Jean Valjean o mutlu anlardan birini yaşıyor. Böyle anlaç, doğanın da özü olan ve yüzeysel akılların anti-tez dediği art arda gelme ve tezat yasası uyarınca, tipki geceden sonra gündüzün gelmesi gibi mutsuz anlardan sonra gelir. Jean Valjean sığındığı bu sakin sokakta bir süredir kafasını kurcalayan tüm olumsuz düşüncelerden siyrılmıştı. Uzun zaman karanlıkta kaldığı için artık gökyüzünü yavaş yavaş algılamaya başlıyordu. Plumet Sokağı'ndan hiçbir aksilik yaşanmadan ayrılmak olumlu bir adımdı. Belki de birkaç aylığına da olsa ortada görünmemek, Londra'ya gitmek yerinde olacaktı. Yanında Cosette olduktan sonra, ha Fransa'da kalmışlar ha İngiltere'ye gitmişler, ne fark ederdi ki? Cosette onun vatanıydı. Cosette'in varlığı onun mutlu olmasına yetiyordu; bir zamanlar zihnini kurcalayan ve uykusuz kalmasına neden olan kendisinin Cosette'in mutluluğu için yeterli olup olmadığı düşüncesi aklına bile gelmiyordu. Mazide kalmış kederlerin uyuşukluğu içinde her şeyi iyi

tarafından görüyordu. Cosette'in yanında olmasını, onun kendine ait olduğu şeklinde yorumluyordu; herkesin yaşadığı optik bir yanlışlama. Cosette ile İngiltere'ye yapacakları seyahati iyimserlikle planlıyor, mutluluğun düşsel dünyasının derinliklerinde yeniden şekillendiğini görüyordu.

Salonu ağır adımlarla arşınlarken, bakışları aniden garip bir şeye takıldı.

Karşısında, büfenin üzerinde eğri duran aynada şu bariz satırları okudu:

Sevgilim,

Babam ne yazık ki hemen yola çıkmamızı istiyor! Bu akşam l'Homme-Armé Sokağı 7 numarada kalacağız. Bir hafta içinde de İngiltere'ye gideceğiz.

COSETTE. 4 Haziran.

Jean Valjean afallamış bir halde olduğu yerde kalakaldı.

Eve geldiğinde kurutma kâğıdını büfenin üzerindeki aynanın önüne koyan Cosette kederli endişesinin dalgınlığıyla Plumet Sokağı'ndan geçen genç işçiye verdiği sayfayı kuruttuktan sonra kurutma kâğıdını orada unutmuştu. Yazı kurutma kâğıdına geçmişti.

Ayna yazıyı yansıtıyordu.

Geometride simetrik görüntü olarak adlandırılan bir olgunun sonucu olarak kurutma kâğıdında ters duran yazı aynada düz görünüyordu ve Jean Valjean'ın gözünün önünde Cosette'in dün Marius'e yazdığı mektup vardı.

Bu çok sıradan ama şok edici bir durumdu.

Aynaya yaklaşan Jean Valjean yazıyı tekrar okudu, ama orada yazılara inanamadı. Bu satırlar onda şimşek çakması gibi bir etki yaratmıştı. Halüsinsiyon görüyor olmaliydi. Bu mümkün değildi. Böyle bir şey olamazdı.

Yavaş yavaş her şeyi daha net bir şekilde algılamaya başladı; Cosette'in kurutma kâğıdına baktığında gerçeklik duygusu geri geldi. Kâğıdı eline alıp "Bundan kaynaklanıyor," dedi.

Kurutma kâğıdının üzerindeki yazıları büyük bir dikkatle inceledi; garip bir karalama gibi görünen ters harflerin hiçbir anlamı yoktu. Bunun üzerine "Bunun hiçbir anlamı yok, saçma sapan bir yazı," diye düşündü. Ve tasvir edilemez bir iç huzuruyla derin bir nefes aldı. O dehşet verici anlarda bu ahmakça sevinçleri kim yaşamamıştır ki? Ruh tüm yanılışaları gözden geçirmedikçe kendini umutsuzluğa terk etmez.

Kurutma kağıdını eline aldı ve aptalca bir mutlulukla, gördüğü halüsinsiyon yüzünden neredeyse gülmeye hazır bir halde hayranlıkla izlemeye başladı. Aniden bakışlarını yeniden aynaya çevirdi ve yazıyı yeniden gördü. Satırlar orada acımasız bir netlikteydi. Bu kez hayal görmüyordu. Bir görüntünün iki kez belirmesi onu somut bir gerçege dönüştürür, yazı aynaya düzgün bir şekilde bir kez yansımıştı. Durumu kavradı.

Jean Valjean sendeledi ve elindeki kurutma kâğıdını yere düşürdü; başını öne eğmiş, gözbebekleri donuklaşmış, altüst olmuş bir halde büfenin yanındaki eski koltuğun üzerine yiğildi. Bunun gerçek olduğunu, dünyanın ışığının sonsuza dek söndüğünü, Cosette'in bu satırları birine yazdığını düşündü. O zaman ruhunun yeniden allak bullak olduğunu, karanlıklara doğru boğuk bir şekilde kükrediğini hissetti. Aslanı kafesindeki köpektен mahrum bırakmayı deneyin, bakın neler oluyor!

İşin garip ve üzünlü yanı, Cosette'in mektubunun o sırada henüz Marius'ün eline geçmemiş olmasiydı; tesadüf ihanetle onu Marius'ten önce Jean Valjean'a ulaştırmıştı.

Jean Valjean o güne kadar yaşadığı acı deneyimlere asla teslim olmamıştı. Korkunç işkencelere, kötü kaderin her türden felaketine maruz kalmış, soruşturmalardan ve toplumsal horlanmayla donanmış yazgının acımasızlığına hedef olmuş ve tüm bunların saldırısına uğramıştı. Hiçbir şey karşısında geri adım atmamış, diz çökmemişti. Gerektiğinde her tür aşırılığı kabullenmiş, gasbedilen bircaysel özgürlüğünü feda

etmiş, hayatını riske atmış, her şeyini kaybetmiş, her acayı çekmiş, bazen kendini feda eden bir ermiş gibi kendi içinde kaybolduğu anlarda her şeye kayıtsız bir çileci gibi davranıştı. Düşmanlığın olası tüm saldırılara alışık olan bilincinin artık hiçbir şekilde ele geçirilemeyeceği söylenebilirdi. Ancak, şu anda aklından geçenleri fark eden biri bilincinin zayıf düştüğünü kabullenmek zorunda kalacaktı.

Kaderin sorgusuyla geçen uzun süre boyunca maruz kaldığı işkencelerden en korkuncu buydu. Hiç bu kadar kısırlımsız hissetmemiştir. Bastırıldığı tüm duyarlılıkların, içinde gizemli bir şekilde kımıldadıklarını hissetti. Ne yazık ki en büyük sınav, daha doğrusu yegâne sınav sevilen varlık kaybedildiğinde verilir.

Zavallı ihtiyar Jean Valjean kuşkusuz Cosette'i bir baba gibi seviyordu; ama yukarıda bahsettiğimiz gibi, yaşamının manevi yalıtlılılığı bu babalık duygusuna her türden aşkı katmıştı; Cosette'i kızı gibi, annesi gibi, kız kardeşi gibi seviyordu; hayatı boyunca bir sevgilisi ya da karısı olmadığı ve doğa itiraz kabul etmeyen bir alacaklı gibi davrandığı için o en önemli duyguda farkında olmadan, körleşmenin safiyetinin saflığıyla, ilahi, meleksi, semavi bir şekilde, bir duygudan çok bir içgüdü, bir içgüdüden çok algılanamayan, görülmeyen ama gerçek bir eğilim olarak diğerlerine karışmıştır ve gerçek aşk tipki bir dağın derinliklerindeki gizli bir altın damarı gibi Cosette'e duyduğu büyük şefkatte yatıyordu.

Okuyucu daha önce dejindigimiz ruh halini hatırlasın. Onlar arasında, ruhların evliliği de dâhil olmak üzere evliliğin hiçbir türü mümkün değildi. Asla evlenemezlerdi, yine de kaderlerinin birbirlerine bağlandığı kesindi. Jean Valjean uzun yaşamı boyunca, Cosette yani bir çocuk dışında sevebileceği bir şeyle karşılaşmamıştı. Birbirini izleyen tutkular ve aşklar, onda kış mevsiminde ve elli yaşına geçmiş erkeklerde görülebilen açık ya da koyu renkte yeşillikler yaratmamıştı. Sonuçta, birçok kez altın çizdigimiz gibi, neticesi yüce bir erdem olan

tüm bu içsel kaynaşma, tüm bu bütünlük Jean Valjean'ı Cosette'in babası yapıyordu. Jean Valjean'daki dede, oğul, erkek kardeş ve koca karışımı olan bir babalıktı, bir annenin sevgisini barındıran, Cosette'i hayranlıkla seven, genç kız için aydınlik, barınak, aile, vatan, cennet anlamına gelen bir babalık.

Bu yüzden her şeyin sona erdiğini, Cosette'in ellerinin arasından kayıp gittiğini, kendisinden bir bulut gibi uzaklaştığını, su gibi buharlaştığını anlayıp, yüreğinde başka birinin olmasının, hayatını bir başkasıyla geçirmek istemesinin, birini sevmesinin, kendisinin sadece bir babadan ibaret olmasının ezici gerçeğiyle karşı karşıya kaldığında, artık kendisinden kesin ayrılacağını düşündüğünde katlanılması çok zor bir acı hissetti. Demek yaptığı her şey bunun içindi! Ama nasıl olurdu? Bir hiç miydi artık? Bunun üzerine, daha önce de söylediğimiz gibi, tepeden tırnağa isyanla titredi. Bencilligin olağanüstü uyanışını saç diplerine kadar hissetti ve benliği, içindeki uçurumda haykırdı.

İnsanın içinde bazen bir şeyler çöker. Umut kırıcı bir kesinliğin yüreğe sızmazı, bazı durumlarda, kişinin kendisine karşılık gelen belli derin unsurları zedelemeden ve parçalamadan gerçekleşmez. Keder bu noktaya ulaşınca, bilincin her gücü kendini kurtarma telaşına düşer. Bu ölümcül krizlerden hiçbir değişim yaşamadan ve görevlerini hakkıyla yerine getirerek çıkmayı başaran çok az insan vardır. Acının sınırı aşıldığından en sarsılmaz erdem bile allak bullak olur. Kurutma kâğıdına yeniden bakan Jean Valjean gerçekliği bir kez daha kabullendi; öne doğru eğilip sabit bakişlarını hiçbir itiraz kabul etmeyen bu satırlara yönelttiğinde taş kesildi; içini kaplayan kara bulutlar âdetâ ruhunu yıkmıştı.

Kâğıdı düşselliğin abartıları arasından büyük ve ürkütücü bir sükünetle yeniden inceledi, zira insanın süküneti heykelin soğukluğuna dönüşürse çok tehlikeli bir hal alır.

Kaderinin –kendisinden habersiz– attığı korkunç adımı ölçtü; geçen yaz duyduğu ve ahmakça dağılıp giden endişe-

leri hatırladı, uçurumu fark etti, uçurum aynıydı, ama Jean Valjean bu kez uçurumun kenarında değil dibindeydi.

Garip ve içler acısı olan, hiç farkında olmadan düşmüş olmasiydı. Güneşin hep karşısında durduğunu sanırken, hayatının ışığı sönüp gitmişti.

İçgündüleri hiç duraksamadı. Bazı olayları, bazı tarihleri, Cosette'in bazen kızaran, bazen solan yüzünü bir araya getirdiğinde içinden "Bu o," dedi. Umutsuzluğun kâhinliği hedefi asla ıskalamayan gizemli bir oka benzer. Yürüttüğü ilk tahminde Marius'e ulaşmıştı. İsmini bilmiyordu, ama o olduğunu hemen anlamıştı. Anıların sarsılmaz çağrışımlarının derinliklerinde Luxembourg Bahçesi'ndeki serseriyi, geçici aşklar arayan o sefili, o romantik aylağı, o ahmağı, o alçağı hemen tanıdı, çünkü kendilerini seven babalarının yanındaki kızlara göz süzmek alçaklıtı.

Bu durumun sorumlusunun o delikanlı olduğuna ve her şeyin onun başının altından çıktığını iyice kanaat getirdiğinde, kişiliğinde köklü değişiklikler yapmış olan, ruhunu eğitmek için onca mücadele veren, hayatına yeni bir yön vermek, tüm sefaletleri, tüm felaketleri sevgiye dönüştürmek için onca çaba harcayan Jean Valjean kendi içine baktı ve Kin'in hayaletini gördü.

Büyük kederler bitkinlik barındırır. Nüfuz ettikleri insanlar kendilerinde bir şeylerin eksildiğini hissederler. Gençlik üzerinde kasvetli, yaşılık üzerinde ise korkunç bir etki bırakırlar. Ne yazık ki insanın kanı kaynarken, saçlar simsiyahken, baş bedenin üzerinde meşalenin üzerindeki alev gibi dimdik dururken, kaderin getirecekleri tüm azametiyle belirirken, arzu edilen aşkla dolu yürek bir başka yüreğin çarpıntısına eşlik ederken, önünde her şeyi telafi edebilecek zaman varken, tüm kadınlar, gülümsemeler, ufuklar, gelecek hemen oraciktayken, yaşam gücü tam yerindeyken bile ürkütücü olan umutsuzluk, yılların solup gittiği, alacakaranlıkta mezarin yıldızlarını görmeye başladığımız yaşlılıkta insanın başına neler getirmez ki!

Düşüncelere böyle dalmışken Toussaint salona girdi.
Ayağa kalkan Jean Valjean:

— Hangi tarafta olduğunu biliyor musunuz? diye sordu.

Afallayan Toussaint sadece şu yanıtı verebildi:

— Anlayamadım.

— Bana az önce şehirde çatışmalar olduğunu söylemiş miydiniz?

— Ah! Evet mösyö. Saint-Merry tarafında.

Bazı mekanik davranışlar vardır, bu davranışlar insanın en derin düşüncesinden, insan farkında olmadan doğar. İşte Jean Valjean'ın kendini beş dakika sonra sokağa atmasının temelinde de bilincine tam olarak varamadığı bu türden bir itki vardı.

Şapkasını takmamıştı, kapının kenarına oturmuş, etrafi dinliyordu.

Gece çökmüştü.

II

İşık Düşmanı Yumurcak

Orada ne kadar zaman oturmuştu? Trajik düşüncelerinin gelgitleri ne durumdaydı? Kendini toparlamış mıydı? Hâlâ o şokun etkisinde mıydı? Kendini yıkılmış hissedebilecek kadar kederli mıydı? Doğrulup bilincinde sağlam bir şeylere tutunabilecek halde mıydı? Bunların cevabını kendisi bile veremezdi.

Sokak boştu. Hızla evlerine dönen birkaç ürkmüş burjuva onu uzaktan zar zor seçebiliyordu. Tehlike anlarında herkes kendini düşünür. Fenerci her zamanki saatinde gelip 7 numaralı kapının tam karşısındaki sokak fenerini yaktı. Bu karanlıkta Jean Valjean'ı izleyen biri onda hiçbir yaşam belirtisi göremezdi. Orada, kapının kenarındaki taşın üz-

rinde buz tutmuş bir ceset gibi hiç kimildamadan oturuyordu. Umutsuzluğun insanın içini dondurun bir yanı vardır.

Alarm çanı ve uzaktan gelen öfkeli uğultular duyuluyordu. Çanın ayaklanmanın uğultusuna karışan çırpinmalarının ortasında Saint-Paul Kilisesi ağır ağır, hiç acele etmeden saat on biri çaldı, çünkü alarm çanı insan, saat Tanrı'dır. Yerinden hiç kimildamayan Jean Valjean saat fark etmedi. Bu arada Les Halles tarafından gelen bir silah sesi duyuldu, bunu daha şiddetli bir ikincisi izledi; bu sesler muhtemelen Marius'ün saldırımı püskürtüğünü izlediğimiz Chanvrearie Sokağı'ndaki barikattan geliyordu. Gecenin uyuşukluğu içinde şiddeti artarak yankılanan bu çifte ateş üzerine Jean Valjean ürperdi; gürültünün geldiği yöne doğru uzattı başını; ardından yeniden taşa oturup kollarını kavuşturdu ve başı yavaşça göğsünün üzerine düştü.

İçindeki karanlık diyaloğa devam etti.

Aniden başını kaldırıldı, sokakta birisi yürüyordu, yakınında adım sesleri duydu, fenerin ışığında sonunda Archives'in göründüğü sokağa doğru baktığında solgun, genç ve ışılıtlı bir yüzü fark etti.

Gavroche l'Homme-Armé Sokağı'na giriyyordu.

Yukarı bakan Gavroche bir şeyler arar gibiydi. Jean Valjean'ı gayet net görebiliyor, ama onu umursamıyordu.

Gavroche bir süre yukarıya baktıktan sonra aşağı baktı; ayağının ucunda yükseliş zemin katların kapanmış, sürgülenmiş, asma kilitler takılmış kapılarını ve pencelerini yokluyordu. Beş altı evi inceledikten sonra omuzlarını silken yumurcak kendi kendine:

— Elbette! dedi.

Ardından yeniden yukarıya bakmaya başladı.

Az önce içinde bulunduğu ruh halinden dolayı kimseyle konuşacak, hatta cevap verecek bir durumda olmayan Jean Valjean bu çocukla konuşmak için karşı konulmaz bir istek duydu.

— Ufaklık, dedi, ne yapıyorsun?

— Ne mi yapıyorum? Açım, diye karşılık verdi Gavroche dobra dobra. Ve ekledi: Ufaklık sizsiniz.

Yeleğinin cebini karıştıran Jean Valjean beş frank çıkardı.

Ama kuyruksallayan kuş gibi sürekli hareket eden Gavroche sokak fenerini fark edince taş almak için yere eğilmişti.

— Şuraya bakın! dedi, fenerleriniz hâlâ yanıyor. Kural-lara karşı çıktıysınız dostlarım. Bundan karmaşa doğar. Kırın şunu.

Ve taşı fırlatıp fenerin camını kırdı, cam gürültüyle dü-şünce karşısındaki evin perdelerinin arkasına büzüsen burjuvalar “İşte, yine 93 başlıyor!” diye bağırdılar.

Şiddetle sallanan fener sönünce sokak aniden karanlığa gömüldü.

— İşte böyle, eski sokak, şimdi gece takkeni giy, dedi Gavroche.

Ve Jean Valjean'a döndü.

— Sokağın sonundaki şu devasa binaya ne diyorsunuz? Archives binası, öyle değil mi? Şu kocaman sütunlarından birkaç tanesini alıp güzel bir barikat yapmak lazım.

Jean Valjean, Gavroche'a yaklaştı.

— Zavallı çocuk, dedi alçak sesle kendi kendine konuşarak, karnı aç.

Ve beş frankı çocuğun eline tutuşturdu.

Başını kaldırın Gavroche'un gözleri karanlıkta büyülü-güne şaşırduğu bu paranın beyazlığıyla kamaştı. Beş franklar-dan söz edildiğini duymuş, ünleri hoşuna gitmişti; onlardan birini yakından görünce âdeten büyülenmişti.

— Kaplansı seyredelim, dedi.

Birkaç saniye büyük bir keyifle incelediği parayı Jean Valjean'a uzatıp tüm azametiyle:

— Burjuvalar, fenerleri kırmayı tercih ederim. Bu yırtıcı hayvanınızı geri alın. Beni yolumdan döndüremezsiniz. Beş pençesi var, ama beni tırmalayamaz.

— Annen var mı? diye sordu Jean Valjean.

— Belki sizden daha çok.

— Tamam o zaman, bu parayı annene verirsin.

Gavroche heyecanlandığını hissetti. Zaten konuştuğu adamın başında şapka olmadığını fark ettiğinde ona güvenmeye başlamıştı.

— Yani bu parayı fenerleri kırmamı engellemek için vermiyorsunuz, öyle mi?

— İstediğini kır.

— Siz yürekli bir adamsınız, dedi Gavroche.

Ve beş frankı ceplerinden birine koydu.

Güveni daha da artınca ekledi:

— Bu sokakta mı oturuyorsunuz?

— Evet neden sordun?

— Bana 7 numarayı gösterebilir misiniz?

— 7 numarada ne yapacaksın?

Burada çocuk fazla açık verdiginden endişelenip sustu, tırnaklarını sıkıça saçlarının arasına daldırırken:

— Öylesine sormuştum, demekle yetindi.

Jean Valjean'ın aklına bir şey geldi. Endişenin böyle ışılıtları vardır.

— Bana beklediğim mektubu mu getirdin?

— Size mi? dedi Gavroche. Siz kadın değilsiniz.

— Mektup Matmazel Cosette için, öyle değil mi?

— Cosette mi? diye geveledi Gavroche. Evet, sanırım böyle gülünç bir ismi vardı.

— Tamam o zaman, dedi Jean Valjean, mektubu ona bennim vermem gerek. Ver bana.

— O halde bu mektubun barikattan gönderildiğini biliyor olmalısınız, öyle değil mi?

— Elbette, dedi Jean Valjean.

Elini bir başka cebine daldıran Gavroche dörde katlanmış bir kâğıt çıkardı.

Ardından asker selamı verdi.

— Mektuba saygı gösterin, dedi. Geçici hükümetten geliyor.

— Ver, dedi Jean Valjean.

Gavroche kâğıdı başının üzerinde tutuyordu.

— Bunun bir aşk mektubu olduğunu sanmayın. Bir kadına, ama aynı zamanda halka yazıldı. Bizler çarpışıyoruz ve cinsiyetlere saygı duyuyoruz. Soylular âleminde olduğu gibi develere aşk mektubu yollayan aslanlardan değiliz.

— Ver.

— Aslında, siz yürekli bir adama benziyorsunuz.

— Çabuk ver.

— Alın.

Ve kâğıdı Jean Valjean'a verdi.

— Ve acele edin Mösyö Chose, Matmazel Chosette⁴⁶ bekliyor.

Gavroche uydurduğu bu isimden hoşnut kaldı.

— Cevabı Saint-Merry'ye mi göndermek gerek? diye sordu Jean Valjean.

— Saçmalamayın, diye haykırdı Gavroche, pişmiş aşa su katabacsınız. Bu mektup Chanvrerie barikatından geliyor, ben de oraya dönüyorum. İyi geceler yurttaş.

Gavroche bunları söyleyip uzaklaştı ya da daha doğrusu kafesten kaçan bir kuş gibi uçup gitti. Karanlığa bir merminin hızıyla delik açılmış gibi daldığında l'Homme-Armé Sokağı yeniden eski sükünetine ve ıssızlığına kavuştu; bir gölgeye ya da hayale benzeyen bu garip çocuk göz açıp kapayıncaya kadar siyah ev dizilerinin buğusuna dalmış ve karaltıların dumanında kaybolmuştu; o gözden kaybolduktan birkaç dakika sonra duyulan ürkütücü şangırtı ve bir fenerin kaldırımı çakılırken çıkardığı şiddetli gürültü burjuvaları bir kez daha uyandırmamış olsa onun buharlaşıp yok olduğu sanılabilirdi. Gavroche Chaume Sokağı'ndan geçiyordu.

⁴⁶ "Chose", "şey" demektir, küçültme/dişileştirme ekiyle yazar sözcüğün dışıl halini türetmiş gibi görünüyor. (e.n.)

III

Cosette ve Toussaint Uyurken

Jean Valjean Marius'ün mektubıyla içeri girdi. Avını yakalamiş bir baykuş gibi karanlıktan memnun bir halde el yordamıyla merdiveni çıktı, kapısını açtı, içeri girdi ve kapıyı kapattı; her ihtimale karşı Cosette'in ve Toussaint'in uyuyup uyumadıklarını anlamak için etrafi dinledi, eli titrediği için mumu ancak dördüncü kibritte yakabildi, ne de olsa yaptığı az da olsa hırsızlık sayılırdı. Nihayet mumu yakabildi, dirseklerini masaya yasladı, kağıdı açtı ve okudu.

Yoğun duyguların pençesindeki kişi okumaz, elinde tuttuğu kağıdı gözleriyle yer, sıkar, kıristırır, öfkесinin ya da sevincinin tırnaklarını içine geçirir; yazılanın sonuna koşar, başını atlar, allak bullak olmuş bir dikkatle içeriğini ancak kabaca, üstünkörü kavrar. Marius'ün Cosette'e yazdığı mektupta Jean Valjean sadece şu sözleri önemsemişti:

“(...) Ölüyorum. Bu yazıyı okuduğunda ruhum yanında olacak.”

Bu satırları okuyunca gözleri karardı; bir an duygularındaki değişimin etkisiyle kalakaldı. Sarhoş bir şaşkınlıkla Marius'ün mektubuna bakıyordu; gözlerinin önünde nefret edilen kişinin görkemli ölüm ilanı vardı.

İçinden korkunç bir sevinç çığlığı attı. Olay ummaya cesaret edemediği kadar hızlı bir şekilde çözülüyor, kaderni kara bulutlarla dolduran kişi ortadan kayboluyordu. “Bu adam” Jean Valjean hiçbir şey yapmadan, hiçbir suç işlemeneden kendi özgür iradesiyle ölüyordu. Belki de ölmüştü. Heyecanı bu konuda hesaplar yapmaya başladı. Hayır. Henüz ölmemişti. Mektubun Cosette tarafından ertesi gün sabah okunması için yazıldığı açıktı; saat on birle gece yarısı arasında duyulan iki el silah sesinden sonra hiçbir şey olmamıştı; barikat gün doğarken saldırıyla uğrayacaktı; ama

umurunda değildi, çatışmaya karışan “bu adam” kolunu çarkın dişlisine kaptırmıştı. Jean Valjean içinin rahatladığını hissetti. Artık Cosette’le baş başa kalabilecekti. Rekabet bitiyor, gelecek başlıyordu. Bu mektubu saklaması yeterliydi. Cosette “bu adamın” başına ne geldiğini asla bilemeyecekti. Yapılacak tek şey işi oluruna bırakmaktı. Bu adamın kurtulma şansı yoktu. Henüz ölmeliyse de öleceği kesindi. Bu ne büyük mutluluktu!

Aklından bunları geçirirken birden içi karardı.

Aşağı inip kapıcıyı uyandırdı.

Yaklaşık bir saat sonra, Jean Valjean üzerinde ulusal muhafiz üniformasıyla dışarı çıktı. Kapıcı Jean Valjean’ın ihtiyaç duyduğu teçhizatı konu komşudan kolayca toparlamıştı. Jean Valjean dolu bir tüfek ve fişek dolu bir fişeklikle Les Halles’e yöneldi.

IV

Gavroche'un Aşırı Çabaları

Bu arada Gavroche bir macera yaşadı.

Chaume Sokağı'nın fenerini büyük bir keyifle kırıp Gavroche Vieille-Haudriettes Sokağı'na girdiğinde ortalıkta “bir kedi” bile göremeyince bunun bildiği tüm şarkıları söylemek için güzel bir fırsat olduğunu düşündü. Yürüyüş temposu şarkısı söylediği için azalacak yerde artıyordu. Uyanan ya da ürkmüş evler boyunca şu ateşli dörtlükleri söylemeye başladı:

Bir kuş ötüyor gürgen fidanında
Diyor ki dün Atala
Çekti gitti bir Rus kızıyla
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Dostum Pierrot çok çene calma
Çünkü geçen gün Mila
Camuna vurup seslendi bana
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Yosmalar pek kibar
Beni büyüleyen zehirleri
Mösyö Orfila'yı sarhoş etti
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Aşkı da severim tartışmalarını da
Agnès'i de severim Paméla'yı da
Bir de yüreğimi yakan şu Lise belasını bulsa
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Eskiden gördüğümde
Suzette ve Zeila'nın atıklarını
Hissederdim yüreğimin kıvrımlarına karıştığını
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Karanlıklarda parıldayan aşk
Lola'ya gülden taç taktığında
Yanıp tutuşurum ona duydugum sevgiyle
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Aynanın karşısında giyinen Jeanne
Sanırım o çaldı yüreğimi
Bir gün uçup kaçiveren
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Akşamları kadrilden dönerken
Gösterirdim yıldızları Stella'ya
Ona derdim baksaniza şu manzaraya
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Gavroche şarkısını pandomimle destekliyordu. El kol hareketleri nakaratın destek noktasıydı. Binbir ifadeye bürünen yüzünü, sert bir rüzgârla dalgalanan bir çamaşırdaki kırışıklardan daha çırpınlı, daha fantastik şekillere sokuyordu. Ne yazık ki karanlıkta tek başına olduğu için onu

kimse görmüyordu. Böyle heba olan nice yetenekler vardır.

Aniden durdu.

— Şarkiya ara verelim, dedi.

Kedi gözleri bir arabacı kapısını, resim sanatında birlik anlamına gelen, yani bir varlığı ve nesneyi temsil eden bir tabloyu fark etmişti; nesne bir el arabası, varlık da içinde uyuyan bir Auvergneliydi.

Arabanın kolları kaldırıma ve Auvergnelinin başı arabanın ön yüzüne dayanmıştı. Bedeni bu eğik düzlemede tortop olmuştu ve ayakları yere değiyordu.

Bu tür konularda oldukça deneyimli olan Gavroche adamın körkütük sarhoş olduğunu fark etti.

Bu adamın çok içmiş ve sizmiş bir yük taşıyıcısı olduğunu anladı.

— İşte, diye düşündü Gavroche, yaz geceleri bu işe yarar. Auvergneli arabasında uyuyor. Arabaya cumhuriyet adına el koyup, sahibini monarşije bırakalım.

Zihni şu düşünceyle aydınlandı:

— Bu araba bizim barikatın üstüne çok yakışacak.

Auvergneli horluyordu.

Gavroche arabayı arkadan, Auvergneliyi önden, yani ayaklarından hafifçe çekti; bir dakikanın sonunda Auvergneli kırırdamadan kaldırımda yatıyordu.

El arabası özgürlüğüne kavuşmuştu.

En beklenmedik anlarda her türden şakayı yapmaya alışık olan Gavroche tam teçhizatlı gezirdi. Ceplerinden birini karıştırıp küçük bir kâğıt ve bir doğramacından aşırıldığı kırmızı bir kalem çıkardı.

Kâğıda şunları yazdı:

Fransız Cumhuriyeti

Arabana el koymuştur.

Ve imzasını attı: GAVROCHE.

Ardından, kâğıdı horlamaya devam eden Auvergnelinin kadife yeleginin cebine yerleştirip iki eliyle kavradığı arabayı, zaferin şanlı gümbürtüsüyle önüne katarak hızla Les Halles'e yöneldi.

Bu yaptığı tehlikeliydi. Gavroche, Imprimerie Royale'de, banliyöden gelen ulusal muhafizlerin bulunduğu karakolu unutmuştu. Bir gürültü manganın muhafizlerinin uyanmasına ve başların yataklardan doğrulmasına neden olurdu. Peş peşe kırılan iki sokak feneri, avaz avaz söylenen o şarkısı güneş batarken uyumaya ve mumlarını erkenden söndürmeye alışık bu ödleks sokaklar için fazlaydı. Yumurcak bir saattir bu sakin mahallede, bir şişeye kapatılmış küçük bir sineğin çıkardığı gürültüyü çıkarıyordu. Banliyöden gelen muhafiz çavuşu etrafı dinliyor, bekliyordu. Temkinli bir adamdı.

Arabanın şiddetli gürültüsü daha fazla bekleme olasılığını ortadan kaldırıldı. Çavuş keşfe çıkmaya karar verdi.

— Büyük bir kalabalık geliyor! dedi, sessizce gidelim.

Anarşinin ejderhası belli ki kuytusundan çıkmıştı ve mahallede kol geziyordu.

Ve çavuş ağır adımlarla karakoldan çıktı.

Aniden, Vielles-Haudriettes Sokağı'ndan çıkmak üzereyken arabasını iten Gavroche bir üniforma, bir şapka, şapka tüyü ve bir tüfekle karşılaştı.

İkinci kez olduğu yerde durdu.

— Vay canına, dedi, bu o. Merhaba kamu düzeni.

Gavroche'un kısa süren şaşkınlıkları hızla neşeye dönüştü.

— Nereye gidiyorsun serseri? diye bağırdı çavuş.

— Yurttaş, dedi Gavroche, size henüz burjuva diye hitap etmedim. Bana neden hakaret ediyorsunuz?

— Nereye gidiyorsun ahmak?

— Mösyö, dün belki aklı başında bir adamlınız, ama bu gece bu vasfinizi yitirmiştiniz.

— Sana nereye gittiğini soruyorum hayatı.

— Çok nazik konuşuyorsunuz. Gerçekten de yaşınızı göstermiyorsunuz. Saçlarınızın tanesini yüz franktan satmanız gerekirdi. Böylece elinize beş yüz frank geçerdi.

— Nereye gidiyorsun? Nereye gidiyorsun? Nereye gidiyorsun? Eşkiya.

— İşte kötü seçilmiş sözcükler. İlk kez meme emdiğinizde ağızınızı iyice temizlemeleri gerekirdi.

Çavuş süngüsünü doğrulttu.

— Bana nereye gittiğini söyleyecek misin sefil?

— Generalim, hamile karım için doktor çağırılmaya gidiyorum.

— Silah başına! diye bağırdı çavuş.

Mahvına yol açan şey sayesinde kurtulmak güçlü insanların büyük başarısıdır; Gavroche göz açıp kapayincaya kadar durumu gözden geçirmiştir. Onu araba tehlikeye atmıştı, araba şimdi de onu kurtarmalıydı.

Çavuş Gavroche'un üzerine tam çullanacakken, hızla fırlayan araba âdetâ mermiye dönüşüp çavuşun karnına sertçe çarptı, çavuş sırt üstü su birikintisinin üzerine düştü, tüfeği havaya doğru ateş etti.

Çavuşun çığlığını duyan muhafizlar darmadağın bir halle karakoldan çekmişlardı; patlayan tüfeğe rastgele açılan bir yayılım ateşiyle karşılık verildi, ardından tüfekler yeniden dolduruldu, yeniden ateşlendi.

Bu körebe ateşi çeyrek saat sürdü ve birkaç pencere camını öldürdü.

Bu arada hızla yolunu değiştiren Gavroche beş altı sokak ötede durdu ve soluk soluğa Enfants-Rouges'un köşesindeki taşa oturdu, kulak kabarttı.

Birkaç saniye soluklandıktan sonra, tüfek seslerinin geldiği yöne döndü, sol elini burnuna götürüp sağ eliyle başının arkasına vurarak üç kere nanık yaptı; bu hareket Paris yumurcaklarındaki Fransız ironisini yansıtır ve yarı asıldır varlığını sürdürdüğüne bakılırsa oldukça da etkilidir.

Bu sevinç kederli bir düşüncenle bölündü.

— Evet, dedi, gülüyorum, kahkahadan kasıklarım çatlıyor, neşeyle doluyum, ama yolumu kaybettim, geri dönmem gerekecek. Yeter ki barikata zamanında varayım!

Bunun üzerine yoluna devam etti.

Koşarken:

— Ah! Evet nerede kalmıştım? dedi.

Sokaklara hızla dalarken söylemeye başladığı şarkısı karanlıklarda yankılandı:

Ama hâlâ zindanlar var burada
Ben de son vereceğim bu duruma
Sokup toplumsal düzeni yoluna.
Güzel kızlar nereye gider, Lon la

İsteyen var mı top oynamak?
İri bir gülle darbesiyle
Eski dünya yıkılacak.
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Ey yaşlı halk
Koltuk değneklerinle ayağa kalk
Yıkalım monarşiyi giderayak.
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Parmaklıları zorladığımızda
Kral X. Charles oldu hasta
Buldu çareyi kaçmakta
Güzel kızlar nereye gider, Lon la.

Karakoldan açılan ateş boş gitmedi. Arabaya el konmuş, sarhoş nezarethaneye atılmıştı. Biri bir ahıra konulmuş, diğerı savaş mahkemesinde suç ortağı olarak yargılanmıştı. O dönemin savcısı o koşullar altında toplumun güvenliğini büyük bir gayretle savunduğunu kanıtlamıştı.

Gavroche'un Temple Mahallesi'nde o zamandan beri anlatılan ve Marais burjuvalarının en korkunç anılarından biri olan bu macerası hafızalara Kraliyet Matbaası Karakolu'na yapılan gece baskını olarak kazınmıştı.

JEAN VALJEAN

oooooooooooooooooooooooooooo

Birinci Kitap

Dört Duvar Arasında Savaş

I

Saint-Antoine Mahallesi Kasırgası

Temple Mahallesi Sağanağı

Toplumsal hastalıkların gözlemcisinin en unutulmaz olarak nitelendirebileceği iki barikat bu kitabı geçtiği döneme ait değildir. Korkunç bir durumu iki farklı açıdan sembolize eden bu iki barikat Haziran 1848'deki o kaçınılmaz ayaklanma ve tarihin tanık olduğu en büyük sokak savaşı sırasında kurulmuştur.

Bazen o büyük çaresiz ayaktakımının endişelerinin, yoksunluklarının, öfkelerinin, kederlerinin, cehaletinin, karanlıklarının derinliklerinden çıkip eşitlik, özgürlük, kardeşlik prensiplerini, genel oy prensibini, herkesi herkes adına yöneten hükümeti protesto ettiğine ve baldırı çıplakların halka savaş açlığına tanık olunur.

Dilenciler kamu hukukuna saldırır; çapulcular demokratlara karşı ayaklanır.

Böyle günler kasvetlidir; çünkü bu çılgınlık halinde bile belli bir ölçüde hak arayışı vardır; bu düello intihara benzer ve hakaret sayılmaya müsait dilenci, ayaktakımı, baldırı çı-

lak, çapulcu gibi sözcükler ne yazık ki acı çekenlerden çok hukum sürenlerin, yoksullardan çok ayrıcalıklıların hatalarının ifadesidir.

Bize gelince, bu sözleri ağızımıza ancak kederle ve saygıyla alırız, çünkü felsefe bunlara karşılık gelen olguları derinlemesine incelediğinde sefilliklerin yanında yüceliklerle de karşılaşır. Atina da ayaktakımının hâkimiyetindeydi, Hollanda'yı dilenciler kurdu; çapulcular Roma'yı birden çok kez kurtardı ve çulsuzlar İsa'yı izledi.

Alt katmanların muhteşemliğini az da olsa izlememiş tek düşünür yoktur.

Saint-Jerôme o gizemli *fex urbis, lex orbis*¹ sözlerini söylemenken hiç kuşkusuz bu ayaktakımını, tüm yoksul insanları, içlerinden havarilerin, inançları uğruna ölenlerin çıktıığı o sefilleri kastediyordu.

Açı çeken ve yarası kanayan bu kitlelerin, kendi yaşamlarını şekillendiren prensiplere yönelik şiddetleri, hakka yönelik zorba eylemleri halk darbeleridir ve bastırılmaları gereklidir. Onurlu insan bunu kabullenir ve bu kitlelere olan sevgisinden dolayı onlarla savaşır. Ama ona kafa tutarken onun hoş görülmesi gerektiğini nasıl da bilir! Ona direnirken onu nasıl da sayar! İşte böyle anlar, yapılması gereken yapılmırken, bir seylerin uyumu bozduğunu ve daha ileri gidilmesine neredeyse mani olduğunu hissettiğimiz nadir anlardandır; ısrar edilir, bu zorunludur; ama tatmin olmuş bir vicdan kederlidir ve görevin yerine getirilmesine bir yürek sıkışması eşlik eder.

1848 Haziran'ının çok farklı olduğunu ve onu tarih felsefesinde bir sınıflandırmaya tabi tutmanın imkânsız olduğunu hemen belirtelim. Haklarını talep eden emeğin kutsal endişesi söz konusu olduğunda yukarıda telaffuz ettiğimiz sözcüler bir kenara bırakılmalıdır. Onunla savaşmak gerekti, cumhuriyete saldırdığı için bu bir görevdi. Ama 1848 Haziran'ı gerçekte neydi? Halkın kendine karşı ayaklanmasıydı.

¹ Şehirlerin artıkları, dünyanın yasaları. (ç.n.)

Konu gözden yitirilmediği sürece, konunun dışına çıkmış sayılmaz; okuyucunun dikkatini bir anlığına az evvel sözünü ettiğimiz ve bu devrimci ayaklanmaya damgasını vuran iki barikata çekmek için izin istiyoruz.

Bunlardan biri Saint-Antoine kenar mahallesinin girişini tutuyor, diğerı Temple Mahallesi’ni savunuyordu; parlak Haziran göğünün altında iç savaşın bu iki ürkütücü başyapıtıyla karşılaşmış olanların onları unutması mümkün değildir.

Üç kat yüksekliğinde ve yedi yüz ayak genişliğindeki Saint-Antoine barikat korkunç görünüyordu. Mahallenin geniş girişinin, yani üç sokağının ağzını kapayan bu girintili çıkışlı, tırtıklı, geniş bir yarıkla oyulmuş, burcu andıran bloklarla desteklenmiş, sırtını sağlam bir biçimde evlerin oluşturduğu burunlara dayamış barikat 14 Temmuz'a tanık olan o ürkütücü meydanın dibinde devasa bir set oluşturuyordu. Bu ana barikatın arkasındaki ara sokakların derinliklerinde on dokuz barikat daha vardı. Mahalleye şöyle bir bakan, orada can çekişen derin bir acının, kederin felakete dönüşebileceği o son noktaya ulaştığını hissedebildi. Bu barikat nelerle yapılmıştı? Bazılarının söylediğine göre kasıtlı olarak yıkılan altı katlı üç evin yıkıntılarından. Bazılarına göre ise öfkelerin bir araya gelerek yarattığı bir mucizeydi. Her nefret yapısı gibi bu viranenin de içler acısı bir görünümü vardı. Şu sorulabilir: Burayı kim inşa etti? Aynı şekilde şu da sorulabilir: Burayı kim yıktı? Bu barikatın bir kargaşa ortamında kendiliğinden ortaya çıktıığı söylenebilirdi. Alın! Şu kapıyı! Şu parmaklığı! Şu saçağı! Şu pervazı! Şu kırık mangalı! Şu çatlak tencereyi! Her şeyi yiğin! Her şeyi atın! İtin, yuvarlayın, yıkın, kırın, dökün! Bu barikat kaldırım taşlarının, molozların, kalasların, demir çubukların, paçavraların, kırılmış döşeme taşlarının, hasırı yıpranmış iskemlelerin, lahana eşeleklerinin, yırtık pırtık giysilerin ve nefretlerin iş birliğini yansıtıyordu. Büyükle küçük yan yanaydı. Karmaşanın hemen oracıkta sergilediği bir uçurum

parodisiydi. Kütlenin yanında atom, sökülmüş duvar parçasının yanında kırık çanak, yıkıntıların tehdit edici kardeşliği oradaydı; oraya Sisyphos kayasını, Eyüp de kırık testisini atmıştı. Görüntü dehşet vericiydi. Burası baldırı çıplakların akropolüydü. Ters dönmüş arabalar yamacı engebeli hale getiriyordu; enlemesine duran bir yük arabası gökyüzüne bakan dingiliyle bu uğultulu cephede bir yara izine benzıyordu; omnibüs bu vahşetin mimarlarının bu ürkütücü manzaraya biraz muziplik katmak istermişcesine barikatın tepesine yerleştirdikleri okunu sergiliyordu. Ayaklanmanın alüvyonu olan bu devasa yiğin tüm devrimlerin Pelion'unun üstüne yiğilan Ossa'yı, 89'un üstüne yiğilan 93'ü, 10 Ağustos'un üstüne yiğilan 9 Thermidor'u, 21 Ocak'ın üstüne yiğilan 18 Brumaire'i, 1 Prairial² ayaklanmasıının üstüne yiğilan 13 Vendémiaire'i³, 1830'un üstüne yiğilan 1848'i andırıyordu. Meydan bu barikata layıktı ve bu barikat da yıkılan Bastille'in bir zamanlar durduğu yere inşa edilmeyi hak ediyordu. Okyanus mendirekler kursa, böyle inşa ederdi. Dalganın öfkesi bu şekilsiz yiğintiya damgasını vurmuştu. Ne dalgasıydı bu? İnsan kalabalığı. İnsanlar karmaşanın taşlamış halini gördüklerini, şiddetli ilerlemenin devasa arılarının bu barikatın üzerinde kendi kovanlarının üstündeymişcesine vizildadığı hissine kapılabilirdi. Bu bir çalışlık mıydı? Şamatlı bir içki âlemi miydi? Bir kale miydi? Burayı âdet taşkınlığın kanatları yapmıştı. Bu tabyada bir çirkef kuyusunun, bu kalabalıkta ise Olympos tanrılarının izleri vardı. Umutsuzluk dolu bir karmaşanın ortasında, hem öfkeyi hem hiçliği barındıran çatı mertekleri, boyalı kâğıtlarıyla tavan arası pencereleri, camlarıyla birlikte yıkıntıların ortasına iliştirilmiş pencere pervazları, sökülmüş bacalar, dolaplar, masalar, banklar uğultuyu andıran bir iniltiyle top ateşini bekliyorlardı. Âdet halkın, odunun, dem-

² 20 Mayıs 1795. (ç.n.)

³ 5 Ekim 1795. (ç.n.)

rin, tuncun, taşın süprüntüsünü devasa bir süpürge darbesiyle kapısına toplayan Saint-Antoine Mahallesi, barikatını kendi sefaletinden yapmıştı. Cellat kütüğüne benzeyen odun blokları, parçalanmış zincirler, darağacı gibi görünen takozlu kalaslar, enlemesine yerleştirilmiş tekerlekler bu anarşik bütünlüğe halkın çektiği eski işkencelerin karanlık yüzünü ekliyordu. Saint-Antoine barikatı her şeyi silaha dönüştürüyordu, iç savaşın toplumun suratına fırlatacağı her şey oradan çıkıyordu; bu bir çatışma değil çılgınlığın son evresiydi; bu tabayı savunan karabinalar fayans ve kemik parçalarını, elbise düğmelerini, bakırdan yapıldıkları için tehlikeli, mermi işlevi gören küçük tekerlekleri ateşliyorlardı. Çılgına dönen bu barikat bulutlara tasvir edilemez bir uğultu gönderirken, ara sıra fırtınayı andıran kalabalığıyla orduya korku salıyor, başı alevler saçan bir taçla sarmalaniyordu; tüfeklerden, kılıçlardan, sopalardan, baltalardan, mızrak ve süngülerden oluşan dikenli zirvesinde, rüzgârda büyük, kırmızı bir bayrak dalgalanıyordu. Emir haykırışları, hücum şarkları, davul gümbürtüleri, kadın hiçkırıkları, açlıktan ölenlerin karanlıklardan gelen kahkahaları duyuluyordu. Coşkulu ve hırçın barikatın zirvesi elektrik akımına kapılmış bir canavar gibi şimşek kıvılcımları saçıyordu. Devrim ruhunun yarattığı bulut halkın Tanrı'ninkine benzeyen sesinin uğuldadığı o zirveyi kaplıyor, bu devasa moloz yığınından garip bir görkem yayılıyordu. Burası bir çöp yığını ve Sina Dağı'ydı.

Yukarıda söylediğimiz gibi barikat Devrim adına saldıryordu. Hangi Devrim? Tesadüflerin, kargaşanın, korkunun, yanlış anlamının, cehaletin hâkim olduğu bu barikatın karşısında kurucu meclis, halkın egemenliği, genel oy hakkı, ulus, cumhuriyet vardı ve Carmagnole Marseillaise'e meydan okuyordu.

Suçsuz ama kahramanca bir meydan okumaydı bu, çünkü bu eski mahalle bir kahramandi. Mahalle ve tabyası yardımlaşıyordu. Mahalle tabyaya omuz veriyor, tabya sırtını

mahalleye yaslıyordu. Geniş barikat Afrika generallerinin stratejilerinin kırıldığı bir yalıyara benziyordu. Dehlizleri, girintileri, çıkışları, kabartıları yüzlerini buruşturuyor, du man ortasında âdetâ sıritiyorlardı. Yaylım ateşi şekilsizliğin içinde yok oluyor, gülleler dalıyor, gömülüyor, tükenip kayboluyorlardı; mermiler ancak delikleri delmeyi başarıyorlardı; kaosu topa tutmak neye yarar? En vahsi savaş görüntüle rine alışık alaylar bir dağ gibi heybetli, bir kirpi gibi dikenli bu yırtıcı hayvana endişeli gözlerle bakıyorlardı.

Ceyrek fersah ötede, Château d'Eau'nun yakınındaki bulvara açılan Temple Sokağı'nın köşesinde, başını Dallemagne mağazasının vitrinin oluşturduğu sivri noktadan çıkarmaya cesaret eden biri, uzakta, kanalın ötesinde, Belleville yokuş larının yükseldiği caddenin zirvesinde, boyu evlerin ikinci katına ulaşan, sağ ve soldaki evleri tek çizgide birleştiren bir duvari fark edebilirdi. Cadde en yüksek duvarıyla âdetâ kendini dışa kapatmıştı. Duvar kaldırım taşlarından yapılmıştı. Dümdüz, soğuk, dikeydi; çırrı ipi çekilmiş, çekülle hizalanmıştı. Çimentosu yoktu ama bu, bazı Roma duvarları gibi katı bir blok oluşturmasını engellemiyordu. Yüksekliğinden derinliği tahmin edilebiliyordu. Saçakları temeline paraleldi. Gri yüzeyinde eşit aralıklarla sıralanmış, siyah iplere benzenen neredeyse görünmez mazgallar vardı. Sokak göz alabileğine issızdı. Tüm pencereler ve kapılar kapalıydı. En dipte, sokağı çıkmaz sokak haline getiren o dingin ve hareketsiz duvar beliriyordu; ortalıkta kimsecikler yoktu; ne bir çığlık, ne bir gürültü, ne bir soluk, kulağa çarpan tek ses yoktu. Sokak mezarlıktan farksızdı.

Haziranın göz kamaştıran güneşin bu korkunç sokağı işığa boğuyordu.

Bu Temple kenar mahallesinin barikatıydı.

Bu barikatın gizemli görüntüsü karşısında en yürekli bile kayıtsız kalamazdı. Sıkı örülülmüş, iç içe geçmiş, üst üste yığılmış, dümdüz, simetrik ve kasvetliydi. Bu duvar içinde

sessizliği ve karanlıkların barındırıyordu. Bu barikatın komutanının bir geometri ustası ya da bir hayalet olduğu hissediliyordu. İnsan onun karşısında ancak alçak sesle konuşabilirdi.

Ara sıra bir asker, bir subay ya da bir halk temsilcisi bu issız yola girme cesaretini gösterdiğinde, tiz ve zayıf bir vizülti duyuluyor ve yoldan geçen kişi ya yaralanmış ya ölmüş halde yere yiğiliyor ya da merminin kapalı bir pencere kanadına, moloz taşlarına, duvarın alçısına saplandığı görülmüyordu. Bazen büyük kalibreli alaybozan tüfekleri kullanılıyordu. Barikattakiler ayrıca dökme demir iki gaz borusundan, her bir parçanın bir ucunu kıtık ve kumla tikayarak iki küçük top imal etmişlerdi. Boş yere barut harcanmıyordu. Neredeyse her mermi hedefini buluyordu. Sağda solda cesetler, kaldırım taşlarının üzerinde kan birikintileri vardı. Sokakta beyaz bir kelebeğin uçuştuğunu hatırlıyorum. Yaz hakkından feragat etmiyordu.

Yakınlardaki arabacı kapılarının dibine yaralılar yiğilmişti.

İnsan orada görünmeyen birinin hedefi olduğunu ve o kişinin boydan boyaa tüm sokağa nişan aldığıni hissediyordu.

Temple Sokağı'nın girişinde kanalın kemerli köprüsünün oluşturduğu tümsekte mevzilenen askerler ciddi ve düşüncelere dalmış bir halde bu kasvetli tabyayı, ölüm saçan bu hareketsizliği, bu durağanlığı gözlemliyorlardı. Bazıları şapkalarının görünmemesine dikkat ederek, köprü kemerinin yükseltisine kadar yüzükoyun sürünerken gidiyorlardı.

Yürekli Albay Monteynard bu barikatı içi ürpererek hayranlıkla izliyordu. "Nasıl da inşa etmişler!" diyordu bir halk temsilcisine. "Kaldırım taşları dümdüz. Sanki fayans döşemişler." Tam o sırada bir mermi göğsündeki nişanı parçaladı ve yere yiğildi.

— Ödleklər! diye bağırsızı askerler. Ortaya çıksalar ya! Cesaret edemiyorlar! Saklanıyorlar!

Seksen kişinin savunduğu, on bin askerin saldırdığı Temple Mahallesi barikatı üç gündür direniyordu. Dördün-

cü gün, Zaatcha ve Constantine'de yaptıkları gibi evlere çatıdan girdiler ve barikat ele geçirildi. Seksen ödlektenten birazdan söz edeceğimiz liderleri Barthélemy hariç bir tanesi bile kaçınmayı akıl edemedi, hepsi öldürüldü.

Saint-Antoine barikatına gök gürültülerini andıran uğultular, Temple barikatına ise sessizlik hâkimdi. İki tabya arasındaki fark birinin olağanüstü, diğerininse dehşet verici görünmesiydi. Biri ağıza, diğeri maskeye benzıyordu.

Öfkeden ve muammadan oluşan bu hazır ayaklanmasında ilk barikatın arkasında bir ejderha, ikinci barikatın arkasında ise bir sfenks vardı sanki.

Bu iki kale Cournet ve Barthélemy adlı iki kişi tarafından inşa edilmişti. Cournet Saint-Antoine barikatını, Barthélemy Temple barikatını kurmuştu. Her iki barikat da yaraticısının izlerini taşıyordu.

Uzun boylu, geniş omuzlu, kırmızı suratlı, yumruğu güçlü, bakişları içten ve ürkütücü bir adam olan Cournet yürekli, dürüst, kararlı ve öfkeliydi. İnsanların en cana yakını, savaşçıların en korkuncuydu. Savaş, çatışma, kargaşa ona keyif veriyor, kavganın ortasında soluk aldığıni hissediyordu. Eskiden deniz subayıydı; davranışlarına ve ses tonuna dikkat edilirse okyanustan çıktığını, kasırganın içinden geldiğini düşündürüyor ve savaşın içinde fırtına esintisini sürdürdüğü anlaşılıyordu. Danton'dakutsiyet açısından Herkül'den bir şeyler varsa, Cournet'de de deha açısından Danton'dan bir şeyler vardı.

Barthélemy sisika, solgun, suskun, garip bir adamdı. Kendisini tokatlayan bir zabıta çavuşunu pusu kurup öldürmüştür, on yedi yıl kürek cezasına mahkûm edilmişti. Çıktığında bu barikatı kurmuştu.

Daha sonraları, her ikisi de İngiltere'ye sürgüne gittiklerinde trajik bir düellonun sonunda Barthélemy Cournet'yi öldürdü. Bir süre sonra, tutkunun yaptığı o gizemli macevalardan, Fransız adaletinin hafifletici nedenler kapsamına

aldığı, İngiliz adaletinin ölüme mahkûm ettiği suçlardan biri nedeniyle Barthélemy asıldı. Maddi yoksunlukları, manevi karanlıklar yüzünden adaletsiz hale gelen toplumsal yapı bu bahtsız, zeki, belki de yüce adamın Fransa'da kürek cezasıyla başlayan mahkûmiyetini ve sürgün sürecini İngiltere'de darağacında tamamladı. Barthélemy her fırsatта direğe kara bayrağı çekerdi.

II

Uçurumda Sohbet Etmekten Başka Ne Yapılır?

Ayaklanmanın yeraltı eğitimiyle geçen on altı yıldan sonra, 1848 Haziran'ı 1832 Haziran'ından çok daha fazlasını biliyordu. Bu yüzden Chanvrerie barikatı tasvir ettiğimiz iki devasa barikatla kıyaslandığında bir taslaktan ve embriyodan ibaretti, yine de o döneme göre ürkütücüydü.

Enjolras'ın komutasındaki isyancılar, zira Marius hiçbir şeyle ilgilenmiyordu, geceden istifade etmişlerdi. Barikat sadece onarılmakla kalmamış, güçlendirilmiş, boyu iki ayak yükselttilmişti. Kaldırım taşlarının arasına yerleştirilen demir çubuklar dikilmiş mızraklara benziyordu. Dört bir yandan getirilen her türden yıkıntı barikatın dışarıdan arapsaçı gibi görünmesini sağlıyordu. Tabya içерiden ustalıkla bir duvar gibi örülümuş, dışarıdan çalılıklarla desteklenmişti.

Kaldırım taşından yapmasını sağlayacak basamaklar, barikata bir kale duvarına tırmanılır gibi çıkılacak biçimde yeniden düzenlenmişti.

Barikat güçlendirilirken, basık tavanlı salon boşaltılmış, mutfak seyyar hastane olarak kullanılmaya başlanmış, yaralıların pansumanları yapılmış, yere ve masaların üzerine dökülen barut süpürülmüş, kurşunlar eritilmiş, fişekler üretilmiş, sargı bezleri hazırlanmış, yere düşen silahlar yeniden

dağıtılmış, tabyanın içi temizlenmiş, yıkıntılar bir kenara toplanmış, cesetler taşınmıştı.

Ölüler toplu halde, hâlâ ellerinde tuttukları Mondétour Sokağı'na bıraktılar. Bu noktada kaldırım taşları uzun süre kırmızı renklerini korumuşlardı. Ölülerin arasında banliyöden gelen dört ulusal muhafiz da vardı. Enjolras üniformalarını çıkarttırdı.

Enjolras herkese iki saat uyumayı tavsiye etmişti. Enjolras'ın tavsiyesi emir anlamına gelse de, buna sadece üç dört kişi riayet etti. Feuilly bu iki saati meyhanenin karşısındaki duvara şu yazıyı yazmakla geçirdi:

YAŞASIN HALKLAR!

Taşın üzerine çiviyle kazınan bu sözler 1848'de hâlâ okunabiliyordu.

Üç kadın gece molasından yararlanarak ortalıktan tamamen kaybolmuştu; bu da isyancıların biraz rahat etmesini sağlamıştı.

Yaralıların çoğu savaşacak durumdaydı ve savaşmak istiyorlardı. Seyyar hastaneyeye dönüştürülen mutfaktaki saman yığınlarının ve şiltelerin üzerinde ağır yaralı beş kişi vardı. Bunlardan ikisi ulusal muhafizdi ve ilk önce onlar tedavi edildi.

Basık tavanlı salonda, siyah şalın altında yatan Mabeuf'ten ve direğe bağlanmış Javert'den başka kimse kalmamıştı.

— Burası ölüler salonu, diyoru Enjolras.

Mum ışığıyla hafifçe aydınlanan bu salonun dibindeki direk ve onun arkasında enlemesine bir kalas gibi duran ölü masası, ayakta duran Javert ile yatan Mabeuf'ün bedenlerinin birlikte bir haç gibi görünmesine neden oluyordu.

Omnibüsün oku yayılım ateşiyle kırılmıştı, ama ona bayrak çekmek hâlâ mümkündü.

Liderlik niteliğiyle söyledişi her şeyi yapan Enjolras bu direğe öldürülen ihtiyanın kanlı ve delik deşik ceketini astı.

Yiyecek bir şey kalmamıştı. Barikattaki elli kişi orada kaldıkları on dört saat boyunca meyhanenin yetersiz erzakını tüketmişti. Bir saatten sonra, direnmeye devam eden her barikat kaçınılmaz olarak Méduse'ün salına dönüşür. Açığa katlanmak gerekiyordu. Jeanne'ın Saint-Merry barikatında, etrafına toplanıp ekmek isteyen tüm isyancılara "Neden mi? Saat üç. Dörtte hepimiz ölmüş olacağız," dediği o ünlü 6 Haziran gününün ilk saatlerine gelinmişti.

Yiyecek kalmadığı için şarap içmeyi yasaklayan Enjolras'ının de idareli kullanılması talimatını verdi.

Mahzende ağızları sıkıca kapatılmış on beş şişe şarap bulundu. Şişeleri incelerken Combeferre Enjolras'a "Bunlar işe bakkallıkla başlayan Hucheloup Baba'nın eski ganimetleri," dedi.

— Kaliteli bir şarap olmalı, diye ekledi Bossuet. Bereket versin ki Grantaire uyuyor. Ayık olsaydı bu şişeleri ondan kurtarmak zor olurdu.

Mırıldanmalara rağmen bu on beş şişeye el koyan Enjolras onları, kimse dokunmasın diye kutsallaştırarak Mabeuf Baba'nın yattığı masanın altına yerleştirdi.

Gece ikiye doğru sayım yapıldı. Otuz yedi kişiydiler.

Gün doğmaya başlamıştı. Kaldırıım taşlarının arasındaki meşale yeni söndürülmüştü. Sokağın ortasındaki küçük bir avluya benzeyen barikatın içi karanlıklara gömülmüştü ve alacakaranlığın ürkütücüüğünde kaza geçirmiş bir geminin güvertesine benziyordu. Gelip giden isyancılar, hareket eden siyah siluetler gibi idi. Gölgeleler kaplı bu korkunç sokağın üzerinde sessiz evlerin kurşunu renkli cepheleri güçlükle seçilebiliyor, en tepede solgun bacalar görülmüyordu. Gökyüzü beyazla mavi arasındaki o belirsiz nüansın çekiciliğini yansıtıyordu. Kuşlar mutlulukla öterek uçuyordu. Barikatın

dibindeki yüksek ev doğuya baktığından çatısında pembe bir yansımı beliriyordu. Sabah rüzgârı, üçüncü katın penceresindeki ölmüş adamın kır saçlarını dalgalandırıyordu.

— Meşaleyi söndürmelerine çok sevindim, diyordu Courfeyrac Feuilly'ye. Rüzgârdan ürken bu meşale canımı sıkıyordu. Korkar gibi bir hali vardı. Meşalelerin yaydığı ışık alçakların bilgeligine benzer; kötü aydınlatırlar, çünkü ışıkları titrer.

Şafak kuşları gibi zihinleri de uyandırmıştı; herkes sohbet ediyordu.

Joly oluğa bir kedinin tırınandığını görünce felsefi bir açıklamaya girişti:

— Kedi nedir? Bir yanığının düzeltilmesidir. Fareyi yatan ulu Tanrı kendi kendine “Gördün mü bak! Hata ettim,” demiş ve kediyi yaratmış. Kedi fare hatasının telafisidir. Fare artı kedi, yaratılışın gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş halidir.

Combeferre etrafını çevreleyen öğrencilere ve işçilere ölenlerden, Jean Prouvaire'den, Bahorel'den, hatta Cabuc'ten, Enjolras'ın amansız kederinden söz ediyordu:

— Harmodius ve Aristogiton, Brutus, Chereas, Stephanus, Cromwell, Charlotte Corday, Sand, hepsi darbeyi indirdikten sonra bir endişe anı yaşadılar. Yüreğimiz öyle hassas, insan yaşamı öyle bir gizem ki vicdan azabı, adil bir cinayette, hatta varsa özgürleştirici bir cinayette dahi insanlığa hizmet etmenin sevincinden ağır basar.

Ve laf açıldıka Jean Prouvaire'in bir misrasından alıntı yapan Combeferre *Georgica*'nın çevirmenlerinden Raux'yu Cournand'la, Cournand'ı da Delille'le karşılaştırıyor, Malfilâtre tarafından çevrilen ve özellikle Sezar'ın ölümünden bahseden bazı metinleri anlatıyordu ve Sezar zikredilince sohbetin konusu birden Brutus oldu.

— Sezar'ın ölümü adildi, diyordu. Sezar'a acımasızca davranıştan Cicero haklıydı. Bu acımasızlık eleştiri değildir. Zoilos'un Homeros'a, Maevius'un Vergilius'a, Visé'nin

Molière'e, Pope'un Shakespeare'e, Fréron'un Voltaire'e hakaret etmesi eski bir kıskançlık ve nefret yasasının gereğidir; dehalar hakaretlere hedef olurlar; büyük insanlar her zaman az çok eleştirilirler. Zoilos ve Cicero farklıdır. Cicero düşünceyle, Brutus ise kılıçla adalet dağıtıyordu. Ben kinasam da kılıçın adaleti eski çağlarda kabul görüyordu. Rubicon'u aşan Sezar halktan gelen itibarı kendisine aitmiş gibi başkalarına dağıtır, senato huzurunda ayağa kalkmaz, Eutropius'un dediği gibi devleti krallar ve âdetâ tıranlar gibi yönetirdi, *regia ac pene tyrannica*. Büyük bir adamdı; ne kötü ne iyi; çıkarılacak ders çok önemli. Onun yirmi üç yara almış olması, beni İsa'nın yüzüne tükürülmesi kadar ilgilendirmiyor. Sezar senatörler tarafından hançerlendi; İsa uşaklar tarafından tokatlandı. Hakaret arttıkça, Tanrı'nın varlığı daha çok hissedilir.

Sohbet edenleri elindeki karabinasıyla kaldırım taşlarının üzerinden izleyen Bossuet haykırıyordu:

— Ey Cynathenaeum, ey Myrrhinus, ey Probalinthos, ey Aeantidos'un güzelleri! Ah! Homeros'un misralarını Lauriumlu ya da Edapteonlu bir Yunan gibi nasıl telaffuz edebilirim?

III

Aydınlanma ve Kararma

Enjolras sokağı kolaçan etmeye gitmişti. Evler boyunca kıvrılarak Mondétour Sokağı'ndan çıkmıştı.

İsyancıların umut dolu olduklarını söyleyelim. Gece saldırısını püskürtmeleri gün doğarken yapılacak saldırıyı âdetâ küçümsemelerine neden olmuştu. Saldırıyı bekliyor, ona gülümsüyorlardı. Davaları kadar zaferlerine de inanıyorlardı. Zaten yardım geleceği kesindi. Buna güveniyorlar-

di. Fransız savaşçılara özgü güçlerden biri olan o muzaffer kâhinliğin sağladığı kolaylıkla başlayacak günü üç evreye ayıryorlardı: Sabah altıda “zahmetli” bir alay saflarına katılacaktı; öğlen tüm Paris ayağa kalkacaktı; hava kararırken Devrim olacaktı.

Saint-Merry'nin dünden beri bir dakika olsun susmayan alarm çanı Jeanne'inkinin, daha büyük olan diğer barikatın direnmeye devam ettiğini bildiriyordu.

Tüm bu beklentiler gruptan grubaya bir arı kovanındaki savaş vizültisine benzeyen fısıltılarla dolaşıyordu.

Enjolras göründü. Barikatın dışındaki karanlıkta yaptığı kasvetli kartal gezisinden geri dönmüştü. Bir an için kollarını kavuşturdu, bir elini ağızına götürüp barikata hâkim olan sevinci izledi. Ardından sabahın giderek artan beyazlığında taze ve şen bir sesle:

— Paris ordusunun tamamı hareket halinde, dedi. Bu ordunun üçte biri bulundığınız barikata doğru geliyor. Bir de ulusal muhafizler var. Beşinci taburun keplerini ve altıncı alayıñ flamalarını gördüm. Bir saat içinde saldırıyla uğrayacaksınız. Halka gelince, dün kızışmıştı, oysa bu sabah kimildamıyor bile. Umut edilecek bir şey yok. Ne bir mahalle ne bir alay yardıma gelecek. Yüzüstü bırakıldınız.

Grupların vizültülerinin üzerine düşen bu sözler, sağınağın ilk damlasının bir arı sürüsü üzerinde yarattığı etkiyi yarattı. Kimse ağını açmadı. Bir an, içinde ölümün uçuştuğu korkunç bir sessizlik oldu.

Bu an kısa sürdü.

Dipte karanlıkta kalan gruptan biri Enjolras'a seslendi:

— Olsun. Barikatı yirmi ayağa yükseltelim ve hepimiz burada kalalım. Yurttaşlar ölülerimizin öcünü alalım. Halk cumhuriyetçileri terk etse de, cumhuriyetçilerin halkı terk etmediklerini gösterelim.

Zihinlerdeki bireysel endişelerin karanlık bulutlarını dağıtan bu sözler coşkulu alkışlarla karşılandı.

Bu sözleri kimin söylediği asla bilinemedi; sıradan bir işçi, tanınmayan, unutulmuş biri, yoldan geçen bir kahramandı; her seferinde insanı duraksamalara ve toplumsal gelişmelere karışan, belli bir anda bir şimşeğin ışığında bir an için halkı ve Tanrı'yı temsil ederek o yüce ve nihai sözleri söyleyip karanlıklarda kaybolan o yüce isimsiz kişiydi.

6 Haziran 1832 gününe damgasını vuran bu kararlılık, neredeyse aynı anda Saint-Merry barikatında daha sonra tarihe ve dava dosyalarına gelecek şu haykırışların yükselmesine neden olacak kadar olağanüstüydü: "Destek gelsin ya da gelmesin, önemi yok! Hepimiz burada ölelim!"

Görüldüğü gibi fiziksel açıdan ayrı olsalar da, bu iki barikat temas halindeydi.

IV

Beş Eksik, Bir Fazla

"Ölülerin öcünün alınması" gerektiğini belirten ve ortak ruhu yaratan o meçhul kişinin konuşmasından sonra tüm ağızlardan korkunç ve tatmin olmuş, vurgusu "zafer", anlamı "ölüm" olan şu çigliklar duyuldu:

- Yaşasın ölüm! Hepimiz burada kalıyoruz.
- Neden hepimiz? diye sordu Enjolras.
- Hepimiz! Hepimiz!
- Konumumuz iyi, barikat sağlam, diye ekledi Enjolras.

Otuz kişi yeter. Neden kırk kişiyi feda edelim?

- Çünkü kimse buradan gitmek istemeyecek.
- Yurttaşlar, diye bağırdı Enjolras âdetâ öfkeyle titreyen bir sesle, cumhuriyet gereksiz yere insan harcayacak kadar zengin değil. Böbürlenme israf demektir. Birilerinin görevi buradan gitmekse, bu görevi de diğer görevler gibi yerine getirmelidir.

İlkelerine bağlı olan Enjolras'ın yoldaşları üzerinde mutlak bir otoritesi vardı. Bu konumuna rağmen, yine de bazı mırıltılar duyuldu.

Liderlik vasıflarına tepeden tırnağa sahip olan Enjolras mırıltıları duyunca ısrar etti. Sesini yükselterek:

— Otuz kişi kalmaktan korkanlar öne çıksınlar.

Mırıltılar artmaya başladı.

— Zaten, dedi içlerinden biri, git demek kolay. Barikat kuşatıldı.

— Haller tarafı hâlâ açık. Mondétour Sokağı'nda kimse yok, Prêcheurs Sokağı'ndan Innocents karşısına gidilebilir.

— Orada da hemen yakalanır, dedi bir başkası. Bir alayla ya da banliyöden gelen bir muhafiz birliğiyle karşılaşılacak. İşçi gömleği ve kasketiyle geçen birini gördüklerinde “Nereden geliyorsun? Barikattan mı?” diye sorulacak. Ve elli yoklandığında barut koktuğu anlaşılacak. Hemen kurşuna dizilecek.

Karşılık vermeyen Enjolras, Combeferre'in omzuna dokundu ve ikisi birlikte basık tavanlı salona gittiler.

Birazdan dışarı çıktııklarında, Enjolras'ın elinde kenara ayırttiği dört muhafiz üniforması vardı. Combeferre kayış takımları ve keplerle ardından geliyordu.

— Bu üniformayla kalabalığa karışıp uzaklaşırsınız, dedi Enjolras. İşte dört kişi için.

Ve dört üniformayı kaldırım taşları sökülmüş zemine attı.

Kararlı dinleyiciler kırırdamadı bile. Combeferre söyleye girdi:

— Hadi, biraz merhametli olmak gereklidir. Burada söz konusu olanın kim olduğunu biliyor musunuz? Söyleyin, kadınlar var mı yok mu? Çocuklar var mı yok mu? Ayaklarıyla beşiği iterken etraflarına bir yığın küçük çocuk toplanan anneler yok mu? İçinizde bebeğini emziren bir annenin memesini görmemiş olan varsa elini kaldırınsın. Demek

kendinizi öldürtmek istiyorsunuz, ben de bunu istiyorum ama etrafında boyunlarını bükmüş kadın hayaletleri görmek istemiyorum. Ölün, kabul, ama kendinizi öldürmeye yin. Burada az sonra gerçekleşecek intiharlar ulvidir, ama intiharın sınırları dar ve kişiseldir ve yakınlarınızı etkiliyorsa intiharın adı cinayettir. Küçük sarışın başları, beyaz saçları düşünün. Enjolras az önce bana Cygne Sokağı'nın köşesindeki yoksul bir evin beşinci katının mumla aydınlanmış penceresinde geceyi beklemekle geçirmiş gibi görünen yaşlı bir kadının titreyen gölgesini gördüğünü söyledi. O kadın belki de sizlerden birinin annesi. O kişi buradan hemen gidip annesine "Anne, işte geldim!" desin. İçi rahat olsun, burada onun istediği gibi çarpışacak. Elinize bakan çocukların, ebeveynleriniz varsa kendinizi feda etmeye hakkınız yoktur. Bu yaptığınız ailenizi ortada bırakmak demektir. Ya kızları, kız kardeşleri olanlar! Onları düşünüyor musunuz? Kendinizi öldürteceksiniz, güzel, peki ya yarın? Ekmeksiz kalan genç kızların hali haraptır. Erkek dilenir, kadın bedenini satar. Ah! Çiçekli başlıklarları olan, evleri iffetle dolduran, şarkı söyleyen, çene çalan, canlı bir parfüm gibi kokular yayan, yeryüzündeki safliklarıyla gökyüzünde meleklerin olduğunu kanıtlayan o zarif, uysal, sevimli varlıklar, o Jeanne, o Lise, o Mimi, sizin gururunuz ve erdeminiz olan o hayran olunası, dürüst yaratıklar, Tanrım onlar aç kalacaklar! Size ne söylememi bekliyorsunuz? İnsan bedeninin satıldığı pazarlar var; onların oraya düşmesini titreyen hayalet ellerinizle engelleyemezsiniz! Sokakları, gelip geçenlerle dolu caddeleri, kadınların çamurların içinde, açık saçık elbiselerle dolaştığı dükkanların önünü düşünün. O kadınlar da iffetliydiler. Kız kardeşi olanlar onları düşünün. Sefalet, fuhuş, zabıtalar, Saint-Lazare, işte o zarif, güzel kızlar; ahlakın, nezaketin ve güzelliğin Mayıs ayında açan leylaklardan daha taze olan o kırılgan muhteşemlikleri. Demek kendinizi öldürteceksiniz, demek yanlarında olmayacaksınız! Ne güzel, halkı krallık-

tan kurtarmak isterken kızlarınızı polise teslim ediyorsunuz. Dostlar önlem alın, merhametli olun. Erkekler kadınları, o bahtsız kadınları fazla düşünmezler. Kadınların eğitim alımları, okuma yazmayı öğrenmeleri, düşünmeleri, politikayla uğraşmaları engellenir; peki bu akşam cesetlerinizi teşhis etmek için morga gitmelerini engelleyebilecek misiniz? Hadi, ailesi olanlar makul davranışını elimizi siktiktan sonra buradan gitsinler ve bizi kendi işimizle baş başa bırakınlar. Buradan gitmenin cesaret istedığını, güç olduğunu biliyorum; ama güç olduğu kadar övülmeye de değer. Bir tüfeğim var, barikattayım, tamam, burada kalıyorum denebilir. Dostlarım bunun bir de yarını var; o yanında siz olmasanız da aileleriniz yaşamalarını sürdürmeye devam edecekler. Hem de ne büyük bir sefalet içinde! Dinleyin, elma gibi yanakları olan, civildayan, gülücükler saçan, öpüldüğünde körpeliği hissedilen güzel bir çocuk terk edildiğinde başına neler gelir biliyor musunuz? Onlardan birini tanıldım, küçüktü. Babası ölünce merhametli yoksul bir aile onu yanına almıştı, ama onların da yiyecek ekmekleri yoktu. Çocuk hep açtı. Mevsim kısıtı. Çocuk ağlamıyordu. Hiçbir zaman yanmayan ve bilirsınız, boruları harçla sıvanmış sobanın yanına oturuyor, parmağıyla kopardığı harcı yiyordu. Soluk alırken boğuk bir ses çıkarıyordu, yüzü solgun, bacakları sisika, karnı şisti. Hiçbir şey söylemiyor, bir şey sorulduğunda cevap vermiyordu. Sonunda öldü. Son saatlerinde onu benim stajyerlik yaptığım Necker Hastanesi'ne getirdiler. Şimdi aranızda pazar günleri güçlü elleriyle çocuğunun minik ellerini tutarak gezintiye çıkma mutluluğunu yaşayacak babalar varsa bu küçüğün kendi çocukları olduğunu düşününler. Hatırlıyorum, hatta görür gibi oluyorum, o zavallı yavrucuğanatomy masasına çırılıçılak yatıldıklarında, derisinin altındaki kaburga kemikleri bir mezarın otlarının arasındaki çukurlar gibi çıktılar oluşturuyordu. Midesinde çamura benzeyen bir şey buldular. Dişlerinin arasında kül vardı. Hadi vicda-

nımızın sesini dinleyelim. İstatistikler terk edilmiş çocukların ölüm oranının yüzde elli iki olduğunu gösteriyor. Tekrar ediyorum, burada söz konusu olan kadınlar, anneler, genç kızlar, yumurcaklar. Sizden söz eden kim? Ne kadar yürekli olduğunuzu, hepinizin ruhunda hayatını büyük dava uğrına feda etmenin sevincini ve şanını taşıdığını, kendinizi muhteşem ve yararlı bir ölüm için seçilmiş hissettiğinizi ve zafere bağlandığınızı herkes biliyor! Çok güzel. Ama bu dünyada yalnız değilsiniz. Düşünmeniz gereken insanlar var. Bencilce davranışmamak gerek.

Herkes kederli bir ifadeyle başını öne eğdi.

En yüce anlarda insan yüreğinde garip çelişkiler yaşanır! Böyle konuşan Combeferre öksüz değildi. Başkalarının annelerini hatırlasa da, kendi annesini unutuyordu. Kendini öldürtecekti. Bu yüzden “bencil”di.

Tüm umutlarını peş peşe kaybetmiş, felaketlerin en kasvetlisine, kedere gömülmüş olan Marius kendini boşlukta hissediyor, daima seve seve kabul edilen o ölümcül saatı önceleyen hülyalı şaşkınlığın derinliklerine dalıyordu.

Bir fizyolog ona baksa bilim tarafından kabul edilip sınıflandırılmış o derin içe kapanışın belirtilerinin arttığını gözlemlileyebilirdi, şehvet zevk için neyse, bu derin içe kapanış da keder için aynı anlama geliyordu. Umutsuzluğun da bir esrimesi vardır. İşte Marius bu haldeydi. Her şeye dışarıdan bakıyor, kendini öňünden geçen şeylerin çok uzağındaymış gibi hissediyor, bütünü seçebilse de ayrıntıları fark edemiyordu. Gelip geçenleri alevlerin arasından görüyor, konuşma seslerini uçurumun dibinden gelen sesler gibi duyuyordu.

Yine de bu son konuşma onu heyecanlandırdı. Bu sahne de ona kadar ulaşan, silkinmesini sağlayan bir dokunaklılık vardı. Tek düşüncesi ölmekti ve bundan vazgeçmek istemi yordu; ama o ürkütücü uyurgezerliğinin ortasında kendisinin ölmesinin bir başkasının hayatını kurtarmasını engellemediğini düşündü.

Sesini yükseltti:

— Enjolras ve Combeferre haklılar, gereksiz fedakârlığa yer yok. Onlara katılıyorum, acele etmek gerek. Combeferre size her şeyi anlattı. Aranızda aileleri, anneleri, kız kardeşleri, karıları, çocukları olanlar var. Bu kişiler saflardan çıksın.

Kimse yerinden kımıldamadı.

— Evli olanlar ve ailesini geçindirenler saflardan dışarı çıksın! diye tekrarladı Marius.

Etkisi büyüktü. Barikatın komutanı Enjolras'tı, ama Marius de kurtarıcısıydı.

— Emrediyorum! diye bağırdı Enjolras.

— Yalvarıyorum, dedi Marius.

Bunun üzerine, Combeferre'in kafalarını karıştırdığı, Enjolras'ın sarstığı, Marius'ün yalvarmasının duygulandırıldığı bu yiğit adamlar birbirlerini önermeye başladılar.

— Bu doğru, diyordu bir genç kırkını geçkin bir adama. Sen aile babasın. Gitmen gerek.

— Asıl senin gitmen gerek, diye yanıt veriyordu diğeri, iki kız kardeşine sen bakıyorsun. Ve görülmemiş bir tartışma koptu. Kimse mezarin kapısını bırakmak istemiyordu.

— Acele edelim, dedi Courfeyrac, on beş dakika sonra iş işten geçmiş olacak.

— Yurtaşlar, diye ekledi Enjolras, burada cumhuriyetin kuralları ve genel oy hakkı geçerli. Kimlerin gitmesi gerektiğini kendiniz belirleyin.

İtaat edildi. Birkaç dakika sonra oy birliğiyle seçilen beş kişi saflardan çıktı.

— Beş kişiler! diye haykırdı Marius.

Sadece dört üniforma vardı.

— Tamam o zaman, dediler seçilen beşler, birinin burada kalması gerek.

Bunun üzerine, orada kimin kalıp kalmayacağı konusundaki özverili tartışma yeniden başladı. Herkes birbirine orada kalmamasını gerektiren gerekçeleri sıralıyordu.

- Seni seven bir karın var.
- Senin yaşlı bir annen var.
- Senin ne annen ne baban var, bakman gereken üç küçük kardeşin ne olacak?
- Sen beş çocuk babasıın.
- Sen daha on yedi yaşındasın, ölmek için çok gençsin, yaşamam gereklidir.

Bu yüce devrimci barikatlar kahramanlıkların buluşma noktalarıydı. Bu adamlar bu davranışlarını son derece olağan buluyorlardı.

— Acele edin, diye tekrarladı Courfeyrac.

Toplu halde Marius'e bağırdılar:

- Kimin kalması gerektigine siz karar verin.
- Evet, dedi beşi de, siz seçin, biz kabul edeceğiz.

Marius bir daha heyecanlanabileceğini hiç düşünmemiştir. Yine de bir insanı ölmesi için seçmek düşüncesiyle kanı çekildi. Yüzü solabildiğince soldu.

Kendisine gülümseyen ve her birinin gözleri tarihin derinliklerindeki Thermopylae'nin alevleriyle parlarken "Beni! Beni! Beni!" diye bağırıp beş kişiye doğru yürüdü.

Marius afallamış bir halde onları saydı; Hâlâ beş kişiydiler! Sonra bakışlarını dört üniformaya yöneltti.

O anda beşinci bir üniforma diğerlerinin üzerine düştü, âdeten gökten inmişti.

Beşinci adam kurtulmuştu.

Marius gözlerini kaldırıldığından M. Fauchelevent'i fark etti. Jean Valjean barikata girmiştir.

Ya bilgi aldığından, ya içgüdüsel olarak ya da tesadüf eseri Mondétour Sokağı'na girmiş, ulusal muhafiz üniformaları sayesinde yolda hiç sıkıntı çekmemiştir.

İsyancıların Mondétour Sokağı'na yerleştirdikleri nöbetçi tek bir ulusal muhafiz için alarm vermeye gerek duymamıştı. Onun sokağa girmesine izin verip içinden "Muhtemelen destek için geliyor ya da en kötü ihtimalle tatsak düşer,"

demişti. Durum nöbetçinin nöbetini bırakamayacağı ve görev yerini terk edemeyeceği kadar kritikti.

Herkes bakışlarını seçilen beş kişiye ve dört üniformaya sabitlediğinden Jean Valjean'ın tabyaya girdiğini kimse fark etmemiştir. Olan bitenleri görüp duyan Jean Valjean sessizce üniformasını çıkarmış ve diğerlerinin üzerine atmıştı.

Olağanüstü bir heyecan yaşıyorlandı.

— Bu adam kim? diye sordu Bossuet.

— Bu başkalarını kurtarmak isteyen bir adam, diye karşılık verdi Combeferre.

Marius ciddi bir ses tonuyla ekledi:

— Onu tanıyorum.

Bu tanıklık herkes için yeterliydi.

Enjolras Jean Valjean'a döndü:

— Yurttaş hoş geldiniz.

Ve ekledi:

— Burada herkesin öleceğini biliyorsunuz.

Jean Valjean hiç karşılık vermeden, üniformayı giymesi için kurtardığı isyancıya yardım etti.

V

Barikatın Zirvesinden Görünen Ufuk

Bu uğursuz saatte, bu korkunç mekânda herkesin ruh halinin ulaştığı en son ve doruk noktayı Enjolras'ın derin melankolisi temsil ediyordu.

Enjolras'ın içi devrim coşkusuya doluydu, yine de bu his mutlak ne kadar mutlak olabilirse o kadar mutlaktı, eksikleri vardı; Saint-Just'den çok etkilenmiş, Anarchar-sis Clootz'a yeterince ilgi göstermemiştir; bununla birlikte A B C Dostları Örgütü'nde Combeferre'in düşüncelerinin çekimine kapıldıktan sonra dogmatizmin dar kalıpların-

dan sıyrılmış, kendini ilerlemenin geniş ufkuna kaptırmış ve nihayet büyük Fransız Cumhuriyeti'nin devasa insanlık cumhuriyetine dönüşmesini kesin ve muhteşem bir evrim süreci olarak kabullenmişti. Acil çözüm gerektiren ve şiddet içeren koşullarda olan bitene hep şiddetle karşılık veriyordu ve Doksan Üç sözünün özetlediği o destansı ve ürkütücü akımın yandaşıydı.

Enjolras dirseklerinden birini karabinasına dayamış bir halde ayakta duruyor, yanından rüzgâr esiyormuş gibi ürperryordu; ölümün kol gezdiği yerlerde böyle durağan anlar yaşanır. Gözbebeklerinden iç âlemini yansitan sönmeye yüz tutmuş alevler yayılıyordu. Aniden başını kaldırdı; sarı saçları, yıldızdan yapılmış dört atlı arabanın üstündeki melek gibi arkaya devrildi, bu saçlar bir halenin alevlenmesiyle korkmuş bir aslanın yelesini andırıyordu, Enjolras:

— Yurttaşlar, geleceği gözünüzde canlandırabiliyor musunuz? diye haykırdı. Işıklarla aydınlanmış şehir caddeleri, kapı eşiklerindeki yeşil dallar, kardeş uluslar, adil insanlar, çocukların iyiliğini düşünen yaşıllar, yaşanan anı seven bir geçmiş, özgür düşünürler, özgür inananlar, sunağa dönüşmüş insan vicdanının Tanrı'yla doğrudan ilişki kurduğu bir din, kinsiz bir dünya, atölyelerin ve okulların kardeşliği, cezanın ve ödülün herkesin onayıyla verilmesi, herkesin iş sahibi olması, herkesin hak sahibi olması, her yanda barış, kansız, savaşsız bir dünya, mutlu anneler! Maddeye hâkim olmak ilk adım, ideali gerçekleştirmek ikinci adım. İlerlemenin şu ana kadar yaptıklarını düşünün. Eskiden, ilk insan kavimleri denizlere üfleyen yedi başlı yılanı, ateş püsküren ejderhayı, göklerin canavarı kartal kanatlı kaplunu, insanüstü görünen bu ürkütücü yaratıkları korkuya izliyordu. Yine de insan zekânın kutsal tuzaklarını kurup sonunda canavarları ele geçirdi. Yedi başlı yılanı alt ettik, ona artık buharlı gemi diyoruz; ejderhayı alt ettik, ona artık lokomotif

diyoruz; kartal kanatlı kaplansı alt etmek üzereyiz, ona da balon diyoruz. Prometheus'a özgür bu çalışmanın bittiği ve yedi başlı yıldandan, ejderhadan ve kartal kanatlı kaplandan oluşan üçlü antik yanılığının arabaya koşulduğu gün insan denizleri, ateşi, havayı ele geçirecek ve zamanında eski tanrılar kendisi için ne anlama geliyorsa bu kez kendisi dünyanın geri kalanı için o anlamını taşıyacak. Cesaret ve ileri! Yurttaşlar nereye gidiyoruz? İktidara geçen bilime, nesnelerin gücünün toplumun gücüne dönüşmesine, yaptırımı ve cezayı kendi içinde barındıran ve aleni bir şekilde uygulayan doğal yasaya, gerçeğin gündoğumuna benzeyen doğuşuna. Halkların birliğine, insanın bütünlüğüne gidiyoruz. Artık yalana, kurmacaya, asalaklığa yer olmayacak. Gerçek tarafından yönetilen gerçek, işte hedefimiz. Uygarlık, toplantılarını Avrupa'nın zirvesinde, daha sonra da kıtaların bağırsında, zekâının büyük parlamentosunda yapacak. Buna benzer bir şey daha önce de yaşanmıştı. Eski Yunan'da temsilciler meclisi biri tanrıların mekânı olan Delphes'de, diğerini kahramanların mekânı olan Thermopylae'de olmak üzere yılda iki toplantı yapardı. Avrupa'nın da, dünyanın da temsilciler meclisi olacak. Fransa o ulvi geleceği doğuracak güçte. Bu doğum XIX. yüzyıla damgasını vuracak. Eski Yunan'ın taslağını çizdiği eseri Fransa tamamlayacak. Feuilly, yiğit işçi, halk adamı, halkların adamı, beni dinle. Sana saygı duyuyorum. Öksüz olduğun için annen olarak insanlığı, baban olarak hakkı seçtin. Burada öleceksin, yani zaferde ulaşacaksın. Yurttaşlar, bugün bozguna uğrasak da, zafer kazansak da bir devrim yapmış olacağız. Yangınlar nasıl tüm şehri aydınlatırsa, devrimler de tüm insanlığı aydınlatır. Peki nasıl bir devrim yapacağız? Size söylediğim, Gerçeğin devrimini. Siyasi bakış açısına göre tek bir ilke vardır: İnsanın kendine egemen olması. Benin ben üzerindeki bu egemenliğine Özgürlik diyoruz. İki ya da üç egemenliğin bir araya geldiği yerde Devlet devreye girer. Ama bu bir araya geliste hiçbir feragat

yoktur. Her egemenlik kamu hukukunu oluşturmak için kendinden bir şeyler katar. Herkes aynı miktarda katkı sağlar. Herkesin herkes için özveride bulunmasına Eşitlik denir. Kamu hukuku herkesin hakkının herkes tarafından güvence altına alınmasından başka bir şey değildir. Herkesin herkesin hakkını korumasına Kardeşlik denir. İç içe geçen tüm bu egemenliklerin kesişim noktası toplumdur. Birleşme anlamına gelen bu kesişim, bir düğüm noktasıdır. Buna toplumsal bağ denir. Bazıları buna toplumsal sözleşme diyor, zaten bağ sözcüğü içinde sözleşmeyi de barındırdığından ikisi de aynı anlama geliyor. Eşitlik konusunda anlaşalım; çünkü özgürlük tepe noktasıyla, tabanda eşitlik var demektir. Yurttaşlar eşitlikçi toplum tüm bitki örtüsünün aynı hızada olması, birbirlerini kısırlaştıran kıskanç komşuluklardan, uzun ot demetleri ve kısa boylu meşelerden oluşan bir toplum değildir; hukucken tüm yeteneklerin aynı kanala boşalması, siyasi açıdan tüm oyların eşit değerde olması, din bakımından tüm vicdanların aynı hakka sahip olmasıdır. Eşitliğin temel düşüncüsü ücretsiz ve zorunlu eğitimdir. İşe alfabeyi öğrenme hakkından başlanmalıdır. Herkes için zorunlu ilköğretim, kapısı herkese açık olan ortaöğretim yasasıyla özdeş okullardan eşit bir toplum çıkar. Evet bilgi! Aydınlık! Aydınlık! Her şey aydınlichtan gelir ve onun içinde dönüşür. Yurttaşlar, XIX. yüzyıl büyktür, ama XX. yüzyıl mutlu olacaktır. O zaman hiçbir şey eskisine benzemeyecek; bugün olduğu gibi bir işgalden, bir yolsuzluktan, silahlı ulusların rekabetinden, kralların evliliği yüzünden uygurlığın kesintiye uğramasından, babadan oğula geçen tiranlıklardan, halkın kongrelerle paylaşılmasından, hanedanın yıkılmasıyla halkın parçalanmasından, sonsuzluğun köprüsünde karşı karşıya gelen iki dinin çatışmasından, açlıktan, sömüürüden, yoksullüğün neden olduğu fuhuştan, işsizliğin neden olduğu sefaletten, darağacından, kılıçtan, savaşlardan ve olaylar ormanındaki hiçbir eşkıyalıktan korkmaya gerek kalmayacak. Âdetâ

hiçbir olayın vuku bulmadığından söz edilebilecek. Herkes mutlu olacak. İnsanlık da dünya gibi yasasını uygulayacak; ruh ve yıldız arasındaki uyum yeniden sağlanacak; ruh gerçeğin, gerçek yıldızın etrafında dolanacak. Dostlar ne kadar kasvetli olursa olsun, size hitap ettiğim şu saatleri geleceğe yapılan yatırım olarak düşünün. Bir devrim bir aşamanın geçiş ücretidir. Ah! İnsanlık özgürleşecektir, ayağa kalkacaktır, teselli bulacaktır! Bu barikatı bu amaçla kurduk. Aşk çığlığı bir özverinin zirvesinden başka, nerede daha anlamlı olabilir? Kardeşlerim, burası düşünenlerin ve sefalet çekenlerin buluşma noktası; bu barikat kaldırırmış taşlarının, kalasların, demir yiğinlarının değil, düşüncelerin ve kederlerin bir araya gelmesiyle oluşturuldu. Sefalet burada idealle karşılaştı. Geceyi kucaklayan gündüz ona burada "Sen gelince öleceğim ve sen benimle yeniden doğacaksın," dedi. Tüm acıların birlikteğinden inanç fiskırır. Burada acılar son dakikalarını, düşünceler ölümsüzlüklerini yaşırlar. Bu can çekişme ve bu ölümsüzlük birbirine karışacak ve ölüm halini alacak. Kardeşler, burada ölen geleceğin parlaklısında olur. Şafakla aydınlanan bir mezara girmek üzereziz.

Susmasa da sözlerine ara veren Enjolras'ın dudaklarının kendi kendine konuşmuşcasına hareket ettiğini görenler ona bakıp ne söylediğini anlamak için kulak kesildiler. Alış kopmadı; ama uzun süren fisiltılar duyuldu. Söz bir esintidir, o yüzden zekânın titreyışı de yaprakların titreyişine benzer.

VI

Marius Şaşkınlığı, Javert Az ve Öz Konuşuyor

Marius'ün aklından geçenleri anlatalım.

Ruh halini hatırlıyoruz. Onun için her şey bir hayalde ibaretti. Zihni karışıkçı. Marius –ısrarla söyleyelim– karan-

lığın can çekişenlerin üstünde açılan geniş kanatlarının gölgesi altındaydı. Kendisini şimdiden mezarda, duvarın öte yanında hissediyor ve canlıların yüzünü bir ölüünün gözleriyle görüyordu. M. Fauchevent buraya nasıl gelmiş? Burada ne işi vardı? Marius kendine bu soruların hiçbirini sormadı. Zaten umutsuzluğumuzun sadece bizi değil, çevremizdekileri de sarmak gibi bir huyu vardır, herkesin ölmek için oraya gelmesi Marius'e mantıklı görünüyordu.

Sadece, yüreği burkularak Cosette'i düşündü.

Zaten M. Fauchevent onunla konuşmamış, ona bakmamış, Marius "Onu tanıyorum," diyene kadar onu fark etmemiştir.

Marius'e gelince, M. Fauchevent'in bu davranışını içini rahatlatıyor, böyle duygulara uygun düşecek bir sözcük kullanırsak, bu durum hoşuna gidiyordu. Hem kuşku hem saygı uyandırın bu gizemli adamlı konuşmasının kesinlikle mümkün olmadığını hissediyordu. Ayrıca onu uzun zamandır görmemiş olması Marius'ün çekingen ve ihtiyatlı kişiliği için bunu daha da imkânsız hale getiriyordu.

Seçilen beş kişi Mondétour Sokağı tarafından barikattan çıktı; tam anlamıyla ulusal muhafizlara benziyorlardı. İçlerinden biri ağladı. Ayrılmadan önce geride kalanlarla kucaklaştılar.

Yaşama geri gönderilen beş adam gittiğinde, Enjolras ölüme mahkûm edilen kişinin yanına, basık tavanlı salona gitti. Direğe bağlı Javert düşünüyordu.

— Bir şey lazım mı? diye sordu Enjolras.

Javert karşılık verdi:

— Beni ne zaman öldürreksiniz?

— Bekle. Şu anda bütün fişeklere ihtiyacımız var.

— O zaman bana içecek bir şey verin.

Ona bir bardak su veren Enjolras elleri bağlı olduğu için Javert'in suyu içmesine yardım etti.

— Hepsi bu kadar mı?

— Bu direk beni rahatsız ediyor, dedi Javert. Beni bütün gece böyle bıraktığınıza göre hiç de düşünceli değilsiniz. Beni dilediğiniz gibi bağlı tutun, ama şunun gibi bir masanın üzerine yatırın.

Ve başıyla M. Mabeuf’ün cesedini işaret ediyordu.

Hatırlanacağı gibi salonun ucunda kurşunların eritildiği ve fişeklerin hazırlandığı uzun ve geniş bir masa vardı. Fişekler hazırda ve tüm barut kullanılmıştı, haliyle masanın üstü boşalmıştı.

Enjolras’ın talimatı üzerine dört isyancı Javert’i direğe bağlayan ipleri çözdü. İpler çözülürken, beşinci isyancı da göğsüne bir süngü dayamıştı. Ellerini arkadan, ayaklarını da darağacına gidenler gibi ancak minik adımlar atacak ölçüde sağlam kamçı ipiyle bağladılar ve salonun ucundaki masaya kadar yürütüp oraya yatıldıkları sonra ipi beline doladılar.

Daha güvenli olması için boynuna bir ip geçirip tüm kaçış girişimlerini engelleyen ve cezaevlerinde kelepser denen tarzda bağladılar, ipi midesinin üzerine indirip bacaklarının arasından geçirerek yeniden ellerine bağladılar.

Javert öyle bağlanırken, kapının eşiğinde duran bir adam onu dikkatle izliyordu. Bu adamın gölgesini fark eden Javert başını ona doğru çevirdi. Gözlerini kaldırıldığından Jean Valjean’ı tanıdı. Hiç ürpermeden gözkapaklarını kibirle kapadı ve şunları söylemekle yetindi: “Başka ne beklenebilirdi ki?”

VII

Durum Ciddileşiyor

Gün hızla doğsa da, tek bir pencere açılmıyor, hiçbir kapı aralanmıyordu; bu uyanış değil şafaktı. Chanvreerie Sokağı’nın barikatın karşısında kalan ucu askerler tara-

fından boşaltılmıştı ve şu an için sessiz görünüyor, gelip geçenlere kasvetli bir dinginlikle yol veriyordu. Saint-Denis Sokağı Thebai'deki Sfenks yolu gibi sessizdi. Güneşin yansımاسının beyazlaştırdığı kavşaklarda tek bir canlı rastlanmıyordu. Hiçbir şey ıssız sokakların aydınlığı kadar kasvetli olamaz.

Hiçbir şey görülmüyor, hiçbir şey duyulmuyordu. Belli bir uzaklıkta gizemli bir hareketlilik vardı. Kritik anın yaklaştığı kesindi. Dün akşam olduğu gibi nöbetçiler geri çekilmişti, ama bu kez hepsi birden.

Beş kişinin gidişinden sonra yükseltilen barikat ilk saldırıkine kıyasla güçlüydü.

Haller bölgesini inceleyen nöbetçinin söylediklerini dikkate alan Enjolras, arkadan saldırılması ihtimaline karşı ciddi bir önlem olarak o zamana kadar açık olan Mondétour Sokağı'na bir barikat kurdurma kararı aldı. Birkaç evin önündeki kaldırımlar söküldü. Böylece, önde Chanvreerie, solda Cygne, sağda Mondétour sokaklarının önünü tıkayan üç barikat içeri girmeyi olanaksız kılıyordu; orada sıkışıp kalmışlardı. Üç barikat vardı, ama çıkış yoktu.

— Kale, ama fare kapanına benzıyor, dedi Courfeyrac gülerek.

Enjolras Bossuet'nin "fazladan sökülmüş" dediği otuz kadar kaldırım taşını meyhanenin kapısının önüne yiğirdi.

Şimdi saldırının beklentiği yere öyle derin bir sessizlik hâkimdi ki Enjolras herkese mevzilenme talimatı verdi.

Herkese birer bardak cin dağıtıldı.

Hiçbir şey saldırıyı bekleyen bir barikat kadar ilginç olamaz. Herkes tiyatrodaki gibi kendi yerini seçer. Yan yana, dirsek dirseğe, omuz omuza durulur. Bazıları kendilerine taşlardan iskemle yapar. Bir duvarın köşesi riskliyse oradan uzaklaşılır, korunaklı bir çıkıştı bulunur, oraya sığınılır. Solaklar değerli olduğu için diğerlerine uygun gelmeyen yerlere mevzilenirler. Birçoğu oturarak savaşmaya hazırlanır. İnsan

öldürmek için zahmetsiz, ölmek için rahat bir yer ister. O kasvetli Haziran 1848 çatışmasında, bir çatının üstünde savaşan usta bir nişancı kendisi için bir Voltaire koltuğu⁴ getirmiş, orada bir kurşuna hedef olmuştu.

Komutan savaş hazırlığı talimatı verir vermez, tüm karmaşa sona erer, çekişmeler, fısıltılar, gizli konuşmalar, laf atmalar kesilir; zihindeki tüm düşünceler değişir ve saldırının bekleyişine yoğunlaşır. Saldırıdan önce kaos halindeki barikat saldırısı sırasında discipline kavuşur. Tehlike asayışi sağlar.

Enjolras çift namlulu karabinasını alıp bir mazgalın kenarına iliştiğinde herkes sustu. Kaldırım taşlarından oluşan duvar boyunca hafif bir çitirtı yankılındı. Bunlar doldurulan tüfeklerin sesiydi.

Zaten davranışlar her zamankinden daha ağırbaşlı, daha kendinden emindi; özverinin aşırısı insanı güçlendirir; hiç umutları yoktu, ama umutsuzlukları vardı. Umutsuzluk bazen Vergilius'un dediği gibi zaferi getiren son silahı. En olağanüstü çözümler en garip kararlardan çıkar. Ölümün gemisine binmek bazen deniz kazasından kurtulmak anlamına gelir ve tabutun kapağı kurtuluş salına dönüşür.

Dün akşam olduğu gibi tüm dikkatler şu an hava aydınlandığı için görülür hale gelen sokağın ucuna yönelmişti.

Bekleyiş uzun sürmedi. Saint-Leu tarafında yeniden bir hareketlenme başladı, ama ilk saldırıdırakine benzemiyordu. Zincirlerin çalkantısından, bir kütlenin endişe verici sarsıntısından, kaldırım taşlarının üzerinde sıçrayan tuncun şıngırtısından oluşan görkemli bir gümbürtü kasvetli bir demir yığınının yaklaşlığını haber veriyordu. Çıkarların ve düşünelerin verimli akışı için inşa edilmiş ve savaş araçlarının tekerleklerinin dehset verici gürültüsüne alışık olmayan bu eski, dingin sokaklar derinden sarsılıyordu.

⁴ İlk kez 19. yüzyılda üretilen arkası geniş ve yüksek, kendisi alçak bir koltuk modeli. (e.n.)

Tüm savaşçılar gözlerini sokağın ucuna dikmişti, gözbecklerinden acımasızlık okunuyordu.

Bir top belirdi.

Ateşlenmeye hazır topu iten topçulardan ikisi kundağıн, dördü tekerleklerin başındaydı; diğerleri mühimmət sandıklarıyla onları izliyorlardı. Yanan fitilin dumanı görüülüyordu.

— Ateş! diye bağırdı Enjolras.

Tüm barikatın korkunç bir gürültüyle ateş açmasının ardından her yanı kaplayan bir duman bulutunun birazdan dağılmasıyla top ve askerler yeniden belirdi; topçular topu acele etmeden, ağır adımlarla barikatın karşısına doğru itiyordular. Vurulan yoktu. Topçu birliğinin komutanı namluyu yükseltmek için kamayı dengeleyerek dürbünüň doğrultan bir astronomun ciddiyetiyle hedefini belirledi.

— Bravo topçular! diye bağırdı Bossuet.

Ve tüm barikat alkışlamaya başladı.

Bir an sonra, yolun tam ortasındaki su birikintisinin üzereine düzgün bir şekilde yerleştirilen topun namlusu barikatın karşısına bir canavarın ağızı gibi dikilmişti.

— Hadi neşelenin! dedi Courfeyrac. İşte canavar karşımızda. Fiskeden sonra yumruk. Ordu iri pençesini bize doğru uzatıyor. Barikat cidden sarsılacak. Yayılm ateşi yoklar, top ele geçirir.

— Bu tunçtan yapılmış yeni model bir sekizlik. Bu toplarda kalayın bakıra oranı yüzde onu aşarsa parçalanma riski artar. Kalayın fazlası onların katılıklarını azaltır. O zaman falyada oyuklar ve girintiler oluşur. Bu tehlikeyi önleyip ateşi güçlendirmek için XIV. yüzyıldan kalma bir geleneğe başvurup çemberleme yapmak ve topu kamasından namlusuna kadar lehimlenmeden bir araya getirilmiş çelik halkalarla sarmalamak gereklidir. Şimdi gerekli onarımlarla yetiniliyor; falyadaki oyukların ve deliklerin nerede oldukları uçlarında demir pençeler bulunan çubuklarla saptanıyor. Ama daha iyi bir yöntem var, Gribauval'ın devingen yıldızı.

— XVI. yüzyılda toplarda yiv açarlardı, dedi Bossuet.

— Evet, dedi Combeferre, böylece atış gücü artırılıyor ama hedefi tutturma şansı azalıyordu. Kısa menzilli atışlar da gülleinin hareketi istenen kesinliği sağlayamaz, parabolün yay uzunluğu abartılıdır, gülleinin güzergâhi topla hedef arasındaki mevzileri vuracak kadar doğrusal değildir, düşmanın yakınılığı ve ateşleme hızı istenilen konumda değilse göğüs göğüse çarisma gerekebilir. XVI. yüzyılın yivli toplarının güllelerinin havada çizdiği eğrinin kısa olması yüklenen barutun eksikliğinden kaynaklanıyordu, bu tür toplara yetenince barut koymamak, kundağın güvence altına alınması gibi balistik mekanizmalar açısından zorunluydu. Netice itibarıyla bu despot top her istediğini yapamaz; güç büyük bir zaافتir. Bir top güllesi saatte altı yüz fersah hızla yol alır; oysa ışığın hızı saniyede yetmiş bin fersahtır. İşte Tanrı'nın Napoléon karşısındaki üstünlüğü buradadır.

— Tüfekleri doldurun, dedi Enjolras.

Barikatın duvarı top atışına dayanabilecek miydi? Gülle bir gedik açacak mıydı? Sorun buydu. İsyancılar tüfeklerini doldururken, topçular da topu dolduruyorlardı.

Tabyada endişe had safhadaydı.

Topun ateşlenmesiyle korkunç bir gümbürtü koptu.

— İşte geldim! diye haykırdı neşeli bir ses.

Gülle ve Gavroche aynı anda barikata girmiştir.

Cygne Sokağı'ndan gelen Gavroche Petite-Truanderie dönemecine açılan küçük barikatı çevik bir hamleyle aşmıştır.

Gelişi barikatta gülleden daha büyük bir etki yaratmıştır.

Yıkıntıların arasına gömülüen gülle sadece omnibüsün bir tekerlegini kırmış ve Anceau'nun eski yük arabasının işini bitirmiştir.

Bu durum karşısında barikattakiler gülmeye başladilar.

— Devam edin, diye bağırdı Bossuet topçulara.

VIII

Topçular Ciddiye Alınmaya Başlıyor

Herkes Gavroche'un etrafına toplandı.

Ama bir şeyler anlatacak zaman bulamadı. Marius titreyerek onu bir kenara çekti.

— Burada ne işin var?

— Şu işe bakın! dedi çocuk. Ya sizin?

Ve destansı küstahlığıyla bakişlarını Marius'e sabitledi.

İki gözbebeği de kibirli bir aydınlıkla genişledi.

Marius sert bir ses tonuyla devam etti:

— Buraya geri dönmeni kim söyledi? En azından mektubumu adresine teslim ettin mi?

Mektup konusunda Gavroche'un vicdanı rahat değildi. Barikata hemen geri dönmek için mektubu iletmesi gereken kişiye vermek yerine başından savmıştı. Kendi kendine mektubu yüzünü bile seçemediği bir adama emanet etmekle biraz hatalı davranışlığını itiraf etmek zorunda kaldı. Adamın başında şapkası olmadığı doğrudydu, ama bu yetmezdi. Bu yüzden kendini hafifçe paylıyor, Marius'ün yakınımlarından çekiniyordu. İşin içinden sıyrılmak için en basit yola başvurup iğrenç bir yalan attı.

— Yurttaş, mektubu kapıcıya verdim. Matmazel uuyordu. Uyandığında mektup elinde olacak.

Bu mektubu gönderirken Marius'ün iki amacı vardı: Cosette'le vedalaşmak ve Gavroche'u kurtarmak. İstediğinin yarısıyla yetinmek zorunda kaldı.

Aklına bu mektubun gönderilmesiyle M. Fauchelevant'ın barikata gelmesi arasında bir bağlantı olabileceği geldi. Gavroche'a M. Fauchelevant'ı gösterdi.

— Bu adamı tanıyor musun?

— Hayır, dedi Gavroche.

Gerçekten de Gavroche, hatırlayacağımız gibi Jean Val-jean'ı gece karanlığında görmüştü.

Marius'ün zihnindeki karmaşık ve kuşkulu endişeler kayboldu. M. Fauchevent'in siyasi düşüncelerini biliyor muydu? M. Fauchevent belki de cumhuriyetçiydi. Bu çalışma alanına gelmesinin tek nedeni buydu.

Bu arada barikatın diğer ucuna giden Gavroche bağırıyordu: "Tüfeğimi verin!"

Courfeyrac ona tüfeğini verdi.

Gavroche "yoldaşlarım" diye hitap ettiği isyancılara barikatın tamamen kuşatıldığını, kendisinin de içeri güçlükle girebildigini söyledi. Petite-Truanderie Sokağı'nda süngüleri parıldayan bir tabur Cygne Sokağı'nı kontrol altında tutuyordu; karşı tarafta muhafiz birliği Prêcheurs Sokağı'nda bekliyordu. Karşlarında ise Paris ordusunun büyük bir bölümü vardı.

Gavroche verdiği bu bilgilerin ardından ekledi:

— Onların canlarına okumanızı istiyorum.

Bu arada Enjolras girdiği oyuntuda etrafi dinliyordu.

İlk atıştan hoşnut kalmayan saldırganlar ikinci atışı yapmamışlardı.

Bir piyade birliği sokağın ucuna, topun arkasına gelmişti. Kaldırıım taşlarını söken askerler kendilerine barikatın tam karşısında yaklaşık yarı metrelük bir siper yapıyorlardı. Bu siperin sol köşesinde Saint-Denis Sokağı'nı tutan bir banliyö taburunun başı görünecekti. Etrafi gözleyen Enjolras gülle kutularının mühimmat sandığından çıkarılırken yol açtığı garip gürültüyü duyar gibi oldu ve komutanın namlunun ağını hafifçe sola doğru eğdiğini gördü. Ardından topçular topu doldurmaya başladı. Topçuların komutanı fitili eline alıp falyaya yaklaştırdı.

— Başlarınızı öne eğin, duvara yaslanın! Ve herkes barikatın önünde diz çöksün! diye bağırdı Enjolras. Gavroche'un gelmesi üzerine mevzideki yerlerinden ayrılan ve meyhane-

nin önüne dağılan isyancılar barikata doğru koştular; ama Enjolras'ın emrini yerine getirmelerinden önce top korkunç bir gürültüyle ateşlendi.

Tabyanın kenarındaki açıklığı hedef alan gülle duvardan sekmiş ve iki isyancının ölmesine, üçünün de yaralanmasına sebep olmuştu.

Böyle giderse barikat dayanamazdı, gülle içeri giriyyordu. Keder dolu bir uğultu yankılandı.

— İkinci atışı engelleyelim, dedi Enjolras.

Ve karabinasını o sırada falyaya doğru eğilmiş bir halde hedefi tespit etmeye çalışan komutana yöneltti.

Bu genç, yakışıklı, sarışın, temiz yüzlü topçu çavuşunun mükemmelçe savaşlara son verecek olan bu seçilmiş ve ürkütücü silaha yakışan zeki bir ifadesi vardı.

Enjolras'ın yanında ayakta duran Combeferre bu genci izliyordu.

— Ne yazık! dedi. Bu savaşlar ne iğrenç! Krallar olma-
yınca savaşlar da olmayacak. Enjolras nişan aldığıن şu çavuşu fark etmiyorsun. Düşünsene, yakışıklı bir delikanlı;
yürekli; çok iyi bir eğitim aldığı, zeki olduğu anlaşılıyor, bir
annesi, bir babası, muhtemelen bir sevgilisi var; en fazla yir-
mi beş yaşında; senin kardeşin olabilirdi.

— Olabilirdi, dedi Enjolras.

— Evet, diye ekledi Combeferre, benim kardeşim de ola-
bilirdi. Onu öldürmeye lim.

— Beni rahat bırak. Bunu yapmam gerekiyor.

Ve Enjolras'ın heykeli andıran yanağından bir damla gözyaşı sızıldı.

O sırada karabinasının tetiğini çekmesiyle mermi şimşek gibi fırladı. Topçu kollarını öne doğru uzatıp, başına soluk almak istermişcesine kaldırarak kendi etrafında iki kere döndü, ardından yanlamasına topun üzerine düştü ve orada hareketsiz kaldı. Sırtından kanlar sızyordu. Mermi göğsünü delip geçmişti, ölmüştü.

Onu taşımaları ve yerine birini bulmaları gerekecekti.
Böylece birkaç dakika kazanılmıştı.

IX

Eski Kaçak Avcı Yeteneğinin Kullanılması ve 1796'daki Mahkûmiyyette Gerekçe Gösterilen O Hedefini Şaşmaz Tüfek Atışı

Barikatta tartışmalar sürüyordu. Topçu ateşi yeniden başlayacaktı. Bu ateşe çeyrek saatten fazla dayanamazlardı. Gullenin etkisini kesinlikle hafifletmek gerekiyordu.

— Oraya bir şilte koymak lazım, dedi Enjolras.
— Elimizde yok, diye karşılık verdi Combeferre, şiltelerde yaralılar yatıyor.

Meyhanenin köşesindeki bir taşın üzerine oturup tüfeğini bacaklarının arasına almış olan Jean Valjean o ana kadar çatışmalara hiç katılmamıştı ve etrafındaki isyancıların “İste işe yaramayan bir tüfek,” dediklerini duymuyordu bile.

Enjolras'ın emri üzerine ayağa kalktı.

Hatırlanacağı gibi Chanvreerie Sokağı'nda toplanıldığı sırada, mermileri öngören yaşlı bir kadın şiltesini penceresinin önüne koymuştu. Bu pencere barikatın biraz dışında kalan altı katlı bir binanın çatı katındaydı. Enlemesine gerilmiş şilteyi alttan çamaşırların asıldığı iki çubuk destekliyor, üstten de uzaktan sicime benzeyen ve çatı penceresine çakılmış çivilere tutturulmuş iki ip tutuyordu. Bu iki ip gökyüzünde iki tel saç gibi görünüyordu.

— Biri bana çift namlulu bir karabina verebilir mi? dedi Jean Valjean.

Enjolras yeni doldurduğu tüfeğini ona uzattı.

Çatı penceresine nişan alan Jean Valjean ateş etti. Şiltenin iplerinden biri kopmuştu.

Şimdi şilteyi bir ip tutuyordu.

Jean Valjean tüfeğini ikinci kez ateşlediğinde ikinci ip pencerenin camına doğru savruldu. İki çubuğun arasından kayan şilte yola düştü.

Barikattan alkış sesleri yükseldi.

Herkes:

— İşte bir şilte, diye bağıriyordu.

— Evet, dedi Combeferre, ama onu almaya kim gidecek?

Gerçekten de şilte barikatın dışına, kuşatanlarla kuşatılanlar arasına düşmüştü. Üstelik topçu çavuşunun öldürülmesine öfkelenen askerler birkaç saniyeden beri kaldırım taşlarından yaptıkları siperlerde yüzükoyun yapmış, zorunlu olarak kesilen topçu ateşini telafi etmek üzere barikata ateş açmışlardı. İsyancılar mermi harcamamak için bu atşe karşılık vermiyorlardı. Yayılm ateşi barikatın duvarında etkisini kaybetse de, mermilerle dolan sokağın görüntüsü ürkütücüydü.

Kenardaki aralıktan çıkışip sokağa dalan Jean Valjean mermi yağmurunun ortasında şilteyi yerden alıp sırtına attı ve barikata geri döndü. Şilteyi aralığa topcuların göremeyeceği şekilde yerleştirdi.

Ardından topçu ateşini beklediler.

Atış gecikmedi.

Top kükreyerek iri saçmalardan oluşan güllesini kustu. Ama bu kez sekme olmadı. Saçmalar şilteye gömüldü. İstenen sonuç alınmış, barikat korunmuştu.

— Yurtaş, cumhuriyet size minnettar, dedi Enjolras.

Bu sahneye hayran kalan Bossuet gülerek haykırdı:

— Bir şiltenin bu kadar güçlü olması ahlaka uygun değil. Eğilip bükülenin şimşekler saçana karşı zaferi. Ama olsun, topun etkisini yok eden şilte sen bin yaşa!

X

Gün Ağarması

O sırada Cosette uyanıyordu.

Dar, temiz, mütevazı odasının doğuya, evin arka avlusuna bakan uzun bir penceresi vardı.

Cosette Paris'te olup bitenler hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Önceki gece ortaklıklarda yoktu, Toussaint "Çatışma var," dediğinde o çoktan odasına çekilmişti.

Cosette kısa ama derin bir uyku çekmişti. Belki de küçük yatağının bembeяз çarşafları sayesinde tatlı rüyalar görmüştü. Aydınlığın ortasında bir adam, Marius belirmişti. Gözlerine güneş vurunca uyanmıştı ki ışık yüzünden rüyasının devam ettiğini sandı.

Rüyadan çıkardığı ilk düşünce neşeliydi. Cosette tamamen rahatladığını hissediyordu. Jean Valjean'ın birkaç saat önceki ruh halindeydi, felaketten tamamen kaçınıyordu. Nedenini bilmeden var gücüyle umut etmeye başladı. Ardından yüreği daraldı. Marius'ü görmeyeli üç gün olmuştu. Ama mektubunu aldığı, nerede oturduğunu bildiğini, zekâsı sayesinde kendisine ulaşmanın bir yolunu bulacağını düşündü. Kendi kendine hava iyice aydınlandırsa da, güneşin ışınları çok yatay geldiğinden daha erken olduğunu, yine de Marius'ü karşılaşmak için kalkması gerektiğini söyledi.

Marius olmadan yaşayamayacağını hissediyor ve bu da ona yetiyordu, Marius gelecekti. Hiçbir aksiliği kabul edemezdi. Her şey kesindi. Üç gün acı çekmesi çok korkunçtu. Marius'ü üç gün görememek, aman Tanrım ne kadar dehşet vericiydi. Ama artık Tanrı'nın acımasız muzipliği, geçmişte kalmış bir deneyimdi, Marius gelecek, iyi haberler getirecekti. İşte gençlik böyledir; gözyaşlarını hemen siler, acı çekmeyi anlamsız bulup reddeder. Geleceğin, geleceğin ta

kendisi olan “bilinmez” karşısındaki gülümsemesidir gençlik. Mutlu olmak ona göre doğaldır. Onun soluk alışverisi âdetâ umut doludur.

Cosette Marius’ün bir gün sürecek yokluğu hakkında söylediğlerini, yaptığı açıklamaları hatırlayamıyordu. Herkes yere düşen bozuk bir paranın nasıl gizlendiğine, büyük bir ustalıkla kendini görünmez kıldığına tanık olmuştur. Bize aynı oyunu oynayan düşünceler vardır; beynimizin bir köşesine büzüşüp kaybolduklarında, onu belleğin kayıt defterine geri getirmek imkânsızdır. Cosette hafızasının gösterdiği bu yararsız çabaya içerliyor, Marius’ün söylediği sözleri unutmakla hata ettiğini, bunun bir suç olduğunu düşünüyordu.

Yataktan çıkıp ruhunu duayla, yüzünü suyla temizledi.

Gerekirse okuyucuya bir gerdek odasına sokabiliriz, ama genç bir kızın odasına sokmamız mümkün değil. Mışralar buna az da olsa cesaret edebilir, düzyazı ise bunu yapmamalıdır.

Orası henüz açmamış bir çiçekin içi, gölgdedeki bir beyazlık, bir zambağın güneşten önce hiçbir erkeğin görmemesi gereken mahrem hücresidir. Kadın kutsal bir goncadır. Örtüsü açılmış o masum yatağı, kendinden bile korkan o hayran olunası yarı çıplaklılığı, bir terliğin içine sığınan o beyaz ayağı, sanki ayna kendisini izleyen bir gözbebeğiymiş gibi ayna karşısında örtünen o göğüsleri, bir mobilya gıcırtısı ya da yoldan geçen bir arabanın gürültüsüyle omuzları örtmek için aceleyle yukarı çekilen o bluzu, bağlanan kordonları, iliklenen düğmeleri, kopçaları, o titreyişleri, soğuk ve utançtan ürpermesi, tüm hareketlerindeki zarif ürkükliği, korkacak hiçbir şey olmadığı halde âdetâ kanatlanan o endişeyi, giyinmenin şafağın bulutları gibi peş peşe gelen o çekici evrelerini anlatmak yakışık almaz ve şöyle bir sözünü etmek bile aşırı kaçar.

İnsan yataktan kalkan bir kız karşısında, doğan bir yıldız karşısında olduğundan daha dindar olmalıdır. Ona ulaşabilme olasılığı saygıyı daha da artırmalıdır. Şeftalinin tüyü, eriğin üzerindeki nemi, kar tanesinin ışıldayan kristali, kelebeğin çiçek tozlarıyla kaplı kanatları iffetin ne olduğunu bilmeyen bu iffetlinin yanında çok daha degersiz kalırlar. Bir düş parıltısından ibaret olan genç kız henüz heykele dönüşmemiştir. Yatağı idealin karanlık bölmesinde gizlidir. Bakışların aşırıya kaçan dokunuşları bu belli belirsiz alacakaranlığı rahatsız eder.

Bu yüzden biz de Cosette'in uyanmasını izleyen bu hoş küçük kargaşadan hiç söz etmeyeceğiz.

Bir Doğu masalı Tanrı'nın gülü beyaz yarattığını, ama goncanın hafifçe açtığı sırada Âdem'in bakışlarıyla karşılaşca utanıp pembeleştiğini anlatır. Onlara duyduğumuz derin saygından dolayı genç kızlar ve çiçekler karşısında dili tutulanlardanız.

Hızla giyinen Cosette saçlarını tarayıp şekil verdi, bu iş kadınların saç buklelerini firketelerle tutturmadıkları, saçlarına bigudiler sarmadıkları o dönemde çok kolaydı. Sonra pencereyi açıp sokakta, binanın bir köşesinde, yolun kenarında Marius'ü görebileceği umuduyla bakışlarını gezdirdi. Ama dışarıda hiçbir şey görülmüyor, oldukça yüksek duvarlarla çevrili arka avludan ancak birkaç bahçe seçilebiliyordu. Cosette bu bahçelerin iğrenç görünüşünü düşündü; hayatında ilk kez çiçekleri çirkin buluyordu. Köşe başındaki bir su birikintisi bile gözüne daha hoş görünürdü. Marius'ün yukarıdan gelebileceğini düşünür gibi gökyüzüne baktı.

Aniden gözyaşlarına boğuldu. Bunun nedeni duygusal değişimi değil, umutlarının birdenbire söməsiydi. Belli belirsiz korkunç bir şeyler olduğunu hissetti. Gerçekten de olaylar solunan havadan sezilebilir. Kendi kendine hiçbir şey-

den emin olmadığını, birinin ortadan kaybolmasının onu kaybetmek anlamına geldiğini söyledi ve Marius'ün gökten inebileceği düşüncesini sevimli değil kasvetli buldu.

Sonra, gençliğin geçici bulutları gibi sakinleşip umutlandı ve yüzüne bilincinde olmadan Tanrı'ya güvenen bir gülümseme yayıldı.

Herkesin hâlâ uykuda olduğu eve taşraya özgü bir sessizlik hâkimdi. Tek bir pencere kanadı bile açılmamıştı. Kapıcının odası kapalıydı. Toussaint kalkmamıştı ve Cosette doğal olarak babasının uyuduğunu düşündü. Açı çekmişti, daha da çekmesi gerekiyordu; içinden babasının kendisine kötü davranışlığını söylüyor, Marius'e güveniyordu. Böyle bir ışığın ortadan kaybolması imkânsızdı. Ara sıra biraz uzaklardan gelen boğuk sarsıntılar duyuyor, kendi kendine "Arabacı kapılarının bu kadar erken saatte açılıp kapanması çok garip," diyordu. Bunlar barikatı döven topun sesleriyydi.

Cosette'in penceresinin biraz aşağısında, duvarın simsiyah olmuş kenar taşının üzerinde bir keçisağan kuşu yuvası vardı; yuva taşın kenarına doğru biraz çıkıştı yaptığından, yukarıdan bakıldığından bu küçük cennetin içi görülebiliyordu. Anne kanatlarını yavruların üzerinde yelpaze gibi açmıştı; baba uçup gidiyor, birazdan gagasındaki yiyecekler ve öpücüklerle geri dönüyordu. Doğan güneş bu mutlu sahneyi yıldızlarla süslüyordu. O büyük "Üreyiniz" yasası o yuvada güleç ve saygın bir ifadeyle beliriyor ve bu tatlı gizem sabahın görkeminde kendini ele vermeye başlıyordu. Saçları güneşte dalgalanan, hayallerle dolu ruhu içерiden aşkla, dışarıdan şafakla aydınlanan Cosette o anda Marius'ü düşündüğünü kendine bile itiraf edemeden, gayırihtiyarı öne eğildi ve bu kuşlara, bu aileye, dişiye, erkeğe, yavrulara bir kuş yuvasının bir genç kızda yaratacağı kafa karışıklığıyla bakmaya başladı.

XI

Hedefi Asla Şaşırınayan Ama Kimseyi Öldürmeyen Tüfek

Saldırganlar ateşi kesmemiştir. Yayılm ateşi ve top ateşleri büyük bir hasara yol açmadan birbirini izliyordu. Sadece Corinthe Meyhanesi'nin birinci katının iri saçmalar ve mermilerle delik deşik olan pencereleri göçmeye yüz tutmuştu. Oraya mevzilenen isyancılar geri çekilmişlerdi. Zaten bu barikat saldırılarda kullanılan bir taktiktı; uzun süre ateş edilir, eğer isyancılar karşılık verme yanlışına düşerlerse mühimmatları bu sayede tüketilmiş olurdu. Barikattan az ateş edilmeye başlanınca, mermilerin ve barutun tükendiği fark edildiğinde saldırıyla geçilirdi. Enjolras bu tuzağa düşmediği için barikat yayılm ateşine karşılık vermiyordu.

Her top ateşinde kibirli bir kücümsemenin belirtisi olarak diliyle yanağını şişiren Gavroche:

— Çok güzel, paçavraları yırtın, sargı bezine ihtiyacımız var, diyordu.

Yayılm ateşinin barikatı hiç de zorlayamadığını söyleyen Courfeyrac da topa söyle sesleniyordu:

— Dostum, işin çok zor.

Çatışmalarda balolarda olduğu gibi entrikalar döner. Tabyanın sessizliği yüzünden endişelenmeye başlayan saldırganlar beklenmedik bir tuzaktan kaygılanıyor; bu sarıslmayan, aldığı darbelere karşılık vermeyen taş yiğininin ardında neler olup bittiğini görme ihtiyacı hissediyorlardı. İsyancılar aniden komşu binanın çatısında, güneşte parlayan bir miğferi fark ettiler. Yüksek bir bacaya sırtını yaslamış bir itfaiye eri oradan etrafı gözetliyordu. Gözlerini barikata dikmişti.

— İşte can sıkıcı bir baykuş, dedi Enjolras.

Jean Valjean karabinasını Enjolras'a geri vermişti, ama yanında kendi tüfeği vardı.

Hiçbir şey söylemeden itfaiye erine nişan aldı ve bir an sonra bir merminin hedefi olan miğfer gürültüyle sokağa düştü. Ürken itfaiyeci apar topar gözden kayboldu.

Onun yerini ikinci bir gözlemci, bir subay aldı. Tüfeğini dolduran Jean Valjean yeniden nişan alıp subayın miğferini askerin miğferinin yanına yolladı. Israrçı davranışmayan subay hızla geri çekildi. Bu kez mesaj alınmıştı. Çatının üzerinde bir daha kimse görünmedi ve barikatın gözetlenmesinden vazgeçildi.

— Adamı neden öldürmediniz? diye sordu Bossuet.
Jean Valjean cevap vermedi.

XII

Düzenin Yandaşı Düzensizlik

Bossuet Combeferre'in kulağına mırıldandı:

— Soruma yanıt vermedi.

— Bu adam tüfek mermisiyle iyilik yapıyor, diye karşılık verdi Combeferre.

Artık geçmişte kalan bu döneme ait bazı anıları saklayanlar 1832 Haziran'ında banliyöden gelen ulusal muhafiz birliğinin isyancılarla yiğitçe çarıştığını bilirler. Ayaklanmanın işleri kesatlaştırdığını, dans salonlarının boş kaldığını gören Pantin, Vertus ya da Cunette meyhanelerinin sahipleri aslan kesilip koltuk meyhanelerinin temsil ettiği düzeni kurtarmak için canlarını feda ediyorlardı. O hem burjuva hem kahramansı dönemde düşüncelerin şövalyeleri, çıkarların da silahşorları vardı. Dörtülerin yavanlığı eylemlerin yiğitliğinden bir şey eksiltmiyordu. Para yiğinlarının erimesi bankacılara Marseillaise'i söyletiyordu. Destansı bir ruhla para kasaları için kan dökülüyordu, vatanın minyatür versiyonu olan işyerleri Spartalılara özgü bir coşkuyla savunuluyordu.

Aslında tüm bu yaşananlara büyük bir ciddiyet damgasını vurmuştu. Bunlar, dengeye kavuşacakları güne dek birbiriyle çarışan toplumsal unsurlardı.

Bu dönemin bir başka özelliği hükümet yandaşlığına (düzen partisinin barbarsası) anarşinin karışmasıydı. Disiplinsizlikle düzenin yanında yer alınıyordu. Davul bir ulusal muhafiz albayının emriyle ansızın garip bir hava çalmaya başlar, bir yüzbaşı keyfince ateşe atılır, bir ulusal muhafiz “kafasına göre” ve kendi hesabına çarşıırıldı. Karmaşanın doruk noktasına ulaştığı kriz günlerinde astların emirlerinden çok kendi içgüdüleriyile hareket ediyorlardı. Düzenli ordunun içinde Fannicot gibi kılıç ustası ya da Henri Fonfrede gibi kalem ustası olan gerillalar vardı.

Uygarlık –o dönemde ne yazık ki ilkelerin bütünlüğünden çok çıkar birliklerince temsil ediliyordu– tehlikedeydi ya da öyle olduğunu sanıyordu; bir yardım çığlığı atıyor, herkes bir araya gelip onu kendince savunuyor, koruyor, herkes toplumu kurtarma görevini kendi üzerine alıyordu.

Bu çabalar bazen katliama varıyordu. Kendini ayrıca askerî mahkemenin yetkisiyle donatan bir ulusal muhafiz birliği yakalanan bir isyancıyı beş dakika içinde yargılayıp kurşuna diziyordu. Kendiliğinden ortaya çıkan bu kararlardan biri Jean Prouvaire'in ölümüne neden olmuştu. Amerika'da cumhuriyetçiler, Avrupa'da monarşi yanlılarını tarafından uygulandığı için, bu durum kimsenin kimseyi suçlayamayacağı acımasız Lynch yasasının tezahürüydü.⁵ Bu Lynch yasasına yanlışlıklar damgasını vurmuştu. Bir ayaklanma gününde, Paul-Aimé Garnier adlı genç bir şair, Place Royale'e kadar süngülerle kovalanmış ve canını ancak 6 numaralı bir arabacı kapısına sığınarak kurtarmıştı. “İşte bir Saint-Simoncu daha!” diye bağırıyor, onu öldürmek is-

⁵ Charles Lynch (1736-1796): Amerikan bağımsızlık savaşında İngiliz yanlılarını düzmece mahkemelerle mahkûm etmiştir. Linç sözcüğü bu addan köken alır. (ç.n.)

tiyorlardı. Oysa genç şairin koltuğunun altında Dük Saint-Simon'un *Mémoires* adlı kitabı vardı. Bir ulusal muhafiz kitabın üzerindeki *Saint-Simon* yazısını okumuş ve “Öldürelim onu!” diye bağırmıştı.⁶

6 Haziran 1832 günü, banliyöden gelen ve yukarıda ismini andığımız yüzbaşı Fannicot'nun komutasındaki bir ulusal muhafiz bölüğü keyfi bir kararla Chanvreerie Sokağı'nda ölüme yollanmıştı. Ne kadar garip olursa olsun bu olay Haziran 1832 ayaklanmasından sonra yapılan adli soruşturma kayıtlarında yer almıştı. Sabırsız, yürekli, isyankâr ruhlu bir burjuva olan yüzbaşı Fannicot ateşli bir hükümet taraftarı, tasvir ettiğimiz dönemin paralı bir askeriydi. Birlikte birlikte barikatı tek başına ele geçirme tutkusunun çekiciliğine kapılıarak vaktinden önce saldırıyla geçme emri vermişti. Kızıl bayrağın ardından siyah bayrak sandığı eski ceketin belirmesiyle öfkelenip hâlâ görüş alışverişinde bulunan, saldırının nihai anının gelip gelmediğine karar veremeyen, içlerinden birinin ünlü “Bırakalım ayaklanma kendi yağında kavrulsun,” sözüyle işleri oluruna bırakın generalleri, alay komutanlarını yüksek sesle eleştirmeye başlamıştı. Ona göre barikat olgunlaşmışlığı, olgunlaşan her şeyin düşmesi gerektiğini düşünerek saldırıyla geçmeyi denedi.

Kendisi gibi kararlı, bir tanığın söylediğine göre “zıvanadan çıkmış” askerlere kumanda ediyordu. Şair Jean Prouvaire'i kurşuna dizen bölüğü taburun en ön safında, sokağın köşesinde mevzilenmişti. Yüzbaşı en beklenmedik anda askerlerine barikata saldırımıları emrini verdi. Stratejik olmaktan çok keyfi bir kararın eseri olan bu saldırı emri Fannicot'nun bölüğüne pahaliya mal oldu. Askerler daha sokağın üçte ikisini katetmeden barikattan gelen yaylım ateşiyle karşılaştı. En önden giden en yürekli dört muhafiz tab-

⁶ Dük Saint-Simon (1675-1755): XIV. Louis dönemindeki saray hayatını anlatan *Mémoires* adlı kitabı yazan Fransız soylusu. Saint-Simon (1760-1825): Sosyalizme eğilimli Fransız sosyolog. (ç.n.)

yanın hemen önünde vuruldu ve oldukça yiğit ama askeri disiplinden yoksun ulusal muhafizlardan oluşan bu yürekli kalabalık bir duraksamadan sonra geride on beş ceset bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Duraksama anını fırsat bilip tüfeklerini yeniden dolduran isyancıların ikinci yayılım ateşi sokağın köşesine sığınmaya vakit bulamayan bölükte büyük can kaybına yol açtı. Bir an için iki ateş arasında kalan bölüm ayrıca ateşkes emri almadığı için atışa devam eden topa hedef oldu. Yürekli ve tedbirsiz Fannicot da bu top güllesinin öldürdüğü kişiler arasındaydı. Top tarafından, yani verdiği emir tarafından öldürülümüştü.

Ciddiyetten yoksun, bu öfkeli saldırısı Enjolras'ı kızdırdı.
— Ahmaklar! diye bağırdı. Bir hiç uğruna kendi adamlarını öldürüp mermilerimizi tüketiyorlar.

Enjolras gerçek bir ayaklanma generali gibi konuşuyordu. İsyancılar ve bastırma girişimleri eşit silahlarla dövüşmezler. Çabucak tükenmeye müsait isyanın mermisi sayılır, harcayacak az sayıda savaşçı vardır. Boşalan bir fişekliğin, ölen bir isyancının yerine yeni konamaz. Elinde orduyu bulundurduğu için asker kaybını ve Vincennes bulunduğuandan mühimmat kaybını önemsemeyen bastırma girişimlerinin barikattaki isyancı sayısı kadar alayı, barikattaki fişeklik kadar cephaneliği vardır. Bu yüzden bire karşı yüz kişinin karşı karşıya geldiği bu çatışmalar, aniden patlayan devrim, güçler dengesinin terazisine Tanrı'nın alevler saçan kılıçını atınadıkça her zaman için barikatların ezilip geçilmesiyle sonuçlanır. Devrim ağırlığını koyunca herkes ayağa kalkar, sokaklar kızışır, her yanda barikatlar kurulur, Paris büyük bir görkemle sarsılır, her yana *quid divinum*⁷ yayılır, havada 10 Ağustos'un, 29 Temmuz'un esintisi hissedilir, olağanüstü bir parıltı belirir, gücün bir canavarı andıran ağızı geriler ve ordu, o aslan önünde kendinden emin ayağa kalkan peygamberi, Fransa'yı görür.

⁷ Lat. Kutsal şey. (ç.n.)

XIII

Geçici Aydınlıklar

Bir barikatı savunan duyguların ve tutkuların kaosunda cesaret, gençlik, onur, coşku, ideal, inanç, bir kumarbazın hırsı ve özellikle de ara sıra beliren umutlar da dâhil olmak üzere her şey vardır.

Bu geçişlerden, bu umut dalgalarından biri en beklenmedik anda Chanvrerie barikatına aniden hâkim olmuştu.

— Dinleyin, diye haykırdı birden her an tetikte olan Enjolras, sanırım Paris ayaklanıyor.

6 Haziran sabahı, bir iki saat boyunca ayaklanmanın belirli ölçüde şiddetlendiği kesindi. Saint-Merry Kilisesi'nin alarm çanının ısrarı bazı kararsızları harekete geçirmişti. Poirier, Gravilliers sokaklarında barikatlar hazırlandı. Saint-Martin Kapısı'nın önünde karabinalı bir delikanlı tek başına bir süvari bölüğüne saldırmış, caddenin ortasında diz çöküp nişan alarak bölüm komutanını öldürmüştür ve "İşte bir tanesi daha artık bize kötülık yapamayacak," dedikten sonra kılıçtan geçirilmiştir. Saint-Denis Sokağı'nda bir kadın kapalı bir jaluzinin arkasından muhafizlara ateş etmiştir. Her silah sesinden sonra jaluzinin şeritlerinin titrediği görülmüyordu. Cossonnerie Sokağı'nda cebi fişeklerle dolu on dört yaşında bir çocuk yakalanmıştır. Birçok karakol saldırıyla uğramıştır. Bertin-Poirée Sokağı'nın girişinde başında General Cavaignac de Baragne'in bulunduğu bir süvari alayı aniden beklenmedik bir yaylım ateşine hedef oldu. Planche-Mibray Sokağı'nda, evlerin çatlarından askeri birliğin üzerine çatallar, kaşıklar, tencereler ve ev eşyaları atıldı. Bu durum hayra alamet değildi; bu olay Mareşal Soult'a anlatıldığından Napoléon'un eski yaveri, Suchet'nin Zaragoza'da ettiği sözleri hatırlayarak düşüncelere daldı: "Yaşlı kadınlar testilerini kafamıza fırlatıyorlarsa işimiz bitti demektir."

Ayaklanmanın belli bir bölgeyle sınırlı olduğu sanılırken ortaya çıkan bu genel belirtiler, yeniden alevlenen bu öfke, Paris'in kenar mahalleleri olarak adlandırılan o geniş yanıcı kütlelerin üzerinde uçuşan bu meşaleler komutanları endişelendiriyordu. Etrafa saçılan bu yangın başlangıçlarını söndürmek için acele edildi.

Bu küçük kıvılcımlar söndürülene kadar Maubuée, Chanvrerie ve Saint-Merry barikatlarına yapılacak saldırının ertelenmesine karar verildi; daha sonra onlarla baş başa kalındığında işleri tek hamlede bitirilecekti. Hareketlenen geniş caddeleri süpüren ve küçük sokaklarda sağı solu kâh temkinli bir yavaşlıkla kâh koşar adım araştıran birlikler tüm kente dağıldı. Mangalar ateş edilen evlerin kapılarını kırarken, süvarilerin manevraları bulvarlardaki grupları dağıtıyordu. Bu bastırma, orduyla halkın karşı karşıya kaldığı anlara özgü uğultular ve korkunç gürültüler yayılmadan yapılamadı. Top ve tüfek ateşleri kesildiği sırada Enjolras'ın kulağına çarpan sesler bunlardı. Ayrıca, yolun ucunda sedyelerle taşınan yaralılar görmüştü ve Courfeyrac'a "Bu yaralılar bizden değil," diyordu.

Umut kısa sürdü; aydınlik hızla kayboldu. Yarım saat geçmeden isyan havasının gök gürültüsüz bir şimşek gibi sönüp gitmesiyle, isyancılar halkın kayıtsızlığının yüzüstü bırakılmış dikkafalılara fırlattığı o ağır yükün altında ezildiklerini hissettiler.

Belli belirsiz ortaya çıkan genel hareketlilik bastırılmış ve savaş bakanının dikkati, generallerin stratejileri artık ayakta kalan üç dört barikata yönelmişti.

Güneş ufukta yükseliyordu.

İsyancılardan biri Enjolras'a seslendi:

— Açıktı. Hiçbir şey yemeden mi öleceğiz?

Her zamanki gibi dirseği mazgala dayalı duran Enjolras gözlerini sokağın ucundan ayırmadan onaylarcasına başına salladı.

XIV

Enjolras'ın Sevgilisinin Adının Geçeceği Bölüm

Enjolras'ın yanındaki kaldırım taşında oturan Courfeyrac topa sövmeye devam ediyor ve iri saçmalardan oluşan o kasvetli bulutun korkunç bir gürültüyle her geçişinde alaycı bir ifadeyle iç çekiyordu.

— Zavallı yaşılı dostum, soluğunu boşuna tüketmen içimi sızlatıyor, ihtişamını kaybediyorsun. Çıkardığın ses gök gürültüsüne değil aksırığa benziyor.

Ve etrafındakiler gülüşüyordu.

Tehlikeyle birlikte cüretkâr keyifleri yerine gelen Courfeyrac ve Bossuet Madam Scarron gibi yiyecek yerine eğlence dağıtıiyor, şarabin yokluğunda etraflarına neşe saçıyorlardı.

— Enjolras'a hayranım, diyordu Bossuet. Kayıtsız atılganlığı beni şaşırtıyor. Tek başına yaşaması onu belki de biraz üzünlü kıliyor; Enjolras kendisini yalnızlığa mahkûm eden yüceliğinden yakınıyor. Bizim tek tük de olsa bizi çıldırtan, yani cesaretimizi artıran sevgililerimiz var. Kaplan gibi bir âşksan, aslan gibi savaşırsın. O hoppa kızların bize yapıklarının intikamını böyle alıyoruz. Roland, Angélique'i öfkeden çıldırmak için kendini öldürür; tüm kahramanlıklarımızı kadınlarımıza borçluyuz. Kadınsız bir erkek horozsuz bir tabancaya benzer; erkeği harekete geçiren kadındır. Ama Enjolras'ın sevgilisi yok. Âşık olmamasına rağmen yürekli olabilemeyi beceriyor. Buz gibi soğukkanlı ve ateş gibi cesur olmak görülmemiş bir şeydir.

Enjolras onları dinler gibi görünülmüyordu, ama o sırada yakınında biri olsa onun alçak sesle *Patria*⁸ diye mırıldandığını duyabildirdi.

Courfeyrac:

— Yenisi geldi! diye haykırıp bir mübaşirin ses tonuyla:

⁸ Lat. Vatan. (ç.n.)

— Benim adım sekizlik top, diye eklediğinde Bossuet hâlâ gülüyordu.

Gerçekten de sahneye yeni bir karakter olarak ikinci bir top giriyyordu.

Hızla manevra yapan topçular ikinci topu diğerinin yanına yerleştirdiler.

Sonun yaklaştığı hissediliyordu.

Birkaç saniye sonra, aceleyle doldurulan iki top tabayı cepheDEN dövmeye başladı; tabur ve banliyöDEN gelen ulusal muhafizler top ateşine tüfekleriyle destek oluyorlardı.

Biraz uzakta başka bir top sesi duyuluyordu. İki top Chanvreerie Sokağı tabyasını ateşe tutarken, biri Saint-Denis Sokağı'nda, diğeri Aubry-le-Boucher Sokağı'ndaki iki top Saint-Merry barikatını dövüyordu. Dört topun sesi iç katartıcı bir biçimde yankılanıyordu.

Bu kasvetli savaş köpekleri karşılıklı havlıyordu.

Şimdi Chanvreerie barikatını döven iki toptan biri gülle, diğeri misket bombası atıyordu.

Gülle atan topun namlusu barikatın tepesini hedef alacak, orayı dağıtacak ve kaldırım taşlarını iri saçmalar gibi isyancılara doğru parçalayacak şekilde biraz yukarı doğrultulmuştu. Bu ateşleme tarzının amacı isyancıları tabyadan uzaklaştırıp iç bölümde kümelenmelerini sağlamaktı, yanı saldırıyla geçeceklerdi.

İsyancılar gülleyle barikatın üzerinden ve misket ateşiyle meyhanenin pencerelerinden uzaklaştırıldığında, hücum kolları sokağa silahlara hedef olmadan, hatta belki de fark edilmeden girebilecek, aniden tabyaya tırmanıp belki de dün akşamki gibi içeri sizacak ve şaşkınlıktan istifade ederek barikatı ele geçireceklerdi.

— Topların ateşini azaltmaktan başka çare yok, dedi Enjolras ve haykırdı: Topçulara ateş!

Herkes hazırıldı. Uzun zamandır suskun kalan barikat öfkesini ve neşesini yansıtıcısına tüfeklerini peş peşe yedi

sekiz kez ateşledi; sokakta dumandan göz gözü görmüyordu ve birkaç dakika sonra alevleri yaran bu sis bulutunun arasından topçuların üçte ikisinin topların tekerleklerinin dibinde yattıkları seçildi. Ayakta kalanlar kayıtsız bir sükünetle topları doldurmaya devam etseler de, ateş zayıflatılmıştı.

— İşte bu güzel, dedi Bosseut Enjolras'a. Başardık.

Başını olumsuz bir ifadeyle sallayan Enjolras karşılık verdi:

— Bu başarı bir çeyrek saat sürer, o zaman barikatta on fişek bile kalmamış olacak.

Gavroche bu sözleri duymuş olmalıydı.

XV

Gavroche Barikattan Çıkıyor

Courfeyrac birinin aniden mermi yağmuru altında barikatın dışına, sokağa çıkmış olduğunu gördü.

Yanına bir sepet alan Gavroche aralıktan dışarı çıkmış, sakin bir ifadeyle cesetleri tabyanın hemen dibinde duran ulusal muhafizlerin dolu fişekliklerini sepetine boşaltmaya başlamıştı.

— Orada ne yapıyorsun? diye sordu Courfeyrac.

— Yurtaş, sepetimi dolduruyorum, dedi başını kaldırılan Gavroche.

— Misket ateşini görmüyorum musun?

— Evet yağmur yağıyor, ne oldu ki?

— Geri dön! diye bağırdı Courfeyrac.

— Birazdan, dedi Gavroche.

Ve bir hamlede sokağa daldı.

Hatırlanacağı gibi Fannicot'nun bölümü geri çekilirken arkasında çok sayıda ceset bırakmıştı.

Sokak boyunca sağda solda yirmi kadar ölü yatıyordu. Gavroche için yirmi fişeklik demek, barikat için yüklü bir cephane demekti.

Duman sokağı bir sis bulutu gibi kaplamıştı. Bir dağın iki dik bayırı arasına inen bir bulutu görenler zihinlerinde yüksek evlerin kasvetli hatlarıyla kalınlaşmış gibi görünen bu yoğun dumanı canlandırabilirler. Yavaşça yükselen ve yayılım ateşiyle sürekli yenilenen duman yüzünden sokak gün ortasında hafif karanlığa gömülüyordu. Oldukça kısa olan sokağın iki ucundaki savaşçılar birbirlerini güçlükle ayırt edebiliyorlardı.

Komutanların barikata saldırmak için muhtemelen önceden planladığı bu karanlık Gavroche'un işine yaramıştı.

Cüssesinin ufklığı sayesinde bu duman perdesinin altın-dan fark edilmeden sokak boyunca ilerliyordu.

Yüzükoyun sürünyör, dört ayak üzerinde koşuyor, sepetini dişlerinin arasına alıyor, süzülüyör, eğilip bükülüyör, kıvrılarak bir ölüden diğerine geçip ceviz açan bir maymun gibi kargılıkları, fişeklikleri boşaltıyordu.

Hâlâ barikatın çok yakındaydı, dikkatleri onun üzerine çekmekten çekindikleri için geri dönsün diye seslenemiyordı. Bir onbaşının cesedinin üzerinde barut kesesi buldu.

— Susuzluğu gidermek için, dedi ve cebine koydu. İleri gittikçe tüfek ateşinin oluşturduğu sis bulutunun açılmaya başladığı bir noktaya geldi.

Taburun kaldırım taşlarından yapılan siperlerde mevzilenmiş olan nöbetçileri ve ulusal muhafizin sokağın köşesine yiğilan öncü birlikleri aniden dumanların arasında bir şeyin hareket ettiğini gördüler.

Gavroche'un bir kenar taşının yanında yatan bir çavuşu fişeklerinden kurtardığı sırada bir mermi cesede isabet etti.

— Lanet olsun! dedi Gavroche. Şimdi de ölüterimi öldürüler.

İkinci mermi hemen yanındaki kaldırım taşından kıvılcımlar sıçratırken, üçüncü mermi sepetini devirdi.

Etrafına bakınan Gavroche bu ateşin ulusal muhafizlerden geldiğini fark etti.

Ayağa dikildi, saçları rüzgârda dalgalanırken ellerini beline koyup bakışlarını üzerine doğru ateş eden ulusal muhafizlara sabitleyerek şarkı söylemeye başladı:

Çirkin dolu Nanterre'de
Bunun kabahati Voltaire'de
Ahmak dolu Palaiseau'da
Bunun kabahati Rousseau'da.

Ardından sepetini alıp bir tekini bile bırakmadan yere düşen fişekleri içine koydu ve yaylım ateşinin geldiği yöne doğru ilerleyerek bir başka fişekliği boşalttı. Dördüncü mermi de yanından geçip gidince Gavroche şarkısını sürdürdü:

Değilim ben bir noter
Bunun suçlusu sensin Voltaire
Yapıyorsam bir falso
Bunun suçlusu sensin Rousseau.

Beşinci mermi ondan ancak bir kıta daha koparabildi:

Her zaman sevinçliysem eğer
Bunun suçlusu sensin Voltaire
Sefalet olduysa benim için kader
Rousseau bunun hesabını sen ver.

Bu bir süre böyle devam etti.

Manzara hem ürkütücü hem büyüleyiciydi. Ateş altında Gavroche tüfeklerle dalga geçiyordu. Çok eğleniyormuş gibi bir hali vardı. Avcıyı gagalayan bir serçe gibiydi. Her mermiye bir kıtayla cevap veriyordu. Sürekli ona nişan alsalar da, bir türlü hedefi tutturamıyorlardı. Askerler ve ulusal muhafizler nişan alırken gülüyordular. Yere yatıyor, doğruduyor, bir kapının köşesinde eğiliyor, sıçriyor, gözden kaybolduyor, yeniden beliriyor, mermileri savuşturuyor, yaylım ateşlerine nanik yaparak karşılık veriyor ve bu arada fişeklikleri

topluyor, sepetini dolduruyordu. İsyancılar endişeyle soluk soluğa onu izliyorlardı. Barikat tir tir titrerken o şarkısı söyleyordu. Bu bir çocuk, bir yetişkin değil periyi andıran garip bir yumurcaktı. O âdetâ barikatın mermi işlemeye cesedi idi. Peşinden koşan mermilerden daha çevikti. Ölümle ürkütücü bir saklambaç oynuyor, yanına her sokuluşunda hayaletin buruşuk suratına bir fiske atıyordu.

Yine de hedefi iyi tutturun ya da diğerlerinden daha alçak bir mermi çocuğa mezarlardan yayılan hafif parıltıyı yansıtarak isabet etti. Gavroche'un sendeleyip yere yiğildiği görüldü. Barikattan çığlıklar yükseldi; ama bu ufklığın içinde Antaneus⁹ vardı; yumurçağın kaldırım taşının üzerine düşmesi devin yere devrilmesi gibi idi; Gavroche sadece yeniden doğrulmak için düşmüştü; yüzünden kanlar sıziyordu, iki kolunu havaya kaldırıp merminin geldiği yöne doğru şarkı söylemeye başladı:

Düşüysem yere eğer
Bunun suçlusu sensin Voltaire
Burnum çamurun içinde
Bunun...

Şarkısını tamamlayamadı. Aynı muhafizin ikinci mermisi sesini kesmişti. Bu kez başının üzerine düştü, bir daha hiç kımıldamadı. Bu küçük soylu ruh uçup gitmişti.

XVI

Ağabey Nasıl Baba Olur?

O sırada Luxembourg Bahçesi'nde –çünkü dramın nazaridikkati her yerdedir– el ele tutuşmuş iki çocuk geziniyor

⁹ Yunan ve Berberi mitolojisindeki yarı dev, yere devrildikçe devleştiği söylenirdi. (e.n.)

du. Biri yedi, diğeri beş yaşlarındaydı. Yağmurdan ıslanıkları için yolun güneşli tarafında yürüyorlardı. Büyük küçüğü yönlendiriyordu; üzerlerindeki giysiler yırtık pırtık, yüzleri solgundu; vahşi kuşlara benziyorlardı. Küçük olanı "Çok açıktır," diyordu.

Şimdiden koruyucu kimliğine bürünmüş olan ağabey sol eliyle kardeşini çektiyorlandı, sağ elinde ise bir değnek vardı.

Bahçede yalnızdılar. Bahçe ıssızdı, demir kapıları ayaklanma yüzünden polis tarafından önlem olarak kapatılmıştı. Orada karargâh kuran askeri birlikler çatışmanın aciliyeti sebebiyle ayrılmıştı.

Bu iki çocuk orada ne arıyordu? Belki kapısı yarı açık duran bir karakoldan kaçmışlardı; belki de yakınlarda bir yerden, Enfer Kapısı'ndan, Observatoire Meydanı'ndan ya da kösesindeki levhada *invenerunt parvulum pannis involutum*¹⁰ yazan komşu kavşaktaki soytarıların kulübesinden gelmişlerdi ya da dün akşam bahçe kapanırken kapıcıların gözünden kaçmış ve geceyi genellikle gazete okunan o nöbetçi kulübelerinden birinde geçirmişlerdi. Gerçek olan başıboş gezdikleri ve özgür gördükleriydı. Özgürce, başıboş gezinmek kaybolmak demekti. Gerçekten de bu küçük çocuklar kaybolmuşlardı.

Bu iki çocuk Gavroche'un kendileri için endişelendiği ve okuyucunun hatırlayacağı gibi Thénardierlerin Magnon'a kiraladıkları, Magnon'un M. Gillenormand'dan olduğunu iddia ettiği ufaklıklardı ve şimdi köksüz dallardan düşmüş yapraklar gibi rüzgârda sürüklüyorlardı.

Magnon'un yanındayken temiz olan ve M. Gillenormand için onay belgesi anlamına gelen giysileri paçavraya dönmüştü.

Bu yumurcaklar artık polisin Paris sokaklarından topladığı, elinden kaçırdığı, sonra yeniden bulduğu "Terk Edilmiş Çocuklar" kategorisine girmişlerdi.

¹⁰ Kundak bezine sarılmış bir bebek buldular. (ç.n.)

Bu küçük sefillerin bu bahçede böyle gezinebilmeleri için Paris'te bir karmaşa olması gerekirdi. Nöbetçiler onları fark etmiş olsalar, hemen kovalarlardı. Yoksul çocuklar kamuya ait balyçelere giremezler; yine de çocuk oldukları için onların da çiçekleri izleme hakkına sahip oldukları düşünülmeliydi.

Kapalı kapılar sayesinde oradaydilar. Yasayı ihlal ediyorlardı. Bahçeye gizlice sızmış, orada kalmışlardı. Kapıların kapalı olması nöbetçilerin izinde olduğu anlamına gelmiyordu, gözetim sürmeliydi, ama gözetim biraz gevşemiş ve dinlenmeye çekilmiş gibiydi ve toplumsal hareketlilikle heyecanlanan nöbetçilerin akılları içерiden çok dışarısıyla meşgul olduğundan bahçede ne olup bittiğine dikkat etmiyor, iki suçluyu göremiyorlardı.

Dün yağmur yağmış, sabah da biraz çiselemiştir. Ama haziran sahanakları önemsizdir. Fırtınanın üzerinden bir saat geçtikten sonra bu güzel, sarışın günün ağlamış olduğu belli olmaz bile. Yazın toprak bir çocuğun yanağından daha hızlı kurur.

Gündönümünün bu evresinde öğle güneşi çok yakıcıdır. Her şeyi kavurur. Toprağı âdetâ emer. Güneşin susadığı söylenebilir. Bir sahanak bir bardak sudur; bir yağmur hemen oracıkta içilir. Sabah her yanda su birikintileri oluşur, ama öğleden sonra her şey toz içinde kalır.

Hiçbir şey yağmurla yıkanmış, güneş ışığıyla kurulanmış, sıcak bir serinlik yayan yeşillikler kadar muhteşem olamaz. Köklerinde su, çiçeklerinde güneş olan bahçeler ve çayırlar buhurdana dönüşüp aynı anda kokularını yayarlar. Her şey güler, şarkı söyler, kendini sergiler. İnsan hafif sarhoş olduğunu sanır. İlkbahar geçici bir cennettir; güneş insana sabretmeyi öğretir.

Fazlasını istemeyen, göğün mavisini gördüklerinde "Bu yeter!" diyen insanlar, iyiye ve kötüye olan kayıtsızlığın özünü emen, güzelliklere dalmış düşünürler, evrenin ışltısıyla kendinden geçip insanlardan kopmuş hayalperestler ağaçla-

rın altında düşlere dalmak varken, birilerinin açlığını, birilerinin susuzluğunu, yoksulun kış gündeki çiplaklığını, bel fitiğini, viraneyi, tavan arasını, zindanı, titreyen genç kızların üzerlerindeki paçavraları düşünmeye bir anlam veremezler; dingin, ürkütücü ve acımasızca tatmin olmuş zihinlerdir bunlar. Tuhaft ama sonsuzluk onlara yeter. İnsanın o büyük ihtiyacını, kucaklaşmayı içeren sonluluğu tanımadır. İllerlemevi, o ulvi emeği barındıran faniliği hiç düşünmezler. Sonsuzluğun ve sonluluğun insanı ve ilahi karışımından oluşan belirsizlikten haberdar değildirler. Karşılarda enginlerin olması gülümsemeleri için yeterlidir. İnsanlık tarihi onlar için bütünden koparılmış bir taslaktan ibarettir. Her şey olan gerçek orada değildir, her şey dışında kalır; insan denen o ayrıntıyla uğraşmak neye yarar? İnsan acı çeker, olabilir; ama parıldayan Aldebaran'a baksanız! Annenin sütü kesilmiş, bebek ölüyor, orasını bilmem, ama köknarın kabuğunun altındaki halkanın mikroskopta oluşturduğu şu muhteşem gülbezeği incelesenize! Bunları Malines dantelleriyle mükayese etsenize! Zodyak sevmeyi unutan bu düşünürlerin üzerine ağlayan çocukları görmelerini engelleyecek şekilde yerleşir, Tanrı onların ruhlarını karartır. İşte karşınızda hem küçük hem yüce zihinler silsilesi. Horatius onlardandı, Goethe onlardandı, belki La Fontaine de öyleydi, bu kimseler gibi acıları sükünetle izleyen, hava güzelse Neron'u görmemeyen, güneşin işıltısında insanların yakıldığı odun ateşini fark etmeyen, giyotine sadece bir parıltı, bir ışık oyunu görmek için bakan, ne çığlığı, ne hıçkırığı, ne iniltiyi, ne alarm çanını duyan, Mayıs başlarında kızıl ve altın sarısı bulutlar dolanıkça hoşnut olan ve yıldızların ışığı söñüp gidene, kuşların civiltisi kesilene dek mutlu olmaya karar vermiş, sonsuzluğun mükemmel egoistleri bu silsilede yer alırlar.

Bunlar karanlık işıltılardır. Acınacak halde olduklarının farkında değildirler. Ağlamayan hiçbir şeyi görmez. Kaşlarının altında gözü olmayan, alınlarının ortasında bir yıldız

bulunan, hem gece hem gündüz olan yaratıklar gibi onlara hem hayranlık duymak hem de acımak gereklidir.

Bu düşünürlerin kayıtsızlığı bazılarına göre mükemmel bir felsefeyi yansıtır. Kabul, ama bu mükemmelliğin içinde aksaklık vardır. Vulcanus gibi hem ölümsüz hem topal olunabilir. İnsan üstün ya da aşağılık olabilir. Muhteşem kusursuzluk doğadadır. Güneşin kör olmadığını kim bilebilir?

Ama o zaman ne yapmalı? Kime güvenmeli? *Solem quis dicere falsum audeat?*¹¹ Demek bazı dehalar, üstün zekâlar, yıldız insanlar yanlışlıyorlar? Yukarıda, zirvede, başucu noktasında bulunan, dünyaya onca aydınlichkeit gönderen varlığın gözleri az, bulanık görecek ya da hiç görmeyecek, öyle mi? Bu insanı umutsuzluğa düşürmez mi? Hayır. Çünkü güneşin de üstünde ne var? Tanrı.

6 Haziran 1832 günü saat on bir buchuğa doğru, issız Luxembourg Bahçesi çok hoş görünüyordu. Ağaç kümeleri ve çiçek tarhları aydınlığın ortasında birbirlerine kokularını ve parıltılarını gönderiyor, öğlen ışığında çılgına dönen dallar birbirleriyle kucaklaşmak istermiş gibi görünüyorlardı. Fırvun inciri ağaçlarında çalıbülbülleri civildiyor, serçeler ötüşüyor, kestane ağaçlarına tırmanan ağaçkakanlar kabuklardaki deliklere hafif gaga darbeleri indiriyordu. Tarhlar zambakların meşruti krallığını kabul ediyordu: Parfümlerin en mükemmel beyazlıktan çıkar. Karanfillerin acımtırak kokuları solunuyor, yüksek ağaçlarda Marie de Médicis'nin birbirlerine aşık yaşlı kuzgunları görülmüyordu. Güneş çiçeklerden yapılmış alevlerden başka bir şey olmayan laleleri kızılı, altın sarısına boyuyor, tutuşturuyordu. Lale tarhlarının etrafında bu alev çiçeklerinin kivilcimleri olan arılar vizildiyordu. Her şey hatta yağmaya başlayacak olan yağmur bile zarif ve neşe doluydu; inci çiçeklerini ve hanımelileri ferahlatacak bu yağmurdan endişelenmeye gerek yoktu; kırlangıçlar sevimli bir tehditkârlıkla alçaktan uçuyorlardı. Buradaki her şey mut-

¹¹ Güneşin yanlışlama olduğunu kim iddia edebilir? (ç.n.)

luluğu içine çekiyor, hayat güzel kokuyor, tüm doğadan içtenlik, dayanışma, dostluk, şafak yayılıyordu. Gökten düşen düşünceler öpülen bir çocuk eli kadar yumuşaktı.

Ağaçların altındaki çıplak ve beyaz heykellerin üzerinde gölgenin ışıkla delik deşik olmuş giysileri vardı; güneşin paçavralarını giyen bu tanrıçaların her yanından ışık sarkıyordu. Büyük havuzun etrafındaki toprak kavrulacak derecede kurumuştu. Hafif bir esinti sağda solda küçük toz bulutlarının havalandmasına neden oluyordu. Geçen sonbahardan kalma sarı yapraklar neşeye birbirlerini kovalıyor, yaramazlık ediyorlardı.

Bu yoğun aydınlıkta iç rahatlatıcı bir taraf vardı. Yaşam, özsuyu, ısı, buğú yataklarından taşıyorlardı; yaratılışın altında yaratıcının yüceliği, aşk dolu esintilerde, yansımaların gelgitlerinde, bu yoğun ışık huzmelerinin ortasında, akışkan altının hiç durmayan akışında tükenmezliğin cömertliği hissediliyordu ve alevden bir perdeye benzeyen bu görkemin arkasında yıldız milyoneri Tanrı beliriyordu.

Kum sayesinde tek bir çamur lekesi yoktu; yağmur sayesinde tek bir toz zerresi yoktu. Çiçek demetleri yıkanmıştı; topraktan çiçek suretinde fışkıran tüm kadifeler, satenler, cilalar, altınlar kusursuzdu. Bu ihtişamda temizlik vardı. Doğanın derin suskulugu bahçeyi dolduruyordu. Semavi sessizlik binlerce ezgiyle, kuş yuvalarından yükselen civildamalarla, arıların viziltisiyla, rüzgârin esintisiyle uyum içindeydi. Mevsimin tüm ahengi zarif bir bütünlük içinde beliriyor, ilk baharın geliş gidişleri belirli bir düzen içinde gerçekleşiyordu; leylaklar soluyor, yaseminler çiçek açıyordu; bazı çiçekler açmakta gecikmiş, bazı böcekler zamanından önce ortaya çıkmıştı. Haziranın kırmızı kelebeklerinin öncüleri mayısın beyaz kelebeklerinin artçılarıyla birlikte uçuşuyorlardı. Çınarlar kabuk değiştirirken, meltemler kestane ağaçlarının muhteşem gövdelerini harelendiriyordu. Manzara harikuladeydi. Komşu kışlanın parmaklıklarını arasından

bakan kıdemli bir asker: "İllbahar üniformasıyla esas duruşa geçmiş," diyordu.

Tüm doğa kahvaltı ediyordu; yaratılış saati geldiğinden sofraya oturmuştu; geniş, mavi örtü göge, geniş yeşil örtü yeryüzüne serilmişti; güneş parıltısıyla her yanı aydınlatıyor, Tanrı evrensel yemeğini sunuyordu. Herkesin otlağı, yiyeceği vardı. Yabangüvercini kenevir tohumunu, ispinoz darıyı, saka kuşu farekulağını, kızılgerdan solucanları, sinek hasınlamlıları, serçe sinekleri buluyordu. Herkes kötüluğun iyiliğe karışmasının gizemiyle biraz ötekinden yiyor ama hiçbir hayvanın midesi boş kalmıyordu. Büyük havuzun yanına gelen iki terk edilmiş çocuk tüm bu aydınlıktan biraz ürkütləri için, yoksulun ve gücsüzün mükemmellik karşısındaki içgüdüsüyle kuğuların kulübesinin arkasına saklanmışlardı.

Ara sıra rüzgârin etkisiyle çığlık sesleri, uğultular, yayılım ateşinin gürültücü hırıltıları, top ateşinin boğuk gümbürtüleri duyuluyordu. Haller tarafındaki çatıların üzerinde duman vardı. Uzaklarda çalan çan sanki birilerini çağırıyordu.

Bu çocuklar bu gürültülere bir anlam veremiyordı. Küçük ara sıra alçak sesle "Acıktım," diye tekrarlıyordu.

Bir başka çift iki çocukla neredeyse aynı anda büyük havuza yaklaşıyordu. Elli yaşlarında bir adam altı yaşında bir çocuğun elinden tutmuştu. Kuşkusuz bu çift baba oğuldu. Çocuğun elinde iri bir çörek vardı.

O dönemde Madame ve Enfer caddelerinde nehre bakan evlerde oturanlar kendilerine verilen bir anahtar sayesinde demir kapıları kapalıken de Luxembourg Bahçesi'nden yararlanabiliyorlardı, bu ayrıcalık sonra kaldırıldı. Bu baba oğul kuşkusuz o evlerin birinden geliyordu.

İki küçük zavallı "mösyönün" geldiğini görünce iyice saklandılar.

Bu adam bir burjuvaydı. Bu adam belki de, bir gün Marius'ün aşkın dalgınlığıyla aynı büyük havuzun yanından geçerken, oğluna "aşırılıklardan kaçınmasını" öğütlediğini

duyduğu adamdı. Kibar ve kibirli bir hali, hiç kapanmadan sürekli gülümseyen bir ağızı vardı. Çene kemiğinden ve biraz da deriden oluşan bu yapmacık gülümseme dişlerden çok ruhu gösterir. Isırıldığı ama bitirmediği çoreğine bakılırsa doymuş görünen çocuk ayaklanma nedeniyle ulusal muhafiz üniforması giymiş, babası temkinli davranışarak burjuva giysileriyle dışarı çıkmıştı.

Baba ve oğul kuğuların oynastıkları büyük havuzun yanında durmuşlardı. Bu burjuvanın kuğulara özel bir hayranlığı varmış gibi görünüyordu. Onlar gibi yürüdüğü için onlara benziyordu.

O sırada kuğular temel yeteneklerini kullanıyor, yüzüyorlardı; muhteşem görünüyorlardı.

İki zavallı çocuk dinleseler ve duyduklarını anlayacak yaşta olsalar ciddi bir adamın konuştuğunu fark edeceklerdi. Baba oğluna:

— Bilge azla yetinerek yaşar. Oğlum bana bak. Gösterisi sevmem. Altın ve değerli taşlarla süslü elbiseleri asla giymem; bu sahte ihtişamı görgüsüz kişilere bırakırım.

Bu sırada hallerden gelen boğuk çığlıklara çanlar ve uğultular eşlik ettiler.

— Bu sesler de ne? diye sordu çocuk.

— Şehirde şenlik var, diye yanıtladı babası.

Aniden kuğuların yeşil boyalı kulübelerinin arkasında paçavraya dönmuş giysileriyle kimildamadan duran iki Küçüğü fark etti.

— İşte başlangıç, dedi.

Ve bir sessizlikten sonra ekledi:

— Anarşı bu bahçeye de giriyor.

Bu arada çoreğini ısırip yere tüküren çocuk birden ağlamaya başladı.

— Neden ağlıyorsun? diye sordu baba.

— Açı değilim.

Babanın gülümsemesi daha da belirginleşti.

- Bir çöreği yemek için aç olmaya gerek yok.
- Çörek bayatlamış.
- Yemek istemiyor musun?
- Hayır.

Baba kuğuları gösterdi.

- Onu şu perde ayaklılara at.

Çocuk duraksadı. Çöreği yemek istememesi onu bir başkasına vermesine gerekçe olamazdı.

Babası ekledi:

- İnsanca davran. Hayvanlara merhamet etmek gerekir. Ve oğlunun elindeki çöreği alıp havuza attı.

Çörek havuzun hemen kenarına düştü. Uzakta, havuzun ortasındaki başka bir yemle meşgul olan kuğular ne burjuvayı ne çöreği fark etmişlerdi.

Çöreğin heba olacağını hissededen ve bu gereksiz deniz kazasının heyecanına kapılan burjuva el kol hareketleriyle kuğuların dikkatlerini çekmeye çalıştı.

Bir şeyin yüzdüğünü fark eden kuğular gemiler gibi dümeni o yana kırarak beyaz hayvanlara uygun düşen bir görkemle yavaşça çöreğe yöneldiler.

— Kuğular işaretten anlıyorlar, dedi burjuva nükte yapmanın mutluluğuya.

O sırada, uzaktan gelen uğultuların şiddeti arttı. Bu kez gürültü çok kasvetliydi. Diğerlerinden daha anlamlı rüzgâr esintileri vardır. O anda esen rüzgâr beraberinde uğultuları, davulların, alarm çanının ve topların iç karartıcı gürültülerini de getirdi. Bu gürültüye aniden güneşin örten siyah bir bulut eşlik etti.

Kuğular henüz çöreğe ulaşamamışlardı.

— Geri dönem, dedi baba, Tuileries'ye saldırıyorlar.

Oğlunun elini kavradıktan sonra ekledi:

— Tuileries ile Luxembourg arasında krallığı meclisten ayıran mesafe var; çok uzak sayılmaz. Mermi yağacak.

Buluta baktı.

— Ve belki de yağmur da yağacak; gökyüzü de işe karışıyor; Orléans Hanedanı mahkûm edildi. Çabuk eve dönelim.
 — Kuğuların çoreği yemesini seyredecektim, dedi çocuk.
 — Bu tedbirsizlik olur.

Ve küçük burjuvasını yanında götürdü.

Kuğuları seyredemediğine üzülen çocuk bir ağaç kümesinin arasında kayboluncaya kadar havuza baktı.

Bu arada, kuğular gibi iki aylak ufkılık da suyun üzerinde yüzen çoreğe yaklaşmışlardı. Küçük çoreğe, büyük giden burjuvaya bakıyordu.

Baba ve oğul Madame Caddesi tarafındaki ağaçlıkların arasındaki büyük merdivene açılan yollar labirentine girnişlerdi.

Gözden kaybolduklarında, havuzun yuvarlak kenarına yüzükoyun yatan büyük çocuk sol elinden destek alıp neredeyse suya düşecekmiş gibi öne doğru eğildi ve sağ elindeki değneği çoreğe uzattı. Düşmanı görüp acele eden kuğular küçük avcının işine yarayan bir göğüs hamlesi yaparak önlendirindekı suyu ileri doğru ittiklerinde, eşmerkezli hafif dalgalanmalar çoreği yavaşça değneğe doğru itti. Kuğular yaklaşırkten çoreğe dokunan değneği sertçe sallayan çocuk kuğuları ürkütterek çoreğin kavradı ve doğruldu. Çörek ıslanmıştı, ama hem aç hem susuzlardı. Çoreği ikiye bölen ağabey büyük parçayı kardeşine verip küçük parçayı kendine ayırırken:

— *Şunu midene indir*, dedi.

XVII

Mortuus Pater Filium Moriturum Expectat¹²

Marius barikattan çıkmış, Combeferre de arkasından gelmişti. Ama çok geçti. Gavroche ölmüştü. Combeferre fişeklerle dolu sepeti, Marius çocuğu aldı.

¹² Ölen baba ölmek üzere olan oğlunu bekliyor. (ç.n.)

“Ne yazık!” diye düşünüyordu, Gavroche'un babasının babası için yaptığı o da onun ogluna yapıyordu; ama Thénardier babasını sağ getirmiştir, o ise oglunun ölüsünü getiriyordu. Marius kolları arasındaki Gavroche ile barikata döndüğünde, yüzü çocuğunki gibi kan içindeydi.

Gavroche'u almak için yere eğildiğinde bir mermi kafasını sıyırip geçmişti, ama o bunu fark etmemiştir.

Courfeyrac fularını çözdü ve onunla Marius'ün alnını sardı.

Gavroche'u Mabeuf Baba'nın yanına koyup iki bedenin üzerine siyah şalı örttü. Şal ihtiyara da çocuğa da yetmişti.

Combeferre getirdiği sepetteki fişekleri dağıttı.

Herkesin on beş el ateş etmesine yetecek kadar fişek vardı.

Combeferre taşın üzerinde her zamanki gibi hiç kımıldamadan oturan Jean Valjean'a fişeklerini uzattığında o kafasını salladı.

— İşte nadir rastlanan bir garabet, dedi Combeferre alçak sesle Enjolras'a. Bu barikatta çarpışmamanın yolunu buluyor.

— Bu onun barikatı savunmasına engel olmuyor, diye karşılık verdi Enjolras.

— Kahramanlığın da orijinal mensupları var, diye ekledi Combeferre.

Ve konuşulanları duyan Courfeyrac:

— Mabeuf Baba'nın başka bir versiyonu, dedi.

Barikatı döven top ateşinin içeriyi fazla etkilemediğini belirtelim. Bu tür çarpışmaların girdabına kapılmamış olanların bu çatışmalara karışan garip dinginlik anlarına dair fikri yoktur. Dolaşılır, sohbet edilir, şakalar yapılır. Tanıdığımız biri, bir savaşçının yaylım ateşin ortasında: *Burada masaya oturmuş hep beraber yemek yiyor gibiyiz*, dediğini işitmiştir. Chanvrerie Sokağı tabyasının içinde oldukça sakin gözüktüğü tekrarlayalım. Tüm düğüm noktaları ve ayaklanmanın tüm evreleri katedilmişti ya da evreler tamamlanmak üzereydi. Kritik durum tehditkâr bir hal almıştı ve muhteme-

len umutsuzluk baş gösterecekti. Durum ciddileşikçe kahramanlığın ışığı barikatı daha da kızılaştıryordu. Enjolras barikata tüm ciddiyetiyle, yalın kılıçını Epidotas'ın kasvetli dehasına adamış genç bir Spartalı gibi liderlik ediyordu.

Önlüğünü giymiş Combeferre yaralılara pansuman yaparken, Bossuet ve Feuilly Gavroche'un ölü onbaşının üzerrinden aldığı kesedeki barutla fişek hazırlıyorlardı. Bossuet Feuilly'ye: "Birazdan başka bir gezegene yolculuk yapacağız," diyordu; Enjolras'ın yanındaki kaldırım taşlarının üzere oturan Courfeyrac kılıcından, tüfeğinden, iki toplu tabancasından ve yumruğundan oluşan cephaneliğini çeyizini hazırlayan genç bir kızın özeniyle düzenliyordu. Hiç konuşmayan Jean Valjean karşısındaki duvara bakıyordu. Bir işçi *başma güneş geçmesinden endişelendiği için* kafasına Hucheloup Ana'nın geniş hasır şapkasını takmıştı. Cougourde d'Aix'nin gençleri son bir kez daha taşra aksanıyla konuşmak için aceleleri varmış gibi neşeyle sohbet ediyorlardı. Hucheloup'nun aynasını söken Joly dilini inceliyordu. Birkaç isyancı bir çekmecede buldukları küflenmeye yüz tutmuş birkaç ekmek dilimini iştahla yiyorlardı. Marius babasının kendisine söyleyeceklerinden endişeliydi.

XVIII

Akbaba Ava Dönüşüyor

Barikatlara özgü psikolojik bir olgudan söz edelim. Bu şækinkilik uyandırıcı sokak savaşlarının hiçbir ayrıntısı göz ardi edilmemelidir.

Sözünü ettiğimiz gibi barikatın içi ne denli sakin olursa olsun, barikat içinde olanlar için daha çok bir hayal gibidir.

Kuyamete benzeyen iç savaşlarda bilinmeyenin tüm sis bulutları amansız alevlenmelere karışır, devrimler sfenkstir ve barikatta çarpışmış kişi düş görmüş gibidir.

Marius ile ilgili olarak belirttiğimiz ve sonuçlarını ileride göreceğimiz gibi bu mekânlarda yaşam algısı hem zayıflar hem güçlenir. Barikattan çıkan biri neler yaşadığını bilemez. Başından korkunç bir olay geçtiğinin farkında değildir. Etrafı insan yüzleriyle, çarpışan düşüncelerle, yatan cesetler ve ayakta duran cesetlerle çevrilmişti. Saatler sonsuzluğun saatleri gibi geçmek bilmiyordu. Öldüğünü sanmış, her yanı karanlıklar kaplamıştı. Bu neydi? Kanlı eller görmüş, ürkütücü bir sağırlaşmanın etkisi altına girmiş, korkunç bir sessizliğe tanık olmuştu; açılmış ağızlar ya bağıriyor ya da susuyordu; dumanların, belki de gecenin ortasındaydı. Bilinmeyen derinliklerin kasvetli sizıntılarına dokunduğunu sanmıştı; tırnaklarındaki kırmızı bir şeye bakmıştı. Ve şimdi hiçbir şey hatırlamıyordu.

Chanvre Sokağı'na geri dönelim.

İki yaylım ateşi arasında aniden uzaklardaki bir çanın sesi duyuldu.

— Saat on iki, dedi Courfeyrac.

Saat on ikinci vuruşu yapmadan ayağa fırlayan Enjolras barikatın üzerinden gürleyen bir sesle haykırdı:

— Kaldırım taşlarını meyhaneye taşıyıp pencerenin ve çatı pencerelerinin önüne yiğin. Yarınız tüfek başına, yarınız kaldırım taşlarına. Kaybedilecek bir dakika bile yok.

Bir istihkâm mangası —omuzlarında baltalarla— savaş düzeni almış bir halde sokağın köşesinde belirmiştir. Bunlar bir alayın öncüleri olabilirdi, peki hangi alayın? Elbette saldırıcı alayının. Barikatı yıkmakla görevli istihkâmcıların ardından her zaman barikatı aşacak askerler gelir.

Hiç kuşkusuz M. de Clermont-Tonnerre'in 1822'de "büyük çatışma" dediği an çok yakındı.

Enjolras'ın emri kaçışın mümkün olmadığı iki mekânda, gemilerde ve barikatlarda olduğu gibi büyük bir hızla yerine getirildi. Bir dakika geçmeden Enjolras'ın Corinthe'in kapısına yığındığı kaldırım taşları birinci kata ve çatı katına çıkarılmıştı. İlkinci dakika dolmadan ustalıkla üst üste konan bu taşlar birin-

ci katın penceresini ve çatı pencerelerini kaplamış, bu güvenlik önleminin baş mimarı olan Feuilly tüfek namlularının siğabileceği birkaç aralığı özenle düzenlemiştir. Pencerelerin böyle koruma altına alınması yayılım ateşi kesildiği için kolayca tamamlandı. Şimdi iki top güllesini bir delik, mümkünse de saldırın için bir gedik açmak için barikatın merkezine fırlatmışlardı.

Kaldırım taşları güçlü bir savunma için yerlerine yerleştirildiğinde, Enjolras Mabeuf'ün yattığı masanın altına koyduğu şişeleri birinci kata taşıtti.

— Bunları kim içecek? diye sordu Bossuet.

— Onlar, diye yanıtladı Enjolras.

Ardından alt katın penceresi geceleri meyhanenin içерiden kapanmasını sağlayan demir çubuklarla örülüdü.

Kale tamamdı. Barikat kalenin gövdesi, meyhane ise bürçuydu.

Geriye kalan taşlarla barikatın ucundaki aralık kapatıldı.

Bir barikatı savunanlar cephanelerini daima idareli harcamak zorunda olduklarından, bunu bilen kuşatmacılar düzenlemelerini öfkelendirici bir aylaklıyla yapar, bazen keşiflerine göre zamanından önce ateş açarlar. Saldırı hazırlıkları her zaman belli bir yavaşlıkla yapılır, ardından şimşekler çakmaya başlar.

Bu yavaşlık Enjolras'ın her şeyi yeniden gözden geçirip mükemmelleştirmesini sağladı. Hepsi ölecek olan insanların ölümlerinin bir başyapıta dönüşmesi gerektiğini düşündüyordu.

Marius'e "Komuta ikimizde. Ben içeridekilere emir vereceğim. Sen dışında kalıp etrafı gözetle," dedi.

Marius çevreyi gözlemlemek için barikatın üzerine çıktı.

Enjolras hatırlanacağı gibi hastaneye dönüştürülen mutfağın kapılarını civiletti.

— Mermiler yaralıların üzerine sekmesin, dedi.

Basık tavanlı salonda kesin ama oldukça sakin bir ses tonıyla son talimatlarını verdi. Feuilly onu dinliyor ve herkes adına cevap veriyordu.

— Birinci katta merdiveni kesmeye yarayacak baltalar olsun. Elimizde var mı?

— Evet, dedi Feuilly.

— Kaç tane?

— İki balta, bir topuz.

— Tamam. Yirmi altı kişiyiz. Kaç tüfek var?

— Otuz dört.

— Sekizi fazla. Bu tüfekler de diğerleri gibi doldurulsun ve elimizin altında olsun. Kılıçlar ve tabancalar kemerkere ta-kılacak. Yirmi kişi barikatı savunacak. Altı kişi saldırılara taş aralıklarından ateş etmek için birinci katın penceresine ve çatı katının pencelerine mevzilenecek. Burada işe yaramayan tek kişi kalmasın. Birazdan hücum borusu çaldığında yirmi kişi hemen barikata koşsun. İlk varanlar en iyi mevzileri kapacaklar.

Bu talimatları verdikten sonra Javert'e dönüp:

— Seni unutmadım, dedi.

Ve masanın üzerine bir tabanca koyup ekledi:

— Buradan son çıkan bu muhbirin kafasına sıkacak.

— Burada mı? diye sordu bir ses.

— Hayır, onun cesedini bizimkilere karıştırmayalım. Mondétour Sokağı'ndaki küçük barikat dört ayak yüksekliğinde olduğu için aşılabılır. Adam sıkıca bağlı. Oraya götürülp orada infaz edilecek.

O anda Enjolras'tan soğukkanlı olan biri vardı, bu kişi Javert'di.

O sırada isyancıların arasına karışmış olan Jean Valjean öne çıktı ve Enjolras'a:

— Komutan siz misiniz? diye sordu.

— Evet.

— Az önce bana teşekkür etmiştiniz?

— Cumhuriyet adına. Barikatı Marius Pontmercy ve siz kurtardınız.

— Bir ödül hak ettiğimi düşünüyor musunuz?

- Elbette.
 - Tamam bir önerim var.
 - Nedir?
 - Bu adamın kafasını parçalamayı ben istiyorum.
- Başını kaldırıp Jean Valjean'a bakan Javert belli belirsiz bir mimikle:
- Hakkı var, dedi.
- Karabinasını yeniden dolduran Enjolras bakışlarını etrafında gezdirdi.
- İtirazı olan var mı?
- Ve Jean Valjean'a dönüp:
- Muhbir sizin, dedi.
- Jean Valjean gerçekten de masanın ucunda oturan Javert'i öldürme iznini almıştı.
- O sırada bir boru sesi duyuldu.
- Silah başına! diye bağırdı barikatın üzerindeki Marius.
- Javert kendine özgü o sessiz gülümsemesiyle bakışlarını isyancılara sabitleyip:
- Benden daha iyi durumda sayılmazsınız, dedi.
 - Herkes dışarı! diye bağırdı Enjolras. Gürültüyle dışarıya fırlayan isyancılar Javert'in şu imalı sözlerine hedef oluyor:
 - Birazdan görüşürüz!

XIX

Jean Valjean İntikam Alıyor

Jean Valjean Javert'le yalnız kaldığında, tutsağı belinden bağlayan ipi ve masanın üzerindeki düğümü kesti. Ardından ayağa kalkmasını işaret etti.

Javert zincire vurulmuş otoritenin yüceliğinin yoğunlaştığı tasvir edilemez bir gülümsemeyle itaat etti. Javert'i boynu-

na bağlı ipten tipki yularından çekilen bir at gibi sürükleye-rek meyhanelden dışarı yavaşça çıktı, çünkü ayakları sıkıca bağlanmış olan Javert ancak küçük adımlar atabiliyordu.

Jean Valjean'ın elinde tabanca vardı.

Barikatın içinden geçtiler. Saldırıyı bekleyen isyancıların sırtları onlara dönüktü.

Onların geçişini sadece barikatın sol ucundaki Marius gördü. Bu mahkûm ve cellat ikilisi Marius'ün içindeki mezar ışığıyla aydınlandı.

Jean Valjean biraz zor olsa da, sımsıkı bağlanmış Javert'i ipini bir an olsun bırakmadan Mondétour Sokağı'ndaki küçük barikatın üzerinden geçirdi.

Barikatı aşıklarında sokakta baş başa kaldılar. Evlerin oluşturduğu çıkıştı yüzünden isyancılar onları görmüyordu. Barikattan getirilen cesetler birkaç adım ötede korkunç bir yığın oluşturuyordu.

Bu ölüler arasında soluk bir yüz, dağılmış saçlar, delinmiş bir el ve bir kadının çiplak göğüsleri seçiliyordu. Bu Eponine'di.

Çaprazındaki bu ölüyü derin bir sükünetle inceleyen Javert alçak sesle:

— Sanırım bu kızı tanıyorum, dedikten sonra Jean Valjean'a döndü.

Tabancayı koltuğunun altına koyan Jean Valjean bakışlarını “Javert, işte karşidayım,” sözlerini söylemeye gerek bile duymadan Javert'e sabitledi.

Javert'in yanıtı şu oldu:

— İntikamını al.

Jean Valjean cebinden çıkardığı çakıyı açtı.

— Bir çaklı! diye haykırdı Javert. Haklısun. Tam sana uygun bir alet.

Jean Valjean Javert'in boynundaki, bileklerindeki ipleri kestikten sonra eğilerek ayağındaki sicimi kesti ve yeniden doğrularak:

— Serbestsiniz, dedi.

Hiçbir şeye kolayca şaşırmayan Javert, kendine ne kadar hâkim olursa olsun hafifçe sarsıldı. Ağzı açık hiç kımıldamadan bekledi.

Jean Valjean ekledi:

— Buradan sağ çıkacağınızı sanmıyorum. Yine de olur da çıkışsam, beni Fauchevent ismiyle, l'Homme-Armé Sokağı 7 numarada bulabilirsiniz, orada oturuyorum.

Javert bir kaplan gibi homurdandı, dudağı aşağı doğru kıvrıldı ve dişlerinin arasından mırıldandı:

— Dikkat et.

— Hadi gidin, dedi Jean Valjean.

— Fauchevent, l'Homme-Armé Sokağı mı dedin?

— Yedi numara.

Redingotunun düğmelerini ilikleyip omuzlarını asker edasıyla doğrulttuktan sonra yana döndü, bir elini çenesinin altına yerleştirdip kollarını kavuşturarak hallere doğru yürümeye başladı. Jean Valjean onu gözleriyle takip ediyordu. Birkaç adım sonra geri dönen Javert, Jean Valjean'a seslendi:

— Canımı sıkıyorsunuz, böyle yapacaksınız beni ölüdürün daha iyi.

Javert Jean Valjean'la artık senli benli konuşmadığının farkında değildi.

— Hadi gidin, diye tekrarladı Jean Valjean.

Ağır adımlarla uzaklaşan Javert birkaç saniye sonra Prêcheurs Sokağı'nın köşesini döndü.

Javert gözden kaybolunca Jean Valjean tabancasını havaya ateşledi.

Barikata geri dönüp "Tamamdır," dedi.

Bu arada şunlar olmuştu:

İçeriden çok dışarıyla meşgul olan Marius daha önce basık tavanlı salonun dibinde bağlanmış halde bekleyen muhibre dikkat etmemiştir.

Onu gün ışığında ölüme gitmek için barikatı aşarken gördüğünde tanıdı. Aklına aniden bir anı geldi. Pontoise Sokağı'ndaki polis müfettişini, kendine verdiği ve bu barikatta kullandığı iki tabancayı, sadece yüzünü değil ismini de hatırladı.

Yine de bu anı tüm düşünceleri gibi bulanık ve pusluydu. Emin değildi, sadece kendine şu soruyu sormuştur:

— Bu adam bana adının Javert olduğunu söyleyen polis müfettişi değil mi?

Belki de bu adam için hâlâ bir şeyle yapılabılırdı. Ama Marius önce bu adamın gerçekten Javert olup olmadığını öğrenmek istedî.

Barikatın diğer ucundaki Enjolras'a seslendi:

— Enjolras!

— Ne var?

— Bu adamın adı ne?

— Hangisinin?

— Polisin. Adını biliyor musun?

— Elbette. Bize söyledi.

— İsmi neymiş?

— Javert.

Marius yerinden kalktığı anda tabancaının sesini duydu. Geri dönen Jean Valjean “Tamamdır,” dedi.

Marius’ün yüreği kederle buz kesti.

XX

Ölüler Hakkı, Yaşayanlar da Haksız Değil

Barikat yavaş yavaş can çekismeye başlamıştı.

O ulvi anın trajik görkemi için her şey birbiriyle yarışıyordu; havadaki binlerce gizemli çatırtı, görünmeyen sokaklarda harekete geçen silahlı kitlelerin soluğu, süvarinin

düzensiz nal sesleri, yürütülen topların boğuk sarsıntısı, Paris'in karmaşasında giderek artan top ve tüfek sesleri, çatıların üzerinde yükselen savaş dumanları, uzaklardan gelen korkunç çığlıklar, her yandaki tehditkâr şimşekler, Saint-Merry'nin artık hickırır gibi çalan çanı, mevsimin güzelliği, güneş ve bulutlarla kaplı gökyüzünün heybeti, ışığın zarafeti, evlerdeki ürkütücü sessizlik birbirine karışıyordu.

Dünden beri, Chanvrearie Sokağı'nın iki yanındaki evler dehşet verici surlara dönüşmüştü. Kapılar, pencereler, pencere kanatları kapalıydı.

Yaşadığımız dönemden oldukça farklı olan o yıllarda, halkın fazla uzamış bir sorunla, ihsan edilen bir yasayla ya da Orléans Hanedani'yla hesaplaşması gereken saat geldiğinde, genel öfke her yanı kapladığında, ayaklanma parolasını kulağına fisildayararak burjuvaziyi gülümsettiğinde ayaklanmaya katılan kent sakinleri savaşın bir parçasına dönüşür, evler kendilerinden destek alan eğreti kaleye kardeşçe davranışlardı. Tam tersine koşullar yeterince olgunlaşmadığında, ayaklanma herkes tarafından kabul görmediğinde, kitleler ayaklanmayı reddettiklerinde isyancıların hali haraptı; şehir kendini ayaklanmadan geri çeker, ruhlar buz tutar, sığınakların kapısı kapanır, sokaklar ordu barikatı ele geçİrsin diye issız bırakılırdı.

Bir halk ani bir hamleyle istemediği bir hızla yürümeye zorlanamaz. Bunu denemeye kalkanın vay haline! Halk kendinden her isteneni yapmaz. O zaman ayaklanma kendi kaderine bırakılır. İsyancılar cüzzamlılara, evler dik bayırlara, kapılar reddiyeye, binaların ön cepheleri duvara dönüsür. O duvar görür, duyar ama istemez. Hafifçe aralanıp sizi kurtarabilir. Hayır. O duvar bir yargıçtır. Size bakar ve sizi mahkûm eder. O kapalı evlerin görünümü ne kasvetlidir! Yaşasalar da ölüye benzerler. Orada yaşam ertelenmiş gibi görünse de sürüp gider. Yirmi dört saatten beri çıkan olmadı, ama bu içinde insanların olmadığı anlamına gelmiyor.

Bütün ailelerin gezindikleri, yatıp kalktıkları, yiyp içtikleri, korktukları bu kayanın içi korkunçtur! Korku bu ürkütücü misafir düşmanlığını mazur gösterirken, hafifletici neden olarak da dehşeti gösterir. Hatta bazen korku tutkuya, panik öfkeye, ihtiyatlılık nefrete dönüşebilir; *ümlülerin çılgınlığı* sözleri bundan kaynaklanır. Bu korkunç paniğin alevleri arasından iğrenç bir duman, öfke belirir.

— Bu adamlar ne istiyorlar? Hiçbir şeyden memnun kalıymıyorlar. İnsanların huzurunu bozuyorlar. Sanki bunun gibi yeterince devrim yapılmadı! Buraya ne halt etmeye geldiler? Çekip gitsinler. Kendileri bilir. Kendi hataları. Hak ettiklerini bulacaklar. Bizi hiç ilgilendirmez. Zavallı sokağımız mermilerle delik deşik oldu. Akbabalar sürüsü. Kapıyı kesinlikle açmayın.

Böylece ev mezara benzer. Bu kapının önünde can çekişen isyancı, tüfeklerin, çekilmiş kılıçların yaklaştığını görür; bağırsa duyulacağini ama yardımına gelinmeyeceğini bilir; duvarlar onu koruyabilir, insanlar onu kurtarabilir, ama bu duvarların kulakları etten, bu insanların yürekleri taştandır.

Suçlu kim?

Hiç kimse ve herkes.

Şu yaşadığımız kusurlu zamanlar.

Tehlikeleri göze alarak ayaklanmaya evrilen ütopya daima felsefi itirazı silahlı protestoya, Minerva'yı Pallas'a dönüştürür. Sabırsızlanıp ayaklanmaya dönüşen ütopya kendini neyin beklediğini bilir; genellikle her zaman çok erken ortaya çıkar. Kaderine razı olur ve metanetle zafer yerine felaketi kabul eder. Kendini yadsıyanlara onları suçlamadan hizmet eder ve yüce gönlüyle terk edilişe razı olur. Engellere karşı amansızdır ve nankörlüğe karşı uysaldır.

Zaten buna nankörlük denilebilir mi?

İnsanlığın bakış açısıyla evet.

Bireyin bakış açısıyla hayır.

İlerleme insanın yaşam tarzıdır. İnsanlığın ortak yaşamı, kolektif adımları İlerleme demektir. İlerleme yürü; insani ve dünyevi olandan ilahi ve semavi olana doğru uzun bir yolculuk yapar; gecikenleri beklemek için durur; Kenan ülkesi ufukta aniden belirdiğinde düşünmek için mola verir; uyuduğu geceler vardır; ilerlemeyi uyandıramadan insan ruhunu saran gölgeyi görmek ve karanlığı elle yoklamak düşünlülerin dokunaklı endişelerinden biridir.

— Tanrı belki de öldü, demişti Gérard de Nerval bir gün bu satırların yazarına, Tanrı'yla ilerlemeyi ve hareketin kesintisiyle ugramasıyla Yaratıcı'nın ölümünü karıştırmıştı.

Umutsuzluğa kapılan yanılır. İlerlemenin uyanışı kaçınılmazdır ve netice itibarıyla büyüğü için uyurken bile yürüdüğü söylenebilir. Yeniden ayağa kalktığında, boyunun uzamış olduğu görülür. Nehirler gibi, ilerlemenin de daima sakin olduğu söylenenemez. Önune engel koymayın, içine kaya fırlatmayın; engel suyu köpürtüp insanlığı kızıştırır. Çatışmalar bundan kaynaklanır; ama bu çatışmaların ardından ileriye bir adım atıldığı fark edilir. Evrensel barıştan başka bir şey olmayan düzen kurulana, uyum ve bireliğin hüküm sürdüğü an gelene dek, ilerlemenin menzili devrimin evreleri olacaktır.

O zaman ilerleme nedir? Söyledik. Halkların süregiden yaşamları.

Oysa bazen bireylerin geçici yaşamları insanlığın sonsuz yaşamına direnir.

Hiç kederlenmeden itiraf edelim, bireyin farklı çıkarları vardır ve haksız olduğunun farkına varmadan bu çıkarları dayatıp savunabilir; içinde yaşadığımız dönemin bağışlanabilecek bir bencilliği vardır; geçici yaşamın hakları vardır ve kendini sürekli olarak feda etmek zorunda değildir. Şu an hayatı olan kuşaklar ömürlerini gelecek kuşaklar için kısaltmak mecburiyetinde değildir. "Hepimiz" denen kişi "Varım," diye mirıldanır. "Gencim, âşığım, yaşıyım, huzur isti-

yorum, aile babasıyım, çalışıyorum, refah içinde yaşıyorum, işlerim yolunda, kiraya verecek evlerim var, devlet tahvillem var, mutluyum, karım ve çocukları var, tüm bunları seviyorum, yaşamak istiyorum, beni rahat bırakın.” İşte bu yüzden derin bir soğukluk insanlığın yüce öncülerinin tepeşinde kuluçkaya yatar.

Zaten bir konuda anlaşalım, ütopya savaşırken parıltılı yaşam alanından çıkar. O, yarının gerçekliği olarak kendi yöntemi olan savaşı dünün yalanından ödünç alır. Gelecek geçmiş gibi davranışır. Saf düşünce olarak eylemin yoluna dönüşür. Kahramanlığını sorumluluğunu haklı olarak üstlendiği, koşullar gerektirdiğinde çare olarak kullandığı, onun yüzden acımasızca cezalandırıldığı, ilkelere karşı çikan bir şiddetle harmanlar. Ütopik ayaklanma eski askeri yöntemler uyarınca savaşır; muhbirleri kurşuna dizer, hainleri infaz eder, canlı varlıklar yok edip onları bilinmeyen karanlıklara fırlatır. Ölümü araç olarak kullanması önemlidir. Ütopya parıltılı halesinin içinde karşı konulmaz ve sarsılmaz gücüne inancını kaybetmiş gibi görünür. Kılıçla saldırır. Oysa kılıcın iki keskin yanı vardır, başkasını yaralarken kendi de yaralanır.

Bu açıklamaları tüm katılııyla yaptıktan sonra, başarılı olsun ya da olmasınlar, geleceğin şanlı savaşçılarına, ütopyanın savunucularına hayranlık duymamamız mümkün değildir. Kaybetseler de saygınlıklarını yitirmezler ve başarısız olduklarında azametleri belki daha da artar. Zafer ilerlemeyle iş birliği içindeyse halkın alkışlarına layiktir; ama kahramanca bir bozgun halkın kederini hak eder. Biri muhteşem, diğeri yücedir. Başarılı olanlardan çok bu yolda ölenlere saygı duyan bizler için John Brown Washington'dan, Pisacane da Garibaldi'den daha büyüktür.

Birileri yenilenlerin yanında olmalıdır.

Yenilgiye uğradıklarında geleceğin bu yüce öncülerine haksızlık edilir.

Devrimciler korku tohumları ekmekle suçlanır. Âdetâ tüm barikat katillerden oluşmuştur. Teorileri geçersiz sayılır, amaçlarından kuşku duyulur, art niyetli olduklarından korkulur, vicdanları aşağılanır. Hüküm süren toplumsal düzene bir parça sefalet, keder, istirap, yakınma ve umutsuzluk yüzünden başkaldırmakla ve karanlıkların derinliklerdeki aşağı tabakayı savasmak için ayağa kaldırırmakla suçlanırlar. Onlara "Cehennemin kaldırım taşlarını söküyorsunuz!" diye bağırlığında, onlar da "İşte bu yüzden barikatımız iyi niyetten yapılmıştır," yanıtını verebilirler.

Kuşkusuz en hayırlı barışçıl çözümüdür. Şu konuda anlaşalım, kaldırımı görünce aklımıza ayı gelir ve aslında bu toplumun iyi niyetli bir girişimden endişelenmemesidir. Ama toplum kendi kendini kurtarabilir; onun iyi niyetine sesleniyoruz. Şiddet içeren hiçbir çözüm gerekli değildir. Hastalığı uzlaşmayla iyileştirmek gereklidir. İşte herkesi buna davet ediyoruz.

Ne olursa olsun, evrenin tüm noktalarından bakışlarını Fransa'ya sabitleyen, idealin esneklik nedir bilmeyen mantığıyla büyük eseri yaratmak için çarışan bu adamlar ölse bile, özellikle de ölmüşlerse yücedirler; yaşamalarını ilerlemeye adarlar; kaderin iradesini hayatı geçirip, dini bir görevi yerine getirirler. Belirlenen saatte, sahnede sırası gelen bir aktörün kayıtsızlığıyla ilahi senaryoya itaat ederek mezara girerler. Ve bu umutsuz mücadeleyi, bu kendini feda ederek ortadan kaybolma halini, 14 Temmuz 1789'da karşı konulmaz bir şekilde başlayan muhteşem insanı hareketi görkemli ve ulvi sonuçlarına ulaştırmak için kabul ederler. Bu askerler rahiptir. Fransız Devrimi Tanrı'nın bir işaretidir.

Zaten bu farklılığı daha önceden belirttiğimiz farklılıklara eklememiz uygun düşer, devrim olarak anılan kabul görmüş isyanlar, ayaklanması olarak anılan reddedilmiş devrimler vardır. Patlak veren bir ayaklanması, halkın önünde sınav veren bir düşüncedir. Halk geçer not vermezse düşünce

olgunlaşmamış demektir; ayaklanma küçük bir kargaşadan öteye gidemez.

Her çağrıda, ütopyanın canı her istediğinde savaşa girmek halkın işi değildir. Uluslar her zaman kahramanlık gösterecek ve dava uğruna ölecek bir ruh halinde olamazlar.

Gerçekcidirler. Ayaklanma onları tiksindirir; bunun ilk nedeni sonucunun sıkılıkla bir felaket olmasıdır; ikinci neden ise hareket noktasının her zaman için bir soyutlama olmasıdır.

Çünkü kendilerini feda edenler her zaman sadece ideal uğruna –güzel olan da budur– ölürlər. Ayaklanma bir coşkudur. Coşku öfkelenebilir, insanlar bu yüzden silaha sarılır. Ama bir hükümete ya da bir yönetim biçimine nişan alan her ayaklanmanın hedefi daha yüksektir. Örneğin 1832 ayaklanmasıının şefleri ve özellikle Chanvrerie Sokağı'nın coşkulu gençleri sadece Louis-Philippe'le savaşmuyorlardı. Açıkyüreklikle konuştuklarında birçoğu yarı devrimci yarı monarşi yanlısı olan bu kralın hakkını teslim ediyor, hiçbir ondan nefret etmiyordu. Ama tipki daha önce X. Charles'in kişiliğinde Bourbon Hanedanı'na yaptıkları gibi Louis-Philippe'in kişiliğinde de kraliyetin kutsal hakkını savunan Orléans Hanedanı'na saldırıyorlardı ve Fransa'da krallığı devirerek aslında daha önce de açıkladığımız gibi insanın insan üzerindeki tahakkümünü, tüm dünyadaki imtiyazları kaldırırmak istiyorlardı. Kralsız kalan Paris tüm dünyayı despotların yönetiminden kurtaracaktı. Böyle düşünüyorlardı. Hedeften kuşkusuz uzaktaydilar, hedef biraz belirsizdi belki ve gücün karşısında daha da uzaklaşıyordu, ama her durumda büyütü. İşte işler böyle yürü. Ve başkaldıranlar kendilerini neredeyse her zaman bir yanılısama, tüm insanı gerçekliklerin karıştığı bir yanılısama olan bu hayaller için feda ederler. İsyancı ayaklanmayı şiirleştirir, yıldızlarla süsler. Trajik koşulların içine atılır, yapacaklarıyla sarhoş olur. Kim bilir? Belki de hedefe varır. Sayıca azdır, karşısında koca

bir ordu vardır, ama o hukuku, doğal yasayı, hiçbir itiraz kabul etmeksizin insanın kendi üzerinde söz sahibi olmasını, adaleti, hakikati savunur ve gerekirse üç yüz Spartalı gibi ölürl. Don Quijote'yi değil, Leonidas'ı düşünür. Ve bildiği-
miz yolda ilerlerken asla geri adım atmaz, beklenmedik bir zaferi, tamamlanmış devrimi, özgürleşmiş ilerlemeyi, insan-
lığın yükselmesini, evrensel özgürlüğünü ve en kötü olasılıkla da Termophylae'yi umut ederek öne atılır.

İllerleme için gerçekleşen silahlı ayaklanmalar nedenini açıkladığımız gibi sıkılıkla başarısızlığa uğrarlar. Halk, kah-
ramanların girişimi yanında pasif kalır. Kitleler, kalabalık-
lar ağırlıkları yüzünden kırılgandır, maceraya kalkışmaktan korkarlar; ama idealin içinde macera vardır.

Zaten çıkarların ideali ve duygusallığı pek sevmediklerini unutmayalım. Bazen mide yüreğe üstün gelir.

Fransa'nın yükseligi ve güzelliği midesini diğer halklardan daha az düşünmesinden, kemeri daha kolayca sıkabilme-
sinden ileri gelir. İlk uyanan ve son yatan odur. Önden gider.
Araştırmacıdır.

Bunun nedeni sanatçı olmasıdır.

İdeal nasıl ki mantığın doruk noktasıdır, güzel de gerçe-
ğin zirvesidir. Sanatçı halklar aklı başında halklardır. Güzel-
liği sevmek ışığı görmektir. Bu yüzden Avrupa'nın meşalesi,
yani uygarlık eski Yunan'dan İtalya'ya geçip Fransa'ya gel-
miştir. Kutsal aydınlatıcı halklar! *Vitai lampada tradunt.*¹³

Bir halkın şiirinin o halkın ilerlemesinin bir unsuru ol-
ması harika bir şeydir. Uygarlığın niceliği hayalgücünün enginliğiyle ölçülür. Yalnızca uygarlaştırıcı bir halk, sözü
geçen bir halk olarak kalabilir. Korinthos evet, Sybaris ha-
yır. Gütünü kaybeden çökmeye mahkûmdur. Amatör ya da
virtüöz değil, sanatçı olmak gereklidir. Uygarlığı arındırmak
değil yükseltmek gereklidir. İdealin kalibi insanlığa ancak bu
koşullarda verilir.

13 Yaşamın meşalesini elden ele geçirdiler. (ç.n.)

Çağdaş idealin sanatta bir tarzı, bilimde bir yöntemi vardır. Şairlerin toplumsal zarafet denen o yüce hayali bilimle gerçekleşecektir. A+B cenneti yeniden yaratır. Uygarlığın ulaştığı bu noktada kesinlik gerçekten büyük olanın olmazsa olmaz bir unsurudur ve bilimsellik sanatçı duyarlılığına sadece hizmet etmez, onu tamamlar, düşler hesaplanmalıdır. Fetheden bir sanat bilimden destek almalıdır. Dayanağın sağlam olması önemlidir. Çağdaş düşünce Hint dehasının taşıtna binen eski Yunan'ın dehasıdır; fil üstündeki İskender'dır.

Dogmanın içinde taşlaşmış ya da kâr hırsıyla gözü dönmüş ırklar uygarlığın gelişimine uygun değildirler. Putun ya da paranın önünde diz çökmek yürüyen kasları, ilerleyen iradeyi köreltir. Ruhban ya da tüccar takımının hiyerarşisi bir halkın parlaklığını soldurur, seviyesini düşürerek ufkunu daraltır ve evrensel hedefin hem ilahi hem insani zekâsını ondan geri alarak onun sömürgeci bir ulusa dönüşmesine yol açar. Babil'in ideali yoktu, Kartaca'nın ideali yoktu. Atina ve Roma'nın idealleri vardı ve bu ikisi yüzyılların karanlık yoğunluğu içinde bile uygarlığın halelerini muhafaza etmişlerdir.

Fransız halkı Yunan ve İtalyan halklarıyla aynı nitelikleri taşır. Güzelliğe olan tutkusyla Atinalı, yüceliğiyle Romalıdır. Ayrıca iyidir. Kendini adar. Kişilik itibarıyla diğer halklardan daha fedakârdır. Ancak mizacı bazen onu terk eder. İşte o zaman, o yürümek isterken koşanlar, o durmak isterken yürüyenler için büyük bir tehlike ortaya çıkar. Materyalizmin deprestiği dönemlerde Fransa'nın yücelliğine dair hiçbir şeyi çağrıtmayan ve Missouri ya da Güney Carolina'da rastlanabilecek düşünceler o ulvi beynin işlevini yerine getirmesini engellerler. Ne yapmalı? Dev cüceyi oynar; devasa Fransa'nın kendini küçük göstermek gibi fantezileri vardır. Hepsi bu.

Buna hiçbir şey söylenemez. Halkların da yıldızlar gibi kararmaya hakları vardır. İlk geri gelecek ve karanlık ge-

ceye dönüşmeyecekse her şey yolundadır. Şafak ve yeniden doğuş eşanlamlıdır. Işığın yeniden belirmesi benliğin devamlılığıyla özdeştir.

Bu olayları sükünetle gözlemleyelim. Barikatta ya da sürgünde ölmek, fedakârlık için gerekiğinde katlanılabilecek durumlardır. Fedakârlığın gerçek adı şahsi çıkar göz etmemedir. Terk edilenler terk edilsinler, sürgüne gönderilenler sürgünde kalsınlar ve büyük halklar gerilediğinde çok gerilere düşmemeleri için yakarmakla yetinelim. Aklın yoluna geri dönme bahanesiyle çok aşağılara inmemek gerek.

Madde vardır, zaman vardır, çıkarlar vardır, mide vardır; ama midenin tek bilgelik olmaması gereklidir. Geçici yaşamın hakları vardır, bunu kabul ediyoruz, ama sonsuz yaşamın da hakları vardır. Ne yazık! Yükselmek düşmeyi engellemez. Tarihte bunun bolca örneği vardır. Bir ulus yükselip idealin keyfini çıkarır, ardından çirkefe bulaşır ve bu hoşuna gider; ona Falstaff için neden Sokrates'i yüzüstü bıraktığı sorulduğunda "Çünkü devlet adamlarını severim," diye cevap verir.

Çatışmaya dönmeden önce birkaç söz daha.

Şu anda anlattığımıza benzeyen bir savaş ideale doğru bir çırpıdanmadan başka bir şey değildir. Kösteklenen ilerleme hastalıklıdır ve sara nöbetleri geçirir. Yolumuzun üzerinde ilerlemenin bu hastalığıyla, iç savaşla karşılaşmak zorunda kaldık. İşte şimdi temel unsuru toplumsal bir lanet ve gerçek başlığı *İlerleme* olan bu dramın hem sergilendiği hem de ara verildiği o ölümcül evrelerinden birindeyiz.

İlerleme!

Sık sık attığımız bu çığlık tüm düşüncelerimizi kaplar ve bu dramın şu an bulunduğuuz bu noktasında düşünce hâlâ birçok sınavdan geçmeyi beklerken, onun üstündeki örtüyü kaldırılmamıza değilse de içine net bir ışık yansıtımıza izin verilsin.

Okuyucunun şu an elinde tuttuğu kitap tüm ayrıntılarıyla bir bütün olarak ele alındığında kesintileri, istisnaları,

bezginlikleri ne olursa olsun, başından sonuna kadar kötülükten iyiliğe, adaletsizlikten adalete, yanlıştan doğruya, geceden gündüze, tutkudan vicdana, çürümeden yaşama, sorumsuzluktan göreve, cehennemden cennete, hiçlikten Tanrı'ya doğru yürümektedir. Çıkış noktası madde, varış noktası ruhtur. Başta ejderha, sonunda melek.

XXI

Kahramanlar

Aniden hücum borusu öttü.

Saldırı bir kasırgayı andırıyordu. Dün gece karanlıkta barikata bir boa yılanı gibi sessizce yaklaşmışlardı. Şimdi, gün ortasında bu ağızı geniş sokakta ani bir baskın yapmak imkânsızdı. Zaten şiddet maskesini çıkarmış, top kukremeye başlamış, ordu barikata saldırmıştı. Öfke artık beceriydi. Yer yer ulusal muhafizlerla desteklenen ve arkasından görülmese de gürültüsü duyulan bir takviye kuvvetin katıldığı güçlü bir piyade alayı çalan trampetlerin, öten boruların, havaya kalkmış süngülerin, önden giden istihkâm erlerinin eşliğinde mermiler karşısında hiç yılmadan duvara çarpan tunçtan bir kalasın ağırlığıyla koşar adım doğrudan barikata yüklendi.

Barikat sağlam durdu.

İsyancılar öfkeyle ateş açınca barikatın üzerini şimşekten bir yele kapladı. Saldırı öyle şiddetliydi ki barikatın içi bir anda saldırganlarla dolmuştu, ama isyancılar askerleri tipki aslanın köpeklere yaptığı gibi püskürttü. Saldırganlar köpükten bir yalıyar gibi dimdik, simsiyah ve dehşet verici bir şekilde yeniden ortaya çıkmak üzere geri çekildiler.

Sokağın ortasına yiğilan askerler tabyaya korkunç bir yaylım ateşi açtılar. Havai fişek görmüş olanlar ışık demetlerinin saçak denen kıvılcım yiğinları halinde nasıl dağıldığını

bilirler. Bu sağlığın düşey değil yatay olarak hareket ettiğini, her ışık demetinin ucunda bir mermi, iri bir saçma olduğunu ve bu yıldırım tespihlerini ölüm için çektiğini düşünelim. İşte barikat böyle bir ateş altındaydı.

Her iki taraf da kararlıydı. Bu sokaktaki barbarca olarak nitelendirilebilecek yiğitlige kendini feda etmekten kaynaklanan kahramanca bir vahşet karışıyordu. O dönemde bir ulusal muhafiz hafif piyade askeri gibi çarşıydı. Askeri birlik işi bir an önce bitirmek, ayaklanma ise çarşımak istiyordu. İnsanın genç ve sağlıklı çağında can çekişmeyi kabullenmesi yürekliyi çığırılığa dönüştürür. Bu çatışmaya katılan herkes o son saatin yüceliğini hissediyordu. Sokak cesetlerle dolmuştu.

Barikatın bir ucunda Marius, diğer ucunda Enjolras vardı. Barikata komuta eden Enjolras kendini sakınıyor ve mermilerden koruyordu; üç asker altında durduğu mazgalda onu fark edemeden peş peşe öldürdü; Marius ise açıkta çarpışıyordu. Kendini hedef haline getiriyordu. Yarı beline kadar barikatın üstündeydi. Hiç kimse gemi azıya almış bir cimri kadar müsrif olamaz; bir çatışma sırasında hiç kimse düşle-re dalmış biri kadar tehlikeli olamaz. Marius olağanüstü ve düşünceliydi. Çatışmaya bir düşे dalar gibi dalmıştı. Âdet bir hayalet ateş ediyordu.

İsyancıların mermileri tükkense de şakaları bitmiyordu. İçinde bulundukları bu mezar girdabında gülüyordular.

Courfeyrac'ın başında şapkası yoktu.

— Şapkanı ne yaptın? diye sordu Bossuet.

— Bir top güllesi onu başından çaldı, diye yanıtladı Courfeyrac.

Ya da kibirli bir ifadeyle konuşuyorlardı:

— Bize destek olacaklarına şeref sözü veren, bize katılacaklarına yemin eden bu adamları, bu generalleri (ve eski ordunun tanınmış, ünlü isimlerini sıralıyordu) anlamak mümkün mü? diye haykırıyordu Feuilly kederle.

Ve Combeferre ona ciddi bir gülümsemeyle yanıt vermekle yetiniyordu:

— Ta uzakları, yıldızları gözlemler gibi şeref sözlerinin yolunu gözleyen insanlar vardır.

Barikat fişek kovasıyla öyle dolmuştu ki insan barikata kar yağdığını sanabilirdi.

Saldırganlar sayıca fazlaydı, konumları iyi olan isyancılar ise bir duvarın tepesinden ölülere ve yaralılara çarparak sendelenen,larında dik bir bayıra benzeyen barikatı bulan askerlere ateş ediyorlardı. Doğaçlama inşa edilen bu barikat hayranlık uyandıracak ölçüde sağlaındı ve bir avuç adamın bir alayı başarısızlığa uğratmasına imkân verecek şekilde konuşlanmıştı. Yine de sürekli takviye alan, mermi yağmurları arasında büyüyen saldırısı alayı acımasızca yaklaşıyor ve artık, yavaş yavaş, adım adım, ama kendinden emin bir halde ilerliyor, barikatı vidayı sıkan bir cendere gibi kavriyordu.

Saldırıların ardı arkası kesilmiyordu. Dehşet artıyordu.

Chanvreie Sokağı'ndaki bu kaldırımlı taşlarında Troya surlarına yaraşan bir çatışma başladı. Yirmi dört saatten beri yemek yemeyen, uyumayan, atacak birkaç mermileri kalmış, boş ceplerini yoklayan, neredeyse hepsi yaralı, başları ya da kolları pas lekeli siyahımtırak sargı bezleriyle sarılmış, giysilerinde kanlı delikler bulunan bu solgun benizli, yırtık pırtık giysili, yorgunluktan tükenmiş adamlar bozuk tüfekleri ve körleşmiş kılıçlarıyla Titanlara dönüşmüştür.

Bu çatışma hakkında fikir edinebilmek için ürkütücü cesaretlerden oluşan bir yiğinin ateşe verildiğini ve çıkan yanğını zihnimizde canlandırmamız gereklidir. Bu bir savaş değil, alev alev yanan bir fırının içiydi; ağızlar orada alev soluyor, yüzler korkunç görünüyor, insanlıktan eser kalmıyor, savaşçılar ateş saçıyorlardı ve kızıl dumanlar arasında gidip gelen bu semenderleri görmek dehşet vericiydi. Bu olağanüstü kıymının peş peşe gelen ve eşzamanlı sahnelerini tasvir etmeyeceğiz. Bunu yapma hakkına yalnızca bir savaşı on iki bin misrayla anlatan destanlar sahiptir.

Burasının Brahmanizmin cehennemi, *Vedalar'ın Kılıçlar Ormanı* dediği, on yedi uçurumun en korkuncu olduğu söylenebilirdi.

Göğüs göğüse, adım adım, tabancalarla, kılıçlarla, yumruklarla, yakından, uzaktan, aşağıdan, yukarıdan, her yan dan, evlerin çatılarından, meyhanenin pencerelerinden, bazıl arının indiği mahzenin küçük pencerelerinden çarpışıyorlardı. Altmış kişiye karşı tek kişiydiler. Corinthe'in yarı yarıya yıkılmış cephesi iğrenç görünüyordu. Yaylım ateşiyle delik deşik olmuş camsız ve pervazsız pencere aceleyle kaldırırm taşlarıyla doldurulmuş şekilsiz bir deliğe benzıyordu. Bossuet, Courfeyrac, Joly öldürülü müştü; yaralı bir askeri kaldırıma çalışırken göğsüne üç süngü darbesi alan Combeferre başını göğe kaldırıp son nefesini vermişti.

Çarpışmaya devam eden Marius'ün her yanı yara içindi; yüzü âdetâ kırmızı bir mendille kaplanmıştı, kandan görünmüyordu.

Sadece Enjolras yaralanmamıştı. Silahı kalmadığında sağ ya da sol elini uzatıyor ve bir isyancı ona herhangi bir silah veriyordu. Elinde dört tane kılıç kalmıştı; I. François'nın Marignan'da üç kılıcı vardı.

Homeros şunu anlatır: "Diomedes, Teuthranis'in mutlu Arisba'da oturan oğlu Axylus'u boğazlar; Mecisteus'un oğlu Euryalus Dresus'u, Ophelitus'u, Esepius'u ve Irmak lar Tanrıçası Abarbarea'nın masum Bucolion'dan olma oğlu Pedasus'u katleder; Odysseus Perkosa'nın Pidyles'ini devirir; Antilokhus Ablerus'u, Polypaetes Astyalus'u, Poly damas Killene'nin Otos'unu, Teucus da Areaton'u devirir. Meganthios Eriphylus'u mızrak darbesiyle öldürür. Kahramanlar kralı Agamemnon şırıl şırıl akan Satnoeis Nehri'nin sularıyla yıkanan dik kayalık bir şehirde doğmuş Elatus'u yere çakar." Eski Ortaçağ destanlarımızda, Esplandian'ın ateşten bir mızrakla saldırdığı dev marki Swantibore'un kendisini, kopardığı kuleleri şövalyenin üzerine atarak sa-

vunduğundan söz edilir. Eski duvar fresklerimizde Bretagne ve Bourbon dükleri silahları, armaları, ellerindeki baltaları, demir maskeleri, demir çizmeleri, demir eldivenleriyle at üzerinde yan yana savaşa giderken resmedilmişlerdir. Biri kakisık kürkü, diğeri gök mavisi kaftanını giymiştir, Bretagne'in tacının iki boynuzu arasında aslan tasviri, Bourbon'un miğferinin siperliğinde kocaman bir zambak arması vardır. Ama heybetli görünmek için Yvon gibi dükalık tolgası takmak, Esplandian gibi elinde kor ateş taşımak ya da Polydamas'ın babası Phyles gibi Euphrete kralının hediyesi olarak Ephyra'dan güzel bir zırh takımı getirmek gerekli değildir. Dünün Beauce ya da Limousin köylüsü olan, belinde palasiyla Luxembourg Bahçesi'ndeki dadıların etrafında dolanan o kısa boylu, temiz yüzlü asker, sakallarını makasla kendi kesen, bir kadavra parçasının ya da bir kitabına üzerine eğilmiş o solgun yüzlü sarışın yeniyetme tıp öğrencisi, her ikisini de alıp yüzlerine bir görevin esintisini üfleyin, onları Boucherat kavşağında ya da Planche-Mibray çıkışlarında karşı karşıya getirin, biri bayrağı diğeri ideali için mücadele ederken her ikisi de ülkeleri için savastıklarını düşününler; bu olağanüstü bir çatışma olur ve bu piyade askerinin ve tıp öğrencisinin, insanlığın karşı karşıya geldiği bu destansı savaş alanındaki gölgeleri, kaplanlarla dolu Likya'nın kralı Megaryon'un devasa Ajax'la kâşîrken ortaya çıkan gölgelelerine benzer.

XXII

Adım Adım

Barikatın iki ucunda Enjolras ve Marius'ten başka sağ kalan şef olmadığı için Courfeyrac, Joly, Bossuet, Feuilly ve Combeferre'in uzun süre savunduğu merkezdeki isyancılar geri çekildiler. Top girişe uygun bir gedik açamasa da tab-

yanın ortasında geniş bir yarık oluşturmuş, barikatın tepesi güllelerle yerle bir olmuştu ve içeriye ve dışarıya düşen yıkıntılar biri içeriye diğeri dışarıya bakan iki eğim oluşturmuştu. Tabyaya yaklaşan askerler karşılarında eğik bir düzlem buluyorlardı.

Çok şiddetli bir saldırısı girişimi oldu ve bu kez başarılı olmuşlardı. Kalkık süngülerle donanmış, çevik adımlarla ilerleyen bir kitle ve hücum koluğun geniş ön cephesi dumandalardaki tabyanın zirvesinde belirdi. Bu sefer iş bitmişti. Merkezi savunan isyancılar panik halinde geri çekildiler.

Bunun üzerine bazlarının zihinlerinin derinliklerindeki yaşama arzusu uyanmaya başladı. Bir tüfekler ormanın nişan aldığı çoğu isyancı ölmek istemiyordu. Bu, kendini koruma içgüdüsünün inlediği ve insanın içindeki hayvanın yeniden canlandığı andı. Barikatın gerisindeki altı katlı yüksek evin önünde toplanmışlardı. Yukarıdan aşağıya kadar âdetâ duvarla örülümuş gibi her yanı kapanmış bu ev kurtulmalarını sağlayabiliirdi. Askeri birlikler barikata girene kadar geçen zaman bir kapının açılıp kapanmasına yeterdi, bir şimşek çakması için bu süre yeterliydi ve evin kapısının hemen açılıp kapanması bu umutsuz insanlar için yaşam demekti. Bu evin arkasındaki sokaklardan kaçılabilirdi. Seslenerek, bağırarak, yalvararak, ellerini birleştirerek kapıya kabzalarla ve tekmelerle vurdular. Kimse açmadı. Üçüncü katın penceresindeki ölünenin başı onlara bakıyordu.

Ama Enjolras, Marius ve yanlarındaki yedi sekiz isyancı oraya gelerek onları koruma altına almışlardı. Askerlere "Yaklaşmayın!" diye bağıran Enjolras bu söze itaat etmeyen bir subayı öldürdü. Şimdi tabyanın küçük avlusundaydı ve sırtını Corinthe Meyhanesi'ne dayamış, bir elinde kılıcı, diğer elinde karabinasıyla saldırganların girmesine izin vermediği kapıyı açık tutuyordu. Umutsuz isyancılara bağırdı: "Açık tek bir kapı var, o da bu." Ve bedenini onlara siper ederek, bir tabura tek başına meydan okuyarak onların içeri girmelerini sağladı. Artık elindeki karabinasını Fransız değnekçilerinin

dikenli gül sapı olarak adlandırdıkları bir sopa gibi kullanan Enjolras etrafındaki ve önündeki süngüleri yere serip içeri girdi. O sırada korkunç bir sahne yaşandı. İçeri sızmak isteyen askerlerin ve kapıyı kapatmak isteyen isyancıların karşılıklı güç denemeleri sırasında kapı menteşelerine oturarak büyük bir şiddetle kapandığında kapının dışındaki bir askerin parmakları koptu, beş parmağı pervaza yapışıp kaldı.

Marius dışarıda kalmıştı. Bir mermi köprücük kemiğini kırmıştı; bayılmak ve yere yiğilmek üzere olduğunu duyumsadı. Gözlerinin kapandığı o anda güçlü bir elin kendisini kavradığını hissetti ve bilincini yitirmeye başlarken Colette'in yüce anısına şu düşünce karıştı: Tutsak düştüm. Beni kurşuna dizecekler.

Meyhaneyesgiyanlar arasında Marius'ü göremeyen Enjolras da aynı şeyi düşünmüştü. Ama artık herkesin kendi ölümünü düşüneceği ana gelmişlerdi. Demir çubuğu yerlesiren Enjolras'ın sürgüleyip iki defa kilitlediği kapıya piyadeler kabza, istihkâm erleri ise balta darbeleri indiriyordu. Saldırganlar bu kapının önünde toplanmış, sıra meyhanenin kuşatılmasına gelmişti.

Askerlerin öfkeden kudurduklarını belirtelim.

Topçu çavuşunun öldürülmesi çok ağırlarına gitmiş, ayrıca saldırıldan birkaç saat önce aralarında tutsak edilen askerlere işkence edildiği, meyhanede başı kesilmiş bir asker olduğu söylentileri yayılmıştı. Genellikle tüm içavaşlara eşlik eden bu tür rivayetler ileri bir tarihte Transnonain Sokagi katliamına yol açacaktı.

Kapı kapandığında Enjolras:

— Postumuzu pahaliya salalım, dedi.

Ardından Mabeuf'ün ve Gavroche'un yattıkları masaya yaklaştı. Siyah örtünün altında biri büyük, biri küçük iki bedenin düzgün hatları ve kefenin soğuk kıvrımları arasından iki yüz hayal meyal seçilebiliyordu. İhtiyarın kenara sarkmış eli yere doğru uzanmıştı.

Enjolras eğilerek dün alnını öptüğü Mabeuf'ün bu kez de saygın elini öptü.

Hayatı boyunca verdiği öpükler bu iki öpükten ibaretti.

Kısa keselim. Barikat bir Thebai kapısı gibi dövüşmüştü; meyhane bir Zaragoza evi gibi çarşıtı. Bu acımasız direnişlerde merhamete, olası bir uzlaşmaya yer yoktur. İnsan öldürdükçe ölmek ister. Suchet “Teslim olun,” dediğinde Palafox'un yanıtı “Toplarla savaştan sonra bıçaklarla savaş!” olmuştu. Hucheloup'nun meyhanesindeki çatışmada, çatı penceresinden saldırınanlar üzerine yağan ve yanlarında arkadaşlarının başlarının korkunç bir şekilde parçalanmasıyla askerleri kudurtan kaldırım taşları, mahzenden ve tavan arasından açılan ateşler, saldırının öfkesi ve nihayet kapının kırılmasıyla katliamın dizginsiz çılgınlığı dâhil olmak üzere hiçbir şey eksik değildi. Kırılan ve yere serilen kapının tahtalarına basarak içeri giren saldırınanlar meyhaneye doluştuklarında içeride tek bir isyancı bile bulamadılar. Balta darbeleriyle kesilen spiral merdiven basık tavanlı salonun ortasına yığılmıştı, birkaç yaralı son nefesini veriyordu, öldürülmeyen herkes üst kattaydı ve oradan, merdivenin tavandaki deliğinden korkunç bir ateş başladı. Bunlar son fişeklerdi. Mermileri ve barutları bittiğinde, can çekişen bu dehşet verici isyancılardan her biri eline Enjolras'ın sakladığı şişelerden ikişer tane alıp bu kırılgan topuzlarla merdiven başında direnmeye devam etti. Bu şişelerde kezzap vardı. Kıyımın bu kasvetli görüntülerini olduğu gibi aktarıyoruz. Ne yazık ki kuşatılan kişi eline geçen her şeyi silaha dönüştür. Bizans ateşi Arşimed'in onurunu lekelemedi. Kaynar zift Bayard'ın şanına gölge düşürmedi. Savaş dehşet vericidir ve seçme şansı yoktur. Kuşatanların yaylım ateşi aşağıdan yukarı olsa da öldürücüydü. Tavandaki deliğin kenarı bir süre sonra tüten kanların sızdiği ölü başlarıyla çevrelendi. Gürültüyü tasvir etmek imkânsızdı; her yanı kaplayan yakıcı bir

duman bu çatışmanın üzerini gece karanlığı gibi örtüyordu. Sözcükler bu raddeye ulaşmış bir dehşeti anlatmaya yetmiyor. Cehennemi andıran bu savaşta geriye insana benzer bir varlık kalmamıştı. Artık devlerin büyük heykellerle çarşımış değildi bu. Bu görüntü Homeros'tan çok Milton'ı ve Dante'yi çağrıştırıyordu.

Bu canavarca bir kahramanlığı.

XXIII

Orestes Açı ve Pylades Sarhoş

Nihayet birbirlerine omuz veren, harap olmuş merdivenden yardım alan, duvarlara tırmanan, tavana asılan, deliğin kenarında direnmeyi südüren birkaç kişiyi öldüren yirmi kadar asker, ulusal muhafiz ve zaptiye bu korkunç tırmanış sırasında yüzleri gözleri kan içinde kalmuş, öfkeden gözleri dönmüş bir halde birinci katın salonuna girdi. Ayakta Enjolras'tan başka kimse yoktu. Fişeksiz ve kılıçsız kalmıştı, elinde sadece kabzasını yukarı çıkanların kafasında parçaladığı karabinasının namlusu vardı. Saldırganlarla arasında bilardo masasını bırakacak şekilde salonun köşesine gerilemişti ve orada gururlu gözleri, dimdik başı, elindeki namluya öyle endişe vericiydi ki etrafına hâlâ kimse yaklaşamıyordu. Bir ses yükseldi:

— Bu şefleri. Topçuyu öldürdü. Madem oraya çekildi, olduğu yerde kalsın. Onu hemen kurşuna dizelim.

— Beni kurşuna dizin, dedi Enjolras.

Ve karabınanın namlusunu yere atıp kollarını kavuşturan göğsünü öne çıkardı.

Ölme cesareti insanları daima etkiler. Sonunun geldiğini kabullenmiş Enjolras kollarını kavuşturduğunda salondaki çatışmanın kulakları sağır eden gürültüsü kesilmiş ve kaos

mezarlara özgü bir görkemle aniden yatışmıştı. Silahsız, kımdamadan duran Enjolras'ın tehditkâr güveni bu uğultuya ağır basmış gibi görünüyordu ve tek yara bile almamış, elli kolları sıçrayan kanlar içinde kalmış bu muhteşem, çekici gencin âdetâ kurşun işlemeyen kayıtsızlığı bu uğursuz gürahu onu saygılı bir biçimde öldürmek zorunda bırakmıştı. O anda kibriyle artan güzelliği göz kamaştırıcıydı ve akıp giden o dehşet verici yirmi dört saatten sonra yaralanmadığı için yorulmamış gibiydi, yüzü de bu yüzden pembe ve tazeydi. Daha sonraları savaş mahkemesinde tanıklık yapan biri belki de ondan söz ediyordu: "Adının Apollon olduğunu duyduğum bir isyancıvardı." Enjolras'a nişan alan bir ulusal muhafiz: "Sanki bir çiçeğe ateş edecekmişim gibi hissediyorum," diyerek silahını indirmiştir.

Enjolras'ın karşısında manga düzeni alan on iki asker sessizce tüfeklerini hazırlamaya başladı.

Ardından bir çavuş bağırdı:

— Nişan al!

Bir subay araya girdi:

— Bekleyin.

Ve Enjolras'a hitaben:

— Gözlerinizin bağlanması ister misiniz?

— Hayır.

— Topçu çavuşunu siz mi öldürdünüz?

— Evet.

Grantaire birkaç saniye önce uyanmıştı.

Grantaire hatırlanacağı gibi dünden beri meyhanenin üst katındaki bir iskemleye oturmuş, bir masaya devrilmiş uyuyordu.

Tüm kararlılığıyla eski bir metaforu canlandırıyordu: *Ölü gibi sarhoş*. O iğrenç, absentli içki karışımı onu utsurmuştı. Oturduğu masa küçüktü, barikatta işe yaramayaçağı için ona bırakılmıştı. Göğsü masaya dayalı, başı kollarına yaslanmış, etrafı bardaklar, şişelerle çevrelenmiş

bir halde aynı konumda duruyordu. Uyuşmuş bir ayının ve karnı doymuş bir sülügün derin uykusunu uyumuştı. Yayılm ateşi, pencereden içeri giren mermiler, saldırının korkunç uğultusu onu hiç etkilememiş, sadece birkaç kez top sesine horlamayla karşılık vermişti. Bir merminin kendisini uyanma zahmetinden kurtarmasını beklermiş gibi görünüyordu. Etrafında çok sayıda ceset vardı ve ilk bakışta onu ölümün derin uykusuna dalmış olanlardan ayıran hiçbir işaret görülmüyordu.

Bir sarhoşu gürültü değil sessizlik uyandırır. Bu birden çok kez gözlemlenmiş bir tuhaflıktır. Etrafindaki şeyler düştükçe Grantaire'in daha bir içi geçiyor, yıkıntılar onu beşik gibi sallıyordu. Uğultuların Enjolras'ın karşısında mola vermesi onu ağır uykusundan uyandırmıştı. Bu dörtnala giden bir arabanın aniden durmasının yarattığı etkiye benzer. Uyananlar uyanırlar. Silkinerek doğrulan Grantaire gerinip gözlerini ovsuturdu, esneyerek etrafına baktığında olan biteni anladı.

Biten sarhoşluk yırtılan perdeye benzer. Bir bakışta gizlenen her şey bir bütün olarak görülür. Birdenbire her şey hafızaya dolmaya başlar ve yirmi dört saatir neler yaşandığından haberdar olmayan sarhoş bir anda gözkapakları açılır açılmaz her şeyin farkına varır. Düşünceleri ani bir parıltıyla geri gelir; beyni bir buğu gibi körelten sarhoşluğun dağılmasıyla gerçeklerin net ve kesin görüntüsü belirir.

Bilardo masasının arkasındaki köşe masaya oturmuş olduğundan, gözlerini Enjolras'tan ayırmayan askerler Grantaire'i fark etmemişlerdi ve çavuş "Nişan al!" emrini tekrarlamak üzereyken aniden yanlarında gür bir sesin haykırdığını duydular:

— Yaşasın cumhuriyet! Ben de cumhuriyetçiyim.
Grantaire ayağa kalkmıştır.

Kaçırdığı ve katılamadığı savaşın gözalıcı ışıltısı, biçim değiştiren sarhoşun parlayan gözlerinde belirdi.

— Yaşasın cumhuriyet! diye tekrarlayıp kararlı adımlarla tüfeklerin nişan aldığı Enjolras'ın yanına gitti.

— Bir ateşte ikimizi de vurun, dedi.

Ve kibarca Enjolras'a dönüp ekledi:

— İzin verir misin?

Enjolras gülümseyerek elini sıkta.

Gülümsemesini tamamlayamadan tüfekler patladı.

Sekiz merminin isabet ettiği Enjolras çivilenmiş gibi duvara yaslanmış olarak kaldı. Sadece başı öne düştü.

Grantaire hemen ölmüştü, dizlerinin üzerine düştü.

Birkaç saniye sonra askerler tavan arasına sıkılmış isyançılara tahta bir kafesin aralıklarından ateş ediyorlardı. Çatıda süren çatışmalarda bazıları hâlâ canlı olan bedenleri pencerelelerden aşağı atıyorlardı. Parçalanan omnibüsü kaldırıma çalışan iki avcı piyade çatıdan ateşlenen iki karabina mermisiyle ölmüştü. Ateş eden işçi gömleği giymiş adamın karnı süngüyle deşildi. Çatının kiremitlerinde birlikte yuvarlanan bir asker ve isyancı birbirlerine vahşice sarılıp, birlikte aşağı düştüler. Mahzenden de çığlıklar, silah ve vahşi tepinme sesleri geliyordu. Ardından sessizlik oldu. Barikat düşmüştü.

Askerler çevredeki evleri araştırmaya ve kaçanları kovalamaya başladılar.

XXIV

Tutsak

Marius gerçekten de tutsak düşmüştü. Jean Valjean'ın tutsağıydı.

Yere düştüğü sırada kendisini arkadan kavradığını hissettiği el Jean Valjean'a aitti.

Jean Valjean çatışmaya giderken kendini feda etmeye karar vermişti. O olmasa can çekişmenin doruk noktasına

ulaştığı anda kimse yaralıları düşünmeyecekti. Bu katliamın ortasında âdetâ Tanrı gibi her an her yerde olması sayesinde, yere düşenler ayağa kaldırılmış, salona götürülmüş, tedavi edilmişlerdi. Ara sıra barikatta yeniden ortaya çıksa da, ellerini ne bir saldırımı, ne de bir savunma hamlesi için kullanmamıştı. Susuyor ve yardıma koşuyordu. Zaten hafif birkaç sıyıktan başka yarası yoktu. Mermiler ona isabet etmek istememişlerdi. Bu mezarlığa gelirken aklından intihar etmek geçiyorsa, bu konuda başarılı olamamıştı. Ama dine aykırı bir girişim olan intiharı düşündüğünden emin değiliz.

Jean Valjean, çatışmanın koyu sis bulutlarında Marius'ü görmemiş gibi yapsa da, gözlerini ondan hiç ayırmamıştı. Marius bir mermiyle yere yıkıldığı sırada kaplan çevikliğiyle sıçradı, avına atılır gibi atıldı ve oradan çekip götürdü.

O sırada saldırının kasırgası büyük bir şiddetle Enjolras'a ve meyhanenin kapısına yöneldiğinden, kollarının arasında bayın Marius'ü taşıyan, barikatın kaldırımları sökülmüş bölümünden geçen ve Corinthe Meyhanesi'nin köşesinde gözden kaybolan Jean Valjean'ı kimse fark etmemiştir.

Hatırlanacağı gibi bu sokakta bir çıkıştı oluşturan bu köşe birkaç metrekarelük bir alanı mermilerden, güllelerden ve bakışlardan koruyordu. Bazen yangınlarda hiç alev almayan bir oda ve en çalkantılı denizlerde bir burnun ötesinde ya da sığ bir kayalıkın dibinde sakin bir köşe vardır. İşte Eponine barikatın içinde böyle bir sığınakta can çekmişti.

Orada duran Jean Valjean Marius'ü yere bırakıp sırtını duvara yasladı ve gözlerini etrafında gezdirdi.

Durum çok kritikti.

Bu duvar girintisi, birkaç saniye, belki de birkaç dakika sığınak olarak kullanılabilirdi. Ama bu katliamın ortasından nasıl çıkışılabilirdi? Sekiz yıl önce Polonceau Sokağı'nda yaşadığı endişeyi ve kaçmayı nasıl başardığını hatırladı; o zaman işi zordu, şimdiyse aynı şeyi yapması imkânsızdı. Önünde pencereden sarkan ölmüş adam dışında içinde kimse yok-

muş gibi görünen altı katlı, kayıtsız ve sağır ev vardı; sağında Petite-Truanderie Sokağı'nın alçak barikatı yer alıyordu; bu engeli aşmak kolay görünse de barikatın üzerinde bir dizi süngü seçilebiliyordu. Orada pusuda bekleyen bir birlik vardı. Bu barikatı aşmanın bir yayılım ateşinin ortasına düşmek anlamına geldiği ve kaldırımlardan oluşan bu setin üzerinde belirecek bir basın almiş tüfeğin hedefi olacağı kesindi. Solunda savaş alanı vardı. Ölüm bu köşenin ardındaydı.

Ne yapmalydı?

Oradan sadece bir kuş kurtulabilirdi.

Bir an önce bir çözüm yolu bulup karar vermek gerekiyordu. Birkaç adım ötesinde çarışmalar sürüyordu; ne mutlu ki herkes tek bir noktaya, meyhanenin kapısına yükleniyordu. Ama bir asker evin etrafından dolaşıp yandan saldırını akıl etse, her şey bitmiş olacaktı.

Jean Valjean karşısındaki eve,larındaki barikata baktı ve nihayet olağanüstü bir dikkatle yere baktı, gözleriyle onu delmek ister gibiydi.

Böyle bir can çekişme halinde, baktıkça ayaklarının dibinde belli belirsiz bir şeyler ana hatlarıyla şekillenmeye başladı, sanki istenen şeyin ortaya çıkışını sağlayan bakışlarının gücüdü. Birkaç adım ötesinde, sıkı korunan ve dışarıdan gözetlenen küçük bir setin dibinde, bir kısmı kaldırım taşı yiğinıyla örtülü, zemine paralel yerleştirilmiş demir bir izgara vardı. Enlemesine kalın parmaklıklardan yapılmış bu izgara yaklaşık yarım metrekareydi. Onu sabit tutan, kaldırım taşından çerçevesi sökülmüşü ve yerinden oynamış gibi görünyordu. Parmaklıların arasından karanlık bir boşluk, bir baca borusuna ya da bir sarnıç silindirine benzeyen bir şey görülmüyordu. Jean Valjean izgaraya doğru hamle yaptı. Zihinde eski kaçış deneyimlerinin bilgeliği canlanmıştı. Kaldırım taşlarını itmesi, izgarayı kaldırması, bir ceset gibi hiç kımıldamayan Marius'ü omuzlarına alması, sırtındaki bu yükle dirseklerinden ve omuzlarından destek alarak

ne mutlu ki çok derin olmayan bu kuyuya inmesi, üzerine yeniden kaldırırm taşı yiğilan ağır ızgarayı yerine yerleştirmesi, yerin üç metre altındaki bu zeminde yürümeye başlaması tipki bir hezeyandaki gibi, bir devin gücü ve bir kartalın hızıyla birkaç dakika içinde gerçekleşmişti.

Jean Valjean hâlâ baygın olan Marius'le birlikte kendini uzun bir yer altı dehlizinde buldu.

Oraya derin bir sükûnet, mutlak bir sessizlik, gece hâkimdi.

Vaktinde manastırın sokağına atladığı zaman hissetiklerini yeniden hissediyordu. Tek fark bu kez Cosette'i değil Marius'ü taşıyor olmasydı. Şimdi yukarıda olanları, saldıriya uğrayan meyhanealtı patırtıyı belli belirsiz bir mirilti gibi duyuyordu.

EEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEEE

İkinci Kitap

Leviathan'ın Bağırsağı

I

Denizin Verimsizlestirdiği Toprak

Paris her yıl yirmi beş milyonu suya atıyor. Ve bu bir metafor değil. Nasıl ve ne surette? Hiç durmaksızın. Hangi amaçla? Hiçbir amaç gütmeden. Hangi düşünceye dayanarak? Hiç düşünmeden. Niçin? Hiçbir şey için. Hangi araçla? Bağırsaklarıyla. Bağırsakları nedir? Lağımları.

Yirmi beş milyon bu konuyu bilimsel olarak araştıran kurumun verdiği asgari rakamdır.

Uzun süre el yordamıyla ilerleyen bilim günümüzde en verimli ve en etkili gübrenin insan gübresi olduğunu artık biliyor. Çinlilerin bu bilgiye bizden önce vakif olduklarını utanarak belirtelim. Eckeberg'in söylediğine göre hiçbir Çinli köylü, sırtında hintkamışının iki ucuna asılı bizim dışkı dediğimiz şeyle dolu iki kova olmadan şehre gitmezmiş. Çin toprağı insan gübresi sayesinde hâlâ Hz. İbrahim dönemin-deki gibi genctir. Çin buğdayından, tohumun yüz yirmi misli ürün elde edilir. Hiçbir yarasanın gübresi verimlilik konusunda bir başkentin atıklarıyla boy ölçüleşmez. Büyük şehir dışkı üretme konusunda en önde gider. Ovayı gübrelemek

için şehri kullanmak kesinlikle başarılı sonuç verir. Eğer altımız gübreyse, gübremiz de altındır.

Bu altın gübreyi ne yapıyoruz? Uçurumlara süpürüyoruz.

Büyük paralar harcayarak penguen ve fırtınakuşu pisliği toplamak için Güney Kutbu'na gemiler gönderiyor, elimizde bolca bulunan refah kaynağını denize döküyoruz. Dünyanın ziyan ettiği insan ve hayvan gübresi deniz yerine toprağa dökülseydi hiç kimse aç kalmazdı.

Köşe başındaki çöp yiğinlarının, geceleri sokaklarda sarışılark çamur taşıyan yük arabalarının, o ürkütücü pislik fiçılarının, kaldırımların gizlediği yer altındaki balık akıntısının ne olduğunu biliyor musunuz? Çiçeklerle bezenmiş çayırlar, yeşil ve güzel kokan otlar, kekikler, adaçayları, akşamları büyükbaş hayvanların memnun böğürmeleri, altın sarısı buğdaylar, masanızdaki ekmek, damarlarınızda akan kan, sağlık, neşe, yaşam. Yeryüzünde dönüşüm, gökyüzünde başkalaşım demek olan gizemli yaratılış böyle istiyor.

Tüm bunları aynı potada eritirseniz oradan bereket fişkirir. Ovaların beslenmesi insanların beslenmesi demektir.

Bu zenginliği kaybetmek elinizde ve beni de gülünç buluyor olabilirsiniz. İşte bu da cehaletinizin başyapıtı olur.

İstatistikler her yıl, sadece Fransa'nın nehirlerinin ağızından Atlantik'e yarı milyar döktüğünü gösteriyor. Şunu bir kenara yazın: Bu beş yüz milyonla bütçe harcamalarının dörtte biri karşılanabilirdi. İnsanın becerisi öyle gelişmiştir ki beş yüz milyonu cirkef kuyusuna atıp kurtulmak ister. Burada damla damla, şurada dalga dalga birikip lağımlarınızın nehirlere bıraktığı o sefil kusmuklar ve nehirlerinizin okyanusa akıldığı o devasa kütleler halkın malidir. Lağımların her hickirişti bize bin franka mal olur. Bunun iki sonucu vardır: Toprağın verimsizleşmesi ve suyun kirlenmesi. Saban izinden açlık, nehirden hastalık yayılır.

Örneğin herkese malum olduğu üzere günümüzde Thames Nehri Londra'yı zehirlemektedir.

Paris'e gelince, son zamanlarda lağım ağızlarının çoğu nehrin akış yönündeki son köprünün altına taşındı.

İngiltere'nin birçok belediyesinde faaliyete geçen ve insan akciğeri gibi basit bir işleyişi olan, emme ve püskürme işlevi görevi gören supaplar ve tahliye pistonlarına sahip bir drenaj sistemi şehirlerimize tarlalarımızın temiz suyunu getirmeye ve tarlalarımıza şehrin zengin içerikli suyunu göndermeye yetecekti. Bu basit gelgit sistemi beş yüz milyonu çöpe atmamızı engelleyecekti. Ama herkesin aklı başka yerde.

Şu anki işleyiş iyilik yapmak isterken kötülük yapıyor. Niyet iyi, sonuç hüzün verici. Şehrin temizlendiği sanılırken halk yoksullaştırılıyor. Lağım bir yanlış anlaşılmadan ibarettir. Her yanda aldığı geri veren çifte işlevli bir drenaj sistemi yoksullaştırıcı basit bir temizlik tekniğine dayanan lağımların yerini aldıgında ve bu sistem yeni toplumsal ekonominin yöntemleriyle bir araya getirildiğinde, toprağın ürünü on kat artar ve sefalet sorunu ilginç bir şekilde ortadan kalkar. Buna parazitlerin yok olmasını da ekleyin.

Bu arada, toplumsal zenginlik nehre akıyor, bu savurganlıktır. Savurganlık çok yerinde bir sözcük. Avrupa tüketerek kendini mahvediyor.

Fransa'ya gelince rakamları söyledik. Fransa'nın toplam nüfusunun yüzde yirmi beşi Paris'te yaşıyor ve Paris'in pisliği hepsi içinde en zengini, Paris'in kaybının Fransa'nın her yıl geri çevirdiği yarı milyarın içinde sadece yirmi beş milyon olduğunu düşünmek gerçeğin yanında hafif kalır. Bu yirmi beş milyon yardım, bağış amacıyla ve kamu yararına kullanılsa Paris'in görkemi iki katına çıkardı. Şehir bu parayı çırkef kuyularına harcıyor. Bu yüzden Paris'in büyük savurganlığının, muhteşem şenliklerinin, Beaujon eğlencelerinin, şölenlerinin, avuçlar dolusu altın saçmasının, şatafatının, ihtişamının Paris'in lağımları olduğu söylenebilir.

İşte berbat bir siyasi iktisadın körlüğünde herkesin zenginliği çukurlarda kaybolup gidiyor. Halkın serveti için o çukurlara Saint-Cloud'un ağlarını yerleştirmek gereklidir.

Ekonominin açıdan durum şöyle özetlenebilir: Paris parasını saçıp savurmaktadır.

Bir Fo-Kian köylüsü Paris, bu örnek şehir, tüm halkların taklit etmek istediği iyi kurulmuş başkentlerin önderi, bu ideal metropol, girişimin, çabanın, denemenin bu saygın vatanı; bu zekâ merkezi, bu ulus şehir, geleceğin arı kovası, bu muhteşem Babil ve Korint karışımı karşısında omuz silkerdi.

Paris'i taklit edin iflas edersiniz.

Zaten bu eski zamandan kalma ve anlamsız savurganlık konusunda Paris de birilerini taklit ediyor.

Bu şaşırtıcı ahmaklıklar yeni değil. Eskiler de böyle davranıştırlardı. Liebig: "Roma'nın çirkef kuyuları Roma köylüsünün refahını tüketti," der. Roma taşrası Roma lağımı tarafından yok edildiğinde Roma İtalya'yı tüketti ve İtalya'yı çirkef kuyusuna attıktan sonra sıra Sicilya'ya, Sardunya'ya ve Afrika'ya geldi. Roma'nın lağımı dünyayı silip süpürdü. Bu çirkef kuyusu pisliğini şehrə ve evrene sunuyordu. *Urbi et orbi*. Sonsuz şehir, dipsiz lağım.

Diğer konularda olduğu gibi bu konuda da Roma örnek teşkil ediyor.

Paris düşünce şehirlerine özgü bir eblehlikle bu örneği izliyor.

Paris'in altında, açıkladığımız ihtiyaçların giderilmesine yarayacak bir başka Paris daha vardır; sokakları, kavşakları, çıkmaz sokakları, anacaddeleri ve en azından insan izi taşıyan balıkçık trafigine sahip lağımların Paris'i.

Hiçbir şeyi hatta büyük bir halkın bile pohpohlamamak gereklidir; her şeyin olduğu yerde, yüceliğin yanında alçaklığa da yer vardır ve Paris aydınlığın şehri olan Atina'yı, gücün şehri Tyr'i, erdemin şehri Sparta'yı, mucizeler şehri Ninova'yı ve onlar gibi çamurun şehri Lutetia'yı da kapsamaktadır.

Zaten gücünü de bundan alır ve Paris'in devasa batakhanesi Machiavelli, Bacon ve Mirabeau gibi bazı adamların önerdiği yüce alçaklık gibi garip bir idealı gerçekleştirir.

Bakışlar Paris'in derinliklerine sizabilseydi, devasa bir mercan kayasıyla karşılaşacaktı. Bu süngerde bile eski büyük şehrin üzerinde oturduğu altı fersahlık topraktakinden daha çok delik, girinti çıkıştı vardır. Kendisi de başka türden mahzenler olan yer altı mezarlarını, gaz şebeke hattının karmaşasını, küçük çeşmelere kadar uzanan içme suyu dağıtımında kullanılan geniş boru sistemini bir kenara bırakırsak, lağımlar tek başlarına nehrin iki kıyısında karanlık ve olağanüstü bir labirent oluştururlar.

II

Lağımların Tarihçesi

Paris'i bir kapak gibi kaldırdığımızı düşünelim, yer altı lağım şebekesine kuş bakışı bakınca karımıza her iki kıyıdan nehre aşılanan büyük bir dal çıkacaktır. Sağ kıyıdıraki lağım kemeri bu dalın gövdesini, tali yollar dalları ve çıkmaz sokaklar da dalcıkları oluşturur.

Bu görüntü özet mahiyetindedir ve tam değildir, yer altındaki bu tür dallanmalarda sıkça rastlanan dik açılara ağaçlarda nadiren rastlanır.

Bir yiğintı gibi karmakarışık ve biçimsiz harfleri birbirile alenen karman çorman bir biçimde veya rastlantıyla, kâh köşelerinden kâh uçlarından kaynaşmış bir Doğu alfabetinin karanlık bir zemin üzerindeki görüntüsü bu garip geometrik düzleme en yakın görüntündür.

Çirkef kuyularının ve lağımların Ortaağ'da, Bizans'ta ve eski Doğu'da önemli bir rolleri vardı. Veba oralardan doğar, despotlar bu yüzden ölürlərdi. Kitleler bu kokusmuş yataklara, ölümün dehşet veren beşiklerine dini bir korkuya bakarlardı. Benares'ın haşere dolu çukurunun Babil'in Aslanlar Çukuru'ndan aşağı kalır yanı yoktur. Tiglat-Palasar,

eski hahamların yazdıklarına bakılırsa, Ninova'nın çirkef kuyuları üzerine yemin edermiş. Jean de Leyde sahte ayını Munster lağımından ve doğulu ikizi, Horasan'ın peçeli peygamberi Mukanna da sahte güneşini Kekşeb'in¹⁴ çirkef kuyularından çıkarıyordu.

Çirkef kuyularının tarihi insanlık tarihini yansıtır. Gemoniaeler¹⁵ Roma'yı anlatır. Yaşılı ve ürkütücü Paris lağımı hem mezar, hem sığınak işlevi görmüştür. Suç, zekâ, toplumsal ayaklanması, düşünce özgürlüğü, hırsızlık, XIV. yüzyılda VI. Charles'a karşı ayaklananlar, XV. yüzyılda palto hırsızları, XVI. yüzyılda Protestanlar, XVII. yüzyılda Morin'in meczupları, XVIII. yüzyılda soydukları kişileri konuşturmak için ayaklarının altını yakan eşkiyalar ve insanı yasaların kovaladığı her şey bu deliğe saklanmıştır. Yüz yıl önce hançer darbesi oradan çıkıyor, hırsız oraya saklanıyordu; ormanın mağarası, Paris'in lağımı vardi. O dilenciler, Galyalı dolandırıcılar takımı lağımı Cour des Miracles'ın bir parçası sayar, bu sinsi ve acımasız yaratıklar akşamları yataklığa gider gibi Maubuée geçidine giderlerdi.

Günlük geçimlerini Vide-Gouset¹⁶ çıkışından ya da Coupe-Gorge¹⁷ Sokağı'ndan sağlayanların gecelerini Chemin-Vert Köprüsü'nün altında ya da Hurepoix batakhanesinde geçirmeleri çok doğaldı. Buralar anı yüklüdür. Her nevi hayalet bu uzun, ıssız geçitleri arşınlar; her yandan çürümüşlük ve kokuşmuşluk yayılır; sağda solda içerdeki Villon'un dışarıdaki Rabelais ile konuşurken kullandığı hava delikleri vardır.

Lağım eski Paris'te tüm tükenmişliklerin ve tüm denemelerin buluşma noktasıdır. Siyasi iktisat orada bir delik, toplumsal felsefe orada bir tortu görür.

¹⁴ Maveraünnehir'de bir yerleşim, bazı kaynaklarda Nakşab olarak geçer. (e.n.)

¹⁵ İşkenceyle öldürülenlerin cesetlerinin Tiber Nehri'ne atılmadan önce teşhir edildikleri merdivenler. (ç.n.)

¹⁶ Boş cep. (e.n.)

¹⁷ Kesik gırtlak. (e.n.)

Lağım toplumun vicdanıdır. Her şey oraya yönelir ve orada bir araya gelir. Bu kasvetli mekânda karanlıklar olsa da, sırlara asla yer yoktur. Her şeyin gerçek ya da en azından belirgin bir görünüşü vardır. Atık yiğinlarının yalan söylememek gibi bir huyu vardır. Saflık oraya sığınmıştır. Basil'in maskesi oradadır, ama kartonu, iplikleri, dışı ve içi görünür ve yüzünün ifadesi onurlu bir çamurla keskinleşmiştir. Scapin'in takma burnu onun hemen yanındadır. Uygarlığın gözden çıkardığı tüm pislikler toplumun devasa sizintisinin sonlandığı bu gerçeklik çukuruna düşerler. Orada boğulup gitseler de, kendilerini orada gösterirler. Bu karmaşa bir itiraftır. Orada, yapmacık görünüşe, makyaja yer yoktur, atık elbiselerini çıkardığında, mutlak çıplaklık yanılsamaları ve serapları bozguna uğratır ve geriye sadece gerçekliğin kasvetli görüntüsü kalır. Gerçeklik ve ortadan kaybolma. Orada, bir şişenin dibi sarhoşluğu itiraf eder, bir sepet sapi uşaklığını anlatır, edebi görüşleri olan bir elma eşeleği yeniden elma eşeleğine dönüşür, bozuk paranın kabartması paslanır, Caiaphas'ın tükürüyü Falstaff'ın kusmuğuyla karşılaşır, kumarhaneden gelen altın para intihar ipinin asılı durduğu civiye çarpar, morarmış bir fetüs büyük perhizden önceki karnaval günü operada dans eden sıra pullarla sarmalanmış bir halde yerde yuvarlanır, insanları yargılayan bir yargıç başlığı, Margoton'un paçavraya dönmiş eteğinin yanında yatar. Orada kardeşlikten de öte bir senli benlilik vardır. Makyajlanmış her şey orada kirlenir. Hayânın son perdesi yırtılmıştır. Lağım edepsizdir. Her şeyi söyler.

Pisliğin bu içtenliği hoşumuza gider ve ruhumuzu dinleendirir. İnsan yeryüzünde zamanını devletin çıkarıyla ilgili alınan önemli kararlar, yeminler, siyasi bilgelik, insani adalet, mesleki dürüstlükler, ağırbaşlılıklar, rüşvet yemez cüppelerle geçirmişse, bir lağıma girip kendine uygun düşen balçığı görüdüğünde kendini rahatlampmış hisseder.

Lağım aynı zamanda öğreticidir. Az önce belirttiğimiz gibi, tarih lağımlarda yazılır. Taşlarının arasından damla damla Saint-Barthélemyler sızar. Büyük halk katliamları, siyasi ve dini kıyımlar uygarlığın bu yer altı dehlizinden geçip ölülerini oraya atar. Tarihe geçmiş tüm katiller orada, iğrenç bir alacakaranlıkta içler acısı bir halde yaptıklarının üzerine sünger çekmeye çalışırlar. XI. Louis ve Tristan, I. François ve Dupral, IX. Charles ve annesi, Richelieu ve XIII. Louis, Louvois, Letellier, Hébert ve Maillard orada taşları kazır, yaptıklarının izlerini silmeye çalışırlar. Kubbelerinin altında hayaletlerin süpürge sesleri duyulur. Orada toplumsal felaketlerin pis kokulu havası solunur. Köşelerde kızılımtırak harelenmeler görülür. Orada kanlı ellerin yıkandığı dehşet verici bir su akar.

Toplumsal gözlemci bu karanlıklara dalmalıdır. Bunlar onun laboratuvarının bir parçasını oluşturur. Felsefe, düşüncenin mikroskopudur. Her şey ondan kaçmak ister, ama onun gözünden hiçbir şey kaçamaz. Ayak sürümenin yararı yoktur. Ayak sürürken insanın hangi yanı gözükür? Utanılacak yanı. Felsefe kötülüğü doğru bakışlarıyla izler ve onun hiçliğe kaçmasına izin vermez. Ortadan kaybolan şeylerin silinip gitmesinde, yok olup giden şeylerin kücümsemesinde her şeyi bilir. Yırtık pırtık elbiseden hükümdar pelerinini, paçavraдан da kadını yeniden yaratır. Çirkef kuyusuyla şehri, çamurla gelenekleri yeniden düzenler. Şişe kırıklarından amfora ya da testi yapar. Bir parşömenin üzerindeki parmak izinde Judengasse Yahudiliği ile Ghetto Yahudiliğini birbirinden ayıran farkı bulur. Geriye kalanların arasında iyiyi, kötüyü, yanlışı, doğruya, sarayın kan lekesini, mağaranın mürekkep lekesini, genelevin ter dammasını, çekilmiş çileleri, maruz kalınan felaketleri, hoş görülen eğilimleri, kusulan içki âlemlerini, boyun eğmeye alışık kişiliklerdeki kırışıklıkları, kabalığın yetenek kazandırdığı ruhlardaki fuhuş izlerini ve Romalı hamalların gömleklerinde Messaline'in dirsek izlerini arayıp bulur.

III

Bruneseau

Ortaçağ'da, Paris'in lağımı efsaneviydi. XVI. yüzyılda II. Henri'nin girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Mercier'nin söylediğine göre, çirkef kuyusunun kendi haline bırakılıp kaderine terk edilmesinin üzerinden yüz yıl bile geçmedi.

İşte çatışmaların, kararsızlıkların, el yordamıyla hareket etmenin hüküm sürdüğü eski Paris böyleydi. Uzun süre ahmaklık etti. Daha sonra 89 zekânın kentlere nasıl yerleştigi ni gösterdi. Ama o eski güzel zamanlarda, başkentin kafası pek çalışmıyor, işleri hem maddi hem de manevi açıdan nasıl yürüteceğini bilmiyor, çöpler gibi suistimalleri de süpüremiyordu. Her şey engelle, soruna dönüşüyor. Örneğin lağım hiçbir güzergâha uymuyordu. Şehirde uzlaşmazlıklar çözülemiyor, lağımda atıklarla nasıl baş edileceği bilinmiyordu; yukarıda anlaşmazlık vardı, aşağıda ise işin içinden çıkıl Miyordu; dillerin karmaşasının altında dehlizlerin karmaşası uzanıyordu; Daidalos Babil'in karmaşasını artırır.

Paris lağımı bazen taşmaya kalkışırıdı, bu değeri bilinme- yen Nil sanki aniden öfkeye kapılırdı. Orada, iğrenç ama lağım taşkınları olurdu. Uygarlığın midesi arada sırada yediklerini sindiremez, çirkef şehrin boğazına geri tırmanır, Paris'in ağzında balçık tadı bırakırdı. Lağım ve vicdan azabı arasındaki benzerliklerin olumlu bir yanı vardı; her ikisi de uyarıyordu; ama bu uyarılara yeterince kulak verilmedi; şehir kendi atığının cüretkârlığına öfkeleniyor ve geri gelmesini kabul edemiyordu. Onu iyice uzaklaştırılmıştı.

1802 lağım taşğını seksen yaşlarındaki Parislilerin hâlâ hafızasındadır. XIV. Louis'nin heykelinin bulunduğu Victoires Meydanı'na haç şeklinde yayılan balçık Champs-Elysées'deki iki lağım ağzından Saint-Honoré Caddesi'ne, Saint-Florentin lağımından Saint-Florentin Sokağı'na, Son-

nerie lağımından Pierre-à-Poisson Sokağı'na, Chemin-Vert lağımından Popincourt Sokağı'na, Lappe Sokağı lağımından Roquette Sokağı'na ulaşmış, Champs-Elysées'nin taş olukları üzerinde otuz beş santimetre kalınlığında bir örtü oluşturmıştı; güneyde ters yöne akan Seine'in girişinde, Mazarine, Echaudé ve Marais caddelerine sızıp dokuz yüz metre ilerlemiş, XVII. yüzyılda kraldan çok şaire saygı göstererek Racine'in evine tam olarak birkaç adım kala durmuştu. Azami yükseliği Saint-Pierre Sokağı'nın döşeme taşlarının üzerinde bir metreyi, azami genişliği ise Saint-Sabin Sokağı'nda iki yüz otuz sekiz metreyi bulmuştı.

Bu yüzyılın başında Paris lağımı gizemini hâlâ koruyordu. Bir lağım asla iyi bir ünle anılmazdı, ama burada korkunç şanı herkesi ürkütüyordu. Paris altında dehşet verici bir mahzen olduğunu belli belirsiz biliyordu. Ondan Thebai'nin, dört beş metre boyundaki çryanların cirit attığı, Behemoth'un küvet olarak kullanabileceği devasa balıkçukuru olarak söz ediliyordu. Lağımcıların kalın çizmeleri bazı belli noktaların ötesine geçmeye cesaret edemiyordu. Atık arabalarının, yüklerini hemen üzerinde Sainte-Foix ve Créqui markisinin albabaklı ettiği lağima boşaltmasının üzerinden de çok zaman geçmedi. Temizleme işlemi ise yolları süpürmekten çok tıkayan sahanaklara havale ediliyordu. Roma çirkef kuyusuna biraz şırsellik katarak onu Gemoniae olarak adlandırsa da, Paris kendi lağımına hakaret ederek onu Pis Kokulu Delik olarak anıyordu. Bilim ve batıl inanç içerenlik konusunda hemfikirdi. Pis kokulu delik hem temizlik kurallarına, hem de efsanelere tiksinti veriyordu. Lanetli keşiş, Mouffetard lağımının kubbesinin altında ortaya çıkmıştı. Marmousetlerin cesetleri Barillerie lağımına atılmıştı; Fagon 1685'teki büyük salgının Marais lağımının Saint-Louis Sokağı'nda, Messager Galant levhasının karşısında 1833'e kadar açık kalan geniş ağızından kaynaklandığını ileri sürmüştü. Mortellerie Sokağı'ndaki la-

ğım, ağızından yayılan veba ile ünlüydi; bu ağız ölüm saçan sokakta bir dizi dişi andıran demir parmaklığıyla insanlara cehennem üfleyen bir ejderhaya benzıyordu. Halkın hayalgücü Paris'in kasvetli bulaşık teknesini sonsuzluğun iğrenç bir bulamacıyla çesnilendiriyordu. Dipsiz bir çukur olan lağım haydutların yeraltı dünyasıydı. Bu căzamlı bölgeleri denetlemek polisin aklına bile gelmiyordu. Bu karanlıklarları araştırmaya, bu uçuruma devriye yollamaya kim cesaret edebilirdi? Bunu düşünmek bile tüyleri ürpertiyordu. Yine de biri ortaya çıktı. Lağım Kristof Kolomb'unu bulmuştı.

1805'te, imparatorun nadiren geldiği Paris'te olduğu bir gün, İçişleri Bakanı uyanma saatinde majestelerini ziyarete geldi. Carrousel Meydanı'nda büyük cumhuriyetin ve büyük imparatorluğun olağanüstü askerlerinin sürüdüğü kılıçların sesi duyuluyordu; Napoléon'un kapısında Ren'den, Escaut'dan, Adige'den, Nil'den gelen adamlardan; Joubert'in, Desaix'nin, Marceau'nun, Hoche'un, Kléber'in silah arkadaşlarından; Fleurus'un baloncularından, Mayence'in humbaracılarından, Cenova'nın istihkâm erlerinden, piramitlerin gördüğü hafif süvari subaylarından, Junot'nun güllesinin kivilcimlerinden nasiplenmiş topçulardan, Zuyderzee'de demir atmış gemilere saldırın zırhlı piyadelerden oluşan bir kahramanlar topluluğu vardı. Bazıları Lodi Köprüsü'nde Bonaparte'in ardından gitmiş, bazıları Mantova Boğazı'nda Murat'a eşlik etmiş, bazıları da Montebello hendeğine Lannes'dan önce gelmişlerdi. O dönemin Tuileries'nin avlusunda, bir bölüm ya da bir mangayla temsil edilen tüm ordusu dinlenmeye çekilmiş olan Napoléon'u bekliyorlardı. Büyük ordunun Marengo'yu geride bıraktığı ve Austerlitz'e hazırlandığı o muhteşem dönemdi.

— Majesteleri, dedi içişleri bakanı Napoléon'a, dün imparatorluğunuzun en yürekli adamını gördüm.

— Bu adam kim ve ne yaptı? diye sordu imparator.

— Bir şey yapmak istiyor.

— Nedir?

— Paris'in lağımlarını araştırmak istiyor.

Böyle bir adam gerçekten vardı ve adı Bruneseau'ydu.

IV

Bilinmeyen Ayrıntılar

Lağım gezildi. Bu ürkütücü bir sefer, vebaya ve boğulmaya karşı verilen bir savaş ve aynı zamanda bir keşif yolculuğuuydu. Bu çalışmanın hayattaki tanıklarından biri, o vakitler çok genç olan zeki bir işçi, birkaç yıl öncesine kadar Bruneseau'nun Emniyet Müdürlüğü'ne yazdığı raporda resmi üsluba uygun düşmeyeceğini düşünerek yer vermediği ilginç ayrıntıları anlatıyordu. O zamanlar temizlik uygulamaları çok ilkeldi. Bruneseau yer altı şebekesinin ilk bölmelerini geçtikten sonra yanındaki yirmi işçiden sekizi daha ileri gitmemeyi reddetmişti. İş çok karmaşıktı ve temizlik yapılmasını gerektiriyordu, bu yüzden ilerlerken bir yandan da temizlik yapmak zorunda kalmışlardı. Su girişlerini tespit etmek, izgaraları ve lağım ağızlarını saymak, dallanmaları ayrıntıları dırmak, kesişim noktalarındaki akıntıları, farklı havuzların düzeylerini belirlemek, ana lağıma açılan küçük lağımları saptamak, her dehlizin yüksekliğini ve hem ark tabanının, hem kubbelerin genişliğini, nihayet kâh ark tabanından lağima, kâh da zeminden caddeye kadar her su girişinin düzeyini ölçmek gerekiyordu. Güçlükle ilerliyorlardı. Merdivenler sıkılıkla bir metre kalınlığındaki balığa gömülmüyor, fenerler bu havasız ortamda can çekisiyordu. Arada sırada, bayılan bir lağımçı dışarı taşınyordu. Bazı noktalar uçurum gibiydi. Zemin çökmüş, taşlar göçmüş, lağım dipsiz bir kuyuya dönüştürülmüştü. Ayaklarını basacak sağlam zemin bulamıyorlardı; bir işçi aniden ortadan kayboldu, onu yukarı çekmekte

çok zorlandılar. Fourcroy'un tavsiyesi üzerine aralıkla olarak havanın bol olduğu noktalarda içinde reçineye daldırılmış kistik bulunan kafes şeklinde büyük fenerler yakıyorlardı. Bazı duvarlarda tümøre benzeyen süngerimsi kabartılar vardı; bu soluk alınamayan mekânda taşlar bile hastalanmıştı sanki.

Bruneseau bu keşif gezisi sırasında suyun giriş noktasından aşağıya doğru ilerledi. Grand-Hurleur'ün iki atık su giderinin kesişim noktasında çıkıştı oluşturan bir taşın üzerinde 1550 tarihini okudu; II. Henri'nin Paris'in yer altı çöplüğünü araştırması için görevlendirdiği Philibert Delorme'un ulaştığı son noktayı gösteren bu taş XVI. yüzyılın lağıma bırakıldığı bir damgaydı; Bruneseau, kubbeleri 1600 ile 1650 yılları arasında örülən Ponceau ve Vieille-du-Temple dehlizlerinde XVII. yüzyıl işçiliğinin, toplayıcı kanalın duvarı ve kubbesi 1740'ta örülüen batı bölümünde XVIII. yüzyıl işçiliğinin izlerine rastladı. Hele ki 1740'ta yapılan en yeni kubbe, ana lağımın 1412'de yapılan duvarından daha çok çatlamış ve yıpranmıştı. 1412'de Ménilmontant Deresi'nin suları Paris'in Büyük Lağım'ının seviyesine yükseltilmişti, bu gelişme kralın baş odacısı olan bir köylünün kaydettiği ilerlemeye ya da Gros-Jean'in Lebel'e dönüşmesine benziyordu.

Sağda, solda, özellikle de Adliye Sarayı'nın altında, lağımın içine açılmış eski hücre oyuklarına rastlandı: iğrenç zindan. Hücrelerden birinde demir bir halka asılıydı. Hepsi duvarla örülüdü. Aralarında 1800'de, Jardin des Plantes'dan kaçan, muhtemelen XVIII. yüzyılın son senesinde Bernadins Sokağı'nda şeytanın alenen görülmesiyle ilişkilendirileceğimiz orangutanın iskeletinin de bulunduğu bazı ilginç kalıntılar buldular. Zavallı şeytan sonunda lağımda boğulmuştu.

Arche-Marion'da sonlanan uzun, kemerli dehlizin altında uzmanlar tarafından takdirle karşılanan, kusursuzca muhafaza edilmiş bir paçavracı küfesine rastladılar. Lağım-

cıların cesaretle karıştırmaya alışıkları balığının her yanından değerli eşyalar, altın ve gümüş mücevherler ve paralar çıkıyordu. Bir dev bu çirkef kuyusunu elekten geçirse yüz-yılların zenginliğine sahip olabilirdi. Temple ve Saint-Avoye sokaklarının kollarının kesişme noktasında, bir yüzünde kardinal şapkası takmış bir domuz, diğer yüzünde başına papalık tacı geçirmiş bir kurt bulunan bakırдан garip bir Protestan madalyonu buldular. En şaşırtıcı kalıntı Büyük Lağım'ın girişindeydi. Bu giriş bir zamanlar, şimdi artık geriye sadece menteşesi kalmış bir parmaklıkla kapalıydı. Bu menteşelerden birinde, hiç kuşkusuz geçerken oraya takılıp kalmış biçimsiz ve çamura bulanmış bir paçavra sarkıyor, karanlıklarda dalgalanıyor ve yok olmayı bekliyordu. Fenerini yaklaşırıran Bruneseau paçavrayı inceledi. İnce patiskadandı ve yeterince parçalanmamış köşelerinden birinde üzerine bir tacın işlendiği şu yedi harf okunuyordu: LAV-BESP. Taç bir markiye aitti ve yedi harf de *L'Aubespine*¹⁸ anlamına geliyordu. O zaman bunun Marat'nın kefeninin bir parçası olduğu anlaşıldı. Marat gençliğinde aşk maceraları yaşamıştı. O sırada Artois kontunun çiftliğinde veteriner olarak görev yapıyordu. Tarihin doğruladığı üzere soylu bir kadınla olan ilişkisinden ona bir çarşaf kalmıştı. Kalıntı ya da hatırlı. Öldüğünde evinde bulunan tek çarşaf bu olduğundan kefen olarak onunla sarmalanmıştı. Yaşlı kadınlar "halk"ın trajik bir şekilde ölen bu "dostu"nu mezara bu şehev dolu çarşafla hazırlamışlardı. Bruneseau paçavrayla fazla ilgilenmedi. Onu olduğu yerde bıraktılar ve parçalamadılar. Bu kücümsemeden mi yoksa saygından mı kaynaklanıyordu? Marat her ikisini de hak ediyordu. Üstelik kader ona damgasını vurmuştu, öyle ki insan ona dokunmakta tereddüt ediyordu. Zaten mezarlığa ait nesneleri, kendi seçimleri yerde bırakmak gereklidir. Netice itibarıyla garip bir kutsal emanetti. Bir markız onun üzerinde uyumuş, Ma-

¹⁸ Marat Aubespine markisinin evinde de hekimlik yapmıştır. (e.n.)

rat onun içinde çürümüş, bu paçavra Panthéon'dan geçip lağım farelerinde son durağına ulaşmıştı. Watteau'nun bir zamanlar her kıvrımını neşeye süsleyeceği bu yatak çarşafı sonunda Dante'nin sabit bakışlarına layık bir hale gelmişti.

Yer altındaki çirkef kuyusunun yeniden düzenlenmesi 1805'ten 1812'ye kadar yedi yıl sürdü. Bruneseau bu incelemeleri sırasında önemli kararlar alıyor, işleri kendi yönetip sonlandıryordu; 1808'de, Ponceau dehlizinin ark tabanını alçalttı ve her yanda yeni dehlizler açarak lağımı 1809'da Saint-Denis Sokağı'ndaki Innocents Çeşmesi'nin, 1810'da Froidmanteau Sokağı ve Salpêtrière'in, 1811'de Neuve-des-Petits-Pères, Maille, Echarpe caddelerinin, Place Royale'in, 1812'de Paix Sokağı'nın ve Antin şosesinin altına kadar ilerletti. Aynı zamanda tüm şebekeyi dezenfekte ettirip temizletiyordu. İkinci yıldan itibaren çalışmalarına damadı Nargaud'yu da dahil etmişti.

İşte eski toplum bu yüzyılın başında, âdetâ görünmeyen yüzünü temizlemiş, lağımına makyaj yapmıştı.

Dolambaçlı, girintili çıkışlı, duvarları çatlıklarla kaplı, taşları sökülmüş, zemini çukurlarla dolu, garip dirseklerle sarsılan, hiçbir mantığa dayanmaksızın bir alçalıp bir yükselen, pis kokulu, vahşi, dehşet verici, karanlıklara gömülü, dösemeleri sıyrılmış, duvarları harap olmuş, ürkütücü; işte geriye dönüp baktığımızda Paris'in eski lağımı böyle bir manzara arz ediyordu. Her yöne ayrılan kollar, kesişen hendekler, çatallanmalar, sıcak yoluna benzeyen kavşaklar, kör bağırsaklar, çıkmaz sokaklar, güherçileli kubbeler, kojuşmuş çirkef kuyuları, duvarlardaki kurdeşenli sizıntılar, tavandan düşen damlalar, karanlıklar; hiçbir şey bu eski yer altı gömütü, Babil'in bu sindirim organları; bu mağara, bu çukur, sokakların delik deşik ettiği bu uçurum kadar; aklın bu görkemli pislikte gölgeler boyunca gezindiğini izler gibi olduğu geçmiş denen o devasa köstebeğin yuvası kadar korkunç olamazdı.

Bunun eski lağım olduğunu hatırlatalım.

V

Güncel Gelişmeler

Günümüzde lağım temiz, soğuk, düzgündür. İngiltere'de "respectable" [saygıdeğer] sıfatını taşıyan idealı hayatı geçi- rilmiştir diyebiliriz. Kullanişlı, grımtırak, düzenlidir, hatta iki dirhem bir çekirdek olduğu bile söylenebilir. Danıştay üye- si olmuş bir toptancıya benzer. İçi net bir biçimde görünür. Balçık orada edebiyle davranışır. Onu görenler ilk bakışta, "halkın kralını sevdiği" o eski güzel zamanlarda çok yay- gın olan ve kralların, prenslerin kaçmasına yaranan o yer altı geçitlerinden biri olduğunu sanır. Günümüzdeki lağım güzeldir; sade bir görünümü vardır; şiirden kovulan ve mi- mariye sığınımiş gibi görünen klasik on iki heceli manzume bu uzun, gölgeli ve beyazımtırak kubbenin her taşına sin- mis gibidir; her kanalın girişi bir kemerdır; Rivoli Caddesi lağıma damgasını vurmuştur. Zaten geometrik bir çizgi bir yerlerde kendine bir yer bulabilseydi bu hiç kuşkusuz büyük bir şehrın dışkı çukuru olurdu. Orada her şey en kısa yola tabi olmak zorundadır. Lağım günümüzde bir ölçüde resmi bir kimlik kazandı. Bazen konu olduğu polis raporları bile ona saygıda kusur etmiyorlar. Yönetim dilinde onu saygın ve özel sözcüklerle nitelendiriyorlar. Sıçanyoluna geçit, deli- ğe, ölçme ağızı diyorlar artık. Villon eski zulasını şimdi görse tanıyamaz. Bu mahzenler şebekesi çok eski çağlardan beri konuğu olan kemirgen nüfusunu misliyle barındırmaya de- vam ediyor; ara sıra bir fare, o gedikli asker, başına pencere- den dışarı uzatmaya cesaret edip Parislileri inceler; yer altın- daki sarayından memnun bu kemirgen bile insana alışmıştır. Lağının eski vahşi görünümünden geriye hiçbir şey kalma- mustır. Eskiden onu kirleten yağmur şimdi onu temizliyor. Yine de ona fazla güvenmeyin. Hastalık saçan pis kokulu havası hâlâ oradadır. Mükemmel olmaktan çok ikiyüzlüdür.

Emniyet Müdürlüğü'nün ve Sağlık Kurulu'nun çabaları boşanadır. Tüm iyileştirmelere rağmen şüpheli bir koku yayar, tıpkı itirafından sonraki Tartuffe gibi.

Her hâlükârdâ temizlik lağımın uygarlığa gösterdiği saygının ifadesi olduğundan ve bu bakış açısından göre Tartuffe'ün vicdanı Augias'ın ahırına kıyasla bir gelişme anlamına geldiğinden, Paris lağımının kesinlikle daha iyi durumda olduğu konusunda uzlaşalım.

Bu ilerlemeden fazlasıdır; bu bir başkalaşımıdır. Eski lağım-la yenişi arasında bir devrim vardır. Bu devrimi kim yaptı?

Herkesin unuttuğu ama bizim adını telaffuz ettiğimiz Bruneseau.

VI

Gelecekteki Gelişmeler

Paris lağımını kazmak öyle küçük bir iş değildi. Son on yüzyılda Paris'i nasıl tamamlayamadılarsa, bu çalışmayı da bitiremeden öyle sürdürdüler. Gerçekten de lağım Paris'in büyümesiyle bire bir ilgilidir. Toprağın altında, Paris'le birlikte genişleyen bin kollu bir polip gibidir. Şehirde bir sokağın açılması lağımın kollarının uzamasına neden olur. Eski monarşî sadece yirmi üç bin üç yüz metre uzunluğunda bir lağım inşa edebilmişti; 1 Ocak 1806'da Paris'in yer altı şebekesinin durumu buydu. Birazdan ele alacağımız bu dönemden itibaren çalışmalar büyük bir gayret ve kararlılıkla yeniden başladı; rakamlar ilginç, Napoléon dört bin sekiz yüz dört metre; XVIII. Louis beş bin yedi yüz dokuz metre; X. Charles on bin sekiz yüz otuz altı metre; Louis-Philippe sekzen dokuz bin yirmi metre; 1848 Cumhuriyeti üç bin üç yüz sekzen bir metre; şu anki yönetim yetmiş bin beş yüz metre lağım inşa etti; böylece şu an Paris'in devasa

bağırsaklarının uzunluğu iki yüz yirmi altı bin altı yüz on metreyi, yaklaşık elli fersahı buluyor. Sürüp giden gizemli bir dallanma; meçhul ve devasa bir yapı.

Görüldüğü gibi Paris'in şu anki yer altı labirenti yüzyılın başındakine kıyasla on kat uzun. Çirkef kuyusunu günümüzdeki göreli mükemmellik seviyesine ulaştırmak için harcanan çabayı ve gösterilen sebatı tasavvur edebilmek güçtür. Eski monarşî yönetimi ve XVIII. yüzyılın son on yıllık devrimci belediyeler -1806'ya kadar- topu topu beş fersah lağım kazabilmeyi başarmışlardı. Her tür sorun çalışmaların sürdürülmesine engel teşkil ediyordu. Bu engellerden kırımları toprağın yapısıyla, kırımları Paris'in emekçi halkın önyargılarıyla ilgiliydi. Paris kazmaya, çapaya, insan müdahalelesine garip bir şekilde dayanıklı bir zemin üzerine inşa edilmişti. Hiçbir şey Paris denen o muhteşem tarihi yapının üstünde yükseldiği o jeolojik oluşumu kazmak ya da ona nüfuz etmek kadar zor olamaz; bir şekilde çalışmaya başlandı diyelim, alüvyon tabakasına ulaşıldığından yer altı direnişleri artar. Kaynak sularına karışmış killer, sert kaya-lar, bilimin hardal dediği o yumuşak ve kalın balçık tabakası ortaya çıkar. Kazı, ince şeritler halindeki kili ve Âdem öncesi okyanuslarla çağdaş istiridye kabuklarıyla kaplı, şistli katmanı izleyen kalker tabakalarda güclükle ilerler. Bazen bir dere, inşasına yeni başlanmış bir kubbenin üzerine aniden çöker ve işçileri sırlısklam eder ya da ortaya çıkan sulu bir marn sizintisi bir şelalenin taşkınılığıyla payanda kırışlerini cam gibi tuzla buz eder. Kısa süre önce Villette'de gemi seferlerini iptal etmeden ve kanalı boşaltmadan, Saint-Martin kanalının altından toplayıcı bir lağım borusu geçirmek istediklerinde, kanalın dibinde bir yarık ortaya çıkmış, su tahliye pompalarının çabalarına rağmen bir anda yer altı şantiyesine dolmuştu; bir dalgıçın büyük havuzun ağzındaki yarığı bulması gerekmış ve bu yarık güçlükle kapatılmıştı. Yine Seine yakınılarında, hatta nehirden yeterince uzakta,

örneğin Belleville'deki Grande-Rue'de ve Lumière geçidinde, insanın güpegündüz içine batıp kaybolup gidebileceği dipsiz kurnalar vardır. Bunlara pis havanın neden olduğu boğulmaları, göçükleri, ani çöküntüleri, işçilerin zamanla yakalandığı tifüs hastalığını ekleyin. Günümüzde on metre derinlikteki bir çukurda çalışıp Ourcq suyunun lağıma bağlanması için Clichy geçidini kazdiktan, zemin göçüklerinin, pis kokuların yayıldığı kazılar sayesinde Hôpital Bulvari'ndan Seine'e kadar Bièvre'in kubbesini payandalarla destekledikten, Paris'i Montmartre'in sel sularından kurtarmak ve Martyrs Kapısı'nın yanındaki dokuz hektarlık kokuşmuş su birikintisine bir akış istikameti vermek için çabaladıktan, dört ay boyunca gece gündüz çalışarak Blanche Kapısı'yla Aubervilliers yolu arasındaki lağımı inşa ettikten ve daha önce hiç görülmüş bir şekilde yerin altı metre altında hendeksiz bir lağım kanalı döşedikten sonra, ustabaşı Monnot öldü. Traversière-Saint Antoine Caddesi'nden Ourcine Sokağı'na kadar şehrin her yanında üç bin metrelük lağım hattının kubbelerini ördükten, Arbalete geçidindeki Censier-Mouffetard kavşağındaki yağmur sularını boşalttıktan, akişkan kumlara atılan temeller ve beton üzerine Saint-Georges lağımını inşa ettikten, Notre-Dame-de-Nazareth lağım kolunun ark tabanının korkunç alçalmasını düzenledikten sonra mühendis Duleau öldü. Savaş alanlarındaki ahmakça çatışmalardan daha yararlı olan bu yiğitlikler için resmi bir bülten hazırlanmadı.

1832'de Paris lağımları bugündünden çok farklıydı. Bruneseau ilk kırılcımı çakmıştı, ama lağımların geliştirilmesi çalışmalarına yeniden başlamak için kolera salgınının geçmesini beklemek gerekti. Örneğin 1821'de Venedik'teki gibi Büyük Kanal olarak anılan lağım hattının Gourdes Sokağı'ndaki ağzının hâlâ açık durması şaşırtıcıdır. Paris şehrinin bu pisliğin kapatılması için gereken iki yüz altmış bin seksen frank altı santimi yelek cebinde arayıp bulması 1823'ü buldu. Combat, Cunette ve Saint-Mandé'nin ku-

yuları, savakları, toplayıcı boruları ancak 1836'da tamamlandı. Paris'in bağırsak kanalları söylediğimiz gibi, çeyrek asırda on kat uzamişti.

Otuz yıl önceki 5-6 Haziran ayaklanmasında birçok noktadaki lağım hâlâ eskiydi. Bugünün düzenli caddelerinin birçoğu o zamanlar zemini yarık şoselerden ibaretti. Bir caddenin ya da bir kavşağın sonlandığı eğimli noktalarda sıkılıkla iri demir çubukları gelip geçenlerin adımlarıyla parlayan, arabalar için tehlikeli olan ve atları düşüren, kaygan, tehlikeli, kare şeklinde geniş ızgaralar görülmüyordu. Resmi dilde bu eğimli noktalar ve ızgaralar anlamlı bir şekilde *kassis* olarak anılıyordu. 1832'de Etoile, Saint-Louis, Temple, Vieille-du-Temple, Notre-Dame-de-Nazareth, Folie-Méricourt, Quai-aux-Fleurs, Petite-Muse, Normandie, Pont-aux-Biches, Marais, Faubourg Montmartre, Grange-Batelière, Champs-Elysées, Jacob, Tournon gibi birçok caddede eski gotik çirkef kuyusu lanetli ağızlarını göstermeye devam ediyordu. Bunlar bazı noktalarda, abidevi bir küstahlığıın eseri olarak kenarları taşlarla çevrilmiş geniş boşluklar suretinde beliriyorlardı.

Paris'in 1806'daki lağımlarının uzunluğu Mayıs 1663 tarihli tespite göre beş bin üç yüz yirmi sekiz kulacın biraz üzereindeydi. Bruneseau'dan sonra 1 Ocak 1832'de, bu uzunluk kırk bin üç yüz metreye ulaşmıştı. 1806'dan 1831'e kadar, her yıl ortalama yedi yüz elli metre lağım döşendi; o zaman dan beri de her yıl beton üzerine sulu kireç kullanarak sekiz, hatta on bin metre uzunlığında geçitler açıldı. Metresi iki yüz franktan hesap edilirse, Paris'in şu anki elli fersahlık lağımının maliyeti kırk sekiz milyon ediyor.

Başlangıçta sözünü ettigimiz ekonomik gelişmenin yanı sıra kamu sağlığını tehdit eden ciddi sorunlar Paris lağımıyla bağlantılıdır.

Paris biri hava diğer su olan iki katman arasında yer alır. Oldukça derinde olsa da, iki sondaj çalışmasıyla ulaşılan su

katmanı Jura jeolojik döneminden kalma kalker ve kireç tabakaları arasında yer alan yeşil kumtaşı tabakasında bulunur; yarıçapı yirmi beş fersah olan bir daire şeklindeki bu tabakaya birçok nehrin ve derenin suyu sızar; Grenelle'in bir kuyusundan çekilen su Seine'e, Marne'a, Yonne'a, Oise'a, Aisne'e, Cher'e, Vienne'e ve Loire'a aittir. Yer altı suyu sağlıklıdır, başta gökyüzünden sonra da yeryüzünden gelir; ama yer altı havası mikropludur, zira lağımdan gelir. Çırkef kuyusunun pis havası kentin havasına karışır; nefeslerin kötü kokması ondandır. Bir gübreliğin üzerindeki havanın Paris'in üzerindeki havadan daha temiz olduğu bilimsel olarak kanıtlanmıştır. Zamanla, ilerlemenin desteğiyle düzenekler mükemmelşikçe ve aydınlık arttıkça su katmanı hava katmanını temizlemek için kullanılacak, yani lağımlar yıkanacak. Lağımın yıkanması balığın toprağa geri verilmesi, gübrenin tarlalara gönderilmesi anlamına gelir. Bu basit yöntem sayesinde toplumun sefaleti yok olacak, sağlık koşulları düzeyecektir. Şu an itibarıyla, Paris'in hastalıkları ölüm saçan bir tekerlek poyrası gibi, Louvre'un etrafında elli fersahlık bir bölgeye yayılıyor.

Diyebiliriz ki on yüzyıldan beri çırkef kuyusu Paris'in hastalığı olagelmiştir. Lağım şehrin kanındaki pisliktir. Halkın içgüdüsü bu konuda asla yanılmamıştır. Eskiden lağımcılık mesleği halk tarafından tehlikeli ve uzun süre cellatlara bırakılmış mezbahacılık kadar iğrenç bulunurdu. Bir duvar ustanının o pis kokulu çukura inmesi için yüksek ücretler ödenirdi; kuyucunun merdiveni oraya inmeye tereddüt ederken bir halk deyişi *lağima inmenin mezara girmek* olduğunu söylerdi ve türlü türlü tiksindirici efsane, daha önce de söylediğimiz gibi, dünya devrimleri gibi halk devrimlerinin izlerini taşıyan ve Marat'nın paçavrasına kadar her türden felaketin kalıntılarını bulabileceğiniz bu devasa evyenin, bu ürkütücü batakhanelerin üzerini korkuya kaplıyordu.

Üçüncü Kitap Çamur Ama Ruh

I

Çırkef Kuyusu ve Sürprizleri

Jean Valjean Paris lağımındaydı.

Paris'in denizle bir benzerliği daha. Okyanusta olduğu gibi orada da insan gözden kaybolabilir.

Geçiş hiç beklenmedik bir şekilde gerçekleşmişti. Jean Valjean şehrin ortasındayken şehirden çıkışmış ve göz açıp kapayıncaya kadar, bir kapağın inip kalkma süresinde aydınlichtan zifirî karanlığa, öğleden gece yarısına, uğultudan sessizliğe, gök gürültülerinin girdabından mezarin durağanlığına geçmiş, Polonceau Sokağı'ndakinden daha olağanüstü bir mucizeyle, daha büyük bir tehlikeden mutlak bir güvenliğe kavuşarak kurtulmuştu.

Aniden bir mahzene düşmek, Paris'in unutulmuşluğunnda gözden kaybolmak, bu yaşam dolu mezara girmek için ölümün kol gezdiği sokaktan ayrılmak çok garipti. Bir süre afallamış bir halde etrafı dinledi. Kurtuluşun kurduğu tuzak aniden açılmış, semavi iyilik onu bir hileyle kurtarmıştı. Kadernin hayranlık uyandıran pusuları!

Ancak yaralı hiç kımıldamadığından Jean Valjean bu çukurda sırtında bir canlıyı mı yoksa bir ölüyü mü taşıdığını bilemiyordu.

İlk etapta körleştiğini hissetti. Birdenbire hiçbir şey görmez olmuştu. Bir süre sonra sağır olduğunu düşünmeye başladı. Hiçbir şey duymuyordu. Birkaç metre üzerinde kopan katliamın dizginsiz fırtınası, aradaki toprak tabakasının kalınlığından dolayı daha önce de söylediğimiz gibi derinliklerden gelen cılız, silik bir uğultu gibiydi. Ayaklarının altında sadece sağlam bir zemin olduğunu hissediyor, ama bu ona yetiyordu. Önce bir kolunu sonra diğerini duvarın iki yanına dokundurduktan sonra dehlizin dar olduğunu anladı, ayağı kaydığını zeminin ıslak olduğunu fark etti. Önünde bir çukur, kuyu ya da uçurum olmasından ürkerek temkinli bir adım attı ve zeminin uzayıp gittiğini saptadı. Pis kokulu bir esinti ona nerede olduğunu hatırlattı.

Birkaç saniye sonra etrafını belli belirsiz de olsa görmeye başladı. Aşağı indiği izgaranın aralıklarından sızan bir parça ışık sayesinde gözleri karanlığa alışmıştı. İndiği dehliz –tarif etmenin en iyi yolu bu – arkasından duvarla örülümüştü. Bilimsel terminolojide bağlantı noktası olarak adlandırılan çıkmazlardan birindeydi. Önünde kapkara bir duvar daha vardı. Jean Valjean’ın bulunduğu noktanın önünü on adım kadar aydınlatan izgaranın ışığı lağımın birkaç metre ötedeki nemli duvarında solgun bir beyazlık oluşturuyordu. Daha ötedeki yoğun karanlığa girmek ürkütücü görünüyor, insan orada boğulacağı hissine kapiliyordu. Yine de bu karanlık duvara yonelebilirdi ve bunu yapması, hatta acele etmesi gerekiyordu. Jean Valjean kaldırım taşlarının arasından fark ettiği o izgarayı askerlerin de görebileceğini ve her şeyin teşadüflere bağlı olduğunu düşündü. Onlar da kuyuya inip etrafi araştırabilirlerdi. Kaybedilecek bir dakika bile yoktu. Yere bıraktığı Marius’ü omzuna atıp yürümeye başladı ve kararlılıkla bu karanlığın içine daldı.

Aslında Jean Valjean'ın sandığı kadar kurtulmuş sayılmazlardı. Belki de onları başka türden ve yukarıdakinden hiç de aşağı kalmayan tehlikeler bekliyordu. Çatışmanın şiddetli kasırgasının ardından, mikroplu hava ve tuzaklarla dolu bir dehliz; kaostan sonra çirkef kuyusu. Jean Valjean cehennemin bir köşesinden diğerine düşmüştü.

Elli adım sonra durmak zorunda kaldı. Dehliz yanlamasına kestiği bir başka dehlizde sonlanıyor, yol ikiye ayrılıyordu. Hangisini seçmek gerekiyordu? Sağa mı yoksa sola mı dönmeliydi? Bu siyah labirentte yolunu nasıl bulabilirdi? Daha önce belirttiğimiz gibi bu labirentin çıkış güzergâhını belirleyen eğimiymiidi.

Jean Valjean bunu hemen anlamıştı.

Muhtemelen Les Halles lağımında olduğunu, sola dönüp eğimi izlerse bir çeyrek saat sonra Seine'in Pont-au-Change ile Pont-Neuf köprüleri arasındaki bir kıyısına, yani gün ortasında Paris'in en kalabalık noktasına çıkacağını, belki de bir kavşağa ulaşacağını düşündü. Ayaklarının dibinde kanlar içinde yerin altından çıkanları görenler şaşkınlıkla belediye çavuşlarına, yakındaki karakollara haber verecek, daha dışarı çıkmadan yakalanacaklardı. En iyisi labirente dalmak, o karanlığa güvenmek, kendini kadere emanet etmekti.

Eğimin tersine gitti ve sağa döndü.

Dehlizin köşesini döndüğünde, ızgara deliğinin uzakta kalan ışığı tamamen kayboldu, karanlığın perdesi bir kez daha çökünce yeniden göremez olmuştu. Yine de olabildiğince hızlı adımlarla ilerledi. Marius'ün iki kolu boynuna dolanmış, bacakları yandan sarkmıştı. Marius'ün kanlar içindeki yanağı Jean Valjean'ın yanağına yapışıyordu. Üzerinde ve gömleğinin altında Marius'ten gelen ılık bir sizintisinin yayıldığını hissediyordu. Yine de yaralının ağızına degen kulağındaki nemli sıcaklık soluk alıp verdiğini, yani yaşadığını gösteriyordu. Şimdi Jean Valjean ilkinden daha dar olan ikinci dehlizde güçlükle ilerliyordu. Dün yağan yağmur he-

nüz tahliye edilmediğinden arkın ortasında bir su birikintisi oluşturuyordu; bu yüzden ayakları ıslanmasın diye duvarın kenarından yürümek zorunda kaldı. Karanlıkta böyle yürüyor, görünmeyeenin içinde el yordamıyla ilerleyen, karaltıların derinliklerinde kaybolmuş yaratıklara benziyordu.

Yine de kâh uzaklardaki izgara deliklerinin yoğun karanlığa gönderdiği titrek ışık huzmeleri, kâh da gözlerinin karanlığa alışması sayesinde, etrafını belli belirsiz görmeye, dokunduğu duvarı ve altından geçtiği kubbeyi az da olsa seçebilmeye başlamıştı. Gözbebekleri geceleri büyür ve gündüzü bulur; aynı şekilde ruh da felaketin içinde büyür ve Tanrı'ya ulaşır.

Yönüne bulabilmesi güçtü.

Lağım yolları altından geçikleri sokakları yansıtır. O zamanlar Paris'te iki bin iki yüz sokak vardı. Buna dayanarak yerin altındaki lağım denen o karanlık orman hakkında bir fikir yürütülebilir. O dönemdeki lağım yolları uç uca eklense uzunluğu on bir fersah tutardı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, son otuz yıldaki yoğun faaliyetler sayesinde günümüzde yer altı şebekesinin uzunluğu elli fersaha ulaşmıştır.

Jean Valjean yolunu şaşırmaya başladı. Saint-Denis Sokağı'nın altında olduğunu sanıyordu ve orada olmaması can sıkıcıydı. Saint-Denis Sokağı'nın altında XIII. Louis döneminde kalma taş bir lağım vardı; doğrudan Büyük Lağım olarak anılan toplayıcı kanala açılan, tek dönemeçli, dört dehlizi hac biçiminde kesişen bu lağım Cour des Miracles'a çıkıyordu. Ama girişi Corinthe Meyhanesi'nin yanında olan Petite-Truanderie dehlizinin Saint-Denis geçidiyle hiçbir bağlantısı yoktu ve Montmartre lağımında sonlanıyordu, Jean Valjean da oraya yönelmişti. Orada yolunu kaybetme olası çok yükseltti. Montmartre lağımı eski şebekenin en karmaşık kısımlarından biridir. Ne mutlu ki Jean Valjean geometrik planı iç içe geçmiş grandi ve pruva direklerine benzeyen haller lağımını geride bırakmıştı, ama önünde karanlıkların içinde soru işaretini gibi duran birçok can sıkıcı dönemeç –cün-

kü dehlizler de birer sokaktı – vardı: İlk olarak solunda Çin bulmacasına benzeyen, T ve Z harflerinden oluşan karmaşasını Merkez Postane ve buğday hali meydanının altında sürdürdükteden sonra Seine'de bir Y harfi çizerek sonlanan geniş Plâtrière lağımı uzanıyordu; ikinci olarak sağında, üç dişi andıran üç çıkmazıyla Cadran Sokağı'nın eğri dehlizi vardı; üçüncü olarak solunda girişi çatala benzeyen ve zikzaklar çizerek ilerledikten sonra Louvre'un her yöne doğru kollara ayrılan lağımında sonlanan Mail lağımı yer alıyordu; nihayet sağda –birkaç küçük dehlizi saymazsa – ana lağıma varan ve onu yukarıya güvenle çıkabileceği oldukça ıssız bir bölgeye götürecek olan Jeûneurs Sokağı dehlizi vardı.

Jean Valjean lağımlar hakkında sözünü ettigimiz bilgilere sahip olsaydı, Saint-Denis Sokağı'nın altındaki dehlizde olmadığını hemen fark edecek, eski tarz kesme taşı, lağıma kadar inmiş kibirli kraliyet mimarisi, yağlı kireçten harç, granitten ark tabanı ve duvarlarıyla metresi dört yüz franka mal olmuş eski lağım yerine, burjuva duvarcıların *ucuz malzeme* dediği beton zemin üzerine sulu kireç dökülerek yapılmış, püttülü sert taştan duvarıyla metresi iki yüz franka mal olmuş lağında olduğunu hemen anlayacaktı. Ama bunları bilmiyordu.

Hiçbir şey görmeden, nereye gittiğini bilmeden, kendini tesadüflerin, yani kaderin eline bırakmış bir halde endişeyle ama sükünetle yürüyordu.

Şunu da söyleyelim ki içini yavaş yavaş korku kaplıyor- du. Etrafinı çeviren karanlık ruhuna doluyordu. Bir mu- ammanın ortasında yürüyordu. Bu ürkütücü çirkef kuyusu karmakarışıklığı; Jean Valjean'ın başını döndürüyordu. Bu karanlık Paris'te kapalı kalmak kasvetli bir şeydir. Jean Valjean yolunu görmeden bulmak, âdetâ keşfetmek zorundaydı. Bu meçhul lağımada atacağı her adım son adımı olabilirdi. Buradan nasıl çıkacaktı? Bir çıkış yolu bulabilecek kadar zamanı var mıydı? Bu devasa yer altı süngeri taştan delikleriyle ona geçit verecek miydi? Orada karanlığın beklenmedik bir

kördüğümüyle mi karşılaşacaktı? Bu karmaşayı aşıp ulaşmaza varabilecek miydi? Marius kan kaybından, kendi de açlıktan ölmek üzereydi, sonunda ikisi de burada ölüp bu karanlığın bir köşesinde iskelete mi dönüşeceklерdi? Bunu bilmiyordu. Bu soruları kendine soruyor ama yanıtlayamıyordu. Paris'in bağırsağı uçurum gibidir. Peygamber gibi, o da canavarın karnındaydı.

Beklenmedik bir şey oldu. Düz bir hat üzerinde ilerlerken, artık yokuş yukarı çıkmadığını fark etti; çırkef suyu ayak uçları yerine topuklarına çarpıyordu. Neden? Birden-bire Seine'e mi çıkacaktı? Bu çok tehlikeliydi, ama geri dönmek daha da tehlikeliydi. İlerlemeye devam etti.

Seine'e doğru gitmiyordu. Paris'in zemininin sağ kıyıda oluşturduğu sırt, suyu biri Seine'e diğerİ Büyük Lağım'a uzanan iki kanala boşaltır. Suyun iki kola ayrıldığı bu sırtın tepesi girintili çıkışlı bir hat çizer. Akıntıının bölündüğü doruk noktası, Michel-le-Comte Sokağı'nın ötesindeki Sainte-Avoye lağımında, bulvarların yakınındaki Louvre lağımında, hallerin yakınındaki Montmartre lağımındadır. İşte Jean Val-jean bu doruk noktasına varmıştı. Sağ kıyıdaki lağımıza doğru gidiyordu, doğru yoldaydı. Ama bunun farkında değildi.

Her yol ayrılmında köşeleri elleriyle yokluyor ve yolun genişliği bulunduğu yoldan daha darsa oraya girmiyor ve haklı olarak her dar dehlizin bir çıkışla sonlanacağını, dolayısıyla kendini hedefinden, yani çıkış noktasından uzaklaştıracagını düşünerek yoluna devam ediyordu. Böylece yukarıda sıraladığımız dört labirentin karanlıkta kendisine kurduğu tuzağa düşmemiş oldu.

Birazdan Paris'in ayaklanması yüzünden taş kesildiği, barikatlar yüzünden trafiğin durduğu kısmından çıkış günde-lik yaşamını sürdürden normal Paris'e girdiğini anladı. Aniden tepesinde uzaklardan gelen, gök gürültüsünü andıran kesintisiz bir gürültü duydı. Bu arabaların tekerlek sesiydi.

Yaptığı hesaba göre yaklaşık yarım saatir yürüyordu ve dinlenmeyi henüz hiç düşünmemiş, sadece Marius'ü tuttuğu

kolunu değiştirmiştir. Karanlık her zamankinden daha yoğun olsa da, bu yoğunluk içini rahatlatıyordu.

Aniden önünde gölgesini gördü. Gölge ayaklarının altın-daki ark tabanını ve yukarıdaki kubbeyi hafifçe kızıllaştıran ve sağında solunda iki çamurlu duvarın üzerinde süzülen belli belirsiz bir kırmızılığın ortasında beliriyordu. Afallayıp arkasına döndü.

Arkasında, geride bıraktığı dehlizde, çok uzak görünen bir mesafede yoğun karanlığı yaran ürkütücü bir yıldız kendisine bakar gibi parıldıyordu.

Bu endişe verici yıldız polisin lağımdaki yükselen yıldızydı.

Bu yıldızın arkasında siyah, ürkütücü, dik duran sekiz on suret belli belirsiz hareket ediyordu.

II

Açıklama

6 Haziran günü yenilenlerin oraya sığınacakları endişesiyle lağımların denetlenmesi talimatı verilmişti. Emniyet müdürü gizli Paris'i araştırırken, General Bugeaud Paris'in üstünü süpürüyordu. Birbirleriyle bağlantılı bu çifte operasyon yukarıda ordu, aşağıda polisin temsil ettiği kamu gücünün çifte stratejisini gerektiriyordu. Polislerden ve lağımcılardan oluşan üç manganın ilki sağ kıyının, ikincisi sol kıyının, üçüncüsü Cité'nin yer altı şebekesini araştırmakla görevlendirilmişti.

Polislerin karabinaları, topuzları, kılıçları, hançerleri vardı.

Şu anda Jean Valjean'a doğru yönelen fener sağ kıyımı denetleyen devriyeye aitti.

Cadran Sokağı'nın altındaki eğri dehlizi ve üç çıkışını araştıran bu devriye mangası fenerini bu çıkışların dibine

doğrulturken, Jean Valjean eğri dehlizin girişine gelmiş, onu ana dehlizden daha dar bulduğu için içine girmemiş, yoluna devam etmişti. Cadran dehlizinden çıkan polisler sağ kıyının lağımından gelen bir ayak sesini duyar gibi olmuşlardı. Bunlar gerçekten de Jean Valjean'ın ayak sesleriyydi. Devriye mangasının komiseri fenerini kaldırılmış ve manga da gürültünün geldiği yöne bakmaya başlamıştı.

Jean Valjean tasvir edilemez bir dakika yaşadı.

Ne mutlu ki o feneri alenen görse de, fener onu pek seçemiyordu. Fener ışık, Jean Valjean karanlıktı. Çok uzakta lağımın karanlıklarına karışmıştı. Duvarın kenarına büzülp durdu.

Zaten arkasında kımıldayan şeyin ne olduğunu anlamıyordu. Uykusuzluk, açlık, yaşadığı heyecanlar onu düşler alemine sürüklemişti. Bir alev ve bu alevin etrafında larvalar görüyor, bunun ne olduğuna bir anlam veremiyordu.

Jean Valjean durunca gürültü de kesilmişti.

Polisler dinleseler de bir şey duymuyor, baksalar da bir şey görmüyorlardı. Birbirlerine danıştılar.

O dönemde Montmartre lağımında, şiddetli sahanaklar da dolan yağmur suyu küçük bir göl oluşturduğu için sonradan yıkılan ve servis olarak adlandırılan bir kavşak vardı. Devriye bu kavşakta toplandı.

Jean Valjean bu larvaların halka oluşturduğunu gördü. Bu buldog kafaları birbirine yaklaştı ve fisıldasmaya başladılar.

Bekçi köpeklerinin toplantısından çıkan karara göre yanmışlardı, bir gürültü duymamışlardı, orada kimse yoktu, o tarafa gitmek zaman kaybı olacaktı, hemen Saint-Merry taraflına gitmeleri gerekiyordu, yapılacak bir iş ve peşine düşülecek bir “bousingot”¹⁹ varsa onu mutlaka orada bulacaklardı.

Siyasi partiler ara sıra eski hakaretleri alıp yeniliklerle süslerler. 1832'de *bousingot* sözcüğü anlam bakımından

¹⁹ Aşırı ve demogojik olarak değerlendirilen düşüncelere sahip demokrasi yanlışlığı gençlere verilen isim. (e.n.)

artık modası geçen *jakoben* sözcüğüyle, henüz pek kullanılmaya başlanmamış olan ve daha sonraları büyük hizmetler gören *demagog* sözcüğü arasında bir yerdeydi.

Komiser sola, Seine'in yamacına doğru gidilmesi emrini verdi. Akıllarına ikiye ayrılp iki yönü de araştırmak gelseydi Jean Valjean yakalanmış olacaktı. Çatışmaları öngören ve isyancıların kalabalık olduğunu sanan Emniyet Müdürlüğü'nün devriye mangalarına dağılmama talimatı vermiş olması muhtemeldi. Jean Valjean'ı arkasında bırakan manga ilerlemeye başladı. Jean Valjean'ın tüm bu hareketlilikten algıladığı tek şey geri dönen fenerin aydınlığının kaybolmasıydı.

Komiser gitmeden önce vicdanını rahatlatmak için kárbinasını doldurup terk edilen bölmeye, Jean Valjean'a doğru ateş etti. Merminin sesi bu devasa lağımın çıkardığı bir gurultu gibi yankıldı. Jean Valjean birkaç adım ötesindeki bir su birikintisinin bir alçı tabakasıyla çalkanmasından merminin başına üzerindeki kubbeye isabet ettiğini anladı.

Uzaklaşıkça hafifleyen uygun ve ağır ayak sesleri bir süre daha ark tabanını titreştirdi. Kara suretlerden oluşan grup karanlıklara daldı, kubbede giderek azalan kırmızımtırak bir kemер oluşturuktan sonra kaybolup gitti, her yanı yeniden derin bir sessizlik ve yoğun bir karanlık kapladı ve kımıldamaya cesaret edemeyen Jean Valjean sırrını duvara yaslamış bir halde uzun süre etrafı dinledi, büyümüş gözbebekleri hayaletler mangasının gözden kayboluşunu izliyordu.

III

Takip Edilen Adam

Dönemin, en ciddi koşullarda bile gözetim ve denetim görevlerini hiç aksatmadan yerine getiren polisine hakkını teslim etmek gerek. Bir ayaklanma ve hükümetin tehdit altında olması emniyet teşkilatı açısından eşkiyaların yularını

gevşetmek ve halkın ihmali etmek için bir bahane olamazdı. Olağanüstü görevlerin yanında gündelik görevler de eksiksizce yerine getiriliyordu. Bir polis, başlayan ve sonu kesirilemeyen siyasi bir olayın ortasında, olası bir devrimin baskısı altında dahi kendini ayaklanma ya da barikata kaptırmaz, bir hırsızı takip etmeyi ihmali etmezdi.

6 Haziran günü öğleden sonra, Seine'in sağ kıyısının yamacında, Invalides Köprüsü'nün biraz ilerisinde buna benzer bir durum yaşanıyordu.

O yamaç günümüzde yok. Paris'in görünümü değişti.

Bu yamacın üzerinde belli mesafeye ilerleyen iki adam birbirlerini gözlemliyor, öndeği diğerinden uzaklaşmaya, arkadaki ise ona yaklaşmaya çalışıyordu.

Bu durum uzaktan ve sessizce oynanan bir satranç oyununa benziyordu. İkisinin de acelesi yok gibiydi ve acele edip birbirlerinin adımlarını sıklaştırımaktan korkarmışçasına yavaş yürüyorlardı. Âdet bir avcı avını ürkütmeden peşinden gidiyordu. Av kurnaz ve dikkatliydi.

Sıkıştırılan av ile sıkıştırınan av köpeği arasında korunması gereken mesafeye riayet ediliyordu. Kaçmaya çalışanın kuşku uyandıran ve solgun bir yüzü vardı; onu yakalamaya çalışan ise uzun boylu, sağlam yapılı bir adamdı, başa çıkılması zor birine benziyordu.

Kendini daha gücsüz hissededen öndeği adam diğerinden derin bir öfkeyle uzaklaşmaya çalışıyor, gözlerinden kaçışın kasvetli düşmanlığı, korkunun barındırdığı tüm tehditler okunuyordu.

İssiz yamaçta kimse yoktu; sağa sola bağlanmış kayıkların yanında ne bir kayıkçı ne bir hamal vardı.

Bu iki adam ancak karşı kıyıdan kolayca fark edilebilirdi ve onları bu mesafeden izleyen biri önde gidenin paçavraya dönmiş gömleğinin altında titreyen, ürkmüş, endişeli, art niyetli biri, diğerinin ise çenesine kadar düğümlendiği otorite redingotuya, klasik ve resmi biri olduğunu düşünüebilirdi.

Okuyucu yakından görebilseydi, belki de bu iki adamı tanıyabilecekti.

Arkadan gelenin amacı neydi?

Muhtemelen önden gidenin üzerine onu daha sıcak tutacak elbiseler giydirmek. Devletin giydirdiği bir adam paçavralar içindeki bir adamın peşinden gidiyorsa, hedefi onu devletin giydirdiği bir adama dönüştürmektir. Tek sorun giysilerin ne renk olacağıdır. Mavi giysiler giymek insana şan katar, kırmızı giymek ise hiç hoş değildir.

Bir de ayaktakımı kırmızısı vardır.

Önden gidenin kaçmaya çalıştığı şey muhtemelen bu türden bir kırmızı kazak giymenin yaratacağı hoşnutsuzluktu.

Arkadan gelenin önden gidenin yürümesine izin vermesinin ve onu hâlâ yakalamamış olmasının nedeni hiç kuşkusuz onun birileriyle buluştuguunu görmek ve “bereketli bir avla” geri dönmekti. Böyle nazik operasyonlara “gizli takip” denir.

Redingotu çenesine kadar ilikli adamın rihtımdan boş geçen bir arabanın sürücüsüne işaret etmesi üzerine ne yapması gerektiğini anlayan sürücünün yönünü değiştirip, yavaşça rihtımda yürüyen iki adamı izlemeye başlaması bu olasılığı güçlendiriyordu. Önden giden ve yırtık pırtık giysileriyle şüphe uyandıran kişi bu işaretin fark etmemiştir.

Araba Champs-Elysées'nin ağaçlarının kenarından ilerliyor, korkuluğun üstünden elindeki kamçısıyla arabacının gövdesi görünüyor.

Emniyet teşkilatının polislere verdiği gizli talimatlardan biri onlara “her zaman için ellerinin altında bir arabanın hazır bulunmasını” öğretler.

Her biri kusursuz manevralarla ilerleyen bu iki adam, rihtıma inen, Passy'den gelip nehirde atlarına su içirmek isteyen arabacılara imkan tanıyan bu yamacı yaklaştı. Bu yamaç günümüzde simetri uğruna yok edilmiştir; atlar susuzluktan çatlasa da bu hali gözlere pek hoş geliyor.

Gömlekli adamın bu yamacı tırmanıp ağaçlarla kaplı Champs-Elysées'de kaçmaya çalışacağı tahmin edilebilirdi, ama buna karşılık orası polis kaynıyordu, orada peşindeki-nin eli daha güçlü olacaktı.

Rıhtımın bu noktası Albay Brac'ın ön cephesini Moret'den getirttiği ve I. François'nın Evi denen evden fazla uzak değildi. Orada bir karakol vardı.

Kendisini izleyen adamı büyük bir şaşkınlığa uğratarak, yamacı tırmanmadı. Rıhtım boyunca ilerlemeye devam etti.

Durumu açıkça kritikleşiyordu.

Kendini Seine'e atmaktan başka ne yapabilirdi?

Artık yamaçla ya da bir merdivenle yukarı çıkma ihtimali kalmamıştı ve Seine'in Iéna Köprüsü'ne doğru kıvrıldığı ve giderek daralan kıyı şeridinin ince bir dille sonlanarak suyun altında kaybolduğu noktaya çok yaklaşmıştı. Orada sağdan dik duvar, soldan ve karşısından nehir, arkadan da otoriteyle kuşatılmış olacaktı.

Herhangi bir yıkıntıının yarattığı altı yedi ayak yüksekliğindeki moloz yiğini kıyı şeridinin sonlandığı noktayı gerçekten de görünmez kiliyordu. Ama bu adam bu moloz yiğinin etrafından dolanıp arkasına saklanmaktan medet mi umuyordu? Böyle bir çare pek çocuksu olurdu. Hiç kuşkusuz bunu düşünmüyordu. Hırsızların saflığı o kadar ileri gitmez.

Bu moloz yiğini suyun kenarında rıhtım duvarına bir burun gibi uzanan bir yükselti oluşturuyordu.

Takip edilen adam bu tepeciye yaklaşıp arkadan gelenin göremeyeceği şekilde arkaya dolandı.

Takip eden adam göremediği için görülemeyeceği düşüncesiyle gizlilik kurallarını bir kenara bırakıp hızla yürümeye başladı. Birkaç saniye sonra, tepeciğin arkasına dolanlığında şaşkınlıktan donakaldı. İzlediği adam ortada yoktu.

Sanki yer yarılmış, içine girmiştı.

Bu moloz yiğininden sonra otuz adım ötede sonlanan kıyı şeridi rihtimin duvarını döven suların altında gözden kayboluyordu.

Kaçak kendini Seine'e atmış ya da peşindeki adama fark ettirmeden yukarı tırmanmış olamazdı. Peki ama nereye kaybolmuştu?

Redingotu ilikli adam kıyı şeridini sonuna kadar yürüdü ve orada düşünceli bir ifadeyle, yumruklarını sıkarak bir süre etrafı kolaçan etti. Aniden alnına vurdu. Kıyı şeridinin bittiği ve nehrin sularının başladığı noktada büyük bir kılıdi, üç kalın menteşesi olan geniş ve zemine paralel demir bir izgarayı fark etmişti. Rihtimin altına inmeye yarayan bir kapı işlevi gören bu izgara hem nehre hem kıyuya açılıyor, altından akan siyah renkli su Seine'e dökülüyordu.

Paslanmış kalın çubukların altında kubbeli ve karanlık bir dehliz seçiliyordu.

Adam kollarını kavuşturup sitemkâr bir ifadeyle izgara-ya baktı.

Bu bakışı yeterli bulmayıncı onu açmayı, sarsmayı denedi, ama izgara direndi. Böyle paslanmış bir izgaranın hiç gürültü çıkartmadan açılmış olması muhtemeldi, ama geri kapatılmıştı. Bu durum kapının az önce önünde açıldığı kişinin elinde bir kanca değil anahtar olduğunu gösteriyordu.

Izgarayı kaldırmaya çalışan adamın zihninde aniden canlanan bu düşünce ağızından şu öfkeli sözlerin dökülmesine neden oldu:

— Bu kadarı da fazla! Devletin anahtarını kullanıyor!

Ardından hemen sakinleşerek zihnindeki tüm düşüncelesi âdetâ ironik bir şekilde vurguladığı şu tek hece silsilesiyle dışa vurdu:

— Bak! Bak! Bak! Bak!

Bunları söyledikten sonra adaman oradan tekrar çıkışını ya da oradan birilerinin aşağıya inmesini görme umuduyla ve bir bekçi köpeğinin sabırlı öfkesiyle moloz yiğininin kenarına gizlendi.

İstikametini ona göre belirleyen araba hemen üzerindeki korkuluğun yanında durmuştu. Uzun süre bekleyeceğini tahmin eden arabacı atlarının kafasını o nemli yulaf çuvallına soktu, laf arasında söyleyelim, bazen hükümet tarafından kendi başlarına da geçirildiği için Parisliler o çuvalı iyi bilirler. Iéna Köprüsü'nden geçmekte olan birkaç kişi manzaranın bu hiç kimildamayan iki ayrıntısını, kıyıdıraki adamı ve rıhtımdaki arabayı şöyle bir görebilmek için başlarını çeviriyorlardı.

IV

O da Kendi Haçını Taşıyor

Jean Valjean yürümeye devam etti ve hiç durmadı.

Bu yürüyüş giderek daha zahmetli bir hal alıyordu. Kubbelerin yükseklikleri farklılık gösterir; insan boyuna göre örülen kubbelerin ortalama yüksekliği bir metre yetmiş santimdir. Jean Valjean Marius'ün kubbeye çarpmaması için sürekli eğilip yeniden doğrulmak, hiç durmadan eliyle duvarı yoklamak zorunda kalıyordu. Taşların nemi, ark tabanının kayganlığı ellerinin ve ayaklarının sağlam bir destek noktası bulmasına izin vermiyor, şehrin iğrenç lağımında sendeliyordu. Hava deliklerinden uzun aralıklarla ışık sızıyordu ve ışık öyle solgundu ki güneş ışığı ay ışığına benzıyordu; bunun dışında her yan karaltılı sisler, pis hava, karanlıkla kaplıydı. Jean Valjean aç ve susuzdu, daha çok susamıştı ve burası tipki deniz gibi içilmeyen suyla doluydu. İffetli ve kanaatkâr yaşam tarzı sayesinde yaşıansa da pek azalmayan olağanüstü gücü de yavaş yavaş tükenmeye başlıyordu. Yorulduğunu hissediyor, gücünü tüketince taşıdığı yükün ağırlığı artıyordu. Marius belki de ölmüş, bir ceset gibi ağırlığı artmaya başlamıştı. Jean Valjean onu göğsüne baskı yapmadan, ra-

hat soluk alıp verebilmesini sağlayacak biçimde taşıyordu. Ayaklarının arasından farelerin geçtiğini hissediyordu. İçlerinden biri onu ısıracak kadar korktu. Zaman zaman lağım ağızlarının parmaklıklarını arasından onu canlandıran serin bir hava geliyordu.

Sağ kıyıda kemer oluşturan lağımı vardığında saat öğleden sonra üç olmaliydi.

Lağımın böyle aniden genişlemesine şaşındı. Kendini birdenbire iki elini yana açtığında duvarlarına dokunamadığı, başının kubbelerine değmediği bir dehlizde buldu. Gerçekten de Büyük Lağım'ın genişliği sekiz, yüksekliği yedi ayaktır.

Montmartre lağımının Büyük Lağım'la birleştiği noktaya Provence ve Abattoir sokaklarının yer altı dehlizleri eklenir, birlikte bir kavşak oluştururlar. Yeterince bilge olmayan biri bu dört yol ağzında kararsız kalırdı. Jean Valjean en geniş olana, yani sağ kıyıda kemer oluşturan dehlize girdi. Ama şimdiden sıra şu sorulara gelmişti: Aşağı mı inmeli? Yoksa yukarı mı çıkmalı? Artık durumun ciddileştiğini ve ne pahasına olursa olsun Seine'e doğru ilerlemek zorunda olduğunu düşünüp sola döndü ve aşağıya doğru yürüdü.

Yerinde bir karar vermişti. Çünkü sağ kıyıda kemer oluşturan bu lağımın ismine bakarak biri Bercy'ye diğeri Passy'ye açılan iki çıkışının olduğunu sanmak büyük bir yanılı olurdu. Büyük Lağım –hatırlanacağı gibi– eski Menilmontant Deresi'nden başka bir şey değildi, yukarı doğru çıktıığında, bir çıkmazda, yani Menilmontant tümsegünün dibindeki kaynağında, çıkış noktasında sonlanıyordu. Popicourt Mahallesi'nden başlayarak Paris sularını toplayan, eski Louviers Adası'nın üstünde Amelot lağımı aracılığıyla Seine'e dökülen kanalla doğrudan ilişkisi yoktu. Toplayıcı lağımı tamamlayan bu kol, Menilmontant Caddesi'nin altında, suyun üst ve alt akıntı olarak ikiye ayrıldığı noktayı işaret eden bir kazıkla lağımdan ayrılır. Eğer Jean Valjean

dehlizde yukarı doğru ilerleseydi, onca çabadan sonra, yorgunluktan tükenmiş bir halde karanlık bir duvarın önünde son nefesini verecek, mahvolacaktı.

Gerektiğinde geri dönüp Boucherat kavşağıının altın-daki dört yol ağzında duraksamamak koşuluyla Filles-du-Calvaire dehlizine girebilir, önce Saint-Louis geçidini, sonra da solda Saint-Gilles dehlizini geçebilir, ardından da Saint-Sébastien geçidine girmeden Amelot lağısına ulaşabilirdi ve orada Bastille'in altında F harfi şeklindeki dolambaçta yolunu şaşırmasa, Arsenal yakınından Seine'e çıkabilirdi. Ama bunun olabilmesi için yer altı şebekesinin tüm dallanmalarını ve çıkışlarını, lağımın devasa mercan kayasını iyi tanımak gerekiyordu. Oysa ısrarla altını çizdiğimiz gibi, bu ürkütücü çirkef kuyusu hakkında hiçbir şey bilmiyordu ve ona neyin içinde olduğu sorulsa yanıtı *gecenin içinde* olacaktı.

İçgündülerinin yardımıyla aşağı doğru yürümesi kurtuluşunu güvence altına alıyordu.

Laffitte ve Saint-Georges caddelerinin altında pençe pençe dallara ayrılan iki dehlizi ve Antin şosesinin çatallı uzun geçidini sağına aldı.

Madeleine'in bir kolu gibi görünen bir suyun biraz ötesinde mola verdi. Çok yorulmuştu. Anjou Caddesi'nin izgarası olması muhtemel geniş bir açıklıktan canlı bir ışık sızıyordu. Jean Valjean bir ağabeyin yaralı kardeşine göstereceği özenle Marius'ü bir taşın üzerine bıraktı. Marius'ün kanlı yüzü izgaradan sızan beyaz ışığın altında sanki bir mezarın dibindeymiş gibi görünüyordu. Gözleri kapaliydi, saçları tıpkı kırmızı renkli boyada kurutulmuş firçalar gibi şakaklarına yapışmıştı, elleri ölmüş gibi yana sarkmıştı, bedeni buz gibiydi, dudaklarının kenarındaki kan pihtılaşmıştı. Bir kan pihtısı fularının düğümünde toplanmıştı; gömleği yaralarının içine giriyor, ceketinin kumaşı açık yaralarına sürtünüyordu. Gömleği yırtan Jean Valjean yaraları elinden

geldiğince sararak kanamaları durdurdu; ardından yarı aydınlıkta hâlâ bayın yatan, âdetle soluk almayan Marius'ün üzerine eğilip ona büyük bir kinle baktı.

Marius'ün ceketini düzeltirken ceplerinde dün alıp yemeyi unuttuğu ekmeği ve cüzdanını buldu. Ekmeği yerken cüzdanı açtı. Bir kâğıtta hatırlanacağı gibi Marius'ün yazdığı şu satırlar vardı:

“Adım Marius Pontmercy. Cesedimi Filles-du-Calvaire Sokağı 6 Numara, Marais'de ikamet eden dedem M. Gillenormand'a götürün.”

Izgaranın ışığında bu satırları okuyan Jean Valjean düşüncelere dalarak alçak sesle: “Filles-du-Calvaire Sokağı, 6 numara, M. Gillenormand,” diye tekrarladı. Cüzdanı Marius'ün cebine koydu. Ekmeği yedi, gücü yerine geldi; Marius'ü sırtına alırken başını özenle sağ omzuna gelecek şekilde yerleştirdikten sonra lağımından aşağı inmeye başladı.

Ménilmontant vadisinin eğri hattına yönelen Büyük Lağım'ın uzunluğu yaklaşık iki fersahı ve büyük bir bölümü taşla döşenmişti.

Jean Valjean'ın yer altındaki yürüyüşünü okuyucu için aydınlatmakta kullandığımız Paris sokak isimleri meşalesi Jean Valjean'ın elinde yoktu. Şehrin hangi bölümünde olduğunu, ne kadar yol kat ettiğini bilmiyordu. Sadece, ara sıra rastladığı izgaralardan sızan ışık huzmelerinin solgunlaşması kaldırımlardan çekilen güneşin kısa süre sonra batacağına işaret ediyordu ve tepesindeki araba sesleri giderek azalmış, sonra da tamamen kesilmişti, bundan da Paris'in merkezinde olmadığı ve dış bulvarların ya da rıhtımın sonuna yakın bir yerde bulunduğu sonucuna varıyordu. Evlerin ve sokakların azaldığı yerde izgaraların sayısı da azalır. Etrafındaki karanlık iyice yoğunlaştı. Jean Valjean el yordamıyla ilerlemeye devam etti.

Bu karanlık aniden ürkütücü hale gelmişti.

V

Kadınlar Gibi Kumda da Aldatıcı Bir İncelik Vardır

Suya daldığını ve ayaklarının altında taş değil balık olduğunu hissetti.

Bretagne’ın ya da İskoçya’nın bazı kıyılarda, sular çekildiğinde kıyıdan uzak bir kumsalda yürüyen biri ya da bir balıkçı aniden birkaç dakikadır yürümekte zorlandığını fark eder. Ayaklarının altındaki kumsal zift gibidir, tabanı yere yapışır, bu artık kum değil öksedir. Kumsal kupkurdur, ama atılan her adımın ardından ayak izinin içi su dolar. Zaten görüntüde hiçbir değişiklik yoktur; devasa kumsal bir bütün olarak sakindir, kumun görünümü aynıdır, zeminin sağlam olup olmadığını belli eden hiçbir şey yoktur; deniz bitlerinin küçük, neşeli bulutu yolcunun ayaklarının dibinde gürültüyle sıçramaya devam eder. Adam kıyıya yaklaşmak için yoluna devam eder. Endişeli değildir. Endişelenenecek ne vardır ki? Ancak attığı her adımda ayaklarının ağırlaştığını hisseder. Aniden birkaç santim toprağa gömülüür. Hiç kuşkusuz tekin bir yolda değildir, yönünü değiştirmek için durur. Aniden ayaklarına bakar. Ayakları kumun altında kaybolmuştur. Ayaklarını kumdan çekip geri dönmek ister. Arkasını döndüğünde, daha derine batar. Kum ayak bileklerine ulaşmıştır, kendini çekip sola doğru atılır, kum baldırlarına kadar çıkmıştır, sola doğru hamle yapar, kum dizlerindedir. O zaman büyük bir dehşetle bataklığı andıran bir kumsalda olduğunu ve altında insanın yürümeyeceği, balığın yüzemeyeceği korkunç bir zemin bulunduğu anlar. Yükü varsa yere atar, batmak üzere olan bir gemi gibi safrasını hafifletir; ama artık zamanı kalmamıştır, kum çoktan dizlerinin üzerine çıkmıştır.

Yardım ister, şapkasını ya da mendilini sallar, kum gitgide yükselmektedir; kumsal issız, sağlam zemin çok uzak-

taysa, bu kumsalın adı kötüye çıkmışsa, yakınlarda kendini kurtaracak bir kahraman yoksa işi bitmiş, kuma gömülmeye mahkûm olmuş demektir. Saatler süren, bitmek bilmenin, insanı ayakta, özgür ve sağlıklıken yakalayan, yaptığı her hamlede, attığı her çıkışta, direnişi cezalandırmak istemişcesine daha derinlere çeken, ona ufka, ağaçlara, yeşil çayırlara, ovadaki köylerden yükselen dumanlara, gemilerin yelkenlerine, uçan ve ötüşen kuşlara, güneşe, gökyüzüne bakacak zamanı bırakarak yavaş yavaş yerin dibine çeken bu kaçınılmaz gömülmeyi geciktirmek ya da hızlandırmak mümkün değildir. Böyle bir yutulma, bataklığa dönüsen ve toprağın derinlerinden bir canlıya doğru yükselen bir mezarla girmek demektir. Her bir dakika acımasız birer mezar kazıcıdır. Sefil oturmaya, yatmaya, tırmanmaya çalışır; yaptığı tüm hareketler onu dibe çeker; doğrular, gömülüür; boğulduğunu hisseder; inler, bulutlara bağırlar, yakarır, kollarını büker, umutsuzluğa kapılır. İşte karına kadar kuma batmıştır; kum göğsüne ulaştığında artık bir büstten ibarettir. Ellerini kaldırır, öfkeyle haykırır, tırnaklarını kumsala saplar. Bu küle tutunmak ister, bu yumuşak kılıftan kurtulmak için dirseklerinden destek almak ister, çılgınca ağlar. Kum yükseliş omuzlarına, boynuna ulaşır; artık sadece yüzü görülür. Bağırdıkça ağızına kum dolar; sessizliğe gömülüür. Kum hâlâ açık gözlerini gece karanlığıyla doldurur. Sonra alın kaybolur, bir tutam saç kumun üzerinde titreşir; bir el çıkar, kumsalın yüzeyinde bir delik açar, kümildar, sarsılır ve yok olur. İnsan içler acısı bir şekilde silinip gider.

Bazen bir süvari atıyla, bazen bir sürücü arabasıyla kumun altına gömülüür. Bu, suya gömülmekten farklıdır. İnsanı boğan bu kez topraktır. Altına okyanusun sizdiği zemin tuzağa dönüşür. Bir ova gibi görünür, ama bir dalga gibi yarılır. Uçurumda böyle hainlikler vardır.

Herhangi bir kumsalda meydana gelebilecek böyle ürpertici bir ölüm, otuz yıl önceki Paris lağımında da olasıydı.

1833'te başlatılan çalışmalarдан önce Paris'in yer altı şebekesi ani göçük'lere maruz kalındı.

Alt katmanlardaki fazla yumuşak toprak yiğinlarına su sızıyordu; ark tabanı ister eski lağımlardaki gibi taştan, ister yeni lağımlardaki gibi beton üstüne sulu kireç dökülerek yapılmış olsun, destek noktası olmadığından eğilip büklüyordu. Zemindeki bu tür eğilip büklümeler bir yarık, bir çöküntü anlamına gelir. Ark tabanında belli bir uzunlukta bir yarık oluşurdu. Bu yarığa, yani çamurun içindeki boşlukların yarattığı açıklıklara bilimsel dilde *çöküntü* denir. *Çöküntü* nedir? Deniz kenarında bulunan, bataklığı andıran kumulların yer altındaki halidir, bir lağım'da karşımıza çıkan Saint-Michel kumsalıdır. Aşırı nemlenen toprak kaynaşma halindedir; tüm molekülleri akışkan bir ortamda asılı durmaktadır; bu, ne su ne de topraktır. Bazen çok derindir. Hiçbir şey böyle bir toprak yiğinıyla karşılaşmak kadar tehlikeli olamaz. Su ağır basarsa ölüm çabuk gelir, çünkü boğulma vardır; toprak ağır basarsa ölüm yavaş gelir, zira gömülme vardır.

Böyle bir ölümü tahayyül edebiliyor musunuz? Bir kıvida kuma gömülümek dehşet vericiyse, çirkef kuyusunda boğulmayı nasıl nitelendirebiliriz? Açık havada, aydınlığın ortasında, engin ufkun, gürültülerin, yaşam yağıdır o özgür bulutların, uzaklarda beliren kayıkların, her türden umudun, birilerinin yakınlarından geçme olasılığının, son ana kadar yardım gelmesi ihtimalinin hâkim olduğu bir ortam yerine körlük, sağırlık, siyah bir kubbe, hazır bir mezar, çamurdan tabut kapağının altında ölüm! Çirkefin içinde insan soluk alamadıkça balığın içinde giderek açılan pençesiyile boğazınıza sarılan taştan bir kutunun içinde boğulmak; iniltilere karışan pis kokular; kumsal yerine çamur, kasırga yerine kükürtlü hidrojen, okyanus yerine lağım! Ve her şeyden habersiz, o devasa şehrin altında çığlık atmak, dişlerinizi gıcırdatmak, eğilip büklmek, çırpınmak, can çekmek!

Bu yolla ölmek tasvir edilemeyecek kadar korkunçtut! Ölüm bazen vahşetini korkunç bir saygınlıkla telafi edebilir. İnsan bir odun yiğinin üzerinde, batan bir gemide yücelebilir; alevlerin ve dalgaların ortasında cesurca bir tavır sergilemek mümkündür; insan orada yok olurken dönüşebilir. Ama burada böyle bir ihtimal hiç yoktur. Ölüm pislikdir. Orada son nefesini vermek aşağılayıcıdır. Dalgalanan hayallerin son görüntüleri iğrençtir. Her şey sıradan, çirkin ve alçaktır. Clarence gibi bir şarap fiçisinin içinde ölmek hoş görülebilir; ama Escoubleau gibi bir cirkef çukurunda ölmek korkunçtut. Orada bata çıka can çekiserek çırpinmak iğrençtir. Bu çöküntünün cehenneme benzer karanlıklar, cirkef kuyusuna benzer balıkları vardır ve orada ölmek üzere olan hayalete mi yoksa kurbağaya mı dönüşeceğini bilemez.

Başka her yerde mezar kasvetlidir; burada ise şekilsizdir.

Çöküntü derinlikleri, uzunlukları, yoğunlukları yer altındaki toprağın kalitesine göre değişiyordu. Bir çöküntünün derinliği bazen üç dört ayağı, bazen sekiz on ayağı buluyor, bazen de dipsiz bir uçuruma benziyordu. Balık burada katı, şurada sıvı haldeydi. Lunière çöküntüsünde insanın ölmesi bir gün sürebilir, oysa Phélieaux cirkef kuyusunda balıklar onu beş dakikada yutar. Balık yoğunluğun az ya da çok olmasına bağlı olarak etkisini gösterir. Bir yetişkinin ölüp gittiği yerde bir çocuk kurtulabilir. Sağ kalmanın ilk yolu tüm yüklerden kurtulmaktır. Altındaki zeminin kaydığını hisseden lağımının ilk işi çantasını, küfesini, kovasını atmaktır. Çöküntü oluşmasının toprağın yumuşaklığı, insanın erişemeyeceği bir derinlikteki toprak kaymaları, yazın şiddetli sağanakları, kışın dinmek bilmeyen su baskınları, uzun süren ahmakıslatanlar gibi çeşitli nedenleri vardı. Bazen kumlu ya da marnlı bir zeminin üzerine inşa edilmiş evler yer altı galerilerinin kubbelerini zorla, çarpıklasmalarına neden olurdu ya da ark tabanı bu ezici basıncın altında çatlar ve yarıılırdı. Panthéon'un ağırlığı, yüzyıl önce Sainte-Geneviève

Dağı'ndaki mağaraların bir bölümünün kapanmasına neden olmuştu. Lağımın evlerin basıncıyla çökmesi, bazı koşullarda yukarıya kaldırılmış taşları arasında testere gibi aralık oluşması şeklinde yansıyordu; bu yarık çatlayan kubbenin uzunluğu boyunca yılankavi bir hat çizerek sokağa yayılıyordu, hastalığın belirtileri alenen görüldüğünden tedavisi çabuk oluyordu. Sıklıkla da aşağıdaki yıkım yukarıya hiçbir şekilde yansımıyordu; bu durumda lağımcılar işleri çok zordu. Çökmüş lağima tedbirsizce girmeye kalkarlarsa işleri bitikti. Eski kayıtlarda bu yüzden toprağa gömülü birkaç lağmcının adı geçer. Onlardan biri de Carême-Prenant Sokağı'nın altındaki cirkef kuyusundaki çöküntüye gömülü Blaise Poutrain'dır; bu Blaise Poutrain 1785'te kullanımına kapatılmış boşaltılan Innocents Mezarlığı'nın son mezar kazıcısı Nicolas Poutrain'in ağabeyiydi.

Benzer bir olay ipek çoraplar ve kemanlarla saldırıyla geçilen Lérida kuşatmasının kahramanlarından biri olan yukarıda sözünü ettigimiz genç ve yakışıklı Vikont Escoubleau'nun başına da gelmişti. Bir gece kuzunu Sourdis düşesinin evinde basılan D'Escoubleau dükten kaçmak için Beatreillis lağının çukuruna sığınmıştı. Madam Sourdis bu ölüm kendisine anlatıldığından küçük şîsesini istemiş, ağlamamak için amonyak koklamıştı. Cirkef kuyusu böyle durumlarda hiç umursamadığı aşkı söndürür. Hero, Leandros'un cesedini yıkamayı reddeder. Thisbe, Pyramos'un yanında burnunu tikayıp "Puf!" der.

VI

Çöküntü

Jean Valjean'ın önünde bir çöküntü vardı.

Bu tür çökmelere, altındaki aşırı akışkan toprak su tahlîyesi çalışmalarına ve yer altı yapılarının korunmasına hiç

de elverişli olmadığı için Champs-Elysées lağımında çok sık rastlanırırdı. Bu akışkanlık, beton bloklarla güçlendirilince sağlamlaşmış Saint-Georges Mahallesi zeminindeki kumların dayanıksızlığını da, altına lağım açılırken dökme demirden bir boruyu gerektirecek kadar yumuşak Martyrs Mahallesi zemininin kıvamını da geride bırakırdı. 1836'da şu an Jean Valjean'ın içinde bulunduğu eski taştan lağımın Saint-Honoré Caddesi altında kalan kısmı yeniden inşa edilmek üzere yıkıldığından, Champs-Elysées'den Seine'e kadar uzanan bölgenin altında yer alan kumdan zemin hareket etmiş, —Seine Nehri kıyısının, özellikle konakları ve arabaları olan sakinlerinin şikayetlerine rağmen— inşaatın yaklaşık altı ay sürmesine neden olmuştu. Çalışmalar sadece sağıksız değil, oldukça tehlikeli koşullarda yürütülmüştü. Yine de bu süreç boyunca dört buçuk ay yağmur yağdığını ve Seine'in üç kere yükseldiğini belirtmemiz gereklidir.

Jean Valjean'ın karşısına çıkan çöküntü dünkü sahanak yağmur sırasında oluşmuştu. Altaki kumların yeterince desteklemediği ark tabanının taşları göçünce yerlerine yağmur suyu dolmuş, suyun sızmamasını zeminin çökmesi izlemiştir. Yarılan ark tabanı balığın içine çökmüştü. Uzunluğunun ne kadar olduğunu söylemek mümkün değildi. Karanlık orada başka her yerde olduğundan daha yoğundu. Gece mahzeninin içinde çamurdan bir deliktı.

Altındaki zeminin kaybolmaya başladığını hissededen Jean Valjean bu balığın içine girdi. Yüzeyde su, dipte çamur vardı. Geri dönmesi imkânsız olduğu için burayı geçmesi gerekiyordu. Marius son nefesini vermek üzereydi, Jean Valjean'ın gücü tükenmişti. Başka nereye gidebilirdi? Bu yüzden ilerledi. Zaten balık çukuru ilk adımlarda pek de derin gelmemiştir. Ama ilerledikçe ayakları dibe gömülüyordu. Birazdan balık baldırlarına, su da dizlerinin üstüne kadar ulaştı. Marius'ü kollarıyla havaya kaldırıp elinden geldiğince sudan uzak tutarak yürüyordu. Şimdi balık kalçalarına, su beline geliyordu. Artık geri dönemezdi. Giderek dibe ba-

tiyordu. Bir kişinin ağırlığı için bile yeterince yoğun olan bu balçık iki kişinin ağırlığını taşıyamıyordu. Marius ve Jean Valjean tek başlarına olsalardı, bu çukurdan kurtulmaları mümkün değildi. Jean Valjean belki de artık bir cesede dönüşmiş olan bu bedeni taşıyarak ilerlemeye devam etti.

Su koltukaltılarına geliyor, işinin bittiğini hissediyor, içinde bulunduğu çukurda güclükle hareket edebiliyordu. Balçığın yoğunluğu hem destek hem engel oluyordu. Marius'ü inanılmaz bir güç harcayarak hâlâ yukarıda tutan Jean Valjean ilerledikçe dibe gömülyordu. Sadece başı suyun üzerrindeydi. Tufanla ilgili eski resimlerde çocuğunu böyle taşıyan bir anne vardır.

Daha dibe daldığında, sudan kurtulmak ve nefes alabilmek için başına geri attı; onu bu karanlıkta görenler karanlık sularda çalkanan bir maske sanabilirdi; üzerinde Marius'ün sarkan başını ve solgun yüzünü belli belirsiz görబiliyordu; umutsuz bir çabayla öne doğru attığı ayağı sert bir şeye, bir dayanak noktasına çarptı. Tam zamanıyordu.

Doğrulup toparlandı ve ayaklarını çılgınca bu destek noktasının üzerine yerleştirdi. Bu taş ona hayata çıkan merdivenin ilk basamağı gibi göründü.

Ölmek üzereyken balçığın içinde rastladığı bu destek noktası ark tabanının suyun altında göçmeden tek parçalık bir tahta gibi eğrilenmiş olan diğer yamacının başlangıcıydı. Sağlam döşenen taşlar kubbe oluşturdukları için dayanıklıdır. Ark tabanının suyun altında kalsa da sağlam duran bu bölüm dikçe bir yokuştu ve bu yokuşa ulaşmak kurtuluş anlamına geliyordu. Bu eğik düzlemin üzerine çıkan Jean Valjean çöküntünün diğer yanına ulaştı. Sudan çıkarırken ayağının bir taşa çarpmasıyla dizlerinin üzerine düştü. Bunun yerinde olduğuna karar verip bir süre öylece kaldı, ruhu Tanrı'ya yönelttiği bilinmez sözlere dalmıştı.

Buz kesmiş, taşıdığı can çekisen bedenin altında iki büklüm olmuş bir halde titreyerek, her yanından balıklar sürülerek ayağa kalktığında ruhunu garip bir aydınlichkeit kapladı.

VII

Bazen Karaya Çıkıldığı Sanılırken Karaya Oturulur

Bir kez daha yola koyuldu.

Zaten hayatını değilse de gücünü çöküntüde bırakmış gibi görünüyordu. Bu aşırı çaba onu tüketmişti. Yorgunluğu öyle artmıştı ki üç dört adımda bir duvara yaslanıp soluklanması gerekiyordu. Bir keresinde Marius'ün pozisyonunu değiştirmek için bir kenar taşının üzerine oturmak zorunda kaldığında artık daha ileri gidemeyeceğini düşündü. Ama gücü tükense de kararlılığı hâlâ oradaydı. Ayağa kalktı.

Acele ederek, umutsuzca, başını hiç kaldırmadan, âdetâ soluk bile almadan yüz adım kadar yürüdükten sonra aniden bir duvara çarptı. Lağımın dönemecine gelmişti. Gözlerini kaldırdığında önünde, yer altı şebekesinin sonunda, uzakta, çok uzakta bir ışık fark etti. Bu kez bu ürkütücü bir ışık değildi; iyi ve beyaz bir ışığıydı. Bu gün ışığıydı.

Jean Valjean çıkış noktasını görüyordu.

Alevlerin ortasındaki lanetlenmiş bir ruh aniden cehennemin çıkışını görse Jean Valjean'la aynı duyguları hisseder, kendinden geçerek yanmış kanatlarıyla o ışıklı kapıya uçardı. Artık yorgunluğunu ve Marius'ün ağırlığını unutan, baldırlarının çelikleştigini hissededen Jean Valjean yürümekten vazgeçip koşmaya başladı. Yaklaştıkça çıkıştı daha da net seçebiliyordu. Bu, giderek alçalan kubbeden daha kısa ve kubbe alçaldıkça daralan geçitten daha dar bir köprü kemeriydi. Tünel içerisinde cezaevi kapılarını taklit eden, cezaevleri için mantıklı, ama bir lağım için gereksiz olan, sonraları düzeltilen kusurlu bir daralmayla, bir huniyle sona eriyordu.

Jean Valjean çıkışa ulaştığında durdu.

Köprü kemerini görünüşe bakılırsa nadiren açılıp kapandığı için menteşeleri paslanmış ve taş kasası kızıl pasla kaplandığından devasa bir tuğlayı andıran kalın bir kilit vurulmuş

sağlam bir parmaklıkla kapatılmıştı. Anahtar deliği ve kilit köprüsüne iyice gömülüş kilit dili görülebiliyordu. Anahtar belli ki iki kere çevrilmişti. Bu kilit, eski Paris'te sıkça karşılaşılan cezaevi kilitlerindendi.

Parmaklılığın ötesinde açık hava, nehir, gün ışığı, çok dar olsa da geçmeye yetecek bir kıyı şeridi vardı. Uzak rıhtımlar, insanın kolayca girip saklanabileceği o Paris uçurumu, geniş bir ufuk, özgürlük vardı: Sağda, nehrin akışı yönündeki Iéna Köprüsü ve solda Invalides Köprüsü seçiliyordu; burası geceyi bekleyip kaçmak için çok uygun görünüyordu. Gros-Caillou'nun karşısındaki bu kıyı şeridi Paris'in en issız noktalarından biriydi. Parmaklıların arasından sinekler girip çıkyordu.

Saat akşam sekiz buçuk olmalıydı. Hava kararıyordu.

Marius'ü ark tabanında kuru bir duvarın dibine bıkan Jean Valjean parmaklığa doğru yürüyüp parmaklarını demir çubuklara geçirdi; şiddetli sarssa da parmaklık hiç sarsılmadı, yerinden bile kimildamadı. Jean Valjean en çürügüyü bulup izgarayı kaldırmak için bir kaldırıç olarak kullanmak ya da kilidi kırmak umuduyla demir çubukları tek tek yokladı. Demir çubuklardan hiçbirini kimildamadı. Bir kaplanın dişleri bile bunlardan daha sağlam olamazdı. Kaldırıç yoktu; herhangi bir basınç uygulamak mümkün değildi. Engel aşılma gibi görünüyordu. Izgarayı yerinden oynatmak imkânsızdı.

Demek burada ölmesi gerekiyordu? Ne yapmalıydı? Geri donecek, geldiği o korkunç güzergâhi bir kez daha kat edecek gücü kalmamıştı. Zaten bir mucize eseri kurtuldukları o balıkçık çukurunu bir kez daha nasıl aşacaktı? Ve balıkçık çukurundan sonra ellerinden ikinci kez kurtulamayacağı polisler devriye gezmiyor muydu? Üstelik nereye gidecek, hangi yöne sapacaktı? Yokuşu çıkarak çıkışa ulaşamazdı. Başka bir çıkışa ulaşsa bile onu da bir izgarayla ya da lağım kaapağıyla kapatılmış bulacaktı. Kuşkusuz bütün çıkışlar böyle

kapatılmıştı. Bu ızgara tesadüfen yerinden oynatılmıştı ama diğer tüm lağım ağızlarının kapalı olduğu kesindi. Her şey bitmiş, Jean Valjean'ın tüm çabaları boş gitmişti. Tükenmişlik hissine başarısızlık hissi eşlik ediyordu.

İkisi de ölümün kasvetli ve devasa ağına yakalanmıştı ve Jean Valjean karanlıklarda titreşen o siyah ağların üzerinde korkunç bir örümceğin dolaştığını hissediyordu.

Sırtını ızgaraya dönüp hiç kimildamadan yatan Marius'ün yanına yiğildi ve başına dizlerinin arasına aldı. Çıkış yoktu. Bu endişenin son damasıydı.

Bu derin çöküntü anında kimi düşünüyordu? Ne kendini, ne Marius'ü. Sadece Cosette'i düşünüyordu.

VIII

Yırtık Giysinin Kenarı

Bu büyük yok oluşun ortasında bir el omzuna dokundu ve alçak bir ses ona:

— Yarı yarıya kırışalım, dedi.

Bu karanlıkta biri mi vardı? Hiçbir şey bir düşe umutsuzluk kadar benzemez. Jean Valjean düş gördüğünü sandı. Bu mümkün müydü? Kafasını kaldırdı.

Karşısında biri duruyordu.

Adamın üzerinde gömlek vardı; ayakları çiplaktı; sol elinde tuttuğu ayakkabılarını hiç kuşkusuz Jean Valjean'a sessizce yaklaşabilmek için çıkarmıştı.

Jean Valjean bir an bile tereddüt etmedi. Karşılaşma ne kadar beklenmedik de olsa, bu adamı tanıyordu. Bu Thénardier'den başkası değildi.

Âdetâ ırkilerek kendine gelmiş olsa da hiç beklenmedik hamleleri savuşturtmaya alışık olan Jean Valjean zihnini hemen topladı. Zaten durum daha da kötüye gidemezdi, yıkım

belli bir noktaya ulaştıktan sonra daha da büyüyemezdi ve Thénardier bile bu geceye daha fazla karanlık katamazdı.

Bir süre sessizlik oldu.

Sağ elini alnına siper eden Thénardier gözlerini kırpıştırarak kaşlarını çattı, karşısındaki kim olduğunu çıkarmaya çalışan bir adamın öngörülü dikkatiyle dudaklarını büzdü. Ama onu tanıyamadı. Jean Valjean belirttiğimiz gibi sırtını gün ışığına dönmüştü ve balçık, kan içindeydi, haliyle gün ortasında bile tanınamayacak haldeydi. Oysa dehlizin ızgaranın ışığıyla aydınlanan ve kesin bir görüş sağlayan loşluğu sayesinde —o civil civil bayağı ifadeyle— Jean Valjean’ın gözü Thénardier’yi bir yerden ısıriyordu. Koşulların böyle eşitsiz olması iki adam arasındaki gizemli düelloda Jean Valjean’a içini rahatlatmaya yetecek bazı üstünlükler sağlıyordu. Yüzü tanınmaz haldeki Jean Valjean maskesi düşmüş Thénardier ile karşılaşacaktı. Jean Valjean Thénardier’nin kendisini tanımadığını hemen anladı. Sessizliği ilk bozan Thénardier oldu.

— Buradan nasıl çıkacaksın?

Jean Valjean cevap vermedi.

Thénardier devam etti:

— Izgarayı kancayla açmak mümkün değil. Yine de buradan çıkışın lazım.

— Bu doğru, dedi Jean Valjean.

— Tamam o zaman, yarı yarıya kırışırız.

— Ne demek istiyorsun?

— Adamı öldürdün, tamam. Bende de anahtar var.

Parmağıyla Marius’ü işaret eden Thénardier devam etti:

— Seni tanımıyorum, ama yardım etmek istiyorum. Bizi densusin belli ki.

Jean Valjean Thénardier’nin kendisini bir katil sandığını anlamaya başlıyordu.

— Dinle dostum, dedi Thénardier. Bu adamı öldürdükten sonra ceplerini karıştırdın. Yarısını bana ver. Ben de sana ızgarayı açayım.

Ve delik deşik gömleğinin altından büyük bir anahtar çıkardı ve ekledi:

— Özgürlüğün anahtarının nasıl bir şey olduğunu görmek ister misin?

Jean Valjean gördüğü şeyin gerçekliğinden şüphe edecek kadar şaşırılmış, —yaşlı Corneille'in deyişiyle— "kalakalmıştı." Kader ürkütücü yüzünü gösteriyor, iyilik meleği yerden Thénardier kılığında yükseliyordu.

Elini gömleğinin altındaki gizli geniş cebe sokan Thénardier bir ip çıkarıp Jean Valjean'a uzattı.

— Al, dedi, sana ip de veriyorum.

— İpi ne yapacağım?

— Sana taş da gerekiyor, ama dışarıdaki moloz yığınından alırsın.

— Taşı ne yapacağım?

— Ahmak, bu leşi nehre atman için bir ip ve taş gerekiyor, yoksa yüzeyde kalır.

Jean Valjean ipi aldı. Herkesin bir şeyleri gayriihtiyarı bir şekilde kabullendiği anlar vardır.

Thénardier aniden aklına bir şey gelmiş gibi parmaklarını sıkkattı.

— Ah dostum, o balıkçık çukurundan çıkmayı nasıl başardın? Ben oraya dalmayı göze alamadım. Puf! Hiç de iyi kokmuyorsun.

Bir sessizlikten sonra devam etti:

— Sana sorular soruyorum, ama cevap vermemekte haklisin. Soru hâkiminin önünde geçireceğin o berbat on beş dakika için güzel bir hazırlık. Hiç konuşmadığın sürece fazla konuşma riski de ortadan kalkmış olur. Olsun, ama yüzünü görmediğim ve ismini bilmediğim için kim olduğunu ve ne istedığını bilmediğimi sanıyorsan yanılıyorsun. Her şey ortada. Bu mösyönün canını yakmışsun; şimdi onu bir yere tıkitırtıman gerekecek. Sana alçaklıların sırdaşı nehir lazımdır. Seni bu sıkıntından kurtaracağım. Zor durumdaki iyi insanlara yardım etmek hoşuma gider.

Jean Valjean'ın suskun kalmasını onaylarımış gibi yaparken onu konuşturtmaya çalıştığı ortadaydı. Yüzünü yandan görebilmek için omzunu itti ve sesini fazla yükseltmeden:

— Vay canına, şu balçık çukuru şimdi aklıma geldi, sen tam bir hayvansın. Neden herifi orada bırakmadın?

Jean Valjean sessizliğini bozmadı.

Thénardier ağırbaşlı bir adamın kendine güvenen ifadesini tamamlamak için paçavraдан fularını boğazına kadar çekti.

— Aslında belki de akıllıca davranışın. Yarın deliği açmaya gelen işçiler orada unutulmuş cesedi bulacaklardı ve polis izini adım adım takip ederek sana ulaşacaktı. Lağima biri girmiş! Kim? Dışarı nereden çıkmış? Çıkarken gören olmuş mu? Polisin kafası çalışır. Hain lağım sizi ihbar eder. Burada bir cesede rastlanması dikkat çeker, nehir varken çok az kişi işini burada görür. Nehir gerçek bir mezardır. Öldürülen kişi bir ay sonra Saint-Cloud ağlarına takılır. Ama kimse umursamaz. Bir leştir, hepsi bu! Bu adamı kim öldürdü? Paris. Adaletin bundan haberi olmaz. İyi yapmışsun.

Thénardier konuşukça Jean Valjean suskunlaşıyordu. Thénardier yeniden omzunu sarsti.

— Şimdi isimizi halledelim. Parayı bölüşelim. Anahtarımı gördün, sen de bana parayı göster.

Thénardier'in sert, vahşi, alçak, tehdit eder gibi bir hali vardı, yine de dostane davranıyordu.

Garip bir şeyler dönüyordu; Thénardier'in davranışları doğal değildi; sıkıntılı görünüyordu; gizemli bir tavır takınmasa da alçak sesle konuşuyor, ara sıra parmağına dudağına götürüp: "Şişşşt!" diyordu. Bunun nedenini tahmin etmek güçtü. Etrafta onlardan başka kimse yoktu. Jean Valjean yakınlarda bir yererde birkaç eşkiyanın daha saklanmış olduğunu ve Thénardier'in ganimetini onlarla paylaşmak istemediğini düşündü.

Thénardier devam etti:

— Hadi bu işi bitirelim. Bu leşin cebinde ne kadar vardı?

Jean Valjean ceplerini karıştırdı. Hatırlanacağı gibi üzerrinde her zaman para taşırdı. Mahkûm olduğu kaçak yaşamı bunu bir yasa haline getirmiştir. Yine de bu kez yanında fazla para yoktu. Dün gece ulusal muhafiz üniformasını giyerken kasvetli düşüncelere daldığı için cüzdanını yanına almayı unutmuştu. Balçıkla kaplı yeleğinin cebini ters çevirdiğinde bir altın louis, iki beş franklık ve beş altı santim ark tabanının üzerine düştü.

Thénardier dudağını anlamlı bir şekilde büktü:
— Onu çok ucuza öldürmüssün.

Tüm içtenliğiyle Jean Valjean'ın ve Marius'ın ceplerini yokladı. Sırtının özellikle gün ışığına dönük durmasına dikkat eden Jean Valjean hiç sesini çıkarmadı. Marius'ın üzerini araştıran Thénardier bir hokkabazın el çabukluğuyla Jean Valjean'a hiç fark ettirmeden delikanının ceketinden koparıdiği bir kumaş parçasını gömleğinin altına sakladı. Muhtemelen bu kumaş parçasının daha sonra katilin ve kurbanın kim olduğunu anlamasına yarayacağını düşünüyordu. Toplam ganimetin otuz franktı.

— Olacağı buydu, ikisini toplasan bir adam etmez, demek bütün paranız bu.

Ve yarı yarıya kırışalım sözlerini unutarak bütün parayı aldı.

Bozuk paraları alıp almama konusunda biraz düşündükten sonra homurdanarak hepsini cebine doldurdu.

— Boş ver! Ama bu üç frank için insan öldürmek demek. Ardından gömleğinin altındaki anahtar yeniden çıkardı.

— Dostum, şimdi dışarı çıkmam gereklidir. Burası panayır gibidir, ödeme çıkarken yapılır. Paranı ödedim, şimdi dışarı çıkmam.

Ve gülmeye başladı.

Bu anahtarla tanımadığı birine ya da kendisinden başka birinin bu parmaklıkların çıkışmasına yardım ederken, tamamen iyi niyetle ve hiçbir çıkar gütmenden bir katili kurtarmak mı istiyordu? Bu konuda tereddütlerimiz var.

Jean Valjean'ın Marius'ü omuzlarına almasına yardım ettikten sonra, ona kendisini izlemesini işaret edip parmak ucunda ızgaraya doğru yürüdü, dışarı baktı, parmağını dudağına götürdü ve birkaç saniye hiç kımıldamadı; etrafı kolaçan ettikten sonra anahtarını deliğine soktu: Kilit dilinin dönmesiyle ızgara açıldı. Ne bir gıcırtı ne bir takırtı duyulmuş, her şey sessizce hallolmuştu. Özenle yağlanmış bu ızgara ve menteşelerin sanıldığından daha fazla kullanıldığı belli idi. Bu iç karartıcı sessizlikte, işlerini gece halleden adamların kaçamak giriş çıkışları, suçun temkinli adımları hissediliyordu. Lağımın bilinmeyen bir çeteyle iş birliği yaptığı ve bu suskun ızgaranın onlar için açıldığı kesindi.

Izgarayı Jean Valjean'ın geçebileceği şekilde aralayan Thénardier onun ardından ızgarayı kapatıp iki kere kilitledikten sonra bir soluk sesi bile çıkarmadan karanlıklarda kayboldu. Âdet bir kaplanın kadife pençeleriyle yürüyordu. Bu iğrenç kader bir süre sonra yeniden görünmez oldu.

Jean Valjean dışarı çıkmıştı.

IX

Marius Bu İşten Anlayanlara Bile Ölüm Görünüyor

Marius'ü kıyıya bıraktı.

Dışarı çıkmışlardı!

Pis hava, karanlık, dehşet arkada kalmıştı. Saf, canlı, neseli, özgürce solunabilen temiz hava içine doluyordu. Etrafı sessizdi, ama bu sessizlik ufukta batmak üzere olan güneşin sevimli sessizliğiyydi. Alacakaranlık çökmüş, bir endişeden kurtulmak için karaltıların paltosuna ihtiyaç duyanların dostu olan özgürleştirici gece bastırmaya başlamıştı. Gökyüzünün her yanından derin bir sükünet yayılıyordu. Nehir bir öpük sesi çıkararak ayaklarına çarpıyordu. Champs-

Elysées'nin karaağaçlarında yuvadan yuvaya iyi akşamlar diyen kuşların sohbeti duyuluyordu. Tepedeki solgun mavinlige hafifçe gömülmüş, yalnızca düşlere dalmış olanların fark edebileceği birkaç yıldız bu enginlikte belli belirsiz parılıyordu. Akşam Jean Valjean'ın üzerinde sonsuzluğun tüm zarafetini sergiliyordu.

Ne evet ne hayır dedirten o eşsiz ve kararsız anlardan bıriydi. Hava biraz uzaklaşıp gözden kaybolmak için yeterince karanlık, biraz öteden fark edilmeye yetecek kadar aydınlıktı.

Yine de Jean Valjean birkaç saniye boyunca bu muhteşem ve okşayıcı dinginlige karşı koyamadı; insanın her şeyi unuttuğu anlar vardır; acı sefili zorlamaktan vazgeçer, huzur hayalperestin içini bir gece gibi kaplar, ruh işildayan alacakaranlığın ortasında ve aydınlanan gökyüzünü taklit ederek yıldıza dönüşür. Kendini üzerinde uzanan o aydınlichkeit geniş gölgeyi hayranlıkla izlemekten alıkoyamayan Jean Valjean sonsuz göğün bu heybetli sessizliğine coşkusunu ve dualarını katıyordu. Ardından görev duygusu geri dönmüş gibi, aceleyle Marius'e doğru eğildi ve avucuna doldurduğu suyu hafifçe yüzüne serpti. Marius'ın gözkapakları aralanmadı, ama aralık ağzından soluk alıp vermeye devam ediyordu.

Jean Valjean tam elini yeniden suya daldırmaya hazırlanıyordu ki tedirgin oldu, arkasında biri vardı sanki.

Herkesin tanıdığı bu duyguya daha önce anlatmıştık.
Arkasına döndü.

Gerçekten de az önce olduğu gibi arkasında biri vardı. Kibirli görünüşlü, uzun bir redingot giymiş, kollarını kavuşturmuş bir adam sağ elinde kurşun başlığı görünen bir topuzla, Marius'e doğru eğilmiş Jean Valjean'ın birkaç adım ötesinde duruyordu.

Bir gölgenin yardımıyla görülebilen bir hayaleti andırıyordu.

Sıradan bir adam alacakaranlık yüzünden, zeki bir adam elindeki topuz yüzünden ondan korkabilirdi.

Jean Valjean Javert'i tanıdı.

Okuyucu hiç kuşkusuz Thénardier'yi takip eden kişinin Javert olduğunu tahmin etmiştir. Beklenmedik bir şekilde barikattan çıkan Javert Emniyet Müdürlüğü'ne gitmiş, kısa bir sözlü rapor verdikten sonra, hatırlanacağı gibi üzerinde bulunan notta yazılı olan görevini yerine getirmek, yani Champs-Elysées'nin, polisin bir süredir dikkatini çeken sağ kıyısını denetlemek üzere harekete geçmişti. Orada Thénardier'ye rastlamış ve onu takip etmişti. Gerisi bilinmiyor.

Lağımın ızgarasının Jean Valjean'ın önünde kibarca açılmasının Thénardier'nin kurnazlığının eseri olduğu anlaşılacaktır. Thénardier Javert'in hâlâ orada olduğunu sezinliyordu; takip edilen birinin koku duyuları asla yanılmaz; bu av köpeğinin önüne bir kemik atmak gerekiyordu. Bir katil, ne büyük bir rastlantiydı! Bu asla geri çevrilmemesi gereken önemli bir avdı. Kendi yerine Jean Valjean'ı dışarı çıkarılan Thénardier polisin önüne bir yem atıyor, kendini ve izini daha büyük bir serüvende unutturarak Javert'in bekleyişini ödüllendirerek onu gururlandırıyor, otuz frank kazanıyor ve bu değişiklik sayesinde kurtulduğunu düşünüyordu.

Jean Valjean bir felaketten diğerine sürüklendi.

Peş peşe gelen bu iki karşılaşma, Thénardier'nin elinden Javert'in eline düşmek katlanılacak gibi değildi.

Javert söylediğimiz gibi artık kendisine hiç benzemeyen Jean Valjean'ı tanımadı. Kavuşturduğu kollarını çözmeden algılanamaz bir hareketle topuzunu sıkıca kavradı ve sakin bir sesle sordu:

- Kimsiniz?
- Benim.
- Siz kimsiniz?
- Jean Valjean.

Topuzunu dişlerinin arasına alan Javert, gövdesini öne doğru eğdi ve birer mengeneyi andıran iki eliyle Jean Valjean'ı omuzlarından kavradı ve onu dikkatle inceledi. Yüzleri neredeyse birbirine deziyordu. Javert'in bakışları korkunçtu.

Jean Valjean, Javert omuzlarını sıkarken bir vaşağın pençe darbesine maruz kalmış bir aslan gibi hiç kimildamadı.

— Münfettiş Javert, dedi, beni yakaladınız. Zaten bu sabahdan beri kendimi sizin tutsağınız olarak görüyorum. Adresimi size, sizden kaçmak için vermedim. Beni tutuklayın. Ancak bana bir iyilikte bulunun.

Onu duymuyormuş gibi görünen Javert bakışlarını Jean Valjean'dan ayırmıyordu. Öne doğru çıkan çenesinin duşaklarını burnuna itmesi vahşi bir düşünceye daldığının işaretiydi. Nihayet Jean Valjean'ı bırakıp doğruldu, topuzunu yeniden eline alıp bir rüyadaymış gibi mirıldandı:

— Burada ne yapıyorsunuz? Bu adam kim?

Jean Valjean'la hâlâ senli benli konuşmuyordu.

Jean Valjean yanıt verdi ve Javert onun sesiyle düşlerinden sıyrılmıştı:

— Sizinle konuşmak istediğim de buydu. Bana istediğiniz gibi davranışın ama önce onu evine götürmemeye yardım edin. Sizden sadece bunu istiyorum.

Javert'in yüzü bir taviz verdiği zamanlardaki gibi kasıldı. Hayır demedi.

Jean Valjean yeniden öne doğru eğilip cebinden çıkardığı mendili suya daldırdı ve Marius'ın kanla kaplı alını sildi.

— Bu adam barikattaydı, dedi kendi kendine konuşmuşcasına alçak sesle. Adı Marius.

Birinci sınıf bir hafife olarak, öleceğini sandığı anda bile her şeyi gözlemiş, her şeyi dinlemiş, her şeyi aklında tutmuş, can çekisirken bile etrafını inceleyip mezara inen ilk basamağa dirseklerini yaslayıp not almıştı.

Marius'ü elinden tutup nabzını yokladı.

— Yaralı, dedi Jean Valjean.

— Ölmüş, dedi Javert.

— Hayır, henüz ölmeli.

— Demek onu barikattan buraya getirdiniz? diye sordu Javert.

Lağımda geçen endişe verici kurtarma operasyonu üzerinde durmayacak ve Jean Valjean'ın sorusuna cevap vermediğini fark etmeyecek kadar düşünceli olmaliydi.

Jean Valjean, kendi açısından tek bir şey düşünüyor gibiydi:

— Marais'de oturuyor, Filles-du-Calvaire Sokağı'ndaki dedesinde... Adını bilmiyorum.

Marius'ün cebini karıştıran Jean Valjean cüzdanı çıkarıp Marius'ün yazdığı kâğıdı Javert'e uzattı.

Hava yazıyı okumaya yetecek kadar aydınlintı. Ayrıca Javert'in gözleri gece kuşları kadar kesindi. Marius'ün yazdığı birkaç satırı homurdanarak okudu:

— Gillenormand, Filles-du-Calvaire Sokağı, 6 numara.
Ardından bağırdı:

— Arabacı!

Hatırlanacağı üzere araba her ihtimale karşı orada bekliyordu.

Javert Marius'ün cüzdanını cebine koydu.

Yamaçtan aşağı inen araba kısa bir süre sonra kiyidaydı. Marius'ü arka sıraya yerleştirdip birlikte ön sıraya oturdular.

Kapı kapanınca araba rıhtımı geçerek hızla yokuş yukarı Bastille yönünde ilerlemeye başladı.

Rıhtımları geride bırakıp caddelere daldılar. Sürücü, oturağın üzerindeki siyah siluet, cılız atları kamçılıyordu. Arabanın içinde ise buz gibi bir sessizlik vardı. Sırtı sıranın köşesine yaslanmış, kolları aşağı sarkmış, başı göğsünün üzerine düşmüş olan Marius hiç kimildamayan dimdik bacaklarıyla tabut bekler gibiydi. Jean Valjean gölgeden, Javert taştan yapılmış gibiydi; karanlıklarla kaplı bu araba bir sokak fenerinin önünden her geçtiğinde aralıklarla çakan bir şimşekle aydınlanır gibi kurşunu kesiyor, tesadüf denen şey bu üç trajik hareketsizliği, cesedi, hayaleti ve heykeli iç karartıcı bir biçimde birleştiriyor, yüz yüze getiriyordu.

X

Hayatındaki Haylaz Çocuğun Geri Dönüşü

Arabanın her sarsıntısında Marius'ün saçlarından bir damla kan düşuyordu.

Araba Filles-du-Calvaire Sokağı, 6 numaranın önüne geldiğinde hava iyice kararmıştı.

Arabadan ilk Javert indi, arabacı kapısının üzerindeki numaraya göz attıktan sonra, eski modaya uygun bir şekilde birbirine meydan okuyan bir teke ve bir satırın tasvir edildiği bir resimle süslenmiş ağır demir tokmağı sertçe vurdu. Javert aralanan kapıyı itti. Esneyen ve uykuya sersemi kapıcı elindeki mumla kapıda belirdi.

Evde herkes uyuyordu. Marais'de, özellikle de ayaklanma günlerinde erken yatılır. Devrimden ürken bu yaşlı mahalle tipki gulyabanının geldiğini duyup yorganlarının altına saklanan çocukların gibi uykuya sigınır.

Bu arada Jean Valjean ve arabacı Marius'ü indirmekle meşguldü, Jean Valjean Marius'ü koltukaltlarından, arabacı da baldırlarından tutmuştu.

Marius'ü bu şekilde taşırken, elini yırtık pırtık gömleğinin altına sokup delikanının göğsünü yoklayan Jean Valjean onun kalbinin hâlâ attığını saptadı. Arabanın sarsıntısı ona canlılık katmış gibiydi, kalbi eskisinden biraz daha hızlı çarpıyordu.

Javert karşısında bir isyancının kapıcısı bulunan bir hükümet temsilcisine uygun düşen bir ses tonuyla:

- Burada Gillenormand adında biri var mı?
- Kendisi burada. Ondan ne istiyorsunuz?
- Oğlunu getirdik.
- Oğlunu mu? diye geveledi kapıcı.
- Öldü.

Yırtık pırtık ve çamura bulanmış giysileriyle Javert'in arkasından gelen ve kapıcının kendisini dehşetle izlediği Jean Valjean kafasını hayır anlamında salladı.

Kapıcı Javert'in sözlerini de, Jean Valjean'ın işaretini de anlamamış gibi görünüyordu.

— Barikata gitti ve işte sonu böyle oldu.

— Barikat! diye haykırdı kapıcı.

— Kendini öldürdü. Gidip babasını uyandırın.

Kapıcı yerinden kımıldamadı.

— Hadi çabuk olun! dedi Javert.

Ve ekledi:

— Yarın burada cenaze töreni olacak.

Javert'e göre alışındık kamusal olaylar kesin bir sınıflandırmaya tabiydi ki bu öngörünün ve gözetimin çıkış noktasydı ve her olaslığın kendine göre bir yeri vardı; olası tüm olaylar, gerektiğinde —niceliklerine uygun boyutlardaki çekmecelerden çıkardı; sokaklarda uğultular, ayaklanmalar, karnavallar, cenaze törenleri olurdu. Kapıcı Basque'ı uyandırmakla yetindi. Basque Nicolette'i, Nicolette Gillenormand Teyze'yi uyandırdı. Dedeye gelince, olan biteni nasıl olsa öğreneceği için ona ilişmediler.

Marius'ü kimseye fark ettirmeden birinci kata çıkarıp M. Gillenormand'ın bekleme odasındaki eski bir kanepe nin üzerine bıraktılar. Basque'in doktor çağrırmaya gittiği ve Nicolette'in çamaşır dolabını açtığı sırada Jean Valjean Javert'in omzuna dokunduğunu hissetti. Durumu anlayan Jean Valjean Javert'in önünden merdivenleri inmeye başladı.

Kapıcı onların gidişini tipki gelişleri gibi korku dolu bir uyku sersemliğiyle izledi.

Onlar arabaya binerken arabacı da yerine geçti.

— Münferit Javert, dedi Jean Valjean, bana bir iyilik daha yapar misiniz?

— Nedir? dedi Javert sert bir ses tonuyla.

— Bir saniyeliğince evime gitmeme izin verin. Sonra bana istedığınızı yaparsınız.

Çenesini redingotunun yakasının altına sokup birkaç saniye sessiz kalan Javert ardından ön camı indirdi.

— Arabacı, dedi, l'Homme-Armé Sokağı, 7 numaraya.

XI

Mutlak Kararlılığın Sarsılışı

Yol boyunca ikisi de ağını açmadı.

Jean Valjean ne yapmak istiyordu? Başladığını bitirmek, Cosette'i durumdan haberdar edip Marius'ün nerede olduğunu söylemek, belki ona bazı yararlı öğütler vermek, fırsat bulursa son hazırlıklarını yapmak. Kendisine gelince, onu şahsi olarak ilgilendiren hiçbir şey kalmamış, Javert tarafından yakalanmıştı ve buna hiç direnmiyordu; bir başkası olsa, böyle bir durumda Thénardier'nin verdiği ipi ve hayal meyal de olsa gireceği ilk zindanın demir çubuklarını düşünebilirdi; ama piskoposla karşılaşğından beri –kendisine karşı olanlar dahil– her saldırısı girişimi dini inancı konusunda derin bir tereddüt anlamına geliyordu.

Bilinmeyene karşı gizemli bir saldırısı olan ve belli ölçülerde ruhun ölümünü de içinde barındıran intihar Jean Valjean için imkânsızdı.

Araba l'Homme-Armé Sokağı'nın girişinde durdu, bu sokak bir arabanın geçemeyeceği kadar dardı. Javert ve Jean Valjean arabadan indi.

Arabacı “Sayın Mûfettîş”e arabasının Utrecht kadifesinden döşemesinin katledilenin kaniyla ve katilin çamuruyla lekelendiğini mütevazı bir ifadeyle belirtti. Onun tüm olup bitenlerden çıkardığı tek sonuç buydu. Kendisine bir tazminat ödenmesi gerektiğini ekledi. Cebinden bir kâğıt çıkarıp

müfettişten “buna tanık olduğuna dair ufak tefek bir şeyler” yazmasını rica etti.

Arabacının uzattığı kâğıdı iten Javert:

— Beklediğin saatler de dâhil olmak üzere ne kadar gerekiyor? dedi.

— Yedi saat on beş dakika, üstelik kadifem yepyeniydi.

Seksen frank sayın müfettiş.

Cebinden dört Napoléon altını çıkaran Javert arabacıyı gönderdi.

Jean Valjean Javert'in niyetinin kendisini oldukça yakındaki Blancs-Manteaux ya da Archives Karakolu'na yaya olarak götürmek olduğunu düşündü.

Sokağa girdiler. Sokak her zamanki gibi ıssızdı. Javert Jean Valjean'ı izledi. 7 numaranın önüne geldiler. Jean Valjean kapıyı çaldı. Kapı açıldı:

— Tamam, dedi Javert, yukarı çıkin.

Konuşmaka zorlanır gibi garip bir ifadeyle ekledi:

— Sizi burada bekliyorum.

Jean Valjean Javert'e baktı. Bu davranış tarzı Javert'le hiç de bağdaşmıyordu. Yine de Javert'de kibirli bir kendine güven vardı, fareye pençesinin uzunluğu ölçüsünde özgürlük tanıyan kedininkine benzer bir güven vardı ve Jean Valjean da teslim olup bu işi bitirmeye karar vermişti, o halde Javert'in bu tavrı hiç de şaşırtıcı sayılmazdı.

Birinci kata çıktığında bir mola verdi. Tüm kederli yollar da duraklar vardır. Sahanlığın giyotin penceresi açıktı. Eski evlerin çoğunda olduğu gibi, sokağa bakan merdiven ışık alıyordu. Tam karşısındaki sokak feneri basamaklara yansıyor, böylece aydınlanma masrafından tasarruf edilmiş oluyordu.

Jean Valjean soluk almak için başını gayriihtiyari pencereden dışarı uzattı. Fener bu kısa sokağı uctan uca aydınlatıyordu. Jean Valjean şaşkınlıkla hayal gördüğünü sandı; sokakta kimsecikler yoktu.

Javert gitmişti.

XII

Dede

Basque ve kapıcı kanepenin üzerinde hiç kimildamadan yatan Marius'ü salona taşımışlardı. Çağrılan doktor hemen gelmiş, Gillenormand Teyze kalkmıştı.

Ellerini kavuşturan Gillenormand Teyze salonda ürk-müş bir halde gidip geliyor ve hiç durmadan: "Tanım bu mümkün mü?" diyor ve ara sıra ekliyordu: "Her taraf kan olacak!" İlk korkusunu atlattığında, olayların gelişimi zihinde canlanınca şu sonuca vardı: "Sonunun böyle olacağı belliydi!" Yine de böyle koşullar altında sıkılıkla kullanılan *Ben demiştim!* lafini edecek kadar ileri gitmedi.

Doktorun talimatı üzerine kanepenin yanına bir karyola getirilmişti. Marius'ü muayene eden doktor, nabızın atmaya devam ettiğini, yaralının göğsünde derin bir yara bulunmadığını ve dudaklarının kenarındaki kanın burnundan geldiğini gözlemleyince onu yatağa başı göğsüyle aynı hizada, hatta başı biraz daha aşağıda olacak şekilde yastık kullanmadan sırtüstü yatırttı, rahat nefes alsın diye gömleğini çıkartırdı. Marius'ün gömleğini çıkardıklarını gören Matmazel Gillenormand odasına çekiliп tespit çekmeye başladı.

Herhangi bir iç kanama yoktu; cüzdanın şiddetini hafiflettiği mermi hedefinden sapıp kaburgaların arasında iğrenç ama derin olmayan, dolayısıyla tehlike arz etmeyen bir yarık açmıştı. Yer altındaki uzun yürüyüş kırılan köprücük kemiğinin dağılmasına neden olmuştu ve o noktada ciddi sorunlar vardı. Kollarında kılıç yaraları vardı. Yüzünde hiç yara izi olmasa da, başında sıyıklar vardı; başındaki yaralar ne durumdaydı? Deri yüzeyinde mi kalmışlardı yoksa kafatasının içine kadar iniyorlar mıydı? Bunu söylemek henüz mümkün değildi. Bu yaraların bayılmasına neden olması önemli bir belirtiydi, bu tür bayılmalar her zaman ayılmayla

sonuçlanmazdı. Ayrıca kan kaybı yaralının gücünü tüketmişti. Barikat belden aşağısını korumuştu.

Basques ve Nicolette çamaşırları yırtıp sargı bezi hazırlıyorlardı; Nicolette onları dikiyor, Basque sariyordu. Sargı bezi bittiğinde, doktor yaralardan akan kanı geçici olarak pamuk parçalarıyla durdurdu. Yatağın yanındaki masada duran üç mum doktorun cerrahi aletlerini aydınlatıyordu. Doktor Marius'ün yüzünü ve saçlarını soğuk suyla yıkamıştı. Bir kova su bir anda kızıl kesmiştii. Kapıcı elindeki mumla ışık tutuyordu.

Doktor üzüntüyle düşüncelere dalmış gibiydi. Ara sıra kendine yönelttiği bir soruyu cevaplamış gibi başını olumsuz bir ifadeyle sallıyordu. Doktorların bu gizemli iç diyalogları hasta için hayra alamet değildir.

Marius'ün yüzünü kurulayan doktor yaralının hâlâ kapalı duran gözkapaklarına hafifçe dokunduğu sırada, salonun ucundaki bir kapı açıldı, uzun boylu solgun bir siluet belirdi.

Gelen dedeydi.

Ayaklanma iki gündür M. Gillenormand'ı öfkeliştirmiş, zihni meşgul etmiş, dün ateşlenmesine ve bütün gece uyuymamasına neden olmuştu. Akşam, evin tüm kapılarının sürgülenmesi talimatını verdikten sonra erken saatte uykuya dalmıştı.

İhtiyarların uykusu hafiftir; M. Gillenormand'ın odası salona bitişikti ve ne kadar tedbirli davranışlrsa davranışısın gürültüden uyanmıştı. Kapısının aralığından sızan ışığı görünce şaşırılmış, yatağından kalkıp el yordamıyla yürümüştü.

Yarı açık kapının tokmağını tutmuş, titreyen başını hafifçe öne doğru eğmiş, bedeni kefeni andıran beyaz, dümdüz, kırışiksiz bir robdöşambrın içine sarmalanmış, afallamış bir halde, mezara bakan bir hayalet gibi eşikte duruyordu.

Yatağı ve üzerinde, balmumu gibi beyaz yüzü, kapalı gözleri, açık ağızı, solgun dudakları, belinden yukarısı çıplak

ve her yanı kızıl yara izleriyle kaplı gövdesiyle kanlar içinde, hiç kimildamadan yatan delikanlıyı fark etti.

Geçkin yaşı yüzünden korneası sararmış gözleri donuk bir harenlemeyle bugulanmış, tüm yüzü bir anda solgun bir kurukafanın hatlarına kavuşan, kolları zembereğinden boşanmış yay gibi iki yana sarkmış, şaşkınlığını iki elinin parmaklarını açarak dışa vuran dede duyarsızlaşmış kol ve bacakları titrерken, robdöşambrının arasından beyaz tüyleri diken diken olmuş sisika bacaklarını açık eden bir biçimde öne doğru eğilerek mırıldandı:

— Marius!

— Mösyö, dedi Basque, mösyöyü getirdiler. Barikata gitmiş ve...

— Ölmüş! diye bağırdı ihtiyar dehset verici bir ses tonıyla. Ah! Haydut!

Bunun üzerine yüz yaşına yaklaşmış bu adam mezardan çıkmışcasına aniden bir delikanlıya dönüşerek doğruldu.

— Mösyö siz doktorsunuz değil mi? Bana önce şunu söyleyin. Oldü, değil mi?

Endişesi doruk noktasına varan doktor cevap vermedi.

M. Gillenormand ürkütücü bir kahkahayla yumruklarını sıktı.

— Oldü! Oldü! Bana olan kininden dolayı kendini barikatlarda öldürdü! Bunu beni kahretmek için yaptı! Ah! Kan içici! Bana bu halde geri döndü! Hayatımın rezaleti, oldü!

Pencerelerden birine yürüdü, pencereyi ardına kadar açtı, boğuluyordu sanki ve karanlığın karşısında dikilerek, sokaktaki geceye seslendi:

— Delik deşik olmuş, kılıçtan geçirilmiş, boğazlanmış, parçalara ayrılmış! Şu alçağa bakın! Onu beklediğimi, odasını hazırlattığımı ve yatağımın başucuna çocukluk resmini astığımı biliyordu! Sadece gelmesinin yeteceğini, yillardır onu çağırduğumu, akşamları ateşin kenarında ne yapacağımı bilmez bir halde ellerimi dizlerimin üstüne koyarak ahmak

gibi oturduğumu biliyordu! Eve dönüp “Ben geldim,” demenin yeteceğini, evin efendisi olacağını, sana itaat edecekimi, bu ahmak ihtiyar dedenin sen ne istersen onu yapacağını biliyordun! Bunların hepsini biliyordun ama hayır, “O bir kralçı, onun yanına dönmeyeceğim!” dedin. Ve barikatlara gidip bana acı çektirmek, Berry dükü hakkında söylediklerimin öcünü almak için kendini öldürdü. Buna alçaklık denir! Gidin yatın ve huzur içinde uyuyun! O öldü. İşte şimdi gözüm açıldı.

Her ikisi için de endişelenmeye başlayan doktor bir an Marius’ün yanından ayrılip M. Gillenormand'a doğru yürüdü ve koluna girdi. Başını çeviren dede büyümüş ve kan çanağına dönmüş gibi görünen gözlerini ona çevirip sakince devam etti:

— Mösyö size teşekkür ederim. Sakinim, önemli değil, XVI. Louis'nin ölümüne tanık oldum, acılara katlanmasını bilirim. Ama asıl korkunç olan tüm kötülüklerin sizin gazetelerinizden kaynaklanması. Kendilerini bir şey sanan yazarlarınız, hatipleriniz, avukatlarınız, kürsüleriniz, tartışmalarınız, ilerlemeleriniz, aydınlanmalarınız, insan haklarınız, basın özgürlüğünüz var ama çocukların evlerine işte bu halde dönüyorlar. Ah! Marius! Bu yaptığın iğrenç bir şey! Öldürmek! Benden önce ölmek! Barikat! Ah! Eşkıya! Doktor, sanırım bu mahallede oturuyorsunuz. Evet sizi tanıyorum. Arabanızla geçtiğinizde sizi penceremden görüyorum. Size her şeyi anlatacağım. Öfkeli olduğumu sanıyorsanız yanlıyıyorsunuz. Bir ölüye öfkelenilmez. Bu ahmakça bir şey olur. Bu çocuğu ben yetiştirdim. O daha küçükükken ben yaşlıydım. Tuileries'de küçük kazması ve küçük iskernlesiyle oyun oynardı, bekçiler azarlamasın diye toprağa kazdığı çukurları bastonumla kapatırdım. Bir gün “Kahrolsun XVIII. Louis!” diye bağırdı ve çekip gitti. Bu benim suçum değil. Yüzü puspembe, saçları sapsarıydı. Annesi öldü. Tüm küçük çocukların sarışın oldukları dikkatinizi çekmiş miydi?

Bunun sebebi ne? O Loire haydutlarından birinin oğlu, ama babalarının hataları yüzünden çocukların suçlanamaz. Daha ufacıkken d harfini telaffuz edemediğini hatırlıyorum. Konuşması bir kuş gibi tatlı ve gizemliydi. Bir keresinde Hercule Farnèse heykelinin önünde herkesi etrafına toplamıştı, hayranlıkla onu izlemişlerdi, öyle güzel bir çocuktu! Yüzü tablolardakilere benzerdi. Ona sesimi yükseltir, bastonumu kaldırırdım, ama bunun şaka olduğunu bilirdi. Sabahları odama girdiğinde homurdanır gibi yapsam da, güneşin görmüş gibi olurdum. Bu yumurcaklara karşı koymak mümkün değil. Sizi yakalar, kendilerine bağlar, bir daha bırakmazlar. Gerçek şu ki kimse bu çocuk kadar sevgi dolu olamaz. Şimdi onu öldüren Lafayette'ınız, Benjamin Constant'ınız, Tirecourt de Corcelles'ınız hakkında ne söyleyeceksiniz? İşler böyle yürümemeli.

Doktorun yanına geri döndüğü, hâlâ solgun ve kımıldamadan yatan Marius'e yaklaştı ve kollarını ovuşturdu. İhtiyarın gayriühtiyari kımıldayan dudaklarından bir iniltinin soluğuına benzeyen ve güclükle anlaşılan şu sözler dökülüyordu: "Ah! Kalpsız! Ah! Devrimci! Ah! Alçak! Ah! Eylülcü!" Bunlar can çeken birinin bir cesede ettiği sitemlerdi.

İçerideki patlamalar nasıl hep yavaş yavaş dışa yansırsa, sözcükleri öyle sıralamaya devam etti, ama artık onları telaffuz edecek gücü yoktu, sesi bir uçurumun karşı yakasından gelircesine boğuktu.

— Tamam, ben de öleceğim. Demek Paris'te bu sefili mutlu ederek mutlu olacak hoppa bir kız çıkmadı! Eğlenip hayatın keyfini çıkaracağı yerde çatışmaya giden ve kendini bir hayvan gibi yayılım ateşinin önüne atan bir alçak! Ama kim için? Ne için? Cumhuriyet için! Diğer gençler gibi Chaumièr'de dans etmeye gideceği yerde! Daha yirmi yaşında. Cumhuriyet lanetli bir saçmalık! Zavallı anneler, güzel çocuklar doğurun! Tamam oldu. Kapıdan iki cenaze arabası çıkacak. Demek tüm bunları General Lamarque'in

güzel gözleri için yaptı! O General Lamarque senin için ne yaptı? Bir kılıç ustası! Bir geveze! Bir ölü için kendini öldürmek! Böyle çılgınlık olur mu? Anlasanız! Daha yirmi yaşında! Ve geride birilerini bıraktığına aldırmadan başının dikine gidiyor! Artık zavallı yaşlılar tek başlarına ölmek zorundalar. Mezarında çürü baykuş! Tamam, aslında iyi oldu, umduğum da buydu, bu yaptığıyla beni öldürerek. Çok yaşlıyım, yüz yaşındayım, yüz bin yaşındayım, uzun zaman önce ölmüş olmam gerekiyordu. Bu darbe işimi bitirdi. Demek buraya kadarmış, ne büyük mutluluk! Ona amonyak koklatıp bir yiğin ilaç vermek neye yarar? Doktor denen ahmak, boşuna çaba harciyorsunuz! Hadi, o öldü. Ben de öldüğüm için bunu iyi bilirim. Hiçbir şeyi yarı bırakmaz. Evet bu çok alçak, çok lanetli bir dönem. Düşünceleriniz, sistemleriniz, üstadlarınız, kehanetleriniz, doktorlarınız, yazar bozuntularınız, sefil filozoflarınız ve elli yıldan beri Tuileries'nin karga sürülerini ürküten devrimleriniz hakkında işte böyle düşünüyorum! Ve madem kendini öldürtecek kadar acımasız davrandın, ben de senin ölümüne üzülmeyeceğim, duyuyor musun katil?

O sırada yavaşça gözkapaklarını aralayan Marius uyuşukluğun şaşkınlığıyla hâlâ bulanık olan gözlerle M. Gille-normand'a baktı.

— Marius! diye haykırdı ihtiyar. Marius! Küçük Marius'üm! Sevgili çocuğum! Gözlerini açıp bana bakıyorsun, yaşıyorsun, Sana müteşekkirim!

Ve bayıldı.

Dördüncü Kitap *Duyguları Altıüst Olan Javert*

Javert l'Homme-Armé Sokağı'ndan ağır adımlarla uzaklaşmıştı.

Hayatında ilk kez başı önünde ve hayatında ilk kez elle-rini arkasında birleştirmiş bir halde yürüyordu.

Javert o güne kadar Napoléon'un iki duruşundan sadece kararlılığı gösteren kollarını kavuşturmayı örnek almış, ne yapacağını bilemenin ifadesi olan ellerini arkada birleştirmeyi kendisine hiç yakıştırmamıştı. Şimdi tüm benliğinde endişenin damgasını vurduğu ağır ve kasvetli bir değişim yaşıdığını hissediyordu.

İssiz sokaklara daldı.

Yine de belli bir yönde ilerliyordu.

Seine'e giden enkestirme yolu izleyip Ormes Rıhtımı boyunca ilerledi, Grève Meydanı'nı geride bırakıp Notre-Dame Köprüsü'nün köşesindeki Châtelet Karakolu'nun biraz ötesinde durdu. Seine bu noktada, bir yandan Notre-Dame Köprüsü ve Pont-au-Change, diğer yandan Mégisserie ve Fleurs rıhtımları arasında, ortasından kuvvetli bir akıntı geçen kare şeklinde bir göl oluşturuyordu.

Seine'in bu bölgesi denizcilerin gözünü korkuturdu. Hiçbir şey o dönemde daraltılmış bu geçidin, eskiden köprünün üzerinde bulunan bugün ise yıkılmış değirmenin kanatları-

nın coşturduğu sular kadar tehlikeli olamaz. İki köprünün birbirine yakın olması tehlikeyi artırır ve köprü kemerlerinin altına büyük, ürkütücü kıvrımlar oluşturarak yiğilan sular korkunç bir hızla akar. Dalgalar orada köprünün kemer ayaklarını koparmak isteyen sudan sicimler gibi taşkınlAŞır. Orada suya düşen birini bir daha görmek mümkün değildir; en iyi yüzüüler bile burada boğulur.

Dirseklerini korkuluğa, çenesini iki ellerine dayadı ve parmaklarını gür favorilerinde dolaştıırken düşüncelere daldı.

Zihninin derinliklerinde bir yeniliğin, bir devrimin, bir felaketin gerçekleştiğini hissediyor ve buna bir anlam vermeye çalışıyordu.

Javert büyük bir ıstırap içindeydi.

Javert birkaç saatten beri eski Javert değildi. Kafası allak bullak olmuştu; gaflet anında bile berraklığını koruyan bu zihin saydamlığını yitirmiş, kristalin içinde bir bulut belirmiŞti. Javert vicdanında görevinin ikiye bölündüğünü hissediyor ve bunu kendisinden gizleyemiyordu. Seine'in kıyısında Jean Valjean'la aniden karşılaştığında içinden avını yeniden yakalamiŞ kurdun ve sahibine yeniden kavuşan köpeğin hissettiğine benzer bir şeyle hissetmişti.

Önünde iki yol uzanıyordu, ikisi de dümdüzdü, ama bu hayatında sadece tek bir çizgiyi tanımiş olan Javert'i ürkütüyordu. Ve endişesini içler acısı kılan da bu iki yolun zıt yönleré gitmesiydi. Bu iki doğrusal çizgiden biri diğerini dışlıyordu. Doğru yol hangisiydi?

Tasvir edilemez bir haldeydi.

Yaşamını bir suçluya borçlu olmak, bu borcu kabul etmek ve ödemek, istemesse de adaletin mahkûm ettiği birinin seviyesine inmek ve yardımına karşılık ona yardım etmek; kendisine "Hadi git," denmesine izin vermek ve bunun karşılığında ona "Özgürsün," demek; görevi şahsi gerekçelere feda etmek ve bu şahsi gerekçelerde de aynı şekilde genel

hatta daha da üstün bir şeyler hissetmek; vicdanına sadık kalabilmek için topluma ihanet etmek; tüm bu saçmalıkların başına gelmiş olması, sonra böyle üstüne çöreklenmeleri, tüm bunlar onu bunaltıyordu.

Javert'i şaşırtan, Jean Valjean'ın onu bağışlamış olmasiydı ve yüregini donduran ise kendisinin de Jean Valjean'ı bağışlamış olmasiydı.

Neler olmuştu? Buna verilecek bir yanıt arıyor ama bulamıyordu.

Şimdi ne yapacaktı? Jean Valjean'ı adalete teslim etmek kötüydü; Jean Valjean'a özgürlüğünü vermek kötüydü. İlk durumda otoritenin adamı kürek mahkûmından daha aşağılık bir duruma düşüyordu; ikinci durumda da bir kürek mahkûmu yasanın üstüne çıkyordu. Her iki durum da Javert'in onurunu lekeliyordu. Alabileceği tüm kararlar onu alçaltacaktı. Kaderin dimdik imkânsıza çıkan ve ötedeki yaşamın bir uçurumdan ibaret olduğu köşeleri vardır. Javert bu üç noktalardan birindeydi.

Endişelerinden biri düşünmek zorunda olmasiydı. Çelişen duyguların yoğunluğu onu buna zorluyordu. Hiç alışık olmadığı düşünme eylemi ona garip bir şekilde istirap verici geliyordu.

Düşünce daima bir miktar iç isyan barındırır ve Javert bünyesinde böyle bir şey barındırmaktan rahatsızızdı.

Görevlerinin dar çerçevesi dışında kalan herhangi bir düşünce onun için gereksizdi ve yorucuydu; ama geçirdiği günü düşünmek bir işkenceydi. Yine de böyle sarsıntıların ardından vicdanını yoklaması ve kendi kendine hesap vermesi gerekiyordu.

Yaptığı şey içini ürpertiyordu. Emniyet teşkilatının tüm kurallarına, toplumsal ve hukuki yapıya, tüm yasalara rağmen onu serbest bırakmayı uygun görmüş, kamunun çıkarları yerine kendi çıkarını gözetmişti, bundan daha beteri olabilir miydi? Hâlâ anlaşılmadığı bu davranışıyla her

yüz yüze gelişinde tepeden tırnağa titriyordu. Nasıl bir çözüm bulmalydı? Tek çare hemen l'Homme-Armé Sokağı'na gitmek ve Jean Valjean'ı adalete teslim etmekti. Yapması gerekenin bu olduğu çok netti. Ama yapamıyor, bir şey oraya gitmesini engelliyordu.

Bir şey mi? Bu ne olabilirdi? Dünyada mahkemelerden, verilen hükümlerden, polisten, otoriteden başka bir şey var mıydı? Javert altüst olmuştu.

Adaletin ele geçiremediği kutsal bir kürek mahkumu! Ve işte, onu Javert yaratmıştı.

Biri yasa gereği cezalandırmak, diğerini verilen cezaya boyun eğmek için yaratılmış bu iki insan, Javert ve Jean Valjean yasaların üstüne çıkmışlardı, bundan daha ürkütücü bir şey olabilir miydi?

Nasıl olurdu? Böyle suçlar işlenecek ve kimse cezalandırılmayacaktı! Toplumsal düzenden daha güçlü olan Jean Valjean özgür kalacak ve kendisi de hükümetin ekmeğini yemeğe devam edecekti!

Düşünceleri giderek katlanılmaz bir hal alıyordu.

Daldığı bu düşler arasında aklına Filles-du-Calvaire Sokağı'na götürülen isyancı da gelebilirdi; ama onu düşünmüyor, küçük bir hata çok daha büyük bir hatanın içinde kaybolup gidiyordu. Zaten o isyancının öldüğüne şüphe yoktu ve yasal açıdan ölüm halinde dava düşerdi.

Zihnini asıl meşgul eden Jean Valjean'dı.

Jean Valjean kafasını karıştırıyordu. Yaşamının dayanak noktası olan tüm değerler o adamın karşısında yok olup gitmişti. Jean Valjean'ın Javert'e gösterdiği yücegönüllülük Javert'i ezip geçmişti. Hatırladığı ve bir zamanlar yalanlardan, çılgınlıklardan ibaret olduğunu düşündüğü diğer olaylar ona şimdi gerçekmiş gibi görünüyordu. M. Madeleine, Jean Valjean'ın arkasında beliriyor ve bu iki siluet saygıdeğer bir bütün oluşturacak biçimde birleşiyordu. Javert ruhuna ürkütücü bir şeyin, bir forsaya duyulan hayranlığın sizliğini

hissediyordu. Bir kürek mahkûmuna saygı duymak mümkün müydü? Bu düşünceyle ürperiyor, ne yapacağını bileyordu. Çırpinması boşunaydı, vicdanen bu sefilin yüceliğini kabul ediyordu. Bu iğrenç bir düşünceydi.

Kötülüyü iyilikle, nefreti hoşgörüyle karşılayan, intikam almak yerine merhamet etmeyi tercih eden, düşmanı yerine kendisini feda eden, kendisine darbe indiren kurtaran, erdemin zirvesinde diz çöken, insandan çok meleğe benzeyen iyiliksever bir suçlu, merhametli, iyi niyetli, yardımsever, zeki bir kürek mahkûmu. Javert böyle bir canavarın var olduğunu kendi kendine itiraf etmek zorunda kalmıştı.

Bu böyle sürüp gidemezdi.

İsrarla belirtelim ki, hem öfkelenip hem hayret ettiği bu canavara, bu aşağılık meleğe, bu iğrenç kahramana hemen teslim olmamıştı. O arabada Jean Valjean'la karşı karşıya otururken, içindeki yasanın kaplanı defalarca kukremiş, defalarca Jean Valjean'ın üzerine atılıp onu kavramak, parçalamak, yani adalete teslim etmek istemişti. Gerçekten de bundan daha kolay bir şey olabilir miydi? Önünden geçtikleri ilk karakolda “İşte kaçak bir mahkûm!” diye bağırıp, jandarmalara “Bu adamı size teslim ediyorum!” diyebilir, ardından hiç umursamadan, hiçbir şeye karışmadan o lanetliyi orada bırakıp gidebilirdi. Yasa da sonsuza dek kendine ait olan bu tutsağa dilediğini yapabilirdi. Bundan daha mantıklı ne olabilirdi? Javert tüm bunları düşünmüştü, bu adamı hiç aldırmadan tipki şimdi olduğu gibi adalete teslim etmek istemiş ama yapamamıştı ve çırpinan elleri Jean Valjean'ın boynuna doğru hamle yapmaya her meylettiğinde korkunç bir yükün altında hissedip bunu becerememiş, zihninin derinliklerinden kendisine garip bir biçimde şöyle seslenildiğini duymuştur: “Çok güzel. Kurtarıcını teslim et. Ardından da Pontius Pilatus'un leğeninde pençelerini yıka.”

Ardından yine kendini düşünmeye başladı, büyüyen taraf Jean Valjean'dı, kendisi, yani Javert ise alçalıyordu.

Kurtarıcısı bir forsaydı!

Ama o adamın hayatını kurtarmasına neden izin vermişti? O barikatta öldürülecekti ve ölmesi gerekiirdi. Diğer isyancılara seslenip kendini kurşuna dizdirmesi daha hayırlı olurdu.

En büyük endişesi kesinliğin kaybolmuş olmasiydi. Köklerinden koparılmış gibi hissediyordu. Yasa artık elindeki bir kütük parçasından ibaretti. Vicdanına yabancı garip düşüncelerle baş başaydı. Ruhunda o ana dek tek ölçüyü olmuş yasaların kesinliğinden tamamen farklı duygusal bir devrim gerçekleşiyordu. Eski dürüst yaşamını sürdürmek onun için artık yeterli değildi. Beklenmedik bir olaylar zincirinin boyunduruğuna girmiştir. Ruhunda, yeni bir dünya belirliyordu: Kabul edilen ve karşılığı verilen iyilik, fedakârlık, merhamet, hoşgörü, acıma duygusunun katı tutumlara baskın çıkıştı; nihai mahkûmiyete, lanetlemeye inanmama, yasanın gözünde bir damla yaş olması ihtimali, insanların adaletiyle ters yönde ilerleyen ilahi adalet. Karanlıklarda korkuya bilmediği bir ahlak güneşinin doğusunu izliyordu; korkuyordu ve gözleri kamaşıyordu. Kartalın gözlerine bakmaya zorlanan baykuş gibiydi.

Kendi kendine istisnaların olabileceğini, otoritenin bazen tereddüde düşebileceğini, kuralların bir olay karşısında yetersiz kalabileceğini, her şeyin kanunların çerçevesine dâhil olmadığını, beklenmedik bir olay karşısında boyun eğilebileceğini, bir forsanın erdeminin bir güvenlik görevlisinininkine tuzak kurabileceğini söylüyor ve umutsuzlukla kendisinin de gayet tabii bu tür tuzaklara düşebileceğini düşünüyordu.

İyiliğin var olduğunu kabullenmek zorunda kalmıştı. Bu forsa iyi bir adamdı. Ve kendisi de garip bir şekilde iyi niyetli düşünmeye başlamıştı, bu da onu bunaltıyordu.

Kendini alçalmış hissediyor, kendinden korkuyordu.

Javert'in ideali insan olmak değil, büyük, yüce, kusursuz olmaktı. Oysa şimdi tüm dengesi sarsılmıştı.

Bunlar başına nasıl gelmişti? Tüm bunlar nasıl olup bitmişti? Bunun yanıtını kendine bile veremiyordu. Başını elle rine dayadı, ama boşunaydı, içinde bulunduğu duruma bir açıklama getiremiyordu.

Niyeti elbette Jean Valjean'ı, Jean Valjean'ın tutsağı, kendisinin de kölesi olduğu yasaya teslim etmekte. Elinde tuttuğu sürece onu serbest bırakmayı bir an bile düşünmemiştir. Ama elli iradesi dışında açılmış ve onu salivermiştir.

Gözlerinin önünde türlü türlü soru işaretü alev alev yanıyordu. Kendine sorular soruyor, verdiği cevaplar karşısında dehşete kapılıyordu. Kendine: "İşkence edercesine peşine düştüğüm ve beni eline geçirdiğinde intikamını alabilecek durumda olan, bunu kini ve güvenliği açısından yapması gerekirken bana merhamet ederek hayatı kurtaran bu umutsuz forsanın yaptığı nedir?" diye soruyordu. "Görevimi mi yaptı? Hayır. Daha fazlasını. Ya ben kendi açımdan onu serbest bırakırken ne yaptım? Görevimi mi? Hayır. Daha fazlasını. Demek görevden daha yüce bir şey var?" Burada korkuya kapılıyor, terazisinin dengesi bozuluyor, bir kefesi uçuruma yuvarlanırken, bir kefesi göklere yükseliyordu ve Javert aşağıdaki kefe kadar yukarıdaki kefededen de korkuyordu. Voltaireci, filozof ya da inançsız değildi, tam tersine toplumsal düzenin sarsılmaz bir parçası gibi benimsediği yerleşik kilise düzenine içgüdüsel olarak saygı duyuyordu; düzen onun dogmasıydı ve bu ona yetiyordu; yetişkinlik çağına gelip de mesleğini ifa etmeye başladığında, neredeyse tüm dini vecibelerini polis teşkilatı nezdinde yerine getirmıştı. Burada sözcükleri az miktarda dahi olsa ironi katmadan, en ciddi anımlarıyla kullandığımızı belirterek tipki bir rahibin kendini dinine adadığı gibi onun da kendini mesleğine öyle adadığını söyleyelim. Bir üstü vardi, M. Gisquet; o güne kadar diğer üstünü, Tanrı'yı hiç düşünmemiştir.

Birdenbire karşısına çıkan bu yeni şef canını sıkıyordu.

Onun beklenmedik varlığı kafasını karıştırıyor, bu yeni üste nasıl davranışlığını bilemiyordu. Ona göre bir ast her

zaman boyun eğmeli, itaat etmeli, tartışmaya girmekten kaçınmalı, bir üstüyle ters düştüğünde istifa etmeliydi.

Ama Tanrı'ya istifasını nasıl verecekti?

Her ne olursa olsun, dönüp dolaşıp korkunç bir suç işlediği konusuna geliyordu. Suçunu tekrar eden bir kaçağı salıvermiş, bir kürek mahkûmuna özgürlüğünü bağışlamış, yasalara ait bir adamı yasalardan çalmıştı. Bunu yapmıştı. Artık kendini anlayamıyordu. Kendinde olup olmadığından emin değildi. Bu davranışının gerekçelerini bile hatırlayamıyor, başının şiddetle döndüğünü hissediyordu. Şimdiye kadar gizemli dürüstliğin yarattığı o kör inançla yaşamıştı. Şimdi bu inanç ve dürüstlük onu terk ediyordu. İnandığı tüm değerler silinip gidiyordu. Kabullenmek istemediği gerçeklikler acımasız takıntılarla dönüşüyordu. Artık başka birisi olmak gerekiyordu. Dumura uğramış bir bilincin garip istiraplarını çekiyordu. Görmekten tiksindiği şeyi görüyordu. Kendini hiçleşmiş, yararsız, geçmişinden kopmuş, tükenip gitmiş gibi hissediyordu. İçindeki otorite ölmüştü. Varlık sebebi ortadan kalkmıştı.

Duygulanmak korkunç bir şeydi!

Granit olmak ve kuşku duymak! Yasanın kalibinde yekpare eritilen cezanın abidesi olmak ve birdenbire bronzdan göğsünün altında kalbe benzeyen anlamsız ve itaatsiz bir şeyin bulunduğu fark etmek! O güne kadar kötülük olarak bellediği iyiliğin iyilik olduğunu kabul etmek! Bekçi köpeği olmak ve kemiği tam ısıracakken onu yalamaya başlamak! Buz olmak ve erimek! Mengeneyken bir ele dönüşmek! Aniden parmaklarının açıldığını hissedip, bir kaçağı serbest bırakmak! Bunlar çok ürkütücüydü.

Yolunu şaşırıp geri dönen insan kılığındaki bir mermiye benziyordu.

Yanılmazlığın da yanılabileceğini, sistemin işleyişinde de hatalar olabileceğini, yasa konuştuğunda her şeyin söylenmediğini, toplumun mükemmel olmadığını, otoritenin de tereddüde düşebileceğini, değişmezliğin değişimleceğini,

yargıcıların da insan olduklarını, mahkeme heyetlerinin de yanlış kararlar verebileceklerini kendi kendine itiraf etmek, göğün devasa mavi camında bir çatlak olduğunu fark etmek katlanılmazdı.

Javert'in aklından kesin bir iradenin de raydan çıkabileceğini, bir ruhun yolunu şaşırabileceğini, doğrusal bir hatta fırlatılmış karşı konulmaz doğruluğun ezilebileceği, Tanrı'ya çarparak parçalanabileceği geçiyordu. Kuşkusuz, düzenin sürücüsünün, otoritenin arabacısının kör bir ata binip kesin olarak belirlenmiş dümdüz bir yolda giderken gözüne vuran tek ışık huzmesiyle devrilmesi, sarsılmaz, düzenli, geometrik, itaatkâr, mükemmel olanın gücünü yitirmesi, bir anda esin dolu başka bir yolun belirmesi ne garipti!

İnsanın her zaman içinde olan Tanrı yanlışlığa gerçek vicdanla karşı koyar, kıvılcıma sönmeyi yasaklar, işına güneş hatırlamasını öğütler, kurgusal mutlakla yüz yüze gelen ruha gerçek mutlaklı kabullenmeyi emreder; Javert insanlığın, insan yüreğinin asla kaybolmayacağını, ruhumuzdaki mucizelerin en güzel olan o görkemli olguyu anlıyor muydu? Bunların farkında mıydı? Elbette hayır. Ama bu anlaşılması karşı konulmazlığın baskısıyla zihninin aralandığını duyumsuyordu.

Bu mucizeyle dönüşüme uğrayacağı yerde onun kurbanı olmuştu. Ona öfkeyle boyun eğiyordu. Tüm bunlarda var olmanın katlanılmaz güçüğünü görebiliyor, bundan böyle sonsuza dek kolayca soluk alıp veremeyeceğini hissediyordu.

Başının üzerinde bir bilinmeyenin olmasına alışık değildi.

O ana dek karşısında düz, berrak, düzenli, belirli, bütün arz eden, sınırlı, kesin, doğru, gizemli bir yanı olmayan, her şeyin önceden planlandığı bir yüzey görmüştü; otorite üzerinde hiçbir şeyin kaymayacağı, üzerinden hiçbir şeyin düşmeyeceği düz bir kesitti. Javert kendine yabancı olanı ancak aşağısında görmüştü. Düzensizlik, beklenmedik olaylar, kargaşa, bir uçuruma yuvarlanma olasılığı; bunlar hep top-

lumun alt katmanlarındaki isyankârların, eşkiyaların, sefilерin başına gelirdi. Oysa Javert şimdi sırtüstü devrilmişti ve bir anda beliren şu görünüm karşısında korkuya kapılmıştı: Yukarıdaki uçurum.

Nasıl! Her şey tepeden tırnağa yükülmüşti! Tüm hesaplar altüst olmuştu! Kime güvenecekti? İnandığı her şey yıkılıyordu!

Demek toplumun zırhındaki deliği yücegönüllü bir sefil mi bulmuştu! Demek yasanın onurlu bir hizmetkârı, bir adamın kaçmasına yardım etmek ve böyle bir adamı adalete teslim etmek gibi iki suç arasında kalabiliyordu! Demek devletin görevlilerine verdiği talimatname kusursuz değildi! Görevin de çıkmazları olabilirdi! Nasıl olurdu, tüm bunlar doğru olabilir miydi? Mahkûmiyet kararlarının altında iki büklüm olmuş eski bir haydutun ayağa kalkması, haklı çıkışması mümkün olabilir miydi? Yasanın, içeriği değişmiş suçlar karşısında bahaneler geveleyerek geri çekildiği durumlar var mıydı?

Evet vardı! Ve Javert onları görüyor, onlara dokunuyordu! Ve sadece onları yadsımakla kalmıyor, onların yanında yer alıyordu. Bunlar gerçekten. Gerçek olayların böylesine karmaşık bir hal olması iğrençti.

Olaylar üzerine düşeni yapsa, yasanın tanıkları olmakla yetinirlerdi; olayları Tanrı gönderir. Anarşî artık yukarıdan aşağıya mı inecekti?

Böylece endişesinin derinleşmesi ve kederinin yol açtığı göz yanılışlarıyla duygularını bastırıp düzeltebilecek her şey tek tek silinip gidiyor ve toplum, insanlık, evren gözlerinin önünde sıradan ve korkunç bir çizgide özetenir hale geliyordu; böylece ceza yasası, yargılamlar, yasamanın gücü, her şeye kadir mahkemelerin kararları, yargıçlar heyeti, hükümet, önyargılar ve baskılar, resmi bilgelik, yasanın şaszınlığı, otorite ilkesi, siyasi ve toplumsal güvenliğin destek aldığı tüm dogmalar, egemenlik, adalet, yasaların mantığı, toplumsal mutlak, kamusal gerçeklik, bunların her biri çö-

küyör, parçalara ayrılıyor, Javert'in kendisi de bu düzenin denetçisi, emniyet teşkilatının sarsılmaz görevlisi, toplumun bekçi köpeği olarak yere seriliyor ve tüm bu yıkıntıının üzerrinde bir adam kafasında yeşil bir başlık, alnının etrafında bir haleyle ayakta duruyordu; işte bu denli altüst olmuştu; işte zihnindeki ürkütücü görüntü buydu.

Buna katlanmak mümkün değildi.

İnsan bundan daha şiddetli bir sarsıntı yaşayamazdı. Bu durumdan kurtulmanın iki yolu vardı. İlk korkusuzca Jean Valjean'a gitmek ve kürek mahkûmunu zindana yerleştirmekti. Diğer...

Javert korkuluktan uzaklaştı, bu kez başı dikti, kararlı adımlarla Châtelet Meydanı'nın köşesinde bir sokak feneriyle aydınlanan karakola yöneldi.

Oraya vardığında bir zabıta çavuşunu görüp içeri girdi. Polisler karakolun kapısını itiş tarzından birbirlerini hemen tanırlar. İsmini söyleyip çavuşa kimliğini gösteren Javert nöbetçinin bir mumun aydınlatıldığı masasına oturdu. Masanın üzerinde gerektiğinde devriye tutanakları ya da raporlar için kullanılan bir kalem, bir mürekkep hokkası ve kâğıt vardı.

Daima hasır bir iskemleyle tamamlanan bu masa kendi başına bir kurumdur; tüm polis karakollarında bulunur; üzerinde hep içi talaş dolu bir fincan ve mühür için gerekli kırmızı balmumuyla dolu karton bir kutu bulunur; bu masa resmi yazışma tarzının ilk basamağıdır. Devletin edebiyatı orada başlar.

Bir kalem ve kâğıt alan Javert yazmaya başladı:

HİZMETLERİN İYİLEŞTİRİLMESİ İÇİN BAZI GÖZLEMLER

Birinci olarak: Sayın Emniyet Müdürü'nün bu yazıya bir göz atmasını diliyorum.

İkinci olarak: Sorgudan gelen tutuklular üzerleri aranırken ayakkabılarını çıkarıp taş zemin üzerinde çıplak ayak bekliyorlar. Birçoğu hapishaneye öksürerek gidiyor. Bu durum sağlık harcamalarının artmasına neden oluyor.

Üçüncü olarak: Suçlunun aralıklı mesafelerde bulunan polislerce izlenmesi uygundur, ama önemli koşullarda en az iki polisin birbirini gözden kaybetmemesi polislerden birinin herhangi bir nedenle görevini yapamayacak duruma düşmesi halinde diğerinin onun yerini alması açısından gereklidir.

Dördüncü olarak: Madelonnettes Hapishanesi'nin parasını verseler dahi mahkumlara iskemle verilmesini yasaklayan iç düzenlemenin gerekçesi bilinmemektedir.

Beşinci olarak: Madelonnettes'in kantininde iki parmaklık vardır, bu durum kantinci kadının elinin mahkumlardan kilerle temas etmesine neden olmaktadır.

Altıncı olarak: Anonsları yapan mahkûmlar, mahkûmları görüş odasına çağırırken isimlerini anlaşılır bir biçimde telaffuz etme karşılığında onlardan yarı frank ücret almaktadırlar. Bu hırsızlıktır.

Yedinci olarak: Dokuma atölyesinde kumaşın kalitesini etkilemese de kopan her iplik için ücretten yarı frank kesiliyor, bu büyük bir suistimalıdır.

Sekizinci olarak: Force'un ziyaretçilerinin Sainte-Marie-l'Egyptienne görüşme odasına gitmek için çocukların avlusundan geçmeleri hiç yakışık almamaktadır.

Dokuzuncu olarak: Jandarmaların her gün Emniyet Müdürlüğü'nün avlusunda, soru odasında konuşulanlardan söz ettikleri malumdur. Kutsal bir görev üstlenmiş olan jandarmanın soru odasında duyduklarını anlatması dikkate değer bir düzen ihlalidir.

Onuncu olarak: Madam Henry onurlu bir kadındır; kantini tertemizdir; ama mahkumlara yemeği bir kadının getirmesi sakıncalıdır. Bu durum büyük bir uygarlığın bekçisine yaklaşmaz.

Javert bu satırları çok sakin bir ifadeyle, düzgünce, tek bir virgülü bile ihmali etmeden, kalemini kâğıdın üzerinde gıcırdatarak yazdı ve altına imzasını attı:

Javert.

1. Derece Mufettiş

Châtelet Meydanı Karakolu,

7 Haziran 1832, gece bire doğru.

Mürekkebini kuruttuğu kâğıdı mektup gibi katlayan Javert mührü basıp üstüne *Emniyet Müdürlüğü*'ne yazdı ve karakoldan çıktı. Camlı ve parmaklıklı kapı ardından kapandı.

Châteleit Meydanı'ni yeniden çaprazlamasına geçip rıhtıma ulaştı ve çeyrek saat önce ayrıldığı noktaya geri döndü, az önceki tavrıyla dirseklerini korkuluğa yasladı. Sanki yerrinden hiç kimildamamıştı.

Ortalığı gece yarısını izleyen mezar karanlığı kaplamıştı. Buluttan bir tavan yıldızları gizliyordu. Gökyüzü uğursuz bir karaltı gibiydi. Cité'deki evlerde tek bir ışık yoktu, yoldan kimse geçmiyordu, caddeler ve rıhtım ıssızdı; Notre-Dame ve Adliye Sarayı gecenin ortasında birer çizgi gibi görünüyordu. Bir sokak feneri rıhtımın ucundaki duvarı aydınlatıyordu. Peş peşe sıralanan köprülerin siluetleri karaltıların ortasında biçimsiz bir görüntü oluşturuyorlardı. Yağmur nehrin su seviyesini yükseltmişti.

Hatırlanacağı gibi, Javert'in dirseklerini dayadığı noktada çok hızlı akan Seine'in suları yüzeyde durmaksızın bir sıkışan bir gevşeyen vida gibi girdaplar oluşturuyordu.

Javert başını eğdi ve baktı. Her şey simsayahti. Bir köpüklenme sesi işitiliyor, ama nehir görünüyordu.

Bu baş döndürücü derinlikte arada sırada bir parıltı beliriyor ve belli belirsiz kıvrılıyordu, su en karanlık gecede bile nereden geldiği belli olmayan bir ışığı kavrayıp, onu bir karayıhana dönüştürme gücüne sahiptir. İşık kaybolduğunda her şey belirsizleşiyordu. Büyük sonsuzluk âdetâ orada açılıyordu. Aşağıdaki su değil uçurumdu. Rıhtımın buğular arasından hayal meyal seçilen, birdenbire gözden kaybolan dik duvari sonsuzluğa inen sarp bir yamaç izlenimi bırakıyordu.

Hiçbir şey görünmüyordu, ama suyun düşmanca soğukluğu ile ıslak taşların yavan kokusu hissediliyordu. Bu uçurumdan amansız bir esinti yükseliyordu. Nehrin —görülmekten çok sezilen— kabarması, dalgaların hüzünlü fisiltısı, köprü kemerlerinin kasvetli yüksekliği, bu karanlık boşluğa düşmenin hayali, tüm bunlar dehşet vericiydi.

Javert birkaç dakika hiç kimildamadan karanlığın açılmasını izledi; görünmeyeni dikkate benzeyen sabit bir ba-

kışla inceledi. Sular uğultuyordu. Aniden şapkasını çıkarıp rıhtımın kıyısına koydu. Bir an sonra korkuluğun üzerinde, uzaktan geçen geç kalmış bir yolcunun bir hayalete benzeceği uzun ve karanlık bir figür belirdi, Seine'e eğildikten sonra geri doğruldu ve doğrudan karanlıklara düştü; boğuk bir çalkantı duyuldu ve suyun altında gözden kaybolan bu karaltının çırpınışlarının tek tanığı geceydi.

Beşinci Kitap Torun ile Dede

I

Çinko Levhalı Ağaç Yeniden Ortaya Çıkıyor

Anlattığımız olaylardan bir süre sonra, Bay Boulatruelle büyük bir heyecan yaşadı.

Bay Boulatruelle daha önceden, bu kitabın gizemli bölgülerinde tanıştığımız yol işçisiydi.

Belki de hatırlanacağı gibi Boulatruelle karanlık ve karmaşık işlerle uğraşan bir adamdı. Taşları kırar ve anayoldan geçenlerin işlerini geciktirirdi. Hırsız ve yol işçisi olarak Montfermeil Ormanı'nda bir definenin gömülü olduğuna inanıyordu. Günün birinde o hazineyi bir ağacın dibinde bulacağını umuyor, bu arada, gelip geçenin ceplerini yokluyordu.

Yine de şimdilik temkinli davranıyordu. Paçayı zor kurtarmıştı. Bilindiği gibi Jondrettelerin evinde diğer soyguncularla birlikte yakalanmış, kötü alışkanlığı bir işe yaramış, sarhoşluğu sayesinde hapse girmekten kurtulmuştu. Orada soyduğu mu yoksa soyulduğu mu hiçbir zaman anlaşılamamış, tuzağın kurulduğu akşam sarhoş olduğu kesin

olarak saptandığından serbest bırakılmıştı. Özgürlüğüne kavuştuğunda başını öne eğmiş, düşüncelere dalmış, az kalsın mahvına neden olacak hırsızlıktan biraz soğumuş bir halde Gagny'den Lagny'ye giden yola dönmüş, orada kendini kurtaran şaraba daha derin bir kederle bağlanarak Emniyet Müdürlüğü'nün gözetiminde devlet için taş döşmeye başlamıştı.

Tavanı çimden kulübesine geri döndükten bir süre sonra heyecana kapılmasının nedeni şuydu:

Bir sabah, gün doğmadan az önce her zamanki gibi işine, belki de pusu kurduğu yere giden Boulatruelle dalların arasından sadece sırtını fark edebildiği ama aradaki mesafeye ve alacakaranlığa rağmen kendisine hiç de yabancı gelmeyen bir adam gördü. Boulatruelle ayyaş olsa da, hafızası kuvvetliydi; iyi bir hafıza başı yasalarla biraz dertte olan biri için olmazsa olmaz bir silahtır.

— Bu adama benzeyen birine hangi cehennemde rastlamıştım? diye sordu kendi kendine.

Bu soruya, zihninde izlerini belli belirsiz taşıdığı bu adamın tanıdığı birine benzediği dışında bir yanıt veremedi.

Boulatruelle adamın kim olduğunu çıkaramasa da, bazı yaklaşımlara ve hesaplamalara başvurdu. Bu adam buralı değildi. Buraya hiç kuşkusuz yaya gelmişti. Bu saatte Montfermeil'den yolcu arabası geçmezdi. Bütün gece yürümüştü. Nereden geliyordu? Çok uzaktan olamazdı. Çünkü ne sırt çantası, ne de bavulu vardı. Kuşkusuz Paris'ten geliyordu. Bu ormanda, bu saatte ne işi olabilirdi?

Defineyi düşünen Boulatruelle hafızasının derinliklerini kaza kaza yıllar önce buna benzeyen bir adam yüzünden aynı heyecanı yaşadığını belli belirsiz hatırladı.

Düşüncelerinin yoğunluğu altında doğal olarak ama bu koşullara hiç uygun düşmeyecek bir şekilde aşağı doğru eğilen başını kaldırdığında ortada kimse yoktu. Adam ormanın ve alacakaranlıkta gözden kaybolmuştu.

— Lanet olsun! dedi Boulatruelle, ama onu bulacağım. Bu herifin kimin nesi olduğunu öğreneceğim. Bu haydut gezginin burada ne işi olduğunu anlayacağım. Benim ormanımda benden sırrı saklanamaz.

Sivri kazmasını eline aldı.

— İşte bu alet toprağı ve bir adamı kazmama yarayacak, diye homurdandı. Ve birbirine bağlı iki iplik gibi elinden geldiğince sıklaştırdığı adımlarla ormanda adamın yöneldiği tarafa doğru yürümeye başladı.

Yüz adım attıktan sonra doğmaya başlayan güneş ona yardımcı oldu. Kumun üzerindeki ayak izleri, üzerine basılmış otlar, kırılmış fundalar, çalılıklarda, eğildikten sonra uyandığında gerinen güzel bir kadının ağır zarafetiyle doğrulan genç dallar ona iz üstünde olduğunu gösterdiler. Bir süre bu izi takip etti, sonra kaybetti. Zaman geçiyordu. Ormanda daha da ilerleyip bir yükseltinin üzerine geldi. Uzaktaki bir patikada ışıklık Guillery'nin ezbisini çalan bir şafak avcisını duyduğunda aklına bir ağaca tırmanmak geldi. Yaşı olsa da çevikti. Orada sırtmaç Tityrus'a ve Boulatruelle'e yaraşır uzun bir gürgen ağacı vardı. Boulatruelle olabildiğince yukarı tırmandı.

Çok yerinde bir fikirdi. Ormanın ağaçlarının sık ve vahşi bir görünüm sergilediği ıssız kısmını incelerken aniden adamı fark etti.

Ama fark eder etmez gözden kaybettigi adam oldukça uzakta, ulu ağaçların arasında kaybolmuş geniş bir açıklığa süzüldü. Boulatruelle koca bir dejermen taşı yiğininin yanında gövdesine pansuman niyetine çinko bir levha sarılmış, hasta bir kestane ağacının bulunduğu bu noktayı iyi biliyor-du. Orası bir zamanlar Blaru arazisi olarak anılırdı. Otuz yıl önce oraya hangi amaçla yiğildiği bilinmeyen taşlar kuşkusuz hâlâ oradaydı. Tahta çit dışında hiçbir şey bir taş yiğini kadar uzun ömürlü değildir. Geçici olarak bir yere yiğilmak. Kalıcı olmak için ne güzel gerekçe!

Boulatruelle sevincin verdiği hızla ağaçtan kendini aşağı atar gibi indi. İn bulunmuştu, şimdi sıra avı yakalamaya gelmişti. Düşlediği o ünlü hazine muhtemelen oradaydı.

Oraya ulaşmak hiç de kolay değildi. Muziplik edercesine binlerce zikzak çizen patikalardan gitmek on beş dakikadan daha fazla zaman alırıldı. O noktada garip bir şekilde sıkışan dikenlerle kaplı ağaçlıktan düz gitmek için yarım saat gerekirdi. İşte Boulatruelle bunu anlamamıştı ve böyle yaparak hata etti. Birçok insanın mahvına neden olan ciddi bir göz yanılısamasıyla dosdoğru gitmeye karar verdi.

Bu sık ağaçlıklar arasından gitmeyi uygun bulmuştu.

— Kurtların Rivoli Caddesi'nden gidelim, dedi

Kestirmeden gitmeye alışık olan Boulatruelle bu kez hata edip uzun yoldan gitmişti.

Kararlılıkla çalışıklara daldı.

Çobanpüskülleriyle, ısırınotlarıyla, akdikenlerle, yabanı gül ağaçlarıyla, devedikenleriyle, öfkeli bögürtlenlerle uğraşması gerekti. Her yanı sıyıklar içinde kalmıştı.

Akarsu yarığındaki su birikintisini aştı.

Nihayet kırk dakikada terden sırlısklam olmuş, nefes nefese kalmış, her yanı tırmalanmış bir halde Blaru arazisine ulaştı.

Arazide kimse yoktu.

Koşmaya başlayan Boulatruelle taş yiğinin aynı yerde durduğunu, kimsenin ona dokunmadığını fark etti.

Adama gelince ormanda gözden kaybolmuş, kaçmıştı. Nereye? Hangi tarafa? Hangi ağaçlığa? Bunu tahmin etmek mümkün değildi.

Ve taş yiğinin arkasında, çinko levhalı ağacın önünde, yeni kazılmış bir toprak parçası, unutulmuş ya da bırakılmış bir kazma ve bir delik vardı.

Bu delik boştu.

— Hırsız! diye bağırdı yumruklarını ufka doğru sallayan Boulatruelle.

II

İç Savaştan Çıkan Marius Aile Savaşına Hazırlanıyor

Marius uzun süredir ne ölüydü, ne de diri. Haftalarca söyleklamaların eşlik ettiği yüksek ateşle boğuşmuş ve gövdesindeki yaralardan ziyade başındaki yaraların sarsıntılarının beyinde yol açtığı önemli rahatsızlık belirtileri göstermişti.

Geceler boyunca, yüksek ateşin içler acısı konuşkanlığıyla ve can çekişmenin kasvetli inadıyla Cosette'in ismini tekrarlamıştı. Bazı yaraların genişliği ciddi bir tehlike yaratır, derin yaralarda irin daima içeri akar ve belli hava koşullarında hastayı öldürebilir; bu yüzden doktor her hava değişiminde, en ufak esintide bile endişeleniyordu.

— Hiçbir suretle heyecanlanmaması gereklidir, diye tekrarlıyordu. O dönemde pansuman yapmak karmaşık ve zor bir işti, aparatlar ve sargı bezlerini askıyla sabitlemek henüz kimsenin aklına gelmemiştir. Bir çarşafı sargı bezine dönüştüren Nicolette “tavan kadar büyük” diyordu. Klorürlü losyonlar ve gümüş nitrat Marius’ü kangrenin eşiğinden döndürmüştü. Hâlâ tehlikede olduğu için, torununun başucunda kendinden geçmiş bir halde bekleyen M. Gillenormand da Marius gibi ne ölü, ne de diriydi.

Her gün, bazen de günde iki kez kapıcının söylediğine göre sık giyimli, beyaz saçlı bir beyefendi yaralı hakkında bilgi almaya geliyor ve pansuman için koca bir paket sargı bezi bırakıyordu.

Nihayet, dedesinin evine can çekişir halde getirildiği o kederli akşamdan tam üç ay sonra 7 Eylül günü doktor iyileşmeye başladığını bildirdi. Yine de Marius köprükükemiğinin kırılmasının yol açtığı komplikasyonlar nedeniyle iki ay boyunca bir sezlongda yatmak zorunda kaldı. Daima bir türlü kapanmak bilmeyen ve hastaya bikkinlik verse de pansumana devam edilmesini gerektiren son bir yara vardır. Bu uzun hastalık ve nekahet dönemi Marius’ü takip edilmekten

kurtarmıştı. Fransa'da hiçbir öfke kamusal alanda dahi altı aydan fazla sürmez. Toplumun içinde bulunduğu koşullarda ayaklanmalar herkesin suçu olarak görüldüğünden soruşturmalarda biraz hoşgörülü davranışma ihtiyacı duyulur.

Şunu da ekleyelim, Gisquet'nin, doktorları yaralıları ihbar etmekle yükümlü kılan o uygunsuz talimatı sadece halkı değil, en başta kralı öfkeliştirdiği için, yaralılar koruma altına alınmıştı ve askeri mahkemeler çatışma anında yakalananlar dışında kimseyi soruşturmayaya cesaret edememişlerdi. Böylece Marius de kendi haline bırakılmış oldu.

İlk başlarda türlü türlü endişeler duyan M. Gillenormand şimdi mutluluktan coşma evresine geçmişti. Bütün geceyi torununun yanında geçirmesini engellemek için çok çaba harcandı; geniş koltuğunu Marius'ın yatağıının yanına getirtip, kızından evdeki en güzel çarşafından kompres ve sargı bez hazırlamasını istedi. Makul ve yaşını başına almış kızı babasının dediklerini yerine getirmiş gibi yaparak en güzel çarşafı kurtarmanın bir yolunu buldu. M. Gillenormand sargı bezini yapmak için ince beyaz ketenin kalın keten kadar, yeni bezin eski bez kadar elverişli olduğunun kendisine açıklanmasına izin vermedi. Matmazel Gillenormand'ın ahlaki gerekçelerle katılmadığı tüm pansumanlara o eşlik ediyor, ölü dokular makasla kesilirken "Ay! Ay!" diye bağıriyordu. Hiçbir şey onu titreyen yaşı elliyle yaralıya bir fincan bitki çayı uzatırken görmek kadar dokunaklı olamazdı. Doktoru sorularıyla bezdiriyor, aynı soruları tekrarladığını fark etmiyordu.

Doktorun Marius'ün tehlikeyi atlattığını söylediğinin gün yaşlı adam çılgına dönmüştü. Kapıcıyı üç altınla ödüllendirdi. Akşam akşam odasına dönerken başparmağını ve işaretparmağını kastanyet gibi çırparak şu şarkının eşliğinde dans etti:

Fougère'de doğmuştu Jeanne
Bu yüzden olmuştu bir çoban
Eteğine hayran oldum
Hoppa selvi boylum.

Sen onda yaşarsın ey aşk
Dilersen gözlerinin içine bak
At oklarını yere
Sinsilik etme yine!

Ben severim, onun için şarkı söyleşim
Onu Diane'a yeğlerim
Jeanne'ın o sert memelerini gördüğümde
Kendimden geçerim.

Ardından bir iskemlenin üzerinde diz çökmüştü ve kapı aralığından onu gözetleyen Basque onun dua ettiğinden emindi.

O güne dek Tanrı'ya pek inanmazdı.

Giderek hızlanan iyileşmenin her yeni evresinde dede aşırıya kaçan davranışlarda bulunuyor, farkında olmadan bir sürü taşkınlık yapıyor, nedenini bilmeden merdivenleri inip çıktıyordu. Güzel bir komşu kadın bir sabah kendisine büyük bir demet çiçek teslim edildiğinde afallamıştı; gönderen M. Gillenormand'dı. Kocası karısına kıskançlıkla sitem etti. M. Gillenormand Nicolette'i dizlerinin üzerine oturtmaya çalışıyordu, Marius'e "Sayın Baron" diye hitap ediyor, "Yaşasın Cumhuriyet!" diye bağıryordu.

Doktora sürekli "Artık tehlike kalmadı değil mi?" diye soruyor, Marius'e bir büyükannenin gözleriyle bakıyordu. Marius yemek yerken onu büyük bir sevgiyle izliyordu. Kendini artık tanıyor, hiç hesaba katmıyordu, Marius evin reisiydi, sevincinde bir feragatin izleri okunuyordu, artık torununun torunuuydu.

Bu neşeli davranışlarıyla en saygıdeğer çocuk konumuna gelmişti. Marius'ü yormamak ya da tedirgin etmemek için ona arkasından gülmüşüyordu. Neşeli, sevimli, memnun, genç görünüyordu. Beyaz saçları yüzündeki sevinçli ışığa hoş bir görkem katıyordu. Zarafet kırışıklıklara karıştığında muhteşem olur. Işık saçan yaşlılıkta kim bilir nasıl bir şafak gizlidir.

Kendini pansumanlara, tedavilere teslim etmiş Marius'e gelince aklında tek bir düşünce vardı: Cosette.

Yüksek ateş ve sayıklamalardan kurtulduğundan beri bu ismi ağızına almıyor, sanki onu düşünmüyormuş gibi görünüyor, ruhu onunla olduğu için susuyordu.

Cosette'e ne olduğunu bilmiyordu; Chanvreerie Sokağı'nda yaşananlar hafızasında bir bulut gibiydi; zihninde âdetâ iç içe geçmiş karaltılar dalgalandırdı, Eponine, Gavroche, Mabeuf, Thénardierler, içler acısı bir şekilde barikatın dumanlarına karışan tüm dostları; garip bir biçimde M. Fauchelevent'in bu kanlı maceraya katılması ona bir kasırgadaki muamma gibi geliyordu; hâlâ nasıl hayatta olduğuna akıl sır erdiremiyor, kim tarafından nasıl kurtarıldığını bilmiyordu ve bunu etrafındakiiler de bilmiyordu; ona tek söylenen gece vakti bir arabayla Filles-du-Calvaire Sokağı'na getirildiğiydi; geçmiş, şu an, gelecek içindeki her şey belirsiz bir düşüncenin sisiyle kaplıydı; ama bu sisin içinde hiç kımıldamayan bir nokta, net ve dümdüz bir çizgi, granite benzer bir şey, bir kararlılık vardı: Cosette'e yeniden kavuşmak. Onun için yaşama düşüncesi Cosette düşüncesinden bağımsız değildi, biri olmadan diğerini kabul etmeyecekti ve dedesi, kader, cehennem, onu yaşamaya zorlayacak kim olursa olsun, ondan kaybolan cennetini geri vermesini istemek konusunda kararlıydı.

Önünde engeller olduğunu kendisinden saklamıyordu.

Burada bir ayrıntının altını çizelim: Dedesinin ona gösterdiği onca özen, onca şefkat yüreğini hiç yumuşatmadı, onu pek etkilememiştir. Oncellikle olan bitenin farkında değildi; ayrıca belki de hâlâ o çalkantılı hastalık düşlerinin içinde, hedefi evcilleştirmek olan bu yeni ve garip sevgi gösterilerine güvenmiyor, soğuk davranıyordu. Dedenin zavalı yaşı gülümsemeleri boşunaydı. Marius, derdini açmayıp her şeyi oluruna bırakıkça böyle sürüp gideceğini, ama Cosette'den söz ettiğinde karşısında başka bir yüz bulaca-

ğını, dedesinin gerçek yüzünün ortaya çıkacağını düşünüyordu. O zaman işler ciddiye binecek, ailevi sorunlar nüksedecek, konumlar karşılaşılacak, dudaklarından itirazlar ve alaycı Fauchelevant, Coupelevant, servet, yoksulluk, sefalet, intihar, gelecek sözcükleri dökülmeye başlayacaktı. Şiddetli bir dirence karşılaşacak, neticede söyledikleri reddedilecekti. Marius şimdiden katı bir tavır sergilemeye hazırlanıyordu.

Üstelik sağlığına kavuştuğça eski yaraları depresiyor, hafızasının kıvrımlarındaki sızıyı duyumsuyor, geçmiş yeniden düşünüyor, Albay Pontmercy bir kez daha dedesiyle kendisi arasında giriyor, kendi kendine babasına karşı o kadar adaletsiz ve katı davranışın birinden hiçbir iyilik ummamak gerektiğini söylüyor, dedesine soğuk davranışını. İhtiyar da bu durum karşısında kederleniyordu.

Zaten M. Gillenormand, hiçbir şey belli etmese de, Marius'ün eve getirildiği ve bilincinin yerine geldiği günden beri kendisine bir kez bile babacığım demediğinin farkındaydı. Doğrusu mösyö de demiyordu; her ikisini de kullanmamanın bir yolunu buluyor, cumlenin gidişatını ona göre değiştiryordu.

Bir çatışmanın yaklaştığına şüphe yoktu.

Böyle durumlarda hep olduğu gibi, Marius savaştan önce kendini sınamak için ufak tartışmalar çıkardı. Buna nabız yoklamak denir. Bir sabah, eline geçirdiği bir gazeteyi okuyan M. Gillenormand Konvansiyon hakkında ileri geri konuşup, Danton, Saint-Just ve Robespierre hakkında ağzından bir şeyler kaçırıldı.

— Onlar 93'ün devleriyydi, dedi Marius sertçe. Yaşı adam sustu ve gün boyunca bir daha ağzını açmadı.

Dedesinin düşüncelerinden asla taviz vermediğini çocukluğundan beri bilen Marius bu sessizlikte derin bir öfkenin birliğini, şiddetli bir savaşın kapıda olduğunu sandı ve zihninin arka cephesindeki hazırlıklara hız verdi.

Reddedilirse tüm dikişlerini sökmeye, köprücük kemiğini yeniden parçalamaya, yaralarının geri kalanını açmaya ve yemek yememeye karar verdi.

Hastaların sinsi sabrıyla uygun anı bekledi.

Ve o an geldi.

III

Marius Saldırıyor

Bir gün M. Gillenormand, kızı konsolun mermerinin üzerrindeki fincanları ve küçük şişeleri düzenlerken Marius'ün üzerine eğilip en şefkatli ses tonuyla şunları söylemişti.

— Baksana küçük Marius'üm, senin yerinde olsam balık yerine et yemeyi tercih ederdim. Kızarmış bir dil balığı neka-het dönemin başında mükemmel, ama ayağa kalkmak için nefis bir pirzola gereklidir.

Marius neredeyse eski gücüne kavuşmuştu, oturduğu yerde doğrulup sıktığı iki yumruğunu yatağının çarşafına bastırıp korkunç bir ifadeyle dedesine baktı:

— Bu durumda size bir şey söylemem gerek.

— Nedir?

— Evlenmek istiyorum.

— Düşünüldü ve gereği yapıldı, dedi dedesi. Ve bir kahkahası attı.

— Nasıl gereği yapıldı?

— Evet, gereği yapıldı. Küçük sevgiline kavuşacaksın.

Afallayan ve gözleri kamaşan Marius'ün tüm bedeni titredi.

— Evet, küçük, güzel sevgiline kavuşacaksın. Her gün yaşlı bir mösyö kılığına girip hakkında bilgi almaya geliyor. Yaralandığından beri, bütün zamanını ağlayarak ve sana sargı bezi hazırlayarak geçiriyor. Onu araştırdım. l'Homme-

Armé Sokağı, 7 numarada oturuyor. Ah işte nihayet konuya girdik! Demek onu istiyorsun. Tamam ona kavuşacaksın. Kendi kendini ele verdin. Küçük bir komplot hazırlamış, içinden "Bu konuyu dedemle, o Régence ve Direktuvar mamyasıyla, zarif bir delikanlıyken ahmak bir bunağa dönüşen o eski çapkınla açıkça konuşacağım, onun da zaaflarının, geçici aşklarının, Cosettelerinin olduğunu, kızlarla oynadığını, havalarda uçtuğunu, ilkbaharın keyfini çıkardığını, bunları hatırlaması gerektiğini söyleyeceğim. Hesaplaşacağız. Savaş," diyordun. Ah! Mayıs böceği boynuzlarından kavrıyorsun. Ne güzel. Sana pirzola yemeni söylüyorum, bana evlilikten bahsediyorsun. Buna konuyu değiştirmek denir! Ah! Bir hiç yüzünden kavga çıkarmak istedin! Benim yaşlı bir ödle olduğumu bilmiyordun. Buna ne dersin? Çuvalladin. Dedenin senden daha ahmak olabileceğini tahmin etmiyordun, sayın avukat, bana yapman gereken savunmayı bile unuttun, çok gülünç. Tamam o zaman öfkelen. İstediğini yapmam seni şansırttı, aptal! Dinle. Ben de sinsinin teki olarak bilgi topladım; çekici, görgülü bir kız, mızraklı süvariyle bir ilişkisi olduğu doğru değil, pırlanta gibi, sana tapiro; ölseydin, üçümüz de ölecektik; tabutu benimkine eşlik edecekti. Sen iyileşir iyileşmez onu yatağının başucuna getirmeyi düşünmüşüm, ama genç kızların sevdikleri yakışıklı yaralının yanına patavatsızca getirilmesine ancak romanlarda rastlanır. Bu yakışık almaz. Teyzen ne derdi? Günün dörtte üçünde çırılıçiplaktın. Buraya bir kadın çağrımanın mümkün olup olmadığını yanından bir dakika bile ayrılmayan Nicolette'e sor. Üstelik doktorun ne diyecekti? Güzel bir kız ateşi düşürmez. Tamam, artık bundan bahsetmeye lim, her şey konuşuldu, kararlaştırıldı, onunla evlen. İşte benim acımasızlığım böyle. Beni sevmediğimi anladığında içimden: 'Bu canavarın beni sevmesi için ne yapabilirim?' diye sordum. Kendi kendime 'Bak sen, elimin altında küçük Cosette'imi var, onu ona vereceğim, o zaman beni biraz olsun sevmesi gerekecek ya da neden sevmediğini

açıklayacak,’ dedim. Ah! Ortalığı birbirine katacağınu, yüksek sesle ‘Hayır!’ diye bağıracağımı ve bu şafağa bastonumu sallayacağımı düşünüyordun. Hiç de öyle olmadı. Cosette, kabul; aşk, kabul; daha fazlasını istemiyorum. Mösyo lütfe-dip evlenin. Mutlu ol sevgili çocuğum.

Ve ihtiyar hıckiriklara boğuldu.

Marius’ün başını alıp ihtiyar göğsüne yasladı ve ikisi bir den ağlamaya başladı. Bu büyük bir mutluluğun dışavuru-mudur.

— Babacığım! diye haykırdı Marius.

— Ah! Demek beni seviyorsun! dedi yaşlı adam.

Tasvir edilemez bir an yaşandı. Soluk alamıyor, konuşa-mıyorlardı.

Nihayet ihtiyar geveledi:

— Hadi! Dili çözüldü. Bana ‘Babacığım,’ dedi.

Başını dedesinin kollarının arasından kurtaran Marius sakince:

— Ama babacığım, artık sağlığım yerine geldiğine göre sanırım onu görebilirim.

— Onun da gereği yapıldı, onu yarın göreceksin.

— Babacığım!

— Ne var?

— Neden bugün değil?

— Tamam kabul, bugün olsun. Bana üç kere “babaciğım” diyerek bunu hak ettin. Bunu halledeceğim. Onu sana getirecekler. Sana ‘Gereği yapıldı,’ dedim. Bu söylediğim daha önceden misralara dökülmüştü. André Chenier’nin *Genç Hasta* ağıtının sonunda vardı. André Chenier’yi 93’ün alçak... devleri boğazlamıştı.

M. Gillenormand Marius’ün kaşlarını hafifçe çattığını sandı, oysa söylememiz gerekir ki Marius coşkuyla kendinden geçmiş, 1793’ten çok Cosette’i düşünüyordu. Sözde André Chenier’yi karıştırdığı için titremeye başlayan dede aceleyle devam etti:

— Boğazlamak uygun bir sözcük değil. Aslında kötü niyetli olmadıkları tartışmasız, bu kahraman devrimci dehalar André Chenier'nin biraz canlarını sıkıtığını düşünüyorlardı, bu yüzden onu giyot.... Yani bu büyük adamlar 7 Thermidor'da kamu yararı için André Chenier'den bu dünyadan çekip gitmesini rica ettiler...

Kendi cümlesinin tuzağına düşen M. Gillenormand ne cümlesini geri alabildi, ne bitirebildi, ne de konuşmaya devam edebildi; kızı Marius'ün arkasındaki, yaşanan onca heyecandan dolayı altüst olmuş yastığını düzeltirken kendini yaşıının elverdiği bir hızla yatak odasından dışarı attı, kapıyı arkasından kapadı ve kırkırmızı olmuş, soluğu kesilmiş, gözleri yuvalarından fırlamış bir halde ağızından köpükler saçarken bekleme odasında çizmeleri cilalayan Basque'la karşılaştı. Basque'ı yakasından kavrayıp yüzüne öfkeyle bağırdı:

— Şeytana bin kere lanet olsun ki o haydutlar onu kattettiler!

— Kimi mösyö?

— André Chénier'yi!

— Evet mösyö, dedi korkuya kapılan Basque.

IV

Matmazel Gillenormand Nihayet M. Fauchelevant'ın Koltukaltı Dolu Gelmesine Ses Çıkarmıyor

Cosette ile Marius yeniden görüstüler.

Görüşmenin içeriğini anlatmayı reddediyoruz. Güneş de dâhil olmak üzere tasvir edilmemesi gereken şeyler vardır.

Cosette içeri girdiği sırada, Basque ve Nicolette'in de araslarında bulunduğu tüm aile Marius'ün odasında bir araya gelmişti.

Cosette kapıda belirdiğinde yüzü bir haleyle çevrelenmiş gibi görünüyordu.

Tam o sırada sümkürmek üzere olan dede durup burundaki mendilin üzerinden Cosette'e baktı:

— Muhteşem! diye haykırdı.

Ve ardından gürültüyle sümkürdü.

Kendinden geçmiş, büyülenmiş, ürkmüş olan Cosette göklerde uçuyordu. İnsan mutluluğun etkisiyle ne kadar korkabilirse o kadar korkmuştu. Solmuş, kızarmış bir halde Marius'ün kollarına atılmak istiyor, buna cesaret edemiyor, kekeliyordu. Herkesin önünde sevgisini göstermek utanç vericiydi. Mutlu aşıklara merhamet edilmez; yalnız kalmak istediklerinde kimse yanlarından ayrılmaz. Oysa onların etraflarında kimsenin olmasına ihtiyaçları yoktur.

Cosette'in arkasından beyaz saçlı, ağırbaşlı olsa da belli belirsiz ve üzünlü bir şekilde gülümseyen bir adam içeri girmiştir. Bu kişi M. Fauchelevent yani Jean Valjean'dı.

Yepeni siyah takım elbisesi ve beyaz kravatıyla kapıcının dediği gibi *pekarık* giyinmişti.

Kapıcı muhtemelen noter olan bu düzgün giyimli burjuvanın 7 Haziran gecesi çamura bulanmış, iğrenç, yırtık pırtık giysileriyle kapıda beliren ve yüzü gözü çamur, kan içinde Marius'ü koltukaltılarından taşıyan kişi olduğunu anlamaktan bin fersah uzaktaydı; yine de kapıcı içgüdüsü ayaklanmış, M. Fauchelevent Cosette'le birlikte içeri girdiğinde karısına alçak sesle şu sözleri etmekten kendini alamamıştı: "Tam olarak hatırlayamıyorum ama bu yüzü bir yerlerde gördüğümü sanıyorum."

Marius'ün odasında, biraz uzakta, kapının kenarında duran M. Fauchelevent'in elinde bir formalık bir kitapçıyı andıran, yeşilimtırak, küflenmiş gibi görünen bir kâğıda sarılmış bir paket vardı.

— Acaba mösyö koltuğunun altında hep kitap mı taşıyor? diye sordu alçak sesle kitapları sevmeyen Matmazel Gillenormand Nicolette'e.

— Elbette, diye karşılık verdi kızının söylediklerini duyan M. Gillenormand aynı ses tonuyla, o bir bilge. Hem bu onun suçu mu? Bir zamanlar tanadığım Mösyö Boulard da sokağa asla kitapsız çıkmaz, yüreğinin üzerinde hep böyle bir kitap taşırdı.

Ve selam vererek yüksek sesle:

— Mösyö Trancheevent... dedi.

Gillenormand Baba bunu kasıtlı olarak söylememiştir, soyadlarına önem vermemesi aristokrasiden kalma alışkanlıklarından kaynaklanıyordu.

— Mösyö Trancheevent, torunum Baron Marius Pont-mercy adına sizden kızınızı istemekten onur duyuyorum.

“Mösyö Trancheevent” öne doğru eğildi.

— Tamamdır, dedi dede.

Ve Marius ile Cosette’e dönüp iki kolunu onları kutsarmış gibi öne doğru uzatarak:

— Artık birbirinizi sevebilirsiniz, dedi.

Söylenenleri ikiletmeden civıldamaya başladılar. Alçak sesle konuşuyorlardı. Marius sezlonguna dizlerini dayamıştı, Cosette ayakta duruyordu.

— Ah! Tanrım! diye mırıldandı Cosette, sizi yeniden görüyorum! Sensin! Sizsiniz! Böyle çatışmaya gitmek! Ama neden? Bu çok korkunç. Dört aydır ölüp ölüp dirildim. Ah! O savaşa katılmak ne kötü! Ben size ne yaptım? Sizi bağışlıyorum, ama bir daha böyle bir şey yapmayacaksınız. Az önce, buraya davet edildiğimizde, yine öleceğimi sandım, ama bu kez neşeden. Çok üzgündüm! Giynecek zaman bile bulamadım. Sizi ürkütmüş olmalıyım. Aileniz beni böyle kırışık bir yakalıkla gördüğünde ne der? Ama konuşsanız! Bana karşılık vermiyorsunuz. Hâlâ l’Homme-Armé Sokağı’nda otuyoruz. Sanırım omzunuzdan çok kötü yaralanmışsınız. Bana bir parmağın girebileceği kadar derin olduğunu söylediler. Üstelik etlerinizi makasla kesmişler. Bu çok korkunç. Durmadan ağladım, gözlerimde yaş kalmadı. Böyle acı çekmek

çok garip. Dedeniz çok iyi birine benziyor! Rahatsız olmayın, dirseklerinize yaslanmayın, dikkat edin, kendinize zarar vereceksiniz. Ah! Ne kadar mutluyum! Demek bahtsızlığım sona erdi! Çok aptalım. Size söylemek istediğim her şeyi unuttum. Beni hâlâ seviyor musunuz? L'Homme-Armé Sokağı'nda oturuyoruz. Evin bahçesi yok. Sürekli sargı bezi hazırladım, bakın mösyö, bu sizin suçunuz, parmaklarım nasır tuttu.

— Melek! diyordu Marius.

*Melek*ilde içi boşalmayan tek sözcüktür. Başka hiçbir sözcük âşıkların hunharca kullanımına bu kadar direnemez.

Ardından yalnız olmadıkları için konuşmayı kestiler ve birbirlerinin ellerine hafifçe dokunınakla yetinerek tek söz etmediler.

Odadakilere dönen M. Gillenormand bağırdı:

— Hadi herkes yüksek sesle konuşsun. Gürültü, şamata yapın. Hadi biraz gürültü çıkaralım! Çocuklar rahatça cıvıl-dasınlar.

Ve Marius ile Cosette'e yaklaşarak alçak sesle:

— Senli benli konuşun. Rahatınıza bakın, dedi.

Gillenormand Teyze yaşlı yüreğine dolan bu ışıkla afallamış bir halde onları izliyordu. Bu afallamada öfke yoktu; gözlerinde iki kumruyu izleyen bir baykuşun kıskanç ve hayâsız bakışları yoktu; bu hayatını eksik yaşamış ellî yedi yaşında masum bir zavallının ahmakça zafere, aşka bakmasydı.

— Büyük Matmazel Gillenormand, diyordu babası, sana bunun olacağını söylemiştim.

Bir an sessiz kalıp ekledi:

— Başkalarının mutluluğunu seyret.

Ardından Cosette'e döndü:

— Ne kadar güzel! Ne kadar güzel! Greuze'ün tablosundan çıkmış gibi. Hayta, demek onu kendine ayırdın! Ah! Çapkin, elimden iyi kurtuldun, şanslısin, on beş yaş genç olsaydım, seninle onun için düello ederdim. Bakın! Size âşığım matmazel.

Çok basit. Bu herkesin hakkıdır. Ah! Küçük, çekici, şirin kız, düğünü ne güzel olacak! Bizim bağlı olduğumuz kilise Saint-Denis du Saint-Sacrement, ama sizin için özel izin alarak düğünü Saint-Paul'de yaptıracığım. Güzel bir Cizvit kilisesidir. Daha zanftır. Birague kardinalinin çeşmesinin tam karşısında. Cizvit mimarisinin başyapıtı Namur'dadır: Saint-Loup Kilisesi. Evlendiğinizde oraya gitmelisiniz. Görmeye değer Matmazel sizinle hemfikirim, kızların evlenmesini isterim, onlar bunun için yaratılmıştır. Sainte-Catherine'i kafasında tacı olmadan görmek isterdim.²⁰ Bakire kalmak güzeldir, ama insanın içini üşütür İncil "Çoğalın," der. Halkı kurtarmak için Jeanne d'Arc gereklidir, ama halkı yaratmak için Gigogne Ana olmak gereklidir. Bu yüzden güzel kızlar, evlenin. Bakire kalmanın neye yaradığını anlamıyorum. Kilisede onlara ayrılmış bir şapel olduğunu ve Meryem Ana'nın cemaatine girdiklerini biliyorum; ama lanet olsun, güzel, yiğit bir kocaya sahip olmak ve bir yıl sonra memenizi emen, baldırlarında zarif yağ kıvrımları olan ve şafak gibi gülerek göğsünü küçük pembe patileriyle döven sarışın, tombul bir yumurçağın annesi olmak, akşam ayininden sonra elinde mumla *Turris eburnea'yı*²¹ söylemekten daha iyidir!

Dede doksan yaşına yaraşır bir şekilde topuklarının üzerrinde dönerek bir kez daha zembereği boşalmış gibi kendi kendine konuşmaya başladı:

Demek düşlerine son veriyorsun,
Alcippe demek yakında evleniyorsun.

- Bu arada!
- Ne var babacığım?
- Senin yakın bir dostun yok muydu?
- Evet, Courfeyrac.
- Ona ne oldu?

²⁰ Fransa'da 25 yaşını geçmiş bekar kızların genç kızların azizesi Sainte-Catherine'in gününde (25 Kasım) sarı ve yeşilin baskın olduğu renkli, gösterişli taçlar, şapkalar takar; kutlama yaparlar (e.n.)

²¹ Fildişi kulesi. (ç.n.)

— Öldü.

— İyi.

Marius'ün yanına ilişip Cosette'i de oturttu ve kırışıklıklar içindeki yaşlı elliyle dört eli kavradı:

— Bu küçük kız muhteşem. Bu Cosette bir başyapıt! Küçük bir kız ama çok soylu bir kadın. Ona barones demek saygısızlık olur; o bir markiz olarak doğmuş. Şu kirpiklere baksanıza! Çocuklarım, gerçeği yaşadığınızı kafanızı iyice yerleştirin. Birbirinizi sevin. Gözünüz başkasını görmesin. Aşk insanların ahmaklığı ve Tanrı'nın zekâsıdır. Birbirinize tapın. Ancak, dedi aniden kederli bir ifadeyle, ne bahtsızlık! İşte aklımdan geçenler! Yaşadığım sürece gelirimin yarıdan fazlası size yetecek, ama yirmi yıl kadar sonra öldüğümde, beş paranız olmayacak! Madam barones bu güzel, beyaz elleriniz kit kanaat geçinebilmek için yıpranacak.

O sırada, sakin ve ciddi bir ses duyuldu:

— Matmazel Euphrasie Fauchelevent'in altı yüz bin frankı var.

Bu Jean Valjean'ın sesiydi.

Şimdiye kadar tek bir söz bile etmemişi ve bu mutlu insanların arkasında hiç kimildamadan ayakta durduğundan kimse ona dikkat etmemişi.

— Matmazel Euphrasie de kim? diye sordu afallayan dede.

— Benim, dedi Cosette.

— On dört, on beş bin frank eksik olabilir, dedi Jean Valjean.

Ve Matmazel Gillenormand'ın kitap sandığı paketi masanın üzerine koydu.

Jean Valjean paketi kendi elliyle açtığında kâğıt paralarдан oluşan bir yiğin belirdi. Para sayıldı. Beş yüz adet bin frank, yüz altmış sekiz adet beş yüz frank vardı. Toplamı beş yüz seksen dört bin franktı.

— İşte güzel bir kitap, dedi M. Gillenormand.

— Beş yüz seksen dört bin frank, diye mırıldandı teyze.

— Bu para her şeyi yoluna koyar, öyle değil mi Büyük Matmazel Gillenormand? dedi dede. Bu şeytan Marius size düşler ağacından milyoner bir fettan koparmış! Şimdi gençlerin aşklarına inanın! Erkek öğrenciler altı yüz bin franklık öğrenci kızlar buluyorlar. Melekler Rothschild'dan daha iyi çalışıyorlar.

— Beş yüz seksen dört bin frank! diye tekrarlıyordu Matmazel Gillenormand alçak sesle. Beş yüz seksen dört bin! Neredeyse altı yüz bin!

Gözlerini birbirlerinden ayırmayan Marius ve Cosette'e gelince, onlar bu ayrıntıya dikkat etme zahmetine bile katlanmamışlardı.

V

Paranızı Banker Yerine Ormana Emanet Edin

Jean Valjean'ın Champmathieu davasından sonraki birkaç gün süren ilk kaçışı sırasında, Paris'e gelip, Montreuil-sur-Mer'de, M. Madeleine adıyla Laffitte'den tam zamanında çektiği parasını kısa süre içinde yeniden yakalanacağı korkusuyla Monfermeil Ormanı'ndaki Blaru arazisine gömerek saklamış olduğu hiç kuşkusuz anlaşıldığından bunları uzun uzadıya anlatma gereği duymuyoruz. Altı yüz otuz bin frank tutarındaki kâğıt para fazla yer kaplamadığından bir kutuya sığabiliyordu; kutuyu nemden korumak için içi kestane ağacı yongası dolu meşeden bir sandığa koymuş, aynı sandığın içine diğer hazinesini, piskoposun iki şamdanını yerleştirmiştir. Hatırlanacağı gibi bu şamdanları Montreuil-sur-Mer'den kaçarken yanına almıştı. Bir akşam Boulatruelle'in ilk kez gördüğü o adam Jean Valjean'dı. Daha sonraları, Jean Valjean paraya ihtiyacı olduğunda Blaru arazisine ge-

liyor, sözünü ettiğimiz iki üç günlük yolculukları bundan kaynaklıyordu. Çalılıklar arasında yerini sadece kendisinin bildiği bir kazması vardı. Marius'ün iyileştiğini duyduğunda, paranın işe yarayacağı saatin yaklaştığını hissederek Montfermeil'e gitmiş, onu ormanda bu kez akşam değil sabah gören Boulatruelle'e bir kazma miras bırakmıştı.

Sandıktaki para aslında beş yüz seksen dört bin beş yüz franktı. Jean Valjean beş yüz frankı kendine ayırip "Daha sonra düşünürüz," demişti.

Bu meblağ ile Laffitte'den çekilen altı yüz otuz bin frank arasındaki fark 1823 ile 1833 yılları arasında yapılan harcamalara tekabül ediyordu. Manastırda geçen beş yıl sadece beş bin franka mal olmuştu.

Jean Valjean'ın şöminenin üzerine koyduğu iki şamdan Toussaint'in hayranlık dolu bakışları altında parlıyordu.

Jean Valjean artık Javert'den kurtulduğunu biliyordu. Onun yanında öldüğünden söz edilmiş, *Moniteur*'de Javert adlı bir müfettişin cesedinin Pont-au-Change ve Pont Neuf arasındaki bir çamaşırçı teknesinin altında bulunduğu, üstleri tarafından takdir edilen bu kusursuz polisin geriye bıraktığı yazının akıllara anı bir çılgınlık nöbetini ve intiharı getirdiğini okumuştu. Aslında Jean Valjean, "Beni yakalamışken serbest bıraktığına bakılırsa o sırada çıldırılmıştı," diye düşünüyordu.

VI

Cosette Mutlu Olsun Diye Her İki İhtiyar da Kendi Tarzında Elinden Geleni Yapıyor

Aralık ayında doktorun subatta gerçekleştireceği söyleniği evliliğin hazırlıkları başladı. Büyüleyici birkaç hafta kusursuz bir mutlulukla akıp gitti.

Dede de herkes gibi sevinçliydi. Cosette'in karşısına geçip onu dakikalarca hayranlıkla izliyordu.

— Hayran olunası güzel kız! diye haykırıyordu. Ne uysal, ne iyi niyetli bir hali var! Dostum gerçekten hayatımda gördüğüm en sevimli kız bu. Gelecekte menekşe kokulu erdemleri de ortaya çıkacak. Bir melek! Böyle bir yaratıkla sadece soylu bir yaşam sürdürülebilir. Marius evladım, baronsun, zenginsin, sana yalvarırmı avukatlık yapma.

Cosette ve Marius mezardan cennete geçmişti. Bu geçişe hazırlıklı değillerdi ve gözleri kamaşmamış olsa serseme dönerlerdi.

— Bütün bu olup bitenlere bir anlam verebiliyor musun? diye soruyordu Marius Cosette'e.

— Hayır, diye yanıtlıyordu Cosette, ama bana öyle geliyor ki yüce Tanrı bize bakıyor.

Her şeyi planlayan, düzenleyen, kolaylaştırın Jean Valjean Cosette'in mutluluğu için en az onun kadar acele ediyor, görünüşte onun kadar sevinç duyuyordu.

Zamanında belediye başkanlığı yaptığı için, sadece kendinin bildiği önemli bir sorunu halletmeyi, Cosette'in kimlik belgesini çıkarmayı başarmıştı. Cosette'in gerçek kimliğini açık etmek, kim biliş, belki de bu evliliğe engel olabilirdi. Cosette'i tüm zorluklardan kurtardı. Hiç kimseden evlilik izni alınmamasını garanti etmek için ölmüş kişilerden oluşan bir aile ayarladı. Cosette tüm fertleri ölmüş bir ailenin kızıydı; Cosette öz kızı değildi, bir başka Fauchevent'in kızıydı. Fauchevent kardeşler Petit-Picpus Manastırı'nda birlikte bahçivanlık yapmışlardı. Manastırı gidildiğinde geniş bilgilere ve saygın tanıklıklara ulaşıldı; babalıkla ilgili konular hakkında pek de bilgili olmayan ve hiçbir art niyet beslemedikleri için Cosette'in iki Fauchevent'dan hangisinin kızı olduğunu tam olarak bilmeyen iyi yürekli rahibeler kendilerinden isteneni büyük bir iyi niyetle söylediler. Babasının ve annesinin ölmüş olduğunu gösteren resmi bir belge

düzenlendi ve Cosette kanun önünde Matmazel Euphrasie Fauchevent adını aldı. Öksüz olduğu bildirildi. Jean Valjean Fauchevent adıyla Cosette'in vasisi, M. Gillenormand da vekil vasisi oldular.

Beş yüz seksen dört bin franka gelince, bu para isminin bilinmesini istemeyen birinin Cosette'e bıraktığı mirastı. Asıl miras beş yüz doksan dört bin franktı; ama beş bin frankı manastırı verilen on bin frank Matmazel Euphrasie'nin eğitimi için harcanmıştı. Üçüncü bir şahsa teslim edilen bu miras erginlik yaşında ya da evlendiğinde Cosette'e verilecekti. Tüm bunlar, özellikle de yarı milyonun üzerindeki bir servetin de katkıyla oldukça gerçekçi görünüyordu. Bu hikâyede bazı tuhaftıklar yok değildi, ama hiçbiri fark edilmeli; görevli memurlardan biri aşktan, diğeri de altı yüz bin franktan sarhoş olmuştu.

Cosette çok uzun zamandan beri baba dediği bu yaşlı adamın kızı olmadığını öğrendi. O sadece bir akrabasıydı, babası başka bir Fauchevent'dı. Farklı koşullarda olsa bu durum onu sarsardı. Ama bu gerçek, yaşadığı tasvir edilemez mutluluğa sadece hafif bir gölge düşürdü ve bu bulut o büyük neşesinin içinde kısa sürede gözden kayboldu. Onun artık Marius'ü vardı. Genç adam geliyor, yaşlı adam silinip gidiyordu; hayat böyledir.

Üstelik Cosette uzun yıllardır türlü türlü muammayla karşılaşmaya alışmıştı; gizemli bir çocukluk geçiren herkes böyle hayal kırıklıklarına daima hazırlıklıdır.

Yine de Jean Valjean'a baba demeye devam etti.

Havalarda uçan Cosette, kendisini şarkılardan ve hediyelerden yoksun bırakmayan Gillenormand Baba'dan çok etkilenmişti. Jean Valjean Cosette'in toplumsal konumunu, vatandaşlık haklarını düzenlerken, M. Gillenormand çeyiz sandığını hazırlıyordu. Hiçbir şey onu, cömertliğini belli etmek kadar mutlu edemezdi. Ona, kendi büyükannesinden kalan, Binche dantelinden bir elbise vermişti.

— Bunlar yeniden moda oluyor, diyordu, antikalarraigbet görüyor, yaşlılığımın genç kadınları çocukluğumun yaşlı kadınları gibi giyiniyorlar.

Yıllardır kimsenin dokunmadığı Coromandel lakesiyle kaplı kapakları, kabarık sık konsolları açıyor:

— Bu dul kadınların günahlarını çıkartalım, bakalım şiş göbeklerinde neler var, diyordu. Karılarının, metreslerinin, anneannesinin ve babaannesinin giysileriyle dolu göbekli çekmeceleri sertçe açıyor, Çin ipeklisinden, damaskodan, renkli hareli ve kalın Tours kumaşlarından elbiseleri, Hint kumaşından, üzerine yıkanabilen sirmalar işlenmiş, iki yüzü de aynı desenlerle kaplı mendilleri, Cenova ve Alençon dantellerini, eski mücevher takımlarını, savaş sahneleriyle süslenmiş küçük fildişi şekerlikleri, kurdeleleri, her şeyi Cosette'e hediye ediyordu. Marius'ün aşkıyla gözleri kamaşan, kendinden geçen ve M. Gillenormand'a duyduğu minnetle ürken Cosette satenler ve kadifeler giymiş sınırsız bir mutluluk duşluyordu. Ruhu Malines dantelinden kanatlarla gollerde uçuyordu.

Dedenin coşkusunun söylediğimiz gibi âşıkların sarhosluğunundan geri kalır bir yanı yoktu. Filles-du-Calvaire Sokağı'nda âdeten şenlik vardı.

Dede her sabah Cosette'e eskiden kalma yeni bir hediye sunuyordu. Akla gelebilecek tüm süslü püslü giysiler etrafında ihtişamla çiçek açıyorlardı.

Bir gün mutluluğunun doruğundaki Marius bir konuda ciddi sözler etti:

— Caton ve Phoicon gibi devrimciler yüzyılların saygılığını kazanacak kadar yüceydi ve her biri eski bir hatırlaya benzer.

— Eski bir hareli kumaş! diye haykırdı ihtar. Teşekkürler Marius. Aradığım düşünce tam da buydu.

Ve ertesi sabah çay renginde eski hareli kumaştan muhteşem bir elbise Cosette'in çeyiz sandığındaki yerini almıştı.

Dede bu kumaş parçalarından hikmet çıkarıyordu.

— Aşk, tamam; ama onu süslemek gerek. Mutlulukta yararsız olana da yer vardır. Mutluluk sadece zorunlu olandır. Onu benim için mümkün olduğunca gereksiz şeyle süsleyin. Bir saray ve yüreği. Yüreği ve Louvre. Yüreği ve Versailles'ın akarsuları. Bana bir çoban kızı getirin ve onu düşese dönüştürmek için çabalayın. Bana peygamberçiğinden tacıyla Phyllis'i getirin ve ona yüz bin franklık bir gelir bağlayın. Bana mermer bir kolonun altında göz alabildiğince uzanan bir kır manzarası gösterin. Kır manzarasını da mermerin ve altının büyüsü gibi severim. Kuru mutluluk kuru ekmeğe benzer. Yemek yenir ama karın doymaz. Ben gereksizi, faydasızı, aşırılığı, daha fazlasını, hiçbir işe yaramayanı istiyorum. Strasbourg Katedrali'nde üç katlı bir eve benzeyen, saati belirtmek lütfunda bulunsa da bu iş için yapılmamış gibi görünen ve güneşin saati öğleyi, aşkın saati olan gece yarısını ve dilediğiniz saati çalan, size ayı ve yıldızları, toprağı ve denizi, kuşları ve balıkları, Phebus'u ve Phoebe'i ve bir yuvadan çıkan bir yiğin nesneyi, on iki havariyi ve İmparator Charles-Quint'i, Eponine'i, Sabinus'u ve trompet çalan, yıldızlarla süslü bir yiğin cüceyi sunan, nedeni anlaşılmaksızın her fırسatta havaya çan sesleri yayan bir saat gördüğümü hatırlıyorum. Sadece saatleri gösteren, çırlıçıplak bir kadran onunla mukayese edilebilir mi? Ben Strasbourg'un devasa saatıyla hemfikirim ve onu Forêt-Noire'in guguklu saatine tercih ederim.

M. Gillenormand özellikle düğün konusunda saçmalıyor, övgülerinde XVIII. yüzyıldan kalma antikalıklar iç içe geçiyordu.

— Şenlik sanatını bilmiyorsunuz. Bir günü neşeli kılmayı bilmiyorsunuz, diye bağıriyordu. Sizin XIX. yüzyılınız çok cansız. Aşırılıklardan yoksun. Zenginliği, soyluluğu bilmiyor. Her konuda yetersiz. Emekçileriniz yavan, renksiz, kokusuz ve sekilsiz. Evlenen burjuva kadınlarınızın düşleri

kendi söyledikleri gibi özenli bir şekilde dekore edilmiş bir süslenme odası, pelesenk ve patiskadan ibaret. Boş verin bunları! Mösyö Grigou Matmazel Grippe-sou ile evleniyor. Şatafat ve ihtişam. Bir muma altın para yapıştırılıyor. İşte içinde yaşadığımız dönem böyle. Sarmatlardan daha uzağa kaçmak istiyorum. Ah! 1787'de bir gün Léon prensi, Chabot dükü, Montbazon dükü, Soubise markisi, Thouars vikontu, yüksek meclis üyesi Rohan dükünü külüstür bir arabayla Longchamps'a giderken gördüğümde her şeyin bittiğini tahmin etmiştim. İşte şimdi meyvelerini veriyor. Bu yüzyılda herkes bir işler çeviriyor, borsaya girip para kazanıyor ve pinctilik ediyor. Özen gösterilen dış görünüş cilalanıyor, iki dirhem bir çekirdek giyiniliyor, yıkanıyor, sabunlanıyor, tırnaklar kesiliyor, tıraş olunuyor, saçlar taranıyor, ayakkabılar cilalanıyor, pantolonlar fırçalanıyor, dışarıdan bakıldığından herkes kusursuz, bir çakıl taşı kadar parlak, ölçülu, ağırbaşlı ve büyükannem kadar erdemli! Oysa vicdanlarının derinliklerinde parmaklarına sümküren bir sığırtnacı bile ürkütecek lağımlar, çirkef kuyuları var. Bu döneme şu nitelemeyi bahsediyorum: Kirli temizlik. Marius, bana kızma, konuşmama izin ver, halk hakkında kötü bir şey söylemiyorum, o konuda söyleyecek çok sözüm var, ama dâhil olduğum burjuvaziye az da olsa ağzının payını vermeme müsaade et. Çok seven çok döver. Günümüzde herkes evlenmeyi biliyor, ama nasıl evlenileceğini bilen yok. Ah! Eski geleneklerin görgü kuralarını özlüyorum. Her şeyi özlüyorum. O nezaket, o şövalye ruhu, o kibar ve sevimli davranışlar, herkesin keyfini çıkardığı o refah, düğünlere yukarıdan senfoni, aşağıdan trampetle eşlik eden o müzik, masalardaki neşeli yüzler, o nezih besteler, şarkılar, havai fişekler, içten gülüşler, kurdele fiyonkları. Gelinin jartiyerini özlüyorum. Gelinin jartiyeri Venüs kuşağının kuzinidir. Troya Savaşı neden çıktı? Elbette ki Helene'nin jartiyeri yüzünden. Neden savaşırlır, kutsal Diomedes on civili tunçtan miğferini neden Merionea'nın başın-

da paralar, Akhilleus ve Hektor neden mızraklarıyla birbirlerine girerler? Çünkü Helena jartiyerini Paris'e kaptırmıştır. Homeros *İlyada'yı Cosette*'in jartiyeriyle de yazardı, destana bir de benim gibi yaşlı bir geveze yerleştirdip ona Nestor adını verirdi. Dostlarım, eskiden, o güzel eski zamanlarda insanlar bilgece evlenirlerdi; uygun bir sözleşme hazırlanır, ardından muhteşem bir ziyafet verilirdi. Cujas dışarı çıkar çıkmaz içeri Gamache girerdi. Ama başka nasıl olabilirdi ki! Mide kendi payını talep eden ve kendisi de düğüne eşlik etmek isteyen sevimli bir hayvandır. Nefis yemekler yenir, masada boynunu gizlemeye pek de gerek duymayan yakalık takmamış güzel bir kadın illa ki olurdu! Ah! O gülen büyük ağızlar, o zamanlar herkes ne kadar neşeliydi! Gençlik çiçeğe benzerdi; her delikanlı randevusuna elinde bir leylak dalı ya da bir gül demetiyle gelirdi; hem savaşçı hem de kir romanının başkahramanı olan bir aşağı rastlanabilirdi ve dragon süvarisi bir yüzbaşı Florian ismini taşimanın bir yolunu bulurdu. Zarif görünümeye önem verilir, süslenilirdi. Bir burjuva çiçeği, bir marki mücevheri andırırıdı. Setre pantolonların altında ayak bandı yoktu, çizme giyilmezdi. Gençler hareli, altın parıltılı esiner renkli kumaşlardan ceketler, pantolonlar giyer; çok zarif, çok şirin görünürlərdi, bu giysiler onların kılıç taşımlarına engel olmazdı. Sinekkuşunun gagası ve cırnakları vardır. Yüzyıl bir yandan zarif, bir yandan muhteşemdi ve ulu Tanrı'ın herkes nasıl da eğlennirdi! Şimdi herkes ciddi. Burjuva hem pıtı, hem de dürüstlük taşlıyor; sizin yüzyılınız bir felaket. Venüs'ün güzellik perilerini açık saçık giyindikleri için dışlayacaklar. Ne yazık! Güzellik çırkinlikmiş gibi gizleniyor. Devrimden beri dansçılar da dâhil olmak üzere herkes pantolon giyiyor; sokak soytarısı bir kızın ağırbaşlı olması gerekiyor; meydan dansçılarınız pek bilge. Görkemli olmak gerekiyor. Kravat takmayınca kendilerini huzursuz hissediyorlar. Yirmi yaşında evlenen bir haytanın hayali Mösyö Royer-Collard'a benzemek. Ve bu ihtişamla nereye varılıyor

biliyor musunuz? Alçaklığa. Şunu iyi belleyin: Sevinç sadece sevinçli olmayı değil yüceliği de beraberinde getirir. Bu yüzden birbirinizi sevinçle sevin! Bu yüzden evlenirken mutluluğun göz kamaşmasıyla, şamatasıyla, tantanasıyla evlenin! Kiliseye saygı, kabul. Ama ayin biter bitmez, haydi bakalım! Gelinin etrafında bir düş âleminin canlanması gerek. Evliliğin düşsel ve krallara yaraşır olması gereklidir; geçit töreni Reims Katedrali'nden Chanteloup tapınaklarına kadar uzanmalıdır. Gösterişsiz bir düğünden tiksinirim. En azından o gün Olympos'a çıkıp tanrılaşın. Ah! Perilere, sevinç tanrılarına, İskender'in askerlerine dönüşmek varken hödüklük ediyorlar! Dostlarım, yeni damat Aldobrandini prensi gibi olmalıdır. Ertesi gün kurbağaların burjuvazisinin içine yeniden düşmeniz gerekse de yaşamınızı bu yegâne gününden kuğular ve kartallarla gökyüzünün en yüksek katına uçmak için yararlanın. Düğününüzde cimrilik yapmayın, onun ihtişamını kemirmeyin; işıldadığınız o gün küçük hesaplar yapmayın. Düğün evi idare etmeye benzemez. Ah! Onu kendi keyfimce düzenleyebilseydim, her şey mükemmel olacak, ağaçlar keman çalacaktı. Tüm süslemeler gök mavisi ve gümüş renginde olacaktı. Şenlige kıır, orman ve nehir tanrıcalarını davet ederdim. Deniz dibinin tanrıçası Amphitrite'in düğünlerinde olduğu gibi pembe bulutların, saçları dalgalı çırılıçiplak su perilerinin ortasında tanrıçaya bir dörtlük sunan bir akademisyen, deniz canavarlarının çektiği bir savaş arabası olurdu.

Deniz tanrısı önden gider kuyruğunu sallayarak
Herkesi büyülen muhteşem ezgiler mırıldanarak

— İşte size bir şenlik programı ya da ben hiçbir şeyden anlamıyorum, fırlatın atın!

Dede sadece kendisinin dinlediği bu şiirsel konuşmayı yaparken Cosette ve Marius birbirlerine özgürce bakabilmenin sarhoşluğunu yaşıyorlardı.

Gillenormand Teyze tüm bunları o sarsılmaz soğukkanlılığıyla izliyordu. Beş altı aydan beri farklı heyecanlar yaşamıştı; Marius bir barikattan kanlar içinde getirilmiş, Marius ölmüş, sonra dirilmiş, dedesiyle barışmış, nişanlanmıştı, Marius yoksul bir kızla evleniyordu, Marius milyoner bir kızla evleniyordu. Son şaşkınlığını altı yüz bin frankı duyuncaya yaşamış, ardından ilk Kudas Ayını'ne katılan bir kızın kayıtsızlığına geri dönmüştü. Ayinlere düzenli olarak gidiyor, tespihini çekiyor, dua kitabını okuyor, evin bir köşesinden *I love you* sesleri yükselirken o *Ave*'yi mırıldanıyor ve Marius ile Cosette'i belli belirsiz bir gölge gibi görüyordu. Aslında gölge kendisiydi. Çileciliğin, uyuşuklukla edilginleşmiş, dün-yevi faaliyetlere yabancılasmış ruhun depremler ve felaketler dışında keyifli ya da kederli hiçbir insanı duyguya yaşamadığı bir evresi vardır. Gillenormand Baba kızına bu sofuluğun beyin nezlesine benzediğini söylüyordu:

— Hayatta iyi ya da kötü, hiçbir şeyin kokusunu almıyorsun.

Zaten altı yüz bin frank yaşlı kızın kararsızlığını gidermişti. Babası onu pek ciddiye almamaya öyle alışmıştı ki Marius'ün evliliği konusunda ne düşündüğünü bile sormamıştı. Despotken köleye dönüşen babası Marius'ü mutlu etmek için kendi tarzında fevri bir karar vermişti. Teyzeye gelince, babası onun varlığını ve kendine ait fikirleri olabileceğini aklından bile geçirmemiş, sakin bir kadın olsa da, bu durum Matmazel Gillenormand'ı çileden çıkarmıştı. İçi öfke ve isyan duygularıyla dolu olsa da, bunu dışarıya yansıtmadı, kendi kendine: "Babam evlilik konusunu bana danışmadan hallediyorum, ben de miras konusunu ona danışmadan halledeceğim," diyordu. Gerçekten de o zengindi, babası değildi. O da hervesini bu konuya saklamıştı. Bu iki yoksulun evliliği olsaydı, muhtemelen yoksulluğun devam etmemesi için bir katkıda bulunmayacak, "Yeğenim umurumda değil! Bir dilenciyle evleniyor, madem öyle dilenci gibi yaşasın," diyecekti. Ama

Cosette'in yarı milyon teyzenin hoşuna gitti ve bu âşık çift hakkındaki düşüncelerini değiştirdi. Altı yüz bin franka saygı duyulur; onun parasına ihtiyaçları olmasa da servetini bu gençlere bırakmaktan başka bir şey yapamayacaktı.

Çiftin dedenin evinde oturmasına karar verildi. M. Gillenormand onlara evin en güzel odasını, kendi odasını tahsis etmek konusunda ısrarlıydı. "Bu beni gençletecek," diyordu. "Bu eski bir proje. Odamı yeni evlilere vermek, bu hep düşündüğüm bir şeydi." Bir yiğin zarif, eski bibloyla süslediği bu odanın tavanını yeniden yaptırdı ve duvarlarını Utrecht'ten geldiğine inandığı ayı kulağı çiçeği desenleriyle bezenmiş parlak sarı bir kumaşla kaplattı; "Şu kumaş var ya," diyordu, "Anville düşesinin La Roche-Guyon'daki karyolası da bununla kaplıdır." Şöminenin üzerine Saksonya porseleninden çıplak karnı üzerinde manşon tutan bir heykelcik koydu.

M. Gillenormand'ın kütüphanesi Marius'ün ihtiyaç duyduğu avukatlık bürosuna dönüştürüldü; hatırlanacağı gibi bir avukatın bürosunun olması yasal bir zorunluluktu.

VII

Mutluluğa Karışan Rüya Etkisi

Âşıklar artık her gün görüşüyorlardı. Cosette M. Fauchelevant ile birlikte geliyordu. "Dünya tersine döndü," diyordu Matmazel Gillenormand, müstakbel gelin damadın evine gelip kendine kur yaptırıyor. Ama Marius'ün nekahet döneminden dolayı işler bir süre böyle yürümüş ve Filles-du-Calvaire Sokağı'nın koltukları baş başa geçirilecek zamanlara l'Homme-Armé Sokağı'nın hasır iskemlelerinden daha uygun olduğu için bu alışkanlığa dönüşmüştü. Marius ile M. Fauchelevant birbirlerini görüyor ama konuşmuyorlardı. Sözleşmişlerdi âdet. Her kız dışarıda kendine eşlik

edecek bir büyüğe ihtiyaç duyar. M. Fauchevent olmasa Cosette oraya gelemeyecekti. Marius için M. Fauchevent Cosette'i görme koşuluuydu. Buna razıydı. Bazen politik konularda yüzeysel, fazla ayrıntıya girmeden ve genel refahın artırılması açısından konuşuklarında evet ve hayırın biraz ötesine geçiyorlardı. Bir keresinde Marius'ün zorunlu, ücretsiz olması, yaygınlaşması, hava ve güneş gibi herke- se bolca dağıtılmazı, kısacası tüm topluma sunulması gereğini düşündüğü eğitim konusunda sohbet ettiler; aynı fikirleri paylaşıyorlardı. Marius bu vesileyle M. Fauchevent'in güzel konuştuğunu, kelime dağarcığının oldukça zengin olduğunu fark etti. Yine de bir şeyler eksiki sanki. M. Fauchevent'in bir salon adamına kıyasla hem fazlası hem de eksiği vardı.

Marius düşüncelerinin derinliklerinde, kendisine sadece iyi niyetle ve soğuk bir tavırla yaklaşan M. Fauchevent'i bir yiğin sessiz soruya çevreliyordu. Bazı anlar kendi anılarından şüpheye düşüyordu. Hafızasında bir delik, siyah bir nokta, dört aylık can çekişmenin kazdığı bir uçurum vardı. Birçok şey bu uçurumun içinde yitip gitmiş, kendi kendine M. Fauchevent gibi ağırbaşlı ve sakin bir adamın barikata gelmesinin gerçek olup olmadığını soracak hale gelmişti.

Zaten geçmişin zihninde bir belirip bir kaybolan görünüleri arasında şaşırduğu tek şey bu değildi. Mutlu olsun, halinden memnun olsun fark etmezdi, hafızanın insanı melankolik bir ifadeyle geçmişe bakmaya zorlayan takıntılarından kurtulduğunu sanmamalıydı. Geriye dönüp silinmiş ufuklara bakmayan bir baş düşündeden de aşktan da yoksundur. Arada Marius başını ellerinin arasına alıp öylece duruyor; uğultulu ve hayal meyal bir geçmiş zihindeki alacakaranlığı katediyordu. Mabeuf'ün ölümünü yeniden görüyor, mermi yağmurunun altında şarkı söyleyen Gavroche'u duyuyor, dudağında Eponine'in alnının soğukluğunu hissediyordu. Enjolras, Courfeyrac, Jean Prouvaire,

Combeferre, Bossuet, Grantaire ve tüm dostları birden gözünün önüne geliyor, sonra kayboluyordu. Tüm bu sevgili, kederli, yürekli, sevimli ya da üzünlü varlıklar düşlerden ibaret miydi? Gerçekten var olmuşlar mıydı? Ayaklanma her şeyi dumanların ortasına yuvarlamıştı. Büyük girişimlerin büyük düşleri olur. Kendini sorguluyor, zihnini yokluyor, silinip giden tüm bu gerçeklikler karşısında başı dönüyordu. Hepsi neredeydi? Öldükleri doğru muydu? Karanlıklara doğru bir düşüş kendisi dışında herkesi beraberinde sürüklememıştı. Tüm bunlar bir tiyatro perdesinin arkasında kaybolmuştu sanki. Hayatta işte böyle inen perdeler vardır. Tanrı bir sonraki perdeye geçer.

Ya kendisi aynı kişi miydi? Fakirken zengin olmuş, kimse sizken bir aileye kavuşmuş, umutsuzken kendini Cosette ile evlenir bulmuştı. Bir mezara kapkara girip pirüpak çıktığını düşünüyordu. Ve diğerleri o mezarda kalmışlardı. Geçmişte kalan bu varlıklar arada etrafına toplanıp ruhunu daralttıklarında Cosette'i düşünüyor, içi rahatlıyordu; zaten böyle bir felaketin izlerini ancak böyle bir mutluluk silebilirdi.

M. Fauchevent da yok olup giden bu kişiler arasındaydı. Marius barikattaki Fauchevent'in ete kemiğe bürünmüş halde Cosette'in yanında sakince oturan Fauchevent olduğuna inanmakta tereddüt ediyordu. Barikattaki muhtemelen sayıkladığı günlerde gelip giden kabuslardan biriydi. Zaten her ikisinin kişiliği de Marius'ın M. Fauchevent'a bu konuda bir soru yöneltmeyeceği kadar katydı. Daha önce belirttiğimiz gibi böyle bir fikir aklına bile gelmemiştir.

Ortak bir gizemi paylaşan ve âdetâ bir suskuluk anlaşmasıyla bu konuda tek bir kelime bile konuşmayan iki adam sanıldığından daha nadir rastlanır.

Yine de bir keresinde Marius girişimde bulunmuş, lafi Chanvrerie Sokağı'na getirip M. Fauchevent'a:

- O sokağı bilir misiniz? diye sormuştur.
- Hangi sokağı?

— Chanvrerie Sokağı'ını?
— Adını hiç duymadım, diye yanıtlarıñtı M. Fauchelevent çok doğal bir ses tonuyla.

Sokaktan çok sokağın adıyla ilgilenen bu yanıt Marius'e oldukça inandırıcı geldi.

— Hiç kuşkusuz, düş gördüm, diye düşündü. Bir halüsinsasyon. Ona benzeyen biriydi. M. Fauchelevent orada değildi.

VIII

Bulunması İmkânsız İki Adam

Büyülenme ne kadar yoğun olursa olsun Marius'ün aklındaki diğer düşünceleri silemedi.

Evlilik hazırlıkları ve düğün tarihi belirlenirken, geçmişe dönük dikkatli ve zorlu araştırmalara girdi.

Birçok açıdan şükran borçluydu; hem babası namına, hem de kendi namına.

Thénardier vardi; kendisini M. Gillenormand'ın evine getiren o meçhul kişi vardi.

Evlenip onları unutarak mutlu olabileceğini düşünmeyen ve ödenmeyecek bu borçların artık aydınlanan yaşamına gölge düşürmesinden korkan Marius bu iki adamı bulmaya çalışıyordu. Tüm bu geçmişi acı içinde arkasında bırakmak onun için imkânsızdı ve geleceğe neşe içinde başlamadan önce geçmişle hesaplaşmak istiyordu.

Thénardier'nin bir alçak olması Albay Pontmercy'nin hayatını kurtarmış olduğu gerçekine gölge düşürmüyordu. Thénardier, Marius dışında herkes için bir sahtekârdı.

Ve Waterloo Savaşı meydanında ne olup bittiğini bilmenen Marius o garip durumu, babasının Thénardier'ye yaşamını borçlu olsa da minnet borcu olmadığını bilmiyordu.

Marius'ün görevlendirdiği hafiyeler Thénardier'nin izini bulamadılar. Bu adam tamamıyla silinip gitmiş gibi görünüyordu. Karısı davanın soruşturması sürerken hapishanede ölmüştü. Bu içler acısı aileden geriye kalan Thénardier ve Azelma karanlıklara gömülmüş, toplumsal belirsizliğin girdabı bu varlıkların üzerine sessizce kapanmıştı. Suyun yüzeyinde bir şeylerin düşüğünü ve o noktada araştırma yapılabileceğini belli eden o titreşimler, o eşmerkezli halkalar bile belirmiyordu.

Thénardier'nin karısının ölümü, Boulatruelle'in beraat etmesi, Claquebous'un ortadan kaybolması, birinci derece suçluların hapisten kaçmaları neticesinde Goreau viranesinde kurulan tuzakla ilgili dava düşmüş gibiydi. Olay açılığa kavuşturulamamıştı. Ağır Ceza Mahkemesi ikinci derece suçlulardan Bahar Havası lakaplı Panchaud'ya ve İki Milyar lakaplı Demi-Liard'a on yıl kürek cezası vermekle yetinmiş, suç ortaklarını ise guyaben müebbet kürek cezasına mahkûm etmişti. Hepsini suça teşvik eden elebaşları Thénardier hakkında ise guyaben ölüm cezası verilmişti. Thénardier'den geriye kalan tek şey olan bu mahkûmiyet kararı, tipki tabutun yanında yanın bir mum gibi, ortadan kaybolan bu ismi lanetli ışığıyla aydınlatıyordu.

Zaten Thénardier'yi yakalanma korkusuyla daha da derinlere sürükleyen bu mahkûmiyet, adamın etrafındaki karanlığı daha da artırıyordu.

Marius'ü kurtaran o meçhul kişiye gelince, ilk başlarında olumlu bir seyir izleyen araştırmalar sonuçsuz kalmıştı. Marius'ü 6 Haziran gecesi Filles-du-Calvaire Sokagi'na getiren arabacı bulunmuştu. Adam 6 Haziran günü bir polisin talimatıyla saat üç buçuktan hava kararana kadar Büyük Lağım'ın çıkışının üzerinde, Champs-Elysées rıhtımında beklediğini, saat dokusa doğru nehrin kenarındaki lağım izgarasının açıldığını, içinden sırtında ölmüşe benzeyen birini taşıyan bir adamın çıktığını, o noktada pusuda bekleyen po-

lisin yaşayan adamı tutukladığını, ölüyü ise gözetim altına aldığı, polisin talimatı üzerine "bu ayaktakımını" arabasına kabul ettiğini, önce ölen adamı bırakmak için Filles-du-Calvaire Sokağı'na gittiklerini, ölü olduğunu söylediği M. Marius'ü "bu kez" canlı olsa da tanıdığını, ardından yeniden arabaya binip atlarını kamçılayarak Archives Kapısı'nın hemen yakınına gittiklerini, orada durmasının söylendiğini ve caddede kendisine parasını ödeyip yanından ayrıldıklarını, polisin diğer adamı götürdüğünü, daha fazlasını bilmemiğini, zifiri karanlık olduğunu söylemişti.

Marius, söylediğimiz gibi hiçbir şey hatırlamıyordu. Tek hatırladığı barikatta sırtüstü yere düşerken güçlü bir elin kendini arkadan kavradığıydı; sonrasında hatırlamıyordu. Bilinci ancak M. Gillenormand'ın evinde yerine gelmişti.

Tahminlerin ortasında çırpmıyordu.

Kendi kimliğinden kuşku duyamazdı. Ama Chancery Sokağı'nda yere düştükten sonra Seine'in Invalides Köprüsü'ne yakın kıyısında polisle karşılaşması nasıl gerçekleşmişti? Biri onu Champs-Elysées'deki Les Halles Mahallesi'ne getirmiştir. Ama nasıl? Lağım yoluyla. İnanılmaz bir fedakârlık!

Kim olabilirdi?

İşte Marius bu adamı arıyordu.

Kurtarıcısı olan bu adam hakkında elinde tek bir ipucu yoktu.

Marius çok temkinli davranışmak zorunda olsa da, Emniyet Müdürlüğü'ne başvuracak kadar ileri gitti. Orada toplanan bilgilerle de hiçbir şey aydınlatılamadı. Emniyet teşkilatı bu konuda arabacılardan daha az şey biliyordu. Ellerinde 6 Haziran günü Büyük Lağım'ın parmaklığında bir tutuklama olduğuna dair bir rapor yoktu ve bu olaya bir masal gözüyle bakılıyordı, arabacının uydurması olduğu düşünülüyordu. Bir arabacı bahşiş alabilmek için hayalgücüne çalıştmak da dahil olmak üzere her şeyi yapabilirdi. Ama bunlar gerçekten olmuştu ve Marius bundan adı kadar emindi.

Bu garip bulmacada hiçbir şeyin açıklaması yoktu.

Arabacının sırtında baygın Marius'le Büyük Lağım'dan çıkarken gördüğü ve pusudaki polisin bir isyancıyı kurtarırken suçüstü yakaladığı o adama, o esrarengiz adama ne olmuştu? Peki ya onu yakalayan polis neredeydi? Bu adam neden suskun kalmıştı? Adam kaçmayı başarmış mıydı? Yoksa polise rüşvet mi vermişti? Hayatını borçlu olduğu bu adam Marius'e neden yaşadığına dair bir işaret göndermiyordu? Çıkar gözetmemesi de fedakârlığı kadar olağanüstüydü. Bu adam neden ortaya çıkmıyordu? Belki de ödüllendirilmeye aldrış etmiyordu, ama hiç kimse minnet duygusunun üzerrinde olamazdı. Ölmüş müydü? Kimin nesiydi? Yüzü nasıl? Bunu kimse bilmiyordu, arabacının yanıtı "O gece zifiri karanlıktı," olmuştu. Afallayan Basque ve Nicolette sadece kanlar içindeki Marius'e bakmışlardı. Bu adamı sadece mumla Marius'ün trajik dönüşünü aydınlatan kapıcı fark etmişti ve onun için "Korkunç bir adamdı," diyordu.

Marius dedesine getirildiğinde, araştırmalarında bir sonuca varabilme umuduyla üzerindeki kanlı elbiselerin saklanması söylemişti. Ceketini incelediğinde garip bir biçimde küçük bir parçasının koparılmış olduğunu fark etti.

Bir akşam Marius, Cosette ve Jean Valjean'a bu garip maceranın tüm ayrıntılarını, topladığı sayısız bilgiyi ve çabalарının hiçbir işe yaramadığını anlatıyordu. "Mösyö Fauchelevent"ın yüzündeki soğuk ifadeye sinirlenerek öfkelendiğini düşündüren bir ses tonuyla haykırdı:

— Evet, o adam kim olursa olsun çok yüce bir insan. Mösyö ne yaptığını biliyor musunuz? Bir kurtarıcı melek gibi araya girdi. Çatışmanın ortasına dalması, beni kaçırması, lağıma inmesi, beni taşıması gerekti! Ürkütücü yer altı geçitlerinin karanlığında, çırkef kuyusunda, iki büklüm olmuş bir halde sırtındaki cesetle bir buçuk fersah yürüdü! Amacı neydi? Bu cesedi kurtarmak. Ve o ceset bendim. Kendi kendine "Yaşaması için belki de hâlâ bir umut ışığı var-

dır; o sefil kıvılcım için hayatı riske atacağım!” dedi. Ve hayatını bir kez değil, yirmi kez riske attı! Ve her adımı onu tehlikeye sürüklüyor. Bunun kanıtı lağımdan çıktıığında tutuklanmasıdır. Mösyo bu adamın neler yaptığına görüyor musunuz? Hem de hiçbir karşılık beklemeden. Ben kimdim? Bir isyancı. Ben kimdim? Bir mağlup. Ah! Cosette'in altı yüz bin frankı benim olsaydı...

— O para sizin, diye araya girdi Jean Valjean.

— O zaman o parayı bu adamı bulmak için harcardım! dedi Marius.

Jean Valjean yanıt vermedi.

Altıncı Kitap *Uykusuz Geçen Gece*

I

16 Şubat 1833

1833 yılı Şubat ayının on altısını on yedisine bağlayan gece kutsal bir geceydi. Gölgelerinin üzerinde açık gökyüzü uzanıyordu. O gece Marius ile Cosette'in düğün gecesiydi.

Gün muhteşem geçmişti.

Dedenin düşlediği gibi evlenen çiftlerin başlarının üzerinde meleklerin, aşk tanrılarının uçuştuğu, bir kapı süslemesine konu olacak kadar gösterişli bir tören olmamıştı, ama gayet güzel ve neşeli geçti.

1833'te düğünler bugünkülere benzemiyordu. Fransa damadın gelini kucaklaması, kaçarak kiliseden çıkışma, mutluluğun verdiği utançla saklanma ve bir müflisin davranışlarıyla evlilik ilahisinin coşkularını birleştirme gibi zarif bir geleneği İngiltere'den henüz ödünç almamıştı. İnsanlar cennetlerini bir posta arabası koltuğunda sarsmanın, gizemlerini nal sesleriyle kesmenin, bir otel yatağını gelin yatağı saymanın ve bayağı bir odada, genellikle bir gece vakti hayatlarının en kutsal anılarına bir araba sürücüsünü ve bir otel

hizmetçisini dahil etmenin ne denli iffetli, ne denli seçkin, ne denli doğru olduğunu henüz anlamamışlardı.

İçinde bulunduğuuz XIX. yüzyılın ikinci yarısında artık belediye başkanı ve kaftanı, rahip ve cüppesi, yasa ve Tanrı yetmiyor; kolları ve yakaları kırmızı olan, çingiraklı düğmeleri bulunan mavi ceketi, parlak kol şeridi, yeşil deri pantolonu, sahte sırmaları, siyah şapkası, pudralanmış gür saçları, uzun kırbacı ve kalın çizmeleriyle kuyrukları bağlı Normandiya atlarına küfürler savuran Longjumeau posta arabacısının onları tamamlaması gerekiyor. Fransa işi henüz İngiliz soyluları kadar ileri götürüp, teyzenin düğün günü öfkelenip düğün arabasına terlik fırlatmasının şans getirdiği Churchill'in, sonrasında da Marlborough ya da Malbrouck'un anısına gelekselleştirilen, gelin arabasına topuğu aşınmış ve eski terlikler fırlatma seçkinliğine henüz kavuşmamıştır. Eski ayakkabılar ve terlikler henüz evlilik törenlerimizin bir parçası değil; ama biraz sabır, her yana yayılan bu ince beğeniyi biz de bir gün alışkanlıklarımıza dâhil edeceğiz.

1833'te yüz yıl önce evlilik törenleri dörtnala yapılmıştı.

O dönemde garip bir şekilde hâlâ bir evliliğin samimi ve yakın çevreyi kapsayan bir ortamda yapılabileceğine, bir aile büyüğünün evinde verilen bir yemeğin ailenin itibarını zedelmeyeceğine, aşırıya kaçsa da onurlu bir neşenin çiftin mutluluğuna zarar vermeyeceğine, içinden bir aile çıkan iki kaderin birleşmesinin evde başlamasının ve gelin odasının evliliğe tanıklık etmesinin saygın ve hayırlı olacağına inanılıyordu.

Ve evde evlenmek gibi bir utanmazlığa göz yumuluyordu.

Bu yüzden evlilik töreni günümüzde artık geçersiz sayılıan bir tarzda M. Gillenormand'ın evinde yapıldı.

Evlenme ne kadar doğal ve sıradan bir iş olsa da, yayınlanacak evlilik ilanlarının, imzalanacak sözleşmelerin, belediye ve kilisedeki işlemlerin illa ki karmaşık olması nedeniyle hazırlıklar 16 Şubat gününden önce tamamlanamamıştı.

Bu arada her konuda eksiksiz bilgi vermenin mutluluğunu yaşamak için 16 Şubat gününün Tövbe Salısı²² na denk geldiğini belirtelim. Bu yüzden en çok da Gillenormand Teyze tereddüt ediyor, endişeleniyordu.

— Bir karnaval günü! diye haykırdı dede, daha iyi! Bir deyiş vardır:

Evlenin bir karnaval günü
Görmezsiniz çocukların nankörlüğünü.

— Tamam, on altısında olsun! Marius, evliliği daha ileri bir tarihe almak istiyor musun? diye sordu dede.

— Hayır, kesinlikle! diye karşılık verdi âşık.

— O zaman evlilik o gün olacak!

Dolayısıyla neşe içindeki ev halkının da isteğiyle düğünün on altısında yapılmasına karar verildi. O gün yağmur yağıyordu, ama gökyüzünde mutlaka —diğer tüm yaratılanlar şemsiyelerinin altında bile olsa— yalnızca âşıkların görübildiği, mutluluğun hizmetinde bir mavi köşe illa ki vardır.

Jean Valjean bir gün önce Marius'e M. Gillenormand'ın yanında beş yüz seksen dört bin frankı vermişti.

Evlilik mal birliği usulunce yapıldığından işlemler kolayca halledilmişti.

Artık Jean Valjean'a bir yararı dokunmayacak olan Toussaint Cosette'e miras kalmış, o da onu oda hizmetçiliğine terfi ettirmiştir.

Jean Valjean'a gelince, M. Gillenormand'ın evindeki güzel bir oda onun için özel olarak döşenmiş ve Cosette ısrarla: "Baba, size yalvarırım," diye tekrarlayarak Jean Valjean'dan oraya yerleşmesi konusunda belli belirsiz bir söz almıştı.

²² Hristiyan geleneklerinde yedi "gras" (yağlı) gününün sonuncusudur, Büyük Perhiz'den önceki salı gününe denk gelir. Yedi gün süren karnavalın da son günüdür. Oruçtan önceki son gün olduğundan yağlı yiyecekler tüketilir. (e.n.)

16 Şubat'tan birkaç gün önce Jean Valjean'ın başına bir kaza gelmiş, sağ elinin başparmağı hafifçe ezilmişti. Ciddi bir şey değildi; kimse, hatta Cosette'in bile yarasını görmesine, pansuman yapmasına izin vermedi. Yine de bu yayı sargı beziyle sarıp kolunu boynuna asması gerekmış, hiçbir evrakı imzalayamamış, M. Gillenormand Cosette'in vekil vasisi olarak onun yerine imza atmıştı.

Okuyucuya belediyeye ya da kiliseye götürmeyeceğiz. Âşıkların peşinden oralara kadar gidilmez ve genellikle damadın ceketinin üst cebine bir çiçek yerleştirildiğinde olan bitene sırtını dönmek âdettendir. Düğüne katılanların farkına varmadığı, Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan Saint-Paul Kilisesi'ne giden yolda yaşanan bir olayı anlatmakla yetineceğiz.

O dönemde kuzey tarafına kaldırım döşenen Saint-Louis Sokağı'nın girişi Parc-Royal Sokağı hizasına kadar kapalı olduğundan düğün kortejinin doğrudan Saint-Paul'e gitmesi mümkün değildi. Bu yüzden güzergâh değiştirip bulvardan gitmek gerekiyordu. Davetlilerden biri karnaval nedeniyle yolun arabalarla tıkalı olduğunu söyledi.

— Neden? diye sordu M. Gillenormand.

— Maskeliler yüzünden.

— Mükemmel, oradan gidelim, diye karşılık verdi dede.

Bu gençler evleniyor; yaşamın ciddiyetine girecekler. Biraz maskaralık seyretmek onları ciddiyete hazırlar.

Bulvara girildi. En öndeği düğün arabasında Cosette, Gillenormand Teyze, M. Gillenormand ve Jean Valjean vardı. Âdetlere göre nişanlısının yanına henüz oturmaması gereken Marius ikinci arabadaydı. Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan çıkan düğün korteji Madeleine'den Bastille'e ve Bastille'den Madeleine'e kadar aralıksız bir zincir oluşturan arabalar konvoyuna katıldı.

Bulварда hemen herkes maskeliydi. Ara sıra yağmur yağması boşunaydı. Soytarılar, palyaçolar, maskaralar pes

etmiyordu. 1833'ün bu iyi niyetli kişi Paris'i Venedik'e dönüştürmüştü. Artık her şey karnaval'a dönüştüğü için böyle karnavallar yaşanmamıştır.

Yan yollar gelip geçenle, pencereler de meraklılarla doluydu. Tiyatroların sütunlu girişlerinin üzerindeki teraslarda izleyiciler vardı. Maskeliler dışında, Tövbe Salısı'na özgü olduğu kadar Longchamp'a da özgü sayılan, her türden arabanın âdeten perçinlenmiş bir halde, ray üzerinde ilerlediği izlenimini yaratan düzenli geçit resmi vardı. Bu arabaların içindekiler hem seyrediyor, hem de seyrediliyorlardı. Belediye çavuşları birbirlerine paralel olarak karşı yönlerde ilerleyen, biri aşağıya doğru Antin şosesine, diğerinin yukarı doğru Saint-Antoine Mahallesi'ne giden bu araba nehrinin çifte akıntısı bir engelle karşılaşmasın diye arabaları bulvarın iki yanına yönlendiriliyorlardı. Fransa Yüksek Meclis üyelerinin ve büyükelçilerin arabaları bulvarın ortasından rahatça gidip gelebiliyorlardı. Özellikle Boeuf Gras dahil olmak üzere, sevimli ve ilgi uyandıran bazı arabalar da bu ayrıcalıktan yararlanıyorlardı. Bu Paris eğlencesinin ortasında İngiltere de kamçısını şaklatmış, Lord Seymour'un arabası halkın sövgüleri arasında bulvardan gürültüyle geçti.

Belediye muhafizlarının, yanlarından çoban köpekleri gibi dörtnala geçtikleri iki uzun araba dizisinin arasında, içinde aile büyüklerinin yer aldığı saygınlık faytonlarının kapılarının kenarında bu halk coşkusunun bir parçası olduklarını hissedeni, kendilerini soytarılıklarının ağırbaşlılığına ve bir memurun ciddiyetine kaptırılmış, altı yedi yaşında maskeli erkek ve kız çocukları görülmüyordu.

Ara sıra bir aksilik çıkıyor, iki araba dizisinden biri tıkanıklık giderilene kadar duruyordu; bozulan bir araba tüm trafiği felç etmeye yetiyordu. Ardından tekrar yola koyuluyorlardı.

Bastille'e doğru giden düğün arabaları bulvarın sağındaydı. Pont-aux-Choux Sokağı yakınında bir süre duruldu.

Aynı anda Madeleine istikametine giden arabalar da durdu. En öndeği düğün arabasının tam karşısında maskelilerle dolu bir araba vardı.

Bu arabaları ya da daha doğrusu maskelilerin yiğildiği bu dört tekerlekli depoları Parisliler iyi tanır. Bu arabaların karnavalda ya da Çamaşırçılar Bayramı'nda ortada görünmemesi hayra yorulmaz ve "Bunun altında bir şeyler var. Muhtemelen hükümette değişiklik olacak," söylentilerinin yayılmasına neden olurdu. Cassandra, Harlequinler, Columbinelerden oluşan bir insan yiğini arabanın üstünden Türk'ten vahşiye uzanan türlü türlü acayıp kılıkla, markizleri taşıyan Herküller, Aristophanes'i utandıran Bakkhalar gibi Rabelais'ye kulaklarını tikatacak kadar ağızı bozuk kadınlar, kıtık peruklar, pembe mayolar, fiyakalı şapkalar, ürkütücü gözlükler, bir kelebeğin musallat olduğu üç kenarlı Janot şapkaları, yayalara haykiranlar, kalçalardaki yumruklar, kabadayı tavırları, çıplak omuzlar, maskeli yüzler, dizginsiz edepsizlikler, başında çiçekler olan arabacının dört bir yana saçılan küstahlıklıyla yoldan geçenleri şaşkına çeviriyyordu; işte karnaval böyle bir müessesedir.

Eski Yunan Thespis'in el arabasına ihtiyaç duyardı, Fransa Vadé'nin arabasına ihtiyaç duyar.

Her şey, hatta taklit bile taklit edilebilir. Saturnus Şenlikleri, eski çağların o asık yüzlü güzelliği, çirkinleşe çirkinleşe gelir karnavala dönüşür; bir zamanlar asma dallarından tacıyla güneşte parlayan ve ilahi bir yarı çıplaklığa mermerden göğüslerini sergileyen Bacchus Şenlikleri günümüzde kuzeyin ıslanmış paçavrasının altında yozlaşıp maskaralık adını alır.

Maskeli taşıyan araba geleneği monarşinin eski dönemlerine kadar uzanır. XI. Louis'nin mali hesapları, saray ve kilharcına her yol ağzındaki üç soytari arabasma bir frank tahsis etmesini söylerdi. Günümüzde bu gürültücü yaratıklar genellikle iki tekerlekli yük arabalarına doluşuyor ya da uğultulu gruplarıyla körükleri indirilmiş bir belediye lando-

suna yiğiliyorlar. Altı kişilik arabaya yirmi kişi biniyorlar. Koltuklara, açılır kapanır iskemlelere, körüklerin kenarına, okun üzerine doluşur, bazen fenerin üzerine çıkarlar. Ayakta durarak ya da uzanmış, oturmuş, dizlerini kıvrılmış, bacaklarını sarkıtmış bir halde giderler. Kadınlar erkeklerin kucağına yerleşir, uzaktan bakılınca bu iç içe geçmiş kafaların oluşturuğu çilgin piramitler görülür, bu arabalar kalabalığın ortasında neşe tepeleri oluştururlar. Hiciv yazarları Collé, Panard ve Piron argo tekerlemeleri ile onların aralarına karışır. Halkın üzerine iğrenç sövgüler yağar. Yüküyle devasa görünen bu arabaların zafer kazanmış bir hali vardır. Uğultular önden, kargaşa arkadan gider. O arabalarda bağırrır, haykırır, ulur, mutluluktan iki büklüm olurlar; neşe orada kükrer, alaycı sözler orada alevlenir, sevinç orada sergilenir; iki cılız beygir parıltılar saçan yükseltilmiş şakaları taşır; bunlar Kahkaha'nın zafer arabalarıdır.

Samimi olamayacak kadar hayâsız bir kahkaha. Gerçekten de bu kahkahadan kuşku duyulur. Onun bir görevi vardır. Parislilere karnavalı kanıtlamakla yükümlüdür.

İçinde karanlıkların sezildiği bu ağızı bozuk arabalar filozofu düşündürür. Onların içinde hükümet vardır. Kamu yöneticileriyle kamu malı olmuş kadınlar arasındaki gizemli yakınlık hissedilir.

Üst üste yiğilmiş alçaklılığın genel bir sevinç yaratması, rezilliğin yüzkaralarının üstüne kat kat yiğilmasının halkın gözünü boyaması, hafiyelerin kalabalıklara meydan okuyarak fuhuşa destek vermesi, halkın dört tekerlekli bir araba da üzerindeki paçavralarla uluyan, şarkı söyleyen, herkesin utancını birleştiren bir zaferle el çırpan bir canavarlar sürüsünü seyretmekten zevk alması, kalabalıkların festivalin keyfine varmasının polisin bu yirmi başlı ejderhalar arasında dolaşmasına bağlı olması kuşkusuz üzün vericidir. Ama ne yapmalı? Kurdeleler, çiçeklerle süslü bu çirkef arabaları halkın kahkahalarıyla hor görülür ve bağışlanır. Herkesin

kahkahası evrensel alçalış suçuna iştirak eder. Alçaklığın sınırlarını zorlayan bazı şenlikler halkın yozlaştırarak ayaktakımına dönüştürür. Ve ayaktakımıma da tıranlar gibi soytarılar gerekir. Kralın Roquelaure'u, halkın palyaçosu vardır. Paris büyük, yüce bir şehir olmadığı zamanlarda, büyük, çılgın bir şehirdir. Karnaval siyasetin bir parçasıdır. Paris'in alçaklığın komedilerini seve seve kabullendiğini itiraf edelim. Efendilereinden —efendileri varsa tabii— tek bir talebi vardır: "Balçığı benim için süsle." Roma da böyledi. Neron'u severdi. Neron büyük bir soytarıydı.

Söylediğimiz gibi, düğün korteji bulvarın sağında durmuştu ki maskeli kadın ve erkeklerden oluşan biçimsiz salkımları taşıyan geniş bir fayton da bulvarın solunda durdu. Maskelilerin bulunduğu araba bulvarın diğer yanındaki gelin arabasını fark etmişti.

— Şuraya bak! dedi bir maskeli, bir düğün arabası.

— Sahte bir düğün arabası, diye karşılık verdi bir diğeri. Asıl bizimki düğün arabası.

Düğün arabasına seslenmeyecek kadar uzak oldukçalarından ve zabıta çavuşlarından çekindiklerinden iki maskeli kafasını başka yöne çevirdi. Birkaç saniye sonra arabadaki maskeliler, kalabalığın maskaralık övgüsüyle, yani yuhalamalarla başa çıkmak zorunda kaldılar ve kendi aralarında konuşan iki maskeli de arkadaşlarıyla birlikte halkın ağır sözlerine haller argosunun tüm repertuvarıyla karşılık verdiler. Maskeliler ve kalabalık arasında korkunç bir ağız dalaşı başlamıştı.

Bu arada aynı arabadan iki maskeli daha, biri gür siyah bıyıklı, uzun burunlu, yaşı, İspanyol'a benzeyen bir adam ve diğeri kurt maskesi takmış, sıiska, ~~ağzı~~ bozuk bir genç kız da düğün arabasını fark etmişti, bunun üzerine arkadaşları halka laf yetiştirirken onlar da alçak sesle konuşmaya başladılar.

Sözleri uğultuların içinde kayboluyordu. Yağmur damaları üstü açık arabanın içini ıslatmıştı; şubat rüzgârı sıcak

esmiyordu; açık saçık giyinmiş, ağızı bozuk kız İspanyol'a cevap verirken titriyor, gülüyordu, öksürüyordu.

Aralarında geçen diyalog söyleydi:

— Baksana.

— Ne var babalık?

— Şu moruğu görüyor musun?

— Hangi moruk?

— Orada, tam karşımızdaki düğün arabasında.

— Kolu siyah bir kravatla boynuna sarılmış olan mı?

— Evet.

— Ne olmuş?

— Onu tanıdığımı eminim.

— Bak sen!

— Bu Parisliyi tanımadıysam boynumu kessinler, bu o adam değilse ben de hiçbir şey bilmiyorum.

— Günümüzde Parisliyi Pantinliden ayırmak zor.

— Eğildiğinde gelini görebiliyor musun?

— Hayır.

— Ya damadı?

— O arabada damat yok.

— Hadi canım!

— Tabii diğer moruk damat değilse.

— İyice eğilip gelini görmeye çalış.

— Göremiyorum.

— Olsun, pençesine bir şeyler sarmış o herifi tanıyorum.

— Onu tanışan ne olacak?

— Belli olmaz. Bakarsın...

— Moruklar hiç umurumda değil.

— Onu tanıyorum.

— İstediğin kadar tanı.

— Lanet olsun, onun bu düğünde ne işi var?

— Eee biz de düğün arabasındayız.

— O düğün arabası nereden geliyor?

— Ne bileyim ben.

- Dinle.
 - Ne var?
 - Yapman gereken bir şey var.
 - Neymiş?
 - Arabadan inip şu düğün arabasını izle.
 - Neden?
 - Nereye gittiğini ve kimin düğünü olduğunu öğren.
- Hadi kızım acele et, sen gençsin.
- Arabadan ayrılamam.
 - Neden?
 - Beni kiraladılar.
 - Lanet olsun!
 - Bütün gün polise çalışacağım.
 - Anladım.
 - Arabadan inersem karşıma çıkan ilk polis beni tutuklar.
 - Evet, biliyorum.
 - Bugün hükümet beni satın aldı.
 - Olsun. Şu moruk kafamı kurcalıyor.
 - Moruklar kafanı kurcalıyor. Sen genç kız değilsin ki.
 - En öndeği arabada.
 - Eee?
 - Gelinin arabasında.
 - Ya sonra?
 - Demek ki babası.
 - Benim ne umurumda.
 - Sana gelinin babası olduğunu söylüyorum.
 - Etraf babadan geçilmiyor.
 - Dinle.
 - Ne var?
 - Ben arabadan maskesiz çıkamam. Kimse burada gizlendiğimi bilmiyor. Ama yarın Büyük Perhiz'in başlangıcı olduğundan maske takamam. Yakalanırıım. Saklandığım deliğe dönmem gerek. Ama sen özgürsün.
 - O kadar da değil.

- Yine de benden daha fazla.
- Peki ya sonra?
- Bu düğün arabasının nereye gittiğini öğrenmen gerek.
- Nereye gittiğini mi?
- Evet.
- Zaten biliyorum.
- Nereye gidiyor?
- Cadran Bleu'ye.
- Cadran Bleu o tarafta değil.
- Öyleyse Rapée'ye.
- Ya da başka bir yere.
- Düğün arabaları dilediği yere gitmekte özgür.
- Sorun bu değil. Sana o moruğun katıldığı bu düğünün sahiplerinin kim olduğunu ve nerede oturduklarını öğrenmen gerektiğini söylüyorum.
- Çok komik! Karnaval günü Paris'ten geçen bir düğün arabasını bir hafta sonra bulmak mümkün mü? Samanlıkta iğne aramaya benzer.
- Olsun, denemek gerek. Anladın mı Azelma?

Bulvarın iki yanındaki araba konvoyunun ters yönlerde harekete geçmesiyle maskelilerin arabası düğün arabasını gözden kaybetti.

II

Jean Valjean'ın Kolu Hâlâ Askıda

Düşlerini gerçekleştirmek. Bu kime lütfedilmiştir ki? Bu nın için gökyüzünde seçim yapılması gereklidir; farkında olmasak da hepimiz adayızdır, melekler oy verir. Cosette ve Marius seçimi kazanmışlardır.

Toussaint'in Nicolette'in de yardımıyla giydirdiği Cosette belediyede ve kilisede gözleri kamaştırmıştı.

Beyaz taftadan bir etek üzerine Binche dantelinden bir elbise, işlemeli ince dantel bir duvak, inciden bir kolye, portakal çiçeğinden bir taç takmıştı; üzerindeki her şey beyazdı ve bu beyazlığın içinde ışılıyordu. Bu aydınlığın içinde büyüyen ve biçim değiştiren nefis bir saflıktı. Bir bakire, âdetâ bir tanrıçaya dönüşüyordu.

Marius'ün güzel saçlarına jöleler, güzel kokular sürülmüşti. Sağda solda, kalın buklelerinin altında barikattan yadigar yara izlerinin soluk çizgileri görülmüyordu.

Dimdik başıyla muhteşem görünen ve giysileri Barras döneminin tüm zarif davranışlarıyla uyum içinde olan dede Cosette'e eşlik ediyordu. Kolu askıda olduğu için gelini koluna alamayan Jean Valjean'ın yerine geçmişti.

Siyahlar içindeki Jean Valjean onları gülümseyerek izliyordu.

— Mösyö Fauchevent, diyordu dede, işte güzel bir gün. Kederlerin ve acıların sona ermesini istiyorum. Artık hiçbir yerde üzün olmamalı. Elbette! Neşe ilan ediyorum! Kötülüğün var olma hakkı yok. Bahtsız insanların varlığı göğün mavisi için utanç kaynağıdır. İnsani tüm sefaletlerin başkenti, cehennem, yani lanet olası Tuileries'dir. Ne güzel, ben de tumturaklı sözler söylemeye başladım! Bana gelince, benim siyasi görüşüm yoktur; tüm insanların zengin, yani neşeli olması bana yeter.

Tüm seremonilerden, belediye başkanı ve rahibin önündeki evetlerden, belediye ve kilise defterlerine imzalarını attıktan, yüzüklerini taktıktan, buhurdanlığın dumanında başlarına örtülen beyaz hareli örtünün altında dirseklerini birleştirerek diz çöktükten sonra, herkesin hayran ve imrenen bakışları arasında el ele tutuştular. Ardından baltalı mızrağını yere vuran albay apoletli kilise muhafizini izleyerek, izleyenlerin büyülenmiş bakışları altında kilisenin kapısına yöneldiler. Arabaya binecekleri sırada Cosette olup bitenlere hâlâ inanamıyor; Marius'e, kalabalığa, gökyüzüne bakıyor-

du; âdetâ bir rüyadan uyanmaktan korkar gibiydi. Şaşkın ve endişeli hali onu daha da büyüleyici kıliyordu. Dönüşte aynı arabaya bindiler; Marius Cosette'in yanında, M. Gillenormand ve Jean Valjean da tam karşılarında oturuyordu. Arka plana düşen Gillenormand Teyze ikinci arabadaydı.

— Çocuklarım, diyordu dede, işte aylık otuz bin frank gelirle baron ve barones oldunuz. Ve Cosette Marius'e sıklarak onun kulağını okşayan melekî bir fısıltıyla: "Demek bu doğru. Adım Marius. Madam Sen oldum ben."

Bu iki genç ışıl ışıl parlıyordu. Tüm gençliğin ve tüm sevincin kesiştiği o göz kamaştırıcı noktadaki o eşsiz anı yaşıyorlardı. Jean Prouvaire'in bir misrasını gerçekleştiriyorlardı; yaşlarının toplamı kırk bile etmiyordu. Bu yüce bir evlilikti; bu iki çocuk iki zambaktı. Birbirlerine bakmıyor, birbirlerini hayranlıkla izliyorlardı. Cosette, Marius'ü zaferin ortasında, Marius de Cosette'i sunakta görüyordu. Ve birbirine karışan bu iki kutsiyetin, bu sunağın ve bu zaferin üzerinde Cosette uzaklardaki bir bulutun arkasında, Marius de alevlerin içinde ideali, gerçeği, öpücüğün ve düşün randevusunu, gerdek yastığını görüyordular.

Yaşadıkları tüm istiraplar bir esrime olarak geri dönüyor-
du. Artık okşayışlara ve işiltılara dönüşen kederler, uykusuzluklar, gözyaşları, endişeler, korkular, umutsuzluklar yaklaşan o büyüleyici anı daha çekici hale getiriyorlardı; kederler âdetâ sevinci süsleyen hizmetçilerdi. Açı çekmiş olmak ne güzeldi! Bahtsızlıklar mutluluklarını taçlandırıyordu. Aşklarının uzun süren can çekişmesi bir yüceliğle sonlanıyordu.

Her iki ruhta da, Marius'te şehvetin, Cosette'te utancın ağır bastığı aynı büyülenme vardı. Birbirlerine alçak sesle: "Plumet Sokağı'ndaki küçük bahçemize gideriz," diyorlardı. Cosette'in elbiselerinin kıvrımları Marius'ün bacağının üzerine yayılmıştı.

Böyle bir gün düşle gerçeğin tasvir edilemez bir karışımıdır. Elde edilen şey üzerine varsayımlar üretilir. Henüz tahminler

yürütmek için zaman vardır. O gün, daha öğleyken gece yarısını düşünmek muhteşem bir duygudur. Bu iki yüreğin coşkusu kalabalığa taşıyor ve gelip geçenleri neşelendiriyordu.

Herkes Saint-Antoine Caddesi'ndeki Saint-Paul Kilisesi'nin önünde durup arabanın camından Cosette'in başında titreşen portakal çiçeklerini görmeye çalışıyordu.

Ardından Filles-du-Calvaire Sokağı'ndaki evlerine döndüler. Marius ölmek üzereyken çıkarıldığı merdiveni bu kez Cosette ile birlikte, zafer kazanmış bir edayla, etrafına ışıklar saçarak çıkıyordu. Kapının önünde toplanan ve kendilerine verilen parayı paylaşan yoksullar onlara hayır duaları ediyorlardı. Evin güzel kokular bakımından kiliseden geri kalır yanı yoktu; kiliseye buhur, eve ise gül kokusu hâkimdi. Sonsuzlukta şarkı söyleyen sesleri duyar gibi oluyor, yüreklerinde Tanrı'yı taşıyorlardı. Kader onlara yıldızdan bir tavan gibi görünüyor, başlarının üzerinde doğan güneşin ışığını görüyorlardı. Aniden saat çaldı. Marius Cosette'in çıplak, çekici kollarına ve korsesinin dantelleri arasından hayal meyal seçilen pembeliğe baktı ve Cosette gözlerinin akına kadar kızardı.

Gillenormand ailesinin çok sayıda eski dostu davet edilmişti; herkes Cosette'in etrafına yiğiliyor, ona "Madam Barones" diye hitap ediyorlardı.

Şimdi yüzbaşı olan kuzeni Théodule Gillenormand Chartres'daki garnizonundan Pontmercy'nin düğünü için kalkıp gelmişti. Cosette onu tanımadı.

Kadınlar tarafından daima yakışıklı bulunmaya alışmış yüzbaşı da Cosette'i hatırlamadı.

— O mızraklı süvari hikâyesine inanmamakta ne kadar haklıyım! diyordu M. Gillenormand içinden.

Cosette, Jean Valjean'a hiç bu kadar şefkatle yaklaşmamıştı. Gillenormand Baba'yla uyum içindeydi; dede vecizeler ve özlü sözlerle neşe saçarken, Cosette güzel bir koku gibi aşk ve iyilik yayıyordu. Mutluluk herkesin mutlu olmasını ister.

Jean Valjean'la konuşurken sesini küçük bir kızkenki ses tonu gibi inceliyor, onu gülümsemelerle okşuyordu.

Yemek salonunda bir ziyafet hazırlanmıştı.

Mekânın gündüz gibi aydınlatılması neşeli bir şölenin olmazsa olmaz süsüdür. Mutlu insanlar gölgeyi ve karanlığı, karaltıların ortasında kalmayı kabul etmezler. Gece kabul edilebilir; ama karanlıklar, hayır. Güneş yoksa onu yaratmak gereklidir.

Yemek salonu neşeyle doluydu. Ortada, beyaz ve sık bir masanın üzerinde her biri mumların arasına yerleştirilmiş mavi, mor, kırmızı, yeşil kuşlarla süslü çukur çanaklı bir Venedik avizesi vardı; avizenin etrafında şamdanlar, duvarda üç beş kollu aplikler; aynalar, kristaller, yemek takımları, porselenler, çiniler, çanak çömlek takımları, gümüş takımları neşeyle parıldıyorlardı. Büyük şamdanların arasındaki boşluklara çiçek demetleri yerleştirilmişti, öyle ki ışığın olmadığı yerde çiçek vardı.

Bekleme odasında üç keman ve bir flüt sessizce Haydn'ın eserlerini çalıyordu.

Jean Valjean salonda, bir kanadı üzerine doğru açıldığı için âdetâ kendisini gizleyen bir kapının arkasında oturuyordu. Masaya oturulmadan hemen önce, Cosette bir anda aklına esmiş gibi Jean Valjean'ın yanına geldi, gelinliğini iki eliyle tutarak reverans yaptı ve şefkat dolu muzip bir bakışla:

— Baba, mutlu musunuz? diye sordu.

— Evet, dedi Jean Valjean, mutluyum.

— O zaman gülümseyin.

Jean Valjean gülümsedi.

Kısa bir süre sonra Basque sofranın hazır olduğunu bildirdi.

Cosette'in koluna giren M. Gillenormand'ın ardından gelen konuklar yemek salonuna girip oturma düzenine göre masanın etrafındaki yerlerini aldılar.

Gelinin iki yanında biri M. Gillenormand'a, diğeri M. Fauchelevant'a ayrılmış iki büyük koltuk vardı. M. Gillenormand oturdu. Diğer koltuk boş kaldı.

Gözler "Mösyö Fauchelevant"ı aradı.

Ortalıkta yoktu.

M. Gillenormand Basque'a seslendi.

— Mösyö Fauchelevant'ın nerede olduğunu biliyor musun?

— Mösyö Fauchelevant bana yaralı sağ elinin biraz ağrıdığını ve baron ile baronesin yemeğine katılmayacağını, kendisini bağışlamalarını, yarın sabah geleceğini söyleyerek az önce çıktı.

Bu boş koltuk bir an için düğün yemeğinin sevincini soğutmuştu. Ama M. Fauchelevant olmasa da, M. Gillenormand oradaydı ve dede her ikisi adına da ışıklar saçıyordu. M. Fauchelevant'ın ağrısı varsa erkenden yatmakla iyi yaplığını, ama yarasının ciddi olmadığını söyledi. Bu açıklama yeterliydi. Zaten böyle bir coşku seli içinde karanlık bir noktanın ne önemi vardı? Cosette ve Marius sadece mutluluğun duyumsandığı o bencil ve kutsal anları yaşıyorlardı. Üstelik M. Gillenormand'ın aklına bir şey gelmemiştir.

— Bak sen, demek bu koltuk boş kaldı. Marius buraya otur. O koltuğa teyzenin oturması gerekse de, seni hoş görecek. Bu koltuk senin. Meşru ve hoş bir şey olur. Fortunatus, Fortuna'nın yanında. Marius'ün masadakilerin alkışları eşliğinde Cosette'in yanına, Jean Valjean'a ayrılmış koltuğa oturması Jean Valjean'ın yokluğuyla hüzünlenen Cosette'i yeniden neşelendirdi. Marius orada olduktan sonra Cosette Tanrı'ya bile ihtiyaç duymazdı. Küçük, zarif ayağını saran beyaz satenden ayakkabısını Marius'ün ayağının üzerine koydu. Koltuk dolunca M. Fauchelevant silinip gitti, artık her şey tamamdı. Ve beş dakika sonra, tüm masadan unutuşun coşkusıyla kahkahalar yükseliyordu.

Tatlı servisi yapıılırken M. Gillenormand ayağa kalktı ve doksan beş yaşın verdiği titremeyle dökülmesin diye yarı-

sına kadar doldurulan şarap kadehini genç çiftin sağlığına kaldırdı.

— İkinci vaazdan kurtulamazsınız, diye haykırdı. Sabah rahibi dinlediniz, şimdi sıra dedede. Beni dinleyin; size bir öğüt vereceğim: Birbirinize tapın. Yapmacık yakınlarda bulunmadan doğrudan hedefe gideceğim, mutlu olun. Dünyanın en bilge yaratıkları kumrulardır. Filozoflar neşenizde ölçülu olun derler. Bense neşenizin dizginini bırakın diyorum. Birbirinize delice tutkun olun. Çılgınlıklar yapın. Filozoflar saçmaları. Felsefelerini gırtlaklarına sokmak isterdim. Hayatta güzel kokunun, gül goncasının, öten bülbüllerin, yeşil yaprakların, şafağın fazlası olur mu hiç? Fazla sevmek diye bir şey olabilir mi? Birbirinden hoşlanmanın fazlası olur mu? Estelle dikkat et, fazla güzelsin! Nemorin dikkat et, fazla yakışıklısun! Zırvalık! İnsanın büyülenmesinin, sevilmesinin, kendinden geçmesinin fazlası olur mu? Yaşamanın fazlası olur mu? Mutluluğun fazlası olur mu? Neşenizde ölçülu olun. Hadi canım! Kahrolsun filozoflar! Bilgelik neşedir. Neşelenin, neşelenelim. İyi olduğumuz için mi mutluyuz? Yoksa mutlu olduğumuz için mi iyiyiz? Sancy elmasının adının Sansi olmasının nedeni Harlay de Sancy'ye ait olması mı, yoksa yüz altı karat çekmesi mi?²³ Bu konuda hiçbir fikrim yok; hayat böyle sorunlarla dolu; önemli olan Sancy'ye ve mutluluğa sahip olmaktır. Hır çıkarmadan mutlu olalım. Güneşe körükörüne itaat edelim. Güneş nedir? Aşktır. Aşktan söz eden kadından söz eder. Evet! İşte kadın her şeye kadir bir güçtür. Şu laf ebesi Marius'e şu küçük tiran Cosette'in kölesi olup olmadığını sorun. Hem de kendi isteğiyle, alçak! Kadın! Robespierre bile ona karşı koyamaz, kadın hüküm sürer. Ben sadece bu krallığın kralcısıyım. Âdem nedir? Havva'nın krallığı. Havva'nın 89'u yoktur. Üzerinde zambak armasının bulunduğu kraliyet asası vardı, üzerinde dünya arması bulunan imparatorluk asası var-

²³ Cent six (yüz altı) Fransızcadada “san si” diye okunur. (ç.n.)

di, Charlemagne'ın demirden asası vardı, Büyük Louis'nin altından asası vardı, devrim onları saman çöpü gibi büktü; bitti, kırıldı, yere serildi, artık asa yok; bir de tefarik otu kokan şu işlemeli mendile karşı devrim yapsanıza! Ne halt edeceğinizi görmek isterdim. Bir deneyin. Neden bu kadar sağlam? Çünkü zarif kumaştan yapılmıştır. Ah! Demek siz XIX. yüzyılsınız? Peki ya sonra? Biz de XVIII. yüzyıldık! Ve sizin gibi ahmaktık. Seyahat hastalığına kolera, Auvergne dansına *cachucha*²⁴ diyorsunuz, bazı isimleri değiştirdiniz diye büyük şeyler değiştirdiğinizi sanmayın. Aslında kadınları hep sevmeli. Size bu kuralın dışına çıkmamanızı öğütlüyorum. Evet aşk, kadın, öpücüük, işte dışına çıkmamanızı öğütlediğim çember bu ve bana gelince o çemberin içine geri dönmeyi isterdim. Uçurumun zarif varlığının, okyanusun Célimène'i olan Venüs yıldızının, altındaki her şeyi yataştrarak, dalgalara bir kadın gibi bakarak sonsuzluktaki doğusunuinizde kim gördü? Okyanus hırçın bir Alceste'tir. Ama hormurdanması boşunadır, Venüs belirince gülümsemişi gereklidir. O kaba yaratık boyun eğer. Hepimiz böyleyizdir. Öfke, kasırga, yıldırımlar, köpüren azgin dalgalar. Bir kadın sahneye girer, bir yıldız doğar, hepsi sönüp gider! Marius altı ay önce barikatta çarpışıyordu; bugünse evleniyor. İyi oldu. Evet Marius, evet Cosette, haklısınız. Birbiriniz için cüretle var olun, öpüşüp koklaşın, sizin yaptıklarınızı yapmadığımız için bizi öfkeden kudurtun, birbirinize tapın, gagalarınıza yeryüzündeki tüm mutluluk tutamlarını alın ve yaşam boyu sürecek bir yuva yapın. Sevmek, sevilmek gençseniz ne güzel bir mucizedir! Tüm bunları siz yarattınız sanmayın. Ben de düşledim, düşündüm, iç çektim, benim de ay ışığı gibi parlayan bir ruhum var. Aşk altı bin yaşında bir çocuktur. Aşk uzun beyaz bir sakal bırakmaya layiktir. Mathusal, Cupid'in yanında çocuk kalır. Altmış asırdan beri erkek ile kadın hayatın güclüklerinden birbirlerini severek

²⁴ XIX. yüzyıl İspanyol dansı. (ç.n.)

sıyrılırlar. Kurnaz şeytan erkekten nefret etmeye başlayınca, ondan daha kurnaz olan erkek, kadını sevdi. Böylece kendine şeytanın yaptığı kötülükten fazla iyilik yapmış oldu. Bu ince hesap dünya cennetinin varoluşundan beri mevcut. Dostlarım, bu keşif eskidir, ama hiç eskimemiştir. Ondan yararlanın. Philemon ve Baukis'e dönüşmeden önce Dafni ile Khloe olun. Öyle yapın ki bir aradayken hiçbir eksığınız kalmasın; Cosette Marius'ün güneşi, Marius Cosette'in evreni olsun. Cosette güzel havalar kocanızın gülümsemesi olsun; Marius yağmur karınızın gözyaşları olsun ve evinizin üzerine asla yağmur yağmasın. Piyangoda aşkıınızı kutsayacak şekilde en iyi numarayı çekiniz, büyük ikramiyeyi kazandınız, onu iyi saklayın, çarçur etmeyin, birbirinizi hayranlıkla sevin, gerisini boş verin. Bu dediğime kulak verin. Bunu sağduyu söylüyor. Sağduyu asla yalan söylemez. Birbinizin dini haline gelin. Tanrı'ya tapınmanın en mükemmel yolu bir kadını sevmektir. Seni seviyorum! İşte benim dua kitabım. Seven kişi dinine bağlıdır. IV. Henri'nin sövgüsü açgözlülükle ayyaşlığın arasına kutsallığı yerleştirir. *Ventre-saint-gris!*²⁵ Ben bu sövgünün dinini kabul etmem. Orada kadın unutmuştur. IV. Henri'nin bu sövgüsü beni şaşırtıyor. Dostlarım, yaşasın kadın! Söylediklerine göre ben yaşlıymışım, kendimi ne kadar genç hissettiğimi bilseler şaşırırlardı. Hâlâ gayda dinlemek için ormana gitmek isterim. Güzel ve mutlu olmayı başarıran bu çocuklar başımı döndürüyor. Biri istese onunla evlenirdim. Tanrı'nın bizi birbirimize tapınmak, cıvildamak, güzelleşmek, güvercin, horoz olmak, sabahтан akşamaya kadar aşkçı gagalamak, güzel karımızda hayranlıkla kendimizi izlemek, gururlu, muzaffer olmak, yiyp içmek dışında başka bir amaç için yaratmış olduğunu düşünmek imkânsızdır; yaşamın amacı budur. Hoşunuza gitsin ya da gitmesin, bizler gençken böyle düşünüyorduk. Ah! Yüce Tanrım! O dönemde ne çekici, ne sevimli genç kadınlar var-

25 Ayyaş ermişin göbeği anlamında bir deyiş. (ç.n.)

di! Ben de çok çapkinlik yaptım. Bu yüzden birbirinizi sevin. Çiftler birbirlerini sevmeseydi “İlkbahar ne işe yarar?” diye sorardım herhalde ve bana gelince, Tanrı’dan bize verdiği tüm güzellikleri geri almasını ve çiçekleri, kuşları ve güzel kızları çıkardığı kutuya geri koymasını dilerim. Çocuklarım, bu yaşlı adamın hayır duasını kabul edin.

Akşam canlı, neşeli, keyifli geçti. Dedenin sevinci tüm şölene damgasını vurdu ve herkes kendisini bu yüzyıllık içtenliğe kaptırdı. Az dans edildi, çok gülündü; kendi halinde, coşkulu bir düğün oldu. Oraya eski çağların yaşlı bir adamı davet edilebilirdi. Ama Gillenormand Baba tüm benliğiyle o yaşlı adamı temsil ediyordu.

Uğultuların ardından sessizlik çöktü.

Yeni evliler ortadan kayboldular.

Gece yarısından biraz sonra Gillenormand’ın evi bir tapınağa dönüştü.

Burada duruyoruz. Gerdek gecelerinin kapısında bir melek gülümseyerek, bir parmağını dudaklarına götürüp bekler.

Ruh hayranlıkla aşkın kutsandığı o mabete girer.

Bu tapınakların üzerinde ışıltılar olmalıdır. İcerdikleri sevinç bir parıltı halinde duvarlardan dışarı kaçip karanlıklarını belli belirsiz aydınlatıyor kesin. Bu kutsal ve kaçınılmaz şenliğin sonsuzluğa semavi bir ışıltı göndermemesi imkânsızdır. Aşk, erkek ile kadının, içinde birlikte eridikleri potadır. İki ruhun bir bütüne dönüşmesi karanlıklarını duygulandırmalıdır. Âşık rahiptir; büyülenmiş bakire ürker. Bu sevincin bir yanı Tanrı'ya ulaşır. Gerçek bir evliliğin yanı aşkın olduğu yerde her yanı hayaller kaplar. Bir gerdek yatağı karanlıkların içinde bir şafak kösesidir. İnsanın gözü semavi âlemin ürkütücü ve sevimli suretlerini görebilseydi, muhtemelen gecenin şekillerinin, meçhul kanatlarının, görünmezin mavi yolcularının bir yığın kasvetli baş suretinde ışıklar, mutluluklar saçan evin

üzerine eğilip, birbirlerine biraz ürkmiş bakireyi gösterdiklerine ve insanı mutluluğun onların kutsal yüzlerine yansığına tanık olacaktı. O ulvi anda gözleri şehvetle kamaşan ve kendilerini yalnız sanan çiftler etraflarını dinleselerdi, odalarında görünmeyen kanatların çırptığını duyacaklardı. Mükemmel mutluluk meleklerin desteğini gerektirir. O küçük, karanlık yatağın tavanında tüm gökyüzü vardır. Aşkla kutsallaşan iki dudak yaratmak için birbirlerine yaklaştıklarında, bu tasvir edilemez öpücüğün üzerinde, yıldızların gizemli enginliğinde bir ürperme olmaması mümkün değildir.

Bunlar gerçek mutluluklardır. Bunlar dışında başka bir sevinç yoktur. Aşk orada yegâne esrimedir. Geri kalan her şey ağlar.

Sevmek ya da sevilmek yeterlidir. Gerisini sormayın. Yaşının karanlık kıvrımlarında bulunacak başka bir inci yoktur. Sevmek tamamlanmaktadır.

III

Vazgeçilmez

Jean Valjean nereye kaybolmuştu?

Cosette'in nazik ısrarı karşısında gülümstedikten hemen sonra kimseye fark ettirmeden ayağa kalkan Jean Valjean bekleme salonuna geçmişti. Burası sekiz ay önce torunuńu çamura, kana, toza bulanmış bir halde dedeye getirdiği salondu. Eski duvar doğraması yapraklar ve çiçeklerle süslenmişti; müzisyenler Marius'ün yattığı kanepede oturuyorlardı. Siyah bir ceket, kısa bir pantolon, beyaz çorap ve beyaz eldiven giymiş olan Basque servis edilecek tabakların etrafına gülden taçlar yerleştiriyordu. Ona boynuna asılı duran kolunu göstererek yokluğunun nedenini açıklamakla görevlendiren Jean Valjean dışarı çıkmıştı.

Yemek salonunun pencereleri caddeye bakıyordu. Birkaç dakika boyunca ışıltılar saçan bu pencerelerin altında hiç kimde damadan duran Jean Valjean ziyafetin kendisine kadar ulaşan gürültüsünü dinliyor, dedenin yüksek ve heybetli sesini, kemanları, tabakların, çatalların şıklığını, kahkahaları duyuyor ve tüm bu neşeli uğultuların arasında Cosette'in yumuşak, sevinçli sesini ayırt ediyordu.

L'Homme-Armé Sokağı'na gitmek için Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan ayrıldı.

Eve dönerken Saint-Louis Sokağı'na sapıp, oradan Culture-Sainte-Catherine ve Blancs-Manteaux sokaklarından geçti; bu yol biraz uzundu, ama üç aydır Cosette ile Filles-du-Calvaire Sokağı'ndan l'Homme-Armé Sokağı'na dönerken Vieille-du-Temple Caddesi'nin yiğintilerinden ve çamurundan uzak durmak için bu güzergâhi kullanmaya alışmışlardı.

Cosette'in defalarca geçmiş olduğu bu yol diğerlerini dışlıyordu.

Jean Valjean eve dönmüştü. Mumunu yakıp yukarı çıktı. Ev bomboştu. Toussaint bile yoktu. Jean Valjean'ın adımları odalarda her zamankinden daha çok gürültü çıkarıyordu. Tüm dolaplar açılmıştı. Cosette'in odasına süzüldü. Yatağın üzerinde çarşaf yoktu. Kılıfsız, dantelsiz keten yastık artık kimsenin uyumayacağı şiltenin ayak ucundaki katlanmış battaniyelerin üzerine konmuştu. Cosette'in kadınsı tüm küçük objeleri götürülmüş, geriye mobilyalar ve dört duvar kalmıştı. Hazırlanmış ve birini beklermiş gibi görünen tek yatak Jean Valjean'ındı.

Duvarlara bakan Jean Valjean birkaç dolap kapısını kapadıktan sonra bir odadan diğerine gidip gelmeye başladı.

Sonunda kendi odasına girip mumu masanın üzerine koydu.

Kolunun bağını çıkarmıştı ve sağ elini hiç acı çekmemiş gibi kullanıyordu.

Yatağına yaklaştığında, gözleri tesadüfen ya da özellikle yanından hiç ayırmadığı ve Cosette'in kıskanarak *vazgeçilmmez* dediği küçük valize takıldı. L'Homme-Armé Sokağı'na geldikleri 4 Haziran günü, onu yatağının başucundaki konsolun üzerine koymuştu. Âdetâ heyecanlanarak konsola uzandı, cebinden bir anahtar çıkarıp valizi açtı.

İçinden yavaş yavaş Cosette'in on yıl önce Montfermeil'den ayrılırken giymiş olduğu küçük siyah elbiseyi, siyah atkıyı, ayakları çok küçük olduğu için Cosette'in bugün bile giyebileceği kaba, sağlam ayakkabıları, kalın pazen gömleğini, yün eteğini, cepli önlüğünü, yün çoraplarını teker teker çıkarmaya başladı. Hâlâ küçük bir bacağın izlerini zarif bir şekilde taşıyan bu çoraplar Jean Valjean'ın avcuna sığıyordu. Tüm giysilerin rengi siyahtı. Bunları Cosette için Montfermeil'e o getirmiştir. Elbiseleri valizden çıkarıp yatağın üzerine koyarken düşüncelere dalıyor, hatırlıyordu. Kıştı, bir aralık günü paçavralar içinde yarı çıplak titriyordu, zavallı, küçük, kırmızı ayakları tahta pabuçların içindeydi. Jean Valjean bu paçavraları çıkartıp ona yas elbiselerini giydirmiştir. Mezarındaki annesi onu özellikle de sıcak tutan yas giysileri içinde gördüğüne mutlu olmuştu. Cosette ile birlikte yürüdükleri Montfermeil Ormanı'nı, soğuk havayı, yapraksız ağaçları, kuşsuz ormanları, güneşsiz gökyüzünü düşünüyordu; her şeye rağmen çok sevimliydi. Küçük giysileri yatağın üzerine dizdi, atkıyı eteğin, çorabı ayakkabıların, gömleği elbiselerin yanına koyup hepsine tek tek baktı. Boyu ancak şu kadarcıktı, kollarında bebeği vardı, altın parasını bu önlüğün cebine koymuştu, gülüyordu, el ele yürüyorlardı, Cosette'in dünyada ondan başka kimse yoktu.

O anda o saygın beyaz baş yatağa düştü; o yaşlı, çilekes yerek parçalandı; yüzü Cosette'in giysilerine âdetâ gömülüdü; o sırada biri sahanlıktan geçiyor olsaydı, içler açısı hiç kırıkları duyabilirdi.

IV

Immortale Jecur²⁶

Birçok evresine daha önceden tanık olduğumuz o eski, korkunç iç çatışma yeniden başladı.

Yakup melekle ancak bir gece mücadele etti. Ne yazık ki Jean Valjean'ın karanlıklarda vicdanıyla göğüs göğüse geldiğini ve kendine karşı çılgınca bir mücadeleye girdiğini defalarca gördük!

İnanılmaz bir çatışma! Bazı anlarda insanın ayağı kayar, bazı anlardaysa ayağının altındaki zemin kaybolur. İyiliğe tutkuyla bağlı olan bu vicdan onu kaç kez köşeye sıkıştırıp canından bezdirmişti! Acımasız gerçeklik onu kaç kez iki büklüm etmişti! Piskoposun, ona yönelttiği o karşı konulmaz ışık hiçbir şey görmek istemediği anlarda kaç kere gözlerini kamaştırmıştı! Çatışmada kaç kez ayağa dikilip kayalıklara tutunmuş, sırtını yanılsamalara dayayıp toz toprak içinde süruklenirken ya vicdanını yere sermiş ya da onun tarafından alt edilmişti! Kararsızlığın pençesinde bencilliğin ağır bastığı hain bir akıl yürütmeden sonra öfkeli vicdanının “Demek çelme takıyorsun! Sefil!” diye bağırdığını kaç kez duymuştu! Boyun eğmeyen vicdanı görevin gerçekliği karşısında kaç kez titreyerek inlemişti! Tanrı'ya direniş. Ecel terleri. İçinde, kanadığını sadece kendisinin hissettiği ne çok gizli yara vardı! İçler acısı varlığı ne çok darbe almıştı! Kaç kere yaralanmış, kanlar içinde kalmış, aydınlamış, yüreği umutsuzlukla, ruhu dinginlikle dolu bir halde ayağa kalkmış ve mağlup olsa da galip geldiğini hissetmişti! Ve vicdanı onu mengene gibi sıkıp parçaladıktan sonra, üzerinde ayakta durup ona ürkütücü, parıltılı ve sakin bakışlarla: “Hadi, şimdi huzur içinde çek git!” demişti.

Ama ne yazık ki bu kasvetli mücadeleden her çıkışında iç karartıcı bir huzurla karşı karşıya kalmıştı.

Yine de o gece Jean Valjean bunun gireceği son mücadele olduğunu hissediyordu.

Ortada çok önemli bir mesele vardı.

İnsanın önünde doğrusal bir çizgide ilerlemeyen kaderin çıkmazları, dolambaçlı yolları, karanlık dönemeçleri, birçok yola ayrılan endişe verici kavşakları vardı. Jean Valjean şu anda bu dönemeçlerin en tehlikelisinde mola vermişti.

Gözlerinin önünde iyiliğin ve kötüluğun tam olarak keştiği o karanlık nokta vardı. Bu kez de, daha önceki karar anlarında olduğu gibi önünde biri çekici, diğeri ürkütücü olmak üzere iki yol açılıyordu. Hangisine girmeliydi?

Gözlerimizi karanlığa sabitlediğimizde her zaman fark ettiğimiz o gizemli işaret parmağı ürkütücü yolu tavsiye ediyordu.

Jean Valjean bir kez daha o korkunç liman ve o güleç tuzak arasında bir tercih yapmak zorundaydı.

Demek bir ruhun iyileşebileceği ama kader için aynı şeyin geçerli olmadığı doğruydu. Kaderin tedavi edilememesi dehşet vericiydi!

Jean Valjean, Cosette ve Marius'ün mutlulukları karşısında nasıl bir tavır sergileyecekti? Kendisinin istediği, kendisinin yarattığı bu mutluluğu yüreğine kendi saplamıştı ve şu anda göğsünden çıkarttığı kanlı hançerin üzerinde kendi isminin baş harflerinin yazdığını gören bir bıçak üreticisinin duygularını hissediyordu.

Cosette'in Marius'ü vardı, Marius, Cosette'e sahip olmuştu. Her şeyleri, hatta servetleri bile vardı. Ve bu durumu kendi elleriyle hazırlamıştı.

Ama artık gerçekleşmiş olan bu mutluluk karşısında ne yapacaktı? Bu mutluluğa kendi de dâhil olacak mıydı? Onu kendisinin yarattığını hissettirecek miydi? Kuşkusuz Cosette bir başkasına aitti; ama kendisi Cosette'ten yaptığı iyiliklerin karşılığını bekleyecek miydi? Şimdiye kadar olduğu gibi, ara sıra fark edilen ama saygı duyulan bir baba olarak mı kala-

caktı? Cosette'in evine huzur içinde girebilecek miydi? Tek bir söz bile etmeden geçmişini bu geleceğe taşıyacak mıydı? O ışılıtlı yuvaya, o belirsiz kimliğiyle sanki hakkı varmış gibi girip oturacak mıydı? O masumların ellerini gülümseyerek ellerinin arasına alacak mıydı? Gillenormand evinin o dingin şömineşinin kenarlarına, yasanın alçaltan gölgesini peşinden sürükleyen ayaklarını yaslayabilecek miydi? Cosette ve Marius'le talihini birleştirecek miydi? Kendi alnındaki karanlığı ve onları alınlardaki sis bulutunu daha da yoğunlaştıracak mıydı? Felaketini onların mutluluklarına ekleyecek miydi? Susmaya devam edecek miydi? Özette, o mutlu varlıkların yanında kaderin kasvetli dilsizi rolünü oynamayı sürdürerek miydi?

Bazı sorunlar korkunç çiplaklıklarıyla karşımızda belirdiğinde onlarla başa çıkabilmek için kaderin lanetli oyunlarına ve bu türden rastlantılara alışık olmak gereklidir. İyi ya da kötü, bu acımasız soru işaretinin ardındadır. Sfenks: "Ne yapacaksın?" diye sorar.

Jean Valjean böyle sınamalara alışkıtı. Sfenkse dik dik baktı.

Bu acımasız sorunu her yönüyle inceledi.

Cosette, o sevimli varlık bu kazazedenin saliydi. Ne yapmalıydı? Ona sıkıca tutunmak mı? Yoksa bırakıp gitmek mi?

Ona sıkıca tutunsa, felaketten kurtulur, yeniden güneşe doğru yükselir, tuzlu suyun giysilerinden ve saçlarından akmasına izin verir, yaşamaya devam ederdi.

Onu bırakacak mıydı?

O zaman onu okyanusun derinlikleri bekliyordu.

Böylece düşünceleriyle tartışıyor, daha doğrusu çarşışıyor, öfkeyle kâh iradesine, kâh inançlarına saldırıyordu.

Ağlayabilmek Jean Valjean'a iyi gelmiş, belki de ruhunu aydınlatmıştı. Yine de ilk başlarda çok zorlandı. İçinde, bir zamanlar kendisini Arras'a sürükleยeyenden daha korkunç bir fırtına patladı. Geçmiş bugünün karşısına dikiliyor, olayları karşılaştırıyor, hıckırıklara boğuluyordu. Gözyaş-

larının bendi açıldığında umutsuzluğa kapılan Jean Valjean iki büklüm oldu.

Kararını verdiği hissediyordu.

Ne yazık ki bencilliğimiz ve sorumluluğumuz arasında ki bu korkunç mücadelede, sarsılmaz idealimiz karşısında, afallamış ve boyun eğmekten öfkelenmiş bir halde mevzimi zi koruyarak, olası bir kaçış ve çıkış yolu arayarak geri çekildiğimizde, arkamızda bir duvarın sert ve kasvetli direnişiyle karşılaşırız!

Kutsal gölgenin engel oluşturduğunu görmek!

Görünmezin acımasızlığı, ne büyük bir saplantı!

Demek insan, vicdanı karşısında her zaman sorumludur.

Karar ver Brutus; karar ver Cato. Vicdan Tanrı olduğu için dipsizdir. Bu kuyuya yaşamın tüm emeği, servetler, zenginlikler, başarılar, özgürlükler, vatan sevgisi, refahlar, huzurlar, sevinçler atılır. “Daha fazla! daha fazla! Her şeyi boşaltın! Testiyi devir!” İnsan sonunda oraya yüreğini de atmak zorunda kalır.

Eski cehennemlerin pusları arasında bir yerde bunun gibi bir fiçı vardır.

İnsan sonunda her şeyi reddederek bağışlanmaz mı? Tükenmek bilmeyenin bir hakkı olabilir mi? Uçsuz bucaksız zincirler insan gücünün üzerinde değil midir? Sisyphos ve Jean Valjean “Bu kadar yeter!” deseler onları kim suçlayabilir?

Maddenin boyun eğisi sürtünmeyle sınırlıdır; ruhun boyun eğisinin sınırı var mıdır? Sürekli devinim imkânsızsa, sürekli özveri zorunlu mudur?

İlk adım hiçbir şeydir, zor olan sonuncusudur. Champmathieu davasının Cosette'in evliliğinin ve beraberinde getireceklerinin yanında ne önemi vardı? Kürek altına girmek, hiçliğe girmenin yanında nedir ki?

Ey aşağı inen ilk basamak, ne kasvetlisin! Ey ikinci basamak, ne kadar karanlıksın!

Bu kez geri dönmemek mümkün müydü?

Bir dava uğruna ölmek yıpratıcı bir yücelme, kutsayan bir işkencedir. İlk başta, kabul edilip kızgın demirden tahta oturular, alna kızgın demirden taç takılır, kızgın demirden dünya armalı asa kabullenilir, ama geriye alevden pelerini giymek kalır, ama sefil insan teninin başkaldırığı, işkenceye pes ettiği bir an yok mudur?

Jean Valjean sonunda bezginliğin sükünetine kavuştu.

Düşündü, ışığın ve karanlığın terazisinde kefelerini peş peşe tarttı.

Bu iki göz kamaştırıcı çocuğa kürek mahkûmiyetini dayatmak ya da çözümsüz yok oluşunun ilk adımını atmak. Biri Cosette'in, diğeri kendisinin özverisiydi.

Hangi karara vardi?

Kaderin karşı konulmaz sorgusuna karşı yüreğindeki nihai yanıt neydi? Hangi kapıyı açmaya karar verdi? Hayatının hangi yanını kapatmaya, mahkûm etmeye karar verdi? Etrafını çevreleyen dik kayalıklardan hangisini seçti? Hangi sonuca vardi? Hangi uçurumların kenarında başını olumlu bir ifadeyle salladı?

Baş döndürücü düşleri bütün gece sürdü. Gün doğana dek yatağının üzerinde iki büklüm olmuş, kaderin devasa gücü önünde secde etmiş, belki de parçalanıp gitmiş, yumruklarını sıkmış, kollarını başı üzerine yere fırlatılacak biri gibi iki yana açmış bir halde hiç kimildamadan bekledi. Buz gibi bir kiş gecesinde, on iki saat boyunca başını kaldırmadan ve tek bir söz bile etmeden öylece kalakaldi. Düşünceleri kâh bir ejderha gibi yererde yuvarlanan, kâh bir kartal gibi göklerde uçuşan bir ceset gibiydi. Böyle hiç kimildamadığını görenler onun olduğunu sanabilirlerdi; aniden tüm bedeni titredi ve Cosette'in giysilerini öpmeye başladı; Jean Valjean'ın ölmemiğini anladılar.

Kim? Jean Valjean odada yalnız olduğuna göre bunu kim gördü?

Karanlıklardakiler.

Yedinci Kitap Kutsal Çanaktan Son Yudum

I

Cehennemin Yedinci Halkası Göğün Sekizinci Katı

Düğünlerin ertesi günü sakin geçer. Mutlu çiftlerin baş başa kalmalarına, hatta biraz geç kalkmalarına saygı gösterilir. Kutlama ziyaretleri geç başlar. 17 Şubat günü, saat öğleyi biraz geçerken koltuğunun altındaki toz bezleri ve fırçalarla bekleme salonunu temizlemekle meşgul Basque kapının hafifçe vurulduğunu duydu. Böyle bir güne saygı duyulduğu için kapının çingırağı çalınmamıştı. Basque karşısında M. Fauchelevent'i buldu. Onu dün gecenin neşesiyle savaş alanına dönmüş olan salona aldı.

- Mösyö, biraz geç kalktık, dedi Basque.
- Ev sahibi kalktı mı? diye sordu Jean Valjean.
- Mösyönün kolu nasıl? diye karşılık verdi Basque.
- İyi. Ev sahibi kalktı mı?
- Hangisi? Eskisi mi yoksa yeni mi?
- Mösyö Pontmercy.
- Mösyö Baron mu? dedi Basque doğrularak.

Baronluk özellikle hizmetçiler için önemlidir. Kendilerini bir şey sanırlar; bir filozofun unvandan sıçrayan çamur

dediği bu durum onların gururlarını okşar. Sırası gelmişken söyleyelim ki kanıtladığı üzere aktif bir cumhuriyetçi olan Marius artık istemese de barondu. Evde bu unvan konusunda küçük bir devrim gerçekleşmişti. Artık M. Gillenormand, Marius'ün uzak durmaya çalıştığı bu unvana sahip çıkıyordu. Ama Albay Pontmercy vasiyetinde şöyle yazmıştı: *Oğlum unvanımı taşıyacaktır.* Üstelik içinde kadınsılığın tomurcuklanmaya başladığı Cosette barones olarak anılma-ya bayılıyordu.

— Mösyö Baron? diye tekrarladı Basque. Ona M. Fauchelevant'ın geldiğini söyleyeceğim.

— Hayır. Ona benim geldiğimi söylemeyin. Birinin onunla özel bir şey konuşmak istediğini bildirin ve adımı söylemeyin.

— Öyle mi? dedi Basque.

— Ona bir sürpriz yapmak istiyorum.

— Öyle mi? diye tekrarladı bu ikinci “öyle mi”yle ilkini açıklamış gibi.

Ve gitti.

Jean Valjean yalnız kaldı. Salon söylediğimiz gibi darmadağındı. Kulak verilse neredeyse düğün gecesinin uğultusu belli belirsiz duyulacaktı. Parkenin üzerinde saçlardan ve taçlardan düşmüş türlü türlü çiçek vardı. Diplerine kadar yanmış mumlar avizelerin kristallerine balmumundan birer sarkıt ekliyorlardı. Hiçbir mobilya eski yerinde değildi. Köşelerde, birbirlerine yaklaştırılarak halka oluşturmuş üç dört koltuk sohbete devam ediyormuş gibi görünüyordu. Hâlâ gülümseyen salonda bir şenlik sonunun zarafeti vardı. Mutlu bir akşam geçirmiştir. Karmakarışık bu iskemlelerin üzerinde, solan şu çiçeklerin arasında, sönen bu ışıkların altında neşeli şeyler düşünülmüştü. Avizenin yerini güneş almıştı ve salona sevinçle doluyordu.

Birkaç dakika geçti. Basque'in bıraktığı yerde hiç kimildamadan duran Jean Valjean çok solgundu. Gözleri cukura

kaçmıştı, uykusuzluktan öyle çökmüşlerdi ki âdetâ yuvalarına gömülmüşlerdi. Siyah takım elbiselerinde uykusuz bir geceden kalma kırışıklar vardı. Dirsekleri kumaşa sürtünen çarşafın tüyleriyle beyazlaşmıştı. Jean Valjean ayaklarına, güneşin parkenin üzerine çizdiği pencere gölgesine bakıyordu.

Kapının açıldığını duydu ve başını kaldırdı.

Marius dimdik başı, gülümseyen dudakları, garip bir ışltının yansığı yüzü, parlak alnı, zafer kazanmışa benzeyen gözleriyle içeri girdi. O da gece uyumamıştı.

— Baba, demek siz geldiniz! diye haykırdı Jean Valjean'ı fark edince; o ahmak Basque bana gizli saklı bir şeyler söyledi! Ama çok erken geldiniz. Saat daha on iki buçuk. Cosette uyuyor.

Marius'ün M. Fauchelevent'a baba demesi olağanüstü bir mutluluğun dışa vurumuzydu. Bilindiği gibi aralarında hep sarp bayırlar, soğukluklar, çatışmalar, kırılması ya da eritilmesi gereken buzlar olmuştu. Marius bayırı alçaltacak, buzları eritecek, M. Fauchelevent'i Cosette gibi babası olarak görecek ölçüde kendinden geçmişti.

Yüreğinden sevincin o ilahi doruk noktasına özgü sözler taşarken devam etti:

— Sizi gördüğümé ne kadar sevindim! Dün akşam yokluğunuzu nasıl da hissettik! Günaydın baba. Eliniz nasıl? Daha iyi değil mi?

Kendi kendine verdiği cevapla tatmin olmuş bir halde ekledi:

— İkimiz sizden çok söz ettik. Cosette sizi çok seviyor! Burada odanız olduğunu unutmayın. L'Homme-Armé Sokağı'nda oturmanızı kesinlikle istemiyoruz. Bir ucunda parmaklık olan, içine zar zor girilen, insanın içini üşüten öylesine kasvetli, çirkin bir sokakta nasıl oturabiliyordunuz? Buraya yerleşeceksiniz. Hem de bugün. Yoksa Cosette başınızın etini yer. Sizi uyarayım, hepimizi parmağının ucunda oynatmak istiyor. Odanızı gördünüz, bizimkinin yanında,

bahçelere bakıyor; sürgüsü tamir edildi, yatak dâhil her şey hazır, siz gelin yeter. Cosette yatağınızın yanına Utrecht kadifesinden eski, geniş bir koltuk yerleştirdip ona “Babama kollarını uzat,” dedi. Her ilkbahar pencerenizin karşısındaki akasyalara bir bülbül gelir. İki ay sonra orada olacak. Onun yuvası solunuzda, bizimkiyse sağınızda olacak. Geceleri o civildayacak, gündüzleri Cosette konuşacak. Odanız güneşe bakıyor. Cosette kitaplarınızı, Kaptan Cook'un yolculuklarını, bir de o Vancouver ile ilgili olanı hepsini düzenleyecek, tüm ihtiyaçlarınızı karşılayacak. Sanırım çok önem verdığınız bir valiz var, onun için bir şeref köşesi hazırladım. Dedemin kalbini fethettiniz, sizinle çok iyi anlaşılıyor. Birlikte yaşayacağız. Whist oynamayı biliyor musunuz? Biliyorsanız dedem çok sevinir. Adliyede olduğum günler Cosette'i gezintiye siz çıkaracaksınız, eskiden Luxembourg Bahçesi'nde yaptığınız gibi koluna gireceksiniz. Tam anlamıyla mutlu olmaya karar verdik. Baba, siz de bu mutluluğumuza ortak olacaksınız. Bugün bizimle yemek yiyecek misiniz?

— Mösyo, dedi Jean Valjean, size söylemem gereken bir şey var. Ben eski bir kürek mahkûmuyum.

Algılanabilir tiz seslerin sınırı zihin gibi kulakları da aşabilir. M. Fauchelevent'in ağızından çıkan ve Marius'ün kulaklarına giren o “Ben eski bir kürek mahkûmuyum,” sözleri duymayan sınırlarını aşıyordu. Marius duymadı. Kendisine bir şeyler söylendiğini sandı, ama ne söylediğini bilmiyordu. Afalladı.

O zaman konuştuğu adamın ürkütücü görünüşünü fark etti. Coşkuyla konuştuğu sırada bu yüzün korkunç solgunluğunu görememişti.

Jean Valjean sağ kolunu boynuna bağlayan bezi çözüp elindeki sargıyı çıkardı ve başparmağını Marius'e gösterdi:

— Elimde hiçbir şey yok.

Marius parmağa baktı.

— Elime hiçbir şey olmadı, diye ekledi Jean Valjean.

Gerçekten de elinde hiçbir yara izi yoktu.

Jean Valjean devam etti:

— Evliliğiniz sırasında ortalarda görünmemem daha uygun düşerdi. Ben de elimden geldiğince ortalıkta görünmedim. Bu yarayı bir hata yapmamak, evlilik sözleşmelerini geçersiz kılmamak, imza atmamak için uydurdum.

Marius geveledi:

— Bu ne anlama geliyor?

— Kürek mahkumu olduğum anlamına geliyor.

— Aklımı kaçırırmama neden olacaksınız! diye bağırdı ürken Marius.

— Mösyö Pontmercy, dedi Jean Valjean, hırsızlık suçundan on dokuz sene kürek cezası yattım. Ardından suçu tekrarladığım için ömür boyu küreğe mahkûm oldum. Şu anda bir kaçağım.

Gerçeğin önünde gerilemek, doğrulara direnmek, olan bitenleri reddetmek için boşuna çabalayan Marius sonunda söylenenlere inanmak zorunda kaldı. Anlamaya başladı ve böyle durumlarda her zaman olduğu gibi anlatılanlardan daha fazlasını anladı. İçinde çakan iğrenç bir şimşeğin etkisiyle ürperdi; aklına gelen bir düşünceyle titredi. Gelecekte kendi adına şekilsiz bir kaderin belirdiğini hayal meyal gördü.

— Her şeyi anlatın, her şeyi anlatın! diye bağırdı. Siz Cosette'in babasınız!

Ve tasvir edilemez bir dehşete kapılarak iki adım geriledi.

Jean Valjean'ın heybetli bir ifadeyle kaldığı başı âdetâ tavana yükseltmiş gibi göründü.

— Her ne kadar bizim yeminimiz adalet karşısında geçerli olmasa da, bana inanmalısınız mösyö...

Burada bir ara verdi, ardından mezardan çıkışmış gibi görünen ve üst perdeden bir sesle hecelerin üzerine basa basa ekledi:

— ... Bana inanacaksınız. Tanrı adına, ben Cosette'in babası değilim! Mösyö Baron Pontmercy, ben Faverolleslü

bir köylüyüm. Hayatımı ağaç budayarak kazanırdım. Adım Fauchelevant değil Jean Valjean. Cosette ile hiçbir akrabalık bağım yok. İçiniz rahat olsun.

Marius yeniden geveledi:

— Bunu kim kanıtlayabilir?

— Ben. Çünkü ben söylüyorum.

Marius kasvetli ve sakin görünen bu adama baktı. Böyle bir sukunetle yalan söylüyor olamazdı. Buz gibi görünen içtendir. Bu mezardan soğukluğunda gerçeğin izleri hissediliyordu.

— Size inanıyorum, dedi Marius.

Jean Valjean bu sözü kabul eder gibi başını öne eğip devam etti:

— Cosette için ben kimim? Yoldan geçen sıradan bir yolcu. On yıl önce varlığından haberim bile yoktu. Onu sevdigim doğru. Yaşlanmaya başlayan biri gördüğü küçük bir çocuğu sever. İnsan yaşlandığında kendini tüm küçük çocukların dedesi gibi hisseder. Sanırım göğsümde yüreğe benzer bir şey taşıdığını kabul edersiniz. Öksüzdü. Bana ihtiyacı vardı. İşte bu yüzden onu sevmeye başladım. Çocuklar benim gibi de olsa önlerine çıkan ilk kişinin himayesine girebilecek kadar gücsüzdürler. Cosette'e karşı bu görevi yerine getirdim. Böyle sıradan bir şeyin gerçekten de iyi bir davranış olarak nitelenebileceğine inanmıyorum; ama iyi bir davranış olsa da varsayıñ ki öyle davranışım. Bu hafifletici sebebi unutmayın. Bugün Cosette hayatından çıkıyor; yollarımız ayrılıyor. Bundan böyle onun için bir hiçim. O artık Madam Pontmercy. Kaderi değişti. Cosette bu değişimden kazançlı çıktı. Artık her şey yolunda. Bana henüz sözünü etmediğiniz ama aklınızdan geçeceğini tahmin ettiğim altı yüz bin franka gelince, o bir emanettir. Bu emanet elime nasıl geçti? Ne önemi var? Emaneti teslim ediyorum. Bana bu konuda başka bir şey sormayın. Gerçek ismimi söyleyerek emaneti geri veriyorum. Bu da beni ilgilendirir. Benim kim olduğumu bilmenizi önemsiyorum.

Ve Jean Valjean, Marius'ün yüzüne baktı.

Marius karmakarışık, tutarsız duygular içindeydi. Kader bazen öyle eser ki ruhumuzu dalgalandırır.

Hepimiz içimizdeki her şeyin dört bir yana dağıldığı o şaşkınlık anlarını yaşamışızdır; aklımıza ilk geleni söyleziz, bunlar her zaman tam olarak söylemek istediklerimizi ifade etmeyebilir. İnsanın yüksek alkollü bir şarabin sarhoşluğuna kapılmış gibi kendini tutamayarak verdiği tepkiler vardır. Marius'ün ortaya çıkan bu yeni durum karşısındaki şaşkınlığı bu adama âdetâ bu itirafa öfkeli olduğunu belli eden sözler etmesine yol açacak kadar büyüktü.

— Ama bütün bunları bana neden anlatıyorsunuz? diye haykırdı. Sizi buna kim zorluyor? Sırrınızı kendinize saklayabilirdiniz. Kimse sizi ihbar etmedi, izinizi sürmedi, köşeye sıkıştırmadı. Böyle bir açıklamayı böylesine rahat bir şekilde yapabilmenizin bir nedeni olmalı. Söleyin. İşin içinde başka bir iş olmalı. Neden böyle bir itirafta bulundunuz?

— Neden böyle bir itirafta bulundum? diye karşılık verdi Marius'ten çok kendi kendine konuşmuş gibi boğuk ve alçak bir sesle. Gerçekten de bir kürek mahkûmunun “Ben bir kürek mahkûmuyum,” demesinin gerekçesi ne olabilir? Evet, bunun garip bir nedeni var. Bakın, işin bahtsız tarafı şu, yüreğimde bir ip var, onunla bağlıyım. Bu ipler özellikle yaş ilerledikçe sağlamlaşır. Etraftaki tüm yaşam çözülse de onlar dayanır. Bu ipi koparıp, düğümü çözüp ya da kesip uzaklara gidebilseydim, kurtulmuştum; sadece gitmem yeterdi; Bouloy Sokağı'nda yolcu arabaları var; siz mutlusunuz, ben gidiyorum. O ipi koparmayı denedim, iyice çektiğim ama dayandı, kopmadı, onu koparmak için yüreğimi de yerinden sökmem gerekti. Bunun üzerine “Başka bir yerde yaşayamam, kalmam gerek,” dedim. Evet, haklısınız, ben ahmağın biriyim, sizin dedığınız gibi bir yaşam sürdürübileğim. Bana evinizde bir oda veriyorsunuz, Madam Pontmercy beni çok seviyor, o koltuğa “Kollarını babama uzat,” diyor, babanız

yanında olmadan başka bir şey istemiyor, benimle iyi anlaşıyor, hep birlikte yaşayacağız, birlikte yemek yiyeceğiz, Cosette, bağışlayın, alışkanlık işte, Madam Pontmercy kolumna girecek, aynı çatının altında, aynı masanın, aynı ateşin etrafında olacağız, kışın aynı köşede toplanacağız, yazın birlikte gezintiye çıkacağız. Tüm bunlar sevinçtir, mutluluktur. Bir aile olarak yaşayacağız!

Bu son sözlerin ardından yüzünü vahşi bir ifade kaplayan Jean Valjean kollarını kavuşturup ayağının altındaki zemine bir uçurum kazmak istermiş gibi baktı ve sesi aniden yükseldi:

— Aile olarak yaşayacağız! Hayır. Ben sizinki de dâhil olmak üzere hiçbir aileye mensup değilim. Ben insanlardan uzak bir adamım. İnsanların yaşadıkları evlerde ben bir fazlalığım. Aileler olabilir, ama benim ailem yok. Bahtsızım, dışlanmışım. Annemin, babamın varlığından bile şüphe ediyorum. Bu çocuğu evlendirdiğim gün her şey bitti, onun sevdiği adamlı ve iyi yürekli bir ihtiyarla birlikte mutlu olduğunu, iki meleğin neşeye aynı evde yaşadıklarını gördüğümde kendi kendime “İçeri girme,” dedim. Doğru, yalan söyleyip hepini aldatabilir, M. Fauchelevent olarak kabalırdım. Onun için olsa yalan söyleyebilirdim; ama kendi adıma bunu yapamam. Doğru, susmam yeterdi, her şey aynı şekilde sürüp giderdi. Beni kimliğini itiraf etmeye kimin zorladığını sordunuz, garip bir şey: vicdanım. Suskun kalmak daha kolay olurdu. Bütün gece kendimi buna ikna etmeye çabaladım; size günah çıkarıyorum ve size söylediklerim olağanüstü şeyler, hakkınız var, evet, geceyi kendimi haklı çıkarmak için gerekçeler bulmakla geçirdim, çok haklı gerekçeler de buldum, elimden geleni yaptım. Ama iki şeyi başaramadım: Yüreğime yerleşmiş, perçinlenmiş ipi koparamadım ve yalnızken benimle alçak sesle konuşan birini susturamadım. İşte bu yüzden, bu sabah size her şeyi itiraf etmeye geldim. Her şeyi ya da neredeyse her şeyi. Sadece beni ilgilendiren

şeyleri anlatmamın bir anlamı yok; onları kendime saklıyorum. Önemli olanı siz biliyorsunuz. Böylece sırrımı alıp size getirdim. Ve gözlerinizin önünde sırrımı açtım. Alınması kolay bir karar değildi. Tüm gece kendimle çatıştım. Bu durum Champmathieu davasına benzemiyordu, adımı saklayarak kimseye kötülük etmiş olmazdım, Fauchelevant ismi yaptığım bir iyilik karşısında bana bizzat Fauchelevant adında biri tarafından verilmişti, bu ismi koruyabilir, bana sunduğunuz odada canımı hiç sıkmadan mutlu olabilirdim ve siz Cosette ile birlikteyken, ben de onunla aynı evi paylaşmanın keyfini çıkarabilirdim. Herkes kendince mutlu olurdu. Mösyö Fauchelevant olarak devam etsem herkes huzur bulurdu. Evet, ruhum dışında. Etrafım neşeye dolu olsa da, ruhumun derinlikleri karanlıkta kalacaktı. Mutlu olmak yetmez, h Linden memnun olmak da gerek. Size bunları anlatmasam, Mösyö Fauchelevant olarak kalacak, gerçek yüzümü gizleyecekti, sizin mutluluğunuzun karşısına bir muammayı, sizin neşenizin karşısına karanlıklarını yerlestirecek, hiç umursamadan evinize kürek mahkûmiyetini sokacak, masaniza kim olduğumu bilseniz beni kovacağınız düşüncesiyle oturacak, kim olduğumu bilseler “Ne korkunç!” diyecek hizmetçilerin işlerimi görmelerine izin verecek, dirseğimle size dokunacak, hakkım olmadan elinizi sıkacaktım! Evinizdeki saygı onurlu beyaz saçlar ve utanç verici beyaz saçlar arasında paylaşılacaktı; tüm yüreklerin derinliklerinin birbirlerine açıldığı en içtenlikli anlarınızda, dedeniz, siz ikiniz ve ben bir araya geldiğimizde, orada bir yabancı olacaktı! Sizin yaşamınızı korkunç kuyumun kapağının açılmasına sürekli dikkat ederek paylaşacaktım. Böylece bir ölü olarak siz yaşayanların arasına katılacaktım. Cosette’i ömür boyu kendime mahkûm edecektim. Siz, Cosette ve ben başlarımızda yeşil bereyi taşıyacaktık! Bu içınızı ürpertmiyor mu? İnsanların sadece en zavallısı olmakla kalmayıp en alçağı olacaktım. Ve bu suçu her gün işleyecektim! Ve bu yalanı her gün söyle-

yecektim! Ve o gece karanlığını her gün yüzümde taşıyacaktım! Ve her gün üzerime çöken lanetin bir parçasını size, sevdiklerime, çocuklara, masumlara dağıtacaktım! Susmak önemsiz mi? Suskunluğu korumak kolay mı? Hayır, kolay değil. Yalan söyleyen bir sessizlik vardır. Ve yalanımı, düzenbazlığını, degersizliğini, alçaklığımı, ihanetimi, suçumu damla damla içecek, tüketerek, yeniden içecek, gece yarısı sona erdirip sabah yeniden başlayacaktım ve iyi sabahlar, iyi akşamlar temennilerim yalandan ibaret olacaktı ve bu şekilde uyuyacak, ekmeğimi yiyecek, Cosette'in yüzüne bakacak, meleğin gülümsemesine bir lanetlinin gülümsemesiyle karşılık verecek, iğrenç bir hilebaza dönüşecektim! Hangi amaçla? Mutlu olmak için! Benim mutlu olmaya hakkım var mı? Ben yaşamın dışına itilmiş biriyim mösyö.

Jean Valjean sustu. Marius dinliyordu. Düşüncelerin ve endişelerin böyle sıralandığı sırada lafa girilmez. Jean Valjean sesini yeniden alçalttı, ama bu boğuk değil, kasvetli bir ses tonuydu.

— Bunları size neden anlattığımı soruyorsunuz? İhbar edilmediğimi, izimin sürülmemiğini, köşeye sıkıştırılmadığımı söylüyorsunuz. Evet, ihbar edildim! İzime düşüldü! Köşeye sıkıştırıldım! Kim tarafından? Kendim. Özgürliğe giden yolu tikayan benim, sürüklüyorum, kendimi itiyorum, duruyorum, kendimi yargılıyorum ve insan kendini ele geçirdiğinde sıkıcı kavrar.

Ve kendi ceketini ensesinden tuttu ve kendini Marius'e doğru sürüklerken:

— Bu yumruğu görüyorsunuz, dedi. Bu yakayı bir daha asla bırakmamak üzere yakaladığını anlamıyor musunuz? Evet, başka bir yumruk daha var, o da vicdan! Kişi mutlu olmak istiyorsa mösyö, sorumluluklarını asla anlamamalıdır; çünkü onları anladığında bir daha asla karşı koyamaz. Âdet onları anladığınız için sizi cezalandırır; ama hayır, aslında sizi ödüllendirir; çünkü sizi kendinizi Tanrı'nın ya-

nında hissettiğiniz bir cehenneme atar. İnsan ancak yüreğini parçaladığında vicdanen huzurlu olur.

Ve dokunaklı bir vurguya ekledi:

— Mösyö Pontmercy, söylediğlerim makul görünmese de ben onurlu bir insanım. Sizin gözünüzde alçalırken, kendi gözümde büyüyorum. Aynı şey bir kere daha başıma geldi, ama bu kadar acı verici değildi, bunun yanında hiç kahırıdı. Evet, ben onurlu bir insanım. Hatamdan dolayı bana saygı duysaydınız onurlu bir insan olamazdım, şimdi beni hor gördüğünze göre onurlu bir insanım. Kaderimde sadece beni alçaltan, iç huzurumu bozan çalınmış bir saygınlık var ve kendime saygı duymam için aşağılanmam gereklidir. O zaman kendimi iyi hissediyorum. Vicdanına itaat eden bir kürek mahkûmuyum. Bunun nadir rastlanan bir durum olduğunu biliyorum. Ama ne yapmam bekliyorsunuz ki? Bu böyle. Kendime sözler verdim, onları tutuyorum. Bizi bağlayan rastlantılar, bizi sorumluluklarımıza sürükleyen tescüfler vardır. Mösyö Pontmercy, gördüğünüz gibi, hayatım boyunca çok felaketler yaşadım.

Bir kez daha susan Jean Valjean sözler ağzında buruk bir tat bırakmışçasına tükürügüñü zorla yuttuktan sonra devam etti:

— İnsanın başına böyle bir felaket gelmişse, itiraf etmeden onu başkalarıyla paylaşmaya hakkı yoktur, vebasını onlara bulaştırmaya hakkı yoktur, fark ettirmeden onları kendi uçurumuna sürüklemeye hakkı yoktur, kırmızı kazağını üzerlerine geçirmeye hakkı yoktur, kendi sefaletini başkalarının mutluluğuna katmaya hakkı yoktur. Kişinin sağılıklı insanlara görünmez iltihaplı yarasıyla yaklaşması iğrençtir. Fauchelevant bana ismini boşuna ödünç verdi, o ismi kullanmaya hakkım yok; o adını bana verse de ben almadım. Bir isim, bir kimliktir. Mösyö gördüğünüz gibi, köylü olsam da, biraz düşündüm, biraz okudum, kendimi kolayca ifade edebiliyorum. Olan bitenin farkındayım. Kendi kendimi

eğittim. Bir adı alıp onun altına gizlenmek onursuzluktur. Alfabenin harfleri tipki bir para kesesi, bir saat gibi çalınabilir. Ete kemiğe bürünmüş sahte bir imza olmak, canlı bir maymuncuk olmak, kilitleri açarak dürüst insanların evlerine girmek, gözlerinin içine bakamamak, her zaman yalan söylemek zorunda kalmak, alçaklaşmak, hayır! Hayır! Hayır! Açı çekmeyi, yüreğimin kanamasını, ağlamayı, tırnaklarımla derimi koparmayı, gecelerimi endişeyle kıvranaarak geçirmeyi, yüreğimi ve ruhumu kemirmeyi tercih ederim. İşte sizin söylediğiniz gibi tüm bunları böylesine kolayca anlatabilmemin nedeni bu.

Güçlükle nefes alıp sözlerine devam etti:

— Eskiden yaşamak için bir ekmek çalmıştım, şimdi yaşamak için bir ismi çalamam.

— Yaşamak için mi? diye araya girdi Marius. Yaşamak için bu isme ihtiyacınız yok mu?

— Evet, anlıyorum, diye karşılık verdi Jean Valjean başını birkaç kez indirip kaldırarak.

Bir sessizlik oldu. İkisi de kendi düşüncelerinin uçuruma gömülmüş bir halde susmuştu. Bir masanın kenarındaki iskemleye oturan Marius ağını kıvrılmış parmaklarından birine yaslamişti. Salonda gidip gelen Jean Valjean bir aynanın önünde hiç kimildamadan durdu. Ardından kendi kendine cevap veriyormuş gibi görmeden baktığı aynaya doğru:

— Şimdi içimin rahatladığını hissediyorum, dedi.

Yeniden salonun bir ucundan diğerine gidip gelmeye başladı. Arkasını döndüğünde Marius'ün kendine baktığını fark etti. Bunun üzerine ona tasvir edilemez bir ses tonuyla:

— Bacağımı biraz sürüyorum. Şimdi bunun nedenini anlıyorsunuz.

Ardından ekledi:

— Ve şimdi mösyö, şunu bir düşünsenize: Hiçbir şey söylemeden M. Fauchelevant olarak kaldım, evinize taşındım, sizden biri oldum, odama yerlestonum, sahah kahval-

tiya terliklerimle geliyorum, akşamları üçümüz gösterilere gidiyoruz, Madam Pontmercy'yi Tuileries'ye ve Place-Royale'e götürüyorum, hep birlikteyiz, beni kendiniz gibi sanıyorsunuz ve bir gün hep birlikte sohbet edip gülerken, aniden bir sesin şu ismi haykırdığını duyuyorsunuz: Jean Valjean! Ve polisin o ürkütücü eli karanlıklardan çıkip maskemi düşürüyor!

Yeniden sustu; Marius ürpererek ayağa kalkmıştı. Jean Valjean devam etti:

— Ne dersiniz?

Marius'ün sessizliği bu soruyu yanıtlıyordu.

Jean Valjean devam etti:

— Suskun kalmamakta haklı olduğumu görüyorsunuz.

Mutlu olun, gökyüzüne, güneşe üçün, meleğin meleği olun ve bununla yetinin, lanetli bir sefilin bağına taş basıp sorumluluğunu yerine getirmesine aldırit etmeyin; karşınızda bir sefil var mösyö.

Ağır ağır Jean Valjean'ın yanına gelen Marius elini uzattı.

Ama Jean Valjean elini uzatmayınca, elini zorla tuttu, Jean Valjean sesini çıkarmadı; Marius âdetâ mermerden bir eli sıkıyordu.

— Dedemin dostları var, dedi Marius; sizi affetmelerini sağlayabilirim.

— Faydası olmaz, diye karşılık verdi Jean Valjean. Beni öldürdüler, bu yeterli. Ölülerin izi sürülmmez. Huzur içinde çürümeye terk edilirler. Ölmek, affedilmekle aynı şey.

Ve Marius'ün bırakmadığı elini geri çekerek olağanüstü bir vakarla ekledi:

— Zaten görevimi yapıyorum, işte dostuma başvuruyorum; sadece vicdanımın beni affetmesine ihtiyacım var.

O sırada salonun diğer ucundaki kapı hafif aralandı; Cosette'in başı belirdi. Sadece güzel yüzü görülebiliyordu, saçları muhteşem bir şekilde darmadağınıktı, gözkapakları hâlâ şıkındı. Başını yuvasından çıkarılan bir kuş gibi önce

kocasına, sonra Jean Valjean'a baktı, onlara güлerek seslen-
diğinde yüzünde âdet bir gülün gülümsemesi vardı:

— Bahse girerim ki siyaset konuşuyorsunuz. Ne saçma,
benim yanımda olacağınız yerde!

Jean Valjean titredi.

— Cosette, diye geveledi Marius... Ve sustu. İkisi de ken-
dilerini suçlu gibi hissediyorlardı.

İşiltılar saçan Cosette onlara bakmaya devam ediyordu.
Gözlerinde cennetten sızan görüntüler vardı.

— Sizi suçüstü yakaladım, dedi Cosette. Kapının arasın-
dan babamın “Vicdan...”, “Sorumluğunu yerine getirmek”
gibi sözler ettiğini duydum. Siyaset hakkında konuşmanızı
istemiyorum. Yarından itibaren siyaset konuşmak yok. Bu
hiç de hoş değil.

— Yanlıyıyorsun Cosette, dedi Marius. İş konuşuyoruz.
Senin altı yüz bin frankını en iyi nasıl değerlendirebilecegi-
mizden konuşuyorduk...

— Hepsi bu değil, diye araya girdi Cosette. Geliyorum.
Beni yanınızda görmek istiyor musunuz?

Ve kararlı bir şekilde eşigi geçti, salona girdi. Kolları bol,
her yanı kıvrımlarla kaplı, boynundan ayak bileklerine inen
beyaz bir sabahlık giymişti. Eski gotik tablolarda tasvir edi-
len altın göklerde, melek taşımaya yarayan sevimli çuvallar
vardır.

Büyük bir aynada kendine baktıktan sonra tasvir edile-
mez bir coşku patlamasıyla haykırdı:

— Bir zamanlar bir kral ve kraliçe varmış. Ah! Ne kadar
mutluyum!

Bunları söylediğinden sonra Marius ve Jean Valjean'a doğ-
ru bir reverans yaptı.

— İşte, dedi, sizin yanınızda bir koltuğa oturacağım,
yarım saat içinde yemek hazır olacak, istedığınızı konuşun,
erkeklerin konuşmaları gerektiğini bilirim, sözünüze hiç ka-
rışmayacağım.

Marius koluna girip sevgi dolu bir ifadeyle:

— İş konuşuyoruz, dedi.

— Bu arada, diye karşılık verdi Cosette, pencereni açtı. Gimde bahçeye bir yığın küçük soytarının girdiğini gördüm. Ama serçelerden bahsediyorum, maskeli soytarılardan değil. Bugün Büyük Perhiz'in ilk günü, ama kuşların umurunda değil.

— Sana iş konuştugumuzu söylüyorum, hadi küçük Cosette'ım, bizi biraz yalnız bırak. Rakamlardan söz ediyoruz. Canın sıkılacak.

— Bu sabah çok sık bir fular takmışsin Marius. Çok zarif görünüyorsunuz mösyö. Hayır, canım sıkılmayacak.

— İnan ki sıkılacak.

— Hayır. Siz burada olduğunuzda göre canım sıkılmacak. Anlamadan dinleyeceğim. Sevilen sesler duyulduğunda söyledikleri sözleri anlamaya gerek kalmaz. Burada hep birlikte olmak, tek istedigim bu. Haydi bakalım sizinle kalıyorum!

— Sevgili Cosette'ım, bu imkânsız!

— İmkânsız mı?

— Evet.

— Tamam o zaman, dedi Cosette. Size yeni haberler getirmiştüm. Dedenin hâlâ uyuduğunu, teyzenizin ayine gittiğini, Fauchelevent babamın odasının şominesinin yakıldığını, Nicolette'in baca temizleyicisini çağırduğunu, Nicolette'in kekemeliğiyle alay ettiği Tossaint'le tartıştığını söyleyecektim. Tamam o zaman, bunlardan haberdar olamayacaksınız. Demek imkânsız, öyle mi? Benim de sıram gelecek mösyö, ben de gün gelecek "İmkânsız," diyeceğim. Bakalım kim zararlı çıkacak? Küçük Marius'üm, sana yalvarırım, bırak sizinle kalayım.

— Sana yemin ederim ki yalnız konuşmamız lazım.

— Yani ben yabancı mıyım?

Cosette ağzını hiç açmayan Jean Valjean'a döndü:

— Babacığım, önce beni öpmenizi istiyorum. Benden yana olacağınızı neden hiç sesinizi çıkarmıyorsunuz? Evliliğimin iyi gitmediğini görüyorsunuz. Kocam bana çok kötü davranışlıyor. Hadi, beni hemen öpün.

Jean Valjean yaklaştı.

Cosette Marius'e döndü.

— Size surat asıyorum.

Ardından alnını Jean Valjean'a uzattı.

Jean Valjean ona doğru bir adım attı.

Cosette geriledi.

— Baba, çok solgun görünüyorsunuz. Kolunuz mu ağrıyor?

— İyileşti, dedi Jean Valjean.

— İyi uyuyamadınız mı?

— Hayır.

— Kederli misiniz?

— Hayır.

— Beni öpün. Sağlığınız yerindeyse, iyi uyudunuzsa, keyfiniz yerindeyse, sizi azarlamayacağım.

Ve yeniden alnını uzattı.

Jean Valjean semavi bir yansımının yayıldığı bu alnı öptü.

— Gülmüşeyin.

Jean Valjean bir hayalet gibi gülümşedi.

— Şimdi beni kocama karşı savunun.

— Cosette! dedi Marius.

— Baba ona kızın, ona burada kalmam gerektiğini söyleyin. Benim yanımda da konuşabilirsınız. Demek benim ahmak olduğumu sanıyorsunuz. Sanki konuştuğunuz çok önemli! Parayı bankaya yatırmak ne büyük bir iş. Erkekler bir hiç uğruna gizemli tavırlar takınırlar. Kalmak istiyorum. Bu sabah çok güzelim. Marius bana baksana.

Hayran olunası bir omuz silkmeye ve nadir rastlanan bir somurtmayla Marius'e baktı. İlkisinin arasında âdetâ

bir şimşek çakmıştı. Orada başka birinin olması önemli değildi:

— Seni seviyorum! dedi Marius.

— Sana tayıyorum! dedi Cosette.

Ve karşı konulmaz bir şekilde birbirlerinin kollarına atıldılar.

— Şimdi, dedi sabahlığını düzeltten Cosette zafer kazanmış gibi dudak bükerek, burada kalıyorum.

— Hayır, diye yanıtladı Marius yalvaran bir ses tonuyla. Bitirmemiz gereken bir konuşma var.

— Yine mi hayır?

Marius sesini ciddileştirdi:

— Seni temin ederim ki burada kalman mümkün değil.

— Ah! Demek erkeksi bir ses tonuyla konuşuyorsunuz.

Tamam gidiyorum. Baba, siz de bana hiç destek olmadınız. Kocam, babam, sizler tiransınız. Bunu dedeye söyleyeceğim. Buraya dönüp ısrar edeceğini sanıyorsanız yanlıyorsunuz. Ben gururluyum. Şimdi ben sizin çağrımanızı bekleyeceğim. Ben olmayınca canınızın sıkıldığını göreceksiniz. Oldu, gidiyorum.

Ve dışarı çıktı.

İki saniye sonra kapının yeniden açılmasıyla, pembe yüzü bir defa daha kapının kanatları arasında belirdi:

— Size çok kızgınım, diye bağırdı.

Kapı yeniden kapanınca salona karanlık çöktü.

Sanki yolunu şaşırın bir güneş ışığı aniden gecenin ortasından geçmişti.

Marius kapının iyice kapanıp kapanmadığını kontrol etti.

— Zavallı Cosette, diye mırıldandı, bunu öğrenince...

Bu sözler üzerine tüm bedeni titreyen Jean Valjean şaşkınlık bakışlarını Marius'e sabitledi.

— Cosette! Evet bu doğru, bunları Cosette'e anlatabacsınız. Bakın, bunu hiç düşünmemiştim. İnsan bir şeyle müca-

dele ederken başkasıyla uğraşacak gücü bulamıyor. Mösyö size yalvarırım, bana inandığınız en kutsal değer üzerine söz verin, bunları ona söylemeyin. Sizin bilmeniz yeterli değil mi? Bunları hiç kimsenin zoru olmadan tüm dünyaya anlatabilirdim. Ama o, neyin ne olduğunu bilmiyor, bu onu çok ürkütecek. Bir forsa! Ona anlatmak zorunda kalıp, benim kürek mahkumu olduğumu söylemeniz gerekecek. Bir gün onların zincire bağlanmış halde geçiklerini görmüştü. Aman Tanrım!

Bir koltuğa yiğilip yüzünü ellerinin arasına sakladı. Duyulmasa da omuzlarının sarsılmamasından ağladığı anlaşılıyordu. Sessiz, korkunç gözyaşları.

Hıckırıklar insanın soluğunu keser. Titremeye başladı, gözyaşlarıyla sırlısklam yüzünü Marius'ten saklamadan sırtını koltuğa yasladı ve kollarını iki yana bıraktı; Marius onun âdetâ dipsiz bir uçurumdan gelen alçak bir sesle mırıldandığını duydu: "Ah! Keşke ölseydim!"

— İçiniz rahat olsun, dedi Marius, sırrınızı kendime saklayacağım.

Belki de yeterince duygulanmamıştı, ama bir saatten beri beklenmedik korkunç bir gerçekle karşı karşıya kalmış, giderek M. Fauchevent'in bir forsa dönüştüğünü görmüş, bu kasvetli gerçeğe yavaş yavaş alışmış ve konuşmanın doğal gidişatında bu adamlı kendisi arasındaki mesafeyi fark etmiş olan Marius ekledi:

— Size onurlu bir davranışla verdığınız emanetten söz etmemem mümkün değil. Bu, dürüstlüğünüzün göstergesi. Size bir ödül verilmesi uygun düşecek. Rakamı siz belirleyin ve bunu yaparken yüksek bir meblağ olmasından çekinmeyin.

— Teşekkür ederim mösyö, dedi Jean Valjean yumuşak bir ses tonuyla.

Bir an düşüncelere daldı, gayriihtiyari başparmağını işaretparmağına dokunduruyordu, ardından sesini yükseltti:

— Neredeyse her şeyi hallettik. Geriye tek bir şey kaldı...

— Nedir? dedi Marius.

Derin bir tereddüte kapılmış gibi görünen Jean Valjean, hiç sesini çıkarmadan, soluk bile almadan bekledikten sonra konuşmaktan çok bir şeyler geveledi:

— Şimdi her şeyi bildiğinize göre, evin reisi olarak artık Cosette'i görmemem gerektiğini mi düşünüyorsunuz?

— Sanırım böylesi daha iyi olur, dedi Marius soğuk bir ifadeyle.

— Onu artık hiç görmeyeceğim, dedi Jean Valjean.

Ve kapıya yöneldi.

Tokmağını çevirdiği kapayı kendisinin geçebileceği şekilde aralayan Jean Valjean bir an hiç kımıldamadı, ardından kapayı kapatıp Marius'e döndü.

Şimdi yüzü daha da solgunlaşmıştı. Gözlerinde yaş yerine hüzünlü bir alev vardı. Sesi yeniden beklenmedik bir şekilde sakinleşti:

— Bakın mösyö, isterseniz onu görmeye gelirim. Sizi temin ederim ki bunu çok istiyorum. Cosette'e önem vermemeydim, size itirafta bulunmayıp çeker giderdim; ama Cosette'e yakın olmak ve onu görmeye devam etmek için size her şeyi dürüstçe açıkladım. Söylemek istediğimi anlıyorsunuz, değil mi? Anlaşılması güç bir şey değil. Dokuz yıldır benim yanımda. Önce bulvardaki o virane evde, sonra manastırda, nihayet Luxembourg Bahçesi'nin yakınında yaşadık. Onu ilk kez orada gördünüz. Mavi şapkasını hatırlarsınız. Invalides Mahallesi'nde, Plumet Sokağı'nda, bahçesi parmaklıklı bir evde oturduk. Ben arka avludaki evden onun piyano çalışmasını duyardım. İşte hayatım böyle geçti. Dokuz yılı aşkın bir süreden beri birbirimizden asla ayrılmadık. Onun babası gibiydim, o da benim çocuğumdu. Beni anlıyor musunuz bilmiyorum Mösyö Pontmercy, ama şimdi çekip gitmek, onu bir daha görememek, onunla bir daha konuşamamak, onu yok saymak çok güç olacak. Sizin için bir sakıncası yoksa ara sıra Cosette'i görmeye gelirim. Çok sık gelmem. Uzun

süre kalmam. Zemin kattaki küçük salona gelmemi söyleşiniz. Hizmetçilerin kullandığı arka kapıdan girerim, ama bu belki kuşkuyla karşılanır. Sanırım ana kapıdan girmem daha iyi olur. Mösöy gerçekten de Cosette'i sizin belirleyeceğiniz aralıklarla bir süre daha görmek isterim. Beni kendi yerinize koyun. Bundan başka tesellim yok. Üstelik temkinli olmak gerek. Buraya bir daha hiç gelmemem garip karşılanabilir. Örneğin, akşamları hava kararırken gelirim.

— Her akşam gelebilirsiniz, dedi Marius, Cosette sizi bekleyecek.

— Mösöy siz iyi birisiniz, dedi Jean Valjean.

Marius Jean Valjean'ı selamladı, mutluluk umutsuzluğa kapıya kadar eşlik etti ve ayrıldılar.

II

Bir İtirafın İçerdeği Belirsizlikler

Marius altüst olmuştu.

Cosette'in yanında gördüğü adama bir türlü yakınlık duymamasının nedeni artık açıklığa kavuşmuştu. İçgündüleri onu bu adamda esrarengiz bir şeyler olduğuna dair uyarmıştı. Bu gizem utançların en iğrençi olan kürek mahkûmiyetiydi. Mösöy Fauchevent, gerçekte forsa Jean Valjean'dı.

Mutluluğunun ortasında aniden böyle bir itirafla karşılaşmak kumru yuvasında bir akrebin gezindiğini fark etmeye benziyordu.

Marius ve Cosette'in mutluluğu artık bu ilişkiye mi mahkûmdu? Bu bir emrivaki miydi? Bu adamın eve kabul edilmesi evliliklerinin bir parçası mıydı? Başka çare yok muydu?

Marius aynı zamanda bir kürek mahkûmuyla mı evlenmişti?

İnsan ışıkla ve neşeyle taçlanmış olsa da, hayatının o en muhteşem günlerinin, mutlu aşkın tadını çıkarsa da, böyle sarsıntılar huşuya kendinden geçmiş bir başmeleği, muzaffer bir yarı tanrıyı bile titretirdi.

Bu türden ani değişimlerde hep olduğu gibi, Marius de kendine hatalı davranışın davranışmadığını sordu. Bir şeyleri kestirememiş miydi? Temkinli davranışmamış mıydi? Farkında olmadan safça mı hareket etmişti? Belki de biraz. Cosette'le evlenmesiyle sonuçlanan bu aşk macerasına gözü kapalı mı atılmıştı? Kabul ediyordu –işte hayat bizi, kendimizle ilgili peş peşe yaptığımız böyle tespitlerle azar azar daha iyi olmaya sevk eder–, tabiatının boş ve hayalci yanunu da, çoğu insanda bulunan yaradılıştan gelen ve tutku ile kederin kriz anlarında ruh değişimlerinin hararetiyle kabaran ve insanı, geriye sise gömülmüş bir bilinçten başka bir şey bırakmayacağı kadar ele geçiren o dahili bulutun varlığını kabul ediyordu. Marius'ün kişiliğinin bu temel özelliğine daha önce birçok kez vurgu yapmıştık.

Plumet Sokağı'nda aşkınnın sarhoşluğuyla kendinden geçtiği altı yedi hafta boyunca, Cosette'e Gorbeau viranesinde gerçekleşen ve pusuya düşürülen adamın dalaşma sırasında garip bir şekilde sessiz kaldığı, ardından da kaçtığı o dramın sözünü bile etmediğini hatırlıyordu. Bunu Cosette'e neden anlatmamıştı? Üstelik kısa süre önce gerçekleşen korkunç bir olaydı. Ona özellikle de Eponine'le karşılaştığı gün Thénardierlerden neden hiç söz etmemişi? O zamanki suskunluğuna şimdi bir anlam veremiyordu. Bunu pekala yapabilirdi. Kafasının karıştığını, Cosette'in aşkıyla kendinden geçtiğini her şeyi içine çeken aşkı, birbirini ideale doğru çekistemeyi hatırlıyordu ve belki de ruhun bu şiddetli ve çekici haline karışan biraz sağduyu, belli belirsiz ve duygusuz bir içgüdü, hafızasında canlandırmaktan ürktüğü ve birini suçlamadan ne anlatıcı ne de tanık rolü oynayabileceği bu korkunç olayı saklamasını, zihninden silmesini söylemişti.

Zaten o birkaç hafta şimşek hızıyla geçmiş, birbirlerine sevgi sözcükleri söylemekten başka hiçbir şeye vakit ayıramamışlardı.

Kaldı ki her şeyi enine boyuna inceleyip Cosette'e Gorbeau viranesindeki tuzağı anlatsa, sonuçlarını göze alıp ona Thénardierlerden söz etse, hatta Jean Valjean'ın bir kürek mahkumu olduğunu öğrenseydi, Marius'ün düşünceleri değişecek miydi? Cosette gözüne farklı mı görünecekti? Geri adım mı atacaktı? Onu daha az mı sevecekti? Onunla evlenmeyecek miydi? Hayır. Tüm bunlar hiçbir şeyi değiştiremeyecekti. Bu yüzden pişmanlık duyacağı, yakınacağı bir şey yoktu. Her şey yolundaydı. Âşık denen bu sarhoşların tek bir Tanrı'sı vardır. Marius gözü kapalıken, gözleri tamamen açıkken de gidebileceği yoldan gitmişti. Aşk gözlerini bağlamış ve onu nereye götürmüştü? Cennete.

Ama artık bu cennet hemen bitişigindeki cehennemle karmaşıklaşmıştı.

Marius'ün, Jean Valjean'a dönüşen o Fauchelevent'a olan mesafesine korku karışmıştı. Sunu da söyleyelim ki bu korkuda biraz merhamet, biraz da şaşkınlık vardı.

Suçunu tekrarlamış bu hırsız, altı yüz bin franlık yüklü bir emanet bırakmıştı. Bu paradan sadece kendisi haberdardı. Kendine saklayabilecekken, hepsini onlara vermişti.

Ayrıca kimliğini kendi ele vermişti. Bunu açıklamak zorunda değildi. Bu itirafla aşağılanmaktan çok tehlikeyi göze almıştı. Bir mahkûm için maske, sadece maske değil bir sığınaktır. Bu sığınaktan vazgeçmişti. Sahte bir isim güvenliği anlamına geliyordu, bu sahte ismi reddetmişti. Bir kürek mahkûmu olarak onurlu bir ailenin yanında ölene dek saklanabilirdi; o bu fırsatı geri çevirmiştir. Peki hangi nedenle? Vicdanının hassasiyeti nedeniyle. Her şeyi gerçekliğin karşı konulmaz vurgusuyla bizzat kendisi anlatmıştı. Netice itibarıyla Jean Valjean kim olursa olsun tartışmasız bir biçimde uyanmış bir vicdandı ve içinde gizemli bir dönüşüm baş-

lamıştı, her halükârda bu adam vicdanının denetimi altın-daydı. Adalet ve iyiliğe doğru bu türden yönelişler sıradan insanlara özgü değildir. Vicdanın uyanışı ruhun yükselisidir.

Jean Valjean içtendi. Gerçekliği ona verdiği kederle kanıtlanan bu somut, karşı konulmaz içtenlik onun hakkında bilgi edinmeyi gereksiz kılıyor ve bu adamın tüm söylemeklerinin doğru olduğunu gösteriyordu. Bu konuda Marius durumun tam tersine dönüştüğünü hissediyordu. M. Fauchelevent insanda neyi uyandırıyordu? Kuşkuyu. Jean Valjean'ın verdiği his neydi? Güven.

Düşünceli Marius çıktıgı gizemli Jean Valjean bilançosunda tüm eksileri ve artılarıyla değerlendирerek dengeyi bulmaya çalışıyordu. Ama her şey âdetâ bir kasırga gibiydi. Bu adam hakkında kesin bir karara varmaya çabalayan ve âdetâ düşüncelerinin derinliklerinde Jean Valjean'ı izleyen Marius, onu kasvetli bir pusun arasında bir buluyor bir kaybediyordu.

Dürüstçe teslim edilen emanet, itirafın soyluluğu iyiydi. Bunlar bir bulut kümesinin bir süre aydınlanması sağlasalar da, bir süre sonra yeniden kararmasına engel olamıyorlardı.

Marius'ün anıları ne kadar bulanık olursa olsun, gölgeler arasından bir şeyleri seçebiliyordu.

Jondrette'in odasında yaşanan olayın anlamı neydi? Bu adam polis geldiğinde şikayette bulunacağına neden kaçmıştı? Marius artık bu soruyu yanıtlayabiliyordu. Çünkü bu adam bir kaçaktı.

Diğer bir soru: Bu adam barikata neden gelmişti? Marius artık zihinde ateşe tutulduğunda görünür olan mürekkep gibi yeniden canlanan bu hatırlayı net bir şekilde anımsıyordu. Bu adam barikata gelmişti. Çatışmalara katılmıyordu. Orada ne işi vardı? Bu sorunun karşısına Javert'in hayaleti dikiliyor ve cevabı veriyordu. Marius sımsıkı bağlanmış Javert'i barikatın dışına götüren Jean Valjean'ın iç karartıcı

görüntüsünü kesin olarak hatırlıyor, Mondétour Sokağı'nın köşesinden gelen o korkunç tabanca sesi hâlâ kulaklarında yankılanıyordu. Kuşkusuz bu muhbir ile bu kürek mahkûmu arasında görülmemiş eski bir hesap vardı. Jean Valjean barikata intikamını almaya gelmişti. Geç kalmasına bakılırsa, muhtemelen Javert'in tutsak edildiğini öğrenmişti. Korsikalılara özgü kan davaları toplumun bazı alt katmanlarına yerleşmiştir; yüzünü iyiliğe dönmüş ruhlar için bile sıradan bir olaydır bu ve suç için yaratılmış bu yürekler tövbe edip hırsızlıktan vazgeçseler de, intikam söz konusu olunca gözlerini bile kırpmadan cinayet işlerler. Jean Valjean Javert'i öldürmüştü. En azından öyle görünüyordu.

Nihayet Marius'ü mengene gibi kavrayan ve yanıtını bir türlü bulamadığı son soru: Jean Valjean'ın uzun süre Cosette'le birlikte yaşaması nasıl açıklanabilirdi? Kader bu çocukla bu adamı hangi kasvetli oyunla bir araya getirmiştir? Semavi âlemde de iki uçlu zincirler var mıydı ve Tanrı melek ve şeytanı çifteştirmekten keyif mi alıyordu? Sefillerin kürek mahkûmiyetinde suç ve masumiyet aynı zindanı paylaşıyor olabilir miydi? İnsanın kaderi dediğimiz, bu mahkûm geçit töreninde bir şafağın ilahi beyazlığıyla yıkanmış saf bir yüze sonsuz bir şimşeğin ışığıyla sonsuza dek solmuş dehşet verici bir yüz yan yana durabilir miydi? Bu açıklanamaz birliktelik kimin kararındı? Bu küçük masum kızla bu lanetlenmiş ihtiyar hangi mucizenin eseri olarak aynı hayatı paylaşmışlardı? Kuzuyu kurda ve daha anlaşılmazı kurdu kuzuya kim bağlayabilmişti? Dokuz yıl boyunca meleğin tek dayanak noktasının canavar olduğuna bakılırsa, kurt kuzuyu seviyor, vahşi yaratık zayıf olana hayranlık duyuyordu. Cosette'in çocukluğu, yeniyetmeliği, kişiliğinin oturması, hayatı ve aydınlığa doğru giderek artan masumiyeti bu garip özveri tarafından korunmuştu. Bu konuda sorular sayısız muammalara dönüşüyor, uçurumların dibinde yeni uçurumlar açılıyor, Marius Jean Val-

jean'ın önünde başı dönmemeksizin eğilemiyordu. Dipsiz bir uçurumu andıran bu adam kimdi?

Yaratılışın kadim sembollerî ölümsüzdür; daha büyük bir aydınlığın değiştireceği o güne kadar insanlar arasında iki tür adam değişmeden var olacaktır; biri üstün, diğerî aşağılık, biri iyiliği, diğerî kötülüğü temsil eden iki adam: Habil ve Kabil. Bu yüreği şefkat dolu Kabil kimdi? Bir bakireye âdetâ dini bir tutkuyla bağlanan, üzerine titreyen, onu yetiştiren, koruyan, saygınlAŞıtan, saflıklarla sarmalayan bu alçak haydut kimdi? Bu masumiyete, üzerine tek bir çamur lekesi bile bulaştırmayacak kadar saygı duyan o çirkef kuyusu kimin nesiyydi? Cosette'i eğiten, tek gayesi doğan bir yıldızı tüm gölgelerden ve bulutlardan korumak olan bu karanlık adam kimdi?

Bu Jean Valjean'ın, aynı zamanda da Tanrı'nın sırriydi.

Marius bu çifte gizem karşısında geriliyor, biri her nasılsa diğerini gölgede bırakıyordu. Tanrı bu macerada Jean Valjean'dan daha ön plandaydı. Tanrı'nın aletleri vardır. Dileğini kullanır. İnsana karşı sorumlu değildir. Tanrı'nın nasıl davranışını bilebilir miyiz? Jean Valjean Cosette için emek harcamış ve bu ruhun şekillenmesine biraz olsun katkıda bulunmuştu. Burası tartışılmazdı. Peki ya sonra? İşçi iğrençti ama yapımı muhteşemdi. Tanrı mucizelerini kendi keyfince üretir. Bu mükemmel Cosette'i yaratırken Jean Valjean'ı kullanmış, bu garip yardımcıyı bu görev için seçmek hoşuna gitmişti. Ona hesap sorabilir miyiz? Gubreler ilkbaharın gülleri hazırlamasına ilk kez mi yardım ediyordu?

Marius kendine bu soruları soruyor ve verdiği yanıtları yerinde buluyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi kendi kendine itiraf edemese de, tüm bu sorularla Jean Valjean'ı sıkıştırmaya cesaret edememişti. Tasvir edilemeyecek kadar saf ve temiz olan Cosette'e sahipti ve ona tayıyordu. Bu onun için yeterliydi. Başka bir açıklamaya, aydınlığa ihtiyacı var mıydı? Cosette bir ışıkçı. Işığın aydınlanması ihtiyacı var

miydi? Her şeye sahipti; başka ne isteyebilirdi? Tüm bunlar yeterli değil miydi? Jean Valjean'ın kişisel sorunları onu ilgi-lendirmiyordu. Bu adamın lanetli gölgesine doğru eğilirken, o sefilin gerçekleri yansitan şu sözlerine sarılıyordu: "Cosette ile hiçbir akrabalık bağım yok. On yıl önce varlığından haberdar bile degildim."

Jean Valjean gelip geçen biriydi. Bunu kendi söylemişti. Ve şimdi geçip gidiyordu. Kim olursa olsun rolü bitmişti. Artık kaderin verdiği görevleri yerine getirmek için Cosette'in yanında kendisi vardı. Cosette göğün maviliğinde eşini, aşını, kocasını, semavi erkeğini bulmuştu. Cosette dönüşümünü tamamladıktan sonra kanatlanıp uçarken o iğrenç ve içi boş kozasını, Jean Valjean'ı yeryüzünde bırakmıştı.

Hangi düşünce çemberinde dolanırsa dolansın Marius habire Jean Valjean'ın ürkütücü imgesiyle karşılaşıyordu. Bu korku belki de kutsaldı, çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, bu adamda bir *quid divinum* hissediyordu. Ama ne yaparsa yapsın, hangi hafifletici nedenleri kullanırsa kullansın nihayetinde şu sonuca ulaşıyordu: O bir forsaydı; yani son basamağın altında bulunduğu için toplumun merdiveninde yeri olmayan bir yaratıktı. Kürek mahkumu en alçak insanın bile ardından gelir. İnsani vasıflarının tümü elinden alınmış olan forsa artık insanlarla denk değildir. Marius demokrat olsa da, ceza hukukunun o acımasız sistemini benimsiyordu ve yasanın darbesini indirdiği kişiler söz konusu olduğunda yasaya aynı düşünceleri paylaşıyordu. Henüz bilişsel evrimini tamamlamamış, insanların yazdıklarıyla Tanrı'nın yazdıklar, yasaya hak arasındaki farkı görecek aşamaya gelememiştir. İnsanın geri gelmeyecek, telafi edilemeyecek olanı dilediği gibi kullanma hakkına sahip olup olmadığına hiç bakmamıştı. *İntikam* sözcüğüne isyan etmiyordu. Yazılı yasalara karşı durmanın amansız cezalara çarptırılmasını doğal buluyor ve toplumsal lanetlenmeyi uygarlığın bir sonucu olarak benimsiyordu. Muhakeme gücü hâlâ bu seviyede

olsa da, dürüst kişiliği sayesinde gelecekte kaçınılmaz olarak gizli bir gelişme kaydedeceği söylenebilirdi.

Bu düşünceler çerçevesinde Jean Valjean ona biçimsiz, itici bir yaratık olarak görünüyordu. Dışlanmış bir forsaydı. Forsa sözcüğü onun için ilahi adaletin yargısıydı ve Jean Valjean'ı uzun süre gözlemledikten sonra, son kararı ondan yüz çevirmek olmuştu. *Vade retro.*²⁷

Jean Valjean'ı, ona "Size günah çıkarıyorum" dedirtecek kadar sorgulayan Marius'ün kesin sonuca ulaşmasını sağlayacak iki üç soruyu sormadığını ısrarla belirtmemiz gerek. Bu sorular aklına gelmişti, ama Marius onları sormaya korkmuştu. Jondrette viranesi? Barikat? Javert? Bu sorulara verilecek cevapların nereye varacaklarını kim bileyebilirdi? Jean Valjean geri adım atacak bir adam değildi ve gerçekleri açıklamaya başladığında onu durduramayabilirdi. Bazı olağanüstü durumlarda bir soruyu sorduktan sonra cevabını duymamak için kulaklarımıza kapamak hepimizin başına gelmemiş midir? İnsan özellikle sevdiği zaman bu tür alçaklıkları yapar. Özellikle kendi yaşamımızın bir parçasının da işin içine karıştığı karanlık olayları aşırı kurcalamak doğru değildir. Jean Valjean'ın ümitsiz açıklamalarından doğacak ürkütücü bir ışığın, iğrenç bir aydınlığın Cosette'e kadar ulaşmayıcağını kim bileyebilirdi ki? Bu meleğin alnına cehennemden gelen bir ışığın yansımاسının düşmeyeceğini kim bileyebilirdi ki? Kaderin, renkli yansımalar yasası gereği suçun masumiyeti damgaladığı böyle oyunları vardır. En saf yüzler bile ürkütücü bir yakınlığın yansımاسını taşıyabilirler. Haklı ya da haksız, Marius korkmuştu. Simdiden çok şey biliyordu. Her şeyi aydınlatmaktan çok oluruna bırakmak istiyordu. Kendini kaybetmiş bir halde Cosette'i kollarının arasına alırken Jean Valjean'a gözlerini kapatıyordu.

Bu adam yaşayan, korkunç bir geceyi andırıyordu. Onun sırrının derinliklerine inmeye nasıl cesaret edebilirdi? Karan-

²⁷ Geri çekil. (ç.n.)

lığı sorgulamak korkunç bir şeydi. Ne yanıt vereceğini kim bilebilirdi? Şafak sonsuza dek lekelenebilirdi.

Marius böyle bir ruh hali içinde, bu adamın Cosette'le bir şekilde ilişki içinde olacağını düşündükçe kafası karışıyordu. Kesin ve nihai bir karara varmasını sağlayacak o ürkütücü soruları sormadığı için şimdi kendi kendine kızıyordu. Kendini çok iyi niyetli, çok yumuşak, hadi biz söyleyelim çok zayıf hissediyordu. Bu zayıflık onu temkinli davranışınayıp taviz vermeye sürüklemiş, duygularıyla hareket etmiş, hata yapmıştı. Jean Valjean'ı hiç düşünmeden kovmalydı. Jean Valjean yanın bir ateşi, sönmüş gibi görünse de her an etrafına kıvılcımlar saçılırdı, bu adamı evinden uzak tutması gerekiirdi. Kendine kızıyor, kendini körlestiren, sağırlaştıran, sürükleyen bu ani duyu girdabının şiddetine öfkeleniyordu.

Şimdi ne yapmalydı? Jean Valjean'ın ziyaretleri onda derin bir tiksinti uyandırıyordu. Bu adamın evinde ne işi vardı? Burada ne yapacağını şaşırıyor, daha derinlere inmek, kendi kendini sorgulamak istemiyordu. Söz vermiş, söz vermesi için ikna edilmişti; Jean Valjean bir forsa da olsa, hatta özellikle forsa olduğu için sözünü tutmalydı. Artık Cosette'e karşı görevini yerine getirmeliydi. Sonuç olarak içindeki tiksinti ona isyan ettiriyordu.

Marius kendisini huzursuz eden her bir düşünceyi peş peşe zihninden geçiriyor, kafası iyice karışıyordu. Bu felaketi Cosette'den gizlemek kolay değildi, ama aşık verdiği gayrette Marius bunu başardı.

Zaten belli bir amacı olmadan, beyaz bir güvercin kadar saf olan ve hiçbir şeyden kuşulanmayan Cosette'e çocukluğu ve gençliği hakkında sorular sorduğunda, bu kürek mahkûmunun babalık görevini hakkıyla yerine getirdiğine, hoşgörülü ve saygılı davranışına giderek daha çok ikna oldu. Marius'ün sezdiği ve varsayıdığı her şey gerçekti. Bu isırganotu bu zambağı sevmiş ve korumuştu.

Sekizinci Kitap Alacakaranlığın Çekilmesi

I

Alt Kattaki Oda

Jean Valjean ertesi gün hava kararırken Gillenormand evinin kapısını çaldı. Kapıyı Basque açtı. Basque talimat almış gibi tam o sırada avluda bekliyordu. Bazen bir uşağa "Şu mösyönün gelmesini bekleyeceksiniz," denir.

Basque, Jean Valjean'ın yanına gelmesini beklemeden:

— Sayın baron, bana mösyönün yukarı çıkmak mı yoksa alt katta kalmak mı istedığını sormamı söyledi, dedi.

— Alt katta kalmak istiyorum, diye yanıtladı Jean Valjean.

Oldukça saygılı davranıştan Basque basık tavanlı odanın kapısını açıp "Madama haber vereyim," dedi.

Jean Valjean'ın girdiği bölme caddeye bakan, kırmızı karolarla döşenmiş, demir parmaklıklı bir pencerenin los ışığıyla aydınlanan, gerektiğinde şarap mahzeni olarak kullanılan tavanı kubbe şeklinde, nemli bir odaydı.

Burası toz bezlerini, fırçaları, süpürgeleri rahatsız edecek türden bir oda değildi. Orada tozlar huzur içindeydi. Örüm-

ceklerin imhası için hiçbir önlem alınmamıştı. Ölü sineklerle kaplı, geniş, simsiyah bir ağ pencerenin camlarından birinde bir çark görünümü almıştı. Küçük ve basık tavanlı odanın bir köşesine boş şişelerle yiğilmişti. Koyu sarı badanalı duvarın sıvası yer yer büyük tabakalar halinde dökülmüştü. Dipte, kenarları siyaha boyanmış ahşap çerçeveli küçük bir şömine vardı. Şömine yanıyordu; Jean Valjean'ın talebinin *alt katta kalmak* olacağının tahmin edildiği anlaşıliyordu.

Şöminenin iki yanına iki koltuk yerleştirilmişti. Koltukların arasına halı niyetine yünü dökülmüş, sadece iplikleri kalmış bir yatak önü paspası serilmişti.

Oda şöminenin ateşi ve pencereden giren alacakaranlıkla aydınlanıyordu.

Günlerdir yemek yememiş, uyku uyumamış Jean Valjean yorgun düşmüştü. Kendini koltuklardan birine attı.

Geri gelen Basque şöminenin üzerine yanan bir mum bırakıp çıktı. Başı öne eğilmiş, çenesi göğsüne gömülmüş Jean Valjean mumu da Basque'ı da fark etmedi.

Aniden ırkılmış gibi ayağa fırladı. Cosette arkasındaydı. Girdiğini görmemişti, ama hissetmişti.

Arkasını dönüp hayranlıkla onu izledi. Çok güzel görünüyordu. Ama o derin bakışları güzelliğini değil ruhunu yansıtıyordu.

— Şu işe bakın, diye haykırdı Cosette, garip biri olduğunu biliyordum babacığım, ama bu kadarını asla tahmin etmemiştim. Ne güzel bir fikir! Marius bana burada ağırlanmayı sizin istedığınızı söyledi.

— Evet, ben istedim.

— Doğrusu bu cevabı bekliyordum. Tamam o zaman, sizinle tartışacağım. En baştan başlayalım. Babacığım beni öpün.

Ve yanağını uzattı.

Jean Valjean hiç kimildamadı. Ayakları zemine çiğlenmiş gibiydi.

— Durum ciddileşiyor, dedi Cosette. Ben size ne yaptım? Size küstüğümü bildirmek isterim. Benimle barışmalısınız. Bizimle akşam yemeğine kalacaksınız.

— Ben yedim.

— Bu doğru değil. Mösyö Gillenormand'a sizi azarlamaşını söyleyeceğim. Dedelerin işi babaları paylamaktır. Hadi. Benimle birlikte hemen salona çıkışın.

— Mümkün değil.

Cosette bu yanıt karşısında biraz duraladı. Talimat vermekten vazgeçip sorular sormaya başladı.

— Ama neden? Beni görmek için evin en çirkin odasını seçiyorsunuz. Burası çok iğrenç.

— Bilirsin ki...

Jean Valjean kendini topladı.

— Madam, garip bir adam olarak tuhaf alışkanlıklarım olduğunu bilirsiniz.

Cosette küçük ellerini çırptı.

— Madam! Bilirsiniz! Bir yenilik daha! Bu ne anlama geliyor?

Jean Valjean ona bazen yaptığı gibi hüznülü bir gülümsemeyle baktı:

— Madam olmayı istediniz. Madam oldunuz.

— Bu sizin için geçerli değil babacığım.

— Bana artık baba demeyin.

— Nasıl?

— Bana Mösyö Jean diye, hatta dilerseniz Jean diye hitap edin.

— Artık babam değil misiniz? Ben artık Cosette değil miyim? Mösyö Jean? Bu ne demek oluyor? Yoksa devrim mi oluyor? Neler oldu? Biraz yüzüme bakın. Üstelik bizimle birlikte yaşamak istemiyorsunuz! Benim odamı istemiyorsunuz! Ben size ne yaptım? Ben size ne yaptım? Demek bir hata yaptım?

— Hayır.

— Peki o zaman?

— Her şey her zamanki gibi.

— İsmınızı neden değiştirdiniz?

— Siz de kendi isminizi değiştirdiniz.

Aynı gülümsemeyle ekledi:

— Siz Madam Pontmercy olduğunuzda göre ben de Mösyö Jean ismini kullanabilirim.

— Hiçbir şey anlamıyorum. Tüm bunlar çok saçma. Mösyö Jean olmanız için kocamdan izin isteyeceğim. Bunu kabul etmeyeceğini umuyorum. Beni çok üzüyorsunuz. Garip alışkanlıklarınız olabilir, ama küçük Cosette'inizin kalbinı kırmayın. Bu çok kötü. Siz iyi yürekli bir insansınız, kötü olmaya hakkınız yok.

Jean Valjean yanıt vermedi.

Cosette aniden Jean Valjean'ın iki elini kavradı ve karşı konulamaz bir hareketle yüzüne götürdü, derin bir şefkatin belirtisi olarak boynuna bastırdı.

— Lütfen! Bana iyi davranışın!

Ve ekledi:

— İyi davranışmaktan kastettiğim şu: Nazik olun, burada bizimle yaşayın, burada da Plumet Sokağı'ndaki gibi kuşlar var, l'Homme-Armé Sokağı'ndaki o delikten ayrılp buraya taşının, bilmecə gibi sözler etmeyin, herkes gibi olun, ögle ve akşam yemeklerini bizimle yiycin, babam olun.

Jean Valjean ellerini geri çekti.

— Artık kocanız olduğuna göre babaya ihtiyacınız yok. Cosette öfkelendi.

— Demek babaya ihtiyacım yok! Akla mantığa sığmayan bu sözlere ne yanıt vereceğimi bilemiyorum!

— Toussaint burada olsaydı, dedi tutunacak bir dal, kendini destekleyecek bir söz bulmaya çalışan Jean Valjean, size benim her zaman böyle davrandığımı söyleyecekti. Değişen hiçbir şey yok. Ben her zaman karanlık köşemi sevdim.

— Ama burası soğuk. Yeterince aydınlık değil. Mösyö Jean olmayı istemek iğrenç bir şey. Bana siz demenizi istemiyorum.

— Az önce buraya gelirken Saint-Louis Sokağı'ndaki bir marangoz dükkânında bir mobilya gördüm. Güzel bir kadın olsaydım o mobilyanın etkisine kapılırdım. Modaya uygun, çok şık bir tuvalet masası. Sanırım gül ağacından yapılmış. Kakmalarla süslenmiş. Büyük bir aynası, çekmeceleri var. Çok güzel.

— Üffff! Yaşlı tilki! diye karşılık verdi Cosette.

Ve olağanüstü bir zarafetle dişlerini sıkıp dudaklarını aralayarak soluğunu Jean Valjean'ın yüzüne üfledi. Bu, küçük bir kediyi taklit eden bir güzellik perisiydi.

— Çok öfkeliyim, diye devam etti. Dünden beri beni çıldırtıyorsunuz. Çok kızgınım. Hiçbir şey anlamıyorum. Beni Marius'e karşı savunmuyorsunuz, Marius beni size karşı savunmuyor, yapayalnızım. Odayı özenle hazırlıyorum. Elimden gelse oraya ulu Tanrı'yı yerleştiririm. Odamı boş bırakıyorlar. Kiracım fikrini değiştiriyor. Nicolette'e güzel bir akşam yemeği hazırlamasını söylüyorum. "Yemek davetiniz reddediliyor madam." Ve Fauchelevant babam kendisine Mösyö Jean diye hitap etmemi istiyor ve onu duvarları külerle sakallanmış, kristallerin yerine boş şişelerin, perde yerine örümcek ağlarının olduğu çırkin bir odada ağırlıyorum! Garip biri olduğunuzu kabul ediyorum, bu sizin tarzınız, ama evlenen çiftlerle biraz olsun uyum içinde olmak gerek. Hemen eski tuhaf kişiliğinize bürünmemeliydiniz. Demek o iğrenç l'Homme-Armé Sokağı'nda mutlu olacaksınız. Ben orada ne kadar umutsuzdum! Bana çok acı çektiyorsunuz. Yazıklar olsun!

Ve aniden ciddileşip bakışlarını Jean Valjean'a sabitleyerek devam etti:

— Demek bana mutlu olduğum için kıziyorsunuz!

Saflık bazen farkında olmadan çok derinlere saplanır. Cosette için oldukça sıradan olan bu soru Jean Valjean'ı sarstı. Cosette tırmalamak isterken parçalamıştı.

Yüzünün rengi solan Jean Valjean bir an hiç yanıt vermedi, ardından tasvir edilemez bir ses tonuyla kendi kendine konuşmuş gibi mırıldandı:

— Onun mutluluğu hayatımın amacıydı. Şimdi Tanrı çıkış belgelerimi imzalayabilir. Cosette, sen mutlusun; benim zamanım doldu.

— Ah! Bana *sen* dediniz! diye haykırdı Cosette.

Ve boynuna atladı.

Kendinden geçen Jean Valjean onu göğsüne bastırdı. Bir an âdeten onu yeniden kazandığını düşündü.

— Teşekkürler baba! dedi Cosette.

Kendini bu coşkuya kaptırmاسının Jean Valjean için açıklı sonuçları olacaktı. Cosette'in kollarından yavaşça sıyrıldı, şapkasını aldı.

— Ne oldu? diye sordu Cosette.

— Yanınızdan ayrılıyorum madam, sizi bekliyorlar.

Ve kapının eşiğinde ekledi:

— Size sen dedim. Kocanıza bir daha böyle bir şey olmayacağıni söyleyen. Özür dilerim.

Jean Valjean Cosette'i bilmeceyi alıran bu elvedayla şartsız olarak dışarı çıktı.

II

Geriye Doğru Başka Adımlar

Jean Valjean ertesi gün aynı saatte geri geldi.

Cosette ona hiç soru sormadı, şaşkınlığını belli etmedi, üzümekten şikayet etmedi, onu ağırladığı odadan söz etmedi; baba ya da Mösyö Jean demekten kaçındı. Kendisine ma-

dam diye hitap etmesine karşı çıkmadı. Sadece neşesi biraz azalmıştı. Kederlenebilecek durumda olsaydı kederlenecekti.

Muhtemelen Marius'le sevilen adamın dileğini söylediği, hiçbir şey açıklamadığı, sevilen kadını mutlu ettiği o konuşmalardan birini yapmıştı. Âşıkların merakı aşklarından daha öteye gitmez.

Basık tavanlı oda biraz düzenlenmiş, Basque şişeleri, Ni-colette de örümcekleri halletmişti.

Gelip geçen her gün Jean Valjean'ı aynı saatte oraya getiriyordu. Marius'ün sözlerini harfi harfine yerine getirmekten başka çaresi olmadığından her gün geldi. Marius, Jean Valjean'ın geldiği saatlerde evde olmuyordu. Ev ahalisi M. Fauchelevent'in bu yeni tarzına alıştı. Toussaint bu durumu destekliyor: *Mösyö hep böyleydi*, diye tekrarlıyordu. De-denin düşünceleri de söyleydi: "Garip bir adam." Ve hepsi buydu. Zaten doksan yaşında yeni ilişkiler kurmak zordur, her şey yerli yerine oturmuştur, yeni tedirgin eder. Yeniye yer kalmamıştır, tüm alışkanlıklar iyice yerleşmiştir. Adı M. Fauchelevent ya da M. Tranchelevent olan "bu mösyönün" uzak durması Gillenormand Baba'nın işine geldi. Onun hakkında şu sözleri ekledi:

— Bu tuhaf insanlara her yerde rastlanıyor. Bir açıklaması olmaksızın her türlü tuhaftığı yapar bunlar. Canaples markisi bundan da beterdi. Tavan arasında oturmak için bir saray satın aldı. Bunlar garip mizaçlı insanlar.

Kimse bu gelişmelerin altında yatan lanetli gerçeği fark edemiyordu. Zaten böyle bir şeyi kim tahmin edebilirdi? Hindistan'daki bazı bataklıklarda su rüzgâr yokken olağanüstü, açıklanamaz bir biçimde titreşir; durgun olması gereken çalkanır. Yüzeydeki nedensiz köpüklenmelere bakarız, dipte sürüklenen ejderhayı fark etmeyiz.

Çoğu insanda böyle bir canavar; besleyen bir kötülük, iç kemiren bir ejderha, geceye çöken bir umutsuzluk gizlidir. Böyle bir insan diğerlerine benzer; gelir, gider. O sefilin

içinde yaşayan ve onu öldüren bin dişli, ürkütücü, asalak keder fark edilmez. O adamın durağan ama derin bir uçurum olduğunu kimse bilmez. Ara sıra yüzeyinde anlaşılmaz bir karışıklık olur. Gizemli bir kırışıklık kıvrılır, sonra kaybolur ve tekrar belirir; bir hava kabarcığı yükseklir ve patlar. Ufak bir şeydir, ama korkunçtur. Bu o bilinmeyen yaratığın soluğuudur.

Başkalarının dışarı çıktıktarı saatte eve dönmek, başkaları ortadan kaybolduğunda ortaya çıkmak, her firsatta duvar renkli paltoyu sırtında taşımak, ıssız yolları aramak, tenha sokakları tercih etmek, sohbetlere hiç katılmamak, kabalıklardan ve şenliklerden uzak durmak, refah içindeymiş gibi görünüp yoksul bir yaşam sürdürmek, zengin olduğu halde anahtarını cebinde, mumu kapıcısında olmak, arka kapıdan girmek, gizli merdivenden çıkmak gibi garip alışkanlıklar, bu anlam verilemeyen ilginçlikler, hava kabarcıkları, yüzeydeki kaçamak kıvrımlar sıkılıkla dehset verici bir derinlikten kaynaklanırlar.

Haftalar böyle geçti. Cosette yavaş yavaş evliliğin gereklileri, ziyaretler, ev işleri, eğlencelerden oluşan yeni bir yaşama alışıyordu. Cosette'in eğlenceleri pahalı değildi; tek eğlencesi Marius'le birlikte olmaktı. Onunla dışarı çıkmak, onunla evde kalmak yaşamının en önemli meşgalesiydi. Onlar için güneşli günlerde, kimseden gizlenmeden, herkesin önünde, baş başa, kol kola gezinmek her zaman tazelliğini koruyan bir sevinçti. Cosette'in canını sikan bir şey oldu. İki yaşlı kızın yaklaşması mümkün olmadığından Nicolette'le anlaşamayan Toussaint evden ayrıldı. Dedenin sağlığı iyiydi; Marius ara sıra bazı davalara bakıyordu; Gillenormand Teyze yeni evlilerin yanında sakin bir yaşam sürdürüyordu. Jean Valjean her gün geliyordu.

Senli benli konuşmaların bitmesi, siz, madam, mösyö Jean hitapları Cosette'in ondan yavaş yavaş uzaklaşmaya başlamasına neden oluyordu. Onu kendinden soğutmak için gös-

terdiği özen başarılı oluyordu. Cosette daha neşeli ama daha ilgisiz davranışmaya başlamıştı. Yine de Jean Valjean kendisini hâlâ çok sevdığını hissediyordu. Bir gün Cosette aniden ona: "Babamınız, artık babam değilsiniz; amcamdınız, artık amcam değilsiniz; Mösyo Fauchelevent'dınız, şimdi Jean oldunuz. Peki siz kimsiniz? Bunlardan hiç hoşlanmıyorum. İyi yürekli biri olduğunuzu bilmesem sizden korkardım," dedi.

Cosette'in oturduğu mahalleden uzaklaşmaya karar vermediği için hâlâ l'Homme-Armé Sokağı'nda oturuyordu.

İlk başlarda, Cosette'in yanında birkaç dakika kaldıktan sonra gidiyordu.

Zamanla ziyaretlerinin süresini uzattı. Âdet gündüzlerin uzamasından yararlanıyor, erken gelip geç gidiyordu.

Bir gün Cosette'in ağızından baba sözcüğünü kaçırması üzerine Jean Valjean'ın yaşılı, kasvetli yüzü bir neşe parıltısıyla aydınlandı.

Yine de "Bana Jean diye hitap edin," dedi.

— Ah! Doğru ya, Mösyo Jean, diye karşılık verdi Cosette bir kahkaha atarak.

— Evet, işte böyle, dedi Jean Valjean gözlerindeki yaşları sildiğini belli etmemek için başını çevirirken.

III

Plumet Sokağı'ndaki Bahçeyi Hâtrılıyorlar

Bu son olmuştu. O parıldından sonra tam bir karanlık başlamıştı. Artık bir yakınlık, "günaydın" sözüne eşlik eden bir öpücüük, derin bir sevecenlikle söylenen "Babacığım!" sözleri gibi mutluluklar kendi isteği ve çabası sayesinde hayatından birer birer çıkışmış ve Cosette'i bir günde tamamen kaybetmekten sonra, onu yavaş yavaş kaybetme istirabını çekmek zorunda kalmıştı.

Göz sonunda mahzenin ışığına alışır. Cosette'i her gün bir süre görmek ona yetiyordu. Tüm yaşamı o bir saate yoğunlaşmıştı. Onun yanında oturuyor, sessizce ona bakıyor ya da geçen yillardan, çocukluğundan, manastırdan, o zamanki küçük arkadaşlarından söz ediyordu.

Bir öğleden sonra –nisanın ilk günleriymişti, havalar ısınmıştı ısınmasına ama hâlâ serin sayılırdı– güneşin işinlarını büyük neşeyle yaydığı bir anda, Marius ve Cosette'in pencerelerini çevreleyen bahçeler uyanışın heyecanını yaşıyordu; akdikenler filizlenmiş, şebboylar eski duvarların üzerinde çiçeklenmiş, pembe aslanağızları taşların yarıklarında esnemeye başlamıştı, otların üzerinde beyaz papatyalar ve düğünçükleri beliriyordu; yılın ilk beyaz kelebekleri uçuşuyordu; rüzgâr, sonsuz düğünlerin kemancısı ağaçların arasında eski şairlerin yeniden doğuş adını verdikleri o büyük senfoninin ilk notalarını çalmaya başlamıştı. Marius, Cosette'e: "Plumet Sokağı'ndaki bahçemize gitmeye karar vermiştim. Hadi. Nankörlük etmeyelim." Ve iki kırlangıç gibi ilkbahara uçtular. Plumet Sokağı'ndaki bu bahçe onlarda şafak etkisi yaratıyordu. Yaşamlarında aşkın baharı denen şeyi şimdiden geride bırakmışlardı. Plumet Sokağı'ndaki evin sözleşmesi devam ettiği için kullanım hakkı hâlâ Cosette'deydi. Evi ve bahçeyi ziyaret ettiler. Orada kendilerini yeniden buldular, her şeyi unuttular. Jean Valjean akşamüstü her zamanki saatte Filles-du-Calvaire Sokağı'na geldi. "Madam, mösyö ile birlikte dışarı çıktı ve henüz geri dönmedi," dedi Basque. Sessizce oturup bir saat bekledi. Cosette geri dönmeince başını öne eğip gitti.

Cosette ertesi gün "bahçelerindeki" gezintinin sarhoşluğu ve "gün boyunca geçmiş yaşamlı olmanın" sevinciyle başka hiçbir şeyden söz etmedi. Jean Valjean'la konuştuğunu bile fark etmedi.

- Oraya nasıl gittiniz? diye sordu Jean Valjean.
- Yürüyerek.
- Peki eve nasıl döndünüz?

— Arabayla.

Genç çiftin sürdürdüğü kanaatkâr yaşam bir süreden beri Jean Valjean'ın dikkatini çekiyor, bundan rahatsız oluyordu. Marius çok tutumlu davranıyordu ve araba sözünün anlamını kavrayan Jean Valjean şu soruyu sordu:

— Neden kendinize bir araba almıyorsunuz? Güzel bir fayton size ayda beş yüz franka mal olur. Artık zenginsiniz.

— Bilmiyorum, diye yanıtladı Cosette.

— Toussaint de işten ayrıldı. Onun yerine neden birini almadınız?

— Nicolette yetiyor.

— Ama size bir oda hizmetçisi lazım.

— Marius o işi hallediyor.

— Kendinize ait bir eviniz, hiçmetçileriniz, arabanız, tiyatrodan bir locanız olması gerek. Daha iyilerine layıksınız. Zenginliğinizden neden yararlanmıyorsunuz? Zenginlik mutluluğu artırır.

Cosette hiç karşılık vermedi.

Jean Valjean'ın ziyaretlerinin süresi hiç kısalmadı. Aksine. Yuvarlanan bir yürek yokuşta duramaz.

Jean Valjean ziyaretini uzatmak ve saati unutturmak istediginde, Marius'ü övmeye başlıyor; onu yakışıklı, soylu, yürekli, nüktedan, iyi yürekli bulduğunu söylüyordu. Cosette de ona katılıyordu, Jean Valjean yeniden söze başlıyordu. Susmak bilmeyordu. Marius ismi bitmez tükenmez sohbetlere konu oluyordu; bu altı harf üzerine ciltler yazılabilirdi. Bu şekilde Cosette'in yanında uzun süre kalmayı başaran Jean Valjean için onu görmek, onun yanında kendini unutmak çok hoştu! Bu yarasının pansumanıydı. Birçok kez Basque üst üste iki kez gelip: "Mösyö Gillenormand beni sayın baronese sofranın hazır olduğunu hatırlatmak için gönderdi," demek zorunda kalmıştı.

O günlerde Jean Valjean evine çok düşünceli bir halde gidiyordu.

Marius'ün zihninde canlanan o koza imgesinin gerçeklik payı var mıydı? Jean Valjean gerçekten de inat eden ve kelebeğini görmeye gelen bir koza mıydı?

Bir gün her zamankinden daha uzun süre kaldı. Ertesi gün geldiğinde şöminede ateş olmadığını fark etti.

— Şu işe bak! diye düşündü. Ateş yanmıyor. Ve bu duruma kendince bir açıklama getirdi: Çok basit. Nisan ayında yız. Soğuklar geçti.

— Tanrım! Burası ne kadar soğuk! diye haykırdı Cosette içeri girdiğinde.

— Ama hayır, dedi Jean Valjean.

— Basque'a şömineyi yakmamasını siz mi söylediniz?

— Evet, neredeyse mayıs geldi.

— Ama hazırlana kadar şömine yakılır. Hele bu mahzende bütün yıl yakılması gereklidir.

— Ateş yakmanın gereksiz olduğunu düşündüm.

— Bu da sizin parlak fikirlerinizden biri! diye karşılık verdi Cosette.

Ertesi gün şömine yanıyordu. Ama iki koltuk salonun öbür ucundaki kapının yanına taşınmıştı. “Bu ne anlama geliyor?” diye düşündü Jean Valjean.

Koltukları her zamanki gibi şöminenin yanına getirdi. Yeniden yanınan ateş onu cesaretlendirmiştir. Sohbetin her zamankinden daha uzun sürmesi için elinden geleni yaptı. Gitmek için ayağa kalktığında Cosette ona:

— Kocam dün bana garip bir şey söyledi, dedi.

— Nasıl garip bir şey?

— Bana ”Cosette senin gelirin yirmi yedi bin frank, benim gelirim de dedemin verdiği üç bin frank, yani toplam otuz bin frank gelirimiz var, üç bin frankla yetinebilir misin?” dedi. Ben de ”Elbette, hiç paramız olmasa da seninle yaşarım,” diye karşılık verdim. Ardından ”Bunu bana neden sordun?” dedim. Yanıtı: ”Öğrenmek için,” oldu.

Jean Valjean ne söyleyeceğini bilemedi. Cosette muhtemelen ondan bir açıklama bekliyordu. Onu hüzünle dinleyen

Jean Valjean l'Homme-Armé Sokağı'na döndü. Derin düşüncelere daldığı için evin kapısını şaşırıp yandaki eve girdi. Hatasını ancak ikinci kata çıktıığında anladı, yeniden aşağı indi.

Zihni tahminlerinin azabıyla kıvranıyordu. Marius'ün altı yüz bin frankın kaynağı konusunda şüphelerinin olduğu kesindi, kim bilir belki de bunun haksız bir kazanç olduğunu düşünüyordu? Hatta belki de bu paranın Jean Valjean'a ait olduğunu öğrenmiş ve kaynağı belirsiz bu servet karşısında duraksayıp onu kendi parası gibi kullanmaktan tiksinmiş, Cosette'le birlikte kuşkulu bir zenginliğe sahip olmaktadır, fakir bir yaşam sürdürmeyi tercih etmişti.

Jean Valjean belli belirsiz dışlandığını hissetmeye başlamıştı.

Ertesi gün, basık tavanlı odaya girdiğinde aniden sarsıldı. Koltuklar ortadan kaybolmuştu. Tek bir iskemle bile yoktu.

— Ah! Şu işe bakın! diye haykırdı Cosette içeri girdiğinde, koltuklar yok! Koltuklar nerede?

— Artık koltuk yok, diye yanıtladı Jean Valjean.

— Bu kadarı da fazla!

Jean Valjean geveledi:

— Onları kaldırmasını Basque'a ben söyledidim.

— Ama neden?

— Bugün sadece birkaç dakika kalacağım.

— Birkaç dakika kalmak ayakta durmanın gereklisi olamaz.

— Sanırım Basque'in koltuklara ihtiyacı vardı.

— Neden?

— Kuşkusuz bu akşam misafirleriniz gelecek.

— Bugün kimse gelmeyecek.

Jean Valjean başka bir şey söyleyemedi.

Cosette omuzlarını silkti.

— Koltukları kaldırıtmak! Birkaç gün sonra mumları da söndüreceksiniz. Ne kadar tuhafsınız!

— Elveda, diye mirıldandı Jean Valjean.

“Elveda Cosette,” demedi. Ama “Elveda madam,” diyecek gücü de kendinde bulamadı.

Yıkılmış bir halde dışarı çıktı.

Bu kez anlamıştı.

Ertesi gün gelmedi. Cosette bunu ancak gece fark etti.

— Bak sen, dedi, Mösöö Jean bugün gelmedi.

Yüreği hafifçe sıkışsa da Marius’ün bir öpücüğü sayesinde bunu pek fark etmedi.

Jean Valjean bir sonraki gün de gelmedi.

Çok mutlu olduğu için bunu pek önemsemeyen Cosette her zamanki gibi rahat uydudu ve Jean Valjean’ı ancak uyanlığında düşünebildi. Nicolette’i hasta olup olmadığını ve dün neden gelmediğini öğrenmek için hemen Mösöö Jean’ın evine gönderdi. Nicolette Mösöö Jean’ın yanıtını getirdi. Hasta değilmiş, meşgulmuş. Yakın zamanda gelmek için gayret edecekmiş. Zaten kısa bir yolculuğa çıkacakmış. Madamın ara sıra bu türden yolculuklara çıktığını hatırlaması gereklmiş. Kendisi için endişelenenecek bir durum yokmuş.

Nicolette Mösöö Jean’ın evine girdiğinde Cosette’in sözlerini tekrarlamış, madamın “Mösöö Jean’ın önceki gün neden gelmediğini” öğrenmek istedigini söylemişti. Jean Valjean da ona yumuşak bir ifadeyle:

— Gelmeyeli iki gün oldu, demişti.

Ama Nicolette bu dokundurmayı fark etmemiştir, bu sözleri Cosette’e iletmemiştir.

IV

Çekim Gücü ve Sönme

1833 ilkbaharının son, yazının ilk günlerinde Marais’den geçen sayılı kişi, mahalle esnafı, kapılarının eşigidinde duran aylaklar temiz bir siyah takım elbise giymiş bir ihtiyarın her gün aynı saatte hava kararırken l’Homme-Armé Sokağı’ndan

Sainte-Croix-de-la-Bretonnerie Sokağı'na doğru çıktılığını, Blancs-Manteaux Sokağı'ndan Culture-Sainte-Catherine Caddesi'ne geçtiğini ve Echarpe Sokağı'na geldiğinde sola dönüp Saint-Louis Sokağı'na girdiğini görüyorlardı.

Orada hiçbir şey görmeden, hiçbir şey duymadan, başını öne doğru uzatıp bakışlarını bir noktaya sabitleyerek ağır adımlarla yürüyordu. Ona bir ışılıtı gibi gelen bu nokta Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesine tekabül ediyordu. Bu köşeye yaklaşıkça gözleri parlıyor, gözbebekleri içinde bir şafak sökmüşcesine aydınlanıyor, büyülenmiş ve hüzünlü bir ifadeyle görmediği biriyle konuşurmuş gibi dudaklarını kımıldatıyor, hafifçe gülümsüyor ve elinden geldiğince yavaş adımlarla ilerliyordu. Âdet oraya ulaşmayı istiyor ama köşeye varacağı andan korkuyordu. Kendini çekermiş gibi görünen o caddeyle arasında birkaç ev kaldığında, adımları artık yürümediğini düşündürecek kadar yavaşıyordu. Başının titremesi ve gözlerinin sabitliği kutbu arayan pusulanın ibresine benziyordu. Sonunda varması gereken Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesine geldiğinde duruyor, titriyor, başını çekingen bir ifadeyle son evin köşesinden öteye uzatıyor, caddeye bakıyor. Bu hüzünlü bakışta olanaksızın göz kamaştırıcılığından, kayıp cennetin yansımاسından bir şeyler vardı. Ardından, gözkapaklarının köşesinde yavaş yavaş biriken bir damla yaş düşecek kadar irileştiğinde yanaklarından süzülüyor, bazen ağzının kenarında durduğunda, yaşlı adam onun acı tadını hissediyordu. Birkaç dakika boyunca taş kesilmiş bir halde öylece bekliyordu ve sonra geri dönüyordu, aynı yoldan, aynı ağır adımlarla, attığı her adımla bakışları biraz daha sönüyordu.

Yavaş yavaş bu ihtiyar Filles-du-Calvaire Sokağı'nın köşesine kadar gitmekten vazgeçti; Saint-Louis Sokağı'nın yarısından biraz öteye, bazen de biraz geriye kadar gitmeye başladı. Bir gün Culture-Sainte-Catherine Sokağı'nın köşesinde durup uzaktan Filles-du-Calvaire Sokağı'na baktı.

Ardından başını bir şeyleri reddediyormuş gibi sağdan sola sallayarak geri döndü.

Kısa zaman sonra, Saint-Louis Sokağı'na kadar bile gelmedi. Pavée Sokağı'na kadar geliyor, başını sallıyor, geri dönüyor; ardından önce Trois-Pavillons, sonra da Blancs-Manteaux Sokağı'ndan öteye gitmedi.

Her gün aynı saatte evden çıkıyor, aynı güzergâhı izlese de tamamlamıyor, belki de farkına varmadan gittiği mesafeyi kısaltıyordu. Tüm yüzüne zihindeki tek düşüncenin ifadesi yansıyordu: Neye yarar? Sönmüş gözbebeklerinde ışılıt kalmamıştı. Kurumuş gözyaşları da gözkapaklarının köşesinde birikmiyordu artık, düşünceli gözleri ıslanıyordu. İhtiyar başını daima öne doğru uzatıyordu, bazen çenesi kımıldıyor, zayıf boynundaki kırışıklıklar insanın içini sizlatabiliyordu. Bazen hava kötü olduğunda yanına hiçbir zaman açmadığı şemsiyesini alıyordu. Mahallenin yaşlı kadınları onun için: "Zavallı adam," diyor, çocuklar gülerek peşinden gidiyorlardı.

Dokuzuncu Kitap *Muhteşem Karanlık, Muhteşem Şafak*

I

Bahsızlara Merhamet, Ama Mutlulara da Hoşgörü

Mutlu olmak korkunç bir şey! İnsan halinden nasıl da memnundur! Bunun kendisi için yeterli olduğuna nasıl da inanır! Yaşamın yanlış hedefi olan mutluluğa yönelik, gerçek hedef olan sorumluluk nasıl da unutulur.

Yine de Marius'ü suçlamanın haksızlık olacağını söyleyelim.

Marius, anlattığımız gibi evlenmeden önce M. Fauchelevent'a soru sormamıştı ve daha sonra Jean Valjean'a soru sormaktan korkmuştu. İstemeden verdiği sözden pişmanlık duymuş, umutsuzluğa böyle bir ödürn vererek hata yaptığıni düşünmüştür, Jean Valjean'ı yavaş yavaş evinden uzaklaştırmakla ve onu Cosette'in zihinden olabildiğince silmekle yetinmişti. Bir şekilde hep Cosette'le Jean Valjean'ın arasına girmiş ve böylelikle onu unutturacağına inanmış, silinip gitmesinden öte yok olmasını sağlamıştı.

Marius haklı olduğunu ve böyle davranışını gerektigini düşünüyor, Jean Valjean'ı kabalık etmeden ama zaaf da

göstermeden uzaklaştmak için daha önce gördüğümüz ve daha sonra göreceğimiz ciddi gerekçeleri olduğuna inanıyordu. Tesadüfen aldığı bir dava sebebiyle Laffitte kuruluşunun eski çalışanlarından biriyle tanışmış, ondan gizli bilgiler edinmiş, ama saklamaya söz verdiği sırra olan saygıından ve Jean Valjean'ı tehlkeye atma riskinden dolayı bu bilgileri derinleştirememiştir. O dönemde yerine getirmesi gereken ciddi bir görev olduğunu, kaynağını büyük bir ihtiyatla araştırdığı altı yüz bin frankı birine teslim etmeyi düşünüyor, bu arada parayı kullanmaktan kaçınıyordu.

Cosette'e gelince onun bu sırların hiçbirinden haber yoktu; ama onu suçlamak da pek kolay değil.

Marius'ün Cosette üzerinde manyetik bir gücü vardı, bu yüzden Marius'ün dileği her şeyi içgüdüsel ve neredeyse otomatik olarak yapıyordu. Marius'ün "Mösyö Jean" hakkında bir fikre sahip olduğunu hissediyor, bu fikre uyum gösteriyordu. Kocası ona hiçbir şey söylemese de, onun suskun niyetlerinin pek belirgin olmayan ama kesin baskısını hissediyor, ona gözü kapalı itaat ediyor, itaatini Marius'ün unuttuğunu hatırlamayarak gösteriyordu. Bunun için hiç çaba harcamamıştı. Nedenini bilmese ve bundan dolayı kendini suçlamasa da, ruhu kocasının ruhuyla bütünleşmişti; Marius'ün düşüncesine gölge düşüren şey onun zihnini de karartıyordu.

Yine de daha ileri gitmeye lim; Jean Valjean'ın unutuluşu ve silinişi yüzeyseldi. Cosette unutkan olmaktan öte dalgındı. Aslında uzun yıllar boyunca "baba" diye hitap ettiği kişiyi seviyordu. Ama kocasını daha çok seviyordu. İşte yürüğünün dengesini bozan, bir tarafın daha ağır basmasıydı.

Cosette bazen Jean Valjean'dan söz ediyor, onun artık gelmemesine şaşırıyordu. Böyle durumlarda Marius onu sakinleştiriyordu: "Sanırım, burada değil. Yolculuğa çıkacağıni söylememiş miydi?"

— Bu doğru, diye düşünüyordu Cosette. Ortadan kaybolma alışkanlığı vardır. Ama hiç bu kadar uzun sürmezdi.

Mösyö Jean'ın geri dönüp dönmediğini öğrenmek için iki üç kez Nicolette'i l'Homme-Armé Sokağı'na gönderdi. Jean Valjean kapıcısına olumsuz yanıt vermesini söyledi.

Dünyada Marius'ten başka bir şeye ihtiyaç duymayan Cosette daha fazla üstelemedi.

Marius ve Cosette de bir süreliğine şehirdışına, Marius'ün babasının mezarını ziyaret etmek için Vernon'a gittiler.

Marius, Jean Valjean'ı Cosette'in aklından neredeyse silmiş, Cosette de işi oluruna bırakmıştı.

Zaten bazı koşullarda çok ileri giderek çocukların nankör olduğunu söylemek sanıldığı kadar doğru bir şey değildir. Gerçek olan doğanın nankörlüğüdür. Doğa daha önce de söylediğimiz gibi *ileriye dönüktür*. Doğa canlıları gelenler ve gidenler olarak ikiye ayılır. Gidenlerin yüzü karanlığa, gelenlerin yüzü aydınlığa dönüktür. Bu yüzden yaşlılar açısından ölümcül, gençler açısından kendi iradelerine dayanmayan bir ayrılık vardır. Önce fark edilmeyen bu ayrılık, dalların gövdeden uzaklaşması gibi yavaşça gerçekleşir. Dallar gövdeden tamamen ayrılmalar da ondan uzaklaşırlar. Bu onların suçu değildir. Gençlik neşeye, şenliklere, aydınlıklara, aşklara uzanır. Yaşlılık ise sona doğru ilerler. Birbirlerini gözden kaybetmeler de artık birbirlerine sarılamazlar. Gençler yaşamın, yaştılar mezarın soğugunu hissederler. Bu zavallı çocukları suçlamayalım.

II

Yağı Tükenen Lambanın Son Çırپıuşları

Bir gün Jean Valjean evin merdiveninden indi, sokakta üç adım attıktan sonra hazırlanın beşini altısına bağlayan o gece Gavroche'un onu düşünceli bir ifadeyle gördüğü taşın üzerine oturdu; birkaç dakika sonra yukarı çıktı. Bu, bir sarkacın

son salınılmıştı. Ertesi gün evden çıkmadı. Bir sonraki gün yatağından dışarı çıkmadı.

Kendisine biraz lahana, biraz patates, biraz da domuz yağından hafif bir yemek hazırlamış olan kapıcı kadın toprak rengi tabağa bakıp haykırdı:

- Ama zavallı mösyö, dün yemek yememişsiniz!
- Yedim, diye yanıtladı Jean Valjean.
- Tabak dolu.
- Sürahiye baksaniza, bomboş.
- Bu su içtiğinizi gösterir, yemek yediğinizi değil.
- Olsun, ya su için açktıysam?
- Ona susamak denir ve su içip yemek yememek hastalık belirtisidir.
- Yarın yiyeceğim.
- Ya da çıkmaz ayın son çarşambasında. Neden bugün yemiyorsunuz? Yarın yerim denir mi? Tabağıma hiç dokunmamışsınız! Patateslerim çok lezzetliydi!

Jean Valjean yaşlı kadının elini tuttu.

- Size onları yiyeceğime dair söz veriyorum, dedi yumuşak bir ses tonuyla.
- Halinizi hiç beğenmiyorum, diye yanıtladı kapıcı kadın.

Jean Valjean bu yaşlı kadından başka kimseyle görüşmüyordu. Paris'te kimsenin geçmediği sokaklar, kimsenin girmediği evler vardır. Jean Valjean o sokaklardan, o evlerden birindeydi.

Hâlâ sokağa çıktıığı günlerden birinde bir bakırcıdan birkaç franka bakır bir haç alıp yatağıının karşısındaki bir civiye asmişti. Bu çarmıhi görmek her zaman yararlıdır.

Jean Valjean bir hafta boyunca odasında tek bir adım atmamıştı. Yataktan hiç çıkmadı. Kapıcı kadın kocasına:

- Yukarıdaki ihtiyar yataktan hiç çıkmıyor, hiçbir şey yemiyor, fazla yaşamayacak. Çok kederli. Kızının yanlış bir evlilik yaptığından eminim, dedi.

Kapıcı bir kocanın otoritesiyle karşılık verdi:

— Zenginse doktor çağırır. Zengin değilse çağrıramaz. Doktor gelmezse ölü.

— Ya doktor gelirse?

— Yine ölü.

Eski bir bıçakla, kaldırımdım dediği taşların arasındaki otları kesmeye başlayan kapıcı kadın homurdandı:

— Çok yazık! Tertemiz bir ihtiyar! Bir çocuk kadar saf.

Sokağın sonundan mahallede oturan doktorun geçtiğini görünce yanına gidip ona üst kattaki hastaya bakması için yalvardı.

— İkinci katta oturuyor, dedi. İçeri girmeniz yeterli. Yatağından kalkmadığı için anahtar kapının üzerinde.

Doktor yukarı çıkıp Jean Valjean'la konuştu.

Aşağı indiğinde kapıcı kadın ona seslendi:

— Durumu nasıl doktor?

— Hastanız çok hasta.

— Neyi var?

— Her şeyi var ve hiçbir şeyi yok. Bu adam kesinlikle çok sevdiği birini kaybetmiş. İnsanlar bu yüzden ölebilirler.

— Size ne söyledi?

— Sağlığının yerinde olduğunu.

— Yeniden gelecek misiniz?

— Evet. Ama benden başka birinin de gelmesi gerek.

III

Fauchelevent'in Arabasını Kaldıran Eller Kalem Tutacak Gücü Bulamıyor

Jean Valjean bir akşam dirseğinin üzerinde güclükle doğruldu. Bileğini yokladı, ama nabız alamadı; kesik kesik soluk alıp veriyor, bazen de nefesi kesiliyordu; daha önce hiç bu kadar güçsüz düşmediğini fark etti. Bunun üzerine, kuş-

kusuz zorunlu bir işi halletmenin baskısıyla çabalayıp yatağında doğrularak eski işçi gömleğini giydi. Artık dışarı çıkmadığı için bu gömleği giymeyi tercih ediyordu. Giyinirken gömleğini kollarına geçirebilmek için birkaç kez ara vermek zorunda kaldı, alnından ter boşanıyordu.

Yalnız yaşamaya başladığından beri bu ıssız dairede daha az yer kaplamak için yatağını sofaya taşıdı.

Valizi açıp Cosette'in giysilerini çıkardı ve yatağın üzerine serdi.

Piskoposun şamdanları şöminenin üzerinde, her zamanki yerlerinde duruyorlardı. Bir çekmeceden iki mum çıkarıp şamdanların üzerine yerleştirdi. Ardından, yaz günü, hava hâlâ aydınlik olmasına rağmen mumları yaktı. Bazen ölülerin evinde gün ortasında yanınan mumlar görülür.

Attığı her adım onu bitkin düşürüyordu, bu yüzden oturmak zorunda kalmıştı. GÜCÜN yenilenmek üzere harcandığı o sıradan yorgunluklardan değildi; tükenen bir yaşamın bir daha tekrarlanmayacak son çabalarıydı.

Kendini üzerine bıraktığı iskemlenin karşısında kendisi için ölüm, Marius için yaşam anlamına gelen ve üzerinde Cosette'in kurutma kâğıdına ters geçmiş yazısını okuduğu ayna vardı. Bu aynaya baktığında kendini tanıyamadı. Seksen yaşında görünüyordu; oysa düğünden önce ancak elli yaşında gösteriyordu; o yıl hayatının otuz yılını almıştı. Alnındaki çizgi yaşlılığın getirdiği kırışıklık değil, ölümün gizemli damgasıydı. Alnında acımasız bir tırnağın açtığı oyuk hissedilebilirdi. Yanakları sarkmamıştı; yüzünün derisi şimdiden üzerine toprak atılmış gibi görünüyordu; dudaklarının kenarları eskilerin mezarlara yaptırdıkları maskeerdeki gibi aşağı doğru bükülmüştü; sitem dolu bir ifadeyle boş bakıyordu; birilerinden yakınan o büyük tragedya kahramanlarına benziyordu.

Jean Valjean işte bu durumdaydı, bitkinliğin son evresinde, kederin artık akmadığı âdet pihtilaştığı o son evresinde; yüreğinin üzerinde kabuk bağlamış bir umutsuzluk yarası vardı.

Hava kararmıştı. Bir masayı ve eski koltuğu güçlükle şöminenin yanına çekti ve masanın üzerine bir kalem, mürekkep hokkası ve bir kâğıt koydu.

Ardından bayıldı. Kendine geldiğinde susamıştı. Sürahiyi kaldırılamadığı için güçlükle ağızına doğru eğip bir yudum su içti.

Ardından, ayağa kalkmadığından oturduğu yerden küçük siyah elbiseye ve çok değer verdiği giysilere baktı.

Birkaç dakika gibi gelen bu hayranlık dolu bakışlar saatlerce sürmüştü. Aniden ürperip üzüldüğünü hissetti; piskoposun şamdanlarının aydınlatıldığı masaya dirseklerini yaslayıp kalemi aldı.

Uzun zamandır kullanılmayan kalemin ucu eğrilmiş, mürekkebi kurumuştu, mürekkebe birkaç damla su katmak için yürümeye iki üç kez ara vermesi gerekti ve kalemin tersiyle yazmak zorunda kaldı. Arada alnını siliyordu.

Elleri titriyordu. Ağır ağır aşağıdaki satırları yazdı:

Cosette,

Sana hayır duası ediyorum. Sana durumu açıklayacağım. Kocan gitmek zorunda olduğumu bana anlatmakta haklıydı; yine de bazı huluslarda biraz yanılıgı içindeydi, ama haklıydı. Mükemmel bir genç Ben ölüktenden sonra da onu sevmeye devam et. Mösyo Pontmercy, siz de sevgili çocuğumu her zaman sevin. Cosette, burada bulacakları bu kâğıtta sana şunları söylemek istiyorum, hatırlayacak gücü bulursam rakamları göreceksin. İşte asıl mesele: Beyaz kehribar Norveç'ten, siyah kehribar İngiltere'den, siyah boncuk Almanya'dan gelir. Kehribar daha hafif, daha değerli, daha pahalıdır. Fransa'da da Almanya'daki gibi taklitleri yapılabılır. Bunun için bir avuç büyülüğünde küçük bir örs ve mumu yumusatmak için bir ispirto ocağı yeterlidir. Eskiden mum reçineden ve karbon tortusundan yapılır, yarınlı kilosu dört franka mal olurdu. Ben mumu gormalak ve terebentinden yapmayı düşünürüm. Maliyeti bir buçuk frank ediyordu ve daha kaliteliydi. KüpeLER, mor camın bu mum sayesinde demirden küçük siyah halkalara yapıştırılmasıyla üretilir. Camın demirden süs eşyaları için mor, altından süs eşyaları için siyah olması gereklidir. İspanya bundan çok fazla ithal eder. Orası kehribar ülkesidir...

Burada durdu, kalem parmaklarının arasından yere düşüğünde ara sıra ruhunun derinliklerinden yükselen umutsuz hıçkırıklara boğuldu, zavallı adam başını iki elinin arasına alıp düşünmeye başladı.

— Ah! diye haykıryordu içinden (bu içler acısı çığlıklarını sadece Tanrı duyar), her şey bitti. Artık onu göremeyeceğim. O üzerinden esip geçen bir gülümsemeydi. Karanlıklara onu bir daha göremeden gireceğim. Ah! Bir dakika, bir saniye sesini duymak, elbisesine dokunmak, o meleğe bakmak! Ve ardından ölmek! Ölmek bir şey değil, ama onu görmeden ölmek korkunç. Bana gülümseyecek, bir şeyler söyleyecekti. Bunun kimseye zararı olur muydu? Hayır, her şey bitti. İşte tek başımayım. Tanrım! Tanrım! Artık onu göremeyeceğim.

O sırada kapıya vuruldu.

IV

Sadece Beyazlatmaya Yarayan Mürekkep Hokkası

Aynı gün ya da daha doğrusu aynı akşam, Basque yemek masasından kalkıp bir dosyayı incelemek için çalışma odasına geçen Marius'e bir mektup getirdi ve "Bu mektubu yazan kişi bekleme salonunda," dedi.

Cosette ile dede kol kola bahçede geziniyorlardı.

Bir mektup da tipki bir insan gibi kötü bir izlenim bırakabilir. Kalın kâğıda yazılıp kabaca ikiye katlanmış mektuplar daha ilk bakışta göze hoş görünmezler. Basque'in getirdiği mektup bu türdendi.

Marius mektubu eline aldığında tütün kokusunu hissetti. Hiçbir şey hafızayı bir koku kadar canlandıramaz. Marius bu tütün kokusunu tanımişti. Başlığa baktı: *Sayın Baron Pommerci'ye. Konağında iletilmek üzere.* Tanıdık tütün kokusu sayesinde yazılı da tanıdı. Şaşkınlığın insanın zihninde

şimşekler çaktırdığı söylenebilir. Marius bu şimşeklerle aydınlanmış gibiydi.

Hafızanın gizemli yardımcısı, koku duyusu sayesinde her şeyi gözünde yeniden canlandırmıştı. Elindeki mektup, aynı türden kâğıda, aynı soluk renkli mürekkeple yazılmış, aynı şekilde katlanmıştı; yazı, özellikle de tütün kokusu çok tanıdıktı. Jondrette'in viran odası hafızasında beliriyordu.

Tüm bunlar kaderin garip bir oyunuydu! Yakın zamana kadar büyük bir çabayla aradığı ve artık izini kesinlikle bulamayacağını sandığı iki kişiden biri kendi isteğiyle ayağına kadar gelmişti. Mektubu aceleye açıp okumaya başladı:

Sayın Baron,

Yüce Tanrı bana bazı yetenekleri ihsan etmiş olsaydı, ben de institü üyesi (ilimler akademisi) Baron Thénard olabilirdim. Ama olamadım. Ben sadece kendi ismimi taşıyorum, bu anının bana iyiliğinizi bahsetme onuruna erişmemi sağlamaşı beni mutlu edecek. Beni onurlandırıcıınız iyilik karşılıksız kalmayacak. Bir kişinin sırrına sahibim. Bu kişi sizin bir yakınınzı. Size faydalı olmanın onurunu yaşamak arzusuyla bu sırrı size açıklıyorum. Sayın barones soylu bir aileden geldiği için, şerefli ailenizde yer almaya hakkı olmamış birini evinizden kovmanızı sağlayacak bilgiyi size sunacağım. Erdemin sunağı kendini reddetmeden günahla aynı çatı altında kalmasın.

Sayın baron begleme odasında talimatlarınızı begliyorum.

Saygılarımla.

Mektubun altında "THENARD" imzası vardı.

Bu imza sahte değildi, sadece biraz kısaltılmıştı.

Zaten yazındaki anlam ve imla hataları gerçeği ortaya koymuyordu. Mektubun menşei konusunda hiç şüphe yoktu.

Marius çok heyecanlanmıştı. Şaşkınlığını atlattıktan sonra mutlu hissetti.

Aradığı diğer adamı da –kendisini kurtaran adamı– bulabileseydi keşke, başka da bir şey istermezdi. Çalışma masasının çekmecesinden çıkardığı kâğıt parayı cebine koyduktan sonra çingırاغı çaldı. Basque kapıyı hafifçe araladı.

— İçeri alın, dedi Marius.

Basque seslendi:

— Mösyö Thénard.

Bir adam içeri girdi.

Marius bir kez daha şaşırmıştı. Bu adamı tanımiyordu.

Bu yaşlı adamın iri bir burnu, fularının içine gizlediği bir çenesi, çift siperlikli yeşil gözlükleri ve *high life* mensubu İngilizlerin şoförlerinin perukları gibi kaş hizasına dek uzanan ve alna iyice yapıştırılmış kır saçları vardı. Tepeden tırnağa simsiyah giyinmişti, giysileri yıpranmış olsa da temizdi; yelek cebinden sarkan bir zincir orada bir saatarmış izlenimi yaratıyordu. Elinde eski bir şapka tutuyordu. İki büklüm yürüyor ve yerlere kadar eğilip selam verdikçe sırtının kambaru iyice belirginleşiyordu.

İlk bakışta dikkati çeken, düğmeleri özenle iliklenmiş bu geniş ceketin bu adama hiç de uygun olmamasıydı. Burada konunun biraz dışına çıkmamız gerekecek.

O dönemde Paris'te Arsenal yakınında, Beauthéillis Sokagi'ndaki eski, adı kötüye çıkışmış bir kulübede mesleği bir serseriyi onurlu bir insana dönüştürmek olan kurnaz bir Yahudi yaşıyordu. Serseri için can sıkıcıydı, ama bu değişim uzun sürmüyordu. Görüntüde yapılan değişiklik, günlüğü bir buçuk frank karşılığında kiralanan ve kişiyi mümkün olduğunda dürüst gösteren giysiler sayesinde iki üç gün sürüyordu. Bu elbise kiralayıcısı *Kostümcü* olarak anılıyordu; ona bu lakabı Parisli yankesiciler takmıştı, onu bu isimle tanıyorlardı. Eksiksiz bir gardirobu vardı. İnsanları kandırmakta kullandığı giysiler başköşedeydi. Giysilerinin her birinin bir kimliği, bir niteliği vardı; dükkânındaki her civiye yıpranmış ve kırış kırış bir toplumsal konum asılıydı; şurada bir yargıcı, orada bir rahibin, burada bir bankerin, bir köşede bir subayı, bir başka köşede bir edebiyatçının ve bir devlet adının giysileri duruyordu. Bu yaratık düzenbazlığın Paris'te sergilediği muhteşem dramın kostümcüsüydü.

Kulübesi hırsızın çıktıgı sırada cepçinin girdiği bir kulisti. Paçavralar içindeki bir dilenci bu gardirobun önüne geliyor, o gönürolü için bir buçuk frank karşılığında bir elbise seçiyor ve dışarı çıktıığında başka bir kimliğe bürünüyordu. Ertesi gün, elbiseler mutlaka geri getiriliyordu ve yankesicilere güvenen Kostümcü şimdiye kadar hiç soyulmamıştı. Bu giysilerin tek sakıncası onları giyecek kişilere göre dikilmemiş olmalarıydı, kimine daracık geliyor, kiminin üzerinden düşüyor, kimseye uymuyorlardı. İri ve zayıf ölçülerinin ortalamasını aşan serseri Kostümcü'nün giysileri içinde kendini rahat hissetmiyordu. İri kıyım ya da çok zayıf olmamak gerekiyordu. Kostümcü gardrobunu sadece normal insanlar için doldurmuş, şişman ya da ince, uzun ya da kısa olanları düşünmemiştir. Bu yüzden Kostümcü'nün müşterileri bazen giysilerine uyum sağlamakla güçlük çekiyorlardı. Vücut ölçüleri konusunda aşırıya kaçanlar başlarının çaresine bakanlardı! Örneğin, baştan aşağı siyah, dolayısıyla da saygın görünmeyi sağlayan devlet adamı giysisi Pitt için çok geniş, Castelcicata için çok dardı. Kostümcü katalogundaki devlet adamı giysilerinin özelliklerini aynen aktarıyoruz: "Siyah kumaştan bir ceket, siyah yün bir pantolon, ipek bir yelek, çizmeler ve çamaşırlar." Kenarda "Eski Büyükelçi" yazıyordu ve yanına şöyle bir not düşülmüştü: "Ayrı bir kutuda, temiz bir peruk, yeşil gözlükler, saat zincirleri ve pamuklar sarılmış bir parmak boyunda iki küçük çubuk." Tüm bunlar eski büyükelçi aksesuarlarıydı. Bu kostüm âdet miadını doldurmuştu; dikişler beyazlamış, dirseklerin birinde belli belirsiz bir delik açılmıştı, ceketin göğsünde bir düğme eksikti; ama devlet adamının bir eli daima yüreğinin üzerinde olduğundan bu önemli bir ayrıntı değildi ve eksik düğme bu şekilde gizlenebilirdi.

Marius Paris'in gizli müesseselerini bilseydi, Basque'ın içeri aldığı ziyaretçinin üzerinde Kostümcü'den ödünç alınmış bir devlet adamı giysisi olduğunu hemen anlayacaktı.

Marius'ün beklediğinden başka bir adamın içeri girmesiyle yaşadığı hayal kırıklığı şimdi umutsuzluğa dönüşmüştü. Kendisini selamlamak için yerlere kadar eğilen adamı tepeden tırnağa inceleyip sert bir ses tonuyla sordu:

— Ne istiyorsunuz?

Adam ancak bir timsahın sevimli gülümsemesine benzebilecek sinsi bir sıritmayla karşılık verdi.

— Sayın baronu daha önce soylu çevrelerde görmüş olma onuruna eriştiğimden eminim. Sanırım, birkaç yıl önce, Prenses Bagration'un ve Fransız Yüksek Meclisi üyesi Dambray vikontunun evinde karşılaşmıştık.

Düzenbazlıkta hiç tanınmayan birini tanırmış gibi görünmek iyi bir taktiktir.

Bu adamın konuşmasını dikkatle dinleyen Marius vurguları ve el kol hareketlerini gözlemliyor, ama hayal kırıklığı daha da artıyordu; genizden gelen sesi beklediği tiz ve sert ses tonundan çok farklıydı. Tam anlamıyla afallamıştı.

— Madam Bagration'u da, M. Dambray'i de tanımadıyo-
rum, dedi. Her ikisinin evine de adımımı atmadım.

Yanıtın kesinliğine rağmen kibar beyefendi üsteledi:

— O zaman mösyöyü Chateaubirand'ın evinde görmüş olmaliyım! Chateaubirand'ı iyi tanırım. Çok naziktir. Bana bazen: Thénard, dostum... benimle bir kadeh şarap içersiniz? der.

Marius'ün alnı giderek daha fazla kırışıyordu:

— Mösyö Chateaubirand'ın evine davet edilmek onura asla erişemedim. Kısa keselim. Benden ne istiyorsunuz?

Adam yeniden eğilerek selam verdikten sonra gür bir selle devam etti:

— Sayın baron, beni dinlemeye tenezzül edin. Amerika'da, Panama'ya komşu bir ülkede Joya adında tek bir evden oluşan bir köy vardır. Güneşte pişmiş tuğladan yapılmış bu dört katlı büyük ev kare şeklindedir; her cephenin uzunluğu elli metredir, her kat altındaki kattan binayı çevreleyen bir te-

ras oluşturacak şekilde dört metre geridedir; ortada erzak ve cephaneliğin bulunduğu bir iç avlu vardır; pencere ve kapı yoktur, bunların yerine mazgal delikleri ve zeminden birinci kata, birinci kattan ikinci kata, ikinci kattan üçüncü kata çıķıp inmeyi sağlayan merdivenler vardır; odalarda kapı niyetine gizli bölmeler, merdiven niyetine el merdivenleri vardır; akşamları gizli bölmeler kapanır, merdivenler yukarı çekilir, mazgal deliklerine karabinalar yerleştirilir; içeri girmek mümkün değildir; gündüz ev, gece kale olan bu binada köy halkını oluşturan sekiz yüz kişi yaşar. Bunca önlemin sebebi nedir? Çünkü bu tehlikeli bölgede insan yiyen yamyamlar yaşar. O zaman oraya neden gidilir? Çünkü topraklarından altın fışkıran muhteşem bir bölgedir.

— Lafı nereye getirmek istiyorsunuz? diye araya girdi hatalı kırıklığı sabırsızlığa dönüşen Marius.

— Sayın baron, ben yaşılanmış eski bir diplomatım. Eski uygarlık beni çok yıprattı. Biraz da yamyamları incelemek istiyorum.

— Ya sonra?

— Sayın baron, bencillik dünyanın temel yasasıdır. Yevmiyeyle çalışan tarım işçisi bir yolcu arabası geçtiğinde arkasını dönüp bakar, toprak sahibiyse arkasını dönmez. Yoksulun köpeği zengine havlar, zenginin köpeği yoksula havlar. Herkes kendi başının çaresine bakar. İnsanların amaçları çıkarlarıdır. Altın bir mıknatıstır.

— Ya sonra? Kısa kesin artık.

— Joya'ya yerleşmek istiyorum. Üç kişiyiz. Karım ve güzel kızımla birlikte. Yolculuk uzun ve masraflı. Bana para gerekiyor.

— Bu beni ne ilgilendirir? diye sordu Marius.

Boynunu akbabalara özgü bir hareketle fularından dışarı çıkan yabancı daha da gülümseyerek yanıtladı:

— Sayın baron mektubumu okumadı mı?

Bu soruda biraz da olsa haklılık payı vardı. Marius mektubun içeriğini tam olarak kavrayamamış, okumaktan çok yazıyı incelemiştir. Neler yazdığını güçlükle hatırlıyordu. Bir süreden beri aklını bir karım ve kızım var sözleri kurcalıyor, yabancıyı delici bakışlarla inceliyordu. Bir sorgu hâkimi bile bundan iyisini yapamazdı. Ona şu yanıtını vermekle yetindi:

— Sadede gelin.

İki elini yeleğinin ceplerine sokan yabancı omurgasını kırıldatmadan başını kaldırıp yeşil gözlüklerinin ardından Marius'ü inceledi.

— Tamam sayın baron, sadede geliyorum. Size satacak bir sırrım var.

— Sır mı?

— Bir sıra.

— Benimle ilgili mi?

— Biraz.

— Neymiş bu sıra?

Marius adamı giderek daha sıkı bir şekilde inceliyordu.

— Ücretsiz başlıyorum, dedi yabancı. İlginç olduğunu göreceksiniz.

— Anlatın.

— Sayın baron, evinizde bir hırsız ve bir katil var.

Marius ürperdi.

— Benim evimde mi? Hayır, dedi.

Yabancı kararlı bir ifadeyle dirseğiyle şapkasının tozunu silkeleyerek devam etti:

— Katil ve hırsız. Sayın baron, burada eski, gerilerde kalmış, yasa önünde zaman aşımına uğramış, Tanrı önünde tövbekârlıkla bağışlanmış olaylardan söz etmediğime dikkatinizi çekerim. Yakın zamanda işlenmiş, adaletin şu an henüz haberdar olmadığı suçlardan bahsediyorum. Bu adam sizin güveninizi kazanıp sahte bir isimle ailenize girdi. Size gerçek ismini, üstelik karşılığında hiçbir talep etmeden söyleyeceğim.

- Sizi dinliyorum.
- Adı Jean Valjean.
- Biliyorum.
- Size yine hiçbir karşılık istemeden kim olduğunu söyleyeceğim.
- Söyledin.
- O eski bir kürek mahkumu.
- Biliyorum.
- Size söyleme onuruna eriştiğimden beri biliyorsunuz.
- Hayır. Daha önceden biliyordum.

Marius'ün soğuk ses tonu, konuşmanın gidişatına aykırı bir şekilde iki kez *biliyorum* diye kısa cevaplar vermesi adamın içinde boğuk bir öfke uyandırmıştı. Marius'e belli etmeden parlayıp sönen öfkeli bir bakış yöneltti. Ne kadar kaçamak olursa olsun, bir kez görüldüğünde bir daha unutulmayacak türden bu bakış Marius'ün gözünden kaçmamıştı. Düşünçenin dikiz deliği olan gözbebekleri sadece bazı kişilerden gelen bu parıltıları hemen algılar; gözlükler hiçbir şeyi saklayamaz; öyle olsa cehennemin önüne bir cam konulurdu.

Yabancı gülümseyerek devam etti:

- Sayın baronu yalanlayacak değilim. Yine de bu konuda bilgi sahibi olduğumu görüyorsunuz. Şimdi size sadece benim bildiğim bir şeyden söz edeceğim. Sayın baronesin servetiyle ilgili. Olağanüstü bir sırr. Önce size açıklamak istiyorum. Çok ucuza. Bedeli yirmi bin frank.

— Bu sırrı da diğerleri gibi biliyorum, dedi Marius.

Adam fiyatı biraz düşürme ihtiyacını hissetti:

- Sayın baron, on bin frank verirseniz size anlatırım.
- Size bana öğretecek hiçbir şeyiniz olmadığını tekrarlıyorum. Bana ne diyeğinizizi biliyorum.

Adamın gözünde yeni bir şimşek çaktı.

- Yine de bugün yemek yemem gerek! diye haykırdı. Size olağanüstü bir sırr olduğunu söylüyorum. Sayın baron, anlatacağım. Bana yirmi bin frank verin.

Marius gözlerini ondan ayırmadı.

— Sizin olağanüstü sırrınızı biliyorum; Jean Valjean'ın ismini biliyordun, sizin isminizi de biliyorum.

— Benim ismimi mi?

— Evet.

— Sayın baron, ismimi bilmeniz gayet doğal. Size ismimi bildirme onuruna erişmiştim. Thénard.

— Dier.

— Nasıl?

— Thénardier.

— O da kim?

Tehlike anında kirpi dikenlerini çıkarır, bokböceği ölü taklidi yapar, eski ulusal muhafiz birliği kare düzenine geçer; bu adam gülmeye başladı.

Ardından ceketinin kolundaki toza bir fiske attı.

Marius devam etti:

— Siz aynı zamanda işçi Jondrette, komedyen Fantabou, İspanyol don Alvarès ve Balizard Ana'sınız.

— Kim dediniz?

— Montfermeil'de bir meyhane işletiyordunuz.

— Meyhane mi? Asla!

— Ve size adınızın Thénardier olduğunu söylüyorum.

— Bu doğru değil.

— Ve aynı zamanda bir dilencisiniz. Yakalayın.

Ve cebinden çıkardığı parayı adamın yüzüne doğru fırlattı.

— Teşekkürler! Bağışlayın! Beş yüz frank! Sayın baron!

Ve eğilip bükülen, selam veren, parayı havada kapıp inceleyen adam:

— Beş yüz frank! diye haykırdı afallamış bir halde. Ve alçak sesle geveledi: İyi para!

Ardından aniden:

— Tamam, kabul, diye bağırdı. İşimize bakalım.

Ve bir maymun çevikliğiyle saçlarını geriye doğru atıp gözlüklerini çıkardıktan sonra burnundaki pamukla sarılı çubukları gizlice çıkardı ve bu kitabın bir başka sayfasında gördüğümüz gibi şapkasını çıkarır gibi yüzünü çıkardı.

Gözleri parladı; iğrenç bir şekilde kırışmış derin yarıklarla dolu alnı ortaya çıktı, burnu yeniden bir gaga gibi sivrileşti; avcının vahşi ve kurnaz yüzü yeniden ortaya çıkmıştı.

— Sayın baron haklı, dedi artık çubukları çıkardığı için genizden gelmeyen net bir sesle, adım Thénardier.

Ve kamburu düzeldi.

Thénardier, çünkü gerçekten oydu, garip bir şekilde faka basmış; mümkün olsa afallayacak duruma düşmüştü. Ora ya şaşırtmak için gelmiş, şaşırın kendisi olmuştu. Bu aşağılanma karşısında kazandığı beş yüz frankı kabul etmiş ve soğukkanlığını yeniden kazanmıştı.

İlk defa gördüğü bu Baron Pontmercy kılık değiştirmesine karşın kendisini —hem de en ince ayrıntılarına kadar— tanımısti. Ve bu baron sadece kendisi değil Jean Valjean hakkında da bilgi sahibiymiş gibi görünüyordu. İnsanların isimlerini, takma adlarını bilen, onlara kesesini açan, dolandırıcılarla bir yargıcı gibi sert davranışları ve onlara ahmak gibi para dağıtan bu soğukkanlı, cömert, toy delikanlı kimdi?

Thénardier, hatırlanacağı gibi Marius'ün komşusu olsa da, Paris'te sık rastlanan bir durum olduğu üzere onu hiç görmemiş, bir ara kızlarının yan odada Marius adlı çok yoksul bir gençten söz ettiklerini duymuş ve onu tanımasada bilinen mektubu yazmıştı. Zihinde o Marius'le Baron Pontmercy arasında hiçbir bağlantı kuramıyordu.

16 Şubat günü, düğün kortejinin peşinden gönderdiği kızı Azelma'dan edindiği bilgiler ve şahsi araştırmaları sonucu birçok şeyi öğrenmeye başarmış ve karanlık ilişkileri sayesinde birçok gizemli ipucu elde etmiş, kurnazlığıyla bir gün Büyük Lağım'da rastladığı kişinin kim olduğunu anlamış ya da en azından tahmin etmişti. Adamdan ismine ulaşması

kolay olmuştu. Madam Pontmercy'nin Cosette olduğunu biliyordu. Ama bu konuda suskun kalmayı tercih ediyordu. Cosette'in kim olduğunu kendisi bile tam olarak bilmiyordu. Fantine'in geçmişinin karanlık olduğunu bildiğinden onun gayrimeşru bir çocuk olduğunu sezinleyebiliyordu; ama bundan söz etmenin ne yararı vardı? Bu konudan hiç kimseye söz etmeyeceğine dair para mı isteyecekti? Elinde satabileceği, bundan daha iyi bir şey vardı ya da öyle sanıyordu. Ve hiçbir kanıt göstermeden Baron Pontmercy'ye: *Karmızı piçtir*, demesi, kocasının tekmesini yemesinden başka bir işe yaramayacaktı.

Thénardier, Marius'le yapacağı pazarlığın henüz başlamadığını düşünüyordu. Geri çekilmek, stratejisini ve cephesini değiştirmek zorunda kalsa da, asıl konuya girmemiş ve beş yüz frankı cebine koymuştu ve ne kadar bilgili ve donanımlı olsa da, kendini Baron Pontmercy karşısında güçlü hissediyordu. Thénardier'nin kişiliğine sahip insanlar için her konuşma bir çatışmadır. Gireceği bu çatışmada konumu neydi? Kiminle konuştuğunu bilmiyor, ama ne konuşacağını biliyordu. Zihinde elindeki kozları hızla gözden geçirdikten sonra: *Ben Thénardier'yim*, deyip bekledi.

Marius düşüncelere dalmıştı. Bulmak için onca çaba harcadığı adam karşısındaydı. Nihayet Albay Pontmercy'nin vasiyetini yerine getirecekti. Böyle bir kahramanın bu alçağa borçlu olması ve babasının mezarin dibinden Marius'e gönderdiği senedin bugüne kadar protesto edilmesi yüzünden kendini aşağılanmış hissediyordu. Ayrıca Thénardier'nin karşısında yaşadığı kafa karışıklığıyla, albayın böyle bir alçak tarafından kurtarılmasının öcünü alacağını düşünüyordu. Ne olursa olsun, halinden memnundu. Nihayet albayın ruhunu bu düzenbaz alacaklıdan kurtaracak, babasının borcu yüzünden hapiste olan hatırlasını temize çıkaracaktı.

Bu görevinin yanı sıra mümkünse Cosette'in servetinin kaynağını da öğrenmesi gerekiyordu. Eline fırsat geçmiş gibi

görünüyordu. Thénardier belki de bu konuda bir şeyler biliyordu. Bu adamın bildiklerini öğrenmek yararlı olabilirdi. Konuya oradan girdi.

“İyi parayı” yeleğin cebine indirmiş olan Thénardier Marius'e âdetâ şefkatli bir uysallıkla bakıyordu.

Marius sessizliği bozdu.

— Thénardier, size isminizi söylediğim. Şimdi, bana açıklamak istediğiniz sırrınızı size söyleyebilir miyim? Ben de bilgi topladım. Sizden daha çok şey bildiğiimi göreceksiniz. Jean Valjean söylediğiniz gibi bir hırsız ve katil. Hırsız çünkü iflasına neden olduğu zengin bir üreticiyi, M. Madeleine'i dolandırdı. Bir katil, çünkü polis Javert'i öldürdü.

— Sayın baron, ne demek istediğinizi anlamıyorum, dedi Thénardier.

— Size açıklayacağım. Dinleyin. 1822'ye doğru, Pas-de-Calais bölgesinde, eskiden başı adaletle derde girmiş ve M. Madeleine ismiyle kendine çekidüzen verip dürüst bir hayat sürmeye başlamış, adil nitelemesini tam anlamıyla hak etmiş bir adam vardı. Siyah boncuk üretimi sayesinde şehrin refahını yükselmiş, kendini arka planda bıraksa da bir servet sahibi olmuştu. Fakirlerin babasıydı, hastaneler, okullar açıyor; hastaları ziyaret ediyor, kızlara çeyizlik veriyor, dul kadınlarla destek oluyor, öksüzleri evlat ediniyordu. Şehrin hamisi haline gelmişti. Kendisine verilen nişanı reddetse de Belediye Başkanı seçilmişti. Serbest bırakılan bir kürek mahkumu bu adamın bir zamanlar işlediği suçu biliyordu; onu ihbar edip tutuklattı ve Paris'e gelip –bunu bizzat veznedar dan öğrendim– bankacı Laffitte'ten M. Madeleine ait olan yarı milyon frankın üzerindeki parayı sahte bir imzayla çekti. M. Madeleine'i dolandıran bu adamın adı Jean Valjean'dır. Diğer olaya gelince, onda da bana anlatabileceğiniz bir sırr yok. Jean Valjean müfettiş Javert'i tabancayla öldürdü. Ben de oradaydım.

Thénardier, Marius'e savaşı kaybetmek üzereyken zafere ulaşan ve kaybettiği toprakları bir dakikada geri alan bir adamın kibirli bakışlarını yönetti. Yeniden gülümseye başladı; kazandığını hisseden kazandığını sananı hoşgörülü bir zaferle mağlup etmelidir, bu yüzden Thénardier Marius'e:

— Sayın baron, yanlış yolda ilerliyoruz, demekle yetindi.

— Nasıl? diye yanıtladı Marius, buna itiraz mı ediyorsunuz? Bunların hepsi gerçekdir.

— Bunların hepsi hayal ürünü. Sayın baronun beni onurlandırdığı güven ona bir şeyleri açıklamamı gerektiriyor. Gerçek ve adalet her şeyden önce gelir. İnsanları haksız yere suçlamak istemem. Sayın baron Jean Valjean, M. Madeleine'İ dolandırmadı ve Javert'i öldürmedi.

— Bak sen! Nasıl olur?

— İki nedenden dolayı.

— Nedir? Anlatın.

— İşte ilki: Jean Valjean M. Madeleine'in kendisi olduğundan kimseyi dolandırmış sayılmaz.

— Siz neler zırvalıyorsunuz?

— İşte ikincisi: Javert'i öldürmedi, çünkü Javert kendi kendini öldürdü.

— Ne demek istiyorsunuz?

— Javert intihar etti.

— Kanıtlayın! Kanıtlayın! diye bağırdı kendini kaybeden Marius.

Thénardier cümlesini hecelere ayırip üzerlerine basa basa dile getirdi:

— Po-lis-mü-fet-ti-şि-Ja-vert'in-ce-se-di-Pont-au-Changenda bir tek-ne-nin al-tın-da bu-lun-du.

— Kanıtlaşanıza!

Thénardier yan cebinden içinde farklı büyüklüklerde kâğıtlar bulunduğu düşündüren gri bir zarf çıkardı.

— Bu benim dosyam, dedi sakince.

Ve ekledi:

— Sayın baron, sizin çıkarınız için, Jean Valjean hakkında geniş bilgi toplamak istedim. Jean Valjean ve M. Madeleine'in aynı kişi olduğunu ve Javert'in katilinin Javert olduğunu söylüyorum ve şüpheli, aldatıcı el yazılarına değil yayınlanmış kanıtlara dayanarak konuşuyorum.

Thénardier konuşurken zarftan sarılmış, solmuş, üzerlerine yoğun tütün kokusu sinmiş iki gazete sayfası çıkarıyordu. Bu gazetelerden biri, kırış kırış olmuş, dörtgen paçavra-lara dönüşmüş haliyle diğerinden daha eskiye benziyordu.

— İki olay, iki kanıt, dedi Thénardier Marius'e açılmış gazeteleri uzatırken.

Okuyucu bu iki gazeteyi biliyor. İçeriği bu kitabın II. Cilt, 2. Kitap, 1. Bölüm'ünde görülebilecek olan *Drapeau blanc*'ın 25 Temmuz 1823 tarihli yazısında M. Madeleine'in Jean Valjean olduğu belirtiliyordu. 15 Haziran 1832 tarihli *Moniteur*'de ise Javert'in intihar ettiği ve Emniyet Müdürlüğü'ne yazdığı raporda Chanvrerie Sokağı'ndaki barikatta tatsak edildiğini ve hayatını kendisini öldürmek yerine tabancayı havaya sıkan bir isyancının yüce gönüllüğüne borçlu olduğunu belirttiği yazıyordu.

Marius yazıları okudu. Tarihler, kanıtlar kesindi, bu iki gazete Thénardier'nin söylediğlerine destek olmak için basılmış olamazlardı. *Moniteur*'deki yazı bizzat Emniyet Müdürlüğü tarafından iletilmişti. Marius bundan kuşku duyamazdı. Veznedarın verdiği bilgiler yanlışı ve kendisini yanlıtmıştı. Jean Valjean aniden yükselerek bulutların arasından çıktı. Marius kendini bir sevinç çığlığı atmaktan alamadı.

— Demek o bahtsız mükemmel bir adammış! Tüm bu servet gerçekten ona aitmiş! Bir bölgenin kaderini değiştiren M. Madeleine oymuş! Javert'i Jean Valjean kurtarmış! O bir kahraman! O bir aziz!

— Ne kahraman ne de aziz, dedi Thénardier. O bir katil ve hırsız.

Ve üstünlüğünü dayatmaya başlayan bir adamın ses tonuyla ekledi:

— Sakin olalım.

“Hırsız”, “katil”, yok olup gittiklerini sandığı ama yeniden beliren bu sözcükler Marius’ün üzerinde soğuk bir duş etkisi yarattı.

— Yine mi? dedi.

— Yine, diye karşılık verdi. Jean Valjean M. Madeleine’i dolandırmadı, ama o bir hırsız. Javert’i öldürmedi, ama o bir katil.

— Sizin gazetelerinizin de belirttiği gibi, hayatı boyunca pişmanlık, fedakârlık ve erdemle bedelini ödediği kırk yıl önceki o hırsızlık olayından mı söz ediyorsunuz?

— Sayın baron, cinayet ve hırsızlık diyorum. Ve size güncel olaylardan söz ettiğimi, size anlatacaklarımı hiçbir gazetenin yazmadığını, sadece tarafımca bilindiğini tekrarlıyorum. Belki de böylece Jean Valjean’ın sayın baronese kurnazca sunduğu servetin kaynağına ulaşabilirsiniz. Kurnazca diyorum, çünkü bu türden bir bağışla refah dolu yaşamı paylaşılacak onurlu bir aileye sızmak, suçunu saklamak, hırsızlığının keyfini çıkarmak, ismini saklamak ve kendine bir aile yaratmak hiç de aptalca bir iş değildir.

— Sözünüzü kesebilirdim ama neyse siz devam edin, dedi Marius.

— Sayın baron, ödülü sizin cömertliğinizin takdirine bırakıp her şeyi anlatacağım. Bu sıra tomarla altın değerinde. Bana bunları neden Jean Valjean'a karşı koz olarak kullanmadığınızı soracaksınız. Çok basit bir nedenle: Parayı size bağışladığını biliyorum ve bunu çok akıllıca buluyorum, ama tek bir meteliği bile yok, bana boş ceplerini gösterecekti, bu yüzden Joya'ya gitmek için gereken parayı hiçbir şeyi olmayan ondan değil, tüm servete sahip olan sizden istiyorum. Biraz yoruldum, iskemleye oturmama izin verin.

Marius oturdu ve ona da oturması için işaret etti.

Kapitone bir iskemleye oturan Thénardier katıldığı gazeteleri zarfa geri koyup tırnağıyla *Drapeau blanc*'ı didiklerken mırıldandı: "Bunu ne büyük zorluklarla ele geçirdim." Ardından söylediğinden emin kişilere özgü bir tavırla bacak bacak üzerine atıp iskemleye yayıldı ve ciddi bir ifadeyle her sözcüğü vurgulayarak konuya girdi:

— Sayın baron, 6 Haziran 1832'de, yaklaşık bir yıl önceki ayaklanma sırasında Paris'in Invalides ve Iéna köprüleri arasında Seine'e açılan Büyük Lağım'ında bir adam vardı.

Marius aniden iskemlesini Thénardier'ninkine yaklaştırdı. Bunu fark eden Thénardier dinleyicisini etkileyen ve söylediğleriyle rakibini heyecanlandıran bir konuşmacının yavaşlığıyla devam etti:

— Siyasetle ilgisi olmayan nedenlerden dolayı saklanmak zorunda kalan bu adam anahtarını ele geçirdiği lağıma girmiştir. Tekrarlıyorum, 6 Haziran günü, akşam saat sekiz civarındaydı. Adam lağımda bir gürültü duyunca şaşırıp bir köşeye saklandı ve etrafı gözlemeye başladı. Karanlıkta biri yürüyerek kendisine doğru ilerliyordu. Lağımda garip bir şekilde başka biri daha vardı. Lağımın çıkıştı uzak değildi. Loş ışıkta sırtında bir şey taşıyarak gelen adamı gördü. İki büklüm olmuş bir halde yürüyordu. Bu adam eski bir kürek mahkumuydu ve sırtında bir ceset taşıyordu. Cinayetten suçüstü yakalanabilirdi. Hırsızlığa gelince, söylemeye gerek yok, bedavaya adam öldürülmez. Bu forsa cesedi nehre atacaktı. Bu arada, çıkışa varmadan önce, lağımın derinliklerinden gelen bu kürek mahkumu korkunç bir göçükle karşılaştı, cesedi oraya bırakabilirdi, ama ertesi gün çukuru açmaya gelen lağımcıların cesedi bulmaları katilin işine gelmezdi. Göçüğü yüküyle birlikte aşmayı tercih etti ve çabaları olağanüstüydü, insan hayatını bundan fazla tehlikeye atamaz, oradan sağ olarak nasıl çıktığını anlamıyorum.

Marius'ün iskemlesini biraz daha yaklaştırmasını fırsat bilen Thénardier derin bir soluk alıp devam etti:

— Sayın baron, bir lağım Champ de Mars'a benzemez. Orada hiçbir şey, gizlenecek bir köşe bile yoktur. İki adam lağıma girmişse birbirleriyle karşılaşmaları gereklidir. Lağının sakini ve geçen yolcu birbirlerini istemeden de olsa selamladılar. Yolcu lağının sakinine: *Sirtimdakini görüyorsun, dışarı çıkmam gerek, anahtarını bana ver*, dedi. Bu forsa karşı konulamayacak ölçüde güçlü bir adamdı. Yine de anahtarı elinde bulunduran sadece zaman kazanmak amacıyla onuna konuştu. Bu arada ölüyü inceledi, ama sık giyimli, zengin görünümlü, yüzü kanlar içinde kalmış bir genç olması dışında hiçbir şey göremedi. Onunla sohbet ederken, fark ettirmeden ölüünün giysisinden bir parça koparmayı başardı. Anlarsınız, suçlunun suçunu ispat etmek için bir kanıt. Kumaş parçasını cebine koyduktan sonra parmaklığı açıp adamı sırtındaki yükle dışarı çıkardı, parmaklığı yeniden kapayıp cinayete daha fazla bulaşmamak ve katil cesedi nehre atarken orada olmamak için kaçtı. Şimdi anlıyorsunuz. Cesedi taşıyan Jean Valjean'dı, anahtarı elinde bulunduran da şu anda sizinle konuşuyor ve kumaş parçası...

Thénardier cümlesini bitirirken cebinden çıkardığı lekelelerle kaplı, delik deşik olmuş siyah kumaş parçasını iki baş ve işaret parmağıyla gözlerinin hizasında tuttu.

Yüzü solan, güclükle nefes alan, gözlerini siyah kumaş parçasından ayırmayan Marius geri geri giderken, sağ elini arkaya uzattı ve şöminenin yanındaki dolabın üstünde anahtarı aradı. Anahtarı bulup dolabı açtı ve içine bakmadan, ürkmüş gözlerini Thénardier'nin elinde tuttuğu delik deşik kumaştan ayırmadan kolunu içine uzattı.

Bu arada Thénardier devam ediyordu:

— Sayın baron, Jean Valjean tarafından tuzağa düşürülüp öldürülen gencin çok zengin olduğuna ve üzerinde yüklü miktarda para taşıdığını inanmamama yetecek güçlü kanıtlarım var.

— O genç bendim, işte giysi! diye haykiran Marius kan lekeli siyah bir ceketi parkenin üzerine fırlattı.

Ardından, Thénardier'nin elindeki kumaşı alıp ceketin üzerine diz çöktü ve kumaş parçasını cekedin yırtığına yaklaştırdı. Yırtık kumaş parçasıyla tamamen kapanıyordu.

Taş kesilen Thénardier içinden: "Şimdi hapi yuttum," diyordu.

Marius umutsuz bir ifadeyle ışıltılar saçarak, titreyerek doğruldu.

Cebini karıştırıp öfkeyle Thénardier'ye doğru yürüdü, beş yüzlük ve binlik banknotlarla dolu yumruğunu yüzüne yaklaştırdı.

— Siz bir alçaksınız! Siz bir yalancı, iftiracısınız. O adamı suçlamaya gelip temize çıkardınız; onu lanetlemek istersen yücelttiniz. Hırsız olan sizsiniz! Katil olan sizsiniz! Thénardier Jondrette, sizi Hôpital Bulvarı'ndaki evden tanıyorum. Sizi kürek mahkumiyetine, hatta daha da uzağa götürecek çok şey biliyorum. Alın bin frank, siz aşağılık bir adamsınız!

Ve bin frankı Thénardier'nin suratına fırlattı.

— Ah! Jondrette Thénardier, soysuz alçak! Sırların antikacısı, gizemlerin satıcısı, karanlıkların kazmacısı, sefil, bu size ders olsun! Şu beş yüz frankı da alın ve buradan gidin! Waterloo sizi koruyor.

— Waterloo! diye homurdandı beş yüz ve bin frankı cebine koyarken.

— Evet, katil! Orada bir albayın hayatını kurtardınız...

— Bir generalin, dedi Thénardier başını kaldırarak.

— Bir albayın! diye karşılık verdi Marius öfkeyle. Bir general için metelik vermezdim. Ve buraya gelip alçaklık ediyorsunuz! Size her türlü suçu işledığınızı söylüyorum. Defolun! Kaybolun! Mutlu olun, tek isteğim bu. Ah! Canavar! İşte üç bin frank daha. Alın. Yarın kızınızla Amerika'ya gitmeyeceleriniz; çünkü iğrenç yalancı, karınız öldü. Haydut, buradan gittiğini gördüğümde yirmi bin frank daha vereceğim. Gidip kendinizi başka yerde astırın!

— Sayın baron, dedi yerlere kadar eğilen Thénardier, size sonsuz minnet borçluyum.

Ve Thénardier hiçbir şey anlamadan, üzerine yağan altın keselerinin ve binlerce franklık yıldırımların tatlı ağırlığıyla şaşırılmış, büyülenmiş bir halde dışarı çıktı.

Yıldırım çarpmışa dönmüştü ama halinden memnundu ve bu yıldırımlara karşı bir paratoneri olsa kendine çok kizacaktı.

Bu adam hakkında anlatacaklarımı hemen bitirelim. Aktardığımız olaylardan iki gün sonra, Marius'ün yardımıyla, sahte bir isimle, kızı Azelma ile birlikte Amerika'ya doğru yola çıktığında elinde New York'ta ödenecek yirmi bin franklık bir senet vardı. Thénardier'nin, bu başarısız burjuvanın ahlaki sefaleti iflah olmaz boyutlardaydı; Amerika'da da Avrupa'daki adamdı. Kötü bir adamlı karşılaşmak bazen iyiliği çürütmeye ve onun içinden kötülüğü çıkartmaya yeter. Thénardier, Marius'ün parasıyla köle tüccarlığına başladı.

Thénardier dışarı çıkar çıkmaz Marius hâlâ bahçede gezenin Cosette'in yanına koştu:

— Cosette! Cosette! diye bağırdı. Gel! Çabuk gel! Hemen çıkışım. Basque bir araba çağır! Cosette, buraya gel. Aman Tanrım! Hayatımı o kurtarmış! Bir dakika bile kaybetmeyecek! Şalını giy.

Onun çıldırdığını sanan Cosette itaat etti.

Soluk alamıyor, çarpıntılarını bastırmak için elini yüreğine bastırıyordu. Hızlı adımlarla gidip geliyor, Cosette'e sarılıyor, ona "Ah! Cosette! Ne bahtsızım!" diyordu.

Kendini kaybeden Marius, Jean Valjean'ın ruhundaki asaleti ve karanlığı görmeye başlıyordu. İnanılmaz, olağanüstü yüceliğinin ortasında, mütevazı bir erdem önünde beliriyor, kürek mahkumu İsa'ya dönüşüyordu. Marius'ün gözleri bu mucizeyle kamaşmıştı. Aslında ne gördüğünü bilmiyordu, ama büyülüüğünü hissediyordu.

Birazdan araba kapıya geldi.

Marius Cosette'i bindirdiği arabaya hızla atladı.

— Arabacı, dedi, l'Homme-Armé Sokağı, 7 numara.

Araba hareket etti.

— Ah! Ne büyük mutluluk! dedi Cosette, l'Homme-Armé Sokağı. Sana söz etmekten çekinmediğim. Mösyö Jean'ı görmeye gidiyoruz.

— O baban! Cosette, hem de her zamankinden daha çok. Cosette şimdi anlıyorum. Sana Gavroche aracılığıyla gönderdiğim mektubu asla almadığını söylemiştim. Demek onun eline geçmiş. Cosette barikata beni kurtarmak için geldi. Meleklik görevini yerine getirmek için başkalarını da, Javert'i de kurtardı. Beni o uçurumdan sana kavuşturmak için çıkardı. O korkunç lağımın beni sırtında taşıdı. Ah! Ben nankör bir canavarım. Cosette senin kaderini değiştirdikten sonra benimkini de değiştirdi. Düşünsene orada içinde yüzlerce kez boğulacağım bir çirkef kuyusu vardı! Beni oradan geçirdi. Bayındım, hiçbir şey görmüyorum, hiçbir şey duymuyordum, başından geçenler hakkında hiçbir şey bilmiyorum. İstese de istemesse de, onu yanımıza alacağız, artık bizden hiç ayrılmayacak. Yeter ki onu bulalım! Hayatının geri kalanını ona saygı duymakla geçireceğim. Evet böyle olmalı, anlıyor musun Cosette? Gavroche mektubu ona vermiş. Her şey ortada. Anlıyorsun değil mi?

Cosette tek kelimesini bile anlamamıştı.

— Haklisin, dedi.

Araba yoluna devam ediyordu.

V

Ardında Gündüz Olan Gece

Kapının sesini duyan Jean Valjean arkasını döndü.

— Girin, dedi zayıf bir ses tonuyla.

Kapının açıldı. Cosette ve Marius göründü.

Cosette hızla odaya daldı.

Eşikte duran Marius kapıya yaslandı.

— Cosette! dedi Jean Valjean ve solgun, kasvetli, şaşkın yüzüyle, gözlerindeki derin sevinçle iskemlesinde doğrularak titreyen kollarını iki yana açtı. Heyecandan soluk soluğa kalmış olan Cosette, Jean Valjean'ın göğsüne atıldı.

— Baba! dedi.

Allak bullak olan Jean Valjean geveliyordu:

— Cosette! O! Siz, madam! Sen! Aman Tanrı!

Ve Cosette'i kollarının arasına alıp haykırdı:

— Sensin! Buradasın! Demek beni bağışlıyorsun!

Gözyaşlarının akmasına engel olmak için gözkapaklarını kapayan Marius bir adım atıp hiçkırıklarını bastırmak titresekken kenetlediği dudaklarının arasından:

— Babacığım! diye mırıldandı.

— Demek siz de, beni bağışlıyorsunuz! dedi Jean Valjean.

Marius diyecek söz bulamadı ve Jean Valjean ekledi:

— Teşekkürler.

Cosette şalını çıkarıp şapkasını yatağın üstüne attı.

— Bunlar içimi daraltıyor, dedi.

Ve yaşlı adamın dizlerine oturdu, beyaz saçlarını zarif bir şekilde aralayıp alğını öptü.

Afallayan Jean Valjean hiç sesini çıkarmadı.

Cosette olan biteni tam olarak anlayamadığı için Marius'ün borcunu ödemek üzere onu öpüçüklere boğuyordu.

Jean Valjean mırıldanıyordu:

— İnsan ne kadar ahmaklaşabiliyor! Onu bir daha hiç göremeyeceğimi sanıyorum. Mösyö Pontmercy düşünensenize, siz içeri girdiğiniz sırada kendi kendime “Her şey bitti. İşte küçük elbisesi, ben sefil bir adamım, Cosette'i bir daha göremeyeceğim,” diyordum, bunları siz merdiveni çıkarken söylüyordum. Ne kadar aptalmışım. İnsan böyle ahmaklaşabiliyor! Tabii Tanrı'yı hesaba katınazsa insan bu hale dü-

şer. Ulu Tanrı “Terk edildiğini düşünüyorsun, budala!” der. Hayır. Böyle olmayacak. Hadi orada bir meleğe ihtiyacı olan zavallı bir ihtiyar var. Ve melek gelir ve Cosette'e, küçük Cosette'e yeniden kavuşulur! Ah! Ne kadar çaresizdim.

Bir an konuşamadı, ardından devam etti:

— Cosette'i ara sıra kısa bir süre için de olsa görmeye ihtiyacım vardı. Bir yürek kemirecek bir kemik ister. Yine de, kendimi bir fazlalık gibi hissediyor, kendi kendime “Sana ihtiyaçları yok, köşende otur, insanları rahatsız etmemelisin,” gibi gerekçeler buluyordum. Ah! Yüce Tanrım onu yeniden görüyorum! Cosette, kocanın çok yakışıklı olduğunu biliyor musun? Ah! İşlemeli yakan ne güzel. Bu motifi çok severim. Onu kocan beğendi değil mi? Sana kaşmirden elbiseler de gerek. Mösyö Pontmercy, onunla senli benli konuşamama izin verin. Uzun sürmeyecek.

Ve Cosette sitem ediyordu:

— Bizi böyle yüzüstü bırakmak ne acımasızlık! Nereye gittiniz? Neden bu kadar uzun süre kaldınız? Eskiden yolculuklarınız üç dört günden fazla sürmezdi. Nicolette'i gönderdiğimde hep “Henüz dönmedi,” diyorlardı. Ne zaman döndünüz? Bize neden haber vermediniz? Çok değiştiğinizin farkında misiniz? Ah! Huysuz babam! Hasta olmuş, biz bilmiyoruz! Marius baksana, eli ne kadar soğuk!

— İşte buradasınız Mösyö Pontmercy! Beni bağışlıyorsunuz! diye tekrarladı Jean Valjean.

Jean Valjean'ın tekrarladığı bu sözler üzerine Marius'ün yüreğinde kabaran her şey bir çıkış yolu bulup dışarı fışkırdı:

— Cosette, görüyor musun? Bak hâlâ farkında değil! benden özür diliyor. Cosette, benim için ne yaptığını biliyor musun? Hayatımı kurtardı. Daha da fazlasını yapıp beni sana kavuşturdu. Ve hayatı kurtarıp birbirimize kavuşmamızı sağladıkтан sonra kendi için ne yaptı? Kendini feda etti. İşte böyle bir insan o. Ve benim gibi nanköre, hayırsızca, acımasızca, suçluya “Teşekkürler!” diyor. Cosette, tüm ya-

şamıım bu adamın ayaklarının dibinde geçse bile yetmez. O barikatı, o lağımı, o çirkef kuyusunu, hepsini benim için aştı! Benden uzaklaştırdığı, kendisi için kabullendiği tüm ölümle-rin arasında beni sırtında taşıdı. O tüm yürekliklere, tüm erdemlere, tüm kahramanlıklara, tüm ermişliklere sahip, Cosette bu adam bir melek!

— Şışsst, şışsst! dedi Jean Valjean alçak sesle. Tüm bun-ları neden anlatıyorsunuz?

— Peki ya siz! diye haykırdı Marius saygıyla karışık bir öfkeyle, siz neden anlatmadınız? Bu sizin de suçunuz. İnsan-ların hayatlarını kurtarıp, yaptıklarınızı onlardan saklıyor-sunuz! Daha ileri gidip kimliğinizi açıklamak bahanesiyle kendinize iftira atıyorsunuz. Bu çok korkunç.

— Ben gerçeği söyledim, dedi Jean Valjean.

— Hayır, diye karşılık verdi Marius, tüm gerçeği söyle-mediniz. Bana Mösyö Madeleine olduğunuza, Javert'i kur-tardığınızı neden söylemediniz? Size hayatımı borçluyum, bunu neden söylemediniz?

— Çünkü ben de sizin gibi düşünüyordum. Haklı oldu-ğuñuza inanıyorum. Sizden ayrılmam gerekiyordu. Lağım olayını bilseydiniz, sizin yanınızda kalmam konusunda is-rarcı davranışacaktınız. Benim de susmam gerekecekti. Her şeyi anlatmam, her şeyi berbat edecekti.

— Nasıl, neyi berbat edecekti? dedi Marius. Burada kala-cağınızı mı sanıyorsunuz? Sizi götürüyoruz. Aman Tanrıml! Tüm bunları tesadüfen öğrendiğimi düşünüyorum da! Sizi götürüyoruz. Artık bizim ailemizdensiniz. Onun da benim de babamsınız. Bu berbat evde bir gün daha kalmayaca-sınız. Yarın burada olacağınıza aklınızdan bile geçirmeyin.

— Yarın, dedi Jean Valjean, burada olmayacağım, ama sizin evinizde de olmayacağım.

— Ne demek istiyorsunuz? diye sordu Marius. Hayır, yolculuğa çıkışmanıza da izin vermiyoruz. Yanımızdan hiç ay-rılmayacaksınız. Artık bizimle kalacaksınız. Sizi hiçbir yere bırakmıyoruz.

— Bu kez kararlıyız, diye ekledi Cosette. Aşağıda araba bekliyor. Sizi yerinizden kaldırıyorum. Gerekirse zor kullanacağım. Şu anda bahçenin ne kadar güzel olduğunu bilseydiniz! Açelyalar muhteşem! Yollara nehir kumu döküldü, mor renkli kabuklar var. Çileklerimden yiyeceksiniz. Onları ben suluyorum. Ve artık madam, Mösyo Jean hitapları olmayaçak, cumhuriyet döneminde yaşıyoruz, herkes birbirine *sen* diyor artık, öyle değil mi Marius? Sistem değişti. Bilseniz ne kadar kederliyim baba, duvarın oyuğuna yuvasını yapan bir kızılgerdan vardı, iğrenç bir kedi onu yedi. Zavallı, küçük kızılgerdanım, başını pencereye yaslayıp bana bakardı! Çok ağladım! Elime geçirsem o kediyi öldürecektim. Ama artık ağlamak yok. Herkes gülecek, herkes mutlu olacak. Bizimle geleceksiniz. Dede nasıl da sevinecek! Bahçedeki tarhınıza çilek ekeceksiniz ve hangımızinkinin daha lezzetli olduğunu göreceğiz. Üstelik tüm isteklerinizi yerine getireceğim, siz de benim sözümü dinleyeceksiniz.

Jean Valjean onu anlamadan dinliyor, sözcüklerinin anlamından çok sesinin melodisini iştiyor, ruhun incileri olan o iri gözyaşlarından biri yavaşça gözünde birikiyordu.

— Burada olması Tanrı'nın yüceliğinin kanıtı, diye mırıldandı.

— Babacığım! dedi Cosette.

Jean Valjean devam etti:

— Birlikte yaşamamızın çok güzel olacağı doğru. Ağaçlar kuşlarla dolu. Cosette'le gezinecektim. Yaşayan, birbirleriyle selamlasan, bahçede birbirlerine seslenen insanların arasında olmak çok hoş. Herkes sabahın akşamı kadar birbirini görecekti. Hepimiz küçük bir köşede meyve yetiştirecektik. Cosette bana çileklerini yedirecekti, benim yetiştirdiğim güleleri toplayacaktı. Her şey mükemmel olacaktı. Ama...

Bir ara verip alçak sesle ekledi:

— Ne yazık!

Gözyaşı düşmedi, geri çekildi ve Jean Valjean gülümsemeye başladı.

— Cosette yaşlı adamın ellerini ellerinin arasına aldı.

— Tanrım! dedi, elleriniz daha da soğumuş. Hasta misiniz? Ağrınız var mı?

— Hayır, dedi Jean Valjean, çok iyiyim, ama...

Durdu.

— Aması ne?

— Kısa süre sonra öleceğim.

Cosette ve Marius titrediler.

— Ölmek mi? diye haykırdı Marius.

— Evet, ama önemli değil.

Bir soluk alıp gülümseyerek devam etti:

— Cosette benimle konuşuyordun, devam et, demek küçük kızılgerdanın öldü, hadi konuş, sesini duyayım!

Taş kesilen Marius yaşlı adama bakıyordu.

Cosette içler acısı bir çığlık attı:

— Baba! Babacığım! Yaşayacaksınız. Yaşayacaksınız.

Yaşamanızı istiyorum, anlıyor musunuz?

Jean Valjean hayranlık dolu bakışlarını ona yöneltti.

— Ah! Evet bana ölmeyi yasakla. Kim bilir? Belki de kabul ederim. Siz geldiğinizde ölmek üzereydim. Ama sizi görünce yeniden doğduğumu hissettim.

— Hayat dolu ve güclüsünüz, diye haykırdı Marius. İnsanın böyle öleceğini mi düşünüyorsunuz? Kederliydiniz, ama artık böyle olmayacak. Sizden özür diliyorum ve önünüzde diz çöküyorum! Yaşayacaksınız, hem de bizimle birlikte, hem de uzun süre. Sizi götürüyoruz. Bundan böyle ikimizin de tek düşüncesi sizi mutlu etmek olacak!

— Görüyorsunuz, dedi gözleri yaşlarla dolan Cosette, Marius ölmeyeceğinizi söylüyor.

Jean Valjean gülümsemeye devam ediyordu.

— Mösyö Pontmercy beni yanınıza aldiğinizda kimliğimde bir değişiklik olacak mı? Hayır, Tanrı sizin ve benim

gibi düşündü ve fikrini değiştirmedi; gitmemin herkese yararı olacak. Ölüm her şeyi düzeltcektir. Tanrı bize neyin gerektiğini bizden iyi biliyor. Mutlu olun, Mösyo Pontmercy'nin yanında hep Cosette olsun, gençlik şafağa eşlik etsin, çocukların etrafınızda leylaklar ve bülbüller olsun, yaşamınız güneşin altındaki bir çimenliğe benzesin, gökyüzünün tüm ışıkları ruhunuza dolsun ve şimdi artık hiçbir işe yaramayan biri olarak öldüğüme göre her şey yoluna girecek. Bakın, makul olalım, artık yapılacak hiçbir şey yok, benim için her şeyin bittiğini hissediyorum. Bir saat önce bayıldım. Bu akşam surahideki suyun hepsini içtim. Cosette kocan ne kadar iyi yürekli! Onunla benim yanında olduğundan daha mutlusun.

Kapının gürültüyle açılmasıyla doktor içeri girdi.

— Merhaba ve elveda doktor, dedi Jean Valjean. İşte benim zavallı çocuklarımdır.

Marius doktora yaklaştı, ona tek bir sözcük yöneltti: "Mösyo?.." Ama bu sözü öyle telaffuz etmişistik ki tek sözcükle soracağı her şeyi sormuş gibiydi.

Doktor bu soruya anlamlı bir bakışla karşılık verdi.

— Olan bitenler hoşumuza gitmiyor diye Tanrı'ya haksızlık edemeyiz, dedi Jean Valjean.

Bir sessizlik oldu. Hepsinin göğsü sıkışmıştı.

Cosette'e dönen Jean Valjean âdetâ onu sonsuza kadar yanına almak istiyormuşçasına hayranlıkla seyretti. Şimdi indiği karanlığın derinliklerinde bile Cosette'e bakarken hâlâ kendinden gecebiliyordu. Bu sevimli yüzün yansımıası solgun suratını aydınlatıyordu. Mezarın da gözleri kamaşabilir.

Doktor nabzını yokladı.

— Asıl ihtiyaç duyduğum siziniz! diye mırıldandı Cosette ve Marius'e bakarak.

Ve Marius'ün kulağına eğilerek alçak sesle ekledi:

— Artık çok geç.

Jean Valjean, Cosette'e bakmaya devam ederken Marius'ü ve doktoru soğukkanlılıkla izliyordu. Ağzından yarı yamalak şu sözlerin çıktıgı duyuldu:

— Ölmek bir şey değil, yaşamamak korkunç.

Aniden bazen can çekişmenin sonlarında rastlandığı gibi tüm gücünü toplayarak ayağa kalkıp kendisine yardım etmek isteyen Marius ve doktorun arasından kararlı adımlarla duvara doğru gitti ve orada asılı duran bakır haçı alıp sağılıklı bir insan gibi rahat hareketlerle yatağına oturdu, haçı masanın üzerine koyarken yüksek sesle:

— İşte asıl istirap çeken, dedi.

Ardından göğsü içeri göctü, başı âdetâ mezarın sarhoşluğuyla titredi ve dizlerinin üzerine koyduğu ellerinin tırnaklarıyla pantolonunun kumasını tırmalamaya başladı.

Omuzlarına destek veren Cosette ağlıyor, konuşmaya çalışsa da başaramıyordu. Gözyaşları acı tükürüklerine karışırken su sözleri ettiği duyuluyordu: "Baba! Bizi terk etmeyein. Sizi bulduğumuz an kaybetmemiz mümkün mü?"

Can çekişmenin dolambaçlı yollar izlediği söylenebilir. Gelir, gider, mezara doğru yürüür, hayatı geri döner. Ölümeye yaklaştığında el yordamıyla yürümeye başlar.

Jean Valjean bu hafif baygınlıktan sonra, kendine geldi, başına salladı, yüzü yeniden canlandı. Cosette'in elbiselerinin kolunu tutup öptü.

— Kendine geliyor! Doktor kendine geliyor! diye bağırdı Marius.

— İkiniz de iyi yürekliniz, dedi Jean Valjean. Size beni kederlendiren bir şeyden söz edeceğim. Mösyö Pontmercy, o paraya el surmemeniz beni üzünlendiriyor. O para karınıza ait. Çocuklarım, size bunu anlatacağım, sizi gördüğümde bu yüzden de sevindim. Siyah kehribar İngiltere'den, beyaz kehribar Norveç'ten gelir. Tüm bunlar şu kâğıtta yazılı. Bilezikler için lehimlenmiş sac halkalar yerine üst üste geçirilen sac halkalar geliştirdim. Daha güzel, daha mükemmel, daha

ucuzdur. Bu yöntemle bir servet elde edilebileceğini anlıyorsunuz. Bu yüzden Cosette'in parası ona aittir. Size bu ayrıntıları size rahat edin diye veriyorum.

Yukarı çıkan kapıcı kadın aralık kapıdan içeri bakıyordu. Doktor ona gitmesini söyledi, ama bu iyi gayretkeş kadının ölmek üzere olan Jean Valjean'a "Rahip ister misiniz?" diye sormasını engelleyemedi.

— Burada bir tane var, diye karşılık verdi Jean Valjean.

Ve parmağıyla başının üzerinde birini görür gibi olduğu noktayı işaret ediyordu.

Muhtemelen piskopos da bu ölüm sahnesine eşlik ediyordu.

Cosette yavaşça sırtına bir yastık koydu.

Jean Valjean devam etti:

— Mösyö Pontmercy, sizden ricam hiç endişelenmemeniz. Altı yüz bin frank Cosette'indir. O parayı kullanmazsanız hayatım boş geçmiş demektir! O boncukları mükemmel bir şekilde üretilyorduk. Berlin mücevheriyle rekabet ediyyorduk. Oysa Almanya'nın siyah camının yerini hiçbir şey tutamaz. Bin iki yüz adet iyi yontulmuş boncuk tanesi içeren on iki düzine en fazla üç franka mal oluyordu.

Sevilen birinin öleceği anlaşıldığında, ona sabitlenen bakışlar âdetâ onun hayatı tutmaya çalışırlar. Ölüm karşısında ne diyeceklerini bilemedikleri için endişeyle suskunlaşan Cosette ve Marius ümitlerini kaybetmiş bir halde titreyerek, el ele ayakta duruyorlardı.

Jean Valjean giderek güçten düşüyor, karanlık ufka yaklaşıyordu. Kesik kesik nefesine bir hırıltı eşlik ediyor, kolunu oynatmakta güçlük çekiyordu, ayakları hareketsizleşmişti. Bedenindeki bitkinlik artarken ruhunun azameti artıyor ve yüzüne yansıyordu. Bilinmeyen dünyanın ışığı şimdiden gözbebeklerinde belirmiştir.

Yüzü solmuştu ama gülümsemeye devam ediyordu. Artık onda yaşamdan başka bir şey vardı. Soluğu kesiliyor, bakışları derinleşiyordu. Âdetâ kanatlanmış bir ceset gibiydi.

Cosette'e ve Marius'e yaklaşmalarını işaret etti; kuşkusuz son saatinin son dakikasını yaşıyordu ve onlarla âdetâ uzaktan gelen ve artık aralarında bir duvar varmış hissi uyandıran zayıf bir sesle konuştu.

— Yaklaş, ikiniz de yaklaşın. Sizi çok seviyorum. Ah! Böyle ölmek ne büyük mutluluk! Cosette'ım sen de beni seviyorsun. Bu yaşlı adamı her zaman sevdiğini biliyordum. Bu yastığı belime yerleştirirken ne kadar zariftin! Benim için ağlayacaksın, değil mi? Ama fazla ağlama. Açı çekmeni istemiyorum. Çocuklarım artık eğlenmeniz gerekecek. Size bizim ürettiğimiz küpelerin ötekilerden çok daha fazla kazandırdığını söylemeyi unuttum. On iki düzinesi on franka mal oluyor, altmış franka satılıyordu. Gerçekten de kazançlı bir ticaretti. Mösyö Pontmercy bu yüzden altı yüz bin franka şaşmamanız lazım. Dürüstçe kazanılmış bir paradir. Refah ve huzur içinde yaşayabilirsiniz. Bir araba almanız, ara sıra tiyatrodada loca kiralamanız, Cosette'ime sık balo giysileri almanız, dostlarınızı yemeğe davet etmeniz ve çok mutlu olmanız lazım. Az önce Cosette'e yazıyorum. Mektubumu okuyacak. Şöminenin üzerindeki şamdanları Cosette'e bırakıyorum. Gümüş olsalar da, benim için altın, elmas değeri taşırlar, üzerlerine konan mumu güzelleştirirler. Onları bana verenin yukarıdan baktığında benden memnun kalıp kalmadığını bilemem. Ben elimden geleni yaptım. Çocuklarım, benim yoksul biri olduğumu unutmayacaksınız, beni bir köşeye, yattığım yeri belli eden ve üzerinde ismim yazmayan bir taşın altına gömeceksiniz. Bu vasiyetimdir. Cosette ara sıra gelirse, beni mutlu edecek. Siz de Mösyö Pontmercy. İlk başlarda sizi sevmediğimi itiraf ediyorum, bu yüzden sizden özür dilerim. Artık ikiniz benim için bir bütünsünüz. Size çok minnettarım. Cosette'i mutlu ettiğinizi hissediyorum. Mösyö Pontmercy onun ne güzel güzel, pembe yanakları vardı bir bilseniz; onlar benim neşe kaynağimdi, biraz solgun gördüğümde hüznülenirdim. Çekmecede beş yüz frank

var. Ona hiç dokunmadım. Onu yoksullara verin. Cosette yatağın üzerindeki küçük elbiseni gördün mü? Onu hatırlıyor musun? On yıl bile olmadı. Zaman nasıl da geçiyor! Çok mutluyduk. Ama artık bitti. Çocuklarım ağlamayın, çok uzağa gitmiyorum, sizi oradan göreceğim. Akşam olup gökyüzüne baktığınızda size gülümsemi göreceksiniz. Cosette, Montfermeil'i hatırlıyor musun? Ormanda çok korkmuştun; kovanın sapını tuttuğumu hatırlıyor musun? Zavallı küçük, eline ilk kez dokunmuştum. Ne kadar da üzülmüşü! Ah! O zamanlar elleriniz kıpkırmızıydı matmazel, şimdi güzel elleriniz bembeyaz. Ya büyük bebeği hatırlıyor musun? Ona Catherine adını vermiştin. Onu manastır götürmede için üzülüyordun! Benim tatlı meleğim, beni defalarca nasıl da güldürdü! Yağmur yağdığında su birikintilerine attığın saman çöplerinin gidişini seyrederdin. Bir gün sana sorgun ağacından raket, yeşil, kırmızı tüylü bir topaç vermiştim. Unuttun mu? Küçükken çok yaramazdın! Oyun oynar, kulaklarına kiraz takardın. Bunlar geçmişte kaldı. Çocuğumla geçtiğim ormanlar, altında gezindiğimiz ağaçlar, saklandığımız manastırlar, oyunlar, neşeli çocuk gülüşleri karanlığa gömüldü. Tüm bunların bana ait olduğunu düşündüp saçmalamaştım. Thénardierler kötü insanlardı. Onları bağışlamak lazım. Cosette işte sana annenin adını söylemenin zamanı geldi. İsmi Fantine'di. Bu ismi akında tut: Fantine. Adını ağızına her alındığında diz çök. Çok acı çekti. Seni çok sevdi. Sen ne kadar mutlu olduysan, o da o kadar mutsuz yaşadı. Tanrı böyle paylaştırmayı uygun bulmuş. O yukarıda, hepimizi görüyor ve devasa yıldızların ortasında ne yaptığıni farkında. Çocuklarım, artık gidiyorum. Birbirinizi hep çok sevin. Dünyada sevmekten güzel bir şey yok. Ara sıra burada ölen zavallı ihtiyarı düşüneceksiniz. Cosette'im! Seni son zamanlarda görmemek benim hatam değil, yüreğim sizliyordu; caddenin köşesine kadar gidiyordum, beni görenler halime gülmuşlardır, delirmiş gibiydım, bir keresin-

de dışarı şapka giymeden çıktım. Çocuklarım, artık sizi net göremiyorum, daha söyleyeceklerimvardı, ama olsun. Beni arada bir düşünün. Siz kutsanmış varlıklarsınız. Neyim var bileyemiyorum, bir ışık görüyorum. Biraz daha yaklaşın. Mutlu ölüyorum. Ellerimi üzerlerine koymam için güzel başlarınızı bana uzatın.

Gözleri yaşlarla dolan Cosette ve Marius kendilerini kaybetmiş bir halde diz çöküp başlarını Jean Valjean'ın ellerine uzattılar. O yüce eller artık kımıldamıyordu. İki şanından ışığıyla aydınlanan bedeni sırtüstü uzanmıştı; beyaz yüzü gökyüzüne dönüktü, Cosette ve Marius ellerini öpüyordular; ölmüştü. Yıldızsız gökyüzü çok karanlıktı. Kuşkusuz, karaltıların ortasında kanatlarını açmış bir melek ruhu bekliyordu.

VI

Otlar Örter, Yağmur Siler

Père-Lachaise Mezarlığı'nda, kimsesizler mezarlığının yakınlarında, bu mezarlıklar şehrinin seçkin semtlerinden uzakta, sonsuzluğun karşısına geçip gösteriş yapan ölümün iğrenç modalarından uzakta, yoksullara ayrılmış bölümdeki eski duvarın kenarında, issız bir köşede, gündüzsefalarının tırmandığı ulu bir porsuk ağacının dibinde, ayrık otları ve yosunlar arasında bir taş vardır. Bu taş da diğerleri gibi zamanla yosunlarla, küfle, kuş dışkılarıyla kaplanmıştır. Su onu yeşertir, hava onu karartır. Hiçbir patikaya yakın değildir; kimse o tarafa gitmez istemez, çünkü otlar uzundur ve insanın ayakları ıslanır. Biraz güneş açınca kertenkeleler oraya gelir. Orada, çepeçevre yabani yulafların hissirtisi duyulur. İlkbaharda ağaçlarda çalıbülbülleri ötüşür.

Bu taş çırılıplaktır. Sadece bir mezarın gerektirdiği kadar yontulmuştur; bir insanın üzerini örtecek uzunlukta ve genişliktedir.

Üzerinde isim yazmaz.

Üzerinde sadece bir elin yıllar önce kurşun kalemlle yazdığı, zamanla yağmurun ve tozun etkisiyle okunamaz hale gelmiş ve günümüzde muhtemelen silinmiş olan şu dört mısra vardır:

Uyuyor. Tuhaf bir kaderi olmasına rağmen yaşadı
Meleğini kaybedince ölüp gitti
İşler kendiliğinden olup bitti
Tıpkı gündüzün yerini geceninaması gibi.

Victor Hugo (1802-1885): Fransız edebiyatının gelmiş geçmiş en büyük yazarlarındandır. Şiirleri, oyunları ve romanları ile tanınır. Romantizm akımının Fransa'daki temsilcisidir. Edebiyat alanındaki devasa başarılarının yanında politik hayatı da etkin bir rol üstlendi, bu nedenle sürgün cezasına çarptırıldı, cezasını tamamlamasına rağmen İmparatorluk yıkılana dek Fransa'ya dönmedi.

İlk kez 1862 yılında yayımlanan Sefiller yazarın Notre-Dame'in Kamburu ile "din", Deniz İşçileri ile "doğa" konularını işlediği roman üçlemesinin "toplum"u ele alan, en görkemli ayağıdır. Bu destansı roman Fransız toplumundan yola çıkararak, kozmolojik bir bakış ve eşsiz bir duyarlılıkla insanlığa ulaşır. Fantine'in, Cosette'in, Marius'ün, Saint-Denis Sokağı barikatlarının, Paris'in, Javert'in ve Jean Valjean'ın sefaletten sevgiye, felaketten iyiliğe ve karanlıktan aydınlığa uzanan hikâyeleri

Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi'nin
250. kitabında okurlarla buluşuyor.

Volkan Yalçınoklu (1961): Saint-Joseph Lisesi'nde okudu. Dokuz Eylül Üniversitesi Tibbi Biyoloji ve Genetik Bölümü'nü bitirdi. Uzun yıllar kitapçılık yaptı. Fransızca ve İngilizceden çeviriler yapıyor. Eserlerini çevirdiği yazarlar arasında Jules Verne, Hélène De Witt, Alan Snow, Richard Maltby Jr., Lyman Frank Baum, Honoré de Balzac, Alexandre Dumas, George Sand, Charles Perrault ve Victor Hugo yer almıyor. Hugo'dan çevirdiği Bir İdam Mahkûmunun Son Günü ve Notre-Dame'in Kamburu da Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi'nde yayıldı.

Tamamı bir defada ticari dolaşma giren ve birbirini takip eden nüsha ve materyallere tespit edilmiş ayrılmaz bir bütün arz eden eserler için tek bir bandrol alınabilir. Bu durumda, söz konusu nüsha ve materyaller birbirinden ayrı satılamaz.

9 786053 324744

KDV dahil fiyatı
48 TL (İki Cilt)

